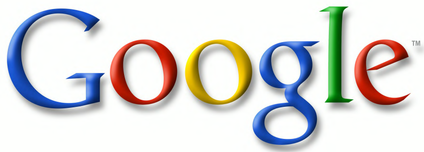
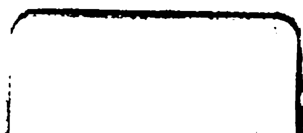

N. F. Lilliestråle

Historiskt

HistoriskT

HISTORISKT BIBLIOTEK.

VII.

HISTORISKT BIBLIOTEK

UTGIFVET

AF

CARL SILFVERSTOLPE.

SJUNDE DELEN.

STOCKHOLM.
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG.

HISTORISKT BIBLIOTEK

UTGIFVET

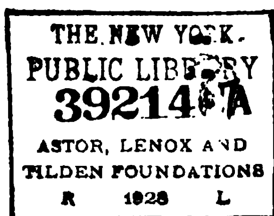
AF

CARL SILFVERSTOLPE.

1880.

STOCKHOLM, 1880.
KONGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

Med den nu fullbordade sjunde delen afslutas *Historiskt Bibliotek.* Att i vissa afseenden utgöra en tidskrift i den fosterländska historieforskningens tjenst har varit ett af detta verks hufvudsyften, intill dess att nu en Historisk Tidskrift, med mera tryggad ställning, tagits om händer af Svenska Historiska Föreningen.

För åtskilliga delar har understöd af statsmedel sökts och erhållits. Den förnämsta uppmuntran till arbetets fortsättande intill nu har utg. dock funnit i det särdeles välvilliga erkännande, som från allmänhetens sida kommit honom till del, och som utgör en rik lön för hans möda. Hans slutord är en uppriktig tacksägelse till samtlige de ärade medarbetarena äfvensom till förläggarefirman, hvilken i detta liksom i så många andra fall iklädt sig enskilda uppoffringar för allmänt gagn.

Stockholm i Januari 1881.

Utgifvaren.

Innehåll:

OM

SVERIGES POLITISKA FÖRBINDELSER

MED FRANKRIKE

FÖRE GUSTAF II ADOLFS TID.

AF

CARL SPRINCHORN.
FIL. D:R.

90

Bland Europas länder torde, med undantag af våra grannländer, intet hafva haft så stort inflytande i politiskt afseende på vårt fädernesland som Frankrike. Alt ifrån den dag, då Gustaf II Adolfs och Richelieus vidtomfattande planer förenade dessa länder till samverkan för det mål, som den gången var deras politiks lösen, till den, då en fransk marskalk besteg Sveriges tron, var den svenska politiken ofta den samma som den franska, någongång en motsatt, men alltid på det närmaste sammanhängande med eller beroende af den samma. De förbindelser vi härmed antydt äro i de utförliga historiska arbeten vi ega för denna tid åtminstone till sin allmänna beskaffenhet nog utredda och kända, om ock ännu många enskilda punkter torde tarfva en bättre belysning. Det samma kan däremot ej sägas om den tidrymd, som ligger där framför, från Gustaf Vasas och Frans I:s dagar till Karl IX:s och Henrik IV:s bortgång; och det har därför varit författarens afsigt att i det följande lämna en, så vidt sig göra låter, sammanhängande öfversigt af de politiska förbindelser, som före Gustaf II Adolfs tid egt rum mellan Sverige och Frankrike. Det är nästan uteslutande ur kungl. riksarkivets akter [1]), som författaren hämtat stoffet till denna framställning, om ock spridda drag af den samma återfinnas i äldre historiska arbeten. Hvad beträffar de luckor, som här och där röja sig, så härleda de sig, såsom den sakkunnige läsaren lätteligen torde finna, från motsvarande afbrott i källornas flöde.

Det tillhör den store Vasakonungen att hafva lagt grunden till vår utrikes politik liksom till så mycket annat, och längre tillbaka än under hans regering behöfva vi ej häller, hvad Sverige såsom sjelfständigt rike angår, söka de första dragen af Sveriges förbindelser med Frankrike, hvilka med tiden skulle få en långt större utsträckning och betydelse, än både den

[1]) Bland dessa isynnerhet en samling afskrifter ur arkiv i Paris samt saml. »Gallica Varia» och »Gallica».

framsynte konung Gustaf och den djärfve konung Frans I kunde ana. I samma mon som det lyckades den förre att befria sitt rike från de missförhållanden, som i så många afseenden hindrat dess lyckliga utveckling, se vi honom också angelägen att knyta nya band, vare sig i ändamål att för sitt rike öppna nya utvägar till handel och samfärdsel, eller att mot väntade fiendtligheter stärka dess magt. Till handelns och sjöfartens fromma lände det handelsförbund, som han år 1526 slöt med Nederländerna i afsigt att tillintetgöra Lybecks tryckande välde öfver riket. Till båda de nämda ändamålens befrämjande kan man säga de förbindelser tjenade, hvilka han år 1541 inledde med Frankrike, och hvilkas fortgång vi gjort till föremål för denna uppsats.

Den fara, som hotade de båda nordiska rikena ifrån den fångne konung Kristierns anhängare och vänner, var en mägtig orsak till Gustaf I:s och Kristian III:s sammanhållning trots de misshälligheter, som upprepade gånger hotade att tillintetgöra den samma. Efter »Grefvefejdens» för dessa riken lyckliga utgång hotade emellertid en ny fara af samma slag, då pfalzgrefve Fredrik altjämt vidhöll sina anspråk på sin svärfaders, konung Kristiern II:s, rike. Då därtill kejsaren, efter utgången af stilleståndet med Danmark, jämte flera andra furstar på riksdagen i Regensburg 1541 tycktes vilja taga pfalzgrefvens parti, var den nya gemensamma faran en vigtig anledning till det närmande mellan de nordiska konungarne, hvilket ledde till fredsmötet i Brömsebro d. 15 Sept. s. å., där de senaste tvistemålen uppgjordes och ett vänskapsfördrag slöts. Deras gemensamma fruktan för kejsaren kom dem äfven att söka gemensamma vänner, och konung Frans I i Frankrike var den furste, som i en strid mot kejsaren var den naturligaste bundsförvandten.

Redan sedan några år hade mellan Danmark och Frankrike en rätt liflig förbindelse egt rum. Frans I hade i sin strid mot kejsaren sett sig föranlåten att söka vänskap hos hvarje magt, hvars intressen gingo i annan rigtning än den äregirige Habsburgarens, och flere beskickningar mellan Frankrike och Danmark hade förberedt de underhandlingar, som slutligen ledde till *fördraget i Fontainebleau d. 29 Nov. 1541*, i hvilket bl. a. Danmark förband sig att stänga sundet för Frankrikes

fiender, och båda magterna öfverenskommo att i händelse af krig bistå hvarandra med en bestämd styrka till lands och sjös, på det sätt att Frankrike till ersättning för Danmarks förlust på Öresundstullen skulle lämna dubbelt så stor hjälp. De danske underhandlarne sökte visserligen att få äfven konungen af Sverige inbegripen i förbundet, men de franske afböjde detta med förklaring att det stode hvarje magt fritt att med Frankrike ingå särskildt förbund. Detta svar afgafs troligen, emedan underhandlingar redan voro inledda med Sverige i samma syfte, och det är dessa vi vilja från deras begynnelse följa.

Redan i Jan. 1541 afsände konung Gustaf till franska hofvet sin sekreterare Frans Trebbow [1]) med hufvudsakligt uppdrag att åstadkomma handelsförbindelse, men säkerligen lika mycket i afsigt att knyta någon politisk sådan. Han ankom i Juni till Chatellerault i Poitou, där just då bröllop firades mellan den tolfåriga prinsessan Jeanne d'Albret och hertig Vilhelm af Cleve, hvilket giftermål, ehuru sedan ej fullbordadt, för tillfället gjorde hertigen till en för konungen verksam bundsförvandt mot kejsaren. Här erhöll Trebbow företräde hos konungen, men sysselsatt med sina nöjen och resor gaf denne befallning åt sin kammarherre Christophe Richer att åhöra och emottaga de framställningar, som Trebbow hade att göra. Vi låna ur Richers egen berättelse härom följande [2]). Konung Gustaf, yttrade han, hade sedan någon tid förnummit, huru holländske och andra köpmän, som förse honom med vin, salt och andra varor från Frankrike, Spanien och Portugal, dagligen beredde honom stor skada genom sina förfalskningar och bedrägerier. Han hade därför beslutit att göra sig fri från dessa köpmän och själf hämta sina varor, hälst han vid Vesterhafvet egde en god hamn, Lödöse, och många skepp. Af farhoga att äfven rikets egna inbyggare skulle med tiden tillegna sig köpmännens vanor hade han med sina rådgifvare beslutit att vända sig till de regenter, från hvilkas länder han behöfde hämta sina varor och söka åstadkomma utbyte af produkter. I stället

[1]) Han var antagligen af den bekanta Mecklenburgska slägten Trebbow, hade från dansk tjänst öfvergått till konung Gustaf och förekommer sedan nämd en och annan gång.

[2]) Mémoire dressée par Sieur Richer sur la conférence avec le secretaire du roi de Suède. Troyes 1625.

för vin, salt och kryddor m. m kunde de erhålla silfverstoft, kopparmalm, garkoppar, pelsverk, mård- och hermelinskinn, vax, trävaror, hudar, oxar och hästar. Och hoppades han att de orsaker han anfört berättigade till detta handlingssätt i en angelägenhet, som eljes ej vore konungars utan köpmäns sak.

Vitnar nu denna del af Trebbows framställning om konungens bekanta köpmannaintressen, så finna vi i den följande äfven statsmannens omtanke. Ty, heter det vidare, om hans begäran bifölles, skulle detta vara begynnelsen och grundvalen till en ömsesidig vänskap mellan konungarne och deras undersåtar, hvilken med tiden skulle gifva dem kraftigare medel att stärka sig mot sina fiender. Med afseende härpå begär slutligen konungen att Frans skulle med denne hans sekreterare skicka ett sändebud med nödiga instruktioner till Sverige. Under tiden fortsatte hofvet sin resa, och Trebbow dels fortfor att öfverlägga med Richer, hvilken han äfven gjorde bekant med Sveriges tidigare historia, dels begagnade han sig af tillfället att underrätta sig om salthandeln m. m., tills han slutligen i Le Blanc i Berry fick företräde hos konungen.

Hade de politiska förhållanden vi ofvan antydt föranledt konung Gustaf att efter Danmarks exempel på detta sätt närma sig konungen af Frankrike såsom den kände motståndaren till habsburgska magten och dess intressen och såsom den, hvilken med glädje borde mottaga hvarje ny bundsförvandt mot den fiende, hvilkens bekämpande var hans lefnads uppgift, så blefvo snart äfven de yttre omständigheterna synnerligen gynsamma för detta närmande. Ty strax härefter erhöll konung Frans underrättelse om det mord, som den 3 Juli blifvit af de kejserlige begånget nära Pavia på de två franska legater, som voro på väg till Venedig och Konstantinopel, och hans vrede häröfver bidrog i hög grad till hans beslut att börja nytt krig mot kejsaren, till hvars lyckliga utgång dennes nederlag på expeditionen till Alger hösten s. å. gaf god utsigt. De nordiska konungarnes vänskap eller hjälp var under sådana förhållanden ej att förakta. Följden af Trebbows framställning blef därför den att konung Frans redan samma månad (Juli) affärdade Richer såsom sändebud till Norden. Han anlände till Köpenhamn i Sept., under det de bägge konungarne höllo sitt fredsmöte i Brömsebro, och i Okt. 1541 infann han sig i Kalmar hos konung Gustaf.

Huruvida någon underhandling här börjat, känna vi ej; det synes som den franske legaten blott haft i uppdrag att åstadkomma utsändandet af en beskickning till Frankrike; själf saknade han fullmagt att uppgöra något. Redan i Januari följande år afsände emellertid konung Gustaf den beskickning, som skulle afsluta det tillämnade förbundet med Frankrike. Den bestod af kansleren Konrad von Pyhy, Georg Norman, Sten Eriksson (Lejonhufvud) och Knut Andersson (Lilje af Ökna). Deras instruktion [1]) dat. d. 25 Jan. 1542 innehöll, jämte det egentliga uppdraget om förbund mellan konungarne, att de skulle söka verka därhän att Frankrikes handel riktades äfven åt Sverige, särskildt att hit måtte införas allehanda sidenvaror, hvilka skulle tullfritt passera hit i riket, samt anhålla att konungen af Frankrike ville sända Gustaf »einen Hauptmeister so die Gallehren nach Kriegsart zu bereiten». På sin utresa begärde de att få sammanträffa med konung Kristian och den franske legaten De la Croix, som vid denna tid befann sig i Danmark. I stället infunno sig danska rådsherrar till ett möte med de svenska sändebuden i Flensburg d. 13 April. Desse omtalade då konungens af Frankrike beskickning föreg. år, men nämde tillika att man ej utan att rådgöra med danske konungen velat afgöra frågan, hälst som man väntat att Sverige skulle blifvit inneslutet i traktaten mellan Danmark och Frankrike. De fortsatte därpå sin resa och befunno sig d. 20 Maj i Coblenz, sedan de förut skickat en af sitt följe att hos konung Frans anmäla sin ankomst. De träffade konungen i Vassy sysselsatt med stora tillrustningar och lifliga underhandlingar för det stundande kriget. Den engelske ambassadören vid franska hofvet har i bref till sin konung lämnat en beskrifning på deras mottagande. Det heter »för de svenska sändebudens audiens iordningställdes en stor lada, dörrposten kläddes med gröna qvistar, väggarne med tapeter, ett praktfullt kläde betäckte ena väggen; därunder var upprest en estrad fyra tum hög och sex fot i fyrkant, och uppå denna stod en tron betäckt med ett guldstickadt tyg. Konungen infann sig med sina två

[1]) Själfva instr. finnes ej. Utdrag ur densamma i saml. »Gallica Varia» i Riksarkivet. Att Pyhy varit hos konung Gustaf verksam för Frankrike synes af ett bref från honom till Frans I (dat. d. 2 Jan. 1542), i hvilket han tackar Pyhy för det han understödt honom och framlagt hans rättvisa sak och hans fiendes ränker. »Gallica» i Riksark.

söner, sex kardinaler, hertigen af Guise, hertigen af Bar, prinsen af Melphi, kansleren och amiralen — idel förnäma personer». De svenska sändebuden måtte emellertid äfven haft för afsigt att imponera, — Pyhys svaghet i detta fall är historiskt bekant — ty det heter vidare att de först efter långt dröjsmål infunnit sig ledsagade af ett följe af 50 till 60 män, »ty med så många hästar begåfvo de sig från Sverige». Efter helsningarne öfverlemnade sändebuden sitt kreditiv och sin instruktion, hvarefter sekreteraren i ett latinskt tal förklarade de orsaker, som förmått deras herre att söka vänskap med konungen af Frankrike. Kansleren af Frankrike svarade härpå under det konungen med hela sin uppvaktning reste sig [1]). Den 18 Juni utfärdade konungen från Joinville befallning åt sin kansler Guilleaume Poyet och amiral Philippe Chabot[2]) att träda i underhandling med de svenska sändebuden. Underhandlingen försiggick till nämde ambassadörs förtrytelse och mot all vana i konungens enskilda rum, ehuru hela verlden viste att det gälde detsamma som fördraget med Danmark. Konungen af Frankrike var högeligen angelägen att äfven erhålla konungen af England till deltagare i fredsförbundet. Konungens af Sverige magt och rikdom prisades i hög grad af konung Frans, och en af hans statsmän hotade på skämt den engelske ambassadören att om hans konung toge kejsarens parti, skulle man skicka Skottar, Danskar och Svenskar att på 4 dagar äta upp alla Engelsmän. Ambassadören viste äfven berätta att drottningens af Sverige broder, »hvilken de kalla Prins af Sverige», förälskat sig i en adlig dam vid hofvet, mademoiselle de Rieux, och afrest till Sverige för att begära sin konungs tillstånd att återvända och ingå giftermål [3]). Resultatet af underhandlingen blef emellertid de båda ländernas första inbördes fördrag, *förbundstraktaten i Regny* i Lyonnais (Dep. Loire) *den 1 Juli 1542* [4]). Dess innehåll var hufvudsakligen följande: I händelse

[1]) Statepapers of Henry VIII, Vol. IX. s. 52. Aarsberetninger fra det Kgl. Geheimearchiv. B. IV. s. 219.

[2]) Båda dessa män rönte vid denna tid prof på hofgunstens växlingar. *Chabot*, känd under namnet amiral de Brion, som uppfostrats tillsammans med konung Frans och uppstigit till höga värdigheter, hade på anklagelse af Poyet blifvit störtad 1540, men i Maj 1542 åter insatt i sina värdigheter, dog 1543. *Poyet*, berömd rättslärd, kansler af Frankrike, föll strax härefter offer för en ny intrig och blef i Aug. 1542 insatt på Bastiljen, dog fattig och glömd 1548.

[3]) Poyet to Henry VIII. Statepapers anf. st. ss. 59, 75, 83.

[4]) Dumont, Corps diplomatique. IV. 2. s. 228.

af krig, vare sig anfalls- eller försvarskrig, skulle den ene förbundne bispringa den andre med 6,000 man samt nödiga fartyg med krigisk utrustning och skickligt folk på det rikes bekostnad, i hvars tjänst de användes. I fall någon af konungarne så ansattes af sina fiender, att han behöfde större hjälp, skulle ända till 25,000 man och 50 fartyg sändas honom. I hvarje fredsslut af någondera bundsförvandten skulle den andre intagas, och i förevarande förbund skulle på Frankrikes sida intagas konungarne i Danmark och Skottland, hertigarne af Preussen och af Geldern och Cleve, samt konungen af England, om han inom sex månader bestämde sig därför; å Sveriges sida de förstnämde konungarne och hertigen af Cleve; och skulle äfven andra kunna intagas i detta förbund, så vida de ej voro enderas fiender. På grund af den närmare vänskapen mellan Frans I och konungen af Skottland skulle den senare i händelse af anfall på begäran erhålla från Sverige 6,000 man på egen bekostnad, så ock tvärtom. Alla hamnar, floder och orter i hvartdera riket skulle vara det andras undersåtar tillgängliga till varors in- och utförsel mot vanliga afgifter. Ratifikationen skulle inom 12 månader utväxlas, men förbundet i alla fall vara gällande. I inledningen till fördraget försäkrade de båda konungarne hvarandra om evig vänskap och evigt förbund, och i en särskild artikel, daterad samma dag, erhöllo konungens af Sverige legater rättighet att »in nomine Gothorum regis» utföra för konungahusets bruk salt för 6,000 guldkronor (»aureorum solarium») utan erläggande af den vanliga saltskatten (gabelle).

Af ett annat aktstycke [1]), dateradt »Lignaci» (Ligny i gamla prov. Bar) d. 2 Juli, synes dels att Gustaf gjort franske konungen särskilda, troligen hemliga, anbud att på begäran sända honom en rustad flotta med en krigshär att bruka på hvad sätt denne funne det nödigt, dels att Frans föreslagit giftermålsförbindelser mellan de båda konungahusen. Båda dessa punkter lämnades emellertid till senare afgörande. Slutligen skulle Trebbow infinna sig i Frankrike till närmare anordnande af salthandeln mellan rikena. Denna handel var i Frankrike sedan långliga tider föremål för mångfaldiga lagbestämmelser för att

[1]) »Legaternas afsked etc.» i handskriftsaml. »Familia Gustav.» i Kongl. Bibl. i Sthlm.

skaffa kronan inkomster, och just vid denna tid hade Frans härom utfärdat påbud, som i vissa delar af riket väckte stor oro[1]).

De svenska legaterna kvardröjde emellertid i Frankrike utan att vi hafva kunnat ur tillgängliga källor hämta några upplysningar om anledningen till deras kvarstannande eller om deras företag under tiden. Ännu i Sept. befunno de sig i Lyon, då nya förhandlingar sysselsatte dem, för hvilka vi emellertid äro i stånd att i någon mon redogöra. I början af Sept. anlände nämligen till franska hofvet ifrån Danmark riksrådet Jörgen Lycke i ett ärende, hvartill de senaste händelserna i Tyskland gifvit anledning. Der hade nämligen hertig Henrik af Branschweig, som öfvermodigt velat verkställa en kejserlig aktsförklaring öfver Goslar, blifvit hindrad i sitt uppsåt af Schmalkaldiska förbundet och af landtgrefven Philip af Hessen slagen och förjagad ur sitt land. Konung Kristian af Danmark, själf medlem af nämda förbund, fruktade att efter detta krigs slut de samlade trupperna skulle skingras och öfvergå till de kejserlige, och hade därför uppgjort den planen att öfver vintern taga dem i sin tjänst och förlägga dem i sitt land, tills de kunde användas mot kejsaren. I saknad af medel till deras underhåll skickade han nu Jörgen Lycke att af konung Frans söka erhålla 100,000 kronor såsom bidrag till truppernas underhåll. Konung Frans visade sig villig härtill, lofvade att inom två månader utbetala 40,000 kronor och resten sedermera, och troligen underhandlades om något nytt företag, som skulle gälla England, hvars konung var mera benägen för kejsaren än för Frans och snart öfvergick på den förres sida. De svenska sändebuden, med hvilka Jörgen Lycke underhandlat och hvilka hos konungen understödt hans begäran, lofvade dessutom dels att genomdrifva sin konungs deltagande i det nya företaget, dels att laga att de 40,000 kronor, som Frans utlofvat, af Gustaf skulle utbetalas till konungen af Danmark, om de här finge uppbära dem. Dessa underhandlingar bedrefvos å franske konungens sida af Johannes Fraxineus de Tresse, och slutligen uppgjordes vid ett nytt sammanträffande med konung Frans saken sålunda, att de svenska sändebuden erhöllo blott 6,000 kronor och skulle »Herr Sten» vid sin åter-

[1]) Martin, Hist. de France, VIII, 283.

komst med den ratificerade traktaten erhålla de återstående 32,000. Därjämte tackade dem konung Frans för deras beredvillighet och bad dem påminna sin herre att nu vore det lämpligaste tillfälle att befria sig från alla inre och yttre faror.

När den svenska beskickningen lemnat Frankrike är oss obekant. ·Att Pyhy ledt de underhandlingar med Frankrike och Danmark vi här i korthet antydt är tämligen säkert, då han var att betrakta som beskickningens hufvudman. Han fick af konung Frans S:t Michaelsorden att öfverlämna åt sin konung, samt för den unge prins Erik en gyllene krona, spira, äpple och svärd. Det är bekant huru Pyhy begagnade sig af konung Gustafs befallning att under resan äfven underrätta sig om de allmänna angelägenheterna i Tyskland, till att därstädes inlåta sig i allehanda underhandlingar och företag med en egenmägtighet och under omständigheter, som sedan vållade hans ofärd. Härigenom fördröjdes betydligt beskickningens hemkomst. Hindrad af Dackefejden att sysselsätta sig med främmande angelägenheter hade konung Gustaf ej ens haft lugn att återsända ratifikationen af traktaten i Regny, med hvilken Georg Norman tyckes hafva hemkommit, och genom legaternas uteblifvande var han dels ej fullständigt underrättad om deras förhandlingar i Frankrike, dels i saknad af sina rådgifvare i denna fråga [1]).

Konung Frans å sin sida i förening med sultanen, hertigen af Cleve och äfven understödd af några danska trupper var emellertid sedan sommaren 1542 i fullt krig med kejsaren, på hvilkens sida England följ. år öfvergick. Men då han intet afhörde från Sverige och var angelägen om fullbordandet af de uppgjorda planerna, beslöt han att afsända en ny legat till Norden. Den 21 Nov. 1542 utfärdades instruktion för Christophe Richer såsom sändebud till Danmark och Sverige. I Danmark skulle han öfverlämna till konungen de 40,000 kronor, af hvilka svenska sändebuden fått en del, samt för öfrigt underrätta konung Kristian om Frankrikes ställning. Men framföralt skulle han åstadkomma en samverkan mellan de nordiska rikena mot de gemensamma fienderna, och härför började Richer redan i Köpenhamn sina underhandlingar. Enligt den plan, som här uppgjordes,

[1]) Articles proposés au roi de Suède par Richer etc. 1542 i Parisafskr. i Riksark., jmfr. Aarsberetn. anf. st. s. 232.

skulle man söka gifva kejsaren och hans bundsförvandter en svår stöt genom att förlägga en förenad flotta af franska, skotska, danska och svenska fartyg vid någon udde på Norges sydkust, hvarigenom fiendernas handelsflottor skulle hindras från tillträde till de nordiska farvattnen, något som redan vållat dem stor skada, och möjligen äfven England hållas i fruktan med hotelse om en landstigning. Därjämte afsände konung Kristian ett sändebud att jämte förutnämde Fraxineus uppmuntra hertigen af Cleve till ståndaktighet i sitt motstånd mot kejsaren. Därefter begaf sig Richer till Sverige på våren 1543. Han träffade konung Gustaf i Vreta kloster, där denne uppehöll sig under vidtagande af de sista åtgerderna till Dackeupprorets kufvande.

Legaten begagnade detta tillfälle att betyga sin herres medkänsla för konungen i dessa svårigheter och att råda honom till en kristlig fred, uppmanande honom att, om han själf varit skuld till upproret, gifva efter, men i annat fall förfara med all stränghet. Därefter öfvergick han till de egentliga orsakerna till sin beskickning, redogjorde i en utförlig framställning såväl för de aftal, som gjorts med legaterna, på grund af hvilka han yrkade på återbetalandet af de af Pyhy uppburna penningarne, som ock för de planer, som uppgjorts i Köpenhamn, till hvilka nu konungen uppmanades sluta sig. Han framhöll kejsarens vidtomfattande planer och den stora vigten af de nordiska konungarnes förenade uppträdande mot desamma. Som Pyhy äfven vid midsommartiden ankommit, fick legaten tillfälle att till konungen öfverlämna den af kansleren medförda orden.

Sysselsatt med de inhemska oroligheterna kunde Gustaf ej så snart fatta sitt beslut, ehuru konung Frans enträget uppmanade sitt sändebud att drifva på konungen af Sverige, att han åtminstone läte sina fartyg förena sig med konung Kristians; och han lofvade själf att, när fred inträdt, ställa sina trupper till deras förfogande. Men först d. 14 Aug. 1543 finna vi att konungen gifvit legaten svar, dateradt Stegeborg. Han ursäktar sitt dröjsmål därmed, att han dels varit i saknad af alla de rådgifvare, som förstode sig på denna sak, dels upptagen af att kufva det uppror, som likt en pest angripit hela riket. Hvad anginge franske konungens uppmaning till fredlig öfverens-

kommelse med bönderna eller hans egen möjliga skuld till deras missnöje, framhöll konungen såväl sina fruktlösa försök till en sådan öfverenskommelse som ock sina förtjänster om riket o. s. v. Ehuru han varit okunnig om de penningtransaktioner sändebuden förehaft, ville han dock betala de af dem uppburna 6,000 kronor.

Hvad angick de främmande trupper, på hvilka dessa medel blifvit använda, gillade konungen visserligen planen att försäkra sig om dem, men hade hällre sett att konungen af Danmark med dem kommit honom själf till hjälp, då han ej så länge behöft strida mot sina upproriska undersåtar, hälst han tillskrifvit honom därom. Till det påtänkta företaget mot kejsaren vore han ej obenägen och ansåge tillfället ej olämpligt, ehuru hans tillgångar genom upproret voro medtagne, då de vanliga inkomsterna uteblefvo, och det ingångna förbundet med Frankrike gifvit anledning till ryktet att han ingått förbund med Turken, såsom Granvella skrifvit till bönderna. Han lofvade emellertid utrusta sin flotta att jämte den danska hålla Sundet stängdt, och tackade slutligen i de mest utsökta ordalag för den orden, konung Frans sändt honom, och för »Herr Stens» utmärkta mottagande vid franska hofvet [1]), dit han tyckes hafva återvändt med den ratificerade traktaten.

Det närmaste resultatet blef emellertid att Gustaf afsände sex fänikor knektar, som Pyhy till Dackefejdens kufvande värfvat i Tyskland, till konungens af Frankrike och hertigens af Cleve hjälp. Till befälhafvare förordnades rhengrefven Johan Philip af Solms, hvilken enligt vanliga uppgifter skall hafva blifvit inlockad i riket af Pyhy, men åtminstone var då försedd med rekommendation från konungen i Frankrike [2]). Dessa trupper voro närmast ämnade till hertigens af Cleve hjälp. Men som kändt är blef hertigen i Sept. 1543 öfverrumplad af kejsaren och tvungen att underkasta sig och afstå både från sin evangeliska tro, från förbundet med sina allierade och från sin provins Geldern. Johan Philip fick därför befallning att

[1]) Réponse du roi de Suède au roi de France au sujet des articles proposés. Parisafskr. i Riksark. Af samma dag finnes därsammast. ett enskildt bref till konung Frans med till en del samma innehåll som nyss anförda dokument. Eget nog synes af detta bref, som skulle Pyhy ej ännu hafva fallit i onåd, utan tvärtom varit påtänkt till befälhafvare öfver de utsända trupperna.

[2]) »Gallica» i Riksark. Instr. af d. 17 Aug. i »Gallica Varia».

förena sina trupper med konungens af Frankrike och föröfrigt hålla ett vaksamt öga på angelägenheterna såväl där som i Tyskland [1]). Huru dessa trupper användes är oss emellertid icke bekant. Om det påtänkta företaget till sjös viste ryktet visserligen att berätta under sommaren 1543 att en stor dansk-svensk flotta utrustades, som skulle sändas mot Nederländerna eller England. Några svenska fartyg voro emellertid, så vidt vi känna, ej med den flotta af danska och skotska skepp, som afseglade från Danmark (Sept.) mot Nederländerna, men illa tilltygade af storm måste återvända hem [2]). Enligt tvenne akter bland »Rådslag i Kon. Gustafs tid» daterade respektive 1544 och 45, men hvilka årtal kanske rättare böra vara 1543 (och 44), har konungen på ett »convent» i Arboga framstält »den frantzöske handel», menande att man ej skulle afbryta densamma, utan »öfver thenne vinter förhala och uppskjufve, så thes vore K. M:t utan olempe»; och gillade rådet vid ett senare möte de åtgerder, som redan voro tagna, »men någon stark bepligtelse göre på någon stor hjälp, enten med folk eller annen del synes Rikets Råd ej legligit vara», utan blott hvad angick en vänlig handelsförbindelse. Emellertid togo de europeiska händelserna en sådan vändning, att Gustafs ingripande i dem ej mera behöfdes. Efter freden i Spejer (Maj 1544), i hvilken konungen af Danmark äfven blifvit inbegripen, hade Gustaf intet att frukta från kejsaren, och i freden i Crépy (Sept. s. å.) mellan kejsaren och Frans I lät den senare äfven konungen af Sverige intagas.

För att betyga sin tacksamhet härför och sin fortfarande vänskap sände Gustaf samma år sin »tabellarius» med bref såväl till konung Frans som tronföljaren Henrik och erhöll af båda vänliga bref till tack härför, och vi finna att han stått i samma förtroliga förhållande till Frankrike under de återstående åren af konung Frans' lifstid och med honom brefväxlat om hvad som kunde lända båda rikena till gagn och nytta, och att han följde med klok försigtighet rörelserna i Tyskland, med hvars kejsare han först flere år därefter officielt ingick fred.

Äfven med den nye konungen af Frankrike, Henrik II, som efter fadrens död i Mars 1547 kommit på tronen, var Gustaf

[1]) Tit. Regist. d. 20 Okt. 1543. Riksark.
[2]) Aarsberetn. anf. st. ss. 238, 239.

fortfarande angelägen att bibehålla vänskap, ehuru den höll på att störas af några oförrätter, som blifvit svenska undersåtar tillfogade i Frankrike. Han afsände därför en legation i Sept. 1549, hvilken skulle beklaga konung Frans' död, påminna om Sveriges gamla förbindelser med honom och förklara Gustafs beredvillighet till det gamla förbundets vidmagthållande, om konung Henrik ville bekräfta det. De skedda oförrätterna borde konung Henrik beifra och ersätta de svenskes förluster och låta svenske undersåtar hafva sin fria segling fram och åter liksom de franske i Sverige, och slutligen skulle sändebuden begära att Svenskarne skulle behålla samma tullfrihet på salt som förr [1]). Följande år besvarades denna legation genom en annan från Frankrike, om hvilken vi dock ej hafva oss något bekant [2]).

Under de närmast följande åren se vi inga spår till några lifligare förbindelser mellan de båda ländernas regeringar. De redan ingångna buro emellertid nu frukt i en lifligare samfärdsel och handel, — det ej minst vigtiga ändamål, som konung Gustaf med sina utrikes underhandlingar ville ernå och som visade sig nu förverkligadt genom det ökade antal svenska fartyg, som årligen besökte utom England, Skottland och Nederländerna äfven Frankrike, därifrån salt och vin voro de vigtigaste varor som hit infördes [3]).

De snart utbrytande ryska oroligheterna hindrade emellertid konungen att så mycket sysselsätta sig med det öfriga Europa. Konungen ursäktar sig själf därför i bref till franske legaten i Köpenhamn Charles Dançay [4]). Denne man hade 1558 kommit såsom sändebud till Danmark och intager härefter i de nordiska rikenas inbördes förhållande ett framstående rum, ehuru hans betydelse hittills ej blifvit så beaktad som den förtjenar. Utom det att han ända till sin död (vid omkr. 80 års

[1]) Litt. credent. et Instruct. Tryckte i Observat. select. af Fant-Rosén.
[2]) Dalin III, 1, s. 423.
[3]) Staden »Browas» (= Brouage) i Frankrike söder om Loires mynning och Elfsborg tyckas hafva varit de orter, mellan hvilka den svensk-franska handeln, som för öfrigt var mycket underlägsen Sveriges handel med Nederländerna, hufvudsakligen förmedlats. Men äfven till Stockholm och Gefle kommo skeppslaster från Browas, i utbyte mot hvilka oftast trävaror utskeppades. Forssell, Sveriges inre Hist. II.
[4]) Gustaf till Dançay d. 23 Sept. 1558. »Gallica Varia» i Riksark. Hans namn borde kanske rättare skrifvas Danzai i enlighet med hans eget skrifsätt (Dantzai).

ålder) år 1589 qvarstannade i Danmark, är han värd vår uppmärksamhet för det intresse, med hvilket han följde händelserna i Norden och ingrep i de samma, samt för det gagn han gjort efterverlden genom de utförliga berättelser han efterlämnat om denna sin verksamhet. Tyvärr äro de blott till en del i tryck tillgängliga, men för mycket af efterföljande meddelanden hafva vi hans tryckta [1]) eller otryckta skrifter att tacka.

Anledningen till Dançays hitsändande är tydligen att söka i de europeiska händelserna, hvilka återigen nödgade Frankrikes konung att försäkra sig om de nordiska magternas vänskap i striden mot habsburgska huset och England. I denna afsigt sökte han äfven hos deras regenter ånyo uppväcka den gamla farhogan för kejsaren. Dançay fick nämligen i uppdrag att lifligt framhålla för de nordiska konungarne nödvändigheten af inbördes fred på grund af den fara, som hotade från kejsaren, hvilkens nederländska fartyg årligen till ett antal af 4—600 passerade Sundet och lätteligen skulle kunna bemägtiga sig det samma och ensamme beherska Östersjön. Den bekante Charles de Mornay och Jean de Herbouille [2]) tyckas hafva varit de, som vid svenska hofvet gått Dançays ärenden och mellan honom och konungen befordrat deras skrifvelser. Också tyckes detta Frankrikes närmande hafva medfört ett återupplifvande af de gamla öfverenskommelserna till gynnande af handeln och samfärdseln mellan Sverige och Frankrike säkerligen till följd af Dançays kraftiga ingripande. Genom Mornay lät konung Gustaf i Febr. 1559 till Dançay aflämna ett förslag [3]) till några artiklar, som alla gingo ut på att bereda svenska undersåtar vissa fördelar för deras handel, sjöfart och vistelse

[1]) H. S. H. XI (I) innehåller »Correspondance de Ch. Dantzai» åren 1575, 1580—86. Riksarkivet i Stockholm och Kongl. Geheimearkivet i Köpenhamn förvara större samlingar af hans bref. Jmf. Ahlqvist, Karin Månsdotter. Bil. IV.

[2]) Jean de Herbouille (d'Arboville) till Konungsberg var en fransman, som inkommit i riket såsom lärare för hertig Karl, användes af Erik XIV såsom sändebud till Frankrike 1562 och Skotland 1563 blef 1570 hertig Karls hofmästare och var jämte Knut Lilje ståthållare i hertigdömet under Karls utrikes resa 1577, utnämdes till hertigens råd 1584, då han af Johan III erhöll bekräftelse på sitt adelskap. Död 1585. Se Schlegel—Klingspor, Den icke introducerade adelns ättartaflor.

[3]) Articles des privilèges et avantages commerciaux — — — — pour le commerce entre les deux Etats 1559. Parisafskrift i Riksark. Ett dokument i samma samling och af samma innehåll, men med årtal 1542 skulle, om årtalet är riktigt, visa att redan då dessa privilegier af Gustaf blifvit begärda.

i Frankrike. Att konung Henrik bifallit detta förslag synes af ett hans bref till Gustaf d. 16 Juni 1559, således kort före hans död (d. 10 Juli), däri det bl. a. heter: »för att fortsätta vår faders vänskapliga förbindelser — — — hafva vi velat lägga därtill sådana grundvalar, att de må utsträcka sig äfven till våra undersåtars gemensamma bästa och till våra länders nytta. Vi hafva medgifvit — — — de privilegier, om hvilka Dançay tillskrifvit oss, i enlighet med innehållet af de artiklar han skickat oss å edra vägnar, och vi lämna åt honom att vidlyftigare tala därom»[1].

Konungens plötsliga död tyckes visserligen hafva fördröjt, men ej omintetgjort den påbörjade underhandlingens afslutande. De nu i Frankrike under Frans II:s regering allrådande Guiserna förstodo trots all sin fiendtlighet mot icke katolska undersåtar att bevara en sådan bundsförvandt emot habsburgska magterna, som den svenske, och Dançay återknöt genast den slitna tråden. I ett dokument bland »Gallica Varia» i Riksarkivet utan datum och underskrift, hvilket bär alla tecken af att vara kopia af en skrifvelse från Dançay till konung Gustaf efter k. Henriks död, föreslås såsom medel till den påbörjade underhandlingens återupptagande: att Gustaf skulle afsända till franska hofvet en kondolansskrifvelse i anledning af Henriks död, hvari han tillika skulle framhålla huru ofta, men utan framgång Frankrikes fiender af honom sökt erhålla penningar till krigs förande mot Frankrike, omtala såsom sin bevekelsegrund till »ett fastare förbund» Danmarks stämplingar (upptagandet af tre kronor i vapnet) såväl som hertigens af Lothringen samt slutligen sin åstundan att till Frankrike sända några af sina döttrar att lära språk och seder och möjligen ingå giftermål; och samma skäl finna vi äfven bland förut nämda »rådslag» i ett »Betänkande om förbund med Frankrike» (af Svante Sture?)[2]. Följden af alt detta blef att de begärda privilegierna beviljades och utfärdades af Frans II i Amboise *d. 26 Mars 1560*[3]) och voro för svenska undersåtar mycket gyn-

[1]) »Gall. var.» i Riksark.
[2]) Tryckt i Meddelanden från Riksarkivet II, s. 80.
[3]) Dumont, anf. arb. V, 1, s. 61. Lettres patentes de Francois II etc. Ehuru denna akt bär årtalet 1559, menas tydligen 1560. Ty såsom bekant räknades i Frankrike ända till o. m. år 1566 tiden 1 Jan.—Påsk till det gamla året. Den af Dumont bestridda dagen d. 26 Mars hafva vi ändå behållit,

samma. De erhöllo tillstånd att i Frankrike färdas till lands och till sjös, köpslå på samma sätt och mot samma afgifter som inländska män, och förfara med sina egodelar genom köp, byte och testamente efter behag. I händelse af tvist sinsemellan skulle de utvälja två eller fyra åldermän att döma mellan dem; men vid deras tvistemål med franska undersåtar skulle konungen tillsätta oveldiga personer bland sina ämbetsmän boende nära sjöstäderna, hvilka skulle skipa rätt med all möjlig flit och redlighet. I händelse af krig mellan båda rikena eller mellan Frankrike och andra länder, hvarigenom deras handel kunde lida, skulle de ega rätt att utan hinder inom ett år bortföra sina fartyg, varor m. m., såvida de ej stämplade mot riket eller eggade andra därtill.

De båda konungarne fingo emellertid ej själfve se några verkningar af det senaste fördraget, då de snart härefter följde hvarandra i grafven. Konung Frans II dog d. 5 Dec. 1560, och konung Erik fick således dubbel anledning till en legats utsändande, både den att tillkännagifva sin faders död och den att beklaga konung Frans' frånfälle. Det blef Charles de Mornay, som i Febr. 1561 utsändes med dessa uppdrag till franska hofvet [1]). Han skulle därjämte visserligen framhålla Eriks benägenhet till en stadig vänskaps bevarande och det gamla förbundets fortsättande och huru konung Erik, liksom förut hans fader, afslagit alla försök af Frankrikes fiender att draga honom till sig. Men om man ifrågasatte några direkta underhandlingar till förbunds förnyande, skulle han undskylla sig med brist på föreskrifter, emedan, såsom det heter i Mornays egen promemoria, »nemini dubium sit morte regis interveniente multa simul ac varia accidere», vare sig att denna tvetydiga hållning var en följd af Eriks egen dubbelhet eller en nödig försigtighet på grund af den ovissa politiska ställningen i Frankrike. Slutligen skulle Mornay återlämna konung Gustafs orden.

Vid regenten-enkedrottningen Katarinas af Medici hof vistades ännu konung Frans II:s unga enka Maria Stuart. Mornay började — som det tyckes af egen drift — att arbeta på en giftermålsförbindelse mellan henne och konung Erik och tyckes

enär den öfverensstämmer med uppgiften i svenska akter »septimo die (ante) calendas apriles». Jmfr för öfrigt Dumont anf. st. *noten.*

[1]) Tit. registr. d. 17 Jan. och 26 Febr. 1561 samt »Gall. Var.» Riksark.

äfven hafva vunnit enkedrottningen för planen. Den unge konung Karl IX af Frankrike aflät i Juni en skrifvelse, däri han tackade för Eriks vänskapsyttringar och förklarade sin benägenhet till den gamla vänskapens fortsättande; och i ett bref af den 5 Sept. 1561 från Katarina till Johannes Petracius a Rosa, hvilken som något slags sändebud — vi veta ej af hvad anledning — vistades vid svenska hofvet, yttrar hon, att hon och hennes son intet högre önskade än att se Maria förmäld med en furste, som stode i sådant vänskapligt förhållande till England och Skottland som konungen af Sverige. Såväl i detta hennes bref som i ett samtidigt från konung Karl till Erik omtalas afsigten att skicka ett sändebud till Sverige. Detta skedde emellertid ej, utan Petracius blef den, åt hvilken under tiden denna angelägenhet var anförtrodd. Sedan Maria Stuart i Aug. 1561 begifvit sig till Skottland, afstannade underhandlingarne i denna sak vid franska hofvet, och då konung Erik i Jan. 1562 utsände Jean Herbouville, skedde detta utan tvifvel blott för att framföra hans vänskapsbetygelser; något spår till särskildt förnyande af förbundet mellan kronorna, såsom Dalin [1]) efter Messenius berättar, hafva vi ej funnit.

Snart följde emellertid sådana förvecklingar i Norden, som mer än en gång höllo på att störa det gamla, goda förhållandet till Frankrike, men också gåfvo svenske konungen tillfälle att erfara det nit, med hvilket franska hofvet genom Dançay sökte befordra ett fredligt förhållande mellan de nordiska rikena.

Konung Eriks besittningstagande af Estland och hans ifver att på alt sätt gynna staden Reval genom förbud för främmande att handla på Narva ledde snart härefter till åtskilliga förgripelser mot såväl franska som andra köpmän i dessa farvatten och gåfvo under de närmast följande åren 1563—65 anledning till ständiga klagomål af franske konungen i de förorättade köpmännens intresse. Men detta hindrade honom ej att erbjuda sig sända Dançay till biläggande af de tvistigheter, »som han hört uppkommit» med Danmark, och under krigets lopp gjorde också Dançay ständiga försök att göra ett slut på den blodiga fejd, med hvilken de båda grannfolken hemsökte hvarandra. Franska hofvet hade flera skäl att önska ett fred-

[1]) Svea Rikes Hist. III, 1, s. 520.

ligt förhållande mellan de nordiska rikena. Genom ett krig skulle Frankrikes handel häruppe lida afbräck. Därjämte kunde det frukta att England skulle vilja komma Sverige till hjälp eller att Spanien af omsorg om den nederländska handeln skulle blanda sig i striden och vinna några fördelar, och slutligen hyste det äfven bekymmer för den oro, som detta krig kunde uppväcka i Tyskland [1]). De talrika bref om kriget och fredsunderhandlingarne, som blifvit växlade mellan konung Erik och Dançay, antyda den senares ifver för denna sak [2]). Och äfven genom personlig bemedling sökte Dançay förmå de båda konungarne att upphöra med kriget: så finna vi honom efter ett besök hos Erik i Jönköping 1565 förgäfves fram- och återföra fredsförslag; vid de försök, som gjordes att åstadkomma fredsmöten mellan rikenas representanter, var alltid Dançay den medlande länken [3]), och vi finna också ofta konung Erik till honom uttala sin tacksägelse därför. Ja, franska hofvets välvilja gick så långt, att konung Erik i Maj 1566 kunde i Frankrike anställa värfningar genom sina utskickade Joachim Grip, Mornay samt Pontus de la Gardie, hvilken sistnämde året förut vid Varberg blifvit gjord till svensk fånge. Trots de inre oroligheterna i Frankrike och de svenska värfvarnes penningbrist, som var nära att förorsaka ett upplopp bland de redan värfvade knektarne, lyckades det dem dock att anskaffa 300 man till häst och 3,000 man till fots [4]), oaktadt danska hofvets utskickade på allt sätt sökte hindra detta [5]). Ännu i Sept. 1568 finnas skrifvelser från Erik till konungen af Frankrike med tacksägelser för Dançays försök att åstadkomma fred, försök som af denne fortsattes äfven efter Johan III:s tronbestigning; och sedan hans bemedlingar så ofta misslyckats, såsom senast vid mötet i Ulfsbäck-Knäred 1569, der han förgäfves sökte försona de hätska motståndarne, blef det honom dock förunnadt att deltaga i det slutliga fredsverket. Frankrikes konung var en bland de furstar, på hvilkas förslag ändt-

[1]) Westling, Det nordiska sjuårskrigets historia, s. 25. Hist. Bibl. 1879. 2.

[2]) Tit. registr. i Riksark.

[3]) Dalins Hist. III. 1. fl. st.; Westling, anf. arb. ss. 103, 110, 156 m. fl.

[4]) Dalins Hist. III, 1. s. 613.

[5]) Bref fr. Caspar Holsterns dat. Idib. Febr. och 1 Dec. samt från De la Gardie dat. Anvers d. 28 Juli 1566. »Gall. Var.» i Riksark.

ligen fredskongressen i Stettin kom till stånd, och Dançay var äfven här representant för sin konung, sedan Johan III i bref till honom tillkännagifvit sin benägenhet för fred.

Under de första åren af konung Johans regering fortfor den vanliga förbindelsen mellan svenska och franska hofven genom skriftväxling och utbyte af ömsesidiga artigheter; dock uppkommo snart anledningar äfven till en allvarsammare form för dessa skrifvelser. Det var återigen frågan om segelfarten till Narva, som med Frankrike såväl som med flera andra länder ledde till åtskilliga förvecklingar. Under Sveriges strider med Ryssland hade alltid handeln och sjöfarten på denna stad varit en nagel i ögat på Svenskarne, då därigenom deras fiender erhöllo riklig hjälp och tillförsel, och därför var ej underligt att de sökte så mycket som möjligt hindra detta och tvinga de sjöfarande att i stället gå till Reval. Men det är också klart, att de neutrala magterna svårligen skulle för Sveriges krig med Ryssland afhålla sig från en indrägtig skeppsfart, och de protesterade därför mot Svenskarnes intrång. Med Lybeck, Nederländerna och Frankrike råkade Johan i förvecklingar om denna sak. Slutligen sedan åtskilliga föreställningar gjorts af de främmande magterna genom bref och sändebud, beslöt Johan att genom en mera betydande legation till de främmande hofven söka vända dessa tvistigheter till sin fördel. Pontus De la Gardie och Klas Bjelke jemte sekreteraren Herman Bruser[1]) affärdades då i Okt. 1571. Sedan de förgäfves hos Lybeckarne gjort framställning att de skulle upphöra med »Narviska handeln», ankommo de genom Tyskland till Antverpen och Amsterdam och begåfvo sig därefter i Febr. 1572 till hertig Alba att aflämna sina bref och framställningar till hans konung.

Efter att på förhand från Paris hafva begärt pass, begåfvo sig de svenska sändebuden in i Frankrike försedda med skrifvelser från Johan till såväl konungarne Karl IX och Henrik af Navarra som enkedrottningarne Katarina af Medici och Johanna af Navarra[2]). Hofvet vistades sedan flera månader i Blois, en tid, som var af stor betydelse för vestra Europas

---

[1]) Använd i flera beskickningar af Gustaf I, Erik XIV och Johan III. Adlad 1576. Schlegel-Klingspors Attartaflor.

[2]) Dalin, anf. arb. III, 2, ss. 20 o. f.

öden. Vi vilja blott med några ord påminna om den politiska ställningen. I Nederländerna hade hertig Albas tyranni tändt den gnista, som strax härefter slog upp i frihetskrigets lågor. Frankrike åter stod vid skiljovägen mellan den sistförflutna tidens politik, som brännärkts af blodiga inbördes krig, samvetsförtryck och en hersklysten kvinnas otyglade magtutöfning, och den fördragsamma, frihetsvänliga, nationela politik, som sedan religionsfreden i S:t Germain en Laye 1570 gifvit ej så få löften om en ny och lyckligare tid för Frankrike. Konungens giftermål med Elisabeth af Österrike, de förtroliga närmanden, som egde rum såväl till England och till Tysklands protestanter som till Hugenotterna i Frankrike, Colignys inflytande på konungen, m. m. voro dessa löften. De skulle nu se sin fullbordan i giftermålet mellan Henrik af Navarra och Margareta af Valois, som d. 11 April 1572 bestämdes vid enkedrottning Johannas vistelse i Blois, i det försvarsförbund, som d. 29 April slöts med England, och slutligen i det nationela krig mot Spanien, som på Colignys råd skulle företagas och till hvilket rustningarne till lands och sjös bedrefvos.

Sådan var den ödesdigra tidpunkt, vid hvilken de svenska sändebuden inträffade i Blois. De hade företräde den 20 April, då De la Gardie både öfverlämnade konung Johans bref till konung Karl och muntligen framstälde anledningarne till sin beskickning. Konung Johan beklagade i sitt bref att han genom kriget med Danmark hindrats att förr sända sin hälsning till konungen af Frankrike, han lyckönskade honom till den återvunna inre freden i landet, till hans giftermål med prinsessan Elisabeth af Österrike, hvilken förbindelse skulle medföra godt för hela kristenheten, såsom ock till den stundande förbindelsen mellan Henrik af Navarra och prinsessan Margareta. Efter en framställning af tronförändringen i Sverige och dess orsaker, af sin tacksamhet för Dançays bemedling vid freden o. s. v. ursäktade han sina åtgerder mot handeln på Narva med nödvändigheten och det medgifvande, som i freden i Stettin och det senare mötet i Frankfurt af kejserliga och andra ombud blifvit gjordt, att den magt, som anfölles af Ryssland, skulle ega hindra denna handel. Anhöll därför att konungen af Frankrike ville förbjuda sina undersåtar den samma [1]).

[1]) Ofvanst. ur Parisafskr. i Riksark.

Men åt De la Gardie hade konung Johan dessutom gifvit i uppdrag att framställa åtskilligt annat, som kanske hörde till denna diplomatiska beskicknings hemliga ärenden och visar att konung Johan ej stod alldeles utanför det öfriga Europas politik eller var okunnig om de företag, som härnere förehades. Den beskickning, som prinsen af Oranien förra året sändt till Sverige, skulle bland annat hafva sökt vinna konung Johan till deltagare i en liga, som han jämte konungen i Frankrike, drottningen i England och flere tyska furstar stiftat i ändamål att eröfra de södra Nederländerna. Konung Johan vore villig härtill och hade redan med Dançay rådgjort, huru konungen af Frankrike i händelse af ett sådant företag skulle kunna från Sverige erhålla skepp och folk och säd, hvarjämte konung Johan äfven skulle laga att hans svågrars länder (Ost-Friesland, Baden) skulle för konungen af Frankrike stå öppna till samma förmåners erhållande.

Tillika kunde konung Johan underrätta konungen af Frankrike att kejsaren vore sysselsatt med att bilda en konfederation, i hvilken han äfven sökt indraga konungen af Sverige, som emellertid ursäktat sig med sina gamla förbindelser med Frankrike. Som ett vigtigt skäl till konungens af Frankrike ingripande i det nederländska frihetskriget, hvars första bedrift, Briels intagande, egde rum i April 1572, anförde De la Gardie att han i Holland hört att Zeeland och några andra öar ämnade ställa sig under Englands beskydd, en fara för Frankrike, om hvilkens förekommande De la Gardie med franska ambassadören i Bryssel redan haft rådplägningar. Till ytterligare tecken af sin vänskap erbjöd sig konung Johan att till franska hofvet sända sin 20-åriga broder (hertig Karl) att der användas o. s. v.[1]).

Konung Karl IX aflämnade d. 3 Maj i Blois sitt svar på De la Gardies framställningar. Hvad anginge de båda rikenas samfärdsel, ville konungen medgifva samma privilegier som de af år 1559 (1560), men dock påminna konung Johan att alt hinder af seglingen på Narva vore emot traktaterna och skulle lända Sverige till skadligt prejudikat i händelse af ett krig mellan Frankrike och dess grannar. Ehuru han förnekade alt

[1]) Ofvanst. ur Parisafskr. i Riksark. N:o 33, 34, 42, 45, 49. Flere af dessa afskrifters rubriker angifva felaktigt såväl årtal som namn på Frankrikes konung.

uppsåt till krig mot Nederländerna, vore han dock tacksam för konung Johans anbud om skepp och materialier vid behof. Föröfrigt skulle han gifva Dançay i uppdrag att i Sverige ingå i närmare underhandling om vilkoren och sättet för fortsättande af de gamla förbindelserna, om bestämmandet af det utlofvade skadeståndet för de under kriget i Östersjön franske skeppare och köpmän tillfogade oförrätter och om segelfarten på Narva[1]). Därefter återvände ambassadörerna hem öfver Nederländerna, där de af Alba mottogo konungens af Spanien undvikande svar på deras framställning och därjämte påmintes om någon skada, som konung Erik tillfogat hans undersåtar.

Det är bekant, huru Katarina af Medici, fruktande att se magten gå sig ur händerna, återtog sin forna politik och sitt inflytande öfver konungen, och huru den nya tid, som bådats, med sina löften och planer slutade i Bartolomeinattens mörka dåd, om hvilket underrättelsen nådde den svenska beskickningen, innan den hunnit långt från skådeplatsen. Franska hofvets förändrade politik tycktes redan röja sig i den instruktion, som i de nordiska angelägenheterna utfärdades för Dançay den 8 Maj 1572. Han skulle tacka konung Johan för hans välvilliga anbud, af hvilka konungen af Frankrike dock blott ville begagna sig af tillåtelsen att i Sverige erhålla nödiga materialier till fartygs byggande; i förhandlingar om något närmare förbund skulle han däremot icke inlåta sig. Ännu tydligare visade sig omkastningen i Frankrikes politik, då dess hof strax härefter var benäget att understödja de förrädiska planer, som vid denna tid voro å bane i Sverige. Vi veta att snart härefter den sammansvärjning blef känd, som hade till mål att återuppsätta konung Erik på tronen och hvilkens upptäckt kostade bl. a. dess hufvudman Mornay lifvet. Mindre känd torde däremot vara tillvaron af en annan sammansvärjning eller åtminstone af ett annat mål för densamma, ett mål, för hvilket ej häller Mornay varit främmande. För kunskapen härom hafva vi att tacka Dançays efterlämnade anteckningar, befintliga i geheimearkivet i Köpenhamn och af en svensk författare delvis anförde angående denna sak[2]).

[1]) Parisafskr. n:o 37 och 49 m. fl.
[2]) Dançays »Copiebog»; Ahlqvist, Karin Månsdotter, s. 87 och Bil. IV.

Denna sammansvärjning, hvilken Dançay omtalar i Aug. 1572 och hvilken tog fart följande år, hade sitt upphof och sina ledare bland Sveriges förnämste män och gick ut på att åter förskaffa rikets råd den magt det haft före Gustaf I:s tid, för den händelse Johans regering på ett eller annat sätt toge en ända. Till Dançay framställdes alt detta af de sammansvurne, på det han skulle delgifva sitt hof deras afsigt, som var att efter återvunnen frihet sända bud till konungen af Frankrike att anhålla om en »regent eller konung, såsom deras och Danskarnes förfäder ofta gjort», hvilken bön konungen af Frankrike, enligt Dançays yttrande, »peult avec son honneur et recommendation entendre et satisfaire». Dançay underlät ej att utmåla det storartade i företaget och den öfvervigt Frankrike härigenom skulle få emot Spanien, England och Nederländerna.

Dançay erbjöd sig att själf resa till Sverige och vid svenska hofvet på alt sätt ådagalägga konungens af Frankrike benägenhet för Sverige och på detta sätt vinna sinnena, så att man, i händelse sammansvärjningen lyckades, skulle vara benägen att vända sig till konungen af Frankrike. Mornay var den som underhöll förbindelsen mellan Dançay och de svenska herrarne, hvilkas namn, som naturligt är, sorgfälligt fördöljas. Föröfrigt trodde Dançay att alt skulle försiggå utan kostnader å Frankrikes sida. Mornay uppmanades af honom att tillsvidare återhålla hvarje upprorisk rörelse af sina anhängare. I stället skulle de båda så bedrifva saken, att konung Johan skulle hos konungen af Frankrike söka tillstånd att därstädes värfva 2—300 soldater. Enligt Dançays anvisning skulle konungen af Frankrike till dessas officerare utse sådana män, till hvilka man kunde förtro sig. Desse borde förses med befäl på olika orter i Sverige och i händelse af någon katastrof kunna tjena Frankrikes intressen utan blodsutgjutelse, o. s. v. På alt detta afvaktade Dançay svar från sitt hof[1]. Hertig Henrik af Anjou, Bartolomeinattens bödel, var den som på detta sätt skulle bli konung i Sverige.

Då man vet huru Katarina af Medici med ljus och lykta sökte efter en tron åt sin mest älskade son Henrik, kan man förstå både att denna helt säkert mycket lösliga plan af franska

[1] Dançays Copiebog. Brefven af d. 27 Febr. och d. 2 Jun. 1573.

hofvet och Henrik själf omfattades och att Dançay kunde med allvar tänka på dess genomförande. Några åtgerder härför kommo emellertid icke i fråga, då i samma dagar underrättelse kom om Henriks val till konung i Polen d. 11 Maj 1573, hvarigenom denna plan förföll.

Har den verkligen varit å bane och blifvit understödd af franska hofvet, är den emellertid ett af de många dragen af detta hofs trolösa och vacklande politik under denna tid. Och icke nog härmed. Ehuru den franska diplomatien samtidigt, vid polska konungavalet beredt den svenska ett så afgörande nederlag [1]), se vi dock strax därefter de franske underhandlarne vid valriksdagen, Jean de Montluc, abbé de l'Isle och M. de Lanssac samt de svenske, Hogenskild Bjelke, Gustaf Banér, Klas Bjelke och Anders Lorich mötas i Danzig, hvarest d. 4 Juli 1573 ett förbund slöts mellan Sverige, Polen och Frankrike. Vilkoren skulle emellertid underställas de respektive konungarne och innehöllo blott att vänskap skulle råda mellan rikena och ingen af konungarne ingå något förbund till den andres skada [2]).

Strax därefter ankom till Sverige Sieur Mandat med bref från Konung Karl IX (dat. Boulogne d. 20 Juli 1573) till De la Gardie med anhållan att han skulle hos konung Johan utverka »passage» genom Sverige för den nyvalde konungen af Polen och hans krigsfolk. De la Gardie fick af konung Johan i uppdrag att meddela detta medgifvande jämte flere andra. Om konung Henrik ville på sin färd till Polen infinna sig i Elfsborg, skulle han därifrån föras genom landet till Söderköping och sedan på konungens af Sverige skepp till Danzig eller hvart han behagade. Vidare skulle en styrka af 3500 Skottar, som under De la Gardies befäl var ämnad att användas i Livland mot Ryssarne, om så önskades, föras till Riga eller annanstädes till konungens af Polen hjälp, utan någon hans kostnad; en annan styrka af 2000 tyska ryttare skulle mot sold lämnas honom; och slutligen erbjöd sig konung Johan att mot någon ersättning lämna från sig den del af Livland han länge inne-

[1]) Se härom De Noailles, Henri de Valois et la Pologne en 1572. II, 260 o. ff.

[2]) Riksarkivets »Gallica» (Copiæ actorum et foederum); Dalin, anf. arb. III, 2. s. 38.

haft såsom pant af Polen [1]. Konungarne tackade för alla dessa anbud, men begagnade sig ej ens af den begärda tillåtelsen, enär konung Henrik genom Tyskland begaf sig till Polen.

Som kändt är blef hans vistelse där icke långvarig; sommaren 1574 var han tillbaka såsom konung Henrik III i sitt fädernesland, och samma höst tillskref han (15 Okt.) konung Johan för att tillkännagifva sin afresa från Polen, omtala tillståndet i detta land samt försäkra honom om sin fortfarande vänskap. På samma gång sände han äfven De la Gardie och Mornay [2]) skrifvelser i samma angelägenheter. Den senare hade dock en månad förut fått sätta lifvet till för sitt förräderi mot konung Johan. I följande Dec. månad afskickade Henrik såsom sändebud till Sverige Claude Pinart de Cramailles för att upplifva de gamla förbindelserna [3]) och om möjligt knyta en ny och ännu intimare. Han skulle nämligen om ej begära till gemål åt sin konung, så åtminstone förhöra sig om prinsessan Elisabeth, den enda ännu ogifta af konung Gustafs döttrar, hvilken äfven enligt Dançays samtidiga rapporter [4]) synes hafva varit både till kropp och själ väl utrustad. Franska hofvet tyckes särskildt hafva hyst farhogor för traditionen om anlag till vansinne i konung Gustafs familj, och Dançay hade från alla håll skaffat sig de noggrannaste underrättelser om de kungliga personerna, hvilka han utförligt och mycket träffande skildrar. Huruvida Pinart framstält sin konungs plan, och huru den upptagits hafva vi ej kunnat utröna. Han lemnade svenska hofvet i Febr. 1575 med många vänskapsförsäkringar, gästade på nedresan hertig Karl i Nyköping i Mars och afskedades med stora föräringar, utan att något vidare är kändt om resultatet af denna beskickning. Blotta påtänkandet af denna förbindelse gaf emellertid Dançay, som tyckes mycket fallen för vidlyftiga planer, tillfälle att

---

[1]) Parisafskr. i Riksark. »Memoire de ce que S:r Mandat dira aux rois de France et de Pologne».

[2]) Brefven bl. Parisafskr. i Riksark.

[3]) Henriks skrifvelse dat. Anvers d. 5 Dec. »Gallica» i Riksark.

[4]) H. S. H. XI (1) fl. st. Kallas ständigt af Dançay »veuve», troligen emedan hon sedan 1562 var trolofvad med dåvarande koadjutorn i Riga, prins Kristoffer af Mecklenburg, men denne sedan länge var fånge i Polen och ansedd för död.

genast uppgöra en sådan, på hvilken han grundade ganska stora förhoppningar om franska väldets förstärkande.

Då Pinart på återvägen äfven besökte danska hofvet, erhöll han genom Dançay utom alla andra meddelanden äfven en längre redogörelse för Danmarks och Sveriges ställning och utsigter. Härvid visade denne huru genom giftermål mellan en fransk prins och den svenska prinsessan det gynsammaste tillfälle skulle gifvas till grundläggningen af ett franskt välde häruppe i norden till motvigt emot det spanskt-nederländska. Konung Johan hade ofta, sade han, yttrat sin beredvillighet att afstå till Henrik III såsom konung i Polen sin del af Livland. Om nu ett sådant giftermål komme till stånd, skulle största delen af Livland blifva ärftlig i franska konungafamiljen, och däraf skulle lätteligen kunna göras ett hertigdöme eller dylikt, hälst om äfven Polen, där Dançay ännu ansåg Henrik vara konung, ville såsom län lämna sin andel af Livland, hvartill riksdagen i Polen skulle förmås genom Johans föreställningar om sin oförmåga att försvara landet mot Ryssarne. Om man vidare sökte skaffa konungen af Sverige medel att återlösa de platser i Livland, som hans soldater såsom pant för obetald sold innehade, skulle detta lands återförenade delar såsom ett helt lätt bjuda Ryssarne spetsen. Därpå skulle förbund sökas med hertigen af Preussen och de preussiske städerna till ömsesidigt skydd. Handeln på Ryssland skulle snart råka i idoga Fransmäns händer. Förbund skulle slutas äfven med Polen och Danmark och om — det Gud förbjude — (men hvilket Dançay stadigt måtte hoppats) konungaätterna i dessa länder utginge, skulle ingen stå närmare tronen än den livländske furste, som hade den svenska prinsessan till gemål. Denna Dançays fantastiska och vidlyftiga plan, hvilken vi blott i största korthet antydt [1]), skulle Pinart emellertid delgifva sitt hof. Tyvärr kunna vi icke säga huru densamma upptogs. Vänskapliga bref ingingo visserligen från konungen i Frankrike till konung Johan och hertig Karl; men blott af brefvet till den senare synes att någon förhandling förehafts om Livland.

Konung Johan var under de följande åren så ifrigt sysselsatt med såväl sitt rikes inre som yttre svåra förvecklingar,

[1]) Se H. S. H. XI (1) s. 61 och följ.

religionstvistigheter och ryska kriget, att han ej åt annat håll kunde rikta mycken uppmärksamhet. Kriget med Ryssland föranledde emellertid genom den altjämt störda handeln på Narva klagomål och ersättningsanspråk af franska hofvet och af Dançay för franska undersåtar, som kommit till Narva och där tvungits att taga krigstjänst mot Ryssarne, hvarigenom åter köpmännen därstädes blifvit utsatta för dessas fiendtligheter. Konungen af Sverige sökte ursäkta sig så godt han kunde och lofvade skadestånd, men då oförrätterna fortforo, affordrade konungen af Frankrike de svenska köpmännen därstädes dryga tullar och hamnafgifter och hotade slutligen att utkräfva repressalier genom franska kapare, för hvilka han redan utfärdat patenter. Det stannade emellertid vid dessa hotelser, och anledningarne till klagomålen afstannade i samma mån som ryska kriget. Icke heller visade sig Henrik III beredvillig att med sin hjälp understödja den nya sammansvärjning, som ledd af jesuiterna skall hafva haft till ändamål att utkräfva hämd för Eriks undanrödjande, hvarefter landet skulle erkänna Henrik för sin skyddsherre [1]).

Henrik III föll 1589 för mördarens dolk. Samma år dog äfven Dançay, som så länge utgjort den förmedlande länken mellan Frankrike och Sverige, och det ser ut som om den senares bortgång ej varit utan men för fortsättningen af de politiska förbindelser, som under några årtionden egt rum. Men äfven de inre oroligheterna i båda länderna bidrogo till dessa förbindelsers afstannande, och det var mera för att anskaffa krigsfolk eller förnödenheter, än för att upplifva de gamla traktaterna, som beskickningar och bref nu växlades mellan konungarne. Visserligen afsände Henrik IV en skrifvelse till konung Johan (d. 1 Juni 1592) angående de gamla privilegierna, handelsfrihet etc., i hvilken han på grund af det vänliga bemötande, som kommit hans undersåtar till del, tillkännagifver sin afsigt att uppehålla de gamla vänskapliga förbindelserna och handelsfördragen mellan rikena. Men egentliga ändamålet tyckes dock hafva varit att söka tillstånd att i Sverige få genom någon hitsänd person tillverka och utföra artilleripjeser o. dyl. Om och på hvad sätt detta skedde är oss ej bekant. Likaså visar

[1]) Dalin, anf. arb. III, 2 s. 156 med citerande af »Remonstrances des Conjurés au Roi Henri III 1583. Ms. i kgl. Bibl. i Stockholm.

det sig att Karl IX i Sverige flitigt anlitat Frankrike, i fråga om värfning af trupper, med hvilka han behöfde stärka sina stridskrafter mot Ryssland och Polen. Många franska officerare voro i hans här och riksregistraturet utvisar flera fullmagter för dessa, (bland hvilka vi vilja nämna Jean de Samart, Pierre de la Ville, Bertrand Mondetier, Franciscus de Serrant m. fl.) att i Frankrike söka värfva trupper. Dock lämnades politiken ej alldeles å sido. År 1599 befann sig i Sverige en fransk legat Andreas de la Fromentière, om hvilkens beskickning ej mycket är att säga, men hvilken dock började den rad af förhandlingar, som under ett tiotal af år fortgingo till en del rörande Sveriges deltagande i den kamp, som förbereddes mot habsburgska husets öfvermagt i Tyskland och för hvilken Henrik IV ämnade göra sig till ledare. En anteckning af De la Fromentière, befintlig i riksarkivet och innehållande uppgift på varor, som voro lämpliga att i Sverige erhålla, visar att han varit skickad i kommersiela ärenden. Därjämte torde han äfven medfört första framtällningen om giftermål mellan prins Henrik af Rohan och Karl IX:s dotter Katarina [1]). Följande år, 1602 i Jan. infunno sig emellertid i Sverige nya underhandlare i sist nämda ärende, nämligen Jacques Calmot och Jean Cureul, sända af konung Henrik och medförande äfven bref från prinsen af Rohan. Konung Karl var emellertid under årets första månader på en rundresa i riket, och legaterna fingo länge i Stockholm vänta på hans återkomst. Först d. 14 Maj erhöllo de svar på sin framställning. Det lydde att konungen ej kunde gifva något bestämdt besked, förr än han inhämtat dels sitt rikes råds mening, dels upplysningar och råd af pfalzgrefven och andra med Sverige förbundna tyska furstar. Det slutliga svar, som följande år afgafs, blef emellertid afslående, och en ny skriftväxling under år 1604 om en förbindelse mellan en prinsessa af Rohan och någon svensk furste ledde icke häller till något resultat.

Man kan af Karl IX:s svar på det första af dessa förslag misstänka att egentligen något vigtigare varit å bane, då ej blott inhemskt utan äfven utländskt råd skulle sökas. Det ligger nära till hands att förmoda att Henrik IV genom dessa

[1]) Det efterföljande hufvudsakligen efter *Ekblom*, Negotia inter Henricum IV et Carolum IX. Diss. acad, Holmiæ 1840, samt handlingar i Riksark.

underhandlingar velat bana väg för ännu vigtigare om Sveriges indragande i de stundande företagen mot habsburgska magten, om hvilka pfalzgrefven och landtgrefven af Hessen redan voro medvetna. Tanken på deltagande i ett antihabsburgskt förbund var hvarken främmande eller ny för Karl IX. Redan 1599 hade De la Fromentière under sin återresa till Frankrike haft i uppdrag att för Generalstaterna i Holland framställa Karls benägenhet till ett förbund med dem mot Spanien, samtidigt med det att en ordentlig ambassad dit anländt att därom underhandla, och 1602, då ett nytt sändebud, grefve Johan af Nassau, afgick till Generalstaterna, tillkännagaf Karl sin önskan att intagas i ett förbund mellan dem, Frankrike, England och andra furstar [1]. Härtill föranleddes han lika mycket af omsorg om sin dynastis och sitt lands bevarande som af hänsyn till den allmänna ställningen i Europa, där den katolska reaktionen var i en verksamhet, om hvars betydelse särskildt för Sverige han var fullt medveten.

Ett nödvändigt vilkor för Sveriges deltagande i dessa planer var emellertid fred med Polen, och denna fred var också syftemålet för de förbindelser, som under den närmaste tiden egde rum mellan de båda lika dristige och högtsträfvande regenterna Henrik IV och Karl IX. Redan 1603 hade Henrik i förening med pfalzgrefven och landtgrefven af Hessen gjort framställning till Karl om fred med Polen, och denne visade sig ej ovillig därtill, ehuru han befarade att ej finna samma beredvillighet å polske konungens sida [2]. En Fransman, Stephanus de S:te Catharina, hvilken sedan några år vistades i Sverige, använd såsom det synes i Karls tjänst, blef af Henrik utsedd att vid svenska hofvet verka för freden med Polen. Till en början återkallades han till Frankrike och medförde då Karls försäkran om hans benägenhet för de gamla förbindelserna med detta land. Följande år i Nov. återkom han medförande konung Henriks förslag till fredsvilkor mellan Sverige och Polen. Dessa öfverlämnade Karl ej blott åt riksrådet, utan äfven åt Upsala akademi och åt ständerna på mötet i Örebro 1606 att däröfver

[1]) *De Jonge*, Inlichtingen omtrent de Staatkundige betrekkingen tusschen Nederland en Zweden 1592—1609 i De vrije Fries, Nieuwe Reeks I, 3. Handl. i Riksark.

[2]) Karls svar d. 10 Juni 1604, Ekblom anf. arb. Bil. B.

yttra sig. De blefvo alldeles förkastade och befinnas också omöjligen hafva kunnat antagas. Förmodligen härledde sig dessa vilkor mindre från konung Henrik än från De S:te Catharina själf, hvilken tyckes hafva gått katolikernas ärenden. Kriget fortgick därför. Att Henrik under detsamma gynnat Sveriges sak, framgår med tämlig visshet redan af den omständigheten att, såsom synes af de många fullmagterna i riksregistraturet [1]), under åren 1606—9 talrika värfningar för svensk räkning skedde i Frankrike af manskap, som skulle användas i kriget mot Polen och dessutom var detta rikes vänskap med Österrike en vigtig anledning för Henrik att i denna strid stå på Sveriges sida. Under tiden fortsattes äfven de diplomatiska förbindelserna. Efter sin kröning affärdade konung Karl IX i Aug. 1607 till franska hofvet Jacob Van Dyck [2]) att inleda underhandlingar om upplifvandet af det gamla förbundet mellan Gustaf I och Frans II genom ett nytt, till hvars afslutande han ville utsända en ordentlig beskickning, sedan han fått veta konung Henriks vilja. Vi hafva i svenska akter ingenting funnit om förloppet af denna v. Dycks beskickning. Från annat håll [3]) finna vi dock antydt, att v. Dyck framhållit för konung Henrik de fördelar Frankrike kunde hafva för sin handel och sjöfart af detta förbund och att denne ej varit ovillig för detsamma, men önskat blifva något fullständigare underrättad af konung Karl om hans uppstigande på tronen (hvilket han ansåg nu först skett genom kröningen) och om hans rättigheter därtill. Han hänvisade emellertid v. Dyck till sin ambassadör i Holland, Jeannin, hvilken nu var sysselsatt med fredsbemedlingen mellan denna stat och Spanien, och befalde denne att med v. Dyck öfverlägga »om han skulle kunna af denna förbindelse hafva den fördel och vinst för sina undersåtar, som man utlofvade». För att icke väcka Holländarnes farhoga för deras handel i Norden skulle Jeannin blott i tyst-

[1]) Riksregistr. 1606 d. 25 och 26 Sept.; 1607 d. 14 Jan.; 1608 d. 28 Febr., d. 1 Mars; 1609 fl. st. Många af de franska officerarne i sv. tjänst återvände i Dec. 1609 och början af 1610 till Frankrike, såsom synes af deras pass i riksregistr. jmf. s. 30.

[2]) Holländare, J. U. D., utnämd 1609 till konungens »Hofråd i alla fransöska och nederländska saker», legat i Holland m. m.

[3]) Les negociations de Mr. — — le President Jeannin Paris 1659; Se »Lettre du roi» och »de Mr. de Villeroi le 8:ième Avr. 1608 à Mr. Jeannin», aftryckta hos Ekblom anf. arb. s. 65 o. följ.

het öfverlägga med v. Dyck om denna sak. Detta är alt hvad vi kunna upplysa om v. Dycks beskickning [1]). Troligen hindrades Jeannin af de brydsamma underhandlingar, som tillhörde hans medlarekall, att vidlyftigt inlåta sig med v. Dyck. Men de följande händelserna indrogo snart åter Sverige i nya underhandlingar.

Det är bekant huru hertigens af Cleve död och frågan om arfvet efter honom bragte hela Tyskland, ja nästan hela Europa, i rörelse, och huru Henrik ämnade begagna detta tillfälle att sätta i verket sina länge närda planer mot kejserliga magten. Hela Europa hade sina ögon fästade på honom, de flesta dess länder voro mer eller mindre beroende af hvad beslut han skulle taga, och lifliga underhandlingar sysselsatte dem alla. I Febr. 1610 slöt Henrik med den protestantiska unionens furstar förbundet i Hall i Schwaben till försvarandet af den rättmätiga arfföljden i Cleve mot kejsarens öfvergrepp, till hvilket förbund snart slöto sig Holland, England m. fl. stater. Från förhandlingarne i Hall anlände till Stockholm redan i början af året Jean Thumères de Boissize, skickad af konung Henrik, att draga Danmark och Sverige på de förbundnes sida, men kanske äfven, hvad det senare landet angick, för att tillkännagifva Frankrikes benägenhet för det af v. Dyck föreslagna förbundet. Åtminstone var Karl IX genast färdig att affärda en beskickning till Frankrike. Den 19 Mars 1610 utfärdade han från Nyköping instruktion för Abraham Lejonhufvud, Olof Stråle och Jacob van Dyck. De skulle först för konung Henrik göra en framställning af Sveriges förhållande till Polen och tacka för hans goda vilja att åstadkomma fred. Därefter skulle de tillkännagifva konung Karls beredvillighet att förnya det gamla förbundet och de gamla handelsprivilegierna och hans önskan att upptagas i det mellan Frankrike, England och Holland slutna förbundet. Slutligen skulle de tacka Henrik för de af honom tillåtna värfningarne. Sändebuden hade emellertid ej hunnit lämna Sverige, då underrättelsen om konung Henriks mord d. 14 Maj 1610 hit anlände.

[1]) På denna underhandling syftade troligen Skytte, då han i rådet 1636 tillstyrkte ett förslag till förbund med Frankrike. Odhner, Sveriges Hist. under Dr. Kristinas förm. s. 81, not. 3.

Hvilket inflytande denna händelse hade på förhållandena i Europa är tillräckligt bekant. Det var icke blott det stora företag, som genom hertigens af Cleve död sattes i gång, hvilket med Henrik IV sjönk i grafven, utan äfven möjligheten att realisera de djärfva planer, som utgjort dennes lefnadsdröm och kanske nu kunnat bli verklighet. Vi mena hans bekanta »grand projet», hans plan att ombilda hela det europeiska statssystemet. Det torde ej vara främmande för vårt ämne att erinra om hvad plats Henrik lämnat åt vårt land i detta system. Sullys mémoirer [1]), den enda källan för vår kännedom om denna sak, upplysa oss om vilkoren för Sveriges upptagande såsom en af de åtta staterna i den stora kristna republiken. Det skulle till förbundshären lemna 20,000 man till fots och 4,000 till häst, 20 kanoner och 10 krigsfartyg. Det skulle däremot från tyska länder erhålla någon tillökning i sitt område samt fyra kommissarier i den allmänna senaten. Verkliga eller icke gingo dessa planer emellertid till ända med sin upphofsman.

Den svenska beskickningens ändamål var med Henriks död upphäfdt, men Karl IX önskade emellertid att underrätta sig om ställningen i Frankrike och på annat håll börja underhandlingar. I en ny instruktion af d. 4 Juni befalde han därför legaterna att med Generalstaterna öppna underhandling om förbund, och samtidigt aflät han till »senaten» i Frankrike en skrifvelse med förfrågan huru med regeringen efter Henriks död förhöll sig. Sändebuden skulle dröja i Holland, tills svar ankomme, huruvida det kunde vara skäl för dem att infinna sig till underhandling i Frankrike. Svaret från enkedrottningen i Frankrike ljöd, att hon ej ansåge att de borde infinna sig i Paris, utan kunde de för franske ambassadören i Haag framställa sina uppdrag. De erhöllo emellertid konungens befallning (d. 27 Sept.) [2]) att inför denne blott beklaga konung Henriks död, lyckönska den nye regenten och redogöra för anledningarne till Sigismunds afsättning. Hvad de öfriga ärendena anginge, skulle man afvakta förhållandena i Frankrike.

Det blef ej konung Karl IX förunnadt att se utvecklingen af dessa förhållanden. Knapt mer än ett år därefter bortgick

[1]) Jmf. Ekblom, anf. arb. s. 32.
[2]) Riksregistr. i Riksark.

äfven han ur tiden för att lämna sina vidtomfattande planer i arf åt sin son. Hvad angår Sveriges förbindelser med Frankrike, dröjde det ej länge, förr än de åter upptogos och under följande tider fingo en större utsträckning och utöfvade på vårt land, under dess skiftande öden, ett ganska betydligt inflytande.

Bilaga.

Articles proposés au Roy de Suède par le Sieur Richer Ambassadeur du Roy François I:er devers le dit Roy de Suède 1543 [1]).

Serenissimo potentissimoque Principi ac Domino, Domino Gustavo, Dei gratia Sueciæ, Gothorum ac Wandalorum Regi, Domino suo Honorando, Cristophorus Richerius, Christianissimi Francorum Regis legatus.

Serenissimus potentissimusque Princeps ac Dominus Francorum Rex Christianissimus Herus ac Dominus meus omnium maxime observandus multis quidem sed tribus præcipue de causis me denuo ad Vestram Majestatem legatum esse missum voluit, quas, quia quantum possum fido vobis cum pro officii mei ratione tum pro ea, qua merito sum erga vos rerumque vestrarum felicem exitum benevolencia, declarare constitui, eo vero confidentius ipsas recitare explicareque aggredior, quod omnes multo magis ad vestram quam cujusque alterius utilitatem scio pertinere; eas a me ut æquo animo velitis audire et auditas intelligere, ut cætera soletis omnia examinare, meque quam primum (si tamen per vestras occupationes liceat) absolvere Vestram Majestatem vehementer oro.

Eorum autem prima sic habet: anno superiore sub finem Mensis Novembris, cum jam Dominus meus Legatos omnes vestros præter Dominum Stenonem apud vos esse videret, eos enim post eorum adventum atque acceptionem in Galliam in rebus, quarum causa venerant, tractandis haud plus quinque et quadraginta diebus retinuerat et, quamquam ab eo dimissi ob præclusa Germaniæ itinera ad nos rediissent, viam tamen omnes jam dudum arripuerunt, ecce Majestati ejus nuntiatur per Cæsarinorum (qui in Germania sunt, vobisque etiam ut nobis sui Cæsaris(!) causa ac tranquillitati (?) invident) Emissarios exitato in his Regnis tumultu subditos aliquot 'vestros rebellionem parasse ac multa cum eis adversus Majestatem vestram conari, tum vos in eorum supplicium dira cogitare cœpisse, quoquidem nuntio quanquam adhuc incerto ita tamen vobis amicissimus Princeps (ut qui pro mutua vestra fraternitate atque inita amicitia omnia amborum esse communia existimet, sint ea secunda, sint adversa) ita inquam affectus est, ita etiam commotus, ut ex tempore multa in eam rem publice ac privatim graviter exclamarit ac paulo post legationem mihi istam decreverit.

---

[1]) Ur Riksarkivets afskrifter af handlingar i nat. bibl. i Paris. Förf. har ansett lämpligt att meddela detta aktstycke — ett af de mera innehållsrika i nämda saml. rör. ifrågavarande ämne — dels för att lämna ett ytterligare bidrag till de urkunder, hvilka ang. Richers beskickningar till Norden finnas återgifna i *Krag, Kristian III:s Hist.* och *Aarsberetn. fra det Kgl. Geheime Ark. B. IV,* dels emedan kon. Gustafs ofvan omtalade svar härpå d. 14 Aug. 1543 äfvenledes finnes tryckt i *Ribier, Lettres etc.* V. *Mémoires d'Estat etc. sous François I—François II. Paris 1676.* Den vårdslösa afskriftens påtagliga felaktigheter hafva, såvidt sig göra låter, blifvit rättade.

Sic autem Christianissimus vestroque amantissimus Princeps apud se cogitat domestico tumultu ac seditione populari nihil esse aut fuisse unquam magis vitandum ac citius, sicubi forte enascatur, placandum, populares enim fluctus omnia malorum genera secum trahere maxime neglectum Religionis ac Dei oblivionem, morum bonorum eversionem, Regum contemptum, Populi ignaviam, agrorum cessationem ac desolationem, omnium rerum penuriam, famem, furta, insidias, cædes, supplicia. crudelitates, Regum odium, Regiæ auctoritatis debilitationem et nonnunquam Regum ipsorum exactionem.

Quæ cum ita sint, sic demum vestræ Majestati, posteris vestris, toti denique populo Suecano optime consultum fore censet, si primo quoque tempore cum vestris christianæ pacis, publicæque concordiæ rationem ineatis ac deinde foris potius adversus æmulos vestros et vestræ pariter ac nostræ quietis turbatores agere id velitis, quod domi sine magno vestro vestrorumque incommodo non tentare possitis.

Quod si eo jam progressa rebellio est, ut non nisi sublatis ipsius causis cedari possit, causæ vero in vestra sitæ sint potestate, suadet utilitatis vestræ studiosissimus princeps, ut publicæ tranquillitatis gratia de jure etiam vestro concedere ad tempus velitis, levem enim eum facere jacturam putat, qui, dum partem cedit, totum retinet.

Si autem stoliditas ac subornatio rebellium, spes melioris fortunæ et pertinax quorundam malitia cæteros, quo volunt, trahentium istos motus alunt neque eos placari vestra Majestas ulla ratione posse judicat nisi prælio cum seditiosis inito ducumque talis factionis carcere et cæde, tunc quoque summam vestram in hac re artem ac prudentiam atque adeo clementiam frater amantissimus requirit; canes enim et equos ferasque lenibus allectamentis cicurari videmus citius quam plagis, et ferina rabies est sanguine ac vulneribus gaudere, nec minus principi turpia sunt multa supplicia, quam medico funera solent esse multa; quid quod nullum magis quam principem decet clementia, quid quod animi est Regii placidum esse atque tranquillum ac injurias et offensiones aut superando despicere aut prorsus oblivisci; huc accedit, quod eadem est ratio Regis ad subditos patrisque ad filios aut ad oves Pastoris, quare, si quid in eo negotio ejus generis accidit, ut tolerandum non sit, summa tamen arte ac paulatim, corrigendum esse rogat velitis meminisse, ac sicut Medici sectionem et coterium (?) adhibere non solent, si leniore medicamento malum curari posse sentiant, sic etiam vos prius omnia tentare cupit quam ad id, quod, si fieret, non vestræ solum Majestati, non posteris sed et toti quoque Regno luctuosum ac perniciosum foret, devenire.

At vero, si lues hæc adeo jam in aliquot membris invaluit, ut, nisi severe obsistatur, nullius post hac mitioris remedii patiens totum corpus et invasura sit et infectura, in ejus oppressionem non modo omni arte, consilio ac industria incumbendum esse putat sed et longius serpenti malo totis vestris amicorumque viribus occurrendum ducit et ipse pro ea, quæ inter vos est, singularis amicitia proque nuper initi foederis legibus operam suam omnem, consilium, militum auxilium et facultates offert nulli unquam vel rei vel labori vel impensæ parsuro, dum vestræ dignitatis conservationem sentiat commodare.

Altera meæ legationis causa, quoniam longa est et vobis haud nobiscum tantum verum etiam cum serenissimo Daniæ Rege et, ut brevi dicam, cum foederatis omnibus vestris communis, imprimisque ad statuum vestrorum certum spectat fundamentum ac summam Domini mei erga vos omnes suos foederatos benevolentiam officiorumque promptitudinem testatur, altius mihi videtur esse repetenda.

Brunsvicensi Bello superiore cum presentiret Rex Daniæ prudentissimus insignes landgravii Hasiæ copias, ipso Brunsvicensi Duce exacto, nisi statim alio convocarentur, esse dissipandas ac forte ad eos, qui foederatis omnibus vobis, etiam si dissimulant, incensissimi sunt hostes, transituras magnamque deinde, si non omnibus vobis simul saltem vestrum alicui allaturas molestiam, eas vero in procinctu esse nec tales nisi magna difficultate, impensa ac tempore

longo posse conscribi, convocandas ad se prima quaque occasione deliberavit ac apud se tantisper retinendas alendasque, dum, quid de illis fieret et quo potissimum adversus hostes mitti deberent, statuisset.

Cogitarat etiam (quemadmodum e vestigio curavit Domino meo significandum) de eis in Prusiam ac partes Cæsaris inferiores acriter sæviente hyeme transmittendis, sed quia tantæ multitudini tanto tempore stipendiis alendæ se vix sufficere posse nisi amicorum adjutum auxilio sentiret, talem tamen habendi egregii exercitus facultatem ac pulchram rerum adversus communes hostes bene gerendarum occasionem prætermittere judicaret inconsultum, Georgium Gluk nobilem Danum ad Dominum meum cum litteris bonæ fidei et hujus suæ deliberationis narrandæ auctoritate continuo mittendum duxit, hoc solum rebus memoratis addens se ab Rege Christianissimo petere, ut sibi coronatorum millia centum velit in eam rem conferre, quod si faciat, se et talem exercitum Landgravii apud se accepturum et dom itam diu contenturum ac sustentaturum, dum per sævæ hyemis acrimoniam in hostiles possessiones irrumpere liceat, cumque primum dabitur, cum tali exercitu irrupturum.

Regi Christianissimo, qui de foederatorum suorum negotiis bene gerendis haud segnius quam de propriis solet cogitare, quique et felicitatem illorum et in omnibus rebus prosperitatem non minus desiderat quam suam ac se libenter iis vel adjutorem præbet vel hortatorem, placuit Daniæ Regis consilium.

Et quamquam tum merito potuisset aliquam pecuniæ difficultatem causare, cum propter eos sumptus, quos diversis in locis immensos præsenti bello faciebat ac etiam fecerat, cum propter alios, quos sibi haud dubie videbat esse faciendos, nullo tamen quæsito subterfugio statim petitioni ejus acquievit, se que intra duos Menses milia coronatorum quadraginta numeraturum ultro promisit, reliquum vero subinde nacta opportunitate collaturum.

Deerat tantum pecuniæ hujus mittendæ ratio, quam tamen putabat esse commodissimam sanctissimamque, si per Danos milites (quos una cum Germanis in Cliviæ ducis auxilium in Germaniam remittebat) perferretur. Hoc cum ita constitutum esset, inque eam rem Fraxineum nobilem Gallum in Daniam expedivisset ac per eum Legatos vestros, qui itinerum periculis adducti Lugduni degebant, ad parandam secum et cum eo exercitu, quem in Germaniam remittebat, profectionem, quod ita essent tuto profecturi, hortaretur, Ecce a Georgio Gluk Majestas ejus litteras Lugduni datas accipit, quibus significabat se cum vestris Legatis tum de illustrissimi Regis Daniæ Consilio tum de ipsa pecuniæ summa transmittenda contulisse, eos Dani consilium probasse conjunctamque pariter operam vestram promississe et ultro pecuniam ipsam, si illis in Gallia repræsentaretur, per vos in Dania Christianissimi Regis delegato intra constitutum duorum mensium tempus, certo numeraturos obtulisse.

Tam insperatæ litteræ tantopere Regem Christianissimum delectarunt, ut revocatum ad se Fraxineum recta Lugdunum, ad Legatos vestros mitteret eisque per eum non solum pro oblato suæ Majestati pecuniæ nostræ ab eis in Gallia accipiendæ et stato tempore in Dania per vos reddendæ officio, sed multo magis pro operæ vestræ cum Dano conjungendæ pollicitatione gratias ageret, indicaretque, quam suæ Majestati eorum ad ista officia promptitudo placuisset, ac pariter admoneret sibi videri pulcherrimam vestræ Majestati occasionem dari, vos liberosque vestros ex hostium tam occultorum quam apertorum motu vindicandi, si, quod ipsi jam vestro nomine promiserant, faceretis, hoc est, si una nobiscum, qui scopus est secunda Legationis hujus meæ causa, et cum Rege Daniæ vestras quoque vires conjungeretis, ad quod vos etiam nunc per me pro ea, qua sibi vobiscum intercessit amicitia, proque inito inter vos foedere libenter adhortatur.

Cum autem Fraxineo, Domini mei mandata exponenti, Legati vestri ea, quæ Georgius Gluk tam de acceptione et redditione pecuniarum quam de vestrarum virium conjunctione vestræ(?) Majestati scripserat, confirmassent, sibique nova hæc Christianissimi Regis mandata placere respondissent, sed consultissimum esse putare, si præsentes ipsi officia Majestati ejus offerrent sua, hoc cum Majestas ejus rescivisset, eos ad se continuo deducendos curavit.

Cui eadem omnia coram sunt polliciti, quæ et Georgio Gluk et deinde Fraxineo ab eis promissa fuisse diximus, mox jussu Regio repræsentata eis non integra quidem pecunia sed summa tantum sex coronatorum millium, conditione tamen in ipsorum obligatione expressa, (nam et fide publice data se et Regi Christianissimo obligarunt) summam quadraginta millium coronatorum delegato ejus in Dania per vos numeraturos, et ipse Christianissimus reliquum summæ, quod quatuor et triginta millium coronatorum est, Domino Stenoni in Gallia sicuti conventio habet, mox, ubi integram pecuniam delegato suo in Dania numeratam fuisse certo scierit, promisit repræsentaturum.

His omnibus ita confectis rebus Legati vestri suum ingressi sunt iter, adhibito etiam e Fraxineo, qui tum ad vos tum ad serenissimum Daniæ Regem ad ejusmodi rerum curandam executionem auctoritate fultus Regia veniret.

Sed cum multum jam temporis lapsum esset nec, factumne aliquid in tam gravi negotio fuisset, Rex Christianissimus scire ad huc (quamquam maxime cupiebat) potuisset, videreturque anni tempus ita jam accelerasse, ut in paucula, quæ supererat, hyeme vix aliquid de instituto negotio fieri posse judicaret, ad hæc cum de Fraxinei, legatorumque vestrorum itinere atque in has partes adventu ne minimum quidem nuntium acciperet, novam occepit legationem meditari.

Mihi itaque litteris et mandatis atque adeo auctoritate ejus instructo jussit hanc legationem cum apud Serenissimum Daniæ Regem, tum apud augustissimam vestram Majestatem obire, ac res tum jam Fraxineo mandata tum etiam novas cuique vestrum proponere et curare.

Et quia in meo in Daniam adventu ego cum ex Daniæ Regis responso tum ex verbis Fraxinei, qui illic erat, tantum abesse reperi, ut aliquid eorum quæ Domino meo a Georgio Gluk nomine Regis Daniæ proposita et a vestris Legatis vestro subinde nomine promissa fuerant, confectum esset, ut ne minima quidem promissæ pecuniæ summa vel jam numerata, esset vel prope dicam videretur numeranda, propterea quod Vester Cancellarius, in cujus fide omnia erant deposita, vestris in Germania tractandis negotiis detentus nondum ad vos rediisset, ne Dominus meus, qui et Danum Landgravii exercitum instructum et pactas cum legatis vestris pecunias in eorum stipendia numeratas et vestram denique Majestatem cum Regis Daniæ Majestate conjunctam esse credit, sua omnino expectatione caderet, petii ab illustrissimo Daniæ Rege, ut collatis nostris consiliis aliquid, quod in omnium vestrum rem esset Dominoque meo satisfaceret, decerneremus.

Communi tandem omnium nostrum sententia conclusum est bellum cum Cæsare ac suis mari præsertim ac terra, si eos ferat Dano, gerendum esse, sinum sui maris potentia quam poterit maxima occludendum, deligendum præterea locum, qui promontorium Norvegiæ est, in quem cum aliquot ejus naves tum nostræ scoticæque aliquot in definito numero conveniant ac Cæsarianos ad sinum Danicum pervenire conantes ex insidiis adoriantur, vestram Majestatem juxta legatorum vestrorum pollicita ad belli hujus societatem esse invitandam, ut (quæ tertia est meæ legationis causa) non pecuniam modo a Legatis promissam ac jam ex parte acceptam numerare sed et suas quoque naves una cum aliis ad ipsum Norvegiæ promontorium aut saltem ad sinus Danici custodiam, ne forte hostes facti potentiores invitis Danis perrumpant, mittere velit.

Postremo Ducem Cliviæ ad belli continuationem adhortandum, Joannemque Rouss, una cum Fraxineo in eum finem Cliviam aditurum, me vero apud vos in obeundis cæteris Legationis meæ partibus hæc, quæ supra sunt memorata, curaturum.

Quod et hæc tota oratione serenissime Princeps facere studeo et quia discedenti mihi, sicut et Fraxineo etiam fecerat, mandavit Rex Christianissimus, ut ipsam pecuniæ summam, quam Legati vestri in Gallia sibi repræsentatam intra duos menses se per Majestatem vestram in Dania numeraturos publice data fide promiserunt, quia inquam mandavit mihi, ut, etiamsi tempus constitutum præterierit, jam nihilominus a vestra Majestate recipiam ac in alios mihi ab eo præscriptos usus integram vel saltem partem, quæ jam legatis vestris repræsentata est, mihi ipsius Legato numeretis, hoc ipsum facere ut velitis,

Rex Serenissime, ego quoque pro meo officio a vestra Majestate enixe peto et rogo, vobisque vicissim vel eorum obligationem manibus propriis signatam redditurum, vel litteras accepti Chyrographo meo insignitas daturum me et offero et polliceor.

Atque tria hæc memorata capita, vestri scilicet domestici tumultus compositio, vestrarum cum Danicis virium hac pulchra opportunitate conjunctio et pecuniæ partim jam a nobis legatis vestris repræsentatæ partim ad huc repræsentandæ petitio, ad quæ supplex quam mature mihi respondere peto, tres illæ præcipuæ sunt meæ legationis causæ.

Quæ legatio quanquam forte jam satis explicata est, tamen veritus, ne non quæ sit ac quorsum res omnis tendat, plane ad huc intelligatis, hæc bona tamen Majestatis vestræ venia subjicere non gravabor.

Audit sæpe Christianissimus Rex, frater, foederatus atque amicus vester fidelissimus, nec audit modo sed certo scit Cæsarem cum suis vobis foederatoque vestro Daniæ Regi Regna vestra invidere, hacque de causa eos nunquam non vestris Majestatibus (etiam si aliud agere videantur) insidiari, atque omnem (quanquam dissimulanter) lapidem movere, ut ea ipsis liberisque vestris extorqueant, nunc legationes, quo suam vobis conjurationem reddant obscuriorem, ad vos decernendo et mentitas per eos amicitias et affinitates incommodas offerando, nunc (quod de iis artibus nihil videant proficere) falsos contra vestras Majestates rumores spargendo ac seditiones rebellionesque per suos Emissarios in Regnis vestris excitando, ita denique adversum vos omnia agendo, ut nemini dubium esse possit eos, si quando vel minima daretur occasio, longe majora palam tentaturos.

Quod cum ita sit cumque Cæsarem videamus nova etiamnunc quotidie auxilia comparare, quo suam factionem magis ac magis adaugeat, et sic vos gratia, pecunia, juribus vincere et opprimere possit, vobis profecto, vobis inquam omnibus inter vos foederatis vestra negligentia committendum non esse Rex Christianissimus censet, ut uno ex hoc foedere fracto aut debilitato viam sibi patefaciat in alios longe quam antea commodiorem, quin potius omnes unanimiter contra hujusmodi potentiam vos opponere simul debere, omnemque inter vos rationem inire, ne nunc, cum nervis omnibus intensis se vobis omnino superiorem esse putat, adversus vos ullo modo prævaluisse videatur.

Consultissimum autem esse arbitratur malum hoc procul a vestris finibus arcere, hoc est Cæsari aut iis, quos contra vos suscitat non tantum non aditum in Regna vestra præbere sed ne reputare quidem, dum quidpiam ejusmodi tentare aggrediuntur, quin imo viam ipsis præripere ac omnem belli tempestatem, dum nihil tale suspicantur, in ipsorum fines inferre, quod quidem quam sit factu opportunum Cæsare a nobis occupato ac clauso undique mari, satis est manifestum.

Hinc fore videt, Rex Christianissimus, ut Cæsar vel pacem cum foederatis omnibus vobis inire cogatur, vel saltem ita deprimatur, ut postea tam cito cristas erigere ac vestrum cuipiam negotium facessere nequeat; cum ambitioso enim Principe sic agendum esse sentit, ut, cum suos adversarios esse viderit tam potentes et adversus eos proficere nihil possit, ad pacem etiam invitus cogatur.

Quare, Rex serenissime, francorum Rex utrumque vestrum etiam nunc per me hortatur, ne tam præsenti occasioni (præsertim cum ipse se vobis antesignanum præbeat) velitis deesse, quin potius communibus viribus, dum licet, terra marique aliquid efficere conari, quo pacem tranquillitatem et vestris Majestatibus liberisque carissimis tam potentium Regnorum stabilem possessionem confirmetis.

Quod factu vobis quam facillimum esse videt, si vestra Majestas optima quaque ratione ac diligentia composito domestico tumulto, quo nihil, ut supra monui, potest ipsi liberisque ac subditis ejus esse calamitosius, omnem operam ac industriam suam cum rege Daniæ conjungat ac si vos una cum eo, qui neque hoc facturum si delectat (?) si adjunctam ad bellicorum conatum habeat sociam vestram Majestatem, arma vestra conjunctim in ipsos statuum vestrorum capi-

talissimos hostes transferatis et denique communi omnium nostrum potentia occupato mari illos nunc prælio navali, nunc terrestri incursione vexemus, spoliemus, debilitemus ac, si fieri possit, omnino frangamus.

Sed de his forte plus satis est, venio itaque ad cætera meæ legationis capita.

Francorum Rex Christianissimus Princeps illustrissimæ præterea Majestati nuntiatum esse vult se tam syncero erga ipsam ac tam parum fallaci mentis esse affectu, ut ad omnia, quæ in rem vestram fore sciet, se velit accommodare, ratus eam similiter par pari redditaram.

Qua propter in evidentius animi erga vos sui testimonium certioremque ipsius confirmationem ultra societatis ac amicitiæ vestræ foedus (cujus approbationem a vobis desiderat, ut suam vicissim per Dominum Stenonem huc redeuntem mittat) ordinem suum, hoc est veræ fraternitatis ac vestrum duorum unionis insigne (quo vel suæ Majestati sanguine conjunctissimos et eos unice dilectos ut Reges tantum ac Principes, quos intimos habet amicos ac foederatos, ornare consuevit) in præsentia ad vos per Cancellarium vestrum curat perferendum.

Cui auctoritatem dedit illum Regio suo nomine vobis offerendi præsente Fraxineo, qui, ut huc usque veniret, mandatum habuerat, aut etiam me, si, cum advenirem, nondum fuisset oblatus, dedit etiam articulos promissorum ac sacramentorum, quibus eos, qui hoc ornantur, addicere est consuetum.

Sed et Majestatem vestram æqui bonique consulere optat, quod non ejus rei causa nobilium suorum aliquem expresse miserit, ita enim facere deliberabat ac ordinem ipsum mihi (quod et vestri sciunt Legati) jam in manus tradiderat deferendumque ad vos mandarat ac certe detulissem, nisi postea, cum occlusis Germaniæ itineribus profectio mea impediretur inque aliud tempus differretur, Regi meo ipsum reddidissem, qui deinde absente me ab aula tum fiducia, quam de Cancellario vestro habet, adductus tum ea, qua ipse apud vos est notus, auctoritate, eum fidei ipsius committere non dubitavit.

Cæterum, ut, quam fido vos pectore amet, quamque caram habeat vestram Majestatem, plenius ipsa ad huc intelligat, vobis tanquam amico et foederato suo omnium fidelissimo indicandum duxit se constituisse bellum, quod sibi a Cæsare nulla justa causa exitatum est, nullo modo intermissurum, quin Cæsarem ipsum omni ratione coactum, ut eas aliquando sarciat injurias, quas et hodie adhuc et jam antea contra inita inter eos foedera, contra jus Gentium clam et aperte suis partim Legatis, partim possessionibus, partim etiam quibusdam Regibus ac Principibus foederatis, affinibus amicisque conjunctissimis, intulit, neque est, quod quis forte cum suos amicos aliquando deserturum cogitet, neque enim deseret unquam, prout ipsi rerum, quæ eos tangunt, eventu cognoscent.

Sperat autem fore adjutore Deo (qui judicum justissimus est judex ac utriusque jus ac injuriam solus optime novit) ut ubivis locorum incepta sibi ex animi voto succedant, quemadmodum et ipsius Dei gratia etiam jam superiore anno fecerunt tam in Italia quam in Hispaniæ ac Germaniæ inferioribus partibus, locisque omnibus, ex quibus aliquid contra Cæsarem movit.

De quo etiam vestram Majestatem libenter voluit esse admonitam, multo post hoc amplius eam de suis quibusque rebus admoniturus redeunte ad vos Domino Stenone.

Cui in gratiam vestram, Princeps humanissime, omnia benevolentiæ, humanitatisque beneficia conferre studet atque adeo commendatum habet habiturusque est, ut ei, quoquo versus et quacumque libitum est, obequitare libere ac omnes Francisci Regni partes invisere permittat.

Postremo Deum optimum Maximum precatur (quod et itidem supplex ego facio) ut sua vobis gratia ubivis locorum adesse, conatus vestros fortunare et dona, quæ in vos liberosque vestros largissime contulit, servare perpetuo ac semper augere dignetur.

DET NORDISKA SJUÅRSKRIGETS

HISTORIA

AF

G. O. FR. WESTLING.

II.

Ehuru, såsom förut är visadt, så många fruktlösa försök blifvit gjorda att återställa freden i Norden, voro ännu vid tiden för hertigarnes uppror mot Erik XIV flere europeiska makter verksamma i sådant syfte. På riksdagen i Erfurt år 1567 hade kejsar Maximilian för de samlade ständerna afgifvit en berättelse om sina medlingsförsök och hade erhållit ett beslut, att man icke skulle öfvergifva, hvad man börjat. Kejsaren uppmanades att å egna och ständernas vägnar sända en gesandt till Sverige och Danmark [1]. I sådan egenskap afgick år 1568 Joakim v. Berge. I Lybeck, hvarest v. Berge inträffade Midfastosöndagen, försäkrade man honom om sin benägenhet till fred [2]. D. 18 April, veta vi, att han befann sig i Köpenhamn [3]. Hans afsigt var då att med det snaraste resa öfver till Sverige för att med Erik träffa öfverenskommelse om en kongress. Om betänkligheter funnos hos konungen att skicka sina legater till Tyskland, hade han till och med kejsarens tillåtelse att medgifva, det mötet fick hållas på gränsen till Danmark, såsom t. ex. i Falkenberg. För att icke Erik skulle klaga öfver lejden, kunde han få uppsätta formulär till den själf [4]. J. v. Berges resa till Sverige blef likväl icke af. Måhända berodde detta till en del på Fredrik II:s hållning. Denne hade nämligen just vid tiden för legatens ankomst den åsigten, att fred blott kunde vinnas genom ifrigt fullföljande af kriget [5], och han var dessutom mera benägen för en fransk medling än en kejserlig. Emellertid ankom äfven en befallning från Maximilian till v. Berge att

[1] Riksafskedet dat. d. 27 Sept. i Aller des heiligen Römischen Reichs gehaltene Reichstage etc. Maintz 1660. Joach. v. Berges werbung i Danm. d. 28 April 1568. Sverig 84.

[2] Instruktion f. lybske sändeb. t. Danm. d. 31 Mars 1568. Act. Svec. Vol. V. Kejs. förklarade sig vilja fullfölja underhandlingen äfven i konungens af Spanien namn.

[3] Ch. Tode, C. Schein och J. Brockes t. Lyb. d. 18 April.

[4] v. Berges vorgetragene werbung d. 28 April. Sverig 84.

[5] Fredrik II:s svar t. de lyb. sändebuden d. 5 Maj. Qvellensaml. zur Gesch. Schles. u. Holst. 2, 2.

dröja i Danmark, till dess alla förberedelser blifvit vidtagna. En annan budbärare vore afsänd till Sverige [1]). Ännu i slutet af September finna vi v. Berge kvar uti Danmark.

I Stockholm lågo vid samma tidpunkt sändebud från Dançay och hansestäderne. Den förre hade under året afsändt sina skrifvelser till Sverige och Polen och hade själf gjort ett besök i Lybeck. Hans afsigt hade varit att förmå de stridande till ett möte i Stralsund, hvarest tvistepunkterna under hans bemedling skulle biläggas [2]). Fredrik II var, såsom redan är nämdt, icke ovillig att lyssna till hans förslag. Lybeckarne åter synas hafva fruktat, att det skulle lända dem till skada, om de gingo in på den franska underhandlingen med kejsarens och riksständernas uteslutande [3]). Om något svar från Erik XIV någonsin anlände, kan vara tvifvelaktigt [4]).

Icke en gång Stralsunds och Alt-Stettins sändebud, hvilka så länge uppehållit sig i Sverige, hade nämligen varit i stånd att erhålla något gynsamt besked. Att gesandterna hade kommit utan att förut hafva underhandlat med Danmark om en vapenhvila, synes af den misstänksamme Erik hafva blifvit satt i sammanhang med det danska infallet under vintern och hade uppväckt hans misstro. Konungen förklarade sig äfven vilja hafva det ifrågasatta mötet förlagdt till Kalmar eller någon annan ort i sitt rike och hade betänkligheter mot all fredshandel utan stillestånd. Underrättade härom, skrefvo hansestäderna d. 8 April och bådo honom samtycka till att Stralsund finge blifva samlingsplatsen för en kongress, hvilken borde taga sin början d. 25 Juli. En vapenhvila skulle de söka utverka, om icke före sammankomstens, så åtminstone före hufvudhandlingens början. De anhöllo äfven hos Fredrik II och de andra parterna om ett uppskof i krigsrörelserna [5]). Hvad Sigismund August angår, så lofvade han hansestäderna att gå

[1]) Joach. v. Berges proposition vorgetragen zu Roskilde d. 21 Sept. Sverig. 84.

[2]) Instruktionen d. 31 Mars f. de lyb. sändebuden t. Danm. Dançay t. Erik XIV d. 15 Maj. Förh. m. Sv. o. Dan. 1523–69.

[3]) Lyb. sändeb. i Danm. t. Lyb. d. 1 Maj. Act. Svec. Vol. V.

[4]) Då Stockholm intogs af hertigarne, fanns en fransk »brefdragare» ännu kvar.

[5]) Hansestäderna t. Fredr. II d. 8 April. Act. Svec. Vol. V. Hansestäd. under Hamb:s, Braunschw:s o. Lyneb:s secret t. Erik XIV d. 8 April. Hansestädernas bref 1562—1773. Brefvet ankom d. 16 Juli. Rådslag d. 23 Juni. Rådslag i Erik XIV:s tid.

in på stilleståndet, om Fredrik II gjorde det, men denne lät han veta, att han ej var därtill benägen. För öfrigt önskade han, att tiden för mötet måtte framflyttas tvänne månader [1]. I Sverige rådgjorde man i Juli med hansestädernas sändebud om stilleståndet [2], men hela underhandlingen afskars sedan genom det inbördes kriget.

Intet af dessa främmande medlingsförsök förefaller synnerligen lofvande, bland annat därföre att det ena synes hafva varit det andra till hinder. Genom hertigarnes uppror mot Erik XIV inträdde förhållanden, som äfven gjorde dem, åtminstone för en tid, öfverflödiga. För båda de stridande partierna måste det nämligen vara af största vigt att försäkra sig om lugn från den danska sidan. Det har också redan blifvit omnämdt, att Erik numera något sänkte sina stora fordringar, och att hertig Johan inledde underhandlingar med Fredrik. Uppträdande som en fullt själfständig furste skref han d. 6 Aug. från Vadstena till Fredrik II, att han i anledning af konung Eriks vansinne och okristliga handlingar hade med alla riksständer enhälligt beslutit att antaga sig regeringen. I motsats till sin broder, hvilken drifven af en »rasande högfärd» aldrig kunnat förmås att lefva i endrägt med sina grannar, ville Johan gerna med dem hålla fred. Som han hoppades, att äfven Danmarks konung och ständer voro därtill benägna, ämnade han nedsända sina fullmäktige till Danmark. Han anhöll för dem om lejd och föreslog ett stillestånd på 3 månaders tid eller längre [3]. Samma dag skref Johan äfven till råd, adel och undersåtar i Danmark och Norge och begärde, att de ville understödja hans anhållan hos Fredrik, ty han ämnade icke fordra några olidliga vilkor. Särskildt uppmanade han norrmännen, att de icke, förrän besked komme från deras konung, skulle tillfoga sven-

---

[1] Sig. Aug. t. hansestäderna d. 26 Juni? Sig. Aug. Regis. Pol. literæ ad diversos. Sig. Aug. t. Fredr. II d. 24 Juli. Ibid.

[2] Jör. Person t. Gabr. Kristerson och Ol. Larson d. 28 Juli. Act. Hist. Erik XIV. Serien 1. I ett rådslag d. 23 Juni hemställer rådet t. Eriks betänkande, om han ej ville för lämpa och några andra orsaker, som K. M. och Sveriges nödtorft fordra, gå in på ett fredsmöte utomlands. Rådsl. i Eriks tid.

[3] Johan t. Fredrik II d. 6 Aug. Orig. i saml. Sverig 255 - 265. Till »tärepenningar» åt N. Jönson, som drog med bref till Danmark, gafs d. 6 Aug. 150 mark. Vill. Danzovils räkenskap. Räkenskp. på beskickn., hofhålln. och förläningar i R. A.

skarne någon skada[1]). Om samma sak bad han äfven Dan. Rantzau i ett bref, hvari Erik förklarades hafva af oförstånd och lättfärdighet fortsatt kriget efter sina oadliga rådgifvares mening men utan samtycke af riksråd och ständer[2]).

D. 17 Aug. framkom Johans skrifvelse till Fredrik. Denne hade intet emot att meddela lejden, men att ingå någon vapenhvila, lång eller kort, stridde alldeles mot hans planer[3]). Efter öfverläggning med rådet afsände han d. 21 Aug. sitt svar. Han kunde ej bevilja något stillestånd, »då vi icke veta, huru det förhåller sig med konung Erik, af hvilken vi dagligen kunna vänta fiendtligt infall och angrepp»[4]). Lejd skickades emellertid, och rådet lofvade, att när sändebuden kommo, skulle de såsom trogne undersåtar förhandla saken till det bästa[5]).

Orsaken, hvarföre konungen var emot ett stillestånd, var, att då skulle de tillämnade land- och sjötågen gå om intet[6]), men för dessa var just nu den lämpligaste tidpunkten. Också var det i sanning icke Fredrik II:s utan omständigheternas fel, att ej eländet i Sverige ökades genom ett danskt infall. Knektarne från en del af de i Aug. hemkomna skeppen fördes sjövägen till Laholm, ty därifrån skulle ett landtåg anträdas. Vid framkomsten funno de emellertid ingen proviant anskaffad och började derföre genast blifva ovilliga och lyssna till upprorsstiftare[7]). D. 14 Sept. omtalar väl Fredrik, att de lofvat att genast rycka upp mot fienden, men nu fattades en stor summa penningar till deras betalning, så att konungen befarade, att om ej denna erlades, skulle de draga ned till Skåne igen[8]). I slutet af månaden rustade man med ifver. D. 7 Okt. skulle alla danska ryttare mönstras i Landskrona för att sedermera utan dröjsmål begifva sig å väg[9]). Antagligen var meningen att

---

[1]) Johan och Karl till råd, adel och undersåtar i Norge och Danmark d. 6 Aug. Dan. 1568—72. Sverig 84. Kopia.

[2]) En kopia af brefvet i Sverig 84.

[3]) Fredrik t. P. Oxe och Joh. Friis d. 17 Aug. T. o. a. L.

[4]) Fredrik t. Johan d. 21 Aug. Sverig 84. Kopia.

[5]) Danska rådet t. Johan d. 21 Aug. Dan. 1568—72.

[6]) Fredrik t. Lybeck d. 21 Aug. Ausl. Reg.

[7]) Fredrik t. Fr. Brockenhus d. 27 Aug. S. D. t. O. Brade m. fl. T. o. a. L. Troligen stod det i sammanhang härmed, att Fredr. d. 1 Sept. skref t. Vinc. Juel på Bohus att uppskjuta hvarje infall. T. o. a. L.

[8]) Fredrik beder Malmö om ett lån på 10,000 daler. T. o. a. L.

[9]) D. 26 Sept. t. Alb. Oxe. Öppet bref t. Selands, Fyens och Jutlands adel d. 28 Sept., t. Skånes d. 29 Sept. T. o. a. L.

först ställa kosan till norra Halland, ty dit ämnade Fr. Brockenhus, sedan de väntade svenska gesandterna rest förbi, förlägga trupperna från Laholm [1]). Utom andra fördelar skulle man där vara Varberg närmare, och på denna fästning hade Fredrik II sina blickar riktade. D. 19 Okt. gaf han Fr. Brockenhus i uppdrag att, emedan en del af besättningen lupit bort, söka bemäktiga sig platsen. Han ansåg sig fullt berättigad därtill, »efter vi intet stillestånd hafva beviljat, och de sändebud, som hit ned äro skickade, fast långsamt ankomma, och vi ej häller kunna veta, hvad de vilja föregifva» [2]). Från hvarje större företag hindrades lyckligtvis Brockenhus genom den bland soldaterna härjande pesten, men i slutet af Nov. uppskrämdes Johan genom underrättelsen, att han med några fänikor ryckt $^1/_2$ mil nära Varberg och begärt ett samtal med Bo Grip [3]). Ja, enligt de af fältöfversten Erik Gustafson (Stenbock) till konungen afsända rapporterna blef fästningen äfven några dagar beskjuten samt till och med utsatt för en storm, efter hvars misslyckande danskarne likväl drogo bort [4]). Företaget bör hafva egt rum ungefär samtidigt med fredens afslutande i Roskilde.

Äfven till sjös voro de förbundna under hösten i verksamhet, ehuru ingen synnerlig skada tillfogades svenskarne. Den danska flottans storlek hade blifvit bestämd till 21 större och mindre örlogsfartyg, den lybskas till åtminstone 6 [5]). Till danskarnes amiral påtänktes i början Silvester Frank, men sedermera utnämdes å nyo Peder Munk. D. 27 Aug. tyckas skeppen hafva legat vid Dragör i afsigt att samma dag afgå till Bornholm [6]). Inom kort finna vi dem därstädes. Man delade då sin styrka. Tolf fartyg kvarstannade vid ön. De öfriga gingo åt norr för att rekognoscera. Som inga svenskar likväl kunde upptäckas, vände den utsända afdelningen till baka till Bornholm. Man ämnade sig sedermera till tyska sidan, ty

[1]) Fr. Brockenhus t. P. Oxe och Joh. Friis d. 10 Okt. D. K. Hist. 55.
[2]) Fredr. t. Fr. Brockenhus d. 19 Okt. T. o. a. L.
[3]) Joh. t. Erik Gustafson (Stenbock) d. 20 Nov. R. R. D. 19 Nov. kom underrättelse om freden t. Fr. Brockenhus och trupperna vid Varberg. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 200.
[4]) Joh. t. Erik Gustafson d. 7 Dec., t. Ivar Månson d. 27 Nov. R. R.
[5]) Lyb. amir. t. Lyb. d. 20 Aug. Fasc. Misc. 49. Fredr. II t. P. Oxe o. Joh. Friis d. 15 Aug. T. o. a. L.
[6]) H. Lindthorp (lyb:s amiral) t. Lyb. fr. Dragör d. 27 Aug. Fasc. Misc. 49.

danskarne hade konung Fredriks befallning att bränna vid Nydjup och borttaga de vid Stralsund liggande svenska skeppen [1]), men anslaget hindrades af en svår storm, hvilken utbröt d. 20 Sept. och skingrade flottan. P. Munk hade visserligen fått sig ålagdt att hålla sjön det längsta han kunde, men emedan ingen fiende visade sig, anträdde han redan d. 27 Sept. återvägen. Lybeckarne följde exemplet [2]).

Så mycket torde emellertid af det anförda vara tydligt, att Fredrik II visst icke ämnade medgifva svenskarne ett tyst stillestånd. Att Johan dock hoppats den bästa framgång af sin beskickning, kan man förmoda, emedan en god del af trupperna i södra Sverige genast fördes mot konung Erik. Då budbäraren återkom från Danmark, hade hertigarne med dem redan hunnit Telje.

Här mottog hertig Johan d. 1 Sept. Fredrik II:s svar och lejdebrefvet. Han skref då genast till baka och underrättade, att gesandterna skulle affärdas med det snaraste, men emedan lejden kommit något sent, och de herrar, som skulle användas i beskickningen, ej voro tillstädes, anhöll han om förlängning af den utsatta terminen. För öfrigt lät han sin motståndare veta, att för anfall af konung Erik behöfde han icke vidare frukta. Det funnes då ej längre något skäl att neka ett stillestånd [3]). Kort härefter, d. 14 Sept., uppsatte Johan sin instruktion för de utsedda sändebuden Jöran Gyllenstjerna och Ture Bjelke samt sekreteraren Nils Jönson. De skulle på konung Erik lägga all skulden till kriget, hvilket blifvit företaget mot Johans, hertig Karls samt rådets och adelns vilja. De skulle tillsäga Fredrik, att Johan ej hade något emot att stadfästa det förbund, som Gustaf I gjort med Kristian III, »dock med sådana vilkor, att vi och Sveriges krona må njuta och behålla den

[1]) H. Lindthorp t. Lyb. d. 3 Sept. fr. Bornholm. Fasc. Misc. 49. D. 16 Sept. skrifver H. Lindthorp, att han fått befallning att vara den danska amiralen följaktig. Ibid. D. 9 Aug. omtalar Fredr. i bref t. P. Munk, att svenska fartyg lågo vid Stralsund. T. o. a. L. D. 10 Aug. skrifva de lyb. amiralerna, att svenskarne hade en flotta i Kalmar, hvilken skulle följa de stralsundska skeppen hem. Fasc. Misc. 49.

[2]) H. Lindthorp t. Lyb. dat. d. 3 Okt. under Möen. Fasc. Misc. 49. Fredr. II t. P. Oxe o. Joh. Friis. T. o. a. L.

[3]) Johan arffurste och regent t. Fredrik II. Telje d. 8 Sept. Dan. 1568—72. Dat. är oriktig. D. 8 Sept. hade hertigarne lemnat Telje. D. 2 Sept. återkom det t. Danm. utskickade sändebudet enl. manuskript af Tegels krönika i K. Bibl., d. 1 Sept. enl. Vill. Danzowils ofvannämda räkenskap.

rättighet, possession och herrlighet, som både nu och i vår salige faders regeringstid under Sveriges krona lyder och tillhörer». Hvad själfva fredsvilkoren angick, fingo legaterna ej samtycka till Varbergs återlemnande, med mindre Fredrik afträdde Elfsborg, Gotland, Jämtland och Härjedalen samt Wieken i Livland. I nödfall kunde de väl få afstå från Varberg, Jämtland och Härjedalen, men Gotland och Elfsborg måste Sverige bekomma samt i Livland behålla Wieken. Om Fredrik II några andra, hårda vilkor föreslå ville, antingen om den omkostnad, som han på detta krig hade gjort eller eljes, då skola våra utskickade, heter det i instruktionen, icke annorlunda därtill svara, utan att de *sådant till vårt och Sveriges rikes råds vidare betänkande och samtycke vilja ratificera och hemställdt hafva*, efter de icke hafva någon befallning till att gifva där svar uppå. Kunde de icke åvägabringa en säker fred, då skulle de »till det sista och högsta» beflita sig om ett stilleständ, »det längsta möjligt vara kan, på det vi sedan vänligen och naboeligen må kunna besöka konungen om alla saker, som till frid och enighet tjäna» [1]). I det för sändebuden utfärdade kreditivet beder Johan, att Fredrik II måtte sätta fullkomlig tro och lofven till det, som legaterna på hans och Sveriges vägnar skulle andraga, »likasom vi i egen person voro närvarande» [2]), men någon fullmakt erhöllo dessa naturligtvis icke härigenom att öfverskrida instruktionens gränser. Härpå afreste gesandterna. I Östbo härad erhöllo de d. 1 Okt. den nya lejd, som Fredrik II på Johans anhållan beviljat. Gifven d. 20 Sept., skulle den brukas inom 8 veckor efter brefvets datum och sedermera gälla, så länge de voro i Danmark, och till dess de kommit åter till sitt land [3]). Sändebuden beslöto nu att taga vägen genom Mo härad till Halmstad. I Jönköping, hvarest de stannade vid marknaden, talade de med allmogen om sitt uppdrag. Därifrån skrefvo de äfven till Johan för att inhämta föreskrifter rörande rikenas vapen samt de polska och lybska angelägenheterna, om hvilka i instruktionen

---

[1]) Instruktionen dat. Upsala d. 14 Sept. Dan. 1568—72.

[2]) Kreditiv d. 15 Sept. Dan. 1568 72. I Reg. på Förh. m. Sv. o. Dan. finnes samma dato angifven. I Saml. Sverig 84 finnes en kopia dat. d. 14 Sept.

[3]) Fredriks lejdebref d. 20 Sept. Dan. 1568—72.

intet var nämdt[1]). Den 13 Okt. ankommo de till Halmstad[2]), d. 22 inträffade de i Roskilde, där konungen befann sig, och där underhandlingen skulle ega rum, eftersom pesten härjade i Köpenhamn[3]).

Följande dag hade svenskarne audiens[4]) och begärde några rådsherrar att underhandla med. Fredrik erbjöd genast att utväxla fångarne, att utbyta Elfsborg mot Varberg och att förnya det mellan Gustaf I och Kristian III ingångna förbundet. Danmarks och Norges vapen, hvilka Erik af vansinne tillägnat sig, borde Sverige afträda. Då konungen emellertid fick veta, att sändebuden saknade fullmakt om de livländska angelägenheterna och om Lybeck, förklarade han all rådplägning dessförutan vara omöjlig[5]). Redan från början synes danskarnes sträfvan gått ut på att injaga fruktan hos de svenska ombuden, bland annat genom berättelser om Rysslands hållning[6]), en taktik, hvilken, så vidt man kan se, också lyckades förträffligt. D. 26 Okt. skrifva svenskarne, att konungen i Danmark icke kunde förmås till stillestånd. Förrän han släppte en man af sitt krigsfolk ur riket, ville han hafva de tvistiga frågorna afgjorda. Vid Gotland hade de ej vågat röra, ty då hade de strax blifvit till baka skickade, och krigsfolket, som låg rustadt, och af hvilket »en skön hop» fanns, skulle följt dem efter och, innan Johan vetat ordet af, hafva intagit Tiveden och Holaveden. Sändebuden rådde Johan att nedskicka N. Gyllenstjerna eller Per Brahe och någon af de gamla sekreterarne med fullmakt att med dem om allting afhandla, ty om det befunnes, att de försinkade underhandlingen, skulle Fredrik fordra ersättning för underhållet af sitt krigsfolk, medan den pågick, eller ock skicka det Sverige på halsen. De sluta sitt bref med uppmaning till Johan att i anledning af Rysslands hotande ställning ändtligen förlika sig med Danmark[7]). En sådan modlöshet bådade ej gynsamma fredsvilkor för Sverige.

[1]) Sändebudens bref t. Johan d. 20 Okt. Ibid. Allmogen önskade fred.
[2]) Fr. Brockenhus t. P. Oxe o. Joh. Friis d. 13 Okt. D. K. Hist. 55.
[3]) Ax. Gyldenstjerne t. sin moder fr. Roskilde d. 23 Okt. Mon. Hist. Dan. II, 471. Man hade i Dan. undrat öfver sändebudens långsamma resa, och Fr. Brockenhus hade till och med haft spejare in i Sverige för att ransaka om orsakerna därtill. Fr. Brockenhus' nyssnämda bref.
[4]) Ax. Gyldenstjerne t. sin moder d. 23 Okt. Mon. Hist. Dan. II, 471.
[5]) Dagbok öf. de lybska förh. vid mötet i Roskilde. Thott. Saml. 829.
[6]) Johan t. svenska sändeb. i Stettin d. 18 Juli 1570. Dan. 1568—72.
[7]) Sändeb. t. Johan d. 26 Okt. Dan. 1568—72.

Sedan sändebuden från Lybeck, Ch. Tode, C. Schein och Fr. Knebel, ankommit d. 29 Okt.[1]), gick man på allvar till verket. Konung Fredrik hade utsett till sina komissarier P. Oxe, Joh. Friis, Holger Rosenkrands och Peder Bilde samt till sekreterare Nils Kaas. Om öfverläggningarne mellan dem och svenskarne känna vi nästan intet. Då svenskarne tillfrågades om sin fullmakt, svarade de, att de ingen annan hade utom kreditivet och sin instruktion, *af hvilken de lemnade en kopia.* Med de häri stadgade vilkoren voro dock danskarne ingalunda belåtna, utan de sökte »stränga alltingest i det yttersta». Fredrik var visserligen af olika åsigt, men fogade sig efter rådets mening. Då svenskarne begärde, att någon af dem måtte få återvända för att inhämta konungens mening om de föreslagna fredsvilkoren, eller att de skulle få skrifva och invänta hans svar, så vägrades till och med detta[2]). De gåfvo då i allt efter. Någon medlare mellan de stridande fanns, tyvärr, icke. D. 16 Nov. underrätta sändebuden Johan, »att närvarande tids lägenheter hafva fast annat skaffat, än vår medgifna instruktion inneböll; och hade vi hårdt stått på den, då skulle vårt fäderneslland den anstöt allaredo haft händer emellan, som icke tillförene, medan detta krig hafver varat, kunnat vederfaras det». Som de intet heldre åstundat än att hemkomma med fred, hade de varit förorsakade att något träda från instruktionens innehåll[3]). Att de icke gjort detta så litet, synes af det d. 18 Nov. daterade fredsfördraget. Sveriges konung förband sig genom detta att aflägga det danska och norska vapnet samt detsamma aldrig mera upptaga. Tre kronor skulle däremot föras af båda rikenas regenter, dock den ene därmed icke tillägga sig någon rättighet till den andres land eller tillhörighet. För att så mycket bättre förebygga genom dylika anspråk uppkommen missämja intogs det uttryckligen i traktaten, att Sveriges ko-

[1]) Den ofvannämda dagboken. D. 14 Okt. erhöll Lyb. kallelse t. mötet af Fredr. II. Thott. Saml. 829. D. 31 Okt. ankom Johans tillåtelse att underhandla med lyb. Sv. sändeb. t. Joh. d. 16 Nov. Dan. 1568—72.

[2]) Fredr. II t. sitt råd d. 1 Jan. 1570. D. Mag. 3 R. V, 1—8. Fredr. II t. sina sändeb. i Stettin d. 27 Sept. 1570. Sverig 283. J. Gyldenstjerne o. T. Bjelke t. P. Oxe o. J. Friis d. 18 Febr. 1569. Sverig 272. På svenskarnes begäran, att en af dem skulle få begifva sig hem för att inhämta besked, svarades enligt danskarnes påstående, att krigsfolket låg mönstradt och dagligen fordrade att få bryta upp, men att allting naturligtvis stode sändebuden fritt. Dan. rådet t. det svenska d. 7 Mars 1569. Dan. 1568—72.

[3]) Sändeb. t. Johan d. 16 Nov. Dan. 1568—72.

nung å ena sidan afsade sig alla anspråk på Norge, Halland, Skåne, Blekinge och Gotland samt att Danmarks och Norges å andra sidan afstode sina på hvarje del af Sverige. I öfverensstämmelse med denna artikel stod det, att de gjorda eröfringarne återlemnades. Detta gällde emellertid ej blott om land och fästen utan ock om skepp och kanoner [1]). Med Jämtland följde äfven afträdandet af den andliga jurisdiktion öfver landskapet, hvilken hittills tillhört Sverige. Hvad Livland angick, skulle Fredrik och hans broder Magnus »njuta» det land och stift Ösel, Sonnenburg, Wieken och Padis kloster samt stiftet Reval och Kurland och hvad af domen i Reval hörde till stiftet. Sverige skulle ej häller befatta sig med Pernau, som konungen af Polen intagit, konungen af Danmark till bästa. Om handeln stadgades det, att danskarne icke skulle hindras i sina färder till Narva eller annorstädes i Östersjön, liksom det skulle stå svenskarne fritt att bruka deras seglation till Danmark och Norge, »eftersom de af Arilds tid gjort hafva».

Ej nöjda med dessa fördelaktiga bestämmelser förbundo danskarne Sverige äfven till ansenliga penningeersättningar. Ehuru Fredrik II visserligen, om han kunnat, skulle hafva tillfogat sin fiende all skada, intogs det dock i fredsfördraget, att som han intet infall i Sverige gjort från den tid hertig Johan skref honom till och begärde stillestånd, skulle all omkostnad ersättas honom, som han nedlagt och komme att nedlägga på sitt krigsfolk från det omnämda brefvets datum och till dess fredstraktaten blefve ratificerad och utväxlad. Hälften af summan skulle erläggas vid nyår. För den andra hälften, hvilken icke så hastigt kunde betalas, skulle danskarne behålla Elfsborgs slott och län såsom pant. Och icke nog härmed. All Danmarks omkostnad för kriget under Erik XIV:s tid skulle äfven ersättas. Beloppets storlek skulle genom 6 skiljedomare bestämmas. Stadganden funnos äfven i fördraget, hvilka gingo ut på att hindra nya fiendtligheters utbrott. Inträffade nämligen någon tvist och oenighet mellan rikena, skulle den strax förlikas af 6 från hvarje sida utsedde gode män. Hade någon af konungarne förbrutit sig mot dessa artiklar,

[1]) De kanoner, som Fredr. varit med om att eröfra vid Halmstad, skulle han behålla, efter Erik spridt ut, det han rymt från sitt krigsfolk. Ett af de skepp, som han fått vid Elfsborg 1563, skulle han ock behålla.

skulle han af en skiljedomstol åläggas 100,000 daler i böter. Redan d. 24 Nov. stadfästes fördraget af Fredrik II och rådet [1]). Nyårsdagen skulle utväxlingen af ratifikationerna ega rum i Köpenhamn. Dock förklarade P. Oxe och Johan Friis på svenskarnes invändning mot tidens knapphet, att 2 eller 3 veckor icke vore så noga [2]).

Fyra dagar sedan fred med Danmark blifvit sluten, slöts den äfven med Lybeck. De lybska sändebudens instruktion var utfärdad d. 21 Okt. Den ålade gesandterna att på inga vilkor afstå från de gamla, af Gustaf Vasa gifna privilegierna utom i de punkter, där hansestäderna år 1562 hade medgifvit ändring. På Lybecks rätt att få göra andra, hvilka staden ville, delaktiga af dessa privilegier skulle de yrka men i nödfall därifrån afstå. Konung Gustafs äldre, till 77,380 lybska mark uppgående skulder kunde likaledes få efterges. Hans nyare förbindelser borde däremot infordras i likhet med konung Eriks och alla enskilda svenskars. Syntes underhandlingen därpå gå omkull, skulle sändebuden förbehålla hvar och en hans rätt att inmana sin fordran, så godt han kunde. De skulle äfven söka åvägabringa, att den fria rörelsen på Östersjön återställdes, att »alle monopolische handel und der schädliche vorkauf» afskaffades [3]), att de före kriget tagna skeppen återställdes o. s. v. Stillestånd var man i Lybeck ej alldeles emot, så vida staden därunder blefve i qvasi possession af sina gamla privilegier och skeppsfarten i Östersjön icke hindrades. Om någon uppgörelse skulle träffas, borde man taga försäkring ej blott af Johan utan äfven af riksständerna, som svurit honom, emedan han icke ännu vore Sverige mäktig [4]). Vid ankomsten till Roskilde underrättades sändebuden af det danska rådet, att svenskarne saknade fullmakt att med dem underhandla. Dock hade de ej låtit märka annat, än att Johan var Lybeck tillgifven. »Han hade i sitt fängelse ej måst lida och utstå litet för Lybecks skull». Gesandterna hade äfven sagt, att om lybeckarne framställde sina besvär, så ville de afgifva sitt be-

[1]) Stadfästn. på Roskildefreden d. 24 Nov. Orig. i Saml. Sverig 265—270.
[2]) Jör. Gyllenstjerna o. T. Bjelke t. P. Oxe o. J. Friis d. 18 Febr. 1569. Sverig 272. Orig.
[3]) Instruktion f. de lyb. sändebuden d. 21 Okt. Thott. Saml. 829.
[4]) Instruktion f. de lyb. sändebuden till Fredr. II (præparatoria) d. 21 Okt. Thott. Saml. 829.

tänkande om dem. Det danska rådet tillstyrkte ett dylikt förfarande, och de lybska fullmäktige gingo in därpå. De uppsatte sina klagopunkter och sina fordringar och öfverlemnade dem d. 2 Nov. åt det danska rådet för att tillställas svenskarne. Det är nämligen att märka, att hela den svensk-lybska underhandlingen togs om hand af danskarne och gick genom de danska komissarierna, hvilka med samma maktspråk genomdrefvo Lybecks som Danmarks fordringar. På lybeckarnes inlaga genmälde svenskarne först, att de ville medgifva sådana privilegier, hvilka ej voro för besvärliga, men detta upptogs så illa, att Fredrik II så när hade afbrutit all öfverläggning. Genom fortsatta föreställningar bragte de danska komissarierna inom kort det därhän, att sändebuden från Sverige både rörande privilegierna och Narvafarten förklarade sig »riktigt». D. 8 Nov. underrättade de lybeckarne härom, men »hvilken möda det kostat, kunde de icke säga». Åtskilliga fordringar visade det sig likväl omöjligt att genomdrifva. Huru eftergifvande än Jöran Gyllenstjerna och Ture Bjelke voro, nekade de dock att gifva ersättning för de åren 1561 och 1562 uppbragta skeppen med deras last, för hvad Erik konfiskerat och för krigskostnaden. Danskarne bådo lybeckarne i ofvannämda punkter visa mera moderation, och dessa samtyckte äfven att hänskjuta dem till skiljedomare [1]). D. 19 Nov. var allting förlikt, man uppsatte sedan blott ett formulär, enligt hvilket ratifikationen skulle utfärdas [2]). D. 22 Nov. undertecknades fredsfördraget. Detta innehöll, att Lybeck skulle återfå sina gamla privilegier, och att alla inskränkningar, hvilka vidtagits af Gustaf Vasa och Erik XIV, skulle afskaffas. Hvad som Gustaf I, Erik XIV eller Johan bevisligen voro skyldiga, skulle betalas. Lybeckarne skulle ega fri handel och icke bindas vid vissa orter. Vapen och krigsförnödenheter skulle likväl icke få föras till Ryssland. Lybecks krigskostnader hade de svenska sändebuden icke ansett Johan pliktig att betala, emedan han vore utan skuld till kriget och ej efterträdt sin broder genom succession utan genom ständernas val. Frågan härom öfver-

---

[1]) Om krigskostnaderna hade sändebuden ej haft någon synnerlig befallning, hvarföre de gingo in därpå. Lyb. sändeb. t. Lyb. d. 11 Nov. Thott. Saml. 829.

[2]) D. lybska dagboken i Thottska Saml. 829.

lemnades till skiljedomare. Så blef äfven förhållandet, beträffande den yrkade ersättningen för den lybska egendom Erik bemäktigat sig före kriget [1]) och för de lybska fordringar — hos enskilda personer i Sverige, — hvilka han dragit in till kronan [2]). Trenne förlorade krigsskepp skulle staden återfå. D. 1 Jan. 1569 skulle ratifikationerna på traktaten utväxlas i Köpenhamn [3]). Efter så förrättadt ärende afreste Jöran Gyllenstjerna och Ture Bjelke. Från Engelholm underrättade de Johan d. 28 Nov., att de bringat kriget till slut. Olika blefvo de likväl af honom mottagna, än de hade beräknat.

Att Johan, äfven under den farliga tid, då han affärdade sina sändebud till Danmark icke ville ingå fred på andra än fördelaktiga vilkor, är af den instruktion han föreskref tydligt. Huru mycket fastare måste icke detta beslut hafva blifvit, sedan den hastiga framgången mot Erik hade ökat hans mod. Säkerligen framstod nu Sveriges belägenhet för honom i en långt ljusare dager än för hans misströstande sändebud i Danmark. Tanken på ett stillestånd i stället för freden hade redan stuckit fram i instruktionen af d. 14 Sept. En månad senare tyckes det redan vara hufvudsak. D. 13 Okt. skrifver nämligen Johan till sina gesandter, att de i ingen fråga skulle inlåta sig i vidare disputation med danskarne, än instruktionen medgaf [4]), utan »hvar det nu till ingen annan afhandling komma kan, att I då befliten eder om ett anstånd mellan rikena så långt, som möjligt är». För fredens återställande skulle väl flere legationer fordras [5]). Johans uppförande vid denna tidpunkt är för öfrigt tvetydigt. D. 12 Okt. hade han erhållit kännedom om att hans gesandter ännu d. 5 Okt. voro kvar i Jönköping [6]), men d. 14 Okt. uttalar han sin farhåga, att danskarne skulle företaga något anfall, »alldenstund vi ännu icke hafva bekommit våra sändebud med svar till baka igen» [7]),

[1]) Svenskarne erbjödo sig blott att återställa hvad som ännu var oförryckt.

[2]) Svenskarne ville, att blott de lybska fordringar hos enskilda personer skulle betalas, hvilka Erik icke bemäktigat sig.

[3]) Det lybska fredsfördraget d. 22 Nov. R. A. Bland traktaterna i Danica.

[4]) Ett undantag gjordes för den lybska underhandlingen.

[5]) Johan t. J. Gyllenstjerna och Ture Bjelke d. 13 Okt. R. R. III. I Dan. 1568—72 dat. d. 14 Okt.

[6]) Se det nyss citerade brefvet.

[7]) D. 14 Okt. t. Knut Posse, S. d. t. Erik Gustafson. R. R.

och han vidtog sina mått och steg därefter. Till Varberg, hvarifrån krigsfolket för bristens skull till stor del hade rymt, befalldes fogdar och proviantmästare i Vestergötland leverera så mycket lifsmedel de kunde. Jämväl skulle en fänika fotfolk ditsändas [1]. Äfven till Kalmar skickades förstärkningar [2]. För fästningens räkning borde såväl Öland som Småland utgöra en hjälpgärd och från Östergötland lifsmedel ditföras. I detta landskap ålades trupper »och andra ständer» hålla sig redo om det gällde [3]. Till öfverste för krigsfolket i Östergötland, Vestergötland och Småland nämdes d. 14 Okt. Erik Gustafson (Stenbock) [4]. Efter denna tid tillväxer i anledning af legaternas bref och de danska truppsamlingarne vid gränsen konung Johans misstro mot Danmark och framstår hans beslut att icke gå in på några obilliga fredsvilkor allt klarare. D. 14 Nov. låter han Sigismund August utan omsvep veta, att om han icke kunde få en billig fred, så ämnade han försvara sig [5]. Samma afsigt uttalar han äfven i ett bref till sina sändebud i Roskilde d. 15 Nov. Han säger sig häri icke vilja uppfylla deras önskan att skicka flere gode män dit ned, bland annat därföre »att det hade hos alla det anseendet, att vi nödgades söka fred hos de danske, hvilken de ock då med dess besvärligare konditioner varda efterlåtande». Men ville danskarne icke hafva fred, så hoppades Johan kunna göra motstånd. Han hade ju allt Eriks folk och visste dessutom en hop främmande, »som ligga oss redo». De ryska sändebuden hade äfven gifvit förhoppningar, att intet fiendtligt angrepp af deras herre var att förmoda [6]. Man rustade sig också för att vara beredd, om underhandlingen misslyckades. I Stockholm beslöts af rådet och den samlade adeln, att all adel, som hade fritt och frälst gods, skulle låna kronan $^1/_5$ af sina lösören [7]. Fullmäktige utskickades därpå för att underhandla med adel och allmoge i alla landsändar. De skulle tillfråga bönderna

[1] T. Bo Grip d. 14 Okt. R. R. Inom kort förmälde Kn. Posse om en gärd, som var skickad t. Varberg (t. Kn. Posse d. 26 Okt. R. R.), men Bo Grip fordrade ännu mera (t. Br. Birgerson d. 4 Nov. R. R.).
[2] Se t. ex. bref t. ståth. på Vadstena d. 13 Okt. R. R.
[3] T. Jak. Turson d. 13 Okt., t. P. Kristerson d. 14 Okt. R. R.
[4] Fullmakt f. Erik Gustafson d. 14 Okt. R. R.
[5] Johan t. Sig. Aug. d. 14 Nov. Lat. Reg.
[6] Johan t. Jör. Gyllenstjerna och Ture Bjelke d. 15 Nov. R. R. III.
[7] Rådslag d. 17 Nov. R. R. III.

om de ville stå konungen bi, om man icke finge fred med Danmark [1]). På Kalmar, som skulle bättre befästas, förordnades Anders Person till Fårdala såsom öfverste befallningsman [2]). Till hans medhjälpare nämdes Peder Kristerson [3]) och B. Ribbing [4]). På Holaveden skulle förhuggningar verkställas [5]) för att hindra återupprepandet af det föregående årets händelser. Nere vid Hallandsgränsen hade nämligen, såsom redan är omtaladt, förhållandena gestaltat sig betänkligt. Man väntade härifrån ett infall, hvarföre äfven Johan kallade större delen af sitt krigsfolk ned till gränsen och hade i sinnet att med återstoden följa efter [6]). För truppernas underhåll pålade han med rådets samtycke landet en gärd [7]).

Sådan var stämningen hos Johan, då d. 30 Nov. ett bref från sändebuden ankom, hvari de uttalade sitt hopp, att oenigheten skulle komma till ett godt slut, men därjämte gåfvo till känna, att de trädt från sin instruktion [8]). Det blef nu klart för konungen, att man ej kunde komma till någon »lidlig fredshandel» med danskarne. Erik Gustafson befalldes hafva allt i god akt, ty »hvar våra legater mera hafva beviljat, än som oss och Sverige kan vara lidligt, och konungen i Danmark sedan ej bekomme af oss sådant svar, som honom behagade, vore att befara, det han gjorde något infall öfver gränsen» [9]). Till Jöran Gyllenstjerna och Ture Bjelke sändes genast uppmaningar att underrätta konungen om huru vidt de sig »inlåtit» [10]), men först d. 18 Dec., då de anlände till Stockholm, fick Johan veta, huru stora eftergifterna verkligen voro [11]). Rådet sammankallades då genast till öfverläggning. Det fann, att flere oantagliga punkter voro utlofvade. Hvad särskildt den stora penningesumman angick, som till hälften skulle betalas vid nyåret, ansågo rådsherrarne

[1]) Till E. Gustafson d. 17 Nov. R. R. III.
[2]) D. 4 Nov. hade förut Br. Birgerson blifvit insatt i slottslofven; d. 10 Nov. Erik Karlson i Måns Svensons (Some) ställe. D. 19 Nov. gafs fullmakt för Anders Person att hafva öfversta befallningen på Kalmar och i dithörande län. R. R.
[3]) T. P. Kristerson d. 26 Nov. R. R.
[4]) T. ståth. på Kalmar d. 27 Nov. R. R.
[5]) T. Joh. Axelson o. Jak. Turson d. 17 Nov. R. R. III.
[6]) T. Ivar Månson d. 27 Nov. R. R.
[7]) T. Joh. Axelson o. Jak. Turson d. 28 Nov. R. R.
[8]) T. sändebuden i Dan. d. 2 Dec. R. R.
[9]) T. Erik Gustafson d. 1 Dec. R. R.
[10]) T. sändebuden i Dan. d. 2 Dec. R. R.
[11]) Johan t. Fredrik d. 23 Dec. R. R. III.

det både orådligt och omöjligt »att komma den så hastigt till väga». Man beslöt att inhämta ständernas mening om freden på den herredag, hvilken skulle sammanträda d. 23 Jan. 1569[1]).

Härom underrättade Johan konung Fredrik och bad honom icke illa upptaga ett sådant uppskof[2]). Att Johan emellertid icke ett ögonblick ämnat bekräfta fredsfördraget, kan man taga för gifvet. Meningen var blott att uppehålla danskarne, tills man hunnit bereda sig på deras anfall. D. 29 Dec. beslöt rådet att vägra fredens ratifikation[3]). Konungen förklarade det vara sin afsigt att till det yttersta försvara såväl Varberg och allt annat, som var vunnet med Sveriges krigsmakt, som alla de rättigheter, hvilka Sveriges konungar haft före honom[4]). Till allmogen utsändes upphetsande skrifvelser, men för att danskarne icke skulle få kännedom om deras innehåll, borde de icke uppläsas förrän efter herredagen. Finge man åter höra, att fienden dessförinnan ämnade angripa, då skulle de genast kungöras[5]). Johan var nämligen öfvertygad, att brefven skulle påskynda anfallet, då han likväl önskade sig så lång beredelsetid som möjligt.

En mängd försvarsåtgärder voro också vidtagna, och allt krigsfolket omtalas såsom nedskickadt till gränsen, då riksdagen i Stockholm sammanträdde[6]). D. 25 Jan. framlades fredsvilkoren för ständerna. Det framhölls för dem, att besoldningen af det danska krigsfolket under 6 månader skulle uppstiga till 600,000 daler (= 6 tunnor guld)[7]), att de danska krigskostnadernas betalning skulle gå till 80 tunnor guld, samt att skadeersättningen till Lybeck ej kunde blifva mindre än 500,000 daler. Sedan detta skett, lofvade Johan att söka utverka billigare vilkor, men vore detta omöjligt, frågade han menige man, »om de ville undergå det Fredrik II begärde och gifva hvar man 12 ℔ sölf». Som naturligt var, blef folket förskräckt

[1]) Rådslag d. 18 Dec. R. R. III. Meningen var förut, att herredagen skulle sammanträda i Vesterås. Nu förlades den i stället till Stockholm.

[2]) Joh. t. Fredrik d. 23 Dec. R. R. III.

[3]) Rådslag d. 29 Dec. R. R. III.

[4]) T. Bo Grip d. 31 Dec. R. R.

[5]) T. Erik Gustafson d. 8 Jan., t. Jak. Turson d. 9 Jan. 1569. R. R.

[6]) T. Jöns Olson d. 3 Jan. R. R.

[7]) Enligt den mönstersedel, som lemnades Ture Bjelke och Jör. Gyllenstjerna i Dan. d. 20 Nov., skulle i sjelfva verket solden för en månad uppgå till 68,896 daler. Sv. sändebuden t. Johan d. 28 Nov. Dan. 1568—72.

för en sådan utgift och svarade »kort nej». De ville heldre skänka dansken krut och lod. Johan hugnade dem därpå med underrättelsen, att Polen och Ryssland voro Sveriges vänner [1].

Redan d. 29 Jan. skref Johan till Fredrik och omtalade för honom ständernas beslut. Flere punkter i fördraget hade förefallit dem förkastliga, bland annat att de skulle besolda Fredriks trupper, sedan lejden blifvit begärd, ehuru denne icke velat ingå stillestånd, ehuru Fr. Brockenhus angripit Varberg, och Kr. Munk nu fallit in i Jämtland mot det afsked, som Fredrik gifvit den svenska beskickningen Med riksrådets och ständernas bifall erbjöd sig konungen till ytterligare underhandling för att erhålla billigare vilkor [2]. Samtidigt afsände äfven det svenska rådet en skrifvelse till det danska, hvari det klagade, att för allt, hvad Sverige enligt fördraget finge afstå, skulle det blott erhålla ett skepp till baka jämte Kind och Mark, »hvilka icke ännu härtill hafva varit i edert våld». I likhet med Johan bad det om ett möte på gränsen mellan lika många rådsherrar från hvarje sida. Kunde man där icke komma öfverens, »hade det ingenting emot främmande underhandlare på ställen, hvilka varit namngifna af romerske kejsaren» m. fl. [3]).

Genom Kr. Munks infall i Jämtland hade emellertid ett nytt ämne till tvist mellan de båda rikena tillkommit. Måhända hade företaget sin orsak i Fredrik II:s befallning till Kr. Munk d. 26 Nov. 1568 att, sedan freden nu var sluten, draga in i Jämtland och Härjedalen för att mottaga dessa landskap af svenskarne [4]. I Jan. tågade också Munk, såsom det uppgifves med 7 fänikor [5], öfver fjället in i Jämtland. Innevånarne, hvilka redan förut visat sig motspänstiga mot de svenska ämbetsmännen [6], underkastade sig honom villigt. Större delen af skatten upptogs och bortfördes till Norge [7]. Vid underrättelsen om detta infall afsände konung Johan Hans Kyle med kanoner och andra krigsförnödenheter till Norrland [8]. H. Kyle

[1]) Handling bland akta angående riksdagen 1569. R. A.
[2]) Johan t. Fredrik d. 29 Jan. R. R. III.
[3]) Brefvet, dat. d. 30 Jan., kom fram d. 27 Febr. Orig. i Saml. Sverig. 272.
[4]) T. Kr. Munk d. 26 Nov. T. o. a. L.
[5]) Jör. Gyllenstjerna och T. Bjelke t. P. Oxe och J. Friis d. 18 Febr. Sverig. 272.
[6]) T. J. Jönson, fogde i Jämtland, d. 19 Jan. R. R.
[7]) Kansl. Diar. d. 26 Febr.
[8]) T. E. Hanson d. 31 Jan. R. R.

skulle uppfordra man ur huse i Helsingland, Medelpad. Ångermanland och Vesterbotten samt tillskrifva Kr. Munk, »att efter han handlat mot det kontrakt, som mellan Sverige och Danmark stod i handel och för sakernas vigt ej så hastigt kunde komma till beslut, skulle han strax draga sig ur Jämtland och Härjedalen». Lydde han icke uppmaningen, hade H. Kyle befallning att angripa honom [1]). Detta behöfdes dock icke, ty norrmännen utrymde snart landet [2]), och redan den 24 Febr. finna vi jämtländingarne ånyo förbinda sig till trohet mot Sveriges krona [3]). Gisslan togs kanske af bönderna, men för öfrigt tyckas de icke blifvit behandlade strängt. D. 9 Mars skref Johan till sin befälhafvare att hemförlofva sitt folk, då han ej för hunger kunde hålla det samladt. I landtvärn skulle han lemna 100 man [4]), en nog ringa styrka, då jämtarne fortforo att vara »tvifvelaktige» [5]).

Under det dessa tilldragelser oroade Johans sinne, erhöll han d. 17 Febr. ett bref från Fredrik. Han uppmanas här att bekräfta fredsfördraget, ty intet obilligt funnes däri. Såsom bevekande omständigheter framhöllos såväl sändebudens oinskränkta fullmakt som Fredrik II:s stillhet under upproret, hvilken varit emot både rådets och krigsfolkets önskan [6]). Nu säger Johan sig vara säker om krig. Han uppmanar sin broder Karl att följa sig i fält [7]). Till Fredrik skref han likväl genast d. 19 Febr. med upprepade försäkringar om sin fredskärlek. Han hoppades, att denne skulle gå in på det i förra skrifvelsen föreslagna mötet. Så snart svar från Fredrik anlände, ville Johan till Kalmar eller Brömsebro afskicka Gustaf Olofson (Stenbock), Nils Gyllenstjerna, Jöran Gera, Bengt Gylta, Knut Posse, Anders Person (Liljehök) och sekreteraren Erik Mattson med instruktion och fullmakt att sluta fred på billiga vilkor. Önskade Fredrik använda främmande underhandlare, så ville Johan icke vägra [8]). Anfölle han, skulle Johan pro-

[1]) Fullmakt f. H. Kyle d. 28 Jan. R. R.
[2]) Bref fr. H. Kyle d. 17 och 26 Febr. Kansl. Diar.
[3]) Runell: Kronol. Reg. Härjedalens oblig. är dat. d. 21 Mars.
[4]) T. H. Kyle d. 9 Mars. R. R.
[5]) J. Jönson t. M. Jonson d. 15 April. Act. Hist. Johan III. Serien 2.
[6]) Fredrik II t. Johan d. 29 Jan. Sverig 84. Kopia.
[7]) Johan t. Karl d. 20 Febr. R. R.
[8]) Till hansestädernas sändebud, hvilka erhållit resolution d. 14 Okt. 1568, hade Johan gifvit det svar, att han såge gerna, det genom Hansan fred

testera. Hade konung Erik också i mycket handlat illa och förkastat många tjänliga medel till fred, så hade han dock icke börjat detta krig [1]). Nu följde en liflig skriftväxling. Konung Fredrik, som rustade både till lands och vatten [2]), afsände redan d. 7 Mars ett svar, hvaruti all vidare underhandling förkastades. Han skulle icke kunna sätta större lit till Johans sändebud, än han förut haft till Ture Bjelke och Jöran Gyllenstjerna. För att visa sin fredskärlek ville han emellertid skänka efter den till legotruppernas besoldning utfästade penningesumman, dock med det vilkor, att fredsfördraget i öfriga punkter stadfästades före påsken [3]). Härtill var Johan dock icke benägen. En del af rådet tillstyrkte honom att gå in på Fredriks förslag, »men deras röster, som däremot voro», gälde mera [4]). Han önskade en revision af hela traktaten och föreslog fred på följande vilkor: Hvar och en skulle i allmänhet behålla, hvad han bemäktigat sig. Dock hade Johan intet emot att utbyta Varberg emot Elfsborg, ehuru under det förstnämda slottet lydde ett betydligt större område än under det sistnämda. Jämtland och Härjedalen ville han återställa med undantag af den andliga jurisdiktionen därstädes. Skepp och skytt, som tagits i pommersk sekvester, skulle han efterskänka. Lybeckarne skulle han medgifva en tillbörlig fri handel utan tull i Stockholm, Kalmar, Söderköping, Åbo, Viborg och Reval. För öfrigt bad han Fredrik att med det snaraste gifva besked, om han ville hafva fred eller fejd [5]).

Oaktadt att dessa vilkor voro så olika mot Fredriks fordringar finner man likväl, att Johan III understundom på våren 1569 ej varit utan förhoppningar om stridens biläggande. Han återkallade i början af Maj den kort förut utfärdade be-

---

åstadkommes eller åtminstone stillestånd. På ett möte i Braunschweig hade städerna beslutit att utse Stralsund till mötesplats d. 1 Maj, men de öfvergåfvo planen efter freden i Roskild. Hamburg, Braunschweig och Lyneburg d. 18 Dec. 1568. Act. Svec. Vol. V.

[1]) Johan t. Fredrik II d. 19 Febr. R. R. III.

[2]) Bref utgick om matskatt till skeppen. Fredrik t. Holg. Rosenkrands d. 2 Mars. Till städerna skrefs om proviant för hären, hvilken skulle upprycka d. 3 Mars. Såväl till alla, hvilka tjänade frälse, som till borgare och bönder utgick påbud att hålla sig redo. Fredrik t. P. Oxe och J. Friis d. 22 Febr. T. o. a. L.

[3]) Fredrik t. Johan d. 7 Mars. Sverig 84. Kopia.

[4]) Handl. r. Sk. Hist. XII, 171.

[5]) Johan t. Fredrik d. 29 Mars. R. R. III.

fallningen om befästandet af Gullbergs klippa, »ty vi stå i handel med danskarne och förmoda lidligare fredsvilkor»[1]). Han förbjöd äfven Bo Grip »för tidens lägenhet» att taga trohetsed af bönderna i norra Halland. Det vore nog, att de utgjorde skatt[2]).

Möjligen hoppades konungen på mera eftergifvenhet från Fredrik II:s sida genom Sigismund Augusts i Polen bemedling. Förhållandet mellan detta land och Sverige hade nämligen genom Johans tronbestigning undergått en ej obetydlig förändring. De stridiga intressena i Livland hindrade väl uppkomsten af en varmare vänskap mellan de båda svågrarne, men Sigismund August intog dock icke längre en fiendtlig hållning. Han uppträdde nu ej mindre såsom medlare än såsom part uti kriget mellan Sverige, Danmark och Lybeck. Vid första underrättelsen om hertigarnes uppror mot Erik, skref han till Fredrik II att bevilja Johan stilleStånd. Han ämnade inom kort skicka sina legater för att åstadkomma fred[3]). Dessa skulle vid underhandlingen lämpa sig efter Johans vilja[4]). För att vidtaga förberedande åtgärder affärdades Taranowsky, hvilken under Okt. och Nov. besökte Danmark och Sverige[5]), men de egentliga sändebuden afreste först i Nov. från Warschau och kunde således icke i rätt tid infinna sig vid fredens afslutande i Roskilde[6]).

Ingåendet af detta fördrag var likväl icke en för Sigismund August välbehaglig handling. Han ville ej sätta tro därtill, ty i förbundet mellan honom och Fredrik var det förbjudet för den ene att utan den andres vetskap och vilja sluta fred. Han gaf åt sina gesandter Peter Kloczewsky och Johan Demetrius Solikowsky, hvilka åtminstone under en del af vin-

[1]) T. Br. Birgerson d. 4 Maj. R. R. Befallning om Gullbergs befästande hade af Johan utfärdats d. 8 Mars.

[2]) T. Bo Grip d. 6 Maj. R. R. D. 19 Aug. omtalas bönderna i Wiske och Fjäre härad hafva erlagt skatten till svenskarne. T. o. a. L.

[3]) Sig. Aug. t. Fredrik II d. 22 Sept. 1568. Lit. Sig. Aug. regis. Pol. ad diversos. Lunds Univ. Bibl.

[4]) Sig. Aug. t. Johan d. 24 Sept. 1568. De la Gard.Ark V, 219.

[5]) D. 20 Okt. kommo polska sändebud till Roskilde. D. 24 Okt. skulle de resa. Ax. Gyldenstjerne t. sin moder d. 23 Okt. Mon. Hist. Dan. II, 471. D. 14 Nov. hade Taranowsky kommit från Danmark till Johan. D. 27 Nov. hade han rest. Se Johans bref dessa dagar till Sig. Aug. Lat. Reg.

[6]) Sig. Aug. t. Katarina Jagell. d. 8 April 1569. Afskrifter på R. A. ur A. Pzrezdriecki: Jagell. Polskie.

tern tyckas hafva legat i Danmark, befallning, att om intet afseende blifvit fästadt vid Polen, skulle de protestera mot allt, som stadgats mot fördragen [1]. Genom den utveckling, hvilken förhållandena mellan Sverige och Danmark togo, befriades konungen emellertid från farhågan att stå öfvergifven af sina bundsförvandter och sattes i stånd att fortfarande spela rollen af medlare. Han lofvade sin syster Katarina att i allt uppföra sig broderligt, och han använde äfven sitt inflytande hos Fredrik II för att utverka dennes medgifvande af en ny fredskongress. För att visa sin fredskärlek gick Fredrik trots sin förut uttalade mening in på en sådan. Han skref till Johan härom d. 29 April och föreslog, att sammankomsten skulle hållas mellan Ulfsbäck och Knäred samt taga sin början d. 29 Juli. Komissarier skulle komma från Lybeck och, såsom konungen i Danmark hoppades, äfven från Polen [2]. Johan III samtyckte till mötet, men emedan landet rundtomkring den föreslagna platsen var härjadt, ansåg han Brömsebro och Gunnarpsbro bättre såsom samlingsort. Stillestånd ansåg han nödvändigt. Hvarje angrepp skulle hindra fredstraktaten. Lejd skickades genast såväl för danskar som lybeckare [3]. Till Sigismund August skref Johan d. 20 Maj, att han ämnade gå in på mötet, såvida fienden medgaf ett vapenstillestånd. Han bad honom ålägga sina legater att vid underhandlingen stå på Sveriges sida [4].

De båda stridande konungarne hade således gifvit sitt samtycke till ett fredsmöte, men någon fredlig sinnesstämning tyckes därmed alls icke vunnit insteg hos dem. Deras bref till hvarandra hafva en fullt ut lika bitter karaktär som förut. Platsen för sammankomsten vägrade Fredrik bestämdt att ändra, och ny lejd fordrade han. Sitt krigsfolk ämnade han visst icke till sin skada uppehålla i eget land [5], om det kunde undvikas.

Detta var också hans allvar. Han rustade sig till angrepp såväl till lands som till sjös. Efter att hafva rådslagit med

[1] Instructio posterior data internunciis in Daniam antea ablegatis d. 17 Mars 1569. F. m. Sv. o. Dan. 1523—69.

[2] Fredrik II t. Johan III d. 29 April. Sverig 84. Kopia.

[3] Johan t. Fredrik d. 14 Maj. R. R. III. Lejd dat. d. 14 Maj för 50 danskar och 16 lyb. Ibid.

[4] Johan t. Sig. Aug. d. 20 Maj. Lat. Reg.

[5] Fredr. t. Johan d. 3 Juni. Dan. 1568—72. Fredr:s lejdebref dat. d. 2 Juni.

råd, adel, borgare och bönder i Jutland och på Fyen, pålade han i Juni sitt rike en allmän skatt af tyngsta beskaffenhet [1].

Flottan blef i denna månad färdig [2]. Redan före d. 13 Juni hade den lupit ut under Peder Munks befäl [3]. Utkommen i sjön, förenade den sig med en lybsk afdelning under M. Tidemann och H. Lindthorp. De förbundna skola då haft inemot 30 skepp [4]. D. 29 Juni styrde de från Bornholm mot Reval. På vägen fingo de den finska afdelningen af den svenska flottan i sigte. Som denna dock endast räknade 8 fartyg, tog den hastigt till flykten, hvarpå danskarne och lybeckarne fortsatte kosan till Reval [5]. Hit ankommo de tidigt d. 9 Juli. Gabr. Kristerson (Oxenstjerna), den svenske ståthållaren i Livland, skref väl amiralerna till och uttryckte sin förundran öfver anfallet, ty stillestånd vore ju inganget till Jacobi, men han erhöll till svar, att intet stillestånd vore beviljadt. Amiralerna voro utsända att angripa svenskarne, emedan Johan III ej hållit fördraget i Roskilde, och nu, då Fredrik beviljat en sammankomst, fordrade ändring af mötesplatsen [6]. Reval blef beskjutet, men mycket uträttades därmed icke. Alla fartyg i hamnen, uppgående till ett antal af 150, togos likväl. De odugliga brändes; resten bortfördes [7], då flottan efter 12 dagars uppehåll afseglade. Meningen hade äfven varit att helsa på köpmännen i Narva, men de till denna stad affärdade skeppen kunde ej för motvind komma längre än till Hogland. Efter deras återkomst [8]) vände de förbundne om till Gotland, dit de kommo d. 3 Aug. De ämnade sig därifrån till Bornholm och så hem [9]. D. 21 Aug. skola de danska skeppen hafva anländt till Köpenhamn [10].

[1]) Se T. o. a. L. d. 2 Juni och N. Reg. d. 18 Juni. Ett möte hade blifvit utsatt t. Viborg d. 16 Maj. Det ser ej ut. som om samtycke fordrats af andra provinser, än de i texten nämda. Jacobs.: Skattev. s. 81.

[2]) Redan förut på året ämnade Fredrik utsända några örlogsskepp att förjaga kapare. Se bref dat d. 6 Febr. i N. Reg.

[3]) Fredrik t. Lyb. d. 13 Juni. Fasc. Misc. 49. Lyb. voro då icke komna till sundet.

[4]) Mon. Hist. Dan. II. 360. Lyb. hade förut lofvat att sända 7 örlogsskepp och 2 pinkor. Fredr. II t. Lyb. d. 21 Maj. Fasc. Misc. 49.

[5]) Lyb. amir. t. Lyb. d. 11 Aug. fr. Östergården på Gotland. Fasc. Misc. 49. Danskarne förlorade ett skepp, under det de förföljde svenskarne.

[6]) Lyb. och dan. amir. t. de svenska befälh. i Reval d. 9 Juli. Fasc. Misc. 49.

[7]) Henr. Gyldenstjerne t. Mog. Gyldenstjerne. D. K. Hist. 56.

[8]) D. 18 Juli. Lyb. amir. t. Lyb. d. 6 och 11 Aug. Fasc. Misc. 49.

[9]) Se brefvet d. 11 Aug.

[10]) De svenska sändebuden vid gränsmötet till Johan III d. 26 Aug. Dan. 1568 72.

Hos Johan III uppväckte de fiendtliga flottornas företag både oro och förtrytelse. Knektar blefvo sända till finska kusten att hålla vakt [1]). Tyvärr, såg man sig likväl icke för penningebrist [2]) i stånd att tillgripa det verksammaste medlet för afhållande af fiendens angrepp, utsändandet af en större flotta. Man hade likväl tänkt därpå under hela året. Under vintern omtalas en skeppsgärd pålagd med rådets samtycke [3]). Befallningar hade blifvit utfärdade om sjömäns antagande. Fogden och 12 oväldige män i hvarje socken skulle vaka öfver att rättvisa därvid iakttogs [4]). D. 1 Maj ålades skeppsfolket vid förlust af lif, ära och gods att infinna sig i Stockholm till d. 15 Maj, ty det vore nödvändigt att utskicka flottan [5]). I Stockholm skulle Klas Fleming hafva utredningen om hand, i Kalmar Hans Abel och sedermera Bengt Bagge [6]). I April var det ämnadt, att några skepp skulle afgå under Nils Bröms från det förstnämda stället för att gemensamt med Kalmareskadern operera i de tyska farvattnen [7]). D. 10 Juni omtalas Nils Bröms såsom affärdad med 10 skepp [8]). Sex dagar senare befaller Johan honom att upptaga alla danska och lybska fartyg och uppsnappa de danska sändebuden till Ryssland [9]). Om han uträttat något, känna vi icke, men säkert är, att 10 svenska örlogsfartyg i slutet af Maj eller början af Juni hade ankommit till Stralsund [10]). Lika litet som denna eskader kunde vara i stånd att kraftigt uppträda mot fienden, lika litet var detta förhållandet med den finska, hvilken i April blifvit bestämd till 8 skepp och fått till befälhafvare Lasse Larson. Denna afdelning hade sig ålagdt att ligga vid Wrangön eller Nargön för att bevaka handeln på Ryssland [11]). I slutet

[1]) Se t. ex. t. H. Larson d. 31 Aug., t. Lasse Mickelson d. 29 Aug. R. R.
[2]) T. ståth. på Sthlm d. 15 Juli. R. R.
[3]) T. Olof Larson d. 11 Jan., t. fogdar i Upl., Norrl. etc. d. 12 Jan., fullmakt f. M. Jonson d. 3 Mars. R. R.
[4]) Fullmakter f. dem, som skola antaga skeppsfolk d. 10 Febr. R. R.
[5]) R. R.
[6]) Till H. Abel d. 11 Mars, t. B. Bagge d. 6 April. R. R.
[7]) T. ståth. på Kalmar d. 22 April. R. R.
[8]) T. ståth. på Kalmar d. 10 Juni. R. R.
[9]) Fullmakt f. N. Bröms d. 16 Juni. R. R.
[10]) Enl. bref fr. Lyb. d. 4 Juni. Se Fredrik II:s bref t. Lyb. d. 13 Juni. Fasc. Misc. 49.
[11]) T. Lasse Larson d. 6 April. Hans instruktion är dat. d. 20 April. R. R. D. 8 Maj befaller Johan honom att sända till Sverige alla köpmansskepp, som hade några tjänliga varor, synnerligen för kröningen.

af Juni var den ute i sjön [1], men vid fiendens annalkande flydde den, såsom redan är omtaladt, in i finska skären. Från Stockholm ämnade man skicka Hans Larson med några skepp till dess förstärkning [2]. Sjöfolket i Upland inkallades d. 21 Juli, men som det icke kom, utan skeppshöfvidsmännen måste utskickas för att hämta dem [3], uppstod ett så långt uppehåll, att Johan III hann att ändra tankar. Den i Finland liggande flottan fick d. 11 Aug. befallning att begifva sig till Ölands norra udde, hvarest den skulle sammanträffa med de i Stockholm utrustade fartygen [4]. D. 31 Aug. omtalas dessa till ett antal af 11 ligga vid Dalarö. Erik Nilson nämdes till deras amiral. Hvad de uträttat, är obekant. Kanske kommo de aldrig utom Stockholms-skären [5].

Äfven till lands rustade sig Fredrik, ehuru han icke så hastigt blef färdig. Johan säger sig d. 23 Juni med säkerhet veta, att han förde krigsfolk öfver sundet till Skåne och ämnade belägra Kalmar [6]. De svenska trupperna skickades i Juli ned till gränsen [7]. Hertig Karl utnämdes till deras befälhafvare, tills konungen själf hunnit anlända, och fick till medhjälpare Erik Gustafson (Stenbock) [8].

Det var klart, att ingen af konungarne satte någon lit till fredsmötet, ehuru förberedelserna till detta pågått samtidigt med rustningarne och krigshändelserna på sjön.

Johan fogade sig efter Fredriks önskan och utfärdade d. 18 Juni en ny lejd för hans och Lybecks komissarier [9]. D. 12 Juli uppsatte konung Johan i Upsala sina sändebuds instruktion, sedan han inhämtat hertig Karls och rådets mening. Punkt för punkt genomgår han här det roskildska fredsfördraget

[1] Till L. Larson d. 30 Juni. R. R.
[2] T. ståth. på Sthlm d. 21 Juli. R. R.
[3] Fullmakter att uppfordra sjöfolket i Upl. d. 12 Aug. R. R.
[4] T. d. nyutnämde amir. öfver finska flottan Erik Bertilson d. 11 Aug. R. R.
[5] D. 31 Aug. instruktion f. Erik Nilson. R. R. D. 7 Okt skrifver Fredr. t. P. Oxe: Erik Munk förmäler, att de svenska skeppen äro i sjön. T. o. a. L. Af Johans bref t. Erik Nilson d. 9 Okt. synes, att denne ännu nyligen legat i Sthlms-skären. D. 22 Okt. befaller Johan Erik Nilson att sända till lägret de knektar, som brukats på skeppen i sommar. R. R.
[6] T. ståth. på Kalmar d. 23 Juni. R. R.
[7] T. ståth. på Sthlm d. 18 Juli. R. R. D. 8 Aug. befalldes adeln infinna sig i Vadstena d. 21 Aug. R. R.
[8] Fullmakt dat. d. 2 Aug. R. R.
[9] Johan t. Fredr. d. 18 Juni. Handl. r. Dan:s Hist. 1541—1624. Lejden i Dan. 1568—72.

och framställer mot detsamma sina anmärkningar. Om danskarne ändtligen ville hafva en evig fred, så kunde det väl medgifvas, men bättre vore en fred på 50 år. De danska och norska vapnen kunde konungen endast i det fall bortlägga, att Fredrik II afstode från 3 kronor. Afsade sig danskarne alla förmenta anspråk på Sverige, skulle svenskarne efterskänka sina på Norge och i nödfall äfven på Halland och Skåne, men rättigheten till Gotland skulle de alltid förbehålla sig. Ansåge danskarne sig hafva någon rätt till Elfsborg och det härad det låg uti samt till Kind och Mark genom det vidimus, som var gifvet på konung Albrekts bref, så var det brefvet ogiltigt, ty ständerna hade det icke samtyckt. Hvad Jämtland och Härjedalen angick, fick allt blifva som före kriget. Varberg och Elfsborg borde utbytas. På fredsfördragets stadgande om Livland kunde man icke gå in, då man kände de stämplingar, som Magnus bedref med Ryssland till grannarnes skada. Någon underhandling härom kunde alls icke ske, då man ej visste, hvad »landsåtarne» i Livland, hvilka gifvit sig under Sverige, önskade. »Man måste ock höra potentater, som saken angår». Om Danmark »hårdt stode efter» att få något i Livland och förhölle sig i allt annat tillbörligt, då kunde det likväl erhålla något mot ersättning på annat håll. Såsom lämpligt vederlag nämdes Bohus och Bohus län, Viken i Norge och Karlsborg med dess län, eller Blekinge, samt att Gotland och Elfsborg återlemnades utan ersättning. Skulle danskarne förkasta detta anbud och »ville vedersaka allt, som K. M. i Livland har», så kunde Sonnenburg och dess län få afträdas åt dem eller ock något annat, synnerligen af panthusen. Fri handel på Östersjön ville Johan medgifva i den utsträckning, som förr varit vanlig, men ej att segla på Ryssland, förrän Polen, Romerska riket och andra makter blifvit hörda. Handeln på Ryssland finge bedrifvas öfver Reval och Viborg. Att återställa alla de tagna skeppen kunde icke komma i fråga, men några skulle Johan efterskänka. Några främmande domare angående krigskostnaderna ville konungen ej samtycka, men möjligen att främmande »fingo höra och förnimma bådas rätt». »Eljes är K. M. tillfreds, att 6 gode män af hvar sida må härefter tillskickas att förhandla om brister rikena emellan». Kunde sändebuden komma öfverens med danskarne, så hade de fullmakt att upprätta en fred

med dem på 30, 40 eller 50 år, men var detta icke fallet, »då skulle de icke i något handla mot denna instruktion, hvad lägenheter sig tilldraga kunde». Kunde intet uträttas »skulle de ställa i danskarnes skön, om de ville ingå ett stillestånd». Hvad Lybeck angick, så ville Johan medgifva hansestäderna att tullfritt handla i Stockholm, Kalmar, Söderköping, Åbo, Reval och Viborg mot lika rättighet för svenskar hos dem. Till vedergällning för de privilegier han erbjöd, begärde konungen, att Lybeck skulle afstå från alla anspråk på de gamla privilegierna och från sina fordringar, gamla och nya, hos svenska kronan. För krigsomkostnaderna skulle ingen ersättning gifvas, men några skepp ville Johan låta staden återfå [1]).

Visserligen voro dessa fordringar icke så stora som de, hvilka Erik XIV brukade framställa, men de voro dock så högt tilltagna, att till och med Johan insåg omöjligheten af deras genomdrifvande. Han tillåter sändebuden i en ny instruktion d. 15 Juli att göra vissa eftergifter. Om motståndarne i Livland voro därtill benägne och konungen i Polen gaf sitt samtycke, så hade han intet emot att öfverlemna åt danskarne alla slott, land och län, som han i Livland innehade, dock att Fredrik II inom år och dag gåfve honom vedergällning för all den kostnad Sverige däruppå nedlagt. Såsom pant för penningarnes betalning skulle han erhålla Visby slott och stad med hela Gotland samt Elfsborg utan vederlag. Ville danskarne hafva igen Varberg med dess län, borde de gifva i stället Bohus och dess län med hela Viken. I fråga om vapnen gjordes inga eftergifter, men skulle båda regenterna föra hvarandras vapen, så borde det ej sättas under utan bredvid det egna [2]). Med dessa föreskrifter och med fullmakt att handla och besluta i konungens namn, liksom han själf vore närvarande [3]), afreste de svenska sändebuden Nils Gyllenstjerna, Bengt Gylta, Åke Bengtson (Ferla) samt sekreterarne Olof Larson, Frans Jericho och Nils Hanson. D. 28 Juli ankommo de till Ulfs-

[1]) Instruktionen d. 12 Juli i Dan. 1568—72 och i Förh. m. Sv. o. Dan. 1523—69, försedd med 11 sigill.

[2]) Instruktion f. sändebuden: Hvad de till det sista skola tillbjuda, dat. d. 15 Juli. Dan. 1568 72.

[3]) Fullmakten dat. d. 12 Juli. Kopia i Saml. Sverig 84. Hvad gesandterna på vår befallning afhandla och besluta, det vilja vi med hert. Karl och vårt råd bekräfta, lofvar Johan.

bäck, men fiendernas underhandlare hade då icke hunnit längre än till Laholm.

D. 7 Juli hade lybeckarne, sedan de af Fredrik II erhållit kallelse till mötet, förordnat till sina komissarier Christoff. Tode, Calixt. Schein och Fr. Knebel [1]). De danska gesandterna Johan Friis, Peder Bilde, Jörgen Rosenkrands och sekreteraren Niels Kaas erhöllo först d. 25 Juli sin instruktion och fullmakt [2]). För att finna, huru ringa utsigterna voro till en försoning mellan de stridande, behöfver man endast kasta en blick på denna instruktion. Konung Fredrik prisar här sin fredskärlek och sitt tillmötesgående. Intet hade han mot Sverige företagit vid hertigarnes uppror, och den i fredstraktaten utlofvade penningeersättningen hade han efterskänkt, men med otack hade han blifvit bemött. Han bjöd nu därföre sina utskickade, att *intet* eftergifva af hvad som beviljats i Roskildefreden utan anhålla, att kontraktet i alla punkter måtte fullgöras [3]). Detta var detsamma som att bestämma utgången på förhand, ty klart var, att om Sverige förut hade nekat godkänna Roskildefreden, skulle det äfven nu förfara på samma sätt.

Under ytterst ogynsamma förhållanden började sålunda sammankomsten, och den blef ej häller utmärkt för annat än tvister. Frågan om mötesplatsen gjorde början. De danska gesandterna, hvilka hade begifvit sig från Laholm till Knäred begärde, att svenskarne skulle möta dem vid Treshult (Trälshult), men dessa ansågo Sjöred bättre. De fogade sig dock efter danskarnes önskan [4]). D. 30 Juli egde det första sammanträdet rum. Sedan hvarje part hade föredragit sina klagomål, föreslogo danskarne, att man från svensk sida skulle skriftligen uppsätta sina anmärkningar mot Roskildefreden och öfverlemna dessa till besvarande. Äfven beslöts, att svenskarne skulle flytta sitt läger närmare gränsen till Fjärhult.

Måndagen d. 1 Aug. förnyades mötet, hvarvid också lybeckarne voro med. Man tvistade denna dag om fullmakterna [5])

[1]) Fullmakten dat. d. 7 Juli. Förh. m. Sv. o. Lyb. 1561—1742.

[2]) Fullmakten d. 25 Juli. Dan. 1568—72. I anledning af mötet var det danska rådet sammankalladt till öfverläggning till d. 22 Juli. Fredr. t. Holg. Rosenkrands d. 14 Juli. T. o. a. L.

[3]) Instruktionen d. 25 Juli. T. o. a. L.

[4]) Svenska sändeb. t. de danska d. 29 Juli. Sverig 276.

[5]) Svenska sändeb. t. Johan d. 31 Juli. Dan. 1568—72. Danska sändeb. t. Fredr. II d. 2 Aug. Sverig. 276. Mötesplatsen lär ej hafva legat alldeles vid Trälshult utan vid en plats kallad Tittebäck, alldeles på gränsen.

och kom öfverens om att underhandla skriftligen. Svenskarne öfverlemnade härpå sitt första betänkande rörande freden. Det innehåller ett upprepande af deras instruktioners innehåll och uttalar den förhoppning, att efter Fredrik II själf aktat stadgandet om krigsfolkets besoldning för obillig, skulle danskarne ej tänka på de andra, olidliga vilkoren [1]). Danskarne blefvo snart färdiga med sitt svar. De intogo i allt den föreskrifna ståndpunkten. De trotsade någon att kunna visa, det 3 kronor var Sveriges rätta vapen. De trodde, att ingen svensk konung fört dem förrän Albrekt, då han ämnade betvinga Danmark och Norge. I Danmark hade deras bruk däremot varit långt äldre. Vore det ock Sveriges vapen allena, så hade ju Kristian III i förbundet förbehållit sig sina anspråk på Sverige och därmed äfven till landets vapen. Till Norge erkände sändebuden ingen svenskarnes rätt. Den andliga jurisdiktionen i Jämtland och Härjedalarne fordrade de. Genom sitt uppträdande i Livland påstodo de Erik hafva brutit så väl det gamla förbundet som det 1561 ingångna stilleståndet. Han hade därigenom antagit sig Danmarks upproriska undersåtar. För öfrigt yrkade de handelns frihet, skeppens återlemnande, krigskostnadernas ersättning samt förkastade det föreslagna sättet för blifvande tvisters biläggande [2]). Svaret lemnades svenskarne d. 5 Aug. [3]). Skriftväxlingen antog nu en allt mera bitter prägel. Man började lika mycket sysselsätta sig med beskyllningar mot hvarandra att hafva föranledt kriget som med det roskildska fredsfördraget. Sedan danskarne i sitt svar sökt »vända all skulden in på Sverige», ingingo svenskarne d. 8 Aug. i ett långt svaromål. Det sades nu icke längre, att Erik XIV i sin högfärd ej kunde lefva i fred med sina grannar. Tvärtom påstods det, att han gerna velat hafva vänskap med Danmark, »om ock några brister kunnat vara för handen både för Livland och annat». Danskarne fingo höra ett långt syndaregister, huru de tillfångatagit Eriks sändebud, lagt försåt för de svenska skeppen, förrän kriget begynte, vägrat lejd till fredsmöten o. s. v. Svenskarne erbjödo sig att bevisa, att rikets

[1]) Svenska sändebudens 1:sta förklaring dat. Fjärhult d. 1 Aug. Dan. 1568 72.

[2]) Danska sändebudens svar d. 2 Aug. Dan. 1568 72.

[3]) Svenska sändebuden t. Johan d. 6 Aug. Dan. 1568– 72.

konungar 100 år före Albrekt brukat ej blott 3 kronor utan ock det norska vapnet. Ville danskarne ej erkänna någon Sveriges rätt till Norge, så erkände ej häller svenskarne några Danmarks anspråk på Sverige. Den andliga jurisdiktionen i Härjedalen, men ej i Jämtland erbjödo de sig att afstå. Danskarnes påstående om Eriks uppträdande i Livland tillbakavisades. Hade ej Sverige antagit sig de olyckliga livländarne, hvilka voro öfvergifne af sin öfverhet och ej fingo hjälp af Danmark, då skulle storfursten i Ryssland blifvit en mäktig herre vid Östersjön. Seglationen på Narva ville Johan tillåta, så framt kejsaren, konungen i Polen och andra, hvilka saken angick, ej hade något däremot. För öfrigt vidhöllo svenskarne nästan i allt sin mening. På det de icke skulle behöfva ligga länge förgäfves, begärde de hastigt svar[1]. Detta erhöllo de också redan d. 9 Aug. Till största delen bestod det af en från dansk synpunkt affattad framställning om orsakerna till kriget. Återstoden var blott ett upprepande af de föregående fordringarne. Tre kronor vore ett gemensamt vapen för de nordiska rikena. Om Sveriges anspråk på Norge undanbådo sig danskarne vidare »disputats». Att Livland afstodes, vore billigt, då Erik XIV därigenom gifvit orsak till kriget. Hvad seglationen på Narva angick, så hade Erik XIV anfört som det förnämsta skälet mot härmästaren, att han ofredade de svenska skepp, hvilka ämnade sig dit, o. s. v.[2]. Svenskarne, som emellertid blifvit uppmuntrade af Johan med underrättelse om det goda förhållandet till Ryssland[3], svarade danskarne i samma stil d. 16 Aug. De sökte påvisa, huru ofta de senare brutit mot det 1541 upprättade förbundet. De uppräknade sina klagopunkter och till och med talade om det understöd Nils Dacke erhållit. De protesterade likväl emot, att dessa förebråelser finge tolkas såsom bevis på obenägenhet till fred. Förhållandet vore motsatt, men ville danskarne ej lindra Roskildefreden, så vore det ej skäl att längre förhala tiden[4]. På samma gång aflemnades äfven en skrifvelse till de lybska sändebuden, hvari alla deras fordringar afslogos.

---

[1] Svenska sändebudens förklaring d. 8 Aug. Dan. 1568—72.
[2] Danska sändebudens svar d. 9 Aug. Dan. 1568—72.
[3] Svenska sändebuden t. Johan d. III d. 10 Aug. Dan. 1568—72.
[4] Sv. sändebudens svar d. 16 Aug. Dan. 1568—72.

Det var nu säkerligen å ömse sidor klart, att intet skulle kunna uträttas. Danskarne påstodo till och med, att svenskarne blott besökt mötet för att få utsprida historier bland allmänheten. Man kunde ej häller våga besluta något med dem, efter deras fullmakt blott sträckte sig till hvad som var dem befaldt. Huru litet allvar svenskarne hade med underhandlingen, ansågo de framför allt bevisas genom deras ändtliga resolution till lybeckarne [1]). Äfven dessa hade å sin sida uppgifvit allt hopp om förlikning [2]). Skriftväxlingen fortfor väl, men hade en synnerligen häftig karaktär. Svenskarne förklarade d. 23 Aug. sig icke, såsom danskarne föregåfvo, hafva till intet gjordt alla artiklarne i Roskildefreden, men skulle de icke få någon ändring af denna, så hade mötet varit obehöfligt. Hvad de enligt sin konungs vilja beslöto, skulle ständerna utan tvifvel stadfästa [3]). Härpå undanbådo sig danskarne d. 24 Aug. vidare skriftväxling, i synnerhet en sådan, som ej befordrade freden. De lofvade likväl, att följande dag hålla ett samtal vid gränsen med svenskarne [4]). Härtill förmåddes de tydligen i främsta rummet af den outtröttlige Dançay, som kort förut ankommit till mötesplatsen, och som ifrigt sökte hindra, att all underhandling bröts af. Att för tillfället intet resultat kunde vinnas, märkte han väl, men han underrättade svenskarne, med hvilka han flere gånger sammanträffade, att Sigismund August genom honom begärde, att mötet skulle prorogeras och framdeles hållas i Stralsund eller Stettin, där äfven polska legater då skulle infinna sig. Han framhöll likaledes sin åsigt, att freden vore omöjlig, såvida ej Magnus af Ösel finge igen utan vederlag, hvad han innehaft i Livland, och Fredrik II återbekomme sina i kriget förlorade skepp [5]). Dessa yttranden fälldes verkligen af danskarne vid samtalet d. 25 Aug., men svenskarne nekade att gå längre i eftergifter än till att återställa Sonnenburg utan vederlag samt Jämtland och Härjedalen med den verldsliga jurisdiktionen. På danskarnes förslag om

[1]) Danska sändebudens förklaring d. 19 Aug. Dan. 1568 72. Lyb. uppgåfvo sina anspråk på att få göra andra wendiske och hansestäder, hvilka de ville, delaktige af sina privilegier. Komiss:s förslag i den lybska handeln d. 14 Okt. 1570. Skokl. Bibl.

[2]) Lybska sändebuden t. de svenska d. 19 Aug. Fasc. Misc. 49.

[3]) Sv. sändebuden t. de danska d. 23 Aug. Dan. 1568—72.

[4]) Danska sändebudens sista svar d. 24 Aug. Dan 1568—72.

[5]) Svenska sändebuden t. Johan d. 24 o. 25 Aug. Dan. 1568—72.

ett nytt möte i Rostock [1]), svarade de sig ej därom ega befallning, men att om danskarne ville, kunde man ingå ett stillestånd, tills båda konungarne fingo förhandla saken sig emellan eller ock själfva komma på ett ställe vid gränsen personligen till samtal. I denna fråga hänvisade danskarne till sin konung, ty man höll sig denna gång å båda sidor strängt till sina instruktioner. Dançay, hvilken icke kunde erhålla något besked, hänvisades till Johan med sitt förslag [2]). Härmed slutade sammankomsten. D. 18 och 23 Aug. hade Johan skrifvit till sina sändebud upprepade förmaningar, att de ej skulle öfverskrida sina föreskrifter. Om stilleståndsernående borde de väl bemöda sig, men ej fördenskull bortgifva slott eller län, som Sverige eröfrat. Med »lös förhalning» fingo de icke låta uppehålla sig, framför allt icke om orsaken låg i Erik XIV:s nyss upptäckta stämplingar eller i danskarnes rustningar [3]). Påminnelserna behöfdes icke. D. 26 Aug. voro de svenska sändebuden redan på återväg [4]).

VIII.

Sedan underhandlingarne om Roskildefredens antagande på detta sätt hade misslyckats, inträdde för en tid ett större lif i krigsrörelserna. I Danmark pålades nya skatter [5]). I början af Okt. voro danska krigsskepp i sjön [6]), och redan i Sept. sammandrogs den danska landthären. D. 21 Sept. reste konung Fredrik från Helsingborg till Halmstad, hvarest 29 knektefänikor och ryttarefanor skola hafva mönstrats d. 8 Okt. [7]). Den 5 i samma månad skickades till Johan III ett ultimatum. Såvida Roskildefreden stadfästades i alla punkter och artiklar, ville Fredrik skänka efter sina krigsomkostnader under Erik XIV:s tid. Från truppernas besoldning efter den dag år 1568, då lejd begärdes

[1]) Fredrik II hade ej gått in på de ställen, som Dançay enl. Sig. Aug:s önskan föreslagit. Dançay t. Johan d. 22 Mars 1570. Frankrike 31.
[2]) Sv. sändebuden t. Johan d. 25 Aug. Dan. 1568–72.
[3]) Brefven i Dan. 1568–72.
[4]) Svenska sändebuden t. Johan d. 26 Aug. fr. Horn i Sunnerbo. Dan. 1568–72.
[5]) D. 8 Okt. ålades städerna erlägga 23,400 daler. Jac. Skattev. s. 121.
[6]) Fredr. t. P. Oxe d. 7 Okt. T. o. a. L. De voro i sjön till årets slut. Fredr. II t. kurf. Aug. d. 4 Jan. Ausl. Reg.
[7]) Hert. Karl t. Johan III d. 11 Okt. K. Reg. För att ej krigsfolket för penningebrist skulle rycka ned i vinterläger, pålades en skatt. Fredr. t. borgarne i köpstäderna d. 8 Okt. T. o. a. L.

af Johan, afstode han däremot numera icke [1]). Utan att invänta något svar framryckte Fredrik till Varberg, dit hären skall hafva ankommit d. 12 Okt. [2]). Det dröjde emellertid en månad, innan skansarne blefvo färdiga, samt kanoner och krigsförnödenheter, hvilka anländt sjövägen, kunde föras i land. En långvarig storm, hvilken förstörde ej mindre än 60 skepp, skutor och båtar, fördröjde nämligen utskeppningen. Slutligen började beskjutningen d. 11 Nov. Söndagen d. 13 höll man upp, emedan icke mycket kunnat uträttas. Man sysselsatte sig i stället så mycket ifrigare med att gräfva underjordiska gångar. Häröfver förskräcktes så mycket den omkring 700 man starka [3]) besättningen, som nyss förut förlorat sin befälhafvare Bo Grip, att den utan nödtvång kapitulerade d. 13 eller 14 Nov. [4]). Den erhöll fritt aftåg. 50 kanoner skola blifvit tagna på slottet [5]). Hack Holgerson (Ulfstand) insattes till kommendant. Den vunna framgången var stor men dyrköpt, ty Fredrik II:s båda förnämsta anförare, Dan. Rantzau och Fr. Brockenhus, hade under belägringen funnit döden [6]).

Under tiden hade man äfven varit verksam på den svenska sidan. Så snart underrättelse ingått till Johan, att fienden vid fredsmötet uppställt »olidliga vilkor», vände han sig d. 26 Aug. till sitt folk med anhållan om en hjälpgärd mot afkortning i skatten [7]). I början af Sept. [8]) afreste han från Stockholm nedåt landet för att sätta sig i spetsen för sin armé. Hertig Karl hade redan förut begifvit sig ned till gränsen. Ryttare och knektar samt smålands- och vestgötaadeln kallade denne till

[1]) Fredr. t. Johan d. 5 Okt. Dan. 1568—72.

[2]) Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 200.

[3]) D. 11 Okt. underrättar Johan III hertig Karl, att Bo Grip skrifvit, det blott 682 man funnos på Varberg. R. R.

[4]) Märkvärdigt nog uppgifver Fredr. II i bref d. 14 Nov. t. Aug. af Sachsen, att stället uppgafs d. 13 Nov. men i bref till sin moder m. fl. d. 15 Nov. säger han, att det skedde d. 14 Nov. Ausl. Reg. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 201 har uppgiften d. 13 Nov., Mårten Pedersens Kalenderantegnelser i N. Kirkehist. Saml. 3 B. s. 488—502 däremot d. 14 Nov. kl. 8 f. m. Mats Botvidsons knektar straffades sedan, emedan de uppgifvit fästningen. Instrukt. f. Lasse Jesperson d. 3 Mars 1570. R. R.

[5]) Gaspar Ens

[6]) Fr. Brockenhus, som förut blifvit sårad, dog d. 14 Nov. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 201, D. Rantzau d. 11 Nov. N. Mag. I s. 363, Mårten Pedersens Kalenderantegnelser. Dagb. i D. Saml. 2 R. 2 B. s. 200.

[7]) Till Smål., V.G., Ö.G., Söderm., Närike, Värml. och Dal d. 26 Aug. R. R.

[8]) D. 31 Aug. var Johan ännu qvar i Sthlm.

Vernamo, där han ämnade tills vidare slå sitt läger [1]). Sedan han här fått kännedom om Varbergs belägring, beslöt han sig för ett infall i det på försvarare blottställda Skåne [2]). Troligen var afsigten att locka danskarne bort ifrån Varberg [3]). Med 7 fanor ryttare och 11 fänikor fotfolk skall Karl d. 24 Okt. hafva gått öfver gränsen [4]). Öfver Verumsbro gick tåget genaste vägen till Vä, som brändes d. 26 Okt. Afdelningar af hären utsändes nu åt skilda håll för att härja. Ystad gick upp i lågor d 28, Åhus d. 29 Okt. Ingelstads, Herrestads, Gjers', Göinge och Villands härad blefvo mer eller mindre förödda [5]). Återvägen anträddes därpå genom Lister och Blekinge, och afbrändes därunder Sölvitsborgs stad. Redan d. 2 Nov. stod hären åter på svensk mark och kunde hertig Karl från Urshult underrätta sin broder om hvad han uträttat [6]). Trupperna hemförlofvades på några dagar för att hvila. Karl begaf sig till konungen, hvilken vid denna tid låg vid Hvalstad i Vestergötland.

Till detta landskap hade nämligen Johan ställt sin väg. Sedan han d. 10 Okt. emottagit Fredriks hotande bref, uppfordrade han till Tiveden hvar 4:de man i Närike, Nordskog och Södermanland [7]). Från Småland och Vestergötland kallade han hvar 3:dje man till sitt läger [8]). Norrländingarne hade han för afsigt att under Johan Siggesons befäl skicka mot norrmännen [9]). När konungen kom öfver vestgötagränsen, ämnade han, om fienden delat sin styrka, anfalla den vid Varberg liggande afdelningen [10]). Gustaf Banér, som anförde de trupper i Vestergötland, hvilka hertig Karl ej hade tagit med sig, befalldes stöta till honom vid Bogesund [11]). D. 26 Okt. var Johan i denna stad, men Gustaf Banér mötte honom ej, emedan krigsfolket var så skingradt. Han fick nu i stället sig ålagdt att slå ett

[1]) Karl t. Johan d. 10 Sept. fr. Jönköp., Karl t. smålands- och vestgötaadeln d. 22 Sept. Karls Reg.

[2]) Karl t. Johan d. 13 Okt. Karls Reg.

[3]) Johan t. Gust. Banér d. 28 Okt. R. R.

[4]) Handskr. af Rasm. Ludvigson i »Gröna boken». Mon. Hist. Dan. II, 436. Här uppgifves svenska styrkan till 5 fanor ryttare och 10 fänikor fotfolk.

[5]) Resen s. 226—228. Mon. Hist. Dan. II, 436—39. I Villands härad skola blott 3 socknar undsluppit, hvilka gåfvo brandskatt.

[6]) Karl t. Johan d. 2 Nov. Karls Reg.

[7]) Bref d. 19 Okt. R. R.

[8]) Bref d. 19 och 25 Okt. R. R.

[9]) Till E. Nilson d. 22 Okt. R. R.

[10]) T. Gust. Banér d. 22 Okt. R. R.

[11]) T. Gust. Banér d. 23 och 24 Okt. R. R.

fast läger i Kinds härad [1]). För egen del förlade konungen sitt manskap vid Hvalstad, sedan det ej länge vid Vist kunnat erhålla nödigt underhåll [2]). Om han här hängaf sig åt några förhoppningar, att ingen synnerlig fara var för handen, uppskrämdes han snart ur sin säkerhet genom underrättelsen, att Varberg fallit, och att danskarne stodo vid gränsen. Belägenheten var så mycket svårare, som sådan proviantbrist rådde bland konungens trupper, att han d. 5 Dec. förklarade sig icke kunna hålla sitt krigsfolk mera än 8 dagar tillsammans [3]). Detta var dock nödvändigt, ty på ryktet om fiendens annalkande följde snart berättelsen om hans infall.

Sedan Varberg blifvit eröfradt, återvände Fredrik II genast till Seland, men han befallde Kristoffer von Dohna, hvilken han nämde till fältöfverstelöjtnant [4]) att infalla i Sverige. Hvar denne framtågade, skulle han utsprida, att han komme för att befria konung Erik [5]). D. 9 Dec. bröt v. Dohna upp [6]) och inträngde i Kind och Mark. Johan ryckte honom till mötes. D. 18 Dec. skrifver han till Erik Gustafson (Stenbock) och Gustaf Banér, att han om 2 dagar skulle hafva hären samlad och komma dem till hjälp [7]). Till dess finge Erik Gustafson föra öfverbefälet [8]). Då Johan hunnit Brunskog i Redvägs härad, skola danskarne blott befunnit sig på $^1/_2$ mils afstånd. De måste då anträda återtåget, emedan de tyska legotrupperna vägrade att strida. Juldagen skola de haft sitt läger i Länghem. De drogo sig sedan tillbaka nedåt Halmstad och Skåne [9]). Den skada de anställde skall enligt Johans uppgifter ej hafva uppgått till brännande af öfver 100 gårdar [10]).

Med härjningar hade året 1569 slutat. Med härjningar började året 1570. Såväl i det nordanfjällska som i det sunnan-

[1]) Till G. Banér d. 27 Okt. R. R.
[2]) Till G. Banér d. 12 Nov. R. R. D. 13 Nov. ankom Johan till Hvalstad.
[3]) T. hert. Karl d. 5 Dec. R. R.
[4]) Fredr. t. kurf. Aug. d. 4 Jan. 1570. Ausl. Reg.
[5]) Fredr. t. v. Dohna fr. Laholm d. 24 Nov. Ausl. Reg.
[6]) Fredr. t. J. Friis d. 17 Dec. T. o. a. L.
[7]) Se R. R.
[8]) T. Erik Gustafson fr. Åsarp d. 20 Dec. R. R.
[9]) Handskr. af Rasm. Ludvigsons krönika i »Gröna boken». Mon. Hist. Dan. II, 441—443. Johan t. grefvinnan af Ostfriesland o. pfalzgrefvin. d. 25 Maj 1570. R. R.
[10]) T. Kl. Fleming d. 22 Jan. 1570. R. R.

fjällska Norge gjorde svenskarne infall. Mot den förra delen af Norge hade Klas Fleming blifvit skickad d. 6 Dec. 1569. Han skulle uppbåda allmogen i Dalarne och Helsingland [1]), men måste snart underrätta konungen, att ovilligheten i båda dessa landskap var stor [2]). Han lyckades likväl få manskap samladt [3]) och ryckte från Jämtland, hvarest norrmännen nyss förut hade plundrat [4]), in i Trondhjemsbygden. D. 9 Febr. anlände svenskarne till Trondhjem och började genast stadens beskjutning. Redan samma natt bröto de likväl upp igen och anträdde återtåget [5]). En stor del af Trondhjems län skola de enligt Johans berättelse och till hans behag hafva afbrännt [6]). Norrmännen befarade sedermera hela våren anfallets förnyande [7]).

Hvad beträffar krigsrörelserna på gränsen mellan södra Norge och Sverige, så skall Brunte Birgerson d. 2 Jan. hafva gått öfver till Hisingen och slagit en där liggande dansk styrka [8]). D. 11 Jan. befallde konungen honom och Anders Sigfridson (Rålamb) att, sedan de ombestyrt Karlsborgs befästning, falla in i Akershus län samt taga brandskatt och trohetsed af innevånarne [9]). Kunde de intet uträtta, skulle de fara fram med mord och brand. Dock ålades de att skona kyrkor och kloster, kvinnor och barn — en befallning, som tillräckligt visar, med hvilken grymhet kriget hade blifvit fördt. I enlighet med det gifna uppdraget ryckte Br. Birgerson å nyo, som det uppgifves d. 29 Jan. [10]), in i Norge. Med Karlsborgs befästande befattade han sig icke, ty hans krigsfolk vägrade att arbeta därpå [11]). Han trängde i stället djupare in i Norge. Sarpsborg och dess län samt en stor del af Akershus län förhärjades. De försök, som norrmännen gjorde till motstånd, skola hafva misslyckats [12]). Det dröjde emellertid icke längre än till

[1]) Fullmakt d. 6 Dec. 1569. R. R.
[2]) Johan t. Kl. Fleming d. 22 Jan. 1570. R. R.
[3]) Att 2 fänikor knektar varit med honom, synes af Johans bref t. Erik Mattson d. 24 Febr. R. R.
[4]) N. Mag. I, 370.
[5]) Ibid.
[6]) Joh. t. pfalzgrefvinnan d. 25 Maj, d. 25 Febr. t. Kl. Fleming. R. R.
[7]) N. Mag. I, 474.
[8]) Handskriften af Rasm. Ludvigsons krönika i »Gröna boken».
[9]) T. Br. Birgerson o. And. Sigfridson d. 11 Jan. R. R.
[10]) Handskr. af Rasm. Ludvigsons krönika i »Gröna boken».
[11]) Joh. t. Karl d. 9 Febr. R. R.
[12]) Den nyssnämnda handskriften. Joh:s bref t. Karl d. 9 Febr., t. Ö.G., V.G. och Smål. d. 15 Mars. R. R. Jmf. N. Mag. I, 370.

d. 20 Febr., förrän Johan fått veta, att svenskarne »för egen nytta med deras plunderi dragit sig till baka öfver gränsen». Men redan d. 26 Febr. omtalar konungen, att den oförtrutne Br. Birgerson med 2 fanor ryttare åter begifvit sig in i Norge. Det synes nu hafva varit Orust, Tjörn och Inlandet, som hemsöktes. Längre fram på året omtalas Bohuslän såsom helt och hållet förderfvadt [1]). Någon tryggad besittning af detta landskap erhöllo svenskarne dock icke, ty alla Johans ifriga försök att i Karlsborg eller Olofsborg erhålla en befästning, hvilken kunde tjäna såsom pant för Elfsborg, misslyckades till följd af krigsfolkets ovillighet.

Samma öde, som i så rikt mått kom Bohuslän till del, var äfven tillämnadt Halland och Skåne. I det förra landskapet brändes Fjäre härad med undantag af tvenne socknar [2]). Mot Skåne kom intet anfall till utförande [3]). Blekinge erlade frivilligt brandskatt [4]).

Till alla dessa angrepp fanns en gemensam orsak uti nödvändigheten att så mycket som möjligt skaffa det främmande krigsfolket underhåll utom rikets gränser. Ju längre kriget varade, desto större hade naturligtvis nöden i Sverige blifvit. År 1569 skrifver hertig Karl till konungen, att fattigdomen i hertigdömet »vore fast större, än man kunde säga» [5]). Från Småland klagas samma år upprepade gånger öfver bristen, och i Vestergötland saknade bönderna spannemål att så sin åker med [6]). I Strängnäs funnos år 1569 ej öfver 9 borgare, hvilka skulle draga stadens tunga [7]), och följande år berättade en person, som varit i Kalmar och dess omnejd, att säden stod svart genom regn, och att icke 4 borgare kunde upptäckas på stadens gator [8]). Svårigheten att under sådana omständigheter underhålla främmande legosoldater ökades i hög grad genom dessas våldsamma

---

[1]) Till E. Gustafson d. 26 Febr., det omtalda brefvet d. 21 Mars. D. 25 Maj skrifver Johan till grefvinnan af Ostfriesland och pfalzgrefvinnan, att svenskarne 3 gånger fallit in i Norge. Klas Flemings ströftåg omnämnes särskildt.
[2]) T. Kr. Torstenson d. 6 Mars. R. R.
[3]) T. Erik Gustafson d. 20 Febr. R. R.
[4]) T. ståth. på Kalmar d. 11 Febr. R. R.
[5]) Karl t. Johan d. 21 Febr. Karls Reg.
[6]) T. Jak. Turson d. 5 April 1569, t. Erik Gustafson d. 7 April 1569. R. R.
[7]) Karl t. Johan d. 9 Mars 1569.
[8]) Zeitung d. 24 Aug. 1570 fr. en skeppare, som legat vid Öland. Sverig 88.

och tygellösa uppträdande. Inkvarterade hos allmogen behandlade de denna såsom en fiende och gjorde den missnöjd och upprorisk mot sin öfverhet. I hela riket klagade man öfver gästningen men mest dock i gränslandskapen. I Vestergötland hade den gjort folket så motspänstigt, att Johan måste befalla, att man i nödfall skulle hota med några tusen mans ankomst från Polen [1]). I Östergötland och Småland rådde redan på våren 1570 »en ond ymmel och grunck, som liknade sig till uppror» [2]), ett förhållande, som förskräckte konung Johan så mycket mera, som det med skäl befarades stå i sammanhang med stämplingar till förmån för den afsatte Erik XIV. För att lugna sinnesstämningen utdelade han spannemål och meddelade lindringar i skatten. Hertig Karl anmodades att resa ned och underhandla med folket [3]).

Med en så utarmad och missnöjd befolkning var det ej möjligt att åstadkomma en kraftig krigföring. Fastän konungen sökte erhålla lån mot pant af gods [4]), och fastän Sveriges innevånare, synnerligen i Upland, Vestmanland, Dalarne, Norrland och Finland, lofvade en silfverskatt, såsom det synes efter hvar och ens makt och förmögenhet [5]), afstannade efter de omtalade infallen alla krigsföretag till lands från Sveriges sida.

Lyckligtvis var tillståndet i Danmark ytterligt dåligt. Konung Fredrik yttrar i början af 1570, att han ej kunde gifva en tjänare 100 daler. För att icke tala om skulden till kurfursten August och till krigsfolket saknade han äfven alla medel till rustningar. Ville ej rådet och undersåtarne komma honom till hjälp, återstode intet annat för honom än att afgå från regeringen och låta dem välja sig en rikare konung. Rådet lofvade emellertid att våga lif och död för honom [6]), och på en riksförsamling i Köpenhamn i Mars gjorde adel, borgare och

[1]) T. Knut Posse d. 28 April 1570. R. R.

[2]) Karl t. Johan d. 27 April. Karls Reg. D. 11 Nov. skref Karl t. Johan, att några smäländingar förklarat, att om de ej blefve af med tyskarne, så blefve det uppror. Karls Reg.

[3]) T. ståth. på Kalmar d. 5 Maj 1570, t. hertig Karl d. 5 Maj, t. N. Knutson d. 6 Maj. R. R.

[4]) Instruktion f. Hans Larson d. 22 April. R. R.

[5]) Karls fullmakt f. N. Ryning d. 8 Mars. D. 15 Maj skrifver Karl t. Johan, att silfverskatten i hertigdömet troligen skulle uppgå t. 12 eller 14,000 ℔ örtug. Karls Reg.

[6]) Fredriks bref d. 1 Jan. till sitt råd och dettas svar. D. Mag. 3 R. V, 2—8.

bönder ansenliga bevillningar [1]). Danmarks krafter måtte likväl varit synnerligen medtagna, ty blott ett enda infall i Sverige egde detta år rum.

Detta riktades mot Småland. D. 10 Febr. hade von Dohna och fältmarskalken Josua von Qvalen fått befallning att hämnas de svenska ströftågen. De skulle därtill använda 1,000 ryttare och ett nödigt antal skyttar [2]). De inföllo i slutet af Febr. och skola hafva ödelagt Albo, Kinnevald och halfva Konga. D. 7 Mars brände de Vexiö [3]). De drefvo ej endast med sig 5,000 boskapsdjur utan skola äfven hafva bortfört kvinnor [4]). Något motstånd mötte de icke [5]), ehuru Erik Gustafson (Stenbock) fått sig ålagdt att såväl samla krigsfolket i Småland som att, om så behöfdes, där uppfordra allmogen [6]). Efter 14 dagars förlopp drogo sig danskarne själfmant till baka.

Med detta infall afslutade de sina krigiska företag till lands. Fredrik talar visserligen upprepade gånger om desammas förnyande och hade äfven de bästa förhoppningar om framgång, ty rykten gingo om ovänskap mellan Johan III och hertig Karl, och konungen underhöll förbindelser med de upproriska i Småland [7]), men intet företag egde vidare rum till lands.

Till sjös voro krigsrörelserna år 1570 ej mera betydande. Troligen redan i Mars hade Fredrik II afsändt Silvester Frank med 14 stora skepp för att hindra tillförseln till Sverige. Ännu i slutet af Maj var likväl själfva hufvudflottan icke färdig och hade

---

[1]) Fredr. t. kurfurstinnan af Sachsen d. 20 Mars. Ausl. Reg. D. 12 Mars utfärdades ett skattebref t. domkapitlen. S. D. pålades städerna 43,450 daler. T. bönderna utfärdades under året minst 7 skattebref.

[2]) Fredr. t. von Dohna och von Qvalen d. 10 Febr. Ausl. Reg.

[3]) D. 24 Febr. brände danskarne i Vieslanda och Blädinge enl. Anteckn. om krig. förh. i Kam. Ark. D. 26 Febr. drogo danskarne in i Smål. enl. några anteckn. i Strödda Handl. t. Erik XIV:s Hist. Kgl. Bibl. Jmf. Messenius: Scondia VII, 8. Inemot 4 härad föröddes enl. Fredriks uppgift. Röfvade gårdar i Sunnerbo 1570 voro 43½, brände 1570 50½.

[4]) Johan t. Br. Birgerson d. 16 Mars. R. R.

[5]) Fredr. t. kurf. Aug. d. 21 Mars. Ausl. Reg.

[6]) T. Erik Gustafson d. 2 och 3 Mars. R. R.

[7]) At P. Gadd och Erik XIV:s tjänare och förvandter gafs upprepade gånger lejd och tillåtelse att taga sin tillflykt till Danmark. D. 15 Juli 1570 utfärdade Fredrik ett löfte att vara Erik XIV:s tjänare behjälplig att befria Erik ur fängelset. Reg. på förhandl. mell. Sv. o. Dan. P. Gadd, mot hvilken Joh. t. o. m. ville utsända lönmördare, togs mot slutet af året och afrättades.

ej lybeckarne ankommit till sundet [1]. De förbundnas utrustning blef aldrig så stark som den svenska.

I Sverige hade man användt all möjlig omsorg på att kunna uppträda till sjös med öfverlägsen styrka. I Jan. afgick befallning, att alla nya och gamla gärder skulle upptagas i Finland, framför allt för flottans behof [2]. Hälften af den kyrkotionde och prestränta, som varit förlänade, infordrades, med undantag af det, som hospitaler och sjukhus erhållit [3]. D. 17 Jan. utfärdades fullmakter för dem, som skulle antaga sjöfolk. Fogden och 12 beskedliga män i hvarje socken ålades att vaka öfver ett rättvist förfarandes iakttagande. De utskrifna borde vara i Stockholm före påsk [4]. Det dröjde dock länge, innan den stora flottan blef färdig [5]. Ännu d. 29 Maj skrifver Johan, »att största parten af skeppsfolket äro i hvar landsända till baka». Vid det strängaste straff befalldes alla att vara närvarande d. 9 Juni i Dalahamn, dit flottan nu afgått från hufvudstaden [6]. D. 26 Juni utfärdades amiralen Klas Flemings instruktion. Denna inskärper de vanliga förhållningsreglerna, att flottan först skulle begifva sig till Bornholm, men om Kalmar belägrades, till Öland. Hade de förbundnas flottor ej sammanträffat med hvarandra, skulle Klas Fleming »söka göra den danska nederlag antingen i hamnen eller eljes». I sundet borde han taga tull och om möjligt sätta folk i land på Gotland, Fyen, Falster eller andra öar. Ny är däremot föreskriften, att »Arvid Gustafson, Hans Kyle, Krister Gabrielson samt de andra förnämste och äldste, ädle och oädle, skola blifva brukade till råds med amiralen, förrän han något vigtigt företager, och skall han ingalunda träda ifrån deras råd» [7]. D. 7 Juli gick flottan till segels från Elfsnabben [8]. Säkerligen var den knapphändigt utrustad, och ehuru Johan för att erhålla man-

---

[1]) Fredr. t. Georg af Liegnitz d. 22 Maj. Ausl. Reg.
[2]) Fullmakter f. skeppshöfvidsmän att fordra därpå d. 8 Jan. R. R.
[3]) T. fogdarne i Finland d. 21 Febr. Lika t. fogdar i Ö.G., V.G. och Småland. R. R.
[4]) R. R.
[5]) Henr. Arvidson och H. Abel hade d. 23 Febr. fått i uppdrag att utrusta 7 skepp i Kalmar. D. 28 April hade Kalmarflottan varit ute och hemkommit med några priser. R. R. D. 4 Mars befalldes E. Bertilson med 8 skepp ha uppsigt öfver Narvafärderna.
[6]) Fullmakt f. dem, som skulle uppfordra krigsfolket d. 29 Maj. R. R.
[7]) Instruktionen dat. d. 26 Juni. R. R.
[8]) Handskr. af Rasm. Ludvigsons krönika i »Gröna boken».

skap till och med beslutit sig för att använda alla fångar, hvilken nation de än tillhörde [1]), skall dock besättningen till en del hafva utgjorts af 12- och 14-åriga gossar [2]). Den 16 Juli kommo svenskarne under Bornholm med 80 fartyg, hvaraf dock endast 43 voro örlogsmän. En liten dansk flotta låg då söder om ön. Som fullständig vindstilla rådde, kunde Fleming blott bemäktiga sig ett enda skepp. De öfriga räddade sig under Skånelandet. Sedan svenskarne förgäfves förföljt dem, uppträdde de åter vid Bornholm d. 20 Juli, seglade rundt omkring ön men afhöllos från att landstiga. D. 26 Juli anträdde de hemvägen till Sverige med en mängd handelsfartyg, som de uppbringat [3]). Måhända hindrades de af en bristfällig utrustning från att längre hålla sjön [4]), måhända kallades de tillbaka af konungen. Denne var nämligen nu upptagen af planer på ett tåg till Gotland, hvilken ö han sedermera ej ämnade byta bort mot Elfsborg eller något annat. Erik Gustafson (Stenbock) skulle blifva anförare, och vi finna äfven, att denne i Aug. hade begifvit sig med artilleri till Stegeborg [5]). Det gick dock icke, som konungen ämnade. Kl. Fleming lemnade 23 af de mindre skeppen i Kalmar [6]) och afseglade med de öfriga till Dalahamn [7]). Så stor brist rådde då på flottan, att han fruktade, det skeppsfolket skulle löpa bort [8]). Tåget till Gotland måste uppgifvas. Härmed slutade äfven krigsrörelserna till sjös [9]). Vapnen hvilade sedermera under väntan

[1]) Fullmakt f. dem, som skulle mönstra d. 7 April. R. R.

[2]) Zeitung d. 23 Aug. af en skeppare, som flottan tog och förde till Kalmar. Sverig 88. Minckwitz lemnar i sitt bref till kejsaren d. 17 Juni helt olika uppgifter om flottans utrustning, men han kan lätt hafva blifvit förd bakom ljuset. (Brefvet meddel. af Bibl. Styffe).

[3]) Kettinck t. Fredr. II d. 28 Juli. Hübertz s. 362—365. Enl. »Gröna boken» lågo 10 danska skepp vid Bornholm och togs Björnen d. 17 Juli.

[4]) D. 20 Juli erhöll Johan bref fr. Fleming, att ehuru flottan var någorlunda försörjd, saknades öl. Joh. t. Gust. Olson d. 20 Juli. R. R.

[5]) T. Klas Fleming d. 22 Juli, t. Erik Gustafson och And. Sigfridson d. 22 Aug. R. R. Johan t. sv. sändebuden i Stettin d. 18 Juli. Dan. 1568—72.

[6]) Zeitung d. 24 Aug. fr. några skeppare, som legat vid Öland. Sverig 88.

[7]) D. 18 Aug. befalles Kl. Fleming att låta flottan stanna vid Dalahamn.

[8]) T. Joh. Bjelke d. 20 Aug. R. R.

[9]) D. 5 Aug. voro lyb. skepp färdiga, men hade ej kommit till danska flottan. Protokoll was bei der zu Stettin etc. Sverig 88. Sedan svenskarne gått hem, begärde äfven lybeckarne att få återvända med sina fartyg. P. Oxe och Joh. Friis d. 12 Aug. t. Fredr. D. K. Hist. 56. D. 8 Sept. voro lyb. hemkomna utom 2 skepp, som de lemnat hos danska flottan. Borgm. och råd i Lyb. t. gesandterna i Stettin d. 8 Sept. Fasc. Misc. 49.

på utgången af det fredsmöte, om hvilket man länge underhandlat, och hvilket nu ändtligen kommit till stånd.

Då det på gränsmötet under sommaren 1569 tydligen visade sig, att intet skulle kunna uträttas, skref Dançay d. 24 Aug. till Johan III och föreslog honom att skicka gesandter till en sammankomst i Rostock, hvilken skulle taga sin början d. 13 Nov. Johan vägrade, emedan vintern tillstundade och fiendtligheter voro att vänta. Ej heller kände han, hvad Sigismund Augusts mening om mötet var, eller hvilka furstars legater skulle deltaga däri; men gåfve hans svåger sitt samtycke, och danskarne beviljade ett stillestånd, skulle hos honom intet hinder möta[1]). Till Sigismund August skref han d. 9 Okt., att han ej kunde bevilja Dançays begäran, såväl för den olämpliga tidens skull som emedan han visste, att hans fiender ej ämnade minska sina fordringar[2]). Säkerligen dröjde det, innan detta bref framkom till sin bestämmelseort, eftersom man hoppades så länge både i Danmark och i Polen, att kongressen skulle komma till stånd. Fredrik II underrättade Sigismund August, att den på ofvan angifven tid skulle ega rum, och denne svarade d. 19 Okt., att han med det första skulle affärda legater, och att han ej betviflade, det Johan skulle göra detsamma. Han bad emellertid om sammankomstens uppskjutande i tvenne veckor[3]). Snart afsändes från Polen Martin Kromer, J. Dem. Solikowski och S. Loys, med uppdrag att på mötet uppträda såsom medlare. Vid sin ankomst d. 6 Dec. till Stettin fingo dessa emellertid höra, att sannolikt intet sammanträde skulle blifva af. De skrefvo därföre både till Fredrik och Johan och uppmanade till ett fredligt sinnelag. Äfven uttalade de såsom sin åsigt, att Stralsund eller Kolberg vore att föredraga framför Rostock[4]). Färden fortsatte de likväl, och efter en farlig resa öfver det blott svagt tillfrusna hafvet anlände de d. 10 Dec. till Rostock[5]). Här fingo de snart inse

[1]) Johan t. Dançay d. 15 Sept. 1569. Ox. Saml. Handl. rör. Johan III:s reger.
[2]) Johan t. Sig. Aug. d. 9 Okt. Lat. Reg.
[3]) Sig. Aug. t. M. Kromer d. 19 Okt. Afskrifter ur A. Przezdriecki: Jagiell. Polskie. Fredrik II t. polska sändebuden i Rostock d. 9 Dec. Ox. Saml.: Handl. rör. Johan III:s reg. Hist. Bibl. I, 293.
[4]) De polska sändebuden t. Johan fr. Stettin d. 7 Dec. Ox. Saml. Handl. rör. Johan III:s reger. S. D. t. Fredrik II. Ibid.
[5]) Dançay t. Karl IX d. 23 April 1570. Dançays kopiebok. I Hist. Bibl. I, 293 uppgifves d. 14 Dec.

fruktlösheten af sitt företag. Fredrik II hoppades visserligen i det längsta på mötets förverkligande och utsåg de personer, hvilka han ämnade skicka såsom sina fullmäktige [1]. Han uppmanade äfven Lybeck och kurfursten af Sachsen att sända legater, ty han kunde icke tro, att konungen af Polen hade affärdat sina män på en oviss förhoppning [2], men från Sverige afhördes ingenting hvarken i Köpenhamn eller Rostock. D. 31 Dec. skref Dançay från Köpenhamn till de polska sändebuden, att Johan III vore det hufvudsakliga hindret för freden, då det blott var ett falskt förebärande af honom, att han icke kunde erhålla något vapenstillestånd. Härpå vände polackarne d. 9 Jan. om hem [3]. Något löfte om svenskars afskickande till Rostock synes aldrig hafva blifvit gifvet. Orsaken till deras uteblifvande ansågo polackarne ligga i de krigsrörelser, hvilka företagits under hösten, och hvilka ökat förbittringen mellan de stridande [4]. Hvad som enligt Johans egen uppgift afhöll honom från beskickningen, hafva vi redan anfört. Efter polackarnes hemfärd lät Johan förklara för Sigismund August, att han om mötet i Rostock vetat intet. Han hade hoppats, att de polska sändebuden skulle hafva kommit till gränsen. Rostock vore dessutom en otjänligare plats än Stralsund [5].

Det dröjde emellertid ej länge, förrän underhandlingarne åter togos upp. Den polska gesandten Erasmus Dombinski och sekreteraren Just. Claudius hade i Jan. 1570 audiens hos Johan III på Stegeborg samt lära ej hafva underlåtit att uppmana honom till fred [6]. Redan d. 28 Febr. förklarar också Johan, att han ämnade, så snart det blef sommar, skicka några rådsherrar till det möte, som var beramadt i Tyskland [7]. Till

[1]) Fredr. t. Jörg. Rosenkrands d. 10 Dec. T. o. a. L. Ingen skulle emellertid resa, förrän man var viss om svenskarnes ankomst.

[2]) Fredr. II t. Aug. af Sachsen d. 4 Jan., Fredr. II t. Lyb. d. 7 Jan. 1570. Ausl. Reg. Aug. af Sachsen hade förut erbjudit sig att skicka legater till mötet.

[3]) Fredr. II t. J. Hincke d. 15 Febr. Ausl. Reg.

[4]) Hist. Bibl. I, 293.

[5]) Katarina Jagellonika t. M. Kromer d. 6 Febr. 1570. Afskr. ur A. Przezdriecki: Jagiell. Polskie.

[6]) D. 6 Nov. skrifver Joh. t. ståth. på Sthlm, att de polska sändebuden redan kommit öfver Ålands haf. R. R. Sändebudens namn framgå af bref d. 8 Jan. Lat. Reg. Se f. öfr. Johans bref t. ståth. på Sthlm d. 13 Jan. o. t. hertig Karl d. 19 Jan. R. R.

[7]) Till G. Olson och Jak. Turson d. 28 Febr. R. R.

Fredrik II lät Sigismund August en ny beskickning afgå, hvilken sedan skulle fortsätta vägen till Sverige. Den förre hade väl misstro mot den sistnämde i anledning af svågerskapet med Johan — i själfva verket hade konungen i Polen förklarat för Fredrik, att han ej kunde hafva sin svåger till fiende, och till Johan uttalat sin förhoppning, att denne skulle kunna göra Danmark motstånd [1]) — men han gaf dock i Mars sitt samtycke till hans anhållan om en ny fredskongress, hvilken skulle sammanträda i Rostock eller Wismar d. 8 Juni. Något stillestånd medgaf han däremot icke [2]). Med en polsk budbärare, som reste öfver till Sverige, skref nu Dançay till Johan och de polska sändebuden hos honom och förordade mötet i Rostock d. 8 Juni [3]). Till underhandling voro väl dessa benägna, men tiden och orten gillade de icke. De föreslogo i stället att sammankomsten skulle hållas i Stettin och taga sin början d. 1 Juli. Lejd finna vi Johan redan d. 20 April bevilja åt 80 danskar och 30 lybeckare. D. 14 Maj ankom underrättelsen härom till Danmark. Fredrik fogade sig efter Johans önskan, ehuru stället föreföll honom olägligt [4]). Starka påtryckningar utöfvades nu på honom af de från Sverige återkomna polska gesandterna [5]) och framför allt af ett från kejsaren ankommet sändebud, Minckwitz.

Ehuru både konungen i Polen och Dançay hade skrifvit till kejsaren om ett fredsmöte [6]), synes dock den egentliga upphofsmannen till dennes uppträdande hafva varit kurfursten August af Sachsen. På ett besök, förmodligen i Mars månad, hos Maximilian II i Prag, anmodade han denne att medla och erhöll äfven löftet, att på våren en budbärare skulle skickas till Sverige och Danmark [7]). D. 12 April fick Minckwitz i

[1]) Sig. Aug. t. Katarina Jagell. d. 29 Jan. Afskr. ur A. Przezdriecki: Jagiell. Polskie. Danzig befalldes göra Sverige tillförsel som i fred. Johan t. Karl d. 18 Maj. R. R.

[2]) Fredr. II t. Joach. Hincke d. 17 Mars, t. Sigism. Aug. d. 16 Mars, t. Aug. af Sachsen d. 21 Mars. Ausl. Reg.

[3]) D. 11 April hade Johan fått bref fr. konungen i Polen, att denne ville med all makt söka medla. R. R. Dançays bref dat. d. 22 Mars. Frankrike 31.

[4]) Johans lejdebref d. 20 April. Fredr. t. Holg. Rosenkrands d. 16 Maj. T. o. a. L.

[5]) Lyb. t. Fredr. d. 26 Maj. Univ. Bibl. fol. 127.

[6]) Komissariernas proposition d. 5 Sept. (Skokl. Bibl.).

[7]) August af Sachsen t. Fredr. II d. 11 Mars. Sachsen 11—16. Sig. Aug. arbetade hos kurfursten August och äfven hos kejsaren för ett fredsmöte.

Magdeburg sin instruktion, enligt hvilken han skulle uppmana de stridande konungarne att antaga kejsarens och andra tyska furstars bemedling. D. 7 Maj hade han sin första audiens hos konungen af Danmark. Länge hade denne till följd af sin misstro mot Polen fröjdat sig öfver att i kejsaren få en mera välbevågen medlare, men vid Minckwitz' ankomst svalnade förhoppningarne något. Fredrik trodde sig nämligen märka, att hela beskickningen blott var företagen kurfursten August till behag och alldeles icke af omtanke för Danmarks bästa [1]). Hvad som i synnerhet väckte hans betänkligheter, var uppmaningen till ett stillestånd. Maximilian II till ära samtyckte han dock slutligen ett sådant från d. 16 Juni till d. 31 Juli, men med vilkor att Johan III ej under tiden förstärkte sig med främmande trupper och krigsförnödenheter [2]). Han utfärdade äfven lejd d. 16 Maj för svenskarne [3]) och underrättade lybeckarne om hvad han gjort. Dessa, hvilka hittills icke tagit någon del i förhandlingarne, gåfvo sitt bifall till konungens beslut. De afsände i sin ordning ett lejdebref och lofvade att i tid låta sina fullmäktige infinna sig i Stettin [4]).

Sedan alla parterna på detta sätt samtyckt till fredsmötet, började man vidtaga de närmare förberedelserna för detsamma. Till Sverige ankom Fredrik II:s lejd d. 1 Juni tillika med underrättelse från Dançay, att konungen af Danmark ville medgifva ett 6 veckors stillestånd [5]). Med en sådan »hönefred» var dock Johan ingalunda belåten, ty han förmodade, det afsigten blott var att få svenska flottan skingrad och landthären aflägsnad från gränsen [6]). Hertig Karl, hvars mening inhämtades, frånrådde äfven hvarje stillestånd på kortare tid än 6 år. Konungen beslöt sig därföre för att afslå vapenhvilan. Denna sin afsigt uttalade han till Minckwitz, hvilken i början af Juni anländt till Stockholm efter en resa, som till en del gått genom

[1]) Minckwitz till kejsaren d. 18 Maj. (Meddel. af bibl. Styffe). Fredr. II t. Aug. af Sachsen d. 1 April, t. Aug. af Sachsen d. 28 Maj. Ausl. Reg. Man hemstälde till kejsaren att bestämma, när och hvar underhandlingen skulle företagas, men Minckwitz påpekade, att genom Dançay och polackarne vore tid och ort redan bestämd. Bäst vore att antaga denna.

[2]) Fredr. t. Holg. Rosenkrands d. 16 Maj. T. o. a. L.

[3]) Lejdebrefvet i T. o. a. L.

[4]) Lyb. t. Fredr. d. 26 Maj. Univ. Bibl. fol. 127.

[5]) Johan t. hert. Karl d. 2 Juni. R. R.

[6]) Johan t. Erik Gustafson d. 6 Juni. R. R.

ett ödeland, »där han intet folk för sig funnit»[1]). Ja, Johan visade sig till och med mera obenägen än Fredrik för en vapenhvila från underhandlingens början till dess slut. Hos alla parter fann sändebudet den yttersta förbittring och stor misstänksamhet vara rådande. Å ena sidan sökte danskarne fullfölja sina fördelar till lands, å den andra svenskarne sina till sjös. Det blef tydligt, att underhandlingen, hvilken, på det att sändebuden så mycket säkrare skulle ankomma, genom Minckwitz' föranstaltande blifvit framflyttad till d. 15 Juli[2]), måste företagas utan stillestånd. Detta gaf väl de stridande anledning att fara ut i häftiga förebråelser mot hvarandra, men de hindrades dock icke därigenom från att fortfarande träffa anstalter för kongressen.

De svenska sändebuden och sekreterarne, hvilkas namn voro Nils Gyllenstjerna[3]), Jöran Gera, Bengt Gylta, Erik Gyllenstjerna, Olof Larson, Jeremias Römer och Petrus Michaelis, erhöllo d. 1 Juni sin fullmakt, hvari rättighet gafs dem att göra och låta med konungslig makt[4]). D. 9 Juni fingo de sina instruktioner efter öfverläggningar mellan konungen, rådet och hertig Karl. De ålades att genast efter sin framkomst till Stettin gifva sig i underhandling med de polska gesandterna, ty af dessa hoppades Johan bistånd såväl på grund af svågerskapen med Sigismund August, som på grund af det förtroliga förhållande, hvilket inträdt mellan hertig Magnus af Ösel och Polens fiende Ryssland. För medlarne skulle sändebuden framlägga alla Sveriges klagopunkter mot Danmark De skulle omtala, huru detta land gifvit orsak till kriget, och huru det uppfört sig både vid Roskildefreden och óch efteråt, samt huru det nu senast af bittert hat hade inlåtit sig i förbund med Ryssland. När medlarne fått höra allt detta, borde de enligt Johans förmenande taga Sveriges parti. Innan under-

[1]) Karl t. Johan d. 5 Juni. Karls Reg.

[2]) Minckwitz t. kejsaren d. 17 Juni. (Meddel. af bibl. Styffe). Johans resolution t. Minckwitz d. 18 Juni. Sverig 84.

[3]) N. Gyllenstjerna tyckes äfven utom Sverige åtnjutit stort anseende som diplomat. Danskarne sade om honom vid Stettinerkongressen, att han var en mästare i att lura folk. Protokoll was bei der zu Stettin etc.

[4]) Sändebudens fullmakt d. 1 Juni. Dan. 1568—72 och Förh. m. Sv., Dan. och Lyb. i Stettin.

handlingen började, skulle svenskarne först underrätta sig, om fienderna fortfarande höllo på Roskildefördragets vilkor, ty i detta fall vore hela mötet onödigt. Äfven om de främmande ombuden yrkade på dess uppfyllande, kunde man ej gå deras önskningar till mötes. Skulle ett stillestånd ingås, borde det ej bestämmas kortare än 1 eller 2 år. Vunno svenskarne någon synnerlig framgång under kongressens fortvaro, borde sändebudrn begära, att Fredrik II aflade 3 kronor. Anspråken på Norge, Halland, Skåne och Gotland fingo då icke afstås. Icke nog med att Jämtland, Härjedalen, Livland och de eröfrade skeppen skulle behållas, utan danskarne skulle äfven återställa Elfsborg, betala 100,000 daler och genast öfverlemna Viken i Norge och Gotland. Åt lybeckarne medgåfve man i sådan händelse icke alls några rättigheter framför andra köpmän [1]). Hade åter någon olycka inträffat för de svenska vapren, fingo åtskilliga eftergifter göras. Man kunde tillåta danskarne att föra 3 kronor, så vida det skedde på annat sätt, med annan form och andra färger, än de, som svenska konungar brukade, och så vida de ej därmed ville tillägga sig någon rätt till Sveriges krona. De svenska anspråken på Norge, Halland, Skåne, Blekinge och Gotland kunde sändebuden afstå, om danskarne afsade sig sina till Sverige, om de återgåfvo Elfsborg och ej längre framstälde fordringar på Revals stift och domen i Reval. Heldre än att danskarne skulle behålla Elfsborg, ville Johan gifva dem Hapsal, Lode, Leal och möjligen Sonneburg, hvaremot han ville vara försäkrad mot alla kraf på stiftet Reval och på Padis och dess län [2]). I yttersta nödfall ville han äfven afstå sin rätt till Pernau och betala 100,000 daler. Jämtland och Härjedalen med den andliga och verldsliga jurisdiktionen kunde återlemnas. Om seglationen på Ryssland fingo danskar och lybeckare komma öfverens med romerska kejsaren. Därmed läte Johan sig nöja. De skepp och kanoner, som blifvit eröfrade under kriget, samt de, hvilka tagits i sekvester, fingo svenska gesandterna fullmakt att gifva till baka,

[1]) Instruktionen d. 9 Juni finnes i Förh. m. Sv., Dan. o. Lyb. i Stettin. Den är försedd med 1 stort och 21 mindre lack, men blott J. Gera, B. Gylta, P. Michaelis och Olof Larson hafva ditsatt sina stämplar.

[2]) Hertig Karl afrådde att afstå eröfringarne från Magnus. Karl t. Johan d. 27 Maj. Karls Reg.

om det vore nödvändigt. Till någon krigskostnadsersättning samtyckte konungen ej.

Voro de polska sändebuden icke benägna att gilla så stora afträdelser till danskarne i Livland, så skulle svenskarne svara, att om de förra ville utverka fred med Danmark, så att Johan återfinge Elfsborg och behölle Revals stift och Padis, då ville han afträda till Polen något af Wieken, dock Sonnenburg undantagande. I detta fall skulle dock Sigismund August förbinda sig att med allvar företaga saken och genast öfverlemna sin systers morgongåfva och möderne samt dessutom 100,000 eller 150,000 daler.

Hvad lybeckarne angick, kunde de icke få igen sina privilegier, men tullfrihet skulle de erhålla och sådana rättigheter, som erbjödos dem vid gränsmötet år 1569. Såsom ersättning för deras krigskostnader, fordringar och gjorda förluster ville Johan i nödfall gifva 50,000 daler på minst 12 år eller ock några hundrade skeppund koppar [1]).

Jämte själfva fredsunderhandlingen hade de svenska sändebuden äfven i uppdrag att genom lån anskaffa så mycket penningar de kunde. Åt dem, som lånade utan pant, fingo de lofva ända till 16 procent. Till panter skulle Lode, Leal och Hapsal användas samt om någon heldre ville erhålla säkerhet i Sverige, 1,000 gårdar af arfvegodsen. Utom inkomsten af själfva panten skulle den lånande bekomma 5 eller 6 procent i intresse [2]). Med dessa uppdrag afreste sändebuden, men dessförinnan erhöllo de konungens muntliga befallning att intet i vigtiga frågor besluta, förrän de underrättat honom och fått hans svar [3]), en föreskrift, som, om den blifvit följd, skulle förorsakat en ofantlig tidsutdrägt. D. 5 Juli voro de i Kalmar, d. 12 Juli anlände de till Greifswald, d. 17 Juli höllo de sitt intåg i Stettin [4]).

Här hade då redan flere gesandter inträffat. D. 19 Juni utfärdade Fredrik II fullmakt för sina ombud Peder Bilde, Henrik Rantzau, Jörgen Rosenkrands, Joachim Hincke och N.

[1]) D. 2:dra instruktionen d. 9 Juni finnes i Förh. m. Sv., Dan. o. Lyb. i Stettin. Den är försedd med 1 stort och 19 smärre lack, men blott J. Gera, B. Gylta och Olof Larson hafva fasttryckt sina stämplar.

[2]) Memorial f. sändebuden d. 10 Juni. Misc. Germanica.

[3]) Sv. sändebuden t. Johan d. 5 Juli fr. Kalmar. Dan. 1568—72.

[4]) Sv. sändebuden t. Johan d. 12 och d. 25 Juli. Dan. 1568—72.

Kaas, hvilka ålades att med bundsförvandternas sändebud komma öfverens om alla förekommande angelägenheter [1]). Fredriks vilja var bland annat, att Sverige skulle aflägga Danmarks och Norges vapen, men att han själf skulle få föra 3 kronor samt återbekomma sina förlorade skepp och kanoner. Elfsborg önskade han behålla, efter kurfursten af Sachsen rådt honom därtill. Kunde emellertid freden utan dess återlemnande icke vinnas, skulle sändebuden inhämta hans vidare befallning därom [2]). För öfrigt torde han redan nu hafva gifvit sina fullmäktige den föreskrift, som vi åtminstone senare finna honom inskärpa, den att icke stoltsera för mycket, då man icke hade motsvarande styrka [3]). Danskarne ankommo till Stettin d. 4 Juli.

Äfven lybeckarne infunno sig på ort och ställe före svenskarne. Deras representanter vid mötet voro de båda borgmästarne Hieron. Lyneburg och Krist. Tode samt Kalixtus Schein, Fr. Knebel och Krist. Messerschmidt [4]). D. 5 Juli hade Dançay anländt och d. 8 Juli ett sändebud från kurfursten August, som naturligtvis önskade uppträda bland medlarne [5]). Ännu dröjde det dock, innan beskickningarne från Polen och romerske kejsaren anlände, och därförinnan kunde icke den egentliga fredsunderhandlingen taga sin början. Man sysselsatte sin uppmärksamhet tills vidare med den svenska flottans företag i Östersjön, med ryska kapares uppträdande därsammastädes och med hertig Magnus' af Ösel resa till Moskau. D. 21 Juli kom från Sverige det kejserliga sändebudet Kasp. v. Minckwitz. Något senare infann sig en annan medlem af Maximilian II:s beskickning Joach. Schlick och hufvudmannen för densamma hertig Johan Fredrik af Pommern, hvilken på grund af sitt grannskap till de stridande ogerna åtagit sig uppdraget [6]). Ännu d. 13 Aug. hade dock icke kejsarens fjärde

[1]) Danska sändebudens fullmakt d. 19 Juni. Förh. m. Sv., Dan. o. Lyb. i Stettin.

[2]) Danska sändebuden t. Fredr. II d. 13 Okt. Sverig 283.

[3]) Fredr. II t. sina sändebud d. 27 Sept. Sverig. 283.

[4]) Borgmästares och råds i Lybeck fullmakt för sändebuden t. Stettin d. 18 Juni. Förh. m. Sv., Dan. och Lyb. i Stettin.

[5]) Augusts fullmakt f. L. v. Eberstein och E. V. v. Berlebsch d. 7 Juni. Förh. m. Sv., Dan. o. Lyb. i Stettin.

[6]) Johan Fredrik t. kejsaren d. 4 Juli. Sverig 88.

gesandt Krist. v. Karlowitz ankommit, och emedan denne hade den kejserliga instruktionen, ansågo sig de öfriga tills vidare kunna intet företaga [1]). Slutligen infann han sig likväl och d. 29 Aug. äfven den polska beskickningen, bestående af M. Kromer, Joh. Dem. Solikowsky, Just. Claudius och Stephan Loys [2]).

Nu skulle underhandlingen taga sin början. På danskarnes sida stodo obetingadt sändebuden från Sachsen [3]). Af de kejserliga hoppades åter Johan III bistånd, ty han hade enligt egen uppgift af Minckwitz förnummit, att Maximilian II vore honom mera benägen än Fredrik II. Hans gesandter hade därföre fått befallning att uppträda på det vänligaste mot de kejserliga legaterna och att lofva dem ståtliga föräringar, synnerligen Karlowitz, hvilken ej skulle vara »god dansk» [4]). Något svenskarne från detta håll gifvet understöd kan man likväl icke märka. Ännu mera viss kände sig Johan om hjälp af sin svåger i Polen. Hans uppfattning var också före underhandlingens början den allmänna. I Stettin hade man före de polska sändebudens ankomst förmodat, att de dröjde för att gifva den svenska flottan tid att utföra något stort i Östersjön. Man ansåg, att Sigismund August intagits af stor misstro till Fredrik II och kurfursten August till följd af hertig Magnus' nya förbindelse med Ryssland, hvilken skulle hafva inledts på deras råd. Man omtalade, att han af Fredrik II begärt, det denne skulle förbjuda skeppsfarten på Ryssland ej allenast för sina undersåtar utan för alla, hvilka seglade genom Öresund, en fordran, som ej blott skulle hafva förorsakat Danmark förluster på tullen utan äfven stridde mot detta lands förbund med Spanien, Frankrike, England m. fl. [5]). I själfva verket hade emellertid Polen, om det också

---

[1]) Dançay t. Karl IX d. 13 Aug. Dançays kopiebok. D. 24 Juni är Maximilian II:s fullmakt daterad. Förh. m. Sv., Dan. och Lyb. i Stettin.

[2]) Deras fullmakt är dat. d. 16 Juli. Förh. m. Sv., Dan. och Lyb. i Stettin. Om sändebudens ankomst t. Stettin se Protokoll was bei der zu Stettin etc. Sverig 88.

[3]) Enl. Fredr. II:s bref t. sina sändeb. d. 23 Okt. skulle intet medgifvas utan sachsarnes råd. Sverig 283.

[4]) Johan t. sv. sändebuden d. 18 Juli. Dan. 1568—72. Svenska sändebuden ansågo emellertid, att man ej skulle hafva någon hjälp af Minckwitz, emedan han ej blifvit nog ståtligt affärdad fr. Sverige. Sv. sändebuden t. Johan d. 25 Juli. Dan. 1568—72.

[5]) Protokoll was bei der zu Stettin etc. Sverig 88.

önskade hindra Narvahandeln och Magnus' företag [1]), helt andra intressen än Sverige, och det bistånd Johan vid detta möte erhöll af sin svåger, var mindre än intet. Den polske konungen uppträdde ej blott som medlare utan äfven som en part, hvilken i flere afseenden skilde sina sträfvanden från både Danmark och Sverige. Hvad den franske medlaren Dançay angick, så betraktade han sig själf såsom upphofsman till hela underhandlingen [2]). De danska sändebuden uppvaktade honom ock för att tacka honom för hans verksamhet [3]), och enligt hans egen berättelse hade kurfursten Augusts legater blifvit befallda att ej föreslå något, som de ej först meddelat honom [4]). Emellertid uppstod i Augusti ett missförstånd mellan honom och danskarne, emedan han enligt de senares utsago hade yttrat, att de ryska kaparnes ofog i Östersjön föröfvades med Danmarks bifall [5]), och då underhandlingarne började, var det med möda han lyckades erhålla tillträde till dem [6]).

D. 5 Sept. började komissariernas sammanträden. Medlarne höllo inledande tal om sina bemödanden att återställa freden, och svenskarne samt antagligen äfven danskar och lybeckare hemburo dem därför sin tacksägelse. Svenskarne utvecklade Johans oskyldighet i kriget mellan Erik XIV och Fredrik II och danskarnes otillbörliga uppförande efter Johans tronbestigning. Hvad lybeckarne angick, så hade de aldrig varit i rättslig possession af Gustaf I:s privilegier, och Narvahandeln hade Ferdinand I begärt, att Sverige skulle hindra. Till följd af otillbörligheten i både deras och deras bundsförvandters angrepp slutade svenskarne sitt anförande med att yrka, att de skulle återlemna allt hvad de tagit, men ej återfå något, som de förlorat [7]). Samma dag utbyttes fullmakterna, och den följande gjordes öfverenskommelse om ärendenas be-

[1]) Äfven på riksdagen i Spejer gjorde det framställningar därom. Doktor Vechtelde t. lybska ges. i Stettin d. 20 Aug. Sverig 88.

[2]) Se hans ofvannämda bref d. 13 Aug.

[3]) Det ofvannämda protokollet i Sverig 88.

[4]) Se hans bref d. 13 Aug.

[5]) Det ofvannämda protokollet i Sverig 88.

[6]) H. Rantzau t. Fredr. II d. 7 Sept. Sverig 88. Troligen ville man vägra Dançay tillträde, emedan han saknade ett öppet patent, att han handlade i sin konungs namn. Han ber om ett sådant d. 19 Sept. Dançays kopiebok. Först d. 2 Nov. erhöll Dançay fullmakt att fungera såsom underhandlare i Stettin. Kopia i Förh. m. Sv., Dan. och Lyb. i Stettin.

[7]) Komiss:s tal d. 5 Sept. och svenskarnes svar. Skokl. Bibl.

handlingssätt. Alla saker skulle att börja med muntligen föredragas och sedan skriftligen öfverlemnas. Först skulle danskar och lybeckare tala, sedermera svenskarne. Språket skulle vara tyska [1]). Fråga väcktes äfven om ett stillestånd under sjelfva underhandlingen och 6 veckor efteråt, men då svenskarne önskade ett längre, fick saken förfalla. D. 6 Sept. var underhandlingen i full gång. Svenskarne ingåfvo till medlarnes komissarier svaromål på Lybecks ingifna klagopunkter och på danskarnes begäran, att Roskildefreden skulle verkställas. De framhöllo gentemot lybeckarne, att de privilegier dessa erhållit af Gustaf I blifvit framtvungna före Stockholms eröfring, och att konungen snart protesterat emot dem. Som de voro gifna mot Sveriges lagar och voro rikets undersåtar till skada, hade konungen full rätt att taga dem till baka, så mycket mera som lybeckarne lofvat Sverige lika privilegier men aldrig hållit ord. Dessutom hade lybeckarne genom anfallskrig och bedrägerier på mer än ett sätt förverkat dem. Några skulder menade de svenska sändebuden, att Sveriges rike icke hade till Lybeck utan tvärtom. I fråga om seglationen på Ryssland ville Johan underkasta sig, hvad kejsaren, Sigismund August och andra, som i saken hade intresse, bestämde. Skepp och gods, som blifvit tagna, ansågo svenskarne sig ej skyldiga att återlemna liksom icke heller att ersätta några krigsomkostnader. Enskilda svenskars skulder skulle betalas, så vida lybeckarne förforo på samma sätt [2]). På danskarnes fordringar svarade svenskarne med att yrka ett ömsesidigt bortläggande af tillvällade vapen. Som svenskarne innehade Jämtland, borde de erhålla äfven den verldsliga jurisdiktionen därstädes. Varberg kunde danskarne få behålla, efter de eröfrat det, så framt de återlemnade Elfsborg. Hvad som vore intaget i Livland, vore svenskarne ej skyldige att afstå, då hertig Magnus deltagit i kriget. För öfrigt gjorde de anspråk på att behålla de tagna skeppen med deras tillbehör men fordrade återgifvandet af dem, som de förlorat. Någon krigskostnadsersättning till Danmark och Lybeck borde icke kunna komma ifråga [3]). Ehuru dessa fordringar

[1]) Sv. sändebudens bref t. Johan d. 8 Sept. Dan. 1568–72. Henr. Rantzau t. Fredr. II d. 7 Sept. Sverig 88. Ett betänkande af medlarne d. 6 Sept. Skokl. Bibl.
[2]) Sv:s svar ang. Lybeck d. 6 Sept. Skokl. Bibl.
[3]) Sv:s svar till komissarierna angående Danmark d. 6 Sept. Skokl. Bibl.

ej mindre voro skilda från Danmarks än från Lybecks, visade det sig likväl, att freden lättare skulle kunna åstadkommas med den förra staten än med den senare [1]). Emellertid blef den påbörjade fredsunderhandlingen plötsligen åter afbruten. Lybeckarne hade nämligen intagits af betänkligheter mot svenskarnes fullmakt, emedan de endast där blifvit nämda i början men ej »in der disposition und decision». De förklarade sig vid ära, lif och gods ej våga ingå någon fred på sådan fullmakt. Medlarne uppträdde därföre d. 6 Sept. med fordran, att man hos Johan skulle anhålla om en ny, hvilken borde vara likalydande med den danska och ställd på både danskar och lybeckare. Ett beslut fattades äfven härom, utan att de svenska sändebuden kunde hindra det, och med ett koncept affärdades v. Minckwitz och svensken Erik Stenson till Sverige. På samma gång skrefvo äfven Johans sändebud och begärde ett fullkomligt besked i alla saker. Med de föreskrifter de erhållit kunde de omöjligt komma till någon fred [2]).

Ett uppskof i fredsverket hade naturligtvis genom denna beskickning förorsakats, men för att göra tidsförlusten så liten som möjligt, lofvade de kejserlige komissarierna och äfven de andra, att redan innan svar från Johan III hunnit anlända, ville de börja sin medling mellan Sverige och Danmark. De visade mycken ifver att denna gång bringa saken till sitt afgörande och läto förstå, att denna sammankomst var den sista de ämnade anställa [3]). Man känner också, att de i September månad varit verksamma för att bilägga stridigheterna [4]), men de svårigheter de hade att öfvervinna voro högst betydliga. Förbittringen mellan de kämpande var snarare i stigande än tvertom. Svenskarne fingo till och med klaga, att de af danskarne hindrades i den fria förbindelse med Sverige, hvarom de erhållit löfte. För att skada sina motståndare tillkännagåfvo de ryssarnes infall i Livland, och att hertig Magnus låtit göra sig till konung af detta land [5]). Förhandlingarna synas

[1]) Memorial f. de sv. sändebuden d. 2 Okt. Förh. m. Sv., Dan. och Lyb. i Stettin.

[2]) Svenska sändebudens bref t. Johan d. 8 Sept. Dan. 1568—72. Punkter, som medlarne framlade d. 6 Sept. Skokl. Bibl.

[3]) Sv. sändebuden till Johan d. 8 Sept. Dan. 1568—72. Sv. lofvade de kejserlige underhandlarne 300 ℔ lödigt silfver, skinnvaror m. m.

[4]) Dançay t. Karl IX d. 19 Sept. Dançays kopiebok.

[5]) Afhandl. d. 30 Sept. Sk. B.

likväl redan från början hafva burit en för svenskarne ogynsam prägel, ty de svenska sändebuden klagade för Johan, »att deras vederpart blef mera trodd, och att det ett större anseende hade, hvad de föregåfvo, än det som svenskarne, med hvad grund och skäl det ock skedde, framburo». Då de senare framvisade bref från hertig Magnus, hvari han erkände tsaren för sin herre, och skrifvelser från Fredrik, hvilka tycktes gynna de ryska sjöröfvarne, hoppades de väl, att deras ställning skulle förbättras, men så tyckes just icke hafva blifvit förhållandet [1]). Visserligen uppretades de kejserliga komissarierna mot Magnus, men danskarne frånsade sig all delaktighet i dennes företag. De hafva sannolikt äfven lyckats att i medlarnes ögon rentvå sig från all skuld, ty en af desse kallar deras skäl i den livländska frågan för sannolika och svenskarnes öfriga påståenden för obevisade [2]). Om de fredsvilkor, som medlarne skulle förelägga de stridande, hade de emellertid i högsta måtto svårt att förena sig. Polackarne afsöndrade sig i vissa frågor från de andra, och icke mindre än 14 dagar gingo förbi under konferenser, innan man d. 13 Okt. var i stånd att framlägga ett gemensamt förslag [3]). Underhandlingen fortgick därefter med tidt och ofta växlade skrifvelser. Medlarne öfverlemnade sina förslag, parterna ingåfvo sina svar och ofta föranleddes medlarne genom dessa till särskilda underhandlingar med än den ene än den andre af de stridande. Danskarne yrkade i början på verkställandet af Roskildefredens vilkor, men måste snart därifrån afstå. Svenskarne å sin sida gåfvo just icke med sig, förrän Sven Elofson ankommit d. 5 Nov. med ny fullmakt och nya instruktioner från Johan samt med befallning till sändebuden att på grund af den ryska faran icke komma hem utan fred. Redan d. 9 Nov. gjorde svenskarne i sin sista skriftliga resolution så många eftergifter, att de tänkte dessa för fredens åstadkommande skulle vara tillräckliga [4]). Så blef

[1]) Sv. sändebuden t. Johan d. 16 Okt. Dan. 1568—72.

[2]) Dançay t. Karl IX d. 18 Okt. Dançays kopiebok.

[3]) Danskarne hade emellertid hemliga kanaler, hvarigenom de fingo veta, hvad hvarje underhandlares votum ursprungligen hade innehållit. Danska gesandt. t. Fredr. II d. 13 Okt. Sverig 283.

[4]) Sv. sändebuden t. Johan d. 9 Nov. Dan. 1568—72. D. 23 Sept. hade Erik Stenson och Minckwitz träffat Johan i Upsala, dit äfven hertig Karl anlände. Handl. r. Sk. Hist. XII, 179. En ny fullmakt utfärdades dat. d. 2 Okt. Kopia i Förh. m. Sv., Dan. o. Lyb. i Stettin.

dock icke förhållandet. Flere muntliga konferenser måste mot slutet af Nov. ega rum. Ändtligen d. 2 Dec voro fredsvilkoren med Danmark bestämda. Dessa voro så hårda, att svenskarne sedermera sade sig icke utan den ofvannämda befallningen från Johan hafva gått in på dem. Vi vilja i det följande redogöra för dem och för de underhandlingar, hvilka föregingo deras antagande.

Då man nu stod i begrepp att afgöra de många tvistepunkter, som förefunnos mellan de stridande, för att om möjligt grundlägga ett vänskapligt förhållande mellan de nordiska staterna, var det naturligt, att man i främsta rummet ville bestämma den tidslängd, på hvilken man skulle ingå fred. Skulle man göra freden evig, eller skulle man inskränka den till vissa år? Meningarne härom voro delade. Medlarne uttalade sig genast för den förra bestämmelsen [1]), svenskarne åter framhöllo, att en evig, fred redan blifvit upprättad 1534 och 1535, hvari det hade stadgats, att ingen skulle ingå förbund med lybeckarne. Af de följande händelserna vore icke svårt att inse, huru litet pålitliga eviga freder vore. De hemställde dock denna frågas afgörande till medlarne [2]). Full enighet var snart uppnådd. Då danskarne icke hade någonting emot den eviga freden [3]), gåfvo svenskarne d. 9 Nov. sitt samtycke [4]).

Långt större svårigheter mötte underhandlarne vid uppgörandet af de vilkor, på hvilka freden skulle slutas. De stridande voro nämligen, såsom redan är omnämdt, i hög grad förbittrade på hvarandra och beskyllde ömsesidigt hvarandra att hafva gifvit anledning till kriget. Endast de medlandes gemensamma ansträngningar lyckades förmå dem att nedlägga detta kära tvisteämne, ehuru de icke kunde afhållas från att vid hvarje tillfälle röra därvid.

Frågan hade emellertid sin praktiska betydelse. Såväl svenskar som danskar påstodo nämligen, att den skyldige skulle ersätta krigskostnaderna och betala den skadeersättning, som 1541 års förbund ålade den, som bröt mot detsamma. Å

[1]) Komiss:s 1:sta förslag rör. underh. med Dan. d. 13 Okt. Sk. B. (Dat. d. 17 är oriktig).
[2]) Sv:s svar på komiss:s förslag d. 19 Okt. Sk. B.
[3]) Komiss:s 2:dra förslag d. 1 Nov. Sk. B.
[4]) Sv:s svar d. 9 Nov. Sk. B. Den 15 Nov. omtalas full enighet vara uppnådd.

svenskarnes sida framställdes naturligtvis icke detta yrkande med synnerligt allvar. Då medlarnes komissarier framhöllo, att härigenom stora svårigheter skulle uppstå, afstodo de d. 9 Nov. därifrån [1]). Långt omedgörligare voro då danskarne, hvilka beräknade sina krigsomkostnader till 3,000,000 riksdaler, och hvilka med orätt påstodo sig hafva så mycket större skäl att fordra denna summas betalning, som Fredrik II ej velat begagna den fördel han haft vid Johans tronbestigning [2]). Genom de kejserlige och de polske komissariernas ansträngningar nedsatte dock danskarne först sin fordran till hälften och eftergåfvo den slutligen alldeles [3]).

På samma sätt som medlarnes sträfvan gick ut på att bilägga de ömsesidiga penningekrafven, så sökte de äfven förmå de stridande att afsäga sig alla anspråk på hvarandras länder och återlemna de ömsesidiga eröfringarne. Svenskarnes första instruktioner hade i dessa punkter undergått flere förändringar. Den 18 Juli hade Johan i anledning af det då tillämnade Gotlandståget, uppmanat sina fullmäktige att ej afstå Sveriges anspråk på denna ö. Men i anledning af planens misslyckande hade han sedermera d. 6 Sept. tillskrifvit dem, att de i nödfall finge eftergifva Sveriges rätt till Norge, Halland, Skåne och Gotland, om danskarne afstode sin till Sverige [4]). Naturligtvis gjorde vid underhandlingens början de svenska sändebuden icke genast dessa medgifvanden. Mot Danmarks anspråk på Sverige ställde de Sveriges på Norge. Fordringarne på Skåne, Halland och Blekinge ville de endast eftergifva, om Danmark afträdde Gotland [5]). De gåfvo dock snart med sig och afstodo anspråken på Norge, Skåne, Halland och Blekinge. Då medlarne i sin skrift d. 1 Nov. yrkade, att svenskarne »för likhetens skull» borde afstå äfven från Gotland, lydde de till och med denna uppmaning [6]). Danskarne å sin sida afstodo från sin förmenta rättighet till Sverige Gränserna mellan Sverige

[1]) Sv:s svar d. 9 Nov. Sk. B.
[2]) Komiss:s 1:sta muntliga föredrag d. 15 Nov. Sk. B.
[3]) Hist. Bibl. 2, 374. Emellertid synas danskarne ännu d. 21 Nov. yrkat på de 3,000,000. Actum d. 21 Nov. Sk. B.
[4]) Johan t. sv. sändebuden d. 6 Sept. Dan. 1568—72.
[5]) Sv. sändebudens svar på medlarnes första förslag d. 19 Okt. I detta svar fordrade äfven svenskarne, att danskarne ej skulle göra lapparne vid vestersjön mellan Norge och Ryssland någon skada.
[6]) Sv. sändebudens svar d. 9 Nov. Sk. B.

och det egentliga Danmark fastställdes, såsom de varit under Gustaf I och Kristian III, mellan Sverige och Norge, såsom förhållandet varit från urminnes tider.

Mera allvarsam blef tvisten om återlemnandet af de eröfringar man å ömse sidor gjort under kriget. Hvad Elfsborg angick, var det en lifssak för Sverige att återfå detsamma, såsom utgörande landets enda beröringspunkt med vesterhafvet. De svenska sändebuden hade d. 6 Sept. erhållit befallning af Johan att mot denna fästning inrymma danskarne Jämtland och Härjedalen med undantag af den andliga jurisdiktionen [1]), och med detta yrkande framträdde de ock på kongressen [2]). Någon betalning för Elfsborg ville de icke gifva, ty långt ifrån att vid hertigarnes uppror bevilja ett stillestånd hade Fredrik under förhandlingarne i Roskilde angripit både Varberg och Jämtland. Danskarne åter voro ingalunda böjda för dylika vilkor utan önskade behålla fästningen. Som de likväl tidt och ofta fingo påminnelser af de sachsiska ombuden om omöjligheten att få fred utan Elfsborgs återlemnande, skrefvo de d. 13 Okt. till konung Fredrik för att inhemta dennes vilja [3]). Fredrik gaf då sina gesandter tillåtelse att afstå slottet för en summa af 400,000 daler; men kunde ej så mycket erhållas, fingo de nöja sig med 200,000 eller 100,000 daler, ja, med intet, om fred ej på andra vilkor stod att ernå [4]). De danska underhandlarne voro dock allt för kloka för att hastigt gifva med sig. De utspridde, att Jämtland och Härjedalen redan voro i deras våld [5]) och således icke kunde tjäna som vederlag för Elfsborg. De fordrade 400,000 daler i lösen. Äfven medlarne ansågo, att svenskarne borde betala en lämpligt stor penningesumma, men dessa vägrade länge att gå in därpå. Efter långvariga öfverläggningar, under hvilka danskarne på det ifrigaste pockade på de 400,000 dalerna [6]), måste de dock nedsätta dem till 150,000, för hvilka de d. 7 Juni 1571 skulle återlemna slottet med alla dess rörliga och orörliga tillhörigheter. Af den utlofvade summan skulle Johan d. 7 Juni 1571

[1]) Joh. t. sv. sändebuden d. 6 Sept. Dan. 1568 - 72.
[2]) Sv:s svar d. 19 Okt.
[3]) Danska gesandterna t. Fredr. II d. 13 Okt. Sverig. 283.
[4]) Fredr. II t. sina sändeb. i Stettin d. 23 Okt. Sverig 283.
[5]) Medlarnes 2:dra förslag rör. Dan. d. 1 Nov.
[6]) Danska sändeb. t. Fredr. II d. 2 Dec. Sverig 283.

vid gränsen erlägga hälften och återstoden i tvenne poster inom tvenne år.

Penningesumman ansågs dock icke ensam kunna uppväga Elfsborg [1]). Äfven Härjedalen och Jämtland med den andliga jurisdiktionen i detta land måste öfverlemnas åt danskarne. Emedan den andliga jurisdiktionen af ålder tillhört Sverige, voro medlarne i början icke benägna att i detta förhållande göra någon ändring [2]). Snart yttrade de likväl sina förhoppningar, att om danskarne voro envisa, svenskarne ej härpå skulle låta underhandlingen stranda [3]). Dessa gjorde emellertid ett hårdnackadt motstånd, och först d. 30 Nov. samtyckte de på hertig Johan Fredriks särskilda begäran till denna jurisdiktions afträdande.

Ännu mera påkostande än att medgifva detta var det utan tvifvel, att man för Elfsborgs återställande äfven måste gifva till baka åt Danmark de i kriget eröfrade krigsskeppen och kanonerna. Svenskarne förklarade sig vid underhandlingens början villige att låta konung Fredrik behålla de tvenne fartyg, hvilka han vid Elfsborgs eröfring 1563 hade bemäktigat sig samt de tvenne danska skepp, hvilka 1565 blifvit tagna i pommersk sekvester [4]), men härmed voro danskarne icke belåtna. I sjelfva verket hade de sin herskares tillåtelse att nöja sig härmed och med att därtill återfå trenne skepp [5]). Genom sin fasthet lyckades de likväl att utverka långt mera. Ehuru svenskarne i Johans d. 2 Okt. dat. instruktion fått sig ålagdt att tillse, det restitutionen måtte ske med lika vilkor å båda sidor och ej verkställas förrän år och dag efter fredens afslutande, så visade det sig snart, huru oförmögna de voro att motstå danskarnes fordringar. D. 9 Nov. lofvade de just den eftergift, med hvilken Fredrik förklarat sig tillfredsstäld. Danskarne fordrade emellertid åter 8 eröfrade skepp, och de förstodo att äfven i denna fråga draga medlarne på sin sida. Ännu d. 15 Nov. gillade dessa i det närmaste svenskarnes anbud, men d. 18 Nov. hade de trädt öfver på motpartens sida. De 8 skeppen borde äfven de betraktas som ett tillbörligt

[1]) Danska sändeb. t. Fredr. II d. 2 Dec. Sverig 283.
[2]) Medlarnes 1:sta förslag rör. Danm. d. 13 Okt.
[3]) Medlarnes 2:dra förslag rör. Dan. d. 1 Nov.
[4]) Sv:s svar d. 19 Okt.
[5]) Fredr. II t. sina sändeb. d. 23 Okt. Sverig 283.

vederlag för Elfsborg. Nu var allt vidare motstånd fruktlöst. Svenskarne gåfvo d. 22 Nov. sitt samtycke. I fredsfördraget stadgades, att de 8 skeppen skulle utlemnas i Stockholm d. 19 April 1571, eller en tid förrän svenskarne skulle återfå Elfsborg.

Af ej mindre vigt än dessa nu omnämda tvisteämnen, voro frågorna om 3 kronor och om Livland. Angående 3 kronor ansågo danskarne, att de voro de skandinaviska ländernas gemensamma vapen, och att de således i första rummet tillkomme Fredrik II, såsom konung öfver två af dessa länder. Naturligtvis kunde de dock icke på denna ståndpunkt förmena Sverige rätt att föra dem. Svenskarne åter påstodo, att de blott voro Sveriges tillhörighet, och yrkade ifrigt, att Fredrik II skulle aflägga dem. Båda parterna sökte genom gamla dokumenter stödja sin åsigt [1]). Medlarne ville ej gerna gifva sig in på denna kinkiga fråga. Det skulle draga allt för lång tid att döma därom, menade de. De föreslogo flere utvägar, både att man å ömse sidor skulle bortlägga 3 kronor, och att man skulle föra dem antingen såsom hittills eller med förändringar [2]). Bäst vore enligt deras mening, att de på samma sätt som hittills användes af såväl Fredrik som Johan, ty den förre hade ju brukat dem redan under Gustaf I:s tid, utan att vänskapen blifvit störd [3]). För att de ej skulle gifva någon anledning till tvist, kunde man stadga, att Danmark ej därföre skulle tillmäta sig några anspråk på Sverige, liksom ej Sverige på Danmark och Norge [4]). Svenskarne vägrade dock att gå in härpå. Huru ifriga de voro i denna sak, bevisas därigenom, att de d. 19 Okt. tillkännagåfvo sig hafva ett särskildt mandat från konung och riksständer till medlarne, hvari anhölles, att Danmark skulle afstå från 3 kronor. Vägrade danskarne, såge sig Johan tvungen att upptaga det danska och norska vapnet, hvilket han förut ej gjordt. D. 9 Nov. framkommo svenskarne med förslaget att, då ej enighet med danskarne kunde uppnås,

[1]) Svenskarne visade, att Magnus Ladulås år 1278 förde 3 kronor jämte lejonet med de 3 strömmarne, och att Albrecht användt 3 kronor allena. Sv:s svar d. 9 Nov. Skokl. Bibl. Danskarne åter framdrogo bref, där Albrecht brukat blott lejonet med de 3 strömmarne, och där unionskonungarne förseglat med de 3 kronorna allena. Medlarnes 2:dra förslag rör. Dan. d. 1 Nov. Ibid.

[2]) Hist. Bibl. 2, 375.

[3]) Enligt danska sändebudens påstående förklarade medlarne, att Sverige hade mindre rätt att föra 3 kronor än Danmark. Danska sändeb. t. Fredr. d. 2 Dec. Sverig 283.

[4]) Medlarnes 2:dra förslag d. 1 Nov. Skokl. Bibl.

saken skulle hänskjutas till en skiljedomstol. Detta yrkande antogs äfven af medlarne. Man beslöt, att om de båda stridande konungarne ännu d. 1 Jan. 1572 ej hade kunnat träffa någon öfverenskommelse, skulle kejsaren, kurfurstarne af Sachsen och Brandenburg samt hertig Julius af Braunschweig och pfalzgrefven Georg Hans fälla en skiljedom [1]). Processen skulle föras genom skrifvelser, hvilka på vissa tider borde inlemnas i Rostock [2]). Den dom, som slutligen fälldes, skulle båda parterna vara förbundna att underkasta sig. Intill dess egde de att utan hinder föra 3 kronor på samma sätt som hittills.

Ej mindre hufvudbry förorsakade frågan om de livländska förhållandena. Här sammanstötte icke blott svenska och danska utan äfven polska och det romerska rikets intressen med hvarandra. Framför allt skilde sig Polens intressen från Danmarks och Sveriges. Häri har man att söka grunden till den ställning, hvilken Sigismund II Augusts legater på kongressen intogo till de svenska och danska, och denna ställning vilja vi något närmare taga i betraktande, förrän vi öfvergå till skildringen af underhandlingarne rörande Livland. Hvilka stora förhoppningar Johan III byggde på Polens understöd vid fredsunderhandlingen, är redan i det föregående omtaladt. Också uppvaktade de svenska sändebuden de polska genast vid dessas ankomst, men något öfverraskade torde de hafva blifvit, då strax till dem öfverlemnades ett bref från Sigismund August, hvari denne uttalade såsom sitt hopp, att Johan nu skulle ersätta honom alla krigsomkostnader, återlemna allt hvad han innehade i Livland, ingå förbund mot Ryssland och hindra handeln på Narva [3]). Förslaget var så mycket märkvärdigare, som Polen, utan att fästa afseende vid Sverige, nyss afslutat en 3 års fred med Ryssland och härigenom gifvit tzaren fria händer att understödja hertig Magnus [4]). Det var icke underligt, om sven-

[1]) Danskarne valde Aug af Sachsen och Julius af Braunschweig. Danska sändebudens bref d. 2 Dec. t. Fredr. II. Sverig 283. Svenskarne hade d. 9 Nov. föreslagit, att kejsaren skulle döma med 3 universiteter. Medlarne ansågo furstliga personer bättre.

[2]) På en så beskaffad process gingo danskarne först in. Actum d. 21 Nov. Sv. gjorde det med några ändringar d. 22 Nov.

[3]) Sv. sändebuden t. Johan d. 2 Sept. Dan. 1568—72.

[4]) Sig. Aug. sökte urskulda sig med, att hans gesandter velat inbegripa Sverige i freden med Ryssland, men att det ej kunnat ske. Mot Ryssarnes önskan hade emellertid freden gjorts så kort. Sig. Aug. t. Johan d. 5 Nov. A. Przezdriecki: Jagiell. Polskie.

skarnes svar utföll till polackarnes missbelåtenhet. En stark spänning uppstod. Någon hjälp, såsom svenskarne begärt, förklarade polackarne sig icke kunna gifva Johan, förrän denne vore förlikt med Danmark[1]). I självfva verket saknade de äfven fullmakt att gifva svenskarne någon[2]). Svenskarne klagade, så ofta de kommo till tals med polackarne, öfver de förderfliga följder, som Johans förbindelse med Sigismund August hade haft[3]), dock läto de hvarken dem eller de öfriga medlarne märka annat än att vänskap mellan båda rikena var rådande[4]).

Förhållandet mellan polackarne och danskarne var emellertid icke heller det bästa. Redan vid kongressens början yppade sig svåra tvisteämnen, hvilka behandlades skilda från de öfriga frågorna[5]). Bland annat klagade polackarne öfver borttagande af flere skepp från Danzig, hvilka varit ute för att skydda handeln mot ryska kapare[6]). Vigtigare var dock den oenighet, som uppväcktes genom Livland. Polackarne lära hafva påstått, att danskarne voro deras förbundna till detta lands försvar ej blott mot Sverige utan ock mot Ryssland, och att de skulle hafva samma vänner och fiender. Danskarne åter nekade härtill, framvisande bref från Sigismund August efter Erik XIV:s fall, i hvilka föreningen förklarades vara riktad blott mot Erik. Hvad ryssarne anginge, hade danskarne med dem ett ärftligt förbund[7]). Förhållandena invecklades ännu mera genom hertig Magnus förbindelse med tzaren, en förbindelse, som icke blott polackarne, utan äfven de kejserlige komissarierna ansågo högst skadlig för sina länders intressen. De sistnämde menade, att Livland härigenom skulle ryckas från kejsarriket och ett uppslag gifvas till bildandet af en rysk flotta i Östersjön[8]). D. 13 Okt. uppträdde de med förklaring, att kejsaren ej kunde medgifva någon annan makt att ega rättighet till Livland. Det vore numera omöjligt att enligt stadgandet

[1]) Sv. sändebuden t. Johan d. 8 Sept. Dan. 1568—72.
[2]) Hist. Bibl. 2, 382.
[3]) Hist. Bibl. 2, 382.
[4]) Sv. sändebuden t. Johan d. 18 Dec. Dan. 1568—72.
[5]) Dançay t. Karl IX d. 19 Sept. Dançays kopiebok.
[6]) Bref t. Fredr. II från Stettin d. 20 Sept. Sverig 88.
[7]) Chytræus: Saxonia s. 595. D. 13 Okt. skrifver H. Rantzau t. Fredr. II om den olägenhet, som polackarne åstadkommo. Sverig 88.
[8]) Chytræus: Saxonia s. 595. Sv. sändebuden t. Johan d. 16 Okt. Dan. 1568—72.

i Roskildefreden återgifva Magnus de orter, hvilka Sverige bemäktigat sig. Som de likväl saknade närmare instruktioner om Livland, beslöto de att skrifva till kejsaren efter sådana och att underrätta honom om det olyckliga landets belägenhet, så att den pågående riksdagen i Spejer måtte sättas i tillfälle att besluta, huru man skulle kunna motstå Ryssland [1]). Men innan något svar anlände, förgick en icke ringa tid.

Under denna tid pågingo emellertid vid kongressen ifriga underhandlingar om Livland. Danskarne hade visserligen uppträdt med fordran, att hvad som blifvit Magnus fråntaget, skulle utan vidare till honom återlemnas, men då de från sin konung fått befallning att icke låta Livland i någon måtto hindra freden [2]), så torde de snart hafva måst något ändra sina yrkanden. Svenskarnes instruktioner om Livland hade flere gånger undergått förändring. D. 6 Sept. hade Johan skrifvit, att hvad Livland angick, hade danskarne nu intet att därmed beställa, sedan tzaren tagit hertig Magnus i sitt skydd och förlänt honom ärftligen med hela Livland. Frågan skulle likväl få hemskjutas till de främmande sändebuden, och om dessa tyckte, att något borde danskarne inrymmas, så ville Johan åt dem afstå Hapsal, Lode och Leal. Reval, Padis, Wittenstein och Karkhus angingo ej danskarne, utan skulle därom förhandlas med Ryssland och Polen. Om Sonnenburg, hvarpå hertig Karl redan under Erik XIV:s tid fått löfte, fick denne bestämma. Om nöden så kräfde, erhöllo sändebuden fullmakt att utan frågornas vidare hemskjutande till konungen ingå fred på de vilkor, som voro föreskrifna i detta bref och föröfrigt i instruktionen. De skulle åtminstone laga, att Sverige utom alla gränser och rättigheter, som Gustaf I haft, behölle de nyssnämda orterna Reval, Padis, Wittenstein och Karkhus. Med polackarne skulle de svenska sändebuden underhandla om hjälp mot Ryssland. Heldre än att behöfva afstå sina besittningar i Livland till detta land ville Johan lemna dem till Sigismund August, dock med vilkor att denne ville försäkra Sverige mot Ryssland och betala 1,000,000 eller 1,200,000 daler

[1]) Medlarnes 1:sta förslag om Danmark d. 13 Okt., sv:s svar d. 19 Okt. Skokl. Bibl.

[2]) Fredr. II t. sina sändeb. d. 23 Okt. Sverig 283.

utom den summa han var skyldig Johan [1]. Redan d. 20 Sept. hade emellertid konungen ändrat sina åsigter rörande Livland. Han bjöd nu sina sändebud ej afhandla något därom med polackarne, eftersom dessa säkert saknade fullmakt. Danskarne skulle de ej inrymma några slott i Viken, förrän de blifvit försäkrade, att tzaren och Magnus ville afstå från alla fiendtliga företag mot Sverige [2].

Snart ändrades å nyo befallningarne. Johan, som af den hemskickade Erik Stenson fått höra, att kejsaren ämnade antaga sig Livland, befallde i sin instruktion d. 2 Okt. de svenska sändebuden att ännu mera än förut söka närma sig de kejserlige och erbjuda kejsaren alla Sveriges besittningar i Livland mot en penningesumma såsom ersättning. Denna kunde få inskränkas till 100,000 daler eller utbytas mot Ösel, Dagö och alla andra öar, som voro bebodda af svenskar. Ville icke kejsaren själf behålla dessa områden, borde sändebuden laga, att de förlänades åt en svensk furste eller åtminstone åt någon, hvilken förpliktade sig till förbund med Sverige mot Ryssland. Ville danskarne icke sluta fred utan att återfå något i Livland, och de kejserlige icke kunde hindra detta, så fingo svenskarne inrymma dem något enligt de instruktioner de förut bekommit, men med förbehåll, att de afträdda delarne aldrig lemnades i hertig Magnus eller Rysslands våld. Antoge sig icke kejsaren Livland, skulle man erbjuda landet åt Polen med vilkor att detta land upphäfde 3-års stilleståndet mot Ryssland, förbunde sig att icke sluta fred utan Sveriges inneslutande, betalade Johans penningefordringar och bröte sitt förbund med Danmark [3]. I enlighet med denna instruktion förklarade de svenska sändebuden d. 16 Nov. [4], att de voro villiga att afträda Livland till kejsaren, om de fingo ersättning för sina därpå nedlagda omkostnader, och redan förut hade de sagt sig icke obenägna att låta det på kejsaren bero, om Livland, så vidt det tillkom hertig Magnus, skulle protektionsvis inrymmas åt Danmark, tills han förlikt sig med kejsaren. Det öfriga borde

[1] Johan t. sv. sändebuden i Stettin d. 6 Sept. Dan. 1568 72.
[2] Johan t. sv. sändebuden i Stettin d. 20 Sept. Dan. 1568—72.
[3] Memorial fr. Johan III t. svenska sändeb. d. 2 Okt. Dan. 1568—72.
[4] Ss. polackarne påstodo efter en hemlig öfverenskommelse mellan svenskarne och de kejserlige.

billigtvis blifva i Sveriges protektion [1]). Den 18 Nov. yttrade de medlande komissarierna, att så borde blifva förhållandet. Polackarne voro väl emot, att man erkände kejsarens öfverhöghetsrätt öfver Livland, men förgäfves, såsom fredsslutet utvisar. Enligt detta skulle kejsaren samt konungarne i Danmark och Sverige affärda sina fullmäktige till en sammankomst i Rostock d. 24 Maj 1571. Här skulle konung Johan till kejsaren afträda sina besittningar i Livland. Sedan detta skett, skulle de kejserliga ombuden till de danska öfverlemna Ösels och Revals stift med undantag af den befästade domen i Reval — staden och slottet hörde ej till stiftet — Sonnenburg, Padis och hvad af Leals kloster, som hörde till ofvannämda stift. Allt detta kunde Magnus få igen, om han skilde sig från Ryssland. Sveriges öfriga besittningar i Livland, — Reval, Wittenstein m. m. — förlänade kejsaren, emedan han för närvarande icke såg sig i stånd att skydda dem, åt konung Johan. De skulle förblifva i Sveriges våld, ända till dess billig ersättning för försvaret blifvit gifven.

Hvad handeln på Narva angick, uttalade sig svenskarne d. 19 Okt. ej bestämdt emot dess frigifvande, men de ansågo dock för rådligast under Livlands dåvarande tillstånd, att den inställdes. Med svenskarne voro de polska och kejserliga sändebuden eniga. Danskarne ville däremot med all makt få rörelsen fri, och på deras sida stodo de franska och sachsiska ombuden [2]). Att detta parti var det starkaste, visade sig inom kort. Ännu d. 22 Nov. stodo svenskarne, uppmuntrade af polackarne fast vid sin mening, men då danskar och lybeckare ej ville lyssna till några föreställningar och vägrade att inlåta sig [3]) på andra punkter, såvida seglationen ej blef fri, gåfvo de vika. I freden beviljades danskar och lybeckare full frihet att segla på Sverige och Ryssland, mot rätt för svenskarne att såsom förr segla på Danmark och genom Öresund. På svenskarne skall konung Fredrik hafva inverkat genom att äfven lofva sin bemedling för Sverige hos tzaren och sin broder Magnus. Mot denna uppgörelse inlade de polska sändebuden

[1]) Medlarnes 1:sta muntliga föredrag d. 15 Nov. och sv:s svar. Skokl. Bibl.
[2]) Hist. Bibl. 2. 380.
[3]) Skokl. Bibl.

sin protest, och kejsaren förbehöll sig sin rätt att med romerska rikets ständer och främmande makter göra sådana förordningar, som kunde lända till kristenhetens nytta [1]).

De öfriga punkterna i fördraget med Danmark voro af mindre vigt. De stadgade fångarnes frigifvande, förbjödo smädeskrifter, fastställde, att 6 rådsherrar från hvarje rike skulle afgöra uppkomna tvister mellan rikena m. m. D. 16 Febr. 1571 skulle konfirmationerna på freden utväxlas.

Såsom redan är nämdt, voro fredsvilkoren mellan Danmark och Sverige uppgjorda d. 2 Dec. Svenskarne gåfvo sitt samtycke till de afhandlade punkterna, så framt de ej vidare besvärades med några fordringar. Intet blef ej häller sedermera ändradt i fördraget. Undertecknandet kom dock af flere orsaker att fördröjas i 8 dagar. Dels önskade nämligen svenskarne erhålla säkerhet för att återfå Elfsborg, sedan de lemnat de tagna skeppen tillbaka, dels ville danskarne endast på det vilkor godkänna fördraget, att svenskarne blefvo eniga med Lybeck. Med denna stat pågingo nämligen ännu underhandlingarne.

Likasom de svenska och danska gesandterna hade tvistat med hvarandra om hvem som gifvit orsaken till kriget och därföre borde betala krigsomkostnaderna, så gjorde äfven svenskarne och lybeckarne. Genom medlarnes ifriga bemödanden bilades dock dessa frågor.

Svårare hade man att blifva ense om Lybecks privilegier i Sverige. Svenskarne förnekade, att de gamla af Gustaf Vasa gifna företrädesrättigheterne hade någon giltighet, ty dels voro de ju så godt som aftvungna, dels hade lybeckarne dem sedan förverkat. Dessa åter påstodo naturligtvis motsatsen. Medlarne yrkade, att frågan om giltigheten skulle nedläggas [2]), och svenskarne gingo redan d. 20 Okt. in därpå [3]). Svenskarnes önskan, att de gamla privilegierna skulle helt och hållet ogillas och nya utfärdas, blef emellertid af medlarne förkastad. Det blef beslutadt, att blott vissa ändringar skulle vidtagas.

Man utgick därföre vid underhandlingen från de gamla privilegierna, och man afhandlade dem punkt för punkt. Hvad

[1]) Sedan svenskarne uppmanat lybeckarne att afsäga sig handeln på Narva under den fara, som nu hotade Livland, lofvade dessa d. 9 Dec. att rätta sig efter, hvad kejsaren och grannar kunde besluta. Skokl. Bibl.

[2]) Medlarnes skrifvelse ang. Lyb. d. 14 Okt. Skokl. Bibl.

[3]) Ibid.

Johan III:s sändebud framför allt i dem bestredo, var rättigheten för borgmästare och råd i Lybeck att göra andra vendiske- och hansestäder, hvilka de ville, delaktige af dem [1]). Medlarne ansågo ock, att denna punkt borde bortfalla, men att hvad de andra hansestäderna redan blifvit delaktige af, icke skulle dem fråntagas [2]). På detta stadgande förklarade sig svenskarne villige att gå in, dock med vilkor, att det medgifna ej fick strida mot Sveriges lagar. I fredsfördraget borttogs också ur de gamla privilegierna denna rättighet för Lybeck, liksom äfven stadgandet, att blott Lybeck och Danzig med deras förvandter skulle få handla på Sverige, och att denna stat ej finge segla utom Öresund och Belt.

Beträffande privilegierna tvistade man äfven om fri handel skulle tillåtas Lybeckarne i hela riket eller blott i vissa städer. Svenskarne önskade det senare [3]). Medlarne föreslogo det förra [4]). Naturligtvis genomdrefvo dessa sin vilja. Så mycket lyckades likväl svenskarne att utverka, att lybeckarne ej skulle få handla efter lod och aln med borgare och bönder utan blott med adel, prelater och konungens tjänare, samt att de icke utan lof skulle besöka marknader [5]). Till några särskilda pris skulle hvarken svenskar i Lybeck eller lybeckare i Sverige tvingas. Hvad lybeckarne ej kunde sälja, skulle de få utföra eller låta ligga. Ett häftigt meningsutbyte föranleddes af frågan om utförselsförbud. Lybeckarne och medlarne yrkade, att sådane endast skulle få utfärdas i fråga om lifsmedel och på viss tid. Hansestäderna borde då äfven på förhand underrättas [6]). Svenskarne åter ansågo, att härigenom konungens tillbörliga myndighet skulle kränkas. De fordrade rättighet för honom att förbjuda äfven andra artiklar, såsom mynt, hästar, koppar m. m. [7]). Svenskarne höllo på sin åsigt. I fredsfördraget stadgades intet härom.

---

[1]) Lybeckarne tyckes lagt stor vigt på detta stadgande såsom ett medel att bibehålla sitt inflytande i Hansan. Se Komiss. skrifvelse d. 4 Nov.

[2]) Ibid.

[3]) Sv:s svar d. 20 Okt.

[4]) Kommiss:s förslag d. 14 Okt.

[5]) Sv:s svar d. 8 Dec. D. 8 Nov. finna vi medlarne uttala sig för lybeckarnes önskan.

[6]) Kommis:s 1:sta förklaring rör. Lyb. d. 14 Okt.

[7]) Svensk:s svar d. 20 Okt.

Något hade således lybeckarne fått jämka med sig, om också på långt när icke så mycket, som svenskarne önskade. Ett försök, som de sistnämnde gjorde att tillintetgöra följderna af sina medgifvanden, misslyckades däremot alldeles. De ville nämligen vid privilegierne insätta en klausul, att lybeckarne endast så länge skulle få åtnjuta sina privilegier, som de höllo fred och vänskap med Sverige och ej företogo något, som stridde mot den nu ingångne freden [1]). Snart sågo de sig likväl nödsakade att förklara, att det på medlarne skulle få bero, om klausulen skulle intagas i privilegierna eller icke [2]). Den kom då, såsom man lätt kan förstå, icke in. Tvärtom fastställdes det i freden, att privilegierna skulle gälla för all framtid.

Jämte privilegiefrågan intogo de lybska penningefordringarne det vigtigaste rummet vid denna underhandling.

Lybeck uppträdde med stora ersättningsanspråk. De begärde betalning för skulder, hvilka såväl Gustaf I som Erik XIV och Johan III åsamkat sig. De fordrade därjemte ersättning för de skepp, som blifvit uppbragta före krigets början [3]). Medlarne uttalade i sitt första skriftliga betänkande d. 14 Okt. såsom billigt, att Johan betalade sina och Eriks skulder till Lybeck. Kunde det bevisas, att Erik under freden indragit till kronan sina undersåtars skulder till lybeckarne, borde äfven dessa betalas. Hvad återigen anginge de fordringar, hvilka härrörde från Gustaf I:s tid, ville medlarne så förhandla, att lybeckarne afstode från desamma. På ersättning för de 1561 och 1562 af svenskarne tagne skeppen ville de icke yrka så mycket, emedan det kejserliga mandat, som uppmanade Erik att bevaka den förbjudna skeppsfarten på Narva, då varit i kraft, och hvarje regent eger rätt att afvärja hvad som är honom skadligt. Vore likväl något af skeppen ännu för handen hos svenska undersåter, borde lybeckarne få det tillbaka [4]).

Svenskarne å sin sida ansågo, att skulderna, som Gustaf I gjort, både voro betalda och bortfallna, konung Eriks åter ville de ersätta. Hvad denne konung indragit, lofvade de att

[1]) Sv:s svar d. 20 Okt.
[2]) Sv:s svar d. 9 Nov.
[3]) 1561 och 1562 upptogos 22 lybska skepp. Medlarnes framställning d. 9 Dec.
[4]) Kommissar:s 1:sta förslag d. 14 Okt.

återgälda, om lybeckarne gåfvo till baka de skepp och det gods, som de fråntagit svenskarne före krigsförklaringen. För hvad de förre förlorat genom att mot kejsarens mandat fortsätta handeln på Narva, ville de senare icke gifva någon ersättning. De hoppades äfven, att komissarierna icke skulle tillåta, att saken hänskötes till några skiljedomare[1]). Om dessa ersättningsanspråk underhandlade man länge. Först i Dec., sedan de danska fredsvilkoren voro bestämda, kunde de afgöras. Lybeckarne uppställde i det längsta höga fordringar. De framkommo med en räkning på 330,519 thaler, ehuru de af medlarne blifvit förmanade att nöja sig med en måttlig summa[2]). Svenskarne visade emellertid ingen lust att foga sig efter dylika anspråk. De vidblefvo i ett svar d. 8 Dec. sin förut omtalade ståndpunkt. De förebrådde lybeckarne, att dessa tagit 8,000 mark för mycket i betalning af Gustaf I och påpekade, att Kristian III hade 1537 frånkänt dem alla fordringar af Sveriges krona[3]). Under de följande dagarnes underhandling måste lybeckarne betydligt nedsätta sina pretentioner. Slutligen fastställdes det genom medlarnes inflytande, att svenskarne för alla Gustaf I:s, Erik XIV:s och Johan III:s skulder, för de 1561 och 1562 tagne skeppen och för ett 1546 strandadt skepp, hvars gods åtminstone till någon del hade kommit i den kungliga skattkammaren, skulle i ersättning betala 75,000 thaler under 7 års förlopp[4]). För öfrigt stadgade fördraget, att hvad svenska undersåtar voro skyldiga lybeckare borde betalas, och att ersättning skulle gifvas för de lybska fordringar i Sverige, hvilka Erik XIV slagit under sig. Reval och Lybeck skulle återlemna de skepp de tagit från hvarandra före krigets början eller ock ersätta dem. Därjämte skulle den sistnämnda staden återfå de skepp, som blifvit tagna i pommersk sekvester. Inom 8 veckor skulle freden förkunnas i de stridande länderna samt ratifikationerna utväxlas på samma gång, som det skedde mellan Sverige och Danmark. Uppkomme i framtiden någon oenighet, skulle den afgöras af 8 skiljedomare, af hvilka hälften nämdes af hvardera parten.

[1]) Sv:s svar d. 20 Okt.
[2]) Actum d. 7 Dec.
[3]) Sv:s svar d. 8 Dec.
[4]) Första gången d. 26 Juni 1754.

Sådana voro de vilkor, om hvilka de svenska och lybska gesandterna kommo öfverens. Sedan dessa väl blifvit eniga, fanns icke längre något hinder för fredens undertecknande och mötets afslutande. D. 13 Dec. kl. 7 på morgonen sammanträdde medlarne och de stridande på rådhuset. De båda fredsfördragen undertecknades nu liksom en särskild öfverenskommelse mellan de kejserlige och svenska komissarierna angående Livland. Äfven erhöllo svenskarne af de danska sändebuden en skriftlig förbindelse, att om, sedan de 8 krigsskeppen blifvit återlemnade, ej Elfsborg i rätt tid återgafs, skulle skeppen inom 2 månader åter vara för Stockholm eller ock inom år och dag 200,000 joakimsdaler betalas [1]). Kort härpå upplästes mötet. Dess sista dagar utmärktes af häftiga tvister mellan Polen, Sverige och Danmark. Förbittringen mellan denna sistnämda stat och Polen var så stor, det man fruktade, att de skulle komma i krig [2]). Om de svenska sändebudens känslor mot Polen upplysas vi af N. Gyllenstjernas ord till en af de polska underhandlarne vid kongressens slut: Om I icke haden öfvergifvit oss i vår stora nöd, så skulle vi strax gjort allt, hvad i haden åstundat, men i hafven drifvit oss att söka hjälp och räddning annorstädes, till sist hos moskoviten själf. Endast med protest underskrefvo de polska sändebuden fredsslutet. Svenskarne blefvo likväl lugnade af deras förklaring, att det blott skedde för att tillfredsställa Sigismund August, och afreste d. 21 Dec., tagande hemvägen öfver Danmark. I början af Febr. hade de inträffat hos Johan och fingo för honom aflägga redogörelse för resultaterne af sin beskickning. Denna gång kom det icke i fråga att förkasta freden, huru hård den än var. Landets utmattade belägenhet och förhållandena till Ryssland gjorde framför allt annat freden till en nödvändighet. Visserligen egde icke ratifikationernas utväxlande rum på utsatt dag eller d. 16 Febr. Uppskofvet blef dock icke längre än till d. 12 Mars, då det utan vidare svårigheter försiggick [3]).

[1]) Förbindelsen dat. d. 13 Dec. Skokl. Bibl. I Maj afseglade skeppen från Stockholm. D. 20 Juni sändes första posten af betalningen för Elfsborg. Då afskickade Johan ock några män att restituera Jämtland och Härjedalen. Joh. t. Fredr. II d. 23 Juni 1571. Dan. 1568—72.

[2]) Dançay d. 18 Dec. Dançays kopiebok.

[3]) Den svenska ratifik. är dagtecknad d. 24 Febr. D. 28 Febr. sändes Hog. Bjelke och Erik Mattson med den ned till gränsen.

Sverige hade således efter 7 års blodiga strider ändtligen fått fred med Danmark och Lybeck. Men utmattadt af striden och utan understöd från utlandet hade det endast på hårda vilkor kunnat köpa sig denna fred. Vilkoren voro dock något bättre än de i Roskilde fastställda, framför allt därigenom att penningeersättningen till Danmark blifvit betydligt inskränkt. Mindre svåra blefvo de ock i själfva verket, än de varit på papperet. Besittningarne i Livland afträddes aldrig, ej häller erkändes någonsin kejsarens öfverhöghet af dessa länder. Narvafarten måste väl för danskarne frigifvas men stängdes redan 1571 för alla andra nationer, däribland för lybeckarne. Som dessa ej häller någonsin erhöllo den utlofvade penningesumman eller de privilegier, hvilka dem i fördraget blifvit tillförsäkrade [2]), voro de fördelar de drogo af kriget inga. Tvärtom hade stadens välmakt erhållit en sådan stöt, att den aldrig sedermera kunde hämta sig. Större voro visserligen de fördelar, som Danmark skördade af kriget, men de synas dock icke värda det blod och de penningar det kostat. Mera genom understöd från utlandet än genom egna krafter hade landet segrat. Det hade emellertid befäst sitt principat i norden. Hvad slutligen Sverige angår, kunna vi lätteligen af det föregående fatta, huru sorglig dess belägenhet måste vara. De krafter, hvilka riket samlat under Gustaf Vasas regering, voro helt och hållet förslösade. Tyvärr, visade sig konung Johan icke i stånd att en gång under freden kunna upprätta dem.

[1]) Redan d. 8 Dec., innan freden ännu var afslutad, förklarade Johan, att äfven om fri handel blifvit lybeckarne lofvad, kunde det ej hållas. Joh. t. sv. sändeb. d. 8 Dec. Dan. 1568—72.

Vid utarbetandet af denna afdelning hafva utom i förra afdelningen nämda källor följande användts.

Otryckta källor.

Riksarkivet.

Hertig Karls Registratur.

Förh. mellan Sverige, Danmark och Lybeck i Stettin.

Hansestädernas bref 1562—1773.

Skokl. Bibliotek.

N:o 12 folio. Skrifvelser, växlade vid Stettinerkongressen.

Universitetsbiblioteket i Lund.

Sigismundi Augusti Regis Poloniæ ad diversos.

Geheimearkivet i Köpenhamn.

Frankrike 31.

Sachsen 11—16.

Dançays kopiebok 1567—1573.

Stora kungliga biblioteket i Köpenhamn.

Thottska samlingen fol. 829 (blott till någon del begagnad).

Tryckta källor.

N. Kirkehist. Saml. B. 3.

Historiskt Bibliotek. Delarne I, II.

SVERIGE OCH PREUSSEN

1701—1709

AF

ERNST CARLSON

Under sjuttonhundratalets första årtionde, medan Karl den tolfte förde sitt krig i Polen och Sachsen, var Preussen bland Europas magter den enda, med hvilken han trädde i närmare förbund [1]). Detta är af betydelse, ej blott emedan Karl höll hvarje gifvet ord heligt, hvadan en förbindelse med honom alltid blef mer än en tom öfverenskommelse; men särskildt ock därföre att han under den förra delen af sin bana ej trodde mycket på underhandlingars vigt, utan helt kort afvisade de lockande anbud, som från så många håll gjordes. Segraren litade på sitt goda svärd: han ville ej veta af någon främmande inblandning i sitt verk: han tålde ej utländska sändebud i sitt läger. Så mycket egendomligare förefaller det då, när vi se honom i detta afseende här bevilja undantag: ena gången låter han en preussisk gesandt komma till sig: andra gången skickar han själf ett utomordentligt sändebud till Berlin. Det är tydligt att han, den obeveklige, måst gifva efter för ställningens kraf; han behöfde Preussens vänskap och var, om än rädd att synas angelägen, dock ej sen att mottaga den hand som räcktes.

Preussen hade nämligen å sin sida alt att frukta af segrarens närhet, men äfven mycket att hoppas af en samverkan med honom, om den kunde ernås. Omhvärfdt på nära håll af tvänne väldiga krigshvirflar, de allierades stora strid mot Ludvig den fjortonde i vester och det nordiska kriget i öster, hade Preus-

---

[1]) Förbundet med England och Holland år 1703 var nämligen, sedan alla föreslagna vigtigare bestämmelser blifvit borttagna, intet annat än en bekräftelse af de med dessa magter 1698 och 1700 slutna försvarsförbund.

sen' svårt att hålla sin neutralitet uppe. Konung Fredrik den förstes vänskap söktes både från den ena sidan och från den andra; han kunde därföre välja. Emellertid måste han först trygga sig mot den mest öfverhängande faran, hvarvid dess utom något kunde stå att vinna. Underhandlingar med Sverige inleddes i Haag och fördes sedermera dels i Berlin, dels hos Karl den tolfte.

Det är intressant att gå denna underhandling på spåren; ty händelserna i de stora europeiska krigen återverkade lifligt på den samma, och Berlin kom småningom att likasom Haag utgöra ett slags medelpunkt för den svenska statskonstens sträfvanden under förra hälften af kriget. Ett mera ingående studium af denna diplomatiska förbindelse ger oss en god del af den svenska politikens historia från i fråga varande tid och sätter oss därjämte i tillfälle att kasta djupa blickar in uti förvecklingarna af det dåtida Europas statslif.

Vi vilja här söka framställa Karl den tolftes förhandlingar med Preussen från början af det nordiska kriget intill olyckorna af år 1709, men för vinnande af den rätta belysningen skola vi först kasta en blick till baka på vårt lands tidigare förbindelser med denna stat [1]).

1.

Alt ifrån det trettioåriga krigets dagar hade Sverige kommit i närmare förhållande till Kur-Brandenburg. De båda länderna voro dittils så godt som främmande för hvarandra. Endast af tvång hade kurfursten Georg Vilhelm efter Magdeburgs

[1]) Vare sig vi forska efter anledningarna till denna underhandling eller vilja följa tråden af den samma, så flyta källorna för en sådan undersökning ganska rikligt. *Utrikes registraturet* för de i fråga varande åren är ej för handen, men koncepterna finnas, ehuru fragmentariskt; och depescherna från de svenska sändebud, som förnämligast förde denna underhandling, friherre *Nils Lillieroot* i Haag samt friherre *Johan Rosenhane* och hofrådet *Anders Leijonstedt* i Berlin, föreligga i fullständig samling bevarade i Sv. Riks-Arkivet. Dess utom hafva anlitats promemorior öfver underhandlingar med Preussen, enskilda brefsamlingar och preussiska ministrars skrifvelser bland samlingarne »*Borussica*» och »*Acta Historica*» där samma städes. Särskildt ha brefven från sekreterarne i fältkansliet, *O. Hermelin* och *J. Cederhielm*, till svenske residenten i Haag J. Palmqvist — en brefvexling, som alltid skall utgöra en viktig källa för den svenska politikens historia från denna tid — äfvensom *brefven till grefve Karl Piper* lemnat värdefulla bidrag.

fall slutit sig till sin svåger Gustaf Adolf, och han visade sig sedan, ehuru protestant, opålitlig och vacklande, till och med fiendtlig i sin hållning mot Sverige [1]. Religionsfrågan och den gemensamma saken mot kejsaren voro den tiden ej nog starka intressen att förmå de båda furstarne till enigt uppträdande inom Tyska riket.

Westfaliska freden ändrade ställningen. Sverige hade genom sina nyförvärfvade tyska besittningar blifvit granne till Brandenburg — ett granskap, som medförde mångfaldig anledning till lifligare beröring. Olösta frågor vid freden angående de nya svenska landsdelarnes ställning ledde till underhandlingar och flere gränsfördrag med Brandenburg [2]. Kurfursten, hvars område genom kriget betydligt ökats, och Sverige, som genom den öfvertagna fredsgarantien erhållit ett förträffligt tillfälle att blanda sig i Tysklands angelägenheter, voro nu de mägtigaste protestantiska riksstånden. De kunde tillsammans bilda en motvigt mot kejsaren och katolikerna.

Det var likväl en anledning af helt annan art, som under den följande tiden först skulle närma dem till hvarandra. Karl den tionde kom under sitt krig i Polen i behof af »den store kurfurstens» bistånd, och vi veta, huru denne just genom att antaga det erbjudna förbundet och skickligt begagna sig af förhållandena lade grunden till Preussens framtida storhet. Han slöt sig till Karl Gustaf, men blott för att åter öfvergifva honom, när den egna fördelen så fordrade. De båda herskarnes statskonst var altför egennyttig, de voro altför mycket upptagne hvar på sitt håll af olika angelägenheter för att annat än tillfälliga afsigter skulle kunnat förena dem. Emellertid stod det svenska hofvet, alt sedan de 1656 ingångna förbunden [3], i så godt som oafbruten diplomatisk förbindelse med det kur-

[1]) Ranke, Genesis des Preussischen Staates: 207 ff.

[2]) Redan 1646 hade drottning Kristina befullmägtigat Sveriges ombud vid Westfaliska freden, Johan Oxenstierna och Adler Salvius, att underhandla med Brandenburg angående Pommern.

1650 den 17 April bemyndigade kurfursten legater till underhandling med Sverige i samma syfte.

1653 slötos efter vidlyftiga underhandlingar flere recesser, som bestämde besittningsrätten och successionen i Pommern och öfriga gränsländer. Borussica.

[3]) I Königsberg den 7 Januari (af Karl den tionde ratificeradt i Welau), där Fredrik Vilhelm renuncierade konungen och kronan Polen samt förband sig att utaf konungen af Sverige taga Ost-Preussen såsom län;

i Marienburg den 15 Juni, där kurfursten slöt försvarsförbund med Sverige; angående de polska woiwodskaper, som uppdrogos åt kurfursten för

furstliga. Ett svenskt sändebud residerade beständigt i Berlin, liksom ett brandenburgskt i Stockholm, och ett närmande mellan de båda hofven blef märkbart, sedan det goda förhållandet, som under Karl den tiondes krig med Danmark för en kort tid varit brutet, återstälts efter freden i Oliva. Denna fred ordnade för en tid magtställningen i nordöstra Europa, och Brandenburg sökte befästa vänskapen med Sverige genom flere förbund [1]) samt å stad komma samverkan med afseende å förhållandena i Polen [2]).

Likväl skulle snart en helt oförutsedd händelse åter komma att hindrande inverka på sammanslutningen emellan de bägge staterna — en sammanslutning, som deras dåvarande ställning eljes gjort naturlig. Brytningen kom denna gång från Sveriges sida och var endast en omedelbar följd utaf det skamliga beroende af Frankrike, hvari Karl den elftes förmyndare stält vårt land. Ludvig den fjortonde fordrade, att Sverige skulle börja krig mot Brandenburg för att för hans räkning sysselsätta denna fiende; och Sveriges unge konung hade för stark hederskänsla för att ej infria ett gifvet löfte, så svår hans egen ställning för tillfället än var och så litet striden på fastlandet än rörde honom. Genom Frankrikes öfvermagt och det sätt, hvarpå Ludvig den fjortonde i S:t Germain behagade bruka denna till sin bundsförvandts förmån, gick visserligen Sverige utan synnerlig förlust ur kriget; men svenskarnes nederlag vid Fehrbellin och den i öfrigt för dem så olyckliga krigföringen i

hans krigsomkostnader, och om krigshjälpen från Sverige afhandlades särskildt;

i Labiau den 10 November, där pacta feodalia abolerades och suveräniteten öfver Ost-Preussen tillades kurfursten af Brandenburg och dess successorer.

[1]) 1665 förnyades arf- och hyllningsrecessen angående det kurfurstliga Hinter-Pommern och stiftet Cammin af år 1653. Cöln an der Spree den 7 Oktober.

1666 slöts ett försvarsförbund mellan Sverige och Brandenburg; en separat artikel bestämde att kurfursten skulle bistå Sverige med 50,000 Rdlr i st. f. krigsfolk. Stockholm den 27 Mars; ratificeradt af kurfursten den 15 Maj s. å.

1673 förnyades och utsträcktes 1666 års förbund i anledning af turkarnes krig mot Polen och Ludvig den 14:s anfall på Belgien. Cöln an der Spree den 1 December.

[2]) 1667 förbundo sig Sverige och Brandenburg att upprätthålla Polens enhet och författning dels i följd af hotande inre tvädrägt inom Polen, dels i följd af faran för turkarne. Stockholm den 23 Juni; ratificeradt af kurfursten den 16 Juli.

1668 slöto samma magter med Pfalz-Neuburg om dess rätt till polska kronan. Stockholm den 6 Maj.

norra Tyskland hade lärt kurfursten känna sin styrka och hade visat Europa att Sveriges segervana härar ej mera voro oöfvervinneliga.

Under kriget med Danmark återupprättade Karl den elfte vår krigsära; genom sin självständiga yttre politik häfdade han Sveriges anseende som stormagt, hvilket bäst visade sig, då de vigtigaste medlemmarne af Europas statsförbund valde honom till medlare mellan sig i Ryswijk. Fredrik Vilhelm hade väl strax efter freden i S:t Germain visat sig gramse mot Sverige med anledning af de fördelar han där ansåg sig ha gått förlustig om. Han umgicks också en tid med planer att bryta freden och sökte till den ändan värfva bundsförvandter [1]; men då han ej lyckades att finna kraftigt understöd, då Sveriges anseende under en fastare ledning åter växte och då Ludvig den fjortondes hållning blef alt mera hotande, började han åter närma sig Karl den elfte. Ehuru alltid afundsjuk på Sverige, hade han dock slutligen kommit till insigt om att de båda ländernas sanskyldiga nytta kräfde ett godt förhållande dem emellan. Å ömse sidor gjordes åtskilligt för grannsämjans upprätthållande, och en kommission tillsattes för att på fredlig väg afgöra uppkomna stridigheter angående gränsförhållandena i Pommern [2].

Det var emellertid ej blott granskapet, det var äfven det nya politiska system Bengt Oxenstierna för Sverige tillämpade, som gjorde det för kurfursten önskligt att stå på god fot med Sverige, särdeles sedan äfven han stött sig på Ludvig den fjortondes

[1] F. F. Carlson, Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset III, 316; IV, 116.

[2] Denna s. k. Brandenburgska kommission arbetade i Damm och Colbatz 1684. Sedan man genom en recess den 9 Juli 1692 kommit öfverens om Golnows återlösande, och Nils Bielke i Berlin den 25 Juni 1694 afslutit en konvention angående vänskapens bibehållande och oafgjorda tvistigheters biläggande, återupptogos konferenserna 1696 i Berlin, där en afhandling angående åtskilliga stridigheters uppgörande i de tyska provinserna af de svenska och brandenburgska ombuden undertecknades. Förhandlingen om flere punkter fortsattes i Stockholm 1697 och 1698 mellan de därtill förordnade kongl. råden B. Oxenstierna, N. Gyldenstolpe, T. Polus och E. Bergenhielm å ena och e. o. envoyén, grefve F. C. v. Dohna å andra sidan. En hufvudrecess angående gränstvisterna afslöts i Stockholm den 22 December 1698; ratificerad af kurfursten den 24 Jan. 1699. Sekreteraren A. Leijonstedt sändes till Berlin såsom envoyé extra-ordinaire för att tillsammans med därvarande svenska ministerresidenten Storren drifva på uppgörelse af återstående frågor i en s. k. Nebenrecess, som afslöts den 31 Mars 1699 och af kurfursten ratificerades den 13 Juni. Borussica.

öfvermod, lemnat Frankrikes parti och slutit sig till dess motståndare. Ett nytt försvarsförbund, kraftigare än det, som tjugu år tillförene ingåtts, afslöts på tio år mellan Sverige och Brandenburg 1686 [1]); och den gamle kurfursten sökte uppträda som medlare i de holsteinska stridigheterna, som vid samma tid hotade med nya förvecklingar i norden. Hans son och efterträdare skyndade att förnya förbundet med Sverige [2]), och man sökte bringa gränstvisten till slut.

Så hade den politiska förbindelsen mellan Sverige och Brandenburg småningom utvecklat sig. Ehuru, såsom vi sett, ej ostörd af mellankommande förvecklingar, hade den dock vid slutet af 1600-talet blifvit alt lifligare. Gränsfrågor, förhållandena i Polen, den allmänna ställningen i Europa hade föranledt flere sammanslutningar. Då inträffade händelser, som mer än någon omständighet tillförene manade de båda länderna att söka stöd hos hvarandra.

Det adertonde århundradets morgon grydde i blod: två väldiga krigslågor upptände hela vår verldsdel: spanska tronföljarstriden och det stora nordiska kriget rasade samtidigt. Sverige var hufvudpart i det ena; Brandenburg var genom sitt läge ställdt midt emellan båda. Ett sådant sakernas läge måste bringa ställningen fullt på det klara, måste framkalla antingen en öppen brytning eller närmare förbund mellan Karl den tolfte och den till konung upphöjde kurfursten.

Vi skola i det följande se, huru förbindelsen dem emellan utvecklade sig, men måste först söka öfverskåda den ställning de hvar för sig intogo till de händelser, som upprörde tiden.

2.

Det nordiska kriget hade brustit ut, medan förberedelserna till den väldiga kampen i vester ännu pågingo. Plötsligt, såsom ett åskslag från klar himmel, hade det sachsiska inbrottet i

[1]) Den 10 Februari i Berlin; ratificeradt af kurfursten den 4 April.

[2]) 1688 den 15 Nov. afgaf kurfursten Fredrik den tredje en förklaring att vilja stå fast vid 1686 års försvarsförbund med Sverige, och 1696 förlängdes detta på tio år i Berlin den 11 Juli. Sistnämnda prolongation ratificerades af kurfursten den 15 Augusti s. å. och bekräftades ytterligare genom hans förklaring i Königsberg den 23 Juni 1698 efter Karl den elftes död.

Lifland uti Februari 1700 kommit öfver Karl den tolfte. En sådan kränkning af freden, utan föregående krigsförklaring, syntes fast otrolig, så mycket mer som konung August samtidigt gaf de varmaste försäkringar om sin vänskap och förehade underhandlingar om ett närmare förbund med Sverige [1]). Hyckleriet drefs än längre. Ehuru från svenska sidan ej minsta anledning till fiendtlighet gifvits, ville general Flemming i ett öppet bref till Liflands innevånare [2]) rättfärdiga företaget såsom en försvarsåtgärd, hvarjämte han försäkrade dem om polske konungens skydd; både hos Generalstaterna och Tyska riket sökte konung August skjuta skulden på svenskarne och ursäkta sin befälhafvares tilltag. Sanningen var, att han måste använda de sachsiska trupper, som under tusen olika ursäkter kvarhållits i Polen sedan valstriden år 1697, innan en uppmaning från republiken skulle tvinga honom att aflägsna dem ur landet [3]). Därför hade han brutit lös, förr än hans bundsförvandter voro färdiga. Karl den tolfte brusade upp öfver en så genomgående falskhet; han gaf för hela Europa till känna »den grofva och otillbörliga aggressionen», protesterade mot Augusts framställning af hvad som skett och begärde understöd af de magter, som garanterat freden i Oliva [4]).

I Sverige trodde man väl, att den hämdlystne Patkul, som, efter det han gjort sig landsflyktig 1694, rest omkring mellan de nordiska hofven och sökt hetsa dem mot Sverige samt nu senast visat sig vid den sachsiska hären i Lifland, hade sin hand med i saken; men i hvad utsträckning kände man ej. Hela det nät af förrädiska stämplingar han mot fosterlandet hopspunnit, hade ännu lika litet som de trenne granstaternas hemliga anfallsförbund kommit i dagen.

Snart brast ovädret lös äfven från en annan kant. Redan vid tillkännagifvandet af infallet i Lifland yttrades misstankar, att det vore »en produktion af Danmarks uppsåt och anstiftning»; dessa farhågor stärktes, då Fredrik den fjärde, som mot holsteinske hertigen, Karl den tolftes svåger, börjat gå våldsamt till väga, nu öfvergick till öppen fiendtlighet. Danske

[1]) Jfr konung Augusts förklaring till Vellingk. Nordberg I, 72.
[2]) Den 20 Februari 1700. Lambertys memoirer I, 64.
[3]) C. v. Noorden, Europäische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert II, 25.
[4]) Den 14 Mars.

konungen hade nämligen i sin sträfvan att inskränka hertigens myndighet låtit nedrifva fästningsverk, som denne bygt i sitt land, och hade sålunda kränkt fördraget i Altona, hvarigenom hertigdömets ställning till Danmark blifvit bestämd. Dessa öfvergrepp hade i sin ordning föranledt detta fördrags garanter, d. v. s. England, Holland, Sverige och Lüneburgska huset, till hvilka hertigen vändt sig, att affärda sändebud, hvilka sammanträdt i Hamburg och Pinnenberg, en liten stad i danska Holstein, för att bilägga de uppkomna stridigheterna [1]). Hertigen hade erhållit förstärkning från den svenska hären i Tyskland, och man hoppades att Sveriges kraftiga uppträdande, jämte Englands och Hollands allvarsamma föreställningar, skulle afhålla Danmark från fredsbrott. Likväl följde nu i Mars 1700 de danska truppernas inryckande i hertigdömet, och detta gaf Sveriges konung anledning att underrätta samtliga de utländska hofven om anfallet och påkalla sjömagternas kraftiga mellankomst [2]).

Dessa ville å sin sida på alt sätt hämma oron i norden; de fruktade att den skulle komma att störande inverka på deras planer. Vilhelm den tredje tog alltid stor hänsyn till Sverige och var mån om dess vänskap [3]). Mellan England, Holland och Sverige hade nyss ingåtts ett fördrag [4]), där det förra förbundet [5]) mellan dem bekräftades och de tre magterna ytterligare förbundo sig att gemensamt upprätthålla de westfaliska, nimwegiska och ryswijkska frederna samt att, i händelse någon af dem anfölles, bistå hvarandra inbördes med 6,000 man. Detta fördrag ej mindre än den altonaiska garantien föranledde Karl den tolfte att, redan innan han fått veta att anfallet på Holstein öfvergått till verklighet, genom sina sändebud i Haag och London anhålla om skyndsam utrustning af eskadrar, som från England och Holland skulle afgå till Sundet [6]). Efter åtskilliga påminnelser anlände också dessa under

[1]) Jfr Nordberg I, 58.
[2]) Den 21 Mars 1700.
[3]) Jfr korrespondensen mellan Vilhelm den tredje och Heinsius. Ranke, Englische Geschichte VII.
[4]) Den 13 Januari 1700 i Haag. Denna triplealliansen ratificerades af konung Vilhelm den 25 Februari och af Generalstaterna den 14 April.
[5]) Den 4 Maj 1698 i Haag, där äfven en hjälp af tolf örlogsskepp utlofvats.
[6]) K. M:t till Leijoncrona den 14 Mars och till Lillieroot den 17 s. m.

amiral Rooke till Göteborg [1]). Deras uppträdande i förening med svenska flottan under Hans Wachtmeister och konungens raskt utförda landstigning på Seeland [2]) framkallade det danska krigets afgörande. Äfven de andra garanterna hade visat sig verksamma. Kurfursten af Hannover och hertigen af Celle sände trupper till Holstein [3]), där de förenade sig med Nils Gyllenstierna, generalguvernör i Pommern och befälhafvare öfver svenska hären i Tyskland.

Emellertid hade äfven Frankrike förklarat sig beredvilligt att lemna sitt bistånd. Det gaf först tecken till oro vid underrättelsen om det mellan Sverige och sjömagterna afslutade förbundet. Lugnadt med afseende å dess innehåll och syfte genom Bengt Oxenstiernas meddelanden till franska sändebudet i Stockholm, grefve de Guiscard [4]), ville det dock ej stå på sidan om frågan, utan erbjöd sin medling såsom garant af freden i Oliva och traktaten i Fontainebleau, hvarigenom hertigen af Holstein år 1679 blifvit återstäld i sina rättigheter. Karl den tolfte afböjde ej helt och hållet anbudet, men han var främst af alt angelägen om sjömagternas vänskap och gick derför högst försigtigt till väga i denna sak [5]). Ett rykte om förbund med Frankrike till baka visades såsom falskt [6]), och då dess benägenhet för Sverige fortfarande lät sig förspörjas, upptogos visserligen med behörig tacksägelse de försäkringar som gjordes, ja man sökte från svenska sidan till och med visa den rätt man hade att fordra ett verkligt fullgörande af fredsgarantien, men sättet ställdes tills vidare till konungens af Frankrike eget godtfinnande [7]). Förhållandet var, att Karl den tolfte för afvärjande af det sachsiska anfallet på Lifland, en sak som han för tillfället skjutit åt sidan, gärna ville motse Frankrikes bistånd; men med afseende å de holsteinska angelägenheterna, som för närvarande helt och hållet togo hans uppmärksamhet i anspråk, sökte han undvika dess inblandning, emedan han befarade, att

[1]) Till Lillieroot den 27 Juni 1700.
[2]) Landstigningen skedde den 25 Juli eller fjorton dagar före fredsslutet.
[3]) Nordberg I, 104.
[4]) Till Palmqvist den 14 Mars.
[5]) Till Lillieroot den 15 April.
[6]) Till samtliga utländska ministrarne den 4 April.
[7]) Till Lillieroot den 3 Maj.

den skulle blifva Danmark till förmån och möjligen motverka sjömagternas åtgöranden [1]).

Själf ville Karl endast, jämte England och Holland, i denna fråga uppträda såsom garant af Altonafördraget [2]), och han fann altså andra magters uppträdande opåkalladt. Det var i egenskap af löftesman vid detta fördrag, som han förde kriget mot Danmark, ej därför att detta land deltagit i anfallsförbundet mot Sverige. Då nu Karls uppfattning af kriget var sådan, kan det ej förefalla underligt, att bestämmelserna i freden uti Travendahl [3]) så godt som uteslutande hade afseende på Holstein och ej på Sverige. För egen räkning utverkade Karl endast, att Danmark förband sig att hvarken medelbart eller omedelbart bistå Sveriges nuvarande eller tillkommande fiender [4]). På denna förbindelse afgåfvo de engelska och holländska sändebuden en särskild försäkring [5]), under det att hertigen sökte få hela fördraget garanteradt af sjömagterna och Frankrike, som genom sitt sändebud i Danmark, de Chamilli, gjort medlingsanbud [6]). Konungens vid fredslutet visade måtta — han kunde ju med den ställning han innehade betingat sig nästan hvad som hälst — väckte samtidens beundran, men har framkallat efterverldens klander. Detta var altför oegennyttigt handladt, har man sagt; det hade för hans och Sveriges kommande öde varit vida förmånligare, om han begagnat tillfället att grundligare tukta Danmark och så förekommit ett förnyadt fredsbrott. Man måste dock besinna, att Karl ej ännu kände vidden af de ränker, hvari hans fiender ville snärja honom, och att han ansåg sitt verk fullbordadt, när han infriat sitt löfte och hämnats sin svågers lidna oförrätter. Kriget på andra sidan Östersjön kräfde dess utom hans närvaro.

Under dessa förvecklingar hade Brandenburg i början visat en osäker hållning. Det var till hofvet i Berlin som Patkul först vändt sig under sina försök att stifta ett anfallsförbund mot Sverige [7]). Danckelman, kurfurstens då varande förste mi-

[1]) Till Palmqvist den 3 Maj och till Storren den 23 Juni 1700.
[2]) Till Lillieroot den 10 Maj.
[3]) Freden slöts den 8 Augusti.
[4]) 13:de artikeln.
[5]) Denna försäkring ratificerades af Generalstaterna den 8 Januari 1701. Originalet i R. A.
[6]) Lamberty I, 62 ff.
[7]) Noorden II, 22.

nister, fann likväl hans planer alt för äfventyrliga för att våga inlåta sig därpå; man tvärt om förnyade fördragen med Sverige. Det oaktadt dröjde kurfursten, likasom kejsaren [1]), att efter krigets utbrott öppet förklara sin ståndpunkt och skadade härigenom Sveriges sak. I anledning af åtskilliga underrättelser [2]) fruktades hans anslutning till konung August, och man trodde sig veta att infallet på Lifland ej skett utan hans vetskap [3]); man hoppades dock, att han genom de påminnelser England och Holland läto göra i Berlin skulle afhållas från att taga fiendens parti och i stället sluta sig till dessa magter [4]). Kurfursten ville i början uppträda som medlare i den lifländska saken; men från svenska sidan förklarade man sig ej nöjd härmed, utan framstälde upprepade yrkanden om fullgörande af den oliviska fredsgarantien och de nyligen bekräftade förbunden [5]).

Med afseende på Danmark uppmanade visserligen kurfursten »i significante och bemärkelige expressioner» dess konung att afstå från kriget, förklarande sig eljes förbunden att understödja Sverige [6]). Dessa hotelser åtföljdes dock ej af handling. Tvärt om syntes Brandenburgs förhållande på flere orter misstänkt; man klagade, att kurfursten afskedade krigsfolk, som sedan strax antogs af konung August [7]). Då varande svenska sändebudet i Berlin, Anders Leijonstedt, som egentligen uppehöll sig vid brandenburgska hofvet för att yrka på verkställande i åtskilliga punkter af de nyss slutna gränsfördragen [8]), gjorde flere gånger så i öfverläggningar med ministrarne som genom vid hofvet inlemnade memorialer påminnelse om hjälp i enlighet med fördragen, dock utan påföljd [9]). Visserligen nekade kurfursten, efter åtskilligt vacklande fram och åter, genomtåg åt Holstein för de sachsiska trupperna;

---

[1]) Till Strahlenheim den 4 Juli 1700.

[2]) Konung August hade haft en sammankomst med kurfursten i Oranienbaum; Flemming hade i Berlin konfererat med de brandenburgska ministrarne. Leijonstedt till K. M:t den 17 och 24 Januari.

[3]) Leijonstedt den 5 Mars.

[4]) Till Leijoncrona den 31 Mars.

[5]) Till Leijonstedt den 14 Mars och 30 April.

[6]) Till den samme den 17 Mars.

[7]) Till den samme den 17 Maj.

[8]) Jfr ofvan sid. 7.

[9]) Leijonstedts und. berättelse angående det, som under hans vistelse vid det kurbrandenburgska hofvet är förelupet. Sthlm den 27 Juli 1701. Acta historica.

men detta hindrade honom ingalunda från att sedermera släppa dem igenom till ett företag som dock, illa utfördt, blef utan vidare följder[1]). Han erbjöd vidare äfven i det holsteinska verket sin bemedling, men förklarade sig därvid ofördelaktigt för hertigen och visade sig partisk för Danmark, som med nöje antog hans mellankomst, emedan det ville vinna tid, så att de förenade flottorna hunne åtskiljas[2]). Vid ryktet om de lüneburgska truppernas förening med de svenska, sammandrog till och med kurfursten under förevändning att i agt taga händelserna i Holstein ett läger af åtta regementen vid Leutzen på gränsen mot Mecklenburg. Härigenom å daga lade han tydligt nog hvad han förde i skölden; man fruktade, att han skulle bryta neutraliteten[3]), men yppade det oaktadt ingen misstro mot honom, utan sköt skulden på hans ministrar[4]).

Ett förhållande, som denna tid starkt bidrog att aflägsna kurfursten från Sverige, var att i Berlin såg man uti Sverige »den starkaste opponenten» till de planer, med hvilka det brandenburgska hofvet då som ifrigast umgicks[5]). Gref Wartenberg, Danckelmans efterträdare, smickrade kurfursten med utsigten att förvärfva konungatitel och ansåg den rätta tiden härtill nu vara inne. Kejsaren och sjömagterna behöfde kurfursten och skulle därför ej vägra erkänna den nya värdigheten. Polen och Ryssland skulle säkerligen ej göra svårigheter. Helt annat hade man att vänta af den stolta och ceremoniösa svenska statskonsten. Detta ökade kallsinnigheten mot Sverige, och dess framställningar funno snart intet vidare gehör vid hofvet i Berlin[6]).

Lyckan stälde sig emellertid på Sveriges sida. Ehuru detta medförde uppskof i kröningsplanerna, fann Brandenburg likväl säkrast att ändra sitt uppförande[7]) och förena sina sträfvanden med de andra garanternas, så att Karl den tolfte efter

[1]) Leijonstedts och Storrens bref till K. M:t våren 1700.
[2]) Till Lillieroot den 10 Maj.
[3]) Leijonstedt den 3 Juni.
[4]) Till kanslikollegium och Storren den 4 Augusti.
[5]) Leijonstedt den 27 April.
[6]) Den samme den 14 Maj.
[7]) Den samme skrifver från Stettin den 28 Maj: »Man har ment sig impune och utan någon fara kunna göra hvad man ville i faveur af Danmark och konungen i Påhlen. Men nu innehålla mina bref från Berlin att där vid hofvet är en stor inquietude, sedan efterrättelse är inkommen om den lycklige action

freden såg sig föranlåten att hembära kurfursten sin tacksägelse för hans kraftiga officier, som mer än de öfrige medlarnes verkat till ett snart slut på kriget med Danmark [1]).

Karl hade nu fria händer att vända sig mot öster. Detta blef dubbelt nödvändigt, sedan Sverige på den sidan, utom konung August, äfven fått tsaren till fiende. Denne började nämligen kort efter freden i Travendahl att öppet deltaga i kriget. De två andra bundsförvandterna, August den andra och Fredrik den fjärde, hade brutit lös för tidigt; först nu var Peter den förste redo. Hans fredsbrott, ehuru falskt såsom det sachsiska, kom dock ej alldeles oväntadt. Man hade i Sverige befarat, att tsaren skulle taga Polens parti, och därför hos England och Holland begärt, det dessa magter ville hålla en minister hos honom för att förekomma sådant. De skulle vidare söka hindra freden mellan Ryssland och Turkiet [2]). I själfva verket var det osäkerheten i söder, som till en början höll Ryssland till baka [3]). När ryktet spred sig, att stilleståndet med turkarne blifvit förlängdt, då vågade Polen och Danmark offentligen beropa sig på det dittills hemlighållna förbundet med tsaren [4]), och denne samlade i tysthet sina krafter, ehuru

som den till Riga ankomne finniske secoursen haft emot Saxerna, samt om de svänske och lüneburgiske truppers inryckande i Hällsten och de Danskes delogerande ur Rheinbäck; aldramest skall dock bemälte hof hafva surprenerat den confirmation man haft ifrån Frankriket, att icke allenast marquis de Torci sagt åt den Påhlniske Envoyén Jordan, det hans konung hvarken frågade efter konungen i Påhlen eller hans vänskap, om icke han först och med det snaraste stälde Eders Kongl. Mayt till freds, utan att ock konungen af Frankryket själf för hela hofvet och alla främmande ministrar declarerat, att han slutit alliance med Engeland och Holland och med dem kommit öfverens om Spanska arfsaken. Såsom Eders Kongl. Mayt ock är i förbund med bemälte puissancer, så gifver denna tidning ett stort uppseende, och torde efter all liknelse det Brandenburgiska hofvets stora concepter på det sättet snart blifva förryckte och man begynna att småningom ändra den härtill förde conduite».

Och vidare: »Utur Berlin har jag ifrån en och annan den efterrättelsen, att såsom sakerna på mångahanda sätt till Eders Kongl. Mayts förmån och advantage sig förändrat, så skall man där vara mycket embarraserat och Churfursten därföre gifvit ordre till det vid Leutzen formerade lägret att intet gå öfver gränsen, såsom ock notificerat det åt konungen i Danmark och rådt honom att låta bilägga saken i godo, och skall jämväl den förehafde kröningen härigenom studsa, så att ingen mera talar om resan till Preussen, där likväl icke längesedan de hundrade Schweitzer och Gardes du corps med flera voro beordrade att hålla sig färdiga till uppbrott». Stettin den 25 Juni 1700.

[1]) Till Leijonstedt den 25 Augusti.

[2]) Till Lillieroot den 28 Mars.

[3]) Jfr tsarens bref till konung August den 9 Augusti. Norberg I, 94.

[4]) Till Lillieroot den 17 Maj.

han då ännu, med en dolskhet som var honom egen, under hycklade vänskapsbetygelser visste bemantla sitt företag.

Vi hafva redan sett, huru Karl genom ett raskt och kraftigt slag afväpnat Danmark och skiljt det från förbundet. Det gälde nu att med samlad magt kasta sig öfver de båda återstående fienderna och söka krossa dem den ena efter den andra.

Efter freden i Travendahl lät han altså föra trupperna öfver till Skåne och samlade åter sin här i Karlshamn för att med den inskeppa sig till Lifland.

Under en kort vistelse i fäderneslandet umgicks han med tanken att från Pommern göra ett anfall på Sachsen. De svenske sändebuden i Haag och Berlin erhöllo befallning att bereda sinnena på ett sådant företag [1]). Ryktet därom väckte den största bestörtning vid brandenburgska hofvet. Kurfursten, eljes helt och hållet upptagen af sina planer på konungakronan, lät besätta passen till Pommern [2]) och förklarade, att han, om de svenska trupperna sökte bryta sig igenom åt Sachsen, skulle söka hindra detta och i sådant ändamål låta sina trupper förena sig med de sachsiska [3]).

Karl den tolfte afstod emellertid tills vidare från denna plan och gick med hela sin magt åt öster. Här hade den gamle fältmarskalken Erik Dahlberg på ett högst förtjenstfullt sätt försvarat Riga mot sachsarne. Konung August hade tvungits draga sig till baka till Kurland och där gå i vinterkvarter. Men å andra sidan hade tsaren infallit i Ingermanland och lagt sig att belägra Narva. Dit hastade nu Karl och vann, ungdomligt djärf, sin första stora seger, som visserligen höljde de svenska vapnen med ära, men för Sverige blef af föga gagn. Konungens öfvermod hade trotsat de äldre generalernas försigtighet och likväl haft framgång; detta innebar en fara för framtiden. Den ryska öfvermagten var kastad till baka för en tid, Europa fyldes med beundran för den adertonårige hjälten; men detta första möte med ryssarne hade hos Karl alstrat ett farligt förakt för deras krigsduglighet och underskattande af tsarens magt. Nu skulle kriget med Ryss-

[1]) Till Lillieroot den 3 September 1700 och till Storren den 5 s. m.
[2]) Leijonstedt den 14 Oktober.
[3]) Storren den 25 November och 19 December.

land lätt varit afslutadt: men Karl underlät till sin olycka att fullfölja det för att i stället med sin hufvudstyrka vända sig mot konung August, till hvilken han fattat ett djupt misstroende.

Från Narva kunde han med större utsigt till framgång uppmana främmande magter att infria sina gifna löften och förbindelser [1]. Redan före afresan från Sverige hade Karl hos sjömagterna och sedan hos Frankrike låtit göra förnyade »inständiga ansökningar» om den oliviska fredsgarantiens fullgörande. Kunde hjälp i manskap för året ej å stad kommas, begärde han penningar såsom en ersättning, hvilken borde månadligen till ett visst belopp utgöras [2]. I Haag fäste Lillieroot uppmärksamheten på den fara, som hotade den holländska handeln, om Ryssland finge fast fot vid Östersjön. Tsaren skulle då med den förkärlek han egde för marinen snart skapa en inhemsk flotta och draga handeln i dessa farvatten till sig.

Ställningen i norden antog ett så hotande utseende, att den holländske rådspensionären företog en resa till Loo för att med konung Vilhelm rådgöra om åtgärder att besvärja den storm, som hotade att rycka in i sin hvirfvel hela norra Europa [3]. Båda statsmännen voro väl Sverige benägna och önskade lika ifrigt att aflägsna hvarje tvisteämne, som kunde störa freden eller rubba jämvigten. Till något verksamt deltagande kom det likväl icke från sjömagternas sida. De hade redan i kriget mot Danmark genom sin mellankomst gagnat Karls sak och ansågo sig därmed tills vidare ha gjort nog, ehuru helt andra grunder åberopades för den hjälp, som nu begärdes. Man ville först se till, hvad underhandlingar förmådde uträtta. De magter, hvilkas hållning mot Sverige syntes tvifvelaktig, sysselsattes på annat håll. Det preussiska hofvet, hvars politik varit oviss och vacklande, altsedan gref Wartenberg där fått högsta inflytandet, upptogs af förhandlingar om den nya konungatitelns erkännande och kunde genom eftergift i detta afseende ledas hvart som hälst [4]. Danmark åter, som å nyo tagit miss-

[1] Till kejsaren, konungarne af England och Frankrike, till Generalstaterna och Brandenburg den 1 December 1700.

[2] Till Lillieroot och Leijoncrona den 29 Augusti samt till Palmqvist den 8 September.

[3] Lamberty I, 162.

[4] J. G. Droysen, Geschichte der Preussischen Politik (Leipzig 1867) IV, 241 ff.

tänkta steg mot Holstein och skickat hjälptrupper till Sachsen, gjordes oskadligt därigenom att sjömagterna togo 12,000 man af dess här i sin sold för kriget i vester [1]), medan kejsaren likaledes erhöll 6,000.

Upprepade försök att mäkla fred mellan de krigförande magterna misslyckades; Karl lät sig ej hejdas. Snart var hela Lifland åter eröfradt; svenska hären gick öfver Düna [2]) och stod segrande i Kurland, medan kvarlefvorna af den sachsiska, som fåfängt sökt bestrida honom öfvergången, i vild flykt uppsökte Lithauen.

Karl hade genom denna seger nått en sådan ställning, att han med fördel kunnat afsluta den mot honom så orättmätigt började striden. Efter halftannat års segerrik kamp voro nu hans tre motståndare, den ena efter den andra, kastade till marken. Förbundet mellan grannarne var sprängdt; det gemensamma inre syfte, som skulle kunnat sammanhålla dem, felades. Danmark hade inlåtit sig i striden egentligen för att inskränka den holsteinske hertigens myndighet; tsaren för att få fast fot i Östersjön, ett vilkor, som han ansåg oundgängligt för Rysslands framåtskridande; konung August åter för att göra eröfringar i Lifland och vidga sin magt i Polen. Intet var altså gemensamt i deras sträfvanden; endast fiendskapen mot Sverige, den farliga medtäflaren om öfverväldet i norden, hade förenat dem. Den fred, som Karl nu kunnat föreskrifva på fiendens mark, hade alla utsigter för sig att till intet göra det lösa förbundet nu, sedan det första öfverrumplingsförsöket misslyckats och båda hans fiender sökte förlikning. Sveriges, liksom hela nordens, öde kunde så både i yttre och inre afseende för lång tid hafva gestaltat sig helt annorlunda än som skedde.

Det var därföre ett beslut af verldshistorisk vigt Karl den tolfte fattade, då han till baka visade fredsanbud [3]) och upprepade medlingsförsök [4]) samt fortsatte kriget med Polen. Hvad som mest bidrog att bestämma honom härför, var den djupa mot-

[1]) Jfr förbundet mellan Danmark och Sjömagterna den 20 Januari 1701.
[2]) Den 9 Juli.
[3]) Jfr Böttiger, Geschichte des Kurstaates und Königreichs Sachsen II, 235.
[4]) I anledning däraf att såväl England som Generalstaterna å nyo erbjudit sina officier, lät Karl den tolfte förklara att de väl måtte arbeta för

vilja han fattat för konung Augusts falskhet, en motvilja, som hos Karl mognat det olyckliga beslutet, att störta denne furste från tronen i Polen. Redan nu uttalar han offentligen denna plan och fasthåller den sedan orubbligt; den kommer honom att glömma hvarje annat mål, medan han oaflåtligt fullföljer detta enda. Som en fix idé beherskar den honom; som hans onda genius till intet gör den frukterna af alla de glänsande framgångarne; hvarken fosterlandets nöd eller utländska föreställningar förmå afleda hans uppmärksamhet därifrån, blind som han är för det stötande däri, för alla dess farliga följder[1]).

Vi hafva följt Karl den tolfte genom de politiska förvecklingarna från stridens början, till dess han står vid Polens gräns. Efter att några månader hafva tågat af och an i Kurland, går han i början af år 1702 in i Samogitien och fördjupar sig för åratal i sitt polska krig.

Det ligger utom vår uppgift att skildra vexlingarna i denna långvariga, egendomliga strid, hvarunder partierna vildt tumlade om och olika härar, svenska, sachsiska, ryska och polska, kämpade med hvarandra i ett land, där freden egentligen ej var bruten. Karls krig i Polen bildar i flere afseenden ett helt för sig och utmärkes äfven därigenom att den tråd, som dittills så nära sammanbundit händelserna i det nordiska kriget med förhållandena i det öfriga Europa, under denna tid var liksom afsliten. Krigsskådeplatsen i norden syntes, så att säga, afstängd från den öfriga verlden; vapengnyet från söder trängde ej dit, och Karl den tolfte var uteslutande upptagen af sitt eget verk. Lika litet som han lät störa sig af någon utländsk inblandning, lika så litet bekymrade han sig om hvad som tilldrog sig omkring honom. I utlandet fruktade man dock hans närhet; han kunde däraf taga sig anledning att uppträda i striden på fastlandet; i så fall var klart att den, i hvars vågskål han kastade sitt segerrika svärd, skulle få öfvervigten. Statsmännen sökte därför ifrigt utgrunda hans planer med afseende på ställningen i Europa; sanningen, att han inga hade och, obekymrad om alt annat, endast oryggligt fullföljde sitt eget

freden, men att han ej ville någon formel mediation. Till Lillieroot och Leijoncrona den 30 December 1701.

[1]) Hela Karls sätt att betrakta afsättningen framgår redan af hans bref till kardinalprimas och polska ständerna den 30 Juli 1701, tryckta hos Nordberg I, 171 ff.

syfte, ville de ej tro. I sin oro sökte de med ifver att länka hans vapen mot öster, men förgäfves. Först då han nått sitt mål och ansåg sig färdig — men också först då, bröt han upp och gick mot Ryssland.

Medan detta tilldrog sig i norra Europa, hade händelserna i det södra hastigt utvecklat sig. Redan innan Karl den tolfte vek af inåt Polen, var striden om det spanska arfvet i full gång. På alla håll länge väntad och ifrigt förberedd, hade den dock för ett ögonblick sett ut att kunna förekommas. Sedan Karl den andre i Spanien dött, hade visserligen Ludvig den fjortonde vid de europeiska hofven låtit förkunna, det hans sonson, hertig Filip af Anjou, i kraft af den spanske konungens sista testamente, tagit den lediga tronen i besittning. Men han hade därvid ock afgifvit så kraftiga försäkringar att den franska och spanska kronan aldrig skulle förenas, att till och med sjömagterna, oaktadt de ingångna delningsfördragen, icke ansågo sig kunna vägra sitt erkännande [1]). Äfven Karl den tolfte gillade hvad som skett: han lyckönskade den franske konungen först till testamentet och sedan vid hans sonsons tronbestigning [2]).

Ej så kejsaren, som strängt fasthöll sin sons, ärkehertig Karls rätt. De katolske kurfurstarne af Bayern och Köln äfvensom hertigen af Savoyen slöto sig till Frankrike, och striden utbröt i Italien. Då nu Tyska riket förklarade sig neutralt, stod kejsaren till en början alldeles ensam. Men snart uppträdde Ludvig den fjortonde öfvermodigt; han lät efter Jakob den andres död utropa dennes son såsom konung af England, något som naturligtvis måste väcka ond blod på andra sidan kanalen, och mot hvilket äfven Karl den tolfte inlade sin gensaga [3]). Nu stälde sig sjömagterna vid kejsarens sida och slöto med honom den s. k. stora alliansen [4]). Kriget upplågade och blef snart allmänt. De små staterna måste sluta sig till de stora: de hade endast att välja mellan Ludvig den fjortonde och de allierade.

Med stor ifver rustades till nästa fälttåg, som skulle öppnas våren 1702. Sjömagterna, hvilka hällre offrade sitt guld än

[1]) Droysen IV: 250.
[2]) Till konung Ludvig den 12 Maj och den 21 Juli 1701.
[3]) Till kanslikollegium den 9 Januari 1702.
[4]) Den 7 September 1701.

medborgarnes blod, sökte värfva krigsfolk öfveralt i Europa: mot subsidier och underhållspenningar skulle trupper aflåtas åt de förbundna. Där drefs af de mindre hofven vid denna tid en formlig handel med soldater, en inkomstkälla, som var högst lockande för furstarne, enär den fylde schatullet med penningar, hvilkas användande ej var underkastadt kontroll, på samma gång som detta förfarande satte dem i stånd att, om ock i främmande tjänst, hålla en starkare här än eljes varit möjligt. Vi hafva redan nämnt, huru Danmark förmåddes att ställa 18,000 man i sjömagternas och kejsarens sold. De tyska furstehusen äflades att få sälja folk åt de allierade, och den ena subsidietraktaten efter den andra afslöts mellan dem och sjömagterna. Äfven konungen af Preussen upplät 5,000 man enligt ett särskildt fördrag med England och Generalstaterna[1]), ehuru han redan i följd af det förbund, han nyss ingått med kejsaren, var skyldig att lemna trupper till kriget[2]). Han hade begagnat sig af den hotande faran för att i Wien tilltvinga sig Österrikes medgifvande till sin upphöjelse; nu ville han genom sitt deltagande vinna konungatitelns allmännna erkännande vid freden.

Det var nämligen denna gång intet större nationelt eller religiöst intresse, som förde Preussen in i den stora europeiska striden. De andra krigförande magterna hade hvar för sig anspråk att göra gällande eller fördelar att försvara. Preussen däremot hade med afseende å det spanska arfvet inga fordringar att framställa; det berördes endast obetydligt af frågan om det bourbonska husets öfvervigt; dess gränser och dess handel kunde ej sägas vara angripna. Preussens deltagande i det stora kriget var altså ingen nödvändig sak.

Tvärt om; Fredrik den första hade anledningar nog att hålla sig neutral. Han fruktade nämligen för sina länder i öster, hvilka han ansåg hotade genom det svenska infallet i Polen: Karl den tolftes segrar där i landet gjorde honom orolig. Han hade dess utom på denna sida fördelar att bevaka; staden Elbing var åt honom pantsatt för en innestående fordran hos republiken; det var osäkert, hvilken hållning den svenska ko-

[1]) Den 30 December 1701. Lamberty I.

[2]) Med 8,000 man hade Preussen genom traktaten i Wien den 16 November 1700 lofvat understödja kejsarens anspråk.

nungen skulle intaga gent emot detta anspråk. Åtskilligt kunde också för den preussiska statskonsten stå att vinna, om hon klokt visste begagna sig af den trassliga ställningen i grannlandet: ett kraftigt uppträdande på endera af de krigförandes sida och i rätta ögonblicket skulle otvifvelaktigt förskaffa konungen en betydande fördel, vare sig på Sveriges eller Polens bekostnad; det hade hans faders, den store kurfurstens, föredöme nogsamt visat.

Det kan synas som om dessa skäl kunnat vara tillräckliga för att göra kurfursten tveksam, innan han drog svärdet mot Frankrike. Där gåfvos emellertid äfven andra. Å ena sidan gjorde nämligen Ludvig den fjortonde stora anbud äfven om Preussen endast förklarade sig neutralt. Å den andra var det sätt hvarpå de förbundna behandlade den nyblifne konungen, alt utom smickrande. Så angelägna de än voro att för den kommande striden försäkra sig om hans trupper, så ville de likväl på intet vis tåla, att han såsom deras jämlike upptogs i förbundet [1]). Med åtlöje hade Vilhelm den tredje talt om den preussiska konungakronan, om också förhållandena sedan tvungo honom att till och med söka förmå Generalstaterna till att ge efter för kurfurstens nyck; och hvad kejsaren beträffar, så såg han uti Preussens hjälpsändning endast en uppfyld pligt, som till fullo uppvägdes af medgifvandet med afseende på titeln.

Efter Vilhelm den tredjes död hade därtill konungen af Preussen genom dennes testamente blifvit grymt sviken med hänsyn till de arfsanspråk, han med skäl ansåg sig kunna framställa åtminstone på en del af de oraniska godsen vid Rhen och i Nederländerna. Häraf orsakades vidlyftiga och obehagliga underhandlingar: sinnesstämningen upphetsades: en stark spänning uppkom mellan det preussiska hofvet och Generalstaterna, hvilka voro insatta till testamentets verkställare [2]). Och detta missförhållande mellan Preussen och Holland var så mycket farligare, som det inträffade just i det ögonblick, då den europeiska koalitionen i Vilhelm af Oranien förlorade sin främste ledare och sammanhållningen därmed i och för sig var hotad.

[1]) Jfr Noorden, Die preussische Politik im spanischen Erbfolgekriege uti Sybels Hist. Zeitschrift XVIII.
[2]) Droysen IV, 267 ff.

Alt detta till trots var det likväl Preussen, som på tyska riksdagen genomdref krigsförklaringen mot Frankrike; och vid öppnandet af sommarfälttåget år 1702 voro dess trupper de första att träda i elden på holländska sidan. Fredrik den förste sväljde all förtret. Ytterligt svag för sin nya värdighet ville han göra alt för att befästa den samma, och som han trodde detta kunna ske bäst i förening med de allierade, så stälde han sig på deras sida.

Till detta steg bidrog äfven en annan omständighet. Det preussiska hofvets politik leddes denna tid af konungens allrådande gunstling, öfverste kammarherren gref Kolbe von Wartenberg. Denne sökte gömma sin bristande politiska förmåga och sina vacklande planer under den lysande ytan af nöjen och hoffester. Han ville smickra sin herre med ett inveckladt ceremoniel och genom att i det yttre på alt sätt upprätthålla kunglighetens glans; men härtill kräfdes medel och, då kassan af en sådan hofhållning snart var tömd och det utarmade folket ej vidare kunde betungas med skatter, hade han snart ingen annan utväg att tillgripa än subsidier, som endast kunde erhållas hos sjömagterna [1]).

Så drogs Fredrik den förste halft med, halft mot sin vilja alt djupare in i kriget mot Frankrike. Under det han använde sina stridskrafter på de allierades sida, sökte han altjämt att hålla ett vakande öga på ställningen i Polen. Han ville här med underhandlingar å stad komma detsamma som med vapenmagt på förra stället. Detta var naturligen fåfängt.

Under ett sådant vacklande fram och åter kom den preussiska statskonsten småningom i ohjälpligt beroende af sjömagterna, som gjorde alt för att draga dess intressen till det stora kriget och afvända uppmärksamheten från händelserna i norden. Här sågo de nämligen Karl den tolftes företag med högst misstänksamma blickar. Om äfven deras fruktan för den svenske konungens anslutning till Ludvig den fjortonde visade sig vara ogrundad, så verkade icke desto mindre hans krig till Frankrikes förmån. Också sökte man ej längre från franska sidan att arbeta på freden mellan Karl den tolfte och konung August,

[1]) Jfr Droysens och Noordens nämnda arbeten.

utan ansåg den tvärt om böra afböjas [1]). Den svenska hårens vistelse i Polen var, änskönt sådant visst icke låg i Karls afsigt, en nyttig diversion för Ludvig den fjortonde; de allierade beröfvades därigenom hjälptrupper, på hvilka de eljes kunnat räkna. Karl själf var nämligen hindrad att verksamt bistå dem, och vidare kvarhölls för kriget i öster det manskap konung August i annat fall skulle skickat.

Dessa förhållanden gjorde emellertid att, ju mer den stora striden mot Frankrike upplågade, dess mer visade sig sjömagterna angelägna om Karl den tolftes bevågenhet, i synnerhet sedan framgången afgjordt syntes luta åt hans sida. Förgäfves hade England och Generalstaterna, såsom vi sett, i förstone sökt att genom anbud af sin bemedling stäfja oron i norden. På upprepade anmaningar från svenska sidan att fullgöra den oliviska fredsgarantien och de ingångna förbunden hade svarats endast med vänskapsbetygelser och höfliga undflykter. Karl den tolfte tröttnade dock ej att, pekande på fördragen, förnya sina framställningar om verksam hjälp [2]); och hans framgångar gjorde, att man både i London och Haag småningom fann sig föranlåten att låna ett villigare öra åt dessa fordringar, om man ock af förhållandena såg sig hindrad att på något verksamt sätt efterkomma de samma. England bjöd i stället för det utlofvade krigsfolket ett parti kläde för härens behof, hvarom svenska sändebudet i London fick befallning att underhandla [3]), och ville ytterligare göra Karl en större föräring af kanonkrut [4]). Rådspensionären åter yttrade, att Generalstaterna väl voro villiga att enligt fördragen utgöra hjälpen; men för att förmå dem till »en prompt och stor bevillning» föreslog han, att 10,000 man svenska trupper skulle mot sold öfverlåtas i kriget mot Frankrike. Detta förslag klingar nog egendomligt, då svenske konungen just för att fortsätta det krig, hvari han var invecklad, själf begärt understöd.

---

[1]) Franska sändebudet i Polen till konung Ludvig den 10 Augusti 1702.

[2]) K. M:t till kanslikollegium den 20 Mars 1701, med befallning att instruera de utländska ministrarne »att medelst alla görliga representationer och underhandlingar urgera och påstå præstation och fullbordan af alla garantier af Oliviska freden».

[3]) Till Leyoncrona den 22 April 1701.

[4]) Härom afhandlades mellan Marlborough och Lillieroot i Holland, såsom framgår af den förres bref till den senare den 18 Augusti och den 9 September 1702. Murray: The Marlborough dispatches, 1 vol.

Karl afslog emellertid ej helt och hållet denna anhållan, som af Cranenburg, det holländska sändebudet i Polen, under ursäkter för dröjsmålet med undsättningen inför honom upprepades. Han lät till och med Lillieroot i Haag med sjömagterna öppna underhandlingar angående de begärda trupperna, men förklarade därvid tillika att de båda frågorna ej finge sammanblandas; förhandlingen om det manskap, som åt de förbundna kunde komma att upplåtas, finge på intet vis fördröja den hjälpsändning, de voro skyldiga Sverige. Lillieroot borde dock med afseende på omöjligheten att till årets kampanj lemna den betingade styrkan draga ut på tiden med denna underhandling [1]).

Under hvarjehanda förevändningar uppsköts också afgörandet, hvilket särdeles bekymrade hertigen af Marlborough, som var angelägen att få de svenska trupperna [2]). Emellertid blef ställningen i vester för sjömagterna alt mera tryckande; de måste för att ej alldeles afskära hvarje hopp om Karl den tolftes deltagande i deras sak, på något sätt visa sig medgörliga; och strax efter ingåendet af den stora alliansen, hvilken äfven Sverige af kejsaren inbjöds att biträda [3]), å stad koms i Haag ett fördrag med England och Generalstaterna, enligt hvilket dessa magter i stället för den hjälp i manskap, de eljes voro skyldiga att utgöra, skulle betala 200,000 thaler. De skulle vidare åt svenska kronan gå i borgen för ett större lån, och kommissarier borde utnämnas för en närmare underhandling [4]). Karl den tolfte visade också genast, att han betraktade det slutna endast som en god början, och uttryckte, redan när han öfversände bekräftelsen på denna öfverenskommelse, sitt hopp att sjömagterna lätt skulle låta förmå sig att öka den summa de i afräkning på hjälpsändningen utlofvat [5]). Lillieroot skulle fortsätta underhandlingen och söka hålla England och Holland i humör, oaktadt svenske konungen för närvarande ej kunde blotta sina länder genom att afstå krigsfolk åt de förbundne [6]).

---

[1]) Till Lillieroot den 22 Juli och den 11 Oktober 1701.
[2]) Lamberty II, 148.
[3]) Kejsar Leopold till Karl den tolfte den 10 November.
[4]) Fördraget afslöts den 26 September; det ratificerades af konung Vilhelm den 18 Oktober och af Generalstaterna den 7 November. Originalerna i R. A.
[5]) Till Lillieroot den 2 November.
[6]) Till den samme den 3 April 1702.

Vid konung Vilhelm den tredjes död var Karls förtroliga hållning mot sjömagterna ännu den samma[1]). Missnöjd med det förbund, kejsaren ingått med konungen af Polen, lät han uppmana dessa magter att så mycket kraftigare »gripa honom under armarne, på det han efter sakernas slut på polska sidan måtte kunna antaga sig det allmänna, hvilket han af så många skäl billigt läte vara sig om hjärtat»[2]). I själfva verket voro också Karls sympatier i den stora striden på sjömagternas sida. Hans stolthet stöttes af det franska öfvermodet; i de allierades sak såg han äfven i viss mån den protestantiska religionens och denna ansåg han sig kallad att försvara. Af sitt eget krig hindrad att verksamt uppträda, sökte han dock att i Haag upprätthålla en vänskaplig förbindelse med dessa magter och gaf Lillieroot nytt tillstånd att underhandla angående manskaps öfverlåtande i de förbundnas tjänst[3]). Han ville härigenom »bryta sina illviljares anslag».

Detta hindrade dock icke, att vid engelska hofvet efter konung Vilhelms bortgång en förstämning mot Sverige blef märkbar. Man hade tröttnat vid de svenska sändebudens ständigt undvikande, obestämda svar och lät dess utom uppskrämma sig af lösa rykten om Frankrikes inflytande hos Karl[4]). Visserligen fortsattes i Holland underhandlingen emellan Lillieroot å ena sidan, Marlborough och Heinsius å den andra. Konung Augusts ansökningar om hjälp afslogos; och efter Karls lysande seger vid Klissow[5]), som hotade hela Polen med upplösning, sökte till och med sjömagterna gemensamt med kejsaren att ännu en gång erbjuda sin medling. Men i allmänhet afstodo de förbundna efter denna tid från försöken att dämpa krigslågan i norden; de sågo att i sådant syfte intet kunde

[1]) Händelsens vigt uppskattades likväl till fullo af Karl. Till kanslikollegium skrifver han den 20 Maj 1702 »angående den ändring, som såväl det allmänna verket in Ecclesiasticis och Politicis som vårt särskilda intresse kan vara underkastadt, sedan konung Vilhelm af England är frånfallen. hvilken varit det starkaste bandet till enighet och samdrägt emellan England och Holland, samt såväl emot Oss alltid betygat en synnerlig personel vänskap och kärlek som ock medelst sitt förstånd och myndighet mycket bidragit till jämvigtens underhållande i Europa».

[2]) Till Lillieroot den 5 Juni.

[3]) Högst 6,000 man, men ej så länge konungen själf behöfde dem. K. M:t till Lillieroot den 14 November.

[4]) Noorden, I, 222.

[5]) Den 9 Juli.

uträttas och att af Karl tills vidare ingen hjelp var att vänta; förhandlingen om trupperna betraktades endast såsom ett medel att uppehålla vänskapen. Småningom öfvergick man alt mer och mer på den politiken, att öfverlemna det nordiska kriget åt sig själft och endast söka hålla det inom tillbörliga gränser. I Polen fick Karl den tolfte, konung August och de olika konfederationerna fritt rasa mot hvarandra, men striden skulle ej vidare få utbreda sig. Det arma landet prisgafs åt sitt olyckliga öde: endast de skadliga följderna för Europa sökte man förekomma: hindrades blott icke grannländerna af fruktan för Karls vapen att sända sina härar mot Frankrike, var man till freds ständ och hoppades, att »den nordiska kratern, på alla håll afsöndrad från den omgifvande verlden, skulle brinna ut i sig själf»[2]).

3.

Så stodo sakerna i slutet af år 1702. Helt och hållet upptagen af sin afsättningskamp mot konung August, tågade Karl den tolfte med sin segervana här fram och åter i det af partier sönderslitna, af olyckor utarmade Polen; sjömagterna åter hade all sin uppmärksamhet rigtad på kriget mot Ludvig den fjortonde. Sedan statskonstens sträfvanden att släcka den ena af de tvänne krigslågorna eller åtminstone slå dem samman till en, hade strandat, var skådeplatsen för händelserna i norden skild från den i vester. Midt emellan båda stod Preussen, som väl i spanska tronföljdsstriden, men ännu ej med afseende på förhållandena i Polen intagit en bestämd ställning.

Vi hafva i det föregående sett, huru kurfursten af Brandenburg vid utbrottet af det nordiska kriget visat en tvätydig hållning, men huru han under striden med Danmark mera af händelsernas tvång än i kraft af de ingångna förbunden förmåddes öppet taga Sveriges parti. Det goda förhållandet varade emellertid ej länge; från svenska sidan gjordes visserligen alt för vänskapens bibehållande, men kurfursten misstänktes snart åter att stå i hemlig förbindelse med fienderna; han vägrade ej de danska trupperna genomtåg åt

[1]) Noorden II, 35.

Sachsen och lemnade alls intet gehör åt Karls framställningar om fullgörande af den oliviska fredsgarantien och de ingångna allianserna, ja hans ministrar vågade till och med, för att på något sätt urskulda sig, förneka det någon sådan framställning, muntlig eller skriftlig, blifvit gjord i Berlin[1]). Sedan konungatiteln antagits, blef förhållandet till Sverige än mer kyligt, då Karl den tolfte ej genast »fann convenience» att erkänna den samma. Storren, det svenska sändebudet i Berlin, måste vid det preussiska hofvets återkomst från kröningen i Königsberg[2]) draga sig till baka till Stettin för att där invänta konungens befallning angående det han med afseende på den nya värdigheten hade att i agt taga[3]). En sådan befallning lät emellertid vänta på sig, och förbindelsen med det preussiska hofvet var så godt som afbruten[4]). Detta vållade i synnerhet olägenhet för de svenska regeringarna i Pommern och Bremen, som måste stå i en ständig beröring med Preussen och nu fingo sina bref till de preussiska myndigheterna ouppbrutna till baka i anledning af den bristfälliga titeln. Endast en nödtorftig och högst besvärlig meddelelse skedde genom den preussiska gesandten i Stockholm, gref Dohna[5]).

Behofvet af en närmare förbindelse gjorde sig å ömse sidor känbart, och det är högst egendomligt att se, huru denna anknöts just vid samma tid, som underhandlingen med sjömagterna börjar blifva mindre liflig. Det var i Haag, där vid denna tid den europeiska politikens trådar och särskildt svenska underhandlingens lupo samman, närmandet först egde

[1]) Genom ett långt memorial måste Leijonstedt. f. d. svenskt sändebud i Berlin, inför K. M:t försvara sig mot så oförsynta påståenden som de man från Preussen gjorde, nämligen att vid hofvet i Berlin inga bref blifvit framlemnade, inga påminnelser gjorda angående den påstådda hjälpen. Jfr hans ofvan anförda und. berättelse.

[2]) Den 18 Januari 1701 n. st.

[3]) Storren till K. M:t den 9 Februari.

[4]) I Stockholm sökte konung Vilhelm för att återställa det goda förhållandet, genom sin resident Robinson verka för erkännandet af preussiska konungavärdigheten. Från svenska sidan visade man benägenhet att i händelse K. M:t därtill gåfve tillstånd, underhandla med preussiska ministern, gref Dohna, om saken. Man ville »sondera honom, hvaruti hans herre skulle vilja vara K. M:t till viljes till ett reciproct bemötande och vänskapens stadfästande, præponerandes honom därtill med något, som kunde lända till K. M:ts intresse». Kanslirådet S. Åkerhielm till Piper, den 5 Februari. Acta historica.

[5]) Till kanslikollegium den 30 Juli.

rum mellan Sverige och Preussen — eller Brandenburg, såsom det från svenska sidan i officielt språk ännu hette.

Första anledningen därtill gafs under det besök konung Fredrik den förste eller, som vi tills vidare vilja kalla honom, kurfursten sommaren 1702 [1]) aflade i Haag för att i egen hög person hos Generalstaterna söka uppgörelse uti den oraniska arfsfrågan. Wartenberg, som åtföljde honom, gick att uppsöka Lillieroot och hade med denne ett samtal. Han utlät sig härunder endast allmänt »med försäkringar i gemen» om sin herres vänskap, men bad att få återkomma för att närmare förklara sig. Lillieroot hörde dock ej vidare af honom, men förstod, att orsaken härtill var, att kurfursten haft sådana tidender ur Polen, som om sakerna där vore i ett slätt tillstånd för konungen af Sverige [2]).

Om också detta steg till en början blef tämligen enstaka, så var dock ett uppslag gifvet till vidare meddelelse. Kom så ryktet om segern vid Klissow, och hela Europa talade om svenskarnes framgång. Detta rensade luften. De tröga och ovissa vännerna tvungos att uttala sig. Marlborough upptog på nytt frågan om förbund mellan Sverige och sjömagterna [3]). Den brandenburgske ministern, baron von Schmettau, talte både med rådspensionären och Lillieroot om freden i Polen och afgaf de kraftigaste försäkringar, att hvad som sades om kurfurstens underhandlingar med danska och ryska hofven vore utan grund [4]). Eljes visste man, att Danmark, som gått öfver på Rysslands och Polens sida, gjorde alt för att vinna Brandenburg; och i Berlin sades Flemming för konung Augusts räkning starkt arbeta i samma syfte. Lillieroot ansåg nödvändigt att hålla kurfursten från en sådan förening; man kunde väl ej särdeles lita på hans ord, men han vore lätt att vinna; af Schmettaus utlåtelser kunde slutas, att innan kurfursten inlät sig för långt med Danmark, ville han först se till, om han ej kunde komma på förtrolig fot med Sverige [5]). Till följe

[1]) Redan tidigare på året hade väl rådspensionären sökt å stad komma ett närmande mellan Sverige och Preussen, men detta försök hade i följd af sin obestämdhet afstannat. Lamberty II, 6.

[2]) Lillieroot till K. M:t den 29 Juni 1702.

[3]) Den samme den 10 September.

[4]) Den samme den 12 Augusti och den 11 Oktober.

[5]) Den samme den 18 Oktober 1702.

häraf önskade Lillieroot erhålla befallning om underhandling med Brandenburg, hvars minister visat sig särdeles välvillig, men hittils måst stanna vid »generale termer»[1]).

Karl den tolfte upptog dessa underrättelser väl. Han ville förvissa sig om kurfurstens afsigter, men dennes dittils visade hållning gjorde, att han i början gick ytterst försigtigt till väga vid den nya vänskapens inledande. Lillieroot, som uti Haag fortsatte underhandlingen med sjömagterna i det oändliga, erhöll i slutet af år 1702 konungens tillåtelse att lyssna till Brandenburgs där å orten framstälda förslag[2]). Strax därefter, då kurfurstens fullkomliga allvar med förtrolighetens upprättande från flera håll förspordes, mottog Lillieroot en bestämdare befallning att till den brandenburgske ministern i Haag afgifva försäkringar om konung Karls benägenhet att med hans herre lefva i god sämja och på denna grund med honom inlåta sig i underhandling[3]).

Saken skulle emellertid hållas ytterst hemlig: berättelse därom borde insändas endast till Kongl. Maj:t[4]). Den anförtroddes med tillförsigt åt Lillieroots »vanlige betygade zele och varsamhet». Han var visserligen hemkallad och hans efterträdare, Palmqvist, redan nämnd[5]); men för att föra denna underhandling till slut erhöll han tillåtelse att ännu en tid stanna i Holland. Lillieroot började också redan i Januari 1703 att hålla sammankomster med Schmettau[6]). Under afvaktan på fullmagt[7]) och närmare instruktion ville man å ömse sidor förslagsvis uppsätta punkter. Men huru vida en ny traktat skulle göras, var i början ej klart; grundvalen för under-

---

[1]) Lillieroot till kanslikollegium den 4 November 1702.

[2]) »Nu, ehuruväl Chur-Brandenburgs förhållande emot Oss har för detta varit något sällsamt; så vele VI icke dess mindre tillåta Eder att lystra efter det som bem:te minister (den brandenburgske) på sin herres vägnar har att förebringa, så lagandes att I på det nogaste blifven underrättade om hans egentliga uppsåt samt hvad han å den ena sidan åstundar af Oss och däremot å den andra är sinnad Oss göra till viljes». K. M:t till Lillieroot den 14 November.

[3]) Till Lillieroot den 6 December.

[4]) Eljes skulle en duplett af alla bref afgå till kanslikollegium. Till samtliga ministrarna den 11 April 1700.

[5]) Till Generalstaterna den 12 Augusti 1702.

[6]) Lillieroot den 3 Januari 1703.

[7]) Denna, uppsatt in duplo med olika titlar för kurfursten, var daterad den 20 Januari, men öfversändes först i Mars, jämte fullmagten för underhandlingen med sjömagterna. Till Lillieroot den 4 Mars.

handlingen skulle i alla fall blifva vänskapens återupprättande och en försäkran, att ingendera af furstarne skulle sluta något nytt fördrag eller hålla fast vid något gammalt till den andres nackdel.

På Lillieroots uppfordran inhemtade Schmettau från Berlin närmare kännedom om kurfurstens fordringar. Under betygande af sin stora glädje öfver Karl den tolftes visade bevågenhet förklarade sig denne först och främst vilja hafva sin konungavärdighet erkänd och den gamla förbindelsen återstäld, därigenom att de båda konungarne hölle sändebud vid hvarandras hof; de gamla förbunden skulle bekräftas; vidare ville kurfursten bidraga till en för Sverige nöjaktig fred i Polen och föreslog slutligen ett giftermål mellan kronprinsen och den svenska prinsessan [1]).

Så lydde det första förslaget från Brandenburgs sida. Lillieroot anmärkte genast, att frågan om freden i Polen ej hörde hit; kurfurstens benägenhet därvid kunde ändock främja den saken. Giftermålsförslaget borde ej häller här upptagas, då förhandlingen skulle hållas hemlig. Dessa frågor lades också för tillfället å sido, men spela sedan fram vid nästan alla underhandlingar mellan Sverige och Preussen. En af kurfursten uttalad farhåga, att svenska konungen tänkte behålla Kurland vid freden, besvarades helt kort med den förklaringen, att detta vore hans obestridliga rätt, om han ville det [2]).

Af alla tecken kunde emellertid slutas, att kurfursten och hans förste minister [3]) voro särdeles angelägna om förbundet, men man menade i Berlin, att Karl också hade lust därtill, hvadan man ansåg sig hafva utsigt att fordra några fördelar, om några skulle gifvas. Redan i Mars kunde Lillieroot till Kongl. Maj:t öfversända några af honom enskildt uppsatta och af Schmettau gillade punkter, om han ock därvid nödgades tillstå, att i förslaget ingen reel fördel gafs Sverige mot det betingade erkännandet af preussiska konungavärdigheten. Han ansåg där-

[1]) Lillieroot den 24 Januari 1703.

[2]) Den samme den 7 Februari.

[3]) »Voster Excell:ce apprendera aussi par les ordres que l'on donne à Monsieur le baron de Smetton qu'on vent apporter de ce coste ci toute la facilité immaginable pour une promte conclusion de cette affaire». Wartenberg till Lillieroot den 4 Mars. Han anspelar här vidare på sitt möte med denne i Haag och betygar sig vilja verka för freden i Polen och främja de evangeliskes sak.

före, att om freden med Polen snart kunde slutas, så vore förbundet onödigt, i vidrigt fall godt, ty det skulle hålla kurfursten från sammansättning med Sveriges fiender, särskildt Danmark [1]).

Sedan underhandlingen därefter något afstannat i följd af den hetta, som uppstått mellan kurfursten och Holland i den oraniska arfstvisten [2]), och den brandenburgske ministern, som för tillfället helt och hållet var upptagen däraf, på en tid ej låtit höra af sig, inlemnades af Schmettau ett motförslag, som dock hade samma grundfel som det föregående, nämligen att det innehöll ingenting bestämdt till Sveriges förmån [3]).

Om de flesta punkterna var man redan ense; de gamla förbunden skulle förnyas, de ömsesidiga besittningarna garanteras, ingendera af konungarne gifva den andres fiender understöd eller genomtåg, frågor om gränsförhållanden och postgång regleras o. s. v. Både Karl den tolfte [4]) och kurfursten [5]) hade i hufvudsak förklarat sig nöjda; det var endast om följande frågor man ännu ej kunnat komma öfver ens, enär de stodo i nära samband med de båda furstarnes planer i öfrigt.

Å ena sidan önskade nämligen kurfursten att få sina anspråk i den för honom så vigtiga oraniska arfsfrågan garanterade; men Karl förklarade att han före förbundets afslutande ej kunde inlåta sig härpå. Sedan ville han ej neka kurfursten titeln prins af Oranien [6]); men då saken ännu var i outredt skick, måste kurfursten för närvarande åtnöja sig med Karls löfte att vid den kommande freden eller hvar så eljes behöfdes söka främja hans anspråk [7]).

Karl åter fordrade å sin sida, att kurfursten uttryckligen skulle lofva att ej bistå polska republiken, om den bröte freden och antoge sig sin konungs sak. Kurfursten gjorde svårigheter med afseende på en sådan förklaring i följd af de förbund han hade med Polen. Sedan det emellertid blifvit upplyst, att fördraget i Welau endast var defensivt, måste han slutligen gifva

[1]) Lillieroot den 6 Mars 1703.
[2]) Den samme den 14 Mars.
[3]) Den samme den 17 April.
[4]) Till Lillieroot den 4 April.
[5]) Enligt kurfurstens bref till Schmettau. Lillieroot till K. M:t den 20 Mars.
[6]) Lillieroot den 16 Maj.
[7]) Förbundets 9:de art.

efter äfven härutinnan[1]), så mycket mer som man å svenska sidan ansåg detta vara den enda verkliga vinst, som genom fördraget tillskyndades Sverige. Däremot afvisades med bestämdhet alla kurfurstens försök att blanda sig i förhållandet till Ryssland; man ansåg honom, åtminstone tills förbundet blifvit afslutadt, helt och hållet stå utom detta förhållande[2]). Märklig är vidare den försäkran till den protestantiska religionens bästa, som man å ömse sidor var villig att intaga bland artiklarne. I början hade man till och med ämnat sätta den i spetsen för traktaten; men som man befarade, att den kunde gifva anstöt i synnerhet hos kejsaren, och då den i själfva verket ej häller var hufvudsak, så enade man sig på Karls förslag[3]) om att inrycka den jämte annat, som kunde gifva »ombrage» åt andra, t. ex. frågan om Elbetullarne, bland de separata artiklarne[4]).

Hvad som sedan egentligen fördröjde förbundets afslutande, var den från svenska sidan beständigt upprepade fordran på ett vederlag för erkännandet af kurfurstens konungavärdighet och löftet att söka utverka republikens samtycke därtill[5]). Karl ansåg sig kunna fordra »något reciprocum» för ett så påtagligt vänskapsprof; men hvaruti den äskade ersättningen egentligen skulle bestå, det synes man, att döma efter de allmänna och sväfvande uttrycksätten, ej haft alldeles klart för sig[6]). Den brandenburgske ministern ville ej häller gå in härpå; hvarken kejsaren eller England hade begärt något för sitt erkännande; man hade hoppats att svenske konungen ville göra detta af generositet.

Oaktadt Schmettau gifvit efter i alt annat och betygat en särdeles åstundan att komma till slut i saken, ansåg sig dock Lillieroot i följd af denna hans vägran nödsakad att inhemta konungens vilja, innan han undertecknade den eljes färdiga traktaten. Han gjorde därföre på tre veckor en badresa

---

[1]) Den 2:dra separata art.
[2]) Lillieroot den 2 Maj 1703.
[3]) Till Lillieroot den 22 Maj.
[4]) Den 1:sta separata art.
[5]) Förbundets 5:te art.
[6]) Lillieroot bekänner sig själf ej rätt veta, hvaraf ersättningen borde utgöras, ehuru han gjort Schmettau flere förslag i denna rigtning. Till K. M:t från Aachen den 10 Juni.

till Aachen [1]) för att vinna tid, medan svaret från svenska lägret hann anlända [2]), så mycket mer som han hade en annan vigtig anledning att önska uppskof.

Äfven underhandlingen med sjömagterna, som altjämt fortgått vid sidan af den preussiska, nalkades nämligen vid denna tid sin fullbordan. Sedan försöken att indraga Sverige i den stora alliansen misslyckats, hade frågan om Sveriges anslutning till de allierade och om understödspenningarnes belopp förorsakat största svårigheten. Många gånger hade hela saken varit nära att afstanna, då det svenska sändebudet beständigt yrkade förhöjning af hjälpsumman, men ej ville lemna något bestämdt löfte angående det antal manskap Sverige kunde öfverlåta, medan dess eget krig varade [3]). Detta var tydligen ett försök att föra en icke bindande svensk subsidiepolitik; man ville vinna penningar utan motsvarande prestationer. Karl den tolfte var alt för ärlig att åtaga sig förbindelser, dem han ej ärnade uppfylla, och sjömagterna ansågo Sveriges neutralitet denna gång ej behöfva betalas särdeles högt; dess här var tillräckligt sysselsatt i Polen, och medan kriget där varade, kunde man ej hoppas något verksamt bistånd af den samma; de visade sig därföre under för handen varande omständigheter ej särdeles angelägna, utan sökte endast att upprätthålla vänskapen med Karl och undvika alt, som kunde stöta honom. Lillieroot trodde också under stundom, att förbundet med England och Holland ej skulle komma till stånd och tillrådde då så mycket ifrigare att i stället sluta med Brandenburg [4]). Ett sådant fördrag skulle i alla fall stärka Sveriges ställning och framkalla ett gynsamt intryck i Europa.

Den redan längt framskridna våren och det nära förestående sommarfälttåget gjorde nu både Marlborough och Heinsius ifriga att få saken afgjord [5]). Under det Lillieroot uti

[1]) Sådana diplomatiska badresor voro ej så sällsynta, att de behöfde ådraga sig uppmärksamhet. Det föregående året hade den svenske ambassadören, känd både för sin besvärliga efterhängsenhet — han var outtröttlig att i täta och långa latinska memorialer fullfölja sina påståenden — och sin misstänkta benägenhet för Frankrike, dragit sig till Aachen i afvaktan på den upprättelse han i en obetydlig sak ansåg sig böra affordra Generalstaterna. Lamberty II, 159.

[2]) Lillieroot den 18 Maj 1703.

[3]) Den samme den 4 April.

[4]) Den samme den 2 Maj.

[5]) Marlborough ville till och med i sådan afsigt resa Lillieroot till mötes. Till K. M:t den 18 Maj.

Aachen inväntade det slutliga svaret från konungen i båda dessa förbundsfrågor, kommo underrättelser, som gjorde honom mindre betänksam och mera medgörlig. Ryktet visste å nyo att berätta om starka ansträngningar af Polen, Ryssland, och Danmark att vinna Brandenburg. De till och med hotade, om deras anbud ej antoges.

Detta oroade Lillieroot; för att ej Sverige skulle gå miste om kurfurstens vänskap ansåg han sig ej längre böra förhala tiden, då sannolikt ej mera stod att erhålla [1]). Schmettau ville nämligen fortfarande ej gå in på något vederlag för erkännandet. Likväl lemnade Lillieroot strax efter återkomsten till Haag åt denne ett utkast, där han sökt jämka åtskilligt till Sveriges fördel och skärpa flere uttryck för att göra dem mera bindande. Detta förslag förklarade han sig nu villig att underskrifva, sedan han låtit alla betänkligheter falla i anledning af Kongl. Maj:ts redan uttalade nöje med hans åtgärder. Några ytterligare förmåner voro visserligen ej däri betingade; men i anseende till sakernas då varande beskaffenhet ansåg han det likväl fördelaktigt, emedan »det skulle bryta Danmarks och konungens i Polen uppsåt samt göra hos republiken en god verkan». Vidare hoppades han att lättare kunna komma till uppgörelse med England och Holland, om detta förbund först vore ingånget [2]).

Sedan man ända in i sista stunden tvistat om obetydligheter, om titlarne och ordalagen [3]), underskrefs traktaten slutligen den $^{19}/_{29}$ Juli [4]). Båda sidornas ministrar afgåfvo därefter en försäkran [5]) att hålla den hemlig, utom hvad angick erkännandet, och bekräftelsebrefven skulle inom en månad utvexlas.

Såsom Lillieroot förmodat — han stod nu färdig att afresa från Haag — påskyndade detta förbunds afslutande underhand-

[1]) Lillieroot den 27 Juni.
[2]) Den samme den 3 Juli.
[3]) Den samme till K. M:t den 17 Juli.
[4]) Traktaten med Preussen, som omfattar 10 artiklar, förutom 4 separata, finnes i original i R. A.; tryckt hos Nordberg I, 394 ff. — Både Noorden (II: 38) och Droysen (IV: 276) angifva den 8 Augusti såsom förbundets datum, en missuppfattning, som sannolikt härleder sig däraf att förbundet i den preussiska ratifikationen är dateradt rätt och slätt den 29 Juli, hvilket de antagit vara gamla stilen. Originalets ofvan anförda dubbeldatum skingrar alt tvifvel i detta hänseende; och detta är icke utan vigt, ty häraf är uppenbart att förbundet med Preussen afslöts före förbundet med sjömagterna (den 5 Augusti g. st.).
[5]) Den 17 Augusti. Originalet i R. A.

lingen med sjömagterna, hvilken eljes kunnat dragas ut på längden med all den omständlighet, som var vanlig i Haag. De ännu tvistiga punkterna uteslötos, och sedan alt af vigt borttagits, utgjorde det fördrag, som den $^{5}/_{16}$ Augusti undertecknades, egentligen endast en bekräftelse af de förut ingångna förbunden [1] Det saknade likväl ej sin betydelse, då England och Holland därigenom tvungos att verkligen betala den utlofvade penningehjälpen, och förbundet i alla händelser af hela Europa måste uppfattas såsom ett påtagligt tecken af sämjan mellan Sverige och sjömagterna [2].

Ännu efter afslutandet föranledde traktaten med Preussen underhandlingar. Fredrik den förste fruktade, att han lofvat för mycket. På samma gång han uttryckte sin lifliga önskan att komma i närmare förbund med Sverige, visade han äfven tydligt nog, hvad han åsyftade med det nu ingångna. Han ville väl blifva erkänd som konung och uppehålla vänskapen med Karl den tolfte, men till något verksamt uppträdande ville han ej gå. Kort därefter förnyade altså Schmettau de anmärkningar han gjort redan då han skref under [3]) och inlemnade i Haag ett memorial [4]) angående tydningen af den tredje artikeln, som afhandlade de båda konungarnes skyldighet att med hjälptrupper bistå hvarandra inbördes till sina länders och rättigheters

---

[1]) Lillieroot skrifver därom den 6 Augusti 1703: »Omsider kom han (Rådspensionären) i förrgårs till mig, och sedan vi alt på nytt mer än tre timmars tid igenom lupit och noga nagelfarit, kommo vi öfverens att Garantiakten, som största svårigheten gjorde, aldeles skulle uttagas, hvarmed ock deras särskilda artikel uteblifver, och att de sista deras anmärkelser skulle lindras efter det som jag påmint. Jag viste fuller, huru som förbundet på det sättet ej svarade hvarken mot ingången eller uppsåtet däraf, och emedan intet nytt inflöte, som icke i de förra traktaterna vore faststäldt, så syntes denne vara onödig, med mindre något lades därtill, som mer lämpade honom till närvarande tid. Han bekände att så vore, men mente dock att det skulle hafva en god nytta så i anseende till E. K. M:ts som deras egna fiender, där som något slutes på hvad sätt det vara månde, hvilket jämväl här i landet som ock i England skulle hafva en god verkan. Jag är ock af samma tankar, och såsom jag ej ser att E. K. M. något därmed afgår, så har jag haft så mycket mindre betänkande att gifva handen därtill».

[2]) Traktaten med sjömagterna omfattar 7 artiklar samt en separat, hvilken håller Sveriges inträde i den stora alliansen öppet. Den ratificerades af drottning Anna den 30 September 1703 och af Generalstaterna den 7 Mars 1704. Originalerna såväl till traktat som ratifikationer förvaras i R. A.; tryckt återfinnes den både hos Lamberty II, 676 och Nordberg I, 389 ff.

[3]) Lillieroot hade öfversändt dessa med en afskrift af fördraget till K. M:t den 21 Juli.

[4]) Den 14 Augusti n. st.

försvar. Man fruktade nämligen, att Karl den tolfte genast skulle fordra fullgörandet af detta vilkor med afseende på kriget i Polen; Preussen kunde, inveckladt som det var i den stora striden mot Frankrike, här ej gifva väpnadt understöd, utan ville endast lofva att ej hjälpa fienden och önskade därför att i den tredje punkten inflicka några ord [1]), som skulle afböja all tvist om nämnda förbindelses tillämplighet i detta fall. I den bekräftelse på förbundet, som från preussiska hofvet öfversändes till det svenska lägret, befunnos äfven dessa ord insatta; men Karl den tolfte, som ansåg hela vinsten af fördraget härigenom gå sig ur händerna, förklarade att han ej ville sluta, om icke i fråga varande ord borttoges eller punkten nöjagtigt förklarades [2]). Händelserna i Polen manade Preussen till eftergift; Fredrik den förstes stämning mot republiken var efter riksdagen i Lublin mindre gynsam [3]); Karl stod efter nya segrar ej långt från preussiska gränsen. De omtvistade orden blefvo därför borttagna, och utvexlingen af ratifikationerna för sig gick mellan svenska och preussiska utskickade [4]) i Holland, en liten by helt nära lägret vid Thorn. Detta är betecknande för underhandlingens fortgång: inledd i Haag, kom den att nu

[1]) »Post finitum illud, cui uterque Regum im præsentiarum implicitus est, bellum».

[2]) Till Lillieroot den 12 Augusti 1703.

[3]) Jfr Xaver Liske, Polsk litteratur rör. Sveriges historia i Hist. Bibl. III, 352.

[4]) Sekreterarne i fältkansliet O. Hermelin och J. Cederhjelm å svenska sidan, fältmarskalken gref Wartensleben och residenten Rubach å preussiska. Nordberg I, 394. Fredrik den förstes ratifikation är daterad Liebenwalde den 6 Augusti 1703 n. st., Karl den tolftes Thorn den 18 s. m. Båda förvaras i R. A. Huru vid utvexlingen tillgått, upplyses af följande ord i bref från J. Cederhielm till S. Bark, sekreterare i kansliet i Stockholm. »Man har efter K. M:ts order måst gå därmed (med den brandenburgska handlingen) så tyst till verka; hvilket jämväl endels kunnat vara af nöden. Ratifikations-instrumentet har därför måst skrifvas på litet papper och utan silfverkupor efter vanligheten. Det Brandenburgska är som det sig bör. Uti fält är man ursäktad: men som denna traktat skall ligga ad perpetuam rei memoriam för erkänslans skuld, så blef lofvadt vid utvexlingen, att ett annat exemplar en forme skall med det forderligaste blifva förfärdigadt och har jag därför på befallning af K. Bror att begära, det han ville därom beställa». Thorn den 19 September 1703. Acta historica.

Då nu af ratifikationerna i R. A. återfinnes både det preussiska originalet på pergament och det svenska på papper, vederbörligen underskrifna, är i öfverensstämmelse med detta ögonvitnes utsago klart, att utvexlingen för sig gått. Det först lemnade exemplaret blef sedan enligt löfte utbytt mot en bättre. Man behöfver altså ej, oaktadt Noordens påstående (Europ. Geschichte II, 38), sväfva i ovisshet, huru vida detta förbund blifvit ratificeradt eller ej.

nära sammanflätas med händelserna i öster och öfverflyttades därföre dit[1]).

Från svenska sidan höll man strängt på förbundets hemlighållande; ja, man hade i sådan afsigt vid bekräftelsen tilllåtit sig en afvikelse från häfdvunna former, något oerhördt af den svenska statskonsten, som eljes var så ytterligt mån om etikettens iagttagande. Afsågs med detta hemlighetsmakeri att inbilla verlden, det något vigtigare blifvit slutet än som var fallet eller att å stad komma oro hos utanför stående, så hade man verkligen lyckats. Ej nog därmed att en mängd förstorande rykten voro i omlopp[2]); rådspensionären, som stod så nära händelsernas medelpunkt, kunde kort efter traktatens underskrifvande till Lillieroot bekymrad framställa den frågan, huru vida mellan de båda konungarne något öfver ens kommits angående en delning af Polens länder, så att den ene skulle få Kurland, den andre polska Preussen[3]).

Till och med kanslikollegium, som ej rådfrågats vid denna underhandling, fick först sedan förbundet var bekräftadt, mottaga underrättelse om dess tillvaro, men som man ville göra allvar af saken, anbefaldes kollegium tillika att föreslå en skicklig minister, som skulle afgå till preussiska hofvet, samt att tänka på hans instruktion[4]). Vidare meddelades åt de svenska sändebuden vid utländska hof en allmän föreskrift att söka förtrolig samverkan med de preussiska ministrarne »såväl till de gemensamma angelägenheters som ock till den allmänna sakens och i synnerhet evangeliska religionsverkets bevakande, understöd och befordrande». De skulle hos främmande magter betyga, att konungens och kurfurstens intressen voro så nära förknippade och ställningen i Europa vid den tiden sådan, att Kongl. Maj:t utan skada både för sig och det allmänna för blotta titelns skuld ej längre kunnat uppskjuta att med denne furste träda i närmare förstånd; men förutom erkännandet, hvar-

[1]) Lillieroot, som blifvit utnämd till grefve och riksråd, begaf sig hem, men hans råd inhemtades fortfarande flitigt med afseende på förhållandet till Preussen. Jfr hans brefvexling med Piper. Acta historica.

[2]) Jfr Lamberty II, 400.

[3]) Lillieroot den 6 Augusti 1703.

[4]) Till kanslikollegium den 5 September. Förhandlingen angående gränsförhållandena och den eventuela successionen i Hinter-Pommern, som varit nära sin fullbordan, då kurfursten antog konungatiteln, skulle återupptagas och pommerska regeringen därom instrueras.

till kejsaren och England gifvit föredömet, vore förbundet »innocent» [1]).

Häraf framgår Karl den tolftes hela uppfattning af saken. Han trodde att den återknutna förbindelsen med granstaten skulle blifva gagnelig för Sverige och i synnerhet för dess tyska provinser; han menade framför alt, att detta förbund skulle betaga hans fiender och särskildt konung August hoppet att vinna Preussen på sin sida, hvilket skulle hafva verkat högst fördelaktigt på Karls krig i Polen [2]). Slutligen förmodade han — och detta är en omständighet, som vid förhandlingarne med Preussen träder alt mer i förgrunden — att den evangeliska religionen af en sammanslutning emellan tvänne af Tysklands förnämsta protestantiska magter skulle hemta »en märklig styrka, hjälp och fördel». Med egen hand [3]) utkastade han lyckönskningsskrifvelsen till konungen af Preussen och till känna gaf därvid, att han ville närmare yttra sig, om någon af konungens förtrogna ministrar infunne sig hos honom.

Från preussiska sidan visade man ej mindre oförstäldt sin glädje öfver den bekräftade vänskapen med Sverige. De betänkligheter, som till en början uttalats mot förbundet, voro mestadels af formel art och hade snart måst öfvergifvas. Personligen var Fredrik den förste vunnen, sedan genom erkännandet hans lifligaste önskan blifvit uppfyld. Af Karl hade han i självfva verket rönt mera tillmötesgående än han vågat hoppas, och han visade sig nu särdeles angelägen att vinna dennes fulla förtroende. Fördraget i Haag var knapt ingånget, förr än han yttrade en önskan, att det slutna måtte betraktas endast såsom grundval till ett nytt, närmare förbund. Härom ville han genast träda i underhandling och inbjöd därföre Lil-

[1]) Till samtliga de utländska ministrarne den 5 September 1703.

[2]) Utan tvifvel uppfattade Lillieroot ställningen rätt. då han den 17 Juli skref: »Jag håller det ock för en af de förnämsta förmåner, som E. K. M:t vid närvarande tid kan draga af detta förbundet, att K:n af Polen och Republiquen tillika med Ryssen och Danmark må veta något vara slutet, hvarigenom deras stämplingar till en del vid Brandenburgska hofvet lära stadna och Republiquen samt Danmark hafva mycket större betänkande att sig emot E. K. M:t förklara».

[3]) Enligt en randanteckning i expeditionen, som öfversattes på latin af Hermelin. Utrikes koncepterna den 7 Oktober 1703.

Med de preussiska sändebud, som deltagit i denna underhandling uttalade Karl sitt nöje. Schmettau fick i present mottaga 1,000 rdlr specie och residenten Rubach, som gjort flere resor till svenska lägret, 200 dukater. K. M:t till Palmqvist och Cnipercrona den 20 Oktober.

lieroot att på hemvägen göra ett besök i Berlin [1]), hvilket denne dock artigt afböjde; det kunde väcka misstankar hos andra, om man genast sände en ambassadör till det preussiska hofvet [2]).

På andra vägar måste altså den inledda förbindelsen fortsättas; och detta försummades ej i Berlin, där man af de utsigter, som erbjödo sig vid en förening med Karl den tolfte, hängaf sig åt vidtsväfvande planer. Segraren skulle vinnas för dessa; och vi få se, huru under den närmast följande tiden upprepade försök gjordes för att förmå honom att lyssna till de förslag man hade att framställa.

Blotta ryktet om hvad som skett i Haag framkallade emellertid oro i Europa, då det till en början såg ut, som om hofvet i Berlin ville öfvergifva sin dittills varande tvätydiga hållning och göra allvar af den svenska vänskapen. Detta kunde medföra oberäkneliga följder för ställningen i öster. Patkul, hvilken såsom ryskt sändebud vistades i Polen och ständigt sökte vinna konung Fredrik för sina planer, klagar öfver dennes förbund med Sverige; förut hade man haft godt hopp att vinna honom, nu måste man vara på sin vakt, skrifver Patkul till tsaren [3]). I Polen fann man ställningen så betänklig, att det beslöts låta afgå en beskickning till Berlin för att förvissa sig om konungens afsigter [4]). Sjömagterna, som vid blotta ryktet om Fredrik den förstes förbund med Karl hastat att förnya sitt eget, varnade honom att alt för långt inlåta sig med Sverige [5]); de fruktade att mista sina preussiska hjälptrupper i kriget mot Frankrike, om konungens intressen för starkt droges åt Polen. Och deras farhågor saknade ej grund: händelserna på den sidan voro af beskaffenhet att mera än förut påkalla hans uppmärksamhet.

4.

Med förbundet i Haag sommaren 1703 hade Karl den tolftes förhandlingar med Preussen inträdt i ett nytt skede. Visserligen voro fördragets bestämmelser ej särdeles vigtiga:

[1]) Fredrik den förste till Lillieroot den 23 September n. st. 1703.
[2]) Lillieroot från Hamburg den 20 September.
[3]) Den 29 September från Warschau. J. R. v. Patkuls Berichte (Berlin 1792).
[4]) Jfr Xaver Liske anf. st. 354.
[5]) Noorden II, 38.

men det verkade genom hvad det förmodades innehålla mer än genom hvad det verkligen innehöll.

Dess största betydelse är dock en annan. Därigenom var nämligen ej blott den gamla vänskapen åter knuten och ett uppslag till närmare förbindelse gifvet; det inträffade också vid en tidpunkt, då tilldragelserna på den östra krigsskådeplatsen närmade sig ett vigtigt afgörande.

Detta var mer än en tillfällighet. Vi hafva i det föregående sett, huru förhållandena i Polen flere gånger inverkat på underhandlingens gång: Karls segrar hade gjort konung Fredrik angelägen om hans vänskap: fiendernas stämplingar i Berlin hade å svenska sidan gjort det till en nödvändighet att på något sätt försäkra sig om Preussens stillasittande, i händelse man ej kunde ernå dess samverkan.

Vid i fråga varande tidpunkt var konung Fredrik mindre gynsamt stämd mot republiken, med anledning af den hållning riksdagen i Lublin intagit gent emot hans anspråk på Elbing. Karl belägrade det fasta Thorn. Nyss hade han afvisat en framställning af de främmande sändebuden till stadens förmån äfvensom en uppmaning till fred från den polska riksdagens sida [1]. Man fruktade att staden skulle falla i svenskarnes händer; skedde detta, då låg hela nedra Weichsellandet öppet för segraren; Elbing, Dantzig, de brandenburgska besittningarne voro hotade.

Fredrik den förste ville undvika faran: utan att bryta med republiken och konung August, närmade han sig Karl. Med denne måste han stå på god fot, då kriget alt mera drog sig åt preussiska gränsen. Han önskade vidare erfara, hvad den svenske konungen tänkte om hans anspråk på Elbing. Här var kanske en möjlighet gifven för Preussen att bemägtiga sig denna efterlängtade besittning. Då stadens borgerskap begärt skydd i Berlin, lät konungen af Preussen genom sitt sändebud för Piper till känna gifva sin afsigt att besätta det elbingska området [2]; han sökte visa sin rätt därtill och hoppades, att efter det nyligen ingångna förbundet saken ej skulle orsaka misstankar. Karl var också benägen att gifva sin tillåtelse, om man

[1] Nordberg I, 379 ff.

[2] Fredrik den förste till Wartensleben, preussisk gesandt hos Karl den tolfte, den 2 Oktober 1703.

lofvade, att staden icke dess mindre skulle utgöra sin krigsskatt [1]).

Detta medgifvande, jämte det tillmötesgående Karl visade, då han enligt löfte gaf sitt sändebud i Haag befallning att understödja Preussens framställningar i den oraniska arfsaken [2]), gjorde Fredrik den förste djärfvare. Kanske kunde den svenske konungen förmås att gå in på någon af de lockande förstoringsplaner, hvartill upplösningstillståndet i Polen gaf anledning?

Vid hofvet i Berlin umgicks man denna tid ifrigt med sådana. Ej nog därmed att man lånat örat åt anbud, som tsaren genom Patkul lät framställa, äfvensom åt samvetslösa förslag från konung August, hvilken städse var färdig att köpa förbund med Preussen eller fred med Sverige på bekostnad af några republikens länder; man hade till och med inlåtit sig på så lösa utkast som dem, hvilka framställdes af en Christian Müller, politisk äfventyrare och lycksökare till professionen [3]). Denne, som äfven stod i förbindelse med konung August, hade med sina hufvudlösa planer sökt vinna gehör äfven i det svenska lägret, där han inlemnat flere memorialer, men förgäfves [4]).

Alt nog, man hade i Berlin god lust att tillegna sig någon del af det olyckliga granlandet, hvarpå mer eller mindre grundade anspråk kunde framställas. Ett godt tillfälle därtill syntes nu vara kommet; kunde endast Karls samtycke ernås, så vore saken lätt. Man unnade gärna honom en fördel, om man

---

[1]) Hermelin till Palmqvist den 11 Oktober 1703.

[2]) K. M:t till Palmqvist den 13 Oktober.

[3]) Jfr Xaver Liske anf. st. 356 ff.

[4]) »Af upprigtig devotion för Gud och den evangeliska religionen, och såsom utsprungen af gammalt svenskt blod», sade han sig framkomma med sina förslag. Dessa gingo ut på ingenting mindre än att, till protestantismens fromma och för att göra slut på det oförbätterliga tillståndet i Polen, borde republikens gränsländer delas mellan konungarne af Sverige och Preussen, tsaren och hertigen af Kurland; återstoden af landet skulle konung August, om han återvände till den sanna tron, såsom arfrike få behålla; kejsaren skulle gå in på saken mot löfte om hjälp mot Frankrike.

Med en karl, åt hvilken han sagt sig vara en tjänstsökande ingeniör från Holland, öfversände han från Breslau sin plan, innefattad i ett memorial, dateradt den 12 Januari 1703, till Piper och sökte genom honom, inför hvilken han gjorde sin lefvernesbeskrifning, få den framförd till konungen. Då likväl på fyra veckor intet svar lät höra af sig, och öfverbringaren ej ens återkom, sökte han ännu två gånger enträget att vinna företräde, påstående att han för denna plan offrat sin egendom och att nu vore hög tid att sätta den i verket. Chr. Müllers egenhändiga memorialer. Acta historica.

själf något erhöll. Preussen hade väl förut gjort svårigheter att gripa till vapen mot republiken; nu var det en helt annan sak: kunde man något vinna, så ville man ock något offra.

Med ifver kastar sig konung Fredrik in i sådana planer. Han begagnar sig af det nyss återstälda förtroendet. För att framställa sina förslag och göra sig förvissad om Karls afsigter, låter han afgå det ena sändebudet efter det andra — men i största hemlighet; ty det var honom väl bekant, att inga främmande gesandter fingo tillträde till det svenska lägret [1]).

Genom Eosander, en öfverste af svensk börd, som under ett diktadt namn afsändes till Karl den tolfte, lät altså konung Fredrik först göra några allmänna antydningar om sina planer [2]), men yttrade tillika sin önskan att med honom träda i förtroligare meddelelse. Händelserna i Polen gjorde preussiske konungen otålig; Thorn hade nu fallit [3]), och Karl gick att lägga sin här i vinterkvarter kring nedre Weichseln. Man gaf sig i Berlin ej tid att vänta, till dess den utlofvade svenska ministern hunne anlända. Redan med Lillieroot hade i Haag talats om upprättande af ett närmare förtroende angående de polska förhållandena. Nu ville man, i enlighet med Karls uppmaning, till honom skicka en pålitlig person, som skulle, ej i lägret, men på ett eller annat ställe i dess närhet, konferera med Piper eller någon annan af Karls förtrogne [4]). Sändebudet skulle resa helt incognito och öfver alt söka hålla sig undan så mycket som möjligt; för beskickningen skulle väljas någon, som ej vore känd i dessa trakter, på hvilken altså ingen misstanke för ett sådant uppdrag kunde falla. Ifvern och brådskan voro å preussiska sidan märkbara.

[1]) Redan den 8 November 1701 hade de franska och holländske ministrarne »i följe af K. M:ts generale deklaration och förordning» hänvisats till Stockholm. K. M:t till kanslikollegium.

De utländska sändebuden uppehöllo sig dock i närheten af svenska lägret och sökte fortfarande att genom inlemnade memorialer träda i förbindelse, om ej med Karl, så dock med hans rådgifvare. I följd af deras otidiga ifver att yrka på freden, hade emellertid lägerförbudet för dem nyligen blifvit upprepadt vid deras afresa till riksdagen i Lublin.

[2]) Jfr Droysen IV, 280.

[3]) I Oktober 1703.

[4]) Man lade vigt på att den person, som från svenska sidan härtill användes, borde vara af »confidente, weil diejenige Dinge, die wir Ihre Mayt zu eröffnen haben, das Secretum erfordern, Dieselbige auch dergestalt beschaffen seyn, dass es Ihre Königl. Mayt hoffentlich nicht gereuen wird, sich darüber mit Uns je eher je lieber expliciret zu haben». Fredrik den förste till Wartensleben den 20 Oktober, n. st.

Ett hemligt möte i Dantzig mellan brandenburgska geheimerådet von Alvensleben och sekreteraren Hermelin [1]) bera mades altså. Desse höllo i förstaden, där Alvensleben under ett antaget namn infunnit sig, tvänne sammankomster [2]).

Härvid berörde det preussiska sändebudet först, hvad som låg hans herre närmast om hjärtat, nämligen förhållandena i Polen. I afseende å besättandet af det Elbingska området anmärktes, huru konungen af Preussen ej längre kunnat uppskjuta att bemägtiga sig denna underpant för en fordran hos republiken, hvars godtgörande syntes alt mera ovisst. Han ville veta, huru vida konungen af Sverige hade något emot, att han på borgarnes åstundan lade sitt folk i själfva staden; han skulle i så fall förhjälpa till att hela krigsgärden ordentligt utbetalades, hvilket eljes först efter en lång belägring torde kunna ske. Hvad åter de preussiska truppernas inryckande i Ermeland angick, sökte Alvensleben genom en vidlyftig redogörelse för orsakerna därtill att ursäkta detta. Biskopen af Ermeland, tillika storkansler i Polen, hade i anledning af den fruktan han hyste för ett infall från Lithauen begärt hjälp utaf hertigen af Holstein, som var guvernör i Preussen, och denne hade utan sin herres begifvande skickat sitt folk dit; man hòppades, att konungen af Sverige ej skulle illa upptaga detta.

Angående dessa frågor invände Hermelin genast, att besittningstagandet af själfva staden Elbing skulle väcka skadliga misstankar och synas bekräfta de gängse ryktena om en delning af Polen mellan Sverige och Preussen. Kontributionen åter skulle svenskarne nog själfve veta utkräfva. Också kunde konungen af Sverige ej finna annat än sällsamt, att preussiska trupper ryckt in i Ermeland, där han ville taga vinterkvarter och utskrifvit kontributioner. Biskopen vore Sveriges argaste fiende; han, liksom andra polackar, »styfvades» i sitt uppförande mot Sverige af hoppet om hjälp från Preussen. För ett lithauiskt infall vore intet att frukta, då svenska hären stod i nejden; ej häller var någon fara för att de preussiska trupperna på elbingska gebitet skulle blifva afskurna från moderlandet.

[1]) Denne hade erhållit särskild fullmagt att inlåta sig i samtal med den preussiske utskickade. Den 21 Oktober 1703.

[2]) Den 1 och 4 November. Vid framställningen af denna underhandling hafva vi följt O. Hermelins egenhändiga und. berättelse däröfver, daterad Dantzig den 12 November 1703. Acta historica.

Saken måste synas den svenske konungen misstänkt; han hade ensam dragit krigsbördan i Polen och kunde ej vara till freds därmed, att en annan skulle skörda fördelarne af hans segrar, enligt ordspråket: »dum tu sectaris apros, ego retia servo». Emellertid ville Hermelin till sin herre inberätta de anförda skälen, och hoppades att det skedda ej skulle gifva anledning till missnöje.

Alvensleben androg därnäst frågor, som berörde Sveriges och Preussens gemensamma intressen. Hans konung önskade snar uppgörelse angående gränsförhållandena i Pommern, hvarom så länge förhandlats; vidare samverkan med Sverige inom Tyska riket i den nedersachsiska kretsens angelägenheter; och i synnerhet att en svensk minister snart måtte infinna sig vid hofvet i Berlin, hvilket till att förekomma missförstånd och fortsätta den inledda förbindelsen ej längre borde uppskjutas. Hermelin trodde, att hans konung i dessa som i andra afseenden skulle söka vara sin vän och bundsförvandt, konungen af Preussen, till nöjes.

Såsom ett kraftigt medel att stärka förtroligheten mellan de båda konungahusen drog Alvensleben äfven fram förslaget om giftermål mellan preussiske kronprinsen och svenska prinsessan och begärde snart svar. Vidare frågade han, om svenske konungen ville göra något till skydd för sina trosförvandter i Polen och Schlesien, hvilkas ställning var högst betryckt. Ändtligen tog han sig af det nyligen slutna förbundet anledning att tala om freden i Polen. Han påminde om ryssarnes härjningar, om polackarnes ostadiga lynne, som gjorde att man af dem ingen säker hjälp kunde vänta. Blefve fred i Tyskland, så skulle alla kasta sig öfver Sverige. Därföre vore det fördelaktigare att nu bringa kriget till slut, och han hade befallning att föreställa, huru vida icke svenske konungen kunde finna sin räkning uti »att göra konungen i Polen till en liten konung i Polen och så kringskära honom vingarne, att han ej mera skulle kunna skada»; ersättning borde sökas hos republiken, som ej hindrat sin konung från kriget. Vore konung Karl härtill hågad, skulle Overbeck, den preussiske ministern i Warschau, få befallning att verka därför. Äfven tsarens växande magt, hvilken nu syntes hota alla dem som bodde vid Östersjön, manade att söka fred och vända vapnen mot ryssen,

i synnerhet som Danmark fortfarande fruktades spela under täcke med honom.

Oaktadt alla dessa framställningar, som Hermelin enligt sin fullmagt blott tog ad referendum, var dock Alvenslebens egentliga ärende ett annat. Han skulle tillbjuda ett närmare förbund mellan Sverige och Preussen med afseende på förhållandena i Polen. Enligt detta skulle — såsom redan framgick af medlingsförslagen — konung August bibehållas vid en del af riket, och republiken tillhållas att betala krigsomkostnaderna med någon landafträdelse. Genom ett sådant förbund kunde sakerna lätt bringas till afgörande, endast det skedde snart, innan andra hunne sätta sig emot hvad som förehades. Konungen af Preussen hade väl stora anbud af republiken, man skattade dem dock intet mot Sveriges vänskap; han vore till och med beredd att deltaga i kriget, om svenske konungen ville närmare förklara sig i denna fråga; från preussiska sidan ville man rätta sina fordringar efter hans, och efter krigets kostnad.

Alt detta hade Alvensleben att andraga, och det blef af Hermelin inberättadt till svenska lägret.

I Berlin väntade man otåligt på svaret och sökte till och med att påskynda det samma [1]). När det anlände, uppsatt på konungen vägnar af Hermelin [2]), befans det vara särdeles artigt, men undvikande. I de flesta frågor af mindre vigt, äfvensom med afseende på Elbing och Ermeland, blef det vid hvad Hermelin redan under samtalet anmärkt; i hufvudsaken uppsköts afgörandet till framtiden. Angående giftermålet kunde Karl ingenting svara, så länge han ej kände sin systers tankar [3]). Hvad

[1]) Genom en underrättelse att konung August nyligen kallat tartarer, kosacker och turkar till vapen för att förjaga svenskarne, ville man förmå Karl att utan uppskof gå in på de framstälda förslagen. Fredrik den förste till Wartensleben den 16 November 1703 n. st.

[2]) »Cum redux ab itinere Dantiscano Sac:æ Reg:iæ Maj:tis Sveciæ, Domino meo clementissimo, exposuissum, quæ in secreto colloquio Illustris et Generosus D:us Consiliarius intimus de Alvensleben, nomine S:æ Maj:tis Regis Borussiæ, de rebus ad utriusque regni salutem pertinentibus mihi aperuisset: jussus sum ad singula capita responsum sequenti tenore adornare. Ad mandatum S. R. M. Sveciæ O. Hermelin».

[3]) Man behandlade å svenska sidan denna fråga nog likgiltigt. Råd härutinnan söktes nämligen endast hos hertiginnan af Holstein; saken framstäldes ej för Ulrika Eleonora, som den dock närmast rörde och som ej synes hafva varit däremot. På detta sätt gick emellertid förloradt ett godt medel att försäkra sig om Preussens vänskap. Lillieroot till Piper den 4 Juni och den 16 Juli 1704.

åter den evangeliska religionen angick, så låg dess bästa honom lika mycket som konungen af Preussen om hjärtat; han ville därom samråda, men för sakens framgång vore bättre att ej nu komma fram därmed. Vidare undanbad han sig alla försök att i Warschau påskynda freden; detta skulle endast öka fiendens motsträfvighet. Men på samma gång till känna gaf Karl sin benägenhet att träda i närmare förbund med konung Fredrik. Då emellertid en fråga af sådan vigt ej gärna kunde afhandlas i lägret, där man ständigt vore omgifven af nyfikna blickar, sparades alt vidare utlåtande angående de föreslagna vilkoren, till dess en svensk minister, som redan vore nämnd, hunne ankomma till Berlin.

Sådana voro de framställningar man från preussiska sidan strax efter vänskapens återupprättande kände sig manad att göra, sådant det svar, som därpå följde. Förslagen äro betecknande för ställningen. De innehålla de betingelser, under hvilka den preussiska regeringen var sinnad att inlåta sig med Karl. Konung Fredrik ville först och främst rädda sina anspråk på polska sidan, som han ansåg hotade af den svenska vapenlyckan. Han skulle vidare gärna uppträda verksam bredvid segraren; men han fordrade på förhand visshet om andel i vinsten. Det var i själfva verket ingenting mindre än en styckning af Polen, som han föreslagit. Karls svar är äfven märkligt. Han kunde här genast hafva förvärfvat en vigtig bundsförvandt, men ville först vinna tid, då han ännu ej ansåg sig kunna fullt lita på Preussens uppriktighet Han önskade väl dess bistånd för sitt krig i Polen, men han var ej sinnad att som pris därför utan betänkande lofva bort några af republikens länder, så mycket mer som han själf ej hade för afsigt eröfra något däraf.

Det preussiska hofvet var på detta sätt tills vidare lemnadt i ovisshet om Karls egentliga afsigter. Under det att general von Schlippenbach, hvilken såsom gesandt efterträdt gref Wartensleben och ständigt uppehöll sig i närheten af det svenska lägret, genom memorialer dem han inlemnade till Piper, sökte försvara de preussiska intressena med afseende på Elbing och Ermeland, längtade man i Berlin starkt efter den utlofvade svenske ministerns ankomst [1]. Anders Leijonstedt, som redan

[1]) Wartenberg till Piper den 12 och 19 Januari 1704 n. st.

tillförene företrädt Sverige vid det brandenburgska hofvet, var utsedd till denna beskickning, och kanslikollegium hade fått befallning [1]) att i möjligaste mått skynda med hans instruktion, ty en polsk minister var kommen till Berlin, hvars åtgöranden måste följas och motverkas.

Karl måste på något sätt söka till mötes komma Preussens försök att närma sig honom. Sveriges fiender hade nämligen genom uppsnappade skrifvelser fått kunskap om den preussiska regeringens förehafvande [2]) och fördubblade nu sina ansträngningar att vinna konung Fredrik, som, osäker om den nyss inledda förbindelsens framgång, ännu ej kunnat göra sitt val mellan de utsigter, hvilka från skilda håll vinkade honom; medan han räckte ena handen åt Karl, hade han ej dragit den andra till baka från dennes motståndare. Ställningen i Polen gjorde dock Fredrik den förste för tillfället mera benägen för vänskapen med Sverige. Han ville ställa sig på den sida, där framgången syntes säkrast. Endast en lindrig eftergift för hans önskningar skulle därföre varit tillräcklig att förmå honom öppet förklara sig för Karl.

Men denne älskade ej eftergifter. Då Leijonstedt i början af Mars 1704 anlände till Berlin, kunde han ej antaga karaktär af minister, emedan Karl icke ville tillåta honom att följa det ceremoniel, som blifvit infördt vid det preussiska hofvet. England och Danmark hade visserligen bekvämat sig till att antaga den nya ordningen; men Karl den tolfte ansåg detta gå sin höghet för när, och konung Fredrik, som lofvat i agt taga samma ordning mot alla krönta hufvuden [3]), höll lika strängt på formen som han.

Frågan om ceremonielet kan synas nog ovigtig. Men den var det icke; ty envisheten att fasthålla vid småsaker, hvilka ofta till intet gjorde framgången af de stora, var just ett utmärkande drag för Karls statskonst, och hvad Fredrik den förste beträffar, så var han alt för ifrig att upprätthålla sin nya värdighet för att kunna efterskänka något af dess yttre glans. Då man nu å ingendera sidan ville gifva vika, uppstod om denna obetydlighet en långvarig tvist, som hindrade uppkomsten af

[1]) Den 3 November 1703.
[2]) Patkul till gref Gollowin den 25 Januari 1704.
[3]) Leijonstedt till K. M:t den 14 Mars.

en närmare förbindelse konungarne emellan. Af denna anledning kom Leijonstedt under hela första året af sin vistelse i Berlin aldrig till hofvet. Man nekade honom till och med enskildt företräde hos konungen; han fick endast i vigtigare frågor rådpläga med Wartenberg och geheimerådet von Ilgen, hvilka hade de utländska angelägenheterna i sina händer [1]). Detta halfofficiela sätt att gå till väga, inverkade menligt på förhandlingarnes gång. Leijonstedt bemöttes visserligen på ett förekommande sätt [2]), men någon förtroligare meddelelse skedde genom honom tillsvidare icke.

Ej nog härmed. Där gåfvos andra omständigheter, som voro egnade att afkyla den ifver man till en början från preussiska sidan å daga lagt att närma sig Karl. Den svenske konungen hade ej, så som man önskat, erkänt de anspråk Preussen ville göra gällande på polska sidan; han dröjde att afgifva bestämdt svar på de vigtiga förslag man gjort honom och lät under tiden, oaktadt alla gensagor, besätta Elbing och hårdt innesluta Dantzig. Upprepade föreställningar, som till förmån för dessa städer gjordes både från hofvet till Leijonstedt och genom Schlippenbach till Piper, visade sig föga verksamma. Konungen af Preussen hade till och med funnit sig nödsakad gifva sina trupper befallning att utrymma Ermeland [3]). I Berlin måste man foga sig efter segrarens vilja, men gjorde sig därvid en förtjänst af att ej genom de lockande anbud, som från Polen framstälts, hafva låtit sig förledas till någon vidrighet mot Sverige [4]).

Händelserna i Polen, som vid det preussiska hofvet följdes med ängslig uppmärksamhet, togo emellertid en alt mera betänklig rigtning. Karl den tolfte hade väl lyckats i sina bemödanden att få konung August afsatt [5]), men krigslågan fick därigenom endast ny näring. De båda sidornas anhängare

[1]) »Bägge äro i stor credit, men den förre gouvernerar alt och har den andra såsom sin handtlangare. Mycket hafva de ock bägge altid hållit konungarnes partie af Danmark och Polen; om de nu bättre vilja finna sig lärer tiden utvisa». Leijonstedt den 5 April 1704.

[2]) Ehuru han ej kunde erhålla audiens, besökte honom Wartenberg på kurfurstens befallning i hans eget hus, en alldeles ovanlig heder, som väckte alle de andra sändebudens uppmärksamhet. Leijonstedt till K. M:t den 30 April.

[3]) Schlippenbachs memorial till Piper den 23 December 1703 n. st.

[4]) Leijonstedt till K. M:t den 10 och 17 Maj 1704.

[5]) Den 4 Februari.

stodo efter konfederationerna i Warschau och Sandomir uti väpnade läger emot hvarandra, och den afsatte konungen gjorde alt för att hindra ett nytt val. Han lät i sådan afsigt förrädiskt fängsla bröderna Sobiesky, af hvilka han ej utan skäl ansåg den ene bestämd till sin efterträdare. Karl den tolfte led dock ingen brist på tronkandidater [1]), och Augusts ställning blef för hvar dag svårare. Med förtviflade ansökningar om hjälp vände han sig än till sin bundsförvandt tsaren, än till konungarne af Danmark och Preussen.

I hemliga uppdrag infann sig Patkul våren 1704 upprepade gånger i Berlin, där han satte sig i nära förbindelse med hofvet. Hans mål var att mot Sverige å stad komma ett stort anfallsförbund mellan Ryssland, Preussen, Danmark och Sachsen-Polen. Dessa magter skulle för nästa sommar förena sig om en gemensam fälttågsplan för att till intet göra den svenska hären i Polen. Genom stora anbud skulle konungen af Preussen vinnas härför, genom mutor hans ministrar [2]). I samma rigtning arbetade också vid hofvet i Berlin general Flemming, som i liknande uppdrag nyss varit i Köpenhamn, äfven som den danske ministern [3]).

Konung Fredrik hörde ej ogärna dessa förslag, medan han altjämt väntade, att Karl skulle yttra sig öfver hans framställningar. Men ehuru Patkul kunde inberätta till sin herre, att Preussen nu var så långt aflägsnadt från Sverige, att från dess sida intet vidare vore att befara [4]), så vågade man likväl ej i Berlin under då varande förhållanden, att djupare inlåta sig på så farliga planer. På den afsatta konungen i Polen kunde man ej lita; Danmark var för tillfället hindradt att uppträda verksamt; tsaren hade, i stället för att gå till Polen, med sin hufvudstyrka vändt sig åt Ingermanland; Preussens bästa trupper voro bundna af kriget mot Frankrike; man måste åtminstone vänta, till dess ett uppror i det inre af landet skulle kalla den svenska hären bort från preussiska gränsen.

[1]) Utom prinsen af Conti och furst Ragotzsky, som ej hade några större utsigter, voro denna tid prins Alexander Sobiesky och flere polska ädlingar: Lubomirski, Radziwil och Leczinski på förslag. Hermelin till Palmqvist den 16 April och den 22 Maj 1704.

[2]) Patkul till Gollowin den 8 Mars n. st., och till tsaren den 2 April.

[3]) Leijonstedt den 4 Juni 1704.

[4]) Patkul till tsaren den 9 Juli n. st.

För att vara beredd på alla möjligheter lät konung Fredrik genom värfningar uppbringa sin hemma varande här till en betydlig styrka [1]); men den svenska öfvermagten, som befann sig i hans omedelbara närhet, tvang honom dock att för tillfället visa sig undfallande. Staden Dantzig, för hvilken han mer än en gång anhållit om skoning, måste han söka öfvertala att gå in på Karls fordringar och biträda konfederationen i Warschau [2]). Och då kejsaren och riksständerna i Regensburg uppdrogo åt konungen af Preussen att söka medla mellan Sverige och Polen, kunde denne visserligen ej undandraga sig att föra fram detta; men emedan han visste att en sådan inblandning var Karl misshaglig, yrkade han ej därpå; han förklarade att han ej gifvit anledning till en sådan framställning och uttryckte endast sin förhoppning, att den svenske konungen ej längre än nödigt var skulle fortsätta kriget i Polen [3]). Ej häller försummade man att meddela till Leijonstedt de stora anbud Sveriges fiender gjort, men försäkrade därvid, att konungen af Preussen ej skulle låta förleda sig att gå ifrån vänskapen med Karl, utan fastmer efter det polska krigets slut vore färdig att, jämte andra protestantiska ständer i Tyskland, ställa sig under dennes ledning till den evangeliska religionens och frihetens försvar [4]).

Emellertid hade sakerna i Polen mognat till afgörande, och valdagen i Warschau korade Stanislaus Leczinski till konung [5]). Detta beslut, ehuru framtvunget genom Karls magtspråk, båtade honom dock föga. Kriget måste lika fullt fortsättas; det hade endast fått ett nytt syfte. Att hålla den nyvalde uppe på tronen, skulle kosta lika mycken möda som att störta företrädaren. Men den svenske konungen åtog sig detta verk med all den ihärdighet, hvaraf han var mägtig.

Hade Karl förestält sig, att lugnet i landet efter valet skulle återvända och Augusts stämplingar upphöra, så hade han grundligt misstagit sig. Han kände för litet den polska adelns lynne. Först nu nådde splittringen sin höjd; Augusts anhang

[1]) Han hade nu till sammans 47,000 man under vapen. Leijonstedt den 18 Juni 1704.
[2]) Schlippenbach till Piper den 29 Maj n. st.
[3]) Densamme till Piper den 13 Juni n. st.
[4]) Leijonstedt den 11 och 25 Juni.
[5]) Den 2 Juli.

växte, och han kunde snart, sedan Karl dragit sig åt söder för att där få Stanislaus erkänd, återtaga sin hufvudstad och spränga den fiendtliga konfederationen. Lyckan tycktes åter le mot den afsatte; hans sachsiska trupper ryckte an genom Polen, och han hade godt hopp om hjälp från Preussen.

Sedan svenska hären brutit opp ur hans granskap, hade nämligen konung Fredrik med större allvar börjat lyssna till framställningar af Patkul [1]), som aldrig tröttnat att arbeta på en samverkan mellan Ryssland och Preussen med afseende å förhållandena i Polen. De allierades seger vid Höchstädt [2]) hade tryggat framgången i striden mot Ludvig den fjortonde. Preussen kunde nu utan fara använda trupper på polska sidan. Konungen var också nära att sluta aftal med tsaren och August; 18,000 brandenburgare hade redan fått befallning att bryta opp åt polska Preussen, där föreningen med tsaren skulle gå för sig, innan någon hunne hindra den [3]). Men ryssarnes antågande fördröjdes, sachsarne blefvo slagna af Karl vid Punitz [4]), och hela planen gick därmed om intet.

Hofvet i Berlin, hvars politik bestämdes af utsigterna för dagen, hade sålunda i följd af Karls synbara likgiltighet för dess förslag småningom kommit att vända sin håg till hans fienders lockande anbud. Detta skedde dock under skenet af bibehållen vänskap; man ville ej släppa tanken på en förbindelse med Sverige och sökte därför förklara truppernas afskickande åt Polen såsom en försvarsåtgärd mot ett befaradt infall från Lithauen. Efter Karls borttågande och de allierades stora seger öfver Ludvig den fjortonde hade likväl konung Fredrik höjt tonen mot Sverige. Han lät förspörja missnöje öfver det sätt hvarpå hans framställningar hittills blifvit behandlade [5]).

Det var hög tid, att Karl på något sätt sökte försäkra sig om Preussens flerfaldigt erbjudna vänskap. Man finner ock, att han nu började gå dess önskningar till mötes. Härtill för-

---

1) »Zwar ist Preussen so wohl intentioniret, als Er seyn soll. aber er will gewiss gehen und den Vogel in der Hand haben». Patkul till Gollowin den 1 Augusti 1704.

2) Den 15 Augusti 1704 n. st.

3) Patkul till Gollowin den 1 Augusti.

4) Den 28 Oktober.

5) Leijonstedt den 10 September 1704.

måddes han dock ej af några påminnelser från Berlin. Det var en helt annan omständighet, som gjorde, att han tog ett steg närmare, och som för framtiden kom att utöfva ett vigtigt inflytande på hans förhållende till Preussen; det var hans lifliga åstundan, att se Stanislai konungavärdighet erkänd. Kanske kunde det preussiska hofvet genom något medgifvande förmås att gå in härpå. Han hade därför, redan kort efter det valet för sig gått, förklarat sig villig att åt Preussen inrymma Elbing, så snart »han för krigsräson funne lägligt draga sin besättning därifrån». Ett sådant löfte var emellertid ej mera tillräckligt att vinna konung Fredrik. Det föranledde dock från hans sida uttalanden, hvaraf framgick konungens bered-villighet att ej allenast erkänna, men äfven understödja den nyvalde, om han blott på förmånliga vilkor kunde komma i närmare förbund med Sverige [1]). Men han klagade att han nu öfver år och dag gjort tillbud i sådan rigtning, utan att man fästat någon uppmärksamhet därvid; Leijonstedt hade ej ens kunnat få audiens blott för ceremonielets skull.

Det förhöll sig verkligen så. Alt sedan vänskapen genom förbundet i Haag, sommaren 1703 blifvit befästad [2]), hade Karl, sysselsatt med sitt verk i Polen, ständigt skjutit afgörandet i den utaf Preussen framkastade frågan om en förtroligare förbindelse åt sidan. Den lystnad efter byte i Polen, hvilken såsom den hemliga driffjädern stack fram ur alla dess förslag, hade gjort den svenske konungen mindre angelägen om dess bistånd. Det var först nu, om hösten 1704, då ställningen syntes osäker, då den afsattes parti vann i styrka, och då Karl själf hade önskningar att framställa, som han åter upptog den nästan släpta tråden och gaf sitt sändebud befallning [3]) att taga närmare kännedom om Preussens fordringar. Leijonstedt begärde altså samtal med Ilgen. Sedan denne in-

[1]) »Man kunde nu, oförgripeligen att säga, taga detta hofvet på orden och sätta dem på profstenen», skrifver Leijonstedt till K. M:t den 23 Juli 1704.

[2]) Först nu utbyttes den provisionela ratifikationen å detta förbund mot det utlofvade pergamentsexemplaret, som genom Leijonstedt tillställdes Wartenberg. Till K. M:t den 16 Augusti.

[3]) Den 13 September. Kanslikollegium skulle instruera Leijonstedt angående de vilkor, han borde fordra vid det erbjudna förbundet med Preussen, emedan Karl fann »tiderna så beskaffade, att en sådan förknippelse torde mycket kunna lätta hans förehafvande och jämväl för riket någon nytta med sig hafva».

hemtat sin herres vilja, framkom han med nya förslag; man ville i Berlin ej undandraga sig att göra sådana, ehuru de förra blifvit obesvarade. Tvänne synpunkter uppstäldes härvid från preussiska sidan. Förbundet borde afse dels de båda ländernas säkerhet nu och framdeles, dels ock den nytta och förmån de kunde draga af kriget. I förra afseendet föreslogs, att man skulle inskränka konung Augusts herravälde i Polen och på alla kanter afstänga honom från Sveriges gränser; den nyvalde skulle antingen bekomma ett stort apanage eller hela Lithauen samt tillförsäkras rätt att omedelbart utan val efterträda August vid hans död. I senare afseendet åter ville man låta alt bero af den svenske konungens förslag; önskade han intet af Polen, då fordrade konungen af Preussen ej häller något. Med en här af 20,000 man, starkare om så kräfdes, vore denne färdig att stöta till svenskarne i Polen. De båda konungarne skulle på detta sätt blifva oemotståndliga och, ryssar och sachsare till trots, kunna aftvinga republiken de vilkor, hvarom de enade sig. Men detta borde ske, innan konjunkturerna i Europa ändrades, och underhandlingen tills vidare hållas hemlig. Eljes önskade konungen af Preussen fortfarande såsom bästa grundval för förtroligheten med Sverige ett giftermål mellan sin äldste son och Ulrika Eleonora, ett förslag, hvarpå han, oaktadt upprepade framställningar, ännu ej fått svar. Han hoppades slutligen att frågan om ceremonielet snart skulle afgöras, så att den ej vidare måtte försvåra meddelelserna, då så vigtiga frågor voro å bane [1]).

Alt detta togs af Leijonstedt endast ad referendum. Han kunde i följd af bristande instruktion ej göra annat [2]), ehuru hvad Ilgen anfört hufvudsakligen gick i samma rigtning som det Alvensleben för nära ett år sedan framstält. Karl hade ännu ej yttrat sina tankar därom; och likväl förnyar konung Fredrik nu, blott med i agt tagande af de förändringar som den mellanliggande tidens händelser gjort nödvändiga, sina förslag, såsom det hette, till fredens befrämjande, men i själfva verket till Polens styckning. Det var uppenbart, att han, trots

[1]) Leijonstedt den 22 Oktober 1704.

[2]) Leijonstedt klagar upprepade gånger, att man gjort så litet för att behålla det preussiska hofvets vänskap. Till Palmqvist den 20 Augusti och 4 Oktober.

Karls tillbakadragna hållning, fortfarande gärna ville en förening med denne, endast något därvid stode att vinna. Kunde på förmånliga vilkor ett förbund å stad kommas, så gjorde han inga svårighèter att jämka sina fordringar efter Karls, och afsände till honom å nyo general Schlippenbach för att förklara, hvad som kunde synas misstänkt i Preussens föregående hållning [1]).

Ett raskt tillvägagående å Karls sida hade nu varit af nöden för att komma det preussiska hofvet att lemna sitt dubbla spel. Men en dyrbar tid gick förlorad, medan saken inberättades till svenska lägret, och innan svar därifrån hann anlända. I Berlin samlades emellertid underhandlare från alla håll, hvilka täflade om att vinna Preussens bistånd. Patkul och det sachsiska sändebudet fortsatte sina stämplingar, ehuru de efter den misslyckade planen till förening med ryssarne hade svårt att vinna gehör vid hofvet [2]); polske kronskattmästaren Prebendowski, skickad af den August tillgifna delen af republiken, hvilken här handlade oberoende af sin konung, kom äfven för att göra stora anbud, och slutligen infann sig hertigen af Marlborough själf på återresan från årets slutade fälttåg.

Faran af att Preussen på något sätt skulle lockas till verksamt deltagande på östra krigsskådeplatsen var altför stor för att ej ådraga sig sjömagternas uppmärksamhet. Redan förut hade dessa, för att skydda sina handelsintressen, genom underhandlingar om en garantiakt för Dantzig hindrat konung Fredrik att ensam taga staden under sitt skydd [3]). Nu väcktes deras misstankar af truppsändningarne till Ost-Preussen. För att försäkra sig om konungens afsigter och för framtiden omöjliggöra hans ingripande på polska sidan, ville Marlborough förmå honom att, utom de trupper han redan lemnat, till nästa sommar öfverlåta ytterligare 8,000 man i de allierades sold. På samma gång sökte likväl hertigen försigtigt afböja den garanti för Ost-Preussen, som af konungen begärdes i anseende till krigsoroligheterna i Polen. Sorgfälligt undvek han alt, som kunde stöta Karl. Han förklarade till Leijonstedt, att sjömagterna på intet vis skulle störa den svenske konungen i

[1]) Leijonstedt den 5 November 1704.
[2]) Patkul till Gollowin den 5 December.
[3]) Jfr Noorden II, 39.

hans företag, så länge kriget ej flyttades öfver Oder [1]. I utbyte fick han mottaga försäkringar, att ryktet om Sveriges förbindelse med Frankrike endast vore ett löst tal. Han lemnade Berlin i öfvertygelsen att hafva vunnit sitt mål [2]. De allierade kunde vara lugna med afseende å Preussens hållning: det måste, beröfvadt sina bästa stridskrafter, stillasittande åse händelserna i Polen; det skulle därvid tillika utgöra den fördämning, som hindrade det nordiska kriget att svämma öfver sina bräddar.

Nu först ankom Karls svar på de sista framställningarne, ytterligare fördröjdt genom den osäkra postgången [3]. Det betygade visserligen hans benägenhet att med Preussen träda i närmare förbund, men på en helt annan grundval än den föreslagna. Någon säker fred vore ej att hoppas, så länge konung August hade fast fot i Polen, äfven om »vingarne blefvo honom afskurna och stympade». Från en förbindelse att bibehålla Stanislaus på tronen och ett gemensamt uppträdande mot hans fiender borde man altså utgå. Mot ett sådant åtagande ville Karl unna konungen af Preussen en skälig förmån, men för egen del ingenting behålla af det som Polens gränser med rätta tillhörde. Underhandlingen borde hållas tyst, till dess den blefve mogen. När hufvudpunkten väl vore faststäld, skulle, till undvikande af tvist om ceremonielet, en svensk ambassadör infinna sig i Berlin för att afsluta den påbörjade underhandlingen.

Karls första uttalande i förbundsfrågan korsade således med ens alla Preussens föregående förslag; han uppstälde efter sin vana en alldeles ny synpunkt, hvarifrån han ville se saken. På delningsförslagen svarade han ej ett enda ord; men han begagnade tillfället för att se till, om ej Preussens medverkan kunde vinnas för det mål han eftersträfvade i Polen. I sådan afsigt lät han genom Leijonstedt fullständigt afslöja konung Augusts ränker. I afskrift meddelades de anbud denne i sven-

[1] Leijonstedt den 18 November 1704.

[2] Marlborough till Heinsius den 29 November 1704. Murray.

[3] Den 22 Oktober hade Leijonstedt gjort sin första berättelse om Ilgens förslag och först den 10 December anlände K. M:ts svar af den 30 November till Berlin med sekreteraren Brunell, hvilken Leijonstedt afsändt till svenska lägret, sedan han förstått att de föregående brefven ej framkommit.

ska lägret låtit göra till Preussens skada, på samma gång han i Berlin betygat sin vänskap och sökt förbund mot Sverige [1]).

Detta verkade. Under dröjsmålet med svarets afgifvande hade ställningen visserligen blifvit förändrad. Preussen hade lofvat bort sina bästa trupper till kriget mot Frankrike. Icke desto mindre visade sig konung Fredrik, i glädjen att Karl slutligen förmåtts yttra sig, benägen att inlåta sig på de svenska förslagen, ehuru de gingo i en helt annan rigtning än hans egna. Han afslog ej den åstundade grundvalen, utan gaf hopp att härom skulle afhandlas med den anländande ambassadören. Från hofvet, där man var »rätt förpickad på den hedern, att ju förr ju hällre se en svensk minister», påskyndades på alt sätt dennes ankomst. Konungen ansattes nämligen hårdt af sjömagterna angående de lofvade hjälptruppernas utgörande, och han ville härutinnan intet besluta, förr än han fått se, huru förbundet med Sverige gestaltade sig. Först när han fått klart för sig, huru stor styrka för detta ändamål behöfdes, ville han fastställa, huru mycket trupper han kunde öfverlåta åt de allierade. För att altså ingen tid måtte gå förspild och saken lättare kunna hållas hemlig, borde Leijonstedt tills vidare utrustas med fullmagt att öppna underhandlingen [2]).

Så skedde. Johan Rosenhane, president i det wismarska tribunalet, var redan af Karl utsedd att afgå till Berlin som ambassadör. Han fick nu befallning att »strax och utan tidspillan» begifva sig dit [3]). Under tiden skulle Leijonstedt söka inleda det närmare förbundet [4]).

Redan i Januari 1705 började altså denne att sammanträda med de preussiska ministrarne, som genast förklarade sig beredda att redan nu fastställa den äskade grundvalen; man ville öfvergifva konung August och hans anhängare samt

[1]) Till Leijonstedt den 21 December 1704.

[2]) Brunells memorial, Rawitz den 20 December. Han var af Leijonstedt å nyo sänd till lägret för att inberätta, huru Karls yttrande upptagits i Berlin.

[3]) Till Rosenhane den 3 December 1704 och den 9 Januari 1705. Det sätt hvarpå frågan om ambassadörens traktamente behandlades, är betecknande för den ekonomiska ställningen. Rosenhane, som i fem år fått åtnöja sig med sin halfva lön, begär 70 rdlr om dagen i stället för 50; konungen förklarar sig dock »vid närvarande tids beskaffenhet» ej kunna bestå mer än statskontoret föreslagit. R:s resa fördröjdes genom svårigheten att negotiera penningar.

[4]) Interimsinstruktion för Leijonstedt, Rawitz den 31 December 1704.

bidraga att uppehålla Stanislaus. Det såg ut som om enighet snart nog skulle kunna uppnås [1]) Men på samma gång yrkades enständigt, att Elbing nu strax måtte inrymmas åt Preussen, och att ambassadören vid sin ankomst måtte vara bemyndigad att lofva detta; förhandlingarne skulle härigenom väsentligen underlättas [2]). Uppenbarligen ville man känna sig för, om ej denna efterlängtade besittning stode att vinna genom en snar eftergift i hufvudfrågan: kanske kunde Karl därigenom å sin sida förmås till något medgifvande. Man hade misstagit sig; den svenske konungen tog intet förhastadt steg Han gaf visserligen Preussen hopp om denna fördel, men ville ingalunda öfverlemna staden förr än efter underhandlingens slut [3]), långt mindre före dess början.

I Februari anlände Rosenhane till Berlin, och den 27 i samma månad hölls den första formliga konferensen mellan honom och Leijonstedt å ena, Wartenberg och Ilgen å andra sidan [4]). Ambassadören anmärkte därvid genast, att som man redan vore ense om grundvalen, så borde nu hufvudsakligen öfverläggas om sättet och medlen för ändamålets vinnande. För att saken ej måtte komma att bestå i blotta ord, utan i verkligheter, frågade han, huru vida konungen af Preussen ville sätta sin hemma varande här på sådan fot, att han ej allenast kunde jaga skräck uti Stanislai motståndare, utan ock förhindra, det konung August droge flere trupper till Polen. Då både Sachsen och Ryssland säkerligen skulle angripa den nyvalde, borde på förhand öfver ens kommas, huru man med samlad magt kunde afhålla dem därifrån. Hvad förstods egentligen här vid hofvet med konung Augusts öfvergifvande, hvartill man förklarat sig beredd?

På denna öppna fråga gaf Wartenberg blott ett undvikande svar. Hans herre ville väl taga parti med konungen af Sverige och Stanislaus emot konung August; men han trodde, att det åsyftade målet kunde nås på annat sätt än genom krig. Han visste andra medel att draga alla magnaterna i Polen från

[1]) Äfven genom Schlippenbach lät konung Fredrik hos Karl framställa förslag, som ej gingo långt från dennes. Hermelin till Palmqvist den 4 Januari 1705.

[2]) Leijonstedt den 3 och 20 Januari.

[3]) Instruktionens 10:de punkt.

[4]) Rosenhane och Leijonstedt till K. M:t den 3 Mars.

konung August och öfver på Stanislai sida; efter en sådan »unanimus consensus» vore erkännandet för det preussiska hofvet en naturlig sak. Konung Fredrik hade dess utom nyss lofvat England och Holland att ej börja krig i Polen. Han uttryckte vidare den förhoppningen, att då kejsaren och andra magter för truppers öfverlåtande bjudit både land och penningar, konung Karl »vid detta tillfälle ville något in specie offerera», och frågade, hvilka fördelar man å svenska sidan vore sinnad att medgifva Preussen mot den antagna grundvalen. Då de svenske ministrarne svarade, att detta ankomme på Preussens förslag, läto de preussiske förspörja missnöje öfver att Elbing ej genast öfverlätes, utan skulle inbegripas bland vilkoren i traktaten; den staden vore Preussen förut tillsagd och för öfrigt ett conditio sine qua non, utan hvilket »hela det andra verket torde komma att studsa». Emellertid skulle konung Fredriks tankar om det andragna inhemtas.

Rosenhane fick därefter, emedan han ännu ej var färdig med sin ekipering, enskildt företräde hos konungen och sökte för honom framställa äran och nyttan af att med konung Karl samverka till freden i Polen och den evangeliska religionens bästa. Detta upptogs väl, men stötte på det gamla hindret: konungen hade förmodat, att hans önskan angående Elbing först skulle villfaras, innan man gick vidare. Först mot öfverlåtandet af denna stad ville han lemna en skriftlig försäkring om grundvalen, och Ilgen sades styrka honom härutinnan [1]).

Det svar, som följde på första konferensen, antydde, att konung Fredrik, i anledning af den nyss träffade öfverenskommelsen med sjömagterna, ej det året kunde inlåta sig i krig till Stanislai förmån. Sverige skulle dock skörda vigtiga fördelar däraf att Preussen förklarade sig för den nyvalde: de polske store, som ännu voro emot honom, skulle därigenom vinnas för hans sak. Men såsom vederlag för erkännandet fordrades stora fördelar: först och främst Elbing, hvarförutan man ej ville inlåta sig på någonting; vidare polska Preussen, utom Dantzig, exspectansrätten på Kurland, om den nu regerande fursteätten utslocknade, samt hemfallsrätten till Ost-Preussen, hvilken nu tillhörde republiken. Man medgaf likväl, att konungen af

[1]) Rosenhane den 11 Mars 1705.

Sverige hade mångdubbelt större anspråk att göra gällande och ville gärna gå in på dessa [1]. Med andra ord, man skulle gärna vara med om att dela bytet i Polen, men ville på förhand ej åtaga sig något af vigt; med den beredvillighet man i början visat att gå Karls önskningar till mötes var det slut, sedan försöket misslyckats att vinna Elbing redan före traktaten.

Med detta svar afsändes sekreteraren Brunell till det svenska lägret. Konungen fann underligt, att Preussen nu drog sig undan, då det i förstone utlåtit sig fördelaktigt om själfva grundvalen. Ehuru intet verksamt bistånd från dess sida innevarande år vore att förvänta, ville han likväl att underhandlingen skulle fortsättas; ja, äfven om Preussen, utan att tills vidare deltaga i kriget, endast afsade sig alla förbund med konung August samt lofvade erkänna Stanislaus och vid freden garantera hans värdighet, var Karl villig att medgifva det sådana förmåner som att Ermeland finge genast besättas och Elbing efter freden; för närvarande behöfde han själf denna stad såsom varande en vigtig fast plats och upplagsort för krigsförnödenheter [2].

Redan af dessa första uttalanden, hvarmed den nya förbundshandlingen öppnades, var klart huru olika de syften voro, som drefvo de båda konungarne att närma sig hvarandra. Karl, som ej önskade några eröfringar, hade förut ej vetat, med hvilken fordran han skulle möta Preussens lystna anspråk. När han nu sent omsider inlät sig på den länge erbjudna närmare förbindelsen, skedde det uteslutande för att vinna Preussens bistånd till upprätthållande af Stanislai vacklande tron. Han ville därföre hälst, att Preussen med honom skulle åtaga sig den nyvaldes försvar på ett kraftigt sätt. Då detta visade sig icke kunna för tillfället åstadkommas, ansåg han sig likväl genom vigtiga medgifvanden böra köpa dess bifall till hvad skett: kunde blott hofvet i Berlin förmås att afsvärja konung Augusts parti och på något sätt antaga sig Stanislai sak, så hade Karl sedan lättare att vända sig mot Ryssland [3]. Men han lemnade ej ett ögonblick det föresatta målet ur sigte;

[1]) Rosenhane och Leijonstedt den 19 Mars 1705.

[2]) Till Rosenhane och Leijonstedt den 27 Mars.

[3]) Tsaren gjorde genom Preussen fördelaktiga fredsanbud och i själfva verket ansågs vid denna tid en uppgörelse med honom lättare verkställbar än med Polen. Hermelin till Palmqvist den 12 April.

hvarje förslag, som ej sammanhängde därmed, afvisades kärft; planer, som kränkte republikens själfständighet eller afsågo en delning af landet mellan August och Stanislaus, vunno hos honom intet gehör.

Konung Fredrik åter önskade först och sist begagna tillfället att utvidga sig på grannens bekostnad. I sådan afsigt hade han låtit föredraga Karl det ena förslaget efter det andra till att å stad komma fred i Polen genom landets styckning. Under det svaret dröjde, drogs Preussen alt djupare in i striden mot Frankrike, och nu, när Karl ändtligen förklarat sig redo till förbund på förmånliga vilkor, voro dess krafter upptagna på annat håll. Så länge de preussiska trupperna kämpade vid Rhen och i Italien, kunde konung Fredrik ej tänka på något verksamt uppträdande i öster. Ställningen blef kinkig, då han å ena sidan ej vågade stöta sig med sjömagterna genom att draga manskap ur deras tjänst, men å den andra ej häller ville gå miste om sina utsigter i Polen. Uppgiften syntes vara att tills vidare söka uppehålla den svenska konungen genom löften och invisningar på framtiden: kanske kunde man, utan att åtaga sig något vidlyftigt krig för Stanislai räkning, endast genom att klokt begagna sig af förhållandena, under hand vinna något, framför alt försäkra sig om Elbing.

Underhandlingen blef därför under sin fortgång ett oafbrutet köpslående om de vilkor, hvarunder Preussen kunde finnas villigt att erkänna Stanislaus.

Till en början spände man i Berlin bågen alt för högt. Anspråken stodo i ett verkligt missförhållande till hvad man påtog sig att göra. Konung Fredrik förklarade, att han visserligen ville erkänna Stanislaus, men ej omedelbart efter traktatens afslutande; detta skulle draga honom hela konung Augusts anhang, Ryssland och Danmark på halsen. Ej häller ville han, då utsigterna i det stora kriget ännu voro ovissa, utfästa sig att ett kommande år förena sina vapen med Karls i Polen. Alt hvad han för tillfället kunde lofva, var att i tysthet arbeta för Stanislaus och öka sin här i Preussen till 14,000 man för att gifva förklaringarne till Sveriges förmån större eftertryck. Icke desto mindre vidhöll han sina öfverdrifna fordringar, och begärde till och med att de betingade för-

delarne skulle tillförsäkras honom af Stanislaus och hans parti [1]).

Karl harmades öfver detta sätt gå till väga: Preussen ville bekomma alt, men göra intet. Det hade först anhållit om förbund, så antagit den af honom föreslagna grundvalen, och nu gjorde det svårigheter, ehuru Karl visat sin benägenhet genom att unna det tillväxt och förkofran, medan han själf intet ville hafva. Nu, om någonsin, då Stanislai parti dagligen växte och Augusts aftoge, borde man ej tveka att öfvergifva den senare och sluta sig till den förra. Det var endast under förutsättning att detta skedde, som Karl gjort sina förslag till Preussens förmån. Han kunde ej tillåta, att den nyvalde fördärfvade sina utsigter genom att på förhand förbinda sig till några afträdelser; konungen af Sverige hade lofvat att vid freden utverka republikens samtycke, det vore borgen nog. Så stora fördelar som de begärda skulle dess utom väcka andra magters misstankar och afund; Polen kunde utan ersättning på annat håll ej vidkännas så stor afsaknad [2]).

Förbundsfrågan var dock numera alt för nära sammanbunden med det mål, som för ögonblicket tog hela Karls uppmärksamhet i anspråk, för att han skulle låta sig afskräckas genom Preussens undanflygter i dag, dess oförsynta fordringar i morgon. Hvad han begärde, var endast den nyvaldes erkännande; men detta måste följa omedelbart, eljes ginge fördelarne däraf förlorade. Han yrkade på snar uppgörelse.

Rosenhane som emellertid blifvit färdig med sin utrustning, höll ett präktigt intåg i den preussiska hufvudstaden [3]). Efter fyra års mellanskof visade sig åter vid hofvet i Berlin ett svenskt sändebud, och därtill en ambassadör; det var uppenbart för hela Europa att Sverige och Preussen nu stodo på god fot med hvarandra [4]) och att något af vigt dem emellan förehades.

Karls fiender fördubblade därför sina ansträngningar att vinna det preussiska hofvet; Patkul, Flemming, Prebendowski

---

[1]) Rosenhane och Leijonstedt den 10 April 1705.

[2]) Till Rosenhane och Leijonstedt den 15 April.

[3]) Rosenhane den 5 Maj.

[4]) Efter ambassadörens publika audiens vägrades ej längre Leijonstedt tillträde till hofvet: på detta sätt kringgicks frågan om ceremonielet. Leijonstedt till Palmqvist den 3 Juni.

kommo åter med anbud, som voro långt större än den svenske konungens. Dennes öfvervigt var likväl för tillfället altför stor. Alla de gjorda förslagen meddelades åt de svenska ministrarne, och ehuru man i Berlin, af fruktan att ådraga sig sjömagternas misshag, ej vågade öppet taga något steg till Stanislai bästa. så gjordes dock i hemlighet åtskilligt för att främja hans sak. Konung Fredrik visade på flera sätt sin goda vilja. Han erbjöd sig att bemedla Sveriges fred med tsaren och sökte förmå denne att draga sina trupper ur Lithauen. Han ville vidare hindra de allierade att, mot vilkor af truppers öfverlåtande, gifva konung August löfte om återställelse på polska tronen efter freden. Äfven i Polen använde han sitt inflytande att styrka kardinalen till riksdagens sammankallande och att förmå det motsträfviga Dantzig att foga sig efter Karls önskningar.

Efter hand tvangs också Preussen att nedsätta sina anspråk. Det afstod från polska Preussen och expectansrätten till Kurland; det fordrade ej mer att afträdelserna skulle af Stanislaus i förväg garanteras, men begärde framgent såsom ersättning för den fara, hvari det kastade sig: 1:o Elbing efter traktatens afslutande; 2:o biskopsstiftet Ermeland sekulariseradt; 3:o hemfallsrätten till Ost-Preussen upphäfd; 4:o från Hinterpommern till Weichseln en smal landsträcka, som skulle sammanbinda Ost-Preussen med statens öfriga besittningar. Mot erhållande af alla dessa förmåner ville likväl konung Fredrik icke gripa till vapen för Stanislaus; men han visste fredliga medel att vinna republiken och kronarmén på dennes sida. Först efter kröningen skulle det offentliga erkännandet följa [1].

Så framstäldes nu de preussiska fordringarne, och sådana förblefvo de i sina grunddrag under förhandlingens fortgång. Att de från första stunden sattes nog högt hade flere vigtiga orsaker. Dels erbjödo sig från andra håll lockande utsigter; dels ville man vinna tid för att bestämma sin ståndpunkt; dels kunde man, oaktadt Karls upprepade försäkringar om motsatsen, ej föreställa sig annat än att äfven han hade anspråk att göra gällande i Polen. Skådespelet af en konung, som i åratal slösar sitt rikes krafter endast på företaget att störta från tronen

[1]) Rosenhane och Leijonstedt den 17 Maj 1705.

en fiende och uppehålla hans efterträdare, utan att därvid för egen del betinga sig den minsta landvinning, var altför nytt och oerhördt; det behöfdes hela den järnhårda konseqvens, som framgick ur alla Karl den tolftes handlingar, för att öfvertyga samtiden om sanningen af hans ord. »Hvarför skall man» utbrast Ilgen öppenhjärtigt till de svenska ministrarne, »hvarför skall man vara så öm öfver att Polen något mister? Det blifver dock i längden otacksamt. Jag säger rent ut: intet skulle vi här vara så sinnade om saken gällde oss. Vi måste hafva något för något och satisfaktion för orätt». Gärna skulle man i Berlin unnat Sverige Kurland, men fordrade i så fall tillökning i egna förmåner. Karl synes också en tid hafva gifvit rum åt tanken att behålla detta land. Han ville ej framställa en sådan fordran, men för den händelse att det åt honom i freden afstodes, begärde han Preussens garanti därför [1]). Till en del skedde måhända detta för att förmå konung Fredrik att afstå från sina anspråk på landet, och då denne ej ville bidraga till att från annat håll skaffa republiken ersättning för det afträdda, lät han hela saken falla. Man må tänka hvad man vill om Karls lidelsefulla envishet att förfölja en motståndare; man måste dock medge, att hans ridderliga hållning mot Polen på ett fördelaktigt sätt sticker af mot preussarnes förvärfsbegär.

Redan i Juni kunde Rosenhane till konungen öfversända ett utkast till traktaten [2]), men medan Preussen månglade om vilkoren och Karl sökte vinna en starkare garanti för Stanislaus [3]), drogs underhandlingen ut på längden. Frågorna om Elbings inrymmande samt tiden och sättet för erkännandet vållade de största svårigheterna. Konung Fredrik upprepade gång på gång sin anhållan, att nämnda stad genast måtte åt honom öfverlåtas; Karl gick ända därhän, att han ville lemna den efter ett år [4]) — en oerhörd eftergift af honom, som förut velat lofva den först efter krigets slut. Men han fordrade å sin sida lika envist, att den offentliga förklaringen för Stanislaus skulle följa omedelbart efter traktatens afslutande, medan preus-

[1]) Till Rosenhane och Leijonstedt den 27 Mars och 25 Maj 1705.

[2]) Den 16 Juni.

[3]) Man tvistade, om den skulle ställas »contra quoscunque» och »per arma», om den skulle vara för Augusts och Stanislai lifstid o. s. v. Rosenhane och Leijonstedt den 15 Juli.

[4]) Till Rosenhane och Leijonstedt den 21 Juli.

sarne påstodo, att den nye konungens allmänna antagande borde föregå. Ja, då kardinalen i sitt öppna bref till polska ständerna antydt, att Stanislaus redan blifvit erkänd utaf konungen af Preussen, lät denne offentligen vederlägga ett sådant rykte [1]). Från svenska sidan var man mindre angelägen om en bundsförvandt, som visade sig så likgiltig för alt, som ej rörde hans egen fördel; men underhandlingen fortsattes dock för att konung Fredrik ej måtte lyssna till andra förslag och taga för Karl skadliga mått och steg [2]).

Medan man i Berlin tvistade om småsaker, tilldrogo sig i kriget händelser af vigt. Nu hade tsaren, sedan han vunnit tillräckligt fast fot i de svenska östersjöländerna för att med kraft kunna understödja konung August, infallit i Lithauen. Lewenhaupt slog honom visserligen [3]); men medan segraren med sin vida underlägsna styrka måste draga sig till baka till Riga, framträngde ryssarne mot Grodno. Här samlade sig den afsattes polska anhang, och han själf sammandrog en ny här på sachsiska gränsen vid Guben. Afsigten var att de båda härarne, den ryska och sachsiska, skulle förena sig i Karls rygg för att afskära honom återtåget, medan han stod i söder, helt och hållet upptagen af sin plan att främja Stanislai kröning.

I Berlin trodde man, att den svenske konungen i ett så farligt läge lättare skulle kunna förmås att ingå på Preussens fordringar. Man fruktade dess utom att gå miste om de redan utlofvade fördelarne, så vida ej dessa i agt toges vid den traktat med republiken, som Karl nu hade under händer i Warschau. Men det gälde att begagna sig af tillfället: en snabbare väg för meddelelsen än den långsamma underhandlingen i Berlin söktes därföre, och man afsände till högqvarteret i Blonie geheimerådet von Printzen. Denne medförde ett förslag, som vid en sammankomst mellan honom, Schlippenbach och Piper genomgicks [4]). Preussens förra fordringar jämte några mindre tillägg beviljades i hufvudsak från svenska sidan, men från den preus-

[1]) Jfr kardinalens och konung Fredriks bref, tryckta hos Nordberg I, 587 ff.
[2]) Rosenhane och Leijonstedt den 29 Augusti 1705.
[3]) Den 16 Juli.
[4]) Hermelins redogörelse för samtalet med de kongl. preussiske ministrarne Geheimerådet Printzen och Generalen Gref Schlippenbach. Blonie den 2 September.

siska gjordes fortfarande svårigheter med afseende på Stanislai erkännande: större delen af republiken borde först hafva antagit honom. I de flesta öfriga frågor var man dock ense; Printzen återvände nöjd med utgången af sin beskickning, och man hoppades, att alt skulle gå väl i hop [1]).

Karl hade nu gjort hvad på honom ankom. Genom att gifva efter för Preussens stora anspråk ville han å stad komma en snar uppgörelse i själfva hufvudfrågan. Men från den enda fordran, som han å sin sida uppstält, en verksam garanti för Stanislaus, vek han ej en tum. Den innehölls i det motförslag, som gafs åt Printzen, och som de svenska sändebuden i Berlin fingo befallning [2]) att söka bringa till skyndsamt antagande.

Det preussiska hofvet slog likväl in på en annan väg. Det ville eller vågade fortfarande ej öppet förklara sig för Stanislaus, ehuru denne nu i vederbörlig ordning blifvit krönt i Warschau [3]). Sedan försöket att utan alt vidare åtagande vinna den åstundade utvidgningen hade misslyckats, kunde man dock törhända genom att nedsätta anspråken något komma ifrån det besvärliga erkännandet? Konung Fredrik afstod därföre från Ermeland; han ville åtnöja sig med löftet om Elbing inom år och dag jämte de öfriga fördelarne; ja, han lofvade till och med att vid nästa fälttågs början hafva i ordning en här af 20 till 30,000 man i Preussen och Polen för att förena sig med Karl [4]). Förgäfves varnade de svenska sändebuden för att söka ändring i det sista förslaget genom eftergifter med afseende på vilkoren; dessa båtade intet, så länge själfva hufvudfrågan undveks. Man ville emellertid höra Karls mening öfver de nya tillbuden, ehuru därigenom endast vållades ytterligare tidsutdrägt.

Det kan väcka förvåning, att konung Fredrik ännu ej hunnit öfvertyga sig om Karls orubblighet i detta afseende, så mycket mer som han nu mer än tillförene behöfde stå på god fot med Sverige. Han umgicks nämligen med tankar på en systemförändring. Både med kejsaren och sjömagterna hade han skäl att vara missnöjd: de ringagtade hans anspråk och

[1]) Hermelin till Palmqvist den 15 September 1705.
[2]) Den 13 September.
[3]) Den 24 September.
[4]) Rosenhane och Leijonstedt den 17 Oktober.

betalade ej underhållspenningarne till hären: misstämningen mot dem ökades genom brytningar vid hofvet [1]. Konungen ville draga sina trupper ur de allierades tjänst för att med större fördel använda dem på östra krigsskådeplatsen.

Här hade han likväl ännu icke bestämt sin ståndpunkt. Han sökte ifrigt Karls vänskap, men underhöll på samma gång en liflig förbindelse med tsaren. Det kunde ej undgå de svenska ministrarnes uppmärksamhet, att sändebudet Kejserling ofta afgick till det ryska lägret [2]. Man fruktade, att andra planer genom honom förmedlades, ehuru han sades arbeta på freden och på att draga tsaren ifrån konung August.

Ett sådant förslag framställdes denna tid äfven af Patkul, som — med hvad uppriktighet lemnas därhän — flere gånger sökte att genom det preussiska hofvets förbön vinna nåd hos Karl. Sedan han tröttnat att oupphörligt se sina planer till intet gjorda genom konung Augusts lättsinne och slöseri, erbjöd han sig att, om man ville förse honom med pass, resa till tsaren och utverka fred af denne, på vilkor att han skulle öfvergifva förbundet med August och erkänna Stanislaus [3]. Detta var en af den ränkfulle äfventyrarens sista politiska drömmar, innan han, själf ett offer för svek, af konung August inspärrades på Sonnenstein.

Det var hänsyn till tsaren, liksom förut hänsyn till sjömagterna, som nu uppehöll underhandlingen. Peter stod med en stark här i Polen, August likaså. Fredrik den förste förklarade därföre, att innan hans trupper, som blifvit hemkallade från Rhen och Nederländerna, hunnit anlända, vore han ej i stånd att taga det afgörande steget med afseende på Stanislai erkännande. Sveriges fiender bjödo dess utom vida mer för Preussens blotta stillasittande än Karl för ett så vanskligt åtagande [4].

Medan konung Fredrik stod villrådig mellan de många anbuden, kom Marlborough åter till Berlin för att hindra Preussen från att fullfölja sin plan och träda ut ur de allierades led. Oak-

[1] Jfr Droysen IV, 293 ff.
[2] Rosenhane och Leijonstedt den 25 November 1705.
[3] De samme den 5 Augusti och den 4 November.
[4] »Ej under att K. M:t intet vinner, då andra taga till så groft». Hermelin till Palmqvist den 4 December.

tadt han fann konung Fredrik i en föga gynsam sinnesstämning, visste hertigen dock afvinna honom en öfverenskommelse om en hjälpkår till Italien för nästa år [1]). De allierade skulle bättre än hittills fullgöra sina förbindelser; de skulle åtaga sig en garanti för konungens länder, endast han bibehölle neutraliteten på polska sidan. Inför de svenska ministrarne berömde hertigen Karls måtta och yttrade, att sjömagterna ej vidare skulle företaga något till konung Augusts förmån, sedan Stanislaus nu vore krönt. Förvirringen vid hofvet ökades än mer, då Ture Bielke infann sig där såsom fransk agent för att motverka Marlboroughs planer [2]).

Preussens vacklande hållning hade fördröjdt afslutandet af traktaten i Warschau mellan Sverige och republiken. Sedan den ändligen kommit till stånd [3]), gick Karl själf med en del af sin här mot öster och jagade ryssarne ur Lithauen. Med en annan afdelning kastade sig Rehnsköld öfver den sachsiska hären, som stod vid schlesiska gränsen, och slog den i grund vid Frauenstadt [4]). Efter denna framgång var Karl obestridd herre i hela Polen: vägen till Sachsen stod honom öppen, men han fann för godt att hällre ännu någon tid förfölja ryssarne genom morasen i öster.

Uti Berlin började nu de svenska sändebuden föra ett annat språk. De förklarade på sin herres vägnar det sista, åt Printzen lemnade förslaget vara ett ultimatum. Hela ställningen var förändrad. Ermeland upptogs ej längre bland fördelarne. Inom en viss tid, inom midten af Mars månad, borde erkännandet vara kungjordt och den preussiska krigsmagten redo [5]).

Det preussiska hofvet fann, att det försutit tiden. Stanislaus var nu krönt, Karl i förbund med republiken, tsaren och August slagna. De svenska segrarne tvungo till eftergift, men genom eftergifter stod intet att vinna, så vida man ej ville träda i harnesk för den nye konungens sak. Detta hade väl ej varit omöjligt, om Karl för ett sådant åtagande velat med-

[1]) Marlborough till Sinzendorf den 3 December 1705. Murray.
[2]) Rosenhane och Leijonstedt den 25 November och 23 December.
[3]) Den 18 November.
[4]) Den 3 Februari 1706.
[5]) Rosenhane och Leijonstedt den 6 Januari.

gifva någon vigtigare förmån t. ex. Vest-Preussen [1]). Nu tillät han ej, att något större område afhändes republiken; bördan af ett nytt, vidtutseende krig syntes därföre Preussen afskräckande. Man fortsatte visserligen att handla om vilkoren, men om detta ej vidare kunde leda till något, ville man gripa till nya planer.

Konung Fredrik hade ännu svårt att släppa de lockande utsigterna på polska sidan. Han påstod fortfarande, att man genom att i tysthet arbeta för Stanislaus skulle kunna uträtta det samma som genom erkännandet åsyftades. Ännu en gång gjorde han altså ett försök att på detta sätt vinna något. Åtskilliga magnater i polska Preussen och Stor-Polen hade sändt till Berlin och emot löfte om beskydd lofvat konungen flere förmåner. Nu ville han veta, om Karl, i händelse Preussen förmådde dessa landsdelar att antaga Stanislaus, ville medgifva de erbjudna fördelarne [2]). På sidan om den vanliga underhandlingen ville man aflocka honom denna eftergift. Schlippenbach sändes till det svenska lägret för att utverka snart svar härutinnan.

Skulle åter den svenske konungen ej finnas villig att ingå på detta förslag, då hade Schlippenbach att framlägga helt andra planer. Dessa gingo ut därpå, att intill dess det förbund kunde slutas, som angående det polska väsendet förehades, borde Sverige och Preussen med Hannover sluta sig tillsammans i en trippelallians, som skulle afse inbördes säkerhet och samverkan mot befarade öfvergrepp under de då varande förvecklingarne i Europa och särskildt inom tyska riket.

Detta nya förslag framkallades dels af den spänning, som uppstått mellan Preussen och kejsaren, dels ock af den fruktan man hyste för att Karl nu skulle bryta in i Sachsen; i sådant fall måste man, om en öfverenskommelse angående förhållandena i Polen ännu ej hunnit träffas, likväl på något sätt söka försäkra sig om hans bevågenhet. Då den nu föreslagna förbindelsen rörde ställningen i Tyskland, borde för att förstärka den samma Hannovers biträde sökas. Konung Fredrik hade

[1]) Vid ett samtal med de preussiske ministrarne »slapp det fram för Printz, som vi märkte de andra ville hafva osagdt, att om traktaten ginge för sig, måste deras konung ej låta sitt folk stå stilla, utan strax gå löst och intaga samt besätta Polska Preussen och sig där maintenera». Rosenhane och Leijonstedt den 13 Januari 1706.

[2]) Rosenhane och Leijonstedt den 8 Maj.

nämligen för att ej stå ensam inom riket börjat närma sig detta hof, och sedan han nu tröttnat att invänta svar på det flere gånger framkastade förslaget till giftermål mellan kronprinsen och Ulrika Eleonora, beslöts i stället en familjeförbindelse med det hannoverska huset [1])

Det var under det intryck segern vid Frauenstadt framkallat i Berlin, som beslutet fattades att med framställningar af nämnda innehåll afsända Schlippenbach [2]). Dennes resa blef emellertid fördröjd genom de svårigheter, som från svenska sidan alltid gjordes, då man under krigsföretagen ville sätta sig i närmare förbindelse med konungen. Först i slutet af Maj nådde det preussiska sändebudet fram till högkvarteret i Luscie. Missnöjd att Preussen ännu ej fogat sig och tviflande på dess uppriktighet, afvisade konungen helt kort detta försök att utverka ett bifall med kringgående af den vanliga meddelelsens form. Han skulle gifva besked om saken åt sina ministrar i Berlin.

Här hade emellertid underhandlingen så godt som afstannat under den resa konung Fredrik sommaren 1706 företog till Holland. Han ville, då Ludvig den fjortonde efter den stora olyckan vid Ramillies mer än förut fans villig till fred, bevaka sina intressen i den ännu olösta oraniska arfsfrågan; under vägen skulle i Hannover kronprinsens förlofning firas. Vid denna resa var visserligen Leijonstedt honom följaktig [3]), men underhandlingen återväcktes först till lif vid hofvets återkomst till Berlin, i synnerhet som ryktet om Karls antågande mot Sachsen samtidigt började vinna i styrka.

Karls svar på de sista framställningarna, att han före det under händer varande förbundets afslutande ej kunde medgifva Preussen några fördelar i Polen [4]) — angående den föreslagna trippelalliansen utlät han sig tills vidare icke — föranledde emellertid den preussiska regeringen att, sedan det svenska infallet i Sachsen öfvergått till verklighet, intaga en helt ny ståndpunkt i frågan. Hon yrkar nu ej vidare någon uppgörelse angående de polska angelägenheterna; segraren kunde under den preussiska

[1]) Jfr Noorden II, 529 ff.

[2]) Rosenhane och Leijonstedt den 13 Februari 1706.

[3]) Leijonstedt till K. M:t den 2 Juni.

[4]) Till Rosenhane och Leijonstedt med svar på Schlippenbachs propositioner den 7 Juni.

härens frånvaro i kriget med Frankrike när som helst stå utanför Berlin och tilltvinga sig bifall till sina fordringar. För att afvända den hotande faran och leda hans uppmärksamhet åt annat håll samlades därför ansträngningarna kring försöket att förmå honom till att med Preussen taga gemensamma mått och steg inom tyska riket, särskildt till förmån för den evangeliska religionen, för hvilken hos konung Fredrik liksom hos Karl alltid fans ett vaket intresse. Under oenigheten med kejsaren var det lockande för Preussen att till sammans med Sverige kunna bjuda honom spetsen på det kyrkliga området, då man ej vågade detta på det politiska.

Förbundsfrågan hade sålunda helt och hållet ändrat syfte, på samma gång kriget bytte om skådeplats. Visserligen sändes Printzen ännu tvänne gånger till Karl för att söka rädda de preussiska anspråken i Polen, men utan framgång [1]. Han vann emellertid konungens samtycke till den i fråga satta trippelalliansen, och sedan utsigterna att i Polen något vinna försvunnit, var man i Berlin glad att på denna fot kunna fortsätta underhandlingen.

Redan i September kunde Rosenhane till konungen öfversända ett från preussiska sidan framstäldt utkast till det nya förbundet[2]. Men saken stötte snart på svårigheter, då Hannover fann förslaget betänkligt i anseende till de misstankar det skulle väcka i Europa, i synnerhet bland katolikerna. Preussen erbjöd sig likväl genast att först i hemlighet ensamt sluta med Karl och sedan utverka Englands, kanske också Hannovers biträde [3]. Man kunde ej annat förmoda, än att en sådan förening till den evangeliska sakens bästa skulle vinna sjömagternas bifall. Så visade sig dock icke vara förhållandet; de befarade nämligen, att fördraget skulle misshaga kejsaren och väcka splittring i de allierades led [4].

I Berlin var man angelägen att, innan freden slöts med konung August, komma i förbund med Karl, och visade sig därföre på alt sätt till mötes gående. Då svenska hären stod vid sachsiska gränsen, hade konung Fredrik genom Printzen

[1]) I September och December 1706. Jfr Droysen IV. 310 ff.
[2]) Den 22 September.
[3]) Rosenhane och Leijonstedt den 12 Oktober.
[4]) Marlborough till konungen af Preussen den 18 Oktober. Murray.

låtit erbjuda sin bemedling [1]), och sedan hade han på riksdagen i Regensburg, där genom Karls anfall på Sachsen riksfreden ansågs bruten, sökt hindra svenskfiendtliga beslut, äfvensom afslagit Augusts upprepade ansökningar om hjälp. Så mycket mera öfverraskande kom, strax efter svenskarnes olycka vid Kalisch, underrättelsen att freden var sluten i Alt-Ranstadt [2]). Med förvåning och harm [3]) såg det preussiska hofvet förvirringen i grannlandet ändad, utan att det i följd af sin overksamhet däraf kunnat draga någon fördel. Och likväl skulle konung Fredrik snart se sig nödsakad både att garantera denna äfventyrliga fred och att lyckönska Stanislaus till hans tronbestigning [4]). Förgäfves sökte man ännu från preussiska sidan att härför erhålla någon ersättning. Genom det långa dröjsmålet hade man låtit tillfället gå sig ur händerna; Karl var nu händelsernas herre, han fordade både erkännandet och garantiakten utan vedergällning och man måste foga sig efter segrarens vilja [5]). En bekräftelse på det redan gifna löftet att erkänna Preussens anspråk på Elbing och öfverlemna staden efter krigets slut var alt hvad Printzen genom sina ofta förnyade resor till Alt-Ranstadt lyckades utverka [6]).

Det var emellertid ej endast Preussen, som erfor trycket af den svenska härens närhet; hela Europa, händelserna i det stora kriget påverkades starkt däraf. Inom hela tyska riket såg man nämligen med högst misstänksamma blickar Karls vistelse i Sachsen; furstarne vågade ej sända sina trupper till rikskriget mot Frankrike; Ludvig den fjortonde andades friare. Marlborough måste företaga en resa till Alt-Ranstadt för att försäkra sig om den svenske konungens afsigter. Äfven kejsaren hade anledningar till oro. I åtskilliga frågor hade tvist uppstått mellan honom och Karl [7]). Denne söktes af flere furstar såsom skiljedomare, och hade redan då han tågade genom Schlesien åtagit sig de förtryckta protestanternas sak. Med svenskarnes återuppträdande på tysk jord hade de religiösa

[1]) Cederhielm till Leijonstedt, odat. Palmqvistska saml.
[2]) Freden slöts den 14 September 1706, men hölls hemlig, medan konung Augusts bekräftelse inhemtades, till början af November.
[3]) Rosenhane och Leijonstedt den 7 och 11 November.
[4]) Den 2 Februari 1707.
[5]) Rosenhane och Leijonstedt den 6 Mars och 23 April.
[6]) Till Rosenhane och Leijonstedt den 3 Juni.
[7]) Jfr Noorden II, 570 ff.

frågorna fått nytt lif. Kejsarens ställning kunde blifva ganska bekymmersam, om de evangeliska riksstånden under Sveriges ledning slöto sig tillsammans mot honom.

Detta var just hvad man åsyftade i Berlin. Med ifver drefs därföre underhandlingen om trippelalliansen. Preussen ville den lika mycket för att stärka sin egen magt gent emot kejsaren, med hvilken det stod på spänd fot, som för att framgent försäkra sig om den svenske konungens vänskap. Karl ville å sin sida gärna företaga något till trosförvandternas förmån. Han hoppades, att det nya förbundet skulle, äfven sedan han gått ur Sachsen, om intet göra Danmarks och konung Augusts stämplingar vid det preussiska hofvet. Men med afseende på ställningen i Europa, hvarom både Preussen och Hannover önskade en öfverenskommelse [1]), afböjde han hvarje förbindelse, som på något sätt kunde draga honom in i de allierades krig [2]).

Från svenska och preussiska sidan var man redan från början så godt som enig. Men hos Hannover stötte saken fortfarande på hinder. Kurfursten hölls tillbaka af sjömagterna och fruktade, att kejsaren, i händelse han biträdde, skulle vägra den ännu ej verkstälda introduktionen i kurfurstekollegiet. Han önskade, att de punkter, som kunde stöta de katolska magterna, skulle uteslutas; vidare borde vid ömsesidiga hjälpsändningar officerarnes rang räknas sådan de hade den i sitt hemland, ej efter regenternas värdighet såsom Sverige och Preussen påstodo [3]).

I följd af dessa svårigheter sökte Preussen att sluta enskildt med Sverige, oaktadt kurfursten såg detta tvåmannaförbund med oblida ögon. Då emellertid Karls uppbrott ur Sachsen var nära förestående, gaf han sitt samtycke härtill [4]); och som de hannoverske ministrarne hårdnackadt fortforo i sina påståenden — Ilten förklarade till och med att om man än ett helt år diskuterade saken, skulle kurfursten dock ej gifva efter i rangfrågan [5]) — undertecknades fördraget af de svenska och preussiska fullmägtige allena den $^{6}/_{16}$ Augusti 1707 [6]). Det

[1]) Rosenhane och Leijonstedt till Piper den 17 April 1707.
[2]) Till Rosenhane och Leijonstedt den 7 Juni.
[3]) Rosenhane och Leijonstedt den 19 Juni.
[4]) Den 16 Juli.
[5]) De samme den 28 Juli.
[6]) Traktaten finnes uti original i R. A., tryckt hos Nordberg I, 785 ff. Den ratificerades af Karl den tolfte i Alt-Ranstadt den 15 Augsti 1707.

skulle likväl stå drottningen af England och kurfursten af Hannover öppet att biträda det samma [1]).

Förbundet skulle i motsats till de föregående, som slutits på viss tid, vara »evigt». Det innefattade först och främst en ömsesidig garanti för de båda konungarnes länder; de skulle vid förekommande behof bistå hvarandra med en hjälphär af 7,000 man. De åtogo sig vidare att skydda protestanterna i Tyska riket, Ungarn, Polen och Schlesien och att vid freden med Frankrike bevaka deras rättigheter. Slutligen skulle de ock gemensamt söka upprätthålla den tyska riksförfattningen och westfaliska freden. En separat artikel bestämde, efter hvilken grund direktoriet i nedersachsiska kretsen skulle vexla.

Oaktadt förbundet således var »ett blott och till ingens men ländande foedum defensivum», så höll man likväl strängt på dess hemlighållande. Ilgen hade därför med egen hand skrifvit själfva originaltraktaten, och till och med för Hannover sökte man dölja afslutandet [2]). Strax därefter återkallades Rosenhane, emedan konungen nu fann de dryga kostnaderna för en ambassadörs hållande onödiga, men Leijonstedt [3]) kvarstannade för att upprätthålla förbindelsen med det preussiska hofvet.

Ännu ett fördrag till trosförvandternas förmån hade Karl att afsluta, innan han lemnade Tyskland. Men sedan han i enlighet med sitt löfte aftvungit kejsaren en öfverenskommelse angående de schlesiska protestanternas rättigheter [4]), bröt han åter upp mot Polen. Europa andades lättare, då det moln, som så länge hotande lägrat sig vid synranden, drog sig bort mot öster.

5.

Underhandlingen med Preussen hade altså ledt till ett helt annat mål än som från början åsyftats. Karl hade visserligen lyckats få Stanislaus erkänd, men först sedan fred var sluten med republiken och med August. Preussen hade också

[1]) 11:te artikeln.
[2]) Rosenhane och Leijonstedt den 7 och 27 Augusti 1707.
[3]) Han kvarstannade till 1710, då han, utnämnd till kansliråd, återkallades.
[4]) Den 22 Augusti.

fått sina anspråk på Elbing bekräftade, men staden förblef tills vidare i svenskarnes händer och detta medgifvande var ett försvinnande intet i förhållande till de vidtsväfvande utvidgningsplanerna. Alstrad af det polska kriget och nära förknippad med alla dess skiftningar, hade förbundsfrågan med kriget omplanterats på tysk jord. De hvarandra korsande delningsförslagen och försöken att vinna stöd för den nyvalde hade utmynnat i en försäkran till den evangeliska religionens förmån. Preussen hade ifrigt sökt Karls vänskap, men gått miste om alla fördelarne däraf, då det ej förstått att i tid gifva efter för hans ihärdiga förstånd. Nu stod intet vidare att vinna; erkännandet var gjordt och därmed hade den trollformel, hvarmed man hittills kunnat verka på Karl, gått förlorad.

I Polen var ställningen också en annan. Det var ej längre konung August, ej häller Karl, än mindre Stanislaus, som var dess egentlige herre. Tsaren hade begagnat tiden för att där befästa sitt välde. Rensade ock Karl landet från hans skaror i dag, så skulle de dock öfversvämma det i morgon. Det var således en helt annan väg än den hittills följda, Preussen för framtiden hade att gå, om det på den sidan ville vinna något.

Till en början fortsattes emellertid underhandlingen i Berlin med Leijonstedt och Ilten för att utvidga det slutna förbundet till en trippelallians. Preussen önskade denna sammanslutning för att inom riket ega ett stöd mot kejsaren; från dess sida yrkades till och med en bestämmelse, att om den österrikiska manstammen utdoge, man borde tillse, det kejsarkronan öfverflyttades på ett evangeliskt hufvud. Hvarken Sverige eller Hannover ville dock inlåta sig på ett så betänkligt förslag. Preussen lemnade däremot en af Karl begärd garanti för religionsfördraget med kejsaren [1])

Dessa förhandlingar blefvo utan frukt. Det skulle snart visa sig, att det nya förbundet mera var framkalladt af Preussens behof att för tillfället stå väl med den segerrike svenske konungen, som stod vid dess gränser, än af en uppriktig önskan att verka något för den evangeliska saken. Alt efter som dånet af de svenska vapnen dog bort i öster, svalnade ifvern för

---

[1]) Leijonstedt till Palmqvist den 19 Oktober 1707.

en närmare vänskap med Karl. Tvister i obetydliga frågor — angående den mecklenburgska titeln och vapnet, som konung Fredrik antagit, men som Karl i egenskap af förmyndare för den unge hertigen af Strelitz bestred, och angående vexlandet af direktoriet i nedersachsiska kretsen [1]) — kommo ock att i viss mån störande inverka på det goda förståndet mellan Preussen och Sverige.

Om äfven den ingångna förbindelsen gjorde, att Fredrik den förste under den närmast följande tiden ej öppet deltog i de stämplingar konung August förehade att åter bemägtiga sig tronen i Polen, så hindrade dock ingalunda erkännandet af Stanislaus och garantien af freden i Alt-Ranstadt, att man i Berlin villigt lät sig föredragas förslag i denna rigtning. Sedan Karl ännu en gång drifvit ryssarne ur Polen och Lithauen, ehuru utan att där lyckas afsluta kriget, och fördjupat sig i södra Rysslands steppländer, sedan Lewenhaupt, under försöket att förena sig med hufvudhären, mot tsarens öfvermagt lidit nederlaget vid Liesna [2]), och framför alt då ryktet om den svenska härens dåliga tillstånd i Ukraine tilltog i styrka, började den afsatte konungens planer på återupphöjelse framträda alt djärfvare. På alt sätt sökte han återupplifva det förra anfallsförbundet mot Sverige mellan Ryssland, Danmark och Sachsen. Lifliga underhandlingar härom plägades både i Köpenhamn [3]) och vid hofvet i Dresden, dit i följd af frågans vigt äfven de ryska sändebuden i Wien och Berlin ilade [4]). Att sjömagterna ej skulle lägga sig emot planen sökte August utverka i Haag, och till Berlin sändes Flemming våren 1709 för att vinna konung Fredrik. Denne visade sig ej obenägen; men det förslag han å sin sida framstälde, ehuru alt utom svenskvänligt, befans äfven i Dresden altför äfventyrligt för att man skulle kunna gå in därpå [5]).

Konung August uppgaf dock icke försöket. Sedan han med konungen af Danmark, som på återvägen från en resa till

---

[1]) Leijonstedts bref till kanslikollegium våren 1708.

[2]) Den 29 September 1708.

[3]) Jfr J. R. Danielson: Zur Geschichte der Sächsischen Politik 1706—1709 (Helsingfors 1878).

[4]) Leijonstedt till Palmqvist den 5 Februari 1709.

[5]) Jfr Droysen II, 333 ff.

Italien besökte Dresden, förnyat anfallsförbundet mot Sverige [1]), infunno sig båda konungarne vid det preussiska hofvet. Där sökte de under de festligheter, som för dem anställdes både i Potsdam och Oranienburg, att locka värden på sin sida [2]). De lyckades dock ej förmå honom att biträda sitt anfallsförbund; endast defensift var det fördrag mot Sverige, som de tre konungarne nu afslöto i Berlin [3]).

När detta skedde, hade olyckan vid Pultawa redan inträffat [4]). Dunkel, uppblandad med rykten om konungens död, i början ej trodd, fast länge väntad, trängde underrättelsen om det svenska nederlaget först sent fram till Berlin [5]). Skickelsedigra blefvo visserligen följderna däraf: de sachsiska trupperna bröto in i Polen, och Danmark förklarade krig; tsaren biträdde de tre konungarnes förbund [6]) och förnyade de särskilda fördragen med Danmark och Sachsen. Men så förändrad ställningen än var, vågade dock konung Fredrik intet fiendtligt steg mot Sverige. Vid en personlig sammankomst med tsaren i Marienwerder sökte han väl förmå denne att lyssna till sina utvidgningsplaner i Polen; men förgäfves. Peter den förste var ej för en delning af landet [7]). Preussen tvangs därför att hålla sig stilla, så mycket mer som man i Berlin denna tid fruktade för den svenska här, som under Krassow stod i Polen och som man förgäfves ville hindra från att bryta sig igenom åt Sachsen [8]). Så länge kriget mot Frankrike varade, kunde i själfva verket Preussen, blottadt som det var på stridskrafter, aldrig ställa sig i ledet bland Sveriges fiender. Ja, ännu under en långt senare tid kunde konung Fredrik, oaktadt de inträffade olyckorna, känna sig lockad af tanken på en förening med Karl. Han förnyade 1712 sina förslag till samverkan med denne mot erhållande af fördelar i Polen. Till Bender afsändes öfverste Eosander tvänne gånger med sådana uppdrag; men han stötte på samma hinder, som förr hade omöjliggjort en dylik sammanslutning mellan Preussen och Sverige: Karl

[1]) Den 28 Juni 1709.
[2]) Leijonstedt till Palmqvist den 16 och 23 Juli.
[3]) Den 15 Juli n. st.
[4]) Den 28 Juni.
[5]) Leijonstedt till kanslikollegium den 31 Juli och 7 Augusti.
[6]) Den 20 Oktober.
[7]) Jfr Droysen IV, 340.
[8]) Leijonstedt till Palmqvist den 2 och 12 Oktober.

vägrade, trots alla sina motgångar, lika hårdnackadt inlåta sig på andra förslag än dem, som utgingo från förutsättningen af konung Augusts uteständande från polska tronen och Stanislai uppehållande på densamma.

Det var Karl den tolftes envishet att, utan afseende på hvad som än inträffade, hålla fast vid denna ofruktbara fordran, som alt igenom hindrade en verksam förbindelse mellan de båda konungarne. Å Fredrik den förstes sida åter var det hans vacklande hållning mellan de stridande partierna, hans försök — såsom Droysen träffande uttrycker det — att i vester föra krig utan politik, i öster politik utan armé, som gjorde att underhandlingen blef utan resultat.

Underhandlingen med Preussen var eljes den enda, som från svenska sidan drefs med någon ifver, alt sedan 1703. Intill det året hade alt från det nordiska krigets början underhandlingen med sjömagterna varit den förnämsta. Dessa ville i förstone hämma oron i norden och vinna Karls medverkan för sin sak; sedan de insett det fåfänga i detta bemödande, och sedan Karl förgäfves sökt förmå dem att fullgöra sina löften, afstannade denna underhandling. Lillieroot lemnade Haag, men Rosenhane infann sig snart i Berlin. Förbundet i Haag 1703 grundlade vänskapen mellan Sverige och Preussen; konung Fredrik vann sin nya konungavärdighet erkänd, Karl vissheten om hans neutralitet under kriget i Polen. Lysten efter eröfringar från republiken, sökte konung Fredrik ifrigt att fortsätta den inledda förbindelsen; men först sedan Karl i Stanislai upprätthållande på tronen uppstält den fordran han ville sätta mot Preussens öfverdrifna anspråk, kom han dessa försök till mötes. Orsaken att han tillät denna underhandling medan alla andra anbud afvisades, ligger otvifvelaktigt däri, att den var så nära förbunden med det mål han för tillfället eftersträfvade. Karl den tolfte fullföljde nämligen aldrig mer än en plan i sänder; men på denna offrade han hänsynslöst alt och kastade åt sidan det, som därmed ej stod i samband. När han vunnit sitt mål, när Preussen väl gifvit efter för hans fordran att erkänna den nye konungen i Polen, men ej ville skrida till verksamt deltagande för hans sak, råkade underhandlingen in på andra vägar och dog snart bort af sig själf.

Strödda Meddelanden.

I.

Om Katerina II:s opera »Gore-Bagatyrj». [1])

I.

Det är bekant att Katerina II, förolämpad af sin granne Gustaf III:s oväntade anfall och braskande företag, ville, kort efter det att denne börjat krigsoperationerna, mot honom använda äfven skämtets vapen; hon fick lust att i karrikatyr framställa honom på scenen, och skref operan »*En stackars hjelte*» (Горе-Богатырь). I A. G. Brückners framställning af denna skrift [2]) redogöres temligen väl för vissa ställen deraf, angående den svenske konungens stororrdiga utfall och missöden. Denna operas ändamål och betydelse framgå ganska klart af hennes innehåll och bekräftas äfven af samtidas vittnesbörd. Ségur, som vid denna tid var fransyskt sändebud vid Katerinas hof, åtnjöt hennes synnerliga förtroende. Sedan han åskådat föreställningen af »*en stackars hjelte*» på eremitagets teater, nämner han i sina memoarer alldeles bestämdt Gustaf III såsom pjesens hjelte och anmärker i anledning deraf: »Äfven om konungen af Sverige genom sina stolta hotelser, sitt opassande skryt samt genom de Te Deum och baler han före segern utlofvat, hade brutit mot allt skick, så måste man medgifva att Katerina å sin sida icke iakttog det bättre, och att hon likaledes bröt emot den aktning, som krönta hufvuden äro hvarandra skyldiga». Ett annat intyg härom finna vi hos Derschavin. I noterna till hans ode »*Om Lyckan*» förklarar han versen:

»På kyllret när är jag *en stackars hjelte*»,

sålunda: »Kejsarinnan åsyftade i sin opera den svenske konungen, som, ehuru oväntadt, öpnat fiendtligheter, hvilka dock icke krönts med

[1]) Då den svenska litteraturen hittills icke lemnat några upplysningar om den smädedikt, som Rysslands kejsarinna riktade mot Sveriges konung, hafva vi ansett lämpligt att till vårt språk öfverflytta de tvenne följande uppsatserna Den första (I) utgör en af bilagorna till akademikern Grots af ryska vetenskapsakademien offentliggjorda afhandling »Katerina II och Gustaf III.» Den andra (II), författad af prof. Brückner, är tryckt i ryska ministeriets för folkundervisningen tidskrift 1870, dec.

— rst —

[2]) Se nedan II.

framgång. Furst Potemkin afrådde henne ifrån att låta på teatern uppföra sin opera, sägande, att om hon offentligt gycklade på sin broders bekostnad, så banades väg för hvilka skandalskrifter som helst, och alldenstund det hade blifvit svårt att fördraga sådana, blef hennes opera icke offentligen spelad. Verserna i densamma äro författade af A. V. Chrapovitskij, vid denna tid statssekreterare hos kejsarinnan».

Trots sådana otvifvelaktiga vittnen har P. A. Bessonov i tionde delen af »Visor, samlade af Kirjevskij», med stor utförlighet utvecklat den åsigt, att Katerina skrifvit denna opera alls icke om Gustaf III, utan om Potemkin, med hvilken hon var missnöjd för långsamheten i hans åtgärder utanför Otsakow, och att hon med »en viss fästning» uttryckligen förstått, ingalunda Fredrikshamn eller Nyslott, utan nyssnämnda stad, med motgångarna till sjös motgångar till lands.

I det jag gör full rättvisa åt herr Bessonovs aktningsvärda arbete, som i senaste täflan vunnit det ovarovska priset, måste jag dock bekänna att jag icke på något sätt kan instämma i detta djerfva antagande af våra historiska visors lärde kommentator, och jag anser det nödigt att granska hans hufvudsakliga bevis.

1) Herr Bessonov tillstår att pjesen »*Kaslav*», som Katerina II började författa omkring den 29 Juli 1788, vid tiden för ryssarnes misslyckade företag mot svenskarne, och ur hvilken utvecklat sig operan »*Gore-Bagatyrj*», verkligen var riktad mot Gustaf III, men säger, att då kriget sedermera tog en för ryssarne gynnsam vändning, fanns det icke längre någon anledning för kejsarinnan att förlöjliga konungen, och att hon började att skrifva den andra pjesen, nämligen »*G.B.*» med ett nytt syfte och om en annan person, men att hon emellertid, under författandet af den nya pjesen, begagnade sig af den äldre, som blifvit skrifven med afsigt att förhåna Gustaf. Häremot kan man göra två hufvudsakliga invändningar, tack vare den vigtiga källa vi hafva i Chrapovitskijs journal. Ingen annan afdelning af denna journal erbjuder en sådan mängd af upplysningar, så innehållsrika och intressanta anmärkningar, som just den, hvilken fördes under fortgången af det svenska kriget [1]. Kejsarinnan befann sig i stor oro, i ständig uppskakning, hvilken, såsom hon sjelf tillstod, oupphörligt ökades. Det är naturligt, att hon i en sådan sinnesstämning var serdeles meddelsam och öppenhjertig emot Chrapovitskij och att denne, som förstod värdet af en sådan meddelsamhet, skyndade att i sin journal anteckna allt hvad han af kejsarinnan fått höra, så att vi blifvit i stånd att för denna tid på det mest detaljerade sätt lära känna Katerinas tankar och handlingar. Af Chrapovitskijs memoarer veta vi att redan vid tiden för kejsarinnans ursprungliga skrift öfver »Kaslav» rönte Gustaf motgångar; det inträffade icke någon betydligare förändring i krigs-

[1] I den samling af »*Ryska historiska skrifter i svensk öfversättning*», som nu förberedes och hvars utgifvande snart tager sin början, hoppas vi blifva i tillfälle att på vårt språk offentliggöra hvad af denna dagbok kan anses vara af vigt för Sveriges historia. Öfv.

händelsernas gång. Dessutom kunde krigets för ryssarne gynnsamma vändning icke så hastigt försona Katerina med Gustaf, som alltjemt förblef hennes fiende och som kunde, för tillfället besegrad, förr eller senare blifva segervinnare. Hennes utfall emot honom togo ej slut. Den 11 September befalde hon att »sagan om Fufligia-hjelten» skulle »uppsökas», för att med tillämpande af denna på l'historie du temps författa en opera. Den 21 Okt. framlemnade Chrapovitskij till henne Tredjakovskijs och Lomonossovs arbeten såsom hjelpreda »vid författandet af operan om Fufligia», och för samma dag äro följande hennes ord antecknade: »Med alla vill jag försonas men aldrig skall jag förlåta den svenske och den preussiske konungen». På Potemkin kunde hon vid denna tid icke vara vredgad, emedan under föregående vecka den glädjande underrättelsen erhållits att »Otsakow hänger på ett hår». Den 27 Okt. var manuskriptet till Fufligia redan i kejsarinnans händer; då hon gjorde sin hår-toalett läste hon det och skrattade mycket. Den 22 Nov. hade Katerina redan färdig början till operan Fufligia, som hon äfven uppläste för Chrapovitskij, men var icke nöjd med titeln: »ett annat namn är nödvändigt». Att uppfinna detta uppdrogs åt Mamonov och verserna till sångerna skulle Chrapovitskij författa. För följande dag, d. 23, antecknar denne: »i anledning af gårdagens tal om namn åt hjelten, aflemnade jag ett slags anagramm på *Gus*(taf) samt en aria som började: »Mitt mod helt visst skall göra lycka» . . . Den blef berömd och jag kyste handen». Följande dagar var kejsarinnan mycket sysselsatt med den af henne uppgjorda sagan, rörande operans ämne, hvilken skulle tryckas framför den dramatiska skriften. Slutligen, den 4 Dec. erhöll, Chrapovitskij till renskrifning första akten af operan »den stackars hjelten Kassametovitsch» (= bomskjutaren). Af allt detta är det, såsom det synes, alldeles klart hvem som i Katerinas tankar var »en stackars hjelte». Om, såsom h. Bessonov menar, den ryska härens framgångar måste hafva försonat Katerina med Gustaf, så, månne icke de underrättelser, som vid samma tid erhöllos ifrån Potemkin, ännu mera skulle hafva afväpnat henne gentemot gunstlingen? Den 28 Okt. är antecknadt: »Först i dag öfverlemnades åt grefve Besborodko furst Potemkins rapporter, som af mig upphemtats, och hans inför mig framtagna egenhändiga bref». Den 19 Nov. uppsattes en svarsskrifvelse till honom; den 26 uttrycktes den förhoppning att han icke skulle vilja sätta sin heder på spel. Samma dag på aftonen fälde Katerina tårar vid mottagandet af hans rapporter. Måhända retade henne dröjsmålet med Otsakows eröfring, men tårar och ett bittert skämt! — två lynnets yttringar, hvilka ej låta förena sig med hvarandra.

2) Herr Bessonov stöder sig på Katerinas yttrande till Chrapovitskij (d. 30 Jan. 1789) att nämligen Cobentzl, som jemte Ségur varit närvarande om aftonen vid uppförandet af »Gore-Bagatyrj», »blifvit föranledd till allehanda jemförelser». I detta uttryck ser h. Bessonov en antydan om att utfallen i pjesen syftat på Potemkin. Vi anmärka emellertid, för det första: att en sådan slutledning svårligen

kan dragas af Katerinas anmärkning; betydelsen af uttrycket »allehanda jemförelser» är serdeles vidsträckt, och det finnes ingen anledning att der underförstå någon anspelning på Potemkin; vidare är det icke sannolikt att Cobenzl, som kände till kejsarinnans bevågenhet mot denne höge herre, börjat att vidröra operans hänsyftning på dennes fel. Men äfven om den tyske ambassadören tillåtit sig att uttrycka en så dristig tanke, månne detta bevisar att just *Potemkins* förhånande varit syftemålet för pjesens författarinna? Slutligen: all osäkerhet härvidlag försvinner då vi vända vår uppmärksamhet på Ségurs svar, då Katerina vid samma teaterföreställning sade till honom: »Qui se sent morveux, se mouche»; han svarade: »et que c'est bien délicat de ré»pondre par des plaisanteries à des manifestes et déclarations imper»tinentes». Månne det icke är alldeles tydligt af dessa ord, att Ségur öppet riktade pjesen mot den svenske konungen, och kejsarinnan gjorde ingen invändning deremot.

3) Den svenske ambassadören Stedingk yttrade, efter fredens afslutande, en önskan att få kännedom om *komedien* om Gustaf, men enär »*Gore-Bagatyrj*» är en *opera*, bevisar detta, enligt h. Bessonovs förmenande, att denne diplomat åsyftat en helt annan pjes. Men det är bekant att benämningen *komedi* ofta användes i den vidsträckta betydelsen af teatraliskt arbete i allmänhet, och dessutom kunde ju Stedingk helt enkelt icke veta till hvilket slag af den dramatiska litteraturen hörde Katerina II:s arbete, som gjort så mycket väsen af sig.

Enligt detta arbetes idé, så väl i dess helhet som i hvarje dess del, kan det icke hänföras till någon annan än Gustaf. Att i karrikatyren af »en stackars hjelte», från pjesens början till dess slut, tecknas en och samma person, det faller ännu mer i ögonen då vi fästa uppmärksamheten på hvad kejsarinnan skref om honom till Potemkin kort efter begynnelsen af kriget med Sverige. Se här ett utdrag ur hennes bref af den 3 Juli 1788:

»Den svenske konungen har sammansmidt åt sig kyller, harnesk, arm- och ben-skenor samt kaskar med förskräckande plymer. Då han begaf sig ifrån Stockholm sade han åt fruntimren att han hoppades få se dem på frukost i Petersburg (läs: i Peterhof) och då han gick ombord på galeren sade han, »qu'il s'embarque dans un pas scabreux». Åt sina trupper i Finland och åt svenskarne har han låtit säga att han ämnar i dater öfverträffa och fördunkla Gustaf Adolf samt afsluta Karl XII:s verk (det sista kan nog gå i fullbordan, emedan denne förberedde Sveriges undergång); likaledes har han försäkrat svenskarne, att han skall tvinga mig att nedlägga kronan. Denne trolöse herrskares handlingar förråda galenskap. Med denne kurir erhåller du mitt manifest — krigsförklaringen; våra oförrätter äro talrika; aldrig i verlden hafva vi förut hört några klagovisor ifrån honom, men nu, utan att man vet hvarför, har han blifvit ursinnig; Gud skall dock blifva domare mellan oss. Om Gud hjelper oss, så är det hans me-

ning att begifva sig till Rom, antaga romerska läran och lefva såsom drottning Kristina lefde». [1])

Ofvanstående af den uppretade kejsarinnan tecknade bild af Gustaf III upphör icke under hela operans gång att framställa sig under hennes penna.

I Chrapovitskijs journal börjas anteckningarna om Gustafs oväntade rustningar redan den 4 Maj 1788, och Katerinas bittra utfall emot honom d. 28 i samma månad. Knappt en dag gick förbi utan tal om honom. Hos dem framträder den högsta förbittring; kejsarinnan framstälde honom såsom narraktig, kallade honom galen, talade om hans »dåraktigheter» och oförsynthet, yttrade en önskan »att han, hvarthän det bär, måtte knäcka nacken på sig», jemförde honom än med Pugatschef än med hjelten af La Mancha, — med ett ord, alla Katerinas tankar och hela hennes sysselsättning upptogos af hennes nya fiende, hade till syftemål att skada honom med alla upptänkliga medel.

Vid samma tid erhöllos från den turkiska krigsskådeplatsen underrättelser om framgångar, om än icke lysande så likväl lugnande, om drabbningar vunna på Liman, om utfall, fiendens tillbakadrifvande från Kinburn, om gången af Chotschins belägring och dess slutliga intagande Om Potemkin yttrade sig kejsarinnan dels med bevågenhet, dels åtminstone utan ovilja. Dessutom upphörde hon icke att under hela denna tid såsom förut underhålla med honom en vänskaplig, öppenhjortig brefvexling, och lät icke med ett enda ord honom förnimma ens skuggan af något missnöje.

Efter allt detta, — månne det finnes den ringaste sannolikhet till att Katerina mot sin favorit skulle hafva riktat bittra smädelser — utan tvifvel anspelningar på Gustafs handlingar — och att hon skulle på Potemkin hafva tillämpat fortsättningen af den pjes, om, hvilken Chrapovitskij första gången d. 29 Juli (d. v. s. 3 à 4 veckor efter det bref, hvaraf vi anfört ett stycke) yttrade sig sålunda: »Vi läste början af den komiska operan »Kaslav». Der framställes den svenske konungens krigstillrustning. Jag vet ej huru jag kommer att sluta den. Först i går började jag den för att förströ mina tankar» [2]).

Det är tydligt att »Gore-Bagatyrj» till anda och innehåll stod i nära och oskiljaktigt sammanhang med »Kaslav»; förändringen rörde blott titeln på den komiska operan, hvilken erhöll en ny utveckling efter det att kejsarinnan gjort bekantskap med »Fufligia-hjelten» och studerat sig in i denna saga.

Men det förnämsta beviset, af hvilket h. Bessonovs antagande kullslås, är af moralisk eller psykologisk natur. Huru hysa den tanken att Katerina, efter att hafva åt Potemkin anförtrott ledningen af krigsföretagen mot turkarne, skulle hafva tillåtit sig att under så all-

[1]) Tryckt i framl. Lebedevs brochyr: »Grefvarne N. och P. Panin», 1863, s. 307.

[2]) Chrap. låter i sin journal kejsarinnan stundom tala.

varsamma förhållanden drifva gäck med honom på eremitagets teater, i närvaro af fremmande hofs representanter? För hvems skuld och hvarföre skulle hon göra detta? Hon kunde bereda sig den tillfredsställelsen att i förtrogna personers sällskap göra sig lustig öfver rikets och hennes personliga *fiende*, men att snart sagdt offentligen förlöjliga sin förnämste embetsman, åt hvilken af henne sjelf krigets ledning blifvit anförtrodd, det hade, framför allt, varit i högsta grad oförenligt med den klokhet, som utmärkte alla Katerinas handlingar. Hade hon varit allvarsamt missnöjd med Potemkins verksamhet såsom högste befälhafvare, så hade hon väl tillkännagifvit detta, icke medelst ett gagnlöst gäckeri i hans frånvaro, utan genom hans återkallande ifrån krigsskådeplatsen och uppdragets anförtroende åt någon annan.

J. Grot.

II.

1788—1790 årens krig mellan Ryssland och Sverige var icke blott en strid mellan tvenne riken, utan ännu mera en sammandrabbning mellan tvenne herskare. I sjelfva verket representerande upplysningstidehvarfvets absolutism, iklädde sig Katerina II och Gustaf III också vid detta tillfälle allt ansvar för sitt företag. De ensamme hade initiativet i sin makt, och voro likaledes de bestämmande i afseende på diplomatiens och taktikens alla omständigheter och detaljer. Personligen hatande hvarandra vid denna tid, utsatte de sig oupphörligen för och underkastade sig allehanda slags faror för att uppnå sina syften. De icke blott stredo med väpnad hand, utan förföljde hvarandra äfven inom litteraturens område.

Oaktadt sitt framstående snille, ett stort hjeltemod och ett ganska sundt begrepp om sina uppgifter, var Gustaf, sedan han åtagit sig rollen af en envåldsherskare, lika mycket aktör som han plägade vara på sin hofteaters scen, der han älskade att sjelf taga del i de dramatiska föreställningarna. Så väl på politikens område som på stridens fält, var han icke mer än en diletant. Hans samtida sågo i hans uppträdande icke uttrycken af verkligt hjeltemod och tillräckligt allvar; han framkallade mera ett intryck af en talangfull och djerf försöksmakare än af en verkligen skarpsynt statsman. I hans politiska företag framlyste smaken för äfventyr, påminnande mycket mera om en hasardspelares lidelser och oro än om en diplomats skicklighet eller om sjelfuppoffringen hos en fosterlandets försvarare. Den verkliga storheten ersattes hos honom stundom af teatralisk patos och prålande uttryck. I följd af sådana karaktersegenskaper, gaf Gustaf III under fortsättningen af kriget med Katerina, anledning till qvicka och bitande dikter från kejsarinnans sida, hvilken gjorde narr af den svenske konungen så väl inom eremitagets trånga krets som i sina bref till

denna tids litterära storheter, och, slutligen, i politiska brochyrer, i vers och prosa, i komedier och operor.

Katerinas verksamhet vid tiden för kriget med Gustaf III var förvånande. Hon egnade sin omtanke åt allting, hade reda på allt, afgjorde alla ärenden. Ostermann och Besborodko, Nassau-Siegen och Mussin-Puschkin, Rasumoffski och andra afvaktade hennes befallningar, verkstälde hennes önskningar. Hon verkade här outtröttligare och sjelfständigare än någonsin, så mycket mera som Potemkin vid denna tid var upptagen af den österländska frågan. Utan att öfvergifva sina kära litterära sysselsättningar studerade kejsarinnan noga Finlands karta för att bilda sig ett fullständigt begrepp om sakernas ställning derstädes. På samma gång var hon sysselsatt med att skrifva vers, komedi och en diplomatisk korrespondens; hon brefvexlade med Grimm och Zimmermann i anledning af allehanda nya böcker och deremellan fattade hon beslut om de aldra minsta detaljer rörande hären och flottan.

Om det bekymmersamma i sakernas ställning i Petersburg sommaren 1788, då man hvarje dag väntade underrättelser om Gustafs intagande af Fredrikshamns fästning och om den svenske konungens antågande mot hufvudstaden, berättar det fransyska sändebudet Ségur följande: »Från alla håll utbredde sig ryktet att förskräckelse inträngt i palatset; att man packade in allt, silfver, juveler, möbler, dyrbara saker, kejsarinnans kabinettspapper; att ett stort antal hästar blifvit samladt på alla skjutshåll, och att slutligen Katerina, öfverraskad och utan försvar, skulle afresa om natten och fly ända till Moskwa.

Bryderiet blef icke ringa, i detta kritiska ögonblick, för de utländske ministrarne; hvar och en af dem, hållande en kurir i beredskap, fruktade att lemna sitt hof en falsk underrättelse, i händelse utgången icke motsvarade förväntningarna och erhållna upplysningar; å andra sidan skulle det anses besynnerligt att icke förbereda sitt hof på en sådan katastrof, och att vänta med att underrätta det om densamma, tills den redan inträffat.

Fullt lika oviss som de öfrige begaf jag mig till eremitaget, i hopp om att mina ögon, mina öron, en oförbehållsamhet eller en lycklig slump skulle upplysa mina tvifvelsmål; denna senare kom mig till hjelp.

Så snart kejsarinnan såg mig, kallade hon mig till sig och efter att hafva talat om alldeles betydelselösa saker, sade hon: 'Diplomatien lär nu göra allahanda gissningar; berättar man många nybeter i staden'?,

I det jag hastigt tog mitt parti och försökte att i hennes blickar läsa hvilket intryck ett något häftigt angrepp skulle göra på henne, svarade jag: 'man utsprider en, madame, en ganska stor, ganska besynnerlig, men som man likväl gifver nästan öfverallt ut för att vara sann; det är att eders majestät skall resa denna natt eller nästa till Moskwa'.

'Har ni trott derpå herr grefve', sade till mig denna furstinna med ett orubbligt lugn. 'Madame, återtog jag, de källor hvarifrån

detta rykte kommer, gifva åt detsamma stor sannolikhet; endast eder karakter kommer mig att tvifla derpå'.

'Ni gör rätt deri, återtog Katerina, hör på: hvad som orsakar detta rykte är att jag gifvit befallning att i hast samla på Moskwavägen 500 hästar vid hvarje skjutshåll, men endast för att skyndsamt transportera de regementen jag hitkallat. Jag blir qvar, var viss derpå. Jag vet att edra medbröder, de utländske ministrarne, nu hafva mycket bekymmer för hvad de skola tänka, förtiga eller skrifva. Jag vill spara eder denna förlägenhet; — ni kan med all säkerhet gissa bättre än de andre; anförtro derföre åt edert hof, att jag qvarstadnar i min hufvudstad, och att om jag begifver mig ut derifrån, skall det icke blifva för annat än att gå Sveriges konung till möte'.

— — — — — — — — — — — — — — —

Huru det än må hafva varit härmed — hon stadnade qvar». [1])

Vi veta emellertid att Katerina endast *visade* sig lugn och att hon sjelf. liksom äfven många med dessa händelser samtida, ansåg Petersburgs ställning farlig. I några hennes uttryck om Gustaf III, hvilken hon kallade »l'émule du héros de la Manche», »halfgalen», »narraktig» och ännu värre, framlysa stor oro och harm, som ökades allt efter som Gustaf III rönte framgång i sitt företag».

Men underrättelsen om det i Finland åvägabragta förbundet mot kriget och konungen förändrade allt till det bättre. Farhågorna togo slut och Katerina kunde återvända till sina kära litterära sysselsättningar; ett föremål för dem blef nu Gustaf III sjelf.

Bland de förnämsta pligter som blifvit ålagde A. V. Chrapovitskij, hvilken vid tiden för det svenska kriget innehade statssekreterare platsen hos Katerina, var renskrifvandet af kejsarinnans dikter och litterära arbeten i allmänhet. Tidtals måste han använda hela nätterna till detta göromål, och aldrig glömde han att uppteckna i sin dagbok alla Katerinas anmärkningar och uttryck af tacksamhet vid öfverlemnandet åt henne vanligtvis på morgonen »vid hårkamningen» af sådana renskrifna papper. Äfven under det svenska kriget meddelar han många detaljer angående Katerinas litterära verksamhet.

Just samma dag, som man i Petersburg mottog underrättelsen om svenskarnes återtåg till följd af (Anjala)förbundets bildande, d. 27 Juli, renskref Chrapovitskij fransyska verser om den svenske konungen». [2]) Den 16 Augusti: »Efter middagen skickade man till mig för att skrifva två kopior af de verser om svenske konungen, som jag renskref den 27 Juli; jag gjorde trenne afskrifter och skickade dem i ett paket». Den 17 Augusti: »Om gårdagens renskrift af de fransyska verserna nämndes ingenting». Den 20 Augusti: »Jag såg på bordet att man skref på franska »Marton et Crispin»; det måste vara en

[1]) Ségur: Mémoires ou Souvenirs et Anecdotes III, s. 373—6, Paris 1827.

[2]) En del af de i denna afhandling anförda citat ur Chr:s dagbok uteslutes här, dels derföre att några af dem redan finnas intagna i föregående uppsats af Grot, dels emedan de samtliga komma att i den svenska öfversättningen af nämnda dagbok återgifvas. Öfv.

komedi»; Den 21 Augusti: »Man läste för mig den ännu ej afslutade proverben der Marton och Crispin förekomma. Der finnes mycket salt, och den har sin tillämpning på svenska kriget». Den 27 Aug.: »Inemot klockan 7 skickade man för att renskrifva proverbet: »Les voyages de M:e Bontemps»; det slutar med: »a beau mentir, qui vient de loin». Der berättar Crispin om *fälttåg* och *sjöslag*. [1]) Befallning gafs att betala aktörerna för att på Alexandersdagen göra en surpris och spela i ett rum hos grefve Mamonov. Sedan jag uppgjort saken med baron Vanschur, [2]) slutade jag afskriften vid pass kl. 2 på natten». Den 23 Aug.: »Återlemnade pjesen jemte ett utkast till dess afslutande; fick beröm för min punktlighet. Vid aflemnandet sade jag: »Crispin dans le récit du combat naval ment plus agréablement que le prince Charles». [3]) Man skrattade».

I anledning af grefve Mamonovs sjukdom uppsköt man föreställningen af proverbet, och emellertid sysselsatte Katerina sig åter med det nya arbetet. Vidare skref kejsarinnan vid samma tid komedien »L'insouciant» samt »La rage aux proverbes». Några af dessa skrifter sändes till Grimm, men derefter upptogs ånyo arbetet med komedien om Fufligia. Den 21 Okt. skrifver Chrapovitskij: »I och för utarbetandet af operan om Fufligia lemnade jag »Resan till Kärleks-ön», [4]) »Dejdamia» [5]) och Lomonossovs tragedier, ur hvilka »Mamaj» [6]) är oss af nöden. Kejsarinnan sade: »det skall blifva bra». — — Den 29 Nov. »Fortsättning af sagan »om den stackars hjelten Kassametovitsch» lemnades jemte ett tillägg till det som redan blifvit af mig renskrifvet, för att jag skulle hos mig anställa någon som kunde renskrifva alltsamman ifrån början. Då under läsningen förekom en gammal invalid (kommendanten på Nyslott).» Den 30 Nov.: »Aflemnades sagan, renskrifven af min sekreterare. »Skrattade han mycket», frågade kejsarinnan. — —» Den 4 Dec.: »Erhöll till renskrift 1:a akten af operan »Den stackars hjelten Kassametovitsch». Författade en aria». Den 5 Dec.: »Aflemnades 1:a akten, mottog tacksägelse, men kejsarinnan befalde att arierna i scenerna då hjelten ligger i gräset, då han stjäl russin och leker, skulle borttagas; det är sant att de voro krystade». Den 6 Dec.: »Genomlästes den af mig lemnade andra akten; dervid anmärktes: »Så bör man icke tala om tapperheten», och man uteslöt följande aria:

»Så långt kan hjelten gå i idel tapperhet
Att honom man får se sin nacke bryta.

[1]) Ett skämt i anledning af slaget vid Hogland den 6 Juli, som svenskarne betraktade som en seger öfver ryssarne.

[2]) Den dåvarande hofkompositören.

[3]) Hertigen af Södermanland.

[4]) Den första roman, som öfversatts på ryska språket. Utkom 1730 i Petersburg. Originalet fransyskt. Öfv.

[5]) Tragedi, författad 1750 af professoren vid vetenskapsakademien i Petersburg V. K. Tredjakowskij. Öfv.

[6]) En af personerna i Lomonossovs tragedi »Tamir och Selim». I pjesen framställes den trotsige tatarfursten Mamajs skymfliga fall. Öfv.

Låt modet inom sina bräddar flyta
Så går du säkrast fri för slik förtretlighet».

I stället för denna antogs en nu i pjesen inlagd och nyss af mig författad aria: »Ej djerfhet vi ådagalagt» o. s. v. — —

Den 8 Dec.: »Aflemnade hela operan i 5 akter. Kejsarinnan behöll den hos sig. Blef tillkallad efter läsningen; hon sade att tillläggen och verserna voro bra, samt: »den är burlesk; man bör spela mera fritt och otvunget men i samma kostym som man spelade »Meljnik». Den 9 Dec.: »Återlemnades i mina händer operan »Den stackars hjelten» (Gore-Bagatyrj) för att låta uppföra den på teatern och för att med grefve A. M. Dmitrief-Mamonovs bifall låta Martini och Vanschur komponera musiken». — — Den 28 Dec.: »Vid hårkamningen frågade kejsarinnan huru dags repition blir på 1:a akten af »Gore Bagatyrj». Kl. $^1/_2$4 i dag. — Den egde rum inför grefve Dmitrief-Mamonov ensam och han berömde Martinis musik». — Den 19 Jan. 1789. »Kejsarinnan ville se operan »G.-B.» och jag sade att jag hoppades om en vecka kunna visa den». Den 20 Jan. »Jag begärde och fick tillstånd att begifva mig till repetitionen, till hvilken kejsarinnan sjelf fann för godt att begifva sig vid midten af 3:dje akten. Den 23 Jan.: »Gafs befallning att lemna »G.-B.» till storfurstarne». — Den 27 Jan.: »Inbjöd till generalrepetition och kejsarinnan lofvade närvara. Kl. $^1/_2$7 på aftonen försiggick den i kostym; pjesen räckte halfannan timma och man var belåten».

Sålunda sysselsatte förberedelserna till denna operas uppförande på scenen kejsarinnan under loppet af några veckor vid samma tid då den yttre politikens invecklade frågor blefvo ånyo mera brydsamma, då Danmarks deltagande i Rysslands krig mot Sverige var omintetgjordt genom ett vapenstillestånd, då England och Preussen afgjordt togo parti för Gustaf III och då den sistnämnde redan var färdig att triumfera öfver de upproriska elementen i Sverige. På samma gång som Katerina med den mest spända uppmärksamhet följde alla dessa händelser så väl som krigsrörelserna i Bessarabien och sökte att så mycket som möjligt draga fördel af förbundets i Finland intressen samt gjorde sina dispositioner i och för krigets fortsättande, sysselsatte hon sig flitigt med sin opera och sparade hvarken mödor eller penningemedel för att få densamma väl uppförd på scenen. Att komponera musiken till operan G.-B. uppdrogs åt spanioren Martini, bekant såsom kompositör af operan »Cosa rara». De personer, åt hvilka uppdrogs anordnandet af ballett, dekorationer och kostymer, samt sångarne, sångerskorna och ballett-corpsen erhöllo 20,000 rubel. Man var äfven betänkt på att från Paris låta hemta en gravör för tryckningen af denna operas partitur i en serdeles prydlig utstyrsel; detta skulle hafva kostat 4,000 rubel, men Potemkin ville icke att operan skulle offentliggöras [1]). Utgifvandet af ett litterärt arbete, som innehöll många kränkande anspelningar på den svenske konungens person,

[1]) Archenholtz: Minerva 1, 74, 75.

syntes honom farligt. Och för öfrigt hade många samtida haft tillfälle att lära känna denna dramatiska pamflett.

Teatern i eremitaget besöktes någon gång af de fremmande hofvens sändebud. Då grefve Stedingk efter afslutandet af fredsfördraget med Sverige i Werelä, i egenskap af svensk diplomat anlände till s. Petersburg blef äfven han hedrad med inbjudning till de dramatiska föreställningarna i eremitaget. Icke mera än halftannat år efter denna tilldragelse förevisades på denna samma scen karrikatyren af den svenske konungen. Då för första gången operan G.-B. uppfördes, voro äfven fremmande diplomater närvarande.

Chrapovitskij skrifver den 29 Januari 1789: »Man spelade G.-B. och efter operans slut sjöngs ånyo hjeltens duett med Gremila». Den 30 Jan.: »Gerna ville kejsarinnan samtala om uppförandet af G.-B.; jag tolkade min ängslan, då jag på teatern såg Cobentzl (det kejserliga sändebudet) och Ségur. Dervid anmärkte hon: Åh nej! grefve A. M. Dmitrief Mamonov har sagt dem att spektaklerna i eremitaget äro af detta slag; de kunna gerna gå dit». Ségurs egen berättelse öfverensstämmer icke i allo med det ofvan [1]) anförda yttrande, som han, enligt kejsarinnans uppgift, skulle vid nämnda tillfälle hafva fält. Hos honom heter det nämligen bl. a.: »Kejsarinnan lät författa och uppföra på sin teater en burlesk opera, hvari Gustaf III:s person var på ett löjligt sätt parodierad. Man framstälde honom der under bilden af ett slags storskrytande kapten, en ynklig prins. Denne sökare efter äfventyr, ledd af en ond andes råd, gick att i en gammal arsenal taga en gammal ryktbar jättes rustning; kasken, då han med den skulle betäcka sitt hufvud, nedföll ända till hans mage, under det att samme vidunders stöflor räckte ända upp till midjan; man såg sålunda blott ett hufvud och två ben men allsingen kropp. På detta sätt utrustad slutade han sina bedrifter med anfallet på ett uselt fäste, hvars kommendant, en invalid, gick ut med en garnison af tre man, och dref på flykten med sin krycka den narraktige paladinen.

Långt ifrån att roa mig gjorde detta spektakel på mig ett sorgligt intryck, och kejsarinnan, som vid detta tillfälle mottog många och osmakliga artighetsbetygelser, kunde, hoppas jag, läsa i min tystnad och i min hållning huru mycket jag led af att se en furstinna, så ädel och stor, förnedra sig på detta sätt och krympa ihop, i det hon alltför mycket lyssnade till en småaktig harm» [2]).

Operan G.B. spelades några gånger år 1789. Tredje dagen efter första föreställningen gaf man den inför tronföljaren, såsom Chrapovitskij säger »med mycken framgång; alla voro roade, begärde da capo en af körerna och hjeltens duett med Gremila, och vid pjesens slut togos ånyo om samma kör och Gremilas första aria». Den 1 Febr.: »Man var nöjd med operan och berättade huru tronföljaren skrattat

[1]) Se sid. 4.

[2]) Ségur anf. st. 378—380. Den ryska öfversättningen af detta citat stadnar vid orden . . . . »huru mycket jag led af den stora ädla furstinnan».

Öfv.

och önskat att ännu en gång få se den; det är befaldt att gifva den d. 5 dennes.»

Den 4 på aftonen anlände furst Potemkin. Dagen derpå spelades G.B. för honom. Då man önskade veta hans tankar om pjesen, sade han att i afseende på dess litterära förtjenst ansåg han sig icke vara kompetent domare, men att han icke kunde gilla kejsarinnans afsigt att förolämpa konungen [1]. Det är sannolikt att detta Potemkins svar gaf anledning dertill att Katerina dagen derpå sade till Chrapovitskij: »G.B. kommer icke att uppföras på någon offentlig teater». Den 25 April skref han: »Kejsarinnan sade att man kan spela G.B. i Moskwa men icke gerna här för de fremmande ministrarnes skuld».

Den af Katerina skrifna operan åtnjöt vid hofvet en viss popularitet. Katerina anmärkte med nöje »att storfurstarne sjunga hela operan». Den 17 April spelades den i eremitaget, d. 12 Juli i Tsarskoje Selo, den 12 Sept. ånyo i eremitaget inför prinsen af Nassau Siegen, som återvändt till Petersburg efter den ärorika segern, som af honom vunnits öfver svenskarne vid Svensksund d. $^{13}/_{25}$ Augusti.

Operans innehåll är följande:

Gore-Bagatyrj, sysselsatt att leka med barnleksaker och att taga russin ur sin moders Loktmetas skafferi, har hört mycket omtalas ridderliga och tappra bragder, och längtar att sjelf få utföra sådana.

»Mitt mod helt visst skall göra lycka,
Jag lyssna vill till ärans ljud,
Med kask min hjessa vill jag smycka
Och kläda mig i riddarskrud.
Min arm, så kraftig och så stark,
Slår nog min fiende i mark.
Med svett och möda skall jag svärma,
Att hjeltars dater efterhärma.
Fastän som hjelte ännu ung
Jag snart mitt namn berömdt skall göra,
Kring verlden ut mitt rykte föra,
Så stolt och härlig som en kung».

Modern vill icke skilja honom ifrån sig. Han säger derföre: »Kan då icke jag utföra hvad andra gjort? Voro då icke hjeltar och riddare menniskor, och är icke äfven jag en menniska? Låt mig gå; jag skall utföra stora och ärorika riddare- och hjeltebragder, som de icke sett maken till och menniskorna aldrig med sina öron hört omtalas. Jag skall eröfra verldshafvet från kust till kust med alla deri befintliga bebodda och obebodda öar».

Derefter besluter Loktmeta att låta sin son resa, i synnerhet som förnäma fruntimmer derom bönfallit hos henne, till hvilka hjelten vänder sig med följande ord: »Stor tack åt eder, som öfvertalat mamma att låta mig resa; derföre skall jag sända eder skänker af mård och sobel, svarta och röda räfskinn, sammet, atlas, damast och slöjor; och

[1]) Archenholtz: Minerva 1799, I, 75.

så snart jag inkräktat verldshafvet och fördunklat alla hittills varande hjeltars ära, skall jag för eder anställa en storartad fest på verldshafvets strand, till hvilken jag inbjuder eder, och jag skall med mina egna hjeltehänder servera eder sötsaker på ekbord, betäckta med virkade dukar».

Det var för Katerina bekant att Gustaf III inbjudit svenska hofdamer till bal i Peterhof. Gustaf hoppades upphöja Sverige till en sådan höjd af makt och ära som Preussen uppnådde under Fredrik den store, hans morbroder. Han ville bemägtiga sig alla öar, det vill säga förvärfva åt Sverige de länder, som tillhörde det under Gustaf Adolf. Sedan Gustaf anländt till Finland och öppnat fiendtligheterna uttryckte han, enligt någon af hans samtidas vittnesbörd, i en depesch till sina ministrar i Stockholm, förhoppning om att under loppet af sex veckor kunna intaga hela Finland [1]. Hans storordighet kunde sannerligen gifva anledning till gyckel. Gore-Bagatyrjs rodomontader voro serdeles narraktiga, aldrahelst som de medel, öfver hvilka konungen fogade, voro obetydliga.

Gore-Bagatyrj väljer åt sig en stridshäst; om denna berättar hans vapendragare Torop följande: »Han. befalde att sadla en häst och man förde till honom en springare med svart man, men denne började svänga omkring, bita med tänderna, stampa med framfötterna, slå ut med bakbenen åt alla sidor, så att Gore-Bagatyrj icke vågade nalkas den». Derefter »framförde man en tserkessisk häst. G.B. satte foten i stigbygeln, rörde oförsigtigt med foten i hästens sida, hästen var kittlig, kastade åt högra sidan och G.B. föll af åt den andra. Den tserkessiska hästen behagade honom ej, man framförde en tredje åt honom, den tycktes honom hårdmyndt och skygg; slutligen skaffade han sig en krake till passgångare, som han upphöjde till värdighet af stridshingst». Sedan visar honom Gromkobaj i förrådet Jaruslan Lasarevitsch's kask, men Torop frågar: »Skall den icke blifva för stor för dig? »Och verkligen, kasken når hjelten till knäna, och Krivamosgj skrattar: »Ack herre! du går ju nästan hel och hållen in i kasken, så stor är den för dig».

Gore-Bagatyrj:

»Felet ligger ej deri att den är stor, men man ser ej igenom den, den täcker för ögonen. Jag skall låta göra hål så att det blir möj ligt att se, då jag sätter den på mig».

Gromkobaj:

»Der på väggen hänger Ivan Achridjeitsch's stålsvärd».

Torop:

»Se herre, en sådan tingest, försök att lyfta upp den om du kan».

[1]) Archenholtz l. c. 1798, IV, 476.

Gore-Bagatyrj:

»Hvarföre skulle jag ej kunna det? (Med båda armarna lyfter han af alla krafter). Stålsvärdet är väl bredt och långt. Skicka hit en vapensmed, jag skall låta förminska det på alla kanter».

Torop:

»Det är synd att förderfva en sådan antiqvitet».

Gromkobaj:

»Vill du icke se Peters 12-pundiga stridsklubba med förgyldt skaft»?

Gore-Bagatyrj:

»Låt smida om den så att den passar för min hand».

Gromkobaj:

»Men huru tung får den blifva»?

Gore-Bagatyrj:

»Lättare, på allt sätt».

Torop:

»Bär hit den: den liknar ju mera en leksak, än en stridsklubba».

Krivamosgj: (för sig).

Han låter förstöra hela hjelterustningen, men med detta allt skall den ändå icke passa till hans krafter eller till hans mod. (För G.B. åt sidan). Hvarom bekymrar du dig så mycket, herre? Är du angelägen om att rustningen skall blifva ståtlig? Lyd mitt råd! Gif oss friheten, — vi skola göra åt dig för lätthetens skuld en rustning af papp målad i jernfärg, och i stället för en kask med rostfläckar skola vi skaffa dig en bugtig mössa af papp, med storkfjädrar af allehanda färger, och du skall blifva både ståtlig och grann».

Gore-Bagatyrj:

»Skönt» — o. s. v.

Gustaf III:s skrytsamhet föranledde honom verkligen att egna en synnerlig uppmärksamhet åt drägter och yttre utmärkelsetecken. Han tyckte om att sysselsätta sig med uppgörandet af förslag angående instiftande af nya riddare-ordnar; sjelf uppgjorde han teckningar till sådana prydnader, teaterkostymer m. m. Under fälttåget klädde han sig i sidenkläder i likhet med medeltidens riddare, och bar skor med mångfärgade sidenband o. s. v. I anledning af eröfrandet af en rysk fana befalde han att ett ståtligt ceremoniel skulle uppgöras; riddaretorneringar och andra lustbarheter af detta slag roade honom under

fälttågets allvarligaste ögonblick [1]). De osanna bulletinerna som högt lofprisade de svenska vapnens ära, voro i sanning löjliga. Missförhållandet mellan Gustafs alltför djerfva förhoppningar och förutsättningar, å ena sidan, och resultaten af 1788 års krig, å den andra, erbjöd de förträffligaste anledningar till begabberi.

I operans tredje akt börjas raden af G.B:s hjeltebragder i förminskad skala. På en öppen slätt ligger han och sjunger:

»Min springare må hvila sig en stund,
Hans riddare, — om blott en arm han höjer,
Om med sin fot han stampar hårdt i mark,
Om kasken drages ned för ögats rund
Och blicken sneglar fram, — i stoftet böjer
Hvarenda fiende, om än så stark».

Krivamosgj:

»Skall det gå så eller ej, det är ännu ovisst, men det var mig icke kärt, att just som du nedsteg från hofvet framhven ifrån den närbelägna gränden en il och den böjda blåa kasken med de många fogelfjädrarna af allehanda färger, greps af en hvirfvelvind och slungades öfver taket på gården, som var full af smuts», o. s. v.

Fortsättande sin väg få de tappre riddarne sigte på en bondkoja, utanför hvilken sitter en enarmad gubbe; tappert öfverfalla de honom och fordra förplägning.

Gore-Bagatyrj:

»Framåt bröder! Hjelpen till!
Kojan jag belägra vill.
Våra skuldror, slutna samman,
Portens hinder sönderslå,
Innanför vi se'n med gamman
Segerrikt till taffel gå».

(Gore-Bagatyrj jemte Krivamosgj och Torop draga sina svärd och söka att med våld intränga i stugan, men gubben ställer sig i dörren och med blott en eldgaffel i handen slår han sina fiender på flykten).

På samma sätt kunde ej heller svenskarne intaga Nyslott och Fredrikshamn utan måste draga sig tillbaka. Ryssarnes obetydliga försvarsstyrka afbildas alldeles tydligt i den enarmade gubbens person; vidare måste svenskarnes motgångar vid belägringen af dessa fästningar vara att tillskrifva icke svenskarnes feghet utan den inre tvedrägten i deras läger. Flertalet ville icke krig. Alldeles detsamma se vi i operan: hjeltens kamrater tågade motvilligt i fält och i sjelfva början af tåget sökte de skrämma honom och förmå honom att vända om. Sålunda bröto äfven de svenska trupperna vid Sveaborg sönder disciplinens skrankor, visade missnöje och gjorde uppror.

[1]) Se bl. a. Arnt: Schwed. Gesch., Posselt m. fl.

I operans fjerde akt göra Gromkobaj. Krivamosgj och Torop upp en plan på hvad sätt de skola kunna förmå Gore-Bagatyrj att återvända till sin moder.

Krivamosgj:

»På skiljda vägar gå vi till skogen och börja tjuta liksom björnen då han rusar på jägarne och derefter blåsa vi i horn. (Alla tre draga sig bakom kulisserna, tjuta och blåsa i horn, liksom jagande en björn).

Gore-Bagatyrj. (Inkommer andfådd).

Här jagas björn. Jag fruktar att björnen löper undan för jägarne, rusar på mig och börjar att rifva mig; jag klättrar upp i ett träd och håller mig der orörlig. (Han klättrar upp i ett träd, — bakom kulisserna hörs jagten).

Krivamosgj:

Huru Gore-Bagatyrj? sitter du som en fogel i ett träd? Är det nu tid att bygga bo? Skogen är full af gastar och troll, de färdas fram i träden, och om du icke stiger ner och skyndar dig bort på den väg, som vi skola visa dig, så är du en förlorad menniska. (Gore-Bagatyrj besluter nu att återvända hem).

Gore-Bagatyrj:

Huru skola vi nu uppträda i staden, och hvad skola vi säga?

Krivamosgj:

Vi skola säga att vi besegrat gubben, gastarna och trollen. Hvem utom vi, har reda på sanningen?

Gore-Bagatyrj:

Då har jag blott ett bekymmer i hjertat, att få min hjelterustning utställd på någon upphöjd plats. Hvad vi utfört skall dö med oss, trollen äro ej pratsamme, de skola ej omtala denna bragd.

Gromkobaj:

Större blir väl icke olyckan, än att mössen med tiden äta upp din rustning, och så skall det äfven gå med beskrifningen på de ärofulla bragderna».

Så var det äfven i verkligheten; sjelfva Gustafs här tvang honom att återvända till Sverige ifrån finska kriget; med afsigt utspridde man falska rykten om antågandet från alla sidor af betydliga ryska truppmassor. Än sade man att 20,000 man nalkades från Petersburg, än talades om en afdelning af 12,000 man, som skulle anrycka från Villmanstrands-sidan. Grefve Armfelt skref till sin hustru att officerarne berättat för soldaterne om en stor här, som kejsarinnan bildat

af 30,000 gamla qvinnor, klädda i soldatmunderingar. Den hufvudsakliga skillnaden, för öfrigt, mellan operans innehåll och de verkliga tilldragelserna i kriget, bestod blott deri att ehuru väl de förbundne sökte att inverka på de svenska trupperne och att uppskrämma soldaterna, så visste Gustaf sjelf mycket väl att intet var att frukta. Gustafs anklagande för modlöshet och feghet är en licentia poetica, som operans författarinna tillåtit sig. Gustaf hade tillräckligt ofta tillfälle att visa en ovanlig tapperhet, ett förtviflans hjeltemod och själsstyrka. Sådana tillfällen inträffade särskildt under åren 1789 och 1790, då deremot under fälttåget 1788, de krigsföretag, i hvilka konungen sjelf tog del, voro obetydliga och hastigt togo slut kort efter Anjalaförbundets bildande. Både under regementsförändringar af djerfvaste slag och på stridens fält utmärkte Gustaf sig alltid genom kallblodighet och förakt för faran. I detta afseende förtjenade han icke något det minsta klander. Men han visade sig ofta storordig och fåfäng; han tyckte om granna fraser och prålande uttryck i synnerhet i talet om sina bragder och om sitt tänkesätt.

Efter hemkomsten sjunger

Gore-Bagatyrj:

Utan skryt jag säga kan med fog
Bragder har jag utfört mer än nog,
Segrat öfverallt och öfver alla,
Hvarje bröstvärn genast måste falla,
Skogens vilddjur jagade jag bort
Och dess gastar äfven inom kort.
Hafvets öar sökte de att värna,
Fruktlöst! Min blef segern äfven då.
Lyster er att veta mera, gerna
Vittnen sjelfva till er tjenst vi stå.

Och slutkören:

En sagans fogel sina vingar lyfte
Med brak och dön, och flög omkring i syfte
Till slut att tända eld på hafvet blå.
Förstås, att ej han kunde målet vinna,
Ty icke fick han hafvet till att brinna,
Men väsen af sig gjorde han ändå [1]).

På detta sätt roade sig Katerina under kriget mot Gustaf III. Två år hade icke förgått efter denna operas uppförande på eremitageteatern, då redan fred med Sverige var sluten. Kejsarinnan skref till den svenske konungen att nu mera intet skulle hindra vänskapens och endrägtens bibehållande mellan henne och Gustaf.

[1]) Katerina II:s Skrifter utg. af Smirdin, I, 429–459.

Emellertid hade det svenska sändebudet i Petersburg, grefve Stedingk, fått veta att Katerina författat en opera, i hvilken Gustaf var hånad. Stedingk underrättade konungen derom och yttrade förhoppning om att till honom kunna öfversända ett exemplar af det litterära arbetet [1]). Det är oss obekant huruvida Stedingk lyckades erhålla denna skrift eller ej. Nu började man inbjuda det svenska sändebudet liksom äfven de andra diplomaterna till de dramatiska föreställningarna på eremitage-teatern, men, det förstås, »*Gore-Bagatyrj*» försvann helt och hållet från repertoaren.

A. Brückner.

II.

Utdrag ur ryska krönikor, hufvudsakligen angående Jacob de la Gardies fälttåg.

(Forts. från föregående del, sid. 618).

C.

(*Poln. Sobr. R. L.* vol. III, sidd. 267—273).

Berättelse om belägringen och besättningen af Marias (eg. "vägledarskans", *Odigitrija*) ärevördiga och prisade, undergörande bilds i Tichvin ärevördiga kloster.

År 7121 (1613) den 25 Maj [2]), i den gudfruktige storherrens, tsarens och storfurstens Mikael Feodorovitsj's, hela Rysslands sjelfherskares, och den högvördige metropoliten Isidors af Stora Novgorod och Velikije Luki dagar, då Onufrij var igumen i den heligaste Guds moders himmelsfärds ärevördiga och prisade, undergörande bilds i Tichvin kloster, tillstadde Gud den lede fienden, den vilde, illasinnade svenske (*Svijskij*) vojevoden Jakob Pontusson, (att uppträda som) de rättrogne kristnes förderfvare, Guds heliga kyrkors förhärjare. Vid denna tid, då denne herskade öfver Stora Novgorod och hela det Novgorodska området, ingaf Gud, genom sin och den renaste Guds moders nåd och alla helgons förböner, oss i vårt sinne och våra hjertan, huruledes vi skulle befrias från djefvulens garn och den lede fienden och hans kätterska (eg. hedniska, *Ellinskaja*) lära och öfvergå till den gudfruktige storherren, tsaren och storfursten öfver hela Ryssland Mikael Feodorovitsj. Den allgode Herren Gud, som icke vill syndares död, mottager dem, som omvända sig till bättring: sålunda sände ock den gudfruktige storherren, tsaren och storfursten öfver hela Ryssland, förbarmande sig öfver den rättrogna kristenheten, till det Novgorodska området sina storherrlige embetsmän, stolniker och vojevoder, knäs Simeon Vasiljevitsj Prozorovskij och Leontij Andrejevitsj Veljiaminov, med en stor här för att rensa den renaste Guds moders i Tichvin

[1]) Stedingk: Mémoires, I, 294.
[2]) I en handskrift står »den 21 Maj».

helgedom, och under sitt välde (återföra Novgorod?) [1]). De kommo till Tichvin; och vid samma tid kom från de svenska (*Nêmetskija*) trupperna en bojarson af den Obonesiska femtingen (*Obonêsiskaja piatina* = den delen af Novgorodska landet, som höger om Volkov sträckte sig till Hvita hafvet), vid namn Leontij Artsybasjev, för att aftala med vojevoden Andrej Grigorjevitsj Trusov och igumenen Onufrij och alla de rättrogne kristne. På den tiden var i klostret den svenske vojevoden Ivan Lakumbov(?) [2]), Jakob Pontussons underbefälhafvare, och med honom 120 man svenskar. Men vojevoden Andrej Trusov och igumenen Onufrij, och hofmännen och bojarsönerna och skyttarne och förstadsfolket höllo rådplägning inbördes och befalde Leontij Artsybasjev att fara till hären till storherrens folk, för att desse i vapenrustning skulle kunna tåga till den renaste Guds moders hus i Tichvin, innan ryktet komme till de svenska trupperna i Tichvin; men vid den tiden stodo de flesta svenska trupperna vid Bêlaja vid floden Msta. Och Trusov och igumenen Onufrij kysste korset för storherren derpå, att när storherrens trupper komme till den renaste Guds moder, skulle de med dem göra ett emot svenskarne; likaledes kysste äfven Leontij Artsybasjev korset för vojevoden och igumenen derpå, att när storherrens trupper komme till den renaste Guds moder i Tichvin, skulle de icke göra den heliga orten eller Tichvin någon skada. Och efter Leontij Artsybasjevs råd uppgjorde vojevoden Andrej Trusov och igumenen Onufrij, jemte hofmännen och bojarsönerna och skyttarne och förstadsfolket, med hvarandra en plan att nedhugga de svenska trupperna och öppna staden för storherrens folk, efter den Helige Andes Utgjutelse-fest (*Sosjestvije Sviatago Ducha*) på tisdagen, den andra timmen af dagen; och vojevoden Andrej Trusov och hofmännen och bojarsönerna och skyttarne och förstadsfolket nedhöggo de svenska truppernas vaktposter och togo andre lefvande; men då dröjde ännu storherrens folk. Vojevoden Andrej Trusov och igumenen Onufrij, med hofmännen och bojarsönerna och skyttarne och förstadsfolket, började mycket sörja, att de nyss hade nedhuggit det svenska manskapet, och att storherrens folk ännu icke hade kommit — men ännu innan striden var lyktad med de svenska trupperna, vid den tredje timmen på dagen, visade sig från östra sidan, från det Moskovitiska herraväldet, storherrens trupper, och med dem storherrens öfverfiskal (*golova gosudarev striaptjej*) Dimitrej Efimjevitsj Vojejkov och Leontij Artsybasjev och med dem i krigshären inalles 400 man hofmän och bojarsöner och tatarer och kosacker. Och då gladde sig folket i staden, att hjelp kom från storherren, och de började skjuta med arkli på vojevodens hus, med fästningskanoner; men vojevoden Ivan Lakumbov instängde sig med de återstående svenskarne i huset; och genom Guds och den renaste Guds moders nåd och storherrens lycka slogo de äfven de återstående svenska trupperna och togo några

[1]) Här är en lucka i originalet.
[2]) I somliga handskrifter står *Lumbov* och *Lulikov*.

lefvande, men vojevoden Ivan Lakumbov med sin hustru kastade sig genom fönstret ur sitt hus ned på stallbyggnaden, och då togo honom storherrens män och öfverlemnade honom åt fångknektarne *(pristavy)*. Storherrens fiskal Dimitrej Vojejkov skickade hedningarne *(jazyki)* till Moskva, och derefter började man förstärka muren och rensa vallgraffven och tillrusta pålverket, men ännu var det icke kändt hvarken i borgarna eller ibland de svenska trupperna, att den renaste Guds moders hus hade vändt sig till storherren, tsaren och storfursten öfver hela Ryssland Mikael Feodorovitsj; många svenska ilbud lupo emellan städerna och regementena, men de visste icke, att deras fräckhet var bruten. Men sedan en kort tid gått, kom ett rykte till de svenska trupperna vid Bélaja, att den renaste Guds moders hus hade vändt sig till storherren tsaren, och att man nedhuggit många svenskar. De fördömde ryckte då skyndsamt fram emot den renaste Guds moders hus i Tichvin och ville förstöra det intill grundvalarne och förtrampa den rättrogna kristna läran, den sjette dagen af Petersfastan, vid första timmen af dagen. Liksom vilda djur rasade de fördömde till sin gudlösa undergång, slogo och förföljde en mängd rättrogne kristne i förstaden. Men de rättrogne kristne bådo om hjelp af den allgode Guden och den renaste Guds moder, gjorde ett utfall ur staden och började kämpa med dem och slogo en myckenhet kättare *(poganii)*, och kättarne flydde med skam från Tichvin. Men den Kristusälskande hären och allt det rättrogna kristna folket, då de vid den nionde timmen på dagen sågo liksom ett stort ovädersmoln visa sig från norra sidan, tänkte, att det var de illasinnade hedningarne (eg. »Hellenerna», *Ellini*), och började ringa i stormklockan, och de varseblefvo liksom ett stort åskmoln kommande från norra sidan. Men då hela hären kommit fram och stält sig i förstaden, gjorde den dagen hedningarne intet ondt, men stadsfolket var hela natten utan sömn, afvaktande fienderna. Men på morgonen, efter den tredje timmen af dagen, började fienderna strida vildt och ville i grund förstöra den heliga orten. De rättrogne kristne började mycket sörja och åkalla Guds och den renaste Guds moders hjelp, för att befrias från kättarnes anfall; och Herren den barmhertige gaf de hjelplöse hjelp, och de slogo en mängd gudlöse hedningar, och hedningarne bortgingo med skam och brände allt rundt om staden och stannade i förstaden. Stadsfolket började sörja och flitigt bedja till Herren Gud och den renaste Guds moder, utgjutande tårar inför den undergörande bilden för främlingarnes anfalls skuld. Och strax uppenbarade sig vårt hopp, den renaste Guds moder, för en viss qvinna, vid namn Maria, sägande till henne: »bjud dem att taga min bild och gå med den omkring staden, och I skolen se Guds nåd, och edra fiender skola varda förjagade». Och i andra veckan af Peters-fastan, på tisdagen, vid tredje timmen på dagen, ingick igumenen Onufrij i den heligaste Guds moder skyrka med hela presterskapet, sjungande bönesånger, och de utburo ur kyrkan den renaste Guds moder vägledersk ans *(Bogoroditsa Odigitria)* undergörande bild och vandrade utefter muren omkring staden, förrättande bönesång och

utgjutande tårar, små och store bedjande om hjelp och seger öfver fienderne. Och strax på samma stund for skräck och stor bäfvan öfver kättarne, men de gudlöse begynte föröfva styggelser i förstaden och uppbrände kyrkorna i förstaden; men om morgonen uppstodo de kristne och den Kristusälskande krigshären och funno ingen enda vedersakare. ty de hade blifvit skrämde, ehuru förföljde af ingen, och borttågat från Tichvin med skam, och kättarne lägrade sig 120 verst från Tichvin. Efter främlingarnes aflägsnande, begynte storherrens fiskal Dimitrej Vojejkov skrifva bref, med stor ära och glädje, till Ustrêka, till storherrens tjenstemän och stolniker och vojevoder, till knäs Simeon Vasiljevitsj Prozorovskij och till Leontij Andrejevitsj Veljiaminov: »Genom Guds nåd och den renaste Guds moders beskärm, och storherrens, tsaren och storfursten Mikael Feodorovitsj's, hela Rysslands sjelfherskares lycka har den renaste Guds moders hus blifvit rensadt, och vi hafva slagit många hedningar och tagit andre lefvande». Och storherrens embetsmän och vojevoder, då de hörde en sådan Guds miskund och seger öfver fienderne, samlade från den stunden sin stora krigsstyrka och tågade i hast till den renaste Guds moders hus i Tichvin. Och storherrens vojevoder kommo till Tichvin med hela sin krigshär den 24 i månaden Juni och lägrade sig i förstaden vid den renaste Guds moders ärevördiga och prisade kyrktagnings jungfrukloster, och deras trupper lägrade sig i förstaden, på många ställen. Och strax vid samma tid kom ryktet till de svenska truppernas regementen, att mycket storherrligt folk hade anländt till Tichvin; och de begynte skrifva bref till Stora Novgorod till Jakob Pontusson. Och denne fördömde började, rytande som ett lejon, eftersinna, hvarifrån han skulle skaffa sig hjelp; han sände sin älskade vojevod Evert Horn *(Ivangaria)* med penningar till Sverige *(Svijskaja zemlia)* och till alla svenska städer och begynte draga till sig de svenska horderna *(ordy Nêmetskije)* till den heliga ortens förhärjning och till kristet blods utgjutelse. Och sedan mycket folk samlat sig till honom i Gruzino 120 stadier *(poprisjtsje)* från Tichvin, tyckte sig de fördömde ännu hafva liten styrka, och han sände ytterligare svenske män till de litaviska regementena för att aftala, att de skulle komma de svenska trupperna till hjelp, till den heliga ortens förhärjning och till kristet blods utgjutelse. Och desse ätare af rått kött *(syrojadtsy)* tågade honom till hjelp, och de samlade sig med hela sin här i Gruzin, och strax rusade de fram som rofdjur, och de fördömde tågade med skryt till Tichvin, emot den heliga, Gudi invigda porten. Och vid den tiden kom ryktet till storherrens vojevoder i Tichvin, knäs Simeon Vasiljevitsj Prozorovskij och Leontij Andrejevitsj Veljiaminov, att de svenska och litaviska trupperna i mängd kommo emot dem till jungfruklostret, och de slogo en stor myckenhet utanför klostret, men de andre aftågade till sina förskansningar. Och de började skjuta med artilleri på jungfruklostret, och deraf vardt stort betryck för den Kristusälskande hären, och derefter uttänkte hedningarne att uppställa sig på tvenne håll, somlige på den östra sidan och andre på den södra

sidan, och sedan begynte de att strida häftigt; men stor hjelp vederfors de rättrogne kristne af den allgode Guden och hans allra renaste moder. Men de fördömde hedningarne, sedan de erfarit sin öfvermakt, samlade sig på ett ställe och började att derifrån göra sig i ordning att framrycka emot den mindre förskansningen vid jungfruklostret från den norra sidan, och stälde sitt artilleri i skanskorgar och började skjuta. De afsköto glödande kulor emot förskansningen, viljande antända den samma; och vojevoden knäs Simeon Vasiljevitsj med allt sitt folk var i stort bekymmer. Och vedersakarne rusade liksom rofdjur till storms emot förskansningen, viljande taga den samma, och det var en häftig strid från morgonen och intill qvällen, och sedan efter en kort tids förlopp uppstälde de fördömde strax skanskorgar emellan staden (och förskansningen i förstaden), och deraf vardt stort betryck i förskansningen. Och vid samma tid förrådde en led fiende, vid namn Gavrilka Smoljianin, storherren, tsaren och storfursten Mikael Feodorovitsj, hela Rysslands sjelfherskare, öfverträdde korskyssningen och inlät sig med kättarne. Och strax vardt i staden en stor oro och skräck, och folket flydde bort ur staden, och fienderna anföllo från alla håll och slogo en mängd menniskor, men vojevoden knäs Simeon Vasiljevitsj med ringa manskap undkom knappt till staden till den renaste Guds moder inom den större förskansningen, men de otrogne gladde sig, seende ett sådant förderf öfver de kristne och utgjutelse af blod — och denna seger öfver de rättrogne kristne hände sig den 17 Augusti [1]). Men vojevoden och alla rättrogne voro högligen förskräckte deröfver, seende öfver sig ett sådant stort förderf. De begynte häftigt sörja, och somlige började sadla sina hästar, viljande fly bort ur fästningen och öfverlåta den heliga orten åt hedningarne till förhärjelse, men andre satte sig emot dem och begynte slita sadlarne från deras hästar och plundra dem sjelfve, och bland dem var stor inbördes tvist. Men vojevoderna och hela det rättrogna kristenfolket beslöto sins emellan att kyssa korset derpå, att de alla skulle dö till sammans hos den renaste Guds moder i hennes hus. Samma dag, efter samråd emellan vojevoderna och hela krigshären, sändes igumenen i Guds moders kloster i Tichvin Onufrij och Dimitrej Vojejkov och Andrej Trusov och atamaner och kosacker af olika afdelningar *(stanitsy)* (med anhållan), att storherren, tsaren och storfursten öfver hela Ryssland Mikael Feodorovitsj icke måtte öfverlemna den renaste Guds moders hus och hennes undergörande bild till förhärjning, och de rättrogne kristne till ytterligare beskymfande och blodsutgjutelse, genom desse vrånge kättare och hedningar *(poganii Ellini)*. Och igumenen Onufrij och Dimitrej Vojejkov och Andrej Trusov och atamanerna och kosackerne mötte storherrens män 80 verst från Tichvin och berättade dem i ordning allt, huruledes omkring staden och den renaste Guds moders hus förhärjning och blodsutgjutelse hade vederfarits dem. Men då storherrens män förnummo en

[1]) Enligt en handskrift »den 7 Augusti».

slik ödeläggelse, vordo de mäkta bedröfvade och tågade skyndsamt till den renaste Guds moders hus i Tichvin, med mycken aktsamhet. Men svenskarne stälde vid samma tid skanskorgar nedom förskansningen, midt emot bålverket, och begynte uppkasta grafvar, men folket i staden vardt förskräckt öfver en sådan fräckhet. Och flere dagar, sedan den gudfruktiga krigshären hade anropat Guds nåd och hjelp emot fienderne, gjorde de utfall ur staden vid middagstiden och slogo desse illgerningsmän i skanskorgarne och togo somlige lefvande der, men de andre flydde, bortkastande sina vapen, och de samlade deras vapen i staden. Men de illasinnade kommo till med allt sitt folk och stälde sig nära staden, och den Kristusälskande krigshären aftågade in i staden utan skymf. Och icke lång tid derefter, sågo stadsboarne plötsligt, huruledes de (näml. svenskarne) samlade sig med all sin här på östra sidan, och de trodde derför, att storherrens män icke voro långt borta — och det Kristusälskande folket uttågade ur staden och begynte strida med vedersakarne; men då motståndarne sågo de rättrognes uttåg ur staden, utryckte de ur skanskorgarne och framtågade emot storherrens män, och mötte dem 5 stadier *(poprisjtje)* derifrån och begynte strida, men Guds hjelp var med storherrens män, och de tillbakaträngde kättarne två stadier och återvände till baka. Och vid den tiden begynte storherrens män att uppkasta en förskansning 8 stadier från Tichvin, men lyckades icke, ty hedningarne rusade af än en gång liksom rofdjur, med alla sina trupper, och vid den tiden förrådde en elak menniska, vid namn Felka Pereslavets, storherren tsaren, öfverträdde korskyssningen, öfvergick till de illasinnade hedningarne och berättade dem i ordning allting om storherrens folk, och deraf begynte storherrens folk råka i förvirring och flydde. Men hedningarne slogo en mängd rättrogne och togo andre lefvande, och de togo igumenen Onufrij och återvände till staden med stor glädje, och framryckte mot staden om natten med skanskorgar och bråte, viljande antända staden — men genom Guds hjelp vordo främlingarne slagne utanför staden, och de öfrige borttågade med skam. Ännu en gång uttänkte de fördömde att uppsätta skanskorgar på vestra sidan så nära staden, att det var möjligt för en man att från muren träffa dem med stenkast, och om morgonen sågo stadsboarne fienderne stå nära staden och blefvo sorgsne deröfver. Men fienderna begynte gräfva grafvar och uppkasta en vall emot staden, och stadsboarne blefvo ännu mer sorgsne och bedröfvade deröfver. Vid samma tid hände sig, att för en qvinna, vid namn Juliana, visade sig i drömmen den heliga Guds moder jemte den helige undergöraren Nikolaj, sägande följande: »Underrätta vojevoderne och alla de rättrogne kristne, att om de icke rena mitt tempel, skall den heliga orten och allt förgås, till följd af den myckna beblandelsen och ogudaktigheten, enär de sofva med qvinnor i förgården omkring kyrkan och besudla den heliga orten». Men den gudfruktiga qvinnan uppvaknade ur drömmen och stod upp mäkta förskräckt och underrättade vojevoderna och alla de rättrogne kristne om den skedda uppenbarelsen. Och de förundrade sig och prisade

Gud och den renaste Guds moder och den store undergöraren Nikolaj och begynte utskicka de gudlöse männen och qvinnorna ur klostret till förskansningen och rena förgården och borttaga smutsen omkring kyrkan och uppsätta stängsel, och derefter begynte Guds och den renaste Guds moders nåd att te sig för alla rättrogne kristne. Men motståndarne uttänkte att uppsätta skanskorgar på andra sidan floden, på norra sidan, emot det Naugodniska tornet, hvarest på andra sidan floden stenkorset stod, tänkande att derifrån kunna tillfoga staden skada, och begynte ifrån floden leda en mina fram under det Vorotniska tornet. Men vojevoderna och hela hären uttågade ur staden, icke vetande något om detta, och slogo fienderne och togo somlige lefvande, och förande dem in i staden, frågade de dem, hvad motståndarne hade i sinnet. Desse underrättade vojevoderne, att man ledde en mina under det Vorotniska tornet. Och de började likaledes anordna minor emot dem, gräfva observationsgångar och uppställa trummor i gångarne och gräfva en djup graf och i grafven inslå pålar, för (att afvärja) deras minor. Men en illgerningsman, kosacken Tiapka, förrådde tsaren storherren och öfverträdde korskyssningen och öfverlemnade sig åt kättarne; och på tredje dagen efter denne laglöse Tiapka, på grund af hans djefvulska lockelser, förrådde bojarsonen från Rostov Murat Peresviatok likaledes storherren tsaren och öfverträdde korskyssningen och inlät sig med kättarne och berättade dem, att i förskansningen hos den renaste Guds moder fans hvarken bröd eller salt eller krut. Kättarne satte tro till honom och begynte bereda sig till stormlöpning, med brinnande bråte och stormstegar, och uppstälde på andra sidan skanskorgar emot det Mêdlitsiska tornet, och stälde artilleri i skanskorgarne och begynte skjuta med artilleriet och storma från alla sidor med brinnande bråte, och ville intill grunden förhärja den heliga orten och utgjuta kristet blod. Då vordo alla rättrogne kristne mäkta bedröfvade öfver kättarnes anträngande och begynte bedja till Herren vår Gud Jesus Kristus och hans renaste moder, vår försvarerska emot hedningarnes anfall. Och Herren den barmhertige, som icke vill syndares död, utan mottager dem, som omvända sig, gaf dem hjelp emot vedersakarne, och de slogo nedanför staden en stor myckenhet fiender; och desse tågade bort och gjorde ingen skada. Och derefter, då vojevoderne och alla stadsboarne sågo Guds outsägliga hjelp emot fienderna, prisade de Gud och den renaste Guds moder, förrättande bönesånger framför den renaste Guds moders undergörande bild, utgjutande tårar och bedjande om hjelp och seger öfver fienderna. Och derefter begynte inbördes osämja uppstå ibland hedningarne; de litaviska trupperna samlade sig till hopa och gingo bort från svenskarne, men desse begynte sörja deröfver, seende sig hafva ringa styrka, och somlige uppstälde sig vid jungfruklostret, andre i skanskorgarne *(v turêch)* framför den vestra porten. De började gräfva grafvar och uppkasta skansar af jord *(dvory zemlianye)* emot staden; men stadsboarne vordo bedröfvade deröfver och anropade med tårar Gud och den renaste Guds moder, bedjande

om hjelp och seger öfver fienderna. År 7122, den 14 September (1613) [1]), omedelbart före firandet af Herrens ärevördiga kors' upphöjelse [2]), vid tredje timmen om natten, tågade de ut ur staden öfver floden på andra sidan Tichvin emot de norra skansarne, och då hedningarne i skansarne icke sågo, huru de skulle kunna fördölja sig, slogo de dem, somlige togo de lefvande och förde in i staden, trummor och kanoner och ammunition togo de från dem och återvände till staden i stor glädje, hembärande lof åt Kristus vår Gud. Vid samma tid, under ottesången, uppenbarade sig vårt hopp, den renaste Guds moder, tillika med den helige undergöraren Nikolaj och de ärevördige fäderna Varlaam af Chutyn och Zosima af Solovetsk [3]), för en gudfruktig man, en tjenare i Solovetsk kloster vid namn Martinian, med tillnamnet Moget Elände (*Pospêl Gore*). Och sade till honom den helige Nikolaj: »Menniska, förkunna för vojevoderna och alla de rättrogne kristne, att den renaste Guds moder, den gemensamma förebedjerskan för oss och det kristna slägtet, har bedt sin son Kristus vår Gud att befria eder från de gudlöse hedningarne, och befall dem att utan tvekan draga ut emot de svenska trupperna och emot deras vallar och skanskorgar framför utfallsporten, på det att de måge bortdrifva svinen från min tröskel, och I skolen skåda Guds barmhertighet och seger och öfvermakt öfver fienderna»! Och när den gudfruktige mannen vaknade af sin dröm, vardt han mäkta betagen af skräck öfver den herrliga synen, och om morgonen berättade han denna underbara syn för vojevoderna och allt folket. Och då folket hörde detta under, prisade de Gud och den renaste Guds moder, vår försvarerska, och begynte öfvertänka, huruledes de skulle tåga ut ur staden emot vedersakarne. Och då gingo under klockringning presterna och folket, små och store, in i den renaste Guds moders kyrka och begynte sjunga bönesånger inför det undergörande belätet för storherren tsaren och storfursten öfver hela Ryssland Michael Feodorovitsj och för hans Kristusälskande krigshär och för hela den rättrogna kristenheten, bedjande om hjelp och seger öfver fienderna. Och vid sjette timmen på dagen tågade allt folket ut ur staden, och vid sjette timmen på dagen samlade sig i vallgrafven vojevoderna och den Kristusälskande hären, små och store, anropande Herren Gud om hjelp och seger öfver fienderna, och hoppade upp ur grafven och ropade alle med en röst ett högt rop, sägande: »o renaste Vår Fru Guds moder! hjelp oss emot dem,

[1]) Det byzantinsk-ryska året började den 1 September.

[2]) *Exaltatio crucis*, till åminnelse af Heraclii intåg i Jerusalem 629 med det från perserna återeröfrade »sanna korset». Jfr Drapeyron: *L'Empereur Héraclius* (Paris 1869), sid. 283.

[3]) Varlaam, Zosima och den nedan omtalade Savatij (Savvatij) äro särskildt novgorodska helgon. Den förstnämnde grundlade Chutyns kloster 10 verst från Novgorod i slutet af det tolfte århundradet. De båda senare stiftade det i Rysslands historia frejdade Solovetsk kloster på ön Solovki i Hvita hafvet omkring midten af det femtonde århundradet. Jfr Znamenskij: *Rukovodstvo k russkoj tserkovnoj istorii* (Kazan 1878), sidd. 51, 88: Kostomarov: *Russkaja Istorija*, I: 1 (St Petersburg 1879), sidd. 239 ff.

som kämpa emot oss, förkasta ändtligen icke vår bön»! Och vid den tiden vordo vedersakarue inhöljde i mörker och, icke finnande något rum, der de kunde fördölja sig. drefvos somlige i vallgrafven, andre vräktes lefvande ibland liken, och andre kastade sig i vattnet och drunknade, och icke en af dem undkom helbregda. Och vid den tiden begynte den Kristusälskande hären, besättande skansarne och grafvarne, att tappert kämpa emot vedersakarne, men de fördömde kommo ofta till med allt sitt manskap och ville besätta sina skansar, men förmådde intet och tågade bort beskämde och uppstälde sig i de norra skansarne vid flodbrädden på andra sidan Tichvins flod. Men den Kristusälskande hären tågade öfver floden och togs der från dem de norra skansarne, och de fördömde flydde till jungfruklostret, på korsupphöjelsedagen, och de rättrogne männen begynte nedrifva deras skansar och tillstoppa deras vallgrafvar och tågade åter till staden, hembärande lof till den allgode Gud och den renaste Guds moder. Och om morgonen uppstod den Kristusälskande hären och tågade ut ur staden emot de gudlöse och begynte kämpa med dem, och med Guds hjelp och den renaste Guds moders beskärm, slogo de åter plötsligt de fördömde och togo somlige lefvande med sig till staden, hvilka berättade: »När våra svenska trupper, stående på vakt, sågo, att till eder inkommo i fästet fem fännikor nytt manskap, då föll skräck deröfver på oss och stor rädsla, och våra trupper ville alle samman fly bort». Och presterna begynte i kyrkan sjunga bönesånger inför den renaste Guds moder, och efter bönesångernas fullbordan tågade vojevoderna med allt krigsfolket ut ur staden och uppstälde sig omkring jungfruklostret, men då de fördömde sågo det yttersta förderfvet före sig, begynte de bedrifva stor styggelse i jungfruklostret och uppbrände kyrkan och cellerna och hela klostret, och stor skräck föll på dem, de slogo hvarandra, troende, att det var fienderna, och flydde från Tichvin. Vid samma tid fröjdade sig vojevoderna och hela den rättrogna kristenheten i stor glädje, efter främlingarnes aftåg, och hemburo lof till Kristus vår Gud och hans renaste moder, vår försvarerska och de store Gudi behaglige (*ugodniki*) Nikolaj undergöraren Varlaam af Chutyn och Zosima och Savatij af Solovetsk, på den helige store martyren Nikitas minnesdag. Och de fördömde vordo näpste och föllo, men vi stodo upp och bättrade oss, tackande och prisande Herren Gud och den renaste Guds moder och alla helgon. Amen.

D.

(*Poln. Sobr. R. L.*, Vol. III, sidd. 283—305).

Den femtonde dagen i September månad. Berättelse om Vår Frus den renaste Guds moders och eviga jungfrun Marias barmhertighet, huru herrligt hon frälste sitt kloster i Tichvin, der ock den undergörande bilden är af henne såsom vägledarska *(odigitrija)*, undan de otrogne och kätterske variagernas anfall, de der kalla sig svenskar *(Svijane)*.

All talekonst kommer till korta, som försöker utbreda sig öfver mängden af Guds moders många välgerningar emot sitt kloster och

det menskliga slägtet, ty intet tal, utgånget af orena läppar, är värdigt dertill, vore det ock likt sanden i myckenhet. Men jag har erinrat mig skriftordet: »Det är godt att bevara Herrens hemlighet, och att förkunna Herrens verk är herrligt och sällt». För den skuld vill ock jag, huru ovärdig jag än är, förtälja om den allrena Guds moder och hennes outsägliga barmhertighet, när Vår Fru täckes unna både kraft och hjelp. Ty jag hoppades, att hennes kärlek till menniskorna skulle öfvervinna mina synder och i nåd uppfylla min åstundan. Åter om det ock är dåraktigt att påminna om den onde qväljarens af de kristne och hans rätte tjenares leda vildhet för deras ondskas skull, skall jag dock berätta derom för Guds moders ljufligen vunna seger öfver dem. I de dagar, då den gudfruktige storherren tsaren och storfursten öfver hela Ryssland Vasilij Ivanovitsj, med tillnamnet Sjujskij, hade makten, vardt stor oro, för våra synders skuld, i det ryska landet. Ty då kom till högmodsdjefvulens tillredda boning en viss lömsk försmädare, Satans redskap, och med honom förenade sig en stor myckenhet polska och litaviska trupper, tillika med förrädiske ryske upprorsmakare. Det uppstod nämligen åter ett visst annat vilddjur, som sade sig vara tsarsonen knäs Dimitrij af Uglitsj. Och såsom polackarne och litaverna sågo den stora oredan i Ryssland, och det inbördes kriget och oron och striden, för den skuld störtade de alla öfver det ryska landet, i det Gud så tillstadde för våra myckna försyndelsers skuld. Och af desse ofvannämnde vedersakare vardt ond och tung vedermöda och mycket qval för alle kristne, ty de belade väldeligen till och med tsarstaden Moskva och underkufvade omenskligt och obarmhertigt alla det ryska landets trakter. Och en så stor mängd af polska och litaviska trupper och ryske edsbrytare församlade sig, att jorden betäcktes af hjelmar och luften glänste af spjut, och i striden utgöts blod allestädes, ty somliga städer höllo sig då till tsarstaden Moskva och prisade tsaren Vasilij, såsom Stora Novgorod och Pskov och Kazan, andra åter gingo i träldom under Litaven och de ryske förrädarne. Och sådan blodsutgjutelse och oro hade, för våra synders skuld, af begynnelsen aldrig varit i det ryska landet, som då vardt, och med slikt uppror bragte desse lede upprorsmakare tsaren Vasilijs hjerta att vackla, i det han sökte efter hjelp än här, än der, men fann ingenstädes. Och de lede, upproriske fienderna tillredde sig en församlingsort nära tsarstaden Moskva, på ett ställe, som kallas Tusjino, och för den skuld vordo invånarne i tsarstaden alle beträngde af eländets trångmål. Men då tsaren Vasilij såg dessa rasande, rofgiriga vilddjurs väldiga framfart, ville han uppslita deras käftar och sände alltså till Stora Novgorod en trogen vojevod af sin egen slägt, knäs Mikael Vasiljevitsj Sjujskij Skopin, och befalde honom att kalla till hjelptrupper från de svenska länderna (*Nêmetskich zemel*). Och alltså uppfyller knäs Mikael tsarens bud och tillkallar svenska regementen — och ofördröjligen kommo till honom i Stora Novgorod de så kallade svenskarne (*naritsajemyja Svijskija Nêmtsy*), med deras illfundige vojevod Jakob Pontusson, om hvilka nu tillkommer oss att

tala, hvilka sedermera blefvo fiender till Guds moders hus. Och alltså begifver sig den gudfruktige tsarfränden, med många regementen soldater, på väg från Stora Novgorod till tsarstaden, och genom Guds och Guds moders nåd lyckades han förjaga alla upprorsmakare från tsarstaden och intågade i stor glädje med de ofvannämnda regementena i tsarstaden Moskva. Och så hände sig, att desse svenskar någon tid uppehöllo sig i tsarstaden, ställande sig, som om de troget tjenade den rättrogne tsaren Vasilij. Men när, för våra myckna synders skuld, med Guds tillstånd, jemmerns bägare utgöt sig öfver tsarstaden Moskva, som förhärjades af de otrogne liacherna (= polackarne), då borttågade desse otillförlitlige svenskar, seende hvad som vederfarits tsarstaden, från det ryska landet, begifvande sig till sitt eget land Sverige (*zemlia Svijskaja*).

Om Stora Novgorods eröfring af de otrogne svenskarne.

Då alltså de ofvan omtalade svenskarne kommo nära Stora Novgorod, sände de till dem, som innehade staden, för att bedja om sin förtjenta sold, men sjelfve stälde de sig fredlige och begära och anhålla alltså, att handelsmännen i staden måtte föra nödiga varor till dem i lägret och idka köpenskap med dem. Och stadsboarne gladde sig öfver den lilla vinst, som stack dem i ögonen, och utförde till dem alla förnödenheter, hvaraf dem gjordes behof, och sålde såsom de önskade, utan att blifva varse, huruledes de inom kort skulle beröfvas allt samman och dertill sina egna lif. O, ve den omätliga afgrunden af menniskornas ögons begärelse! Och den illfundige fienden, ehuru han låtsade sig vara fredlig, tänkte i sitt hjerta, liksom den etterssprutande skorpionen, den der med sin blick dödar många, oupphörligt på, huruledes han skulle kunna bemäktiga sig fienden; hvilket han ock, för våra synders skuld, fullbordade. Staden intogs på följande sätt: en viss ond träl flyr ur staden till den ogerningsöfvande svenske vojevoden Jakob Pontusson i hären och lofvar att öppna stadens portar för honom utan blodsutgjutelse och strid, men sjelf utbedjer han sig af denne att varda befriad från sin herre och från sitt träldomsok; och sålunda för han dem om natten till den Tjudintsiska porten och leder dem i hemlighet nedanför porten och öppnar den samma, men fienderna kommo in i staden och bedrefvo i staden allt hvad en eröfrare har för sed att göra. Och denne kätterske latinare (*poganyj on Latynianin*) begynner herska öfver Stora Novgorod och afsänder till alla orter, som ligga till Stora Novgorod, fogdar å sina vägnar, hvilka på hans befallning tyranniskt upptaga och inskicka allehanda skatter till honom.

Om tsarstaden Moskvas eröfring och om tsarstadens besättande.

När den barmhertige Herren vår Gud täcktes borttaga all vår smälek och räddhåga för främlingarne, och alla Rysslands söner församlade sig och åter intogo tsarstaden Moskva, den 22 Oktober år 7121 (1612), och rättfärdighetens sol, Kristus vår Gud, åter öfver-

strålade oss med sin nåds klara sken, hvaraf vi alla sågo ett stort ljus, den ljufveliga fridens frihetsdag, då församlade sig från den ena ändan af det ryska landet till den andra de rättrogna menigheterna, icke genom menniskoförstånds tillskyndelse, utan genom barmhertig anordning af Gud, som de anropade, och utbådo sig till storherre på det moskovitiska herraväldets tsardömes stol den gudfruktige storherren tsaren och storfursten knäs Mikael Feodorovitsj, hela Rysslands sjelfherskare. Och ortodoxien (*pravoslavije*) fick ett hufvud, och en storherre och tsar utkorades åt hela den rättrogna kristenheten, och han begynte länka det honom af Gudi anförtrodda svårstyrda statsskeppet, såsom Gud anvisade honom.

Huruledes den gudfruktige tsaren afsände en krigshär till staden Pskov, och om segern öfver kättarne.

Den allgode och allbarmhertige alltings Skapare, den väldige Herren Gud ingifver den gudfruktige storherren, tsaren och storfursten Mikael Feodorovitsj i hans hjerta det goda uppsåtet att befria sin frejdade och gamla stad, kallad Stora Novgorod, från eröfringen, jemte dess omgifvande orter, hvilka voro besatta af tyrannen. Och detta goda uppsåt sätter den gudfruktige tsaren ofördröjligen i verket. Alltså afsänder han till staden Pskov sina vojevoder såsom befälhafvare, nemligen knäs Simeon Prozorovskij och Leontij Veljiaminov, och med dem många regementen krigsfolk. Och vojevoderna uppfylla alltså tsarens bud, begifva sig på väg och uppnå Stora Novgorods område. Men då kättarne förnummo, huruledes tsarens vojevoder redan voro inom Stora Novgorods område, församlade de sig skyndsamligen jemte sina lejde svenskar och litaverna, och tågade emot de rättrognes krigshär, och de möttes vid en ort, kallad Ustrêka, och efter mycken strid och kamp å båda sidor hjelpte Gud de rättrognes krigshär, och kättarne vordo öfvervunne och föllo dem till fota. Sålunda vardt ock deras öfverste vojevod, vid namn Fransruk (?) ihjälslagen. Men derefter då de otrognes krigshär tågat bort från de rättrogne och stod vid en ort, benämnd Bêlaja, och tsarens vojevoder med hela krigshären stodo vid Ustrêka, vardt der mycken strid å båda sidor, men Herren Gud hjelpte de gudfruktiges krigshär. Men då den gudlöse tyrannen, den svenske vojevoden Jakob Pontusson förnam Guds barmhertighet, som alltid hvilade öfver de gudfruktige, pinade han för den skuld än värre den rättrogna kristenheten i Stora Novgorod och dess omgifvande orter. Och såsom denne ogerningsöfvande vojevod regerade såsom en orättfärdig domare öfver Stora Novgorod och alla dess omgifvande och tilliggande orter, så ock fördristade sig den gudlöse att äfven till detta Guds moders högheliga hus och hennes högärevördiga kloster, som är i Tichvin, afsända en sin vojevod och en ogudlig krigshär, på det att äfven dessa (orter) icke måtte afsöndra sig från honom; och alltså var på hans befallning i den renaste Guds moders kloster i Tichvin Andrej Trusov rysk vojevod öfver de ryska trupperna, men med sven-

skarne var deras svenske vojevod Ivan Lakumbov. Och sålunda listade de otrogne med ondo till sig makten öfver Guds moders hus; men icke sågo de fördömde, huruledes den öfverste herden och den allra heligaste försvarerskan Guds moder hade nedsändt hennes allra renaste bild herrligt och underbart, såsom solen på himmelen, till denna ort, dem rättrognom till upplysning och beskärm, men dem ogudaktigom till beskämmelse och på ändalyktene till utrotning.

Om den allra heligaste Guds moders barmhertighet och om hennes outsägliga kärlek till menniskorna och sitt kloster, som är i Tichvin.

Ryktet kom till Tichvin till de rättrogne i Guds moders kloster, huruledes i tsarstaden Moskva den gudfruktige tsaren och storfursten knäs Mikael Feodorovitsj var vorden tsar och utkorad till hela Rysslands sjelfherskare och hade sändt sina vojevoder till staden Pskov, för att befria de af de otrogne eröfrade städerna, Stora Novgorod och dess omgifvande orter. Och alltså, då alle de rättrogne männen förnummo detta, gladde de sig i mäkta stor fröjd, men frättes yttermera af bedröfvelse i sina hjertan, alldenstund de voro i kättarnes våld. Men när Kristus vår sanne Gud och vår försvarerska den högheliga Guds moder täcktes rensa sitt högheliga hus från de otrogne och frälsa sina rättrogne tjenare, som voro underkufvade af den lede tyrannen, då ingaf hon de gudfruktige, som voro i hennes herberge, det goda, raska och lyckosamma uppsåtet att befria sig från de otrogne och öfverantvarda det högheliga huset, hennes allra herrligaste herberge, åt den rättrogne tsaren. Och alltså upptändes de gudfruktige männen af andelig nitälskan derför och framburo med förkrosselse och innerlig suckan böner till Herren Gud och den renaste Guds moders undergörande bild, och deraf hemtade de rättrogne stort hopp och förtröstan till hennes undergörande bild, och sände ofördröjligen och skyndsamligen bud till tsarens vojevoder vid Ustrěka; till knäs Simeon Prozorovskij och Leontij Veljiaminov, att de måtte komma till Guds moders herberge med tsarens krigshär att besätta det samma; men sjelfve lofvade de, i fall den högheliga Guds moder gåfve hjelp dertill, att öfverlemna åt svärdet alle otrogne, som innehade herberget, och åter öfverantvarda det åt den gudfruktige tsaren. Men då tsarens vojevoder förnummo detta, förmenade de detta verk icke vara lätt, men alldenstund Vår Fru Guds moder så behagade, för sitt eget försvars och beskärms skull, i det hon nådeligen drog dem till sin egen barmhertighets väldiga boning, erinrade de sig hennes undergörande belätes outransakliga tillkommelse och de outsägliga undergerningar, som utgått från det samma. Sålunda satte de ock nu sitt hopp till hennes högst underbara bild och dess outsägliga barmhertighet och afsände till Guds moders herberge krigsöfversten Dmitrij Vojejkov och Leontij Artsybasjev och med dem någon del af krigshären. Och desse begifva sig alltså på väg och sedan de kommit ett stycke fram, affärda de före sig till Guds moders herberge Leontij Artsybasjev till ett hem-

ligt rådslag med igumenen Onufrij och med vojevoden och med de öfrige rättrogne.

Om Leontij Artsybajevs hemliga ankomst till Guds moders herberge.

Och alltså kommer den ofvannämnde Leontij Artsybasjev hemligen och under mycken fara till Guds moders herberge och berättar för igumenen Onufrij och vojevoden Andrej Trusov, huruledes den gudfruktige tsaren hade afsändt sina vojevoder till Pskov med mycket krigsfolk, och huruledes de, efter Guds och den renaste Guds moders behag, hade på uppmaning vändt sig till hennes högheliga hus; och likaledes underrättar han dem om tsarens krigshärs snarliga ankomst, den der blifvit sänd till Guds moders herberge af vojevoderna. Men då igumenen Onufrij och vojevoden Andrej Trusov förnummo detta, fröjdade de sig i stor och outsäglig glädje och kunde af fröjd icke göra någonting annat än allenast försmälta i tårar; äfven till de kristnes öron i herberget kom ryktet om Guds moders menniskokärlek, huruledes hon icke tillät, att hennes hjord röfvades af ulfvarne. Och hvad gjorde de ej i sin glädje! Hvilka andäktiga rop höjde de icke då! O huru förunderligt gjorde och handlade man icke då! Alla talade de nemligen till den högheliga Guds moders undergörande beläte och bådo i outsäglig fröjd med tårar sålunda: »O du, de kristnes allförbarmande hopp och försvarerska och snara hjelperska för alla dem, som i trone åkalla dig dig, Kristi vår Guds moder! förbarma dig och fräls oss ovärdige, som ingenstädes hafva någon hjelp utom när dig, Vår Fru och den af dig födde Kristus vår Gud»! Och derefter gjorde de gudfruktige ett gladeligt aftal med budbäraren, framför Guds moders undergörande beläte, i den rätta tron, att man skulle skyndsamligen komma till dem med tsarens krigshär, på en utsatt dag, nemligen på första tisdagen efter den Helige Andes utgjutelses fest; och då tsarens krigsmän komme, skulle de, som i herberget voro, ofördröjligen för dem upplåta portarne till Guds moders hus. Och sedan de med många löften försäkrat hvarandra att ingalunda yppa detta uppsåt för vedersakarne, begaf han (Leontij Artsybasjev) sig till baka från herberget efter att hafva fullbordat sitt goda uppsåt, likaledes i hemlighet, fruktande sig för de otrognes arga list, och framkom sålunda till de gudfruktiges krigsfolk, underrättande dem om de gudliges goda uppsåt och stora begär att öfverantvarda Guds moders herberge i den gudfruktige tsarens kejserliga hand. Och då de förnummo detta, begåfvo de sig ofördröjligen på väg till Guds moders herberge. De rättrogne, som voro i herberget, vordo då betagne af stor ångest, att kättarne skulle få veta deras aftal, och alltså på aftonen före den utsatta dagen intill natten derförut, anropade de rättrogne med många böner denna afton och påföljande natten Herren Gud och den renaste Guds moder, att de måtte varda befriade från hedningarnes anfäktelser. Men då de fördömde otrogne sågo, huruledes de rättrogne bådo, logo de och sade till dem: »Bedjen I väldeligen, på dödsens dag skolen I alle döden dö». Men icke tänkte de fördömde, att de sade allt detta om sig sjelfve.

Om segervinningen i Guds moders herberge öfver de otrogne svenskarne.

Då den utsatta dagens morgon annalkades och solen klart strålade och sålunda frälsningens dag förestod, uppkom ett stort mörker genom den Himmelska Fruns beskärm, i det de rättrogne och de otrogne allestädes stodo tillsammans på vaktposterna, men de gudfruktige med större räddhåga än de andre höllo vakt och med stor ifver skådade åt den östra sidan, afbidande den efterlängtade slutliga befrielsen, och med innerlig klagan framburo böner till Guds moder i sina hjertan, då kom före den tredje timmen på dagen den efterlängtade synen: och si, herrligt uppenbarade sig den glädjebringande företeelsen, den af de gudfruktige vojevoderna, ja, icke så mycket af dem som af Guds moder, till herberget afsända hären. Och alltså ihjälslogo de vakthafvande rättrogne svenskarne, som med dem voro på vaktposterna; ty icke ville den allra renaste, att hennes högheliga hus skulle bevakas af desse hedningar, och att de skulle der hafva sin varelse, otrogne såsom de voro och orättfärdigt traktande efter kristet blod, utan alltså drabbade med rätta dem sjelfve Guds vrede, så att de rättrognes hand med svärd utrotade alle de otrogne, både inom och utanför klostret. Men den svenske vojevoden med de återstående svenskarne satte sig fast i sin kammare, stridande väldeligen och icke viljande gifva sig. Men en tillskyndande hjelpstyrka från de gudfruktige gaf uppmuntran i den stora glädjen och bekymrade sig icke det minsta om skräcken för svenskarne, och vid den timmen utrotade de rättrogne äfven de återstående variagerna, men togo den svenske vojevoden och dem, som med honom voro, lefvande, ty vedergällningen kom öfver dem, som kallade sig fiender, efter måttet af deras fiendskap. Och sålunda frälstes ändtligen Guds moders hus från hedningarnes styggelse, och de ogudaktiges hån, som de yttrat emot de rättrogne, gick i fullbordan på de gudlöse sjelfve, genom den obefläckade försvarerskans, den allra renaste Guds moders nåd och hjelp.

Om tsarens krigshärs ankomst till Guds moders herberge.

När de af de gudfruktige vojevoderna afsände krigsmännen nalkades klostret, uppläto de, som voro i herberget, portarne för dem, och de gingo hvarandra till mötes och omfamnades och kysstes. Ty de, som voro i herberget, gladde sig, att de voro befriade från variagernas eröfring och deras förtryckande ondska, men äfven de ankommande jublade högljudt, emedan den renaste Guds moder hade förunnat dem att inkomma i klostret utan strid och blodsutgjutelse, och båda ilade till sammans till kyrkan, springande om hvarandra, uppsändande lof och tacksägelse för allt till Vår Fru och utgjutande många tårar af stor glädje inför hennes undergörande bild. Men igumenen och klosterbröderna gingo före dem till kyrkan, och föllo med andakt ned inför Guds moders undergörande bild och bådo med tårar och uppsände tacksägelse till Guds moder och förrättade böner för den

Kristusälskande tsaren och storfursten öfver hela Ryssland Mikael Feodorovitsj, att Herren Gud i höjden måtte gifva honom seger öfver alle hans fiender. Och menigheten, både små och store, sammanströmmade till den lysande församlingen i den Himmelska Fruns för verlden älskeliga, högheliga tempel, för alla efterlängtansvärdt och frälsningsbringande; och sedan de sålunda med tårar af stor glädje förrättat böner och framburit tacksägelse till Herren Gud och Guds moder, då bevärdigas anföraren, som var sänd af tsarens vojevoder, medförande sina krigare med en välsignelse af igumenen jemte de krigsmän, som med honom voro, och han afsänder äfven en skrifvelse till sjelfherskaren, förkunnande Vår Frus Guds moders barmhertighet, huruledes hon hade vändt dem till sitt herberge, och huruledes utan strid och blodsutgjutelse den renaste Guds moder hade öfverantvardat sitt herberge åt honom, den gudfruktige storherren tsaren, och likaledes (afsänder han) de svenskar, som han gripit lefvande i klostret. Och hasteligen kommer denna skrifvelse, medförande Guds moders nåd, till sjelfherskaren och bevärdigas med tsarens beskådande. Sammaledes den gudfruktige storherren tsaren och storfursten Mikael Feodorovitsj, då han förnam detta, förundrade sig högeligen öfver Guds behag och Guds moders outsägliga menniskokärlek och nåd, huruledes den Himmelska Frun hade genom sin nåd oförväntandes dragit den på hans befallning till staden Pskov afsända gudfruktiga hären till sitt kloster och utan blodsgjutelse och strid öfverantvardat åt honom sitt högheliga hus. Och alltså frambar den gudfruktige tsaren i stor glädje mycken tacksägelse till Gud och Guds moder, att han oförväntandes hade blifvit bevärdigad med en sådan ynnest af henne, och derför satte han äfven i kommande tider sitt hopp och förtröstan till henne i allting. Och för den skuld bevarade den Kristusälskande tsaren stor tro och kärlek till hennes undergörande beläte, som är i Tichvin, såsom ock hans gudfruktige förfäder, storfursten Vasilij Ivanovitsj och dennes son, den gudfruktige tsaren och storfursten Ioann Vasiljevitsj, då de förnummo de många undergerningar, som utgingo af det samma, hade hyst en varm och oomkullrunkelig tro på det samma. Storfursten Vasilij Ivanovitsj uppbyggde nemligen, i sin stora nitälskan, till Guds moders undergörande bilds uppställande den stora och underbara stenkyrkan, som ännu i dag står genom Guds nåd, och derefter beskådade han ofta sjelf detta särdeles helsobringande beläte och sitt eget goda verk. Och efter hans förmaning beskådade ock sammaledes hans son, den rättrogne tsaren och storfursten Ioann Vasiljevitsj, ofta sjelf detta heliga och undergörande beläte, ehuru det är till afståndet fjerran skildt från tsarstaden Moskva, men, för sin stora tros skuld, förvandlade han orternas afstånd till grannskap, i det han alltid och öfver allt förde bilden med sig såsom sin försvarerska och oöfvervinneliga ledarinna och ointagliga mur, och med dess hjelp vann han seger i sina strider och frälstes genom dess beskärm. Och sedermera, efter icke många år, befalde den gudfruktige tsaren Ioann att uppbygga klostret i Tichvin, der vägledarskan Guds moders undergörande heliga bild är, hvil-

ket kloster står ännu i dag, genom Guds nåd och den heligaste Guds moders beskydd.

Om de otrognes antåg emot Tichvin, och om segern öfver dem.

Den ofvannämnde härföraren, som med tsarens krigare hade anländt till klostret, åtog sig omvårdnaden och befästandet af platsen; han befalde nämligen att förstärka muren omkring klostret och gräfva grafvar och befästa den med alla slags förskansningar. Men svenskarne stodo då endast hundra verst (*poprisjtje*) från Guds moders herberge, vid floden Msta, vid en ort, som kallades Bêlaja, och visste ännu intet om hvad som hade försiggått i Tichvin; men då de fingo veta de sinas nederlag i klostret, vardt det icke heller fördoldt för dem, att tsarens trupper, som hade anländt till klostret, ej voro många till antalet. Och då skuro de fördömde tänderna och begåfvo sig med stort öfvermod i väg emot klostret, och liksom vilda djur rusade de hastigt till förföljelse, viljande förstöra Vår Frus Guds moders herberge, och anlände till förstaden den första lördagen i Petersfastan, vid första timmen på dagen. Men de rättrogne kristne befunno sig då i sina hus, ty intet rykte om hedningarnes anfall hade kommit till dem; och de fördömde begynte, till hämnd för dem af deras folk, hvilka hade blifvit slagne i klostret, att tillfoga de rättrogne dödsbringande sår och öfverantvardade dem åt döden. Men då de Kristusälskande trupperna i klostret sågo detta, tågade de emot hedningarne, och det vardt strid, och Gud bistod de rättrogne, och de slogo en mängd af hedningarne, men andre åter togo de lefvande med händerna. Men de återstående bortflydde beskämde åter genom den väldiga försvarerskans, den renaste Guds moders hjelp och beskärm öfver oss.

Om hela den svenska hårens antåg emot Tichvin, och om dess ankomst till herberget, och om segern öfver dem.

Men då de ofvannämnde hedningarne, som hade gifvit sig på flykten, hade hunnit ett litet stycke från Tichvin, mötte de hela sin krigshär och berättade hvad som hade vederfarits dem i Tichvin. Och då de fördömde hörde detta, vordo de uppfylde af raseri, och, fnysande af vrede, anlände de med hela sin krigshär samma dag vid den nionde timmen, och vedersakarne stälde sig i förstaden och, stannande der den dagen, öfvertänkte de, huruledes de skulle kunna förstöra Vår Frus Guds moders hus. Men igumenen i herberget jemte klosterbröderna och alla rättrogne tillbragte hela natten utan sömn i Guds moders kyrka, bedjande flitigt under många tårar hennes allra renaste undergörande beläte om hennes herberges frälsning undan hedningarnes anfall. Sammaledes ock krigarne i herberget åtnjöto ingen sömn, utan stodo hela natten på murens bröstvärn. Men då det vardt morgon och tredje timmen på dagen hade inbrutit, kommo vedersakarne med stor fart till Guds moders herberge, ämnande förstöra det samma, men krigarne i herberget, rustade med det heliga korsets tecken af

igumenen och åkallande till hjelp, den för alla, som henne anropa, otadliga försvarerskan, den renaste Guds moder, tågade ut emot vedersakarne, och genom hennes hjelp slogo de i den stunden många af dem, andre åter togo de med händerna och förde till herberget. Men de öfrige fienderna till Guds moders hus antände den dagen allt utanför herberget, men sjelfve tågade de bort och stälde sig i förstaden. Men alla, som voro i herberget, betogos af stor skräck öfver hedningarnes myckna anfall, och hela den natten åter böjde de sig alla till bön, icke blott munkarne och de vuxne männen, utan äfven qvinnor och barn; alle samman anropade de alltså den högheliga Guds moder, uppsändande suckar ur djupet af sina hjertan och utgjutande tåreflöden.

Om den högheliga Guds moders uppenbarelse för en viss qvinna.

Åt en viss qvinna, en enka vid namn Maria, som hade kommit från hinsidan sjön Onega till Guds moders undergörande beläte, tvenne år före denna tiden (ty hon var behäftad med blindhet och kunde icke ens se vägen framför sig), åt henne skänkte den högheliga Guds moder synen för hennes tros skuld; och sålunda bodde hon i Tichvin och ville ingalunda skilja sig från Guds moders nåd. Och det hände sig, att hon vid den tiden var i hennes herberge och under den ofvannämnda natten äfvenledes hängaf sig åt henne och bad flitigt och anropade henne med tårar om hjelp och beskärm, och si! då hon hade inslumrat något litet, skådar hon plötsligt den högheliga Guds moder, som kommer emot henne och säger: »Säg till alla, som äro i mitt herberge, att de skola taga mitt beläte och gå med det på vallarne omkring herberget, och de skola skåda Guds nåd, och edra fiender skola varda förjagade!» Och så snart qvinnan upplät sina ögon, vardt hon betagen af skräck och glädje och gick bort och berättade för alla, som voro i herberget, om Guds moders underfulla uppenbarelse. Och så snart alla de Kristusälskande förnummo detta, vordo de alle samman uppfylde af glädje och bådo med tårar inför Vår Frus heliga undergörande beläte: »Skåda, o Guds moder, dina tjenares elände och stöt icke bort vår bön, och må Ditt herberges fiender förnimma, att Du är vår försvarerska!» Och sedan de förrättat många bönesånger, togo de med mycken andakt väglederskan Guds moders ärevördiga och undergörande bild och gingo dermed på fästningens vallar, igumenen med presterna och klosterbröderna, förrättande bönesånger, och hela menigheten, små och store, utgjtande ymniga tårar och bedjande om frälsning undan vedersakarnes anfall. Och si! vid den stunden föll skräck och fasa på de gudlöse variagerna, genom Guds moders högherrliga beskärm.

Om de otogne variagernas flykt från den högheliga Guds moders herberge.

Och alltså rusade de ogudaktige, jagade af gudomlig kraft, på flykten från Vår Frus herberge, och, flyende 120 verst från Tichvin,

stannade de vid en ort, som kallades Gruzino. Men de som voro i herberget, igumenen och munkarne och krigarne och det gemena folket, alle samman vordo de åter uppfylde af glädje, seende sina fiender väldeligen beskämde och fördrifne under Vår Frus Guds moders oöfvervinneliga anförarskap. Men den, som var afsänd med trupperna och förde befälet öfver dem och hade vård om platsen, afskickade ett bref till tsarens vojevoder vid Ustrêka, knäs Simeon Prozorovskij och Leontij Veljiaminov, och hären, som med dem var, berättande dem om fiendernas anfall på Guds moders hus, och huruledes de osynligen genom hennes beskärm voro förjagade och beskämde vordne.

Om tsarens vojevoders, knäs Simeon Prozorovskijs och Leontij Veljiaminovs ankomst med hela sin krigshär till Tichvin.

Och när vojevoderna förnummo Guds moders stora nåd, gladde de sig i outsäglig fröjd och hemburo tacksägelse till allas vår Herre Gud och Guds moder, derför att hon sörjde för sitt herberge och värnade det emot de gudlöse fienderna, och så gåfvo de sig i väg jemte allt krigsfolket, som var med dem, till hennes herberge och kommo, genom hennes nåd, fram till Tichvin den 24 Juni, på den helige berömde profetens och Herrens förelöpares Johannes Döparens högtidsdag. Och derefter togo tsarens vojevoder sin bostad i det åt Guds moders kyrktagning helgade jungfruklostret, men de rättrognes krigshär, som hade kommit med dem, stannade af försigtighet i förstaden. Men si! ryktet kom till de svenska trupperna i Gruzino, att tsarens vojevoder med mycket krigsfolk hade kommit till Tichvin, och de fördömde sände ilbud derom till Novgorod till sin vojevod Jakob Pontusson. Men de rättrogne männen, då de förnummo de gudlöses obändiga vildhet, satte sin förtröstan till Gud allsmäktig och den renaste Guds moder, deras oöfvervinneliga förmur och beskärm.

Om den svenske vojevodens budskickning till andra horder efter mycket trupper, till Guds moders herberges förstöring.

Men denne ofvannämnde rasande svenske vojevod rustade sig ofördröjligen till Guds moders herberges plundring och uppeggades väldeligen att intaga det samma, viljande hämnas dem af sitt folk, som der blifvit ihjälslagne, i synnerhet derför, att detta kloster var den enda ort omkring Stora Novgorod, som genom Vår Frus nåd blifvit bevarad undan den lede tyrannen, och han deraf hade stor förargelse och nesa, och alltså utspände den gudlöse öfver allt sina illfundiga nät och ville taga det liksom en fågel i garnet. Men hon, som der bor, ryckte det dock ur dem och tillät icke, att våra själar förgjordes af de ogudaktige och våra lif af blodsmännen, hvilkas händer voro fulla af olag och hvilkas högra hand uppfyldes af byte. Den otrogne tyrannen tillkallade alltså en af sina svenske regementsöfverstar; en vederstygglig krigsman, med honom jemngod i ondskans ger-

ningar, vid namn *Ivel'gor* [1]) och gaf honom rikligt med penningar, genom tyranni utpressade af de rättrogne. Så befalde han honom att ofördröjligen fara till Sverige och från andra länder tillkalla svenska trupper och föra dem till det heliga klostrets förhärjning. Och den lede fördömde hädaren slingrade sig bort som en orm, och, krälande öfver allt, uppfylde han hasteligen sin gudlöse bundsförvandts befallning, i sin förblindelse icke seende, att han stred emot det allsmäktiga ljusets Kristi moder. Alltså kom han till Stora Novgorod med sina lejde svenskar, förande en mängd af dem med sig; och de af honom medförde voro liksom de forne resarne, hvilka förtröstade på sin kropps storlek och sin tapperhets makt, och i sitt oförstånd förhäfde de sig emot Guds moders hus. Men menigheten i Stora Novgorod, seende slika köttätande rofdjur anskaffade till den heliga ortens förhärjning, anropade i sina hjertan den högheliga Guds moder med stor suckan och många tårar, sägande: »Öfverlemna icke, o Vår Fru, ditt hus till förhärjning åt desse hedningar!»

Om de otrognes krigshärs samling i Gruzino, och om deras ankomst till Guds moders herberge.

Men den illfundige var icke belåten med dessa svenska trupper, utan kallade ytterligare litaviskt manskap till sin hjelp, och sålunda samlades alla de polska och svenska trupperna i Gruzino, och sedan de rustat sig i mycken förhäfvelse och stort öfvermod, begåfvo sig de fördömde på väg emot Guds moders herberge: de ville nemligen oförväntandes på en gång uppsluka det. Men då tsarens vojevoder i Tichvin hörde detta, delade de sin krigshär i tu; knäs Simeon befalde att uppföra en förkansning omkring jungfruklostret, sjelf ärnande stanna der, men befalde Leontij att uppehålla sig i den renaste Guds moders stora herberge. Och efter icke lång tid förnam man, att svenskarne voro nära Tichvin; och tsarens vojevoder framryckte trenne verst från herberget emot kättarne, och efter någon strid tågade de från dem nästan utan förlust. Men då svenskarne hade anländt med alla sina trupper, stannade de i förstaden och begynte uppföra förskansningar; men hela dagen framryckte de till strids emot jungfruklostret, läggande hinder för de rättrogne, i det de icke tilläto dem att anlägga skansar.

Om de gudlöses framryckning emot det stora herberget och åter emot jungfruklostret, och om Guds moders seger öfver dem.

Och sedermera, efter icke lång tid, framryckte gudsförsmädarne med brinnande bråte och andra tillställningar, afsedda till herbergets förhärjning; men då de sålunda vildt framstormade emot Guds moders stora herberge, viljande antända och i grund förstöra det samma, vordo de likväl, genom Vår Frus Guds moders försvar och hjelp, tillbakaslagne och föllo, och månge hedningar vordo slagne från muren, men

[1]) Evert Horn, som styrde Novgorods område och år 1613 aflöste grefve Jakob Dela Gardie i befälet öfver de svenska trupperna i Ryssland. *Anmärkning af den ryske utgifvaren.*

de öfrige gingo bort utan att hafva vunnit någon fördel, sedan de allenast besudlat marken omkring Guds moders hus med sitt blod. Men alltså uppfyldes vedersakarne af vrede häröfver, och, sedan en kort tid gått, rusade de gudlöse med all sin krigshär till storms emot jungfruklostret, men genom den högheliga Guds moders nåd vordo äfven der månge af de öfvermodige sammaledes slagne; och derpå begynte de skjuta med brinnande kulor (*ognennoje strêlianije*) emot samma jungfrukloster, ur stora fältstycken, och deraf vardt mycket betryck för den kristna hären i jungfruklostret. Derefter delade sig de fördömde fienderna i tvenne afdelningar, och somlige uppstälde sig på östra, andre på norra sidan; men de rättrogne krigarne tågade ut emot dem och upphörde icke att strida. Och alltid var Guds hjelp med de rättrogne, genom vår otadliga försvarerskas den högheliga Guds moders försvar.

Om de otrognes förnyade stormning emot jungfruklostret.

Men då de fördömde sågo, att de alltid blefvo besegrade af de rättrogne, samlade sig kättarne åter till hopa och rusade nattetid med alla sina trupper vildt till storms emot jungfruklostret; och på samma gång hopspunno de en list, i det de uppgräfde jorden och stälde fältstycken i grafvarne och begynte oupphörligt skjuta; de slungade nemligen brinnande tillställningar (*ognenaja koznodêjstva*) emot förskansningen, viljande antända den samma, i det de sjelfve vildt lupo till storms. Men vojevoden knäs Simeon och krigarne, som med honom voro, då de sågo denna deras vildhet, kämpade väldeligen med dem. Men sedan striden hade varat från morgonen och intill qvällen, framryckte efter en kort tid åter de fördömde och uppkastade de der listiga jordskansarne, på vägen emellan båda förskansningarna, och deraf vardt mycket betryck för dem, som voro i jungfruklostret, och de rättrogne begynte mycket sörja. Och menniskoslägtets gamle fiende, vedersakaren djefvulen fann bland dem, som der voro, en förrädare lik Judas, nemligen en vid namn Gavriilko från trakten kring Smolensk, hvilken öfverträdde det ärevördiga och lifgifvande korsets kyssning och flydde öfver till de svenska trupperna; och deröfver oroade de rättrogne sig väldeligen, och stor villervalla uppstod bland dem, i det somlige sade sig vilja stanna der, andre åter ville gå derifrån, och sedan de sålunda varit i vankelmod, flydde de till det stora herberget. Men svenskarne och litaverna kommo till från alla håll och, för våra synders ymnighets skuld, nedhöggo en mängd af de rättrogne; men de öfrige togo sin tillflykt till den högheliga Guds moders undergörande beläte, för att ändtligen frälsas undan fienderna, hvarmed de ock, efter icke lång tid, genom hennes nåd vordo bevärdigade.

Om vojevoden knäs Simeons ankomst från jungfruklostret till Guds moders herberge.

Och vojevoden knäs Simeon kom åter till den af Gudi skyddade tillflyktsorten, Guds moders hus, till hennes undergörande bild, och

sökte af henne med all sin själ allmän frälsning och hjelp och försvar, som han ock erhöll och bevärdigades med på ett herrligt sätt, genom Guds moders outsägliga nåd. Men då krigsfolket i Vår Frus herberge såg hvad som, för våra synders skuld, vederfors jungfruklostret och dem, som der voro, begynte de rädas och sadla sina hästar, viljande fly bort ur den oöfvervinneliga herskarinnans herberge. Och alltså uppstod mycken oro af de ovise i herberget, och en stor söndring (*raskol*) från de gudfruktige kom å bane, alldenstund de Kristusälskande och i tron på Guds moder orubblige djerft fattade mod och uppmuntrade de räddhågade genom hennes oöfvervinneliga bistånd, i det de icke tilläto dem att utföra (hvad de ville), och begynte sönderhugga deras sadlar och lägga hinder för dem, på det att de icke måtte fara bort ifrån dem ur den oöfvervinneliga anförerskans, den renaste Guds moders herberge. Och då vojevoderna sågo ett slikt uppror, gjorde de aftal med alla sina trupper och bekräftade med kyssning af det ärevördiga korset, att de alla skulle stanna till sammans i den högheliga Guds moders herberge och kraftigt och endrägtigt försvara hennes heliga hus och strida med fienderna för den gudfruktige storherren tsaren och storfursten Mikael Feodorovitsj, hela Rysslands sjelfherskare, äfven om de skulle ljuta döden, och icke afsöndra sig från Guds moders herberge.

Om de rättrognes ankomst till sjelfherskaren för att bedja om hjelp och om den af tsaren till herberget afsända krigshärens sammanträffande med dem.

Några ville nemligen fara ur herberget till sjelfherskaren för att bedja om hjelp emot hedningarne, samma ärevördiga herberges igumen Onufrij och Dimitrij Vojejkov och Andrej Trusov och några af krigsfolket; och alltså begåfvo de sig på väg. Men till den gudfruktige tsaren och storfursten Mikael Feodorovitsj, hela Rysslands sjelfherskare, hade redan före budens ankomst framkommit många rykten om den svenske vojevodens vederstyggliga raseri emot Guds moders herberge och om alle hans ogerningsmäns uppsåt att förhärja det samma. Den gudfruktige förbarmade sig deröfver och bedröfvades högeligen, alldenstund denna plats ensam bland Stora Novgorods kringliggande orter innehades af hans kejserliga makt, som deraf fröjdade sig, och han satte hopp och förtröstan till Guds moders mång under förrättande beläte derstädes, och han hoppades, att verldens ändtliga frälsning skulle utgå derifrån, men nu framrusade de fördömde fienderna i sin illfundighet för att bemäktiga sig äfven hennes högheliga hus. Och för den skuld sände den gudfruktige tsaren till hjelp sin vojevod Isak Sumbolov med krigsfolk. Desse begåfvo sig på väg och hunno ett godt stycke, och då de kommit 80 verst från Tichvin, si! då mötte dem de, som farit från herberget till sjelfherskaren för att bedja om hjelp, och desse berättade i ordning allt, som för våra synders skuld hade vederfarits jungfruklostret. Och då de af tsaren sände krigarne hörde detta, vordo de mäkta förskräckte och påskyndade sin marsch,

icke i ordning och ej alle till sammans. Och vid den tiden uppförde svenskarne några mäkta befästade anläggningar, på östra sidan nära förskansningen, och de ondskefulle och djefvulske begynte gräfva grafvar på denna sidan och på hinsidan. Men den Kristusälskande krigshären i herberget tålde icke deras illfundiga uppsåt, utan anropade om hjelp den oöfvervinneliga hjelperskan för alla dem, som henne åkalla, den högheliga Guds moder och tågade ut ur herberget vid middagstiden emot vedersakarne och slog då en myckenhet af dem. Men de andre flydde och bortkastade sina vapen, hvilka de emot dem utgångne kristne krigsmännen uppsamlade och förde till herberget, prisande Herren Gud och den renaste Guds moder, den väldiga hjelperskan.

Om den af tsaren afsända krigshärens sammandrabbning med de otrogne svenskarne.

Då de ofvannämnde krigarne, som blifvit afsända från tsarstaden till Tichvins undsättning, hade kommit fem verst från Tichvin, si! då mötte de svenska trupper, afskickade emot dem för att erhålla sanna underrättelser om dem, och efter någon strid vordo kättarne besegrade, och de rättrogne förföljde dem ett godt stycke och vände så till baka. Men kättarne flydde till Guds moders herberge och berättade för hela sin otrogna krigshär hvad de hade sett och hvad som vederfarits dem. Och derpå begynte de ogudaktiges hela krigshär samla sig på östra sidan, men de, som voro i herberget, förstodo, att de gudlöses förening icke var utan anledning, och för den skuld begynte de göra täta utfall emot hedningarne. Men då de fördömde sågo de rättrognes modiga utfall emot dem, tågade de bort ur sina befästa lägerplatser och rusade alle emot den af tsaren sända hären. Men de rättrogne krigarne, som blifvit skickade af tsaren till herberget, började uppföra förskansningar fem verst från Tichvin; och en ibland dem, en man från Perejaslavl (*Pereslavets*), kallad Fedka, öfvergaf ljuset, lockad af satan, och begaf sig till mörkret, i det han flydde till de hedniske svenskarnes regementen och berättade för dem allt i ordning om villervallan hos de gudfruktige krigarne. Och de fördömde rusade liksom vilda rofdjur på dem med hela sin krigshär; men de rättrogne blefvo bestörte öfver Perejaslavlbons förräderi, efter som de alle stodo på spridda ställen, och somlige uppförde skansar 15 verst från Tichvin och slogo sig ned der, andre till och med, efter som ingen af dem såg dem, som kommo öfver dem, mäktade icke ens uppföra skansar, utan begåfvo sig alltså på flykten. Och fienderna till Kristi kors slogo många flyktingar och togo der igumenen Onufrij, men de återstående rättrogne hunno fram till förskansningen 15 verst (från Tichvin) och underrättade tsarens vojevoder, som der stodo, om hvad som hade vederfarits dem för våra synders skuld. Och alltså samlade de sig alle till hopa och återvände till tsarstaden, alldenstund de icke hade kommit fram till herberget för den oräkneliga mängden af hedningar, som stodo omkring Guds moders hus; och då de upp-

nått tsarstaden, då kom äfven ryktet derom till den gudfruktige tsaren. Men den rättrogne tsaren och storfursten Mikael Feodorovitsj vardt åter mäkta bedröfvad deröfver, och han visste icke, hvilken plan han skulle uppgöra angående Guds moders herberge, och huruledes han skulle befria det från fienderna. Likväl satte den gudfruktige allt sitt hopp till Herren Gud och den renaste Guds moder och hennes i herrlighet och frid nederkomna undergörande bild, och anropade henne städse af all sin själ, att hon måtte i herrlighet frälsa sitt högheliga hus undan hedningarnes anfall och befria de öfriga städerna från dem och i frid förläna seger öfver dem. Och allt detta erhöll den gudfruktige och gudaktige, genom hennes nåd, efter icke lång tid på ett herrligt sätt.

Om de otrognes beskämmande af de rättrogne.

Och då de fördömde fienderna hörde, att den af tsaren till undsättning af herberget afsända krigshären hade vändt till baka till tsarstaden Moskva, uppfyldes de otrogne af väldig fräckhet deröfver och återvände alltså i stort öfvermod till Guds moders herberge. Och de förde med sig igumenen Onufrij och visade honom för de rättrogne i herberget och berättade för dem om den af tsaren till herbergets undsättning afsända krigshärens nederlag och injagade sålunda skräck hos de rättrogne och utslungade oförståndiga ord emot dem, begärande, att Guds moders herberge skulle utan blodsutgjutelse och strid öfverlemnas i deras smutsiga, af kristet blod uppfylda händer. Men de fördömde insågo icke, att den allsmäktige Gudens moder bodde der, och att, om hon ville, hon i ett ögnablick mäktade förjaga dem från sitt högheliga hus och spårlöst utplåna dem. Eftersom likväl Herren Gud, för våra myckna försyndelsers skuld, så tillstadde, måste de rättrogne åhöra dessa vansinniga ord af de gudlöse, men de uttalade åter modiga yttranden emot dem till baka, allt efter som sinnet ingaf hvar och en, till de ogudaktiges försmädelse och begabbande; och derefter började de till deras ändteliga beskymfande att från herberget tillfoga dem dödsbringande sår, och de gudlöse flydde med stor nesa bort beskämde. Och sålunda fruktade sig icke de rättrogne för fiendernas försmädelse, utan satte sitt hopp utan återvändo till Herren Gud och till den renaste Guds moder, deras fasta mur och beskärm emot alla fiendtliga anlopp.

Om de gudlöses stormlöpning emot Guds moders herberge, och om segern öfver dem.

Efter icke lång tid kommo de fördömde nattetid till med åtskilliga tillställningar, viljande uppbränna förskansningen omkring Vår Frus hus; och de otrogne ådagalade mäkta stor fräckhet, viljande förstöra det ända till grunden, enär de sågo, huru dålig och liten befästning det hade. Likväl tillstadde icke den högheliga Guds moder, som städse försvarar sitt herberge, dem att utföra detta; och sålunda fattade de rättrogne, genom hennes hjelp, åter större mod än de an-

dre och slungade skott med stenar (*ispusjtjenija kamennaja*) från murarne, hvaraf då månge otrogne måste falla. Och alltså föraktade de ogudaktige i sitt raseri äfven detta och rustade sig åter utan att sofva emot Guds moders herberge. Och kättarne kommo till om natten och uppförde anläggningar af jord emot de heliga portarne, för att förstöra dem genom stenkast. Men då de, som i herberget voro, sågo dem stå nära förskansningen, råkade de i stor ångest, enär de fördömde fienderna ondskefullt rasade för att intaga herberget med många handa tillställningar; de började nemligen gräfva grafvar och uppkasta vallar emot fästningen. Och då de rättrogne sågo deras ilskna arglist, begynte de med bitter gråt i ödmjukhet uppsända rop inför Guds moders undergörande beläte, sägande: »Skåda, o gudafödande mö, vår förkrosselse och öfvergif icke ditt herberge, som du sjelf, o Vår Fru, genom nederkomsten af ditt heliga beläte, värdigats låta uppföra, utan förbarma dig öfver din hjord, o allra renaste, ty du ser ju, o herskarinna, våra vedersakares skoningslösa framfart emot din förkrossade hjord, som ingenstädes har någon tillflykt utom när dig, o Vår Fru!»

Om den renaste Guds moders uppenbarelse för en viss gudfruktig man.

Vid samma tid hände sig, att i den renaste Guds moders herberge vistades en Solovetsk klosters tjenare, vid namn Martinian, en gudfruktig man, för hvilken den högheliga Guds moder uppenbarade sig i en syn jemte undergöraren Nikolaj och den ärevördige Varlaam af Chutyn och Savatij af Solovetsk, sägande: »Denna ort skall förgås af den myckna otukten och hedendomen, alldenstund man besofver orena qvinnor invid min kyrka och har besudlat min heliga ort». Och denne gudfruktige man vardt mäkta förskräckt öfver synen och skyndade hasteligen att berätta den förskräckliga synen för vojevoderna och hela krigshären under många snyftningar. Men då desse hörde detta, utjagade de ofördröjligen ur förgården alla de otuktöfvande qvinnorna och rensade sålunda kyrkans förgård och bortgräfde med sina händer smutsen och orenligheten omkring kyrkan och uppstälde stängsel omkring Guds moders tempel, och från den dagen begynte det, genom den renaste Guds moders nåd, varda mera seger och framgång för den Kristusälskande krigshären emot hedningarne. Men de fördömde fienderna upphörde icke med alla handa illfundigheter för att intaga herberget, utan uppförde ett batteri (*prikladnyj organ*) och uttänkte allt, som kunde tjena till utslungande af brinnande fästningskulor (*ko ispusjtjeniju ognennago stênobitija*) och murarnes förstöring och portarnes uppbrytande — och si! de begynte från långt afstånd gräfva en hemlig gång fram under portarne till Guds moders tempel, men de Kristusälskande i herberget tålde icke hedningarnes myckna påträngande, utan, väpnande sig med den renaste Guds moders nåd, rusade de fram och ryckte ut emot dem, stridande väldeliga. Och den barmhertige Herren, på sin renaste moders böner, förlänade den gången de rättrogne en sådan djerfhet emot vedersakarne, att till och

med de okrigiske och oskicklige fattade mod och, omgjordande sig med jättelik kraft, väldeligen besegrade vedersakarne och togo somlige lefvande med händerna och förde dem till herberget; och desse berättade på förfrågan för vojevoderna, att svenskarne ledde sin hemliga gång fram under herbergets främre port. Och då de gudfruktige förnummo detta, uttänkte de hvad de kunde till motstånd och begynte gräfva grafvar och leda motminor och uppföra en ny förskansning innanför förskansningen. Ändock mäktade icke de rättrogne genom dessa påfund hindra kättarnes hemliga anläggning, men de satte sin förtröstan till Herren Gud och Guds moder, deras fasta mur och säkra försvar emot all fiendtlig arglist.

Om de otrognes stormlöpning och om segern öfver dem.

Vid samma tid förleddes af den gamle afundsmannen djefvulen en viss kosack, vid namn Tiapka, och flydde från den Kristusälskande krigshären till de svenska trupperna, och på tredje dagen derefter öfvergaf en viss invånare i en by i det Rostovska området, vid namn Murat Peresvêtok, likaledes frivilligt ljuset och bortgick till mörkret; och deras gerningar voro äfvenledes derefter: de uppeggade nemligen hedningarne mycket emot Guds moders hus, i det de berättade för dem, att man i herberget led brist på alla förnödenheter, och att man likaledes hade föga krut qvar. Och då de fördömde fienderna hörde detta af dem, fröjdade de sig och gjorde i ordning alla handa tillställningar till Guds moders herberges ändteliga eröfring och förstöring, såsom stormstegar och kanoner och brinnande bråte; och åter uppförde då de ondskefulle och djefvulske, i sin slemma list, några fasta jordskansar på östra sidan och uppstälde der stora fältstycken och begynte med dem slunga brinnande kulor väldeligen emot förskansningen. Och då alle vedersakarne från alla sidor vildt lupo till storms emot Guds moders herberge och reste stegar emot fästningens murar och, trängande hvarandra, väldeligen med fart rusade upp för dem, viljande komma upp på herbergets murar, då kommo de kristne, som i herberget voro, i stor ångest och försagdhet och utgöto tårar på tårar, seende dessa rasande köttätande rofdjurs vilda framstormande, och presterna jemte klosterbröderna förrättade böner i Guds moders kyrka inför hennes heliga och undergörande bild. Men då vojevoderna och hela krigshären stodo på murarne och kämpade väldeligen emot hedningarne och små och store fattade mod och slogo en oräknelig myckenhet af vedersakarne med trästycken och stenar, då fick man skåda en underbar framgång och en förunderlig seger, genom den högheliga Guds moders nåd och hjelp. En förskräcklig syn! Då nemligen motståndarne hals öfver hufvud skyndade bort från stormlöpningen, vordo kättarne med sina illfundigheter öfvervunne och stupade och de återstående vordo illa sårade och ändteligen beskämde och flydde bort med stor skam. Och många andra stormlöpningar företogos beständigt af de otrogne emot Guds moders herberge, men om dem göres icke nu behof att utförligen förtälja, ty här talas om Guds moders nåd

och icke om krigstillfälligheter. Och sålunda, genom den oöfvervinneliga herskarinnans högherrliga försvar, skadades hennes högheliga hus icke det minsta af fiendernas myckna anlopp, ty ju vildare de gudlöse anföllo, dess mera höjde det sig och befästes i styrka och reste sig stolt i väldig seger öfver dem. Och för den skuld upphörde icke de gudlöse att löpa till storms deremot, och i sitt raseri föraktade de oudskefulle och djefvulske sina lif och anstälde kamp utan att hvila, tillfogande de rättrogne mycken smärta genom sina tillställningar; dock vändes dessa emot dem sjelfve. Motståndarne begynte nemligen gräfva grafvar emot de heliga portarne och uppföra jordkojor åt sig. Men då vojevoderna och hela den kristna hären i herberget sågo deras illfundiga beskäftighet, befästes de i trones förtröstan på den renaste Guds moder och förrättade bedjande under tårar många bönesånger inför hennes heliga undergörande beläte, och deraf undfingo de rättrogne stor djerfhet och ryckte ut å norra sidan, öfver Tichvins flod, emot fiendernas fasta jordanläggningar, vid tredje timmen på natten, den 13 September; och genom den högheliga Guds moders hjelp slogo de de dervarande kättarne och togo somlige lefvande med händerna, liksom äfven alla dervarande stora fältstycken och andra tillställningar, afsedda till intagandet af Guds moders hus, och återvände till herberget i stor glädje, hembärande lof och tacksägelse till alla kristnes otadliga försvarerska, den högheliga Guds moder.

Om den renaste Guds moders uppenbarelse för tjenaren i Solovetsk kloster.

Och samma natt uppenbarade sig åter för den ofvannämnde Solovetsk klosters tjenare, vid namn Martinian, vår förhoppning och hjelperska, den högheliga Guds moder, sägande sålunda: »Menniska! gack och säg vojevoderna och hela krigshären, att de måge gå och köra svinen från min tröskel!»

Om den högheliga Guds moders uppenbarelse för en viss menniska, som var en bonde.

Och si! samma natt uppenbarade sig för andra gången vår försvarerska, den högheliga gudafödande mön för en viss menniska, som var en bonde, vid namn Grigorij, sägande sålunda: »Gack och säg allom dem, som i herberget äro, att de måge gå ut med stort mod och drifva bort de hedniska svinen från mitt hus!» Många andra voro då ock Guds moders mångfaldiga under och uppenbarelser för män och qvinnor, till hennes herberges besökelse och väldiga försvar af det samma och alle rättrogne och till de ogudaktiges ändteliga undergång. Om dessa Guds moders stora välgerningar är det dock omöjligt att utförligen förtälja, alldenstund hennes nåd emot sitt herberge och menniskoslägtet är outsäglig och obeskriflig. Men de ofvannämnde männen, som bevärdigades med Guds moders högherrliga uppenbarelser, gingo ofördröjligen och berättade för vojevoderna och hela krigshären om Guds moders nåd, som bebådade seger öfver fienderna; och

då de, som i herberget voro, hörde detta, uppfyldes de af outsäglig glädje, enär genom dessa Guds moders högherrliga uppenbarelser yppades för de gudfruktige fiendernas ondskefulla arglist, nemligen deras hemliga gång, som var gräfd fram under Guds moders heliga hus och afsedd till murarnes förstöring och portarnes sprängning. Och alltså lupo de, den ene i förväg för den andre, till kyrkan, utgjutande tårar af glädje, och presterna och klosterbröderna förrättade under många tårar bönesånger inför Guds moders heliga undergörande bild, och så vordo vojevoderna och hela den Kristusälskande krigshären af presterna styrkte med det ärevördiga och lifgifvande korsets tecken.

Om Guds moders väldiga segrar öfver de otrogne svenskarne.

Och alltså uttågade alle de rättrogne åter endrägtigt till sammans emot kättarne, under tårar bedjande om hjelp och seger öfver fienderna och åkallande med hög röst: »O högheliga Vår Fru Guds moder, vårt hopp och vår försvarerska! hjelp oss förkrossade och vanmäktige, som ingenstädes hafva någon hjelp utom när dig, o Vår Fru, och förjaga genom din kraft alla dina fiender, som kommit att förhärja ditt heliga hus!» Och si! i den stunden föll, genom Guds moders beskärm, skräck och bäfvan öfver de fiendtlige motståndarne, och de vordo betäckte liksom af mörker, oroades väldeliga och vacklade; och alltså utrotade de desse fördömde i löpgrafvarne, andre öfverhöljde de med jord, och för en mängd fördömde vardt deras hemliga gång en graf, ty de föllo i den grop, som de hade uppgräft och anlagt, men andre, som icke visste, hvarest de skulle fördölja sig, kastade sig i Tichvins flod och drunknade, andre åter togo de lefvande och förde med sig till herberget. Och den kristna hären satte sig fast i deras befästa jordanläggningar. Men då de fördömde, som voro i jungfruklostret, sågo de sinas förderf, rusade de plötsligt liksom vilda djur ut ur jungfruklostret med hela sin krigshär emot de rättrogne, viljande åter besätta sina fiendtliga förskansningar — men de förmådde intet, utan flydde bort och stannade på andra sidan floden i de norra förskansningarna. Men de kristne, som fattat mod och uppmuntrats genom den renaste Guds moders beskärm, tågade öfver Tichvins flod och intogo deras norra konstmessigt anlagda förskansningar, och de fördömde flydde åter till jungfruklostret, men de rättrogne upprefvo deras listiga befästningar och tillstoppade deras löpgrafvar. Men denna seger och framgång genom den renaste Guds moders hjelp hände sig den 14 dagen i månaden September, på Herrens ärevördiga och lifgifvande kors'upphöjelses fest. Och man fick skåda ett underbart mod hos de rättrogne, genom Vår Frus, den högheliga Guds moders högherrliga ledning och hjelp, i det att då till och med minderåriga barn rusade emot vedersakarne och, ropande och skriande, störtade in bland sina fienders skaror och ihjälslogo en stor myckenhet af dem. En sådan styrka åt de svage och kraft åt de vanmäktige förlänade den renaste mön Vår Fru Guds moder.

Om Guds moders seger öfver de gudlöse svenskarne, och om deras underbara syn.

Om morgonen inbröt åter, genom Guds nåd, en för de rättrogne klar och på samma gång glädjefull dag. Och alltså uttågade de, uppmuntrade genom Herrans moders oöfvervinneliga ledning, emot kättarne och slogo, med Vår Frus hjelp, en mängd af de fördömde och togo andre lefvande och förde dem till herberget och underkastade dem förhör, och på förfrågan berättade de för vojevoderna och hela krigshären följande: »Då våra svenskar och vi», sade de, »den natten sågo en stor myckenhet af fruktansvärde krigare modigt tåga till eder i herberget från östra sidan, medförande 12 stora fanor af guld och silfver, och då desse inryckte i herberget, från den stunden föll skräck och stor fasa öfver oss, och vi kunde icke vidare stå emot eder, utan våra återstående svenska trupper ville alla fly bort». Då de rättrogne förnummo detta af dem, förundrade de sig öfver den högheliga Guds moders högherrliga omvårdnad om sitt herberge, och hemburo pris åt Herren allsmäktig och den renaste Guds moder, Vår Himmelska Fru, derför att hon vårdar sig om sitt herberge i outransaklig omvårdnad och försvarar det med oöfvervinneligt försvar och förskräcker de gudlöse genom en underbar syn och hemsk, osynlig kraft och ändteligen öfverantvardar dem åt skräck och bäfvan.

Om de otrogne svenskarnes flykt från Tichvin.

Och alltså hemtade de rättrogne stort mod för Guds moders osynliga försvars skuld och framstormade äfven emot jungfruklostret, emot de otrogne svenskarne, som der hade sin bostad. Och då de fördömde fienderna sågo sin ändteliga undergång, antände de kyrkan och cellerna i jungfruklostret och rusade sålunda med stor skam på flykten från Tichvin, slående och pådrifvande hvarandra bakifrån: skräck och stor fasa föll nemligen öfver dem, ty för de fördömde visade sig då en stor myckenhet af fruktansvärde krigare, som utryckte ur herberget och skyndsamligen förföljde dem. Och sålunda vordo de gudlöse bortjagade från Guds moders herberge, icke genom mensklig tapperhet, utan genom Guds oöfvervinneliga makt och de store Gudi behagliges (helgonens) böner. Sådan var Guds moders seger öfver fienderna, sådan den Himmelska Fruns triumf öfver de gudlöse variagerna, som förhäfde sig emot hennes heliga hus! Ty Herren Gud sände skräck öfver dem, och bäfvan grep deras benknotor, enär deras rådslag gjordes om intet och deras nät sönderrefvos. Men vi vordo befriade genom Herrans Guds och vår Frälsares Jesu Kristi nåd och Vår Frus den renaste Guds moders varma beskydd och förböner. Och denna seger och triumf öfver de otrogne svenskarne hände sig år 7122 (1613), den 14 dagen i månaden September[1]).

[1]) Här äro tvenne kap, utelemnade. *Anm. af ryske utg.*

Om de af den gudfruktige tsaren afsände vojevodernas ankomst till Guds moders herberge efter belägringen.

Och vid den tiden gick ett stort rykte om denna Guds moders högherrliga och förunderliga seger öfver fienderna ut öfver alla det ryska landets bygder, och sammaledes kom ock mycket tal derom till sjelfherskaren. Och den gudfruktige storherren-tsaren och storfursten öfver hela Ryssland Mikael Feodorovitsj fröjdade sig mycket och hembar stor tacksägelse åt Herren Gud och den högheliga Guds moder, derför att hon så herrligt hade frälst sitt herberge från fiendernas myckna anlopp och yttermera förlänat en underbar seger öfver dem. Och alltså fattade han i sitt hjerta, till följd af sin stora ifver, en stor kärlek till Guds moders undergörande bild och sände åter till hennes herberge sina vojevoder, Feodor Plesjtjéjev och Vasilij Nepliujev, för att försvara det emot den illfundige svenske vojevoden, som uppspärrade sitt svalg till att uppsluka det samma, och emot hans otrogna krigshär, som vistades i de omgifvande städerna och nejderna. Och han befalde sina genom den renaste Guds moders nåd frälste vojevoder, som efter belägringen vistades i hennes herberge, sedan de vunnit seger öfver fienderna, nämligen knäs Simeon Prozorovskij och Leontij Veljiaminov, att med de trupper, som när dem voro, infinna sig i tsarstaden Moskva. Och de afsände uppnådde Guds moders herberge, och till sammans med vojevoderna och krigshären, som der voro, förrättade de bönesånger inför hennes heliga och undergörande bild och vordo herbergets gäster [1]).

Huruledes den svenske vojevoden åter sände en krigshär af otrogne ifrån Stora Novgorod emot Guds moders herberge, på andra året efter belägringen.

Till den svenske vojevoden Jakob Pontusson, slem i åminnelse, kom ett rykte, att tsarens vojevoder hade aftågat från Guds moders herberge med sin krigshär. Hvad gjorde då den lede fienden? Såsom ett lejon rasade han åter emot Guds moders hus, på andra året efter hennes högherrliga seger öfver honom, och lösssläppte åter sin inneboende ondska och uppväckte åter, fnysande af vrede, ett mäkta stormigt oväder; i stort öfvermod utsände han många af sina trupper, och den lede skälmen upphemtade till dem mäkta fräcka ord utur sin illfundighets förrådskammares öfverflöd, befallande dem att intill grunden förhärja Guds moders hus, och (o ve!) den fördömde befalde att sönderslå och förkrossa hennes, vår försvarerskas dervarande heliga och undergörande beläte, och på det att icke ens hennes heliga namn måtte varda ihågkommet, befalde han att intill hvart enda tegel nedrifva och förstöra hennes kyrka. O skändlige och i onska förhärdade hedning! O leda och tyranniska fräckhet, som gudsförsmädaren hemtade ur sitt illfundiga hjerta! Och alltså uppfylde de fördömde fienderna sin ill-

[1]) Här är ett kap. utelemnadt. *Anm. af den ryske utg.*

fundige vojevods ondskefulla befallning och aftågade med stor djerfhet och fräckhet, bröstande sig i sitt oförstånd, för att i ett ögnablick gripa och uppsvälja det ensamma (herberget), väntande, att det skulle vara utan krigare och hafva föga styrka.

Om Guds moders undergörande beläte, huruledes det icke rörde sig ur sitt ställe, der det ock intill nu står qvar.

Då alle, som i herberget voro, förnummo, att åter en stor här af hedningar tågade emot dem med stort öfvermod, råkade de i rådlöshet och stor förskräckelse, men kommo så åter till enighet: några nemligen, som älskade Kristus och satte fast tro till den högheliga Guds moders undergörande bild, satte sin förtröstan till hennes fasta beskärm, men andre åter, som voro fåfänglige och räddhågade och i den yttersta förtviflan, skälfde af skräck och bäfvan och ville fly ur den oöfvervinneliga herskarinnans herberge med det undergörande belätet till tsarstaden Moskva. Och de fåvitske fördristade sig att utföra detta; de befalde presterskapet att sjunga böner inför det samma. Och då ryktet derom spred sig i herberget, uppfyldes alle, som der voro, af fasa och, försmältande i tårar, ilade små och store, skyndande om hvarandra, till kyrkan, och alltså genljöd herberget af den gudfruktiga och endrägtiga, i tron på Guds moder befästa menighetens snyftningar och ifriga böner, som uppsändes till Herren Gud och vår otadliga försvarerska, att hon icke måtte vika från sitt herberge med sin nåd och sitt beläte. Efter bönesången grepo sig åter de fåvitske befälhafvarne an med sitt fåfängliga värf och befalde presterna att fatta Guds moders undergörande beläte, och desse lupo på deras befallning till för att taga det samma från dess plats, der det stod, och sålunda fattade de det än här, än der, viljande flytta det samma. Men den utvalda och oöfvervinneliga herskarinnans, Vår Frus den högheliga Guds moders undergörande bild rörde sig alls icke ur sitt ställe, ty den högheliga täcktes icke öfverantvarda sin af Gudi utvalda bostad hedningomen till beskymfande, och då alle närvarande sågo detta öfvernaturliga under, uppfyldes de yttermera af fröjd och satte utan återvändo sitt hopp till Herren Gud och den renaste Guds moder, vår fasta mur och värn, bedjande under tårar: »Utbred dina armar, i hvilka du famnat allas Herre såsom en liten pilt, och öfvergif, för din myckna nåds skuld, icke oss, som alltid förtrösta uppå dig!»

Om dem, som utsändes till att kunskapa om kättarnes antåg emot Guds moders herberge.

Sedan de rättrogne förrättat sin bön, uppgjorde de en plan att utforska de otrognes antåg emot herberget, hurudan och huru stor deras här var, och afsände några af de rättrogne och med dem såsom befälhafvare Vasilij Zmijev. Och de utsände framryckte 20 verst från herberget, och si! de skådade en stor här af kättare, som framtågade emot floden Sias, viljande öfvergå den samma, och då de rättrogne sågo en sådan oräknelig här af otrogne, öfvermodige vedersakare, be-

gåfvo de sig på flykten och uppnådde flyende herberget och berättade hvad de hade sett för alle, som der voro. Och den Kristusälskande menigheten, som hade blifvit styrkt af det högherrliga, af Guds moders undergörande bild utgångna undret och väntade att skåda hennes nåd emot sig, vinnlade sig alla, utgjutande tårar, fliteligen om böner och bådo att varda befriade från kättarnes anfall. Och sålunda uppmuntrades de alle samman genom den oöfvervinneliga herskarinnans beskärm, stående på fästningens bröstvärn och försigtigt afbidande kättarnes anfall, och hela den dagen och natten tillbragte de utan sömn.

Om Guds moders försvar af sitt herberge, och huruledes hon med osynlig kraft förjagade de gudlöse vedersakarne till otillgängliga orter.

Den följande dagen hvilade icke heller de rättrogne, utan bådo till den högheliga Guds moder och afbidade fiendernas anfall — och si! en viss man af kristen börd kom till herberget och berättade för vojevoderna: »Då jag», sade han, »var i fångenskap hos de kätterske svenskarne och led stort elände hos dem och måste följa med dem, och då de i går med hela sin krigshär ryckte fram med stort skryt och väldigt utrustade, viljande skyndsamligen uppnå detta herberge och intill grunden förhärja det samma, ty så var dem befaldt af deras vojevoder, — då kommo de till floden Sias, som är på det afstånd härifrån, att en fotgängare hinner dit vid middagstiden, och si! i den stunden visade sig för dem på andra sidan floden en oräknelig mängd af edra trupper, på alla sidor i väldig vapenrustning framstormande emot dem. Och då föll öfver hela deras krigshär skräck och stor fasa, och deras mod förintades, och de begåfvo sig på flykten, slående och trängande hvarandra bakifrån. Och de förföllo till sådan förvirring och förblindelse, att de icke ens igenkände de vägar, på hvilka de ditkommit, utan en sådan bäfvan grep dem, att de rusade in i djupa skogen och i otillgängliga snår och kärr, icke urskiljande hvarandra. Ty det syntes dem, som om en oräknelig mängd af edra trupper förföljde dem hack i häl, och si! denna ödsliga skog tedde sig för dem såsom eder krigshär, den der hasteligen jagade efter dem. Men jag befriade mig då, genom den högheliga Guds moders nåd, från fångenskapen och uppnådde detta herberge»[1]).

Om de sändebud, som den gudfruktige tsaren afsände till de otrogne svenskarne för att ingå förlikning, och om deras ankomst till Tichvin.

I de ofvannämnda städerna och i alla deras områden pinade då bitterligen den lede tyrannen, den svenske vojevoden, med sitt tyranniska herravälde och sin ondska de rättrogne kristne. Men då den gudfruktige storherren tsaren och storfursten öfver hela Ryssland Mikael Feodorovitsj förnam denne gudlöse tyranns oupphörliga svåra ilska emot kristenheten, mäktade han icke uthärda det, utan öfverlade,

[1]) Här är ett kap. utelemnadt. *Anm. af ryske utg.*

huruledes han skulle kunna befria de rättrogne från fångenskapen. Och han skickade sina sändebud, knäs Daniel Mezetskij och andre med honom, till de otrogne variagerna för att underhandla om fred, men han befalde dem att först resa till den renaste Guds moders herberge, som är i Tichvin, ty den Kristusälskande tsaren erinrade sig Guds moders undergörande beläte och de från det samma utgångna under och uppenbarelser vid de otrognes anfall, och huru herrligt hon hade frälst sitt herberge från deras myckna ondskefulla anlopp, och yttermera i frid förlänat en herrlig seger öfver dem; och sammaledes satte han ock nu i allting sitt oförsagda hopp till henne, väntande att undfå hennes nåd, och inom kort bevärdigades han dermed och vardt ej sviken i sin förhoppning. Och sändebuden uppfylde tsarens befallning och uppnådde den renaste Guds moders herberge och förrättade bönesånger inför hennes heliga undergörande bild för den Kristusälskande tsaren och för alle rättrogne och för dem, som i eländighet voro, och för freds upprättande i landet; och sedan de alltså fullgjort hvad han, som dem sändt hade, befalt, sände de bud till de gudlöse variagerna, att de måtte sammankomma med dem på ett utsatt ställe för att upprätta fred. Och under tiden hade sändebuden sin varelse i den högheliga Guds moders herberge.

Om sändebudens ankomst från Guds moders herberge för att underhandla om fred med de otrogne svenskarne, och huruledes de utbådo sig Guds moders bild, och om fredens upprättande.

Efter någon tid, då de svenska sändebuden hade kommit till det utsatta stället, då befalde tsarens sändebud igumenen Makarij och hela presterskapet att förrätta bönesånger inför Guds moders undergörande bild för den rättrogne tsaren och det förestående värfvet. Efter bönesången bevärdigades de med det ärevördiga och lifgifvande korsets stadfästelse af igumenen Makarij, som icke långt derefter blef erkebiskop af Vologda och Perm och sedermera metropolit af Stora Novgorod; och derefter föllo de, af nitälskan för sitt stora värf, ned inför Vår Frus undergörande bild, uppsändande suckan ur djupet af sina hjertan, och bådo klagande om hvad de åstundade och bragte alla, som der voro, med sina ödmjuka ord i sådan förkrosselse, att de försmälte i sina otrösteliga tårar. Och åter erinrade de sig, huruledes den gudfruktige storherren tsaren och storfursten öfver hela Ryssland Mikael Feodorovitsj hade sändt dem först till Guds moders herberge och i allting hade satt sin lit och förtröstan till henne; och sammaledes anropade ock de henne om allting och ville icke utan hennes renaste liknelse afresa till det stora dem förestående värfvet. Och de utbådo sig af igumenen och alle klosterbröderna den renaste Guds moders bild, som var utmålad med hennes undergörande beläte i hennes heliga liknelse och mått; och för att förrätta bönesånger inför den samma, togo de med sig den prestvigde munken (*sviasjtjenno-inok*) Alexander, som sedermera blef igumen i detta ärevördiga herberge. Och sålunda begåfvo de sig hasteligen på väg, medförande den gu-

domliga skatten, Guds moders bild, och kommo fram till floden Sias, till en ort, kallad Stolbovo, på ett afstånd af 40 verst från den renaste Guds moders herberge, och der förrättade de åter efter vanligheten bönesånger inför Guds moders beläte. Och derpå sammanträffade de med de svenska sändebuden, och genom hennes nåd upprättades fred i landet, och lättnad från betrycket förlänades kristenheten, år 7125 (1617), i den heliga stora fastan.

Om sändebudens ankomst med den upprättade freden till baka till Guds moders herberge.

Och sålunda undfingo tsarens sändebud, genom Guds moders nåd, hvad de hade åstundat och återvände med stor ifver för att tacka hennes undergörande beläte och kommo i stor glädje fram till hennes högheliga hus, medförande all verldens upprättelse, Guds moders beläte. Och då presterna och munkarne och hela menigheten, små och store, förnummo detta, uppfyldes de alle samman af glädje och gingo fridbringerskan till mötes, och då de sågo henne med sina ögon, föllo de alle samman på sina anleten och böjde sig ned i mycken räddhåga och glädje och tackade dem, som kommit med henne, och förde henne till sammans till den heliga kyrkan och stälde henne der, hembärande henne lof med mycken andakt. Och yttermera framburo de all verldens glädje och åkallade den högheliga Guds moders undergörande bild, och i sin outsägliga glädje störtade de sig på marken och bådo under tårar, uppsändande stor tacksägelse. Och hvad sade de icke då? Hvilka ödmjuka ord yttrade de icke då, i det de alle kallade henne fridstifterska och förlänerska af upprättelse för hela den kristna verlden och allsköns glädje och fröjd åt hela det ryska landet! Sådan var utgjutelsen af glädjetårar och bönen och åkallan och tacksägelsen till hennes undergörande beläte utaf all menigheten, att man icke med ord kan beskrifva det.

Om tsarens sändebuds afresa från Guds moders herberge till Stora Novgorod, för att mottaga denna stad af de otrogne.

Efter icke lång tid begåfvo sig tsarens sändebud på väg till Stora Novgorod, för att mottaga denna stad af de otrogne variagerna. Och alltså förrättade de bönesånger inför Guds moders undergörande bild med många tårar, och hemburo tacksägelse till henne för alla hennes välgerningar och utbådo sig åter, för Stora Novgorods fullbordade befrielse från fienderna, Guds moders renaste beläte, som var med dem vid fredens upprättande. Men presterna och munkarne satte sig ifrigt deremot, men de andre yrkade enträget derpå och ville icke resa till Stora Novgorod utan det samma, och alltså vardt deras enträgna och med tårar framförda begäran uppfyld, och de begåfvo sig på väg i stor glädje, förande med sig all verldens upprättelse och ändteliga frälsning, Guds moders bild, viljande ingalunda skilja sig från hennes nåd. Och då de kommit någon väg från Guds moders herberge, sände de i förväg utvalde män till Stora Novgorod för att mottaga denna

stad, och gåfvo dem till beskärm Guds moders bild, på det att hon måtte gå förut och bereda frälsningens väg och i sin nåd befria staden. Och i Stora Novgorod vardt det förnummet, att Guds moder framtågade med sitt renaste beläte till stadens befrielse, och alle rättrogne i den staden fröjdade sig i outsäglig glädje. Och den högärevördige metropoliten Isidor mottog jemte hela presterskapet den heliga bilden, och jemte hela den stora menigheten i Stora Novgorod gick han ut ur staden till att möta fribetsbringerskan, och så snart de sågo henne, föllo de i stor räddhåga till jorden och utgöto tåreflöder och bådo under snyftningar och hemburo henne sin tacksägelse i förkrosselse och kysste ljufveligen hennes renaste bild i stor glädje, och så buro de henne i stor andakt på sina händer och förde henne till den gudomliga Sofias, Guds Allvishets heliga apostoliska katedralkyrka och uppstälde henne der, på det att sålunda hela staden måtte kunna hembära henne lof och tillbedjan och tacksägelse såsom den der upphofvet var till hela den kristna verldens upprättelse, till ett minne för kommande slägter, till den högheliga Vår Frus, Herrans Jesu Kristi moders ära. Men de, som hade kommit med Guds moders bild till att mottaga staden, mottogo genom hennes nåd Stora Novgorod af de otrogne, och derpå gingo sändebuden derin, och så fullbordades den yttersta befrielsen från fienderna, och stor frälsning förlänades verlden, genom Vår Frus, den högheliga Guds moders beskärm. Och den högärevördige metropoliten Isidor jemte hela den stora menigheten inrättade till minne af Guds moders belätes ankommelse en fest, till att firas i Stora Novgorod i den heliga Sofias, Guds allvishets katedralkyrka, på den femte söndagen i den heliga stora fastan, der ock intill nu hennes renaste bild står och festliga sånger efter vanligheten förrättas.

III.

Anteckningar vid studiet af andra delen af *Geijer, Svenska folkets historia.*

Geijers »Svenska folkets historia» är ett verk, som alltsedan sin tillkomst varit och städse kommer att blifva grundläggande för hvarje studium af vårt fosterlands historia. Det är med hänsyn till denna dess egenskap att, huru långt än forskningen må gå, aldrig blifva umbärligt, som vi anse, att äfven obetydliga anmärkningar, som af efterföljande forskare blifvit gjorda rörande deri förekommande uppgifter, kunna förtjena att sammanföras och sålunda samlade meddelas. En del »rättelser och anmärkningar» hafva blifvit vidfogade den up-

laga, som år 1874 utgafs. Bland dessa är det de, som röra *andra delen*, hvilka vi afsett att med nedanstående anteckningar i vår mån komplettera.

Sid. 4, not. 9. Peder Swarts upgift (Klemmings uplaga, s. 1), att Gustafs »modersyster, fru Christina, herr Sten Svantesons», var en af de »gamla fruar här i riket», som voro närvarande vid Gustafs födelse, synes ej behöfva tolkas så, att hon vid det tillfället var Sten Stures gemål: den behöfver ej innebära mera, än att hon såsom sådan var allmänneligen känd vid den tid, då Peder Swart erhöll uppgiften om, att hon vid det ifrågavarande tillfället varit närvarande.

Sid. 5, r. 23. Med »Alexandrum» menas sannolikt en den tiden använd lärobok i latinsk grammatik kallad *Doctrinale puerorum* och författad af *Alexander de villa Dei*, en lärare i Paris omkring år 1200. Se *Löfstedt*, Om Sveriges skolor före 1571, s. VII, XIV. (I Nisbethska flickskolans i Upsala årsredogörelse 1875—76).

Sid. 8, r. 1. Den lübske borgmästaren Brömses vanliga förnamn var *Claus*, ej *Nils*. (Jfr *Waitz*, Jürgen Wullenwever I, s. 72, m. fl. st.). Som bekant, äro dessa namn endast olika former för *Nicolaus*.

Sid. 14, r. 20. Namnet på den upländske adelsman, som kort efter nyåret 1521 kom till Mora, var *Inge* Michelson. (Se *Peder Swarts* krönika, s. 10). Hans namn förekommer sedan i förteckningen på de frälsemän, som voro närvarande vid riksdagen i Vesterås 1527 (*Granlund*, K. Gustaf I:s Registratur IV, s. 232).

Sid. 15, r. 1. Sedan Lima socken 1868 blifvit delad, tillhör Sälens by Transtrands socken.

Sid. 15, r. 25. Gustaf »lätt plundra en hoop *Tydskes* kramgods», säger Peder Swart (Klemmings ed., s. 18). Jfr *Allen*, De tre nordiske Rigers Historie, III, II, 447, not. 1.

Sid. 15, not. 1 och sid. 23, r. 38. Första gången Gustaf finnes hafva fört titeln *riksföreståndare* är i tvenne bref daterade Vadstena den 23 aug. 1521 (*Granlund*, K. Gustaf I:s Registr. I, 5, 6). Nu upgifver visserligen *Peder Swart* (sid. 45) att mötet i Vadstena ej började förr än »24 dagen Augusti, thet är S. Bartholomei dagh», men af det oriktiga tillägget: »hvilken tå föl på 10 söndagh efter Trinitatis», synes, att hans kunskap om tidpunkten var något sväfvande, och då i *Diarium Vadstenense* dagen för mötets början uppgifves till den 21 Augusti, så kan ej gerna något tvifvel råda derom, att Gustaf först efter Vadstenavalet antagit riksföreståndaretiteln. (Jfr *Allen*, De tre nordiske Rigers Historie III, II, s. 451, not. 33).

Sid. 23, r. 34. Gustaf behöfde vid sin ankomst till Östergötland icke använda hotelser för att förmå Hans Brask att emottaga sig som vän, ty redan den 25 juli var det öfverenskommet, att biskopen skulle sluta sig till honom (*Granlund*, Gustaf I:s Registr. I, s. 3; jfr *Allen*, anf. arb. III, II, s. 450, not. 29).

Sid. 23, rad. 37. Peder Swart berättar väl (s. 45 f.), att de i Vadstena församlade erbjödo Gustaf konungavärdigheten, men om så

hade varit förhållandet, så är det icke sannolikt att Gustaf skulle underlåtit att nämna derom i sin framställning till ständerna i Vesterås 1527 (*Granlund,* Gustaf I:s registr. IV, 201 f.), då denna särskildt skulle ådagalägga, att han icke eftersträfvat kronan, utan endast bedd och så godt som trugad mottagit och behållit henne.

Sid. 24, r. 9. Att Gustaf Trolle först i slutet af augusti 1521 kan hafva begifvit sig till Danmark, synes deraf, att han den 25 augusti deltagit i utfärdandet af ett bref i Stockholm. (Se *Allen,* anf. arb. III, II, s. 452, not. 36).

Sid. 24, not. 10. Nils Bosons dråp inträffade den 14 febr. 1522. (Se *Allen,* anf. arb. III, II, s. 463, not. 47).

Sid. 33, not. 5. Norska riksrådet upsade Kristiern lydnad den 5 augusti 1524 (*Allen,* anf. arb. IV, II, s. 231 och s. 561, not. 36). Häraf följer, att orden »följande året» måste utbytas mot »samma år».

Sid. 34, r. 35 och sid. 64, r. 4. Det var endast norra Bohuslän (Viken), som Gustaf behöll till 1532. (Se *Tegel,* Gustaf I:s krönika, I, s. 43; *Granlund,* Gustaf I:s Registratur, I, 318 samt *Tegel,* anf. arb. I, 304).

Sid. 35, r. 13, 14. Som bekant har *Anjou* (i *Palmblads* »Läsning för bildning och nöje», 1848, s. 106—111 och i Svenska Kyrkoreformationens historia, I, 66, not. **) bestridt upgiften om att Laurentius Petri studerat i Wittenberg. Ett, såsom det vill synas, afgörande bevis för, att han verkligen studerat under Luthers ledning, har emellertid blifvit meddeladt af *Annerstedt* i Upsala universitets historia I, s. 78, not. 3.

Sid. 36, r. 3, 4. Upgiften om Laurentius Petris utnämning till professor i Upsala (förmodligen hemtad från *Peringskiöld,* Monumenta Ullerakensia, s. 240) är utan tvifvel obevislig.

Sid. 36, rad. 7. Att Laurentius Andreæ kort efter Gustafs val till konung blifvit anställd i kansliet, är otvifvelaktigt, men deremot torde den allmänna upgiften, att han blifvit konungens *kansler* ej hålla streck. Han förekommer nämligen aldrig i handlingarna under denna titel, utan bär under den tid, då han i registraturet nämnes som tjensteman inom kansliet ($^{30}/_{7}$—$^{2}/_{11}$ 1523, $^{22}/_{4}$ 1525—$^{9}/_{7}$ 1526), titeln *secretarius* [1]); och så väl under denna tid som under de närmast följande åren intill 1531 finnes af handlingarna, att andra personer burit kanslerstiteln, såsom synes af följande förteckning på dem, hvilka 1523—1531 nämnas som konung Gustafs kanslerer:

Magister *Erik Svensson,* dekan i Åbo, 1 nov. 1523 (Reg. I, 171, 173);

Mäster *Sven Jacobsson,* kanik i Skara, från början af april 1524— (Reg. I, 199);

Mäster *Hans Scheel,* 11 jan., 2 febr. 1526 (Reg. III, 4, 49, 51);

[1]) Han nämnes såsom sådan $^{30}/_{7}$, $^{10}/_{9}$, $^{12}/_{9}$, $^{14}/_{9}$, $^{1}/_{10}$, $^{4}/_{10}$, $^{2}/_{11}$ 1523; $^{22}/_{4}$, $^{8}/_{7}$, $^{10}/_{7}$, $^{6}/_{8}$ 1525; $^{23}/_{1}$, $^{9}/_{7}$ 1526. Att han icke nämnes som secretarius i något bref från 1524, kan bero på en tillfällighet.

Mäster *Sven Jacobsson*, kanik i Skara, 10 okt. 1526—21 okt. 1527 (Reg. III, 300, IV, 78, 104, 298, 350);

Mäster *Henrik Sledorn*, kanik i Upsala, jan. 1529—31 dec. 1530 (Reg. VI, »Tillägg», samt sidd. 126, 257, 337, VII, 153, 206, 227).

Hvilken varit kansler från 1 jan. 1531, då Henrik Sledorn »blef af med secretet», till den 13 eller 14 juni samma år (jfr *Thyselius*, Handlingar rörande Sveriges inre förhållanden under K. Gustaf I, II, s. 348 och Registraturet VII, 362), då *Olaus Petri* »anammade Sigillum Domini» för att behålla det till tiden omkring den 25 maj 1533, uplyses icke af Registraturet.

Sid. 36, r. 8. Den plats Laurentius Andreæ beklädde inom Strengnäs och Upsala kapitel var ärkedjeknens. (Se t.. ex. *Granlund*, Gustaf I:s Registratur, I, 237).

Sid. 37, r. 4. Att Geijer, i enlighet med verkliga förhållandet, angifvit den församling, inför hvilken den här omtalade redogörelsen öfver rikets drätsel afgafs, såsom en af den sedvanliga marknaden i början af september föranledd folksamling, har ej hindrat utgifvaren af K. Gustaf I:s Registratur att meddela denna redogörelse under rubriken »Proposition på riksdagen i Vesterås». Förmodligen är det denna oriktiga rubrik som förledt så väl *Forssell* (Sveriges inre historia, I, 137) som *Allen* (De tre nordiske Rigers historia, IV, II, 288) att antaga, att en riksdag verkligen hållits i Vesterås i september 1523. Något bevis för att ett sådant möte vid denna tid blifvit hållet, finnes alldeles icke, och hvad angår den här ifrågavarande handlingen, så angifver den tillräckligt tydligt sin egenskap af att vara en af de redogörelser för rikets förhållanden, hvilka K. Gustaf plägade vid marknaderna meddela den menige man, genom sin öfverskrift: »detta vardt framsatt för den menige man i Vesterås anno d. 1523 *om mormessan, hvilket ock må förkunnas annorstädes i landet»*.

Sid. 38, r. 3 och 4. I Januari 1525 beviljades nära all kyrkornas tionde af 1524 års skörd, i januari 1526 två tredjedelar af 1525 års tionde och i augusti 1526 två tredjedelar af detta års tionde. (Se *Anjou*, Svenska kyrkoreformationens historia, I, 114 f. och der citerade handlingar).

Sid. 40, r. 17, 18. Peder Sunnanväder hade äfven varit kansler hos riksföreståndaren Svante Nilsson. (Se ett bref af den 29 aug. 1506 från biskop Ingemar till riksföreståndaren i det s. k. Sturearkivet i danska geheimearkivet; och *Grönblad*, Nya källor till Finlands medeltidshistoria, I, n:is 208, 210).

Sid. 40, r. 23 och sid. 44, not. 5. Peder Swarts upgift (Klemmings ed., s. 58), att domprosten i Vesterås, Mäster Knut, blifvit »af kanikerna i Upsala postulerad och vald till ärkebiskop», bekräftas deraf, att Johannes Magni i ett bref af den 23 mars 1527 talar om honom såsom »electus archiepiscopus» (*Thyselius*, Handlingar rörande Sveriges inre förhållanden under K. Gustaf I, T. I, s. 24). Att han dock icke tillträdt platsen och således ej heller blifvit, såsom Peder Swart (s. 58) upgifver, derifrån afsatt — ehuru det möjligen kan hafva varit någon

meningsskiljaktighet emellan honom och konungen som gjort, att han icke emottagit valet —, framgår af k. Gustafs yttrande i ett bref till honom af den 2 februari 1525: »Endogh j icke komme tiil Upsala domkyrkio, som empnath war, thet war meer edher schuld en waar, som j wel sielffve wethe» (*Granlund*, Gustaf I:s Reg., II, s. 21; jfr ock *Allen*, anf. arb., IV, II, 301, 303). Peder Swarts berättelse om hans afsättning i september 1523 (s. 75) ger icke heller någon anledning att antaga, att det var från någon annan plats än domprostbefattningen som han då skildes.

Sid. 41, r. 17, 18. Att konung Gustaf ej ogerna såg fru Kristina Nilsdotters giftermål med Johan Turesson torde nog vara säkert; men att tanken derpå ej utgått från honom, finner man af konungens bref till sin syster fru Margareta af den 21 nov. 1525, deruti han omtalar att han hört, »att fru Kristina vill gifta sig och skall hafva Johan Turesson»; »dock veta vi», tillägger han, »icke fulleligen sanningen ännu, förr än vi yttermera derom förfarit hafva; vilja vi då väl gifva dig det till känna». (K. Gustaf I.s Registratur, II, s. 248).

Sid. 41, not. 1. Att fru Kristinas här ifrågavarande bref, som enligt Hvitfeldt är dateradt »Vadstena 5:te dag jul 1526», är skrifvet den 29 dec. 1525, ej 1526, torde framgå af följande omständigheter:

1:o brefvets hela innehåll gör det naturligt, att det skulle vara skrifvet det år, då de deri omtalade ryktena voro i svang, d. v. s. 1525; och dessutom säges deri, att Sören Norby »förliden sommar» skulle hafva utspridt dem;

2:o hos Hvitfeldt, som meddelar händelserna i kronologisk ordning, nämnes brefvet främst af allt, som meddelas rörande året 1526;

3:o vid jultiden 1525, då ett talrikt besökt rådsmöte hölls i Vadstena, kan fru Kristina mycket väl hafva varit der; vid samma tid 1526 var hon deremot icke i Vadstena, utan i Upsala (K. Gustaf I:s Registratur, III, 337). — Förmodligen har fru Kristina vid dateringen räknat det nya årets början från juldagen, såsom stundom vid denna tid brukades.

Sid. 43, r. 1, 2. Mäster Knuts dom fäldes af rådet ensamt (Olaus Petris Tänkebok, tryckt hos *Troil*, Skrifter och handlingar till uplysning i svenska kyrko- och reformationshistorien, II, 267—9), och mot denna inlades ingen protest. I domstolen öfver Peder Kansler sutto deremot ej blott rådsherrar, utan derjemte såväl verldslige som andlige män utom rådet (*Troil*, anf. arb., II, 270, 1; K. Gustaf I:s Registratur, IV, 61, 62), och förmodligen låg häri *en* anledning till de andlige herrarnes protest mot denna domstols befogenhet.

Sid. 45, r. 8, 9. Hvad här nämnes om bekräftelsen af ridderskapets och adelns privilegier 1526 bör sammanställas med hvad derom meddelas s. 160. Jfr ock *Forssell*, Sveriges inre historia, I, 75.

Sid. 48, r. 10, 11, 14, 15 och not. 6. Af Upsala kapitel voro fyra ledamöter närvarande vid riksdagen i Vesterås: Peder Galle, Henrik Sledorn, Göran Turesson (upräknad bland frälsemännen) och Lauren-

tius Andreæ. — Förutom ledamöterna af Upsala och Vexiö kapitel voro äfven några af de öfriga kapitlen närvarande. (Se Biskoparnes bref af den 27 Juni 1527, Reg. IV, 249). — I »Riksens Råds bref på Vesterås recess» omtalas 16 riksråd såsom närvarande. — Att ombud från Finland blifvit kallade, upgifves af *Anjou*, Svenska kyrkoreformationens historia, II, 2.

Sid. 48, r. 17. Att orsaken till, att adeln tillsades att komma väl rustad, ej kan hafva varit den, att »konungen räknade på dess bistånd vid det afgörande steget mot de andliges myndighet», synes deraf, att biskoparne fingo samma befallning. (Se K. Gustafs bref till Hans Brask 10 maj 1527, Reg. IV, 163). Orsaken till befallningen är sannolikt att söka i det oroliga tillståndet i Dalarne.

Sid. 48, r. 26. Peder Swart upgifver, att prelaternes protest återfans under golfvet i domkyrkan. (Klemmings uplaga, s. 123).

Sid. 50, r. 34. Ture Jönsson nämnes som hofmästare redan den 16 juni 1523. (K. Gustaf I:s Registratur, I, 90).

Sid. 52, r. 19. Antager man som riktig Peder Swarts upgift (Klemmings ed., 121), att konungens gästabud hållits en söndag före midsommardagen och att förhandlingarna togo sin början dagen derpå, så måste riksdagsbeslutet hafva blifvit fattadt antingen den 20 eller 27 juni. Som ständerna voro kallade till den 16 juni (trefaldighetssöndag), men det icke är troligt, att alla så ordentligt infunnit sig, att riksdagen kunde öppnas den 17 juni, så förefaller i nu antagna händelse den senare möjligheten såsom den troligaste, helst som det bref, hvaruti biskoparne förklarade, att de underkastade sig ständernas beslut, är dateradt den 27 juni. *Anjou* (Svenska kyrkoreformationens historia, II, s. 4) antager, att konungens gästabud hållits den 20 juni (Kristi lekamens fest), och i sådan händelse skulle beslutet hafva fattats den 24 juni.

Sid. 52, r. 22, 23. Att under tiden närmast efter 1527 exempel ej saknas på att biskopar deltagit i rådsmöten, är visadt af *Malmström* i Tidskrift för Literatur 1852, s. 110.

Sid. 52, r. 33. Uttrycket »sedan konung Karls räfst stod» förekommer visserligen så väl i »menige adelns både innan råds och utan» svar på konungens »framsättningar», som i »riksens råds bref på Vesterås recess» (den s. k. *recessen*), men att någon räfst i egentlig mening icke under konung Karl Knutssons tid egt rum, är visadt af *Styffe* i Bidrag till Skandinaviens historia under unionstiden, III, LXXV—LXXIX.

Sid. 58, r. 12 står genom tryckfel i denna uplaga Sture i st. f. *Sure*.

Sid. 59, not. 6. Nils Claesson nämnes som rådsherre redan 1508 (*Styffe*, Bidrag till Skandinaviens historia under unionstiden, IV, CCCXVI, not. 7).

Sid. 64. Rörande omständigheterna vid k. Kristierns tillfångatagande har *A. Heise* i sitt 1877 utgifna arbete »Kong Kristiern den anden i Norge og hans fængsling» meddelat uplysningar, som väsent-

ligen beriktiga de hittills gängse åsigterna röraude denna sak. Geijers uttryck äro dock sådana, att de i det närmaste kunna bibehållas oförändrade.

Sid. 65, r. 4. K. Kristierns son Hans dog den 11 aug. 1532. Ungefär samtidigt insattes fadern på Sönderborg, men att detta skedde samma dag torde knapt vara bevisligt. Jfr *Heise*, anf. arb. 171—173.

Sid. 66, not. 3. Att mötet i Stockholm i augusti 1526 icke var en riksdag, utan endast ett vanligt rådsmöte, är visadt af *Wingqvist*, Om Svenska representationen i äldre tider, s. 82, not. *).

Sid. 67, r. 23. 1529 betalades enligt den ingångna öfverenskommelsen 17,170 mark; 1530 betalades deremot intet, utan i stället 1531 30,318 mark och 1532 10,983 mark. (Se *Handelmann*, Die letsten Zeiten Hansischer Uebermacht im Skandinawischen Norden, 173. *Forssell*, Sveriges inre historia, s. 137, har, förmodligen genom tryckfel, 1530 för 1531 och 1531 för 1532).

Sid. 68, r. 17. Från danska sidan blef förbundet emellan Sverige och Danmark af den 2 febr. 1534 åtminstone icke ratificeradt före den 3 dec. 1536. (Se *Paludan-Müller*, Grevens Feide, I, 182—184; II, 167—174, 293—304; och *Tegel*, K. Gustaf I:s krönika, II, s. 83 f.). (Forts.)

O. A.

IV.

Om en »Svensk Historisk Tidskrift.»

Då jag för fem år sedan började utgifva *Historiskt Bibliotek* enligt dess ursprungliga plan, vågade jag knappt hoppas att kunna efter en kort tid förändra detta verk till en historisk *tidskrift*. Detta har dock skett genom benägen medverkan af många historici; den sistnämnda, mera anspråksfulla titeln har likväl aldrig af mig blifvit använd. Efter att en gång hafva åtagit mig detta arbete ansåg jag mig böra, om möjligt, dermed fortsätta tills man äfven i Sverige, likasom för längesedan skett i Danmark och Norge, betryggat utgifvandet af en fosterländsk Historisk Tidskrift, hvilket först nu, genom bildandet af en svensk Historisk Förening, kan anses hafva lyckats, hvarföre ock föreliggande årgång af Historiskt Bibliotek blifver den sista. Då Hist. Bibl:s *sluthäfte* utkommer (antagligen i Januari 1881) torde redaktionen af den nya tidskriften vara i tillfälle att utgifva dess *första* häfte. Härigenom undvikes allt afbrott, som otvifvelaktigt skulle hafva blifvit menligt och lika otvifvelaktigt inträffat derest icke, innan Historiskt Bibliotek afslutas, en historisk förening stält sig i spetsen för

den historiska tidskriften. Hade man nämligen nödgats vänta till dess någon enskild person ånyo börjat ett sådant företag, hade väntan sannolikt blifvit lång.

Det är serdeles glädjande att se, att den inbjudning, som nedan återgifves och som sedan några veckor varit spridd i landet, väckt ett ganska lifligt intresse. Så vidt man hittills kunnat döma, torde den Historiska Föreningen komma att erhålla ett så stort antal medlemmar att, oaktadt den serdeles låga årsafgiften, Föreningens ekonomiska ställning blifver, enligt gjorda beräkningar, betryggad. De personer som önska i Föreningen ingå, men icke hafva tillgång till de utlagda listorna, kunna skriftligen anmäla sig hos undertecknad. Det är att antaga, att med den norska och den danska historiska föreningen öfverenskommelse blifver träffad om rättighet för den ena föreningens medlemmar att erhålla de båda andras tidskrifter till betydligt nedsatt pris.

Stockholm i Mars 1880.

Carl Silfverstolpe.

Inbjudning

till bildande af en

Svensk Historisk Förening.

Få länder kunna uppvisa en sådan historia som Sverige. Vare sig man betraktar de ledande personligheterna eller samhällsutvecklingen, bär hon en prägel af storhet, ädelhet och rikedom, som ej kan undgå att hos utländingen väcka undran och aktning, hos Sveriges egna söner kärlek och vördnad. En yttring af denna svenskens kärlek till sina stora minnen är det intresse, hvarmed den fosterländska häfdaforskningen alltid omfattats i vårt land, den aktningsvärda utveckling hon redan vunnit och det betydliga antalet af dem, som hos oss egna sig åt historisk forskning och historiska studier. Men emellan historiens många idkare och vänner i vårt land har hittills icke funnits något närmare samband, någon rätt samverkan. Denna brist, som blir allt mera känbar, ju mer samarbetet gör sig gällande på andra vetenskapsområden, har haft till följd, att många värderika bidrag till kännedomen om vårt folks förflutna lif i saknad af uppmuntran och understöd förblifvit ofullbordade eller okända och otillgängliga för den historiska forskningen. Det är för att fylla denna brist, som undertecknade taga sig friheten härmed inbjuda till bildande af en svensk historisk förening. En förening af denna art har sedan längre tid egt bestånd i vårt grannland Danmark, och en dylik har för några år sedan bildats äfven i Norge; båda dessa föreningar hafva vunnit stor utbredning och kraftigt bidragit att främja både

den historiska forskningens sak och allmänhetens intresse för den samma. I enahanda syfte skulle äfven den svenska föreningen verka. Ett bland hennes förnämsta syftemål är att grunda och vidmakthålla en historisk tidskrift, redigerad efter en sådan plan, att den borde blifva af intresse ej blott för fackmän, utan äfven för hvarje historiskt bildad person, för en hvar som älskar fosterlandets häfder. När tillgångarne sådant medgifva, borde föreningen understödja äfven andra historiska skrifters utgifvande samt främja andra med föreningens ändamål sammanhängande företag. Den Styrelse, som skall vårda föreningens angelägenheter och som bör hafva sitt säte i Stockholm, utses å första allmänna mötet i maj detta år. Med afseende härpå torde alla listor före den 1 maj d. å. insändas till kammarherre *C. Silfverstolpe* (adr. Stockholm, riksarkivet). Årsafgiften, hvars belopp föreslås till 5 kronor, utgår från och med år 1881, och berättigar till erhållande af föreningens tidskrift, som skall utgifvas från början af samma år.

Stockholm i Februari 1880.

R. M. Bowallius.
Riksarkivarie.

F. F. Carlson.
f. d. Statsråd.

Hans Forssell.
Statsråd.

And. Fryxell.
Professor.

Henning Hamilton.
f. d. Statsråd.

S. F. Hammarstrand.
Professor.

Bror Em. Hildebrand.
f. d. Riksantiqvarie.

Hans Hildebrand.
Riksantiqvarie.

J. Johansson.
Led. af Andra Kammaren.

G. E. Klemming.
K. öfverbibliotekarie.

Carl Gustaf Malmström.
Statsråd.

P. v. Möller.
Ryttmästare.

C. T. Odhner.
Professor.

G. A. Sparre.
Riksmarskalk.

C. G. Styffe.
Bibliotekarie.

A. N. Sundberg.
Erkebiskop.

V. E. Svedelius.
Professor.

M. Weibull.
Professor.

C. Fr. Wærn.
President.

OM

SVERIGES FÖRHÅLLANDE TILL RYSSLAND

UNDER

KONUNG GUSTAF IV ADOLFS

FÖRMYNDARSTYRELSE

AF

F. J. BÆHRENDTZ.

I.

De otryckta källor, till hvilka i det följande hänvisas, förefinnas, då ej annorlunda uppgifves, i riksarkivet. (R. P.) betecknar, att det åberopade aktstycket förvaras bland Reuterholms efterlemnade papper i Utrikesdepartementets arkiv.

Att Europas monarker med oblida ögon betraktade utbrottet af den stora franska revolutionen, var helt naturligt. Det starkaste intrycket af densamma rönte dock Gustaf III. Genom personlig vänskap fästad vid den bourbonska konungafamiljen, hvilken han hade att tacka för så mycket, kunde han icke med likgiltighet åse densammas förödmjukande, öfvertygad som han dertill var, att revolutionens åtgöranden inneburo idel faror icke blott för Frankrike utan äfven för Europa i sin helhet. Hans gamla hat till allt hvad folkfrihet hette stegrades genom revolutionens excesser till den största möjliga höjd. »Den oupphörliga inquietude och den utmärkta ifver», säger Schröderheim, »hvarmed konung Gustaf III deltog uti de franska oroligheterna, kunde ej annat än förundra och nästan förarga. Vid bordet, i umgänget var sällan fråga om annat. All annan lektyr cederade åt Moniteuren, åt Journal de Paris och avisorna. Qvinnfolken måste resonnera derom, och uti konseljerna afbröt detta ämne öfverläggningarna» [1]). Det var emellertid ingalunda Gustaf III:s afsigt att låta det stanna vid blotta ord. Han ville tvärt om verksamt ingripa i förhållandena och återställa den gamla ordningen i Frankrike. Han hoppades, att såmedelst icke blott kunna återförskaffa Sverige dess forna anseende bland Europas makter utan äfven vinna mera reela fördelar för sig och sitt land. Norges förvärfvande lekte städse för hans håg, och med de subsidier, han väntade från åtskilliga håll, trodde han sig kunna upphjelpa sina förstörda finanser.

Omedelbart efter freden i Värälä började han se sig om efter bundsförvandter. Många skäl hänvisade honom härvid till hans gamla fiende, Katarina II. Det gälde nämligen icke blott att finna en bundsförvandt, hvilkens medverkan han kunde påräkna för sina franska planer; han hade äfven att afvända faran för Katarinas hämnd för de sår, det nyss slutade kriget tillfogat henne, och detta, insåg han, kunde ske endast genom ett gemensamt politiskt system. Att ett sådant kunde byggas på den omhvälfning, som pågick i Frankrike, syntes också högst sannolikt. Sedd från Katarinas ståndpunkt, måste revolutionen naturligtvis förefalla vederstyggligare än någonsin. Också sparade hon icke heller på bittra uttalanden mot densamma, och allt

---

[1]) Schröderheims anteckningar, s. 115.

tycktes antyda, att hon i denna fråga fullkomligt samstämde med Gustaf III. Denne tvekade derför icke att begära vänskap och förbund med henne, i synnerhet som han genom sin fred med Ryssland stött ifrån sig sina förra vänner: England, Preussen och Turkiet och risken att under dessa oroliga tider stå ensam tvingade honom att söka sig en bundsförvandt, hvarhelst han kunde finna en sådan. Resultatet blef den bekanta Drottningholmstraktaten af den 19 Oktober 1791, genom hvilken Katarina II bland annat förband sig att betala Sverige 300,000 rubel i årliga subsidier.

Denna traktat innehåller dock intet rörande de franska angelägenheterna. I dessa blef det ej så lätt att komma öfverens, som Gustaf III möjligen förestält sig. Katarina hade andra saker, som lågo henne närmare om hjertat än de franska. Polen hade nemligen under hennes krig med Turkiet och Sverige allt mer och mer undandragit sig det ryska förmyndarskapet, och af allt kunde man sluta, att en katastrof i ett eller annat afseende förestod. Den kom också den 3 Maj 1791, då den af Ryssland garanterade författningen omstörtades. Detta förlorade inflytande gälde det nu att återtaga. Under sådana förhållanden hade den ryska kejsarinnan ingen lust att djupare indragas i de franska angelägenheterna, hur mycket hon än var upptänd af hat mot revolutionen. Men af icke mindre vigt för henne var det att söka få sina grannar sysselsatta vesterut, på det att hon sjelf skulle få fria händer i öster. »Jag bryr mitt hufvud», skall hon i December 1791 hafva yttrat till en förtrogen, »för att inveckla hofven i Wien och Berlin i de franska angelägenheterna. Det preussiska skulle redan gå; men Wienerhofvet blir stående». Samtidigt skref hon till Osterman: »De (hofven) förstå mig icke. Har jag orätt? Det finnes skäl, som man ej kan säga; jag vill inblanda dem i affärerna för att få fria händer; jag har många ofärdiga företag, och det är nödvändigt, att de äro sysselsatta för att icke störa mig» [1]. För den skull gaf hon sig sken af den lifligaste önskan att bidraga till revolutionens kufvande, alltid likväl noga aktande sig att ingå någon förbindelse, som kunde hindra hennes planer på Polen. Icke ens i den anfallsplan, som hon sjelf i början af 1792 tillstälde åtskilliga makter, deribland äfven Sverige, omnämnde hon med ett ord, i hvad mån hon sjelf ämnade deltaga i striden. För detta förhållande var Gustaf III ej alldeles blind, men hans brinnande åtrå att uppträda till den franska monarkiens hjelp förledde honom icke desto mindre att sätta allt för stor tillit till Katarinas fagra ord.

Konungens plan gick som bekant ut på bildandet af ett stort förbund, som med vapenmakt skulle återupprätta Frank-

[1] *Ssolovjoff*, Geschichte des Falles von Polen (Gotha 1866), s. 258 noten.

rikes skakade konungatron. Sjelf önskade han högsta ledningen af företaget och erbjöd för sin del 16,000 man infanteri och 2,600 man kavalleri utom nödigt artilleri och tross. Dessa trupper skulle i förening med Rysslands kontingent användas till en landstigning på Normandiets eller Flanderns kust [1]). Förhållandena voro dock ingalunda gynsamma för denna plans realiserande [2]). Kejsar Leopold II, som väl borde varit mest intresserad af sin systers och svågers öde, hade ingen lust att kasta sig i krig med Frankrike. Oafsedt de jäsningsämnen, som förefunnos inom hans egna länder, insåg han allt för väl, att Polens öfverväldigande genom Ryssland skulle blifva närmaste följden, så snart Österrike blefve upptaget på annat håll. Å andra sidan var han alldeles icke benägen att medverka till återställandet af Frankrikes gamla absoluta konungadöme, hvars makt Tyskland så ofta till sin olycka fått erfara. En inskränkning af den kungliga myndigheten i Frankrike var från hans ståndpunkt högeligen önskvärd. Den betydde för honom ett sjunkande af detta lands europeiska maktställning. Emigranterna och deras förespråkare, Katarina II och Gustaf III, hvilka yrkade på fullkomligt återställande af allt hvad revolutionen omstörtat, voro föremål för hans stora misstroende. Deras uppmaningar att kraftigt uppträda mot Frankrike tjenade endast att ännu mera styrka honom i hans åsigt om nödvändigheten af fredens upprätthållande. Föga större stridslust visade till en början Preussen. Fredrik Wilhelm II var visserligen för sin enskilda del vida mera uppretad mot revolutionèn än kejsaren, men förmåddes af sina ministrar att i denna fråga intaga samma ställning som Österrike. Beträffande enväldets återställande i Frankrike samstämde de båda tyska makterna fullkomligt. England uttalade sig bestämdt för neutralitet; om denna makt trodde man sig i öfrigt veta, att ministèren Pitt till och med hyste en afgjord förkärlek för den franska nationalförsamlingen.

Ryssland låtsade deremot större benägenhet för planen, och med denna makt förde Gustaf III under vintern 1791—92 ganska lifliga underhandlingar rörande densamma. Fåfängt försökte han dock aftvinga Katarina någon bestämd förklaring angående de mått och steg, hon ämnade vidtaga mot revolutionen. Visserligen vägrade hon ej att ingå på förslaget om en gemensam landstigning någonstädes på Frankrikes kust, men i öf-

[1]) Om Gustaf III:s förhållande till den franska revolutionen se: *Schinkel-Bergman*, Minnen ur Sveriges nyare Historia, II (Stockholm 1853), *Geffroy*, Gustave III et la cour de France (Paris 1867), *Manderström*, Om Gustaf III:s yttre politik under de två senaste åren af dess regering (Stockholm 1859) och *Cederstråle*, Bidrag till kännedomen om underhandlingarna efter freden i Värälä angående förbundet med Ryssland (Stockholm 1866).

[2]) Se bland andra *Sybel*, Geschichte der Revolutionszeit (Düsseldorf 1877).

rigt var hennes svar på det hela uppskjutande: tidpunkten dertill vore ännu icke kommen; innan man öfverginge till handling, måste man försäkra sig om Österrikes, Preussens och öfriga makters biträde, så att anfallet kunde ske samtidigt från alla håll. Å andra sidan försummade hon dock icke att smickra konungen och vidmakthålla hans ifver för saken, under det att hon sköt skulden för sin overksamhet på kejsar Leopold. Längre fick konungen henne aldrig. Ännu den 13 April 1792 skref Stedingk, Sveriges ambassadör i Petersburg: »Det är omöjligt att förmå H. M. Kejsarinnan eller hennes ministrar att yttra sig om de mått och steg, som böra vidtagas, annorledes än med ett: »vi få se hvad kuriren från Wien medför» [1]). Med Spanien, hvilket äfven syntes hågadt att deltaga i striden, underhandlades samtidigt om subsidier till den föreslagna expeditionen. Gustaf III begärde 12 millioner livres och ett kreditiv för allt hvad utgifterna kunde komma att öfverstiga denna summa. Härpå tycktes också det spanska hofvet till en början vara villigt att ingå, men uppsköt städse afgörandet. Fyra millioner beviljades dock att utgå i April 1792. Dessförinnan störtades emellertid Florida Blanca, och hans efterträdare Aranda visade ingen lust att uppfylla hans förbindelser. Tvärt om lade han i dagen ganska stora sympatier för de franska revolutionärerna. Underhandlingarna om subsidietraktaten med Sverige afstannade derför helt och hållet, och alla penningsändningar uteblefvo.

Hertig Karl, som efter Gustaf III:s död öfvertog regeringen såsom förmyndare för den ännu icke fjortonårige Gustaf Adolf, uppgaf helt och hållet de vidt sväfvande franska planerna, hvilka han ansåg oförenliga med landets förstörda finanser och rent ut kallade Don Quixotska [2]). Men som han befarade, att Katarina II skulle med ovilja betrakta omslaget i den svenska politiken, och sådant måste undvikas för att icke möjligen gå miste om de ryska subsidierna, hvilka en längre tids vana vid dylika inkomster gjorde rent af nödvändiga för den svenska statskassan, låtsade han ett intresse för de franska angelägenheterna, hvilket han ingalunda egde. Han förklarade den ryska kejsarinnan, att han i dessa saker ämnade föra samma politik som den aflidne konungen. För tillfället befunne han sig dock i en ställning, som icke tilläte honom att i sin helhet fullfölja de planer, denne uppgjort rörande detta ärende. Han ville likväl icke upphöra att öfverlägga med kejsarinnan om de åtgärder och förklaringar, som kunde föranledas af Frankrikes närvarande ställning, men

[1]) Stedingks dep. af den 13 April 1792.
[2]) Hertigen till Reuterholm den 25 Maj 1792 (R. P.) Ett utdrag ur detta bref är meddeladt hos *Schinkel-Bergman*, III, s. 11, not. 6. Ordalagen afvika dock der i icke ringa mån från originalet.

tillade, att omständigheterna hindrade afsändandet utom Sveriges gränser af en så betydlig truppstyrka, som konungen derför afsett [1]). Samtidigt öfversände han några utdrag ur Fersens depescher från Brüssel och lofvade att fortfarande meddela de underrättelser, han erhölle om förhållandena i Frankrike. Han föreslog vidare fortsättandet af den personliga skriftvexling, som egt rum mellan kejsarinnan och den aflidne konungen, och så snart han genom Stedingk fått veta, att Ryssland återkallat sin minister i Paris, skyndade han sig att gifva Sveriges chargé d'affaires derstädes — ambassadören Staël von Holstein var redan förut hemkallad — order att äfven lemna den franska hufvudstaden under förebärande af en tids tjenstledighet [2]).

De franska prinsarne, som efter underrättelsen om Gustaf III:s död sändt en baron Damas till Stockholm för att yttra sitt deltagande och utforska, hvad hertigen ämnade göra för Frankrike, måste deremot nöja sig med ett artigt, men intetsägande bref, och om Ludvig XVI sjelf yttrade hertigen i ett bref till Reuterholm, att det var en stackare, som hvarken ville eller kunde blifva hjelpt» [3]). Men hade hertigen sålunda ingen lust att uppträda för den sjunkande konungamakten i Frankrike, så var det än mindre hans mening att blottställa sig genom att visa lagstiftande församlingen något tillmötesgående. Baron Taube, som i början af förmyndarstyrelsen skötte utrikes ärendena, förmådde honom till och med att utfärda befallning att skjuta på alla franska fartyg, som visade sig i svenska hamnar. Denna befallning återtogs dock snart, sedan man lyckats öfvertyga hertigen om faran deraf för Sveriges handel [4]). Det sändebud, Verninac de St. Maur, som i medlet af Maj anlände till Stockholm för att der representera Frankrikes intressen, blef icke erkändt [5]) — ett förhållande, som hertigen icke försummade att genast delgifva den ryska kejsarinnan [6]).

---

[1]) Memoir från hertigen till Katarina II från början af April 1792 (R. P.). Den medföljde en dep. till Stedingk af den 13 April för att af honom tillställas Katarinas gunstling Suboff. Jfr *Manderström* s. 17. Ännu den 27 Maj skrifver Stedingk: »En attendant que je soit instruit des intentions de V. A. R. à ce sujet (de franska angelägenheterna) j'affirme toujours, qu'Elle persiste dans les projets du feu roi, autant que la situation des affaires intérieures pourra le permettre».

[2]) Hertigen till Stedingk den 16 Maj 1792 och till Katarina den 23 s. m. (R. P.).

[3]) *Schinkel-Bergman*, III, s. 8 f. och hertigens förut anförda bref till Reuterholm af den 25 Maj 1792.

[4]) *Lars von Engeström*, Minnen och Anteckningar (Stockholm 1876) I, s. 188.

[5]) Cirkulärdepesch till Sveriges sändebud vid främmande hof af den 25 Maj 1792.

[6]) Hertigen till Katarina II den 23 Maj 1792. Redan dagen efter Verninacs ankomst — han anlände på aftonen den 15 Maj — meddelades beslutet att icke erkänna honom såsom minister i ostensibel depesch till Stedingk.

Dennas uppmärksamhet var för ögonblicket helt och hållet riktad på de polska angelägenheterna. Fri från turkarne genom freden i Jassy den 9 Jan. 1792 och på grund af girondens uppträdande i Paris ingalunda betviflande det snara utbrottet af ett krig mellan Österrike och Frankrike, gaf hon i början af April sina härar befallning att framrycka mot Polen, under det att Felix Potocki träffade de nödiga förberedelserna för den konfederation, som sedermera proklamerades i Targovice [1]). Fredrik Wilhelm II var vunnen genom hoppet om en polsk provins, hvaremot Österrike, der den unge Frans II den 1 Mars efterträdt sin fader, ännu visade benägenhet att hålla på Polens återupprättelse. Till stor glädje för Katarina förklarade dock lagstiftande församlingen i Paris den 20 April krig mot Österrike [2]), och då denna makt sedan den 7 Februari stod i förbund med Preussen, blef äfven detta senare indraget i striden, så mycket lättare, som Fredrik Wilhelm nu var synnerligen ifrig för saken, sedan en polsk provins börjat hägra för honom såsom godtgörelse. Härigenom fick Katarina visserligen fria händer i Polen, men då hon just nätt och jemt börjat framryckningen och invändningar från de tyska makternas sida ännu kunde medföra stora faror, så var det af vigt för henne att fortfarande stå väl med dessa. Hon fortsatte derför sin gamla politik att hyckla ifver för kriget mot revolutionen, förespeglande Rysslands deltagande i detsamma [3]). Samtidigt förklarade ryske ambassadören i Stockholm, grefve Stackelberg, vid enskildt företräde hos hertigen den 24 Maj, att kejsarinnan ämnade låta 15,000 man begifva sig landvägen till Rhen att der förena sig med de preussiska trupperna och samfäldt med dem uppträda mot Frankrike; hon önskade nu att Sverige måtte i samma afsigt låta en kår trupper af 6—8,000 man transporteras till Tyskland att der förena sig med de ryska [4]). Några dagar senare, den 29 s. m., förnyades Rysslands begäran om svenska truppers utrustande mot Frankrike i en memoir, som Stackelberg då aflemnade till hertigen. Katarina förklarade deri, att då hon grundat sina mått och steg på de af konung Gustaf framstälda förslagen, så kunde hon ingalunda afstå från Sveriges materiela medverkan, men vore benägen att rätta omfånget deraf efter omständigheterna. Hon ville derför glömma, hvad den aflidne konungen utlofvat, och afstå från en landstigningsexpedition, men fordrade i stället, att 6—8,000 man svenska trupper skulle förena sig med den ryska armé, som hon hade för afsigt att af-

[1]) *Sybel*, II, s. 128 ff.

[2]) Stedingk skrifver derom den 9 Maj 1792, just som underrättelsen om krigsförklaringen anländt till Petersburg: »L'Impératrice en est dans le joye de son coeur».

[3]) *Sybel*, I, s. 482 f.

[4]) Dep. till Stedingk af den 25 Maj och 7 Juni 1792.

sända [1]). De ryska ministrarne läto Stedingk derjemte veta, att man för den förestående expeditionen mot Frankrike äfven påräknade 6000 danskar, hvilka borde förena sig med ryssar och svenskar [2]). Framställning gjordes också derom i Kjöbenhavn [3]), hvarjemte Stackelberg begärde hertigens diplomatiska medverkan för att förmå Danmark att taga del i striden [4]). Detta var Katarinas svar på hertigens memoir från April.

Sannolikt åsyftade hon dermed endast att blända hofven i Wien och Berlin, då hon väl icke, åtminstone för det närvarande, hade allvar med sitt tal om Rysslands deltagande i kriget mot revolutionen. Med hennes intressen stämde det för öfrigt bäst öfverens, att äfven Sverige komme att stå utom kampen. Det skulle då icke hafva så lätt att sedan återknyta förbindelsen med sin gamle allierade, Frankrike, i händelse Bourbonernas makt der blefve återstäld. Så mycket lättare skulle det deremot vara för henne att under sådana förhållanden upprätthålla sitt inflytande i Sverige. Att hertigen skulle bifalla hennes fordran torde hon nog icke hafva befarat, äfven om hon på grund af hans försäkringar möjligen trodde, att hans önskningar lågo åt det hållet. Sveriges svåra financiela nöd var henne väl bekant liksom ock det spanska hofvets förändrade ställning till subsidiefrågan. Stedingk förmodade till och med, att hennes begäran om Danmarks deltagande i den föreslagna expeditionen framstälts allenast för att göra ett afslag så mycket säkrare [5]). Någon farhåga, att Sverige under dåvarande förhållanden skulle lägga hinder i vägen för hennes polska planers genomförande, torde hon ej hafva hyst. För att likväl i detta afseende känna den svenska regeringen på pulsen lät hon Stackelberg vid audiensen den 24 Maj äfven öfverlemna den förklaring, som hon utfärdat med anledning af anfallet på Polen.

I Stockholm voro meningarna delade rörande det svar, som borde lemnas på Rysslands framställningar. Hertigens officiele rådgifvare, ännu samtlige gustavianer, och derför ifrande för fullföljandet af de franska planerna, yrkade, att man skulle begära ökad hjelp af kejsarinnan i stället för den uteblifna spanska; men hertigen sjelf, hvilken befarade, att Katarina »skulle vara glad att binda honom med guldband för att snärja honom in i denna trassliga härfva», omfattade i stället den utväg, som föreslogs honom af en bland de hemliga rådgifvare, hvilka redan tidigt vunnit hans öra, nemligen att taga de spanska subsidiernas uteblifvande till förevändning för de ryska fordringarnas afböjande. I en konfidentiel not till Stackelberg af den 5 Juni påpekades,

[1]) *Manderström*, s. 17. Aktstycket finnes i Utrikesdepartementets arkiv.
[2]) Stedingks dep. af den 27 Maj 1792.
[3]) *Holm*, Danmark—Norges Udenrigske Historie (Kjöbenhavn 1875), I, s. 46.
[4]) Hertig Karl till Reuterholm den 25 Maj 1792.
[5]) Stedingks dep. d. 27 Maj och 14 Juni 1792.

hurusom förändringen i det spanska kabinettet vållat dröjsmål med de lofvade subsidiernas betalande. Som det emellertid varit den aflidne konungens tydliga afsigt att blott under vilkor af tillräckligt understöd från Spanien handla fiendtligt och sätta sina trupper i rörelse, så kunde hertigen i sin egenskap af regent och förmyndare för konungen, sin brorson, ännu mindre öfverskrida dessa af salig konungen faststälda grunder, i synnerhet nu, då landets inre belägenhet i så många afseenden satte sig deremot. För att emellertid visa sin goda vilja tillade hertigen, att han blott afbidade de vilkor spanska kabinettet godkänt för att sedan allvarsamt vidtaga alla nödiga mått och steg för ett verksamt ingripande i Frankrikes angelägenheter; baron Ehrensvärd, konungens minister i Madrid, hade mottagit de bestämdaste order att å sin sida göra allt för att förmå spanska kabinettet att uppfylla de förbindelser, af hvilka Sveriges deltagande berodde. Beträffande de polska angelägenheterna åtnöjde sig hertigen med den förklaringen, att han i det gjorda meddelandet igenfunnit otvetydiga bevis på det utmärkta förtroende, som i högstsalig konungens tid blifvit på ett så lyckligt sätt befästadt emellan de begge hofven, och hvilket hertigen alltid skulle söka att bibehålla [1]. Danmarks svar blef ett ännu bestämdare afslag [2]. Om denna makt nämndes icke ett ord i den svenska noten. Hertigen, hvilken liksom Gustaf III hyste stort misstroende till densamma, ville icke ingå i någon närmare förbindelse med den. Men som han å andra sidan icke heller ville stöta sig med Ryssland, gaf han Ehrenheim, som då var Sveriges chargé d'affaires i Kjöbenhavn, order att hålla sig fullkomligt passiv i frågan [3].

Vid det ryska hofvet fann man sig fullkomligt tillfredsställd af hertigens svar. De nordiska makternas vägran att deltaga i kriget mot Frankrike kunde mycket väl tjena till förevändning att uppskjuta Katarinas egna löften i detta afseende. Beträffande Polen skingrade den svenska noten alla farhågor för inblandning från Sveriges sida, om man i Petersburg möjligen hyst några sådana. Markoff, som var allrådande hos Katarinas dåvarande gunstling, Platon Suboff, skall hafva yttrat om densamma, att deri icke låge något ondt, och vice kanslern Osterman förklarade den svenske ambassadören, att kejsarinnan icke kunde fordra omöjligheter [4]. Sjelf skref denna ett ytterst vänligt bref till hertigen, deri hon sade sig väl inse, att spanska hofvets ändrade beslut måste inverka på de mått och steg hertigen kunde taga; hon hoppades dock, att man snart skulle lyckas omstämma detta hof och återupptaga underhandlingarna [5]. Härmed afstannade

[1]) *Schinkel-Bergman*, III, bil. 7 och 8.
[2]) *Holm*, I, s. 47.
[3]) *Schinkel-Bergman*, III, bilaga 5.
[4]) Stedingks dep. af den 22 Juni 1792.
[5]) Katarina till hertig Karl den $^{15}/_{26}$ Juni 1792 (R. P.).

för denna gång meningsutbytet rörande de franska angelägenheterna, och Sverige fick till glädje för både regent och folk bibehålla sin neutrala ställning.

Under de första månaderna af sin styrelse hade hertigen icke blott bibehållit den gamla embetsmannapersonalen från Gustaf III:s tid, utan äfven förstärkt densamma med inkallade äldre gustavianer, såsom Toll m. fl. Men som hans åsigter vare sig det gälde den inre eller yttre politiken ingalunda öfverensstämde med traditionerna från den aflidne konungens dagar, vände han snart sitt förtroende till helt andra män, särskildt den nyligen hemkomne ambassadören i Paris, baron Staël von Holstein, och öfverstekammarjunkaren, baron Karl Georg Bonde. Samtidigt skref han det ena brefvet efter det andra till sin gode vän Reuterholm, hvilken då vistades på utrikes resa, uppmanande honom att skyndsamt komma hem [1]. Den 3 Juli 1792 anlände också denne till Stockholm, der han genast tog regeringstömmarna i sin hand. Från denna tid börjar det dittills goda förhållandet till Ryssland blifva allt mera spändt.

Redan Verninacs qvarstannande i Sverige, oaktadt den svenska regeringen lofvat hans snara aflägsnande, samt det umgänge han plägade med Staël von Holstein, hvilkens förtroende hos hertigen icke var någon hemlighet i Petersburg, väckte derstädes ovilja [2]. Katarina II, som sjelf i medlet af Juli utvisade Frankrikes chargé d'affaires, M. Genet, ur sina stater [3], lät förstå, att den svenska regeringen borde förfara på samma sätt med Verninac. Härtill var man dock ingalunda hågad i Stockholm, der Verninac möjligen redan gjort några förespeglingar om penningunderstöd från Frankrike, i fall den svenska regeringen afhölle sig från fiendtligheter mot detsamma [4]. Verninacs afvisande förklarades omöjligt, emedan Frankrike deraf kunde taga sig anledning att skada Sveriges handel i Medelhafvet; såsom minister vore han ju icke erkänd, tillade man, och att han såsom privatman plägade umgänge med Staël vore obilligt att klandra [5]. Något vidare skriftvexling förekom icke i frågan. Verninac, som icke lyckades utverka sitt erkännande af den svenska regeringen, lemnade fram på hösten Sverige.

Större blef den spänning, som orsakades genom de nya styrelsegrundsatser Reuterholm gjorde gällande och den förändring i den högre embetsmannapersonalen, som genom honom åvägabragtes. Gustavianernas aflägsnande från styrelsen och de planer, dessa tillskrefvo Reuterholm mot Gustaf Adolfs person och makt, oroade

[1] Hertigen till Reuterholm den 4 och 27 April 1792 m. fl. bref (R. P.).
[2] Stedingks dep. af den 14 Juli 1792 och 17 Jan. 1793.
[3] Stedingks dep. af den 19 Juli 1792.
[4] Jfr *Schinkel-Bergman*, III, s. 31 och *Adlerbeth*, Anteckningar, II, s. 148 noten.
[5] Dep. till Stedingk af den 27 Juli 1792.

högeligen Katarina II,[1]) hvilken ville gälla för att hafva öfverflyttat sin vänskap för den aflidne konungen på sonen och redan nu umgicks med tanken på ett giftermål mellan honom och sin sondotter Alexandra [2]). Särskildt harmades hon öfver Lars von Engeströms utnämning till hofkansler, då hon på grund af hans föregående uppträdande i Polen betraktade honom såsom utpräglad rysshatare och sin personlige fiende. Engeströms ungdomsvän, ambassadsekreteraren Jennings, skrifver derom från Petersburg den 23 September. »Din utnämning till hofkansler uppfattas här föga annorlunda än såsom ett fredsbrott deraf ofelbart skulle uppstå begge rikena emellan till följd af en säker förändring i systemet, som af ditt kända inflytande och ditt hat till detta land vore att förvänta» [3]). Tryckfrihetsförordningen och mildheten mot konungamördarne voro äfvenledes föremål för Katarinas stora missnöje [4]). Ryske ministern Stackelberg slöt sig öppet till det störtade partiet, han höll hemliga sammankomster i sitt hus och sökte på allt sätt upphetsa stämningen mot regenten och hans omgifning. Lars von Engeström bemötte han med uppenbar och afsigtlig ohöflighet, och icke ens mot hertigen sjelf visade han alltid tillbörlig takt i sitt uppförande [5]). Visserligen lät Katarina upprepade gånger förklara den svenske ambassadören i Petersburg, att detta hennes ministers beteende vore alldeles stridande mot hans instruktioner, hvilka i stället ålade honom att på intet vis inblanda sig i Sveriges inre angelägenheter eller taga parti för eller mot någon, hvem det än vore, och Stedingk

[1]) Stedingks dep. af den 27 Juli, 6 och 24 Augusti 1792.

[2]) Den 17 Jan. 1793 skrifver Stedingk härom: »Ce que je n'ai jamais dire clairement à V. E. par ce que je n'ai fait que le deviner, c'est que l'Imp. désire beaucoup le mariage de sa petite fille ainée, qui aura 10 ans le 9 Août prochain, avec notre jeune roi. Jamais cependant l'Imp. ne m'en a fait l'honneur de m'adresser; mais je croirais presque, qu'il a été question de ce mariage dans la correspondance de S. M. avec l'Imp. ou dans ses entretiens particuliers avec le général Pahlen et Mr de Stackelberg. Longtemps même avant la mort du roi le public de Pétersbourg s'en entretenait comme d'une affaire arrangée, et je sais que l'Imp. en a parlé devant quelques personnes qui sont de sa petite société comme d'une chose qui se ferait probablement, et qui lui faisait grand plaisir.»

[3]) *Engeström*, II, s. 187 noten. Såsom svar på Jennings bref skrifver Engeström den 4 November 1792 bland annat: »Hvad Ryssland angår, så hade jag kanske ej gjort förbundet, om man rådfrågat mig och det varit ogjordt; men sedan det är gjordt, skall det obrottsligen hållas och aldrig skall man få skäl att i den punkten klaga öfver mig.»

[4]) Stedingks dep. af den 17 Jan. 1793.

[5]) *Engeström*, II, s. 188, *Holm*, I, s. 44 samt dep. till Stedingk af den 17 Augusti, 2 och 7 September 1792. I dep. af den 17 Aug. heter det: »Il (Stackelberg) s'est permis des expressions excessivement déplacées contre le duc. Il a une morgue dont l'habitude peut être contractée par lui en Pologne, mais qui est mal en place en Suède, où il ne s'aperçoit sans doute pas lui même, combien peu elle impose, et il affecte un air et un ton de froideur. Dans son intimité il admét des personnes dont les sentiments et la conduite ne peuvent que déplaire au Régent.»

var äfven af den öfvertygelsen, att så verkligen var förhållandet [1]), men någon förändring i Stackelbergs uppträdande förmärktes icke. Någon sådan var så mycket mindre att vänta, som Katarina sjelf icke kunde dölja sitt missnöje med tilldragelserna i Sverige. På hennes order gjorde Stackelberg i slutet af Augusti formliga föreställningar mot förändringarna i embetsmannapersonalen, antydande, att de lätteligen skulle kunna uppväcka tvifvelsmål om det vänskapliga förhållande, som egde rum mellan de begge hofven.

Den svenska regeringen var emellertid ingalunda hågad att tillåta en dylik inblandning i Sveriges inre angelägenheter. I ett enskildt bref till Katarina af den 29 Augusti protesterade hertigen på det bestämdaste mot densamma, hvarjemte Stedingk fick order att på samma sätt besvara möjligen förnyade försök [2]). Naturligtvis minskades härigenom på intet vis Katarinas missnöje med den svenska styrelsen [3]), men som hon ännu var långt ifrån på det klara med den polska frågan, fann hon sig föranlåten att beqväma sig till ett slags sötsur ursägt [4]), hvarmed man dock i Stockholm blef fullt belåten, i synnerhet som Stackelberg samtidigt började iakttaga ett mera passande uppförande [5]).

Belåtenheten blef dock icke långvarig. Inom kort började Stackelberg ånyo sina stämplingar [6]) och dref dem slutligen så långt, att den svenska regeringen ansåg sig icke längre kunna tåla dem. Allt ifrån December äro depescherna till Petersburg uppfylda af de bittraste klagomål öfver hans uppträdande, beledsagade af ifriga uppmaningar till Stedingk att göra allt för hans snara återkallande [7]). I Januari 1793 skref hertigen derjemte ett enskildt bref till Katarina, deri han, klagande öfver Stackelberg, begärde att denne ögonblickligen skulle återkallas och en annan ambassadör utnämnas i hans ställe [8]). Tidpunkten härför

---

[1]) Stedingks dep. af den 30 Juni, 10 Aug., 14 och 24 Sept. 1792. I den sistnämnda dep. redogör Stedingk för ett samtal med Suboff rörande Stackelberg: »Après toutes ces déclarations», tillägger han, »que je crois sincères de la part de l'Imp., je dois croire que Monsieur de Stackelberg suit dans sa conduite moins les instructions que son caprice et ses préventions».

[2]) *Schinkel-Bergman*, III, bil. 17 och 18.

[3]) I en skrifvelse från Katarina till Romanzov i Frankfurt (slutet af 1792) heter det rörande Sverige: »celle-ci a présentement pour tuteur de son jeune roi un des chefs de cette engeance mystique de Théosophes qui travaille au renversement de la religion chrétienne et des trônes; la Suède est rongée de démocratie, le jeune roi est menacé et ses jours ne sont pas en sûrété. *Ssolovjoff*, s. 368.

[4]) *Schinkel-Bergman*, III, bil. 19.

[5]) Dep. till Stedingk af den 12 Oktober 1792.

[6]) Jfr polisrapporterna hos *Schinkel-Bergman*, III, bil. 23 och *Sturzen-Becker*, Reuterholm (Stockholm—Kjöbenhavn 1862), s. 147 ff.

[7]) Dep. till Stedingk från Dec. 1792—Mars 1793.

[8]) *Schinkel—Bergman*, III, bil. 23. För att så mycket säkrare vinna det åsyftade målet sändes öfverste Stedingk vid samma tid till Petersburg såsom särskild underhandlare om saken. *Adlerbeth*, II, s. 196. Jfr bref från öfver-

var onekligen väl vald, om ock den svenska regeringen omedvetet. Jäsningen i Polen och Englands uppträdande mot den ryska eröfringspolitiken gjorde för ögonblicket Katarina II svåra bekymmer, samtidigt med att underrättelserna från Konstantinopel talade om det franska inflytandets stigande derstädes och såsom följd deraf turkiska rustningar mot Ryssland. På Preussen var hon visserligen säker, sedan hon i medlet af December 1792 förklarat sig bifalla dess begäran om polskt område, och den 23 Januari 1793 undertecknades delningstraktaten, men beträffande Österrike fruktade hon högeligen, att det skulle gifva efter för Englands fredsmaningar och gemensamt med denna makt sätta sig emot hennes planer [1]). Frankrikes krigsförklaring mot sjömakterna skingrade visserligen en stor del af dessa farhågor, men som ställningen ännu var temligen osäker, ville Katarina icke ytterligare reta den svenska regeringen. I ett bref till hertigen af den 23 Februari (6 Mars) 1793 förklarade hon sig bifalla hans begäran om Stackelbergs återkallande [2]), och den 20 Mars meddelade denne rikskansleren, att kejsarinnan beviljat hans anhållan att få hemresa [3]). Den diplomatiska förbindelsen skulle å Rysslands vägnar tillsvidare uppehållas af legationsrådet Nottbeck. Först i slutet af Maj lemnade dock Stackelberg Sverige [4]).

I brefvet af den 6 Mars hade Katarina II bland annat låtit förstå, att i den nya ministèr, med hvilken grefve Stackelberg blifvit tvungen att underhandla, funnes en person, som i följd af illvilja vare sig mot henne personligen eller mot Ryssland i allmänhet satt sig före att inför hertigen svärta och förtala hennes minister. Hvem hon dermed menade, derom lemnade de ryske ministrarne ingalunda den svenske ambassadören i Petersburg i okunnighet. Särskildt Markoff förklarade rent ut, att dermed åsyftades ingen annan än Lars von Engeström, hvilkens inflytande man tillskref hela bråket med Stackelberg [5]). Enligt Engeströms egna uppgifter [6]) får emellertid begäran om Stackelbergs återkallande icke tillskrifvas honom. Han såväl som Stedingk afrådde densamma: man kunde befara ett afslag, och äfven i hän-

ste Aminoff till fröken Rudensköld den 28 Mars 1793 i Utdrag ur de hufvudsakligaste handlingar, som lemna upplysning om det hos K. M. och Rikets högl. Svea hofrätt anhängiga högmål etc. (Stockholm 1794) s. 58 f.

[1]) *Sybel,* II, s. 154 ff.

[2]) *Schinkel-Bergman,* III, bil. 27. Dateringen är dock der felaktig.

[3]) Dep. till Stedingk af den 22 Mars 1793.

[4]) Han hade sin afskedsaudiens hos konungen den 23 Maj.

[5]) Stedingks dep. af den 19 April 1793. Deri heter det bland annat om Engeström: »Ce n'est point que ses ennemis même ne s'accordent à rendre justice à sa probité, à son ésprit et à ses talents; mais les Branickis, les Potockis, maris et femmes et d'autres consorts de cette espèce, ont tellement prévenu l'Imp. contre lui, que l'on n'ôtera jamais de sa tête que Mr. d'Engeström est son ennemi personnel. ennemi de la Russie, et que tout ce que l'on fait en Suède contraire à ses désires est son ouvrage.»

[6]) *Engeström,* I, s. 211 f.

delse af bifall vore man ingalunda säker att vinna på ett byte. Stedingk fruktade i öfrigt Stackelberg mindre i Stockholm än i Petersburg, der han åtnjöt stort förtroende hos Suboff och tillhörde kejsarinnans förtroligare umgänge [1]). Reuterholm, hvilken som vanligt hade Sparre på sin sida, var dock af annan åsigt, och hans mening blef den gällande. Katarina II, hvilkens gamla hat till Engeström genom denna fråga väckts till nytt lif, skall hafva begärt dennes aflägsnande såsom en ersättning för Stackelbergs återkallande. Engeström påstår att baron von Essen dervid blifvit brukad såsom mellanhand, hvilket dock af denne förnekas [2]). Aflägsnad blef han emellertid fram på sommaren 1793, då han sändes såsom minister till London, men detta får endast tillskrifvas Reuterholms personliga missnöje med honom och ingalunda någon Rysslands begäran derom.

Förhållandet till Ryssland hade under tiden blifvit allt mera spändt. Den svenska regeringen, som fruktade att Katarina II, så snart hon blifvit färdig med Polen, skulle i rågadt mått låta Sverige umgälla de förolämpningar, hon ansåg sig hafva lidit, hade nemligen börjat närma sig Frankrike. Hvad man önskade af denna makt var subsidier, som kunde sätta regeringen i stånd att undandraga sig det »på en gång skadliga och förödmjukande» beroendet af Ryssland. Försöket var visserligen förenadt med stor fara, då man säkerligen skulle få Frankrikes alla fiender, framför allt Ryssland, på halsen, om det blefve kändt, men icke desto mindre vågade man risken. Verninac hade förespeglat stora subsidier, allenast man ville afhålla sig från fiendtligheter mot republiken, det enda också Sverige för ögonblicket kunde gifva i utbyte, och för öfrigt hoppades man kunna bedrifva saken i största hemlighet. I December 1792 afreste Staël von Holstein, den franska förbindelsens målsman, till Paris för att der inleda underhandlingar om en subsidietraktat [3]). Ändamålet med hans beskickning hölls hemligt till och med för rikskanslern, och det uppgafs, att han endast rest ut för att träffa sin fru samt sköta sina enskilda angelägenheter. Ingenstädes troddes emellertid detta, allraminst i Petersburg. Man var der öfvertygad, att Staël återvändt till Paris för att å Sveriges vägnar erkänna den fran-

[1]) Stedingks dep. af den 17 Jan. 1793 m. fl.

[2]) *Engeström*, I, s. 215. Äfven Aminoff uppgifver i det förut anförda brefvet till fröken Rudensköld, att Engeströms aflägsnande varit bland vilkoren för Stackelbergs rappel. Han hade fått veta det genom öfverste Stedingk, som skall hafva visat honom koncepterna till sina bref och depescher till hertigen och rikskansleren under vistelsen i Petersburg.

[3]) *Schinkel-Bergman*, III, samt *John Smith*, Om underhandlingarna med Frankrike 1792—96 (Malmö 1874). — Staël anlände till Paris den 25 Februari 1793 och anknöt derstädes genast underhandlingar med republiken, men först sedan Danton i April öfvertagit ledningen af utrikes angelägenheterna, lyckades han komma till önskadt resultat. Den 12 Maj hemsände han till hertigen ett i pekuniärt afseende ganska förmånligt alliansförslag.

ska republiken samt i öfrigt underhandla om en närmare förbindelse mellan de båda makterna. Ett sådant förbund emotsåg man vid det ryska hofvet under dåvarande mindre goda förhållande till England icke utan oro. Den franska flottan, som för ögonblicket spelade herre i Medelhafvet, befarades vara bestämd till Konstantinopel för att der påskynda och understödja det länge väntade anfallet på Ryssland, och man antog, att Sverige i så fall icke skulle försumma att å sin sida gripa till offensiven, en öfvertygelse, som än mera styrktes genom de rykten om rustningar i Karlskrona, hvilka i början af 1793 voro i omlopp. Alla Stedingks på god tro gjorda försäkringar, att Staëls resa vore af helt och hållet enskild natur, lyckades lika litet ändra det ryska hofvets åsigt om saken som de uppsatser derom, hvilka han lät införa i Petersburgstidningen [1]). Ryssland började derför åtskilliga rustningar hufvudsakligen till sjös, hvilka i sin ordning väckte stor oro i Stockholm [2]). Denna stegrades naturligtvis genom Stackelbergs uppträdande, hvilken till och med lät undfalla sig hotelser, att Ryssland fram på våren skulle tala i en annan ton till den svenska regeringen [3]). Från alla håll ingingo derjemte rykten om ett snart förestående ryskt anfall på Sverige [4]). Stedingk sökte visserligen i detta afseende lugna sin regering, anseende det hela såsom en öfvergående misstämning med anledning af Staëls resa [5]), men i Stockholm, der man hade sjukt samvete på grund af denna resa, såg man saken ur annan synpunkt och väntade när som helst ett anfall. General Klingspor och alla i Stockholm vistande finska officerare skickades i följd deraf till Finland [6]). En väldig skräck hade kommit öfver de styrande, och ingalunda minskades den genom de underrättelser, som samtidigt ingingo om Armfelts uppträdande under resan till Italien. Särskildt från Wien berättades om hans förtroliga umgänge med ryske ambassadören Razumoffski och öfrige dervarande ryssar, som i honom sågo en ny Potocki, med hvilkens hjelp de snart i Sverige skulle spela samma rol som i Polen [7]).

Under sådana förhållanden började man i Stockholm fundera på medel att afvända kejsarinnans vrede, då man kände sig för svag att kunna trotsa den och tilldragelserna i Frankrike, särskildt blodsdomen öfver Ludvig XVI, i betydlig mån minskat benägenheten för ett närmande till denna makt. Genom Stedingks depescher visste man, att en förbindelse mellan Gustaf

---

[1]) Stedingks dep. från Dec. 1792—April 1793.
[2]) Dep. till och från Stedingk Jan.—Febr. 1793.
[3]) Dep. till Stedingk af den 4 Jan. 1793.
[4]) Dep. till Stedingk från Febr. 1793. I dep. från Berlin (Mars—April 1793) talas äfven om ryktet, att Preussen skulle göra ett fiendtligt anfall på svenska Pommern.
[5]) Stedingks dep. af den 1. Mars 1793 m. fl.
[6]) *Schinkel-Bergman*, III, s. 55 och *Adlerbeth*, Anteckningar, II, s, 196.
[7]) *Engeström*, I, s. 206 ff. och *Schinkel-Bergman*, III, s. 91.

Adolf och storfurstinnan Alexandra låg Katarina II särdeles om hjertat, och Stedingk hade föreslagit denna frågas upptagande för att blidka henne [1]). Härför beslöt man sig också. Underhandlingen uppdrogs likväl icke åt Stedingk, emedan man ville undvika att gifva någon officiel pregel åt densamma och ambassadören, såsom gammal gustavian i öfrigt icke stod i synnerlig gunst hos Reuterholm. I stället utsågs till underhandlare en judisk äfventyrare vid namn Vital, som mot slutet af 1792 anländt till Stockholm, der han gaf sig ut för portugisisk baron och såsom mystiker snart vann hertigens och Reuterholms bevågenhet [2]). Genom användandet af en sådan person hoppades man kunna hålla saken fullkomligt hemlig, tills man finge se, hur den komme att upptagas vid det ryska hofvet. Ingen kunde väl ana, att ett så vigtigt uppdrag var anförtrodt åt en dylik budbärare. Icke ens Stedingk fick någon kännedom om saken, och hvad rikskansleren angår synes den hafva varit honom lika obekant.

Vital, som den 26 Februari 1793 erhållit kungligt patent att vara »geheime hofagent» i betraktande af sina »utmärkta egenskaper och ifver samt de goda tjenster han skulle bevisa Sveriges krona», afreste i början af Mars från Stockholm. Han medförde dervid ett enskildt bref från hertigen till kejsarinnan, dateradt samma dag som budbärarens patent, och hvari uttalades den önskan, att de blods- och vänskapsband, som redan förenade de båda hofven, måtte ännu fastare tillknytas. I öfrigt skola hans order hafva föreskrifvit honom att blott personligen och muntligen afbörda sig sitt uppdrag, som gick ut på framställandet af ett förslag om Gustaf Adolfs förmälning med storfurstinnan Alexandra. Detta var emellertid ingalunda någon lätt sak, då judar icke hade tillåtelse att inkomma i det inre af Ryssland. Vital måste derför till en början stanna i Riga, dit han anländt med ett handelsfartyg, men sedan han derifrån genom guvernören i staden insändt hertigens bref till kejsarinnan, lät man honom passera. I Petersburg lyckades han dock icke vinna

[1]) Stedingks dep. af den 17 Jan. 1793. Huruvida en förbindelse mellan Gustaf Adolf och storfurstinnan Alexandra varit på tal redan under Gustaf III:s tid är icke med visshet kändt. Stedingk förmodar dock att så varit förhållandet (se s. 262 (12) not 2). Ryska källor, använda af *Th. v. Bernhardi* Geschichte Russlands und der europäischen Politik in den Jahren 1814 bis 1831, III, s. 715 ff), uppgifva, att general Klingspor, som i Petersburg notificerade Gustaf Adolfs tronbestigning, vid detta tillfälle förklarat, att den aflidne konungen på dödsbädden uttalat den önskan, att hans son måtte förmäla sig med en rysk storfurstinna. Katarina II, som med stor ifver upptog denna tanke, skall redan på sommaren 1792 hafva gifvit Stackelberg order att söka vinna den unge konungen för saken, och efter någon tid inberättar ambassadören, att detta också lyckats honom.

[2]) Om Vital och hans sändning se *Schinkel-Bergman,* III, s. 94 ff. och *Sturzen-Becker,* s. 175 ff. De der åberopade aktstyckena finnas bland de Reuterholmska papperen i Utrikesdepartementets arkiv.

personligt tillträde till kejsarinnan, men då han icke heller ville meddela sig med Suboff, åt hvilken hon uppdragit att inhemta hans meddelanden, tilläts han slutligen att skriftligen delgifva henne ändamålet med sin beskickning. Hans skrifvelse var dock af den beskaffenhet, yttrar Katarina i sitt svar på hertigens bref, »att hon måste misstänka antingen sinnesförvirring eller charlataneri». Hon förstode ingenting af densamma. För öfrigt instämde hon i hertigens önskan om ett fastare tillknytande af blods- och vänskapsbandet mellan de båda hofven, men begärde, att han på vanlig diplomatisk väg skulle underrätta henne om sina afsigter. Hennes bref är dateradt den 15 (26) Maj [1]).

Efter sitt misslyckade uppträdande i Petersburg begaf sig Vital tillbaka till Riga, derifrån han i bref till Reuterholm begärde, att denne skulle sjelf komma öfver till Ryssland för att fullfölja underhandlingen eller ock gifva honom öppen fullmakt att fortsätta densamma [2]). Reuterholm svarade emellertid i ett bref af den 19 Juni, att han på grund af de närvarande kritiska förhållandena till Ryssland icke kunde företaga den projekterade resan eller lemna hertigen om också blott på 24 timmar; lika litet ginge det an att sända baronen den önskade öppna fullmakten; den skulle icke vara af något gagn för honom »i anseende till vissa i kejsarinnans bref förekommande saker». Vital borde derför skyndsamt resa hem för att sjelf med hertigen öfverenskomma om svaret på kejsarinnans bref [3]).

I Stockholm hade man vid denna tid helt och hållet uppgifvit sina förbindelser med den franska republiken, och Staël hade i slutet af Maj lemnat Paris. Den vigtigaste förevändningen för ett anfall från Rysslands sida hade derigenom bortfallit. En ny tvistefråga hade visserligen uppstått i Sveriges neutra-

[1]) *Schinkel-Bergman,* III, bil. 43. Detta bref öppnades af Stedingk, hvilken trodde, att det rörde den samtidigt pågående underhandlingen om Sveriges neutralitet. På det sättet fick han kännedom om saken och ej genom något meddelande af kejsarinnan, såsom det uppgifves hos *Schinkel-Bergman,* III, s. 96. Stedingk till hertigen den 6 Juni 1793 (R. P.)

[2]) Vital till Reuterholm den 26 Maj och 5 Juni 1793 (R. P.)

[3]) För Vital tog det fram på sommaren ett snöpligt slut, i det han plötsligen arresterades och fördes ur landet. Från Helsingör har man ett par bref från honom till Reuterholm, deri han bland annat begär att få låna 300 Rdr för att fortsätta sin resa. Betecknande för de ändrade förhållandena är en kabinettsorder, som med anledning deraf den 1 Oktober 1793 afgick till svenske generalkonsuln på platsen. Deri heter det: »H. K. H. har i nåder befalt mig gifva herr generalkonsuln tillkänna, att en vid namn Vital, som utgifver sig för portugisisk baron, men rätteligen är jude, för närvarande skall uppehålla sig i Helsingör. Denne karl skall vara en fullkomlig bof, hvarom han under sin vistelse här blifvit fullkomligt öfverbevisad, men af gunst och nåd undsluppit välförtjent ansvar». Generalkonsuln skulle nu förständiga honom att icke vidare tillskrifva hertigen eller Reuterholm i något som helst ämne. Några år derefter uppdök Vital i Hannover och framstälde derifrån åtskilliga storartade fordringsanspråk mot den svenska kronan, hvilka dock förklarades ogrundade. Hans slutliga öde är obekant.

litet under det pågående kriget mot Frankrike, och man hade deraf till en böjan fruktat det värsta. Farhågorna i detta afseende skingrades dock så småningom, så att man för det närvarande ansåg onödigt att fullfölja det väckta giftermålsförslaget. I sitt svar på Katarinas bref åtnöjde sig derför hertigen med att uttala sin fägnad öfver samstämmigheten i deras önskningar [1]). För öfrigt förbehöll han sig att framdeles få återkomma till saken, och dermed afstannade underhandlingen för den gången. Möjligen har man från svensk sida aldrig haft allvar med den, utan endast åsyftat att vinna tid.

Med året 1793 började såväl för Sverige som för dess granne Danmark—Norge ett olidligt handelsförtryck, utöfvadt af England, som nu deltog i striden mot den franska republiken, och understödt af de öfriga mot densamma kämpande makterna. För att försäkra sig om det engelska kabinettets vänskap och såmedelst vinna dess bifall till våldsamheterna i Polen, uppgaf Katarina II den väpnade neutralitetens grundsatser, för hvilka hon på sin tid uppträdt med en sådan ifver, och lemnade genom ett fördrag af den 25 Mars England fria händer mot de neutrala makterna. Hon lofvade derjemte att icke blott förbjuda sina egna undersåtar all handel med Frankrike utan äfven fordra detsamma i Stockholm och Kjöbenhavn [2]). För Sverige blef närmaste följden, att engelske chargé d'affaires Wesley den 22 April öfverlemnade till rikskansleren en depesch från Lord Grenville af den 4 samma månad, deri Englands gamla fordringar rörande de neutralas handel framstäldes i all sin vidd och begärdes, att Sverige skulle ställa sig dem till efterrättelse. Fiendtligt gods äfven ombord på neutralt fartyg vore förbrutet, och såsom kontraband förklarades i enlighet med fördraget mellan England och Danmark af den 4 Juli 1780 icke blott vapen och egentliga krigsförnödenheter utan äfven material till fartygs byggande och utrustning. Införsel af lifsmedel till Frankrike förbjöds visserligen ännu icke, oaktadt 1661 års traktat mellan Sverige och England räknade dylika varor som kontraband, men den utvidgning man gaf åt blokadsystemet, nemligen att icke blott verklig blokad utan äfven blotta förklaringen af sådan vore tillräcklig för en hamns eller till och med en hel kusts stängande för de neutrala, gjorde snart sagdt all handelsförbindelse med republiken omöjlig. Särskildt ville England betrakta hela kuststräckan vid kanalen som blokerad. Neutrala fartyg finge för öfrigt på intet vis användas i något slags handel på Frankrike, som icke

[1]) *Schinkel-Bergman*, III, bil. 44. Dateringen är dock der felaktig. I stället för April bör det vara Juni eller kanske snarare Juli.

[2]) *Sybel*, II, s. 160 f. jfr *Bourgoing*. Histoire diplomatique de l'Europe pendant la révolution française, II, 2 (Paris 1871), s. 33.

varit dem tillåten före krigets utbrott, således icke till kustfrakt eller handel mellan Frankrike och dess kolonier. Denna Englands framställning understöddes af ryske ambassadören samt preussiske och österrikiske ministrarnè, hvilka förklarade, att då de koaliserade hofven trodde sig strida för en allmän sak, ansåge de äfven naturligt, att de neutrala makterna bidroge till det gemensamma målet, helst franska regeringens oförsynta framfart i allt gjorde kriget mot densamma af så ovanlig art, att också alla medel vore tillåtliga till dess snara slut [1]). Några dagar senare gick Ryssland ännu ett steg längre, i det Stackelberg, hvilken fortfarande fungerade som ambassadör, den 30 April begärde, att Sverige liksom Ryssland skulle under pågående krig tillsluta sina hamnar för franska fartyg och förbjuda all tillförsel till Frankrike icke blott af krigs- och skepps-förnödenheter utan äfven af lifsmedel [2]). Ännu starkare var det tryck, som i denna fråga samtidigt utöfvades på Danmark [3]).

Genom att förbjuda de neutrala att tillföra Frankrike lifsförnödenheter trodde man sig kunna uthungra detta land. I öfrigt harmades man öfver, att de mindre makterna kanske skulle komma att drifva en indrägtig handel, under det att man sjelf genom kriget var hindrad derifrån, och särskildt hvad England angår, kunde det med sin kända handelsdespotism icke fördraga något sådant. För Ryssland åter gälde det att stå så väl som möjligt med denna makt för att å sin sida få i lugn smälta det polska rofvet. Derför visade sig Katarina II lika ifrig som någonsin det engelska kabinettet att hindra de neutralas handel på Frankrike. Särskildt mot Sverige uppträdde hon på ett temligen hotande sätt, under det att England till en början visade denna makt större undseende. Hennes afsigt dermed var ingalunda att drifva Sverige till deltagande i kriget mot Frankrike; det låg nu lika litet som förut i hennes intresse. Också förklarade Stackelberg, att man icke fordrade något sådant. Lika litet åsyftade hon att framkalla ett fredsbrott mellan Ryssland och Sverige, då deraf ingenting vore att vinna för henne. England skulle icke tillåta, att hon gjorde några betydligare eröfringar på Sveriges bekostnad. Men hon ville tvinga den svenska regeringen att afbryta de började underhandlingarna med den franska republiken och genom hot drifva den att ställa sig under hennes beskydd. För att så mycket säkrare vinna detta mål gjorde hon allt för att upphetsa England såväl mot Sverige som Danmark—Norge, an-

[1]) Dep. till Stedingk af den 26 April. Grenvilles dep. är i afskrift bilagd. I ingressen förklaras, att den följande framställningen grundade sig på en mellan England och Ryssland ingången konvention.

[2]) Dep. till Stedingk af den 30 April 1793.

[3]) *Holm*, I, s. 64.

seende, att, om blott förhållandet mellan dessa makter blefve tillräckligt spändt, vore vägen till herraväldet i Norden klar för henne.

Hvarken i Stockholm eller Kjöbenhavn hade man den ringaste lust att efterkomma de allierade makternas fordringar. Visserligen var handeln med Frankrike på grund af de osäkra förhållandena för ögonblicket temligen obetydlig, och republikens fullkomliga besegrande syntes efter nederlagen på våren 1793 snart förestående, men det oaktadt gaf man på båda ställena ett bestämdt afslag. Den svenska regeringen ville lika litet som den danska underkasta sig de krigförande makternas despotism. Sveriges svar på Englands framställning är uppsatt af Lars von Engeström [1]) och bär datum af den 26 April. Deri framhålles, att man ingalunda ansåg sig bunden af Englands öfverenskommelse med Danmark af 1780 utan endast af 1661 års traktat mellan Sverige och England. Denna traktat hade blifvit lagd till grund för de svenska reglementena för sjöfarten af 1756 och 1779 samt äfven tillämpats under det senaste svensk-ryska kriget vid bedömandet af tagna prisers laglighet. Någon inskränkning af deri uppstälda vilkor kunde man icke medgifva, i synnerhet som årstiden vore så långt framskriden, att alla handelsspekulationer redan vore uppgjorda. I öfrigt ämnade man dock iakttaga den strängaste neutralitet i enlighet med gällande fördrags bestämmelser [2]). Detta svar, hvilket afgafs i form af en depesch till sändebudet i London, baron Nolcken, meddelades Stedingk i depesch af den 26 April, hvarjemte han uppmanades att skyndsamt låta de ryske ministrarne veta detsamma. I bref till kejsarinnan af den 27 s. m. söker hertigen ursäkta den hållning, han intagit i frågan, samt vinna hennes godkännande af densamma. De intresserade sändebuden vid det svenska hofvet fingo deremot först den 30 del af svaret. Vid detta tillfälle var det, som Stackelberg framkom med sin förenämnda begäran, att Sverige skulle helt och hållet afbryta sin handel med Frankrike. Naturligtvis gick den svenska regeringen än mindre in härpå än på Englands fordringar, hvarför Stackelberg den 3 Maj fick ett liknande svar: man ville icke underkasta sig andra inskränkningar i sin handel, än ingångna traktater föreskrefve, och hoppades att slippa vidare påtryckningar i detta afseende [3]). Äfven nu skref hertigen ett enskildt bref till kejsarinnan, deri han på bästa sätt sökte utplåna det obehagliga intryck hans vägran att efterkomma hennes önskningar skulle åstadkomma [4]).

---

[1]) *Engeström*, I, s. 209.

[2]) En afskrift af svaret är bilagd depeschen till Stedingk af den 26 April 1793.

[3]) Dep. till Stedingk af den 2 och 3 Maj 1793.

[4]) Afskrifter af hertigens båda bref till kejsarinnan äro bilagda depeschen till Stedingk af den 2 Maj. Det sista brefvet är dateradt samma dag.

Den neutralitet, som i dessa svar på de förbundna makternas framställningar utlofvats, var den svenska regeringen äfven besluten att strängt iakttaga. Nödvändigheten gaf för öfrigt intet annat val. Redan den 23 April, således dagen efter Wesleys framställning af Englands fordringar, utfärdades derför ett reglemente för sjöfarten, hvari förbjöds utrustandet af fartyg för någon af de krigförande makterna samt att under svensk flagg föra kontraband. Såsom sådant förklarades endast vapen och egentliga krigsförnödenheter. Alla andra varor egde svenska undersåtar frihet att på sina fartyg öfverföra till hvarje plats, som icke vore spärrad af fiende [1]). Bland kontraband upptogs således hvarken lifsmedel eller skeppsförnödenheter. Det senare slagets varor voro icke förbjudna enligt 1661 års traktat, och hvad det förra angår, ansåg man sig förmodligen saklöst kunna utlemna det, då England sjelf icke räknade det som kontraband i depeschen af den 4 April. För att skydda den enligt dessa bestämmelser tillåtna handeln anbefaldes utrustandet af en eskader, som skulle konvojera svenska handelsfartyg i Nordsjön och Medelhafvet. Ville man emellertid med något hopp om framgång fullfölja detta neutralitetssystem, måste man så snart som möjligt aflägsna Staël från Paris, der han ännu uppehöll sig, och afbryta de med republiken började underhandlingarna. Redan förut hade Staël genom Sparre upprepade gånger fått order att lemna den franska hufvudstaden, då hans vistelse der gjorde obehagligt intryck på de förbundna makterna och satte Sveriges neutralitet i fara. Men då hertigen sjelf icke nog kraftigt understödt dessa order utan i sina enskilda depescher till honom visserligen tillrådt uppskof med underhandlingarna och föreslagit en resa till England eller Schweiz för att der afbida ett mera gynsamt tillfälle, men ingalunda gifvit någon positiv befallning derom, så hade Staël deraf tagit sig anledning att qvarstanna. Nu förnyades dock Sparres uppbrottsorder med eftertryck, och Staël fann sig denna gång föranlåten att efterkomma dem [2]). I slutet af Maj afreste han såsom nämndt från Paris.

Hos Katarina II framkallade den svenska regeringens afslag på hennes begäran stor harm, och hon förklarade, att hon under sådana förhållanden icke kunde utbetala de i Drottningholmstraktaten bestämda subsidierna. Dessa subsidier, menade hon, hade beviljats den aflidne konungen för att hjelpa honom att fullfölja sina planer mot Frankrike, om än detta skäl icke i tydliga ord uttalats i fördraget. Då nu Sverige icke ens ville

---

[1]) Kongl. Majestäts nådiga kungörelse, hvarefter svenska handlande och skeppsrederier böra inrätta deras handel och sjöfart, för att kunna begagna sig af Kongl. Majestäts under nuvarande krig antagne neutralitet. Gifven Stockholms slott den 23 April 1793.

[2]) *Smith*, s. 10 ff.

efterkomma de koaliserade makternas fordringar rörande handeln på Frankrike, funne hon sig föranlåten att tills vidare innehålla sina penningar. Den väpnade neutralitetens grundsatser, om hvilka den svenska regeringen påmint, förklarade hon sig ingalunda hafva uppgifvit. Fördraget derom förutsatte krig mellan makter; detta deremot, som de förbundna hofven förde, vore ett krig mot rebeller, ett krig, i hvilket ordet neutralitet ej ens borde få nyttjas, då den nuvarande franska styrelsen ej vore erkänd såsom makt [1]).

Staëls resa var henne fortfarande en nagel i ögat, och fastän man upprepade de gamla försäkringarna om ändamålet med densamma, tilläggande, att man gifvit honom tillkänna, att Paris vore den enda ort, der man icke kunde tillåta honom att uppehålla sig, hvarför han ock erhållit befallning att derifrån afresa, så troddes detta lika litet nu som förut. Dessutom klagade man öfver, att svenska legationsrådet Muradgea d'Ohsson i Konstantinopel drefve ryssfiendtliga intriger i samråd med de franske agenterna, under det Toll i Varsjava gjorde allt för att underblåsa fiendskapen mot Ryssland. De redan förut började sjörustningarna fortsattes i förökad skala, och allmänt talades i Petersburg om Stedingks återkallande och krig med Sverige [2]).

De första underrättelserna härom, hvilka meddelades i depescher från Stedingk af den 9 och 10 Maj, väckte ånyo till lif den svenska regeringens förskräckelse för Ryssland, hvilken under någon tid tyckes hafva varit borta, förmodligen emedan man väntade sig ett godt resultat af Vitals sändning. Lars von Engeström berättar, att det blott var Reuterholm och Sparre, som intogos af fruktan, hvaremot såväl han som hertigen icke funno något oroande i depescherna [3]). Hur härmed än må förhålla sig, visst är, att samma dag de nämnda depescherna anlände till Stockholm (den 21 Maj) afgick från kansliet en order till Staël att tills vidare qvarstanna på sin post. Några dagar senare (den 25) gaf hertigen sjelf samma befallning. Rysslands svar syntes honom så hotande, att han för tillfället ej såg någon annan utväg än förbund med Frankrike [4]). Till Klingspor afgick samtidigt befallning att hålla trupperna i Finland marschfärdiga [5]). Stedingk hade visserligen nu liksom flera gånger förut uttalat som sin öfvertygelse, att något

[1]) *Schinkel-Bergman*, III, bil. 30 och Stedingks dep. af den 9 och 10 Maj 1793.

[2]) Stedingks dep. af den 10 och 24 Maj 1793.

[3]) *Engeström*, I. s. 202. Engeströms ovilja mot Reuterholm torde emellertid icke obetydligt hafva färglagt anekdoten. Jfr *Schinkel-Bergman*, III, s. 54.

[4]) *Smith*, s. 13. Orderna, som icke träffade Staël, förrän han redan lemnat Paris, förmådde honom icke att återvända dit.

[5]) Order till Klingspor af den 24 Maj 1793.

anfall icke vore att befara från Rysslands sida, men dervid fäste man som vanligt i Stockholm föga afseende, i synnerhet som han vid andra tillfällen framstälde en motsatt åsigt [1]). Så småningom lugnade man sig emellertid åter. Förbindelsen med Frankrike uppgafs helt och hållet och det alliansförslag, Staël hemsändt, blef om ock med en viss saknad förkastadt [2]). Förhållandet till Ryssland fortfor dock att vara temligen spändt, då man icke kunde förmå sig att i neutralitetsfrågan foga sig efter de framstälda fordringarna. Något fredsbrott befarade man likväl icke längre på grund af denna tvistefråga, allra minst som den engelska regeringen vid denna tid visade sig synnerligen välvilligt stämd mot Sverige.

Fram på sommaren förnyade Ryssland sina påtryckningar såväl i Stockholm som i Kjöbenhavn. En flotta på 25 linieskepp och några fregatter utlopp under amiral Kruses befäl och ankrade vid Möen. Ändamålet med dess utsändande tillkännagafs i en not, som öfverlemnades både till den svenska och danska regeringen (30 Juli och 10 Augusti) [3]). Den ryska flottan förklarades deri vara bestämd att kryssa i Östersjön och Nordsjön för att hindra de franska rebellernas handel och sjöfart samt skydda dessa haf mot deras kaperier. Hvarje fartyg, som seglade under den s. k. franska nationalflaggan, skulle uppbringas, och de neutrala fartyg, som befunnes destinerade till franska hamnar, skulle tvingas att taga en annan kurs. De maktegande i Frankrike hade, sedan de omstörtat allt i sitt eget land och sölat händerna i sin konungs blod, genom ett högtidligt dekret förklarat sig för deras vänner och beskyddare, hvilka i andra stater vågade begå liknande brott. De hade derigenom försatt sig i krigstillstånd mot hela Europa, och neutralitet hade blott kunnat ega rum, der klokhet tvungit att dölja fiendskapen. Nu förefunnes emellertid icke längre detta skäl, sedan Europas starkaste makter förenat sig mot dessa fiender till folkens säkerhet och lycka. Det vore derför rättvist, att de, som icke kunde deltaga i striden, åtminstone understödde den gemensamma saken genom att afbryta all handel och förbindelse med orostiftarne. Noten slutade med en vänskaplig uppmaning till de respektive regeringarna att icke under närvarande förhållanden lemna konvojer åt fartyg, som vore destinerade till Frankrike, samt att föreskrifva alla

[1]) Den 27 Juli skrifver hertigen till Reuterholm (R. P.): »Jag anser Stedingken antingen förskrämd eller oförfaren i sin ministeriela väg, då det ej ankommer på komplimenter, ty antingen är det för insyltadt väl eller äro vi à couteau tiré med Ryssland, och detta har nu hela tiden varit som andagsfebern».

[2]) *Schinkel-Bergman*, III, s. 56.

[3]) En afskrift af den ryska noten är bilagd dep. till Stedingk af den 2 Augusti 1793. För detta och följande rörande neutralitetsfrågan jemför *Holm*, I, s. 66 ff. och *Bourgoing*, II, 2, s. 268 ff.

andra att utan motstånd låta visitera sig af de ryska krigsskeppen. Denna framställning understöddes af österrikiske och preussiske ministrarne. Strax förut hade England äfvenledes både i Stockholm och Kjöbenhavn (den 26 och 17 Juli) öfverlemnat en instruktion för sina skeppsbefälhafvare och kapare, deri bland annat all handel med säd och mjöl på Frankrike förbjöds de neutrala [1]). Hvad Sverige angår, så var detta i full öfverensstämmelse med 1661 års traktat. England lofvade emellertid icke desto mindre att köpa de uppbringade laddningarna samt att lemna godtgörelse för frakten. I en särskild not af samma dag (den 26 Juli) [2]) påpekade engelske chargé d'affaires i Stockholm, Keene, detta tillmötesgående och uppmanade den svenska regeringen att i stället med så mycket större noggrannhet vaka öfver iakttagandet af bestämmelserna i den nämnda traktaten och särskildt att i enlighet med densamma stänga sina hamnar för de franske kaparne.

I Stockholm betraktade man Englands uppträdande på det hela såsom traktatmässigt; hvad som öfverskrede gränsen, menade man, finge ursäktas genom eftergifterna rörande lifsmedel. Beträffande skeppsförnödenheter, hvilket var Sveriges förnämsta exportartikel, drog man den slutsatsen ur den engelska noten, att dylika saker icke längre räknades som kontraband [3]). Den svenska regeringens svar på Englands framställning var derför ytterst artigt och innehöll en försäkran, att man på det noggrannaste skulle iakttaga fördraget i alla dess punkter; de strängaste föreskrifter skulle för detta ändamål utfärdas [4]). Under sådana förhållanden ansåg man sig med så mycket större lugn kunna ännu en gång tillbakavisa de ryska fordringarna. Detta skedde genom en not [5]), som i slutet af Augusti öfverlemnades af Stedingk, och hvari förklarades, att som handeln vore nödvändig för rikets bestånd, ansåge sig hertigen förpligtigad att såsom dittills omsorgsfullt vaka öfver bibehållandet af den neutralitet Sverige antagit. Men långt ifrån att derigenom vilja gynna fransmännen, åsyftade han endast och allenast Sveriges väl. Han hoppades derför, att kejsarinnan skulle gifva sina skeppsbefälhafvare och kapare samma order, som den engelska regeringen gifvit sina, och hvilka den 26 Juli meddelats i Stockholm. Samtidigt erhöll Stedingk befallning att vid det ryska hofvet verka för en öfverenskommelse på grundvalen af Englands fordringar. I Kjöbenhavn fick deremot både Eng-

[1]) Instruktionen är daterad den 8 Juli 1793. Den delgafs Stedingk i dep. af den 26 s. m.

[2]) Bilaga till dep. till Stedingk af den 2 Augusti 1793.

[3]) Dep. till Stedingk af den 16 Augusti 1793.

[4]) Afskrift af noten är bilagd dep. till Stedingk af den 16 Augusti 1793.

[5]) Bilaga till dep. till Stedingk af den 16 Augusti.

land och Ryssland bestämdt afslag på sina framställningar [1]). Den engelska kaparinstruktionen af den 8 Juli stod nemligen i strid med fördraget af den 4 Juli 1780, hvarjemte England här uppträdde på ett vida öfvermodigare och mera pockande sätt än mot Sverige.

Den ryska flottan låg emellertid overksam i sundet utan att vare sig uppbringa eller visitera ett enda svenskt eller dansk-norskt fartyg, och i början af September återvände den till sina stationer. Äfven skärgårdsflottan, som under sommaren legat vid Svensksund, drog sig vid samma tid tillbaka till Kronstadt [2]). Det hela hade således varit en tom demonstration för att blända England. Med en del af flottan hade Ryssland erbjudit sig att bistå denna makt i striden mot Frankrike, men detta hade afböjts, och i stället hade den engelska regeringen begärt 25,000 man landtrupper [3]). Pitt lyckades emellertid lika litet som förut de tyska makterna att förmå kejsarinnan till någon dylik hjelpsändning. »Min post är gifven», skref hon redan i slutet af 1792 till Romanzov, »jag åtager mig att vaka öfver turkar, polackar och svenskar [4])». Längre ville hon icke gå, allraminst så länge hon ännu var sysselsatt med den polska frågan.

Förhållandet mellan Sverige och Ryssland hade under sommarens lopp, oaktadt påtryckningarna i neutralitetsfrågan, varit jemförelsevis godt. Ryssland fruktade förmodligen att genom ett alltför hotande uppträdande drifva Sverige i armarna på England, hvilket en tid icke syntes obenäget att taga det under sitt beskydd. De ryske ministrarne förklarade Stedingk den ena gången efter den andra, att kejsarinnan icke hyste de ringaste fiendtliga afsigter mot Sverige, samt läto otvetydigt förstå, att de svenska handelsfartygen i intet afseende hade något att frukta af den ryska flottan. Hvad man för ögonblicket gjorde, skedde blott för att foga sig efter de koaliserade makternas, framför allt Englands, önskningar [5]). Stedingk började derjemte behandlas på ett mera förekommande sätt, än fallet varit på senaste tiden.

Fram på hösten ändrade sig dock åter ställningen. England började då uppträda på ett mera skarpt sätt mot den svenska regeringen, klagande öfver dess slappa upprätthållande af neutraliteten [6]). Svenska såväl som dansk-norska fartyg uppbringades i mängd af engelska kryssare, och om de än i

[1]) Om Danmarks ställning till neutralitetsfrågan se Holms ofta anförda arbete.
[2]) Stedingks dep. af den 17 September 1793.
[3]) Stedingks dep. af den 7 och 8 Juli 1793.
[4]) *Ssolovjoff*, s. 368.
[5]) Stedingks dep. af den 27 Juni samt 12 och 20 Juli 1793.
[6]) Dep. till Stedingk af den 13 September 1793.

de flesta fall åter frigåfvos, vållades dock derigenom stora förluster för de skandinaviska ländernas handlande [1]). Rysslands fruktan för ett närmande mellan Sverige och England torde på grund deraf hafva skingrats, och man började ånyo framkomma med de gamla klagomålen öfver Sveriges hållning. Än gälde det Engeströms utnämning till minister i London, än åter Muradgeas och Tolls uppträdande [2]). Framför allt klagade man dock jemt öfver Sveriges neutralitetssystem och vägrade fortfarande att utbetala några subsidier, sålänge den svenska regeringen hölle fast vid detsamma. En etikettstvist ökade missnöjet. Ryssland hade flera gånger ur den svenske konungens titel utelemnat orden »arfvinge till Danmark», och detta hade man till en början låtit passera oanmärkt; men då det förnyades i de skrifvelser, genom hvilka det svenska hofvet underrättades om storfursten Alexanders förmälning med prinsessan Elisabet af Baden, återsändes dessa till stor harm för Katarina, hvilken dock fann sig föranlåten att sända andra notifikationsbref [3]). Upptagen af storartade krigsplaner mot Turkiet, måste hon på ett eller annat sätt försäkra sig om Sverige för att derigenom få ryggen fri. För detta ändamål sändes grefve Sergius Romanzov såsom rysk ambassadör till Stockholm och anlände dit i medlet af November. Hans instruktioner föreskrefvo honom att söka förmå Sverige att afstå från neutraliteten samt helt och hållet sluta sig till Ryssland. Gustaf Adolfs förmälning med Alexandra skulle sätta kronan på verket [4]).

---

[1]) *Holm,* I, s. 74.

[2]) Stedingks dep. från Sept.—Nov. 1793;

»Muradgea est la bête noire en ce moment», skrifver Stedingk i ett enskildt bref till hertigen af den 8 November, och i en dep. af den 11 Oktober heter det om densamme: Mr le vice chancelier, dans une conversation, que j'ai eue avec lui samedi dernier, m'a porté des plaintes très vives contre le sieur, Mouradgea d'Ohson. Il est informé, m'a-t-il dit, que cet homme non seulement s'est vendu à Mr Descorches, et parvient, par ses intrigues, à faire gagner du terrain à cet émissaire de la convention auprès des ministres du Grand Seigneur, au grand scandale du corps diplomatique résidant à Constantinopel, mais qu'il s'employe vivement à faire entrer la Suède dans les trames que Mr Descorches ourdit contre la Russie». Katarina begärde Muradgeas återkallande, men detta vägrades under förklaring, att han vore alltför nyttig för att man skulle kunna skilja honom från sin befattning. *Schinkel-Bergman.* III, bil. 49,

Det ständiga talet om den svenska regeringens och dess agenters fiendtliga afsigter mot Ryssland hade visserligen sin närmaste grund i Katarinas öfvertygelse om de styrandes, särskildt Reuterholms »jakobinska» åsigter — en öfvertygelse, som de missnöjde gustavianerna naturligtvis på allt sätt sökte underblåsa; men å andra sidan är det icke mindre troligt, att hon med flit öfverdref saken för att deri få en förevändning för sin fortsatta vägran att sända hjelptrupper mot Frankrike.

[3]) Dep. till och från Stedingk under Nov. och Dec. 1793.

[4]) Stedingks dep. af den 27 Dec. 1793. Romanzov ankom till Stockholm den 16 November.

Romanzov mottogs vid det svenska hofvet med förekommande artighet och gjorde också till en början allt för att ställa sig väl med de styrande. Det enda, han lyckades utverka, var emellertid ett löfte, att Sverige icke under pågående krig skulle erkänna den franska republiken [1]. För att vara beredd på alla eventualiteter och på samma gång utöfva tryck på den svenska regeringen vidtog Katarina vidtomfattande rustningar både till lands och sjös. Så stodo sakerna vid utgången af 1793.

Till de yttre faror, som under loppet af 1793 hotade Sverige, sällade sig äfven fruktan för de mot slutet af året upptäckta Armfeltska stämplingarna [2]. Ändamålet med dessa var, som bekant, att störta Reuterholm och hans anhängare samt i stället återinsätta gustavianerna i styrelsen. Enligt den på våren 1793 uppgjorda planen påräknade man dervid Rysslands medverkan, och i en memoir, som i Mars tillstäldes den ryska kejsarinnan genom hennes minister i Wien, Razumoffski, uppmanade Armfelt henne att till hertigen framställa en formlig begäran om den önskade personalförändringen. För att genomdrifva detta, tillade han, erfordrades dock en rysk flotta vid höjden af Stockholm, till dess allt vore bragt till ett lyckligt slut. Hans vänner i Stockholm skulle under tiden på annat sätt befrämja företaget. Framför allt borde de förmå den unge konungen att skrifva ett bref till kejsarinnan, hvartill Armfelt sände konceptet, och hvari denne senare rekommenderades henne till det bästa samt bifall lemnades till allt, hvad han å konungens vägnar föresloge. Hertigen, menade Armfelt, kunde mutas att sluta sig till de sammansvurne, och de dertill behöfliga penningarna borde Stackelberg lemna. Slutligen räknade man på dalkarlarne, i händelse våldsamma mått och steg blefve nödvändiga. Hela denna plan gick emellertid om intet. Stackelberg, med hvilken de missnöjde fortfarande stodo i liflig förbindelse, var ingalunda benägen för planen att genom penningar söka vinna hertigen. Intagen af personlig ovilja mot honom, ville han se äfven honom störtad och påstod, att han väl skulle kunna mottaga penningar af kejsarinnan, men ändock bedraga henne. Det vigtigaste hindret låg dock i konungens vägran att skrifva det äskade brefvet; han ville icke ens mottaga Armfelts koncept till detsamma. Polens öde afskräckte honom från hvarje tanke på Rysslands inblandning i Sveriges inre angelägenheter Den bevågenhet han en tid

---

[1] *Schinkel-Bergman*, III, s. 115 not 10.

[2] Om Armfeltska sammansvärjningen se *Schinkel-Bergman*, III, s. 61 ff. samt derstädes anförda källor.

visat gustavianerna försvann dermed, och i stället började han alltmer närma sig hertigen och hans parti. Stackelberg, som förut varit gerna sedd af honom, bemöttes nu temligen kallt och vid hans afskedsaudiens, som egde rum den 23 Maj, talade konungen blott några få ord med honom.

Att uppträda till Gustaf Adolfs försvar, på sätt och vis kallad af honom sjelf, det torde Katarina II icke hafva haft något emot; men utan hans bifall hade hon för ögonblicket ingen lust att inlåta sig på saken. Den syntes henne under sådana omständigheter alltför osäker. Hon afböjde derför Armfelts förslag, men erbjöd honom en fristad i sitt rike, om vändningarna i hans lif skulle föranleda dertill. Möjligen har Vitals samtidiga sändning i någon mån bidragit till detta hennes beslut. Af några Armfelts bref från vintern 1793—94 tyckes det dock, som om hon då varit mera benägen för hans planer. Förmodligen uppskrämdes hon af de rykten, som då voro i omlopp rörande konungens trolofning. Än hette det att Sprengtporten arbetade för en förbindelse med en dotter till prinsen af Hessen, danska kronprinsens svärfader [1]), än att Lars von Engeström fått i uppdrag att begära en engelsk prinsessa [2]), än åter att Reuterholm sjelf skulle resa öfver till Tyskland för att uppsöka en brud åt den unge konungen; en sachsisk prinsessa troddes i så fall skola komma i fråga [3]). Visst är att förbindelsen mellan Armfelt och Petersburg vid den tiden återupptogs. En inre omstörtning i Sverige kunde alltid vara en nödfallsutväg för Katarina, i händelse hon icke på annat sätt lyckades få hertigen dit hon önskade.

För den svenska regeringen blefvo dessa Armfelts stämplingar ingalunda obekanta. Från agenterna i Italien inberättades hans görande och låtande derstädes, särskildt hans lifliga förbindelser med Ryssland, och de deraf väckta misstankarna bekräftades genom de bref, han vexlade med sina hemmavarande anhängare, och hvilka öppnades af svenske postmästaren i Hamburg. En mera säker och detaljerad kännedom om stämplingarna erhölls dock först, då man i början af 1794 lyckades förskaffa sig Armfelts hemliga papper. Hvad man redan dessförinnan visste, var emellertid tillräckligt att drifva fruktan för Ryssland till sin spets. Inre uppror, understödt af ryska härar och flottor, kände man sig på intet vis vuxen, allra minst som kejsarinnan nu var på det klara med Polens delning, sedan riksdagen i Grodno tvungits att godkänna in-

---

[1]) Stedingks dep. af den 9 Augusti 1793. Jfr fröken Rudensköld till Armfelt den 17 Maj 1793 i Utdrag ur de hufvudsakligaste handlingar etc.; s. 16 f.

[2]) Fröken Rudensköld till Armfelt den 29 November 1793 i Utdrag etc., s. 29 f. Jfr *Engeström*, I, s. 219 f.

[3]) Stedingk till Reuterholm den 1 Januari (R. P.).

kräktningarna och hon genom ett fördrag af den 16 Oktober förvandlat det återstående af riket till en rysk vasallstat. Främmande bistånd var ingenstädes att påräkna. Visserligen hade den svenska regeringen, för att få ett stöd mot Ryssland, allt sedan slutet af 1792 sökt närma sig Danmark och för ögonblicket låg den i underhandling om en närmare sammanslutning mellan de båda skandinaviska makterna [1]). Men dels ville Danmark icke åtaga sig andra förpligtelser än sådana, som rörde den neutrala handelns skyddande, dels hyste man i Stockholm fortfarande misstroende mot denna makt, särskildt med anledning af Bernstorffs inre politik, hvilken man betraktade såsom alltför jakobinsk. Till Frankrike vågade man icke sluta sig, änskönt man trots sina numera högst reaktionära styrelsegrundsatser icke tycktes vara obenägen derför, och till England och de tyska makterna stod man för ögonblicket i föga bättre förhållande än till Ryssland.

För att afvända de hotande farorna beslöt man då att återupptaga frågan om den unge konungens förmälning med storfurstinnan Alexandra — en sak, som man af Stedingks depescher visste fortfarande utgöra föremål för kejsarinnans lifligaste önskningar [2]). Icke heller denna gång uppdrogs dock underhandlingen åt Stedingk, hvilken ännu icke lyckats vinna Reuterholms bevågenhet. I stället gafs förtroendet åt öfverste kammarjunkaren grefve Magnus Stenbock, hvilken i December 1793 afreste till Petersburg för att der framföra det svenska hofvets gratulationer med anledning af storfursten Alexanders förmälning.

Den 1 Jan. 1794 anlände Stenbock till Petersburg [3]) utan att ännu hafva erhållit andra instruktioner än dem, som rörde det synliga ändamålet med hans resa. Fram i medlet af månaden fick han dock hemliga order, enligt hvilka han skulle söka förmå det ryska hofvet att betala de fördragsenliga, men sedan början af 1793 indragna subsidierna och att erkänna Sveriges rättighet att under det pågående kriget iakttaga neutralitet. För öfrigt, och det var kanske det vigtigaste, hade han att tillintetgöra det inflytande, Armfelt ansågs ega i Petersburg, samt att utplåna de dåliga tankar, man derstädes hyste om Reuterholm och hans politik. Som vederlag skulle han föreslå storfurstinnan Alexandras förmälning med Gustaf Adolf [4]). I ett enskildt bref till kejsarinnan, dateradt den 8 Januari, framstälde hertigen närmare sina önskningar i denna fråga. Underhandlingen borde

[1]) Om underhandlingarna mellan Sverige och Danmark se *Holm*, I, s. 85 ff.

[2]) Stedingks dep. af den 9 Aug., 1 Nov. och 27 December 1793.

[3]) Stedingk till Reuterholm den 1 Jan. 1794.

[4]) Innehållet af Stenbocks hemliga instruktion framgår ur hans bref till Reuterholm under vistelsen i Petersburg. Sjelfva aktstycket har författaren icke lyckats återfinna. Om Stenbocks sändning se *Schinkel-Bergman*, III, s. 115 ff., *Bernhardi*, III, s. 716 f. och Ryska historiska sällskapets arkiv. IX, s. 204 f.

öppnas och artiklarna förberedas genom Stenbock, hvaremot det definitiva afslutandet skulle ske genom Reuterholm, som för detta ändamål hade att begifva sig till Petersburg. Den största hemlighet borde iakttagas, till dess allt vore klart att underteckna, hvarmed man icke borde dröja längre än till våren [1]). Stenbocks instruktioner ålade honom till och med att icke låta Stedingk få någon kännedom om saken. Som han emellertid var alldeles oförfaren i diplomatiska värf och snart fann, att han utan ambassadörens hjelp icke kom någon vardt med underhandlingarna, anförtrodde han sig mot instruktionen åt denne [2]).

I Petersburg mottogs Stenbock med alla tecken af välvilja. På fester och baler, som gåfvos vid hofvet, visades honom stor uppmärksamhet, och kejsarinnan sjelf bemötte honom med förekommande artighet, förklarande, att han omöjligen kunde komma i något angenämare ärende än för att underhandla om den unge konungens giftermål [3]).. Äfven denna gång uppdrogs underhandlingen å rysk sida åt Suboff, och såväl han som Markoff, hvilkens inflytande för ögonblicket var större än någonsin [4]), uttalade sig ytterst gynnsamt om förslaget. Svåra bekymmer förorsakades deremot den svenske underhandlaren af Stackelberg och andra Armfelts vänner, framför allt då det gälde att sprida bättre tankar om Reuterholm, hvilken var ytterst illa anskrifven vid det ryska hofvet. Hans förbindelser med Staël, tryckfriheten och Stackelbergs återkallande voro saker, som man hade svårt att förlåta honom. Det retade Katarina, att man utsett honom, en Rysslands hufvudfiende, att afsluta underhandlingen om giftermålet, men för egen del undvek hon att tala om honom. Så mycket mer gjorde Suboff det, framställande en mängd anklagelser mot honom särskildt med anledning af hans påstådda jakobinism, och förgäfves sökte Stenbock att häri bringa gunstlingen på andra tankar [5]).

Den 17 (28) Januari besvarade Katarina hertigens bref af den 8. s. m. Hon förklarade dervid sin stora tillfredsställelse med det gjorda förslaget, men tillade, att hon oryggligt föresatt sig att aldrig låta något af de barn, som tillhörde hennes familj

[1]) *Schinkel-Bergman*, III, bil. 48.

[2]) Stedingk till Reuterholm den 20 Jan. 1794 och Stenbock till densamme den 1 Februari (R. P.). Af Stenbocks bref kan man finna, att han äfven fått något uppdrag rörande Kurland; men hvari detta bestod, nämnes icke. Detta samt hvad som rörde Reuterholm personligen hemlighöll han för Stedingk.

[3]) Stenbock till Reuterholm den 7 Februari 1794 (R. P.)

[4]) Den 17 Jan. skrifver Stedingk om Markoff: »Il est dans le moment, précent le fac totum. Il possède toute la confiance du favori qui ne fait rien sans le consulter.»

[5]) Stenbock till Reuterholm den 1 Februari 1794 (R. P.) Stenbocks redogörelse för de hos *Schinkel-Bergman*, III, s. 119 ff. anförda samtalen med Suboff, hvilka egde rum den 20 och 26 Januari, saknas bland de Reuterholmska papperen.

knyta ett band af denna beskaffenhet utan af fullkomligt fri vilja. Hennes sondotter, som ännu ej fyllt 11 år, vore knappt i stånd att göra ett val, och konungen hade icke uttalat sina önskningar, hvilka dock vore af högsta vigt att på förhand lära känna. Det syntes henne derför passande, tillade hon, att ännu någon tid uppskjuta saken [1]). På Gustaf Adolfs bifall lade hon mycken vigt, och vid ett samtal med Stenbock i början af Februari yttrade hon, att hon aldrig skulle kunna bifalla giftermålet utan att känna, huruvida konungen sjelf önskade det. Stenbock var emellertid i tillfälle att kunna försäkra henne derom. Hertigen-regenten, förklarade han, hade genom den senaste kuriren underrättat honom, att konungen bifallit allt och vore förtjust deröfver [2]). Sjelf gaf hertigen henne samma försäkran i ett bref från slutet af månaden, men tillade, att, ehuru han helst önskat offentliggöra föreningen mellan konungen och storfurstinnan redan till våren för att tillintetgöra alla rykten om missämja mellan de båda hofven, så fogade han sig likväl efter kejsarinnans önskan att på grund af kontrahenternas ungdom uppskjuta förbindelsen till en mera framskriden tid [3]). Ingendera parten ville visa sig alltför angelägen, kejsarinnan för att icke behöfva köpa förbindelsen allt för dyrt, hertigen för att genom densamma vinna så stora förmåner som möjligt. Armfelts stämplingar, öfver hvilka hertigen klagat, låtsade sig Katarina naturligtvis högeligen ogilla. »Om denne man», heter det i hennes bref af den 28 Januari, »förförd af äregirighet eller någon annan passion, verkligen vågat påtänka någon brottslig plan, har han derför utan tvifvel redan ådragit sig all lagarnas stränghet, den E. K. H. uti sin billighet och rättvisa bör låta honom vidkännas, utan att för allmänheten dölja något af hans brott; detta är E. K. H. skyldig sin broders, sal. konungens, minne och det anseende, hvartill denne behagat upphöja honom». Äfven mellan Stenbock och Suboff kom denna fråga på tal, och den senare förklarade,

---

[1]) *Schinkel-Bergman*, III, bil. 49.

[2]) Stenbock till Reuterholm den 7 Februari. Jfr Schinkel-Bergman, III, s. 117.

I hemlig konselj, som hölls den 20 Januari 1794, således efter det förslaget om giftermålet redan blifvit framstäldt i Petersburg, hade hertigen underrättat konungen om de faror, som hotade riket, särskildt från Rysslands sida. För att afvända dem, menade han, återstode intet annat än att gifva kejsarinnan hopp om konungens benägenhet för en förbindelse med hennes äldsta sondotter. Dertill hade Gustaf Adolf också genast gifvit sitt bifall, öfverlemnande åt hertigen att bestämma, när och huru detta hans beslut borde bringas till kejsarinnans kunskap. Konseljprotokoll af den 20 Januari 1794. Protokollet är tryckt i Portefeuille, utgifven af förf. till skildringar ur det inre af dagens historia, I (Stockholm 1837), s. 168 ff. Ordalagen afvika dock der något från det i riksarkivet befintliga och af hertigen justerade originalet.

[3]) Hertigen till Katarina Februari 1794 (R. P.) Af Stenbocks bref till Reuterholm den 7 Mars finner man, att någon skrifvelse från hertigen då ännu icke var anländ.

att någon förbindelse mellan Armfelt och kejsarinnan icke längre kunde komma i fråga, sedan han upphört att vara en offentlig person — en uppgift, som Stenbock dock tillät sig att betvifla.

Beträffande neutralitets- och subsidiefrågorna intog Ryssland fortfarande samma ställning som förut, och hvarken hertigen eller hans underhandlare i Petersburg lyckades åstadkomma någon ändring deri [1]). Katarina ville först se, huruvida den svenska regeringen hade fullt allvar med giftermålsförslaget, innan hon beqvämade sig till några eftergifter. För ögonblicket behöfde hon dessutom sjelf sina penningar för rustningarna mot Turkiet, hvilka företogos, midt under det brist och dyr tid rådde öfver allt i hennes rike [2]). I neutralitetsfrågan vågade hon icke för England göra några öppna medgifvanden, allra minst som denna makt visade sig synnerligt benägen att taga Porten under sitt beskydd. Ju närmare tidpunkten för utbrottet af det turkiska kriget kom, desto nödvändigare blef det emellertid för Katarina att försäkra sig om Sverige. Under sådana förhållanden ansåg hon det icke lämpligt, att längre uppskjuta förbindelsen mellan Gustaf Adolf och Alexandra. Markoff började nu försäkra, att hon vore beredd till stora uppoffringar, om blott giftermålet komme att gå i fullbordan. Särskildt gaf han bestämdt löfte, att Armfelt icke skulle blifva mottagen i Ryssland, om han der sökte en tillflykt [3]). Beträffande subsidierna lät det också godt [4]). Ett hinder tycktes visserligen ligga i de båda kontrahenternas olika religion, då kejsarinnan icke ville tillåta sin sondotter att afsvärja den grekiska läran, men från rysk sida tog man för gifvet, att detta icke heller skulle erfordras. Den svenska nationen, yttrade Markoff vid ett samtal med Stedingk om denna sak, vore alltför upplyst att fästa sig dervid; å andra sidan borde man i Sverige besinna, att ryssarne deremot icke vore nog framskridna i bildning för att kunna förlåta ens Katarina, om hon medgåfve, att storfurstinnan ändrade religion [5]). Frågan behandlades dock blott i förbigående och utan att de svenska underhandlarne närmare inläto sig på densamma, förmodligen emedan de saknade instruktioner för sådant fall.

Katarina sjelf uppgjorde härunder planen till ett personligt sammanträffande mellan Gustaf Adolf och Alexandra, hvilket borde ega rum i Petersburg [6]). En konungens resa till Finland skulle tjena som förevändning att föra honom i närheten

[1]) Stedingks dep. af den 27 Febr. och 14 Mars. Jfr de anförda brefven mellan hertigen och kejsarinnan.

[2]) *Sybel*, III, s. 27 ff.

[3]) Dep. från Stedingk under April 1794.

[4]) Markoff yttrade derom skämtande till Stedingk: »qu'on en ferait une pacotille, dont on chargerait une jeune et jolie princesse». Dep. från Stedingk af den 23 Mars 1794.

[5]) Stedingks dep. af den 16 April 1794.

[6]) *Bernhardi*, III, s. 717.

af den ryska hufvudstaden, och man ansåg sig nu så säker om framgång, att man redan i början af April gjorde storartade tillrustningar för hans emottagande [1]. I medlet af månaden anlände emellertid en underrättelse, som väckte desto större uppseende, som den var fullkomligt oväntad. Den 27 Mars 1794 hade Sverige och Danmark slutligen kommit öfverens om ett neutralitetsförbund med syfte att gemensamt skydda sin handel mot de krigförande makternas öfvergrepp. Traktaten derom meddelades nu i Petersburg [2]), der man aldrig kunnat tänka sig, att den gamla fiendskapen mellan de båda skandinaviska länderna skulle lemna plats för vänskap och förbund. Harmen blef derför stor. Sverige stode icke längre isoleradt som förut och skulle följaktligen icke så lätt foga sig efter Rysslands vilja. Stenbock började bemötas kallt och till Stedingk yttrade Markoff, att han högeligen fruktade, att man haft för brådtom med detta steg och snart skulle komma att ångra det [3]). Katarina fann sig dock af omständigheterna nödsakad att dölja sitt missnöje. — I stället uppsattes en ytterst förekommande skrifvelse till hertigen, deri hon förklarade, att, sedan konungen gifvit sitt bifall till underhandlingen, instämde hon af samma skäl som hertigen i dennes uttalade önskan om förbindelsens snara afslutande och offentliggörande. För närmare öfverenskommelse om tiden för sjelfva giftermålet önskade hon få se konungen och hertigen vid sitt hof. Kontraktet kunde dessförinnan uppgöras genom Stenbock, hvilken hon derför qvarhölle i Petersburg, till dess hertigens svar anländt. Om Sveriges neutralitet lät det mycket gynsamt: hon hade icke skadat den under förra året och ämnade icke heller göra det nu, och beträffande konventionen med Danmark hette det, att den rörde England mer än henne [4]). Brefvet var affattadt i en helt annan ton, än man från rysk sida på den senare tiden varit van att använda mot den svenska regeringen.

Detta bref kom emellertid aldrig att afsändas. Några dagar efter den första oroande underrättelsen från Stockholm anlände nämligen en ny, som i ännu högre grad uppretade den ryska kejsarinnan. En kurir från Romanzov medförde det bekanta konseljprotokollet af den 9 April rörande Armfelts stämplingar.

---

[1]) Den 11 April skrifver Stedingk: »On ne parle que de fêtes et de divertissements pour l'été prochain. On dit tout haut que le roi et S. A. R. viendront ici pour le mois de juillet. On fait de grands préparatifs à Péterhof pour ce voyage.»

[2]) Den 7 April beordras Stedingk att meddela ryska hofvet Sveriges konvention med Danmark. — Detta uppdrag fullgjorde han omkring den 18 eller 19 s. m.

[3]) Stenbock till Reuterholm den 19 April (R. P.) och Stedingks dep. af den 20 s. m.

[4]) Stenbock till Reuterholm den 29 Maj 1794 (R. P.) Suboff hade låtit Stenbock läsa brefvet. Jfr Bernhardi, anf. st.

Deri förmäles bland annat, att denne velat inkalla i riket en utländsk makt i ändamål att öfverändakasta den lagliga styrelsen: planen vore, att en främmande flotta skulle ankra i hjertat af Sverige för att med våld utföra hans förrädiska anslag [1]). Ingen kunde gerna betvifla, att man dermed syftade på Ryssland. Hertigens och Reuterholms afsigt var naturligtvis att såmedelst sätta nationalkänslan i rörelse för att med så mycket större säkerhet kunna tillintetgöra sammansvärjningen. Illa kände de dock Katarina II, om de trodde, att hon med likgiltighet skulle se sig på det sättet komprometterad. Visserligen sökte hertigen blidka henne genom ett af vänskapsförsäkringar uppfyldt bref, som han skref samma dag konseljen hölls [2]); men då han derjemte påpekade Armfelts förbindelser med åtskilliga ryska ministrar, särskildt Stackelberg och Razumoffski, samt sände afskrifter af hans brefvexling med denne senare, tjenade detta endast att ännu mera uppreta henne. I en ytterst bitter skrifvelse af den 16 (27) April utgöt hon sin vrede öfver hertigen, anklagande honom för dubbelhet samt att låta sig ledas af personer, hvilka sedan länge synbart arbetat på tillintetgörandet af det vänskapliga förhållande, som dittills rådt mellan Ryssland och Sverige. Hon hoppades dock, att han skulle göra allt för att utplåna de obehagliga intryck offentliggörandet af det nämnda protokollet kunde åstadkomma hos allmänheten [3]). Genom en samtidig depesch från Markoff beordrades Romanzov att bibringa hertigen ett riktigare begrepp om den grad af betydelse kejsarinnan tillmätte den ifrågasatta förmälningen och att afhålla honom från vidare oförsigtigheter, till hvilka han kunde låta förleda sig genom hoppet om strafflöshet, i det han smickrade sig med att städse kunna blidka hennes ovilja genom att förespegla henne denna förbindelse. — Kejsarinnan såge i sjelfva verket deri ingenting, så lockande för sin sondotter, att hon derför skulle uraktlåta att fästa afseende vid andra saker. — I öfrigt skulle Romanzov begagna sig af hvarje tillfälle att upplysa svenskarne rörande alla de falska framställningar, med hvilka regenten och hans anhang sökte bedraga dem [4]). Tydligare kunde

---

[1]) Konseljprotokoll af den 9 April 1794, tryckt i Inrikes Tidningar för den 11 s. m.

[2]) Innehållet af detta hertigens bref är endast bekant genom de antydningar derom, som förekomma i Katarinas svar af den 27 April och ett annat hertigens bref till henne från medlet af Maj.

[3]) Afskrift af brefvet är bilagd en dep. till Stedingk af den 14 Maj 1794. I en dep. till Stedingk af den 22 Maj omtalas »att ryske ministern i Köpenhavn anhållit om danska hofvets bona officia, det svenska hofvet ville beqväma sig att uti högmålssaken innehålla med all tryckning af sådana ämnen i denna sak, hvarigenom kejsarinnan skulle kunna komprometteras», Om det missnöje konseljprotokollet af den 9 April väckte i Petersburg se för öfrigt Stedingks dep. af den 24 och 25 April, 4, 22 och 28 Maj samt 6 Juni 1794.

[4]) *Bernhardi*, III, s. 718.

man icke gerna vara. Romanzov skulle så mycket som möjligt väcka missnöje med den bestående regeringen i Sverige.

Underhandlingarna rörande giftermålsförslaget afstannade detta oaktadt icke genast. Åtminstone stannade Stenbock fortfarande qvar i Petersburg. Först sedan hertigen med ett skarpt bref[1]) besvarat kejsarinnans, lemnade han den 31 Maj den ryska hufvudstaden. — »E. K. M. har önskat uppskof», hette det i det nämnda brefvet, »och jag såväl som den unge konungen har fogat mig efter edra önskningar». Allt tal om den ifrågasatta förbindelsen var dermed tills vidare afbrutet.

I öfrigt tillbakavisade hertigen på det bestämdaste de gjorda beskyllningarna, förklarande, att han icke blott hade i sin ego Razumoffskis originalbref till Armfelt utan äfven skrifvelser från denne senare till Katarina sjelf, i hvilka han åberopade från henne erhållna bref. Af undseende för kejsarinnan hade han dock befalt, att denna korrespondens alldeles icke skulle omnämnas under rättegångsförhandlingarna. — Kort derefter offentliggjordes emellertid en del aktstycken rörande Armfelts stämplingar, och deribland hans bref till Katarina[2]). Hos de styrande i Stockholm hade modet nu stigit, sedan underrättelse ingått om den polska resningen, och man tycktes icke ens frukta för öppen brytning med Ryssland. Stedingk skulle i så fall öfvertaga befälet i Finland[3]). Så långt kom det dock ej. Upptagen, som Katarina II var på andra håll, fann hon sig nödsakad att lemna Sverige i fred, hur gerna hon än skulle hafva velat hämnas.

[1]) Hertigen till Katarina Maj 1794. Bilaga till dep. till Stedingk af den 14 Maj.

[2]) Utdrag ur de hufvudsakligaste handlingar etc.

[3]) Dep. till Stedingk den 30 Maj 1794.

BIDRAG

TILL

SVENSKA HANDELSLAGSTIFTNINGENS HISTORIA.

AF

OSKAR FYHRVALL.

I.

TJÄRHANDELSKOMPANIERNA.

Det sjuttonde århundradet är ett i industrielt och kommersielt hänseende synnerligen märkvärdigt skede i hela det civiliserade Europas historia Det är en tid af börjande eftertanke öfver de lagar, som reglera folkens ekonomiska välstånd, och dermed sammanhängande första försök att på ett rationelt sätt och efter en omfattande plan ordna och leda deras arbeten för detsamma. De teorier, som härvid voro de ledande, voro åtminstone i det väsendtligaste gemensamma för alla, som deltogo i dessa försök, och ega, som bekant, sin kulmen i det system, som under seklets senare hälft med stor noggrannhet utbildades af Colbert och blifvit kalladt det merkantila. Enligt detta system beror ett folks välstånd och makt på den massa af guld och silfver, som det lyckats hopa inom sitt lands gränser, och såsom det vigtigaste medlet att vinna detta välstånd och denna makt framstod, i fall man saknade guld- och silfvergrufvor, handeln med andra nationer. Till följd deraf rönte också denna gren af mensklig verksamhet allmänt en ifrig uppmuntran, och öfver allt uppstodo af regeringarna oktrojerade och med vidsträckta rättigheter utrustade föreningar för densammas bedrifvande.

Äfven till oss spredo sig dessa idéer, och det tidigt nog, samt framkallade här ungefär samma företeelser som annorstädes. Men som de vid sitt inträde i vårt land funno före sig en långt mindre utvecklad och lifskraftig kultur än på andra håll, kunde de hos oss röra sig så mycket mera oberoende af den faktiska verkligheten och hafva derför utvecklat konseqvenser, hvartill motstycken icke torde kunna uppvisas på andra håll [1]).

Med dessa konseqvenser syftas, såsom lätt torde inses, i främsta rummet på de monopoliserande kompanier för utskeppningen af rikets förnämsta utförselvaror, som tid efter annan uppstodo och trots häftiga angrepp höllo i sig i sammanlagdt närmare hundra år. Klart är att de inrättades för att upphjelpa rikets exportrörelse med främmande land, och derigenom i öfverensstämmelse med ofvannämnda teorier höja nationalvälmågan. Men just att *detta* medel *kunde* väljas, visar i sin mån, på huru låg ståndpunkt allt, såväl handel som industri, befann sig, och att allt måste skapas af nyo. Ty med ledning af företeelserna i andra länder kan man sluta sig till, att en blott någor-

[1]) Vingquist; Skandia IV. sid. 7; Om det äldre kopparkompaniet och kopparmyntningen.

lunda försigkommen industriidkare- och köpmannaklass skulle beslutsamt afvisat en sådan hjelp.

På detta borgerskapets svaghetstillstånd hafva vi äfven mera direkta bevis. Öfver allt klagas i hithörande handlingar från 16-hundra talets förra hälft, att städer och marknadsplatser vimlade af utländingar, i synnerhet holländare, som stodo den inhemske köpmannen i vägen. Detta gälde naturligtvis i främsta rummet importhandeln, och var ett ondt, som de stora importkompanierna skulle afhjelpa. Men som landet äfvenså led stor brist på mynt, öfvergingo köpen merendels till byten af varor mot varor, och så kom utländingen att i många fall bestrida äfven exporten, och de svenska mellanlänkar, som för syns skull måste användas, voro enligt handlingarnas egna ord intet annat »än utländingarnes drängiar och kommishafvare». Särskildt berättas angående tjärexporten i en handling från 1650, att borgaren om sena hösten upplånade penningar af utländingar à 12 %. För dessa gjorde han under vintern af bönder och uppstadsborgare sina uppköp. När våren kom, sändes varorna till långifvaren med stora omkostnader och dryg »refaktie», och derpå mottog borgaren af denne sina varor för högt pris [1]). Detta skulle ändå kallas en verklig stapelstadsrörelse, och förhållandena torde i intet väsentligt hafva afvikit härifrån rörande andra varor. Att administrationen ogerna såg sådana förhållanden och kände sig manad att uppträda för deras afhjelpande, må man icke förtänka henne.

Det första af dessa xportkompanier inrättades redan 1619 och rörde kopparen. Utom ofvan antydda syfte ville man med detsamma äfven förskaffa kronan ökade inkomster. Hon ingick också såsom en betydlig delegare deri, men afskräckte på sådant sätt redan från början mängden af de privata kapitalerna. Derigenom och genom andra tillstötande omständigheter och administrativa misstag råkade det snart på obestånd och måste med stor förlust för kronan upplösas, redan innan ett decennium förflutit från dess inrättande. Detta kompani saknar icke sin historiska betydelse, och dess lärdomar äro vigtiga nog. Men som redan af det ofvan sagda synes, voro i detsamma flera afsigter sammankopplade, hvarigenom betydelsen af de särskilda symptomen i dess lif blir vanskligare att inse. — Samma uppfattning eger äfven sin tillämplighet på det andra kopparkompaniet, som inrättades af Kristinas förmyndare, och hvilket kan karakteriseras som en mattare kopia af sin föregångare. Det gick, äfven det, med förlust för kronan och slutade sina dagar redan 1638 [2]).

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; handlingar angående tj. k. odat.; tjärhandelskompaniets svar på besvären från Finland 1650;

[2]) Ett par andra kompanier, omfattande jern och spanmål, förbigås här, emedan de knappast synas hafva kommit utom projektens område.

Men vill man skåda ett utförande i verkligheten af merkantilsystemets teorier, sådant det kanske blott en gång förekommit, må man följa förloppet af det monopol för exporten af ett annat bland rikets vigtigaste alster, nämligen tjäran, som 1648 kom till stånd; ty i hänsynslös följdriktighet söker det sin like, och emedan inga vigtiga främmande afsigter inblandades deri, har dess historia kunnat förflyta i nästan typisk renhet.

Den industri, hvarpå detta monopol grundade sig, hade vid dess stiftande redan utvecklat sig till ganska storartade dimensioner och fäste vid sig än större förhoppningar för framtiden. Troligen af gammalt inhemsk i Sveriges och Finlands skogiga bygder och omnämnd i offentliga handlingar åtminstone från Gustaf Wasas tid hade den dock under hela 16:de århundradet fört ett tynande och obemärkt lif. Men när genom den snabba utvecklingen af sjöväsendet i det vestra Europa efterfrågan på tjära och beck på verldsmarknaden alltmer ökades, steg äfven vigten och värdet af denna näringsgren, och det låg i öppen dag, hvilken fördel ett med skogar välförsedt land skulle kunna draga af ett klokt begagnande af denna omständighet. Detta undgick icke heller den alltid vaksamme Gustaf Adolfs ögon, och redan från hans tid kan man datera styrelsens ingripande för att ordna, leda och upphjelpa äfven denna branche af fosterlandets industriella lif. Först gälde det att förbättra sjelfva tillverkningen, i hvilken på grund af den hastigt stigande efterfrågan åtskilliga missbruk synas hafva inritat sig, samt i den införa redbarhet och metod jemte sparsamhet med skogen. I sådan afsigt utfärdades redan 1628 rikskanslerens pass för en viss Hans von Schwindern, troligen härstammande från Holland, att resa omkring i Sverige och utforska, hvar bästa lägenheten kunde finnas till anläggande af tjär- och beckbrännerier [1]). Derpå följde tillståndsbref för samma person jemte en kompanjon David Grunow att utan afgift till kronan på hennes skogar i Vadsbo och Vermland samt på Tiveden under sex år »efter ett nytt manier» drifva tjärhandtering [2]). Af Kristinas förmyndare gafs honom uteslutande privilegium att inrätta beckbränneri i Göteborg [3]), hvarjemte han mot särskilda fördelars erhållande förband sig att lära allmogen i Elfsborgs och Göteborgs län sin metod att bränna tjära och sjuda beck [4]). För att kontrollera, att intet förfalskadt gods utlemnades i marknaden, varan till »kladd» samt riket till skada och förderf, tillsattes 1641 i alla stapelstäder, derifrån tjära och beck utskeppades, edsvurna tjärvräkare, som skulle granska tjärtunnorna såväl till rymd som innehåll och såsom ett tecken till

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; handl. ang. tj. k. odat.
[2]) Ders. dat. Marienburg den 13 Augusti 1629.
[3]) Bekräftadt 1639 d. 27 April af Axel Oxenstjerna och Jak. de la Gardie. — R. A; B. tj. k. 1648—1714; handl. a. tj. k. odat.
[4]) Ders. 1634 d. 23 Mars.

gillande förse dem med stadens märke. Genom dessa och dylika mått och steg växte tjärhandteringen ganska betydligt. Under de sex åren 1627—1632 hade den i medeltal kunnat sända till utlandet något öfver 4,000 läster pr år [1]), intet år mer än omkring 5,700; men 1647, eller året före kompaniets inrättande, hade den bragt detta belopp upp till en summa af 8,500 läster [2]).

Sätet för denna industri utgjordes öfver hufvud af Sveriges och Finlands skogiga trakter, med undantag af Svealands bergslager, der kolning till brukens behof trädde i dess ställe. Distrikten voro således tvänne Norrland, med Finland samt Wermlands, Smålands och angränsande landskaps tillstötande skogstrakter jemte Gotland. Men handteringens egentliga hemland var dock Finland. Här bedrefs den dels i Savolax och Karelen, hvarifrån varan fördes på de vidt utgrenade vattendragen till Lapstrands marknad, der Viborgs borgare mötte och uppköpte den, dels äfven längs Botniska vikens kust med afsättning på Stockholm och Åbo. Landets södra och sydvestra delar synas deremot obetydligt deltagit i denna industri.

Exportorterna voro i främsta rummet Stockholm och Viborg. Åbo, som omkring 1630 legat öfver det senare synes derefter hafva gått tillbaka, antagligen genom konkurrens af Stockholm, och sjönk under kompaniet allt djupare. Från södra Sverige gick tjäran förnämligast öfver Göteborg samt Kalmar och Vestervik. Priset på utskeppningsorterna var synnerligen ostadigt. Af Cronholm bestämmes det omkring 1630 till 2 rdr pr tunna. Under åren närmast före kompaniets inrättande säges det vanligen hafva varit 15 à 20 rdr pr läst à 12 t:r, men också stundom nedgått till 36 à 40 d. k.-m. [3]).

För att än mera utveckla denna så lofvande industri och med full säkerhet kunna påräkna, att vinsten af densamma skulle komma rikets egna undersåtar och icke utländingen till godo, var det som man ville taga rättigheten att föryttra dess alster på den internationella marknaden från rikets köpmän i allmänhet och öfverlemna den åt ett slutet bolag. Tidigare försök i samma riktning hafva icke saknats. Den ofvannämnde Hans von Schwindern fick redan af Gustaf Adolf rättighet att af allmogen i Vestergötland uppköpa så mycket tjära, som den kunde aflåta och han betala. Och då samme man åtog sig att lära allmogen i Elfsborgs och Göteborgs län sin förbättrade metod i tjärtillverkningen, skedde det mot vilkor, att han skulle få uteslutande rätt att handla med tjära och beck i de länen. Men man lät honom också för att i landet sprida handelsmannaduglighet förbinda sig att, om någon borgare der i orten ville

[1]) Cronholm, Sv. hist. under Gust. II Adolf, IV, tabb. C.—H.
[2]) Odhner, Sv. hist. und. Kristinas förmyndare, s. 269. Anm. 3.
[3]) 1 rdr sp. omkr. 1648 = $3^{3}/_{4}$ d. k.-m.

insätta penningar hos honom för denna handel, upptaga honom till kompanjon [1]). Några år senare, 1641, förekommer åter samme v. Schwindern i sammanhang med tjärhandeln, denna gång såsom sökande uteslutande rätt på »några år» till all tjärutskeppning från hela riket. Med erfarenheten från kopparkompanierna i friskt minne afslog regeringen dock denna ansökan, i trots af de förespeglingar den innehöll, »emedan sådana monopolia betaga många undersåtar deras näring, i gemen föda mer skada af sig än gagn samt dessutom præjudicera städernas välfångna privilegier». Men ville han deremot upptaga andra i bolag och låta deras penningar löpa jemte sina i tjärhandeln, skulle man räkna honom sådant till synnerlig förtjenst [2]). v. Schwindern förlorade dock icke modet, utan arbetade rastlöst på sin älsklingsplan, tjärhandelns ordnande under ett kompani, samt lyckades så småningom vinna åtskilliga inflytelserika medintressenter i densamma [3]). Omsider kommo också gynnsammare tider. Lurendrejerierna och missbruken vid tillverkningen tyckas hafva trotsat regeringens alla åtgärder. Derjemte var priset, såsom ofvan antydts, vacklande och ostadigt samt kunde på grund af de svenska köpmännens kapitalsvaghet understundom nedtryckas till ett belopp, som ansågs rent af oskäligt. När derför äfven holländarne började göra ansökningar om rättighet att bilda ett kompani för att utskeppa den svenska tjäran, synes sjelfva rikskansleren, åtminstone enligt v. Schwinderns eget yttrande, hafva blifvit hans sak benägen [4]). Med holländarne synes man hafva gjort upp saken i kompromissväg [5]). De invändningar som borgerskapet i landsorterna hade att göra, förklingade obemärkta, och ändtligen utfärdades oktrojen för det **Norrländska tjäruhandelskompaniet**, den 31 Mars 1648 [6]), att träda i kraft från och med nästa 1 Maj samt ega bestånd i 20 år, för hvilken tid hela exportrörelsen med tjära och beck från landet norr om Stockholm och Nyen uteslutande lades i dess händer. Inom landet var rörelsen deremot fortfarande fri, äfvensom sjelfva industrien, såvidt den angick tjära, hvaraf kompaniet var skyldigt mottaga ett obegränsadt qvantum. Men öfver becktillverkningen fick det makt både att bestämma dess storlek och att fördela densamma på de befintliga sjuderierna,

[1]) R. A.; B. tj. K. 1648—1714; H. ang. tj. k. odat.; Riks- och Kammarrådens priv. för H. v. Schwindern ang. tj.-tillv. och tj.-h. 23 Mars 1634.

[2]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; H. a. tj.-k. odaterade. Kongl. Maj:ts res. 6 Apr. 1641.

[3]) Bland andra en viss Lilliecrantz och Stockholms magistrat, af hvilka den sistnämnde inlemnade en egen petition i ämnet, och den förre sedermera förekommer som direktör i komp.

[4]) R. A.; B. tj.-k. 1648—1714; H. a. tj.k. odat.; v. Schwinderns skrift till hofrätten i hans process med tj.-k. 1651 eller 1652.

[5]) Åtminstone förekomma de begge hufvudmännen för företaget, Henrik Wolff och Petter Werhus strax derefter som direktörer i kompaniet.

[6]) Privilegierna hos Stj. C. P. o. Oec. förordn. II: 525.

hvarjemte man lofvade, att inga flera dylika anläggningar skulle få uppstå. Betalningen, som kompaniet skulle gifva för det gods, det uppköpte, bestämdes till 15 rdr sp. eller $19^1/_2$ d. s. m. pr läst à 12 t:r af tjära och 36 rdr sp. efter kurs pr dito af beck. Kronans tull skulle under hela oktrojtiden utgå med 2 rdr 6 öre pr läst i helfritt skepp med förhöjning i vanlig proportion för andra.

Vidkommande kompaniets inre organisation äro underrättelserna temligen knapphändiga. I privilegiibrefvet står blott, att endast inländske män egde rätt att deri participera och bland dessa företrädesvis borgerskapet i Stockholm och Viborg [1]). Styrelsen öfver det hela skulle föras af några visse i tjärhandeln förfarne, dertill af alla participanterna utsedde män [2]). Det för affärernas bedrifvande erforderliga kapitalet kunde, om privilegiiemottagarne så önskade, bringas till hopa genom offentlig aktieteckning. Men när den för den samma faststälda terminen gått till ända, skulle kompaniet »slutas», och ingen hafva makt att komma derin mot participanternas vilja. Detta är allt hvad som stadgas genom privilegierna. Karl Gustaf tillade för de finska stapelstäderna, då de 1654 intogos i kompaniet, rättigheten att för egen räkning välja en direktör, som skulle taga deras fördel i akt. Och bredvid privilegierna tillsatte delegarne redan första året en kommission af åtta bland dem sjelfva valda förtroende-män, kallade assistenter. Dessa skulle utöfva kontrollen och äfven i vigtigare och svårare fall meddela sina råd åt styrelsens medlemmar [3]). Styrelsen hade naturligen sitt säte i Stockholm, men för affärernas skötande hade man både på de utländska försäljningsplatserna och i de finska stapelstäderna kommissionärer, benämnda faktorer [4]). Vid dessa lösliga och föga detaljerade föreskrifter tyckes det hafva fått bero länge nog, och delegarne hafva varit beröfvade allt regelbundet och lagstadgadt inflytande på gången af kompaniets verksamhet. Åtminstone förekommer ingen antydan om något annat under hela den tid, de första privilegierna kommo att räcka. När dessa upphörde, och nya utfärdades 1661, gjordes äfven då intet annat vid saken, än att kongl.

[1]) Faktiska förhållandet blef, att blott några af de rikaste stockholmsborgarne jemte andra i Stockholm boende penningemän kommo att blifva delegare, åtminstone till en början.

[2]) Första uppsättningen af denna utgjordes af H. v. Schwindern, de ofvannämnda Lilliecrantz och Henrik Wolf jemte en viss Westerman. På grund af underslef å v. Schwinderns sida (oredlighet i måttet vid beckleveranser till komp., hemlig och olofig tjärexport med mera) blefvo de öfriga snart missnöjda med honom. Han blef derför om ett par år utträngd och ersattes med Peter Werhuus. — (R. A.; B. tj. k. 1648–1714; handl. ang. tj. k. odadt.; berättelse af P. W:s enka ang. rättegången mellan v. Schwindern och tj. k.).

[3]) R. A; B. tj. k. 1648—1714; handl. ang. tj. k. odat; Part:s inlaga t. komm.-koll. 5 April 1656. Se äfven P. W:s enkas nämnda skrift!

[4]) Såsom sådana faktorer i Amsterdam nämnas under 1660 och 1670 talen Christoffel van Gangel och Joseph Deutz.

maj:t lofvade, att hålla sin hand deröfver "att endast beskedlige och i tjäruhandeln kunnige" män skulle blifva satte till direktörer. Direktörerna fortforo också att vara ganska mycket både oinskränkte och oansvarige i sina åtgärder; och det gick derhän att delegarne på långa tider icke kunde få någon vetskap om kompaniets ställning. På grund af dessa förhållanden synes också ett mindre noggrannt och äfven mindre redbart sätt att handhafva bolagets affärer ganska tidigt hafva insmugit sig och fortfarande egt bestånd. Visserligen förekomma i detta hänseende icke några detaljerade anklagelser mer än för 1649, då participanterna, säga att v. Schwindern till oskäligt lågt pris fått köpa tjära af kompaniet till sitt becksjuderi, och att de på detta köp förlorat 1,200 rdr [1]). Men detta kan allt för väl just bero på det särdeles starkt utvecklade hemlighetsmakeriet, i synnerhet som allmänna anklagelser icke saknas. — Det missnöje öfver ett sådant förhållande, som naturligtvis måste hafva herrskat bland delegarne, lyckades man dock icke undertrycka längre, än medan allt gick väl, och en rundlig dividend årligen kunde framläggas. När affärerna började gå sämre, och utdelningarna uteblefvo, tog det snart sitt uttryck i handling. År 1666 samlade sig participanterna till öfverläggning om kompaniets organisation, och man enades snart om nya och noggrannare utförda stadgar, som antogos till efterlefnad d. 1 Oktober s. å. I spetsen för kompaniet ställas 3 af participanterna valda direktörer, en lagfaren, en kunnig i den utrikes handeln och en i den inrikes, bland hvilka den andre i ordningen är den egentlige chefen. Af dessa tre afgår en för hvarje år, participanterna dock obetaget att äfven med de öfriga företaga de förändringar, som omständigheterna kunna påkalla. Åtminstone hvart tredje år skall en direktör göra en inspektionsresa till Finland. I lön åtnjuter en direktör 400 rdr pr år, men får deremot icke, såsom hittills ofta till kompaniets skada varit händelsen, drifva tjärhandel för egen räkning. Till direktörernas hjelp utse delegarne bland sig 16 män, som äfven nu få benämningen assistenter och i vigtiga och svåra fall skola af styrelsen rådfrågas. Särskildt får intet stort köp afslutas eller någon ansenlig summa penningar upplånas utan dessas vetskap och samtycke, hvarjemte de i händelse af oenighet mellan direktörerne fälla utslaget. För participanterna sjelfva var förbehållet att utse faktor utomlands äfvensom i Viborg, Helsingfors och Åbo. Derjemte hade hvarje participant, som var delegare för minst 500 rdr, rätt att den första söknedag i hvar månad gå upp på kompaniets kontor och der göra sig underrättad om affärernas tillstånd. Fann han då något fel, egde han ej att utdela någon befallning, utan blott att anmäla det för assistenterne, som då jemte direktörerne borde i tid vidtaga nödig rättelse. Dess-

[1]) Part:s ofvan citerade inlaga till Komm.-koll. 5 April 1656.

utom skulle, så ofta kompaniets intresse det fordrade, alla participanterne sammankallas till allmän stämma, och vid alla omröstningar hade 1,000 rdr en röst, antingen de egdes af en eller flere [1]. — I privilegierna af år 1689 stadgas, att direktörerna skola vara fyra, af hvilka två afgå hvart annat och två hvart tredje år. De väljas äfven nu af intressenterna, hvarjemte den ofvannämnda grunden för röstberäkningen äfven bibehålles [2].

Fördelarne som genom denna monopoliserade handel skulle tillskyndas såväl riket i allmänhet som tjärindustrien i synnerhet, voro hvarken få eller obetydliga. Först och främst skulle derigenom denna rikets »noble och importante vara», som »genom utländingarnes praktiker råkat i vrak och vanvyrdan», åter bringas till sitt rätta värde. Vidare skulle derigenom, att svenske män med svenska penningar ombesörjde hennes utförsel »profiten deriveras till rikets undersåtar och penningarne stanna i landet». Tillverkningen skulle stiga, och de tjärbrännande distrikten förkofras genom jemn och säker afsättning. Slutligen kunde man vänta, att kronans tull skulle utgå noggrannare än förr, hvarjemte det icke torde hafva undgått statsmännen, huru lämpligt kompaniets kapital kunde blifva att i behofvets stund lemna statskassan försträckningar [3]. Men redan begynnelsen och de första följderna af kompaniets verksamhet bådade intet godt för dessa afsigters lyckliga uppfyllelse. Enligt gällande handelslagstiftning egde stapelstäderna uteslutande skyldighet och rätt att importera, hvad landet utifrån behöfde. Det vigtigaste medlet, hvarmed denna import i tjärbränningsdistrikterna upprätthållits, var tjäran. När nu dennas utskeppning var förmenad borgerskapet i städerna, var också dettas förbindelse med utlandet afskuren, och införskaffandet af utländska varor en omöjlighet. Derigenom uppstod så stor brist på dessa, att t. ex. hela fisket i Bottenhafvet för år 1649 förstördes, emedan salt till fiskens förvarande ej kunde anskaffas.

[1] R. A.; Palmsk. saml.; författning, hvarefter tj. komp. så nu som hädanefter skall administreras och förvaltas, d. 1 Okt. 1666.

[2] Stj. anf. arb. V: 78; öppet bref för tjärkomp. d. 11 Juli 1689.

[3] Åtminstone anfördes denna egenskap i det följande mer än en gång vid frågan om kompaniets upphäfvande såsom ett skäl att låta det bestå, och bruket att så använda detsamma förskrifver sig åtm. fr. 1651, då komp. gaf kronan ett lån på 10,000 rdr. Detta lån är äfven märkvärdigt för det egendomliga sätt, hvarpå det betaltes. Kompaniet hade fått rätt att godtgöra sig genom kortning i tullen. Men som detta af någon anledning ej kunde ske, åtminstone ej så snart, ökades tullumgälderna 1654 med 1 d. s. m. pr läst, som skulle anses utgå, tills kompaniets fordran på sådant sätt blifvit gulden. När detta skett, aflyftades dock ej påökningen, utan den kom att utgå ända till 1670. (R. A.: B. tj. k.; H. a. tj. k. odat.; fört. på res. och priv. f. tj. k. 1648—1668). Karl XI lånade af kompaniet under de första bistra tio åren af sin regering öfver 630,000 d. k. m., och sonen erhöll från samma håll intill 1712 mer än en half million samma mynt, hvilken dessutom lemnades räntefritt. (Dersammastädes; k:s und. utl.; skri. fr. k. t. K. M. 1681. — Suppl. 1712 mot kontributionen 1713).

Äfvenledes måste öfriga obetydligare exportvaror, som landet framalstrade, af brist på utskeppningslägenhet stanna hemma och utan nytta förfaras. Hände det åter, att någon detta allt oaktadt kunnat göra något uppköp utomlands, så måste han anlita kompaniet för dess infraktande. Men då tog detta dryg betalning och verkstälde frakten dessutom efter sin egen beqvämlighet, hvarigenom osäkerhet och äfven förluster uppstodo; då deremot utländingen förut fraktfritt lemnat varorna vid skeppsbryggan. Slutligen var betalningen temligen klen, ty 15 rdr sp. pr läst hade äfven förr ofta erhållits, och nu var måttet på tunnan 6 kannor drygare [1]). När dessutom riksdalerns kurs steg, men kompaniet ej lemnade mer än de i privilegierna stadgade 19 $^1/_2$ d. s. m., verkade detta som en prisnedsättning, hvilken till slut kunde blifva känbar nog [2]).

Missnöjet med alla dessa olägenheter framträdde redan 1649. Vid riksdagen detta år klagade städerna sin nöd för regeringen. Svaret blef högst onådigt, och kongl. maj:t förklarade sig nogsamt veta, hvad praktiker de främmande bruka för att kunna tillintetgöra kompaniet, draga all tjära till sig för en ringa penning och derivera all nytta och profit deraf från riket. Då borgerskapet för öfrigt hade rätt att genom insättande af kapital participera med kompaniet i vinst och förlust kan, kongl. maj:t ej se, hvaröfver de med skäl sig hafva att besvära; mycket mindre står det till att lida, att någon sig underståa skall förmedels en och annan specios pretext att disputera, hvad kongl. maj:t i slika saker till riksens nytta för godt ansett och funnit hafver under sin hand och segel att stadga och förordna [3]). Klagomålen hade dock för reel grund för att genom ett maktspråk kunna nedtystas. De återkommo med förnyad styrka, och redan följande året såg sig regeringen tvungen att på allvar taga i tu med dem. En kommission af riksråd tillsattes för att undersöka frågan. Besvären funnos grundade, och man var nära att upphäfva kompaniet. Detta strandade dock på betänkligheten att så snart återkalla ett kungligt påbud. I stället nöjde man sig med att på ett konstladt sätt söka undanrödja de värsta af ofvan anförda olägenheter. Sålunda anbefaldes kompaniet, för att den öfverklagade afskurenheten från utlandet skulle afhjelpas, att när så begärdes, åt de för-

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; h. ang. tj. k. odat.; Besvär af de österbotniska städerna 1650. jemte de finska stapelstädernas inlagor emot komp. s. å.

[2]) Förhållandet mellan rdr sp. och d. s. m. var i privilegierna såsom ofvan synes det, att 1 rdr sp. utgjorde 1,3 d. s. m. Denna kurs steg snart och var redan följande året åtminstone 1,5 d. s. m. på 1 rdr sp.. hvilket gör en förminskning i betalningen af 3 rdr pr läst, så att åtskilliga städers påstående, att de blott fått 12 rdr i st. för 15 rdr icke torde sakna grund. I privileg. för tjärhandelskompaniet på Gotland af år 1649 sattes också kursen 1,5 d. s. m. på 1 rdr sp.

[3]) Stj., Riksd. o. mötens besl. II: 1147.

nämnsta borgarne gifva vexlar på några utländska handelsplatser [1]) äfvensom att på sina skepp fraktfritt införa borgerskapets utrikes uppköpta varor. Dessutom höjdes priset på tjäran, så länge nu varande konjunkturer på den utländska marknaden räckte, till 24 d. s. m. pr läst. Deremot ingingo städerna på att lemna tunnor af det större mått, som vid kompaniets stiftande blifvit stadgadt, samt att icke vidare besvära med några klagomål [2]).

Men härmed voro icke missförhållandena afhjelpta, blott för tillfället undanskjutna. Som stapelstäderna [3]), med undantag af Viborg, icke omgåfvos på nära håll af tjärbrännande distrikter, kunde de, då uppstäderna egde rätt att för samma betalning sälja sin vara direkt till kompaniet, icke anskaffa synnerligen mycket gods att grunda den ofvan nänmda vexelkrediten på, med hvilken de dock förnämligast skulle upprätthålla sina förbindelser med utlandet. De blefvo således fortfarande handelslöse, sig sjelfva och hela landet till skada. Uppstäderna åter rubbades i sina gamla och lagstadgade handelsförbindelser, i det stapelstäderna dels ingenting hade att aflåta till dem, dels icke längre kunde lemna dem nödig kredit för det, som de möjligen hade, eftersom denna kredits gamla grundval, tjäran, nu mera med större fördel sökte sig andra vägar till utlandet. När härtill kom, att man visste, att kompaniet i utlandet uppdrifvit tjärans pris till en betydlig höjd, men man sjelf hade utsigt att ännu i många år få nöja sig med den i jemförelse härmed föga tillfredsställande betalning, som nu faststälts, under det att deremot alla andra varors värde ofelbart skulle stiga; så bör det icke väcka vår förvåning, att oviljan emot kompaniet, långt ifrån att enligt afsigt lägga sig, tvärtom allt mer och mer rotfästades i sinnena.

Så länge Kristina satt qvar på tronen, stannade det dock vid missnöje eller åtminstone vid klagomål. Men knappt hade Karl Gustaf tillträdt styrelsen, förrän han såg sig nödsakad att vidtaga några åtgärder för missförhållandenas undanrödjande. I sådan afsigt utkom k. m:ts res. d. 29 Aug. 1654 [4]). Enligt detta dokument skulle kompaniet öppnas för de finska stapelstäderna, hvilka skulle ega att insätta deri sammanlagdt 30,000 rdr sp. [5]) samt »sedan med lika vinst och förlust intressera per quota i de vilkor, som kompaniet vigore privilegii

---

[1]) Amsterdam, Lübeck, Hamburg, Danzig.

[2]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s akt.; res. af dr. Kristina d. 23 Nov. 1560. Stj. C. P. Oec. förordn. II: 1641; förkl. m. tj. h. k. o. städerna i Norr- och Finland.

[3]) Naturligtvis undantages härvid Stockholm, hvars förnämsta köpmän voro particip.

[4]) Stj. anf. arb. II: 778.

[5]) Viborg 18,000, Åbo och Helsingfors hvardera 6,000.

nådigst äre förundte»; hvartill för ytterligare säkerhets skull kom ofvan nämnda rättighet att tillsätta en egen och särskild ledamot af styrelsen. Kompaniets gamla skyldighet både att lemna vexlar och att kostnadsfritt hemfrakta stapelstädernas import qvarstod. Derjemte tillades den att vid utskeppningen, så vida ett stapelstäderna tillhörigt skepp fans i hamnen, begagna detta för samma betalning, som ett utländskt skulle ha haft, med tillägg af den lindring i tullen, det svenska skeppet åtnjöt i jemförelse med det utländska. Godset skulle kompaniet hädanefter endast köpa af stapelstäderna och derför i kontanta penningar eller vexlar betala 16 rdr pr läst af det 1650 stadgade måttet. Stapelstäderna skulle köpa af uppstäderna och gifva 15 rdr pr läst i kontanta penningar eller salt och andra varor. Allmogen åter skulle sälja till uppstäderna för det pris, »som dem bäst åsämjer».

Med denna anordning hjelpte man sig fram under hela Karl Gustafs regering. Under för handen varande omständigheter, och då man ansåg kompaniets bestånd sjelfklart, torde den också hafva egt icke så obetydliga förtjenster. Visserligen synes betalningen ej hafva varit stor [1]), men man kunde dock påräkna afsättning för hvad man hade att sälja; ty kompaniet, som ännu var oinskränkt herre på den utländska marknaden, gjorde goda affärer och hade strykande afsättning. Tillverkningen var också temligen jemn, snarare i stigande än fallande. År 1657, det sista, för hvilket vi under detta decennium besitta några uppgifter, mottog kompaniet omkring 6,300 läster tjära och 760 läster beck mot omkr. 5,400 och 940 år 1654.

Missnöjet fortlefde dock ännu hos dem, som voro kompaniets välde underkastade. Man klagade fortfarande öfver egenmäktig afkortning i priset, ity att kompaniet nu som förr vid liqviderna icke iakttog stegringen i myntkursen, utan beräknade betalningen efter det värde i kopparmynt, som riksdalern haft vid monopolets första inrättande eller 15 mark k.. m. I ofvan nämnda klagoskrift från de öster- och vesterbotniska städerna år 1655 gick man ännu längre och fordrade ånyo att kompaniet skulle upphäfvas, förklarande, att om man än höjde priset, skulle det till intet gagna, utan städerna i alla fall förderfvas. Ett försök af Karl Gustaf 1658 att åstadkomma någon förbättring genom ett påbud, att betalningen hädanefter skulle erläggas i specier och 1 mark pr rdr tilläggas i liqviden för all sedan 1648 uppköpt tjära [2]), blef utan nytta redan

[1]) I en supplik af år 1655 från det gemene borgerskapet i Öster- och Vesterbotten klagas der öfver rätt allvarsamt. För öfrigt är denna klagoskrift märklig såsom en af de få, i hvilka de vesterbottniska städerna uppträdt med anledning af kompaniet.

[2]) R. A.; Palmsk. saml.; kongl. maj:ts res., Göteb. d. 6 Maj 1658. Af denna mark skulle hälften tillfalla städerna, och den andra hälften anslogs

derför, att det i sin vigtigaste punkt följande året åter upphäfdes. De öfverhängande krigsfarorna hindrade dessutom all närmare uppmärksamhets egnande åt dessa frågor, så länge Karl Gustaf lefde. Men när han aflidit, och den värsta krigslågan på våren 1660 lagt sig; framträdde de deremot med förnyad kraft. Vid den riksdag, som hösten samma år sammanträdde i Stockholm, inlemnade i synnerhet de botniska uppstäderna och Åbo häftiga klagomål öfver kompaniet. Ständen stälde sig på deras sida, och regeringen måste med allvar gripa sig an med saken. Men öfverläggningarna försvårades af bristande enighet såväl inom regeringen som äfven inom städernas borgerskap. Ty medan Åbo och de botniska småstäderna ifrigt yrkade på kompaniets upplösning, förklarande, att det skulle blifva deras vissa undergång, om det längre finge ega bestånd; sade sig Viborg och Helsingfors intet hafva att anmärka emot det, och Viborgs borgmästare inlemnade till och med en skrift med skälen för dess bibehållande, »och voro de starke nog»[1]. Inom rådet och regeringen försvarades kompaniet af presidenten i kommersekollegium Seved Bååth understödd af Klas Stjernsköld, hvaremot klagandenas talan med värme fördes af Lorentz Creutz jemte Schering och Johan Rosenhane. Riksskattmästaren fäste sig hufvudsakligast vid ärendets förhållande till statsinkomsterna, och rikskansleren intog en mera medlande, dock för kompaniet något gynnsammare ställning. — Förhandlingarna togo sin början redan under riksdagen, och strax från begynnelsen korsade förslag och motförslag hvarandra från alla håll.

Åbo borgmästare yrkade bestämdt på kompaniets upphäfvande, erbjudande i stället 1 rdr pr läst mer i tull; andra med David Wolker från Stockholm i spetsen, att kompaniet i sin nuvarande form visserligen icke skulle ega bestånd, men

---

till Katarina kyrkobyggnad på Södermalm. År 1661 fastställdes, att denna efterräkning ej skulle sträcka sig längre tillbaka i tiden än 1 Maj 1655. På detta sätt kom kyrkobyggnaden i verkligt åtnjutande af omkring 35,000 d. k. m. Äfven borgerskapet synes efter mycket besvär och genom öfverståthållaren Sch. Rosenhanes kraftiga hjelp utbekommit åtminstone en del af det, som fallit på dess lott. (R. A.; Palmsk. saml. — D:o; rådspr. d. 21 Aug. 1660. — D:o; D:o; d. 11 Dec. 1661).

[1]) För att förstå detta förhållande torde man observera den olika ställning, hvari Viborg på denna tid stod till kompaniet och tjärhandeln. Det var en stapelstad och åtnjöt som sådan en betalning af 16 rdr pr läst. Vidare hade det i sin omnejd inga uppstäder att köpa af, utan handlade direkt med allmogen, dels i sin egen stad, dels på det närbelägna Lapstrands marknad, derifrån transporten var lätt och kostnaden ringa. Som äfven qvantum var stort och kompaniet ännu ej påfunnit att verkställa exporten af Viborgs tjära icke från Viborg direkt utan från Stockholm, och således några allvarsammare svårigheter att få in utländska varor än ej försports, bör det icke förundra, att kompaniets vänner der ännu kunde ha öfverhanden. Helt annat blef förhållandet framdeles.

landet deremot för tjärhandeln indelas i tre kretsar, Stockholm, Viborg och Helsingfors—Åbo, hvaremot man dock gjorde invändningar med hänsyn till borgerskapets ringa förmögenhet, som hindrade detsamma att uppköpa och fördelaktigt afyttra så mycket tjära. Och slutligen fanns ett förslag, som hade medhållare i båda lägren, att kompaniet visserligen icke skulle upphäfvas, utan blott besvär och missbruk afskaffas, men »öppnas» och flere participanter intagas, hvarigenom vinsten skulle komma fler till godo och icke blifva så stor på hvar och en, samt missnöjet dymedels stillas [1]). Under riksdagens lopp hunno dock dessa förslag och åsigter hvarken att bryta sig mot hvarandra eller att vinna någon synnerlig grad af detaljerad utveckling, ty den nya regeringen behöfde lugn för att komma till stadga och ro samt hade dessutom i politiken åtskilliga förslag, hvilkas antagande af ständerna låg den samma synnerligen mycket om hjertat. Derför behandlade hon den föreliggande frågan så varsamt som möjligt samt gaf för priset af ofvan antydda förslags godkännande ett visserligen vilkorligt, men bestämdt löfte, att kompaniet skulle upphäfvas [2]). Men när riksdagen var slut, och riksdagsmännen och öfriga, hvar i sin stad, väntade på det hugnesamma löftets fullbordan, brast striden ut och fördes sedan under flera månader med en häftighet, som redan från början tedde sig olycksbådande för städerna och deras önskningars lyckliga uppfyllelse. Till de förut kämpande förslagen trädde under tiden efter riksdagen äfven ytterligare ett, framstäldt af rikskansleren, att kronan med upphäfvande af kompaniet skulle draga tjärhandeln till sig och ackordera med holländarne om ett visst parti om året, ty derigenom skulle landet blifva bättre konserveradt och kronan hafva den profiten, som nu »är hos några få privatos och de öfriga förtryter» [3]). Häremot framstäldes dock så allvarliga insagor, att förslaget måste falla. Både drotsen och skattmästaren uppträdde deremot, den senare visande, att städerne, för hvilkas bösta kompaniet dock skulle upphäfvas, genom denna anordning skulle råka än värre ut, emedan de då finge kronan emellan sig och utländingen i stället för kompaniet. Dessutom var det icke »kompatibelt med kronans respekt», och ej heller skulle hon så kunna bevara krediten som de enskilde, efter som hon hade många tarfvor och måste »tagat, der det fanns och läggat, der det fattades». Sålunda var kompaniet räddadt från kronans medtäflarskap. Strax förut hade det brutit udden af det för-

---

[1]) Rådspr. under Oktober och November månader, flerstädes.

[2]) Stj. Riksdagars och mötens beslut. II: 1396; res. på riksens ständers allmänna besvär d. 26 Nov. 1660 § 7. »Det är visst, att hade man ej lofvat dem kompaniets upphäfvande på riksdagen, hade de icke skrifvit under» sades under de följande öfverläggningarne i rådet.

[3]) R. A.; Rpr.; d. 15 Mars 1661.

nämsta argumentet hos dem, som med Åbo borgmästare i spetsen yrkade på tjärhandelns fullkomliga frigifvande, genom att sjelft åtaga sig den tullförhöjning, som utgjorde deras pris derför [1]). Mot de qvarvarande motståndarna, David Wolker och meningsfränder, hade kompaniet en nyttig bundsförvandt i kommersekollegium, som inlemnade ett eget memorial i ämnet [2]). Efter en utförlig redogörelse för skälen för och emot slutade detta embetsverk med att som sin åsigt framhålla i enlighet med förmedlingsförslaget från riksdagen, att för landets och städernas bästa ett »så väl intentioneradt verk» borde få ega bestånd, till dess privilegiiåren utgingo, blott »abusus korrigerades, partikularpersoners kapital modererades, borgerskapet i de städer, som på tjäruhandeln funderade äre, än mer intoges, och kompaniet sålunda omgötes» och detta hufvudsakligast på följande af kollegium andragna skäl.

1. Att den välmenta intentionen med kompaniets inrättande så tillvida temligen lyckats, som tjärans pris i utlandet stigit derhän, att den nu mera aktas för den förnämsta varan, som utföres från Sverige. Som detta har vunnits, derigenom att godset varit samladt i en hand, är att befara, att, om kompaniet upphäfves, priset skall falla, och i synnerhet allmogen komma att lida. Tjäran från landet söder om Stockholm har visserligen också stått högt i pris, men naturligtvis just genom hjelp af den norrländska. Nu har också genom detta lyckliga förhållande tillverkningen ökats med några tusen läster pr år, hvilket bragt mycket penningar in i landet och skaffat många arbete, hvilka först skola känna ett prisfall.

2. Vidare har på grund af privilegierna ett stort kapital sammankommit, hvaraf kongl. maj:t haft och än kan hafva mycken undsättning, hvarjemte krediten utomlands för de svenske märkeligen tilltagit. Till slut synes detta kompani vara det enda, hvaröfver kongl. maj:t salvis pactis har fri rådighet.

Skulle det nu upphäfvas är för undersåtarne följande att befara.

1. Att undersåtarne deraf lära taga skada, särdeles landtmännen i Norrland och Finland, så att deras klagomål icke skola blifva ringare än nu städernas.

2. Att holländarne skola taga tillfället i akt att upprätta ett eget kompani samt drifva svenskarne ur deras packhus och nederlag och sålunda taga till sig all den vinst, som genom kompaniet kunde tillskyndas landet.

Visserligen hade kompaniet för att gå borgarena och andras kända önskningar till mötes framstält ett par förslag såsom inledande åtgärder till dess upplösning. Dessa voro, att städerna

---

[1]) d. 6 Mars 1661. Stj. C. P. och Oec. förordn. III: 23.
[2]) R. A.; Palmsköldska saml.; dat. d. 28 Febr. 1661.

skulle inlösa dess nu liggande lager, omkring 10,000 läster, eller på två år förbinda sig att af landtmannen uppköpa och på sin bekostnad innehålla all tjära, som tillverkades, medan kompaniet försålde sitt lager, och kunde visserligen vara lämpliga från kompaniets synpunkt, men borgerskapets tillgångar tilläte ingendera af dem.

En annan utväg, som äfven varit påtänkt, vore att medgifva äfven borgerskapet rättighet att utskeppa tjära, men för detsamma belägga den med så hög tull, att det icke kunde sälja billigare än kompaniet. Men då vore det att befara, att det blefve bonden, som finge sitta emellan, eller också borgaren till sin och kompaniets skada nödgas sälja med förlust, hvarigenom den vinst, som hittills kommit landet till del, skulle bortflyta. Sådant måste dock hindras, alldenstund förfarenheten nogsamt lär, att ju högre man kan uppbringa den vara, som går ur riket, och den för de främmande dyrka, dess bättre för landet.

Men ser man noga efter, så är det icke så farligt med klagomålen mot kompaniet. Södra städerne hafva på sista riksdag bestämdt förklarat, att de skulle lida af dess upphäfvande. Viborg utskeppar mer än 4,000 läster pr år och är väl tillfreds med detsamma. Stockholm kan naturligtvis icke klaga. Helsingfors har heller ingenting anfört. Blott Åbo, som säger, att dess handel mycket aftagit, yrkar på dess upphäfvande. Men härvid är att märka, att mer tjära nu utskeppas från Åbo än förr [1]), och att man kan tro, att dess förfall snarare härrör från norrländingarnes seglats på Stockholm och de finska skärböndernas på Reval.

Omkring detta förslag, som sålunda innebar ett brott emot ett tydligt löfte till riksdagen och då det första gången framstäldes af hofrådet Coijet i rådsförsamlingen den 14 December 1661, mötts med bestämdt ogillande, samlade sig småningom allt flere anhängare; äfven sådane som eljes icke hörde till kompaniets gynnare. Bland dessa framstå isynnerhet Lorentz Creutz, som redan under riksdagen ett ögonblick lutat åt en sådan åsigt, äfvensom Schering Rosenhane. Många yrkade dock fortfarande på löftets infriande. Man kunde sålunda icke komma öfverens om kompaniets bibehållande. Ej heller ville man på eget bevåg stadfästa David Wolkers utkast, som närmare utveckladt afsåg, att kompaniets distrikt skulle delas i tre områden, Stockholm, Viborg och Helsingfors—Åbo, med hvardera sitt gille för tjärhandeln, hvilka gillen skulle för öfrigt vara sjelfständiga, men med afseende på priset bero af ett fjerde öfver alla stående gille i Stockholm. Derför fann man det vara bäst att tillkalla deputerade från de städer, saken rörde [2]), för att med deras hjelp ändtligen

[1]) Torde dock knappt vara sanning. Se nedan!
[2]) R. A.; Rådspr.; d. 15 och 27 Mars 1661.

kunna sluta något visst och genom deras bifall ge det hela ett imposantare utseende. Öfverläggningarna med dessa fördes i början af Juni af kommersekollegium jemte några riksråd, Schering Rosenhane, Klas Stjernsköld och Göran Fleming. Städerna hade intet visst att föreslå, utan öfverlemnade blott sina besvärspunkter och klagomål samt hänsköto deras bedömande och utfinnandet af botemedlen deremot till riksråden, blott tyckande »att varan borde hållas i en hand och sitt pris» [1]). Förslaget om gillena synes ej heller hos städernas deputerade väckt några synnerliga sympatier, och när D. Wolker på regeringens förfrågan, hur han tänkt sig möjligheten för städerna att anskaffa nödigt kapital, icke kunde eller icke ville lemna ett bestämdt svar, tyckes äfven denna icke hafva ansett förslaget värdt någon vidare uppmärksamhet. Slutet blef också, att kommersekollegii mening blef den segrande, och den 5 Juli utfärdades privilegier för det **Förnyade tjäruhandelskompaniet** [2]).

Genom detta beslut stadgades först och främst, att de större delegarne i kompaniet skulle afträda sina aktier, så att blott ett belopp af 1,000 rdr sp. återstod för hvar och en. Detta belopp skulle hädanefter blifva den högsta tillåtna participationssumman, liksom 100 rdr skulle blifva den minsta; delegarne dock obetaget att vara flera om denna minimisumma, blott den i böckerna förekomme såsom en. Det på detta sätt lediggjorda beloppet af kompaniets kapital skulle med tillägg af nya 19,000 rdr upplåtas till aktieteckning för andra personer, serskildt borgare i de städer, hvilkas förnämsta näringsfång tjärhandeln var [3]). Dessa lotter eller »aktioner» skulle sedan kunna försäljas till hvem som helst, och de nya delegarne med afseende på eganderätten till det, som vid bokslut och inventarium, kompaniet anbefaldes göra, visade sig vara dess egendom, vara alldeles likstälda med de gamla [4]). Kompaniets forum i tvister med städerna blef kommersekollegium, som efter sakens vigt egde att inhemta kongl. maj:ts resolution. Med afseende på uppköp och betalning etc. förnyades stadgandena af 1654 med några smärre förändringar, såsom att kompaniets skyldighet att först och främst begagna städernas skepp upphörde, och att enligt en tilläggsklausul af den 12 Juli 1661 borgerskapets rätt att få vexlar på utrikes orter inskränktes till Amsterdam. För öfrigt innehålla privilegierna blott en änmärkningsvärd nyhet, men denna så mycket större, nemligen löfte af regeringen att göra allt för att

[1]) R. A.; Rådspr. d. 14 Juni 1661. Sch. Rosenhanes berättelse i rådet. Stj. — Anf. arb. d. III: 43.; ingr. till priv. 5 Juli 1661.

[2]) Stj. anf. arb. III: 43.

[3]) I en tilläggsklausul af den 26 Mars 1662 stadgas i öfvererensstämmelse härmed, att de norrländska småstäderna skola ega att tillsammans insätta 8,000 rdr. Stj. anf. arb. III: 63.

[4]) På detta sätt uppbragtes kompaniets kapital till 150,000 rdr sp. och delegarnes antal till 300. Stj. anf. arb. III: 43.

hämma tillverkningen af tjära och beck, hvilken redan stigit så högt, att den graverade kompaniet och hotade skogarnes bestånd.

Sålunda skulle nu allt vara ordnadt till såväl det helas som den enskildes bästa. Och allmänheten tyckes äfven hafva fattat saken på sådant sätt. Det gamla kompaniet hade på det hela taget gjort goda affärer. Enligt yttrande af Stockholms borgmästare Prytz hade det tre gånger fått igen sitt kapital, [1]) och äfven andra bevis tala för samma sak. När nu tillfälle erbjöds för ett större antal att deltaga i en så fördelaktig affär, skyndade litet hvar att försäkra sig om denna förmån. Ifvern och förtroendet voro så stora, att jemväl allmänna kassor insatte sina medel i kompaniet, och att till och med förmyndare icke drogo i betänkände att anförtro detsamma sina myndlingars medel.

Men de ljusa förhoppningarna fingo icke en motsvarande uppfyllelse. Operationen med kompaniets ombildande hade icke verkstälts med nödig försigtighet och omsorg. Det gamla bolagets lager öfvertogs till högt pris och efter ett lösligt öfverslag, som sedan befanns oriktigt. Vidare voro participanternas insatta kontanta medel jemförelsevis ganska obetydliga, i det de gamla delegarne, som måst afträda aktier, naturligtvis tagit penningar för dessa samt qvarstodo för tjära och inventarier. De räckte icke ens till för liqviden af det gamla kompaniets lager och borgerskapets första leverans. Och slutligen blef afsättningen af hvarjehanda orsaker så trög, att stora qvantiteter årligen qvarlågo på upplagsplatserna, till beloppet varierande mellan 20,000 och 24,000 läster. Som kompaniet ändock var skyldigt att mottaga och betala den från landet årligen inkommande tjäran, måste det göra detta med upplånta medel. Under tiden låg dess eget kapital icke blott ofruktbart i packhusen och tjärhofven, utan förminskades dessutom årligen, derigenom att godset dels läckte bort och dels förderfvades på annat sätt. Än värre blef det, när tjärans pris i utlandet om några år föll rätt betydligt. För sitt eget bestånds skull tvangs kompaniet då att söka vältra så mycket som möjligt af bördorna på borgerskapet och producenterna, och så blef hela dess elfvaåriga tillvaro en oupphörligt fortsatt kamp mot borgare och allmoge i de trakter, som dess privilegier omfattade; en kamp, som omsider slutade, visserligen icke med monopolets fall i princip, men väl med detta bolags undergång.

Redan 1662 började denna strid och fördes med häftighet å båda sidorna. Den gälde dels det qvantum beck och tjära, som kompaniet skulle vara »skyldigt» att emottaga af landet, och dels priset, hvartill detta skulle ske. I det gamla kompaniets dagar hade man aldrig talat om qvantum, och om priset hade man också någorlunda kommit öfverens, ty åt-

---

[1]) Rådspr. 20 Mars 1661, i konfer. med rådet.

gången var då god, och priset på den utländska marknaden högt; hvarjemte tillverkningen äfven synes hafva varit något ringare än under 1660-talets första år. Men, som ofvan sagts, blefvo genom öfvertagandet af de gamla participanternas lager och de första årens ovanligt stora leverans [1]), de nya bolagets magasiner genast öfverfylda. Den efter krigen ännu matta exporten förmådde ej heller åvägabringa nödig omsättning i de sålunda hopade massorna. Derför framstod kompaniets undergång såsom oundviklig, i fall kongl. maj:t ej trädde emellan och med nya förmåner utjemnade olägenheterna, dels på öfriga undersåtars, dels på statsverkets bekostnad. Att börja med skonades dock detta senare temligen, ty denna regerings slösaktiga hushållning tillät inga synnerliga förminskningar i inkomsterna. Det enda, som förekom före 1670, var en tillfällig befrielse från erläggandet af den senast åtagna tillökningen i tullen [2]).

Så mycket hårdare gick det ut öfver producenter och städer. 1663 den 13 April utkom en förordning, som stadgade, att kompaniet hädanefter icke skulle vara skyldigt att emottaga mera än 7,000 läster pr år. Ville man påtruga det mer, sänktes priset för allt, som det uppköpte, till 15 mark k. m. pr rdr i st. f. 18, som eljes nu var det gängse och äfven för de 7,000 lästerna faststälda priset [3]). Beloppet skulle af kommersekollegium fördelas städerna emellan. Påbudet mötte dock så stora svårigheter, att det måste lemnas utan verkställighet [4]), och alltsammans stannade tillsvidare vid en prisnedsättning till 62 d. k. m. pr läst för stapelstäderna och 58 för uppstäderna [5]). Så ansenlig denna nedsättning än var, ty stapelstäderna skulle enligt privilegierna och gällande kurs haft åtminstone 72 d. k. m., verkade den dock i kompaniets affärer icke någon förändring. Redan om ett par år måste kongl. maj:t ånyo fatta participanterne under armarne samt den 28 Maj 1665 efter långa öfverläggningar och ifriga suppliker [6]) utfärda en resolution med ganska genomgripande mått och steg [7]). Det gamla förslaget om tillverkningens begränsande till ett bestämdt belopp, som framstälts af kompaniet och förordats af kommerse-

[1]) Dessa båda poster uppgingo till icke mindre än omkring 23,000 läster. Redan första året kom kompaniet i en skuld af innemot 200,000 d. s.-m.

[2]) Stj. anf. arb. III: 60. K. M:s bref till tullförvaltaren V. Drakenhielm. D. 18 Mars 1662.

[3]) Stj. anf. arb. III: 160.

[4]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. K:s akta.; supplik t. K. M f. samtl. dir. och part. 20 Juli 1664. Jmfr ibid. böneskr. t. K. M. 25 April 1665.

[5]) R. A.; Palmsk saml.; K. M:s res. 6 Aug. 1663.

[6]) 1664 icke mindre än tre och 1665 en, alla uppfylda af mörka skildringar af K:s tillstånd och vidtgående fordringar på understöd och förmåner.

[7]) Stj. anf. arb. III: 333.; K. M:s res. f. tjärukompaniet.

kollegium, var häri ånyo upptaget[1]). Beloppet fastställdes till 5,000 läster pr år, en synnerligen låg siffra, då kompaniet dittils emottagit 8,000 läster. För att nu undvika mannamån af kompaniet, och på det att inskränkningen skulle kännas så lika som möjligt af alla, fick kommersekollegium befallning att efter bästa urskilning fördela dessa 5,000 läster på de respektive städerna. Viborg fick då på sin lott ensam halfparten eller 2,500 läster och de öfriga finska stapelstäderna äfvensom uppstäderna vid Botniska viken det öfriga tillsammans[2]). Stockholm blef lottlöst, emedan alla dess köpmän voro delegare i kompaniet. Men de botniska städernas borgerskap plägade hädanefter som förr med förbigående af Åbo frakta sitt gods till hufvudstaden, som sålunda fortfarande blef utskeppningsorten för den botniska tjäran. — Priset sänktes till 15 mrk k. m. pr rdr för både tjära och beck[3]), utom för Viborg, som några år bortåt gynnades med en förhöjning af $2^1/_4$ d. s. m. pr läst, som det vill tyckas på grund af den viborgska tjärans högre pris på den utländska marknaden[4]). Oktrojen utsträcktes till konungens myndiga år, och för att det gamla lagret skulle kunna realiseras, meddelades rättighet att till obegränsadt belopp deltaga i beckbränningen i riket. Den öfriga beckbränningen skulle anordnas så, som beckbrännarne kunde komma öfverens med kompaniets direktörer. Och slutligen, på det att frukten af alla dessa åtgärder ej skulle blifva till intet genom de södra städernas »kladdande», belades all tjära, som af dem utskeppades, med 2 rdr högre tull pr läst.

Härigenom och genom andra tillstötande omständigheter ljusnade verkligen kompaniets ställning för ett ögonblick. 1667 kunde det lemna delegarne den första och enda utdelningen, 9 % af kapitalet[5]), och i skrifvelser till kongl. maj:t uttryckte det sina förhoppningar att nu kunna motsvara de norrländskes och finskes billiga anspråk.

Men denna ljusglimt räckte blott ett ögonblick. De utländska konjunkturerna, hvilkas förbättring i alla fall mest bidragit till densamma, försämrades igen, och kompaniets ställning var för grundligt underminerad för att genom en tillfällighet kunna varaktigt förbättras.

[1]) Redan 1660 hade planer i detta syfte varit på tal i rådet. De strandade då på G. Bondes yttrande, att det är omöjligt att förmena bonden bränna tjära, efter som han deraf skall hafva sin utkomst. 1661 gjorde kompaniets gode vän hofrådet Coijet ånyo en framställning i samma riktning, och i de nya participanternas supplik om privilegier var en liknande paragraf inryckt. Dock utan resultat. Försöket 1663 är ofvan omtaladt.

[2]) Se fördelningen, tab. III i slutet.

[3]) Hvilket gör $56^1/_4$ d. k. m. för tjära och 135 d. k. m. för beck.

[4]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s akta; suppl. t. K. M. fr. tj. k. 1668.

[5]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s akta.; kompaniets supplik t. K. M. 26 April 1672.

Det i packhusen qvarliggande lagret var fortfarande oproportionerligt stort [1]). Dessutom läckte varan bort ur de illa förfärdigade tunnorna i sådan myckenhet, att kompaniet i allmänhet räknade 4 tunnors lackage på lästen pr 18 månader, och att enligt en uppgift från Viborg af år 1668 den gamla tjäran var så urläckt, att 18 tunnor gingo åt att fylla 20. Sjelfva åldern skadade också, ty derigenom blef det gods, som fanns qvar, antingen osäljbart eller måste åtminstone slumpas bort för ett pris, som med 7 à 8 rdr understeg det eljes gängse. Det medel till det gamla lagrets hastigare realisation, som man velat bereda genom det ofvan nämnda medgifvandet af oinskränkt deltagande i beckbränningen, förfelade också sitt ändamål. Genom flitigt meddelande af utskeppningsfrihet bredvid kompaniet [2]) hade nemligen becket sjunkit högst betydligt i pris och stod nu enligt kompaniets egen uppgift blott 8 d. s. m. högre än tjäran [3]). Derigenom skulle kompaniet blott i Viborg, äfven om det brände hela sitt dervarande lager till beck och genast finge detsamma såldt, göra en förlust af öfver 100,000 d. s. m., d. v. s. mer än halfva sitt kapital. Administrationen hade icke heller varit den bästa. År 1672 beskyllas direktörerna inför kongl. maj:t att på flere år icke hafva gjort något ordentligt bokslut. Dessutom hade man, då man icke ville slå af på sitt pris, men ovilkorligen behöfde penningar, valt en utväg till sådanes anskaffande, som i sina följder visade sig högst förderflig. Man upptog nemligen i Holland af kompaniets faktorer lån och lemnade den öfverskeppade tjäran i pant under förhoppning på bättre tider. Men utom det att dessa lån i sig sjelfva drogo hög ränta, måste kompaniet på detta sätt betala intresse äfven på tull- och fraktumgälder, hvarjemte sjelfva panten genom tiden försämrades så till qvalitet som qvantitet. Denna senare omständighet undgick naturligtvis icke långifvarne. När derför ringa eller ingen försäljning

[1]) I Viborg ensamt balanserades på detta sätt fr. 1667 till 1668 mer än 10,000 läster, till allra största delen tjära. R. A.; B. tj. K. 1648—1714; tj. k:s akta. Hela qvarliggande förrådet inom Sverige till 1668 nära 18,000 läster. Ibid.

[2]) R. A.; B. tj. K. 1648—1714; tj. K. akta.; suppl. 1668. — Så fick 1666 Gabriel Oxenstjerna rättighet att från sitt grefskap Korsholm utskeppa 200 läster beck. Andra dylika medgifvanden omtalas af Carlson, Sv. hist. und. Pfalz. huset, II: 317.

[3]) Dock måste man i allmänhet med varsamhet mottaga kompaniets uppgifter, ty det har mer än en gång i det hänseendet förfarit mindre oklanderligt. År 1668 påstod det i en inlaga t. K. M., att städerna fingo 16 rdr sp. eller 84 d. k. m. af dets., fastän 1665 hade stadgats; att de skulle få $56^1/_4$ d. k. m. pr läst, och med afseende på den ofvan meddelade uppgiften finnes en anteckning i De la Gardiska ark. del X sid. 186, att det till en inländsk man Hägerstjerna sålt 54 läster beck à 172 d. k. m. pr läst samtidigt med att i ofvan citerade bref från Viborg beckets pris ej beräknas mer än till 41 d. s. m. eller enl. 1666 års myntplakat 123 d. k. m.

hördes af, men allt större och större massor hopade sig hos dem; så att de goda konjunkturernas återvändande allt mer sköts i fjerran, började de enträget fordra betalning. Sådant förekom redan så tidigt som 1664 samt fortsattes under den följande tiden med stigande eftertryck, stundom till och med under hotelse att öfvergifva kompaniet. Visserligen försökte participanterna år 1666 att åstadkomma ett bättre sakernas skick. Det var nemligen då, som enligt det ofvanstående ett nytt och noggrannare reglemente för förvaltningen antogs. Derjemte afgingo de gamla direktörerna i början af följande året och ersattes med nya [1]. Men någon nämnvärd förbättring tyckes dock icke hafva inträdt.

De summor, som på detta sätt och under dessa vilkor upplånades, voro icke obetydliga. År 1666 steg den utländska skulden till närmare 90,000 rdr och ökades sedermera än mer [2]) samt beräknades att vid 1668 års slut tillsammans med den inländska uppgå till en summa vida öfverstigande 600,000 d. s. m., hvarjemte kompaniet detta år enligt vinst och förlustkonto var till korta på 30,000 d. s. m. utan att ändock hafva afräknat lackagen

Såsom vållande till detta olyckliga resultat anfördes konseqvent af direktörerna utom lackagen varans låga pris i utlandet. År 1668 framlade de för kongl. maj:t vidlyftiga beräkningar för hvarje år af kompaniets tillvaro, hvilka visade, hurusom detta på hvar läst gjorde flera dalers förlust, ibland uppgående till nära 20 d. k. m. Men vid dessa beräkningar faller först i ögonen, att de gälla endast för Viborg, hvars tjära åtminstone från 1665 drog $2^1/_4$ d. s. m. mer i betalning och blott omfattade hälften af det qvantum, som skulle mottagas. Vidare upptages priset t. ex. för 1664 till 64 d. k. m. pr läst, fastän det föregående år sänkts till 63 d. k. m. Öfriga uppgifter kunna visserligen icke nu kontrolleras, men man torde dock icke böra hysa allt för höga tankar om deras trovärdighet, i synnerhet

[1]) Afgående voro: Assessorn i kommersekollegium Erik Rosenholm, rådmannen Hans Olofsson och handelsm. Jakob Momma; tillträdande: Jakob Schnack, Henrik Thun och Jakob Portéus.

[2]) Enligt en generalbalans, som detta år uppgjordes var ställningen följande:

	sp		dkm
inrikes skulder	25,212	och	528,492
utrikes d:o	88,655		—
Participanternas kap.	—		598,714
S:a skulder	113,867	och	1,127,206.
S:a tillgångar	154,232	och	1,205,792.
deraf inrikes liggande lager	—		1,071,267
utrikes d:o	146,770		—

Det öfriga inventarier, beckpannor, fordringar etc. R. A.; Palmsköldska saml.

som de icke alltid stämma med hvarandra [1]). Äfven förtjenar anmärkas, att beräkningen slutar med förlust jemväl för året 1667, ehuru enligt allas påstående och kompaniets eget medgifvande affärerna då gått synnerligen väl.

Visserligen måste man medgifva. att när priset nedgått till 17 pund flämskt eller t. o. m. till $14^1/_2$ pund flämskt, som någon gång hände, någon förtjenst icke kunde uppstå [2]). Men dels var ett så lågt pris framkalladt af kompaniet sjelft, som i lättsinnigt öfvermod och tadelvärd vinningslystnad, så länge det beherskade marknaden, hållit sin vara i oskäligt högt pris [3]) och dymedels framkallat konkurrenter, dels var det icke alltid så lågt. Ofta och långa tider synes det hafva hållit sig omkring 20 p. fl., hvilket enligt Joch. Pötters beräkning af år 1666 lemnade en vinst af 75 d. k. m. pr läst, således en ganska vacker summa. Varans pris på den utländska marknaden torde sålunda icke kunna anses hafva haft något öfvervägande inflytande på affärernas dåliga gång. Öfriga anförda omständigheter må jemte de oroliga tiderna i vestra Europa ha gjort sitt till, men deras inverkan borde dock genom omtänksamhet hos direktörerna hafva kunnat betydligt förmildras. Sådan var äfven samtidens mening. Borgerskapet uppgaf i inlagor till kongl. maj:t såsom orsak rent ut direktörernas »slemma disposition», [4]) och slutligen vaknade någon misstanke i den riktningen äfven hos regeringen sjelf. År 1670 [5]) fick kommersekollegium befallning att undersöka, hvari kompaniets dåliga ställning hade sin grund, huruvida den borde sökas i de uppgifna yttre orsakerna, eller om icke snarare felet kunde ligga hos direktörerna sjelfva. Kollegium tillsatte en kommission, som äfven trädde i verksamhet och 1671 öfverlemnade en berättelse om sitt arbete till regeringen. Denna berättelse har visserligen icke kunnat återfinnas, men i ett rådsmöte d. 10 Maj 1672 yttrade rikskansleren att kommissionen upptäckt grofva förseelser af direktörerna.

Men orsakerna må nu hafva varit hvilka som helst; bolagets dåliga ställning var dock oomtvistlig och blef med hvar dag sämre, till stor skada icke blott för delegarne utan äfven för hela den befolkning, som af tjärindustrien hade sin nä-

[1]) I en beräkning för 1664 upptagas omkostnaderna för en läst à 12 tunnor till 56 d. $10^1/_2$ öre k. m. i en annan för samma år till 50 d. och $15^1/_3$ öre k. m. för en läst à 13 t:or Båda handl. i R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s akta.

[2]) 1 p. fl. på 1660-talet = $2^2/_8$ rdr sp.

[3]) Så att det förtjenade ända till 70 á 80 %. Ja en handling beskyller dir. t. o. m. för att vid sjelfva skeppsbron i Stockholm hafva fordrat »centum pro cento i vinst». Se nedan, sid. 46.

[4]) R. A.; B. tj. k. 1648 -1714; tj. K:s akta.; t. K. M. fr. de finska städerna vid Botniska viken, trol. 1670.

[5]) Stj. anf. arb. III: 815; K. M:s skrifvelse t. kommersekollegium d. 9 Juli.

ring. Kommersekollegium fick upprepade gånger befallning att undersöka förhållandet och föreslå tjenliga mått och steg till tjärhandelns ändamålsenliga ordnande. Men i stället för att föreslå den enda rätta utvägen eller monopolets upphäfvande fann detta embetsverk, som redan 1660 i rådet beskylts för att gynna monopolen i allmänhet och tjärmonopolet i synnerhet, alltjemt, att kompaniet var nyttigt och icke utan skada kunde upphäfvas. De olägenheter och det tillbakagående i välmåga, hvaröfver allmänt klagades i inlagor till kongl. maj:t, förnekades visserligen icke alltid, men sades bero på andra omständigheter [1]). Derför vunno också direktörernas ständigt växande anspråk på nya förmåner och privilegier från detta håll städse ett beredvilligt understöd. Såsom bevis, på huru långt dessa pretentioner kunde gå, må följande anföras. Redan 1664 fordrades, att all tjärtillverkning i Norrland och Finland skulle på 2 år inställas [2]). 1668 upprepades denna begäran med det tillägg, att om densamma för allmogens skull icke kunde bifallas, borgerskapet åtminstone måtte förpligtas att under lika lång tid af bönderna mottaga och på sin bekostnad qvarhålla det gods, som tillverkades, utan rättighet att påtruga kompaniet något, »emedan det icke vore mer än billigt, att borgarne, som ensamme i hela Sveriges rike hade nyttan af tjärhandeln, tålde lasten af tjärans emottagande och qvarhållande under ett par år, då kompaniet nu i sex år fått göra detsamma». Kan ej heller detta bifallas, begäres qvantums nedsättande till 3,000 läster årligen, och prisets bestämmande till 48 d. k.-m. pr läst. Äfven becksjuderiet borde inställas på 3 år, och direktörerne ensamma få sköta den handteringen, så vida becket icke kunde bekommas för 80 d. k.-m. pr läst [3]). Vid ett annat tillfälle [4]) föreslogs, att blott de bönder, som bodde långt afsides, skulle få använda sin skog till tjärbränning. De åter, som bodde vid lätta kommunikationer, borde tillhållas att på annat sätt använda densamma, såsom till timmer, bräder och dylikt. Åt dem, som ej sjelfva mäktade det, ville bolaget uppsätta sågqvarnar och sedan efter en akorderad taxa mottaga tillverkningen. Med afseende särskildt på Viborg, som mest tyngde på affärerna, begärdes, att dess qvantum skulle nedsättas till 2,000 eller helst 1,500 läster, och att det i betalningen skulle ställas lika med öfriga städer.

Så långt, som dessa anspråk syftade, gingo visserligen icke medgifvandena af kongl. maj:t, som hade de öfriga undersåtarne att

---

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; H. ang. tj. k. odat.; fört. på de vigtigaste data i kompaniets hist. 1648—1668.

[2]) R. A.; B. tj. K. 1648—1714; tj. K. akt.; suppl. den 23 November 1664 t. K. M.

[3]) R. A.; Palmsk. saml.; skr. t. K. M. fr. tj. k. 1668. — Ders.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s akta.; suppl. t. k. M. 1668.

[4]) Troligen omkring 1670. Ibid.

tänka på och ständerna att frukta. Men det, som medgafs, var dock ganska betydligt. Den sjelftagna rätt, som kompaniet redan i början af sin verksamhet tillegnat sig, att innehålla halfva betalningen i tre månader, och hvaröfver borgarne mycket klagat, stadfästades 1668 med afseende på det gods, som levererades i Stockholm. För de öfriga städerna faststäldes andra vilkor, men dock äfven uppskof med den promta betalningen. Priset, hvilket direktörerna påstodo inbringa städerna en oskälig vinst, nedsattes till 50 d. k.-m. pr läst af tjära och 120 d. k.-m. pr dito af beck, [1]) och skulle detta gälla äfven för Viborg. Om becktillverkningen stadgades, att Stockholm och Viborg skulle upphöra att sjuda af egen tjära, men mottaga kompaniets och mot betalning bränna den till beck. I de öfriga städerne skulle det i detta afseende vara som förut. Qvantum ansåg regeringen omöjligt att nedsätta, men trodde dock å andra sidan i strid med städernes fullmäktiges yrkande vid riksdagen samma år, att det var tillräckligt, och att klagomålen blott hade sin grund i en ojemn och olämp-

[1]) Detta var ett synnerligen lågt pris. Enligt gängse kurs gälde riksdalern nu eller strax efter 21 à 23 mrk k. m., d. v. s. mellan 5 och 6 d. k. m., hvilket icke gör 10 rdr pr läst af tjära och omkring 22 rdr pr dito af beck. Priset i privilegierna var 15 och 36 resp. Det tryckande i denna åtgärd förökades än mer genom det stadgandet, att allmogen det oaktadt skulle uppbära af borgaren den hittills vanliga betalningen, som var 3 d. k. m. pr tunna eller 36 d. k. m. pr läst. På samma gång blef tunnans kanntal reduceradt från 54 till 48 för att bringa tjärmåttet i öfverensstämmelse med det nya plakatet om mått, mål och vigt i riket af år 1665. Som K. M. derjemte trodde, att detta innebar någon förminskning i tunnornas storlek, anfördes denna omständighet som ett skäl till prisets fällande, och man lät till och med landshöfdingarne i Finland officielt tillkännagifva för bönderna, att de nu egde rätt att leverera tjäran i tunnor af sex kannors mindre rymd. Sådan var emellertid icke meningen och afsigten med denna åtgärd, utan saken hängde tillsammans på ett alldeles särskildt sätt, som härmed må något närmare utredas. När man 1648 satte tunnan till 48 kannor, ville man dermed göra henne lik det då i tjärhandeln allmännast gängse måttet eller rostockertunnan. Men vid verkställandet af detta påbud begagnade man icke rätt kannmått, utan den så kallade »krögarekannan», som var så liten, att en rostockertunna rymde 54 sådana. Genom besluten 1650 och 1654 rättades visserligen detta missförhållande, i det tunnan då sattes till 54 sådane smärre kannor. Men måttet fortfor allt jemt att utgöra ett stridsämne mellan de olika parterna i tjärhandeln, så att regeringen slutligen nödgades låta förfärdiga och i Stockholm uppställa en särskild likare för tjärmåttet. Kom så den ofvan nämnda förordningen af 1665, som stadgade, att i hela riket en tunna mellan tvenne botnar ej skulle räknas större än 48 kannor. Ifrån detta plakat kom naturligtvis tanken att nedsätta kanntalet på tjärtunnan, och från uttrycket »ej större än» möjligheten af den nämda missuppfattningen, hvilken missuppfattning med stor sannolikhet kan anses ingifven af kompaniet. Men när landtmännen, som naturligt var, lät det kungliga påbudet lända sig till efterrättelse och gjorde måttet mindre, nekade kompaniet att emottaga sådana tunnor. Tvisten drogs slutligen inför regeringen, som den 9 Juli 1670 resolverade, att förminskningen i kanntal icke innebar någon nämnvärd förminskning i rymd, och ålade allmogen att förfärdiga lika stora tunnor som förr. — (Se Stj. anf. arb. III: 812; Res. på besvär af några socknar i Finland: Ilmola, Lapå, Nerpes, Laijela, Malax och Laxfjerd).

lig fördelning städerna emellan. Derför borde kommerskollegium ånyo öfverse denna samt utesluta sådane städer, som hade tillgång till annat näringsfång t. ex. skeppsbyggeri och dylikt; ty derigenom kunde mer komma på de återståendes lott [1]).

Men med vinnandet af dessa nya rättigheter kan man i viss mening säga att kompaniet uppnådde en vändpunkt i sin tillvaro. Icke som administrationen skulle ändrat åsigter eller numera dragit monopolets nytta i tvifvelsmål. Tvertom. *Dit* var ännu långt, och mycket behöfde ännu hända, innan sådane åskådningar kunde göra sig gällande, och det lilla missnöje, som ofvan antydts, var af mer tillfällig och öfvergående art. Men de förtryckte, som sågo sig hotade till sjelfva sin existens, samlade sig med större beslutsamhet och enighet till motstånd. Det jemförelsevis rika och mäktiga Viborg, som förr mer än en gång sagt sitt ord till participanternas förmån, sällade sig hädanefter till de missnöjda. Dessas leder ökades äfven af bönderna, hvilka om än icke i öfverensstämmelse med regeringens vilja dock i verkligheten fingo bära sin dryga andel äfven de af 1668 års stadgar. Ty det fans naturligtvis mer än en utväg att gäcka ofvan anförda paragraf till deras förmån, [2]) der den icke rent af öfverträddes, hvilket äfven ej så sällan hände [3]). Ett allmänt knot uppstod, och klagoskrift på klagoskrift hopade sig hos regeringen. Man fordrade rent ut monopolets afskaffande eller åtminstone, att qvantum upphäfdes, och kompaniet förpligtades att ställa realborgen för sig samt sålunda omdanades på riktigare grundvalar, så att öfrige undersåtar icke skulle behöfva umgälla, om det genom eget förvållande eller andra orsaker komme i några vidlyftigheter [4]). Påverkad af allt detta vågade eller ville regeringen icke vidare pålägga enskilde några ytterligare bördor. I stället märker man i detta hänseende under den följande tiden en återgång. Redan 1670 höjdes priset för norrländingarne till 53 d. k.-m. pr läst, [5]) och äfven sedermera beviljades lättnader och förmåner för producenter och städer, hvilka skola i det följande på vederbörligt ställe påpekas.

I kompaniets affärsställning inträdde deremot ingen förändring. Väl sökte man ännu några år att hålla sig uppe, men med tynande krafter. Regeringen var visserligen beredvillig att understödja med alla de medel, den ännu hade qvar, och gjorde det också verkligen. Sålunda hade det varit temligen vanligt,

---

[1]) Stj. anf. arb. III: 713; K. M:s res. för tj. k. 6 Okt. 1668.

[2]) Ett synnerligen verksamt sätt var t. ex. stegrandet af priset på de varor, bönderna behöfde köpa af borgerskapet.

[3]) R, A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s akta; suppl. af några finska socknar, Ilmola Lapå, Molax, Lachela 1670.

[4]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s akta; skrifv. från de norrländska städernes fullmäktige till K. M. Juni 1670.

[5]) Stj. anf. arb. III: 957; res. på staden Viborgs besvär, 28 Juli 1672.

att de store herrarne utom de tillfälliga utskeppningsfriheter, som ofvan blifvit nämnda såsom understundom åt en och annan beviljade, egt mera stående rättigheter att antingen sjelfva utskeppa sina egendomars afkastning af beck och tjära eller också att försälja den direkt till participanterna utom deras i privilegierna stadgade qvantum. Genom ett påbud 1670 upphäfdes dessa rättigheter, och skulle godset hädanefter försäljas till närmaste stad att i dess qvantum inräknas [1]). På samma gång medgafs befrielse från lilla tullen för den tjära, som fördes till Stockholm från Viborg för att brännas till beck, och några dagar förut hade stora sjötullen nedsatts till samma belopp, som var stadgadt i 1648 års privilegiibref [2]). Allt var dock förgäfves. Till det öppna motståndet inför kongl. maj:t lade det misshandlade borgerskapet ett doldt, men mera verksamt, nemligen den hemliga utskeppningen, som vid denna tid antog synnerligen omfattande dimensioner, och jemte andra orsaker bidrog att förhindra det enda, som numera kunde bringa bolaget någon verksam hjelp, eller konjunkturernas förbättring i utlandet. De förtviflade direktörerna gjorde upp sin räkning samt begärde sitt entledigande, men kunde icke finna några efterträdare. På våren 1671 måste delegarne sammanträda till en allmän stämma för att öfverlägga om kompaniets öde. Den 21 Mars blef man enig om beslutet, som var märkligt nog. Först skulle 2 tredjedelar af participanternas kapital afskrifvas, och blott en tredjedel hädanefter föras dem till godo. Derefter skulle ny teckning ske af en summa af 200,000 d. s.-m. för att sålunda befria sig från fremlingarnes välde. Vid denna teckning skulle gamla participanter ega företrädesrätt att genom ny insättning uppfylla igen de afskrifna 2 tredjedelarne. Skulle, sedan alla participanter, som ville teckna sig, gjort detta, något fattas i den faststälda summan, lemnades teckningen fri för alla, men först och främst för de norrländska och finska städernas borgerskap.

Detta förslag prisas af kommersekollegium i en skrifvelse till kongl. maj:t såsom synnerligen lyckligt funnet och väl egnadt att rycka upp kompaniets affärer; och troligt torde nog vara, att det kunnat väsentligen förlänga dess lif, om det blifvit satt i verket [3]). Men nu kom dödsstöten från ett håll, hvarifrån man minst väntat den. Regeringen, som alltid befann sig i penningebrist, var vid denna tid skyldig en skotsk köpman i Stockholm, Jakob Sempell, en större summa penningar. Denne, som ständigt legat

[1]) Stj. anf. arb. III: 818; K. M:s res. p. tj. k:s postulata, 22 Juli 1670.
[2]) Stj. anf. arb. III: 816; K. M:s res. på tj. k:s desiderier, 11 Juli 1670.
[3]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k. akta; bil. till kommerskollegii skrifvelse till K. M., Sept. 1671. — Efter denna handling förekommer på samma blad en lista på participanter, som tecknat sig för de nya belopp, som de velat tillskjuta. Listan omfattar ett ganska stort antal namn, och den tecknade summan stiger till 200,000 d. k. m.

i delo med kompaniet, passade nu på och lofvade att afstå sin fordran, om han finge rättighet att bolaget oåtspordt utskeppa 4,000 läster tjära och beck. Trots kommersekollegii protest, som ifrigt afstyrkte ett sådant medgifvande, gaf regeringen den äskade rättigheten på vintern 1672 [1]). Då blef all vidare fortsättning för kompaniet omöjlig. De som deltagit i den nya teckningen, återtogo till största delen sina namn, och när leveranstiden kom på våren 1672, vägrade direktörerna att vidare mottaga någon tjära, emedan penningar saknades till densammas liqviderande.

Kompaniet hade alltså fallit och fallit väsentligen genom eget förvållande. Att det icke gagnat hvarken de städer eller den industri, som varit beroende af detsamma, torde framgå af det föregående. Det tyckes derför hafva bordt vara klart för äfven den enklaste slutledningskonst, att ett fortsatt upprätthållande af det hittills följda systemet icke kunde vara önskvärdt. Sådant yrkades också från åtskilliga håll, och såsom ofvan nämnts hade städerna särskildt redan 1670 i skrifvelse till kongl. maj:t sökt ådagalägga, huru som man med monopolet kommit till ett resultat rakt motsatt det, man förespeglat sig skola vinna med detsamma. Enda räddningen vore derför att söka i dess upphäfvande och tjärhandelns frigifvande; en åtgärd för hvilken omständigheterna nu borde vara mycket gynnande, alldenstund något vederlag för rättighetens borttagande icke kunde behöfva komma i fråga. Men andra mäktigare stämmor förde ett motsatt språk. Kommersekollegium ansåg fortfarande att handelns frigifvande ofelbart skulle bringa den i fremlingarnes våld, och sålunda kongl. maj:ts undersåtar åter igen nödgas »dependere af utländingens discretion», riket till föga fromma. Äfven bland rådets och regeringens medlemmar hade under den elfvaåriga kampen de liberala idéerna icke vunnit någon nämnvärd terräng. Och de privata förslagen, som från åtskilliga håll framstäldes, gingo nästan alla i monopoliserande riktning, anseende som ett »fundament i tjärhandeln att varan hölles i en hand».

Under sådana omständigheter bör det icke förundra, att när frågan om tjärhandelns ordnande förekom hos regeringen, de svaga stämmor, som höjdes för densammas frigifvande lätteligen nedtystades [2]). Ett annat förslag, att kronan nu, såsom äfven 1661 förordats, skulle öfvertaga handeln och ingå kontrakt med Eng-

---

[1]) R. A.; kommersekollegii skrifvelser 1660—1672; till K. M. 5 Dec. 1671. R. A.; tj. k:s akta; Jos. Deutz bref till komp. 1672. Det för kompaniet skadliga i detta medgifvande ökades än mer, derigenom att S. åtnjöt samma lindring i tullen som komp., men ej var förbunden att gifva något visst i betalning. Han gaf också blott 32 à 36 d. k. m. pr läst. (R. A.; B. tj. k. 1648—1714; det ren. komp:s direktörers deduktion, 1694).

[2]) Det skulle visserligen i början blifva ett stort applaudissement, om det upphäfdes, yttrade rikskansleren, men sedermera torde man ångra sig. Rådspr. 23 Juli 1672.

land, Frankrike och Holland, att de skulle blifva tjärans afnämare samt vid skeppsbron i Stockholm gifva 20 rdr pr läst, stred emot köpmännens intressen. Derför arbetade de deremot och lyckades äfven att väcka de nämnda makternas misstro, hvarigenom det omintetgjordes [1]. I stället hade ett antal handlande och kapitalister, bland hvilka befunno sig åtskilliga participanter i det nu ramlade bolaget, förenat sig med hvarandra och inlagt till regeringen en supplik att få tjärmonopolet öfverflyttadt på sig. I spetsen för denna förening stodo en inflyttad holländare Filip Botte, en annan utländing Jean de Flon, borgmästaren i Stockholm Mårten Bunge m. fl., både utländingar och svenskar. Förslaget upptogs i rådet den 23 Juli och blef, som det tyckes, godkändt utan någon nämnvärd meningsskiljaktighet eller diskussion. Härtill bidrog utom den doktrinära benägenhet för monopolet äfven flera tillfälliga orsaker, som tydligen måste förlama mångens motstånd. Rörelsen hade nemligen legat nere ända sedan vårens början, och nu befann man sig redan på eftersommaren. Man ansåg, troligen på goda skäl, att ifall handeln gåfves fri, under då varande konjunkturer ingen tjära det året skulle kunna utskeppas [2]; och slutligen yttrades af riksdrotsen, att om finnarne icke blefvo af med sin tjära till Mikaelsmessan, vore landet ruineradt [3]. Som man ser, visserligen tillfälliga, men starka skäl.

Oktrojen för detta kompani, som erhöll namnet det **Renoverade tjäruhandelskompaniet,** omfattade 10 år, och utsträckningen i rummet var den i de föregående privilegierna medgifna [4]. Förhållandet till det gamla kompaniet bestämdes så, att de båda bolagen icke skulle hafva något gemensamt med hvarandra, men de af det gamlas participanter, som gjort det ofvan omtalade tillskottet, skulle ega att ingå i det nya för den tjära, som uppköpts för dessa penningar. Till föryttring af sitt lager fingo de gamla participanterna 2 år, under hvilka de nya ej skulle utskeppa något gods, men ändå inlösa af städerna hvarje års qvantum. Den tjära, som icke var säljbar, skulle få brännas till beck, och ingen annan, tills detta var föryttradt, hafva tillåtelse att befatta sig med den handteringen. Qvantum ökades för Viborg med 500 läster, så att kompaniets hela belopp nu uppgick till 5,500 läster årligen [5]. Betalningen höjdes till 56 d. k. m. pr läst af tjära, och liqvid skulle följa

---

[1]) Rådspr. 10 Maj, 11 Maj och 23 Juli 1672.

[2]) Ingressen till privilegierna.

[3]) Rådspr. 23 Juli.

[4]) Direktörer blefvo: rådmannen i Stockholm Mårten Bunge, kammarrådet Bartholl Ruudh och handelsmannen Klas Wilckens.

[5]) Härutinnan gjordes sedermera den förändringen, att 250 läster afdrogos från Viborg och tillades de herrskaper, hvilkas underhafvande betalade sina utlagor i tjära, och hvilka förut fått utom qvantum försälja denna till kompaniet (jemför ofvan sid. 27).

omedelbart vid hvarje leverans och i reda penningar. Beck skulle kompaniet sjelft få bränna mot en »viss afgift och genandt» till städerna, om hvars belopp det med dessa skulle sjelft komma öfverens. Tullen skulle blifva den samma, som det gamla kompaniet betalat enligt kongl. maj:ts res. d. 11 Juli 1670. Slutligen skulle inga extra utskeppningsfriheter bredvid kompaniet någonsin förekomma, med undantag af den innevarande år Sempell medgifna, hvilken han skulle oförkränkt åtnjuta [1]). Af hänsyn till det kända allmänna missnöjet i landet vågade man dock icke gifva det hela mer än provisorisk giltighet. Det stadgades derför i privilegiernas 11 §, att participanterna, om ständerna vid instundande riksdag skulle yrka på kompaniets upphäfvande och förebringa giltiga och tillräckliga skäl, skulle vara skyldiga att underkasta sig detta; dock först sedan de blifvit »till fullo nöje utlösta och accommoderade med en promt betalning, i synnerhet för all den tjära, de i kraft af detta privilegio uppköpt hafva, så högt och så dyrt, som de den till någon annan föryttra kunna». Af andra senare handlingar synes också, att delegarne varit befriade från att för sin vinst på tjärhandeln erlägga sådane bevillningar, som på riksdag plägade åtagas, så länge de uppfylde sina i privilegierna innehållna förbindelser.

Det, som i dessa privilegier mest faller i ögonen, är icke blott de medgifna lättnaderna för producenter och städer i 1668 års resolution, utan framför allt den förändrade ställning, hvari detta bolag trädde till kronan i jemförelse med sina föregångare. Förut hade monopolets innehafvare gjort sitt sammanskott på vinst och förlust utan garanti af staten och utan att stå i något annorlunda beskaffadt förhållande till denna än öfriga, som blifvit hugnade med något privilegium. Men nu gafs med rund hand en vidtgående tillsägelse om godtgörelse, i fall det skulle visa sig, att deras privilegium icke var förenligt med landets väl. Till sin afsigt bör åtgärden visserligen betraktas såsom ett medel att bereda sig en möjlighet att gäcka riksdagens befarade önskan, då man icke längre ansåg det rådligt att trotsa den, samt bidrager dessutom i sin mån att illustrera det yttrande, som någon tid förut fälts på utländsk botten, att tjärmonopolet icke kunde afskaffas för åtskilliga »store herrars deri verserande intresses skull» [2]). Men i sak innebar den ett steg till återgång till den sakernas ordning, som egde rum på kopparkompaniernas tid och än senare, då kronan var på ett eller annat sätt ekonomiskt intresserad i såväl dessa som andra företag inom affärsverksamhetens område. Den dyrköpta erfarenheten, som man då gjort om statens deltagande

[1]) Priv. hos Stj. anf. arb. III: 950.
[2]) Rådspr. 11 Maj 1672.

i företag af egentligen privat natur, och hvilken ännu 1661 lefde i så friskt minne, att förslaget om kronans öfvertagande af tjärhandeln föll igenom, syntes sålunda på väg att försvinna.

Stadgandet om kompaniets frihet från bevillningar var äfven egnadt att försätta det i en för det hela mindre gynnsam ställning, ehuruväl detsamma icke blef så synnerligen samvetsgrant iakttaget [1]).

Emellertid kom på hösten riksdagen, der frågan om monopolets bestånd skulle definitivt afgöras. Ständerna yrkade nu som alltid dess afskaffande och tjärhandelns frigifvande. Karl XI biföll också denna begäran samt utfärdade kort derpå befallning till kommersekollegium att inkomma med förslag, hur den lämpligast skulle kunna uppfyllas. Men nu trädde privilegiernas 11:te § hindrande emellan, ty skattkammaren kunde icke bära omkostnaden för delegarnes utlösen. Altså nödgades

---

[1]) Under de följande krigsåren nödgades nemligen kompaniet betala i bevillning en temligen betydlig summa, och efter krigets slut utkräfdes än mer, tillhopa 42,000 d. k. m. (R. A.; Palmsköldska samlingen; Skrifvelse af kompaniets direktörer till krigsfiskalen L. Vetterhamn, 11 Febr. 1687).

Jemte denna efterräkning utsattes detta kompani eller rättare sagdt dess direktörer på 1690-talet för en ännu svårare med anledning af den lindriga tull, man vetat förskaffa sig. Förhållandet, som må anföras som ett bevis på reduktionens detaljhistoria i dess senare skeden, var i korthet följande. I privilegiernas 10 § stod, att alla det gamla kompaniets friheter i tullen och andra vilkor skulle vara de nya participanterna medgifna, så vida de icke i privilegiibrefvet upphäfts. Nu hade, såsom vi veta, det förra kompaniet 1670 fått tullen nedsatt till 3 d. 14 öre s. m. pr läst. Denna nedsättning ansåg det Renoverade kompaniet hafva blifvit transporterad på sig genom privilegierna och deras bekräftelse d. 8 April 1673. En sådan tolkning hade likväl kammarkollegium redan d. 16 i samma månad nekat att godkänna, då kompaniet skulle göra sin första utskeppning för året och anhållit om dess ordres till tullnären att blott uppbära den nedsatta tullen. Direktörerna hade då vändt sig till rådet, som resolverade, att orden i privilegierna voro klara, och att den lägre tullen skulle utgå under 3 år. Till följd af denna resolution, hvilken anfördes såsom allenast en domstolsåtgärd, som ingalunda innehöll sjelfva grunden till rättigheten, hvilken måste sökas i ofvan angifne handlingar, hade också det lägre beloppet erlagts till och med år 1676. Reduktionen förnekade nu detta resonnements giltighet. Enda grunden till rättighetens åtnjutande vore rådets befallning, att den skulle medgifvas. Men såsom tillkommen under en fullmyndig konungs regering var denna olaglig och saknade gällande kraft. För den skull kräfdes nu erläggandet af skilnaden mellan den betalde tullen och dess belopp enligt 1667 års tulltaxa, med en summa af 78,000 d. s. m. *). Som bolaget var upplöst, synes man hafva hållit sig till direktörerne och äfven fordrat betalning för andra dess efterlemnade skulder. Åtminstone befinnes, att M. Bunges egendom till ett värde af 200.000 d. s. m. blifvit konfiskerad för att betäcka det Renoverade kompaniets gäld **).

---

*) R. A.; Palmsk. saml.; Memorial af tj. k:s direktörer, trol. 1694. Ibid. extr. ur k:s böcker.

**) Ibidem, Supplik t. Karl XI 1696.

konungen mot sin vilja bekräfta, hvad förmyndarne under sin makts sista dagar faststält, dock blott till utgången af år 1676 [1]). Men när den tiden kom, hade förhållandena genom krigstillståndet så ändrat sig, att man åtminstone för ögonblicket icke såg sig kunna hemta något gagn af privilegiernas återtagande. De bekräftades derför på ytterligare tre år [2]), och så fortgick det med partiella förlängningar till den 31 Okt. 1682, då tjärhandeln ändtligen förklarades fri [3]).

Med afseende på sitt historiska förlopp är detta kompani temligen likt de föregående, och det lägger ingenting väsentligt till de lärdomar, man kunnat hemta af dessa. Det hade liksom det Förnyade kompaniet och till en del af likartade skäl att kämpa med stor penningebrist, ehuru det omsider repade sig. Då det icke kunde afvakta utgången af de förra participanternas och Sempells utskeppningsfriheter, nödgades det nemligen utlösa dem, hvilket med leveransen för 1672 och 73 slukade mer än 1 million d. k.-m. [4]) När kriget begynte, uppbragte kongl. maj:ts egna örlogsskepp i Finska viken ett större antal af kompaniet befraktade holländska fartyg, som befunno sig på utfärd, lastade med tjära. De fördes till Stockholm och fingo befallning att lossa sin last för att sedan tjena till krigsfolkets öfverförande till Tyskland. Kompaniets ställning blef ytterst farlig. Den uppbringade lasten var en väsentlig del af årets utskeppning, och det behöfde de penningar, som för densamma kunde inflyta, till sina förbindelsers honorerande. Derjemte hade direktörerna iklädt sig drygt ansvar för skeppens obehindrade återkomst till sitt hemland. Genom stora ansträngningar och kommersekollegii kraftiga hjelp lyckades man dock utverka, att befallningen återtogs, och att skeppen fingo fortsätta sin färd. Emellertid var förlusten, som man led genom uppskofvet, i alla fall ganska känbar [5]). Dessutom gingo stora summor förlorade genom danskarnes kaperier under kriget; äfvensom genom de utländske faktorernas »oriktighet», hvilkas listiga beräkningar de oerfarnare svenskarne ofta först kunde genomskåda, när det var för sent [6]).

[1]) Stj. anf. arb. IV: 13; K. M:s bref till kommerskollegium 8 April 1673. Jemför ibidem IV: 96; K. M:t öppna bref f. tj. komp. 16 Juni 1675.

[2]) R. A.; Palmsk. samlingen; K. M. bref 7 Juli 1676.

[3]) Stj. anf. arb. IV: 483; K. M:s res. öfv. tj. komp:s bestånd 17 Jan. 1682.

[4]) Summorna voro:

Inlösen af 1672--73 årens qvantum	672,000	d. k. m.
Det gamla kompaniets utskeppningsfrihet	320,000	»
Sempells d:o	24,000	»
Tillhopa	1,016,000	d. k. m.

R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s u. utl.; deduktion öfver tj. h., Maj 1675.

[5]) Se skriftvexlingen i denna sak, R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s und. utl.; hösten 1675. Befrielsebrefvet, Stj. anf. arb. IV: 131, 13 Sept. 1675.

[6]) 1677 tog konungen af Danmark i sundet 6 skeppsladdningar, värderade till mer än 100,000 d. k. m. Den ofvan nämnde Fil. Botte, som en tid tjenst-

Deremot synes afsättningen hafva varit jemn, och något nämnvärdt lager icke besvärat kompaniet, sedan det stora uppköpet i början blifvit realiseradt. Åtminstone säga de norrländska städerna i en inlaga till kongl. maj:t af år 1679, att tjäran alltid i Stockholm haft afnämare, och att direktörerna ofta icke kunnat lasta sina befraktade skepp, förrän ny vara inkommit från landsorten [1]). Priset uppgifves för åren 1672—76 till 25 rdr specie pr läst [2]). Att detta bör hafva varit ganska högt i förhållande till inköpspris och omkostnader, synes framgå af åtskilliga omständigheter. Den ofvannämnde J. Sempell, som fortfarande handlade med tjära, begärde en gång, att kompaniet måtte tillhållas att ej taga mer än 20 d. k. m. pr läst i vinst för den tjära, han köpte af det för att sedan utskeppa; en summa, som måste hafva varit ringa, emedan han såsom vederlag ville åtaga sig ganska betungande inskränkningar i sin rörelse [3]). Af andra, som kunde få rättighet att utskeppa något parti tjära eller beck, hände, att man tog ända till 50 à 70 d. k. m. pr läst [4]).

Förhållandet till producenter och städer och andra, hvilkas intresse något närmare sammanhängde med kompaniets, var i många stycken detsamma som förut. I stället för de stora magnaterna, som missbrukat sin ställning till participanternas förfång, trädde nu köpmännen, som lockade af den lätta afsättningen och den ringa tullen gång på gång gjorde ansökningar hos regeringen om att på fördelaktigare vilkor för kronan få tjärmonopolet öfverflyttadt på sig. Främst bland dessa stod den ofvan nämnde Jakob Sempell. Knappt hade kompaniet inlöst hans redan omtalade exporträttighet, förrän han uppträdde med begäran att ånyo erhålla en sådan, utfästande sig äfven nu att afskrifva betydliga fordringar [5]). Denna gång lyssnade man dock icke till hans förslag. Tvertom lyckades direktörerna med kommersekollegii hjelp utverka ett öppet bref, deri kongl. maj:t lofvar att aldrig bifalla några ansökningar att mot fordringars afstående och dylikt bekomma tillåtelse att utskeppa större eller mindre partier tjära eller beck, emedan sådant föder af sig »grufveliga oredor och sordeles i denne handelen ett oboteligt kladdande, hvarigenom densamme ändteligen blifver de utländskes discretion underkastad». Dess-

gjorde som faktor i Holland, men samtidigt äfven nämnes såsom direktör i kompaniet, beskylles af de öfriga dir. att hafva bedragit det på 150,000 d. k. m. R. A.; Palmsk. saml.; direktörernas memorial.

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; handl. ang. tj. k., odat.

[2]) R. A.; Palmsk. saml.; tablå öfver kompaniets inkomst och försäljning för åren 1672—76; uppsatt 1694 och begagnad af advokatfiskalen Heerdhjelm i efterräkningen med det Renov. tj. komp.

[3]) R. A.; Palmsk. saml.; bref från J. Sempell till Erik Lindsköld, 23 Juli 1674.

[4]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; handl. ang. tj. k. odat.; de norrländska städernas inlaga t. K. M., 1679.

[5]) R. A.: Palmsk. saml.; bref från J. S. t. Er. Lindsköld, 23 Juli 1674. Ibid. B. tj. k. 1648—1714; tj. k. u. utl.; deduktion öfver tj. handeln, 1675 Maj.

utom hotas Sempell och alla andra med strängt ansvar, i fall de »försökia något till Compagniets förfång, oförrätt och skada och verket i confusion och obestånd att sättia» [1]). Men icke alltid var lyckan lika bevågen. 1677 inlades af ett konsortium penningemän ånyo en dylik ansökan, denna gång med förbindelse att gifva högre tull. För att då icke förlora sina privilegier måste kompaniet i stället åtaga sig denna förhöjning [2]). Äfven 1680 inlemnades en dylik ansökan, ehuru utan verkan, troligen mest emedan man upptäckt, att det egentligen var engelsmän, som stodo bakom det hela [3]).

Med städerna fortsattes den af gammalt ärfda kampen. Priset hade visserligen vid monopolets förnyande blifvit höjdt till dalertalet. Men denna förhöjning blef utan tillräckligt praktiskt gagn, emedan dalerns värde alltmer nedgick, så att nu 56 d. k. m. ej utgjorde mer än $9^1/_3$ rdr sp. När nu dessutom äfven landtmannens betalning var faststäld till 42 d. k. m. pr läst, så hade borgaren $2^1/_3$ rdr pr läst att bestrida alla omkostnader med, hvaraf torde synas otvifvelaktigt, att behållningen för honom icke kan hafva blifvit stor. Ej heller kunde detta förhållande utjemnas genom affärernas utsträckning, ty det fastställda qvantum qvarhöll försäljningen med nödvändighet inom samma snäfva gränser. Enda möjligheten att undgå total ruin låg i de ofvan påpekade lurendrejerierna. Trots alla ansträngningar antogo ock dessa, som vi framdeles skola se, vid denna tiden en allt större omfattning och hittade på allt flere utvägar att gäcka myndigheternas vaksamhet samt utgjorde i striden borgerskapets farligaste och verksammaste vapen; ty inlagorna till regeringen förstod man att i det längsta göra oskadliga [4]). Dessa omständigheter synas hafva gjort de stridande å ömse sidor benägna för en uppgörelse i godo. En sådan kom också till stånd på hösten 1676 mellan kompaniet och de finska städerna vid Botniska viken, sedan participanterna ånyo fått sina rättigheter bekräftade. Qvantum upphäfdes nu, och kompaniet skulle vara skyldigt att emottaga allt, som erbjöds, men borgerskapet i stället förbundet att ej sälja sin vara till någon annan.

[1]) Stj. anf. arb. IV: 96, 16 Juni 1675. Såsom skäl till detta beslut anföres också nödvändigheten att undertrycka den skadeliga sed, som insmugit sig, att »när några redliga och fosterlandsälskande män med stor risk och omkostnad inlåtit sig på något allmännyttigt företag, och den tiden kommer, att de skola skörda en förtjent vinst deraf, andra, som under den farliga tiden hållit sig undan, komma fram och genom skenfagra förslag söka draga till sig densamma.»

[2]) R. A.; Palmsk. saml.; K. M:s resolution, Åsum d. 26 Mars 1677.

[3]) R. A.; Palmsk. saml.; skrifvelse från kommersekollegium till K. M. d. 12 Mars 1680. Ibid. ett blad dat. 1680.

[4]) Sålunda hände det, att man kunde hindra en klagoskrift under åratal att komma under ompröfning, och det fastän K. M. på riksdsgarne upprepade gånger lofvat dess skyndsamma afgörande. R. A.; B. tj. k. 1648—1714; handl. ang. tj. k.; norrländska städernas inlaga till K. M. 1679.

Priset skulle fortfarande vara 56 d. k. m., men direktörerna lofvade att lemna kraftig medverkan dertill, att böndernas betalning skulle nedsättas till 3 d. k. m. pr tunna eller 36 d. k. m. pr läst, som den varit förut [1]). Någon nämnvärd praktisk betydelse fick väl denna öfverenskommelse ej, ty den bröts snart derefter. Men den har dock synts böra anföras här såsom ett försök att på egen hand finna en utväg, när krafternas ömsesidiga jemnlikhet omöjliggjorde endera partens bestämda seger, och regeringen omhvärfd af krigets faror saknade tid och krafter och kanske äfven auktoritet att träda skiljande emellan. I öfrigt utmärker sig striden under denna period från den föregående blott genom den större grad af klarhet och reda, hvartill åsigterna å ömse sidor numera hunnit utbilda sig, äfvensom genom den bestämdare och skarpare formuleringen af argumenten. Anmärkningsvärd i detta hänseende är i synnerhet ofvan citerade inlaga af de finska städerna vid Botniska viken af år 1679, deri åtskilliga af de vanligaste invändningarne mot monopolets afskaffande och tjärhandelns frigifvande upptagas till bemötande. Såsom första och vigtigaste skäl anfördes alltid af kompaniet och dess anhängare, att ett sådant verk som tjärhandeln icke kunde drifvas utan ett »med högmoget betänkande anlagdt Compagnie», alldenstund varan det förutan skulle »kladdas och falla under utländingarnes discretion» [2]). Emot detta invändes med ledning af erfarenheten, att före monopolets införande tjäran i Stockholm ofta gält 70 d. k. m. pr läst, gemenligen 40 à 50, alltid åtminstone 36 à 38 af det då brukliga ringare måttet. Nu ger kompaniet 56 ibland 53 à 50 d. k. m. pr läst af det nya drygare måttet för ordinarie levereringsqvantum. För det åter, som uppköpes utom qvantum, betalas en högst ringa penning, som dessutom ofta innehålles bortåt ett halft år. Och anställer man en jemförelse, finner man, att 36 d. k. m. för den gamla lästen var bättre betaldt än 56 d. k. m. för den nya. Sålunda är det kompaniet, som kladdar handeln samt utsuger land och städer. Skulle också priset på den utländska marknaden falla något, så hade städerna likväl sin rikliga vinst, och den omständigheten skulle blott bidraga att utrota den genom direktörernas kortsynthet framkallade konkurrensen af utländsk tjära, som då icke skulle kunna hålla ut med den svenska. — Men holländarne skulle icke så ifrigt yrka på monopolets afskaffande, om det icke vore nyttigt för Sverige; och afskaffas det, så kan det hända, att de sjelfva inrätta ett tjärkompani, och då blefve det lika illa beställdt för städerna som nu och naturligtvis än sämre för landet. — Härtill svaras först och främst, att »om några i kompaniet intresserade

[1]) R. A.; Palmsk. saml. kontrakt mellan tj. k. och städerna i Finska botten d. 25 Sept. 1676.

[2]) Kompaniets, kommersekollegii och andras ofvan citerade skrifter. R. A.; B. tj. k. 1648—1714; k:s und. utl.; Skrifvelse t. K. M. från tj. k. 1681.

kunde bruka en så præjudicerlig egennyttighet och de främmandes förargelse, att de i Stockholm utan något äfventyr eller besvär taga centum pro cento i gevinst och redo betalning; så är sådant icke en allmän riksens nytta, utan den allmänna skada». — Och vidare kunna väl sådana varor som koppar och jern läggas upp att trycka marknaden med, men icke tjära, som dels läcker bort, dels förderfvas af ålder, så att gammal vara aldrig i marknaden kan täfla med ny.

Ytterligare har kompaniet sagt: låt vara att städerna kunna förblifva behållna, om handeln gifves fri, så är det blott möjligt derigenom, att de förtrycka allmogen, och denna sålunda blir lidande. Men, säga städerna, på ofvan uppgifna skäl torde det icke vara att befara, att tjärans pris någonsin kommer att sjunka under det, som kompaniet nu gifver. Tvertom bör det ofta blifva högre. Derför är i det hänseendet icke någon fara för handen. Och för öfrigt är det just under monopolet, som bönderna fara illa; alldenstund uppstadsborgarne, som nu icke hafva någon kredit hos stapelstadsborgarne, icke heller kunna lemna bönderna någon sådan och dessutom ofta nödgas mindre noggrant iakttaga stadgarne till deras förmån, emedan kompaniet så dåligt håller privilegierna emot dem sjelfva. Slutligen visar tjäran från södra Sverige, huru förträffligt man kan reda sig utan kompani [1].

I krigstider är att observera, att man då kan utskeppa tjära utan kompani lika väl som koppar och jern, och som man kan inskeppa salt. Men skulle likväl något svårt inträffa, så är det lättare för alla städerna att »med samnad hjelp» bära det än för några få privati; helst som erfarenheten lärt, att så länge allt går väl, fråga de föga efter de andres bestånd, men när någon svårighet inträffar, strax emendicera de sina privilegiers förbättring, »men vi få icke åtnjuta hvarken privilegier eller kontrakter».

Dessa, som det tyckes, i allmänhet så talande skäl förklingade dock ohörda i rymden. Redan samma år, som de framstäldes, försäkrade kongl. maj:t participanterna att hafva dem i åtanka vid de fruktade underhandlingarne på fredskongressen i Nimwegen samt att gifva sina sändebud befallning att, om än alla andra kompanier måste lemnas åt sitt öde, i alla fall laga så, att tjärhandelskompaniet åtminstone skulle få oafkortadt åtnjuta sina i privilegierna oktrojerade år [2]. Löftet blef också infriadt, ty i fredstraktaten med Generalstaterna i Okt. s. å. måste Sverige visserligen lofva att upphäfva alla sina kompanier, men hade lyckats för tjärhandelskompaniet utverka ofvan an-

[1]) Detta sista är tydligen ett falskt skäl. Den södra tjärans höga pris berodde naturligtvis högst väsentligt derpå, att kompaniet höll sin så dyr.

[2]) R. A.; B. tj.-k. 1648 1714; k:s und. utl.; fört. på konfirmationer för det Renov. tjäruhandelskomp.

tydda undantagsförmån. — Att det sålunda icke var någon inre öfvertygelse hos administrationen om åtgärdens rättvisa och ändamålsenlighet, som förestafvade tjärhandelns frigifvande 1682, torde på grund häraf ligga i öppen dag och bestyrkes dessutom än mer, af hvad man under den följande tiden både talade och gjorde. Ty det är klart att tillståndet icke med ens kunde blifva tillfredsställande. Tvärtom var det nödvändigt, när de konstlade stöden föllo, att rörelsen i början skulle sjunka ned till den punkt, der den på grund af de bestående förhållandena borde befinna sig. Detta var också hvad som hände. Afsättningen blef trög och priset till följd deraf ringa. Stapelstädernas borgare, som nu skulle bestrida exporten, saknade dertill erforderliga skepp och penningar. Dertill kom, att utländingarne genom kompaniet blifvit afvande att såsom före dess inrättande, af sig sjelfva besöka åtminstone Finlands hamnar, då utförseln vanligtvis skedde under form af återfrakt. Utskeppningslägenhet måste derför vanligen enkom anskaffas, och som farkosterna i allmänhet måste gå tomma till riket, blef denna mycket dyr. Och hade varan ändtligen lyckligt och väl kommit öfver till utrikes ort, blef den der ofta för långa tider utan afnämare, måste uppläggas mot dryga omkostnader och ej sällan till slut bortslumpas med förlust. Hvad som sålunda träffade stapelstadsborgaren på de utländska marknadsplatserna, upprepades på de inländska försäljningsställena med hänsyn till bönder och uppstadsborgare, och olägenheterna sträckte sig äfven till de södra orterna [1]). Att den kortsynta mängden i sina betraktelser öfver dessa förhållanden skulle förbise det rätta sammanhanget mellan orsak och verkan och blott erinra sig kompaniets tid, då man dock kunnat påräkna *någon* afsättning af det, man hade att försälja, bör icke väcka någon förvåning. Men äfven regeringen lät vilseleda sig af dessa för handelns frihet skenbart ogynnsamma resultat, icke betänkande, att äfven dessa olyckor hade sin egentliga grund i monopolet, som under sin nära trettiofemåriga tillvaro icke blott ekonomiskt utsugit borgerskapet, utan äfven väsentligen bidragit att beröfva detsamma all handelsvana och affärsduglighet. Den aldrig i sjelfva verket öfvervunna fördomen mot den fria handeln fick alltså ny näring och eggades än mer genom de egennyttiga deklamationerna af monopolets vänner. I stället för att, såsom landshöfding Douglas vid ett tillfälle längre fram föreslog, tillåta äfven andra städer än stapelstäderna deltaga i tjä-

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; k:s und. utl.; memorial, tjärhandeln angående, 1712. I Öster- och Vesterbotten fick bonden ofta ej mer än 5 à 6 mark k. m. pr. tunna. Ders. Palmsk. saml.; en kort undervisning om beskaffenheten af tj. h. i Sverige med anledning af v. Haarens skrift till K. M., 7 Nov. 1690.

rans export[1]), visste man till slut ingen annan utväg att afhjelpa det onda och nedtysta de allt mer och mer högljudda klagoropen, än att ånyo öfverlemna exporträtten åt ett bolag. Till en tid hindrades dock sådant af den bestående traktaten med Holland. Men när detta land än en gång blifvit inveckladt i ett vidtutseende krig, och Sverige dessutom återvunnit stadga och kraft inom sig sjelft samt dermed sin fruktade plats inom det europeiska samhället; dröjde man icke att gifva verklighet åt sina planer. Detta skedde genom de nya privilegierna af den 11 Juli 1689[2]), och från den dagen daterar sig ett nytt nära tjugusexårigt skede af träldom för tjärindustrien, denna gång utsträckt äfven till de södra orterna, utom Gotland, som »från denne handelen är alldeles skildt och separeradt»[3]) — till dess yttre olyckor för andra gången medförde friheten. — De väntade reklamationerna från Holland sökte man undgå genom att icke kalla denna stiftelse för kompani, utan blott **Reglemente för tjäruhandeln,** sedermera **Tjäruhandelssocieteten,** och när Generalstaternas sändebud van Haaren 1690 rörde vid detta ämne samt förmenade, att de bestående traktaterna blifvit öfverträdda, måste han nöja sig med den förklaringen, att den nya anordningen icke var ett monopol, men att man varit nöd-

---

[1]) Stj. anf. arb. V: 428; K. M:s bref till landshöfdingen öfver Vesterbotten, G. Douglas, d. 20 Juli 1693.

[2]) Privilegiibrefvet hos Stj. anf. arb. V: 78.

[3]) Privilegiernas 4:de §. För öfrigt hade dock äfven denna ö haft sin känning af tjärmonopolet, ehuru den nu derifrån undantogs. År 1649 d. 22 Nov. inrättades på ansökan af Kristofer Neumann från Stockholm och några borgare i Visby ett tjärhandelskompani enkom för Gotland. Anledningen var naturligtvis densamma som till det Norrländska kompaniet, och det förpligtigades att med detta hålla en noggrann korrespondens till förekommande af inbördes kladderi. Oktrojen omfattade 16 år, och kompaniet var skyldigt att inlösa all tjära, som landet lemnade, samt betala den med 27 rdr eller 40½ d. s. m. pr läst à 12 t:or. I öfrigt var dess organisation lik det stora kompaniets, och det hade äfven dettas öde att snart bli föremål för häftigt missnöje. 1653 inlemnade borgarena till drottning Kristina en böneskrift med anhållan om kompaniets upphäfvande, »emedan för dess skull den fattige måste sälja tunnan för 14 mark s. m., der han eljes af de fremmande kunde få byta jemt om jemt med en t:a tjära och en t:a salt, råg, korn eller malt. Äfven intressenterna sjelfva med undantag af 3 eller 4 se gerna, att kompaniet upphäfves, ty deras penningar måste stå i kassan, dem de eljes till sin profit bruka kunde. Sin tjära kunde de äfven lättare föryttra än genom direktörerna». — I ett memorial af arfprinsen Karl Gustaf, som innehade ön i förläning åren 1652—54, till sekreteraren Sylvius befalles denne att hos drottningen yrka på kompaniets afskaffande, »emedan participanterna ej kunna åstadkomma ett kapital nog stort att inlösa all den tjära, landet årligen utgifver». Troligen blef det också upphäfdt antingen af drottningen eller åtminstone af Karl Gustaf, när han tillträdt regeringen. (De båda skrifvelserna hemtade hos Aug. Gahne, bidrag till Gotlands historia under åren 1645—54, sid. 4 5. Priv. hos Stj. anf. arb., II: 608).

sakad att inrätta sig så, som man gjort, för att undvika sin egen ruin [1]).

Den »södra tjäran», som nu för första gången kom under ett kompani, hade ständigt varit en nagel i ögat på föregående innehafvare af monopolet, och de hade aldrig underlåtit att anföra densammas sjelfständighet i handeln såsom en af de vigtigaste orsakerna till de motgångar, som träffade dem. Ursprungligen hade det södra Sverige, som var mer befolkadt och egde andra utvägar att använda sin skog icke drifvit tjärberedning i någon större skala. Men när under det första kompaniets tider priset på varan uppjagades, blef den naturliga följden, att så många som möjligt vände sig till denna nya lönande näringsgren, och det södra Sverige blef snart en beaktansvärd konkurrent till kompaniet. Redan 1664 hade detta förhållande antagit en sådan omfattning, att direktörerna ansågo sig förorsakade att begära tillverkningens hämmande [2]). Såsom en uppfyllelse häraf belade den bekanta resolutionen af den 28 Maj 1665 all tjärutskeppning från de södra hamnarne med en förhöjning i tullen af 2 rdr pr läst i jemförelse med det, som kompaniet erlade, hvilken förhöjning sedermera utgick åtminstone till 1682 [3]). Men detta hjelpte icke synnerligen. Som tjäran' från södra Sverige icke passerade så många mellanhänder som kompaniets samt hade kortare väg till marknaden, kunde man nöja sig med en ringare vinst, och handteringen florerade som förut. Enda utvägen att bli den besvärliga rivalen qvitt var då att draga honom in under monopolet. I ett af kommersekollegium på befallning uppsatt förslag till tjärhandelns ordnande af 1666 eller 1667 förekommer ett sådant yrkande för första gången [4]). Samtidigt synes kompaniet, möjligen i förlitande på sin gunst å högre ort, hafva på en omväg och under form af ett kontrakt med vederbörande sökt vinna samma mål. År 1667 begaf sig en af direktörerna Henrik Thun till Amsterdam i kompaniets angelägenheter. På utresan besökte han Kalmar och Vestervik, den södra tjärhandelns vigtigaste stapelorter, och underhandlade med dervarande tjärexportörer om uppdrag att utbjuda äfven deras gods till kompaniets faktor [5]). Man visade sig icke obenägen, en öfverenskommelse ingicks, och ett eller annat parti försåldes

---

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648 1714; k:s und. utl.; suppl. till K. M. mot kontributionen för år 1713, dat. 1712. — Ders. Palmsk. saml.; en kort undervisning om beskaffenheten af tj. h. i Sverige, d. 7 Nov. 1690.

[2]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s akta.; suppl. från tj. k:s dir. till K. M.. 23 Nov. 1664.

[3]) Stj. anf. arb. III: 333.

[4]) Befallningen gifven 12 Dec. 1666. R. A.; B. tj. k. 1648—1714; handl. ang. tj. k. odat.; fört. på de vigtigaste data i k:s historia 1648—1668.

[5]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k. akta. Suppl. mot Kalmar, Vesterviks och Visby herredagsmäns klagan inför K. M. vid riksdagen 1668.

verkligen genom hans bemedling. Emellertid synes dock planen blifvit förtidigt genomskådad. Klagomål öfver svikligt förfarande å kompaniets sida anfördes vid följande riksdag, och det hela afstannade utan några vidare följder. De en gång varnade städerna höllo sig sedermera på afstånd, utan att inlåta sig i några transaktioner med monopolets innehafvare. Men kommersekollegii förslag upptogs deremot af regeringen med mycken benägenhet, och hon förklarade både 1670 i resolutionen på tjärkompaniets desiderier [1]) och 1672 i de nya privilegierna, att hon gerna skulle hafva beviljat participanternas ansökan om att få öfvertaga äfven södra Sveriges tjärhandel. Men som sådant ej läte sig göra utan vederbörandes samtycke, »efter de märkeligen i frågan intressera», uppsköts afgörandet till nästa riksdag, då man ville föredraga ärendet och »them ther til sökia at disponera» [2]). Vederbörande sträfvade dock ihärdigt emot och böjde sig först för enväldets oemotståndliga makt.

Emellertid kan det icke förnekas, att man på samma gång man ånyo band tjärhandeln, sökt bereda lättnad och verkliga fördelar åt landet. Städernas betalning höjdes i norra delen af landet till 72 d. k. m. pr läst af tjära. För södra Sverige fastställdes beloppet till 84 d:o pr d:o vid östra kusten och 80 vid den vestra. Becket från södra Sverige skulle lösas med 135 d. k. m. pr läst, och det norrländska, som till dato var tillverkadt, med 112. Om det, som fanns i Stockholm kokadt och oförsåldt, fingo kompaniet och egarne sins emellan om priset uppgöra. Kunde de icke komma öfverens, skulle det af egarne sjelfva få utskeppas. I öfrigt och för framtiden skulle så förhållas med beckbränneriet, att brännarne både i Stockholm och annorstädes skulle söka komma öfverens med direktörerna så väl om qvantum som pris, och intet mer få tillverkas, än bolaget kunde afsätta. Qvantum blef för hela landet faststäldt till omkring 8,000 läster tjära pr år. Dessutom fingo intressenterna förköpsrätt till all till Stockholm ankommande tjära. Emot denna förmån åtogo de sig likväl att till inköpspris lemna åt inländske konsumenter, hvad de behöfde, samt att icke inräkna det sålunda afyttrade i ofvannämnda qvantum. Med detta undantag fortfor den inrikes handeln att tills vidare vara fri.

Af betalningen för den viborgska tjäran [3]) skulle en fjerdedel erläggas kontant vid mottagandet; resten i Stockholm, antingen i penningar eller vexlar å utrikes ort. I södra Sverige skulle all liqvid ske kontant vid hvarje leverans.

---

[1]) Stj. anf. arb., III: 816.

[2]) Stj. anf. arb. III: 950; § 8 i priv. bref.

[3]) Med den viborgska tjäran synes här förstås all tjära som komp. köpte i de finska stapelstäderna, emedan Viborgs qvantum var så öfvervägande stort.

Äfven åt kronan voro, åtminstone i jemförelse med hvad det Renoverade kompaniet betalat, ganska stora förmåner försäkrade. De föregående kompanierna hade ofta funnit det beqvämare och fördelaktigare att icke sjelfva verkställa exporten och försäljningen utan i stället antingen mot betalning öfverlemnat denna rättighet åt andra affärsidkare eller låtit utländingen sjelf i Stockholm afhemta varan. Som den betalning, hvilken i förra fallet betingades, var ganska dryg och ej sällan uppgick till 50 à 70 d. k. m. pr läst,[1]) ansåg den hushållsaktige Karl XI, att åtminstone en del deraf kunde och borde tillflyta statskassan. Utom vanlig tull efter tulltaxan förpligtades derför intressenterna att under de fyra första åren betala i extra tull eller s. k. rekognition 8 d. s. m. eller 24 d. k.m. pr läst à 13 t:or och derefter 10 d. s. m. eller 30 d. k.m. pr d:o i fredliga tider, men under krig som förut 8 d. s. m. Dessutom skulle denna afgift utgå lika af alla skepp, då deremot i den vanliga tullen de af gammalt brukliga nedsättningarne skulle iakttagas. Om allt detta vederbörligen erlades, befriades äfven detta bolag från alla pålagor, som plägade beviljas på riksdagen, äfvensom från skyldigheten att uppvisa sina böcker och räkningar, emedan af detta sista »deras handel och credit en märkelig skada tager». Och slutligen skulle dessa privilegier omfatta en tid af 8 år, från deras datum räknade [2]).

Till sina hufvuddrag blefvo dessa privilegier beståndande till och med år 1712, i det man gång efter annan förlängde dem utan några synnerliga förändringar. Den vigtigaste af dessa var, att qvantum nedsattes till 7,300 läster, hvilket redan vid första förlängningen 1697 vidtogs att tillämpas från och med 1698 [3]). Öfriga förändringar rörde mest åtgärder för hämmandet af förfalskningen och lurendrejeriet samt skola nedanför noggrannare framställas. Från och med 1697 förlängdes privilegierna eller kontraktet, som det nu hette, blott på 4 år i sender [4]). Bolaget, som åtnjöt dessa privilegier, var också

[1]) Äfven framdeles användes denna metod, när omständigheterna så fogade det, men tyckes hafva varit mindre väl anskrifven hos vederbörande. När denna societet upplöstes, och man år 1713 skulle bilda ett nytt kompani, föreslogs uttryckligen af kommerskollegium, att »denne handelen icke skulle få ankomma på ett blott sökeri vid skeppsbryggan», utan intressenterna vara skyldiga att på en utländsk ort hålla ett upplag, hvarigenom de bättre skulle kunna hålla marknad med de andra. (R. A.; B. tj, k. 1648–1714; kommissionen angående Vesterviks och Kalmars klagomål öfver tj. h. societetens dir. 1713–14. — Ders.; kommersekollegii skrifvelse t. K. M. 1714 ang. tj. h:s frigifvande för året).

[2]) Privilegiibrefvet hos Stj. anf. arb. V: 78.

[3]) Stj. anf. arb. V: 660; kontrakt om tj.-handeln d. 4 Juli 1697.

[4]) Häruti tilldrogo sig dock åtskilliga oegentligheter. Kontraktet för tiden 1701—1705 fick icke kongl. underskrift förr än den 4 Mars 1702 i Bielovitz. (Stj. anf. arb V: 899). För tiden 1705—1709 har intet kontrakt kunnat anträffas. Att ett sådant det oaktadt existerat är otvifvelaktigt af en förskrifning

under hela tiden detsamma, och troligen äfven direktörerna, som ledde det hela [1]). 1712 frigafs tjärhandeln än en gång på konungens befallning [2]), men redan följande året återtogs förordningen derom, och en ny tjärhandelssocietet skulle inrättas. Det skedde också med någon svårighet, och de nya privilegierna stadfästades d. 24 Juli 1714 af den tillförordnade regeringen [3]) att räcka till utgången af år 1717. Emellertid spjernade i synnerhet södra Sveriges städer ifrigt emot monopolets förnyande, sedan det en gång blifvit afskaffadt, samt sökte i inlagor ådagalägga, hurusom icke blott deras egen utan ännu mer kronans fördel talade emot en sådan åtgärd [4]). Vid riksdagen 1713 förenade sig samtliga riksdagsmännen från de med tjära handlande städerna i södra Sverige om en gemensam inlaga till kongl. maj:t i detta ärende. De begärde deri, att i hvarje stad en serskild societet för tjärhandeln skulle få inrättas, men att de alla skulle stå i korrespondens med hvarandra för att gemensamt bestämma tjärans pris. Vidare erbjödo de att gifva samma tull och rekognition, som hittills af kompaniet betalats, samt erlägga den i förskott, hvarjemte bondens betalning [5]) skulle blifva högre. Sedan Finland 1714 fullständigt gått förloradt, trädde äfven kommersekollegium, som ännu 1713 varit monopolets försvarare, öfver på deras sida, förklarande det omöjligt, att societeten med det ringa qvantum, som numera kunde stå till densammas förfogande, skulle kunna utöfva någon nämnvärd inverkan på den utländska marknaden. Men i och med detsamma var också enda grunden för monopolet borta, och handelns frigifvande en nödvändig åtgärd [6]). Följden af allt detta blef också den,

---

af K. M. till kompaniet för ett lån, daterad fältlägret vid Blonie d. 8 Aug. 1705, deri det säges, att dess oktroj går till ända 1709. (R. A.; Palmsk. saml.). Under åren 1709—1712 fanns intet laggiltigt kontrakt, utan blott ett af kom.-koll. uppsatt förslag till ett dylikt, som gälde provisoriskt under hela tiden. (R. A.; B. tj. k. 1648—1714; k:s u. utl.; skrifvelse från komm.-koll. t. K. M. d. 2 Okt. 1712).

[1]) Åtminstone bekläddes dessas poster på 1700-talet under en längre följd af år af samma män, neml. borgmästaren Olof Törnflycht, kamreraren H. J. Hildebrand, handl. Klas Vittmarck, direktören J. Scholten.

[2]) R. A.; Palmsk. Saml.; und. memorial af tj. k. — Stj. anf. arb., VI: 108; K. M:s bref till landshöfd. Clerk, d. 21 Aug. 1712,

[3]) Stj. anf. arb. VI: 166; bref t. kom. koll. ang. d. nya tj. hand. soc.

[4]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; komm. ang. Vesterviks och Kalmars klagomål öfver tj. h. soc:s dir. 1713—1714; suppl. från fyra borgare i Vestervik, d. 8 Juli 1713. Såsom argument användes 1:o att under de få månader, friheten varat, 400 läster blifvit utskeppade och förtullade, en summa hvartill komp. ofta icke bragt det på ett helt år. 2:o den stora lackage, som drabbade kompaniets tjära, emedan den länge fick ligga på lager. Derigenom gick mycken tull förlorad för kronan. Är handelen deremot fri, utskeppas varan genast, som hon kommer i borgarnes hand, utan att något går förloradt.

[5]) R. A.; Palmsk. saml.; supplik från de södra städerna Göteborg, Kalmar, Karlshamn m. fl.

[6]) Enligt den hittills gällande fördelningen, sade kollegium, hade södra Sverige levererat 1,710 läster pr år. Afdrages härifrån de 800 läster, som

att konungen ogillade ofvan nämnda af regeringen meddelade privilegier samt vägrade att låta dem gälla längre än till slutet af år 1715. Derefter skulle de upphöra, och tjärhandeln ordnas i närmaste öfverensstämmelse med städernas förslag [1]).

För detta resultat hade södra Sveriges städer och i synnerhet Kalmar och Vestervik länge och häftigt stridt. Redan 1692 hade sistnämnda städer inlemnat en besvärsskrift till Karl XI med klagomål öfver Tjäruhandelssocieteten. Klagopunkterna voro de af gammalt kända och vanliga, att förbindelsen med utlandet afskars genom intressenterna, och att borgarena hvarken kunde få sina öfriga obetydligare exportartiklar, trä och jern, utskeppade eller bekomma, hvad de behöfde införa från utlandet, alldenstund utländingen seglade dem förbi, m. m. d. Den för kritik öfver sina åtgärder högst ömtålige konungen svarade i mycket onådiga ordalag, sägande sig alltför väl minnas alla borgerskapets lamentationer, när handeln var fri, på grund af hvilka denna Tjäruhandelssocietet inrättats, icke till någon partikulier persons vinst, utan till hela landets nytta. Det vore derför en oanständig och impertinent handling af en sådan stad som Vestervik, som hade både jern och trä till exportvaror, och der dessutom ett präktigt skeppsbyggeri funnes, att när genom tjärhandelsdirektörernas omsorg och participanternas penningeförskott tjäran stigit i pris, genast begära att få njuta det till godo, som societeten genom stora ansträngningar tillvägabragt; och vore det mycket bättre af magistraten att anleda borgerskapet att flitigt och förståndigt bruka de utvägar, det hade, än att hjelpa det att spekulera på, huru man må kunna gifva ett både för riket och undersåtarne nyttigt och med moget betänkande inrättadt reglemente en anstöt [2]).

Detta var rent och ofördydbart språk, och klagomålen uteblefvo hädanefter, så länge Karl XI lefde. Äfven under efterträdaren hördes på länge intet af, hvartill mycket bidrog, att kompaniet för att öka tillverkningen både tog emot allt, som lemnades, och äfven frivilligt höjde betalningen för »utomqvantumstjäran» till lika belopp med »inomqvantums» [3]) och derpå

nödvändigt måste qvarhållas till den inhemska förbrukningen, hvad ville då återstoden uträtta mot de 8,000 läster, dem tzaren för året bortackorderat till holländarne, tillsammans med de stora qvantiteter, man hade att vänta från andra tjärproducerande orter? - R. A.; B. tj. k. 1648 - 1714; komm. ang. Vesterviks och Kalmars klagomål öfver tj h. soc. dir. 1713 - 14; komm.-koll:s skrifvelse till K. M. 1714 ang. tjärhandelns frigifvande för året.

[1]) Stj. anf. arb. VI: 244; Karl XII:s bref t. Kommersekollegium, Stralsund d. 11 Aug. 1715.

[2]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; kommissionen ang. Vesterviks och Kalmar klagom. öfver tj. h. soc. dir. 1713 14; Karl IX:s svar på Vesterviksbornas klagom. öfver tj. komp., dat. Ups. d. 13 Juli 1692. (Bref till landshöfdingen i orten).

[3]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; K:s und. utl.; Bilaga t. en suppl. af tj. h. soc. dir. 1712.

1705 denna senares under 3 på hvarandra följande år med 12 d. k.m. pr läst [1]). Men missnöjet fortlefde dock i det fördolda och väntade blott på ett lämpligt tillfälle att bryta löst. År 1712 inlemnade borgerskapet i Kalmar och Vestervik en formlig anklagelseskrift emot Tjäruhandelssocietetens direktörer, deri dessa beskyldes för groft förtryck och brott mot privilegierna samt att genom sitt förvållande hafva bragt städerna till branten af undergång. Häröfver förordnades en kommission bestående af lagmannen öfver Skåne M. Palmstierna såsom ordförande, häradshöfdingarne Lars Collin och And. Fegerstjerna m. fl. såsom bisittare. Rättegången, som började den 10 Aug. 1713, fördes på ort och ställe och varade till d. 5 och 16 Mars följande år, då dom afsades, lydande på dryga böter och afbön för de klagande, emedan de icke gittat leda sina anklagelser i bevis. De vädjade då till högre rätt och inlade dessutom suppliker om en en ny kommission. Ännu d. 4 April 1717 var saken icke utagerad, men torde under den allmänna villervallan under Karl XII:s sista år hafva fallit i glömska och sedermera icke vidare blifvit upptagen [2]).

Vida stillsammare gick det till i Finland, ty der var man van vid kompanier och dessutom så utmattad, att man icke var förmögen till något nämnvärdt motstånd [3]).

Hos utländingarne och serskildt hos sjömakterna i vestern var den bundna exporten af en för dem så vigtig artikel som tjäran äfvenledes högst ogerna sedd. Redan vid första ryktet om, att ett monopol skulle upprättas, hade, som vi ofvan sett, holländske köpmän sökt komma de svenska spekulanterna på detsamma i förväg och få det öfverlemnadt åt sig. Derefter yrkade Generalstaternes sändebud i Stockholm ofta och enträget på tjärhandelns frigifvande. Under Sveriges starka och lyckosamma ställning synes man dock någorlunda hafva innehållit med dylika begäranden. Men när Karl X Gustaf var död, och Sverige behöfde söka fred, framstäldes de vid underhandlingarne, och ministern Slingeland fordrade 1660 på sommaren tjärhandelskompaniets upphäfvande [4]). Dertill lyss-

[1]) Se nedan, sid. 47.

[2]) R. A.; B. tj. k. 1648–1714; Kommissionen ang Vesterviks och Kalmars klagom. öfv. tj. h. soc. dir. 1713—14.; Redogörelse inf. K. M. för kommissionens domar, d. 22 Dec. 1716 af A. Leijonstedt. — Kommissionens protokollsbok. — Suppl. t. k. M. fr. borgerskapet i Vestervik d. 4 April 1717.

[3]) Det fordom så betydande Viborg och trakten deromkring voro t. ex. nu så af sig komna, att derifrån i början på 1700-talet ej kunde lemnas mer än 1,000 läster tjära, ehuru det ordinarie levereringsqvantum var närmare 3,000 läster pr år. R. A.; B. tj. k. 1648—1714; k:s und. utl.; memorial tj. h. ang. 1712.

[4]) R. A.; B. tj. k. 1648–1714; H. ang. tj. k. odat.; fört. på res. och priv. f. tj. komp. 1648 1668.

nade man väl icke då, men när ständerna på hösten gjorde samma fordran, beslöt man på Gustaf Bondes förslag befalla residenten i Holland Appelbom att »secrete negociera med Generalstaterna om en summa penningars erläggande för tjärhandelns frigifvande»[1]). Förslaget upptogs, och holländarne bjödo 200,000 rdr; men någon öfverenskommelse blef icke afslutad[2]), och det hela stannade tills vidare vid klagomål och yrkanden på upplösning af det förhatliga kompaniet. Mot århundradets slut aftog också, som bekant, Hollands makt, och dess sista kraftyttring i denna riktning är ofvan påpekade klausul i fredsfördraget i Nimwegen.

Men det fick snart en vida svårare efterträdare i England, så mycket farligare, som det hade större resurser och äfven gick till väga på ett mera verksamt sätt. I början af sin tillvaro hade kompaniet en fullkomligt dominerande ställning på verldsmarknaden, ty tjära kom icke i någon nämnvärd qvantitet från något annat land än Sverige. Af vinningslystnad och oförstånd i handeln begagnade det, såsom ofvan påpekats, denna omständighet att onaturligt stegra sin varas pris ända till en vinst af 75 à 80 %. Följden häraf kunde naturligen icke blifva någon annan än den, att alla land, som hade lägenhet dertill, vände sig til tjärindustrien, och att kompaniet sålunda sjelft framkallade rivaler, som till slut blefvo ytterst besvärliga och farliga, och som äfven utan ryska krigets hjelp torde hafva bragt det till undergång. Så uppträdde det i detta hänseende särdeles välbelägna Norge ganska tidigt på vädjobanan[3]). Till Frankrike öfverfördes konsten genom en af Colbert inkallad svensk och naturaliserades i Guienne, Dauphiné och Auvergne[4]). Och slutligen spred sig handteringen äfven till östra Europas nejder, Preussen, Polen, Kurland, »hvarest funnos oändliga skogar», och till Ryssland vid Dwinas stränder, der den i synnerhet gynnades af engelsmän och holländare. Den fara, som dessa omständigheter inneburo för den svenska industrien, undföll icke den allmänna uppmärksamheten. Städerna underläto icke att påpeka den, som en följd af monopolet, och att yrka detsammas afskaffande äfven på denna grund. Det Renoverade kompaniet måste för att skydda sig mot »kladderi» ackordera om öfvertagandet af all den tjära, som tillverkades i Ryssland, naturligtvis så vidt

[1]) R. A.; Rådspr. d. 27 Okt. 1660.
[2]) R. A.; Rådspr. d. 17 Juli 1672.
[3]) Under tvisten mellan det förnyade komp. samt Vestervik och Kalmar med anledning af H. Thuns öfverenskommelse med städerna angående tjärhandeln, nämnes tjäran från Norge för första gången i handlingarne, men då såsom en redan farlig konkurrent till den svenska. — Se ofvan, sid. 40.
[4]) Ch. Gouraud, Histoire de la politique commercielle de la France I: 244.

den exporterades öfver hamnar vid Östersjön [1]. Och slutligen förehåller regeringen de nya participanterne af år 1689 i privilegierna nödvändigheten af den största försigtighet i handelns dirigerande, »att icke andre nationer genom beckets och tjärans uppjagande till ett så excessivt pris anlockas att tillverkningen här i landet kladda».

Försigtighetsmåtten kommo dock för sent. Vid Östersjöns sydöstra kust existerade redan en så liflig exportrörelse, att den väckte företagsamme mäns uppmärksamhet. En borgare i Riga Johan Näf begärde 1695 af regeringen att jemte sina medintressenter ensam få idka tjärhandel i Riga, om han kunde leda tjärhandeln från Vindau till denna stad. Hans ansökan afslogs dock såsom skadlig för Sverige [2], och förhållandena fingo utveckla sig ostörda såsom hittills. Äfven från Dwinas stränder utsändes i marknaden allt större qvantiteter, och en sammanstötning mellan kompaniet och de utländska exportörerna kunde icke längre undvikas. Första striden stod i Amsterdam. Dit hade 1696 och ännu mer 1698 införts oroväckande qvantiteter, mest från Arkangel [3]. För att hindra upprepandet af sådant nedsatte kompaniet sitt tjärpris till 16 à 18 p. fl., ehuru det villigt betalades 25 à 26 [4], samt lät ur öppna packhusbodar i minut försälja sin vara. Följden blef också den, att införseln så småningom aftog och 1709 från Arkangel ej utgjorde mer än 200 läster [5]. Hårdare blef kampen i England, ty der kom kompaniet i delo äfven med myndigheter, som för att gynna den nybildade tjärindustrien i Virginien önskade högt pris på varan. Under de första åren af 1700-talet nedgick tillverkningen både i Sverige och serskildt vid Östersjöns sydöstra kust på grund af kriget. Priset steg alltså och uppgick ända till 30 p. st. pr läst. Då tog kompaniet 1703 exporten uteslutande i egen hand samt satte priset till 17 p. st. pr läst [6], hvarjemte det för att förse sig med medel att hålla ut striden vidtog den redan nämnda åtgärden att höja uppköpspriset på varan inom landet. Men 1705, när skeppningstiden för året var slut, uppköpte engelska amiralitetet all kompaniets tjära i England och satte så upp priset igen till dess förra belopp.

[1] R. A.; B. tj. k. 1648—1714; K. und. utl.; skrif. t. K. M. 1681. Vigtigaste exportorten var Nyen, men äfven Narva.

[2] Stj. anf. arb. V. 505; K. M. t. kommersekollegium, d. 5 April 1695. Skälen voro, att om en lönande export i Riga komme till stånd, skulle det förtaga näringen för Sverige; att ett bifall sträfvade mot kompaniets kontrakt; och att det slutligen vore obilligt att, om någon export skulle idkas, icke hvilken borgare som helst skulle få deltaga i densamma!

[3] 1,500 läster 1698.

[4] 25 p. fl. = 300 d. k. m.

[5] R. A.; B. tj. k. 1648—1714; K:s und. utl.; memorial tj. h. ang. 1712. — ders. Palmsk. saml; memorial af komp. 1713. — skrif. fr. k:s dir. t. K. M. 1703, hösten.

[6] 17 p. st. = 340 d. k. m., ung.

Följande året kom dock så stor qvantitet öfver, att amiralitetet ej mäktade uppköpa den, hvarjemte kompaniet för att »facilitera H. M. konungens bundsförvandts, den engelska drottningens, amiralitet» erbjöd detsamma dess nödiga förråd för året till 15 p. st. pr läst, hvilket anbud också måste antagas. När sålunda kompaniet på den vägen icke kunde skadas, utsatte engelsmännen en premie af $6^1/_2$ p. st. för hvarje läst, som infördes från norra Amerika, samt utsände kapare, hvilka uppbringade ett par skepp, som direktörerna afsändt till Frankrike på grund af detta lands begäran att äfven få sitt behof af tjära fyldt till samma billiga pris som England. Derjemte köpte man från Arkangel tjära till högre pris än det, hvarför den svenska utbjöds. Då, 1706, sänkte kompaniet priset än mer, till 11 à 12 p. st. pr läst, och amiralitetet var för andra gången öfvervunnet. Men snart återkom det till sin första taktik att stegra varans pris, och när kompaniet till följd af utmattningen hemma ej kunde bekomma nog stora qvantiteter att kasta i marknaden, lyckades också dess bemödanden, och priset var 1710 återigen 30 p. st. pr läst [1]). Dermed var nederlaget afgjordt. Tillförseln på den utländska marknaden af främmande vara steg alltmer obehindradt och uppgick 1713 till 5,000 läster ensamt från Arkangel [2]). Genom engelska residenten i Stockholm, som drog striden inför kongl. maj:t, och genom swenska sändebudet i London Leijoncronas relationer, i hvilka han dock tyckes hafva varit något förd bakom ljuset af de engelska statsmännen, synas också direktörerna dessutom samma år hafva blifvit nödsakade att afgifva en förbindelse, som i åtskilligt band deras händer [3]).

Vi hafva nu följt tjärhandelsmonopolet på dess bana så inom som utom landet och hafva sett, huru det blomstrat och herskat med sträng makt; men äfven huru det aftynat och fallit för att aldrig mer resa sig, till en god del på grund af omständigheter, som det sjelft framkallat. Återstår att kasta en blick på den fördel, det medfört för sina delegare, och den inverkan det utöfvat på fäderneslandets utveckling i det hela. Hvad den första frågan angår, är derom icke mycket att säga, ty underrättelserna äro i det afseendet synnerligen sparsamma. På en konferens med rådet 1666 sade borgmästaren i Stockholm Prytz, att participanterne 3 gånger fått igen sina insatta medel [4]). Delegarne i det Förnyade kompaniet måste, som vi

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; K:s und. utl; memor. ang. tjärhandeln, 1712.
[2]) R. A.; Palmsk. saml.; memorial af komp. odat. (1713).
[3]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; K:s und. utl.; skrif. till K. M. d. 21 Mars 1711. Jmfr Stj. anf. arb. VI: 16; K. M:s br. till kommersekollegium d. 5 Juli 1710.
[4]) Se ofvan sid. 19.

sett, till slut afstå $^2/_3$ af sitt ursprungliga kapital utan att hafva fått utdelning mer än en gång och då af 9 %. Behållningen af det Renoverade kompaniets verksamhet är tvist underkastad. Sjelfva uppgifva direktörerna densamma för åren 1672—76 till omkr. 38,000 d. s. m.[1]), men advokatfiskalen Heerdhielms öfverslag vid efterräkningen på 1690-talet upptar vinsten till icke mindre än 183,000 rdr sp.[2]), den fordrade ersättningssumman dock icke afräknad. För de följande åren saknas bestämda uppgifter, men andra ofvanför redan påpekade omständigheter ingifva den föreställningen, att vinsten icke varit obetydlig. Detsamma torde om än i ringare grad kunna sägas äfven om 1689 års societet i dess helhet betraktad, trots alla de förluster, den gjorde i kampen mot den utländska tjärhandteringen.

Beträffande den inre rörelsen och handeln man och man emellan, medförde monopolets upprättande 1648 ingen rubbning i de bestående förhållandena. Det enda var, att förordningarne om tjärhof och tjärvräkerier i städerna skärptes och vunno en strängare tillämpning. Men i samma mån, som varans pris på den utländska marknaden steg, växte lockelserna till oloflig utskeppning, hvilken i synnerhet tog fart under det Förnyade kompaniet och sedermera höll i sig trots de mest minutiösa och stränga föreskrifter deremot. Denna olofliga utskeppning plägade ofta verkställas på det sätt, att varan uppköptes i Stockholm, derpå fördes till någon sydligare hamn, oftast Norrköping, och sedan utskeppades såsom der i orten tillverkad. I södra Finland styrde bönder och borgare tvert öfver Finska viken till Reval, Narva och Nyen, der godset afyttrades och sedan fördes ut i marknaden. Och i östra delen af detta land hade regeringen så godt som sjelf anvisat den olofliga utskeppningen sin väg genom den ringa tull, som man för att dit draga handeln från Ryssland pålagt beck och tjära i Nyen. Dit fördes också, fastän det i lag var förbjudet, stora qvantiteter från Saimas och Ladogas stränder, som egentligen skulle hafva exporterats öfver Viborg förmedels kompaniet. På grund af allt detta förbjödos redan 1670 alla »Stockholms borgare, amiralitetsbetjente och andra partikuliere personer att i Stockholm uppköpa tjära, mer än hvad den inhemska konsumtionen kräfde eller någon kan behöfva till att förse ett skepp med, som skall segla utrikes». Finnarna förlorade rättigheten att

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648--1714; extrakt ur komp:s böcker, begagnadt i rättegången mot komp. på 1690-talet.

[2]) R. A,; B. tj. k. 1648—1714; tablå öfver komp:s uppköp och försäljning för åren 1672—76, uppsatt 1694 och beg. af samme Heerdhielm i ofvannämnda rättegång.

besöka Estlands och Ingermanlands städer[1]), och i Nyen höjdes tullen till samma belopp, som utgick från öfriga hamnar under det svenska väldet. Än strängare blefvo förordningarne och inskränkningarne efter 1689. I detta års privilegier utvidgades ofvanstående förbud med afseende på Stockholm derhän, att all handel derstädes inskränktes till kompaniet, ehuru mot skyldighet för detta att lemna den tjära, den inhemska förbrukningen behöfde till inköpspris. Men snart var äfven detta otillräckligt. Den lockande förtjensten eggade till nya uppfinningar i konsten att gäcka vaksamheten hos såväl kompaniets som kronans tjenare En bland de mest vinstgifvande af dessa, och som äfven, innan misstankarne blifvit riktade på densamma, lätt sattes i verket, var, att t. ex. en borgare i Norrköping uppgaf sig hafva sålt ett parti tjära till en annan i Vestervik och på den grund fick det utklareradt från sin hemort. Men kommet till sjös ändrade skeppet kosa och styrde till någon utländsk hamn, der varan afyttrades.

Öfriga åtgärder som man ansåg sig både kunna och böra än vidare tillgripa för dylika missbruks stäfjande, voro sådane, att man nu för tiden måste anse dem såsom i högsta grad både våldsamma och godtyckliga. När privilegierna förnyades år 1697, stadgades, att ingen borgare vare sig i stapelstad eller uppstad, som låg vid kusten, fick göra affärer i tjära med en borgare i en annan dylik stad; liksom öfverhufvud allt förande af denna vara dylika städer emellan förbjöds. Ej heller fingo bönder och uppstadsborgare forsla någon tjära till en sjöstad, som ej hade något levereringsqvantum till kompaniet sig tilldeladt. Vidare förbjödos tullnärerna att förpassa ett skepp, som intagit tjärlast, förrän direktörernas eller deras ombuds frisedel på densamma blifvit för dem uppvisad, vid äfventyr att eljes få svara så väl för tull och rekognition som för sjelfva varan[2]). Och slutligen betogs allmogen rätten att uppläga sin vara der den fann det beqvämligast. Detta fick endast ske på vissa af öfverheten förordnade lastageplatser och städernas köpingar, och när borgaren der hade tillhandlat sig densamma, skulle hela partiet vara bortfördt och upplagdt på stadens tjärhof inom en viss af guvernören eller landshöfdingen utsatt tid. Till detta ställe skulle äfven allt gods, som af allmogen direkt infördes, genast forslas, och intet få stanna i staden, mer än

---

[1]) Stj. anf. arb. III: 818; K. M:s res. på tj. komp:s postulater, d. 22 Juli 1670. R. A.; B. tj. k. 1648 - 1714; tj. k:s akta; odat. skrifv. — Stj. anf. arb. III: 950; det renov. tj. k:s priv. -- R. A.; Palmsk. saml.; K. M:s res. d. 10 April 1674 och flerstädes.

[2]) Redan förut hade en dylik förordning på det Renoverade kompaniets begäran utfärdats med hänsyn till den olofliga exporten af finsk tjära från Estlands och Ingermanlands hamnar - R. A.; Palmsk. saml.; K. M:s res. 10 April 1674.

det lilla, som någon kunde behöfva till husbehof. I tulljurnalerna skulle antecknas, huru mycket hvar och en uppköpte, och borgarskapet på begäran vara skyldigt att inför kompaniet göra reda för, på hvad sätt det användt det qvantum, som ej försålts till detta senare. Öfverträdelser af alla dessa stadganden straffades med konfiskation och 4 d. s. m. i böter för hvarje tunna, som togs i beslag; ja med spöslitning i händelse af brist på tillgångar till böterna [1]).

Becksjuderiet var liksom tjärhandeln en stadsmannanäring, som också rönte mycken inverkan af monopolet. I de första privilegierna 1648 erhöll kompaniet såsom nämndt rätt att efter sin egen lägenhet bestämma såväl tillverkningens belopp i dess helhet som hos hvarje serskild beckbrännare. Detta hade till följd, att tillverkningen drog sig från de aflägsnare och mindre städerna till Stockholm, hvarest en borgare Anders Jönsson under 1650-talets senare år synes hafva varit på god väg att slå under sig största delen af denna handtering. De lidande städernas klagomål voro länge fruktlösa [2]). Men när ständerna på riksdagen 1660 äfven besvärade sig öfver detta förhållande, utkom en befallning, att beckbränneriet skulle »blifva på den orten, der tjäran första gången kom till stad» [3]). När sedan det Förnyade kompaniet hårdt tryktes af sitt stora lager af dålig, osäljbar tjära, begagnades, som vi sett, tillåtelsen att bränna beck såsom ett medel att hjelpa det ur dess förlägenhet. Det fick alltså redan 1662 rättighet att tillverka 2,000 läster [4]) pr år. 1665 borttogos alla band i detta hänseende, och 1668 förpligtades de största becksjudarne, nemligen de i Stockholm och Viborg att upphöra med all tillverkning för egen räkning och i stället mot betalning sjuda af kompaniets osäljbara tjära [5]). I de botniska städerna skulle visserligen allt vara som förut, men tillverkningen der nedgick dock snart derhän, att sådane som förr fått koka 100 läster pr år nu blott fingo tillverka 25, [6]) och slutligen upphäfdes all enskild beckfabrikation, tills all den tjära, det Renoverade kompaniet mottagit af sin företrädare, blifvit slutbränd [7]). — I 1689 års privilegier återkom man till de ursprungliga stadgandena, hvarvid det också i det följande förblef utan några

[1]) Stj. anf. arb. V: 660 och V: 889; 1697 och 1702 års privilegier. — Ders. V: 736; kongl. maj:ts bref till kommersekollegium, d. 4 Nov. 1698.

[2]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; handl. ang. tj. k. odat.; suppl. fr. det gemene borgeskapet i Öster- och Vester-botten d. 12 April 1655 om att få behålla beckbränneriet. Ders. reg. 13 Mars 1660; G:la Karleby begärt att återfå beckbränneriet.

[3]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s akta; K. M:s res. 21 Nov. 1660.

[4]) Stj. anf. arb. III: 75; K. M:s res. 18 Juni 1662.

[5]) Stj. anf. arb. III: 333; K. M:s res. f. tj. k. 28 Maj 1665.

[6]) R. A.; Palmskölds saml.; suppl. fr. de Österbottniska städerna t. K. M. 1670; o. flerst.

[7]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; tj. k:s und. utl.; K. M:s bref, 10 Apr. 1674.

svårare klagomål. Men klart är, att handteringen måtte ha varit temligen tynande och icke kunnat skötas med nödig drift och omsigt, alldenstund den väsentligen berodde af godtycket hos Tjäruhandelssocietetens direktörer.

Fjettrade i sin rörelse af alla dessa nu nämnda band och inskränkningar måste städerna snart deraf röna obehagliga följder. Genom Kristinas förmyndares sträfsamma omsorger hade en lyftning i de svenska städernas lif begynt framträda, och särskildt njöto vid slutet af deras regering flera finska städer en glädjande blomstring, uppburen till god del just af tjärexporten. Men redan under första årtiondet af monopolets tillvaro förspörjes en ändring i detta hänseende. 1655 klaga städerna vid Botniska viken, sägande, att det förr varit lätt nog för en borgare att draga en vexel på 1,000 d. k. m., men nu var det omöjligt[1]). Åtgärderna af 1654 kunna väl ha haft sin nytta för tillfället, men skulle måhända, äfven om de fått större varaktighet, blott fördröjt, men ej förekommit städernas tillbakagående. Hvad särskildt angår den åtgärden, att stapelstäderna i Finland skulle participera i kompaniet, måste den till och med hafva bragt dem förlust på sistone, i fall annars någon allmännare insättning i detsamma kommit till stånd, hvilket dock kan vara tvifvelaktigt. Samma påföljd hade naturligtvis också de botniska städernas delaktighet, som 1662 beviljades till ett belopp af 8,000 rdr sp.[2]). Genom de tid efter annan, nära nog i hemlighet, utverkade prisnedsättningarne, ledo borgarne också stora förluster; enär de vid sina uppköp betalat allmogen med hänsyn, till hvad de hittills fått af kompaniet. Dessa förluster uppskattades af de botniska städerna omkring 1670 till 263,500 d. k. m., som participanterna borde ersätta, i fall privilegiernas stadgar skulle uppfyllas. Derför bestod borgerskapet nu också till största delen af »falliter», och få voro de, som blefvo krediterade till 100 d. k. m.[3]). Äfven Åbo och Helsingfors gingo hastigt tillbaka. Åbo, som förut varit hufvudorten för den finska tjärans export och på 1630-talet stundom bragt utförseln upp till mer än 1,000 läster pr år, utförde 1676 $20^1/_2$ läster, och dess leveransqvantum var efter 1665 10 à 20 läster pr år[4]). Längst stod sig Viborg, gynnadt af sitt läge långt bort från Stockholm i ett vidsträckt område utan uppstäder. Men äfven dess tid kom. Omkring 1640 var dess blomstring mycket hög, och tjärindustrien synes redan då hafva slagit varaktiga rötter i Östra Finlands skogiga trakter. Af 1647 års stora export, utfördes

[1]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; handl. ang. tj. k. odat.; suppl. fr. d. gemene borgeskapet i Öster- och Vester-botten, d. 12 Apr. 1655.

[2]) Stj. anf. arb. III: 63; K. M:s res. d. 26 Mars 1662.

[3]) R. A.; B. tj. k. 1648 1714; tj. k:s akta; suppl. fr. de finska städerna vid Botniska viken, trol. 1669. — Ders. suppl. fr. dessa städers fullmäktige i Stockholm till kongl. maj:t d. 22 Juni 1670.

[4]) Se tabb. II o. III i slutet!

det mesta från Viborg, och äfven sedermera höll det sig ganska väl uppe en tid. Men när res. af 1668 stälde det lika med andra städer, kom förfallet med stora steg. År 1676 utfördes blott 1,900 läster, då under kompaniets första 10 år medelexporten utgjort mer än 2,600 [1]). Förgäfves sökte regeringen att taga staden under armarne och gynnade den med nedsättning i tullen samt genom att för dess grannstäder Nyen, Narva och Reval borttaga en dylik förmån, som de länge åtnjutit [2]). Den gick detta oaktadt alltmer tillbaka och omkring år 1700 kunde man, såsom redan blifvit sagdt, derifrån knappt erhålla 1,000 läster tjära om året.

Att följder likartade med dessa drabbade äfven de södra städernas borgare, lider naturligtvis intet tvifvel, ehuruväl det förödande kriget och dess följder göra det svårt att urskilja, hvad som i hvarje fall bör tillskrifvas monopolet eller icke. Emellertid säga åtminstone Vesterviksborna sjelfva, att detta skadat dem vida mer än både kriget och pesten, och att de snarare likna bönder och torpare än handelsmän, fruktande att nödgas flytta bort ur sin stad och låta dess onera betalas af dem, som njutit dess fördelar [3]).

Den enda stad, som vann och förkofrade sig på monopolet var Stockholm; ty der hade styrelsen sitt säte, och der bodde de flesta och största participanterna. Derifrån verkstäldes också den största exporten; i det densamma så småningom aftog i de öfriga stapelstäderna, och dit flyttades likaledes en stor del af beckindustrien. På grund af alla dessa orsaker sammanströmmade till hufvudstaden alla de penningar, som utpressades ur det öfriga landet, samt framkallade åtminstone tidtals en blomstring, som stod i bjert motsats till tillståndet på andra håll [4]).

På allmogen åter, som tillverkade tjäran såsom en binäring till åkerbruket, var monopolets inflytande visserligen icke direkt, men dock både kraftigt och skadligt. Under de första tio åren af dess tillvaro mottogo participanterna från sitt dåvarande distrikt mer än 60,000 läster tjära och nära 7,000 läster beck [5]). För de närmast följande åren saknas underrättelser, men utskeppningen var obetydlig och sålunda sannolikt äfven tillverkningen reducerad, eburuväl stora qvantiteter under denna tid samlade sig i kompaniets magasiner. Från 1661—1665 mottogos årligen åtminstone 8,000 läster. Denna stora tillverkning började dock väcka

[1]) Se tabb. II i slutet!
[2]) Stj. IV: 525; kongl. maj:ts bref om tj. h., d. 18 Juni 1683.
[3]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; komm. ang. Vesterviks och Kalmars klagomål öfver tj. h. soc. dir. 1713—14; V:viks borgares klagoskrift till komm. koll., 10 Aug. 1712.
[4]) 1648—1658 utskeppades från Stockholm i medeltal 2,900 läster pr år. 1676 3,500, jemfr tabb. II i slutet!
[5]) Se tabb. I i slutet!

farhågor icke blott med afseende på kompaniet och dess förmåga att afsätta densamma. som vi ofvan ådagalagt, utan äfven för skogarnes bestånd, samt gaf äfven från den synpunkten ny fart åt planer, som redan 1660 varit å bane, att vidtaga några hämmande åtgärder deremot. Utgångna från kompaniet och dess vänner samt egentligen beräknade på att gagna dess intresse hade dessa planer nämnda år dock strandat på den invändningen, att på grund af den ringa betalningen ingen bonde brände tjära, om icke nöden tvingade honom dertill. Höjningen i tillverkningen vore följaktligen blott tillfällig och beroende på den klena årsväxten det året. Det förhölle sig derför härmed som med koleriet i Dalarne, hvilket också under hårda år, och när befolkningen icke hade något annat att lefva af, kunde antaga stor omfattning, men så snart årsväxten blef god, i allmänhet åter öfvergafs [1]. Men som femton stora och fullmogna träd erfordrades för att tillverka en tunna tjära, och någon omtanke att bereda nödig återväxt naturligtvis åtminstone i de allra flesta fall icke kom i fråga, är det högst sannolikt, att skogen i vissa trakter var hårdt medtagen, och att de ständiga klagomålen öfver dess förstörande icke voro alldeles ogrundade. Dertill kom, att på välbelägna orter den grofva skogen borde kunna lemna större afkastning, om den försågades till plank och bräder eller upphögges till bjelkar och annat virke [2]. I förening med kompaniets idkeliga rop derefter bidrog allt detta så småningom att göra en reglering af det »hopiga» tjärbrännandet önskvärd.

Så kom qvantum 1665, och från den dagen datera sig böndernas lidanden och deraf föranledda klagomål med anledning af kompaniet. När städerna trakasserades och förtrycktes af direktörerna, kastade de sig i stället öfver landtmannen, nedsatte betalningen för honom samt höjde priset på alla köpmannavaror. Detta ledde till minutiösa föreskrifter, åt hvilka det ofta blef både dyrbart och svårt att skaffa verkställighet. 1668 stadgades att borgerskapet icke skulle få taga anledning af prisets nedsättande och trycka ned landtmannens betalning. Denna skulle tvärt om som hittills utgå med 3 d. k. m. pr tunna [3]. Så stor blef den dock icke, 10 à 11 mrk var det vanliga. Då fingo bönderna 1670 rättighet att, om borgarne vägrade gifva 3 d. k. m., sjelfva segla till Stockholm med sin vara och förytra

[1]) R. A.; Rådsprot. d. 26 Okt. 1660, yttrande af Lorentz Creutz.

[2]) I sina många förslag på 1660-talet till ordnande af tjärindustrien återkommer kompaniet oupphörligen till denna tanke. — År 1689 nedsattes tullen på trävirke i Viborg, Nyen och Narva till 2 % för att uppmuntra till skogens användande till sådant och minska tjärbränningen. (Stj. anf. arb. V: 84; bref till kammar- och kommersekoll. fr. kongl. maj:t, d. 2 Aug. 1689).

[3]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; handl. ang. tj. k. odat.; fört. på de vigtigaste data i k:s historia 1648—1668.

den direkt till kompaniet [1]). I tulljurnalerna skulle anteckning föras öfver den qvantitet tjära, som af landtmannen infördes, på det att borgaren ej genom föregifvande, att stadens qvantum redan vore uppköpt, skulle kunna förmå bonden att nöja sig med ringare betalning. [2]) Redan förut hade man sett sig nödsakad, att efter föredömet med städerna fastställa ett visat levereringsqvantum äfven för socknarne. [3]) Och när bonden tog andra varor i utbyte mot tjäran, ålåg det landshöfdingen att tillse, det dessas värde icke stegrades för högt [4]) Genom 1672 års privilegier höjdes betalningen än ytterligare till $3^1/_2$ d. k. m. pr tunna. Dock afstannade ingalunda missnöjet, ty åtgärderna voro otillräckliga. Äfven $3^1/_2$ d. k. m. pr tunna var en ringa betalning, när man betänker, att det före kompaniets inrättande för det då brukliga mindre måttet gafs $4^1/_2$ mark s. m. [5]). I södra Sverige betalade också borgaren ofta dubbla beloppet, hvilket förhållande naturligtvis icke heller kunde undgå att framkalla obehagliga jemförelser [6]). Efter 1682 tillades derför ytterligare en daler, men dervid synes det hafva för framtiden fått förblifva. Den större betalning, som på 1700-talet under några år gafs, var helt och hållet frivillig samt berodde på kompaniets tillfälliga ställning och afsigter. Likaledes visade sig fördelningen af qvantum på socknarne icke kunna förebygga tvistigheterna och de ömsesidiga klagomålen mellan landtmän och borgare. 1692 får regeringen ånyo skipa rätt dem emellan. Det är om igen de österbottniska socknarne, som klaga och säga, att borgerskapet icke fullgör de kungliga stadgarne till deras förmån. Som Österbottens qvantum nu var lika stort som förr och betalningen högre, kunde kongl. maj:t icke finna någon annan orsak till klagomålen än den omständigheten, att någon viss fördelning af tillverkningen gårdarne emellan icke var gjord; hvadan de, som bodde närmast staden, i förväg skyndade dit och fingo godt betaldt, då deremot de, som bodde längre bort, ej hunno in, förrän stadens qvantum var uppfyldt, då de fingo nöja sig med ringare betalning. Derför fick landshöfdingen befallning att verkställa en sådan fördelning. Dervid skulle noga observeras, huruvida egendomarne erbjödo medel till annat förvärf. I sådant fall skulle de afskiljas från tjärhandteringen, och blott de, som lågo afsides och saknade andra tillräckliga utvägar, medtagas. En dylik åt-

[1]) Stj. anf. arb. III: 812.; K. M:s res. på klagomålen af socknarne Lapå, Malax, Ilmola, Laijela, Nerpes och Laxfjerd i Österbotten, d. 9 Juli 1670.
[2]) Stj. anf. arb. III: 955: bref t. landsh. Gran om tj. h., d. 23 Juli 1672.
[3]) R. A.; Palmsk. saml.; bref., från kongl. maj:t t. landshöfdingarne, d. 9 Juli 1670.
[4]) Se ofvan citerade res. för de Österbottniska socknarne.
[5]) Ungefär = $3^1/_2$ d. k. m.
[6]) De Botniska städernas inlaga 1679. Se ofvan.

gärd var redan förut vidtagen på åtskilliga andra orter [1]) och anbefaldes samtidigt äfven för rusthållen i Kalmar län, hvilkas egare anfört liknande klagomål med socknemännens i Österbotten [2]).

Härmed var slutstenen lagd till monopolets stolta byggnad. Man var nu kommen, dit man under årtionden sträfvat, ibland medvetet, ibland åter drifven af omständigheternas och det allmänna föreställningssättets makt. Man hade nu reglemente på och visste, hvem som tillverkade varan, och till huru stort belopp detta skedde; till hvilka städer och på hvilka vägar hvarje tunna fördes; till hvad pris den passerade olika egares händer; från hvilka hamnar och af hvilka personer den utskeppades och bragtes i den internationella marknaden; samt menade sig kunna vid sitt embetsbord i Stockholm på öret räkna ut den vinst, som genom denna handtering tillskyndades landet. I sanning ett värdigt föremål för stolthet och glädje för en administratör från merkantilsystemets tider. Man var också både stolt och glad Icke nog med, att städer och landtkommuner strängt afvisades, när de vågade klaga, som vi ofvan sett ske, och fingo uppbära förebråelser för sin ringa lust att tillbörligen uppskatta de visa och landsfaderliga anordningarne till deras bästa; i kommersekollegii berättelse af år 1697 säges, att tjärhandeln, som förut varit alldeles i lägervall, nu genom »Guds bistånd och helsosamma consilier är till den uppväxt råkad, att såväl gemene allmogen som borgaren och köpmannen deraf till ett ansenligt mera kunna prosperera, än någon tid tillförene». — Huruvida denna stolthet och glädje också voro berättigade och huruvida man i det väsentliga nått det stora mål, man föresatt sig; äro andra frågor, på hvilka svaret torde kunna vinnas genom en återblick på tjärhandelskompaniernas ofvan skildrade förlopp. Man hade afsedt att stegra varans pris på den utländska marknaden och hålla det jemnare än förut, samt att vinsten af tjärhandteringen i dess helhet skulle stanna inom landet. I den första afsigten lyckades man att börja med nästan öfver all förväntan; men också blott till en början. Snart blef priset både lågt och vacklande, och slutligen uppträdde kompaniet sjelft såsom den. der ifrigast nedtryckte detsamma. Och hvad vinstens stannande inom landet beträffar, så är äfven den saken allt annat än otvifvelaktig. Tager man nemligen i betraktande de stora massor af varan, som genom det tidtals inträffande oerhörda hopandet af densamma i ma-

---

[1]) Stj. anf. arb. V: 295; bref fr. kongl. maj:t t. landsh. Grass i Österbotten, d. 23 Febr. 1692.

[2]) R. A.; Palmsk. saml.; komm. koll. skrifvelse till kongl. maj:t, d. 20 Febr. 1692.

gasinerna förstördes; så torde det för det första vara sannolikt, att riket för det, som det öfriga kunde inbringa, gifvit så mycken valuta, att någon större vinst ej kan hafva uppkommit, och att mycket att bevara åt landet sålunda icke funnits. Men det, som fanns, lyckades utländingen jemväl nu fastän på en omväg att dela med svenskarne; ty kompaniet rörde sig ofta, vissa tider till och med nästan öfvervägande, med utländska, i Holland upptagne penningar. På dessa måste ej sällan ända till tolf procents ränta gifvas. Om derför, hvilket är otvifvelaktigt, rikedomar genom tjärmonopolet samlade sig på enskilda händer, så bör sådant förnämligast anses hafva skett på de öfriga invånarnes bekostnad och sålunda snarare vara ett ondt än ett godt. Ytterligare skulle genom monopolet lurendrejerierna undertryckas, samt åt städer och landsbygd jemn och riklig afsättning till skäligt pris förskaffas. Men hvad först lurendrejerierna angår, så visa de ständigt skärpta straffbestämmelserna och de allt mer och mer minutiösa försigtighetsmåtten deremot mer än tillräckligt, huru föga till och med ett så simpelt mål kunnat uppnås, äfven om man icke hade både öfverhetens och kompaniernas ofta återkommande klagomål öfver otillräckligheten af alla mått och steg mot detta onda. Beträffande åter beskaffenheten af det gagn, borgare och bönder fingo af monopolet, torde den föregående skildringen af detsammas historia med de nästan ständiga försöken att nedtrycka så väl tillverkningen som betalningen lemna tillräckliga upplysningar.

Men, kan man säga, detta allt må vara sannt; kompaniet har dock kraftigt bidragit att frigöra den svenska handeln och den svenska köpmannaklassen från de bojor holländarne pålagt dem. Utan att vilja eller kunna inlåta mig på ett egentligt bemötande af en sådan invändning, torde jag dock få fästa uppmärksamheten på ett par omständigheter, som i detta afseende äro af vigt. I handlingar från denna tid klagas, och ofvanför har äfven blifvit antydt, att köpmännen i de med tjära handlande städerna icke blott förlorade sin förmögenhet, utan äfven på grund af rörelsens bundenhet och reglementerade gång i oroande grad gingo tillbaka i handelsvana och affärsdrift, hvilket naturligtvis icke kunde vara egnadt att frigöra handeln från utländingarnes herravälde. Vidare är att märka, att holländarne mot det 17:de århundradets slut, så småningom måste vika tillbaka från sin ställning såsom verldens främsta handlande nation för engelsmännen. Att vid en sådan tilldragelse holländarne under kampen för tillvaron skulle förlora ett eller annat af sina utanverk, torde icke böra väcka någon förundran. Men skulle också växande kommersiella krafter hos svenskarne i någon mån hafva bidragit härtill, synes det dock vara riktigast att anse dessa hafva vunnits trots tjärmonopolet än med

hjelp af detsamma. — Och för att slutligen vinna en fullständig bild af detta monopol och dess betydelse föt vårt land är ytterligare nödvändigt att icke lemna ur sigte en annan synnerligen beaktansvärd omständighet. Denna är det dåliga inflytande på nationalkarakteren i dess helhet, som tjärmonopolet lika litet som andra godtyckliga och egenmäktiga inskränkningar i handelns och näringarnes ohämmade gång kunnat undgå att utöfva genom sina konstlade brott och sitt följe af yrkesmässiga angifvare och beslaggörare.

Tab. I.

Kompaniets uppköp:

Åren 1648—1657 [1])	årligen i medeltal omkr.	6,100	läster	tjära.
		700	»	beck.
» 1661—1664	» .... »	8,000	»	tjära.
» 1665—1672	ord. lev. qvantum......	5,000	»	»
» 1672—1682	»	5,500	»	»
» 1689—1698	» ...... »	8,000	»	»
» 1698—1714	»	7,300	»	»

Dessutom förekom under den tid *qvantum* fanns understundom uppköp utom detta, hvilket särskildt under åren 1703—9 synes ha stigit till temligen högt belopp.

Tab. II.

Kompaniets export, m. m.:

1648—1658 [2]) infördes till Stockholm	29,300	läster	tjära,
	2,200	»	beck,
» » utskeppades från Viborg	26,000	»	tjära,
	1,000	»	beck,
» » » » Åbo..............	4,600	»	tjära,
	350	»	beck,
» » » » Helsingfors	3,900	»	tjära,
hvilket tillsammans utgör..........................	63,800	»	»
	3,550	»	beck.

1673—1676 [3]) utskeppades från hela riket..	17,000	läster	tjära.
1676 » » Stockholm..	3,500	»	»
» » » Viborg......	1,900	»	»
» » » Helsingfors	150	»	»
» » » Åbo..........	20½	»	»

---

[1]) R. A., Palmsk. saml.
[2]) D:o, D:o.
[3]) R. A.; B. tj. k. 1648—1714; mem. af tj. k:s dir. m. bil. extrakt.

Tab. III.

Fördelningen af tjärleveransen på de särskilda städerna.

a) Den år 1663 föreslagna [1]):

Stockholm	2,800		läster.
Viborg	3,000		»
Åbo	700		»
Helsingfors	500	7,000	»

b) Den år 1665 beslutna [2]):

Viborg	2,500		läster.
Vasa	500		»
Gamla Karleby	500		»
Helsingfors	300		»
Jakobstad	295		»
Uleå	259		»
Nya Karleby	250		»
Brahestad	200		»
Piteå	80		»
Luleå	40		»
Kristinestad	30		»
Åbo	10	4,964	»

Anm. I denna förteckning fattas Umeå, som enligt Carlson, Sv. hist. und. Pfalz. huset, II: 213, anm. 1, fick 330 läster sig anvisade. — Åbos stora fall förklaras deraf, att uppstäderna nu mera fingo med förbigående af stapelstäderna sälja direkt till kompaniet, hvarför tjäran fördes till det blott från den närmaste trakten, som ej producerade mycket af varan.

c) Den, som gälde under det Renoverade tjäruhandelskompaniet:

Viborg	2,750	läster.
De sid. 30, not 3 nämnda »herrskaperna»	250	»

för öfrigt lik föregående.

d) Den, som gälde 1689—1697, tillika upptagande för något af dessa åren, ovisst hvilket, hvad hvarje stad verkligen lemnat till kompaniet [3]).

Sverige:

	Tilldeladt belopp.		Lemnadt belopp.	
Vestervik	600	läster	768	läster.
Kalmar	500	»	975	»
Transport	1,100	»	Transport 1,743	»

[1]) Kommersekollegii arkiv; kollegiets reg. d. 14 Apr. 1663.
[2]) Ders. d. 9 Mars 1666.
[3]) R. A.; Palmskölds saml.

Transport	1,100		läster	Transport 1,743		läster.
Göteborg	350		»	——		»
Halmstad	190		»	48		»
Varberg	70		»	6		»
Söderköping	70		»	71		»
Kristianstad	80		»	30		»
Norrköping	20		»	12		»
Piteå	20		»	——		»
Luleå	20	1,920	»	——	1,910	»
Finland:						
Viborg	2,940		läster	2,998		läster.
Helsingfors	190		»	73		»
Borgå	190		»	83		»
Veckelax	60		»	——		»
Åbo	20	3,480	»	95	3,249	»
Österbotten:						
Vasa	500		läster	831		läster.
G:la Karleby	500		»	1,222		»
Nya Karleby	300		»	491		»
Uleå	300		»	645		»
Jakobstad	250		»	451		»
Brahestad	180		»	530		»
Kristinestad	50	2,080	»	136	4,306	»
Ingermanland:						
Narva	150		läster			
Nyen	250	400	»			
Summa summarum		7,880	»		9,465	»

Anm. Efter 1697 gälde i hufvudsak samma fördelning, blott med några förminskningar, som betingades deraf, att man då hade 700 läster mindre att fördela. På Sveriges andel kom då 1,710 läster i stället för nu 1,920.

Innehåll.

Använda källor.

v. Stjernman, Riksdagars och mötens beslut...... cit. Stj. Riks. o. Mötens besl.
» » Samling af Comm. Pol. och Oec. förordn. » Stj. C. P. o. Oec. förordn.
Riksarkivets samlingar: en bundt i Palmsköldska saml........ » Palmsk. saml.
D:o d:o med påskrift tjärukomp. 1648—1714 B. tj. k. 1648—1714.
Kommerse-kollegii arkiv.
Odhner, Sveriges historia und. Kristinas förmyndare.
Cronholm, Sveriges historia under Gustaf Adolf.
Carlson, Sveriges historia under Pfalziska huset.
Ch. Gouraud, Historie de la politique commercielle de la France.

---

p. f. = pund flämskt.
p. st. = pund sterling.

JOHANN REINHOLD PATKUL.

AF

OTTO SJÖGREN.

Namnet J. R. Patkul[1]) är nära införlifvadt med historien om en vigtig omhvälfning ej blott i Sveriges utan äfven i hela det europeiska statssystemets utveckling och på ett sätt, som knappast någonstädes framkallar angenäma minnen. Mannen, som bar det, var en svensk undersåte, som drefs till hämndedåd mot sin öfverhet, af hvilken han lifdömts för förseelser af bestridd tillräknelighet; hans skickelsedigra lifsverk, som förberedde det svenska stormaktsväldets fall, och hans gräsliga slut, som sätter en mörk blodfläck mellan två hufvudskeden af den svenske hjeltekonungens saga, äro för oss ämnen af skarpt frånstötande natur. Och utlandets skriftställare, om de ock hänförts till naturligt deltagande eller missledd beundran, hafva dock, äfven de, liksom bäfvat tillbaka för att närmare skärskåda denna bild, ur hvars drag ett upprördt tidehvarfs onda samvete framblickar. I alla de mörka irrgångarne af hans äfventyrliga lefnad kommer troligen aldrig forskningens ljus att kunna klart intränga, och de mera bekanta skedena hafva sällan setts från opartisk synpunkt. Sjelf har han med en framställningskonst, som bedårat både samtid och efterverld, spridt öfver sin lefnad ett falskt skimmer, i hvilket han framstår krönt af medborgarens och martyrens dubbelkrona.

Slägten Patkul är en af de äldsta och förnämsta bland Liflands tyska adelsfamiljer. Omkring 1380 sålde den sina gods i Tyskland och flyttade öfver till Lifland, der den deltog i korståget mot hedningarne. Vid 1400-talets början var den i Lifland bofast och egde under den senare härmästaretiden en ej ringa betydenhet. Elfva gods i Lifland omtalas som tillhöriga Patkulska slägten[2]); sjelfva stamgodsen voro belägna inom kyrkdistriktet Papendorf (nära Wolmar) hvilket nästan helt och hållet var i slägtens ego. Åtskilliga ansedda slägtmedlemmar omtalas under härmästaretiden[3]). Under svenska tiden hörde visserligen slägten ej till de förnämsta i landet, men

[1]) Så skref han sitt tillnamn sjelf. I landtdagsrecesserna skrifves det Pattkul och Pattkull. Nordberg (och flertalet af svenska förff.) skrifver Patkull.

[2]) Vernich, der Liflânder J. R. Patkul 1 p. 62 — der godsen äro uppräknade.

[3]) Bland dem följande: Andreas (undert. en skr. af 1385), Geewald (1457), Ewald 1441 o. 1486), Andreas (1501), Hans (1505). Bartholomæus (son af Andreas). Bunge u. Toll, Est. u. Liefl. Brieflade.

saknade ej anseende och betydenhet: en Göran Patkul var page vid Karl IX:s hof och blef efter Gustaf II Adolfs död öfverste; Fromhold Patkul var öfverste i Gustaf Adolfs här och sökte af honom å sitt stånds vägnar bekräftelse på lifländska adelns privilegier; Henrik Patkul, som var landtdomare, afgick i liknande uppdrag till drottning Kristina; en Patrik Patkul tjente i Banérs här. Bördsstolthet och nit om de adliga privilegier synes hafva varit ärftliga drag inom slägten.

Friedrich Wilhelm Patkul, hvilken var major vid ett dragonregemente, kom i misskredit hos svenska regeringen. Vid litthauernas inbrott i Lifland 1657 lär han på något sätt hafva varit vållande, att Wolmars slott åt fienden uppgafs[1]; han var äfven misstänkt för några hemliga stämplingar med konungen af Polen. Af sådan anledning kallades han (1659) till Stockholm att der stå till rätta. Hans maka (född Rehbinder) följde honom dit och skall i Stockholm hafva gifvit lifvet åt sonen Johann Reinhold (troligen 1660). Att sonen blifvit född i ett svenskt fängelse är ej sannolikt, åtminstone ej bevisadt[2], men visserligen var han född inom det egentliga Sveriges område. Vid den tiden, då han föddes, skall fadren hafva blifvit frigifven och återfått sin värdighet, men att denne fortfarande varit hos styrelsen illa anskrifven synes framgå af den vid nordiska krigets början utkommande svenska stridsskriften Examen causarum etc., der det om sonen heter, att »han till fader haft en förrädare och redan af denne blifvit inlärd i skurkstreck»; att han redan i sitt föräldrahem insupit ovilja mot svenska styrelsen är åtminstone ej otroligt. För öfrigt ser det icke ut, som om slägtens medlemmar mot sin öfverhet närt några ovänliga känslor. Hans nära fränder Georg Reinhold och Dieterich Friedrich Patkull, hvilka båda i svensk tjenst utmärkte sig och nådde höga värdigheter, äro bevis derpå.

J. R. Patkul synes hafva erhållit en god undervisning och äfven förkofrat sina kunskaper genom sjelfstudier. Hans vetande tyckes dock hafva varit mer mångsidigt än grundligt: sitt modersmål, tyskan, talte och skref han ledigt och uttrycksfullt, men långt ifrån formfulländadt; på franska uttryckte han sig i början ovigt, senare genom öfning lättare; svenska synes han hafva förstått. Han rörde sig gerna med sådana latinska sentenser, som tillhörde den tidens juridiska och diplomatiska terminologi; i en senare tid lärde han sig så mycket grekiska,

[1]) Adlerfelt III 45 o. Nordberg I. 59 påstå oriktigt, att han *uppgifvit* slottet; kommendanten hette Scheing. Slottets uppgifvande kunde med tillfredsställande skäl rättfärdigas. Pufend. IV § 53.

[2]) I Acta pacis Ohvens. auct. Boehmio läses: »Pro Patkelo quodam nostri intercesserant, sed responsum a svecis, quum is svececos parles secutus est, non esse cur opem polonicam invocet, reddere ipsum se ita magis suspectum». Hans nådeansökan finnes på Riksarkivet (Biographica, Patkul).

att han kunde läsa nya testamentet på grundspråket. Det var hans lätthet att i tal och skrift uttrycka sig, som hufvudsakligen gjorde, att han i framtiden kom att föra ordet för sina ståndsbröder och, ännu senare, spela en politisk rol i verlden. I de matematiska ämnena, synnerligen befästningskonsten, var han väl bevandrad. Enligt tidens sed skall han hafva fullbordat sin uppfostran genom resor i främmande land och då isynnerhet lagt sig på de politiska vetenskaperna [1]. I lagfarenheten var han bevandrad och fick deri genom förande af mångtaliga tvister och processer en stor praktisk färdighet.

För fintlighet, tilltagsenhet, skarpsinne och förslagenhet var han utmärkt. Med de moraliska egenskaperna stod det deremot icke så väl till: obändig lidelsefullhet, öfvermodig stolthet, ilsken hämndlystnad, hänsynslös sjelfviskhet, upprörande elakhet och öfversitteri mot underlydande uppenbarade sig hos honom snart nog och på vidrigt sätt. Han blef så en typ för en stor del af Liflands tyskborna adelsherrar, hvilka ingalunda saknade duglighet och framstående egenskaper, men genom vanan att tyrannisera det lifegna bondeståndet blifvit förvildade, af bördshögfärd leddes till rå missaktning mot de ofrälse och obändigt stegrade sig mot hvarje tygel på eget sjelfsvåld.

Hunnen till myndighetsåldern, synes Patkul hafva tillträdt besittningen af sina arfvegods och han var der en hård herre. Vid omkring 30 års ålder köpte han sig fullmakt som kapten vid det i Riga förlagda gardesregimentet. På godset, i militärtjensten och i umgänget visade han sig mot underordnade brutal och tyrannisk, mot jämnlikar trätgirig och opålitlig. Mot förmän måste han väl dämpa de synbara utbrotten af sitt uppstudsiga väsen, ty den svenska disciplinen var icke att leka med. Men han sökte uppfinningsrikt smygvägar för sitt trots, Som hemlig uppviglare utvecklade han snart nog en undransvärd förmåga, hvilken han i framtiden skulle på en större skådeplats använda. För sina syften, dem han ihärdigt fullföljde, brukade han en förledande öfvertalningsgåfva; med räfvens slughet parade han då ormens smidighet. »Ingen hade», säger Limiers, »i högre grad än han förmågan att åt osanningen gifva ett sken af sannfärdighet». Saknande personligt mod, satte han sig tidigt och försigtigt i säkerhet mot hvarje fara, som verkligen förestod eller af uppskrämd inbillning fruktades, men det brast honom ej det slag af »medborgerligt mod», som i öfversvallande lidelse hvarken kan eller vill väga orden noga.

Att till sådana egenskaper sällar sig en viss art af religiös känslosamhet, är hos dylika karakterer icke så alldeles

[1]) Bibl. Menkeniana LXXXVIII. Limiers, Hist de Suede sous Charles XII IV. p. 395. Gadebusch, Lifl. Bibl. II. art. Patkull.

ovanligt. Hos Patkul fans den, åtminstone på ytan, samt gaf äfven åt hans framställningssätt något sötsliskigt. Man skulle nästan vara böjd att tro sig här skymta spåren efter en from moders vanmäktiga inflytelse, så framt man ej äfven kunde tänka på en liflig själs behof att i vekare stunder dagtinga med ett oroligt samvete, ja ock på intrigmakarens samvetslöshet, som använder sjelfva religionen som hjelpmedel för sina syften.

Patkul i svensk tjenst.

»Reduktionen i Lifland, hvilken gjorde så mången menniska olycklig, är äfven skuld till den brottslighet, som mig tillräknas» yttrade Patkul kort före sin död till sin själasörjare. I hvad mening och utsträckning yttrandet eger skäl för sig, kommer att af det följande framgå.

Lifland var ett hufvudsakligen med vapenmakt eröfradt land; några politiska rättigheter gentimot eller ens i förening med det öfriga Sverige egde det icke [1]). Men dess administration, hvilken leddes af en generalguvernör och en underguvernör var afskild från den svenska, och det mäktiga ridderskapet hade vidsträckta privilegier, hvilka af framfarna svenska konungar, ehuru i nog obestämda uttryck, bekräftats. Sålunda egde ridderskapet att under ledning af en genom val utsedd landtmarskalk hålla landtdagar för att rådpläga om gemensamma angelägenheter; men dessa landtdagar fingo ej hållas utan generalguvernörens medgifvande, deras beslut voro underkastade hans godkännande och fingo på intet sätt träda svenska kronans rätt eller konungens maktfullkomlighet i vägen (»utan præjudice af den Sveriges krona och konungen tillkommande underdåniga respect och subjection» [2]). Landtråd, efter ridderskapets förslag utsedda af generalguvernören, egde att hafva hand om ortförvaltningen. Riddargodsen, mestadels förläningar från härmästaretiden, voro till en del »Tafelgüter», som tillhörde länsherren och af denne kunde återtagas. En reduktion i detta syfte hade börjats af den svensk-polske konungen Sigismund III men afbröts genom Liflands hemfallande under Sverige. Gustaf Adolf dröjde med att stadfästa ridderskapets privilegier ända till 1629 och gjorde det då endast tills vidare och under förbehåll af en närmare framtida granskning. Men 1631 förberedde han ett återupptagande af reduktionen och infordrade

[1]) Allwicwohl sie nunmehro dem Reiche Schweden in perpetuum incorporiret sind. Kongl. Bref af den 23 Nov. 1660. Collectt. Livon. XXIII n. 9.

[2]) Jannau Gesch. v. Lief. u. Estl. II. 343. Orden äro brukade af Kristina, förmyndareregeringen o. Karl XI. De upprepas i Patkuls Rechtl. resp. p. 8.

derför de privilegier och gåfvobref, på hvilka besittningsrätten till innehafda gods grundade sig; verkställigheten afbröts imellertid genom konungens död. Reduktionen af 1655 inskränktes i Lifland till kungs- och ladugårdar; men då uttalades första gången svenska »ständernas vetskap på allmän riksdag» såsom bindande äfven för Lifland [1]).

En lemning af forna tiders rivalitet mellan ridderskapet och städerna fans ännu qvar. Riga var ett litet samhälle för sig med en från hanseatiska tiden utvecklad municipalförfattning, hvilken af Sveriges regenter var faststäld och respekterad, dock äfven här under förbehåll af riksstyrelsens obegränsade suveränitet. Ridderskapet såg med oblida ögon de förmoner, som staden och enskilda borgare i den samma af regeringen åtnjöto.

För nationalitetens skull hade inga nämnvärda brytningar egt rum. Det lifländska ridderskapet hade till och med uttryckt sin önskan att blifva incorporeradt med det svenska. Af kongl. resolutioner (dat. 23 Nov. 1660 och 31 Okt. 1662) framgår, att det formligen ansökt derom samt ej fått afslag i sak, ehuru verkställigheten blifvit af formskäl uppskjuten. De till donerade eller köpta gods invandrade svenska ädlingarne lefde i god sämja med de tyska. Vapenbrödraskapet, gemensam trosbekännelse och samfäldt dragna bördor hopknöto under årens lopp allt fastare Lifland med svenska väldet, hvilket ännu vid början af Karl XI:s regering var högt uppburet af landets befolkning.

Sådan var ställningen, då Karl XI:s reduktion inkastade sina olycksdigra jäsningsämnen i detta land. Svenska regeringen hade från början ett öppet öga för de ömtåliga förhållanden, som här lätt kunde uppstå. I en från högqvarteret i Ljungby utgången skrifvelse af den 10 Maj lofvade konungen, att »ingen i Sverige af dess ständer beviljad reduktion, med hvilken man i Lifland torde hota, der skulle företagas, och att intet annat skulle komma att ske, utan att det med ridderskapet blifvit afhandladt», men dervid var fogadt tillägget: »dock Oss i all Vår och rikets höghet och rätt utan prejudice och skada förbehållet och reserveradt» samt, såsom en antydan för framtiden, att »Kongl. Maj:t, hvad reduktionen och revisionen angår, i Lifland icke skulle företaga annat än hvad med dess privilegier och landets säkerhet enligt är» [2]). Riksdagsbeslutet af 1680, hvilket gaf rätt att utsträcka reduktionen i Lifland till härmästaretiden, genomfördes också till en början endast på de gods, som af svenska adelsmän innehades. Men visserligen kom också snart nog det der »annat», som enligt den kongl.

[1]) Jannau II. 339 ff. Fryxell XVII. 295—97.
[2]) Riksark. (Livonica).

skrifvelsen kunde blifva med ridderskapet afhandladt, i det konungen förklarade, att kronans anspråk mot de lifländska adelsgodsen skulle framställas på en landtdag, hvilken ofördröjligen borde sammanträda. Bland adeln uppkom genast en lätt förklarlig misstämning, hvilken ytterligare tilltog, sedan landtdagen (Juli 1681) kommit till stånd. Konungen hade befalt Lichtone, den lifländska reduktionskommissionens ordförande »tillsäga adeln att efterkomma öfriga reduktionsstadgar (angående förläningar från svenska tiden) och icke söka tillerkänna sig något oberoende af svenska riksdagar». Den kongl. propositionen meddelade behofvet af en reduktion på samma vilkor, som stadgats i det svenska riksdagsbeslutet, och framstälde tillika, adeln till föga hugnad, konungens beslut att afskaffa lifegenskapen på kronans gods tillika med en hemställan till adeln att borttaga den äfven på sina, »emedan den »sträfvar mot den kristliga kärleken, hindrar ömsesidigt förtroende mellan herrar och underlydande samt förtager all lust till inflyttningar i landet» [1]).

Genom lossandet af lifegenskapens bojor beredde reduktionen en stor välgerning åt Lifland. Huru hårdt dessa tyngde på massan af befolkningen, derom vitnar ett drag ur Patkuls egen historia. Det berättas att han omenskligt misshandlat en af sina tjensteflickor, hvilken förmodligen motstått sin herrres förförelseförsök och mot hans vilja trolofvat sig med en skräddare vid namn Michel Fors. Den misshandlade flydde från godset till prestgården, der äfven Fors infunnit sig. Tilltänkt vigsel hann emellertid der ej blifva af. Qvinnan, hvilken Patkul återfordrade som sin »egendom», måste till honom utlemnas; handtverkaren, släpades på hans befallning med våld till godset, der han slogs i bojor och prisgafs åt ohygglig medfart.

I en af Fors sedermera uppsatt klagoskrift, som till konungen inlemnades [2]), beskrifves Patkuls brutala våldsamhet såsom rent af upprörande. Han hade, heter det »omenskligt pryglat» Fors och derefter »honom fängslat och en lång tid uti stocken med händer och fötter inlåst». Qvinnan hade han »så prygla låtit att utur hennes bröster och armar några stycken skola vara bortfallna och uti hennes salv. ven. särk icke ett hvitt ställe skall hafva blifvit af blod, det herr landshöfdingen

[1]) Den uppgiften, att adeln skulle sändt deputerade till Stockholm och konungen mot dem dragit värjan, betecknas redan af Jannau (II. 321) som en »saga». Några deputerade blefvo då icke ens afsända till Stockholm. »Sagan», hvilken icke desto mindre går igen hos Fryxell XVII. 304, har ingen annan hemul än Rechtl. respons. af juristen i Halle (Thomasius) p. 10 och har således satts i omlopp af Patkul.

[2]) Riksark. Biogr. art. Patkul. Rigaische Stadtblätter 1816 n:o 13 sid. 97—100.

Lovisin, hvilken anno 1684 samma särk i Patkuls presence sett hafver, skall kunna bevitna». Fors hade till en början vändt sig till generalguvernören, hvilken hänvisade målet till landträtten, och affärdade honom till Patkul med en skriftlig befallning till denne att genast återställa de saker, han från Fors tagit. Men Patkul, som fått underrättelse derom, skall »honom (Fors) från landsvägen utaf några bönder med våld borttaga låtit, som hans händer och fötter med ett rep skola sammanbundit och således till Patkuls gård fört hafva, men när han till Patkul kongl. landträttens befallning och bref levererat, skall Patkul honom sport: »Du skälm, törs du mig sådana bref insinuera?» och skall honom för andra gången på samma sätt och manér som förr jämmerligen prygla låtit, att han 14 dagar bara blod spottat hafver, skall ock af pastore å orten herrans nattvard undfångit». Dylika händelser voro icke egnade att afkyla Karl XI:s nit för reduktionen.

Så länge Krister Horn var generalguvernör, drefs emellertid verket med stor foglighet. I särskild skrifvelse förklarade konungen reduktionen tillsvidare inskränkt »inom de år, i hvilka Lifland varit under svensk devotion och lydno»; de förra innehafvarne tillätos också att behålla godsen på ständigt arrende. Af de gjorda eftergifterna drog äfven Patkul fördel; år 1685 blefvo nämligen några af de Papendorfska godsen, hvilka föreslagits till reducering, derifrån frikända [1]).

De två till Lifland enligt kongl, skrifvelse af den 17 Juli 1684 afsända kommissarierna, som fått i uppdrag att »hvad till behörig riktighet länder, verkställa», berörde visserligen i sin redogörelse frågan om de »medbragta» godsen d. v. s. förläningarne från polska konungarnes och från härmästarnes tider (ish. Tafelgüter), och stora kommissionen tog denna fråga i allvarligt öfvervägande, men någon åtgärd i detta syfte följde ännu ej. Ridderskapet, uppskrämdt som det var, aflät dock en af G. v. Mengden uppsatt och till konungen ställd bitter klagoskrifvelse. Konungens svar [2]), hvilket snart följde, innehöll en skarp tillrättavisning. »Alltså drage vi till eder», skref han, »det nådiga förtroende, att I uti denna fråga låten fara all vidare skrupul och läre som redliga patrioter till bibehållende af rikets styrelse samt dess vidmakthållande icke mer än andre våre undersåtar kunna undandraga eder denna belefvade reduktion, om änskönt I kunnen förmena sådant i förstone ske med någon eder afsaknad och olägenhet; påminnande vi oss eljest, att I utaf ridderskapet i Lifland uti detta fall ej blifven hårdare handterade än andre våra undersåtar, utan att vi eder snarare hafva vist större nåd».

---

[1]) Broze. Collectanea Livonica.
[2]) Schirren, Recesse der Lifl. Landtage p. 79.

Imellertid hade Horn såsom Liflands generalguvernör blifvit efterträdd af Hastfer. Denne man, tillhörande en gammal lifländsk ätt, men genom gifte beslägtad med Johan Gyllenstjerna och Klas Fleming, hade utmärkt sig genom vapenbragder i det danska kriget och vid riksdagarne nitiskt bidragit att främja konungens afsigter, till hvilkens regeringsgrundsatser han hängifvet slutit sig. Han var en af dessa stränga, verksamma, drifvande män, som voro i Karl XI:s smak. Mot sina ståndsbröder i Lifland visade han, såvida han i sin ställning det kunde, större tillmötesgående än senare tiders häfdatecknare velat erkänna. För reduktionsverket var han dock ett lydigt redskap i konungens hand; hans stränghet stegrades i bredd med motståndet, och af det hat, som han mot sig väckte, stålsattes han endast till hårdare framfart.[1]).

Hastfer trädde genast i spetsen för den kommission, som hade i uppdrag att revidera »haketalet» i Lifland. »Haken» var af ålder den grund, efter hvilken jorden uppskattades och utgjorde sina onera. Redan 1638 hade haketalet undergått en revision, men temligen summarisk, i enlighet med då rådande förhållanden. Så mycket möjligt var, lades nu denna till grund, men med ändring af bristerna och med hänsyn till ändrade förhållanden; revisionen grundades på en noggrann uppmätning af landet. Hvarje hake beräknades så högt, att den räntade 60 rdr. Till större delen hade godsen genom tilltagande odling stigit i värde och fingo derför högre haketal; till någon del hade de ock genom vanhäfd eller af andra orsaker sjunkit i värde och fingo då sitt haketal minskadt[2]). Regleringen var behöflig; »dess inrättning har varit så god, att den eger bestånd ännu i dag» anmärker Jannau.

Landtdagen 1687 var liksom förebud till kommande storm. I sin resolution och sina »humillima desideria»[3]), inryckte ridderskapet, som egentligen samlats för att aflägga hyllningsed åt konungen, en betingelse af frihet från vidare utsträckning af reduktionen och åberopade dervid kongl. brefvet af 1678. I en kort derpå följande kongl. skrifvelse gafs svar på tal och det skarpt. Konungen förebrådde ridderskapet, att det så litet beaktat den nåd, som det genom lindringar i reduktionen fått mottaga framför andra rikets undersåtar, samt förklarade, att löftet

[1]) Lifländaren Jannau (II: 331) yttrar om honom: »En verksam, skarpsynt och skicklig man; fullt danad för konungens tjenst. Trogen och bergfast fullbordade han det uppdrag, som hans monark gifvit honom. Lifländarne vilja ej berömma honom, men orsaken ligger väl deri, att han under reduktionen var styresman och ej ville tänka lika med adeln». Fryxells (XVII: 332) hårda omdöme om Hastfer är skeft, öfverdrifvet, ja orättvist: hans mellan denne och Patkul anstälda jemförelse, som ställer den förre i mörk skugga den senare i glänsande ljus, är sanningsvidrig genom sin öfverdrift.

[2]) Jannau II: 347 ff. Hupel Nord. Misc. 15 och 16 st. p. 346—52.

[3]) Schirren p. 92 ff. Konungens svar är äfven der infördt.

i skrifvelsen af 1678 egentligen gälde förskoning från vidare fortsättning af den 1655 beviljade reduktionen, hvarimot han i samma skrifvelse förbehållit sig handlingsfrihet för framtiden genom klausulen: »Oss i vår och rikets höghet dock utan prejudice och skada». Skrifvelsen slutar med en förmaning att för framtiden »afstå från sådana otidigheter, enär H. M:t i vidrigt fall kunde föranlåtas att alldeles upphäfva de nådevedermålen och lindringar, som genom kongl. resolutionen af 1678 ridderskapet medgifvits, som ock, i anledning af riksdagsbeslutet utsträcka reduktionen till härmästaretiden, hvilket dock allt ridderskapet lär kunna förekomma, om det hädanefter vill med mera aktsamhet sig förhålla». I ett samtidigt till generalguvernören aflåtet bref förebrådde han denne för den efterlåtenhenhet, som visats, samt uppmanade honom att »föra ridderskapet till sinnes dess obetänksamhet och förgripelse samt deröfver förskaffa tillbörlig correction och riktighet».

Genast efter landtdagens afslutning mottogo ridderskapets deputerade »med submiss devotion» af Hastfer de nämnda båda kongl. skrifvelserna jämte sjelfva landtdagsbeslutet, hvilket han till dem återstälde såsom kasseradt. Reduktionens utsträckning till härmästaretiden tog nu inom kort sin början och genomfördes till stor del; en kongl. skrifvelse af den 6 November 1688 gaf första budskapet derom. Följande året väcktes fråga om att minska landtrådens antal till 6. Ridderskapet motsatte sig denna minskning med åberopande af sina privilegier samt utverkade under förevändning att öfverlägga om indelningsverkets föreslagna tillämpning på Lifland, att en ny landtdag sammankallades (febr. 1690). Samtidigt ankom imellertid kongl. befallning, så väl, att landtrådens antal skulle minskas till 6, som ock att ridderskapet skulle till Stockholm sända två om landets författning underkunniga deputerade, hvilka skulle dit medföra en samling af ridderskapets dittills gällande privilegier (corpus privilegiorum), enär Kongl. Maj:t ämnade »träffa en riktighet i dessa privilegiers rätta förstånd».

Patkul stod vid denna tid, så ung han än var, i stort anseende hos ridderskapet; möjligt är, att hans talegåfva gjort sig gällande vid den föregående landtdagen och att hans framställningskonst kan hafva anlitats vid uppsättandet af ridderskapets suppliker; han omfattades ock med vänskap af Gustav v. Mengden, som hitills varit ledaren för oppositionen i Lifland. Nu utsågs han af ridderskapet i den Vendiska kretsen till landtmarskalk; man »sonderade honom, huruvida han vore inclinerad åtaga sig uppdraget», men han afböjde det; till landtmarskalk utsågs i stället Streiff v. Lawenstein. Beslut fattades om vidtagande af nödiga anstalter till privilegiibrefvens hopsamlande. Till deputerade utsågos landtrådet Leon. Gust. Budberg samt Patkul, hvilken senare derjämte åtog sig att fungera som deputationens

sekreterare [1]) och från denna tid träder i förgrunden af den lifländska reduktionens historia.

Mot Patkuls afresa yppade sig imellertid det hinder, att han i egenskap af tjenstgörande officer, ej fick utan specialorder resa längre än 2 mil från Riga. Genom landtmarskalken och några deputerade begärdes af generalguvernören, som tillika var regementets öfverbefälhafvare, för honom permission, hvilken äfven utan svårighet utverkades. Patkul gjorde imellertid sjelf fortfarande invändning mot resan, enär han var missnöjd med beloppet af det åt de deputerade anslagna dagtraktamentet (12 rdr om dagen), hvarför ock ridderskapet villigt efter hans önskan höjde detsamma (till 14 rdr om dagen). Ett annat, svårare hinder fans imellertid uti en anstötlig kriminalprocess, deri Pakul var svarande, på grund hvaraf hans qvarhållande af åklagaren påyrkades. Af ännu för handen varande akter i målet synes, att Patkul beskylt magistraten i Riga för oärlig bevisföring i en gränstvist och att han mot rådsherren Reuter betett sig på ett synnerligen förolämpande och våldsamt sätt; som gäst i landtrådet G. v. Mengdens hus utfor han nämligen häftigt mot nämnde rådsherre, hvilken äfven der var tillstädes, och kastade sig till slut handgripligen öfver honom med sådant raseri, att en stor del af dennes grå hår stannade i den vilde angriparens händer. För detta öfvervåld stäldes han till ansvar; och rådet yrkade, att han ej skulle få lemna staden förr, än utslag i målet fallit. Hastfer utverkade imellertid, att målet uppsköts och att Patkul under mellantiden fick tillstånd att resa [2]). Schulz' uppgift (upprepad af Bergman), att generalguvernören »lagt allahanda svårigheter i vägen för Patkuls afresa» är således ej med verkliga förhållandet öfverensstämmande. Hastfer synes tvärtom hafva visat Patkul så mycket tillmötesgående som möjligt var.

På ett adelsmöte i Dorpat utfärdades (29 Augusti 1690) kreditiv och instruktion [3]) för de deputerade. I September begåfvo de sig på väg. Innan de lemnade Riga, skulle de imellertid låta sina medförda handlingar genomses och inhäftas af generalguvernören. Denne förnam då, att de deputerade bland dessa handlingar äfven ville upptaga en vidimerad afskrift af kongl. brefvet af 1678, antagligen i afsigt att framställa alla de hopsamlade privilegiibrefven såsom derigenom stadfästa. Då denna skrifvelses åberopande i sådant syfte blifvit uti ett senare kongl. bref ogilladt samt med onåd ansedt, fordrade han, likmätigt sin ställning som konungens befallningsman, att den skulle ur samlingen uteslutas. Gifvande vika för de deputerades föreställnin-

[1]) Schirren p. 136.
[2]) Schirren p. 142, not.
[3]) Den nu följande redogörelsen för de deputerades förhandlingar grundar sig på de originalhandlingar, som finnas upptagna i Patkuls collectanea Livonica N:o XII—XXII samt på Patkuls hos Schirren införda relation.

gar medgaf han dock till slut införandet, men fordrade då, att kongl. brefvet af 1 November 1687, hvilket angaf den förra skrifvelsens uttolkning, skulle jämte den samma intagas. Men härpå ville de deputerade ej iugå. I skrifvelse till ridderskapet af den 30 September klagade de öfver generalguvernörens fordringar och begärde instruktion med anledning deraf. Hastfer uteslöt imellertid en i sammanhang med den förra skrifvelsen stående kongl. stadfästese å ridderskapets arf-, län- och pantegods, hvaröfver de deputerade i ny skrifvelse (af den 6 Oktober) beklagadè sig. Han medgaf dock, att de nämnda båda kungabrefven, ehuru de ej inhäftades med de öfriga, finge medföras lösa och lofvade att, i händelse sådant af Kongl. Maj:t medgafs, då låta vederbörligen inhäfta dem i samlingen. Äfven uttalade han starka betänkligheter mot en afskrift af ett privilegiibref, som skall hafva varit utfärdadt af konung Sigismund August; han kallade denna ett »onyttigt dokument och charteque» och yttrade, att derpå ej komme att fästas något afseende. Då något svar från ridderskapet ej hann anlända, inskeppade sig de deputerade i Dünamünde. Under vägen uppsatte de en »Remonstration för bibehållande af privilegierna af år 1678» med påstående, att nämnda kungabref, i hvad som rör frågan om reduktionens utsträckning, ej upphäfdes af 1687 års skrifvelse, hvars införande i samlingen dessutom endast skulle lända ridderskapet »till outsläcklig skymf och skam».

I sällskap med generalguvernören, som också var kallad till konungen, anlände de deputerade (den 12 Oktober) till Stockholm. I dennes vagn upphemtades de till kongl. slottet, der de inför konungen erhöllo audiens och framlemnade sina fullmakter. Några dagar derefter framstälde till dem Hastfer det yrkandet, att det kongl. brefvet af 1678 ej skulle med den öfriga samlingen inlemnas; men de deputerade hade imellertid redan infört det; nu måste det imellertid uttagas och lemnas löst från den öfriga samlingen. Angående öfriga omtvistade privilegiibref fingo sedan de deputerade förhandla med kongl. kanslikollegium. Införandet af Sigismund Augusts privilegiibref bestreds redan på den grund, att dettas äkthet ej stode att bevisa. Något original till detsamma fanns ej i behåll; man kunde ej ens uppgifva, när eller af hvad anledning detta förkommit. Man hade egt en afskrift, påtecknad af Jakob de la Gardie (1627) och Gustaf Horn (1629), men denna hade, såsom Patkul uppgaf, under ryssarnes inbrott i Finland (1656) blifvit förstörd. Nu fans således hvarken original eller vederbörligen styrkt afskrift. Kanslikollegium vidhöll derför, att urkundens diplomatiska riktighet var högst misstänkt, samt anmärkte, att privilegiibrefvet icke blifvit af polska riksdagen bekräftadt ej heller af konung Gustaf Adolf eller hans efterträdare uttryckligen stadfäst och att den ursprungliga afskriften ej varit, såsom med dylika handlingar plägade vara

fallet, försedd med Polens och Litthauens rikssigill. Vid ett företräde, som de deputerade erhöllo inför konungen i sittande råd, bestreds också privilegiibrefvets giltighet på dessa skäl af Hastfer. De deputerade åter sökte försvara den första afskriftens riktighet med de båda svenska herrarnes intyg (utan att dock säkert kunna upplysa, *hvad* detta intyg egentligen innebar), framstälde den af Gustaf Adolf meddelade stadfästelsen såsom äfven gälllande nämnda privilegiibref, samt förklarade uteblifvandet af polska riksdagens stadfästelse och frånvaron af de båda rikssigilen dermed, att Lifland ej trädt i realunion med Polen, utan endast erkänt polske konungen som sin öfverherre [1]).

Genom Sigismund Augusts privilegiibref hade bland annat bekräftats de lifländska läns- och arfprivilegierna, hvilka grundade sig på ett bref af ärkebiskop Sylvester II (af 1457). Mot detta invändes imellertid, att det ej vore utfärdadt för *hela* Lifland. Vid ett företräde, som Patkul hade (den 16 December), yttrade också konungen, att lifländarne i sjelfva verket begärde mer, än privilegiibrefven lofvade dem; enligt Patkuls berättelse skulle han dock sedan i någon mon hafva gifvit med sig. Kort derefter tillkännagaf Piper, att de deputerade egde till Kongl. Maj:t inkomma med en utredning af de lifländska arfsrättigheterna, för så vidt de grundade sig på Sylvesters privilegium och i Sigismund Augusts bekräftats. De inlemnade då (den 19 December) till generalguvernören en »deduction af de lifländska arfsrättigheterna.» Då här förekommo betänklga yttranden angående Liflands sidoordnade ställning till Sverige äfvensom klander öfver reduktionen, gaf dem Hastfer skrifvelsen tillbaka med uppmaning att uttaga de anstötliga ställena; genom deras dröjsmål i efterkommandet deraf fördröjdes skrifvexlingen. Af deras deduction framgick, att en vidsträcktare besittningsrätt, kallad »die gesamte Hand», och innefattande rättighet till godsens försäljning och öfverlåtande på en annan samt deras öfvertagande af närmaste arfvingar efter ättens utslocknande, sedan början af 1400-talet tillhört 4 lifländska ätter, men att denna rätt genom Sylvesters bref af 1457 samt ett annat af ärkebiskop Thomas (af 1531) fått en vidare utsträckning (die neue Gnade), hvilken bekräftats genom Sigismund Augusts privilegiibref. Kanslikollegium, som kade att yttra sig häröfver, invände i ett »oförgripligt betänkande» (af den 24 Januari 1691) att die »gesamte Hand» blifvit (1523) ansenligen inskränkt, att denna, så väl som Sylvesters »neue Gnade» ej haft allmän utsträckning för hela Lif-

[1]) Fryxells redogörelse för dessa förhandlingar (XVII: 325) är partisk, stympad och missledande. Mer opartiskt, ehuru kortare, berättar lifländaren Jannau (II: 355) började med orden: »Hier wurde das Privilegium Sigismundi Augusti besonders angefochten und durch sehr wahrschunliche Gründe auch zweifelhaft gemacht.»

land, och att ärkebiskop Thomas, hvilken förbundit sig till undergifvenhet under härmästaren, icke egt rätt att gifva några privilegier alls åt ridderskapet; äktheten af Sigismund Augusts privilegiibref bestreds och giltigheten deraf drogs äfven i tvifvelsmål på den grund, att lifländska adeln 1582 erhållit afslag på sin ansökan.

I sin deduction hade de deputerade fält det yttrande, att, emedan polske konungen Sigismund III ej hållit hvad som lofvadt var, så hade lifländarne »med fullt skäl inför Gud och all verlden uppsagt honom sin troskap» och gifvit sig under Karl IX. »Härvid är», utlät sig kanslicollegium, »eftertänkligt, att ridderskapet och adeln för *sådana* orsaker, att pretenderade privilegia icke blifvit hållna, afgått från Polens välde; hvilket raisonnement, huru vidt det syftar, man hemställer till högre dom». Genom det förstuckna hot som i »raisonnement» innebars förbättrade icke de deputerade sin sak. Af Hastfer nödgades de ock att borttaga de i detta hänseende mest anstötliga uttrycken.

Kanslicollegium anförde slutligen, att Gustaf Adolf visserligen (1629) gifvit en allmän stadfästelse på lifländska ridderskapets privilegier, »men blott interimsvis, till beqvämare tid och lägenhet», såsom orden sjelfva lyda; hvilket just gifver till känna att man deröfver haft en eller annan Scrupel». Äfven så hade 1648 en ny stadfästelse gifvits, men med den vigtiga klausulen, att den gälde för sådana förmoner, som ridderskapet af sin förra öfverhet eller af svenska konungar »med god titel förvärfvat och åtnjutit».

I sitt skriftliga till konungen stälda svar af den 20 Febr. vidgingo de deputerade, att det Sylvesterska privilegiet ej hade allmän utsträckning, men påstodo, att ärkebiskop Thomas under en senare tid egt verdslig myndighet enär denna genom ett restitutiorium af kejsar Karl V af 1530 blifvit honom tillerkänd. De klagade öfver tvifvelsmålen mot Sigismund Augusts privilegiibref. »Vi hafva,» skrefvo de, »af underdånigste respect afhållit oss från att raisonnera mot H. M:t vår allernådigste konung och herre och deri velat undvika all controvers, förnämligast som vi af samtliga ridderskapet hafva i uppdrag att icke inlåta oss i någon controversia om privilegierna, utan städse ponera dem som en säker grund för odisputabla». Imellertid sökte de bemöta kollegiets invändningar mot detsammas giltighet och framhöllo dervid den 1582 vägrade bekräftelsen som ett bevis på, att privilegierna en gång verkligen måtte hafva blifvit gifna. De förnekade, att de af kanslicollegium klandrade uttrycken blifvit fälda i något förgripligt syfte. Med anledning af hvad collegium utlåtit sig om Gustaf Adolfs och Kristinas stadfästelsebref yttrade deputerade blott, att »det i deras egenskap af undersåtar ej anstode dem att öfver uttydningen deraf inlåta sig i raissonnements.»

Sedan kanslicollegium kort härefter afgifvit sitt slutbetänkande, förklarades denna skriftvexling slutad. De deputerade uppsatte ett svar, men detta blef ej mottaget. Då ej de omtvistade privilegiibrefven mer syntes stå att rädda, sökte de deputerade åtminstone afvända den genom kongl. skrifvelse af 1868 bebådade ytterligare utsträckning af reduktionen och uppsatte i detta syfte en böneskrift, som äfven af Hastfer gillades. Den 2 Maj fingo de personligt företräde inför konungen, då de framlemnade sin supplik. De framhöllo deruti, att Lifland hade »en special, afskild egenskap samt åtnjutit sin rätt och sina rättigheter i öfverensstämmelse med de polsk-svenska pacta», i följd hvaraf Lifland hade sina egna landtdagar och sin bevillningsrätt vid sidan af de svenska ständerna, hvilkas rätt att förordna om Lifland således implicite bestreds. De åberopade sig ej blott på kongl. brefvet af 1678, utan till och med på recriptet af 1687, hvilket senare väl hotade med reduktionens utsträckning till härmästaretiden, men under förutsättningar, som ännu ej inträffat, och beklagade sig, att den kongl. resolutionen af 1688 dragit dem straffet på halsen, innan de ännu begått förbrytelsen. Under det muntliga samtal, som hölls, vidhöll Patkul, att Lifland ej vore statsrättsligt underkastadt Sverige och dess ständer, utan endast konungen personligen. Konungen sporde dervid, ej utan häftighet, huru man kunde understå sig att skilja konung från hans rike och säga sig vara underkastad den förre, men icke det senare. Patkul skulle derpå hafva enligt egen berättelse, i ett utförligare motiveradt anförande svarat, att sådant hvarken vore otänkbart eller ovanligt. Suppliken hänsköts till reduktionskommissionen, inför hvilken de deputerade (den 4 Maj) inkallades. Till försvar för sina yrkanden åberopade här Patkul bland annat fredsslutet i Oliva. Härpå svarade grefve Johan Stenbock (blott »animi caussa», tillägger Patkul), att, om än pacta innehölle något sådant, kunde dock det allmänna icke gå miste om sin rätt och att det, som i sig vore otillbörligt, ej kunde genom tidslängd eller på annat sätt vinna häfd. Patkul skall hafva invändt, att pacta måste tolkas efter ordalydelsen och att Lifländska adeln på intet sätt förverkat sin besittningsrätt till godsen. [1]) Reduktionscommissionens utlåtande angående suppliken blef, såsom man kunnat vänta, afstyrkande.

Den 17 Juni hade de deputerade audiens hos konungen i sittande råd. Konungen skall då hafva sagt, att de ej skulle sammanmänga privilegia och resolutiones, som vore två olika saker, hvartill Patkul säger sig bland annat användt, att ridderskapet ej kunde afstå från hvad det på ett eller annat sätt för-

---

[1]) Patkuls relation hos Schirren Bergenhjelm anmärkte (Libell p. 7, 8) att P:s framställning af det muntliga samtalet är vrängd och stympad samt att detta ej finnes upptaget i commisionens protokoll.

värfvat, emedan det vunnit sådant med sina fäders blod. [1]) Som nu förhandlingarne voro slutade, återstod dem blott att på sina yrkanden mottaga Kongl. Maj:ts utslag och derefter taga afsked. För detta ändamål erhöllo de företräde hos konungen den 13 juli kort före dennes tillämnade resa till vestra gränsen. Kort innan de till konungen inträdde, öfverlemnade Piper till dem utslaget, skriftligen uppsatt, tillika underrättande dem, att de nu finge sin dimission, på det de ej i Stockholm måtte uppehålla sig flere månader förgäfves i väntan på konungens återkomst. De blefvo af konungen nådigt mottagna och tillönskades en lycklig återresa. Efter audiensens slut gingo de afsides för att genomläsa den erhållna kongl. resolutionen, hvilken, såsom man af den föregående skriftvexlingen kunnat vänta, i allt hufvudsakligt mötte deras yrkande med afslag. Konungen förordnade deri, att stadfästelse blott skulle gifvas på de privilegier, hvilka ridderskapet på rättmätigt sätt (justo titulo) förvärfvat, men att ridderskapets egna beslut vore underkastade ändring icke allenast af konungen och hans efterkommande utan ock af generalguvernören. »Denna bedröfliga utgång», skrifver Patkul, »gick oss icke litet till hjertat». Kort efter det sålunda gifna företrädet afreste konungen. De deputerade begåfvo sig genast till Piper, hvilken just var i begrepp att stiga upp i sin vagn för att resa efter. De gåfvo för honom genast tillkänna sin missräkning och sökte genom honom utverka gunstigt besked på ett par af sina yrkanden (angående de medbragta godsen) på hvilka svar ej afgifvits. Han svarade derpå, att rörande dessa punkter ett tillägg torde komma att göras, samt att konungen gifvit löfte derom, att de medbragta godsen, hvilka vore hemfallna under reduktionen, skulle komma att derifrån befrias. »Vi vände oss sedan», fortsätter Patkul, »till några rådsherrar och till generalguvernören, klagande öfver den olyckliga reduktionen, och att ridderskapet för den stora trohet, som det så i goda som dåliga tider bevisat, nu skulle hafva ett sådant kännemärke på belöning, samt enträget bedjande, att man dock skulle afvärja ett om Kongl. Maj:t och Sveriges krona så högt förtjent ridderskaps fullständiga ruin».

De deputerade träffade nu sins emellan det aftal, att Budberg skulle återvända till Lifland, under det Patkul, ehuru numera utan något mandat [2]), qvarstannade i Stockholm för att bereda sig tillåtelse att resa efter konungen och söka enskildt inverka på denne. Genom en bemedling af generalmajor Mellin

[1]) Om »de stora och förmätna ord», som Patkul här uppgifver sig hafva talat, anmärker Bergenhjelm (libell. p. 9) att man »deraf ej finner ett iota i protokollet».

[2]) Carlsons uppgift (V: 171), att Patkul qvarstannat »på ridderskapets uppdrag» är alldeles oriktig, såsom af det följande (sid. 18) tillräckligt kommer att framgå.

på Strömsholm och under förebärande af enskilda ärenden lyckades han utverka åt sig en sådan tillåtelse och anträdde resan. I Örebro gaf honom Karl XI, sedan han mönstrat sitt lifregemente, företräde och yttrade dervid: »Nu har eder deputation fått ett slut». — »Ja, men ett mycket dåligt slut, ers majestät», skall Patkul hafva svarat. Efter en stunds eftersinnande lofvade konungen att framdeles höra honom närmare. I Venersborg fick Patkul efter en veckas förlopp åter tala med konungen, hvilken då frågade honom, hvarför han i föregående samtalet kallat slutet på sin beskickning dåligt. Patkul svarade, att så skett, emedan de resolutioner, i hvilka privilegiernas kärna låge, blifvit upphäfda och ridderskapet sålunda försatt i ett ovisst tillstånd samt emedan reduktionens ohämmade fortgång hotade ståndet med total ruin och nödgade det till utvandring. Konungen förklarade sig ingalunda önska se ståndet försatt i sådan belägenhet och lofvade att framdeles göra sig om saken närmare underrättad. I Göteborg lät konungen åter förekalla Patkul, till hvilken han då yttrade, att han i afseende på reduktionen blott utförde riksdagens beslut. Patkul skildrade, enligt sin egen (sannolikt utstofferade) berättelse, i mycket starka färger eländet bland den af reduktionen drabbade lifländska adeln samt yttrade, i fråga om riksdagsbeslutet, att ridderskapet vore icke ens i obetydliga ting, än mindre i fråga om gods och egendom, underkastadt de svenska riksdagarne. Konungen svarade, att han först i Stockholm kunde gifva närmare besked i saken och uppmanade honom att begifva sig dit.

I Stockholm vände sig Patkul till några af de förnämsta rådsherrarne, af hvilkas inflytande han sökte begagna sig, och gaf sig derunder fortfarande sken af att handla enligt ridderskapets uppdrag. »Då de», skrifver han i sin relation, »bland annat yttrade, att jag tvifvelsutan vore försedd med något mandat eller creditiv, så svarade jag ej directe derpå, emedan jag intet hade och det var omöjligt att erhålla något». Sedan konungen (i början af September) hemkommit, uppkallades Patkul i kansliet och frågades efter sitt creditiv, men hade då intet att uppvisa. Intet kunde heller anskaffas från ridderskapet, utan på en ny landtdag; men Hastfer hade förbjudit underguvernören Soop att utlysa någon sådan före de båda deputerades återkomst. Patkul uppehöll sig emellertid ännu två månader i Stockholm och var der i hemlighet verksam. Af en vän säger han sig hafva blifvit varnad; »man lurade», lydde varningen, »att ertappa honom med något falskt steg, motpartiet vore mäktigt, man måste hafva tålamod, tills stormen vore förbi».

Patkul lyckades emellertid utverka sig företräde hos konungen (Sept.) och framstälde då ånyo sina ståndsbröders klagomål och rättsanspråk. Konungen spordc, huru det kom sig att lifländska adeln så mycket klagade öfver reduktionen, då den dock

bibehölls vid sina gods mot måttliga arrenden och tertialer. Härpå svarade Patkul, att ingenstädes reduktionen väckt mer bedröfvelse än i Lifland, enär tertialet vore en eländig tröst och en adelsman icke af arrendet kunde draga så stora inkomster ens som en köpman i Riga.

Bland Patkuls gynnare var Gyldenstolpe den mest bevågne. Denne kunde dock endast råda honom att, afstående från alla rättsanspråk, i skriftlig ansökan vädja till konungens nåd. Patkul, i början motsträfvig, gick slutligen med en så beskaffad ansökan upp på slottet (18 November). Konungen, som vänligt mottog honom, förklarade, att de hårda åtgärderna föreskrifvits af tvingande nödvändighet: han talade om den dåliga styrelsen under sin minderårighetstid, om den brist, som sedan varit att fylla, de missbruk som måst afskaffas, äfvenså om behofvet af ett starkare försvar för Lifland. Hvad reduktionen angick visade han, att Lifland deraf icke drabbades ensamt eller hårdast, utan att denna ginge ut öfver hela riket och grundade sig på ständernas beslut. Då nu Patkul åter upprepade sitt påstående, att Lifland ej vore underkastadt främmande ständer, afbröt Karl med häftighet: »Det är nog; vi hafva i Sverige redan beslutit öfver Lifland. Viljen I anklaga ständerna för att ej hafva handlat tillbörligt?» Patkul skall enligt sin egen berättelse dertill hafva svarat ja samt framhållit obilligheten af att beröfva Liflands adel län, som den aldrig erhållit af svenska kronan. Då han sedan skildrade nöden bland ridderskapet och för detta anhöll om konungens nådiga beskärm, yttrade sig Karl med deltagande och välvilja. Han förklarade sig ingalunda hafva för afsigt att framkalla något sådant lidande bland ridderskapet, helst som han älskade alla sina undersåtar »med hvilka han liksom seglade i samma skepp». — »Om», tillade han, »I icke af egna medel förmån afskicka ombud, så låten mig veta eder nöd skriftligen och I skolen förmärka, att jag hyser nåd till eder».

I December 1691 återvände Patkul till Lifland. Här satte han genast i gång det uppviglingsarbete, som både för honom sjelf och hans ståndsbröder blef så olycksdigert. Han lät förstå, att han under de enskilda samtalen med konungen utverkat af denne vigtiga medgifvanden, af hvilka man borde begagna sig. Ridderskapet begärde nu af den frånvarande Hastfer sammankallandet af en landtdag, under förevändning af att man behöfde träffa förberedelser till förbättrandet af Rigas fästningsverk. Hastfer gaf från Roterdam, der han befann sig, tillåtelse till landtdags hållande, men förordnade, i förkänslan af de uppträden, som kunde tillstunda, att landtdagen skulle sammanträda i Wenden, således i det inre af landet, samt att underguvernören Soop skulle vid densamma vara tillstädes. Den 11 Mars 1692 sammanträdde denna landtdag. Här afgåfvo de deputerade en omständlig »relation» öfver sin beskickning till Sverige. Patkul

upptog deri äfven berättelsen om sina samtal med konungen, hvilka, synnerligen det sista, främstäldes som om derigenom blifvit vunnet, att reduktionsfrågan ännu vore att anse som oafgjord och vidare skriftvexling i den samma öppen. Högst ovanligt och sällsamt var, med den stränga förbehållsamhet, som vid denna tid iakttogs i offentliga skrifvelser, att Patkul här upptagit enskilda samtal samt yttranden fälda (eller föregifvet fälda) utom protokollet, ja till och med från sådana härledde de vigtigaste resultat; ännu betänkligare, att han i redogörelsen för dessa samtal, hvilkens trovärdighet var omöjlig att kontrollera, insmög under namn af egna yttranden såväl upphetsande uttryck om ridderskapets belägenhet som ock rätt vågade satser angående arten af Liflands ställning till Sverige. På ridderskapet förfelade imellertid denna relation ej sitt åsyftade intryck; djerft tal fördes, och Patkul fick på landtdagens förhandlingar en stor inflytelse.

Hvarje landtdagsombud egde föreslå öfverläggningsämnen, *deliberanda*, motsvarande på visst sätt motionerna vid våra svenska riksdagar. Patkuls deliberanda [1]), hvilka voro sammanfattade i ett memorial af 26 artiklar, blefvo bestämmande för landtdagens hela hållning; de utgjorde början till programmet för ett sträfvande, som syftade åt lossandet af de realunionella band, hvilka knöto Lifland vid Sveriges krona [2]): så yrkades (art. 3), att truppers inqvartering ej borde få ega rum utan ridderskapets samtycke; att, om det nya haketalet skulle gälla, ridderskapets onera skulle minskas till öfverensstämmelse med det gamla; att staden Rigas syndicus ej tillika finge vara landtdomare, »hvilket strider mot ridderkapets privilegier» (art. 7); att Kongl. Maj:t borde ställa sina skrifvelser direkte till ridderskapet och ej, såsom hittills, låta dem gå genom generalguvernörens hand (art. 19 och 23). Vidare klandrades, förmodligen med afseende på adlandet af rådsmedlemmar i Riga, att »numera till förfång för den välmeriterade adeln simpelt och oansenligt folk låter försätta sig i adelsståndet» (art. 21) och, med afseende på inflyttad svensk adel anmärktes, att, om än någon är adelsman, så kan han derför icke vara och heta lifländsk adelsman samt blifva af beneficia equestria delaktig» (art. 15).

Af synnerlig betydelse voro art. 16 och 22, hvilka förordade upprättandet af ett ständigt utskott, som mellan landtdagarne skulle å ridderskapets vägnar öfva en vidsträckt myndighet. »Det är», hette det, »en lofvärd och härlig förordning af våra förfäder, att år ut och år in, nomine totius nobilitatis, några residerande

---

[1]) Upptagna i Libellus Bil. D. samt hos Schirren och Bergmann.

[2]) Fryxell (XVII: 328) finner i deliberanda ingenting »olagligt eller upproriskt». Envåldstiden kunde dock i dem med skäl finna åtskilligt som var »förgripligt» och »eftertänkligt». Jannau, sjelf lefvande under envåldsstyrelse, har ock erkänt detta.

landtråd uppehålla sig i Riga, der generalguvernören är, hvilka i förefallande landsangelägenheter såsom perpetui mandatarii kunna negotiera». Särskildt påpekades, hurusom det »åt de medbröder, hvilkas gods nu stå under reduktionens domslut, vore högst nödigt att gifva någon assistence, emedan utslaget öfver dem blir ett exempel för hela landet antingen till godt eller ondt».

Patkuls deliberanda, hvilka dels förtäckt, dels öppet, syftade åt att ställa ridderskapet *bredvid* i stället för *under* generalguvernören och den svenska styrelsen, mottogos af detta med mer lifligt än välbetänkt bifall. Landtdagen beslöt att upprätta ett »residerande» utskott i Riga och det i helt annan mening samt i större utsträckning än förfädernas »lofvärda och härliga förordning» innebär. Det hade någon gång händt, att 2 landtråd jämte landtmarskalken förordnats att efter landtdagens slut en tid »residera» i Riga för att vaka öfver verkställigheten af fattade beslut och med nödiga upplysningar gå generalguvernören till handa; under svenska tiden hade detta skett *en* gång, nämligen efter landtdagen i Riga 1668. Det hade deremot icke händt, att sådant egt rum utan generalguvernörens bifall eller vetskap, än mindre, att personer, som icke voro landtråd, insatts bland de residerande. Så blef dock nu fallet. Utom landtmarskalken Streiff v. Lauenstein samt landtrådet V. A. v. Schlippenbach invaldes f. d. landtrådet A. v. Mengden samt Patkul, hvilken aldrig varit landtråd. Den sistnämnde erhöll tillika det uppdrag att föra öfverseende öfver de deputerades kansli. Han lät i ridderskapets namn för de residerande uppsätta en i 9 artiklar affattad instruktion [1]), i kraft af hvilken detta utskott skulle komma att betyda någonting helt annat än de residerande landtråden fordomdags. Medlemmarne anbefaldes (art. 1), att i alla stycken arbeta för »bibehållandet och befästandet af fäderneslandets (= ridderskapets) privilegier» samt förklarades (art. 2) »hafva fri makt att, i händelse dessa blefve angripna, på hvilken ort det vara måtte, i ridderskapets namn tala till deras försvar»; dessutom gaf dem art. 9 en vidsträckt och obestämd myndighet angående ridderskapets angelägenheter. Underguvernören, möjligen förd bakom ljuset i denna sak, godkände såväl utskottet som instruktionen; han underrättade också konungen, väl om ridderskapets svar på de kongl. propositionerna, men ej om det som i öfrigt förefallit.

De residerande läto snart förmärka sin tillvaro. Patkul, för hvars uppviglingsanda ett friare fält nu blifvit öppnadt, var bland dem den drifvande kraften. En löjtnant Löwenwolde, boende i Nüggens församling nära Dorpat och sjelf Patkuls gode vän, anförde hos de residerande klagomål öfver, att denna (prebende-) församlings pastor, prof. Järnfelt, tillsatt en finsk hjelpepræst,

[1]) Upptagen Libell. Bil. Litt. G (p. 54 56).

hvilken »ej ville predika och förrätta actus parochiales på tyska». Med anledning deraf uppsatte de residerande ett förständigande till genaralsuperintendenten att i detta förhållande skaffa ändring. Till Ordnungsgericht i Rigiska kretsen utfärdade de också en af Patkul uppsatt »constitution» angående förvaltningen af ridderskapets allmänna medel. Betecknande nog utfärdade det residerande utskottet dylika skrifvelser till myndigheterna direkte med förbigående af generalguvernören.

På Patkuls förslag hade landtdagen beslutat att i ridderskapets namn låta de residerande uppsätta till konungen en supplik i fråga om reduktionen. »Att af en öppen landtdag», säger Jannau, »fullmakt gafs åt enskilda deputerade att i hela ridderskapets namn förelägga konungen en besvärsskrifvelse och ändå datera denna skrift från landtdagen, är en handling som ingalunda kan försvaras». Patkul blef äfven den, som författade nämnda skrifvelse. Någon närmare granskning från ridderskapets sida synes ej hans opus hafva blifvit underkastadt, enär det tillkom efter landtdagens slut och åtskilliga adelsmän sedermera påstodo sig hvarken hafva hört eller sett det. En sådan granskning hade dock väl behöfts för detta praktstycke af den Patkulska vältaligheten, der lidelsens glöd på mer än ett ställe i öfverdrifter och förstucket hot bryter fram genom de underdåniga talesätten [1]). Det yttrades deri bland annat. »När förtryckte undersåtar först i tålamod lida allt möjligt och sedermera, när krafterna ej längre förmå bära tyngden, vända sig med ödmjuk förtröstan till sin konung samt bedja om hjelp och bönhörelse, då äro vi förvissade om, att det ej annorlunda uttydes än som bevis på deras tillgifvenhet och förtroende. Nöden och eländet i vårt arma fäderneesland äro så stora, att våra grannar se det med bestörtning och vi sjelfva blygas för att omtala vårt tillstånd. *Hittills* hafva vi med underdånig vördsamhet och stilla lydnad låtit gå öfver oss allt hvad menskligt tålamod kan bära, i förhoppning, att en sådan vår orubbliga trohet skulle beveka E. M:t till nåd. Nu har dock olyckan blifvit så stor, att här kräfves icke allenast förhoppning om hjelp, utan verklig hjelp. Landets verkliga tillstånd är E. M:t icke bekant, ty det har af åtskilliga personer blifvit falskeligen afmåladt som lugnt och lyckligt. Vi känna icke sådana herrars driffjedrar; gifve Gud, att rätta namnen derpå icke vore egennytta och lycksökeri. Men att öppet omtala sanna förhållandet, dertill känna vi oss drifne dels af den yttersta nöd, dels af den hyllningsed vi 1687 aflagt, då vi lofvade vid lif och salighet att icke förtiga hvad som kan vara E. M:t nyttigt att veta». Det följde derefter klagomål öfver reduktionen, förhöjd russtjenst, ökade skatter m. m. Sedan

[1]) Böneskriften i hennes helhet är införd Libell. Bil. M. samt hos Schirren. Originalet finnes på riksarkivet (Biogr. Patkul).

tillades: »Under de svåraste krigstider, som öfvergått Lifland, hafva vi aldrig erlagt så dryga gärder, som nu midt under freden. Ja, vi kunna försäkra, att, ifall den högste Guden förelade oss att välja mellan å ena sidan ett svårt krig med våra fiendtliga grannar, å den andra vårt närvarande olyckliga tillstånd, så veta vi i sanning ej, om icke det förra vore bättre att undergå».

Skriften, i ridderskapets namn undertecknad af landtmarskalken och fem landtråd, afgick, odaterad, i slutet af Maj [1]) och mottogs den 12 Juni af konungen som då vistades i Upsala. Det passionerade språket, de öfverdrifna påståendena och de obevista insinuationerna (riktade både mot Hastfer och mot konungen sjelf) voro egnade att starkt uppreta. »Man tyckte sig», yttrar Carlson, »redan på afstånd höra upprorets stämma». Skriften, hvilken syntes stiliserad mera för att slå an på allmänheten än att upplysa konungen, begagnades äfven i uppviglande syfte: man drog försorg om, att den trycktes samt öfversattes på svenska, och den utspreds i mångtaliga exemplar såväl i Lifland som i det egentliga Sverige; den var till och med i allmänhetens händer, innan den kom i konungens. Att den hos Karl XI väckte förtrytelse var således icke att undra på, än mindre att Hastfer, nu återkommen från sin utländska resa, fann de mot sig gjorda angreppen högst sårande. Den senare ålades att, så snart han återvändt till Lifland, ånyo sammankalla ridderskapet och förehålla det samma, att det ej vore nog att framkomma med klagoskrifter, man borde ock bevisa det man klagat öfver; tillika befaldes, att undersökning skulle anställas angående skriftens författare samt huruvida den blifvit på landtdagen uppläst (så litet underrättad var konungen om verkliga förloppet). Hastfer skulle ock erinra, att landtdagen väl varit berättigad att föreslå residerande landtråd, men ingalunda att tillsätta residerande deputerade samt att det öfver hufvud vore förbjudet för i tjenst varande officerare att dylika uppdrag mottaga [2]). Soop fick för sin efterlåtenhet förebråeelser, som sannolikt voro välförtjenta.

Enligt befallning sammankallade Hastfer efter sin återkomst till Lifland ridderskapet till en landtdag i Riga (Sept. 1693). Här hölls ett slags räfst i anledning af den anstötliga suppliken, hvilken punkt för punkt genomgicks. Förhandlingarna voro stormiga. Flertalet ville i hufvudsak vidblifva suppliken, men ingaf slutligen en skrifvelse (af 4 Oktober), deri man sökte ursäkta och afbedja de misshagliga uttrycken i densamma; andra anmälde, att de antingen ej vetat af den åtalade suppliken eller ogillat och motsatt sig den. Hastfer infordrade nu samtliga akterna såväl för denna som för föregående landtdag; men ridderskapet vägrade

[1]) Replica (s. 180). Af Rechtl. Resp. s. 31 ser man, att den afgått den 30 Maj. Tvifvelsutan ville man ej utsätta ett datum, som antydde, att den tillkommit efter landtdagens slut. Se Jannau II. 359.

[2]) Jannau II. 361.

och begärde att först se konungens skriftliga befallning derom. Han förklarade då, att, enär ridderskapet vägrade utlemna akterna, så måste dessa väl innehålla något straffbart, såsom ock ryktet förmälde; han upplöste ock i onådiga ordalag landtdagen samt uppmanade å konungens vägnar landtmarskalken, landtråden och de residerande att ofördröjligen infinna sig i Stockholm för att der stå till ansvar [1]).

Då denna landtdag hölls, hade Patkul redan lemnat Lifland, sedan han dessförinnan uttagit sin relation öfver de deputerades beskickning. Närmaste anledningen till hans flykt låg uti det missförhållande, hvari han såsom officer kommit till sina förmän. Det regemente, vid hvilket han tjente, hade Hastfer sjelf till öfverste, men det kommenderades, under denne, af öfverstlöjtnant Helmersen [2]). Att denne var en hård man, grofkornig i uttryck och sträng i fordringar, behagade de adlige officerarne illa, helst han väl barskt tilltalat ett par af dem samt ålade sina underlydande »skrifvargöra». På Patkuls bedrifvande uppsattes en till Hastfer ställd »klagoskrift undertecknad af 5 kaptener, deribland äfven af Patkul sjelf, samt renskrefs på deras uppdrag af en student. Skriften afgick den 16 December 1692. Då intet svar följde, uppsattes, likaledes på Patkuls tillskyndan, en annan, kortare, hvilken också afsändes till Hastfer [3]).

Karl XI:s styrelse var alltför sträng i ordningsfrågor, ej minst i fråga om manstukten inom arméen, för att låta underlydandes otålighet mot sitt befäl, då den ej rättfärdigades af starka och uppenbara grunder, onäpst yttra sig. I stället för svar gafs (Maj 1693) kongl. befallning till underguvernören Soop att hålla ransakning i krigsrätt med de klagande kaptenerna, de der, helst som de ej alla klagade i egen sak, gjort sig skyldiga till otillbörlig sammanrotning mot sin förman. Så skedde ock. Patkul, som förde ordet för de anklagande klagade, förnekade i början, att de handlat efter samfäld öfverenskommelse och sökte skjuta skulden på studenten, som uppsatt klagoskriften. Han invände ock, att dylika gemensamma klagomål fått anföras af soldater mot deras befäl, och anförde som bevis derpå en af ett helt kompani uppsatt klagoskrift mot kaptenen, hvilken var ingen annan än — Patkul sjelf. Men *här* var verkligen det öfverklagade missbruket rent af upprörande. Soldaterna beklagade sig öfver att de »hårda pressurer och obarmhertiga pryglingar, hvarmed herr kaptenen oss dagligen och oförskyldt belägger»,

---

[1]) Kelch p. 36, 37. Schirren p. 241 - 42. Except. Beyl. 3. Allerh. Beyl. N. 2.

[2]) Magnus v. Helmersen utmärkte sig vid försvaret af Dünamünde, blef derpå öfverste samt stupade i slaget vid Düna. Hans skrifvelser och rapporter, af hvilka flere finnas på riksarkivet, äro med stor noggrannhet förda.

[3]) De båda klagoskrifterna äro införda Libell. Beyl. O. och P. (p. 69—73).

gått så långt, att han »helt ursinnigt slagit några blodiga och lama så att de måst bäras halfdöda till läkaren.»

Underguvernören fälde ej dom, men sände handlingarne i målet jämte ett betänkande till Hastfer, hvilken öfverlemnade dem till konungen. Patkul vände sig nu äfven till konungen med en skriftlig inlaga, deri han besvärade sig öfver krigsrättens förfarande [1]). Nu anbefaldes Hastfer i kongl. skrifvelse att under eget presidium upptaga krigsrättens undersökning angående kaptenernas förfarande samt befordra målet till skyndsam afslutning.

Patkul har vid flere tillfällen beskyllt Hastfer för att hafva förföljt honom af personlig fiendskap. För konung August uppgaf han, då anslagen mot Riga smiddes, att han genom ett samtal med Karl XI om Rigas befästning och en promemoria, som han i ämnet inlemnat, ådragit sig ökad ovilja af generalguvernören [2]). För pastor Hagen, hvilken beredde honom till döden, omtalade han, att groll uppstått mellan honom och Hastfer på grund af bådas kärleksförhållande till samma fruntimmer [3]). Den första uppgiften, osannolik i sig sjelf, stod i sammanhang med Patkuls skryt öfver sina insigter i fortifikationen; den andra hör till de historier af konstaterad osannfärdighet eller högst misstänkt sanning, hvilka han under sin dödsberedelse uppdukade för den fromme prestmannen. Den ovilja, som Hastfer tvifvelsutan hyste mot Patkul, hade sin tillräckliga förklaringsgrund i dennes förolämpande utlåtelser och uppviglande verksamhet [4]). Det förfarande, som han iakttog i den Helmersenska saken, var visserligen öfverdrifvet strängt; kan hända sökte man här en förevändning att »komma åt» Patkul, i händelse denne skulle slingra sig undan ansvaret för sina politiska förseelser; möjligt ock, att dennes uppviglingsförmåga mest fruktades i hans militära tjenstgöring.

---

[1]) Af den 5 Juni. Libell. Bil. T. Af denna uppsats synes, att P. blifvit skild från kompaniet (von der Compagnie gebracht). Carlsons uppgift (V. 175) att han »transporterades till ett regemente i Finland» måtte bero på något missförstånd. I Lifland voro två finska regementen förlagda. Oriktigt sätter ock Carlson denna transport i sammanhang med landtdagen 1693.

[2]) Bedenken über das Dessein Schweden zu bekriegen.

[3]) Efter Hagens berättelse är denna historia upptagen af Fassmann (Gespr. im R. der Todten) och Gadebusch (Liefl. Bibl. II: 332). Patkul stod i intimt förhållande till en fröken Lindenstjerna. Se Löwenwoldes bref af den 1 November 1694. Riksark. Livon. n:o 490. Men till någon rivalitet med Hastfer torde ej något spår finnas.

[4]) Nordberg (1: 59) härleder första upprinnelsen deraf från P:s förhandlingar som deputerad. Imellertid torde P. ännu vid sin återkomst från Stockholm stått någorlunda väl hos generalguvernören, enär han af denne mottog ett grannlaga förtroendeuppdrag (Schirren p. 148). Genom relationen, deliberanda och sitt handlingssätt som residerande begick han imellertid nya förnärmelser. Om Hastfer någon tid »förbländat» Patkul (enl. dennes ord till Hagen), så måtte det varit genom sitt tålamod.

Vid Hastfers återkomst satte Patkul sin person i säkerhet genom att fly öfver gränsen; han hade dess förinnan ur riddarskapets kansli uttagit sin relation, för hvilken han fruktade efterräkningar, samt från Ludvigshof (nära Riga) sändt till krigsrätten en skrifvelse, deri han sade sig villig att stå till rätta inför sådana domare, som vore edsvurna och rättvisa. Inom kort föll krigsrättens utslag, hvarigenom de klagande kaptenerna dömdes till sex månaders fängelse och förlust af 3 månaders sold; domen gick också i verkställighet. Patkul, såsom anstiftare och dessutom uppsåtligen afviken, ålades dessutom att muntligen och skriftligen göra afbön efter ett föreskrifvet formulär. Han qvarstannade imellertid i Kurland, der han uppehöll sig uti Erwahlen, och besvärade sig derifrån i skrifvelse till konungen (af den 5 Augusti) öfver krigsrättens dom, hvilken han betecknade som förestafvad af generalguvernörens personliga hat; denne beskyldes för att hafva mot Patkul fält hotande ord (om »Blutkosten» och »Kopfspringen») samt hafva under hela ransakningen röjt ett mot honom afvogt beteende, isynnerhet genom att vilja leda i bevis, att han uppviglat de andre kaptenerna». Möjligen med anledning af denna skrifvelse ankom ett nytt kongl. bref, som påbjöd, att kaptenernas mål skulle ånyo upptagas inför generalkrigsrätt i Stockholm. Här förklarades kaptenerna hemfallna till dödsstraff, men benådades mot vilkor af offentlig afbön (Jan. 1694). För Patkul sjelf upptogs detta mål i förening med de öfriga anklagelser, som mot honom sedan anhängiggjordes [1]).

Af Soop underrättades Patkul om den kongl. befallningen till inställelse i Stockholm och han ansåg rådligast att hörsamma den, men begärde att först erhålla ett lejdebref [2]). Han erhöll också (Mars 1694) ett sådant, hvilket medgaf honom att i Stockholm fri och obehindrad föra sin talan, afvakta utslaget samt, »der saken så utfölle, att han uti riket ej kunde få förblifva, fritt sig uti sin förra säkerhet begifva, som lag säger». Han återvände nu till Lifland, der han lät inlägga sina papper i godt förvar på sina gods. I sällskap med de öfriga instämda herrarne afseglade han med första öppna vatten till Stockholm, dit äfven generalguvernören begaf sig.

Den 29 Mars nedsattes under Bengt Oxenstjernas presidium en kommission för att ransaka och döma öfver de anklagades »eftertänkliga förgripelser förmedelst seditieuse skrifter och annat otillbörligt förhållande så på landtdagarne som eljest». Kommissionen utgjordes af 12 medlemmar, af hvilka 5 voro kongl. råd (Gyldenstolpe, Dahlberg, Wrangel, Falkenberg och Wallenstedt), 4 adliga ämbetsmän (bland dem Th. Polus) och 3 ofrälse hofrättsassessorer. Rättegången fördes med stor grundlighet mot

[1]) De till detta mål hörande handlingarna äro samlade bland bilagorna till Patkuls rättegångsskrifter, isynnerhet libellus och exceptio.

[2]) Bergmann, Patkul vor dem Richterstuhl der Nachwelt p. 71.

de tilltalade herrarne hvar för sig, men omständligast mot Patkul, både emedan han var anklagad för de flesta och största förbrytelserna och derför att han var den ende, som egentligen bjöd till att försvara sitt förhållande[1]).

Såsom åklagare fungerade statssekreteraren, nyutnämnda hofkansleren Johan Bergenhjelm, en för sin lärdom utmärkt samt i statens värf mycket pröfvad och använd man. Det kunde tydligt märkas, att han anbefalts drifva verket med all stränghet äfvensom att han i underdånigt tjenstenit väl hårdt betonade den oinskränkta konungamaktens anspråk; men i hans med grundlighet och klarhet uppsatta skrifvelser uttalar sig också, stundom i sköna ord, en fast pligttrohet och en allvarlig rättskänsla.

I April började rättegången mot Budberg, Cronstjerna och Vietinghoff, hvilkas svaromål mest bestod i underdåniga suppliker om nåd och förskoning från rättegången[2]). Något senare upptogs Patkuls mål. Åklagarens libellus upplästes den 5 Juni. Här åklagades Patkul för de vrängda framställningarne och förgripliga utlåtelserna i relationen, för uppsättandet af deliberanda, för instruktionen åt de residerande samt för hans delaktighet i dessas åtgärder. Vidare stäldes han till rätta såsom uppsättare af den anstötliga böneskriften samt för att hafva anstiftat och deltagit i kaptenernas »sammanrotning» mot öfverstlieut. Helmersen.

Relationen hade visserligen af Patkul blifvit uttagen ur ridderskapets kansli, men ridderskapssekreteraren Segebade hade dessförinnan tagit en afskrift af densamma, och denna var nu i Bergenhjelms hand. Budberg hade urskuldat sig med att »Patkul såsom meddeputerad påtagit sig secretarii vices» och sade sig hafva »presumerat om Patkul icke mindre än om en annan secretario fidem protocolli, såsom af en ärlig man borde presumeras». Såsom relationens författare åtalades Patkul egentligen derför, att han uti denna inmängt satser af upphetsande och förgripligt innehåll, dem han till en del föregifvit sig hafva uttalat under muntliga samtal, hvilka i vederbörliga protokoll antingen icke eller ock annorledes voro upptagna. Han hade refererat, att han »än tillsammans med Budberg än ensam, dels med H. M:t, dels i senaten och i reduktionskommissionen fält sådana ord, som han dock aldrig (vid dylika tillfällen) hafver fält eller onäpst fått fälla». I sådana ord hade han uttalat tadel öfver H. M:ts åtgöranden, isynnerhet

---

[1]) Handlingarna i målen finnas på riksarkivet, saml. Livonica n:o 473, 475 (Mengden), 474 (Budberg), 477 (landtm), 480 (Vetinghoff), 479 (Patkul), 484 (codex rationum).

[2]) Två landtråd, Richau och Ceumern, voro med döden afgångna. Streiff v. Lawenstein och Schlippenbach friade sig med värjemålsed. Kelch. Liefl. Hist. Contin. p. 38.

öfver reduktionen, samt yttrat sig på ett eftertänkligt och farligt sätt om Liflands ställning till Sverige. Särskildt beträffande öfverläggningen inför konungen i rådet om Sigismund Augusts privilegium »fördristar sig Patkul i ofvanbemälte relation ett och annat införa, som han och Budberg då hafva talt, hvilket protokollen visa vara falskt, och att han det förnämsta utelemnat och förtegat, huruledes han och Budberg samma gång i deras ogrundade positioner blefvo confunderade och i mycket så godt som svarslöse funne, ehuru de i relationen berömma sig hafva till allt ex instanti svarat». Äfven om rådssammanträdet den 17 Juni »continuerar han att införa en hop stora och förmätna ord, som han och Budberg icke skulle hafva dragit sky, för att svara H. M:t, hvartill likväl intet iota finnes i protokollet». De deputerade hade också »velat inbilla ridderskapet, att de inlemnat ett additament till sitt memorial och deri påstått, att Lifland icke med svärd blifvit betvunget, utan genom sollena pacta och på betingade conditiones kommit under de svenska konungarne». Till slut hade Patkul falskeligen utgifvit sig för ridderskapets fullmäktig, då han ej längre var det, samt i relationen sökt förespegla ridderskapet, att »allt hvad Kongl. Maj:t resolverat (om reduktionen), numera genom hans brukade behändighet förblifvit pendent». Relationen innehöll äfven förgripliga och anstötliga utlåtelser mot generalguvernören, som var konungens ställföreträdare.

Skarpt nagelfor åklagaren med åtskilliga artiklar af deliberanda. Artikeln om inqvartering af trupper förklarades »sträfva mot konungens höga makt att sitt rike beskydda samt försorg draga om provinsen Liflands säkerhet och försvar»; motionen om nedsättning af onera betecknades som förgriplig i sammanhang hvarmed han mot klandret öfver haketalsrevisionen visade, att öfver 60 lifländska adelsgods derigenom fått ett lägre haketal, än de hade enligt 1638 års reglering; förslaget om kongl. skrifvelsers utfärdande direkte till ridderskapet, med förbigående af generalguvernören, betecknades som en »upprorisk machination mot K. M:ts myndighet och regering». Men isynnerhet vände han sig mot förslaget till upprättandet af ett residerande utskott. »Hvad kan det vara», frågade han, »annat än att formera en statum in statu, gripa den höga öfverheten i ämbetet och direkte mot Kongl. Maj:ts offentliga beskärm taga undersåtar under à part och privat skydd». Beträffande artikeln om bistånd åt de adelsmän, som drabbats af reduktionen, frågade han: »Hvad är det annat än att i reduktionsverket præsupponera obillighet och orättvisa, göra adeln benägen till uppstudsighet och trots mot dess rätta öfverhet samt sålunda ryckas med konungen om spiran». För sådana förgripligteter, om hvilka Patkul på offentlig landtdag »upphetsade och styrkte ridderskapet att tala och deleberera», lades

på honom så mycket tyngre ansvar, som han var en i konungens tjenst stående officer».

Ehuru tjenande officer, hade vidare Patkul tillträdt den förgripliga befattningen som residerande utan sin förmans, generalguvernörens, vilja och vetskap. Han gjordes äfven ansvarig för uppsättandet af instruktionen, i kraft af hvilken de residerande upphäft sig till förespråkare och defensores, fastän det blott tillkommer Kongl. Maj:t att i fall af nöd lemna behöflig hjelp och handräckning. »Det hade lätt kunnat hända», yttras det, »i fall denna instruktion skolat efterlefvas, att om hans förman, generalguvernören, velat tilltala eller näpsa en adelsman, Patkul såsom den senares förespråkare och försvarare kunnat lägga sig deri, sätta sig upp mot sin höge förman samt så blifva orsak till allahanda upplopp och oväsen i fästningen». De residerandes åtgärder åtalades som egenmäktiga, isynnerhet skrifvelsen med anledning af Löwenwoldes'anmälan, hvilken dessutom vore obefogad, då Löwenwolde och hans tyska familj vore inom församlingen de ende, som ej begagnade det språk, hvilket af predikanten talades.

Patkul hade vidare »uppsatt en hård och af bitterhet öfverflödande skrifvelse, liksom han äfven med de andra residerande rådslagit derom och ändtligen bragt det så långt, att den blifvit af landtråden och landtmarskalken utan dato underskrifven och till Kongl. Maj:t inlemnad»; dervid ålåge honom att bevisa de många obestyrkta hårda anklagelser och påståenden, som i skriften förekomma.

Slutligen androgs, hurusom Patkul, genom angifvelseskrifter förgått sig mot sin förman, öfverstlieut. Helmersen, »klagandes honom derigenom ohemult än och brukandes deri en hop med hot och undsägelser af desperation samt andra svåra och otillbörliga expressioner». Häri låge en straffvärd insubordination, hvilken genom kaptenernas gemensamma, på Patkuls bedrifvande skedda undertecknande antagit karakteren af myteri. Patkul hade äfven under pågående ransakning olofligt afvikit, indirekte beskyllt krigsrätten för bristande samvetsgrannhet och inför konungen fört smädligt tal om generalguvernören.

På grund af dessa klagopunkter yrkades å Patkul förlust af lif, ära och gods.

På åklagarens libellus svarade Patkul med en »exceptio», som inlemnades den 18 Juni. Han började med en erinran om den honom gifna lejden, hvilken väl ej vore afsedd blott »att inlocka honom i Kongl. Maj:ts territorium» samt åberopade mångordigt sitt goda samvetes vitnesbörd, att han ej haft för afsigt att kränka konungens majestät, utan blott visat prof på kärlek till sitt fosterland, samt att han genom sitt försvarande af adelns rättigheter äfven handlat i konungens intresse. Relationens afgifvande försvarade han, enär de deputerade

dervid handlat enligt dem af ridderskapet gifven instruktion; den hade ock blifvit på landtdagen offentligt i underguvernörens närvaro uppläst och gillad. Den funnes för öfrigt numera ej till i original, enär detta vore af honom sjelf uppbrändt, och det af Bergenhjelm meddelade utdraget vore ett »instrumentum mutilum, mancum et imperfectum», i hvilket mening och sammanhang fattades och blott de för Patkul graverande styckena utplockats. I fråga om deliberanda lemnade han derhän, huruvida han vore den sannskyldige författaren, samt betecknade dem blott som en enskild promemoria, hvilken af sekreteraren formvidrigt bifogats till landtdagsrecessen; de hade dessutom endast haft till syfte försvaret af ridderskapets rättigheter, hvari icke låge något förgripligt. De residerandes tillsättning sökte han försvara som laglig, enär den vore af underguvernören lemnad utan anmärkning, och deras åtgärder som enliga med instruktionen; men han vidrörde deremot föga frågan om lagligheten af just denna instruktion, hvarpå dock största vigten blifvit lagd. För den misshagliga böneskriften sköt han skulden på det församlade ridderskapet och betecknade sig blott som uppsättare af conceptet till den samma. Angående Helmersen upprepade han sina redan anförda argument med tillägg, att krigsartiklarne medgåfve samfälda klagomål af manskapet, i händelse detta af sina förmän olagligt behandlades. Uttrycken i skrifvelsen till konungen ursäktades dermed, att de i sin tyska urskrift ljödo mildare än i den svenska öfversättningen.

I en replica (inlemnad den 4 Juli) angrep i sin ordning Bergenhjelm skarpt de försvarsskäl, som anförts i exceptio. Beträffande det af Patkul åberopade samvetets vitnesbörd yttrade han: »Det kan endast upptagas som en stor djerfhet, att han contra acta et probata vill beropa sig på sitt samvete, liksom vore här en sak, som hör till forum conscientiæ eller Guds dom, då den dock verserar i foro civili eller den verldsliga rätten, hvilken icke dertill är förordnad att grunda en dom på blott samvetet, hvarpå han rosar sig, utan på acta et probata, då också nogsamt bekant är, att, såsom enhvar i egen sak är blind, så håller man ock Patkuls samvete för irrigt, tills han mot acta et probata uppvisar ett giltigt contrarium». Han tillägger: »Så är ock isynnerhet med dem gement, som med ilskefulle och upproriske tankar umgås, att de bemantla och förkrydda deras sak dels med ett inbilladt godt samvete, dels med intention att söka salutem republicæ dels med föregifvande af höga öfverhetens intresse, hvilket missbruk Patkul af catilinariis principiis insupit hafver». Patkuls förklaring, att han med sin relation handlat enligt ridderskapets uppdrag, hörde ej till saken; det vore ej fråga om, hvarför han *afgifvit* relationen, utan frågan vore, med hvad rätt han *missbrukat*

nämnda uppdrag till att dels directe dels indirecte fälla vidriga omdömen samt derigenom »hos ridderskapet intrycka den opinion, som om Kongl. Maj:t icke vore befogad till reduktionen, utan det ännu stode enhvar fritt att henne ändra, qvälja och kullstöta»; detta vore ej, såsom Patkul föregifver, en causa publica, som rörde ridderskapet, utan det vore en causa privata som rörde honom sjelf och hans medundertecknare; att relationen blifvit vid landtdagen offentligen uppläst, minskar ej, utan tvärtom ökar hennes brottslighet; originalet hade, såsom Patkul påstått, genom dennes eget förvållande blifvit förstördt, hvilket dels vore otillbörligt, då det såsom offentligt aktstycke måste i ridderskapets arkiv förvaras, dels ock vitnade om dåligt samvete hos gerningsmannen, då väl ej relationen blifvit förstörd, om den varit »redligt och ärbart» uppsatt. Att Patkul vore den sannskyldige författaren till deliberanda hade redan vid den i Riga anstälda räfsten blifvit styrkt och kunde ytterligare bevisas genom hans renskrifvares vitnesmål; att sekreteraren bifogat dem till recessen, vore välbetänkt, helst nämnde recess i ett par punkter hänvisar till dessa deliberanda. De vore för öfrigt ingalunda en blott promemoria, ty en sådan plägade ej vara uppstäld på ett så resonnerande och anstötligt sätt; hvad till slut angår försvaret för ridderskapets rättigheter, så vore dervid att skilja mellan tillåtet och otillåtet. Angående de residerande anmärktes, att deras tillsättning, för att kunna gälla som laglig, kräft formlig stadfästelse af generalguvernören; men hufvudsakliga förbrytelsen låge dock i deras instruktion, hvilken åsyftade ingrepp i öfverhetens myndighet. Såsom böneskriftens uppsättare vore Patkul *bevisligen* underkastad ansvar för den samma; skulden kunde ej vältras på samtliga ridderskapet, enär, såsom det vid räfsten 1693 visade sig, en del af detta ej varit med om nämnda skrifts afsändande. Angående de klagande kaptenerna, så hade de ej kunnat bevisa sin anklagelse; deras förfarande vore brottslig och stridande mot krigsartiklarne, enär de gemensamt gjort anhängigt ett klagomål, i hvilket de ej alla vore rätta målsegare.

Patkul inlemnade den 18 Juli en »duplica», hvari han sökte att, ehuru temligen lamt, parera replicans stötar. För undertryckandet af relationens originalskrift sökte han skjuta skulden på sekreteraren Segebade, enär denne, om skriften varit brottslig, ej bort utlemna den till Patkul. Angående deliberanda, de residerande och böneskriften öfverlät han det mesta af försvaret åt samtliga ridderskapet, vid hvars samfälda ansvarighet han fasthöll. Räfsten af 1793 vore i juridiskt hänseende formvidrig; åtskilliga adelsmän, som varit med om böneskriftens afsändande och gillat den, låtsade nu, »man visste väl hvarför och hvem till behag», fullkomlig okunnighet derom. Att kaptenerna ej kunnat bevisa sin anklagelse mot Helmersen,

härledde sig deraf, att de vitnen, som de åberopat, ej fått företräde. Till slut protesterade Patkul mot uppfattningen, att den öfver kaptenerna fälda dödsdomen vore laga skäl till upphäfvande af den honom gifna lejden. Med den 18 Juli, den dag, då duplican inlemnades, var den laga skriftvexlingen i målet ändad. Samma dag inlemnade han till Oxenstjerna en till konungen ställd ansökan om förskoning från rättegången tillika med underdånig begäran att, »om han mot sin Gudi och honom allena bekanta intention i någon motto sig förbrutit, hans Kongl. Maj:t honom, icke mindre än andra, i stället för dom sin kongl. nåde täcktes vederfara låta».

Under rättegången hade uppmärksamhet väckts derpå, att Patkul författat äfven andra offentliga och enskilda skrifvelser, hvilka förmodades vara af förgripligt innehåll; möjligen ville man ock närmare höra efter, huruvida relationens originalskrift verkligen vore förstörd. Patkuls broder, som ingalunda var hans vän, hade tvungit huspredikanten på Papendorf, Ludeken, att utlemna ett Patkuls bref, deri denne gaf förhållningsorder angående papperens förvarande; brefvet var i händerna hos guvenörsembetet i Riga. På skriftlig uppmaning från Patkul borttog hans vän, major G. v. Löwenwolde, efter anvisning af Ludeken, papperen från deras gömmor och sände största delen af dem hemligen till räntmästare Lindenstjernas hus, der de inpackades af dennes dotter, som var Patkuls älskarinna, hvarefter de fördes till Kurland och mottogos i förvar af en major Vietinghoff derstädes. En del förvarade Löwenwolde på något gömställe i fästningen; några hade af Patkul öfverlemnats i förvar åt en köpman i Riga vid namn Rüss.

Imellertid fortsattes i Stockholm med allvar rättegången mot de öfriga anklagade. Patkul började blifva orolig. I Augusti erhöll Oxenstjerna af konungen påminnelse att skynda med målets afgörande. Kort derefter infann sig Patkul hos honom, förklarande, att han ej ämnade vidare anföra något till sitt försvar, utan endast hålla sig till det af Kongl. Maj:t beviljade lejdebrefvet, helst som en till Riga destinerad skeppare redan låge segelfärdig. Skepparens klarering blef imellertid uppskjuten, och Patkuls nådeansökan möttes med afslag genom en kongl. resolution af den 22 September [1]. Patkul tillkännagaf nu i skrifvelse af 2 Oktober, att han på grund af den obeqväma årstidens annalkande ämnade begagna den rätt, som lejdebrefvet gaf honom, till fri afresa och att han »ingen annan nåd mer i denna verld af Kongl. Maj:t ämnade söka». Följande dagen påtecknade han ett godkännande af referatet öfver rättegången med hänvisning till handlingarne i målet och

[1]) Deduct. Allerh. Beil. XIV.

förbehåll af fri återresa i möjligt nödfall [1]). Han qvardröjde imellertid öfver Oktober månad i Stockholm. Den 31 Oktober lemnade han, klädd i jagtdrägt säges det, hemligen staden [2]) och återvände öfver Östersjön till sin förra tillflyktsort Erwahlen. På sitt bord hade han qvarlemnat två skrifvelser, den ena till kommissionen, den andra till konungen [3]). I den förra beklagade han sig bland annat, att han i Stockholm måst vara »dubiæ famæ et existimationis och på denna ort fördraga sådant med så mycket större smälek, emedan vi här gå till spectacul och, så länge icke en riktighet är vunnen, hos många i opinionen passera för stora delinquenter, att vi rätt måste vara en fabula vulgi, och sådant sentiment icke blott här hyses, utan äfven inom och utom H. M:ts rike äfven i tryckta skrifter öfver oss debiteras, så att sådant billigt går en till hjertat. Han säger sig derför ämna återvända i sin förra säkerhet, »på det jag», tillägger han, »alltid må hafva fria händer att rädda min ära genom svaromål inför Kongl. Maj:t eller, om nöden så kräfver, inför hela verlden och icke genom min sorglöshet spela mina förföljare triumfen i händer». I skrifvelsen till konungen anhåller han åter om förskoning från rättegången och försäkrar, att han, »oaktadt afundsmäns och förföljares föreställningar, dock i all vedervärdighet hittills som sin högsta skatt bevarat troheten mot Kongl. Maj:t obefläckad i sitt hjerta och framdeles ständigt skulle bevara den».

Vid ankomsten till Erwahlen fann Patkul före sig ett bref från Löwenwolde, hvilken underrättade, att uppdragen blifvit utförda och erbjöd sig att äfven för framtiden stå honom till tjenst; kort derefter erhöll han från honom ett annat af liknande innehåll [4]).

Efter handläggandet af ett par mindre rättegångar, som stodo i sammanhang med det egentliga högmålet, kunde kommissionen ändtligen skrida till slutakten i detta. Den 12 December fäldes dödsdom öfver Budberg, Vietinghof och A. v. Mengden; domen underställdes konungen, hvilken mildrade den till 6 års fängelse. Den 17 December fäldes domen öfver Patkul. Utom de i åklagarens libellus anförda förbrytelserna tillades mot honom såsom ytterligare försvårande omständighet, att han »tagit ridderskapets acta och privilegier med sig under främmande herrskap» samt att han genom sitt afvikande visat sig »förakta Kongl. Maj:ts lejd». Han dömdes att mista högra

[1]) Riksarkivet Livon. 479 (sista sidan af rättegångsrelationen).

[2]) Att han hållits »i arrest» är en missuppfattning af Nordberg (I. 60) hvarpå Parthenay och Büsching (Magaz. VIII) torde grundat sin berättelse att han skulle *rymt* från ett fängelse i Stockholm.

[3]) Upptagna uti Allerh. Beil. XV och XVI.

[4]) Båda brefven, af 1 och 12 November 1694, finnas på riksarkivet, Livon. N:o 490 (Löwenwoldes processhandl.).

handen samt ära, lif och gods, det fasta till kronan, lösegendomen till närmaste arfvingar, hvarjemte hans »arga» skrifter skulle af bödeln uppbrännas. Domen gick genast i verkställighet hvad skrifterna och godsen beträffar; från predikstolarne upplästes öfverhetens förbud att herbergera eller hysa Patkul samt uppmaning, att enhvar, som det kunde, skulle fasttaga och till öfverheten antvarda honom [1]).

Visserligen voro de yrkanden, som åklagaren i öfverensstämmelse med sin tids stränga statsrätt gjorde och kommissionen godkände, hårda och, måhända äfven enligt denna, i vissa fall öfverdrifna, men det saknades ej mot de anklagade rätt graverande omständigheter. Det straff som slutligen kom att öfvergå de tre landtråden, må man väl kalla strängt, men icke orättmätigt. Patkul hade gjort sig skyldig till »politiska förbrytelser», som väl ej beläggas med dödsstraff i *vår* tid, men ansågos värda det på *hans*. Genom att afvika förvärrade han sin sak och han gjorde det än mera genom sitt följande handlingssätt.

Kommissionen upplöstes imellertid icke, den förstärktes till och med genom lagman Gyllencreutz' inträde i den samma. På slutakten följde ett efterspel, i hvilket äfven dödsdomar figurerade. Löwenwolde, hvars brefvexling med Patkul samt behjelplighet vid papperens undanskaffande och döljande blifvit upptäckt, stämdes till rätta och dömdes till döden af kommissionen (8 Juli 1695), men benådades af konungen. Det samma vederfors äfven pastor Ludeken. Hos köpmannen Rüss anstäldes husundersökning, hvarunder denne godvilligt framlemnade originalskriften till Patkuls relation, hvilken Patkul föregifvit sig hafva uppbränt; den befans icke allenast öfverensstämma med den i Stockholm befintliga afskriften »utan ock innehålla andra svåra, Hans Kongl. Maj:ts höghet och välde rörande expressioner». Öfver Rüss fälde äfven kommissionen dödsdom; också derpå följde kunglig benådning. Räntmästaren Lindenstjerna förhördes också, men frikändes [2]). Efter återkomsten afvek Löwenwolde från Lifland och begaf sig till Kurland, »der han», tillägger Kelch, »säkrare kunde drifva sitt väsen med Patkul» [3]).

I Kurland ändrade Patkul namn och kallade sig efter ett af sina gods, v. Kegeln. Möjligen har detta skett för att underlätta korrespondensen med hemlandet, men troligt är ej, att denna korrespondens, om den funnits haft, något politiskt märk-

---

[1]) Kelch. Contin. p. 39.

[2]) Riksark. Livon. 488 (additament till kommissionens registratur) 490 (Löwenwoldes process).

[3]) L. blef efter några år geheimeråd i rysk tjenst och 1710 rysk guvernör i det eröfrade Riga. Af en vaktrapport synes, att han ännu i Januari 1797 var qvar i svensk tjenst. Riksark. Livon. 593.

ligt innehåll; den stränga, räfst som pågått och pågick, qväfde alla tankar i den vägen [1]). Hastfers hastiga död (1695) medförde härutinnan ingen förändring, ty inom kort anlände den nye generalguvernören Erik Dahlberg, mera foglig än Hastfer, men ej mindre vaksam. I ett bref af 1696 skref Nils Bjelke angående Patkuls namnförändring, berättade, att denne ofta gjorde resor till Polen, der han stod väl hos fältherren Jablonovsky samt förfrågade sig, om han skulle söka få honom fatt; på frågan fick han det svar, att det skulle han göra och så afskicka honom till Stockholm. Sjelf försäkrade i en senare tid Patkul, att Polens konung, den gamle Johan Sobiesky erbjudit honom beskydd, men från annat håll berättas, att han förgäfves ansökt derom [2]). Möjligen har dock konungens död (Juni 1696) stått i något sammanhang med flyktingens afvikande från polska området.

Patkul skall nu hafva begifvit sig till Berlin, der han genom Paijkulls förmedling kom i beröring med den gamle fältmarskalken Flemming. Brandenburgska hofvet skall hafva låtit sig förmå att genom svenske ministern derstädes lägga sig ut för honom, men svenske konungen skall till svar hafva uppfordrat kurfursten att ej tåla Patkul hos sig [3]). Från Berlin reste Patkul till Halle, der han formerade bekantskap med Kristian Thomasius, hvilken han tyckes hafva för sig intagit, samt med den berömde theologen A. H. Franke. Möjligen var det vid den tiden, som han slog sig på theologiskt skriftställeri; han skall nämligen hafva utarbetat och till en bokhandlare i Dresden öfverlemnat ett sammandrag af några bland Speners arbeten [4]). Om han verkligen sökt religiös uppbyggelse eller blott velat framstå som en kristligt sinnad man, en förföljd oskuld, lemnas derhän.

I Halle utverkade Patkul genom Thomasius, att hans högmålsprocess upptogs till juridiska fakultetens pröfning; det blef ock Thomasius, som åtog sig att låta uppsätta »rechtliches responsum» deröfver. Senare hänsköts äfven målet till ompröfning hos Schöppenstuhl i Leipzig.

Enligt Flemmings råd begaf sig slutligen Patkul öfver till Schweitz, der han någon tid uppehöll sig på slottet Prangin

---

[1]) För Carlsons (V. 179) uppgift att P. »underhöll oafbrutna förbindelser med de missnöjda i Lifland» samt att han »redan nu började smida de planer» etc. är intet bevis anfördt och kan svårligen heller något anföras. Ett bref af den 7 Juni 1695 undert. G. Meinstede (pseudonym) och genom något misstag upptaget i bilagorna till P:s tryckta processhandlingar, rör endast penningeremisser och transaktioner med »curatorerna».

[2]) Inl. till Deduction § 12. Nordb. I. 59.

[3]) Uti Inl. till Deduct. § 14 gör P. en antydan derom. För Tempelmann berättade han saken utförligare. (Gadebusch Liefl. Jahrb. VII). Patkul är dock en föga pålitlig källa,

[4]) Menkeniorum Bibl. virorum militia æque ac scriptis illustrium.

vid Geneversjön. Detta slott inköptes (1697) af den då ännu mäktige Brandenburgske ministern Dankelmann; underhandlingarne om köpet måtte hafva förts och möjligen afslutats under Patkuls vistelse der på platsen. Han uppehöll sig der under det diktade namnet Fischering samt egnade sin tid dels åt studier, dels åt sällskapligt umgänge. Bland annat skall han hafva sysselsatt sig med att på franska öfversätta Pufendorfs afhandling »de officiis hominis et civis». På Prangin uppehöll sig någon tid en förnäm resande, hvilken sagesmannen [1]) nämner med initialerna F. v. B. Denne, som ämnade sig till Sverige skall af Patkul fått i uppdrag att taga reda på, huru konungen mot den senare vore sinnad. Han skall också, anländ dit, funnit flere omständigheter visa, att konungen höll Patkul för en död, om hvilken man icke hade att bekymra sig, än mindre närde några tankar på hämnd och fiendskap. Patkuls uppgift (i inledningen till hans Deduction) att han äfven i denna aflägsna tillflyktsort måst taga sig till vara för svenska spioner och hemliga försåtställare, kan knappast ens hafva sin grund i hans genom fruktan uppjagade inbillning; likaså hans påstående, att svenska regeringen skulle hafva bjudit stora penningesummor för hans utlemnande.

Okänd är anledningen, hvarför Patkul från Schweitz företog en resa genom öfre Italien och Savoyen till Frankrike. Karl XI var nu död, sedan han på sin sotsäng medgifvit de häktade lifländska landtrådens utsläppande ur deras fängelse. På svenska tronen hade uppstigit en ny konung, under hvars minderårighet regeringen skulle föras af den mot Patkul och de lifländska herrarna ingalunda ovänligt stämda enkedrottningen Hedvig Eleonora, hos hvilken hans moder vid denna tid fälde förbön för honom nästan samtidigt med, att de fängslade tre lifländska herrarne frigåfvos. Den unge Karl XII skall också hafva afslagit en persons anbud att till honom utlemna Patkul död eller lefvande, »och är det», tillägger Keyssler, »desto mindre troligt, att mycket penningar skulle i Sverige bjudits för Patkuls hufvud». Sjelf lär Patkul yttrat till den från Sverige återkomne F. v. B.: »Kanhända skall ni med tiden varsna, att konungen af Sverige och Patkul äro goda vänner». Men för hans framtidsplaner öppnade sig nu en helt annan riktning, hvilken de ock snart verkligen togo. Polens tron stod ledig. I början hade den franske prinsen af Conti utsigt att bestiga den; möjligen stod redan detta i något sammanhang med Patkuls resa till Frankrike. Prinsen undanträngdes imellertid snart af sin lyckligare medtäflare, Fredrik

[1]) Keyssler, Reise durch Deutchland etc. XX Brief. Bernoulli (Beitr. till Patkuls Berichte) antager F. v. B. vara inversion af B. v. F. och betyda Baron v. Forstner. I handskrifven anm. vid det på kongl. bibl. förvarade exemplaret af Patkuls deduction gissas på Frih. v. Bernstorff.

August, kurfurste af Saxen; Patkul började nu närma sig det saxiska sändebudet Bose, som underhandlade vid fredskongressen i Ryswick, och kom inom kort i brefvexling med den yngre Flemming.

I en senare tid (1701) då Patkul utgaf handlingarne i sin högmålsprocess under titeln »Gründliche jedoch bescheidene Deduction» etc. lät han äfven trycka de båda för honom frikännande utlåtanden, som han åt sig utverkat af juridiska fakulteten i Halle samt af Schöppenstuhl i Leipzig. Det förra är affattadt på tyska, sannolikt af Kristian Thomasius sjelf. Det innehåller många och starka »rationes dubitandi», men ibland något tvärhastiga »rationes decidendi», så att det nästan ser ut, som om ursprungliga meningen varit att fälla ett för Patkul mindre gunstigt domslut. Frågan om, huruvida Lifland vore att anse som incorporeradt i Sverige, erkänner sig den lärde juristen icke kunna afgöra, men lutar åt den åsigten, att så vore, och har derför ingen invändning att göra mot, att de anklagade dömdes af svensk domstol samt enligt svensk lag. »Emedan», skrifver han [1]), »denna högmålsprocess egt rum i konungariket Sverige, synes den äfven böra afdömas secundum leges regni Sveciæ, men icke efter den i Tyskland gällande rätten, nämligen den der antagna Codex Justiniani, i betraktande af, att konungariket Sverige derutinnan har något framför andra länder och riken i Europa säreget, att, då jus romanum till största delen blifvit annorstädes antagen, den samma i Sverige aldrig kommit i någon stor consideration; hvadan jag alltså vore oförmögen att afgifva ett giltigt rättssvar på de förelagda frågorna, i det hvarken de svenska lagarne eller konungadömets häfdvunna sedvänjor äro för mig, lika litet som för utländska rättslärde nogsamt och, så mycket som sakens vigt kräfver, bekanta». Ehuru han visserligen säger sig hafva genom Stjernhööks och Loccenii arbeten, dem han flerestädes citerar, vunnit någon kunskap om svenska lagen, förklarar han sig dock endast kunna uttala sig »jure naturæ et gentium».

Första frågan blir: »om med anledning af de för handen varande acta dom kunnat i målet definitive fällas». Då crimen læsæ majestatis vore ett crimen enorme, som medförde periculum in mora och då de facta, för hvilka svarandena anklagats, voro notoriska och framginge ur deras egna skrifter, var visserligen fog till åtals anställande; men då intet corpus delicti (något hvarpå ett crimen læsæ majestatis skulle kunna grundas) funnes för handen, då de anklagade ej fått begagna advokat och då målet ej, såsom svensk lag stadgar, först blifvit vid underrätt upptaget, hade det ej bort af kommissionen definitive afdömas. Mot dessa skäl torde från svensk sida kunna invändas, att åklagarelibellen, som just hade till hufvudsyfte att ådagalägga

---

[1]) Rechtl. Resp. p. 58.

tillvaron af ett corpus delicti, icke blef vederlagd; mot det andra, att advokats begagnande ej af svensk lag föreskrifves; hvad det tredje angår, torde medgifvas, att hofrätten i Dorpat formaliter varit rätta forum för att i första instansen handlägga det Patkulska målet.

Andra frågan blef: »om svarandena ej bort få begagna sin exceptio dilatoria (yrkandet på samtliga ridderskapets hörande). De hade ej till sitt försvar brukat någon litis contestatio, utan blott exceptiones, af hvilka nämnda exceptio dilatoria till slut vidhållits. Mot de af åklagaren anförda skäl till dennas förkastande anfördes, att den plägar äfven i mindre vigtiga mål upptagas, att Patkul dragit i tvifvelsmål, huruvida Lifland vore formligen incorporeradt i Sverige, och att han för en stor del af de öfverklagade handlingarna åberopat ridderskapets uppdrag; i följd häraf ansågs nämnda exceptio hafva bort upptagas. Från svensk sida kan anföras, att Patkuls bestridande af Liflands incorporering med Sverige upptogs just som kärnan af hans högmålsförbrytelse, och att åklagarens replica tydligt framhöll, att svaranden ej tilltalades för det han mottagit ridderskapets uppdrag utan för det förgripliga sätt hvarpå han utfört det.

Tredje frågan blef: »om af acta visar sig, att skäl till anklagelse, lydande å crimen læsæ majestatis, förefinnes». Mot de facta, som af åklagaren i libellus anförts, invändes, att Patkul icke blifvit mot sitt förnekande öfverbevisad om ondt uppsåt (dolus) hvarjämte betänkandet äfven i öfrigt upprepar, hvad Patkul i sin exceptio anfört för att förminska tillräkneligheten af sjelfva facta: tvärtemot åklagarens tydligt formulerade (i »rationes dubitandi» dock återgifna) påståenden, resonneras som om sjelfva deputationen och afgifvandet af relationen varit åtalade; deliberanda framställas som blott öfverläggningsämnen i privilegiifrågor och dertill ej bevisligen af Patkul författade; i instruktionen varsnas intet öfvergrepp, i de residerades åtgärder endast obetydligheter och i böneskriften den mest lojala underdånighet; alltså, menar han, står intet skäl till anklagelse att upptäcka. Den tyske juristens utlåtande utgör, som man ser, i allt hufvudsakligt ett upprepande af, Patkuls exceptio och torde således från svensk sida kunna bemötas helt enkelt med en hänvisning till åklagarens replica.

Fjerde frågan rör lejdebrefvet, hvilket påstås hafva varit så affattadt att Patkul med skäl kunnat misstro det, hvadan hans flykt varit juridiskt tillåten. Till detta påstående måtte Patkul hafva gifvit anledning genom den falska uppgiften, att lejdebrefvet meddelat honom löftet att återvända i sin förra säkerhet med tillägget »lag likmätigt», hvilket han sedan öfversatt med »*so weit* die Rechte vermögen». Lejdebrefvets original har orden: »som lag säger», hvilka ej gerna kunna misstydas som försåtliga. Den femte frågan rör dödsdomen öfver de klagande

kaptenerna hvilken, tvifvelsutan med skäl, ogillas, ehuru det må anmärkas, att denna dom ej vann kongl. stadfästelse.

På konung Augusts befallning afgaf äfven Schöppenstuhl i Leipzig ett utlåtande i saken. Detta på latin affattade »responsum Lipsiense» är kortare, behandlar samma frågor (med undantag af den om exceptio dilatoria) samt kommer på liknande skäl till samma resultat.

På dessa utlåtanden har den lärda verlden i Tyskland och annorstädes (ja väl äfven i Sverige) grundat den åsigt, att Patkul blifvit ett oskyldigt offer för reduktionen, för hvilken han genom sitt följande uppviglingsverk skulle hafva dragit straffet öfver Sverige.

Patkul i saxisk tjenst.

Under sin vistelse i Frankrike inlät sig Patkul i brefvexling med den yngre Flemming, hvilken erbjöd honom sin beherskares skydd. Det saxiska hofvet hade vid denna tid vunnit ökad betydenhet för Europa derigenom, att Fredrik August, under namnet August II erkänts som Polens konung. Tjusad af sin upphöjelse, hänförd af lust att genom storslagen eröfringspolitik sprida glans öfver sin regering, ytterligare eggad af Flemming och Aurora Königsmark, såg han sig spanande om efter ett verkningsfält för sina stolta planer. I sin konungaförsäkran (pacta conventa) [1]) hade han gifvit polackarne löfte om att återvinna Podolien och det polska Ukraine (de zaporagska kosakernas land), som Johan Sobiesky måst afträda till Ryssland. Löftet närmade sig sin uppfyllelse, hvad angår Podolien, som man under det pågående kriget lyckats återvinna från turkarne och som sedan i Carlowitzerfreden verkligen afträddes. De zaporagska kosakernas hetman Mazepa var Rysslands vasall, men en af deras höfdingar, Paley, hvilken med sitt folk lydt under Polen, hade gjort uppror och upprättade åt sig ett herradöme på gränsen. Mot Paley och Mazepa, ja väl ock mot den bakom dessa stående tsaren, voro polackarnes krigstankar riktade: Augusts vändes i helt annan riktning.

Från hvem tanken på Liflands eröfring ytterst utgått, om från August sjelf, från Flemming, från Bose eller från — Patkul, detta kommer troligen alltid att blifva en hemlighet. Visst är, att den tidigt uppstod i den nyvalde konungens sinne. Något löfte beträffande Lifland var visserligen icke upptaget i pacta conventa, såsom fallet var med det polska Ukraine. Men Karl XII:s oerfarenhet och det förmenta missnöjet i provinsen gåfvo utsigt till en lätt framgång, hvilken, vunnen mot krigarstaten

[1]) Upptagen hos Parthenay.

Sverige, komme att väcka mer uppseende än segrar öfver halfvilda kosaker.

Med smickrande löften skall konung August hafva sökt draga Patkul i sin tjenst[1]) och historien vet, att han hos denne fann ett villigt öra. Redan i slutet af 1697 måste de båda med hvarandra hafva kommit öfverens, ty genast med början af 1698 är Patkul verksam i konungens tjenst. Han hade fått det vigtiga uppdraget att föreslå planen för det tillämnade anfallskriget mot Sverige. I ett »underdånigt betänkande» af den 2 Jan. (n. st.) 1698[2]) tillstyrkte han att, till betryggande af framgången, söka upprätta ett förbund med Ryssland och Danmark. Det förra skulle tvifvelsutan lätt förmås dertill, emedan det »dessförutan redan söker lägenhet till en ruptur» med Sverige, men det måste förbindas att låta sig nöja med Ingermanland och Karelen; det skulle ock uppmanas till att fara mildt fram i dessa landskap. Man måste försäkra sig om Rysslands förbund ofördröjligen, för att förekomma Sverige, som hade afsigt att dit sända en beskickning med uppdrag att afsluta en vänskapstraktat. Hvad åter beträffade det danska hofvet, »som har mera finesse och ruses samt derföre med mera försigtighet måste handteras» så måste »en god och trogen minister» dit skickas, men till utseendet i *annat* uppdrag än det verkliga, samt så laga, att Danmark sjelf föresloge förbundet. En dansk här borde inbryta i Skåne och danska flottan förhindra hvarje svensk hjelpsändning till det angripna Lifland. Ingen af de förbundna makterna skulle ingå något »particulair accommodement». Man skulle också uppsätta pacta subjectionis med Liflands och Estlands »ständer» samt öfverallt i landet utdela derpå grundade »patent». Till slut föreslogs, att konungen skulle taga så många lifländare som möjligt i sin tjenst», hvilket skall göra en härlig effect och aflägsna otroligt många svårigheter.»

Den »gode och trogne ministern» som, enligt Patkuls råd, afsändes till Danmark, blef Bose; men Patkul skall vid denna beskickning hafva incognito medföljt. Under sin vistelse i Köpenhamn skall han vanligen hafva hållit sig dold i danske ministerns Rewentlows hus, men deltagit i de hemliga konferrenserna. Resultatet af dessa blef, att ett försvarsförbund afslöts (den 24 Mars). Tydligen hade danska regeringen dragit sig för att samverka med de förbundne i den utsträckning, som Patkul i sitt betänkande föreslagit.

Tsar Peter, som vid denna tid arbetat som timmerman vid Zaandams skeppsvarf, återreste genom det vestra Europa, ämnande sig till Ryssland, der han föresatte sig att utkräfva hämnd på de upproriska strelitzerna. På resan genom Polen antog han

[1]) Halem, Peter I, p. 113.
[2]) Detta betänkande samt promemoriorna äro upptagna i Büschings Magazin XV.

konung Augusts inbjudning till ett personligt möte. De båda suveränerna sammanträffade på Rava slott, der under nöjen och festligheter muntligen öfverenskoms det angrepp mot Sverige, hvartill tsaren befanns fullt ut så villig som konung August.

Patkul arbetade imellertid med pennan. I en promemoria uppsatte han en plan för de intriger, hvilka hufvudsakligen i Lifland skulle förehafvas som förberedelse till inbrottet. Lifländska ridderskapet skulle »sonderas» och, utan att man lät förmärka det egentliga syftemålet, hemligen uppviglas; såsom lämplig agent till bedrifvande af sådant föreslog han Löwenwolde. Man skulle äfven bringa det lifländska landtfolket i resning och förse det med nödiga vapen, hvilka till en början kunde föras till Libau under förevändning, att man ämnade der upprätta en arsenal. För att »litet chagrinera» kurländarne, hvilka ej voro för kriget, skulle man till deras land förlägga krigsfolk i vinterqvarter; konungen borde i sin tjenst antaga öfverste Paijkull, hvilken vid företaget kunde göra stora tjenster; det vore ock af vigt att försäkra sig om kejsarens vänskap och träda i förbund med Brandenburg.

I en ny promemoria utvecklade han »de mesurer, som borde tagas med främmande makter». Kejsaren skulle erinras om all den skada, som han af Sverige lidit i det 30 åriga kriget; Holland och England skulle man »à l'oreille» låta förstå, att man, om de motsatte sig förbundet, skulle till Frankrikes förnöjelse återuppväcka det nyss slutade kriget i Nederländerna; man kunde ock särskildt hota Holland med spärrning af Rigas och Danzigs hamnar, som vore för detta land en »brödkorg». För Frankrike borde man framställa den ringa tacksamhet, som det rönt af Sverige, hvilket under sista kriget lemnade det utan understöd.

För att invagga Sverige i säkerhet, medan han förberedde sitt angrepp, afsände (Febr. 1699) August, som fortfarande uppehöll sig i Polen, Galetzki till Stockholm i föregifvet uppdrag att bekräfta freden i Oliwa och anhålla om Sveriges medling i tvisten med Brandenburg om Elbing, till hvars öfverrumpling August dock sjelf snart sagt inbjudit kurfurst Fredrik. Samtidigt hade Patkul redan färdigt ett nytt memorial, innehållande en mera detaljerad plan för angreppet mot Sverige. I April månad, samtidigt ungefär med, att saxiska beskickningen vid svenska hofvet erhöll audiens och, utom de redan omtalade ärendena, äfven framförde ett föregifvet uppdrag till afslutande af en närmare allians med Sverige, inlemnade Patkul i Varsjav sitt memorial [1]) till konung August, hvilken accepterade det till alla

[1]) Bedenken über das Dessein Schweden zu bekriegen. Dateradt Grodno den 1 Januari och Varsjav den 7 April 1699. Den dubbla dateringen härrör troligen deraf, att konungen, sedan han i Grodno genomdrifvit en förlikning mellan Sapieha och Oginsky, lemnade staden innan ännu Patkul fått betän-

delar. August var väl som bäst sysselsatt med studerandet af detta memorial, medan svenska sändebudet Mauritz Wellingk, enligt uppdrag af sin bakom ljuset förda regering, i Varsjav förhandlade med polska republikens ledande män om det der förbundet, som Galetzki föreslagit, men till hvars afslutande denne, när allt kom omkring, saknade fullmakt.

I Patkuls betänkande uppmanades först konungen att noga förbereda det tillämnade företaget, »så mycket mer, som E. M. såsom en helt nyss på det europeiska theatro i mer consideration än någon föregående kurfurste af Saxen eller konung af Polen uppstigande heros, vid ett så important mouvement måste på sig vända hela verldens blickar». Danmark borde förmås till en närmare allians än den redan ingångna och lockas dertill af utsigten att i grund förödmjuka hertigen af Holstein, »isynnerhet som bekant vore, att Danmark dess förutan mot Sverige när ett oförsonligt hat och håller Sveriges ruin för sitt enda ögonmärke i verlden». Man borde ock söka vinna kurfursten af Brandenburg, hvars vänskap vore af synnerlig vigt genom att i fråga om den af honom så mycket åtrådda konungatiteln »per transennam qvasi» låta framskymta en antydan om konung Augusts lifliga intresse för denna sak och hans förmåga att hos andra potentater i Europa verka för den samma. För att tsaren skulle kunna i rättan tid öppna fälttåget mot Sverige, borde man förhjelpa honom att snarast möjligt afsluta sin fred med Turkiet; detta syfte skulle märkligen befordras derigenom, att tsaren förmåddes gifva jesuitmissionärer fritt genomtåg genom Ryssland till China; påfven skulle i sådant fall gerna till återtjenst använda sitt hos Österrike och Venedig mäktiga inflytande, så att nämnda makter i Constantinopel påskyndade fredsslutet. Det vore dessutom af nöden att sedan genom en skriftligen affattad traktat binda tsaren, så att »han icke med tiden sjelf fiskar bort Lifland för oss»; han borde derför formligt förplikta sig att låta sig nöja med Ingermanland och Karelen. Om han under kriget komme att eröfra Narva, skulle England och Holland genom löfte om handelsförmoner förmås till en bemedling, hvarigenom det ändå till slut komme att under Polens öfvervälde förenas med Lifland. Polska republiken, som ännu vore obenägen för kriget, skulle genom utsigten till Liflands snara och lätta återvinnande omstämmas.

Man skulle vidare förbinda kejsaren till välvilja genom att iakttaga en för denne förmonlig hållning i den spanska arfföljdstvisten. Om denna tvist ledde till ett krig, såsom

kandet färdigt och sedan, sysselsatt med de Carlowilzka fredsunderhandlingarne och med karnevalsnöjen, först i början af April kunde i Varsjav lemna företräde åt Patkul. Betänkandet, som är aftryckt i Beitr. till Patkuls Berichte, förvaras i original uti Dresdenerbibliotekets manuskriptsamling.

troligt vore, kunde man låta honom förstå, att man »efter lyckligt slut på svenska kriget, hvilket ej gerna kunde komma att räcka längre än två år (!), vore animerad att med en väl krigvand armé göra honom en återtjenst». England och Holland skulle hållas vid godt lynne genom utsigten att i de eröfrade länderna få samma, ja större handelsförmåner; man skulle ock stämma dem till välvilja genom löftet att i Lifland medgifva de reformerte fri religionsöfning samt tillträde till offentliga ämbeten. Frankrike skulle efter all sannolikhet fullt sysselsättas af det väntade arfföljdskriget samt förmodligen i alla händelser likgiltigt åse angreppet på Sverige, enär detta rike »icke vill dansa så som Frankrike spelar».

För säkerhets skull borde man imellertid bemäktiga sig Lifland plötsligt och genom öfverraskning. Derigenom skulle man genast i början »decontenansera» Sverige och lättare förmå polska republiken att träda på de allierades sida. Först skulle man med härsmakt smyga sig på Riga och helt oförmodadt göra sig till herre öfver staden. För det ändamålet skulle man begagna sig af fästningsverkens svagheter, för hvilka Patkul utförligt redogjorde. Polygonerna åt flodsidan hade för lång försvarslinie och för liten försvarsstyrka, portarne vore för klent skyddade och citadellernas polygoner utan kanoner; posteringen i citadellet; på sin höjd 4 eller 500 man, vore »försedd med gamla bedröfliga (liederlichen) musköter utan bajonett och med luntlås, så att redan vid första déchargen det goda folket råkar i confusion och svårligen mera kommer att gifva eld». Dessutom bestodo officerarne till stor del af män, »hvilka sett sig sjelfve eller sina anförvandter genom reduktionen beröfvas all sin egendom; och då kan man vänta sig, med hvilken application en hvar af dem skall af naturlig drift göra sin skyldighet». Under någon lämplig förevändning, skulle man förlägga någon lämplig elitkår af 5,000 man uti Litthauen inom distrikt, belägna ej mer än 10 mil från Riga; sedan borde vid läglig tid i December månad, då Düna säkert bär, företaget sättas i verkställighet. Till ytterligare ledning vid utförandet hade Patkul bifogat ett »specialproject zu der Entreprise»: Man borde medelst falska pass bereda tillträde till staden för 800 täckslädar, i hvilka omkring 2,000 man vore gömda; dessa skulle öfverraska besättningen hvarefter 5,000 man hållna i beredskap uti Litthauen skulle rycka efter för att försäkra sig om staden; Dunamünde skulle sedan utan svårighet tagas. Under tiden skulle de tryckta patenten utdelas och landtfolket väpnas.

Redan i Februari uppsattes för Lifland ett frihetsbref, som åt detta land utlofvade flere förmoner för den händelse, att det anslöte sig till polen [1]). Det skulle såsom län under

[1]) Büsching, Magazin XV p. 290—92.

detta rike få behålla sin egen författning, ega att skicka ombud till de polska riksdagarne och på samma gång få hålla, liksom en sjelfständig stat, sin »resident eller minister» (det hade väl kommit att blifva Patkul!) hos republiken. Det skulle förenas med Estland och båda landskapen hålla gemensam landtdag. Urskriften, som förvaras i Dresdenerarkivet, innehåller flere hemliga punkter till skada för staden Riga och till fördel för ridderskapet; det synes således att Patkul ej glömt de gamla tvisterna under den svenska tiden. Han måtte imellertid sedan hafva besinnat sig, ty i den officiella urkunden, daterad Varsjav den 24 Augusti 1699 och af konungen undertecknad [1]), förekommer ej något härom.

Patkul, som till en början hållit sig dold, började snart mera uppenbart visa sig i hofvets närhet. Den 20 Augusti 1699 erhöll han skriftlig försäkran om konung Augusts beskydd [2]). Wellingk, okunnig om hans föregående verksamhet, gjorde föreställningar mot det beskydd, som gafs honom, men tillfredstäldes af den förklaringen, att Patkul begärt och erhållit skyddsbref blott för en kort tid för att få rådrum till att afsända till Sverige en ansökan om benådning eller den fälda domens revidering och att, i händelse hans ansökan ej finge gynnsamt svar, något vidare beskydd ej skulle honom lemnas. Inom kort blef imellertid Patkul utnämnd till saxiskt geheimeråd.

I sitt betänkande hade Patkul gifvit det rådet, att man skulle öfvertala några polska rådsherrar, särskildt cardinal primas att »sub spe lucri non modici» understödja företaget. Rådet efterkoms, åtminstone hvad kardinalen beträffar, ofördröjligen och ej alldeles utan framgång.

Kardinalen furst Michaël Radzjejowsky var en af sin tids märkvärdigaste, ehuru visst icke aktningsvärdaste personligheter. Genom sin höga maktställning öfvade han ett betydligt inflytande. Ränkfull, hersklysten och sjelfvisk, deltog han med brinnande ifver i sitt lands många partistrider. Genom sin opålitlighet var han lika farlig för vän som för ovän, helst som han ingalunda var otillgänglig för guldets frestelser. Vunnen af Frankrike för prinsen af Conti, hade han i det längsta motsatt sig Augusts väljande till konung samt, äfven då detta egt rum, länge varit dennes vedersakare. I Maj 1698 hade emellertid ett slags försoning dem emellan egt rum, dock med föga uppriktighet å ömse sidor. Till utseendet åtminstone lyckades imellertid konung August och Patkul att stämma den mäktige, obeständige kardinalen gynsamt för planen mot Lifland. Patkul visade för honom frihetsbrefvet, hvilket kar-

[1]) Patkuls Echo Bil. 7. Büsching Magaz. XV: 296. — Gadebusch. Jahrb. III. Anh. § 26.

[2]) Skyddsbrefvet är infördt hos Büsching Magaz. XV: 295.

dinalan skall hafva gillat, enär det föregafs vara affattadt i samråd med hemligen utsända deputerade från det lifländska ridderskapet, för hvilka Patkul vore fullmäktig. Kardinalen mottog äfven en revers på 100,000 thaler, hvilken sades vara afgifven i det lifländska ridderskapets namn [1]) — således ett försök att vinna honom med penningar, utan att blottställa konung Augusts kassa. I en senare tid sökte Radzjejowsky, ehuru skrufvadt, från sig afvända beskyllningen för denna transaktion. »Patkul har visserligen», skref han, »gifvit mig en revers på 100,000 thaler, och den har jag mottagit, icke i akt att ingå någon för republiken skadlig kapitulation utan för att i min hand hafva ett aktstycke till bevis på, hvart konungen syftade. Det var mig tydligt, att Patkul uppdiktat sin fullmakt från lifländska adeln för att med detta charteque som med en krok fånga mig» [2]).

Inom kort åvägabragtes nu också det af Patkul förordade närmare förbundet med Danmark. Den på danska tronen nyss uppstigne Fredrik IV affärdade till Wien grefve Rewentlow med uppdrag att framställa åtskilliga klagomål mot hertigen af Holstein. Grefven tog sin väg öfver Dresden och tillbragte der 8 dagar [3]), som ingalunda sysslolöst förnöttes. Då uppgjordes nämligen alla de hemliga artiklarne i det aftalade anfallsförbundet mellan de båda konungarna. Underhandlingarne fördes nattetid, då äfven Patkul skall hafva varit tillkallad; dagen tillbragtes af de båda förnäma herrarne i sällskapligt umgänge med grefve Vellingk, hvilken fördes bakom ljuset med låtsad förtrolighet och hvarjehanda förespeglingar. Konungen hade för denne ordat om sina vänliga afsigter och beklagat, att han af Bose nästan låtit förleda sig att i den holsteinska saken allt för nära inlåta sig med Danmark; man inbillade honom också, att man vore på väg att mellan Polen och Frankrike afsluta ett förbund, i hvilket det stode Sverige fritt att deltaga, samt att den danske underhandlarens hemliga syftemål vore att få Danmark upptaget i det förbund, som skulle vara på väg att upprättas mellan Sverige och den polska republiken. Till det af vissa tyska författare beundrade »konststycket» [4]) hörde väl också, att August, medan, anfallsförbundet upprättades, höll sig undan från Dresden, dit han anlände först den 24 Sept. (n. st.) för att följande dagen underteckna den afslutna traktaten.

Medan detta intrigspel afslöts i Dresden, hade ett annat af samma art redan satts i gång uti Moskwa. Redan i Februari hade Karl XII förordnat om afsändandet af en beskickning till

[1]) Patkuls Echo § XLI.
[2]) Hupel, Nord Misc. St. 27 och 28. D. C. Hist de Stanislas.
[3]) Riegel, Fredrik IV:s historia Adlerf. 1, p. 37. Nordb. (1, p. 114) uppger felaktigt, att R. i detta sitt ärende besökte Dresden på återvägen från Wien.
[4]) Schlosser Gesch. 18 Jahrh.

Ryssland, hvilken skulle förnya de gamla freds- och vänskapsfördragen med detta rike. Då beskickningen, anförd af Bergenhjelm, i början af Augusti anlände, var tsaren ännu ej återkommen från turkiska fälttåget, hvarför sändebuden ej kunde få företräde förr än den 13 Oktober. Tsaren mottog då från svenske konungen en skänk af 300 jernkanoner, dem han lofvade använda mot turkarne (de kommo i stället att användas mot Sverige sjelft!), men uttalade sig ock på ett retsamt sätt, som utvisade, att han gerna ville söka sak med gifvaren. Medan svenska sändebuden ännu voro qvar i Moskva, anlände dit (i Oktober) generalmajor G. C. v. Carlowitz i spetsen för en af konung August sänd beskickning med uppdrag att bringa till formlig afslutning det anfallsförbund, som aftalats på Rava slott [1]. I Carlowitz' följe var äfven Patkul med, utklädd till betjent [2] för att undgå de svenska sändebudens, isynnerhet Bergenhjelms, uppmärksamhet. Om dagen höll han sig för det mesta i danske ministerns hus, men om natten bevistade han de sammankomster, på hvilka anslagen mot Sverige smiddes. Sjelf berättade han sedan, att han varit »factotum» vid denna beskickning [3] Här blef han ock af Carlowitz presenterad för tsaren såsom upphofsman till planen för Rigas öfverrumpling. De Svenska sändebuden skola först efter beskickningens afresa fått veta, att Patkul varit med. I November slöt sig tsaren till det mellan konungarne af Polen och Danmark ingångna anfallsförbundet, medan han kort derpå med cynisk ironi lät de svenska sändebuden hemföra en skrifvelse, deri han gaf försäkran om god grannsämja.

Nu dröjde det ej länge, förr än den af Patkul planlagda »entreprisen» mot Riga sattes i verket. Redan lät August en del af sina trupper rycka in i Samogitien samt skickade äfven groft artilleri från Dresden öfver Lübeck och Danzig till Polangen, allt under förevändning att der låta anlägga en örlogshamn. Under tiden förfärdigades på major Vietinghofs gods i Kurland en mängd »præparatoria» såsom stormslangar, pontoner m. m. Patkul hade derstädes infunnit sig för att drifva på arbetet [4]. Några dagar före jul anlände den från sin ambassad återkomne Carlowitz till Riga, der han höfligt mottogs af generalguvernören Erik Dahlberg, och dröjde i staden 3 dagar. Vid afresan föregaf han, att han om 6 veckor ämnade återkomma, stadd på en ny beskickningsfärd till Ryssland, och anhöll, att man då måtte

[1] De donner la dernière main et de ratifier l'alliance avec le Zaar Mem. de Dresden (cit. hos Raumer, VII, p. 150).

[2] Gordon Gesch. Peters d. gr. III, p. 128.

[3] För Tempelmann (Gadebusch, Jahrb. III, p. 63—68) och här antagligen sant; för Hagen, hvilken sjelf varit med, uppdukade han den osanningen, att han kommit dit för att söka genom tsarens bemedling utverka nåd af svenska styrelsen.

[4] Dahlbergs relation p. 21. Riksark. Livon. n:o 227.

låta hans fordon obehindradt passera genom staden, hvilket också bifölls. I fordonen, till antalet 12, var meningen att insmugla dragoner och krigsammunition, hvarefter tillskyndande trupper skulle fullborda öfverrumplingen. Huru detta anslag i utförandet misslyckades dels genom en tillfällig händelse, dels, och isynnerhet, genom den gamle Dahlbergs vaksamhet, är kändt af historien.

Patkul hade i sitt betänkande dårat konung August med sina uppgifter om Rigas svaghet. Det öfverdrifna i dessa uppgifter trädde efter hand för öppen dag. Missräkningen gaf sig luft i Paijkulls, enligt en uppgift af Patkul, inspirerade bref till Dahlberg [1]). Sjelf synes Patkul hafva velat skjuta skulden för den misslyckade tillställningen på Flemming, åtminstone att döma af sättet, huru den samma omtalas i den ryska källan [2]).

Då sålunda öfverrumplingsplanen gått öfverända, måste man gripa sig an med en ordentlig belägring. Man hade dervid räknat på, att de saxiska vapnen skulle understödjas genom lifländarnes af Patkul förespeglade uppresning. Redan den 1 Febr., samtidigt med de Carlowitzska fordonens afgång, utfärdade Flemming till Liflands innevånars ett »patent», deri han genom löften och förespeglingar sökte locka dem till affall från Sverige. Patkul, som nu blifvit öfverste [3]) i saxisk krigstjenst, var ämnad att blifva resningens uppviglare och sändes för detta ändamål jämte Flemming med 1,500 ryttare inåt landet. Flemming hade för afsigt att uppfånga de 400 lifländska ryttare, hvilka under öfverste Tiefenhausen ilade till Rigas undsättning, men misslyckades deri. Patkul ströfvade under tiden omkring bland adelsgodsen för att samla underskrifter under en medförd tillgifvenhetsadress till konung August samt för att sätta i gång den väntade resningen. Någon synnerlig framgång rönte han emellertid icke. Dahlberg utfärdade genast ett varningsbref, deri han uppmanade enhvar »att icke lemna ringaste gehör hvarken åt patentet eller åt de i landet kringströfvande fiendtliga trupperna samt deras emissarier, goda ord, installsamhet och pervasioner»; han erinrade invånarne, att de »för sin trohet hade att vänta sin konungs belöningar, men i vidrigt fall hans onåd och en sträng bestraffning» [4]). Af Liflands adel fick Patkul hvarken några underskrifter på sin lista eller något, åtminstone uppenbart och verksamt medhåll; det berättas till och med, att hans egen moder vägrat mottaga ho-

[1]) Se Biogr. Lex. N. F. art. O. A. Paijkull. Originalet finnes på Riksarkivet. Livon. 227.
[2]) Journ. de Pierre le gr. p. 11.
[3]) I Tempelmanns berättelse (Gadebusch l. c.) kallas han öfverste. I Livonica har han åren 1699 o. 1700 titlarne öfverste o. geheimeråd.
[4]) Nordberg. Livonica fasc. 1. Gadebusch Jahrb. VII. p. 63—68.

nom [1]). Kring honom samlades visserligen en del lösdrifvare af allmogeklassen, men snart visade sig, att dessas egentliga afsigt blott var att plundra adelsgodsen. Dahlberg utfärdade då en skrifvelse till presterskapet, som med hänsyn dertill, att en stor del af dess församlingsbor »föranledts att slå sig till fienderna, röfva, bränna och förhärja» tillhölls att förmana de förvillade och söka afstyra vidare våldsamheter [2]); denna skrifvelse synes också inom kort hafva gjort önsklig verkan. Detta hindrade dock ej, att Patkul vid sin återkomst till saxiska lägret skröt af att hafva rönt allmänt bifall och visade en, förmodligen af honom sjelf uppsatt, förteckning på adelsmän, som skulle vilja underteckna adressen till konungen, men ännu ej vågade det. Han undertecknade derför skrifvelsen sjelf, föregifvande, att det skett i Lifländska ridderskapets namn [3]). liksom han också å nämnda ridderskaps vägnar gifvit reversen till kardinal primas.

Imellertid hade Flemming (den 12 Febr.) lyckats sätta sig i besittning af den på en holme i Düna liggande Koberskansen, ett af Rigas utanverk. Förtroendet till Patkuls uppgifter måtte dock nu hafva blifvit ansenligen rubbadt. Ehuru fästningen numera var ganska klent försvarad åt flodsidan, vågade nämligen ej Flemming äfventyra en stormning. »Det var Dahlbergs lycka», skrifver Nordberg, »att Flemming ansåg sig för svag. Möjligt ock att Patkuls förespeglingar mycket bidragit dertill, enär denne framstält saken så lätt, som om man icke skulle behöft mista en enda man på företaget. Hvar och en, som kunde röra sig, påstod han, så adel som ofrälse, skulle med uppräckta händer mottaga det nya herradömet, så snart man blott fått höra, att saxarne voro der».

Det saxiska befälet byggde emellertid stora förhoppningar på ryssarnes väntade inbrott; enda farhogan var, att de möjligen genom en alltför hård framfart kunde förverka befolkningens sympatier. I en af Carlowitz utfärdad samt af Patkul undertecknad promemoria till tsaren [4]) uppmanades denne derför att under sitt inbrott i Ingermanland och Karelen »vänligt och godt behandla invånarne, såsom ock konungen af Polen gör i Lifland». Imellertid dröjde det ännu ett halfår, innan ryska hären visade sig.

Den stormning, som saxarne (14 Mars) företogo mot skansen Dünamünde, hvilken försvarades af öfverste Gotthard Bud-

---

[1]) Limiers IV. p. 394--395.

[2]) De omtalade skrifvelserna äro upptagna i Nordberg (tyska uppl.) III. samt Livonica fasc. 1.

[3]) Slutet lyder: In Namen der Landräthe, Landmarschalls und der sammtlichen Ritterschaft als dero Gevollmächtiger und negotiorum gestor (Sic!) Johann Reinhold Patkul. Skrifvelsen förvaras i Dresdenerarkivet.

[4]) Upptagen i Patkuls Echo Bd. D.

berg, blef af den lilla besättningen med segrande tapperhet tillbakaslagen. Vid detta tillfälle satte Carlowitz lifvet till. Två dagar derefter måste imellertid Dünamünde gifva sig. Nu afgaf August ett af Patkul kontrasigneradt öppet skyddsbref till invånarne i Riga och de andra lifländska städerna. Detta rönte imellertid lika liten uppmärksamhet, som föregående försök i liknande syfte Ett kraftigt svar gafs från svenska sidan af Dahlberg genom uppmaning (af den 3 Mars) till svenska undersåtar, som tjente i fiendens här, att genast återvända; den bekräftades genom kongl. bref af den 3 April, hvarigenom lofvades alla, »som icke för dråp eller urbota mål under denna fejden eller tillförene sig till fienden och hans anhang hafva begifvit», att »Kongl. Maj:t icke fördenskull vill hafva sin kongl. mildhet för dem tillsluten, utan tillsäga dem sin nåd, så framt de under H. M:ts lydno genast sig förfoga», hvaremot de svenska undersåtar, som i fiendens tjenst qvarstannade, dömdes förlustiga lif, ära och gods [1]). Brefvet gjorde verkan, ty åtskilliga lifländare, både befäl och manskap, som gått i främmande, synnerligen polsk och saxisk tjenst, återvände och togo anställning i svenska hären [2]). Öfver Paijkull, som ej hörsammade kallelsen, utfärdades redan nu dödsdom.

Kort efter Dünamündes eröfring afreste Flemming och Patkul till Varsjav för att biträda August i dennes försök att förmå polska republiken till deltagande i förbundet mot Sverige. Patkul var dervid synnerligen verksam. Sina förespeglingar om ett polskt anhang i Lifland sökte han styrka genom uppvisande af föregifna bref och fullmakter från lifländska riddersmän, hvilka sades önska en förening med Polen. Föga vanns imellertid med dessa bemödanden. Man utverkade visserligen ett bifall till krigets fortsättning, men några penningar anslogos icke. Redan började August ångra det lättsinnigt företagna kriget, men afhölls genom Patkuls förespeglingar från att söka fred, så mycket mer, som en till saxiska lägret afsänd kurir medfört den underrättelsen, att tsaren i spetsen för minst 40,000 man vore på väg för att belägra Narva.

Efter Flemmings afresa tillföll befälet öfver de saxiska trupperna i Lifland Paijkull [3]). Han hade åtagit sig att i spetsen för en saxisk härstyrka från landsidan spärra vägen för de svenska trupper, hvilka, 4,000 man starka, under O. Wellingks och Maidels befäl anryckte till Rigas undsättning. Patkul synes visserligen vid denna tid hafva blifvit utnämnd till generalmajor, men har svårligen åtminstone förtjent denna utmärkelse genom något deltagande i de krigshändelser, som nu (i Maj) förefölло. Tvifvelsutan var det Paijkull, hvars förtrupper blefvo

[1]) Nordberg 1. 80, 82, 83.
[2]) Kelch. l. c. p. 87. Livonica fasc. IV p. 5—7.
[3]) Livonica fasc. I, s. 51, 54.

slagna vid Wenden och som sedan sjelf jagades så snöpligt undan vid Jungfernhof. Men om således Nordberg [1]) misstagit sig i uppgiften, att Patkul här förde befälet, så har han helt säkert rätt, då han om denne yttrar, att »ehuruväl han hade ett förslaget hufvud och visste smida stora anslag, så fattades honom dock hjerta att i fält utföra ens det minsta af sina gifna råd af fruktan, att han kunde falla i svenskarnes händer».

I Varsjav var han så mycket mera verksam. Konung Augusts krigsmanifest hade utarbetats i enlighet med hans anvisningar och förslag; det utkom i Juni under titeln Justæ vindiciæ. Såsom krigsanledningar uppgafs, att konung August redan vid sitt uppstigande på polska tronen i pacta conventa utfäst sig att återtaga Lifland, att Sverige genom reduktionen och våldförandet af Liflands privilegier brutit freden i Oliva, att Lifland i sin nöd anhållit om hjelp af polske konungen, och att Sverige dessutom fiendtligt uppträdt mot dennes bundsförvandt, konungen af Danmark. Redan i det obesvärade förfarandet med sanningen och i drifvandet af vissa älsklingssatser om de lifländska förhållandena igenkännes Patkul, hvars sedvanliga talesätt på mer än ett ställe återfinnas. Från svensk sida svarades eftertryckligt genom skrifterna: Veritas a calumniis vindicata, Livonica perfide cruentata (förf. af Polus) och Examen causarum, quas. &c. (förf. af O. Hermelin) [2]). Att Patkuls person i dessa skrifter ej skonades, faller af sig sjelf. Föregifvandet, att lifländarne sjelfve inkallat polske konungen, mötes med den frågan, hvarför då ej konungen låtit trycka det från adeln och borgerskapet i Riga sända inkallelsebref, som han säger sig hafva i sina händer, och derpå svaras: »Uppenbarligen derför, att det endast är undertecknadt af en lifdömd öfverlöpare, Joh. Reinh. Patkul, hvilken konungen af Polen mot sitt gifna ord beskyddar».

Från Wachslager, svensk resident hos polska republiken, ankom från Wellingk ett från Breslau den 24 Maj dateradt bref [3]), deri han bland annat omtalade, hurusom Patkul i Varsjav sökte stämma polska herrar gunstigt för kriget genom förespeglingar om en blifvande uppresning i Lifland, som bevis hvarpå han åberopade bref och fullmakter, dem han föregaf sig hafva från lifländska adelsmän mottagit. Med anledning häraf lät Dahlberg på konungens befallning sammankalla till

[1]) Nordberg I, p. 89 samt efter honom Voltaire, Limiers, Gadebusch, förf. till Beiträge och Wernich nämna Patkul. Men Kelch, som var samtida med händelserna och väl underrättad, vet ej af någon annan befälhafvare för saxarne än Paijkull. Sjelf har Patkul skrifvit ett från Varsjav den 18 Maj 1700 dateradt bref till F. v. B. I Wachslagers bref från Breslau af den 24 Maj nämnes Patkul som »kringlöpande» i Varsjav.

[2]) Upptagna i Livonica fasc. I samt Nordberg III.

[3]) Läses hos Gadebusch Lifl. Jahrb. VII. p. 68—69.

Riga en landtdag (6 Juni), der han äskade, att ridderskapet såväl som borgerskapet i Riga skulle skriftligen protestera mot de af Patkul utspridda beskyllningarne och förklara honom sjelf för en äreskändare. I afseende på den senare delen af beskyllningen sökte väl ridderskapet undanflykter och sade sig frukta för Patkuls hämnd i den händelse, att under krigets skiften de saxiska vapnen finge öfverhanden. Slutligen lät det dock förmå sig att underteckna en redan uppsatt eftertrycklig deklaration [1]. »Vi betyga», heter det, »inför den högstes allseende öga, inför konungens tron, inför hela verldens allmänna domstol, att, såsom våra förfäder från den tid då de samt med denna provins efter den högstes vilja trädt under svenska kronans lydno, oförkränkt bevarat sin undersåtliga trohet samt med osvikliga tecken betett den inför all verlden; alltså har ock det nuvarande ridderskapet icke mindre än sina förfäder städse framhärdat i ståndaktig trohet samt skyldig pligt och huldhet mot Sveriges stormäktiga krona samt önska att med sina efterkommande i lång tid få förblifva under den svenske konungens kristliga, rättrådiga och nådiga regemente . . . Med desto större frimodighet kunna vi derför betyga, att vi hvarken en corps eller enskildt haft någon intelligence med Patkul och hans complicibus, aldrig gifvit honom hvarken skriftligen eller muntligen någon fullmakt eller till något sådant samtyckt eller ens plägat råd derom . . . Vi förklara ock, i fall våra namn skulle på en sådan lista befinnas tecknade, honom för en ertzcalumniant och äretjuf, tills han med vår egenhändiga handskrift verificerat den föregifna listan eller fullmakten». Ridderskapets skrifvelse är undertecknad af 135 ädlingar, bland dem främst G. L. Budberg, Patkuls forne meddeputerade. Liknande vitnesbörd afgafs också af Riga stads magistrat, som förklarade sig »lefva i den tillförsigt, att K. M. allernådigst är förvissad om något annat och bättre angående denna stad än hvad Patkul på äreskändande vis tillåtit sig utsprida och föregifva».

Man har ibland framstält det genom reduktionen i Lifland alstrade missnöjet såsom det nordiska krigets egentliga brandfackla [2]. Detta är dock endast riktigt så till vida, att en lifländare, Patkul, af harm öfver reduktionen mer än någon annan bidragit att tända och underhålla detta olycksaliga krigs

[1]) Läses hos Schirren p. 291—95. I original Riksark. Livon. 498. (Acta rörande Patkul).

[2]) Se t. ex. Carlson V. 180. Påståendet (V. 168), att lifländska ridderskapet gjorde motstånd mot reduktionen derför, att »det hade alltför nära sig ryggstödet af främmande makter för att vilja vika» utgör en annan anklagelse af samma halt. Till någon sådan uppfattning bland det lifländska ridderskapet finner man svårligen under reduktionstiden något spår, och de utländska makterna aktade sig föröfrigt under Karl XI:s tid för väpnad inblandning i Sveriges angelägenheter.

låga, dervid i förstone begagnande förespeglingen om lifländarnes förmenta upprorsanda som tändsats. Men då man ställer en sådan upprorsanda i samband med »förlusten af Sveriges genom segerrika krig förvärfvade yttre välde» och vill låta påskina, att försvarsverket i kampen mot yttre fiender led af »svårigheter, som hade sitt upphof i den af samma reduktion uppsprungna inre fiendtligheten», så har man framstält en anklagelse, som ej synes ega stöd af klara facta. Det må med sanning sägas, att Liflands ridderskap och folk genom att i sin mon med redlig trohet och prisvärdt mannamod afvärja det öfverraskande, svekfullt planlagda öfverfallet, möjliggjorde Narva- och Dünaslagen samt, i följd af dessa krigets förflyttande utom svenska väldets gränser. Lifländska riddersmän, som kämpade i Karl XII:s härar hafva utomlands gifvit sina bidrag till de hjeltebragder, hvilka slutligen drogo den hårda vedergällningen öfver uppviglaren sjelf, och inom eget land under en snart hopplös kamp mot den ryska invasionens öfvermakt ståndaktigt hållit ut i nödens och olyckans dagar. Ännu då Sveriges makt genom Pultavaslaget blifvit bruten och sjelfva Lifland till största delen var i ryssarnes hand, öppnade dock ej Riga förr än efter ett segt motstånd sina portar. Reduktionen, som i det hela var äfven för Lifland till välsignelse samt af detta lands egna äldre häfdatecknare [1]) försvaras, har ej vållat det svenska stormaktsväldets fall, för hvilket förklaringen ur inre grunder i stället må sökas uti eröfringspolitikens och krigartraditionernas öfverdrifter.

I medlet af Juni 1700 afreste konung August till lägret vid Riga; Patkul, som nu utnämndes eller blifvit utnämnd till generalmajor, var honom följaktig [2]). La Forest sändes kort derpå med 4,000 man inåt landet för att uppsöka Wellingk; Patkul följde med för att åter använda sina konster till befolkningens uppviglande. De medförde till utdelning det af konungen undertecknade och af Patkul kontrasignerade skyddsbrefvet [3]). Detta efterlefdes dock ej bättre än, att det vilda tatarföljet, som ledsagade dem, ströfvade kring i landet under mord och plundring, fastän Patkul skall, för att afstyra ofoget, hafva låtit hänga några af de plundrande och på andra afskära högra örat. De båda anförarnes tåg blef emellertid så i ena som andra afseendet utan resultat.

Rigas bombardering, hvarmed konung August hotat, blef ej af; i stället blef hela belägringen plötsligen upphäfd. Patkul har påstått, att det är han, som af deltagande för staden

[1]) Kelch är reduktionens vän. Jannau (II. 338 - 345) försvarar den såsom rättmätig.

[2]) Neueröffn. Lifl. Theater p. 62. Wernich 1. 212. Wernich uppger, osannolikt och obestyrkt, att han befordrats till öfverstelieutnant

[3]) Theatr. Europ. — Wernich 1. 215.

förmått konungen inställa bombardementet [1]). Troligare är, att underrättelsen om den i Trawenthal afslutna freden åstadkommit en sådan verkan. Äfven tsaren blef orolig, sedan han (i Oktober) genom Patkul erhållit underrättelse, att Karl XII med svenska hären afseglat från Skåne [2]).

Slaget vid Narva, som omintetgjorde den mellan de förbundne aftalade fälttågsplanen, synes mer hafva modfält konung August än tsaren. På mötet i Birsen (Febr. 1701) var det just den senare, som kraftigast yrkade på krigets fortsättning. August var här åtföljd af Pflugk, Witzthum och Bose; äfven Patkul var med och skall efter bästa förmåga hafva sökt fasthålla konungen vid förbundet med Ryssland. Här sammanträffade han först med den ryske kansleren Golovin, hvilken var Peter följaktig och i den följande tiden skulle komma att i stor utsträckning begagna sig af Patkuls tjenster. I Birsen arbetade tsaren ifrigt på att draga polska republiken in i förbundet mot Sverige; isynnerhet sökte han för detta syfte vinna den polske underkansleren Szuka. Äfven härutinnan gafs ett uppslag till Patkuls följande verksamhet [3]).

Vid konung Augusts hof hade Patkul att motarbeta ett fredsparti, i spetsen för hvilket stod ingen mindre än premierministern Beuchling. På dennes störtande arbetade franska sändebudet du Heron jemte Bose, Pflug och Furstenberg, hvilken senare blef hans efterträdare: till dem slöt sig ock efter bästa förmåga Patkul. Dennes egen inflytelse var emellertid i aftagande; misslyckandet af hans anslag och upptäckten af hans förespeglingars tomhet torde dertill väsendtligt hafva bidragit; hans rastlösa intrigmakeri måste ock efter hand hafva skaffat honom allt flere ovänner. De från några håll meddelade antydningarne om hans mindre goda förhållande till några af konungens gunstlingar, isynnerhet Flemming, bära på sitt sätt vitne derom. Också har Patkul under året 1701 haft större ledighet, än han annars var i stånd att unna sig. Från svensk sida hade man uppfriskat minnet af, att han var en »lifdömd öfverlöpare», och en sådan benämning, brukad af hans i antal tilltagande ovänner, gjorde honom men. Han fann derför tiden vara inne att söka ådagalägga orättmätigheten af den öfver honom fälda dödsdomen och befogenheten af hans inträde i Sveriges fienders tjenst. Så utkom hans »Grundliche, jedoch bescheidene Deduction» [4]), en diger samling af aktstycken, i hvilken

[1]) Echo § 29.

[2]) Bergmann, Peter der Grosse II. p. 19.

[3]) Wernich I. p. 233.

[4]) Patkuls Deduction uppbrändes i Stockholm af bödeln den 18 Dec. 1701, hvarefter utgafs ett tryckt tillkännagifvande derom på svenska »Rättmätigh. näpfst» etc.), på tyska (Rechtm. Ahndung) och latin (justa animadversio). Patkul lät på torget i Moskva (i April 1702) likaledes uppbränna denna skrift samt utgaf till svar derpå en kort »retorsion».

väl egentligen titelbladet och företalet voro ämnade att »leda opinionen». Lifländska ridderskapets och magistratens skrifvelser gingo honom äfven hårdt till sinnes och torde gjort mycket till för att förringa hans anseende; isynnerhet var Dahlberg såsom upphofvet till dem föremål för hans förbittring. Mot de beskyllningar, som från svensk sida slungades honom i ansigtet, riktade han en stridsskrift kallad Echo oder grundliche Beantwortung etc. på hvilken han under året 1701 arbetade; den utkom dock först det följande året. Mot Dahlberg utgjuter han här sin vrede i tillmälen, som han menade vara nedsättande. »Denne calumniant och äretjuf», skrifver han, »må veta, att det icke är obekant, hurusom han i sin genealogi icke behöfver taga många steg tillbaka, utan att stupa öfver en massiv, odisputabel svensk bonde». Odisputabelt var imellertid, att den gamle Dahlberg, huru det än måtte förhålla sig med hans adliga fullblod, i grund tillintetgjort Patkuls plan att tillställa inre söndring i Lifland, ja till och med försöket att genom förespeglandet af en dylik söndring uppvigla.

I Dünaslaget har Patkul efter all sannolikhet icke varit tillstädes; i alla händelser har han der icke fört något befäl [1]). Att han anfört saxarnes ena flygel, är ett misstag, hvilket, upprepadt och eftersagdt af flere historieskrifvare, grundar sig på ett tryckfel i ett aftryck efter originalberättelsen: han har derigenom åter blifvit förvexlad med Paijkull, som var den verklige befälhafvaren. Patkul uppehöll sig vid den tiden sannolikt i Tyskland, sysselsatt med utgifvandet af sin deduction och utarbetandet af sitt Echo. Enligt en uppgift, har han redan före Dünaslaget öfvergått i rysk tjenst [2]); vanligen uppgifves emellertid, att det skett kort efter det samma.

Patkul i rysk tjenst.

Kort efter Dünaslaget var Patkul verksam i tsar Peters tjenst [3]). Sin geheimerådstitel och sin värdighet af generalmajor

[1]) Originalberättelsen (Kurzer Bericht von der siegrechen Action, womit der Höchste» etc.) har det riktiga namnet Paykul. I Livonica fasc. VIII p. 10 står genom tryckfel Patkul. Adlerfeld har äfven upptagit berättelsen med tryckfelet. Efter honom har Fassmann och Gadebusch (Lifl. Bibl. II. 329) upprepat samma misstag. Gadebusch har dock sedan ändrat det i Liefl. Jahrb. VII. s. 12 uppgifvit det riktiga namnet Paykul. Icke desto mindre har Fryxell (möjl. efter Limiers och Voltaire) upprepat misstaget. Den för sin tids historia trovärdige, men föga uppmärksammade Kelch har dock, efter originalberättelsen, utsatt den saxiske befälhafvarens riktiga och fullständiga namn; Otto Arnold Paykul. Nordberg har ej heller låtit missleda sig af tryckfelet.

[2]) Anecd. concerning the famous Patkul. (I inledn. till den engelska öfvers. af Hagens relation).

[3]) I försäkringsbrefvet åt Patkul af den $\frac{6}{17}$ Juli 1703 säger sig tsaren hafva »för två år sedan hafva låtit efterskrifva och i sin tjenst engagera Pat-

fick han från början behålla. I början af April 1702 var han i Moskva. Här mottog han det vigtiga uppdraget att vara generalkrigskommissarie för ryska hären.

På krigsskådeplatsen vid svenska gränsen var då ännu allt lugnt. Men i det inre af det stora riket pågick ett ofantligt organisationsarbete i syfte att med bättre ordnade stridskrafter öppna nästa fälttåg. Den 16 April utgaf tsaren en förordning [1]. hvari han gaf till känna, hurusom hans förnämsta omsorg vore att upprätta en ny krigshär; han ville derför antyda alla främmande officerare, som önskade inträda i hans tjenst, att de skulle snarast möjligt anmäla sig hos hans öfverkrigskommissarie Patkul, hvilken han till den ändan ville befullmäktiga till Tyskland. Om de, försedde med dennes intyg, inträffade vid ryska gränsen, så skulle ståthållarne af Kijew och Pleskov förse dem med anspann och säkerhetsbref till Moskva; i rättsligt hänseende skulle de komma att lyda under ett särskildt upprättadt stort krigsråd samt egde att, när de så önskade, lemna ryska krigstjensten.

I detta och andra uppdrag afreste Patkul ofördröjligen till Polen och Tyskland. I Polen uppsökte han konung August, hvilken han träffade vid Clissow. Här fick han med egna ögon bevittna svenskarnes seger och skulle hafva blifvit af dem tillfångatagen, om det ej lyckats konung Augusts lifknekt, att draga honom upp ur moraset, deri han fastnat [2]. Det berättas, att man några timmar efter slaget sett honom flyktande och barhufvad irra omkring i de närbelägna skogarne.

I Polen, der Patkul ett par månader uppehöll sig, var han icke overksam. Han intrigerade för att förmå republiken till att söka förbund med Preussen och Ryssland [3]. För att bereda insteg åt det ryska inflytandet sökte han underhålla oenigheten mellan August och Radzjejowsky, på det man sedan skulle genom tsarens bemedling få dem försonade [4]. På riksdagen i Sandomir (Aug. 1702) var han i den ryske ambassadörens ställe tillstädes och skall genom bestickning hafva öfvat betydligt inflytande på förhandlingarne. I ett af sina bref till tsaren skryter han öfver att han med en jemförelsevis liten penningesumma vunnit ett sådant resultat. Ännu i medlet af Septem-

kul. hvarpå denne ock hörsamt och villigt instält sig samt låtit sig i tjenst använda», hvilket senare egt rum från Jan. 1702.

[1]) Läses uti Livonica fasc. XI p. 1—9.

[2]) Kelch l. c. p. 304. Den oriktiga berättelsen att Patkul anfört ryssarne i striderna mot Schlippenbach, särskildt vid Hummelshof förekommer först hos Fassmann (i Gespr. im. R. d. Todten) och dertill med det felaktiga årtalet 1703. Gadebusch (Lifl. Bibl. II. 329 o. 328) upprepar uppgiften, äfven med det felaktiga årtalet, dock utan att citera Fassmann. I Lifl. Jahrb. VII. 196 rättar han den dock och kallar den »ein grosser Irrthum».

[3]) Berichte III.

[4]) Berichte V.

ber var han qvar i Polen. Den 18 Sept. skrifver Przebendovsky till skattmästaren Raphaël Leczinsky [1]: »Kosaker, tatarer och moskoviter se vi ännu icke i Polen, men väl den, hvilken under det sköna namnet af vår vän och gäst indragit denna götasvärm (svenska hären). Om herr Patkul vet jag blott så mycket, att han, flyktig och af lifländska adeln afsänd, har sökt skydd hos konungen».

Möjligen redan i slutet af September torde Patkul hafva afrest till Tyskland. Han trädde här i förbindelse med waldeckska hofrådet Huyssen, hvilken af honom förmåddes träda i tsarens tjenst och der utvecklade stor verksamhet. Denne, hvilken flitigt brefvexlade med Patkul, var behjelplig med att taga främmande ingeniörer, manufakturister, gevärssmeder och handtverkare i tsarens tjenst samt förmå utländska lärde att dedicera sina arbeten till tsaren. I sådana ärenden besökte Huyssen Berlin, Leipzig, Prag och Varsjav [2].

Åtföljd af Huyssen, anlände Patkul till Wien, der han uppehöll sig under de sista månaderna af året 1702. Redan den 16 Jan. hade tsaren med kejserliga hofvet afslutit ett mot turkarne riktadt försvarsförbund, hvilket han önskade förvandla i en närmare allians; Patkul fann imellertid föga benägenhet och sköt skulden dertill på den föregående ryska beskickningens »ovanliga art att negotiera» [3]. För konung August fann han äfven föga sympatier. Då han erinrade om dennes beträngda läge och behof af hjelp, svarade furst Kaunitz: »Ei, so lasset ihn in des Teufels Namen fallen, so wissen wir alle einmal, woran wir sind» [4]. Han hade äfven i enskildt uppdrag af tsaren att underhandla om en förmälning mellan tsarevitsj och en österrikisk erkehertiginna samt af furst Golovin att åt denne söka utverka diplom som tysk riksgrefve. Under denna sin vistelse i Wien förmådde han äfven den utmärkte härföraren Ogilvie att inträda i rysk tjenst.

Sannolikt var det under vistelsen i Wien, som Patkul från Sverige erhöll ett anbud till försoning och afvisade det. Oroad af underrättelsen om ryssarnes växande framgång i Lifland och sjelf fördjupad i det inre af Polen, önskade Karl allvarligt lugn från den ryska sidan och tillät derföre, eller åtminstone motsatte sig icke, en åtgärd, som för hans stolta sinne måste hafva känts ytterst påkostande. Prins Jakob Sobiesky, som uppehöll sig i Breslau, var här mellanhand. Han lät sin biktfader Kilten skrifva till Patkul ett bref [5], innehållande: att ko-

[1] Zaluski Epist. fam. III. Hist. de Jablonowsky III. p. 137.
[2] Büsching Magaz. X. — Wernich I. p. 293.
[3] Berichte IX.
[4] Patkuls Bedenken af 8 Mars 1705 § 3.
[5] Zaluski Epist. fam. III. p. 289. Heubel. Nordb. I. p. 380. Gadebusch Liefl. Bibl. II. 329.

nungen af Sverige förnummit, hurusom Patkul ej vore väl till freds med konung August och således ej obenägen att söndra sig från denne; konungen hade derföre uppdragit åt prinsen att till Patkul hemställa, huruvida denne kunde förmås använda sitt inflytande i den riktning, att separatfred blefve sluten mellan konungen och tsaren eller åtminstone tsaren förmåddes att icke öfva några fiendtligheter mot Lifland; vidare skulle, eftersom det icke blifvit något af med den föreslagna förmälningen mellan tsarevitsj och den österrikiska erkehertiginnan, Patkul föreslå för tsaren prins Jakobs dotter såsom gemål åt prinsen; konungen af Sverige lofvade att i sådant fall fullständigt benåda Patkul samt upphäfva den öfver denne fälda domen; i händelse Patkul sedan ej ville förblifva i rysk tjenst lofvade prinsen att skaffa honom anställning antingen hos kejsaren eller vid svenska enkedrottningens lifgeding (hennes domäner i Lifland). Att Patkul vid den skiljoväg, der han stod, bestämde sig för den riktning, i hvilken hämndlystnadens ande vinkade, blef snart klart: genast vid sin återkomst från Wien meddelade han brefvets innehåll för konung August [1]) och då han återvände till Ryssland, mottog han der ett uppdrag som gick ut på att förvandla kriget till en strid på lif och död. Han kände således väl, att han för sig stängt vägen till försoning [2]).

Kort efter Nöteborgs eröfring kallades Patkul af tsaren åter till Ryssland; han anträdde resan i Januari 1703. Under färden genom Polen mottog han af fältherren Sieniawski, hvilken stod i lägret vid Daschkov mot de upproriska kosakerna, det uppdraget att begifva sig till Paley och söka förmå denne till återlemnande af Bielazerkva; Patkuls bemödanden voro här fruktlösa. Paley vägrade, då han ej till något sådant fått befallning af Mazepa. Patkul begaf sig då till Baturin, der han underhandlade med Mazepa, äfven här utan resultat. Den senares aktning förlorade han alldeles, då han efter en tid sände honom i present ett kors, besatt med oäkta ädelstenar [3]).

Efter ett nytt helt kort besök hos Paley begaf sig Patkul öfver Kijew till Moskva, der tsaren höll ett segerintåg med anledning af eröfringen af Nöteborg, hvilket hädanefter skulle heta Schlüsselburg. Segerglädjen stördes imellertid genom den hit först nu ankomna underrättelsen om det mellan Sverige och Preussen (den 29 Juli 1702) ingångna hemliga förbundet. I första förbittringen ville tsaren fängsla det preussiska sände-

[1]) Wernich I. p. 292 (cit. Berdemann).

[2]) I Bericht. XI uttalar Patkul sin fruktan för svenskarnes förbittring »derför att jag enligt de till mig förlidet år gjorda propositionerna att förskaffa dem en partikularfred och abandonnera konungen af Polen icke så arbetat som de af mig begärt».

[3]) Wernich I. p. 310.

budet Kaiserling, men Patkul skall hafva förmått honom afstå derifrån [1]).

I Schlüsselburg, der Patkul sedan under årets första månader uppehöll sig, uppsatte han en till kansleren Golovin ställd skriftlig redogörelse öfver utförandet af sina uppdrag; sjelf gjorde tsaren der ofta besök. Nu inträffade (i Mars) eröfringen af Cantzi. Tsaren öfverlade då i krigsråd, huruvida det vore bättre att befästa denna ort eller söka en annan plats, mer lämplig för en fästning. Man beslöt sig för det senare alternativet och fann en sådan plats på ön Retusaari, hvarest, den 16 Maj, grundstenen lades till en fästning, som fick namnet Petersburg. I hvad mon Patkul medverkat vid grundläggningen af den blifvande ryska hufvudstaden, är okändt; i egenskap af generalkrigskommissarie och dessutom gifvande sig ut för att ega insigter i befästningsväsendet, kan han svårligen dervid hafva varit alldeles overksam.

I Mars redogjorde Patkul inför tsaren för sin verksamhet under den föregående resan utrikes och afgaf den 14 Juni skriftligen [2]) förslag till upprättande af nya förbund med främmande makter, isynnerhet med Preussen, som nödvändigt borde dragas från det goda förståndet med Sverige. Redan på mötet i Birsen hade tsaren låtit framlysa sin afsigt att söka vinna polska republikens inträde i det mellan honom och konung August förnyade förbund, hvars skriftliga besegling ännu återstod. Att bringa dessa planer till verkställighet blef nu Patkuls uppdrag. I ett försäkringsbref (capitulation) af den $\frac{6}{17}$ Juli 1703 [3]) befullmäktigades han som »envoyé extraordinaire» vid polska och kejserliga hofvet; han utnämndes också till verkligt geheimeråd med 2,000 rubel i lön samt erhöll äfven en militärisk post (sannolikt generalmajors) och ett regemente till fots »med dit hörande beneficier och rang enligt vår krigsétat». Å sin sida afgaf Patkul en edlig trohetsförsäkran (af $\frac{6}{16}$ Juli), deri han bland annat förband sig att »ej förtiga, utan uppenbara allt, som kunde lända till tsarens skada».

I slutet af Juli afreste Patkul från Schlüsselburg öfver Novgorod till Moskva, der han inträffade i början af Augasti. Derifrån gick hans väg öfver Smolensk och Mohilew till Varsjav, der han skulle som extra ordinarie envoyé biträda ryska ambassadören furst Dolgoruky. Som befullmäktigad politisk intrigmakare arbetade han vid sidan af denne och korresponderade i sådant värf med furst Golovin, ja med tsaren sjelf, men skulle dock samråda med Dolgoruky. Först och främst hade han i

[1]) Wernich I. p. 314.
[2]) Berichte XI (18 Sept. 1703).
[3]) Infördt i Büschings Magaz. XV (p. 300) med anteckning att det afskrifvits från ett concept, som synes hafva varit uppsatt af Patkul sjelf. Patkuls edliga trohetsförsäkran är der äfven införd.

uppdrag »att bringa det derhän, att man, kosta hvad det vill, icke släpper konung August och polska republiken ur händerna»[1]. Han hade ock sina uppdrag till kejserliga och preussiska hofven att utföra. Till slut skulle han fortfarande söka åt ryska hären anvärfva framstående utländska officerare samt erhöll äfven åtskilliga andra uppdrag af större eller mindre betydenhet.

Af den ryska diplomatien med hennes dubbelhet och intrigspel är Patkul den förste representanten. Den trohetsed, som han förr en gång svurit konung August, gälde ej numera, och som representant för en vänskaplig makt stod han ingalunda i allt på dennes bästa. Redan före sin ankomst till Varsjav anmärkte han i en af sina skrifvelser[2], att Dolgoruky »bort använda alla ministerknep för att förhindra försoningen mellan konungen och kardinal primas eller åtminstone ställa så till, att reconciliationen skedde genom förmedling af tsaren» samt föreslog, att tsaren skulle åtaga sig medlareskapet i allmänhet mellan konungen och de missnöjde i Polen, dock så, att misshälligheterna ej skulle helt och hållet biläggas »på det konungen må bli nödsakad att hänga fast vid tsaren och republiken deremot få orsak till fruktan, så mycket mer, som anledning vore att befara sträfvanden till en partikularfred mellan Sverige och Polen». Han antyder ock, hurusom tsaren borde söka att på ett bättre sätt än förut med penningar vinna anhängare bland de polske stormännen.

I början fruktade Patkul, antagligen icke utan skäl, att han skulle röna motvilja hos konung August. Om denna farhoga hade någon grund, så var August alltför skicklig skådespelare för att icke, då det rörde en person, af hvilken han numera hade så mycket både att hoppas och att frukta, kunna aflägsna den. I skrifvelse från Dolgoruky underrättades Patkul, att konungen uttalat sin belåtenhet öfver den åt honom uppdragna beskickningen. Straxt efter hans ankomst lät August genom Fürstenberg framföra sin försäkran om all kongl. nåd och protektion samt löfte om nödiga omsorger för envoyéens personliga säkerhet. Redan samma afton måste han, ännu i reskläder, incognito göra konungen ett besök och fick följande dagen i offentlig audiens aflemna sitt creditiv. Konungen uttalade sig med stor ovilja öfver Beuchling, hvilken han (i April) låtit inspärra på Königstein[3] och sköt på denne skulden för all föregående opålitlighet i förhållande till tsaren.

Om polackarne hade konungen icke något godt att berätta för Patkul. Han sade sig bland dem icke ega någon enda verkligt tillgifven anhängare, om än en och annan torde så

[1] Golovins skrifvelse af 30 Aug. 1703. Berichte XIII. Bil. A.
[2] Berichte V.
[3] Lettres hist. XXIII Maj 1703 (p. 481).

ställa sig; sjelf fann han också snart det samma om deras tänkesätt mot tsaren. Hos Polens stormän och folk rådde i allmänhet längtan efter fred med Sverige och en stark motvilja mot Ryssland. Patkul, som kom för att draga kriget och det ryska inflytandet öfver landet, visste derför, att han sågs med bitter ovilja. Alltid rädd om sin egen säkerhet, uppehöll han sig uti Varsjav i djupaste incognito. I början närmade han sig endast till Lubomirsky, hvilken kände hans undangömda vistelseort och hemlighöll den [1]). Under sådana förhållanden kunde han svårligen, åtminstone till en början och innan hans guld kunnat öfva sin allmakt, öfva någon betydande inflytelse på den polska republikens invecklade förhållanden eller ens om dem vinna fullt tillförlitlig kännedom.

Sträfvandet att indraga polska republiken i förbund med tsaren tycktes emellertid genast i början krönas med framgång. I skrifvelse af den 18 Sept. (Bericht. XI) omtalar Patkul, att konungen på hans anhållan öfverlagt i riksrådet om ingående af förbindelser med utländska makter. Trots häftigt motstånd af kardinalen och underkansleren Szuka, hvilka yrkat, att man endast skulle söka Preussens vänskap, hade konungen genomdrifvit, att man skulle upprätta ett mot Sverige riktadt förbund med tsaren samt konungarne af Preussen och Danmark. Det var just den plan, på hvilken Patkul i åratal arbetat och för hvars förverkligande han nu med passionerad ifver satte alla krafter i rörelse. Kardinalen och hans anhängare hade, skrifver han till tsaren, genom detta beslut »blifvit så perplexa, att man väl kunnat märka det på dem». De polska fredsvännerna voro emellertid ej så lätta att afvisa, och deras inflytelse växte i bredd med de svenska vapnens framgång: storskattmästaren Przebendovsky sade konungen rakt i ansigtet, att denne »kort och godt måste besluta sig till fred med Sverige och ej inbilla sig, att dess makt kunde af honom brytas».

Imellertid underhandlades om förnyelsen af förbundet mellan de båda suveränerna och vilkoren derför. August, som främst behöfde penningar, yrkade att erhålla 300,000 rubel i subsidier, men tsaren som sjelf ej egde mynt i öfverflöd, ville ej medgifva mer än 200,000 och befalde derför Patkul att söka få denna fråga uppskjuten till ett personligt möte mellan de båda herskarne. Under tiden arbetade de mot Frankrike allierade makterna på att förmå konungen till fred med Sverige samt erbjödo honom vida större subsidier, om han ville låta sina trupper öfvergå i deras tjenst. Isynnerhet var kejsaren genom sitt sändebud grefve Straatmann enträgen med propositioner, att saxiska hären måtte öfverlåtas till användning i

[1]) Xav. Liske. Öfvers. af polska litteraturen med särsk. afs. på Sv. hist. (Hist. Bibl. 1877).

Ungern; England och Holland föreslogo, att konungen skulle i deras tjenst öfverlåta sitt i Thorn förlagda infanteri samt lofvade att i sådant fall utverka fred med konungen af Sverige och utbetala det skadestånd, som denne komme att utkräfva. »Under tiden», skref Patkul[1]), »söker jag af alla krafter förhindra sådant, och inom några dagar skola vi se, hvem af oss skall spela mästare». Tsaren gaf till slut efter i fråga om de 300,000 rubel, men härvid låg ett bakhåll i beredskap. August skulle nämligen förbindas att hålla 24,000 man väl utrustade trupper i fält; Patkul visade tsaren, att man i nödfall kunde begagna detta vilkor som ett medel att lista sig ifrån subsidielöftets uppfyllande, enär konungen icke vore i stånd att uppsätta fullt dugliga trupper[2]).

Försöken att locka Preussen och Danmark till inträde i förbundet började också inom kort. Med preussiske ministern hade Patkul en »hemlig och förtrolig konferens»; denne försäkrade honom då om sin herres uppriktiga vänskap för tsaren och konung August, »men kunde icke förneka (skref Patkul) att hans herre spelar under täcke med svenskarne»[3]). Något större blef framgången hos danska hofvet, som, trots Trawenthalerfördraget, fortfarande underhöll intima förbindelser med Sveriges fiender. Danska agenter, sådana som Meuschen, Heins och Moreau smögo omkring i Polen, hemligt underhandlande med konungen och stormännen. Genast efter sin ankomst till Varsjav satte sig Patkul i förbindelse med Meuschen och vexlade med denne förtroliga biljetter; det ser ut, som om det cyniska draget i de båda diplomaternas karakterer genast från början närmat dem till hvar andra. Genom Patkul anhöll August, att tsaren måtte för den i Moskva anstälde danske envoyéen Heins förklara, att, om Danmark undandroge konungen af Polen all hjelp, tsaren skulle anse sådant som en förnärmelse mot sig sjelf[4]). I ett bref af senare datum begär han[5]) att få veta, huru långt underhandlingen framskridit »på det man här må kunna rätta sig derefter och icke af ovetenhet företaga något contrårt».

Den $\frac{1}{12}$ Oktober afslöts den förnyade alliansen mellan konung August och tsaren. Derigenom vans hvad tsaren åsyftat och Patkul länge efterstråfvat: att August bands vid Rysslands politik och att Polen öppnades för de ryska hårarne. August förband sig att ej med Sverige afsluta någon separatfred samt erhöll försäkran om 12,000 man ryska hjelptrupper, hvilka

[1]) Berichte XIII 12 Okt.
[2]) Denna utväg anlitades ock en gång. Lettres hist. LXXIX, Febr. 1706 (p. 140).
[3]) Berichte XI.
[4]) Berichte XIII. 12 Okt.
[5]) Berichte XVII. 29 Nov.

skulle stå under hans öfverbefäl samt 300,000 rubel i subsidier. Detta fördrag hade blifvit ingånget, så att säga, bakom polska republikens rygg. Väl kännande den ovilja det i Polen måste uppväcka, drog man sig för att gifva offentlighet åt det samma i dess rätta ordalydelse. Patkul, hvars cyniska slughet visste råd för allt, påfann ett sätt att i detta hänseende bedraga allmänheten, och hans höge suveräner gillade det. Man skulle jämte det verkliga fördragsdokumentet äfven uppsätta ett falskt (»simuleradt», såsom Patkul uttryckte sig). I detta senare, hvilket bland allmänheten fick utspridas, nämndes ingenting om anfallsförbund, subsidierna framställdes som ett penningelån och hjelptrupperna som en kort och tillfällig öfverlåtelse af trupper. Konungen och Patkul dröjde efter fördragets afslutande icke länge i Varsjav, utan drogo söderut till Galizien, der de under årets båda sista månader uppehöllo sig i den lilla staden Javorof.

Men medan de förbundne furstarne uppsatte härar på papperet, tillintetgjorde Karl XII dem, som mot honom stodo uppstälda i fält. Saxiska rytteriet var redan förstördt vid Pultusk; den 14 Oktober föll Thorn i svenskarnes händer och med detta återstoden af det saxiska fotfolket. Skakad i sina innersta grundvalar, tycktes den byggnad, som man ämnat uppföra, redan vara fallfärdig. August såg sina finansiella hjelpkällor uttömda, och de utlofvade ryska subsidierna voro, helst i *hans* hand, som en droppe i sjön. Lyssnande till de allierades, synnerligen kejsarens, föreställningar, dolde han ingalunda, sedan ur hans sangviniska sinne förhoppningarnes flyktiga berusning dunstat bort, att han var trött och utledsen på denna ärelösa strid. Redan såg sig Patkul om efter en hållhake på honom, hvarför han rådde tsaren, att de utlofvade subsidierna, hvilka till nyåret 1704 borde utbetalas, skulle stå under ryske ministerns kontroll, på det han må hafva akt på hvarthän de destineras såsom ock flitigt observera, om konjunkturerna changera och om det i sådant fall vore rådligt att utbetala penningarne eller hålla dem inne». Samma råd upprepar han, väl anländ till Javorof, i en skrifvelse till furst Galitzin [1]). »Så som man här bedömer konjunkturerna», skref han, »och så som de ändra sig, måste man äfven ändra sina mesyrer, så att man esomoftast i dag icke mer kan göra hvad man i går höll för rådligt».

Så påkostande det än måtte hafva varit, visade August, åtminstone skenbart, förtrolighet mot Patkul, äfven om han ej alltid kunde lägga band på sin otålighet vid dennes föreställningar mot rådande slöseri och oefterrättlighet. Han biföll med foglighet dennes förslag att inrätta en gemensam krigskassa, hvilken skulle upptaga så väl de ryska subsidierna som

[1]) Berichte XIII. Varsjav 12 Okt. XV. Javorof 5 Nov.

de medel, hvilka konungen kunde till krigföringen anslå, samt låta dem förvaltas af en rysk och en saxisk fullmäktig. Han uppdrog till och med åt Patkul att ställa krigsdepartementets stat på bättre fot samt gillade, i samråd med Bose, det af denne uppgjorda förslaget. Patkul förehade äfven, berättar han, »ett project till en förbättrad formula regiminis i Saxen, desslikes ock till ett väl inrättadt ministerio». Möjligen har han således redan vid denna tid börjat intrigera för att aflägsna konungens dåvarande saxiske rådgifvare, hvilka arbetade för fred med Sverige.

Trots alla förespeglingar lyckades det ej att vinna Radzjejovsky eller förmå polska republiken i hennes helhet till deltagande i det återupprättade förbundet. Patkul var dock ej den man, som släppte sitt tag. »Emedan det», skref han, »visat sig omöjligt att på en gång bringa republiken i godt förstånd med E. M:t, så har jag aktat rådligt arbeta derhän, att vi måtte kunna draga republiken *styckevis* in i E. M:ts intresse». Det hade till en början lyckats förmå litthauerna att sjelfve anhålla om att blifva upptagne i förbundet med konung August och tsaren; fördrag i sådant syfte uppsattes också. Patkul framhåller den dubbla fördel, som derigenom vanns, nämligen att republiken genom tilltagande söndring gjordes oförmögen att företaga något mot tsaren samt att man fick förevändning till att införa ryska trupper i Polen. Han hade, ehuru förgäfves, sökt bringa Lubomirskys och Potockis kämpande faktioner till förlikning, »och är det nu», skref han, »min sträfvan blott att vinna dem en och en i sender samt så disponera dem, att de i sina inhemskt polska intriger må bitas så mycket de vilja, blott de icke stå i vägen för E. M:ts intresse och hufvudändamålet. Han råder för öfrigt »att icke vänta sig mycken hjelp af polackarne, utan blott så förbinda dem, att man skulle kunna genom att i andras inbillning pråla med deras allians gifva detta krig ett favorabelt och i yttre måtto hederligt sken samt oförmärkt sätta polackarne ur stånd att återvinna en kraft, hvilken sannerligen vore farlig för E. M:t och för konungen sjelf [1]).

Huru liten utsigt det än fans att kunna störa det goda förhållandet mellan Sverige och Preussen, arbetade dock Patkul fortfarande med seg efterhängsenhet derpå. »Man måste», skref han [2]), »hämma dessa båda rikens förtrolighet och på allt sätt strö ut misstroende mellan dem; desslikes måste man, om det en gång kommer till traktater, söka profitera, om än icke af Preussens reela assistence dock af dess bona officia». Han rådde tsaren att med konungen af Preussen upprätta »en efter

[1]) Ber. XVII. Javorof 29 November.
[2]) Ber. XVI. Jovorof 20 November.

nuvarande konjunkturer accommoderad hemlig traktat, hvarigenom man åtminstone kunde sluta sig till, huru långt det goda förhållandet till Sverige torde sträcka sig och hvad derunder kunde ligga förborgadt». Konung August hade i sådant syfte skickat Flemming till Berlin, men denne hade intet uträttat eller fått veta, utan »rest derifrån lika så klok, som han kom dit». Konung August uppmanade imellertid Patkul att till nyåret incognito begifva sig till Leipzig för att arbeta på ett fördrag med Preussen, hvarom polske underkansleren Szuka förut anhållit. Han gaf honom äfven en kopia af den relation, som den i Köpenhamn anstälde preussiske ministern sändt till Berlin och begärde få veta, om det vore med tsarens samtycke, som dennes minister i Köpenhamn godkänt fördraget mellan Sverige och Preussen samt af Preussens konung icke annat begärt än blott att arbeta på fred, »då vi här hade uppgjort helt andra projekter». Närmare slutet af året uppkom från svensk sida något missförstånd med Preussen angående städerna Elbing och Danzig. Den sluge Patkul dröjde ej att begagna sig deraf. Konung August hade uppfångat några svenska bref, i hvilka, med anledning af denna tvist yttrades, att den preussiska vänskapen ej vore att sätta mycken lit till; Patkul lät genast meddela detta till preussiska hofvet med bifogad varning att icke sätta tro till Sveriges vänskap.

I sina stämplingar att utbreda krigslågan öfver norden mötte Patkul ett starkt motstånd af de mot Frankrike allierade makterna, hvilka lika ifrigt bemödade sig att släcka henne. England och Holland sågo med sneda blickar den ryska maktens framträngande till Östersjön. Dessutom sökte de allierade förhindra, att Frankrike genom fortvaron af kriget i norden finge luft och påräknade stridskrafter droges från deras egna härar. De voro derför, skref Patkul, »spinnefeind» på honom för det mellan konung August och tsaren upprättade fördraget. Fortfarande vände de sig till August med uppmaningar om afslutande af separatfred med Sverige. »Imellertid har jag», skref Patkul, »klarligen visat för konungen, att afsigten blott vore att desarmera honom, draga honom, från förtroligheten med E. M:t och slutligen, om ej rent af stöta honom från tronen, åtminstone föreskrifva honom sådana lagar, att han ej blefve mer än förste vojvoden i Polen och ej mera kunde få möjlighet att hädanefter göra någon figur i verlden». Med dylika argument, som voro så väl beräknade att slå an på Augusts mest känsliga strängar, förfelade han icke att på denne rätt ofta göra önskadt intryck. Imellertid var konung August under de sista dagarne af vistelsen vid Javorof vid rätt dåligt lynne. Han hade låtit förmå sig att göra Karl XII fredsanbud, ja till och med, säges det, erbjudit sig att utlemna Patkul; men svenske konungen hade afvisat dem samt tillkännagaf i skrif-

velse till Polens stormän sitt fasta beslut att afsätta August och uppsätta prins Jakob Sobiesky på Polens tron. I en uti chiffer affattad skrifvelse [1]) säger han sig »ej kunna råda tsaren att förlita sig på konungen af Polen» samt tillägger: »Ej heller vill konungen af Polen gifva mig någon förhoppning; och sker det icke, så drager jag mig bort från allt sammans. Han uppmanar, betydelsefullt nog, tsaren »säkert tro, att Patkul icke skall låta muta sig och bedraga tsaren, skulle äfven konungen af Polen blifva hans dödsfiende».

I denna brydsamma belägenhet fortfor imellertid Patkul med sina bemödanden att »styckevis» draga polska republiken in i tsarens intresse. Innan han afreste från Javorof, lemnade han till tsaren en uppgift på de summor, som erfordrades för sådant ändamål. Fältherren Lubomirsky och skattmästaren Przebendowsky borde erhålla hvardera 5,000, deras »dependenter» tillsammans 10,000 dukater. De vore i sådant fall villiga att gå öfver på tsarens och konung Augusts sida.

I början af år 1704 ledsagade Patkul konung August öfver Krakau till Dresden, der han qvarstannade äfven efter dennes afresa. I början var han sysselsatt med bearbetningar för det önskade fördraget med Preussen och använde dervid isynnerhet danska ombud som mellanlöpare [2]). Som utomordentligt danskt sändebud anlände vid denna tid till Polen herr v. Jessen, hvilken, såsom Patkul underrättades, »medförde fördelaktiga resolutioner från sin herre». Båda sammanträffade på en förut aftalad plats 3 mil från Dresden. Jessen befans då innehafva fullmakt att med August afsluta ett förbund mot Sverige, samt underrättade om, att Danmark till våren vore sinnadt bryta löst. Han uppgaf, att man dertill utverkat samtycke af Holland, hvilket dessutom skulle med en eskader af 20 skepp understödja företaget. Detta löfte, som »genom Danmarks hemliga bearbetningar och oförtrutna flit» blifvit utverkadt, finge imellertid ännu ej lemnas åt offentligheten. Den danske underhandlaren kräfde ock som nödvändigt vilkor, att tsaren gåfve ett tillskott i penningar; annars kunde ingenting blifva af med företaget [3]). I Berlin arbetade samtidigt danske ministern v. Ahlefeld på att förmå preussiska hofvet till brytning med Sverige, framställande den fara, som från detta rike hotade. Konung Fredrik svarade derpå, att han väl behjertade faran, hvilken aldrig varit så stor som nu och derför vållat honom många sömnlösa nätter; han skulle framdeles genom grefve v. Wartenberg närmare förklara sin mening. Den utlofvade förklaringen blef slutligen, att »konungen ännu ansåg det allt för

[1]) Berichte XVIII Javorof 20 Dec.
[2]) Ber. XX Dresden 25 Jan. 1704.
[3]) Ber. XXI 2 Febr.

vådligt att i handling företaga något mot Sverige; dock vore man villig att vid lägligt tillfälle, då hasarden ej blefve så stor som nu, efter bästa förmåga contribuera [1]). Ahlefeld föreslog, att tsaren skulle till konungen af Preussen lemna en penningsumma för utrustning af krigsfolk och anhöll, att man derom måtte meddela sig med Patkul.

För att påskynda de nu, som det tycktes, lofvande underhandlingarne med Preussen, afreste Patkul (13 febr.) incognito till Berlin med uppdrag både af konung August och af tsaren, för att förmå preussiske konungen till ett förbund, i hvilket äfven Danmark skulle deltaga, eller åtminstone »binda hans händer, så att han icke kunde göra något ondt». Han vände sig här till ministrarne, hvilkas bevågenhet köptes för reda penningar: så skulle Wartenberg erhålla 10,000 och Ilgen 6,000 dukater, så snart det önskade förbundet afslutits. Sjelf berättar Patkul [2]) (troligen med någon färgläggning), att det besked, som han erhållit, vore följande: Preussens konung hade städse visat sig villig till vänskap med konung August, men af denne hvarken rönt tillmötesgående eller pålitlitlighet, hvadan han afslutit förbundet med Sverige, utan att dock dermed vilja träda i vägen för tsaren, »hvars vänskap han höll för det dyrbaraste i verlden»; om blott konungen af Polen ville förfara med mera sinceritet samt besätta sin konselj med dugliga män och icke med ignoranter, så vore konungen af Preussen beredd att med honom och tsaren förena sig i krig mot Sverige; under förutsättning, att de båda till våren verkligen förenade sina arméer i Polen, vore konungen af Preussen sinnad att följa med och skulle fördenskull, under sken af deltagande i fälttåget mot Frankrike, låta värfva 10,000 man. I Berlin höll Patkul äfven rådplägningar med den danske ministern, hvilken försäkrade honom om sin herres villighet att inträda i förbundet. Då fälttåget till våren öppnats, skulle alliansen, lofvades det, skriftligen uppsättas. »Eders Excellens, torde ej onådigt upptaga», skref Patkul triumferande till Golovin, »att jag på tre dagar åvägabragt hvad Danmarks och Polens sändebud förgäfves sökt utföra under flere månader».

Sålunda syntes den stora alliansplan, för hvilken Patkul så länge intrigerat, på god väg att öfvergå till verklighet. Men den hvilade på två förutsättningar, nämligen att tsaren skulle utbetala penningar och att August till våren skulle ställa en stridbar armé i fält; och huru bräcklig denna grundval var, visste Patkul bäst sjelf. Han förestälde den danske underhandlaren, huru obilligt det var att af tsaren begära penningar,

[1]) Copia af polske residentens i Berlin relation, Berlin 16 Jan. 1704. Ber. XXI Bil. A.

[2]) Ber. XXIII Dresden den 8 Mars. Jfr Droysen, Gesch. d. Preuss. Politik IV. p. 179 samt not 316.

då Sveriges växande makt och polske konungens deraf följande undergång vore för alla grannmakterna något lika farligt. Sjelf åtog han sig att incognito göra en resa till Berlin för att »conservera konungen af Preussen vid godt humeur genom allehanda förespeglingar (Vertröstungen)». På samma gång sökte han äfven i önskad riktning inverka på tsarens beslut angående förflyttningen af krigets tyngdpunkt till Polen. »Skulle nu», skrifver han, »Danmark och Preussen ej komma att deltaga och konungen af Polen derför ej kunna maintenera sig, så torde han af förtviflan besluta sig för att lemna riket och draga sig öfver till Saxen, hvarpå ifrigt arbetas vid utländska hof och af alla saxare, hvilka icke önska något högre och i sanning alle sammans äro dödsfiender till E. M:t och E. M:ts tjenare, åtminstone icke deras uppriktiga vänner» [1].

Redan i slutet af föregående år hade August till tsaren afsändt öfverste Arnstädt för att öfverenskomma om planen för följande fälttåg. Han anhöll, att åtminstone 12,000 man skulle ofördröjligen till Polen afsändas. Tsaren var imellertid icke alldeles af samma tanke. Han var icke den man, som släppte det säkra för det osäkra eller som förfelade ett nära liggande mål för att jaga efter ett aflägset: från fullföljandet af sina eröfringar vid Östersjön, hvilka för honom voro hufvudsaken, lät han på intet sätt afleda sig; för deras skull blott sökte han nödigt upprätthålla jämnvigten mellan de stridande i Polen och med underhandlingar sysselsätta de främmande makterna. Till Augusts af Arnstädt framförda fälttågsplan ville han derför ej lyssna, utan framstälde det motförslag, att, medan tsaren till våren vände sig mot Narva, August samtidigt kunde företaga sig att — belägra Riga. Patkul sökte afstyrka förslaget om Riga i en ton, som om det vore allvarligt menadt, men framhöll dervid synpunkter, som i fullt mått kunde gälla beslutet om Narva. »Det är», skref han, »en gammal krigsmaxim och af många exempel äfven i vår tid bestyrkt, att man vid en belägring har att hoppas klen succès, om fienden med en armé kan blifva mästare på öppna fältet, isynnerhet om han kommer i ryggen på belägringshären». Han antydde äfven vigten af att hindra svenskarne från att genomdrifva det åsyftade nya konungavalet i Polen [2]. Vidare rådde han tsaren att från flottan vid Asow sända några och 20 skepp till Öresund, hvilka skulle förena sig med danska flottan; »sådant vore en härlig sak och skulle medföra oändlig nytta» [3].

För konung August gick det icke så lätt att bringa den utlofvade hären till sammans; dertill behöfdes i främsta rum-

[1] Ber. XXV Dresden 26 Mars.
[2] Ber. XXI Dresden 2 Febr.
[3] Ber. XXIII Dresden 8 Mars.

met penningar, och han var icke den man, som kunde nöja sig med småsummor. Då föregående års traktat med tsaren skulle förnyas, begärde konungen derför ej mindre än $2^1/_2$ millioner thaler i lån eller subsidier. Patkul gaf åt Bose, som framförde denna fordran, det svar, att man under sådana omständigheter omöjligen kunde skrida till förnyelse af traktaten, samt vidhöll det ursprungliga anbudet af 300,000 rubel, utöfver hvilket han förklarade, att tsaren icke på något vilkor ämnade gå. Bose hade då förklarat som konungens »kategoriska resolution», att man dermed ej kunde vara till freds och att det då vore bättre att i tid explicera sig; »liksom Gud allsmäktig icke ville anstränga någon öfver förmågan, så hoppades man ock, att tsaren ej skulle så behandla sina allierade» [1]).

Patkul hade nu af tsaren erhållit begärd särskild fullmakt att underhandla med det kejserliga hofvet. Om ett mot turkarne riktadt försvarsförbund hade förut underhandlats; Patkul hade föreslagit, att man för att inleda en ännu närmare förbindelse skulle erbjuda kejsaren en del ryska trupper till krigstjenst antingen i Ungern eller på den tyska krigsskådeplatsen [2]). Nu kom dertill ett annat ämne af mer ömtålig natur. Svenske ministern i Wien hade väckt kejserliga hofvets uppmärksamhet på det brott mot folkrätten, hvilket begåtts derigenom, att de båda prinsarne af huset Sobiesky blifvit i Schlesien på österrikiskt område genom konung Augusts föranstaltande gripne och fängslade. Patkul lofvade att efter bästa förmåga ställa kejserliga hofvet tillfreds [3]) och måtte hafva lyckats deri.

Medan Karl XII i Polen triumferande förberedde Stanislavs konungaval, höll Patkul som bäst på att med utsigter till framgång drifva till verkställighet planer, syftande åt ett fullkomligt nedbrytande af Sveriges stormaktsställning, ja väl ännu längre. Allt berodde blott på Preussens deltagande uti komplotten. Man hade då full visshet, att äfven Danmark skulle följa med, och i anledning af det missnöje, som Stanislavs tronkandidater uppväckte i Polen äfven bland Sveriges forna anhängare hoppades man, att äfven republiken skulle dragas in i det stora förbundet. Ryssland blefve då försäkradt om sina eröfringar vid Östersjön, August om Lifland, Danmark om Holstein (att ej tala om Skåne, Halland och Bleking), Preussen om Pommern. Det var ej Patkul allena, som fröjdade sig åt den planen. »Den har», skref han, »förorsakat en sådan glädje hos konungen af Preussen, att jag icke kan med högsta sanning nogsamt beskrifva den». Nämnde konung började således redan nu något låta hänföra sig af de lockande utsigterna.

---

[1]) Ber. XXV 26 Mars XXVIII. 2 Apr.
[2]) Ber. XII 29 Sept. 1703.
[3]) Ber. XXVIII.

Men vid det så antydda målet ville ej Patkul, att man skulle stanna. »Jag har», skrifver han, »fattat det concept, att, efter fulländadt dessein mot Sverige, ligan mellan Moskau, Preussen, Danmark, Saxen och Polen ändå skall ega bestånd, utgöra det tredje partiet i Europa och slutligen uppträda som generalmediatores i Europa vid den allmänna freden. Då skulle England, Holland, kejsaren från den ena sidan och Frankrike samt konungarne från den andra caressera dessa mediatores, emedan de kunna gifva utslaget åt det håll, dit de vända sig, och gerna bifalla att på Sveriges bekostnad förskaffa den ene eller andre en honorabel fred». (Ber. XXVIII).

Den verksamhet, som Patkul utvecklat för att anskaffa dugliga officerare åt tsarens härar, kröntes vid denna tid med sin mest glänsande framgång, i det den utmärkte härföraren Ogilvie, hvilken qvardröjt på grund af åtskilliga »gravamina», egentligen vållade deraf, att de af Patkul gifna löftena ej hållits, nu verkligen förmåddes (Mars 1704) att afresa till Moskva, sedan hans fordringar blifvit uppfylda. Genom Narvas eröfring visade han inom kort huru utmärkta tjenster han var i stånd att göra tsaren.

I skrifvelse af den 26 Mars (Ber. XXVI) anhöll Patkul hos furst Golovin, att denne måtte förskaffa honom fullmakt att som generallieutenant under konung August's öfverbefäl anföra de ryska hjelptrupperna i Polen. Af konung August kallades han ock till detta land för att biträda vid organisationen af de saxiska trupperna. Det dröjde imellertid ännu något, innan han ansåg sig kunna tryggt företaga denna färd.

Men just vid denna tid, då Patkul syntes lägga takresningen på sina intrigers byggnad, föll det slag, som med ens skulle kasta det på luftiga grundvalar uppförda verket öfver ända. England och Holland, som troligen just genom Danmarks misslyckade förkänningsförsök fått kunskap om de planer, som förehades, blefvo verksamma i helt annan riktning än danskarne önskat och väntat. Från svensk sida sattes också underhandlingens krafter i rörelse. Så tillkom det af sjömagterna med Sverige afslutna neutralitetsförbund (i April) hvarigenom de förbundo sig att uppträda mot hvarje *ny* fiende till detta land. Danmark skrämdes genast häraf och sökte draga sig tillbaka. Patkul, som alltid i sina bref till tsaren framhållit de båda sjömakternas stora betydelse, måste också strax från början hafva känt tyngden af detta slag, men han försökte imellertid att parera eller undvika det. Ännu hade ej de allierade vunnit egentlig öfvervigt i striden mot Frankrike, och denna omständighet gjorde dem ännu mindre fruktansvärda. Till danske ministern Reventlow skref han derför (13 April) [1]): »Jag kan

[1]) Bil. till Ber. XXVIII.

icke tro, att Danmark för närvarande vill tänka på Sveriges bestånd eller skona det. Det tyckes mig snarare, att hans m:t konungen af Danmark icke skall finna, så länge jorden står, något mera gynnsamt tillfälle att ruinera denne sin fiende än på en tid, då hela Europa är i krigslåga och denne fiende genom sin envishet och sitt egensinne sjelf påskyndar sitt förderf, då äfven de, som vilja honom väl, icke kunna hindra hans fall och då tillfället att fullborda det är så lockande, som man aldrig mer skall finna det». Han erinrar till slut om det löfte, som danske konungen gifvit strax efter freden i Trawenthal, att han så snart blott kriget brutit ut mellan sjömakterna och Frankrike skulle åter förena sig med sina förra allierade; nu yrkades på detta löftes uppfyllande. Danmark höll sig imellertid ännu fortfarande stilla. Äfven Preussens nytända lust att bryta med Sverige började svalna af.

Af konung August åter kallad till Polen, praktiserade sig Patkul på smygvägar dit och anlände till lägret i Sandomir den 7 Maj. Samma dag uppsattes i tsarens kabinett den skrifvelse, hvarigenom han enligt sin önskan utnämndes till befälhafvare för de ryska hjelptrupperna. Då han begärde utnämningen hyste han säkerligen det hopp att med svärdet befästa segrar, som han med pennan vunnit; nu hade detta hopp redan fått en hård stöt.

I Sandomir hjelpte Patkul till, i hvad på honom ankom, för att vid Augusts tjenst bibehålla den utmärkte strategen Schulenburg, hvilken anfört en saxisk hjelpkontingent till kejserliga hären, men sedan råkat i något missförstånd med August och derför ämnade öfvergå från dennes tjenst i kejsarens. Konungen önskade nu blidka och återvinna honom. Enligt hans uppdrag sände derför Pflugk till Schulenburg en förbindlig skrifvelse; den 12 Maj sändes en annan dylik från Patkul. »Jag har», skref den senare, »talat med konungen om Er. Jag kan försäkra Er, att Era ovänners prat icke det ringaste inverkat på honom; tvärtom, han gillar Ert uppförande i allt och lofvar att kraftigt skydda Er. Jag hoppas, att Ni skall blifva belåten och göra Er ett nöje af att återupprätta de förstörda affärerna för en herre, som har en verklig omsorg att bringa dem i en bättre ordning, hvarpå jag har öfvertygande bevis i min hand; jag besvär Er, laga, att vi snarast möjligt få se Er här i spetsen för infanteriet. Allt går här förunderligt väl; man längtar i hela konungariket efter den saxiska arméen»[1]. Schulenburg återkom verkligen. Icke anade då Patkul, att denne inom kort skulle blifva ett af de förnämsta verktygen till hans egen olycka.

---

[1]) Schulenburgs Leben u. Denkwürdigkeiten I, p. 154 (der äfven Patkuls bref in extenso finnes infördt).

I sjelfva verket gick det icke just så »förunderligt väl» i lägret vid Sandomir. Patkul ville komma derifrån till dessa diplomatiska uppdrag, i hvilka han trifdes som fisken i vattnet. Han fick också nu fara i en ny beskickning till Berlin. Kort innan han reste (den 20 Maj) skref han ett bref till furst Golovin[1], mot hvilken han var uppriktigare än kort förut mot Schulenburg. »Vi lefva här» skref han, »som fogeln på qvist; ty så länge konungen ej har någon tillräcklig styrka måste han hålla sig beredd på alla fiendens rörelser. Det är väl sant, att numera de flesta polackar äro på konungens sida; men utan annan säkerhet är deraf föga hjelp att vänta». Konung Augusts »verkliga omsorg» om sina affärer skildrades af honom icke heller i ljusa färger. »Konungen är», skref han, »alldeles utledsen vid hela verket. I förrgår yppade han mig sitt hjertas mening och sade, att han hellre ville vara en adelsman på landet än i en sådan förtretlighet konung; af hvilka omständigheter jag måste sluta och befara, att, om confusionen här continuerar, konungen möjligen torde qvittera allt och gå till Köpenhamn (?); isynnerhet som alla hans saxare i sådan mening dag och natt ligga honom i öronen, sådant ock hemligen drifves af de polackar, som önska hålla med honom. Patkul arbetar deremot, så mycket han kan, för att tala ur konungen dylikt». Han utgjuter äfven sina bekymmer öfver sjömakternas med Sverige ingångna förbund samt beklagar sig bittert öfver de ryska och saxiska sändebuden i Holland, som ej lyckades taga reda på, att en traktat var i görningen. »Hade jag», fortfor han, »i tid fått underrättelse derom, skulle jag från Saxen incognito gjort en resa till Holland och skulle med Guds hjelp funnit medel att förhindra det prejudicerliga verket, hvilket nu gör Danmark ganska consterneradt».

I Berlin, der Patkul, som vanligt, uppehöll sig incognito, fann han emellertid ej, att någon synnerlig fruktan för sjömakterna var rådande. Han erhöll försäkran om konungens fortfarande beredvillighet att inträda i det föreslagna förbundet, dock på det vilkor, att man i Polen utförde så eftertryckliga krigsrörelser, att konungen af Sverige derigenom förmåddes bryta upp ur polska Preussen, »der han för närvarande spelar mästare och är i stånd att alldeles ruinera Brandenburgska Preussen och så tilltyga konungen, att denne hvarken komme att kunna röra hand eller fot». Han fick äfven veta, att man i Berlin starkt arbetade på ett förbund med Danmark, hvilket till och med lofvat att, trots England och Holland, förklara sig mot Sverige. »Vi hafva», skrifver han vidare, »strött så mycket ogräs i det goda förhållandet mellan Preussen och Sverige, att det svenska sändebudet, som är i Berlin, med Guds hjelp skall

[1]) Ber. XXIX. 31 Maj (n. st.).

resa derifrån, utan att hafva fått audiens; hvilket temligen stör vänskapen».

Efter återkomsten från Berlin (i Juni) låg Patkul 3 veckor sjuk i Dresden genom följderna af ett benbrott, som han ådragit sig under en ridt i Sandomir. Han måtte hafva lidit af grämelse och själsoro fullt ut lika mycket, som af de kroppsliga smärtorna. Kort efter hans återkomst från Berlin vunno de allierade drabbningen vid Donauwörth och till slut, då han redan var på väg från Dresden, den stora drabbningen vid Höchstädt, hvilken med ens gaf dem ett starkt öfvertag uti detta krig. Tanken på att, trots sjömakterna, sammangadda sig mot Sverige måste nu öfvergifvas, och af hela det stora Patkulska alliansprojectet blef då ingenting annat än ett ramladt luftslott. Han sökte med penningar muta inflytelserika män i Haag och Köpenhamn, ja till och med danske konungens mätress, men utan resultat[1]). De politiska intrigernas vägar voro nu för honom spärrade. Tsaren sjelf behöfde ej söka dem mera, sedan han kunde stödja sig på Ogilvies svärd, hvilket genom Narvas eröfring (den 13 Aug.) visade sig duga. Karl XII hade i Varsjav framtvingat Stanislavs konungakröning och ryckte med sin segervanda här i ilmarsch mot Augusts läger vid Sandomir, hvilket af saxarne brådstörtadt öfvergafs. Konung August var i missmod och penningenöd; »han har», skref Patkul till Golovin den 9 Juli, »pantsatt sina juveler, och det finnes numera icke en thaler i kassan till arméens underhåll, hvilket jag kan på min ära försäkra, emedan hennes stat är för mig bättre bekant än för konungen sjelf». På krigarens bana kunde han ej numera hoppas skörda några lagrar; den allvarliga handlingens bistra stund var kommen, de politiska äfventyrarnes och konspiratörernas tid var förbi.

De första dagarne af Augusti hade Patkul begifvit sig till krigsskådeplatsen och der öfvertagit det honom anförtrodda befälet öfver de ryska hjelptrupperna. Vid Jaroslav, dit han dragit sig undan för den anryckande Karl XII förenade sig August med ryssarne. Redan det första intrycket de gjorde var högst ogynnsamt. Då konungen lät räkna dem, befunnos de utgöra 6 à 7,000 man, således knappt mer än hälften af det betingade antalet. De voro också i ett rätt miserabelt skick, såhvad utrustning som disciplin beträffar. Folket var illa klädt och saknade dugliga gevär. Förefallande oordning och plundringar vitnade om dålig manstukt; »från alla håll», skref Patkul, »inlupo klagomål, att moskoviterna på ett obeskrifligt sätt plundrade adelsgårdar och byar, misshandlade befolkningen, ej respekterade, ja ibland med vapen angrepo konungens salvegarde». Genast från början visade sig, att Patkul icke var

[1]) Ber. XXXI. 9 Juli.

rätte mannen att afhjelpa sådana brister. Officerarne voro redan i sig sjelfve svåra att styra; »med dem är intet att göra», skref han, »hvadan gemene man nästan guvernerar sig sjelf». Dertill kom de ryska officerarnes ovilja mot utländingar och allas djupa förakt för Patkul, under hvars öfverbefäl de med harm sågo sig stälda. Ryssarne ville ej veta af någon annan förman än furst Galitzin, hvilken som öfverkrigskommissarie medföljde hären; kosakernas anförare gaf rent ut till känna sitt förmenande, att han ej stod under Patkuls kommando. »Med Guds hjelp skall jag imellertid» lofvade Patkul, »upprätta en reglerad och väl disciplinerad armékår, hvilken genom fåtaligare manskap ej kostar så mycket som en stor och oreglerad, men gör trefaldt större nytta» [1].

Konung August var hänvisad till de resurser, som han egde inom sig sjelf, och han saknade för ingen del sådana. Denna tid, under hvilken han handlade på egen hand, utan att lyssna till äfventyrares förespeglingar eller hofmäns tassel, hör till de få verkligen vackra punkterna i hans historia. Utan att följa ens Schulenburgs af en till ytterlighet gången försigtighet ingifna råd, företog han, medan Karl XII ryckte österut mot Lemberg, sin berömda flankmarsch norrut till Sokal vid högra stranden af Bug [2]. Om den strategiska plan, som nu förehades och till slut lyckades, synes Patkul icke haft den ringaste aning. »Vi göra», skref han (Ber. XXXII) från Sokal, »hvad vi kunna för att försköna vår flykt eller reträtt; men manskapet och fienden märka väl, att vi icke hafva nog infanteri för att försvara de fördelaktiga pass, som vi innehaft vid Weichsel och San» etc.

I Sokal var ryska officerarnes och manskapets ovilja mot sina tyska anförare nära att utbryta i allmänt myteri. Patkul hade befalt, att några soldater, som gjort sig skyldiga till plundring, skulle afstraffas med prygel, men då exekutionen under ledning af en major skulle börja, sprang furst Galitzins fältskär fram, ryckte käppen ur majorens hand och frågade, hvem det var, som understod sig att slå manskapet utan furst Galitzins tillåtelse; då majoren dervid grep till sin pistol, hotade fältskären att begagna sin värja. Dervid uppstod bland manskapet ett oväsen så hotande, att de tyska officerarne måste draga sig undan, och en allmän uppresning syntes förestå, hvilken endast genom konungens energiska ingripande torde hafva afstyrts. Mest klagade Patkul öfver kosakerna; »de kunna», skref han, »icke hållas till någon disciplin; jag beder underdånigst, att befälet öfver dem i nåder må vara mig betaget och öfverlåtas på någon annan». För folkets vanvård sköt han

[1] Ber. XXXII. 6 Aug.
[2] Schulenb. Denkw. I. p. 171.

skulden på furst Galitzin; »under denna marsch har», skref han, »det arma manskapet lidit af hunger och brödbrist så, att det kunnat röra en sten; hvilket allt mycket chagrinerar konungen, hvarför H. M:t gjort föreställningar så väl för kommandot vid arméen som ock vid kommissariatet för herr ambassadören sjelf och uppmanat denne att disponera furst Galitzin till andra comportements» [1]).

I snabba marscher tågade imellertid på slugt valda omvägar öfver Racole och Chelm konung August med sin här fram mot Varsjav. Patkul, som tydligen var okunnig om den djupt hemlighållna planen, skref i början till tsaren (6 Aug.), att man på grund af ryssarnes försenade ankomst ej kunnat företaga något mot Rhensköld, utan måst på grund af bristande styrka hos infanteriet draga sig tillbaka samt ämnade hålla stånd »på någon favorabel post och defensive afvakta fienden». Under marschens fortsättning norrut kom han på den tanken, att man ämnade understödja tsarens krigsrörelser; »E. M:t», skref han, »kan vara försäkrad om, att alla våra mouvements här ske för att draga fienden vid näsan och gifva E. M:t lägenhet att emportera Narva» [2]). Redan vid denna tid finnas tecken till en djupgående brytning mellan Patkul och de saxiska ministrarne. »För 4 à 5 dagar», skref han den 12 Aug., »har furst Dolgoruky berättat mig, att saxarne intrigerat och öfvertalat konungen, att han, eftersom jag gjorde verket så difficilt, skulle skrifva till tsaren och anhålla, att man väl läte mig behålla kommandot öfver trupperna, men toge ifrån mig affärerna. Men då brefvet framlemnats till underskrift, hade konungen sönderrifvit det».

Först i Chelm fick Patkul klart för sig, att tåget gälde Varsjav. Inom kort utfördes den slugt förberedda öfverrumplingen med den lyckliga påföljd (den 30 Aug.), att de fåtaliga svenskarne under Arvid Horn måste gifva sig. Naturligtvis framstälde Patkul saken i följande Bericht så, som om *han* dervid utfört en hufvudrôle, och hans lättrogna biografer låta honom äfven figurera som Varsjavs eröfrare.

Men då Karl XII efter Lembergs eröfring i snabba marscher närmade sig, måste Varsjav åter öfvergifvas, och man inskränkte sig till att vid venstra Weichselstranden och vid Warthe söka för svenskarne spärra vägen till Saxen. För det ändamålet ville man ock försäkra sig om Posen, hvilken stad, dåligt befäst och försvarad af en ringa svensk styrka, ansågs lika lätt att eröfra, som vigtig att besitta. Belägringshären skulle utgöra nära 16,000 man: 2,000 saxare under Brandt utgjorde kärntruppen; härtill kommo 3,500 polackar under Chomentovsky, 3,800 kosaker samt slutligen de 6,000 ryssarne under Patkul.

[1]) Ber. XXXII. 6 Aug. (till Golovin), XXXIII. 6 Aug. (till tsaren).
[2]) Ber. XXXIV. 12 Aug.

Det ryska manskapet var fortfarande lika uselt. Sjelf skref Patkul derom (Ber. XXXIX): »Soldaterna äro alldeles dismunderade och några gå nästan nakne, hvilket länder E. ts. M:t till ej ringa skada och dispect. Vapnen äro ganska dåliga och till intet nyttiga, så att E. M. lätt kan döma, huru man skulle kunna bruka dem mot fienden. Jag kan försäkra E. M., att på grund af regementenas miserabla tillstånd det för alla rättskaffens officerare, hvilka hafva något afseende på ära och reputation, blir ganska svårt att hålla ut, och skulle några af dem, som jag engagerat, redan hafva afgått, om jag icke användt all möda för att intala dem, att snart en regularitet skulle införas». Som vanligt, utgjuter han sig mest öfver kosakerna. »E. M. kan ej tro», skrifver han, »huru usla och till en del dåligt beväpnade de äro, så att många endast föra klubba med sig. De andre hafva ingen värja, undantagandes deras sotniker (sqvadronschefer), knapt att de kunna bruka sina gevär, med hvilka de dock icke göra den ringaste action mot fienden, man må nu göra med dem hur som helst. Deremot äro deras röfverier i landet rent af obeskrifliga, ruinera för oss sjelfva lifsmedel och vinterqvarter samt äro så väl för anförarne som konungen och riket en fasa, hvarför jag ock gjort mig lös från dem (kosakerna) och lemnat befälet öfver dem åt gen.-lieut. Brandt, hvilken också är trött vid dem». Väl anländ till Posen, fråntog Patkul kosakerna deras hästar under förevändning, att dymedelst lättare kunna hålla dem i tygel, men han gjorde dem derigenom ännu odugligare, än de förut varit.

Mardefeldt, som försvarade Posen, hade till sitt förfogande endast 2,000 man, till en del värfvadt tyskt folk, samt 8 små kanoner, men beredde sig icke desto mindre till kraftigt motstånd. På Patkuls första uppfordran till honom att gifva sig svarade han blott: »Helsa Patkul, att han har att göra med en redlig man». Nu företogs en häftig beskjutning, hvarmed slutligen uträttades så mycket, att breche öppnades på några ställen i murarne; svenskarne drogo imellertid palissader öfver öppningarne och beredde sig på en storm, hvilken dock uteblef. I stället försökte Patkul åter en gång *sin* gamla taktik genom att söka locka de värfvade tyska soldaterna, som tillhörde besättningen, att desertera; han lät inskjuta i staden pilar med vidfästa breflappar, deri de tyska soldaterna, om de lemnade staden, fingo löfte om fri färd samt tjenst mot god sold i saxiska hären; men dessa lockelser gjorde ingen verkan. Patkul lät nu skjuta med dubbel laddning och framföra stormstegar (22 Sept.); men det var blott skrämskott han sköt, ty följande dagen upphäfdes belägringen på grund af order från konung August; Patkul anbefaldes att med fotfolket tåga in i Saxen samt skicka rytteriet till förstärkning åt Schulenburg.

Det var svenskarnes framträngande, som föranledt denna order. Sedan Karl XII forcerat öfvergången öfver Weichsel, ryckte han vidare fram mot Warthe. Schulenburg, som här stod med sitt fotfolk vid Punitz, beredde sig till strid och drog till sig förstärkningar. Af det Patkulska rytteriet anlände en del under befäl af generalmajor v. Plötz kort före stridens början. Återstoden under öfverste Görtz stannade vid stranden af Obra, hvarifrån Görtz till Punitz sände underrättelse, att trupperna voro alltför utmattade för att kunna längre fortsätta ridten. Görtz' uteblifvande var så mycket mera kännbart, som han medförde artilleri, hvarpå Schulenburg äfven led brist. Icke desto mindre höll Schulenburg med sitt fotfolk länge och berömligt stånd mot Karl XII, som här för första gången kämpade mot disciplinerade och väl anförda fiender. Kort derefter blef Görtz med sina efterblifna trupper äfvenledes af svenskarne upphunnen och slagen. Samma dag, som drabbningen vid Punitz stod (den 28 Okt.), kunde Patkul från Dresden afsända underrättelse till tsaren, att hans »reträtt gått lyckligt för sig och att han icke förlorat en enda man eller annars det ringaste»; tillika tillverkade han på egen hand den sensationsnotisen, att »konungen af Polen nödgats att hals öfver hufvud med stor precipitation retirera» [1]).

Af August bemöttes Patkul till utseendet nådigt. I slutet af November skickades han af denne åter till Berlin, der han dock ej numera kunde hoppas uträtta något. Marlboroug hade derstädes personligen för konungen tillkännagifvit, att England skulle med väpnad makt motsätta sig hvarje inblandning från Preussens sida i det nordiska kriget samt uppmanat konungen att antingen afskeda sina värfvade trupper eller på lämpliga vilkor öfverlemna dem åt de allierade. Patkul, utrustad med fullmakt af konung August, skulle nu förtaga intrycket af dessa framställningar. »Men», skref han [2]), »konungen af Preussen har varit så förbittrad öfver, att concerten gått sönder, hvarpå han dock gjort så stor stat, användt så betydande omkostnader, inrättat alla sina mesyrer derefter och i sådant afseende afslagit alla fördelaktiga anbud, att han icke en gång velat höra på konungens af Polen hemställan, utan sagt, att han två gånger vore dragen vid näsan; den tredje gången skulle man icke göra honom till en narr». Sjelf hade Patkul icke ens erhållit företräde, förrän ministrarne uppvisat furst Golovins skrifvelse. Han var »så förtretad öfver, att en så skön sak blifvit förderfvad, att han gerna måtte svära på att aldrig mera i sitt lif negotiera uti statsaffärer» och han skulle till slut »blifva utledsen vid hela verket, emedan han ensam måste utföra svårt ar-

[1]) Ber. XLI Dresden 7 Nov. (n. st.).
[2]) Ber. XLIV 5 Dec. 1704.

bete, påtaga sig farliga resor och dock till slut se, huru andra förderfva allt för honom». Sjelf tycktes han således nu hafva kommit till insigt af, att hans diplomatiska framgång fått dödsknäcken.

Det militära öfverbefäl, som blifvit honom anförtrodt, hade fallit ur hans händer af samma skäl, som makten alltid på ett eller annat sätt glider undan dem, som ej duga att utöfva den. Brandt anförde nu kosakerna, och för det i Saxen qvarlemnade fotfolket blef mer och mer Vestromirsky den egentlige befälhafvaren. De ryska hjelptrupperna, hvilka i Saxen fingo ett högst dåligt underhåll, hade aldrig tett sig uslare; »de göra», skref Patkul [1]), »en jämmerlig figur, emedan de gå nästan spritt nakne samt med sin dåliga mundering och sina obrukbara gevär icke kunna göra den ringaste tjenst».

De fredsförslag, som nu (i början af Febr.) bragtes å bane af kejserlige ministern v. Zinzendorf, funno denna gång hos Patkul åtminstone icke något öppet motstånd. I en promemoria af den 7 Febr. uppmanar han till betänksamhet i afseende på dem; sedan anhöll han att i detta ämne få rådpläga med de saxiska ministrarne för att derpå kunna vidtaga åtgärder »öfverensstämmande såväl med kurfurstens och tsarens sanna intresse, som med bådas ömsesidiga reputation» [2]). Samtidigt förehades imellertid planen till nytt inbrott i Polen och förening med ryssarne, som inbrutit i Litthauen. Patkul skref derom till tsaren (den 10 Febr. Ber. XLVIII), och konung August skickade till honom Paijkull med bud derom. Imellertid var August fortfarande orolig. I sin villrådighet uppdrog han åt Patkul att uppsätta ett betänkande öfver landets dåvarande ställning och utsigter. Detta betänkande, dateradt den 8 Mars 1705, påskyndade Patkuls fall. Hade någon bort af omtanke för egen säkerhet väga sina ord noga, så var det vid denna tid tvifvelsutan han.

Först visade han, att under sakernas dåvarande ställning konungen icke egde utsigt till allians med någon främmande makt, som vore i stånd att lemna honom verksam hjelp. Dertill låge orsaken ej blott i den politiska ställningen, utan ock i det ringa förtroendet, som allmänt sattes till hans styrelse, »hvilken vid alla Europas hof hölles för synnerligen corrupt». I sammanhang dermad uppdrog han en förfärande teckning af konung Augusts regeringssätt och dess följder. »Emedan», skref han, »nu en hufvudförändring med E. M:ts arfland i alla departement blifvit företagen, så har man deröfver vid alla hof gjort jämförelser mellan det gamla och detta nya guvernement. Man har dervid bemärkt, att under den gamla ekonomien lan-

[1]) Ber. XLVI 25 Jan. 1705.
[2]) Bergmann p. 210 (skrifvelserna äro af honom upptagna).

det och landsherren varit i considerabelt välstånd och haft så mycken förmögenhet, att man icke allenast haft medel till öfverflöd, utan, trots splendida depenser, ändå lagt upp kapital, hvarjämte krediten stått i sådan vigör, att man utan svårighet kunnat upplåna millioner .... Deremot äro med denna nya styrelsemetoden landet och landsherren komna till en sådan brist på tillgångar, att icke ens penningar till nödvändiga behof äro för handen, gamla, i forna tider sparda kapital äro förstörda, skulder på skamligt vis gjorda, fonderna ruinerade, krediten alldeles utsläckt och satt i så dålig reputation, att icke ens några hundra thaler utan stor svårighet upplånas, isynnerhet som många händelser passerat, då ordhållighet såsom fundament för all kredit icke så noga blifvit praktiserad, utan våld öfvats i stället för rätt, till och med rättvisan numera icke har sitt säte i skrifna lagar och vanliga instanser, utan synes öfverlåten åt en eller annan ministers arbiträra makt». Han erkänner visserligen svårigheten att göra »något essentielt changement» under pågående krigstid; sådant vore emellertid ändå nödvändigt. »De klara följderna utvisa numera» tillade han, »att E. M:ts affärer börja blifva odiösa och falla utom all consideration på Europas theatrum, så att enhvar, om han än icke ser sitt intresse i E. M:ts fall, likväl icke finner sin conveniens i E. M:ts conservation». Den nödiga reformen måste derför, menade han, huru svår den än vore, »företagas i grund och botten, om något hopp för framtiden skall finnas». Dervid erinrar han varnande: »Om E. M. äfven vill fatta det beslut att underkasta det onda en kur, har man af flere skäl och af erfarenheten att befara, hurusom man skall förleda E. M. att blott företaga en palliativkur, icke angripa sjelfva roten, utan på en i sin substans förderfvad grundval blott bygga en embellerad façade, hvilket intet skall göra till saken eller afhjelpa det onda». Till slut yttrades: »Om jag genom dessa ord ådrager mig E. M:ts onåd, så lärer nog den tid komma, då samma ord skola lända mitt samvete till tröst och mig sjelf inför Gud och verlden till ära». Skriften hade, som man ser, ett för konungen rätt ampert innehåll, helst som Patkul, som genom sina förespeglingar underblåst kriget, nu var den som obarmhertigt genom teckningen af dess följder höll denna förfärliga sanningsspegel för konungens ögon. Mot ministrarne, hvilkas oredlighet öfverklagades och hvilkas afsättning starkt påyrkades, var betänkandet en krigsförklaring på lif och död. Skriften lär, då den kom i konungens hand, varit försedd med deras noter och med Flemmings påskrift »male dixisti et damnaberis».

August, som vid denna tid både fruktade och behöfde Patkul, lät ännu ej sin vrede utbryta. Genom Flemming underhandlade han med Holland och hos Marlboroug; men emedan man här afvaktade, hvad svenska sändebudet i Berlin

skulle uträtta, fick Flemming intet tillfredsställande svar; samtidigt förehade han ock hemligen planer till en separatfred med Sverige under preussisk bemedling. Enligt uppdrag af tsaren afreste nu Patkul (troligen de första dagarne af Maj) till Berlin. Hans synbara ärende var att anhålla derom, att ryska flottan, hvilken detta år skulle uppträda i Östersjön, finge fritt inlöpa i de preussiska hamnarne. Dertill kom det hemliga uppdraget att än en gång fresta preussiska hofvet med förespeglingar: han skulle låta förstå, att ryska flottan förberedde en landstigning på de svenska kusterna, att en större rysk här vore färdig att inbryta i Polen, samt att tsaren, i händelse konungen inginge på hans förbundsförslag, vore villig ej blott att lemna subsidier utan ock att åt konungen bereda all önskad satisfaction i Kurland och polska Preussen Dessa förslag vunno emellertid intet gehör; preussiska regeringen lät genast meddela dem till den svenska med tillägg, att de blifvit, trots den danske ministerns ifriga förespråkan, »rundweg» afslagna och att man i stället uppmanat tsaren söka en separatfred med Sverige, hvilken man vore villig att bemedla [1]). Patkul hade imellertid äfven en annan hemlig uppgift, nämligen att leda i bevis de planer, som från Augusts sida kunde vara å bane att svika tsaren och i sådant fall, om möjligt, söka förekomma honom. Han slog derför tvärt om, förklarade tsaren villig till fred med Sverige och anhöll, att konungen af Preussen genom sin bemedling måtte förskaffa en sådan åt Ryssland, förr än åt konung August »enär denne konungs trolöshet har förtjenat, att tsaren upphäfver alla allianser med honom» [2]). Han föregaf sig äfven för egen del angelägen om preussiska hofvets bemedling för att utverka nåd af svenske konungen. Men de sökta bevisen kunde han ej genom dylika konster erhålla.

Konung August afvaktade imellertid i Karlsbad, der han under Maj månad uppehöll sig, underhandlingens gång. Från Berlin begaf sig Patkul genast dit. Han höll konungen träget sällskap och lät påskina stor förtrolighet [3]) men var i sjelfva verket en kunskapare på dennes planer och afsigter. I bref af den 14 Maj [4]) underrättade han tsaren om den antagliga tillvaron af en mot denne af August hopsmidd »intrig», hvarom han ur preussisk källa vunnit kunskap. I början af Juni följde han konungen åter till Dresden, der han några veckor för sjuklighet måste hålla sig overksam.

Tsarens framgång i Litthauen bestämde imellertid åter August för en fortsättning af kriget; ofördrutet utrustades en

[1]) Nordberg I: 601. Gadebusch Liefl. Bibl. II: 339. Droysen, Preuss. Polit. IV: 183.
[2]) Bil. A. Jfr. Nordberg.
[3]) Lettres hist. XXVII. p. 625.
[4]) Berichte till tsaren af 28 Juli / 8 Aug. Bil. A.

här, som skulle spränga den till Varsjav kallade riksdagen och förena sig med ryssarne. Patkul erhöll order att med sina i Saxen stående ryssar äfven draga till Polen; men sådant var ej längre i hans smak, och han uppsatte en (den 28 Juli daterad) skrifvelse [1]) till Golovin för att visa, huru »impraktikabelt» detta företag var.

Genom Nieroths seger öfver Paijkull utanför Varsjav (21 Juli) blef imellertid Augusts plan att åter upptaga offensiven i grund tillintetgjord. Det var väl underrättelsen om detta nederlag, som åter vände Augusts tankar på separatfred med Sverige. Patkul hade antagligen äfven för konungen framstält sig som angelägen om försoning med Sverige. Han erhöll, märkligt nog, af denne i uppdrag att uppsätta fredsanbud, som skulle öfversändas till Hermelin. Det innehöll ett erbjudande af förbund mot svenske konungens fiender, »isynnerhet mot en viss, som man icke nämner», förbindelse till åtminstone stillasittande i händelse svenske konungen droge mot Ryssland, löfte att afstå Kurland och Litthauen åt Stanislav eller att man skulle gemensamt bereda denne ersättning genom ockupation af det nyupprättade konungariket Preussen, hvilket så möjligen komme att återförenas med Polen; till slut uppmanades bevekligt svenske konungen »göra reflexion derpå, att detta polska krig icke bringar honom någon synnerlig fördel, såväl derför, att han här förlorar sin tid och försvagar sina trupper, som ock derför, att hans fiende, hvilken profiterar af tiden, för honom ruinerar en skön provins; en konung är förbunden att försvara sina undersåtar, men icke så låta dem omkomma». Patkul, som redan omtalat sina spaningar efter bevis mot konung August och sin aktsamhet att »låta honom intet märka, mer än någonsin caressera honom, men under tiden gifva noga akt på hans och hans ministrars steg», hade nu i sina händer det sökta beviset, hvilket han också genast i postscriptum till en depesch (den 28 Juli) [2]) meddelade tsaren. I brefvet hade han uttalat starka farhogor för den fiendskap, som han komme att ådraga sig från konung Augusts sida. »Hvilket skulle ske», skrifver han, om konungen af Polen skulle erfara, att jag yppat det (beviset) för E. ts. M. såsom jag ock här är i hans händer, då jag hemligen eller offentligt kunde till en revanche få plikta med mitt lif».

I trägen brefvexling med de preussiska ministrarne, isynnerhet Ilgen, framstälde sig Patkul samtidigt såsom högst angelägen om benådning af svenske konungen. Han skrifver, att

---

[1]) Aftryckt i Bil. B.

[2]) Till tsaren. Dat. Meissen $\frac{28 \text{ Juli}}{8 \text{ Aug.}}$ 1705. Denna skrifvelse, jämte en af samma datum och en annan af $\frac{5}{16}$ Sept. till Golovin, förvaras i original (duplicata) på svenska riksarkivet. De meddelas här (såsom bilaga) för första gången i tryck.

han »var trött på konungens af Polen affärer och önskade för sin räkning få fred med konungen af Sverige», samt att det för honom »vore fara i Ryssland och allt berodde på tsarens lif; i Ryssland hatade man allt hvad främlingar hette, och han såge sig med oro i moskoviternas hand». I ett bref tackar han kammarherren v. Marshall för den möda, som denne gjort sig för hans räkning, »isynnerhet i fråga om amnestien». I ett annat bref skrifver han till och med, att han »håller god vänskap med svenska hofvet och framdeles vill hålla den». Om än Patkul i början kan hafva brukat sådana framställningar blott såsom ett medel att tillocka sig förtroenden, så ser det sedan ut, som om han under tilltagande oro, ju mer hans belägenhet inveckludes, verkligen här sett sig om efter en räddningsväg. Svårt är dock att säga, mot hvilken den mannen egentligen var uppriktig.

Patkuls förhållande mot öfverste Görtz vållade honom stora obehag. Han ämnade låta ställa denne inför krigsrätt och lät arrestera honom. Men Görtz lyckades befria sig från vakten, som förde honom, och rymde genast öfver till Schlesien. Från Breslau afsände han (i Juli) en till ryske tsaren ställd förklaring [1]). Med sitt eget fältregister, med Schulenburgs bref samt med Patkulls egna förhållningsorder visar han, att denne genom sitt oförstånd varit till största delen sjelf skuld till de lidna missödena. »Patkul hade», skref han, »såsom ofta är fallet med dem, som genom eget förvållande begått fel, sökt vältra ansvaret derför på underlydande för att genom dessas oförskylda bestraffning undgå sin egen välförtjenta». Han anklagade honom för att hafva gått egennyttigt till väga, så att han »inom kort samlat sig ett betydligt kapital af tsarens penningar och derför sökt i främmande land köpa sig fastigheter». Patkuls förhållande till kosakerna belyser han från en för denne ganska menlig sida. »Huru okristligt och barbariskt», skrifver han, »Patkul förfarit mot kosakerna, dem han ruinerat, är land- och verldskunnigt, enär han med våld fråntagit dem deras hästar, deraf formerat några dussin spann åt sig sjelf och låtit till en del försälja sådana i Frankfurt an der Oder för 50 thaler spannet, men tvungit saxiska undersåtar att underhålla de återstående. Och väl vore, om han blott stannat vid denna mot kosakerna begångna nästan fiendtliga plundring; men då den kongl. svenska arméen redan anryckt 3 eller 4 mil efter honom, dref han det olyckliga folket som fänad i fiendens händer».

Görtz sparade ej heller på beskyllningar, som mera direkt personligen intresserade de båda herskarne och deras ministrar, såsom att Patkul mot konung August »utgjutit så ondskefulla smädelser samt visat så dåliga tecken till underdånig tacksam-

[1]) Aftryckt in extenso bland bilagorna hos Bergmann.

het för åtnjuten allerhögsta nåd, att det är en skam att derpå tänka». För tsarens och de ryska ministrarnes räkning tillägger han: »Jag kunde med många bevis styrka, huru dålig respekt denne Patkul har både för E. M:ts allerhögsta person och för E. M:ts höga ministrar, huru han blamerat E. M:ts allerhögsta guvernement, huru malhonnet han talat om prins Alexander (Menzikoff), om rikskansleren furst Golovin och om fältmarskalken Scheremeteff, äfven som genom hvilket gudlöst manér och med hvilka stora löften han sökt förmå mig att hos konungen af Polen mot mitt samvete falskeligen belacka E. M:ts ambasadör, furst Dolgoruky och äfven på allt upptänkligt sätt chagrinera generalkrigskommissarien furst Galitzin». Tsaren, som antingen ej fäste sig vid Görtz' skrifvelse eller tänkte gömma efterräkningen till en framtid, godkände Patkuls åtgärder och lät offentligen instämma Görtz inför krigsrätt. Görtz öfvergick nu genast i svensk tjenst.

Från Rhenskm̈ölds läger utgaf han nu (i Sept.) en för allmänheten ämnad bitande skrift, uti hvilken han i plumpt skämtsam ton gisslade Patkuls knipslughet, hans egennytta och hans fåfängliga prål med sina titlar och värdigheter. Härigenom drog åtminstone Görtz skrattarne på sin sida. Han afslog ock med hån det förlikningsanbud, som Patkul, ängslig öfver det uppseende saken väckte, gjort honom.

Med de saxiska ministrarne lefde Patkul sedan flere månader i öppen fiendskap. De meddelade sig ej mera personligen med honom, motarbetade honom i allt och sökte äfven, både af brist på tillgångar och för att försvåra hans ställning, inknappa på underhållet till de ryska trupperna. En af dem, grefve Dönhoff, utmanade Patkul på duell, men denne aktade sig för att antaga utmaningen och begagnade i stället smädelsens mindre lifsfarliga, men ej mindre bitande vapen [1]). Redan började man på flere håll taga Paijkulls olycksöde som ett förebud till Patkuls [2]).

Då Patkul i skrifvelsen till Golovin af den 28 Juli motsatt sig den beordrade marschen till Polen, hade han föreslagit att öfverlåta de ryska trupperna, som stodo i Saxen, uti kejserlig tjenst samt äfven senare fått tillåtelse att derom underhandla med kejserlige ministern v. Straatmann. I Oktober utverkade han genom Golovin tsarens formliga tillstånd, att de ryska trupperna finge föras ur Saxen, om ej bättre underhåll kunde åt dem beredas. Genom krigsrådet v. Langen gaf Patkul de saxiska geheimeråden notis derom tillika med det besked, att de ryska trupperna, om de ej erhölle bättre förplägning, genast skulle föras ur Saxen. Geheimeråden synas imeller-

[1]) Zaluski Epist. Fam. III. 112 (p. 673).
[2]) Zaluski III. 111 (p. 670).

tid snarare hafva velat framkalla en brytning än undvika den; landtfolket i Lausitz, der ryska trupperna voro inqvarterade, lär till och med hafva förbjudits att leverera dem lifsmedel och bränsle. Afvisande Patkuls uppfordran till personlig sammankomst, skickade geheimeråden till honom Pfingsten, hvilken i sin ordning af Patkul afvisades [1]). Underhandlingarne med Straatmann fortsattes imellertid.

Patkul hade, isynnerhet genom bemedling af konung Augusts moder, lyckats blifva förlofvad med en rik och förnäm saxisk dam, Anna Sofia, född v. Rumohr, enka efter öfverhofmästaren v. Eusiedel, samt sades hafva för afsigt att inköpa gods i Schweitz och dit draga sig undan. Geheimeråden fruktade imellertid, att han genom detta parti skulle till deras skada stärka sin inflytelse vid saxiska hofvet.

I slutet af Oktober begaf sig August till Grodno, der han personligen sammanträffade med tsaren, hvilken stod der med sin här, och qvardröjde öfver årets slut. Patkul var ett af föremålen för deras samtal. De båda herskarne, hvilka nu åter lefde på förtrolig fot, menade sig antagligen hafva skäl till den misstanken, att Patkul bedragit dem båda två. August yppade sedan sjelf [2]), hurusom han för tsaren beklagat sig öfver, att Patkul sökte draga de ryska trupperna i Saxen öfver i främmande makts tjenst, samt att tsaren förklarat sådant strida mot sin vilja och lofvat afsätta Patkul från dennes befäl. Af tsarens bref och de handlingar, som Golikow meddelat, synes troligt, att August sökt öfvertyga tsaren om, att Patkul vore i hemligt förstånd med svenskarne [3]). Osannolik är väl då icke Nordbergs uppgift, att Patkul »lemnats i konung Augusti disposition att göra med honom som han ville», om det också icke var tsarens mening att medgifva en dispositionsrätt i *sådan* utsträckning, som August och hans ministrar togo den i anspråk.

Under tiden uppgjorde Patkul (i December) öfverenskommelsen med Straatmann om de ryska truppernas öfverlåtelse. Nu skickade ministrarne (den 17 Dec.) geheimerådet Schindler till honom med begäran att icke låta trupperna afmarschera, förrän instruktion anländt från de i Grodno varande monarkerna. Patkul svarade, att »saken nu vore afsluten, han kunde för sin del intet ändra, men ville se till, om något stode att vinna hos kejserliga sändebudet». Då detta undvikande svar anländt, väcktes i geheimerådskollegiet fråga om att bemäktiga sig hans person.

---

[1]) Patkuls Widerlegung der Prätexte, deren sich etc. (Beitr. till Patkuls Berichte III).

[2]) I skrifvelse från Grodno af 8 Jan. 1706 till Saxiske ambassadören i Haag v. Gersdorf (Införd i Schulenburgs Denkwürdigk.).

[3]) Bergmann p. 224.

[4]) Widerlegung der Prätexte etc.

Oron för truppernas bortförande var kanske mera geheimerådens förevändning än verkliga orsaken till deras beslut. Sjelf försäkrade Patkul i sin från fängelset afgifna vederläggningsskrift. att ministrarne »så länge malitiose conniverat, tills ögonblicket syntes inne att göra ett tigersprång och per fas et nefas utföra ett kanske långt förut concerteradt rofproject». För att skydda sin egen maktställning måste de i tid söka göra honom oskadlig, och isynnerhet låg dem om hjertat att omintetgöra hans förmälning med enkefru v. Einsiedel, hvilken såsom förtrogen vän med konung Augusts moder, kunde bidraga att stärka hans inflytelse. »Tigersprånget» togs derför kort före den beramade bröllopsdagen [1].

Utan betydelse torde ej vara, att ministrarne sammanträdde för att fatta sitt beslut på qvällen den $\frac{8}{19}$ December, kort efter, sedan posten anländt från Grodno [2]. Det förefaller knappt troligt, att de vågat taga ett möjligen för dem så skickelsedigert steg på eget bevåg blott, utan någon vink från högre ort [3]. Vid rådplägningen voro äfven de befälhafvande generalerna tillkallade. Schulenburg förklarade genast, att man under omständigheter, då konungens personliga intresse, ja på visst sätt äfven tsarens, stode på spel, borde fatta ett raskt beslut och »sans façon» arrestera Patkul samt bemäktiga sig hans papper. Sådant blef också beslutet. Sjelf lät Schulenburg gifva sig order att utföra det. Patkul påträffades lugnt sofvande i sin säng och fördes utan vidare buller till Sonnenstein [4].

Bland hans i beslag tagna papper fans det två dagar förut afslutna fördraget med Straatmann. Enligt detta skulle den ryska truppstyrkan öfverlåtas i kejserlig tjenst mot en öfverenskommen ersättning af 200,000 floriner; i hemliga artiklar lofvade kejsaren att framdeles vid lägligare tid kraftigt befordra tsarens och konungens af Polen intresse, att söka förmå Preussen till krig mot Sverige eller åtminstone till neutralitet, att icke erkänna Stanislav för konung af Polen, om ej August godvilligt afsade sig detta lands krona, och att vid inträffande fredsmedling försäkra åt tsaren besittningen af dennes eröfringar eller åtminstone af en hamn vid Östersjön.

---

[1] Fassmann. Gespr. im R. der Todten. Patkul häntydde derpå i sitt samtal med Hagen.

[2] Lettres hist. XXIX. p. 34 (Jan. 1706).

[3] Voltaire påstår, att Patkuls arrestering skett på Augusts befallning. Väl troligt, men hvarken af August eller hans ministrar erkändt.

[4] Schulenb. Denkw. I, p. 218. Rechtfertigung af Sincerus Treumann (hos Bergmann). Galitzins protestation. Fassmann (Gespr. im R. d. Todten) låter Patkul säga sig hafva fängslats efter återkomsten från sin fästmö och får äfven här en eftersägare i Gadebusch (Liefl. Bibl. II 329). Journ de P. le gr. p. 159, 160 uppger, att P. häktats på väg till en beramad sammankomst med de saxiska ministrarne.

Utom detta dokument kom man äfven i besittning af Patkuls med Ilgen och andra preussiska ministrar förda brefvexling angående försoningen med Sverige.

Så slutade Patkuls olycksbringande verksamhet. Sedan den uträttat ej litet för att öfver Sverige draga en måhända förtjent nemesis, drabbades den till slut sjelf af sin egen nemesis. I de nät, som han konstigt gillrat, snärjdes han sjelf; tvedrägtens ormar, som han länge besvurit, vände sig mot besvärjaren, och krigets lågor, dem han flitigt sökt sprida åt alla håll, slogo med öfverväldigande makt slutligen tillsamman öfver hans eget hufvud.

Patkuls fångenskap, död och eftermäle.

På Sonnenstein insattes Patkul med stor brådska uti ett starkt bevakadt och med fönstergaller försedt rum. Under inverkan af den häftiga förtrytelse, som jäste inom honom, samt genom de i första hastigheten försummade eller rent af uraktlåtna anstalterna för hans underhåll och vård insjuknade han kort efter sitt fängslande [1]), men tillfrisknade snart, då han fått bättre behandling och tillräckligt underhåll.

Inom diplomatiska kåren väckte Patkuls arrestering föga uppståndelse och endast hos de personer, med hvilka han stått i närmare beröring. Grefve Straatmann gjorde, mest för den afslutna öfverenskommelsens skull, föreställningar, men utan verkan. Från ryska beskickningens sida vidtogs ingen åtgärd, men väl någon från den ryska krigsförvaltningens: furst Galitzin aflät nämligen till geheimerådskollegiet en protestation [2]), såväl mot den form, hvarunder arresteringen företagits, som ock mot Patkuls qvarhållande i fängelse; han framhöll de för tsarens intresse menliga följderna af, att den korrespondans, som uppdragits åt Patkul, nu komme att afstanna, samt förbehöll sig, att inga order finge gifvas Westromirsky utan öfverkrigskommissariens hörande, hvilken väl ej innehade något befäl, men dock vore af sin herre tsaren satt att »hafva ett vaksamt öga på regementena».

Kort efter erhållen underrättelse om Patkuls arrestering skickade tsaren till Dresden ett ilbud med anhållan att om anledningen dertill få närmare uppgifter. Med anledning häraf sände konung August genast efter sin återkomst kammarherren Czembeck till Moskva. Tsaren måtte af denne hafva erhållit lugnande förklaringar, ty i skrifvelse af den 13 Jan. 1706 förklarade han sig hafva »nöjaktigt erfarit, af hvilka an-

[1]) Rechfertigung v. Sincerus Treumann (Bil. till Bergmanns skrift).
[2]) Af den 18 Dec. 1705. Upptagen i Beitr. III, p. 147.

ledningar det förelupna egt rum», samt gaf försäkran, att underhandlingarne om det i Saxen stående ryska fotfolkets öfverlåtelse till kejsaren »skett mot hans vilja och det gemensamma intresset». I en ny skrifvelse, daterad Orcha den 21 Februari, anhöll han, att konung August måtte »sända Patkul med alla hos denne funna papper och skrifter öfver till Ryssland, der ransakning och dom skulle öfvergå honom». Men furst Golovin, Patkuls gynnare, möjligen ock verksam enligt ryska politikens i system satta dubbelhet, förklarade i skrifvelse af den 17 Februari, att tsaren »kräft satisfaction för Patkuls arrestering och skulle utan tvifvel kraftigare hafva maintenerat honom, om ej troubles för svenska marschen (mot Grodno) hindrat det»; men denna skrifvelse var under sådana omständigheter ej egnad att göra någon verkan, möjligen också blott afgifven med hänsyn till de utländska diplomaterna. Med anledning af tsarens senare skrifvelse afskickades till Moskva öfverste Arnstädt med uppdrag att tillkännagifva konungens beredvillighet att snarast möjligt öfversända Patkul, så snart blott vägarne genom Polen blifvit i någon mon trygga för svenska ströfkårer [1]).

Till sina utländska beskickningar lät August ofördröjligen afgå skrifvelser i syfte att rättfärdiga den mot Patkul vidtagna åtgärden. Redan från Grodno afsände han en sådan, daterad den 8 Januari 1706, till sitt i Haag anstälda sändebud v. Gersdorf med uppgift, att Patkuls förhandlingar angående de ryska trupperna väckt misshag hos tsaren sjelf. Till sin minister i Köpenhamn, Manteuffel, skref han, att Patkul »hade på det skändligaste och djerfvaste förrådt (traducirt) honom och satt all respekt mot honom å sido». För sin minister i Wien Wackerbarth omtalar han, att geheimerådskollegiet väl på eget bevåg låtit verkställa arresteringen, men derutinnan »handlat som trogna tjenare», hvilkas åtgärd af konungen till alla delar gillades. Wackerbarth framförde till kejsaren detta budskap jämte underrättelse, att ryska truppernas öfverförande från Saxen var mot konungens önskan [2]); kejsaren försäkrade till svar, att han aldrig skulle hafva bifallit underhandlingen derom, ifall han anat, att något obehag derigenom skulle tillfogats konungen». Någon tid derefter (i Maj) lemnade Straatmann Dresden, möjligen återkallad. Detsamma gjorde nu äfven danska sändebudet, som alltid fjäskat för Patkul och troligen menade sig hafva vädrat någon demonstration till dennes förmon.

Det sista bidraget till skriftvexlingen i fråga om Patkuls arrestering kom från — Patkul sjelf. Sedan han i fängelset genom kommendantens försorg eller efterlåtenhet fått tillfälle att be-

---

[1]) Schulenb. Denkw. l. c.

[2]) Skrifvelserna till Manteuffel och Wackerbarth äro upptagna i Beiträge till Patkuls Berichte (Del. III).

gagna penna och bläck, uppsatte han en »Vederläggning af de prætexter, af hvilka de saxiska ministrarne sökt betjena sig i sitt förhållande mot Patkul»[1]). Han framhåller på goda skäl, som det tyckes, att icke något »periculum in mora» med afseende på de ryska hjelptruppernas förestående bortmarsch framtvingat de saxiska ministrarnes handlingssätt. Han vederlägger det utspridda föregifvandet, att han skulle förlorat sin anställning som ryskt sändebud samt endast i sin egenskap af general hafva blifvit arresterad af fältmarskalken; på den beskyllningen att han vid förhandlingarne med kejsaren skulle hafva sökt sitt eget enskilda intresse, svarar han, att han för sådant ej vore skyldig aflägga någon räkenskap till de saxiska ministrarne. Denna skrift blef på geheimerådens föranstaltande af bödeln uppbränd. Från Sonnenstein utgick äfven en annan till konungen sjelf adresserad försvarsskrift, undertecknad af Sincerus Treumann, men tvifvelsutan, äfven den, författad af Patkul[2]). Författaren, hvilken talar som en för fången främmande person, men af den egendomliga stilen, af detaljkännedomen och syftet tillräckligt röjes, utgår från det antagandet, att konungen sjelf befalt arresteringen, men uttalar den förhoppningen, att denne skulle »i sinom tid redressera det förefallna öfverträdandet af sin alltför vidsträckt uttydda befallning» med afseende på Patkuls qvarhållande i fängelset.

Då Patkul skref detta bref[3]), var möjligen redan hans blifvande öde afgjordt. Under förevändning, att vägarne genom Polen voro osäkra, hade August alltjemt dröjt med att afsända honom till Ryssland. Huruvida konungen hoppats att genom Patkuls utlemnande vid ett stundande fredsslut med Sverige bespara sig andra kännbarare uppoffringar, är mera ett föremål för gissning än för undersökning. »Jag lemnar derhän», säger utgifvaren af Patkuls Berichte, »om icke ett hemligt förstånd med Sverige var med i spelet. Omöjligt är det icke, och åtminstone kunde August vänta sig att göra den hämndlystne Karl, som redan vid fredsunderhandlingarne 1705 skall hafva gifvit antydan om något sådant, en angenäm tjenst genom Patkuls utlemnande».

Vid underrättelsen om Karls tillämnade inmarsch i Saxen afsände August (redan i medlet af Augusti) geheimeråden Pfingsten och Imhof för att underhandla om fred. I Bischofswerda började underhandlingarne, i Altranstradt afslöts freden ($\frac{14}{24}$ September). I art. 6 förband sig August »att utlemna alla öfverlöpare och förrädare, isynnerhet Johann Reinhold Patkul».

[1]) Vederläggningsskriften är aftryckt i Beitr. till Patkuls Berichte. En copia deraf förvaras i Dresdenerbibliotekets manuskriptsamling.
[2]) Upptagen hos Bergmann Bil. 5 (p. 337–55).
[3]) Der erinras om, att Straatmann lemnat Dresden, hvarför det således måste vara skrifvet ej förr än i Maj månad.

Om också icke de saxiska sändebuden, såsom det påstås, sjelfve först bragt Patkuls utlemnande på tal, hafva de dock helt visst intet haft att mot det samma invända.

Patkul flyttades nu från Sonnenstein till Königstein och hölls der i strängare förvar. Med hans utlemnande dröjdes imellertid i det längsta. August var i ett fruktansvärdt dilemma. Å ena sidan var han orolig för tsaren, hvilken väl kan hända ej haft mycket mot Patkuls arrestering, men dock yrkat att denne snarast möjligt skulle öfverföras till Ryssland samt, oafsedt det för honom nedsättande uti en rysk envoyés smädliga död under bödelns hand, för ingen del ville, att en så opålitlig och med så dyrbara hemligheter ombetrodd man skulle falla i svenskarnes händer. På andra sidan stod den oblidkelige Karl, som ej kunde förmås afstå från sin fordran och hotande kräfde en snar uppfyllelse deraf. I sin egen närmaste krets torde August stått mellan de inflytelserika anförvandterna till Patkuls fästmö, hvilka, understödda af konungens moder, sökte rädda den fångne, samt å andra sidan ministrarne, hvilka af hämndlystnad, omtanke om egen säkerhet och intresse för fredens snara afslutande, sökte få Patkul utlemnad.

Ju längre tiden framskred, dess mer tilltog Augusts oro, helst som segraren ej på något vilkor kunde förmås att afstå från sin fordran. Den öfver Paijkull fälda dödsdomen uppdref farhågorna ännu mera. August öfverlade nu med Schulenburg samt geheimeråden Hoymb och Pfingsten, huru man skulle gå till väga för att rädda Patkul utan att dermed uppreta Karl XII. Man föreslog flere utvägar, men i valet mellan dessa hade konungen mycket svårt för att besluta sig. I saxiska kabinettsarkivet finnes ett registratur, enligt hvilket generalmajor Ziegler, major Crux, öfvermarskalken Pflugk, geheimerådet Hoymb och general Schulenburg den 4 Mars 1707 uppfordrats aflägga ed »att utföra allt, hvad dem af kongl. kommissarierna kunde blifva befaldt att utföra, samt hålla det hemligt för alla utom för dem, hvilka man komme att bruka till executionen» [1]).

Meningen torde hafva varit att låta fången undkomma. I detta syfte yttrade sig äfven Flemming, ehuru i förtäckta ord, uti bref från Berlin af den 16 Mars. Sjelf berättade Patkul för Hagen, med hvad trovärdighet må dock lemnas derhän, att han i sitt fängelse mottagit bref från konung August sjelf, hvilka häntydde på en tillämnad anläggning mot Karl XII:s lif och förespeglade Patkul snar befrielse. Fångens utlemnande kunde imellertid ej längre undvikas. Det berättas, att kommendanten fått befallning att före den svenska kommenderingens ankomst sätta fången i säkerhet, men att denne velat

[1]) Schulenb. Denkw. I. p. 224, 230.

begagna tillfället att af Patkul utpressa penningar, hvilka fången, förmodligen i den öfvertygelsen, att man ändå i alla händelser skulle släppa honom lös, vägrade att utbetala [1]. Genom detta dröjsmål försenades anstalterna till befrielse och blefvo snart genom svenskarnes påpasslighet omöjliggjorda. Den svenska kommendering, som afhemtade Patkul, skall hafva varit anförd af två lifländska officerare [2]. Fången fördes nu till Dippoldiswalde [3], der hans bevakning anförtroddes åt det Meyerfeldska regementet. Att han redan från början belades med kedjor, är ganska troligt, då man var högst angelägen, att han ej skulle undkomma; deremot torde uppgiften att han under 3 månader varit med jernkedja bunden vid en påle, höra till Parthenays vanliga öfverdrifter.

Från Saxen fördes han vid svenska arméens aftåg fjättrad i en öfvertäckt trossvagn, hvari några hål voro borrade för att lemna tillträde till luften. Att han föröfrigt icke hvarken under resan eller under tiden närmast före den, lidit någon omensklig behandling, utvisas af berättelsen om den kroppsfetma, som han ända till sin död bibehöll; sjelf uttalade han sig ock för sin själasörjare Hagen lofordande om den vakthafvande majoren Grothusen. Då arméen anländt till Slupza, der högqvarteret upprättades, nedsattes öfver Patkul en krigsrätt, i hvilken Rhensköld presiderade. Huruvida fången blifvit inför denna krigsrätt framförd, är obekant; det ser ut, som om han ej blifvit det. På grund af hans senare förbrytelser blef enligt konungens befallning det honom redan förut ådömda dödsstraffet skärpt, så att rådbråkning skulle föregå halshuggningen.

Den 30 Sept. 1707 utstod Patkul det honom ådömda plågsamma dödsstraffet på afrättsplatsen vid den lilla staden Kasimierz nära Posen. Afrättningen, i sig sjelf ohygglig, kom att blifva det än mera genom två tillfälliga omständigheter: man hade nämligen att tillgå endast ett gammalt obeslaget hjul, som ej mäktade gifva nog starka stötar; dessutom utöfvades bödelssysslan af en rå, i en sådan förrättning alldeles oförfaren polack, hvilken, betagen af häpnad öfver Patkuls höga rang och värdighet, gick förlägen till verket med orden: »Förlåt nådige herre» och sedan, i öfvermått af förfäran och tafatthet, alltjämt bar sig bakvändt åt. Hagen, som var ögonvitne, berättar:

»Då högra armen krossades, hvilket knappt kunde verkställas med tre slag, skrek han väl något, men ropade dervid

[1] Voltaire, Hist. de Charles XII. Bergmann (p. 233, 234) betviflar sannolikheten af denna berättelse på två angifna skäl, hvilka dock förefalla temligen svaga. Deremot kan källans trovärdighet sättas starkt i fråga.
[2] Gadebusch Liefl. Bibl. II. 331.
[3] Enl. Gadebusch Reichardsgrimm. enl. Nordberg Altranstadt.

alltid Jesu namn, till dess båda armarne och benen voro krossade under hjulet. Till sammans fick han 15 stötar. Kapiten Waldau (som förde befäl vid förrättningen) ropade till skarprättaren att rikta stötarne mot bröstet. Den arme syndaren blickade mot kaptenen, bedjande: »Käre, hufvudet af! Hufvudet af!», hvilket också kaptenen befalde skarprättaren. I det nu skarprättaren ville lägga honom (Patkul) framstupa, hjelpte han sig till förvåning sjelf och lade hufvudet på blocket. Skarprättaren gjorde tre hugg, innan han skilde hufvudet från kroppen». Att den olycklige lefde ännu, då han halshöggs, härledes i prinsens af Würtemberg anteckningar derifrån, att »hjulet gled ned från hans bröst, hvilket var ganska fett».

Så lyder ögonvittnens berättelse om Patkuls gräsliga slut. Dödssättet var en följd af tidehvarfvets hårda lagar, som för sådant brott tilläto sådant straff. För att väcka ytterligare deltagande för den olycklige har man genom diktade tillägg eller uppsåtliga förtiganden sökt framställa afrättningen ännu ohyggligare än den verkligen var. Från rysk sida [1]) har man till och med framkommit med den helt säkert osannfärdiga beskyllningen, att Karl XII skulle hafva befalt den ytterligare skärpning i dödsstraffet, att Patkul ej skulle halshuggas, förrän denne efter rådbråkningen uppgifvit sin ande under plågorna, äfvensom att han skulle hafva afskedat kapten Waldau derför, att denne sökte förkorta pinan för den olycklige.

Patkul var under sina sista lefnadsår en storväxt, korpulent man. Ur hans mörka öga, i hvilket lidelsens glöd hotande brann, sköt en blick som dref förtroendet bort och manade till försigtighet enhvar, som hade med honom att göra. Hans snille hade i sin art rikt utvecklats, och tvifvelsutan kunde han, så dilettant han än var, helsas som en mästare i diplomatiska knep och finter. Men i bredd härmed utvecklades ock hans karakters lyten. Vanan att umgås med svek och förställning gjorde honom till slut opålitlig mot alla; ränksmideriet blef för hans rastlösa verksamhet snart sagdt ett behof, och framgången födde ett odrägligt öfvermod.

I Karl XII:s och hans folks ögon var Patkul ingenting annat än en brottslig svensk undersåte, hvilken, aldrig löst från sin trohetspligt, blifvit som öfverlöpare mottagen och använd af Sveriges fiender. Redan lifdömd enligt svenskt domslut, hade han sedan i väsentlig mon bidragit till tändande af det långvariga kriget, oaflåtligt arbetat på att sammanhålla det mot Sverige riktade förbundet och med allehanda konster sökt uppvigla nya fiender mot detta land. Förtjente någonsin enligt tidens åsigt en högmålsförbrytelse att beläggas med skärpt dödsstraff så var det denne. Af hämndlystnad, i detta

[1]) Journal de Pierre le gr. (p. 161).

ords lägre mening, drefs ej Karl XII, men väl af öfverspända idéer om sin uppgift som den guddomliga rättfärdighetens tjenare, »en hämnare, honom till straff, som illa gör». Kungsordets helgd och undersåtens obegränsade trohetspligt utgjorde för honom det mensklig a samhällets hörnstenar, och nu gälde det att genom en handling, som ej snart skulle varda förgäten, icke blott bringa till verkställighet en af fadren undertecknad dom utan ock mot undersåtligt förräderi statuera ett för alla tider varnande exempel. Tvifvelsutan har han gifvit uttryck åt en sådan uppfattning i en af texterna som han påbjöd på en tacksägelsedag 1706: »De dikta skalkstycke och hållat hemliga; de äro illfundiga och hafva listig skalkstycke före. Men Gud skall hasteligen skjuta dem, så att dem skall svida efter. Deras egen tunga skall fälla dem, så att dem bespotta skall hvar och en, som dem ser. Och alla menniskor, som det se, skola frukta sig och säga: Det har Gud gjort; och förmärka, att det är *Hans* gerning» (Ps. 64; 7—10). Derför svarade han ock sin syster, prinsessan Ulrika Eleonora, då hon, troligen förmådd af enkedrottningen, lade sig ut för Patkul: »Jag önskar, att jag kunde efterkomma mon coeurs befallning häruti; men som saken är af så svår beskaffenhet, att hon intet kan eftergifvas, som ock, *för exemplets skull,* hon intet *får* eftergifvas, så beder jag mon coeur intet taga onådigt upp, att han intet lär kunna blifva förskont».

De båda regenter, som i sin tjenst mottagit öfverlöparen, funno sig föranlåtna att hålla god min vid hans bestraffning. Mot rättsgrunderna för den samma kunde de, äfven från sin synpunkt, icke hafva några protester att göra, minst tsaren, som i större utsträckning än någon annan tillämpat rådbråkningsstraffet mot egna statsbrottsliga undersåtar. Det var ej öfver Karl XII, utan öfver konung August, som han för det kejserliga hofvet och annorstädes beklagade sig, och äfven detta hufvudsakligen öfver separatfreden i Altranstadt, men blott i förbigående öfver Patkuls utlemnande. I en följande tid, då August återvunnit polska kronan, sökte denne åt den afrättades qvarlefvor bereda en någorlunda hederlig begrafning; men den officer, som han 1710 afsände till afrättsplatsen vid Kasimierz för att hemta dem, rapporterade derifrån, att han »icke kunnat finna ett spår af Patkuls lik» [1]). Voltaire berättar, att August, som 1713 måtte lyckats finna lemningarne deraf, med iskall likgiltighet yttrat till en uppvaktande herre, i det han pekade på kistan: »Der ligga Patkuls ben».

Den stora allmänheten, som lidit så mycket af kriget, såg ingenstädes med blida ögon Patkul, hvilken allmänt beskyldes för att vara tillställaren deraf och som sådan led sitt straff.

[1]) Schulenb. Denkw. I. p. 231.

I ett bref från en polsk ädling, upptaget i Zaluskis brefsamling, göres till underrättelsen om Patkuls afrättning blott det korta tillägget: »Denne är upphofvet till alla de olyckor, som öfvergått Polen i dessa tider». Saxarne tillskrefvo Patkul mer än sin konung skulden för sitt genom kriget iråkade elände. I Ryssland hade Patkul, äfven medan han lefde, aldrig påräknat några sympatier. Ej underligt derföre, att i hans olycksöde den stora massan såg Guds rättvisa dom; denna uppfattning uttalades ock i några af de många i lapidalstil affattade grafskrifter, som öfver honom sammansattes. I denna anda yttrade ock historieskrifvaren Limiers om honom: »Sant är, att, om man än betjenar sig af förrädare, om man än till en tid smeker dem, så afskys de städse och lida förr eller senare sitt förtjenta straff». Till denna uppfattning knöto sig ock betraktelser öfver lyckans omvexling och mensklig höghets vansklighet. Det var egentligen blott inom de högre klasserna, som man här och der uttalade sitt ogillande öfver hans gräsliga afrättning. Detta hade dock icke sin grund i förnekande af personens brottslighet eller af lagmätigheten i Karl XII:s handlingssätt; icke heller ogillade man sjelfva straffarten i och för sig, eller ens kände någon fasa öfver afrättningens af tillfälliga anledningar ökade ohygglighet — bland detta föga hjertnupna slägte fäste man sig föga vid dylikt. Men man fäste sig så mycket mer vid, att nesan af ett sådant straff, hvilket annars ej sällan drabbade personer af lägre samhällsställning, denna gång drogs öfver en förnäm man, som bar excellenstitel och hos två herskare beklädt höga värdigheter. Att Karl XII så skipade rätt utan anseende till personen, det var *detta*, som mångenstädes förekom den förnäma verlden förfärligt och afskyvärdt.

Till större deltagande för den olycklige stämdes allmänheten genom Hagens berättelse om hans dödsberedelse, sista stunder och afrättning [1]). Hagen ser i Patkul visserligen den med rätta straffade brottslingen, men han egnar sitt varma deltagande åt hans yttringar af kristlig tro, samt åt hans jämmerfulla lidande. Berättelsen öfversattes eller bearbetades på flere språk och bidrog att stämma sinnena till den dödes förmon.

Sjelf hade Patkul under sin lefnad begagnat sitt förledande framställningssätt för att sätta sin historia hos samtid och efterverld i det förmonligaste ljus och dervid så skickligt blandat sanning och dikt samman, att han länge nog lyckats bedraga allmänna omdömet. Han hade, heter det, af Hastfer lockats och sedan af denne störtats. Han hade på lagligt sätt sökt försvara sina lif-

[1]) Hagen afgaf en utförligare för svenska läsare afsedd berättelse (den förvaras i manuskriptsaml. på Kongl. Biblioteket), en annan för den tyska allmänheten och en tredje för P:s fästmö. Af den tyska berättelsen äro flere upplagor, med inledning och tillägg, utkomna.

ländska ståndsbröders i stoftet trampade rättigheter och sköflade egendom samt derför af orättfärdiga domare mot rätt och billighet blifvit lifdömd; inlockad i Sverige genom ett svekfullt lejdebref, hade han med full rätt dragit sig undan genom flykten, mest för att blifva satt i tillfälle att inför verlden rädda sin ära, hvilken han hölle för dyrbarare än sitt lif. Förföljd af svenska spioner och försåtställare, hade han som ett jagadt villebråd flytt från land till land. Han hade ej tändt krigslågan; han hade endast sökt en fristad hos konung August, då hans upprepade ödmjuka nådeansökningar blifvit af Sverige afslagna, och han hade sedan tjenat August som en redlig undersåte. Han hade sedan öfvergifvit äfven denne, men det var de saxiska ministrarnes fel, liksom ock det »tigersprång», hvarmed dessa beredde hans olycka. Denna väfnad af ren dikt eller vanstäld sanning framstäldes i tryckta skrifter, bref och statsskrifvelser. Ännu under sin dödsberedelse framstälde han för Hagen åtskilliga berättelser, dels uppenbart osanna, dels af högst misstänkt trovärdighet, men hvilka både för allmänheten och för häfdatecknarne länge gält som »historiska».

Voltaire, mindre grundlig som historieskrifvare än varmhjertad som humanitetens härold, såg Patkuls lif i en sådan uppfattnings ljus och fann i hans afrättning ett dåd af medeltidsbarbari. Han är också den förste, som anklagar Karl XII för att genom dödsdomens verkställande hafva brutit mot folkrätten, enär »titeln af ryskt sändebud hos konung August bort göra Patkuls person helig». Att just denna titel vitnade om ett fullt oomtvistadt brott mot folkrätten, begånget både af tsaren som gifvit, och af August, som godkänt den, synes han, uppfyld af beundran för den store Peter, icke velat se.

Under den derpå följande revolutionstiden började man i Patkul se frihetshjelten, frihetsmartyren. Han hade ju mot en envåldskonung försvarat sina landsmäns rättigheter, han hade hämnats deras våldförande och han hade slutligen som frihetens martyr gått till mötes en blodig död, hvilken bar vitne om det kungliga enväldets barbari. I en fransk roman, tryckt 1790 [1]) samt öfversatt på ryska, gjordes först detta åskådningssätt gällande.

Genom en tillfällighet blef Bernoulli egare af några bland Patkuls Berichte till ryska kabinettet. Han utgaf dem i tryck 1797 tillika med en samling af andra aktstycken, som hörde till dennes historia, hvilken han efter tillgängliga källor berättade, nästan helt och hållet i samma anda som den franska romanens. Då Bergmann skref sitt arbete, »Patkul vor dem Richterstuhle der Nachwelt» 1806,, delade han i början en lik-

[1]) Sevieys, Le Martyr de la liberté, lettres originales de Patkul (öfversatt på ryska af Karamsin).

nande uppfattning, men under fortgången af sina forskningar kom han, tyckes det, till en annan, hvadan hans framställning af Patkul blir olika i noterna mot i texten, en annan i slutet än i början.

Senare har den tyska nationalitetsrörelsen gifvit sin färg åt de tyska skriftställarnes uppfattning öfver Patkul, hvilken framstod som det tyskborna ridderskapets försvarare mot svenskt förtryck och hvilken ju sjelf talade tyskt tungomål [1]). Denna uppfattning kulminerar hos Vernich, Patkuls hängifne beundrare. Patkul var enligt Vernich »der grosse», ja han var »för stor för sin tid», han »älskade rättvisan, men fann orättvisa domare» o. s. v. I det hela bibehålla de tyska häfdatecknarne ännu Vernichs uppfattning, om de också ej längre kunna se Patkuls moraliska karaktär i samma ljus som denne.

I den nyaste polska litteraturen, isynnerhet uti åtskilliga tidskrifter, [2]) har Patkuls historia blifvit behandlad, och här utfaller naturligtvis omdömet öfver honom mycket strängt. Obekantskapen med språket har emellertid vållat, att de tvifvelsutan vigtiga bidrag, som här kunnat lemnas till mannens biografi, ännu ej blifvit allmännare kända och tillgodogjorda.

I Sverige har man vanligen tagit intryck af den tyska uppfattningen, och de källor äfven för Patkuls historia, hvilka vårt riksarkiv gömmer, äro hittills föga begagnade. Fryxells framställning af Patkul är knappt annat än en återklang af Vernichs. Ännu finnes icke någon fullständig utredning af den märklige ränksmidarens lefnadshistoria; minst gör förf. af denna lilla afhandling anspråk på att hafva lemnat någon sådan. Meningen har endast varit att påpeka önskvärdheten af en sådan utredning, helst som man länge nog, för att förhöja de falskeligen anbragta ljuseffekterna i Patkuls bild utmålat den tidens svenska styrelse och ledande män med öfverdrifvet mörka färger.

[1]) En dylik (både fransk och tysk) uppfattning har gjort sig gällande inom romanlitteraturen i arbeten sådana som: Bog, Patkul, Historische Roman, Leipz. 1835; Norden, Patkuls Tod. Hamb. 1836. Inom dramatisk konst: Bonafonts skådespel Patkul (1804) och Gutzkows (1842). Inom svensk litteratur har Patkul blifvit på detta sätt romantiserad uti »Den tysta eden», af Pilgrimen.

[2]) X. Liske: Bihang till öfvers. af polska litteraturen etc. (Hist. Bibl. 1879, h. 2).

Bilagor.

Bil. 1.

Allerdurchläuchtigst Grossmächtigster Zaar, Allergnädigster Herr.

Gleichwie Ich aus trieb meines eydes und gewissen als ein verpflichteter treuer diener von Ew. Zaarischen May:t mich nicht habe entbrechen können, deroselben unterm dato $\frac{4}{15}$:sten Maij dieses Jahres mit aller behutsamkeit nachricht zu geben von einer gar wichtigen wieder Ew. Zaarische May:t geschmiedeten und Mir von Ihro Königl. May:t dem König in Preussen eröffneten intrigue, wesfals Ich auch allergnädigste permission begehret, mich selbst zu Ew. Zahr: M:tt zu verfügen und deroselben mündlich von allem gründlichen bericht, weil es durch keine briefe geschehen kann, abzustatten; Mir auch Ew. Zaarischen May:t allergnädigste Ordre darüber unterm dato negst abgewichenen 21:sten Junij nun mehro eingelanget, dass Ich entweder selbst in persohn zu Ew. Czar: M:tt hin über kommen, oder, da die Sache kein verzug leidet, durch einen sichern weg schrifftlichen bericht abstatten solle; So habe Ich sothanen befehle zu allerunterthänigster folge Mich zwahr darin der post nicht vertrauen doch aber vorzeigern dieses den Haubtman Ferber. welchen Ich auf Ew. Zaarischen May:t befehl in dero dienste bey der artillerie, laut der Capitulation so Er vorzeigen wird, engagiret, abfertigen, und in abschrifft hiebey fügen wollen was mir von dem König in Preussen ist communiciret worden. Ich habe es auss dem Frantzösischen in teutsch übersetzet, damit Ew. Zaarische May:t alles selbst lesen und von der Sachen nach dero hocherleuchteten verstande urtheilen mögen.

Mir hat mann nichts mehr zu Berlin vorgezeiget als eine Copei unter des Königes in P. geheimten Rath Ilgen hand welche Ich zu meine Sicherheit noch verwahre. Ich habe zwahr den eingewandt, dass mann umb die Sache beglaubt zu machen und rechten beweis vorbringen zu können, etwas reelles nehmlich unter des K:s in Pohlen eigene hand beybringen muste; Mann ist aber von Preussischer seiten dabeij geblieben, es wäre beweis gnug da. Ich werde also den K. Hoff urgiren, die Sache Ew. Zaarischen May:t selbsten zu entdecken und aldann werden Ew. Zaarische May:t gelegenheit haben auf richtigen beweis zu dringen, damit originalia hervorkommen ohne welchen mann den K. in Pohlen, daferne Er die Sache leugnen sollte, nicht könte überführen und würden Ew. Zaarische May:t keinen richtigen unstreitigen grund haben, der Sachen einen solchen Nachdruck zugeben, als sie verdienet hat wann sie erweislich ist. Solchergestalt habe Ich nun meinem eyde und gewissen gegen Ew. Zar: M:t ein schuldiges gnügen geleistet. Hoffe aber es werden Ew. Zaarische May:t die gnade vor mir haben und es so menagiren, dass ich nicht in gefahr und undanck darüber gerathe. Welches geschehen würde, wann der König in Pohlen erfahren sollte dass ich es Ew: Czar: M:t eröffnet hette. Wie

Ich dann hir in seinen händen bin, da Ich heimlich oder offentlich zu einer revanche mit meinem leben büssen könte. Jedennoch entziehe ich mich nicht auch dasselbe auffzusetzen, wann es Ew. Zaarischen May:t dienst erheischet und dero interesse dadurch befordert wird.

Diese Sache, gleichwie Sie von sonderbahrer groser wichtigkeit ist, also verlange Ich nichts in der Weld so sehr, als nur die gnade zu haben Ew. Zar: M:tt selbsten allerunterthänigst auffzuwarten und mundlichen bericht von vielen Umbständen, die ich nicht kan der feder vertrauen in geheim zu entdecken. Unterdessen haben Ew. Zaarische May:t dass allergnädigste vertrauen zu mir als dero allerunterthänigsten und getreuen diener, dass Ich wieder alle solche intriguen, wann es auch schon wahr wehre und der König in Pohlen könte verführet werden solche mesures genommen, dass Ew. Zaarische May:t nicht sollen können gefährdet werden, es mögte es auch der König in Pohlen anfangen wie er wolle; und daher habe ich den König in Preussen dahin disponiret, dass, wofern der beweis zu dieser intrigue richtig, Er doch versuchen möchte, ob nicht vor Ew. Zar: M:tt ein particular frieden könte verschaffet werden. Weilen alsdann die treulosigkeit des Königs in Pohlen verdienet hat, dass Ew. Zaarische May:t alle alliancen mit ihme aufheben, es der gantzen weldt zu erkennen geben und also sich und ihren Stat in sicherheit setzen.

Unterdessen werde ich mich gegen den K. in Pohlen nichts merken lassen. Ihn mehr als sonst jemahlen caressiren doch auf alle seine und seiner minister schrit und tritt genau acht geben und zusehen, ob mann zu fernern beweis kommen könne, welchen Ew. Zaarische May:t von dem Keyserling zu verlangen gnädigst geruhen werden, damit mann nicht auch darin Ew. Zaarische May:t hinter dass licht führe. Zumahlen bey all diesem handel auch diss wol zu erwegen, dass nicht Schweden und Preussen zusammen so etwas gekunstelt haben umb die alliance zu trennen, welche gedancken mann nicht allerdings zu verwerfen hat, solange mann nicht dess K. in Polen eigene hand siehet. oder sonst richtigen unstreitigen beweiss aufzeigen kan.

Dass ich den König in Pohlen zu Ew. Zaarischen May:t (wann auch schon eine armée nicht sollte gantz mit kommen können, davon wir doch noch zur zeit dass gegentheil hoffen) noch diesen herbst bringen wil, daran bitte ich, wollen Ew. Zaarische May:tt nicht zweiffeln; und als dann kan mann hinter den betrug recht kommen auch Ew. Zaarische May:t rechte solide mesures nehmen wozu Ich viele umstände und Sachen entdecken will.

Ess ist aber haubtsächlich zu mercken, dass alles solches die concerte unsere projecte von der Campagne nicht hindern muss, denn ist es auch schon wahr dass der K. in Pohlen die intriguen vorgehabt; so hat er doch nun mehr gesehen dass es nicht angebet und muss also wider seinen willen dass Mittel ergreifen sich an Ew. Z. M:tt zu halten wie Ich dann anitzo dazu einen rechten eiffer und attachement sehe. Sothanen seinen erschwungenen guten willen aber müssen Ew. Zaarische May:t solange menagiren, bis Sie Ihre sachen mit Schweden in eine volständige Sicherheit sehen. Sonsten mögte Schweden dass beste von der trennung ziehen und über Ew. Zaarische May:t samt dem K. in Polen in dass fäustchen lachen. Dannenhero. nach meinem wenigen bedünken alles biss zu der zusammenkunfft auss zu setzen wehre. da dann sich hervor thun wird, ob Ew. Zaarische May:tt besser thun mit Schweden den particularfrieden zu auf wass ahrt es auch ist, oder ob mann trachten soll den K. in Pohlen zu bekehren und Ew: Z: M:t von seiner seiten in sicherheit zu setzen welches geschehen könte. wann Er seine gantze armée mit Generals und alles an E. K. M. übergibet welche in Ew. Zaarischen May:t eid, pflicht und unter dero hauptcommando übertreten so dass Er nicht mehr meister von sich selbsten seyn muss. Und würden also Ew. Zaarische May:t gnugsame caution in handen den K. in Polen insensiblement desarmirt zu allen künfftigen intriguen incapabel gemachet haben. und endlich den krieg mit so einer glorie endigen können, als jemahln in der Weld mag geschehen seyn.

Mann mögte meinen dass bey solchem vorschlage Ew. Zaarische May:t dess K. in Polen armée nur zu last wehre aber gahr nicht, denn wir wollen

sie in Polen erhalten ohne dass es Ew. Zaarische May:tt einen heller kostet, weil alsdann Ew. Zaarische May:t meister davon sindt.

Ich finde Mich genötiget, Ew. Zaarischen May:t vermöge meines Eydes und pflicht, womit Ich deroselben verwand diese Meine geringe gedancken zu entdecken, jedoch dass alles unter dero gnädigen disposition stehe, solches nach dero gnädigem guhtfinden zu behalten oder zu verwerfen, als welches alles Mich gefallen lasse, denn einmahl ist gewiss dass mann sich auf allen seiten vorzusehen hat. Ich kan nicht glauben, dass Schweden zu den particular frieden resolviret, ohne dass Ew. Zaarische May:t dass beste von ihren conquesten zu rücke geben und mögte Schweden vielleicht noch wol hernach wieder händdel anzufangen in sinne behalten. Würden aber die beyden arméen von E. Z. M:t und dem K. in Polen conjungiret, so hätten Ew. Zaarische May:t dass Spiel in ihren händen. Und wann Ew. Zaarische May:t nur solange anstehen biss ich die gnade habe zu sie zu kommen, werde ich schon weisen dass der vorschlag angehen kan, und keine schwürigkeit haben soll, denn Ich habe Mich dessen schon versichert und solche precaution genommen, dass Ew. Zaarische May:t die Wahl haben sollen wozu einen particular frieden mit Schweden (welches der K. in Preussen zu negotiiren versprochen, auch würcklich dran arbeitet) oder aber dass der K. in Polen seine gantze armée an E. Z. M:t überlassen. Von diesem letzten aber weiss der K. in Preussen nichts, muss auch nichts wissen. Und bitte Ew. Zaarische May:t Ich allerunterthänigst meine wenige persohn bey dieser Sache, da Ich aus treuen und redlichen hertzen und gemüthe gegen E. Z. M:t meine wenige gedancken eröfne, zu menagiren. Zumahlen ich darüber allerhand nachstellungen von Preussen, Schweden und K. in Polen könte exponiret werden.

Immittelst erwarte Ich Ew. Zaarischen May:t allergnädigste ordres wie Ich Mich nunmehr alhie zu verhalten. Und ob Ich auf die Volführung der biss hiezu mit dem K. in Polen gemachten concerten und projetten ferner dringen soll oder nicht, weil Ich nicht weiss wass Ew. Zaarische May:t von dem Preuss. Hof vor beweiss in der entdeckten Sach werden erhalten, und wie weit es Ew. Zarische May:t anlass geben könte nunmehro die mesures zu endren. In deren erwartung wil Ich Mich Ew. Zaarischen May:t zu aller beharlichen gnade allerdemütigst empfehlen und lebenslang verharren

Ew. Zaarischen May:t
Meines allergnädigsten Herren
allerdehmütigst-treu-Ergebenster Diener

J. R. Patkul.

Meissen 3 Meil von Dressden den $\frac{28 \text{ Julij}}{8 \text{ Aug:ti}}$ 1705.

Den 29:ten Octob. 1704.

Ich habe proponirt erstlich den He. Nehmitz, von herkunfft ein Pohler genant Niemtski, gebohren zu Stum, von Brandeburg nebst seinen bruder disgustirt, auferzogen bey dem H. Flemming achtzehn Jahr lang, emploijrt bey den Finantz Sachen von Sachsen Und anitzo der einige cabinet Secretarius zu den Stats Sachen, ein mensch welcher scheinet aufrichtig zu seyn, welcher all sein werk von gott anfänget und redliche intentionen hatt, der sehr geneigt zum Frieden ist, selbigen dem König August nachdrucklich rahtet. Dieser Prinz höret ihn sehr. Er (Nehmitz) hat Ihme (dem König) gar vorgehalten, dass Er Ihme dem König wol dienen wolte, wann es Ihme so gefällig, und auf solche condition die er Ihm vorlegte, dass Er Ihn nicht möchte betriegen denn würde Er (nembl. der Nehmitz) betrogen, so wolte Er Ihme nimmer dienen, solte er auch den Kopf verliren. Der König August hatt Ihm versprochen dass Er Ihme alles, wass Er zusagte, halten wolte. Dieser ist es der dem König August den anschlag gegeben hatt, dass Ich an Mons. Hermelink schreiben solte vor 12 tagen. Nach der Zeit hat Er Mir proponirt. denen Ministern von Ih. K. M:t von Schweden folgendes zu hinterbringen.

1:o. Wass die passage über die Weicksel betrifft, so hätte Er Ihn verhindern können, oder wenigstens viel leute dabey todt schiessen lassen. Und weil der König von Schweden mit von den erstengewesen die passiret sindt, so hätte Er, welches gott verhüte, mit andern umkommen können; alleine gleichwie Er Ih. K. M:t von Schweden und dero trouppe zu weit gloriosern actionen hat wollen conserviren, so hat Er Ihme lieber die Ehre lassen wollen den Fluss zu passiren und Meister von Warsau zu werden; Vnd dass Er hoffete, es würden Ihr: K: M:t von Schweden umb dero eigenen interesse willen nicht weiter gehen.

2:o. Dass Posen hätte auch können entweder durch hunger oder durch gewalt erobert werden; aber Ihr. K. M:t von Polen hätten davor gehalten, dass man die Schweden so drinnen sindt concerniren müste, und dass Sie künfftig Ihme noch könten nützlich seyn, wolte auch lieber die Unlust haben dass die Stadt nicht erobert würde als dass ein so notabler Schade denen Schweden solte zugefüget werden, welche Er geneigt gewesen mit aller Ihrer bagage und artillerie gehen zu lassen, wie Ich an Mons. Hermelin geschrieben; Er ist auch bereit es annoch zu thun, in ansehen des darauss entstehenden Nutzens.

3:o. Dass der König August nach deme Er gehöret, dass Ih. K. M:t von Schweden Ihn sprechen wolten, solches auch wundschete und dass solches geschehen könte wann und wie Sie begehrten.

4:o. Dass der tractat ungefehr solchergestalt könte eingerichtet werden.

1. Dass der K. in Polen, August inständig begehre den frieden zu machen mit dem K. in Schweden.

2. Dass Er den frieden machen wolle als Churfürst von Sachsen auch, wann mans wil als K. in Polen particuliar.

3. Dass mann noch einen andern Frieden mit der republ. machen wolte.

4. Dass ausser den frieden der König in Polen verlanget eine off- und defensif ligue zu machen wieder ihre Feinde und fürnehmlich wieder einen den man nicht nennet.

N. B. Ich habe Ihn hernach im discours genand im raisonniren.

5. Dass Frankreich garant von diesem allen seyn könte, auch wol in derselben off und defensif ligue mit begriffen. Dass der K. in Polen von allem diesem solche versicherung geben wolte wie sie der K. in Schweden vor guth finden würde nach beschaffenheit der Zeit und ohrte, in hofnung dass I. K. M:t von Schweden nichts als alles raisonnables verlangen werde nach beschaffenheit der Zeit.

6. Wass den Neuerwählten betreffe, stehe bey dem K. in Schweden die versehung zu thun wass demselben muste verschaffet werden worin der K. in Polen durch die finger sehen wil, oder wil sich nicht deme entgegen setzen wass etwa Ih. K. M:t von Schweden vor demselben in Curland oder Littauen thun wolte.

7. Dass der König in Polen August weil Er rechtmässige Ursachen hätte den Czar nicht zu verteidigen, In deme derselbe Ihme nicht wort gehalten in vielen wichtigen puncten, nachdem der Secrete tractat schwichen die beyden Könige wird geschlossen seyn, zulassen wolle, dass der K. in Schweden gegen die Muscowiter gehe, ohne dass der König August über die Weicksel gehe.

8. Dahingegen, wann der K. in Schweden sich jenseit der Weicksel aufhalten wil, es sey in Littauen oder Muscovien oder in dem Br. Preussen, so wird Ihn der K. in Polen August in seinem Vornehmen nicht hindern nach dem ein secret tractat wird aufgerichtet seyn; dass gleichfals der König August die 1^{0}_{m} Muscowiter die Cosacken und Sachsen auch die Polnischen trouppen disseits der Weicksel zurücke halten wolle, unter dem Vorwand die Polen im gehorsam zu halten; auch könne Er alle die officirs auss Muscovien zurücke berufen, als ohne welchen des Zaren trouppen incapabel etwas zu thun.

9. Wann Ih. K. M:t von Schweden die güte haben wollen von nun an sich ihrer fernern progressen zu enthalten, und den anfang zu den tractaten zu machen; so wil Ich an herrn Secret: Nehmitz davon oben gedacht schrei-

ben, damit Er hirher komme und der tractat gegen vorjahr zu stande komme und dass Ih. K. M:t von Schweden alle ihre force gegen die Muscowiter ohn hinderniss wenden können.

10. Dass auf den fall, da mann gegen Brandeburg agiren sollte, ausser allen streit der Hertzog von Hannover sich mit beyden Königen conjungiren und gegen ihn agiren werde.

Der Schreiber dieses proponirt von sich selbsten, dass, umb den Neuerwehlten zu vergnügen, mann Ihme dass Br: Preussen geben könte, welches zum Königreich gemacht ist, zumahlen es nicht schwer ist diese province zu occupiren und solches würde bey den confoederirten keine ombrage machen welche auf der einen seiten gerne sehen mögten dass der Churfürst von Brandeb. ein wenig erniedriget und auf der andern seite ihnen nicht lieb seyn würde, dass die Nordischen Printzen sich viel auf dieser seiten befestigen.

Und also würde Polen nicht viel verlieren, weil dass Br. Preussen Ihme nicht abgebet. Mit einem wohrte zu sagen; Ess könte der K. in Schweden gar wol so gütig seyn und darauf reflexion machen, dass dieser Polnische Krieg ihm nicht sonderlichen vortheil bringet, nicht allein deshalb dass Er hie seine Zeit verliehret und seine trouppen schwächer werden; sondern auch deshalb dass sein Feindt welcher von der Zeit profitiret, Ihme eine schöne province ruinirt. Ein König ist verbunden seine unterthanen zu defendiren und sie nicht also umkommen zu lassen.

Bil. 2.

Hochgebohrner Reichs Graff, General Ammiral und Gross Cantzler, hochgeneigter Gönner und freund.

Von hiraus kan Ich Ew. Excellence vor dissmahl nichtes mehr berichten, als dass es mit Uns noch in dem Vorigen Stande stehet, nehmlich dass unser armée, welche sehr schön ist, gantz marchefertig sich befindet und erwarten wir nur die Zeitung, dass der K. in Schweden die Weichsel passiret und dass der Maseppa, zu welchen der Gen: Major Brause bereits vor eine Zeit abgeschickt ist, gewisse Bewegungen oder marche gegen Gross Pohlen tuhe, als dann hat die Sache seine vollige richtigkeit auf dieser seiten. Weilen seine Excellence der Herr General Gouverneur von Ingermanland vor einige Zeit begehret, dass Ich Ihne einige tüchtige Artillerie-Officier mögte zusenden; So habe Ich einen Capitaine nahmens Ferber, so in Bayrischen Diensten vor dem gestanden, engagiret, Ihme 150 rthlr zur Reise gegeben und also fortgesand. Bis daher aber hat mann nicht die geringeste Nachricht von Ihme gehabt, und weiss noch Niemand, ob Er Königsberg und Tilse passiret ist, weilen Ich von den Ohrten ab noch gahr nichts erfahren können. Dannenhero Ich Ordre gestellet, Ihn allenthalben auf der route auszufragen, umb zu wissen, ob er zum Feinde gegangen, oder aufgegangen, oder wass es vor bewandniss mit Ihme hat. Indessen weil Ich die damahlige depeches nicht habe wollen der Post vertrauen, und mich auf dem Menschen verlassen; so habe Ihme selbige mitgegeben, die Ich dann hir auf allen fall, da er nicht solte bey Sie angelanget seyn, nochmahlen in duplo übersende, doch aber hofen wil, dass wenigstens die Nachricht einlaufen werde, ob Er in des Feindes Händen seij, welches Mich sehr beunruhiget.

Der Oberste Guerin sitzet hir in einem sehr harten und scharfen Gefängniss, wegen des Frantzösichen briefes welcher in dem teutschen Pasquille unter seinen Nahmen mit gedruckt ist. Bey der gehaltenen Untersuchung hat Er geläugnet, dass Er den Brief geschrieben habe, sondern, dass der Neubaur selbiger habe fälschlich untergeschoben, vorgegeben. Weilen dann nun der Beweiss manquiret; So glaube Ich dass es am besten seyn wird, der Sachen

diese tour zu geben, dass mann declarire, Ihro Zaarische May:t hätten Ihn pardonniret, und befohlen der Gefängnüs zu erlassen. Jedoch, weil sein Gefängniss von wegen Ihro Zarischen May:t und in dero Nahmen verhänget worden: habe Ich ohne vorhergehender Communication nichts drin thun wollen, weshalben dann hirüber die Resolution erwarte. Wegen selbiger Sache hat beygehendes intercessions-Schreiben die Kayserliche Ambassadrice Gräfin von Straatman, an Ihro Zaarische May:t mir zu übersenden gegeben. Ess währe sehr guht, wann Ew. Excellence verschaffen wolten dass ein klein Brief von einige Zeilen nur zur Antworth von Ihro Zaarischen May:t an die Gräfin zurücke kähmen, welches diese gantze Familie sehr obligiren würde, auch zu continuation der guhten Intention, so Sie gegen Ihro Zaarische May:t und zu dero Interesse in allen Begebenheiten zu erkennen geben, animiren mögte, zumahlen Sie uns an dem Kayserlichen Hofe sehr nutze sind, und bey diesen conjuncturen unsern Sachen daselbst treflich favorabel so wol wegen Ihro Zaarischen May:t als wegen den König von Pohlen, sich erwiesen. Ich recommendire solches Ew. Excellence recht sehr, weil es zu Befoderung unserer desseins gereichet.

Noch zur Zeit stehet der König von Schweden bey Warschau, von welchen mann noch nicht weiss, wann und ob Er die Weichsel passiren wird. Des Cardinals sind die Schweden nicht versichert, weil verhofentlich die Ermahnungen von Rom bey Ihme Staat gefunden. Unterdessen ist der Ertzbischoff von Lemberg aufgehaschet und nach Warschau gebracht, umb an stelle des Cardinals die Crönung zu volführen.

Über Paris haben wir hir die Zeitung erhalten, dass der Türkische Hof resolviret sey, mit Ihro Zaarischen May:t den Frieden beyzubehalten, und zu solchem Ende die Gräntzscheidung fortzusetzen. Welches dem Könige sehr lieb gewesen.

Gestern hat der König Mich expresse aufholen lassen, und zu verstehen gegeben, wie Er befürchte, es mögte der K. in Preussen bey dieser Gelegenheit suchen sich in Curland einzunisten, und dass also Ihro Zaarische May:t sich darin wol vorsehen und gahr kein Gehör ohne dem König part zu geben verstatten mögten. Ich habe davon dass Gegentheil remonstriret, dass nehmlich Ihro Zaarische May:t, wann der K. in Preussen Curland in sequester hätte, dero armée durch die Besatzung von Curland nicht dürften schwächen, und dass mann also den K. in Preussen noch gerade mit an sich ziehen könte; Alleine Er der K. in Polen hält es vor gefährlich, und befahl Mir Ihro Zaarischer May:t solches zu hinterbringen; wie auch dass Er den Hertzog von Curland dahin senden wolte, umb dass Gouvernement zu übernehmen des Königs wegen. Welcher Hertzog im guhten credit anitzo hir bey dem Hofe ist, und zwahr besser als vormahlen, weil mann guhte Proben von ihme hat. Der König von Preussen nimmt sich des General Paykuls als seines nunmehrigen Vasallen an, und hoffen daher, dass es mit ihme keine Noht mehr haben soll.

Der H. Oberster Damnitz klaget sehr darüber, dass der Cron Unter-Cantzler Ihn so übel bey Ihro Zaarischen May:t Hof, vielleicht durch den H. Fürsten Dolgorucka, recommendiret hat. Ich kan Ew. Excellence und auf Befehl des Königs von Pohlen Ihro Zaarische May:t allerunterthänigst versichern, dass ihme Unrecht in allen Beschuldigungen geschiebet. Er ist einer noch von denen bey Hofe, an welchen mann sich, wann in Ihro Zaarischen May:t Angelegenheiten etwas vorfält, noch vertrauen kan, und warhaftig Ihro Zaarischen May:t Interesse wol affectionirt alle Zeit gewesen.

Der König hat des Unter Cantzlers conduite in diesem Stücke sehr übel aufgenommen, und Ihme desfals eine verdeckte Reprimende geben lassen, mit der Ermahnung, Leute die vom Könige abgefertiget werden, mit solchen hinterrückischen Recommendationen zu verschonen.

Der Prebentof welcher allezeit noch bey dem K. Preussischen Hof hat dem K. August zu wissen gethan, dass der K. in Preussen Ihme dem Prebentof vorgeworfen, welcher gestalt der K. in Polen mit Schweden intriguen gegen den K. von Preussen vorgehabt. Solches hat der K. in Polen an Pat-

kul communiciret, bey welcher Gelegenheit Patkul dem König mit allem Fleisse in Karlsbad auf den Puls gefület, aber nichts als indifferente minen entdecket. Weilen nun der K. in Preussische Hoff nicht hat haben wollen, dass ich von der Sache deutlicher mit dem K. August reden möchte; So hat es auch Patkul also gehalten bisshirzu, erwartende, wass etwa von Ihro Zaarischen M:t desfals würde auf N:o acht zehen von Ihro Z. M:t an mir zu thun einlangen; Nun aber vor 4 à 5 tagen, hat der Capit: Liegniz auss Tilse an H. Hysen geschrieben, und gemeldet, dass Ihme von einem Polen die Nachrichten zukommen, dass der K. in Schweden und K. August mit einandern heimlich correspondence und handelung zum particular Frieden vor hätten. Solchen Brief bringet man dem K. August, welcher desfals Patkul gestern zu sich fodern lassen, Ihme solches vorgestellet, und als Patkul abermahl, wie dass vorige geschehen war, unvermerckt den Grund der Sachen sondiren wolte und fragsweise ein oder anders auf die Bahn brachte, (doch aber nichts mercken liess wass zu Berlin geschehen war, davon N:o 18 an Ihro Zaarische May:t weitläuftig meldung thut) fing Er an grosse Eide, auch Versicherungen und contestationes auf seine ehre zu thun, auf so eine weise, dass Patkul warhaftig bestürtz geblieben, und noch diese Stunde nicht weiss, wass Er zu alle dem sagen soll, davon Er N:o 18 an Ih: Z. M:t Meldung getahn hat. Er gab Patkul ordre, davon seinem Herren Relation zu thun, und alles dass zu wiederholen, wass Ich Ew. Excellence unter N:o 46 habe müssen hinterbringen. Patkul seine Meinung gehet dahin, dass der K. August des fals ordentlich besprochen werde und die Sache ohne Kunst offentlich tractirt werde, so wird die Warheit und Betrug am Tage kommen. Sonsten könten Ihro Zaarische May:t auf ein oder andere weise hefftig hinter dass licht geführet werden. Ess wird auch der König desfals mit ehesten selbsten an Ih: Za: M:t schreiben. Womit ich beständiget verharre

Ew: Excellence
gehorsamst ergebenster Diener

J. R. Patkul.

Dresden den $\frac{6}{18}$ Septembris 1705.

Wann die angebrachte Sachen von dem König August nicht wahr wären, so ist gewiss und warhaftig, dass absehen die Campagne zu zernichten, die conjunction zu hindern und eine sonderliche intrigue auszuführen dissen Herbst. Wogegen nichts bessers ist, als unsere projects zu exequiren.

Bil. 3.

Hochgebohrner Reichsgraff, Generalammiral und gross Cantzler, geneigter gönner und freund.

Ich hätte zwahr vorlängst sollen antworten auf Ew. Excellence beyde Schreiben von N:o 26 und 27 welche Ich wol erhalten; alleine ein Zeither, insonderheit nach dem wir mit dem Könige aus den warmen bädern zurücke gekommen, habe Ich so einen anstossen meiner gesundheit empfunden, dass Ich meiner geschäfte nicht abwarten können, sondern viel Zeit zu bette oder zu hause zubringen müssen, jedoch aber alle dienliche vorsorge getragen, dass in Ihro Zaarischen May:t diensten an diesen ohrten nichts ist vorseumet worden.

Wass nun die puncten betrifft, welche Ew. Excellence von wegen Ihro Zaarischen May:t bey N:o 26 mir zugesand haben; so hoffe es werden meine vorhergehende relationes nunmehro angelanget, und daraus zu vernehmen seyn, welchergestalt unser einiges absehen allhie ist die conjunction mit Ih: Zahr:

M:tt zu bewerckstelligen, Wozu wir umb soviel mehr geneigt seyn müssen, weil Uns die hohe noht dazu treibet, indehme es unmöglich ist, dass die armée hie in Sachsen subsistiren kan.

Dannenhero mann nicht Ursache hat zu glauben, dass Unss die douceurs und guten tage hie aufhalten.

Dass Ihro Zaarische May:t in den puncten unter andern auch diss zubefehlen allergnädigst vorguth befunden haben, auf dem fall, da die gantze Sachsische armée nicht mögte nach Pohlen kommen mich mit den auxiliar trouppen heraus zu zihen und dahin zu marchiren, ist eine Sache die absolument impracticable ist. Wann ich ein corps von lauter cavallerie hätte, so muste mann noch alle addresse und kunst dazu anwenden; mit infanterie aber so einen marche zu unternehmen, und einem feinden, welcher starck an Cavallerie, überdeme auch auf sechs meile nur von unss postirt steht, und auf alle unser schritte und tritte achtgibet mit behendigkeit zu entgehen, wäre in wahrheit ein streich den kein general noch jemahlen in der Weld practiciret hat, und also vor ein Miracul zu achten, insonderheit, da weder gelt noch proviant verhanden, kein magazin auff den march zu hofen und wass dergleichen importante Umbstände mehr sind. Desgleichen ist auch diss zu beobachten, dass, wann ein solcher march an sich practicable seyn mögte, dennoch dass Werck nicht könte heimlich tractiret werden, so doch unumbgänglich nötig wäre. damit der feint nicht kundschafft bekähme und Mir die Marcheroute verlegte; dazumahlen Ich durch eines frembden Potentaten land als nehmlich des Keysers de facto keinen durchmarch vornehmen könte, sondern zuerst desfals ansuchung thun, Commissarien zum durchführen erwarten müste, und also Mein dessein selbst public zu machen genötigt würde. Wann in der Weld ein Mittel übrig wäre, ohn die gantze armée und dass Churfürstentum Sachsen in gefahr zu setzen, in Pohlen einzurücken. würde der König warhaftig unnötiger weise ein land nicht ruiniren und von der armée stillstehend auffressen lassen die er in Polen umsonsten könte erhalten. Und so wie ich mit Sechstausend fünf hundert man könte durchkommen. so würde der König mit der gantzen armée weit füglicher thun können. Überdehme halten uns die guten tage in Sachsen gar nicht auf, weilen ich vor meine persohn nicht einen halm stroh nicht ein haus oder wohnung vor mir ja nicht eine stelle vor ein Pferd umsonsten habe, sondern alles theurer gnug bezahlen muss vor meine persohn, dass wann Ich so ein winterqwartier noch einmahl halten solte, ich davon ruinirt sein würde, welches ich in Polen nicht nötig gehabt sondern meine freye winterqwartier haben könte. Ich kan es mit Gott bezeugen, wil es auch erweisen, dass ich nicht einmahl dess genossen habe, wass Ich einem gemeinen Soldaten von diesen auxiliartrouppen verschaffet, welcher noch ohne bar geld auf blossen credit sein brodt und unterhalt den gantzen Winter durch, wiewol nicht überflüssig doch meistens Nohtdürfftig, sambt freyem obdach und bette gehabt, welches ich in warheit nicht gehabt. Ingleichen haben die noch übrigen Soldaten Pferde ihr futter genossen und ist mit einem wohrte alles auf credit erhalten worden, dergleichen commoditeten ich mich nicht zu rühmen, und wann ja im den qvartiren etwas nach beschaffenheit des ohrtes ist zu thun gewesen habe ich es dem Officir überlassen ohne dass ein redlich man mir wirdt können nachreden, dass eines hellers wehrt douceurs genossen wie sonst in der gantzen Weld bey auxiliartrouppen insonderheit gebräuchlich, Ja der herr Fürst Galizin wird mit bestande der Wahrheit nicht sagen können, noch jemand aus dem Commissariat. dass ich auss der cassa solange die trouppen bey dem Könige von Polen stehen, jemahlen einen heller auf meine gage gehoben, Umb nicht denen Regimentern ihr unterhalt zu entziehen, sondern dass Ich vielmehr viele tausenden und considerable summa auf mein credit zu der cassa biss diese stunde geschaffet, ohne welchem kein man mehr übrig sondern alles crepirt verlauffen und gott weiss wohin kommen wäre.

Woraus Ihro Zaarische May:t leicht urtheilen können, dass mich die guten tage nicht aufhalten, welches sie dort muhtmassen, oder von ein und andern verleumder Ihnen mögte seyn vorgestellet worden.

Und damit Ihro Zaarische May:t völlig persuadirt seyn können, ich mich auch satsam rechtfertigen möge, dass es an mir nicht gelegen die trouppen nach Polen zu bringen; so wil Ich mit dem ehesten ein General kriegsrath berufen, Ih. Z. M:t befehl und meinung proponiren, die vota verschreiben und von allen Officiers Muscowitischer nation nebst dem herren Fursten Galizin unterzeichnen lassen und also Ihro Zaarischen May:t zuschicken. Wann dann der H. Fürst Galizin mit denen Officirs vor practicable findet die trouppe durch zu bringen, wil Ich Ihme alsofort von grund der Seelen gerne folgen.

Ich habe unterdessen dem Könige notificirt dass ich ordre habe, auf dem fall, da seine Armée nicht nach Pohlen gehet mit den auxiliar trouppen dahin zu marchiren. Er hat es zu erst übel genommen von Mir, und nicht glauben wollen dass ich solche ordre hette dannenhero Ich die Originalen produciret und zu meiner legitimation extracto übergeben habe.

Die bedeckung von Maseppa würde Mich nicht sonderlich helfen, zumahlen der feint sich allezeit zwischen Uns setzen und die conjunction der auxiliar trouppen mit ihme verhindern, also auch zu allen zeiten meine Infanterie eher erreichen kann, ehe Masciret an mir komt, welches alles auss der land Charte zu demonstriren ist, wann mann nu ansiehet die situation des feindes der auxiliar trouppen und den march auch woher Masciret kommen soll.

Ess wird mir eine gnade geschehen wann Ihr: Zahr: May:t diese Sache von erfahrnen generals wollen examiniren und sich berichten lassen ob meine raisons relevant sind oder nicht. Unterdessen kan ich auf meine ehre leib und leben Ihr: Z: M:t versichren dass annoch unser geständige einige sorge allhie ist sowol bey dess Königs armée als auch bey den auxiliartrouppen zusammen nach Polen zu kommen. Und so wie es dem einen wirdt müglich seyn sich durch zu bringen, so wird sich auch der andere dessen bedienen können. Dass mann aber wann über alles verhoffen unser desseins fehlschlagen solten (wie wier doch zu gott nicht hoffen wollen) unmögliche dinge solte practicable machen, kan ja wol von Niemanden in der Weld erfodert werden. Dahero ich auch dess demütigen vertrauens lebe dass Ihro Zaarische May:t Mir nicht imputiren werden, wann dero order mich allein mit die auxiliar trouppe im march zu begeben nicht solte können exequiret werden, es sey dann, dass Ihro Zaarische May:t Mir ausdrücklich anbefehlen, die trouppen zu hassardiren; So wil Ich weder meine persohn noch sonst etwas schonen umb Ih. Z. M:t dienst und befehl redlich zu verrichten. Den vorschlag betreffend, welchen Ihro Zaarische May:t thun, dass auf dem fall, da endlich die gantze armée hie aus Sachsen nicht sollte können ausmarchiren wenigstens der König vor seine person mit der Cavallerie hin aus gehen möchte, ist eine Sache darin ich schon vorlängst meine præcaution genommen, und können sich Ihro Zaarische May:t dazu sicherlich verlassen.

Allein auf solchen fall ist es ja die höchste Nohtwendigkeit, und Ihro Zaarische May:t einiges interesse und gloire erfodern, dass Ich mit positiver ordre versehen werde, wo ich dann hin soll mit den auxiliar trouppen, welche hie nicht können subsistence haben in dem kleinen lande. Dass ich Ihro Zaarische May:t rahten solte, mit so grossem verlust auf die wechsel considerable summa zu der verpflegung ferner herzu remittiren, wie bis hirzu geschehen, und von den trouppen doch keinen dienst zu ziehen sondern sie hie müssig stehen zu lassen, solches kan ich mit guhten gewissen nicht thun; sondern diss finde Ich zu conservation der trouppen und Ihro Zaarische May:t interesse fürträglich die selben an den Keyser oder an sonsten einen Potentaten zu überlassen woselbst sie ihren unterhalt, ohne Ih: Z: M:t beschwerlich zu fallen, umsonsten haben, dabey aber dennoch Ihro Zaarische May:t verbleiben und nach verfliessung zwey oder drey campagnen wieder zurückkeren können. Und weil Ew: Excellence begehren, dass Ich solchen falles die conditiones soll vorschlagen; So vermeine Ich dass Sie in folgenden bestehen könten: 1:o dass diese trouppen dem Keyser nur auf zwey campagnes überlassen werden, nach deren verlauf sie wiederumb zu Ihro Zaarische May:t disposition stehen sollen, es sey dann dass sie sich des fals auf weiter hinaus vergleichen. 2:o Dass der Keyser

die völlige verpflegung der trouppen auf sich nehme, und zwar von dem Tage an da ihme die trouppen übergeben werden so dass Ihro Zaarische May:t darin gahr keine unkosten haben. 3:tens Dass der Keyser sich engagire alle Mittel in diesem Krieg den dienst bey Denmark und Preussen zu thun, dass Er selbige zu einer concurrenz in diesen Krieg anmahne, und nicht, wie England und Holland gethan auch noch thun, dieselben davon abmahne und verhindere. 4:tens Dass der Keyser die mediation bey dermahleins vorkommen den Frieden auch übernehmen, und dabey als ein treuer redlicher freundt so vor sich als durch andere gleichfals Ih: Za: M:t recht und befugnüss zu ihren conquæsten rechtschaffen souteniren und befodern wolle. Wobeij Ihro Zaarischen May:t diesen vortheil haben, dass sie vors erste ein solch corps von trouppen in fremde dienste ohne ihren unkosten halten, woselbst sie den Krieg mit lehrnen in frembden kriegsmaximen geübt werden und also nicht geringen Nutzen schaffen können. Vors andere bringet es zu wege, dass die Muscowitische Soldaten bey anderen Potentaten bekand werden, in consideration kommen und dadurch anlass gegeben wird auf I. Z. M:ts freundschafft mehr reflexion zu machen. Vors 3:te werden Ih: Z: M:t sich dadurch bey dem Keyser feste setzen und alle Schwedische mesures bey dem Hoffe brechen, woselbst die patronen alle mühe anwenden sich in credit zu bringen, und sich eben also zu insinuiren, wie sie bey England und Holland gethan. 4:tens Ist der Keyserl. Hoff anitzo und bey der neuen Regierung gantz Europa von solchem ansehen als es sieder Caroli quinti zeiten nicht gewesen, weil der itzige Keyser seine Regierung gantz ander einrichtet und sich considerabel zu machen beginnet. Und weil der Keyser von grosser authoritet in Europa ist, so können Ihro Zaarische May:t, wann Sie sich damit wol gesetzet nicht allein von demselben immediate sondern auch durch seine authoritet bey andern potentaten vortheile haben und sich zu wege bringen. Vors 5:te Ist auch dieses der alliance zwischen I. Z. M:t und den K. Aug. gahr nicht nachtheilig. Dem, weilen Ihro Zaarische May:t dem K. Aug. in Sachsen auxiliar trouppe zu halten nicht schuldig sind, sondern nur in Polen, daselbst aber Ihro Zaarischen May:t eine weit grössere anzahl, ja gahr ihre gantze armée haben und also würcklich ein weit mehres præstiren als die alliance vermag, so ist die difficultet auch gehoben.

Mit alle deme aber können Ihro Zaarische May:t festiglich glauben, dass wir allen fleiss in der weldt anwenden werden nach Polen zu gehen welches Uns viel vortheilhaffter wäre, und desfals obigen vorschlag es mit dem Keyser uns nur in fall der noth bedienen wolle. Wozu dann solche ordres erfodert werden, dass mann nicht nötig haben muss viel abund zuschickens zu machen, weil die Zeit zu kurtz ist und der Winter herannahet, da ein jeder Potentat wegen der winterquartire seine anstalten bey Zeiten machet. Und des fals bitte Ich Ew. Excellence gantz dienstlich, nur mit dem allerehesten eine positive und ferme resolution zu übersenden.

Und wann es dann endlich solte dazu kommen, dass diese trouppen in andere dienste treten müsten, werde Ich dabey alle anstalten wie ein redlicher Man machen, und als dan vor meine persohn nebenst dem K. Aug: und seiner Cavall: zu Ih: Z: M:t unfehlbar überkommen, als welches der König schon mit mir volligen abgeredet und sich Ihro Zaarische May:t sicherlich zu getrösten haben; Dass Patent vor den herrn Fürsten Gallitzyn ist zwahr guht. Wann aber Ew. Excellence die letzt ausgegebenen Wechsel zahlen, wie Ich hoffe, und dass Sie meine credit nicht ruiniren, so werden wir uns des Creditpatents nicht bedienen.

Auch können Ihro Zaarische May:t sambt Ew. Excellence versichert seyn, dass dero ordres in deme allen stricte soll nachgelebet und nicht über September Mohnat die verpflegung aussgestellet werden.

Alleine wo wir nicht nach Polen kommen können, so weis ich nicht wass wir machen sollen wann Ihro Zaarische May:t den vorschlag mit dem Keyser nicht gut heissen, Und dann muss ich wieder meinen willen selbst dahin gehen. Ew. Excellence melden dass einige wechsel auf $\frac{40}{m}$ rdr vor die trouppen sind

hergesand worden. Ich weis von nichts mehr als von $\frac{31}{m}$ Rthr, welche zwahr in Hamburg und Amsterdam gezahlet sind, aber durch des Gollovijn Andres und hir des geheimen Kriegsrath Lemmels Tod, als dessen Sterbhaus in grossen weitläufftigkeiten stehet, werden Uns so grosse hindernissen gemachet, dass Wir noch nicht zur Richtigkeit gekommen sind, da Ich dann auf Mein Credit geld negotijren und zu der Cassa bringen lasse umb den trouppen ihre subsistence zu verschaffen, welche sonst vor Hunger vergehen müsten.

Wass in des Obersten Lewestons Sache vor ein Urtheil im General-Kriegesgericht ausgefallen, habe Ich hirbey in originali sub *A* übersenden wollen. *A.*

Die Pasquillanten werden hofentlich ins künfftige sich sehr bedencken. weil der Guerin und Cornberg schon in guhter verwahrung sind, und also andern zum Exempel dienen. Wie Ich dann vor die reputation und gloire Ihro Zaarischen May:t an diesen ohrten alle schuldige vorsorge getragen. dass dergleichen lose Buben nicht ungestrafft bleiben, auch alle passquillen sollen verbohten werden, womit der König von Preussen laut lit. *B.* schon den anfang gemachet, und auch hir in des Königs landen ein gleiches geschehen wird. *B.*

Nechst deme habe Ich von dem Könige von Preussen beyliegenden original revers sub *C.* erhalten, vermöge dessen Er den Cornberg ohne Ihro Zaarischen May:t consens nicht wil auslassen aus dem Gefängniss. *C.*

Dass der Wechsel-cours so sehr gefallen, ist wahrlich nicht denen Wechseln sondern der bösen Müntze zuzurechnen. Unterdessen gestehe Ich gerne dass mann hinfüro behutsam damit umbgehen muss, weil Ihro Zaarische May:t ein grosses verlieren. Und also können Ew. Excellence staat drauf machen, dass Ich nach diesem nicht auf einen rubel mehr werde Wechselausstellen. Bitte aber um Gottes willen die letzten so Ich ausgegeben zu honoriren. als welches Ich auf befehl und Ersuchen gethan weil sonsten mein credit und ich selbst total ruinirt wehre welches mein einig capital in der weldt ist.

Ferner auf N:o 27 zu antworten, berichte hirmit, dass es unmöglich, eine Copey von dem tractat zwischen Marlebourg und den König in Preussen voritzo zu erhalten, weil darin viel von der suscession des Königs in Engelland wegen seiner verlassenschafft und dergleichen Arcana erhalten. Aber dass ist gewiss, dass eben dadurch der König in Preussen durch hefftiges Drohen von dem Concert, so Ich vorm Jahr mit Königl. Hoff gemacht, worauf auch die zwey und zwanzig tausend man würcklich in Brandb. Preussen gestanden, abwendig gemacht worden, welches der K. in Preussen dem König August diesen verwichenen Januarij Mohnat durch seinen Kammerherrn den von Marschal hat hinterbringen lassen. Wäre aber die conjunction der Zaarischen und Königlichen arméen im verwichenen Jahre geschehen, so hätten alle die intriguen sollen zu spät kommen.

Einige Generals von der Infanterie bey Ih: Czar: M:tts Armée zu verschaffen, lasse Ich Mir höchstens angelegen seyn und hoffe Ich noch den König dahin zu bringen, dass General Lieutnant Venediger in kurtzen da hin gehen soll, wie auch Allart und noch ein General Major. Wegen General Brant versichre Ich nochmahlen, dass Er grosse dienste wird thun können. Denn in des Feindes Cavallerie bestehet die grösste force und wo wir dieselbe nur ruinirt haben, so ist der gantze Krieg auss. Und weil der General Brant den Feint recht kennet und der allerbeste ist, den mann zu aussführung des desseins gebrauchen kan; so recommendiret Ihn der König nochmahlen inständigst. Ich habe schon ein project zum tractat mit dem König in Preussen gemacht und übergeben, alleine der articul in den krieg wieder Sweden zu tretten welchen ich doch nach allen kräfften subtil einzurichten und zu verbergen getrachtet, stehet ihnen nicht woll an, einig wegen des Königs in Pohlen wieder welchen dass mistrauen des Preussischen Hoffs sich von Tage zu Tage vermehret. Unterdessen ist die Sache angefangen und aufs tapet gebracht. Wann Ihro Zaarische May:t in Pohlen seyn werden und ich mit dem K. in Pohlen dahin komme, werde ich davon alles aufweisen, und kan so dann ferner gethan werden wass Ihro Zaarische May:t vor guht finden. Den K. in Preussen aber

nach Brandb. Preussen zu einer conference zu bringen. wird nicht practicabel seyn, wegen der grossen ombrage so darauss nicht allein bey Schweden sondern auch bey allen andern Höffen entstehen und alle unsere desseins krebsgängig machen dörfte. Unterdessen caressire ich den K. Hoff auff dass aller beste umb denselben von mehrer Vertraulichkeit mit Schweden abzuhalten. Welchen Zwey Ich auch mit Gottes Hülfe erreichen wil wo wirs nicht weiter können bringen. Meine Kranckheit hat mich sehr zurück gesetzet, sonst wäre Ich selber nach Berlin gegangen; anitzo kan Ich unmöglich abkommen, weil wir viel zu thun haben, Jedoch lasse ich nicht ab durch die correspondence alles zu verrichten wass immermöglich und Ihro Zaarischen May:t dienst erfodert.

Der Oberste Görtz, welcher im verwichenen Herbste bey der retraitte von der Weichsel ab so viel Manschafft, Bagage, Cassa und artillerie verlohren, soll dem verlaute nach zum feinde übergangen seyn, dannenhero Er so bey den Auxiliar-Trouppen als auch bey des Königs Armée ofentlich soll citiret und so dann Ihme sein process im General Kriegs Recht gemachet werden. Wann Er zum feinde gegangen, so dörfte wol der Spruch des Gerichts dahingeben, dass Er zum Schelm gemacht und sein Nahmen am Galgen geschlagen wird.

Ich habe auch auf Ihro Zaarischen May:t allergnädigsten Befehl vom 21 Jun: so mir im Abwesenheit Ew. Excellence von S:r Excellence dem herrn General Gouverneur von Ingermanland zugestellet worden, beygehendes an Ihro Zaarische May:t aller unterthänigst übersenden wollen, Wohin Mich in mehrem beziehe.

Der König hat bishirzu seine trouppen gemustert und besehen. Die Armée bestehet auss schöner Manschafft und alle wol mundirt. Heute gehen Wir von hir zurücke nach Dressden.

Womit Ich verbleibe

Ew. Excellence
Ergebenster Diener

J. R. Patkul.

Meissen den $\frac{28\ \text{Julij}}{8\ \text{Aug:ti}}$ 1705.

WULFF GRIJP

EMOT

LARS WIVALLIUM.

AF

SKOGLAR BERGSTRÖM.

I en gammal Actbok i K. Svea Hofrätts arkiv, Liber XLIIX Causarum, finnes under n:o 4, originalakten till den vidlyftiga rättegång, som på 1630-talet fördes mellan Ulf Grip och Lars Wivallius i Danmark och Sverige och på sin tid i hög grad väckte allmänt uppseende, både för sakens och den tilltalade personens ovanliga beskaffenhet. Icke mindre än 6 domar fäldes deri och båda ländernas regeringar hade fullt upp att syssla dermed. Wivallius tyckes af regeringarne ha ansetts för en farlig karl; som under sitt flackande omkring mest hela Europa, der han synes ha innästlat sig hos höga personer, möjligen vore betrodd att utföra hemliga anslag, i alla fall visste mycket. Minnet af hans uppträdande inför rätta bortdog ej; endast att han i Sverige äfven undergick ransakning, och inför hvilken domstol, afglömdes helt och hållet. Han ansågs af sina samtida som lyckad skald, och hans visor trycktes om och om igen i skillingstryck. Hans fintlighet vid tillnarrandet af sin adliga och rika brud, och hans vältalighet och qvickhet inför rätta, hans, bondesonens, satiriska utfall mot bördsanspråk och patetiska framhållande af menniskans värde såsom blott menniska (fast hos honom blott ett medel att bortleda uppmärksamheten från hufvudsaken) gjorde honom populär. Wieselgren säger med rätta att han »gjordes till en folksägnens Ulfspegel, kring hvars namn och minne en mängd skalkstycken grupperades». Hans psalmer sjöngos länge i kyrkan. Hans verser berömdes af gamla tiders litteraturhistoriska författare. Vår tid kunna de ej smaka; men man bör ej glömma, att han var en af de första, som försökte sätta hyfveln till det vresiga svenska språket. Hans lefnad är i våra dagar 2 gånger skildrad: i 21 d. af Biografiskt Lexicon af P. Wieselgren och i 9 d. af Samlade Vitterhetsarbeten af Sv. Författare från Stjernhjelm till Dalin, af P. Hanselli; och i dessa skildringar intager historien om den nu ifrågavarande rättegången, såsom hans lifs märkvärdigaste äfventyr, största rummet. Men hur sanningen och rättvisan farit i dessa skildringar, der historien blott berättas efter ena partens utsagor, döme läsaren af vår aktmässiga skildring af samma rättegång. Deruti finnas ock några drag, som vi funnit äga intresse, af ett flackande äfventyrarlif, fördt af en förlupen svensk student, som gaf sig ut i vida verlden, utan att ha 2 Rdr i fickan — och detta midt upp i trettiåra kriget,

mer än 100 år före de kringflackande äfventyrarnes blomstringstid, då herrar Casanova, S:t Germain och Cagliostro frodades. Men vi hafva äfven haft ett annat intresse i sigte vid det mödosamma arbetet på de många, långa och särdeles svårläsliga handlingarne i detta mål, nämligen att få en liten inblick i rättskipningen både i Danmark och i Sverige, synnerligen i den då 17-åriga Konungsliga Hof-Rätten.

Den 12 Aug. 1630 [1]) inför Borgmästare och Råd i Christianstad uppträdde ärlig och välaktad Henrich Jenssen, Kongl. Maj:ts »Ridefougit i Giersherrit» och lät införa en fånge vid namn Lauretz Vivall och framlade ett Kongl. Bref till Jörgen Urne till Alslöff, Kongl. Maj:ts befallningsman öfver Christianstads län, af Köpenhamns slott den 22 Juli samma år, som var af följande innehåll:

»Eftersom Wi erfare Oss älskelige Wulff Grib, Wår Man och Tjänare, skola hafva i häkte en person, som hans dotter för någon tid sedan har bedragit och besofvit» — ty befalde K. M. att han, Urne, samma person strax till sig skulle låta anamma och sätta i godt förvar på slottet, så att han icke undkomme, och dom öfver honom taga och derefter låta exsecution ske.

Jenssen tilltalade W.: 1:o för det han falskeligen och lögnakteligen, under ett förvändt namn, hafver tilljugit sig Kongl. Maj:ts pass, hvarmed han sedan »ved sin lögnaktige beretning», har mången man bedragit, nämligen Hans Maj:ts bönder »stripet og ripet med foerdringschab» (= körslor) »og i andre maader». 2:o för det han har bedragit Wulff Grib till Bierkebiergh, hans hustru och dotter och med olaglig trolofning och vigsel dottren bekommit utan föräldrarnas ja och samtycke — hvilket allt han åtog sig att bevisa med hans egna skrifter; hemställande till Rätten om han, W., derutinnan icke hafver handlat som en oärlig karl, och derför borde straffas till ära och lif, och begärde slutlig dom.

Härtill svarade Wivallius: Angående det kongliga passet, som han hade förvärfvat under ett annat än hans rätta namn, så erkände han sig dermed hafva försett mot K. M:t och bad derför i underdånighet och ödmjukligen om nåd, hvilket han ock till förene några gånger gjort medels supplik.

Beträffande Ulf Grips anklagelse sade han: att det nog är sant att han är ditkommen (= till U. G.) under det orätta namnet — men *det* deremot aldrig skola bevisas, att han för

[1]) Enligt prot. infördt i Landsdomen d. 9 Oct. 1630.

Grips eller hans dotters skuld har förvändt sitt namn och begärt passet, enär han, då han detta gjorde, ännu aldrig hört Grip eller hans dotter omtalas och således omöjligen för deras skuld kunnat begära passet. Men då han väl hade fått ett sådant pass och både för namnets och passets skuld måste sig på resan (derefter) »accommodera» — kunde han ej göra annorlunda än att äfven hos Ulf Grip låta sig efter samma namn respectera, hälst han icke var ditkommen till att fria till dottern utan blott som gäst. Vidare: då han begärde dottrens hand sade han *icke*, Ulf Grip! jag är den eller den, och en Gyllenstierna, och har derför bekommit Hans Maj:ts pass, att jag skulle fria till Eder dotter; utan *verba formalia* voro: om min person honom behagade, och honom tycktes att jag hans dotter värd vore, då både jag om henne.

Derpå [1]) svarade U. G. ja. Ej häller tviflade U. G. eller sporde om, hvem han var; men aktade endast på det »skrigh och tiende», som gick om honom. Nu frågar W., om någon gifves så enfaldig, att han skänker sin dotter till en person, utan att vidare höra sig för om dennes *condition* och lägenhet — och vidare, om han sedan kan derföre anklaga den person, som han icke vidare eftersport. Då nu U. G. finner sig bedragen så hade hån derför att tacka *sin egen tanke;* men W. vore utan skuld; ty människor döma icke efter tankar, utan efter ord [2]).

Sedermera, *säger L. W. sig derpå hafva betänkt, huruledes han kunde komma derifrån; men de ville icke släppa honom, utan uppehöllo honom alltid* [3]).

Ock *sanningen att säga, sedan han en gång »lod sig mercke» om U. Gr:s dotter, hade de mera friat till honom än han till henne* [4]). Dernäst hade U. G. styrkt honom i hans uppsåt och förehafvande. Och *ibland annat som herr Peder (= presten) i Visseltofta hörde, berättade U. G. honom, huruledes han en gång hade drömt, att han var i en kyrka, och att presten sade åt honom från predikstolen, att han skulle vända sig om, så skulle han få se den, som hans dotter skulle få. Och, när han*

---

[1]) Här och vid nästföljande ord har U. Grip gjort en anmärkning i kanten. Med dylika anmärkningar äro ock de andra danska domarne uppfylda. I det följande skola dylika anmärkningar betecknas såsom denna: med bokstäfverna U. G. Ulf Grijps svar afse de kursiverade meningarna.

[2]) *U.* G.: »Stor lögn! Ulff Grijp svarade att Gyldenstierne skulle drage till H. K. M. till Swerige, præsentera H. K. M. sin tienst och råde med sine Slächt och wänner. och så komme igjen med någre af sin Slecht; han sagde med sin broder Carl» m. fl. — — »men hölt intet loffwen, mend wiste sin ringe herkomst, och gjorde orät och lod sig wie wed min dåtter uden mit widskab och wilje, så löne honom Gud».

[3]) *U. G.*: »Det er intet sanden».

[4]) *U. G.*: d:o d:o.

så gjorde, såg han en, som var Lauritz Wivall så lik, som om han samme person vore. Ja, sade han vidare, när L. W. först kom i hans hus, rann honom samme dröm i hugen — sade så till sin fru, se der är den personen, om hvilken jag drömde så der [1]).

Det hände äfven att det kom till U. G. ett bref från Unisentz (? Vincentz) Bilde på hans broders (Rönnes) vägnar, den der äfven friade till flickan. Då ville L. W. strax begifva sig bort. Men U. G. bad honom ej bry sig derom, ty *han hade ej lofvat sin dotter åt någon annan, ej häller henne unnade, än just åt honom — vidare: att, på det hvar man måtte inse, hur han vore sinnad mot danskarne, ville han icke gifva eller unna någon dansk sin dotter* [2]).

Då nu fru Karine Grubbe kom dit som ytterligare bud från Bildarne, ville L. W. bestämdt resa bort; men blef af U. G. qvarhållen och öfvertalad att icke resa — och *till sist bragte de honom derhän, att han med fadren, modren och dottern derpå annammade Sakramentet, att »de deris tillsagen wille före i Werk»* [3]). Nu bad L. W. enträget att man det ofvan sagda måtte noga betrakta, »aller . . . . (? allermest) hvad han sedan kunde göra, då han hade gjort sitt *jurament* och det med det heliga *sacrament confirmerit*. Skulle icke hans själ sväfvat i fara, om han med sitt gjorda löfte icke hade velat fortfara. Vidare frågade L. W.: om *U. G., (som af naturlig »tillvägelse» (?) af allt hjärta honom till sin svåger (= måg) utvalde och honom sedan sin dotter till äkta gaf, att han måtte taga henne till äkta, som han ock gjorde* [4])) nu sålunda förfölja och förakta och sådant äktenskap till inte göra kan — hälst han af inte annat skäl dertill vet, än att han icke af adel född är. Hvad det angår, som U. G. säger, att W. icke med deras vilja blifvit med deras dotter vigd; så kan L. W. bevisa att U. Grips fru visste det, att de drogo till Hallaryd samtidigt, och läto sig sammanviga. Vidare berättade han, att, då han efter vigseln kom till baks igen, sade *U. G. att det var bra och önskade dem lycka* [5]) och att han icke vidare behöfde påkosta något och gaf honom så med sin dotter hvad han (? U. G. eller L. W.?) ville.

Derpå lade L. W. inför Rätten en *skrift*, som upplästes och innehöll:

På U. G:s anklagelse, att jag skulle honom hans dotter genom orätt namn frånbedragit, *svarar jag:*

---

[1]) *U. G.*: »Det er intet sanden».
[2]) *U. G.*: d:o d:o.
[3]) *U. G.*: d:o d:o.
[4]) *U. G.*: d:o d:o.
[5]) *U. G.*: d:o d:o.

Att jag väl mitt namn i Krempe [1]) förändrat endast att jag derigenom skulle få Kongl. Maj:ts pass, men icke för U. Grips skuld, att kunna fria till hans dotter m. m. i likhet med hvad förut är infördt. — Vidare innehåller samma skrift. Det är ett gammalt ordspråk: »Hand er ingen Daare, som noget tillbiuder, men hand, som tager det vid». Jag frågar om en bonde ens är så enfaldig, då han vill låta sin dotter förlofvas med någon, att han ger henne bort, innan han granneligen vet, hvem han henne gifver. Derför bör U. G. icke vinna gehör, att han nu först kommer och vill sig ursaka, då han ju har gifvit mig sin dotter och hon derför Gud och mig — men icke honom mera — tillhör. Ty, om det står i fadrens magt att bland många friare af sin myndighet utvälja en, som hans dotter dertill värdig anser, så måtte ock deraf följa, att fadren likaledes bör så vigtiga saker icke så hastigt och lätt och utan vederbörlig försigtighet tractera — ej häller till någon friare förr sätta tro, än han sig först om hans condition och läglighet förfrågat och inhämtat säker underrättelse om hvem han är, hvarifrån och af hvilka föräldrar den man kommen är, som han till måg antaga vill; i synnerhet, då han dertill fulleligen har tid och tillfälle. Det är ock visst, som ordspråket säger, att, om än barnen vore tio stycken, så är dock far äldst. Är han nu äldst, så kan han ock bättre inse och befordra sitt barns nytta och bästa än barnet sjelft. Ty ålderdomen kan af erfarenhet bättre råda och döma än ungdomen, som mer låter sig beherskas af sina begär, än af förnuftet. Dertill är ock kärleken en blind domare, som ofta förleder ungdomen. Kärleken är ock så envis, att han hvarken af ord eller goda råd låter sig rubbas; utan den, som deraf är betagen, han är liksom döf och blind, så att han icke sköter om hvad han kommer att lida eller hur dyrt det månde honom stå — allenast han ernår det, hvartill hans hug står. En sådan ting är ock dryckenskapen, som enom allt förstånd och eftertanke, ja, liksom sjelfva hans namn och stånd enom betager — som det gick mig den gången. *Jag var drucken och, efter unga karlars sed* [2]), lät jag i min druckenhet förstå, att jag hade dottern kär. Ja, det gick ända derhän, att vi begge hvarandra i hemlighet lofvade, att i äktenskap tillsammans lefva och dö. *Detta vårt löfte förehöllo mig föräldrarne dagen derpå, och, in summa, då jag således en gång slagit mig på frieri, hafva de mera friat till*

[1]) En stad i Holstein. Han berättar senare inför samma domstol, att han hösten 1629 seglade från Amsterdam till Bremen, der han blef tillfångatagen af de kejserlige. Han hittade då på den listen att kalla sig Gyllenstierna, under hvilket namn han äfven pantsatte sitt bagage, för att komma ur fiendehand, drog sedan »till Krempe» till Kongl. Maj:ts vice-sekreterare Stii Pors, som skaffade honom passet.

[2]) *U. G.*: »Ded var intet sanden. Fanns inte vin på bordet, och danskt öl är ej så starkt».

mig än jag till deras dotter[1]), hvilket jag i följande punkter bevisa vill. När jag begynte tänka på min belägenhet och hvad påföljden månde blifva, samt sökte allahanda förevändningar att med lämpa komma derifrån, *ville de icke släppa mig, med listiga ord och tal*[2]). *Jag tager herr Peder i Wisseltofte (= presten) till vitne, att U. G. i löndom skickade efter honom och uppenbarat sådant för honom, så han derom kan vitna*[3]).

Herr Peder åberopas vidare som åhöro-vitne till berättelsen om drömmen, (vid hvilket ord U. G. ingalunda förglömmer att i margen rita ordet: lögn!) m. m., som förut är mundtligen sagdt. Vidare förmäler skriften: Efter som detta giftermål ej mera kan göras ogjordt och enär, då vi äktenskapligen sammanlefvat *och hon derigenom blifvit hafvande*[4]), äktenskapet är ju fullbordadt; så kan ej något missförstånd eller någon irring (om?) någon *qualitet* eller *quantitet* äktenskapet häfva. Ty säger icke Christus: »den som skiljer sig från sin äkta maka utan för hor &c.». Dertill kommer att U. G. *ej kan förneka att han mig ju godvilleligen sin dotter gifvit jämte allt hvad jag med henne bekommit*[5]).

Alltså är hon mig gifven, och följer deraf: att hon tillhör mig och min egen är. Är hon nu min egen, hvem kan då med rätta henne från mig taga? Äro man och qvinna ett kött, hvem kan då henne från mig skilja, utan Gud allena medels den timeliga döden?

Här månde min vederpart invända: hon är icke förlofvad med namnet Wivallius, som är mitt, utan med det namnet Gyllenstjerna. *Derpå svarar jag: att Gyllenstjernas person var der icke tillstädes, mycket mindre friade han till henne* —[6]) utan *min* person, ja samma min person, som jag då var och nu är, med hvilken U. Grips dotter genom äktenskap är blifven till ett kött. Derför frågar jag, om ibland oss kristna en ny ordning är uppkommen, att namn och stånd skall menas, men icke människan, när man begär någon till sin äkta maka. Eller om man mera namnet och ståndet respecterar och anser än den mänskliga personen, som Gud hafver skapat efter sitt beläte. Dertill är icke människan af Gud skapad för namnets skuld; utan namnet är människan, liksom andra djur, gifvet, att man derigenom må kunna utmärka och åtskilja den ena från den andra. Äro de två, som hvar annan äktenskap till-

[1]) *U. G.*: som förut med tillägg: Gud straffe lögneren!

[2]) *U. G.*: »Det är intet sanden».

[3]) *U. G.*: d:o d:o. »Herr Peder är veld (= jäfvig) i sagen och straf werd, for hand med sin urette sedel til den svenske prest hialp til at U. G:s daatter hanem uwitterligt blef wiet med bedrageren L. W., som sig for Erick Gyldenstern utgaf».

[4]) *U. G.*: »Det är intet sanden».

[5]) *U. G.*: »Ulf Grijp benechter ded».

[6]) *U. G.*: »Saa sanden! straffe Gud bedrageren».

säga, naturliga människor, så må väl deraf följa, att de hvar annan älska derför: att de äro människor. Således kan namnet hvarken taga eller gifva (giltighet). Kan namnet hvarken taga eller gifva, hur kan då *det* göra detta mitt giftermål om inte, att jag denna gång mitt rätta namn icke yppat, hälst enär jag var älskad för min persons skuld och icke för det namn, jag då bar. Månne Adam, då han först fick qvinnan att se, sade: se, jag vill gifva dig ett skönt namn och kalla dig Eva och sedan för det sköna namnets skuld taga dig till äkta? Nej! den gången förgat han allt namnet och sade hastigt, se det är ben af mina ben och kött af mitt kött. Skulle nu 2 människor älska hvarandra för namns och stånds skuld, så vore detta icke ett kött, ty *de* hafva hvarken kött eller blod. Hur kan man då påstå, att blott ett namn och verldslig höghet, som ingen *substantia* utan tillfälliga ting äro, skulle kunna skilja kött och ben åt? Derför frågas vidare:

Om en människa (så framt man allenast rätteligen betänker hvad äktenskapet är och hvilken det stiftat hafver) kan frånkänna mig min hustru eller döma att mitt äktenskap icke af Gud allsmäktig fogadt är, efter hon af adel, jag af oadel född är — äro då ej adel och oadel människor? Har Gud ej skapat dem alla? Är min hustru ej en människa som jag? Eller menar någon en adlig person inför Gud vara förmer än jag? Jag är ju lika väl en Guds afbild som en adelsman. Eller har Gud någonstädes i Sitt ord ord förbjudit giftermål mellan adel och ofrälse? Säger icke skriften: hvad Gud hafver sammanfogat det skall människan ej åtskilja? Nu, efter ingen kan mot(-säga?) utan måste erkänna, att Gud oss i äktenskap sammanfogat hafver, hvilken vill då understå sig ett sådant stort Guds verk att sönderrifva. Ja, om någon oss skilja vill, så varder dock äktenskapet inför Gud lika fullt beståndande, derför: att vi äro ett kött, äfven om jag vore i Ostindien och hon qvar här. Ty det står skrifvet, att Gud genom äktenskapet vill beteckna sin stora hemlighet, att, liksom man och hustru äro ett kött, så är ock Christus ett med sin heliga församling. Min vederpart kan här komma med en invändning: Ja, men då i Danmark efter K. Christiani Recess Cap. 36 äktenskap mellan frälse och ofrälse är förbudet, så skall ditt äktenskap, det må vara af Gud fogadt hur mycket som hälst, dock gå tillbaka.

Dertill svarar jag. Är det så, att Kongl. Maj:t och hans loflige Landsrätt sådant fordra, så rättar jag mig hörsammeligen derefter; beder dock underdånigst om nåd med ödmjuk undskyllan: att jag *då* ej visste af att någon sådan lag fanns, utan det först sedermera veta fått. Jag medgifver ock, att sådana förbud äfven finnas i andra länder. Men, icke för ty, säger jag detta, och är alldeles derom öfvertygad och hyser det vissa

hopp derom, att, hade jag än varit den aldra ringaste bland människors barn, och hade än alla lagar det förbjudit, ja, hela verlden stått deremot — men Gud allena så foga velat; så hade jag fått Ulf Grips dotter till min äkta hustru. Eller har man ej sett exempel på sådant flere? Deremot, om Gud ej så velat, hade jag henne aldrig fått, hade jag än varit adelsman. Derpå har jag exempel från Danmark. Ty här äro ju adelsmän som hafva friat till henne. Lika litet skulle de som *jag* fått henne, (när jag hennes person och härkomst betänker) om jag än 10 gånger om utgifvit mig för en adelsman, derest jag till väsen och *qualiteter* varit en bonde. Alltså följer slutligen.

(Som Wivallii förmåga att uttänja sina skrifter icke känner något hof, nödgas jag att sammandraga. Slutet på hans skrifvelse är långt borta!)

Han anser sig sålunda kunna skylla allt på Guds skickelse och föräldrarnes samtycke, (hvaremot Grip ingenstädes underlåter att protestera) — och att ingen människa nu mera kan dem skilja — samt att Guds mening är outransakelig. — Han kanhända har bestämt W. att göra konungen och riket större tjänst än U. G. någonsin förmår. W. inbjuder till en jämförelse mellan deras qualiteter. Söker kasta skugga för U. G:s trohet, vare sig mot Danmark eller Sverige — han torde befinnas hvarken varm eller kall, blott tjena sig själf. Om han blott förstode hvad »W:ii ringa person meriterar», skulle han afstå från att honom så förakta och förfölja. Det är ingen konst att ärfva i vaggan eller att ligga hemma och plåga bönder — det kan en bonde ock! — men att slå sig fram som W.! Han säger sig ogerna framföra detta; men det är naturligt att sig defendera. Han vore väl ej af adel, utan hans fader var en landsfogde. (»Jost Curtzels fogde» upplyser han sedermera, då han förhördes inför senaten i Stockholm d. $\frac{13}{7}$ 1631). Ej häller kunde han sig af mycket gods berömma; men Gud hafver fört honom så mången väg genom främmande land och ur mången nöd frälsat och i snart sex år i utlandet rikligen beskärt honom hans dagliga bröd. (»Med list och bedrägeri har Bedragaren sig det skaffat!» *U. G.*). Gud vet nog att han länge önskat detta giftermål ogjordt; men att han för samvetets och sin förpligtade trohets skuld ej kunde öfvergifva sin hustru. Hade bemödat sig med 300 mils resa för att få någon lägenhet och nåd, och för 3 veckor sedan begifvit sig hit, med stor fara, för att ock här finna nåd och sedan kunna taga sin hustru med sig och henne till den ort föra, der han henne med äran föda kunde. Hade ock tänkt fara till konungen af Sverige i Stralsund och söka tjenst bland soldatesken. Men han blef af sin svärfader illa mottagen (*U. G.:* »intet sanden». Förnekelsen gäller väl ordet *svärfader*.), som lät binda honom till händer och fötter, så att röda köttet syntes och kasta honom i fängelse,

der han hvarken kunde ligga eller sitta. Han anropar konungens nåd för sina ungdomsfel och stämmer U. G. inför Guds domstol, derest han skulle dö, »för den trohets skuld, han sin käresta skyldig är» — sade sig ock *gerna* dö derför — och försäkrade så ock fallet vara med Gertrud Grip. *Så lödo ock hennes sista ord, som hon gråtande yttrade till mig på sin faders gård, då jag fängslad hitfördes. »Jag skulle gifva mig till freds och icke tvifla på hennes trogna hjärta; hon skulle handla mot mig, som hon på den yttersta dagen kunde försvara»* [1]), »der intet anseende är till personen — adel eller ofrälse». — Men efter sin död ville han blifva Ulf Grip och hans anhang en gnagande mask i samvetet.

Henrich Jenssen svarade derpå, förmenande sådant Wivallii förebärande, såsom varande blott obevisade ord, honom på intet sätt kunna hjälpa. Hvad han åberopar, att U. G. gifvit honom sin dotter, så har han gifvit henne till Erich Gyllenstjerna och detta namn, men icke till namnet L. W.; ty, derest Erich Gyllenstjerna hade fått henne, hade han icke haft något att klaga öfver mot Gyllenstjerna — *har* det deremot mot L. W.: att han honom så falskeligen bedragit under ett falskt namn. Åberopande Gårdsrätten, som stadgar dödsstraff mot den, som besofver eller bedrager en adelsperson, anser han detta bedrägliga och falska stycke att vara en ännu större förbrytelse och gerningsmannen böra lida som ofvan är omrördt. Hvad sacramentet beträffar, påstår han, icke såsom W. föregifvit, utan derpå vara annammadt: att han var den rätta Gyllenstjerna, som han, efter passets ordalydelse föregaf sig vara.

Mot W:ii påstående att han med Ulf Grips dotter vore vederbörligen sammanvigd, sade han den vigsel vara olagligen skedd genom det falska namnet, hvarför de äfven i Sverige blifvit skilda, till styrkande hvaraf han ingaf en Capitelsdom, daterad Ulfsbäck d. 20 Juli 1630.

Innan vi anföra innehållet af denna Vexiö domkapitels dom, anse vi lämpligt att berätta, huru den tillkommit — hälst då derigenom äfven vinnes den förmån, att man får erfara hvilka åtgärder af Gripska slägten företogos efter det upptäckten af bedrägeriet skett, men innan saken dragits inför domstol.

Af erkebiskop Petrus Kenicius' bref, dat. Stockholm d. 29 Maj 1630 till biskopen i Vexiö, Petrus Jonæ, erfara vi: att den ädle och välborne Anders Grip hade på mötet här i Stockholm klageligen gifvit honom tillkänna, huruledes en främmande och okänd man Laur. Wivallius, född i Närike, gifvit sig ut för en Gyllenstjerna &c. och listeligen förmått herr Peder, kyrkoherde i Hallaryd, att viga dem, fader och moder, slägt och vänner alldeles ovetterligt, samt hålla måltid och gästabud

[1]) *U. G.*: »Det är intet sanden».

för dem. »Så efter det, att förenämde L. W. icke är af någon adlig slägt, utan en bondeson, som mig är berättadt, och jag menar, hafver icke häller något lofligt *institutum* eller företagande, men reser ur det ena landet i det andra, kan *Tua Rev:a* väl själf döma, hvad sorg jungfruens slägt och förvandter hafva fattat, och ännu draga, öfver detta oskäliga giftermålet». Vidare erfares att Anders Grip allaredo gifvit Kongl. Maj:t detta tillkänna och begärt att det måtte blifva tillbörligen straffadt, *»hvilket och K. Maj:t nådigst utlofvat hafver»*, och derhos befalt ransakning af Vexiö domkapitel med presten i Hallaryd, hvarom erkebiskopen nu i sin ordning anhåller hos biskopen.

Till följd af detta bref, hölls d. 20 Juli 1630 ransakning med ofvannämde prest i Hallaryd af nämda domkapitel, som då höll visitation i Sunnerbo härad. Dit kommo nu så väl Ulf Grip till Birckeberge gård och Hörlinge Hoffgård, som hans broder ädle och välbördige Anders Grip till Stensnäs och Hvitesjö, assessor i Kongl. Hofrätten, och besvärade sig öfver presten, som för sitt olagliga beteende dömdes till 2 års privation (= suspension). Men härvid stannade ej kapitlet, utan förklarade sig ogilla sjelfva vigseln såsom olaglig. »Desslikest var *error Personæ* inkommen, *Laurentius Wivallius* för Wälb:ne *Erich Gyldenstiärna*, blef så ingen *stipulatio*, när *promissor* menar *Stichum* och *Stipulator Pamphilum*. (Inst. L. 3 tit. 20 § 23 de inutilibus stipulationibus)». Derför sades nu Gertrud Grip qvitt och lös från detta olagliga missäktenskap och ledig till annat äktenskap. Wivallii straff hänsköts till höga öfverheten. Slutligen förklarar kapitlet denna sin »enfaldige och välmente censur» ej lända erkebiskop eller andra *Superioribus*, mycket mindre den höga öfverheten till något *Præjudicium*.

Denna dom är tydligen grundad på goda skäl i fråga om vigselns olaglighet; men deremot förefaller ganska besynnerlig skilsmässodomen, då ingendera maken var närvarande eller lemnat fullmagt eller ens någon annan skrift.

Vidare ingaf Jenssen ett intyg om att en person i Göteborg sett Wivallius utsticka ett pitscher med U. Grips vapen, hvarmed han otvifvelaktigt tilltänkte något bedrägeri; så ock Lars Wivallii »missive» U. G. tillskrifvet.

Enär jag har själfva originalskriften med Rättens påskrifna præsentatum framför mig, meddelar jag det s. k. missivet derefter, och icke efter utdraget i det danska protokollet. U. Grip har också här skrifvit sina observationer, som på samma sätt som förut anföras:

»Edle och wellbyrdige Wlff Grijp hiertans kärre fader och Schwåger. Jag tackar honom för all god benegenhet och mycket godt, som han mig alltid giordt och bewist hafwer, hwilket iag med all Sonlig och kärlig tienst gärna förtiäna och för-

skylla skall så lenge jag lefwer. Eftersom, käre fader, nu igenom Gudz försyn nådige tillhielp, och *ederss egin faderlige och kärlige samtycke, Ederss käre dotter mig till egin worden ähr*[1]), och sådant igenom thet helge Echtenskap *confirmirt* ähr. Oansedt sådant hastigt, doch ligwäll ährligen och uthi Gudzfruchtan begynt och fullbordat, hoppas förtenskuld och kärligen beder sådant motte utaff honom uthi faderlig benegenhet optagit bliffwa och heruthi mer min kärlighet, försichtighet och trohet berömma och betrachta: att nu mer ingen menniska her i mig förtänckia eller förhindra kan. *Dock beder at (åt?) eder sonligen att i wille bliffwa och wara min och min käre Systers (= hustrus) benegne fader och förlåta oss detta att wij uthan eder wetenskap*[2]) sådant så hastigt fullbordat hafwa, men doch är sådant skedt uti närwarelse utaf godt och erligt folk både swenske och danske. Och sannerligen om i wille rätt betänckia huru många höga och låga personer nu uthi denna tid och elliest i förra verlden hafwa gifwits tillsamman med mindre Process, och huru godt detta är för myckin bekostnat at iag nu hafwer giordt det med 7 eller 8 ducater det i elliest under 1,000 inte hafwa kunnat giöra effter edert förehafvande.

Nu iag hoppas at i ingen skam hafwa utaf mig eller någon tid skole hafwa. Blifwer min fader så blifwer iag eder Son och trogne tjänar så lenge iag lefwer, och kommer i dag eller morgon ännu en gång till eder för än jag drager noget widare, att iag kan gifva eder en god natt. Adé 1629 den 13 Novemb. uthi Wisseltofta hasteligen

Ed. Käre Son så lenge iag lefver

Erich Guldenstern.

Frih:r till Nynäs m. p.

Detta bref är skrifvet 2 dagar efter vigseln, som skedde d. 11 Nov.

Vidare ingaf åklagaren fru Lene Daas bref till Gertrud Grip, hvari denna hennes moster varmt förordar, att Gertrud skulle taga denna Gyllenstierna till man och dertill tacka Gud om hon finge honom, som är en fin »opriktig Karl och haffuer it Erligt oprigtigt ghemytt i sig» — och som hon mycket gerna vill hafva i sitt svågerskap.

Vidare ingaf densamme ett bref till U. G. från Johan Fegræus, som af Grip tituleras K. M:s i Sverige commissarie och agent i Helsingör, af d. 7 Aug. 1630, efter hvilkets original anföres: att F. på U. Grips begäran tillskrifvit K. M. om Wivalliska saken och hoppas på ett gynnsamt svar.

---

[1]) *U. G.*: »Stor lögn».

[2]) *U. G.*: »N. B.» (sådant tecken brukar U. G. alltid ditsätta, när L. W. låter ett medgifvande undslippa sig. Det gäller de sista orden: *uthan eder wetenskap*).

Dernäst: ett project till en supplication till kon. i Sverige, på tyska skrifvet, hvari W. anhåller om konungens nåd och öfverseende med hvad han »bishero ungereimbtes begangen habe» — lofvande att för framtiden skicka sig bättre. »Zu mehrer Versicherung aber dessen, *offerire* ich mich unterthän., wo I. Mjt. (etwas) von *importance* von einigem Ort, da möglich ist hinzukommen, gnädigst begehren gewiss, und doch heimlich, um *avisirt* zu werden, dass ich solches mit gehöriger Treuart und gebührlicher List in kurtzer Zeit getreulich verrichten will, wie ich auch solches vorhin weitläufig mit Mons: Dietrich de Falkenberg zu Amsterdam mich unterredet habe und von ihm in vielen nützlichen Sachen bin instruirt und unterrichtet worden». Och på det att K. M. ej af någon må låta sig intalas, att W. blott af förmätenhet utlofvade mer än han kunde hålla och utföra, så erbjöd han sig att företaga en sådan resa på egen bekostnad, utan att begära annat af konungen än blott nåd och ett tecken derpå, att han i samma nåd vore upptagen. Vidare utbreder han sig om angelägenheten för en krigförande potentat att få säker kunskap från sin fiendes läger om hvad af vigt derstädes i hemlighet förhandlas, om fiendens styrka m. m. Att utforska sådant och derom lemna säker underrättelse, dertill duger ej en simpel person, som alltid legat hemma, han må inbilla sig hur mycket som hälst — nej, dertill fordras: att ha varit ute och i nöd, och veta hvad fara är; att kunna fördraga ljuft och ledt, hunger och törst, hetta och köld; att kunna förställa sig och skicka sig efter tiden, ja, äfven att låta sig tillfångatagas och med list taga sig åter fri. En, som man säger, »*filius albæ gallinæ*, der nach seiner Mutter Brust verlanget, nach seinem Hause sich sehnet, nach einem guten Bissen und einem weichen Bette sich ängstiget, der da hebt zu trauern und weinen (an), wenn ihm das saltze Wasser ins angesicht schlägt, und vermeinet; nun sei es aus mit (ihm) — der, sage ich, dienet nicht dazu. Sondern er muss vielleicht gewiss (einer) von meinen Gebrüdern sein. Er muss *Italienern* mit Arglistigkeit, Frantzosen mit Schwatzen und *Compliment*, *Deutschen* mit Grosssprechen und Reichsein, *Engländern* mit Zuckersüszen Mandeln, *Holländern* mit Geitz und den *Dänen* mit Falschkeit artig *vexiren* dass ich nicht sage, betrügen können. Denn *venenum veneno depellere, par pari referre, vim vi repellere licet.* Darum musz er auch mit mir bisweilen ein Edelmann, bisweilen ein Bauer und armer Geselle sein &c».

Derpå förmäler han huru ofvannämde nationer städse *offenderat* den svenska nationen och ännu förmena, att ingen svensk vore af så stort förnuft, att han kunde lura (»vexieren») dem litet igen. Skulle det då vara så stor skada och för svenska nationen en sådan vanära, fortsätter han, att han, »armer Geselle», (som icke medfört 2 riksdaler från fäderneslandet, och

dock ville se sig om litet i verlden och förvärfva kunskaper, hvarmed han i framtiden kunde tjena konung och fädernesland) rest litet besynnerligt och genom sitt frieri frånvunnit danskarne en jungfru, som han dock ej skulle ha fått, om han än 10 gånger utgifvit sig för en adelsman, derest han ej till sina qualiteter varit &c.?» Ja, jag vet, säger han, att om E. M. rätt kände denna tragedie, skulle E. M. hjärtligen skratta deråt, och finna ett icke onådigt behag deri, att en af dess ringaste undersåtar, som förut i Danmark varit så föraktade, talat vid deras konung, fått ett pass på 8 hästar, varit lustig med deras prins och sluteligen med behändighet lyckats gifta sig med en jungfru, som förut haft väl 20 friare, och med reputation fått henne med sig bort m. m. Slutligen erbjuder han sig att på egen bekostnad värfva ett kompani eller ännu fler soldater, för att få konungens nåd.

Man finner häraf att det var i egenskap af spion, som han tänkte sig kunna gagna sitt fädernesland med sina kunskaper och »qualiteter». Dock var han ej så nogräknad af sig: att endast vilja gagna sitt fäderneslanď. I ett bref på tyska till öfv.-löjtn. Hieronymus de Kratz, som dernäst ingafs af hans vederpart, erbjuder han sig till samma sorts tjenst hos konungen af Danmark, till en del med samma ordalag [1]).

Sedan åklagaren derefter ingifvit åtskilliga skrifvelser till L. W. af mindre vigt, ingaf han till sist ett U. Grips s. k. »forsett» af d. 10 Aug. 1630, deri denne först tackar konungen för det anbefalda åtalet, derpå utbreder sig om hur W. bedragit konungen och prinsen och andra höga herrar samt, medels passet, Ulf Grip och hans familj; vidare berättar: hur han i (sin mellanlöpande svägerskas) Lene Daaes närvaro, lofvat Erik Gyllenstierna sin dotter efter böner och stora löften — tänkte fira brölloppet på Malmö rådhus med inbjudning till prinsen och riksråd m. fl. — huru bedragaren icke ville vänta så länge, utan stal bort hans dotter, då modren skickade henne till hans broders gods Stensnäs i Sverige. Derpå talar han om Wivallii försök att eftergöra hans signet och sluter af förenämda orsaker: »att L. W. är och bör vara en bedragare och skälm; och hafva förverkat sitt lif och böra *torqueras*, pinas och plågas af bödeln m. m. och ej förtjena att bli trodd på ehvad han föregifver», — hvarpå han »gandske venligen» begär dom. Slutligen yrkade åklagaren, att W. måtte få lida till ära och lif; begärandes dom.

Lördagen d. 14 Aug. möttes parterne åter inför rätta. Af den ordstrid, som der fördes mellan åklagaren och W., anföra vi följande. W. förklarade sig ej kunna åtnöjas med den of-

[1]) Dessa m. fl. handlingar hade fallit i U. Grips händer då han häktade W., hvarvid han äfven bemäktigade sig dennes våtsäck med deri förvarade papper.

van omtalade domkapitelsdomen, enär han som *accusatus* icke var tillstädes, förr, än den af erkebiskopen blifvit öfversedd. Vidare begär han att såväl Gertrud Grip, som de ledsagande bönderna samt presten och Degnen och prestens hustru och dotter måtte förhöras. Hvad Ulf Grips tilltänkta ståtliga bröllopp beträffar, säger W.: att sådant honom af U. G. förespeglats i afsigt att uppmuntra honom till frieriet. (Att *U. G.* säger denna uppgift vara osann, är klart). Medels de ofvannämda personernas hörande åtager sig W. att bevisa modrens medvetskap. Rätten resolverade till uppskof för vitnens hörande.

Fredagen den 27 Aug. möttes parterna åter inför rätta. Då framträdde herr Peder sokneprest i Wisseltofta och framlade sin skriftliga berättelse om förhållandena vid giftermålet[1]).

Presten berättade: att U. G. skickat flere bud efter honom, för att få tala med honom i ett synnerligen vigtigt ärende. Då han kom till Birckeberga var der stor fröjd och glädje för handen, så de spelade, sprungo och dansade, att han deröfver storligen förundrade sig.

U. G. säger det vara osanning, troligen menande blott att från sig afvälta all misstanke om att i egen person hafva dansat: ty han meddelar själf följande detaljer om dansen. »Der dansede ingen uden Bedrageren med min daatter och med en af mine Bönders hustrur efter maaltid, och min Bonde spillede paa en laangeleg, och en gang en min Bonde paa en Sæckepibe och en på en fedele efter Bedragerens bestilling».

Presten, som icke ville vara lustig med de andra, gick till U. G., som låg på sin säng, och frågade honom hvilken den främmande vore, hvartill U. G. svarade honom vara en friherre från Sverige *kommen och född af kongligt blod*[2]), vid namn Erik Gyldenstierna, som ville fria till hans dotter och som han gerna ville gifva henne åt; — att presten bedt honom väl betänka sig i detta stycke, då det sades, att han förut bortgifvit henne åt en annan ung junker; — att U. G. med ed bedyrat så ej vara fallet, utan ville blott gifva henne åt denne friherre, som vore hitkommen af Guds försyn för att fria, och som hade konungens eget pass; ty, sade han, der fattas intet på honom: är det fråga om att dansa, springa, fäkta &c. så kan han det; är det åter fråga om språk, italienska, franska, tyska eller latin eller hvad det nu vara må . . . ja, der fattas intet på honom[3]); — att presten förnyat sina förmaningar (»lögn»!

[1]) *U. G.* anmärker i marginalen: att presten med fru och dotter är »veld och partisk i sagen», för de hjälpte till att Gertrud blef vigd utan fadrens vetskap, hvarför han blef vred och ville, att herr Peder skulle straffas derför och icke med de sina få vitna i egen sak.

[2]) *U. G.*: »Ded er intet saa».

[3]) Till denna lista på W:ii färdigheter komma, i det följande, tillägg att göras.

skrifver U. G.) och bedt honom rådgöra med andra; men U. G. vidhållit sitt beslut; att U. G. derefter skickat bud både efter honom och hans degn; att endast den sednare farit dit lördagen d. 7 Nov. att efterhöra hvad de ville; att de ville ha presten och honom hem till sig dagen derpå, samt att degnen ej kunde annat förstå än, att de ville låta sig trolofva; att herrskapet Grip söndagen d. 8 kommo i kyrkan och begärde att gå till Guds bord jämte friherren, som de ock gjorde, då, efter aflagd syndabekännelse &c. dem tillförsäkrades &c.; att U. G. och friherren efter gudstjensten bjödo honom med sig, samt att, då han vägrade, U. G. sagt: om I icke viljen följa oss med godo, skall jag taga Eder med magt, ty I ären ju min prest; att på Bierkeberge om aftonen friherren, som han stod på golfvet framför brasan, bad att jag skulle trolofva honom och jungfrun morgonen derpå; att hon och degnen då stodo bredvid friherren; att presten bad dem betänka sig och att han icke hört, att några adelspersoner låtit prestförlofva sig; att d. 10 kom Gertrud till prestgården och låg der om natten; att hon d. 11 på morgonen bad hans hustru följa med henne en mil öfver gränsen jämte 4 af henne medhafda fadrens bönder, ty hon skulle fara till Stensnäs, hennes farbroders gods; att samma dag tidigt på morgonen, just då presten stod och såg om sin häst för att fara till kyrkan, kom friherren till honom och begärde en liten sedel af honom, så lydande: att jag var närvarande och åhörde att U. G. gifvit honom sin dotter; samt att sedeln vore ämnad att förevisas slägt och vänner, när frih. kommit hem till sin gård Nynäs — men att han *icke* låtit förstå den skola begagnas till ingående af äktenskap. Ytterligare: att U. G., *sedan han affärdat sin måg och dotter, med sitt gods och brudskatt* [1]), begärt i Weirum kyrka af honom, att han skulle göra bön för hans måg och dotter, der de reste till Sverige med sitt gods, hvartill han svarat: det behöfves icke; att U. G. då yttrat: gör blott som jag befaller er — jag står derför; samt att bönen skulle göras för den ädle och välborne herren, herr Erik Gyldenstierna, friherre till Nynäs och Lemmeröd — att Gud måtte dem ledsaga och göra deras resa lyckosam.

Derpå beedigade herr Peder sin berättelse »efter recessen».

Vidare berättade han, att han icke gaf dem *sacramentet* till äktenskapets stadfästelse, utan till &c. och att han *några dagar derefter* hört familjen tala sins emellan, att de »ved det Gudelige forsett»(?) ville ingå och begynna detta äktenskap.

U. G. skrifver här, som vanligt sitt: »intet sanden»; men äfven andra kunna här med skäl tvifla; ty tideräkningen går ej ihop. Den 8 voro de i kyrkan, den 9 hemma; men den 10 kom Gertrud till prestens och den 11 vigdes hon i Sverige.

[1]) *U. G.*: »Det är intet sanden».

Det onödiga, i förbigående gjorda omnämnandet af »sitt gods» och »brudeskatt», då ju blott var fråga om bönen för de resandes *personer*, äfvensom vitnesmålets skriftlighet väcker ock misstanke om att vitnesmålet var i samråd med Wivallius uppgjordt.

Åklagaren begärde att vitnesmålen *muntligen* skulle afläggas; men Rätten tillät Karene, prestens hustru, att likaledes afgifva sådant skriftligt och det beediga. Innehållet var:

att Gertrud Grip kom till Wisseltofta den 10 November 1629 och lånade der hus öfver natten. (»De höllo henne qvar med böner» säger U. G. deremot.) Morgonen derpå bad hon frun och dottern Lissebet, att de skulle följa henne en mil öfver gränsen, och sade hon skulle till Stensnäs; hvilket de ock gjorde; att, då de kommo till Hallaryd, Gertrud drog in åt prestgården, och, då de kommo in på gården, kom äfven L. W., som då lät kalla sig Erik Gyldenstierna, dit, ridande; att de då togo hvarandra i hand och följdes åt mot huset; och att presten kom ut att emottaga dem; samt att de gingo hvardera till sitt rum; att Gertrud bad dem följa med henne och, kommen till sin kammare, klädde om sig och sade: att de skulle låta sig vigas; och att strax kom bud från presten herr Peder (*han* hette äfven så) att de skulle komma ned, ty E. G. var färdig; att de, jämte dervarande 2 presteqvinnor, följde henne ned i ett stort rum, som de strax blefvo vigda uti — och att sedan följdes till brudesäng och derefter hölls måltid; att många vitnen voro tillstädes; både U. Grips bönder och soknebor från platsen; att hon både vid bordet och i brudehuset sade till jungfrun: hade jag detta vetat, då jag i dag steg upp ur min säng, så hade jag ingalunda kommit till detta bröllop, ty jag fruktar detta är edra föräldrar oveterligt; att hon då svarat nej! *ty mina föräldrar veta väl derom* [1]). Min fader tog min hand och lade i E. G:s hand och sade till honom: *Jag gifver eder min dotter och ingen annan; tilläggande: vore jag nu en ung junker, som I, då droge jag till Sverige och läte mig der viga* [2]). Då svarade E. G.: Ja, fader, kanhända veten I ej hvad jag tänker; att de dagen derpå reste till Wisseltofta och blefvo der i några dygn; att de den 13 Nov. gåfvo henne ett bref till föräldrarne med begäran, att hon skulle framlemna det; (Detta var det bref, som ofvan meddelats efter originalet.) att, då U. G. deraf förstod, att de blifvit vigda, han blef något sällsam, efter som han för mig lät sig förmärka; att han, på fråga, väl medgifvit det han gifvit E. G. sin dotter, men att det ringa bröllopet vore honom emot, ty han hade tänkt &c.; att Gertrud, på fråga om E. G. vore rik S:t Martini afton svarat: Gods och rikedom kan man väl få, den som står derefter; men jag ser mest efter de gåfvor, som Gud hafver gifvit honom

[1]) *U. G.*: »Der viste jeg intet aff».
[2]) *U. G.*: »Det är intet sanden. Gud straffe lögneren».

i hans hufvud; som äre visdom och förstånd, (visande på sitt hufvud) m. m. Fru Karene begärde att Gertrud måtte höras öfver hennes vitnesmål.

Vidare berättade frun, att, då hon lemnade det nyss nämda brefvet, sade fru Grip till henne, att hon skulle slå jungfru Gertrud på munnen, för det hon så hastigt låtit sig viga med honom. Att Gertrud, då hon fick höra detta, svarade: jag måste skratta åt er; tror ni, jag skulle göra sådant, min moder ovetandes?

Prestdotterns vitnesmål instämde med modrens. Derpå fick degnen Söffren Mickelsen vitna. Han bekräftade prestens vitnesmål i vissa fall; det öfriga hade han deremot ej hört.

Ulf Grip sade nu inför Rätten, att han icke förnekar uppgiften om förbönen i kyrkan.

Wivallius berättade: att *Gertrud* varit den, som gifvit råd till att begära sedeln af presten. (U. G. nekar naturligtvis!) Angående *sacramentet*, säger han, att presten *ej visste*, att de annammat sacramentet på att fullborda äktenskapet; (U. G. förnekar) utan blott att de annammat till &c. (Man märker, hur Wivallius skrufvar på sina förra uppgifter, när vitnesmålen ej passa!) Åklagaren yttrade om dessa vitnesmål:

Att de voro olagliga, emedan de voro skriftligen afgifna; men att de dock ej rörde hufvudsaken. (Häri måste man gifva honom rätt, ty vitnesmålen intygade ej annat, än att U. G. sjelf bortgifvit sin dotter, och själf anordnat om förbön vid deras afresa, hvilka båda omständigheter, såsom af U. G. medgifna, ej tarfvade annat bevis; men hufvudsaken var: att W. genom bedrägeriet med namnet afnarrat U. G. både hans dotter och hans gods och af samma list förmått dottren att låta sig med honom, fadren ovetande, sammanviga). — Vidare sade han: att det syntes, att de voro afsedda att blott befria W.; liksom dennes svar, att befria presten. (Af originalhandlingar synes ock att herr Peder haft åtskilligt smussel för sig, bland annat tubbat degnen – men detta är nu af ingen vigt att ådagalägga).

Vidare tvistades om en mängd lästa kistor innehållande åtskilligt gods, U. G. tillhörigt, och hvartill han behöll nycklarne, som han, jämte andra kistor med saker tillhörande dottern, skickat efter L. W. till Göteborg, och som W. skriftligen förbundit sig att U. G. tillhandahålla. Förhållandet med detta gods var följande: W. föregaf att han visste, det ofred vore å bane mellan Sverige och Danmark, och att U. G. derföre borde i tid sätta sina dyrbarheter i säkerhet, hvilket W. åtog sig att besörja medels gödsets deponerande hos säker man; men företog sig i stället att uppbryta kistorna och tillegna sig innehållet, hvarföre å honom nu yrkades tjufsansvar: lifsstraff.

Hela tiden tecknar W. å bref, reverser och qvittenser oblygt falskeligen Gyldenstiernas namn [1]). Hans försvar bestod i på-

[1]) Originalen äro i behåll.

stående, att godset var honom med dottern gifvet, hans förbindelser blotta höflighetsformer; vidare i försök att afvända uppmärksamheten från hans egna beteenden genom att kasta skugga på U. G:s trohet mot Danmark, då ju denne, ehuru dansk jordägare, vid farhåga för ett krig med Sverige, ansåg sitt gods säkrast förvaradt i fiendeland — en tanke, som W. själf ingifvit honom.

Vidare tvistades om Gertrud kommit i välsignadt tillstånd, hvilket W. påstod, men vederparten bestred.

Derpå ingaf åklagaren sitt slutpåstående, hvari han beskyller L. W.:

1:o såsom förut, för att han tilljugit sig konungens pass och dermed mången bedragit och namneligen U. G., på hans dotter och en stor del af hans förmögenhet;

2:o för det han genom de 2 supplikationerna till kon. i Sverige och ö. löjtnanten bevisat sig vilja åstadkomma ännu flere bedrägliga stycken, om honom tillfälle gåfves;

3:o för det han hafver uppbrutit U. G:s skrin och kistor och derur stulit hans gods, som skulle stå i godt förvar;

4:o för att, då Gårdsrätten stadgar dödsstraff för den, som en adelig jungfru besofvit, ha begått ännu större brott, då han ej blott bedrog U. G. på hans dotter, utan ock på hans egendom; hvarföre han yrkade på W. förlust af ära och lif.

Wivallius bemöter blott 2:dra punkten i detta slutpåstående: förklarar supplikationen blott vara ett »*studiale concept*», som ej kunnat afsändas, en »politisk *discurs*» ang. »*stratagemata* och *krigsputs*». Han lemnar ock här den upplysningen att han kommit till Sverige för att begära nåd, ej blott af K. Maj:t, utan äfven af den verklige Erik G. och hans slägt, som han med det orätta namnet hade offenderat.

Fredagen den 10 Sept. föll dom [1]).

1:o. Efter U. G. hafver låtit tilltala L. W. för det han hafver bedragit honom, hans kära fru och dotter och med olaglig trolofning och vigsel hans dotter bekommit, utan föräldrarnas ja och minne, förmedelst ett falskt (namn) han sig gifvit . . . Så, enär U. G:s egen sockneprest här inför Rätten och i U. G:s egen närvaro har vitnat, att han, presten, samma trolofning och vigsel har afrådt — — — men U. G. följt sitt eget råd och föresats, och gifvit friherren, som den tiden till honom kommen var af Guds försyn, sin dotter, och ingen annan henne hafva skulle, utan han allena, som bevisadt är och af vitnesbörden, som här aflagts, kan inhämtas; dessutom, och framför allt, enär U. G. låtit hålla bön för deras resa, efter eget vidgående . . .; ty, syntes det Rätten, att hafva varit en fri vilja, hvarför Rätten

[1]) Den åberopas vanligen, om ej alltid, i handlingarne under datum d. 12 Aug. 1630 = den dag, då ransakningen började.

ej kunde med rätta ålägga L. W. att derför lida något på ära och lif, så länge förenämda vitnesbörd *stånda vid full magt*[1]).

2:o. Ang. pitscheret frikändes W.

3:o. Ang. godset: kunde Rätten (af skäl, som här utelemnas) ej ådöma W. något straff, »förr än det annorledes blifver bevisadt». (Besynnerligt nog gör U. G. ej här samma anmärkning, som vid 1:o).

4:o. För det han under ett förvändt namn befinnes hafva af U. G. annammat 200 Specie daler att betalas &c. (decisionen fattas, men var = dömes till betalning).

5:o. Frågan om det kongliga passet hänsköt Rätten till konungens eget afgörande[2]).

Sålunda var nu detta mål, der för W. gälde ära och lif samt, om U. G. fått råda, äfven tortyr — afgjordt i första instansen med en öfverraskande gynsam utgång för W. Innan saken kommit till andra instansen torde vara af intresse att erfara, hur och när W. aflade sitt incognito och upphörde att vara friherre. Det inhämtas af följande originalbref, som dock är till språket något moderniseradt.

»Ädle och välb. Ulff Grip. Uti tillbörlig Würde käre svärfader.

Jag kan honom sonligen icke förhålla, att jag nu är kommen från H. K. M. Wår Allernådigste H. och K. Att efter jag, Gud ske lof, uti H. M:s nåd och gunst är upptagen, hafver jag mig hit till Eder velat begifva, uti den sonliga tillförsigt, att jag hos Eder gunst bekomma kan; oansedt jag icke densamme är, för den jag mig för Eder utgaf, med namnet, så är jag dock en sådan person, som kan förvärfva det jag icke hafver ärfvat, och om jag än skulle dö, så dör jag dock för den trohets skuld, som jag till eder dotter drager och henne skyldig är, ty för Gud är hon min äkta maka, som med min person (och icke med namnet) ärligen vigd är. Är fördenskuld till eder min kärliga bön och begäran, att I ville bevisa mig den gunst och faderlige affection och med eder kära dotter er i morgon hit till Hasslarö bemöda, att jag i vänlighet med eder tala måtte. Sådant skall eder icke ångra. Och jag är och blifver så länge jag lefver eder käre

Lars Wivallius.
m. p.

---

[1]) Här anmärker *U. G.* (med skäl): »N. B. en u-endelig (= icke slutlig) dom!»

[2]) »För det femte er hannem Sag giffuen, for hand under itt falscht (navn?) haffuer till löijget sig K. M:tz Pas, och ud giffuit sig for en fri herre, aff Suerige, wed Naffn Erich Gyldenstiern och det iche ehr, Huor fore wi denne post indsetter till K. M. wor» &c. »huad H. M:tz naadigste wille her wdi ehr».

(P. S.)
Jag beder att I ville helsa eder kära husfru min k. fru svägerinna med min sonliga tjänst. Jag hoppas ock hennes gunst att bekomma».

Brefvet är odateradt; men på baksidan finnes med U. G:s hand antecknadt: att det d. 14 Juli 1630 af honom mottagits.

Vi anknyta åter berättelsens tråd. Åt en sådan dom kunde, naturligt nog, Ulf Grip ej nöjas. Då *Erick Krabbe* till Weibyewad, landsdomare i Skåne, höll Skåninge landsting i Lund, uppträdde den 9 Oct. 1630 Ulf Grip inför tinget, dit han hade låtit stämma 1:o borgmästare och råd i Christianstad; 2:o Wivallius; 3:o prestfamiljen och degnen. U. G. förmenade Rådstufvu-Rättens dom i alla punkter vara mot all lag och rätt. Sålunda i 1:sta punkten för det de grundat sin dom på prestfamiljens vitnesmål (hvarom vi känna hans åsigt), utan att beakta, det de ej rörde hufvudsaken (i annat än, att de) bevisa bedrägeriet med det falska namnet; hvarjämte de ej dömt slutlig dom. Vi förbigå hans skäl mot de öfriga punkter, utom den 5:te, för det de ej fält L. W. för det »falska namn och pass» [1]) &c. utan hänskjutit till konungen; hvarjämte han besvärar sig öfver de skriftliga vitnesmålen. Utom domen och åtskilliga skriftliga bevis, dem läsaren redan känner, ingaf han ett bref från Anders Grip och Erick Månsson Ulfsparre af d. 8 Sept. 1630, deri W:ii uppgift, att han fått konungens nåd, förklaras vara idel lögn; och dessa herrar, som talat med konungen och veta besked om allt, förklara, att det tvärt om slogs efter honom på alla orter. Derefter inlades i Rätten 2 skrifter af Gertrud Grip, båda daterade Stensnäs d. 5 Oct. 1630, som här i öfversättning meddelas efter urskrifterna, icke efter det stympade utdraget i protokollet. Som de, på fruntimmersvis, äro skrifna allt igenom i *en* mening, utan någon stor bokstaf eller något skiljetecken, ha, för begriplighetens skuld, sådana tillagts. Den första är en ansökning till Rätten.

Alldenstund bedragaren Lars Svensson Vivall icke hafver blygts vid att uppenbarligen ljuga och beskylla min fader, det han med hugg och slag trugade mig till att skrifva och tala mot bedragaren; uti det, som allt annat, han, Vivall, falskeligen min fader och mig pådiktar och ljuger, så, på det att alla människor må häraf förnimma mitt sinne mot samme bedragare, så är här hvarken fader eller moder eller någon annan, som mig dertill trugar eller nödgar, eller någon tid i Danmark har (så) gjort, till att skrifva honom emot — utan allt det, som är skrifvet af mig förr, som nu, om hans person, så är (det) skrifvet, som mitt eget hjärta och sinne medgifver, och

[1]) U. G. tyckes i denna punkt obehörigen tillvälla sig den offentliga åklagarens talan.

sedan jag fick veta af hans föresatta falskhet, hvilket jag visserligen tror han aldrig med Guds kraft har till väga kommit — derför har varit, är, och blir, så länge jag lefver, mitt fullkomliga sinne och hjärta, att förr dö än vara under hans våld eller uti hans omgängelse. Är för den skuld till landsdomaren min ganska vänliga bön och begäran, att han för rättvisans skuld anser det stora bedrägeri Lars Svensson hafver mig uti mina unga år genom sin behändiga, betänkta illistighet och lögnaktighet bevist, så väl ock mycket annat godt mina föräldrar och mig bedrägligen frånkommit hafver, hvilket hans illistiga falskhet och bedrägeri, vare Gud i himmelrike och Eder, som domareembetet bekläder, på det högsta klagadt — bedjandes för Guds rättfärdighets skuld (att) han kunde nu bekomma af Eder den dom, som en sådan stor bedragare och tjuf efter Danmarks rätt förtjänt hafver — och Gud allsmäktig, dernäst all öfverhet, beder jag ödmjukligen, att vill (= de vilja) hjälpa till, att han kan få sitt tillbörliga straff. Gud blifver visserligen eder sådant lönandes — och med min egen hand skrifvet och underskrifvet. Datum Stensnäs den 5 October 1630.

Gertrud Grijp.
Egen hand.

Den andra skriften är hennes berättelse om förloppet af äktenskapshandeln.

Måndagsaftonen (= d. 9 Nov. 1629) sände mina föräldrar mig till min farbroders gård Stensnäs med befallning — — — — att om tisdagen draga till Wisseltofta för att der beta (hästarne?). Då jag kom dit bådo herr Peder och hans hustru mig mycket att blifva hos dem öfver natten, som jag också lofvade. Efter middagsmåltiden kom Erik Gyllenstierna också dit och ombads likaledes mycket att bli qvar; men han sade sig ha brådtom och ville till Hallaryd att der taga in för natten, hvaröfver herr Peder och hans hustru mycket undrade och frågade mig, hvarför han icke ville bli qvar hos dem öfver natten, hvartill jag då intet svarade. Men under aftonmåltiden upprepade de sin fråga och hvarför han hade så brådtom. Då svarade jag dem: att det var för den faras skuld, som jag sväfvade i från Bildarne, som herr Peder själf både hade sett i bref och eljes visste af: (nämligen) att de hotat mig derför, att jag icke ville ha Rönne Bilde, att det skulle gå mig, som det gått mången annan i Danmark, att jag skulle bli tagen af dem; hvarför också tillförene både herr P. och hans degn Sören varnat mina föräldrar . . . Derför bad jag dem, att de skulle gifva mig de bästa råd, huru jag skulle bära mig åt i denna sorgen, som jag också med gråtande tårar för dem berättade, och sade så sedermera (här for sorgen bort med all grammatik!) att E. Gyldenstierna mycket hade bedit mig och hade också sagt sig

hafva orsak tycka bäst vara, efter han derigenom hade fått löfte af min fader på mig med (= att han antagit?) sitt falska och lögnaktiga namn och sig för den personen utgifvit hos K. M:t och derigenom bedrägligen bekommit K. M:ts nådiga pass, hvilket han också lät min fader, moder och mig se förr än han om mig anhöll, och dermed han oss skälmskeligen bedrog. Och kunde vi ej annat än tro det K. M:ts nådiga pass omförmält — som var hans falska lögn — och jag intet annat visste af så länge, som vi tillsammans voro, än att han var kommen af de rätta Gyldenstiernorna här i Sverige, och samma namn hade, och samma person var, som han då utgifvit sig för. Derföre, för den fara för Bildarne, hvari jag sväfvade, ville han jag skulle låta viga oss strax tillsammans — sedan kunde jag vara hvar jag ville, utan fara för dem. — Och jag frågade dem om råd, om jag skulle samtycka eller ej. Derpå frågade herr P. och frun mig strax, om det var min fader och min moder veterligt, att det så hastigt skulle tillgå. Då nekade (läs: bedyrade) jag med min högsta ed, att min fader intet deraf visste; men (för) min moder, svarade jag, talade jag, innan jag drog ifrån henne, något derom, att E. G. hade bedt mig derom; men först förmådde jag henne dock att svärja sin högsta ed på, att hon icke skulle säga det åt min fader eller någon människa. Då de detta hörde, svarade herr P. och frun att de inte bättre råd visste att gifva, än att jag skulle efterkomma bedragarens begäran, som ingen då visste annat, än att han var den rätte Erik G. . . . Derefter bad jag om fru »Karinds» och dottrens sällskap till Hallaryd, på det jag icke måtte komma dit allena med min piga — för folkets tals skuld. Härtill svarade herr P. strax ja, det kunde hon gerna göra . . .

Tidigt på morgonen S:t Mårtens dag voro vi fruntimmer färdiga förr, än herr P., som skulle fara bort och predika. Som vi stodo på gården och skulle stiga till häst, kom E. G. inridandes, steg af hästen och gick till mig och frågade: huru jag nu ville med det, som han tillförene med mig talat hade — och sade sig nu hafva vidtalat presten i Hallaryd att han skulle viga honom och mig; att denne lofvat att göra det, derest E. G. kunde lemna honom en liten sedel från herr P. i Wisseltofta, — — Derpå gick han och talade med herr P. och vi redo af. Just som vi kommit in på gården vid Hallaryd, hann han upp oss. Då frågade jag om han fått sedeln. »Ja»! och tillade att han bedt honom att komma till dem till Hallaryd, hvilket han lofvat — som ock skedde — ty förr än det blef afton kom han dit. Och detta skedde S:t Martini dag (= 11 Nov.): att vi blefvo vigda i Sverige; att den rätta hufvudsak(?) med den illistige bedragaren Lars Svensson Vivallius hafver falskeligen och illistigen genom Gyllenstiernas namn och person min fader och mig bedragit, som förr skrifvet står. Och

(att) allt i sanning (så är bekräftar jag på min salighets ed — och med egen hand skrifvit och underskrifvit. Datum Stensnäs d. 5 October år 1630

Gertrud Grijp.
Egen hand.

Vidare ingaf U. Grip en skrift, hvari han utför sin talan vidlyftigare.

Derpå svarade äfven Wivallius skriftligen. Han varierar hvad han sagt förut. Öfver hufvud var hans försvar nu lättare, då han hade en dom *för* sig, som dessutom den domstol, som afkunnat den, måste själf försvara. Rådstu-Rättens försvar är ej värdt att anföra vidare, än att de rida uppå U. G:s begagnade uttryck »falska namn och pass», som Rätten läser, såsom hade han sagt, att Kongl. Maj:ts pass vore falskt, hvarigenom de låtsa sig tro, att han trädt konungens höghet för när.

Landsdomen, som nu föll, innehöll följande: ang. 1:sta punkten, hvari W. frikändes på grund af prestefolkets vitnesbörd, blef, då samme personer äfven vid denna Rätt beedigat sitt vitnesmål, Rådstu-Rättens dom gillad; »med mindre U. Grips dotter var själf tillstädes» »till Sagens bedre Underretning». (U. G.: »N. B. at det er ingen endelig domb»).

Ej häller i de öfriga punkterna gjordes någon nämnvärd ändring i Underrättens dom, med undantag af den 5:te, som här kallas »den Pungt om det falsche Pas». Underrättens beteende: att skjuta ifrån sig saken under konungen, ogillas och »dend Post» återförvisades till borgmästare att deri sententiera, såsom de aktade att kunna försvara.

Genom denna dom hade således Wivallius för andra gången underbarligen blifvit räddad från U. G:s tilltal. Endast 200 Rdr hade han blifvit dömd att betala, som han af U. G. fått låna på en revers falskeligen undertecknad med Gyldenstiernas namn, (som ännu förvaras bland handlingarne). Att U. G. ej var nöjd med denna dom kan väl skönjas af de talrika anmärkningar och utrop, hvarmed han garnerat sitt exemplar deraf. Ännu voro ej hans rättsmedel uttömda. De två domarne lemnade honom utväg, att, derest han kunde få de aflagda vitnesmålen vräkta, eller hans dotter blefve hörd, få rättegången å nyo upptagen. Dessutom kunde ju saken dragas under konungens pröfning. Tills vidare hvilade han dock, men hvilade på hanen. Troligen väntade han, för att få se utgången af passmålet — der gälde ju ock för W. ära och lif — och han var fortfarande »Kongens fange».

Inför Rätten i Christianstad uppträdde å nyo d. 8 Nov. 1630 ridefogden på Kongl. Maj:ts vägnar mot L. W., som han fängslig låtit ditföra, för att begära slutlig dom i passmålet. Under behandlingen yttrade sig parterne ungefär som förut.

Derunder kom Rätten tillhanda ett kongligt missive, tillhållande dem att »endelig» häruti döma. Dom afsades den 17 Jan. 1631. Den lyder i öfversättning:

Alldenstund det befinnes, att W. falskeligen under ett orätt och förvändt namn hafver tilljugit sig och förvärfvat Kongl. Maj:ts öpna pass; sig utgifvit för den han icke var och är; och som en friherre G. hos höga öfverheter och nedrige stater låtit sig antaga, *respectera* och anse, hvarvid, som veterligt är, mången är blifven bedragen och *offenderad; Item*, under samma pass och namn här i riket brukat H. Maj:ts undersåtar, borgare och bönder till skjuts och annat; och, framför allt, af samma sina bedrägliga gerningar sig hos K. Maj:t i Sverige högligen berömt, såsom af hans supplikations-project — — — kan erfaras; ty kunna vi, efter godt betänkande, Gud och godt folks råd, kristlig och verldslig rätt, ej rättare döma, än att förenämde Wivallius ju med sådana sina falska, arglistiga verk och gerningar, har handlat orätt och som en bedragare, och derför borde straffas till ära och lif.

Wivallius stämde nu, i sin ordning, såväl borgmästare och råd, som hela familjen Grip till Skåninge landsting, som hölls d. 2 April 1631. När L. W. fängslig infördes höll han ett tal och föregaf, i enlighet med stämningen, att när han betraktade hvad högsta orsaken till hans lidande och förföljande voro, så finner han den vara: U. G. med fru och dotter, som honom tillfångatogo, förföljde och vrångligen anklagade &c. och att deras afsigt med att vilja bringa honom om lif och ära blott vore den, att dymedelst hindra honom från att yppa några deras otillbörliga gerningar (som han tänkte kunna öfverbevisa dem om) näml.

1) att de förde lasteligt tal om Danmarks krona och lagar m. m. . . . . . samt önskade sig under Sverige;

2) *fosterfördrifning m. m.;*

3) *att dottren visste förut att han hette Wivallius* — — —, *hvilket han endast af trogen kärlek, och för att hon gråtande i fängelset bedt honom derom, förut icke velat yppa (utom för några sina goda vänner, som troligen nu kunna vitna derom)*[1]).

Derpå riktade han sitt tal mot domen och berättar, hur han fått passet och varit tvungen att låta respektera sig efter det deri skrifna namn — — (huruvida tvånget varit så starkt, att han nödgats att till och med gifta sig och utfärda förbindelser under detta namn, undviker han alltid att yttra sig om.) m. m.

Derpå ingafs den öfverklagade domen samt en skrift af Wivallius. Han sätter der i fråga om, derest han verkligen varit den friherre, som han utgaf sig för, han då ock hade sig

[1]) *U. G.*: Stor lögn! (3 gånger upprepadt).

så i Danmark förbrutit, att han derför skulle låta sin ära och sitt lif. Man behagade blott imaginera att han varit en friherre och derpå granneligen betrakta hvad han hade gjort. Hade han mördat, stulit, röfvat eller annan sådan ogerning begått, som efter Guds ord döden värd är? Hade han passet sjelf skrifvit, eller raderat eller annorledes förfalskat? Hade han begagnat passet mot den ordning och mening, som iakttagas bör vid bruk af konungens pass? Han hoppades svaret skulle bli, Nej! Hade han således varit en friherre, så hade ingen haft något öfver hans person att klaga. Man har således intet annat mot hans person att klaga, än att han låtit sig högre respectera, än hans stånd berättigade — »på den enda punkten hänger min sak», sade han. Man skulle derför kunna säga och argumentera: hade du nu varit en friherre, så hade ingen haft något att mot dig säga; men efter du det icke var eller är, derför skall du lida till ära och lif. Får nu en kristen så argumentera och per consequentiam så döma? Derpå följa argumenter med Skriftexempel om äfven de ringaste menniskolifs värde — om att man ej alltid skall tro en anklagare för hans ansedda ställnings skull, och för att omständigheterna tyckas bestyrka hans ord, och förfölja den anklagade för att han har inga vitnen, utan är ensam. Gud nåde då den arme och fattige, som en främling är, och hafver intet försvar!

Derpå ingaf åter igen åklagaren det bekanta supplikationsprojectet och yrkade att domen måtte blifva vidmagthållen.

Derefter inlemnades en skrift af U. G., hvari han nekar till alla mot honom och hans familj riktade anklagelser; och säger att hans dotter var dragen till Sverige 8 dagar förr, än stämningen ankom; och yrkar, enl. kon. Christian III:s recess 18 art., att åt W., såsom odådisk menniska, ej i något må gifvas vitsord, samt att dom öfver hans familj ej må fällas efter W:ii osannfärdiga beskyllningar, eller i domen blifva infördt hvad denne af hat dem pådiktat. Dertill skrifver han, att han var sjuk och sängliggande.

Domen, som nu föll, innehöll intet annat än, att Underrättens dom gillades i den punkten, att de dömt honom att mista äran. »Men hvad hans Lif och Blod beträffar, så veta vi icke, om denna sak sig så högt bestiger, att Wivallius det förverkat, enär vi finna intet derom i lagen, utan först (anse oss skyldiga?) hos hans K. Maj:t om Dess nådigste betänkande att sollicitera».

Genom denna dom fick W. tills vidare behålla lifvet; men äran var sin kos. Att U. Gr. ej var nöjd med sådan dom kan tagas för gifvet; men personligen öfverklagade han den icke. Var sjukdom orsak härtill? Troligen var dertill en annan orsak, nämligen att hans vän Jörgen Urne i sina mäktigare händer åtog sig hans sak. Denne konglige befallningsman öfver

Christianstads län anmälde sig hos konungen vilja tilltala landsdomaren E. Krabbe för hans båda domar, varande den första deri felaktig, att domaren icke det aldraringaste brytt sig om Wivallii falska bref, hvarigenom han bedragit sig till U. Grips dotter; och den andra deruti, att han lika litet brytt sig om den der egenhändiga supplikationen, hvari W. skryter öfver sina bedrägerier, utan dömt till uppskof m. m. Till följd häraf lät konungen den 12 Maj 1631 utfärda *citation:* 1:o å Krabbe att möta inför konungen och riksrådet till 1:sta allmänna herredagen d. 6 Juni, 2:o å Wivallius, »då att lida och undergå hvad lag och rätt är».

Denna stämning bådade intet godt för Wivallius. Det var också tid för honom att göra bruk af en sina omskrutna »Qualiteter»: *den att med list taga sig fri ur fångenskap;* — och den svek honom icke. Han rymde in åt Sverige. I ett »*Klagotall*», som han året derpå författade, beskrifver han sin flykt sålunda:

»Jag säger uppenbarliga att detta var en *divina liberatio;* ty jag låg så hårdt fången, och hade skildtvakt för mig, och ingen fick gå till mig uppenbarligen utom de, som handlade med skildtvakten, att han skulle gå till väggen och ropa åt mig. Jag hade så länge och eländig der legat, och dock kunde jag gå, och Gud sparde min helsa i sådan illaluktande stank. Gud bevekte en af soldaterna, som skulle vara mig trogen och lät göra nycklar åt mig, efter som jag för honom afritade, och sedan släppte han mig ut om natten. Gud halp mig ut genom skildtvakten på vallen och torrskodd öfver grafvarna; och strax jag kom ut för stadsbryggan, stodo der två hästar i timer(?) bundna tillsammans, lika som de aldrahögste hade sagt: se här hafver du 2 hästar: en för dig och en för din stallbroder». Sedan berättar han, hur de skickade 50 soldater och lyste i kyrkor, ja, gjorde skall efter honom — hur han led hunger och törst — och hade »narrow escapes», just à la röfvarroman — (möjligen är det blott en sådan!) Herr Urne skrifver i förtroligt bref till U. G. af d. 30 Juli samma år, att han höll flere personer misstänkta för medhjälp: köpmän, soldater och kanske ock »din prest».

Länge fick ej W. njuta af friheten. U. G. hade vänner och slägtingar i Sverige som i Danmark. Anders Grip och den rätte Gyllenstierna läto slå efter honom (R.Råds prot. $^{13}/_{7}$ 1631). Enligt samma bref, hade han lemnat Urne underrättelse om att Grips svåger hade fått fatt på W., så ock på den soldaten, som hjälpte honom ur fängelset och flydde med honom. (Man vet till och med dennes namn af hans pass, som lånades åt W. Det var Lauritz Thuesenn Opmand. [Riks-Ark.] Till den grad äro hithörande act-stycken tillvaratagne!) Urne ber sin »Käre Broder», att använda sina relationer för att få dessa båda flyktingar öfverlemnade åt Urne, hvaremot han, till

gentjänst lofvar, att innan den dagens utgång, då de kommo dit, skulle de stå sin rätt (= få sitt straff) begge två, och ingen landsdomare mer skall uppehålla oss med sina hänskjutningar. Men herr Urne fick icke denna sin önskan uppfyld. W. fördes i stället till Stockholm, der flere förhör höllos med honom i Riksrådet. Den 13 Juli 1631 hölls ett sådant. Som Rådet genast förklarade att giftermålssaken ej komme dem vid, hämta vi icke mer ur protokollet än några uppgifter. Förhöret anstäldes för att utröna om W. vore invecklad i några förrädiska stämplingar mot Sverige. Han frågades hvarifrån han tagit medel att kunna uppehålla sig utrikes. Svar: han lånade sig fram; dertill förtjänade han ock pengar med att rita med penna och blyerts, hvari han mycket öfvat sig, och som kastade temligen mycket af sig. I Danzig sade han sig stundom ha besökt lectiones hos Jesuiterna [1]). Bekände sig ha brukat en svartbrun peruk, på det han icke skulle bli fången, men nekade till falskt skägg. Sedan spordes honom om han visste medel att tända eld på skepp när han ville. *Svar:* man kan på många sätt göra det. Om han visste någon synnerlig konst? *Svar:* practica est multiplex. Om han lofvat kon. i Danmark att tända eld på skeppen för Hamburg. *Svar: nej.* På fråga, om ljuga och bedraga icke är en missgerning, svarade han med att upprecitera en lång visa, som han derom gjort uti fängelset. Frågades ock: hvarför han icke genom redliga medel försörjt sig. *Svar:* han ville gerna bekomma *experiens.*

Om herrar riksråd tyckte giftermålssaken ej komma dem vid, så hade deremot Ulf Grip, för sin del ett helt annat tycke. Alltså den 18 Okt. 1631 inträdde i den Kongl. Hof-Rätten i Stockholm [2]), ädle och välb. Ulf Grip och inlade en supplikation, hvari han besvärar sig öfver L. W.: 1:o) för hans bedrägeri i giftermålssaken; 2:o) för han, som en tjuf och rånsman, har borttagit hans gods; 3:o) yttermera bjudit till att bringa honom, med lögn och falskhet, om ära, lif och välfärd; hvilket allt, der så behöfves, skulle med goda skäl bevisas; bedjande att den bedragaren här måtte bekomma sin förtjenta lön, efter som han i Danmark för sina bedrifter från ära och lif dömd är [3]). Härpå fick han det besked: att när Rådet kommer till-

[1]) Troligen har han besökt dem ganska träget Hans sätt att begagna bibeln till sitt försvar utvisar åtminstone förfarenhet, i hvad han själf kallar, *Jesuiticas artes.*

[2]) Ingen af W:ii lefnadstecknare har, så vidt vi veta, känt till denna rättegång inför Hofrätten. Hanselli anför väl domen (s. 204), ej alldeles riktigt läst; men vet ej, af hvilken domstol, eller mellan hvilka parter den fallit. Så kan minnet på 250 år förgå af en sak, som på sin tid, om någon, varit en cause célèbre, som sysselsatt hög och låg i 2 konungariken!

[3]) Här borde herr Ulff Grip ha tecknat i *sin egen skrift* sin vanliga anmärkning: »det är intet sanden»; ty, som läsaren vet, var ej ännu någon laga kraftvunnen dödsdom öfver W. fälld.

sammans uti rådkammare skulle han väl få svar. Den 4 Nov. började läsning af handlingarne för att se hvarpå saken hänger, dock gjordes den gången derom ingen *relation*. Den 6 Nov. fortsattes läsningen, men afbröts genom bud från rådkammaren: att de skulle begifva sig till Rådet. Sedan åtgjordes intet åt saken under den månaden. Denna väntan tyckes ha förefallit U. G. för lång. Den 6 Dec. skrifver han, att, efter han nu en rum tid varit personligen tillstädes, men likväl till intet förhör eller sakens företagande eller ändskap komma kunnat, han funnit sig nödsakad att begifva sig hädan; och utnämner till sin fullmägtige Ignatius Meurer (boktryckaren).

Först den 10 Mars 1632 blef saken å nyo företagen, då klagandens fullmägtig och svaranden möttes inför rätta. Först framträdde Meurer och lät uppläsa sin fullmagt, hvarefter han ingaf sin *supplication* med sina *Allegatis* (= Bilagor), signerade A &c. till H., samt utdrag af de domar, som i Danmark passerade äro. Denna supplication är endast en vidlyftigare utföring af Grips egen, med hänvisningar till bilagorna. Dessa utgöras af afskrifter af dels de falska brefven och skrifterna under Gyllenstiernas namn (hvaraf 2 härofvan äro återgifna), som bevisa: att vigseln skett U. G. ovetande, samt bedrägeriet med godset, dels Gertruds bref af d. 5 Okt. 1630 (som vi äfven infört), samt domkapitelsdomen och intyg om pitscheret m. m.

Angående utdragen af de danska domarna anse vi oss böra yttra några ord om klagandens sätt att dem taga. De äro ej tagne af de första 2 domarne, som ju gälde U. Grips tilltal, men hvari W., som vi veta, mestadels gick fri; utan af de sednare 2 domarne, som blott gälde konungens åtal för passet. Utdraget af Christianstads borgm. och råds dom d. 17 Jan. 1631, (som läsaren behagade återuppsöka i det föregående) börjar först med orden: »Ty kunna vi», med hvilka ord äfven Rättens decision börjar. Af denna kan den, som, i likhet med Hof-Rätten, ej läst det föregående, ej se i hvilken sak dömdt är, utan blott att W. för »falska, arglistiga verk och gerningar» dömes till förlust af ära och lif. Genom ett sålunda stympadt citat kunde åt domen ett sken gifvas, som vore den fäld äfven i U. G:s sak mot W. Landsdomens decision är rätteligen citerad; men, sammanstäld med det förra utdraget, får denna dom sken af att blott upphäfva den förra domen *i en punkt*. Dessutom hade fullmägtigen med sig, färdig att ingifvas, konungens stämning å Krabbe och W., som vi känna, och som ju är så godt som en dödsdom på förhand. Förefaller ej detta som ett lömskt försök att förleda domaren? Var nu verkligen ett så groft försök tillämnadt, så förefaller det dock ytterligt enfaldigt, att någon kunnat föreställa sig sådant kunna lyckas, då hans vederpart var Wivallius, mästaren i alla sorters knep.

W. sade ögonblickligen att dessa domar ej voro *de rätta*, bad derföre I. M. att inlägga själfva originalen, synnerligen af den vigtiga (1:sta) landsdomen, hvari han är vorden frikänd.

Meurer begärde dom på de skäl och skrifter han företett.

»Sedan *exordierade* och begynte W. sitt tal aldraförst med en devot till Gud allsmäktig tacksägelse» för att han fått sådana domare att döma i hans »rättfärdiga» sak. Bevisande (mot domkapitlets i Vexiö dom) sig hafva haft ett »lofligit institutum» medels studier hemma och ute — allt till fädernes-landets bästa. Tackande H. Maj:t, »som hafver lägenheter, rum och ställe dertill i vårt k. fädernesland gifvit, att *heroica ingenia* må excoleras». Det hela är angenämt kryddadt med små latinska citater. Derpå öfvergår han helt och hållet till latinet, på hvilket språk han höll en »liten *oration*», hvari han afbad sin ungdoms fel och brister. Sade sig ej tro någon tvifla om hans trohet mot fäderneslandet, enär han endast derför *recuserat* goda platser, som honom hos kejsaren och Arnheim stått öppna. Beslöt fördenskuld sitt tal producerande sina acter; och efter det han hade en oläsande stil [1]) bad han att sjelf få uppläsa sina skrifter. Det ock skedde; och finnes tillstädes in Actis fol. 10. *Cum annexa disputatione de Conjugio contra Grijphianos,* som intet upplästes utan lades ad Acta.

Detta var blott första salvan af det bombardement med skrifter, hvarmed W. öfveröste Hof-Rätten; men den var grundlig — 52 sidor fin skrift med circa 40 rader på sidan! En sådan vidlyftighet förbjuder all tanke på afskrifvande. Sådant behöfves ej häller för sakens bedömande; ty det hela är blott en ny uppstufning af de sofismer, som redan tjenstgjort i Danmark. Dessutom sammanfattades vid ransakningens slut opartiskt af Hof-Rätten summan af hans argumenter, som gingo på sak, likasom äfven af hans vederparts.

Hvad som ej kan undgå att, vid genomläsningen af dessa skrifter väcka förundran, är den lättsinnets spännkraft i hans lynne, som gör det möjligt för honom, att med glädtighet bemöta sin dystre motståndare och söka förlöjliga honom och hans fullmäktige; att aldrig svika i uppfinning af fabler, i synnerhet om dem, som ej äro närvarande och kunna beslå honom; att ej tröttna på försök att bortförklara, hvad med hans egen handskrift är påtagligen bevisadt; att söka blända med sina talenter — ja, att begagna det af rättegången beredda tillfället att få tala till de högsta herrarne i riket till ett trappsteg för uppkomst och befordran. Och allt detta: efter att ha fört ett fyraårigt äfventyrarlif, merendels som »armer Geselle», i nästan alla Europas länder, midt under rasande 30-åra kriget, med

[1]) Att W. häri talar sanning, kan den bäst vitsorda, som, med förstoringsglas i handen, af pligt nödgats genomläsa hans oändligen långa och många skrifter. Han kunde dock skrifva väl, när han ville.

alla lidanden af fattigdom och nöd, utmätningar, bysättningar, krigsfångenskap, rymningar och slutligen brottmålsfångenskap i 2 länder — med brandjärnet och bödelsyxan ständigt sväfvande öfver hans tokiga hufvud!

Ett och annat ur dessa skrifter anse vi dock värdt att meddela. I den 3:dje skriften berättar han om anledningen till, att han i utlandet redan förut en eller två gånger gifvit sig ut för en af högre stånd, och hvarför han just valt namnet Erik Gyllenstierna. »Jag blef arresterad i Nürnberg 1628, säger han, för skulder, som jag lemnat efter mig i Frankrike och Italien. Då de frågade mig hvarför jag ej fick penningar från Sverige svarade jag att jag var en af den Gyllenstiernas söner, som följde med kon. Sigismund». Men då den köpman, som låtit arrestera honom, själf fallerade och rymde till Spanien, släpptes han med befallning att draga genast hem. Men han kom ej längre än till Magdeburg förr än han blef fången på nytt af »Wallenstener», som förmente honom vara en spejare från Sverige och ville ändteligen hänga honom, hvarifrån han befriades genom grefve Altringers förbön. Sedan erbjödo de honom den förut omtalade sekreterareplatsen. Han bad om betänketid; då satte de honom i fängelse i klostret Jericho, der han låtsade sig vara sjuk och fick en medicum, och derigenom fann han på en behändighet att rymma med skiltvaktens tillhjelp. Samma år blef han åter tagen till fånga på Weserström af Tilly, »hvilken var likväl begåfvad med högre discretion, än Wallenstener, och befalte att låta mig passera, om man ingenting funne hos mig, som vore dem emot». Der fick han af en f. d. dansk kapten, som han ville låna pengar af (förtroende honom under tysthetslöfte att han var en friherres son) följande råd. Se, här är nu fred gjord mellan kejsaren och konungen af Danmark och H. Mj:t är nu strax här hos i Krempe och de, som hafva hans pass kunna passera fritt. Derför drog han öfver till Krempe och skaffade sig passet. »Män hvarföre iag kallade mig så Erick och icke nogot annat nampn, är thenne orsak: iag tänckte, kan ske du blifver anklagat, så kann tu thet med skämpactighet affslå (ty igenom ödmiukhet och skämpt bevekas offta stora herrar till nåde) och säija: iag hafver sagdt rätt, iag Erick' Gyllenstierna, ty uti thenna *voce* Erick är en æquivocations fallacia: *är-icke*. Therför kallade iag mig *Er-ick*» [1]). Han berättar om sin första bekantskap

---

[1]) *Obs. Här* är fyndorten för denna Wi:ii ordlek. Den gälde troligen som ett under af qvickhet och gick som sägn; kom så till W:ii lefnadstecknare, som intet visste om de handlingar, som i Svea Hofrätt funnos, och derför. med Svederus i spetsen (Sthm:s Mag. 1781), vilse om placeringen, förlade den till den 1:sta Christianstads-domen p. 5:o. Berättelsen att W. *skref* sig »Er icke» är en (temligen enfaldig!) osanning, såsom bevisas af hans bref och skrifter.

med Gertrud på Hessleholm i sällskap med sin reskamrat, välb. herr Nils Kagg, som kom från Holland, och som han sedan gaf sitt pass. Till slut ger han ett prof på sin vältalighet. »Hvad jag i ungdomen rasat hafver, det beder jag om förlåtelse, och vill mig här efter så förhålla, att det med Guds hjälp skall allt förglömdt varda. En fogel, som blifver efterskjuten en gång, han kommer icke gerna mer på det rum att sitta. . . . Förskjuter mig icke derföre nådige herrar för det som här skedt är. Man måste dock hafva en tid att utrasa, man kan ock icke få grå hår och visdom uti vaggan. En stut han hveckar (?vickar) men en oxe drager stadigt, en fåle han skenar men en häst han dansar; ett ungt trä böjes lätteligen hit och dit af hvart ett väder men ett gammalt har stadighet. Föraktom icke allt vatten som rinner och blir besudladt, ty det kan sköljas igen genom andra vatten, och omsider upptagas och beredas mångom till nytta, törstigom till svalko, och sjukom till helso. Jag är (Gud ske lof) icke alldeles ett sådant odugligt och förkasteligt träd och elakt ämne; man kan ju få och hafva någon nytta af mig i Sveriges rike. Ty ofta inympas uti vildo rote små qvistar och grenar och gifva god frukt, hvilket synes mot naturen. Men man dem plåstrar såsom en sjukan, och man förbidar deras frukt med tålamod».

I denna skrift begagnar sålunda W. sin ungdom till försvarsmedel. I den följande tillgriper han som sådant sin skaldekonst. Skriften är hållen i form af en dialog mellan U. G. och W. Han låter den förra säga: Då du hörde och märkte att jag och mitt hus hade dig kär, då skulle du ha sagt, att du hette Wivallius; och ger till

Svar

För then glömskan och thet defect
Ber jag Wulff Grip och all hans slächt
Tag' Gud Amor alleen suspect.

med hvilket poetiska svar U. G. bort nöja sig, hälst om han känt till den magt, som af sagde Gud utöfvas, såsom W. var beredd att för deras herrligheter, som den Kongl. Hof-Rätten ornera och bekläda, styrka genom ett skaldestycke, sedan han likväl försigtigtvis förut genom en latinsk citat något uppluckrat 'deras lagfarna sinnens styfva jordmån för emottagande af vittert säde [1]).

[1]) Vi begagna här tillfället att upplysa om en oriktighet i afseende på W:ii författarskap, som förekommer hos Hanselli s. 206. Han säger: »W. uppgifves ock såsom författare till »Een andeligh vijsa» öfver stud. vid Upsala Ak. Johannes Sidenius, som dog af os 1625 eller 1629, men emedan W. då vistades i Danmark, kunde han väl icke &c.». Häremot anmärkes, att den ihjelosade studenten ej dog så der alternativt, utan precist den 4 Januari kl. 1 år 1665, och att verserna voro begrafningsverser (till tröst åt anförvandter), såsom upplyses af en liten bok i Kongl. Bibl. »2 Andelighe Wiisor

Ännu ett försvarsmedel återstod för Wivallius: — lärdomen, den akademiska lärdomen. Den skall nu tala för honom, och tala för sitt enet högtförnäma språk: latinet. Den fordrar sin egen skrift. Bort nu med den oläsande stilen! Här ha vi en skönskrift för oss. Det är den, som Hof-Rätten kallar »*annexa* disputatio de Conjugio contra Grijpianos, som doch intet upplästes utan eljest lades ad acta». Vi tillåta oss att göra på samma sätt, ty hans argumenter vinna ingenting genom öfversättningen. Själf kallar han den Protestatio. Den börjar på akademiskt sätt med en Precatio. Derpå följer en adress till domarena, hvari bland annat om afsigten med denna skrift säges: »Quamobrem eorum nonnulla hic contrà Grijphianos nunc proponenda statui, eaque si pernissum fuerit .... ad Regium Upsaliense Consistorium transmittenda putavi». Derpå följer en Introductio, hvari förf. gör sina höglärda indelningar (à la Erasmus Montanus): »hoc conjugium ... habet omnia que requiruntur ad substantialia conjugii seu matrimonii: utpote causam

Efficientem,
Materialem,
Formalem
Finalem
et effectus.

Vi vilja endast lemna några små utdrag ur det följande.

Quantum magis consummatum iam sit hoc Matrimonium, quod inprimis consensu utriusque partis initum est, ubi inquam res non amplius integra est, sed sponsus et sponsa legitimum torum conscenderunt, quamvis prætermissæ fuerunt aliquot nuptiarum pompæ et celebritates, quæ tamen sollennitates non pertinent ad substantialia matrimonii. Derpå visar han: att divortium non fieri possit ab errorem quendam *fortunæ* — alltså de gamla argumenterna på latin! Men nu kommer ett nytt, och det dertill ur den Heliga Skrift. dermed bevisas af Jacobs giftermål med Lea, huru ej ens error *personæ* eller bedrägeri förmå göra ett äktenskap copula carnale consummatum ogiltigt. Detta argument släpper han ej i sina sednare skrifter, utan i stället utför det vidare, då han berättar huru Herren välsignade detta bedrägliga äktenskap framför Rachels: hvarmed han väl tänkte bevisa att i äktenskapssaker Herren stundom fann behag i litet bedrägeri, — den gången ej tänkande på den gamla sentensen: qui nimium probat nihil probat.

Han finner sin bevisning så segrande, att han slutligen anser sig kunna säga: mihi persuadeo hoc posse agitari apud

af L. W. N. (= Nericiensis) tr. i Stockholm (enl. anteckning af den högsta domaren i dylika mål) »ex unicum»? och tryckt hos »Meurer». Den andra visan är psalmen, Til tigh af hjertans grunde, som ingen bestrider vara af Wivallius. År 1625 gaf han sig af till Norge (se R.Råds Prot. 13/7 1631).

Magistratum, (filiam Grijphiam) auxilio bracchii secularis mihi restitui marito.

När W. slutat uppläsningen och aflemnat sina skrifter sade han till Ignatium: ville I härpå svara, så skall det stå eder fritt. Men jag menar eder det ej kunna göra, och förundrar mig storligen, att I understå eder uti sådan vigtig sak och inför sådana herrar att agera, och kunna icke ett ord latin. Hvartill Ignatius intet svarade utan framlade U. Grips medförda bevishandlingar, hvarmed detta sammanträde afslöts.

Den 6 Mars 1632 (s. 41) ingaf W. ett »klagotal» öfver förföljelse och obillig process i Danmark, deri mycket talas om intriger i Köpenhamn och annanstädes och grymhet mot honom. Om det är sannt är oss omöjligt att afgöra.

Den 6 April företogs saken ånyo. Då sade Ignatius Meurer att han icke hade förmodat, att vederparten skulle blifva tillåtet saken så vidlöfteligen att agera, och begärde copior af hans inlagor, dem han så vidlöfteligen hafver inlagt och af denna saken gjort en *Comædia.*

Derpå höll W. ett tal, deri han afbad sina ungdomsfel m. m. Och, säger protokollet, skedde denna *deprecation* både på latin och italiensk, den man för dess vidlöftighets skuld allenast summan och dess innehåll ad acta fört.

Huru parterna vidare tvistade både vid detta förhör och vid ett följande den 17 April, hvarunder och hvaremellan W. formligen öfveröste Rätten med vidlöftiga skrifter, hvari inströdda verser, latinska sentenser och bibelspråk öfverallt förekomma, kan omöjligen här omständligen berättas. Det är ej häller nödigt, ty största delen är omsägelser, hvartill kommer: att denna del af förhandlingarna är blott 1:sta akten, och den minst intresserande, af detta domstols-drama. W. har fått ett öfvertag öfver sin vederpart genom dennes försåtliga inläggande af oriktiga domar, som han icke underlåter att begagna till hans klämmande. Den rätta dom, säger han, . . . uti hvilken han är fri erkänder, den ville de intet fram med. Denna dom angår endast passet, och derför exciperade han mot den, sägandes att vederparten ville gå med honom på ett italienskt sätt an, förundrandes sig högeligen öfver hans skamliga anklagelse. Bad honom producera sin fullmagt från kon. i Danmark, som i denna sak var rätte målseganden. Den kongl. citationens laglighet bestred han, ty, i den der omstämda giftermålssaken, var deremot Grip målsegande, och denne hade, genom att icke öfverklaga de W. friande domarne, låtit dem vinna laga kraft. För öfrigt besvärar han sig öfver Ignatii oqvädinsord (för hvilka denne också får en skrapa af Rätten), erindrande honom att »här är intet bondegästabud, hvar talemannen hostar och slår med näfven i bolet och vill allena hafva ljud; här gäller ock inte att stå och mundhuggas, som gamla käringar och mångler-

skor göra i trångsund». Gertrud Grips bref förklarade han vara skrifvet efter diktamen eller förskrift — om hon då säger sig vara *auctor* dertill, så är det en æquivocatio Jesuitica. För öfrigt frågar han, hvarför kommer ej U. G. själf hit med sin dotter? och hvarför skickade han henne undan åt Sverige, då hon i Danmark skulle comparera? Protesterade ock mot sin fångenskap för en saks skuld, deri han är vorden frikänd.

Han fick ock tillrättavisningar för sin vidlöftighet, men sådana var han van vid. Han hade förut i Riks-Rådet redan fått tillsägelse, att ej stå der och »swassa» — ty de voro ej så enfaldiga, som han trodde.

Ignatius Meurer ingaf, till svar på sådant ordsvall, blott en kort skrift d. 17 April 1632. Han förmäler deri, huruledes det nog vore allom bekant, huru W:ii utflykt från Sverige sig begynt, och sedan hans hemkomst igen med bedrägeri, så väl ut- som inrikes, lyktadt är. Och efter hemkomsten hade han rådfrågat en sådan *practicant*, som han sjelf är; ty (nu tar han en *klassisk* hämd för W:ii myckna latin) *similis simili gaudet*. Bryr sig ej om att svara på hans långa osannfärdiga skrifter — förmodandes rätten ej skola gifva hans tal och skrift mera vitsord än han är karl till. Derpå tar han en *biblisk* hämd, genom citerande af åtskilliga bibelspråk, alla handlande om bedragare, tjufvar och lögnare. Talar om den olaga vigseln då ingen lysning föregått. Angående godset beropar han sig på handlingarne, ville ej tillägga något, ihågkommande Jesu Syrachs lära: Zanke nicht mit einem Schwätzer, dass du nicht Holz zuträgest zu seinem Feuer. Att hans principal af 16 kistor fulla med ståtliga lösören 12 toma igen bekommit, synes af medföljande Claes Hennings bref. (Inför Rätten hade Ign. på W:ii personligheter svarat: intet, men nu, då han kommer att nämna dennes tyska skrifvelser, ett område, hvarpå han trodde sig vara hemma, bryter hans länge återhållna vrede öfver den andres akademiska sarkasmer mot hans olärdhet fram, och i den comædia, han beskyllt W. för, tar han själf en roll.) Och måste jag sannerligen bekänna, utbrister han, att efter jag förstår tysk (men litet latin och intet frantzösk) dass dieser W. das gute Deutsche schändlich gerade brächt, und so unbarmherzig damitt umbgangen, eben wie man die Mörder in Deutschland von unten auff zu rädern pflegt. Wo er das Frantzösisch und Latein nicht besser kan, als das deutsche, so mag er sich wol damit verkriechen für denen, die die Sprachen verstehen. Jag hafver väl intet synnerligen långt vandrat, dock likväl hafver jag sett och hört många qvacksalvare, som väl så vältalige uti allehanda slags tungomål varit hafva, som denne W. Ja de hafva kunnat stå på torgen och svassa. . . . . Ja der finns ock månge spitsbofvar och bydelsnidare till, som hafve väl gjort slike putzer, som han . . m. m. Undertecknadt Ignatius Meurer Typ. m. p.

Ignatius sade mundtligen, att de danska domar, hans vederpart åberopar, voro honom okända. Detta ålades han att med ed fästa, hvilket han ock gjorde.

Den 18 April afgafs en s. k. Opskotz dom, så lydande:

Sententia.

Aldenstund Rätten håller det så före att på den tvist om bem:te giftermål skall vara i Danmark omständligen ransakadt och dömdt Och Rätten eljest inga nöjaktiga skäl och Documenter om saken hafver att eftergå. Ty pålägges wälb:e Ulff Grijp att han samma Ransakning och dom anten in originali, om han den hafver, att inlefrera eller af Protocollet utskrifven förseglad och tillbörligen underskrifven förskaffar Och sig dermed Personligen samt med sin dotter wälb:a Gertrudh Grijp här uti Rätten till den 24 October nästkommande inställer, Är det ock så att ingen dom egentligen på denna sak i Danmark gången är, Tå skall oftab:te Ulff Grip vara förpligtad att med sig till bem:te Dato upptöra alla laglige förhörde vittnesbörder och skäl, som han förmenar sin sak till styrkio att bruka emot Weder Parten. Och när så skedt är och allt tillbörligen ransakadt, will ock Rätten på saken ändteligen döma. Actum ut Supra.

Den 28 April 1632 finnes antecknadt, icke i protokollet, utan på baksidan af en af W:ii inlagor, troligen den, hvari han begär att få sätta borgen för sig till nästa session: »Och sade Rätten således sin mening, att efter U. G, icke hafver låtit sin fullmägtige få de skäl som på saken höra; Han, W. ock hafver länge suttit fången, ty kunde honom väl tillåtas att komma uti borgane händer lös af fängelse till saksens utförning».

På föreskrifven dag den 28 Okt. 1632 infunno sig Ulf Grip och Wivallius i Rätten; men uppskof beviljades.

Den 19 Nov. framsteg inför Rätten välb:e Ulf Grip och ingaf en supplication, i hvilken han gaf tillkänna att, enär W. i Danmark är dömd ifrån lif och ära, det således vore hans och hans hustrus slägt till *despect*, om han skulle stå en sådan person till rätta. Och begärde derför att få svara honom genom Procuratorem, efter andre sådant efterlåtet blifver. Rätten, efter hållen öfverläggning afslog hans begäran, emedan hans närvarelse kunde behöfvas; derför måste han med samt hans dotter vara här tillstädes, dock vill Rätten dem så vidt *gratificera* att de skulle blifva förhörde här inne i kammaren om lyckte dörr. U. G. tackade. Sedan gaf han tillkänna sig hafva här de domar, som honom var pålagdt att hitskaffa, med samt flere documenter, skäl och bevis, in alles 17 st.

Detta förklarar huru alla originalhandlingar, som i danska domstolarne varit företedda, kommit till Svea Hofrätts arkiv, der de skyddats från förstöring af ett forntida starkt perga-

mentsband, hvari de dels varit inbudna, dels löst inlagda. Endast 2 st. hade kommit på villovägar och af författaren, under ett honom anförtrodt arkiv-arbete, hittats; och derigenom gifvit honom anledning att eftersöka och återfinna de öfriga. Detta förklarar äfven huru U. G. varit i tillfälle att skrifva sina anmärkningar på de flesta.

Den 3 December 1632 sändes bud efter fru Gertrud Grip. När hon då inkom, blef henne förehållet att L. W. hade tillförene bekänt här inför Rätten, det han hade sagt för henne, förr än de blefvo vigde, det han hette Wivallius, och det skulle hon själf icke neka till när hon komme här inför Rätten.

Då svarade hon, det han aldrig hade bekänt för henne att han hette Wivallius, hvarken förr än de blefvo vigde häller sedan.

Då spordes henne: Om W. skulle komma här in, om hon honom det säga ville?

Sv.: Som de gode herrar synes.

Då blef W. inkallad och påmint hvad tillförene han här inför Rätten bekänt hade, det välb. Gertrud Grip skulle vetat att han var Wivallius förr än de blefvo vigde, och att hon sådant inte neka kunde när hon skulle komma här för Rätten. Och nu nekar hon der alldeles till.

Det hon ock stadigt gjorde; att hon deraf aldrig hade vetat, hvarken förr än de blefvo vigde häller sedan.

W. sv.: Hon törs inte bekänna sanningen, utan till allt detta är hon vorden af föräldrarne öfvertalad det icke att bekänna. Och refererade sig på de danska domar, hvilka skola fast annorlunda bevisa. Begärde att de måtte uppläste blifva. Och sade att han icke trodde, att hennes hjärta skulle vara så från honom förvändt, utan mente att himmel och stjärnor alla, förr skulle af himlen och på jorden falla.

Honom svarades att acterne äro här i Rätten inlemnade och skola väl blifva upplästa. Men det står ock något på välb. Gertrud Grips berättelse, efter I hafve tillförene er på hennes vittnesnörd refererat, såsom ock sagt henne ingalunda kunna förneka, att hon ju tillförene visste eder heta Wivallius och icke Gyllenstjerna.

W. sade Ja, han hade det sagt för henne. G. Gr. nekade nu, som tillförene, stadigt der till.

W. sade att han annorlunda hade förmodat hon skulle vara mot honom sinnad. Men han förnimmer väl detta vara af fadern och slägten henne ingifvet, och bad henne gå till sitt eget samvete.

G. Gr. sade sig detta kunna väl med godt samvete säga, att, om än det skulle gälla hennes lif, om hon vore i högsta nöden stadd, skall hon aldrig något annat bekänna än sjèlfva sanningen.

W. refererade sig på presthustrun, såsom ock sköt sig på Kaggen, samt ock på hennes moster, att de hafva skämtat till honom och sagt: huru behagar eder en sådan jungfru? Då hade han svarat: det vore intet skapadt *Creatur*, som en sådan jungfru icke behagade. Och strax böd hennes fader honom till sin gård, der han honom på det härligaste trakterade och strax refererade honom sin dröm, att han skulle blifva hans måg. Då sade han sig hafva sagt till U. G.: Jag beder eder, om jag är eder dotter värd, I vele mig henne gifva; Det U. G. honom då strax betackade. Andra dagen, sade han, frågade Kaggen honom sägandes: Du äst mäkta välkommen, oansedt jag har här tillförene varit att fria.

Dertill Hon alldeles nekade.

Sedan sade W.: att när han gick ut, kom pigan efter honom och bad honom dricka jungfruns skål. Men efter han sade sig hafva simulerat med namnet, tänkte han mest deruppå, huru han kunde leda sig derifrån och komma sin kos. Föregifvandes henne af andra tagit gåfvor, dem hon ingalunda kunde gifva tillbaka. Men det halp honom intet, ty fadren sade sig råda gifva sin dotter hvem han ville, och honom själf täcktes. Påminnandes henne någorlunda: *först* hur han för henne fäktade.

Dertill Hon alldeles nekade.

2:o. Att både hon, fadren och han hafva deruppå gått till Herrans Nattvard.

Dertill Hon svarade: att det var aldrig sant, och sade att när han henne först tilltalade, sade hon sig hafva sagt sig vara allt för ung — det vore tid nog. Han skulle först draga till Sverige och komma sedan igen, så kunde han få god svar. Det hon ock sade till sin moster, hvilket hennes moster gillade, sägandes henne härutinnan hafva rätt svarat. Och medan W. refererade sig på hennes mosters bref, uttydde hon huru det var till förståendes, nämligen: att han väl vore en fin person, så framt han hade varit Gyllenstjerna.

Henne frågades: hvar W. först till henne friade.

Hon sade att det först skedde på Hessleholm.

Men W. nekade. Sade sig intet då kunna fria till henne, emedan Gyllenstiernas gård var der så nära. Och sade sig till detta frieri af hennes fader vara förorsakad.

Hon sade honom det aldrig bevisa kunna. Och förhoppades sig vara så trovärdig i sitt tal, som han.

W. sade sig vilja det bevisa med det brudetyg och de guldringar, som hennes moder henne dertill sändt och henne gifvit hade.

Hon svarade: att de ringar hade hon länge haft, hon var inte stor när hon dem bekom.

Sedan påminte W. henne att hon hade velat kläda sig i manfolkskläder och följt honom till Holland med godset.

Hon svarade: att han var densamme som henne ville öfvertala, att hon det göra skulle.

W. sade sig derför hafva fraktat en bojert i Göteborg, tog derföre 100 Rdr af hennes fader till låns. Men, efter hon blef sjuk i vägen, sände jag henne hem till sin fader igen. Och derföre var den resan uppsatt (= uppskjuten) och förhindrad.

Hon nekade dertill och berättade fast annorledes: att bem:te W. skulle hafva föregifvit, nämligen att en ofred skulle sig mellan Sverige och Danmark yppa; vore derför rådligt att godset till Sverige fördes, antingen till Limmerö eller Göteborg; hvarför hafver hennes fader uti enfaldighet dit skickat och gaf dem sitt. Men fadrens skulle honom tillhanda antingen på Limmerö eller Göteborg förvaras.

Då blef honom tillfrågadt, hvad han ville göra i Holland.

Han sade: att han hade så föregifvit, att, efter den danska adeln vore honom fast häftige, han derföre skulle vara der tills han bekomme gunst.

Men hon nekade dertill stadigt.

Då sade W. henne icke töras fram med sanningen, ty hon befruktar hennes fader och slägt skulle göra henne arflös.

Hon sade det är intet sant. Och påminte honom hvad *Discurs* de hade när de redo på vägen till Malsvi: Att, om hon ville, hade hon hans lif i sina händer. Derför blef hon bedröfvad och begynte mycket tänka. Först, mente hon, kanske att han hade slagit någon adelsman ihjäl i Sverige; eller 2:o att han hafver förlofvat sig med någon jungfru i Sverige; 3:o eller vore en papist; 4:o kom henne ihug den jungfrun, som ock i Sverige blef bedragen. Och tänkte: bevare mig Gud (för att) de danske skulle veta, att den spott mig hända skulle. Och det skedde 8 dagar sedan vi voro vigde. Och när han såg mig så bedröfvad (sade hon) slog han det af med skämt. Då gaf hon sig någorlunda tillfreds. Dock frågade hon vidare hvad det var som han skulle ha gjort. Då slog han allt af med gäckeri. Då sade hon: Gud förbjude så vore; finge de danske det höra, så skulle de fröjda sig åt hennes ofärd. Då sade W.: Bevare mig Gud! skole I hålla mig för en sådan person? Då blef han vred och sade till mig: det skall jag minnas eder, när I det glömt hafva, ridandes åter något litet från henne. När han åter till henne kom och såg henne bitterligen gråta, bad han henne gifva sig tillfreds; han skulle henne det aldrig någon tid vräka. Således var hennes berättelse att deras samtal hade varit — ödmjukligen begärandes att denna lofliga Rätten ville anse mera rätten än hans snälla tunga.

W. sade att annat skulle bevisas af de danska domarna.

Parterna afträdde.

Den 16 Januari 1633 var på dörren anslagen U. G:s sak mot L. W.

Då framsteg U. G. med sin dotter och fullmägtige och begärde dom på sin förut inlagda klagoskrift. Och, ehuru den saken är förut i Danmark afdömd, så förmodade han här en bättre dom bekomma, efter hans skäl der icke så noga påsedde äro, hvaraf ock en vrång dom följt hafver.

W.: Detta vore domarena i Danmark för när sagdt.

Ignatius begärde att W. skulle bevisa sitt påstående om föräldrarnes samtycke.

Derpå begynte W. sitt tal — — (som vi utesluta) ändande med förebråelser mot Ignatius, hvarpå denne svarade . . .

W. continuerade sitt tal — sade sig genom deras praktiker hafva blifvit tvungen till detta giftermål &c. &c. Sedan tillkännagaf han, att, efter det ville falla dem svårt som sådant annotera skulle, hade han gjort ett kort extract på alla sina förra inlagor, som han begärde att få upprepetera.

Honom svarades, att han hafver nogsamt tillförene vidlöftigen sina saker inlagt — han skulle dermed hafva fördrag — och allenast bevisa sig väl hafva gjort, att han genom ett förvändt namn hafver U. G:s dotter bekommit.

Dertill svarade han då föga, utan *svettades och strök svetten af sig.* (Dessa ord äro i protokollet understrukna och i marginalen står ett Nota-bene). Dock icke desto mindre uppläste han skriften — och refererade sig på Danmarksdomarne. I denna skrift uppradas naturligtvis åter hans argumenter, hvarvid han ingalunda förglömmer, hvad som ock är grundstenen i hans argumentbyggnad, ordspråket: »Det är ingen narr, som bjuder till, utan han, som tager vid», liksom vore detta en rätts-sats och här fråga om den *poetiska* rättvisan i en komedi, der den vinner, som får skrattarne på sin sida. Men hans domare voro inga skrattare; och åt ett bedrägeri, hur fintligt som hälst, mot en ung, oskyldig, älskande flicka på hennes lefnads lycka, att ej tala om hennes nipper och kläder, skrattar *ingen* — hvarken nu, häller då. Vi »hafva fördrag» att anföra mera.

Då svarade Gertrud G. och sade: att han talar mot sitt samvete, sägandes honom hafva lockat henne, hennes fader och moder oveterligen, och kommit henne dertill på Birkebergs gård med edspligtande, der hon påminte honom, att hon måtte svärja på sin själs salighet, att hon icke skulle säga det till sin fader.

W. nekade och bad henne gå till sitt samvete — — — talade om *faderns* bönder, som voro medskickade, och sade att det var dem emellan så aftaladt, på det att det icke skulle synas nesligt, att deras enda barn skulle så ringa bröllopp bekomma, hvilket fadern hade i Danmark förut bekänt; kunde fördenskuld icke öfver honom klaga.

Men Gertrud Grip sade (sig) häröfver vilja klaga så länge hon lefver.

— — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — —

W. berättade åter sin historia om tilldragelserna på U. G:s gård, den underliga (af U. G., fast något lamt och endast en gång, förnekade drömmen, hvari W. låtsade sig se Guds försyn. — Att hans dotter ju ej vore så förnäm, att hon blefve despecterad för giftermål med honom, »oansedt han är en bondeson». — — —

Derpå disputerade U. G. och W. — — och efter de disputerade allt ett och ett, befaldes att de skulle öfvergå till den andra punkten: om *godset*. — — —

Sedan de härom tvistat, blefvo parterne till slut tillsagde, först U. G. att bevisa, att W. icke hade fått hans dotter med hans vilja, såsom ock att han icke hade gifvit honom godset, och sedan W. contrarium bevisa, på det kortaste de kunna det göra. Sedan ville Rätten saken företaga och dem åtskilja.

D. 21 Januari 1633 ingaf Meurer U. G:s inlaga, deri han, efter Rättens befallning, skrifteligen författat sina skäl. Sammaledes ock W. Slutligen ingaf ock Gertrud G. en liten skrift, som upplästes och var af följande lydelse:

»All den stund den illistige W. hafver fordrat mig till den högloflige Rätten, på det han mig, som en blyg qvinsperson är, kan öfvertyga med sin lögn och falska uppdiktningar, förgätandes all Gudsfruktan och det konung David säger: att den som vandrar utan vank och gör rätt och talar sanningen — — — — —; men efter han gör tvärt emot alla dessa ord, skall Gud väl finna honom i sinom tid.

Nu beder jag ödmjukel. de välb. herrar ville honom tillhålla, att bevisa först detta, att han icke genom ett falskt namn hafver bedragit mig;

2:o att far käre hafver gifvit honom det godset, som han tog ut af hans lästa kistor; och om han med rätt kärlighet sig mot mig stält hafver, i det han, bredevid det som han tog af mina k. föräldrar, också tog bort från mig allt mitt, som mina k. föräldrar mig gifvit hade, så att han icke lemnade mig mera än mina dagliga gångkläder jag hade på mig;

3:o huru han sedan efter mitt värsta hafver stått . . . med osannfärdigt, som han på mig uti Danmark diktade, som han aldrig skall bevisa, och finnes i de danska domar vara bevist, att det var osanning.

Gertrud Grijp.

Sedan discurrerade de vidlöftigen sins emellan om hvad han föregaf; nämligen att han sagt henne att han var en fogdeson och icke någon af adel, samt hvad hon dertill skulle ha

svarat. Men hon nekade der alldeles till, att han aldrig sådant tal till henne eller hon till honom haft hafver. Och visste hon aldrig att han var Wivallius förr än han var insatt. Då sade hon sig hafva gått till honom i fängelset och sagt: hjälp Gud huru hafve I nu förändrat er, senast jag såg er vore I Erich Gyllenstierna; men nu äre I Wivallius.

Han vidhöll. Hon likaledes, och förekastade honom hur han sig i främmande land förhållit, och huru många han der genom sin lögn bedragit . . . . och berättade att W. hade sagt för henne sig hafva fått ett ting utomlands, och när han hade det på sig, skulle alla människor, som honom se, hafva honom kär; och sade sig hafva bedit honom gifva sig ett sådant med; men han sade: hvilka oförsigtiga ord, I tala.

Vi förbigå hvad protokollet vidare förmäler om ett samtal, som makarne haft under resan, äfvensom hvad W. hade att berätta om åtskilligt tal, som kommit till hans öron, då Gertrud uppmanade honom att bevisa sin beskyllning om fosterfördrifning. Allt nog, då W. tillspordes af *Rätten*, om han henne tillägger att hafva förkommit sitt foster, sade han, nej. Ej häller sade han sig med henne haft något att beställa före vigseln.

Den 15 Februari 1633.

Denna dag blefvo inga andra saker företagna än Ulf Grips sak mot Lars Wivallius, uti hvilken sak blef vidlöfteligen discurreradt och efter vidlöftig discurs och deliberation blef en dom i saken conciperad.

Frukten af denna deliberation blef följande *Relatio* in causa Grijpens contra Wivallium i 2 afdelningar. Den första bär till öfverskrift:

Ulff Grijps klagan emot Laur. Wivallius består uti efterskrefne punkter,

1. Att W. under ett falskt uppdiktadt namn hafver honom bedragit och hans dotter afhändt, och sig med henne utan hans vetskap sammanviga låtit, såsom bevisas med W:ii eget bref sub Litt A, deruti så står: dock beder jag eder sonligen att I ville blifva min och min kära systers benägne fader, och förlåta oss detta, att jag utan eder vetskap sådant så hastigt fullbordat hafver.

2. Att han med list och bedrägeri, ja såsom en tjuf och rånsman en stor del af hans lösöre hafver borttagit och afhändt, hvilket är till att se af W:ii revers och bref sub Litt. B, C & G, deruti han bekänner, att godset hörer U. G. till och skall honom till bästa förvaras, och när han det begärer, honom igen tillskickas på hvad ort och ställe han vill.

3. Att W. hafver efter hans argesta traktat och sig beflitat att komma och bringa honom med sin lögn och falskhet om ära, lif och välfärd; hvilken klagopunkt U. G. icke klar-

ligen bevisar, utan säger, att han med goda skäl det göra kan om så behöfves. För dessa W:ii gerningar och bedrifter beder Grijpen att han såsom en bedragare måtte tillbörligen straffas, hälst medan han i Danmark för sina skalkestycken ifrån ära och lif dömd är.

Härtill svarar W. uti åtskilliga sina inlagor, dock är af hans svar detta själfva summan och innehållet.

1. Först hvad äktenskapet vidkommer: Efter som han i Danmark med trovärdiga vitnen bevisat hafver, att U. G. godvilleligen, med sitt och sin hustrus goda minne och samtycke hafver honom gifvit sin dotter, och U. G. själf inför Rätten dersammastädes icke kunde beneka, såsom själfva domarna, i Christianstad och Lunden i Skåne afsagda, betyga: derföre menar han, att U. G. derpå icke med rätta vidare kan åtala: för ty på en lagvunnen sak, kan man icke gifva två domar emot lag.

På sitt bref (sub. Litt. A.) förklarar han sig sålunda: att det var allenast pro forma skrifvet, lika som U. G. icke skulle hafva vetat af deras copulation och vigning, på det honom icke skulle förekastas af adeln i D., att han, en så förmögen adelsman, åt sin enda dotter ett så ringa bröllop gjort hade.

Men att han sitt namn förvändt och sig för Erik Gyllenstierna utgifvit hafver, är icke skedt för U. G:s och hans dotters skull, utan för andra orsaker, och långt tillförene innan han dem lärde känna. Och förmenar att han dem derigenom icke hafver bedragit, Ty: 1:o) är Nobilitas icke de substantia matrimonii; 2:o) när han friade efter dottren, sade han sig icke vara någon hög eller rik herre, utan om hans person honom behagade och vore hans dotter värdig, begärde han henne till hustru, och förbehöll sig substantiam, nämligen sin person, med hvilken hon skulle vigas; 3:o) hög härkomst blifver icke mycket respekterad, så framt icke personen vet skicka sig efter sin höghet. Hvaraf är klart, att U. G. hafver hans skicklighet mera ansett, än som han förmentes vara en hög herre. Och om han hafver sett mer efter namn och ståndshöghet än efter själfva personen, så hafver han själf af äregirighet sig låtit bedraga; 4:o) U. G. hade tillförene bort fråga efter hans tillstånd och vilkor: ty en enfaldig och ringa bonde gifver icke sin nästa granne sin dotter, förr än han hafver utfrågat hans lägenhet. Men U. G. förgat det och skyndade fast på äktenskapet med dottren, så att han icke kunde komma derifrån. Hvarföre, menar W., att det gamla ordspråket här rum finner: Thet är ingen narr som bjuder till, utan han som tager vid. 5:o) han håller sig så god och hög för sina gåfvor och skicklighet som U. G. och hans dotter äro, och förmenar att han fuller hennes like både utomlands och här i Sverige hade kunnat bekomma.

2. Till den andra punkten om lösören svarar han således: 1:o) Att om han vore den Gyllenstierna, som Grijpen förmente, då vore både godset och dottren honom gifvet och föräradt. Men efter han icke är af så hög härkomst och stämma, vill han tillbakakalla gåfvan, och heter (= kallar) det en tjufnad. 2:o) U. G. satt för Rätten i D. och kunde icke neka, att han sände godset med sin dotter, bönder och tjenare efter honom till Helsingborg och förärat honom det, såsom de danska domar vitna. 3:o) Bevise Grijpen, efter som vår lag fordrar i det 13 Cap. Gift. B. i Landslagen, med 12 manna ed, att han honom ej godset gifvit hafver, utan förtrott honom att förvara.

4:o) Bevise med W:ii egen hand huru mycket gods honom är förtrodt, så vill han förskaffa vedergällning.

5:o) Om än godset var honom i handom gifvet till att förvara, så kan det likväl icke sägas vara af honom bortstulet, efter det honom betrodt var, och måste såsom handfånget gods allenast igen betala, och icke vidare derför plikta.

Till sina bref och revers om godset, sub. Litt. B. C. & D. svarar han sålunda: Att deruti äro allenast verba honoris, et non obligant, ty alldenstund godset honom med dottren sändt och gifvet var, kunde han för tillbörlig höflighet och politisk tacksamhet icke annat skrifva, än att det gods Grijpen honom sände, skulle alltid vara till hans tjenst. Men icke så (till) förståendes, att han derför var skyldig honom det igen (att) gifva.

3. Den tredje U. G:s klagopunkt förlägger (= vederlägger) han dermed: att icke *han* Grijpen, utan häller (= snarare) *Grijpen* honom både i D. och här i riket på åtskilliga sätt förföljt och genom mångahanda beskyllningar till ära och lif anklagat, och efter hans yttersta förderf traktat hafver.

Den andra afdelningen af Hofrättens *Relatio* lyder sålunda:

Alldenstund de förnämsta två punkter i U. G:s klagan, näml. om giftermålet och lösörena, äro uti Danmark af borgm. och råd i Christianstad och af landsdomaren i Skåne ändtligen afdömda, derföre faller här denna frågan in: Om U. G. må här i Sverige vidare derpå tala, och den Konungszliga Hoffrätt yttermera i saken kan döma eller ej?

Och att det icke kan ske, dertill äro dessa skäl:

Ty först förmår vår lag, att der gerningen är gjord skall hon ransakas: och bötes ther man bygger, såsom är till att se af det 12 Cap. Rådst. B. Så emedan denna handel sig i Danmark tilldragit hafver, och der granneligen af åtskilliga domare är skärskådad, skäl och bevis öfversedde, vitnen, som derom bästa vetskap hade, i klagandens och svarandens närvaro efter aflagd ed fliteligen förhörde och examinerade, och sedan dom derpå fäld är, derföre synes att nu intet vidare härtill göras kan.

Till det andra är det certissimi juris, att hvad som är vardt för honom som först kärade, det vare anten criminal eller

civil sak, det är ock vardt för allom dem, som framdeles der åtala kunna, såsom förmäles i det 10 Cap. Jorda B. och det 33 Cap. Dråpm. med vilja i Landslagen. Kunna nu icke andra på en afdömd sak tala, huru mycket mindre (då) den, som tillförene derpå kärat och ändtlig dom bekommit hafver.

Till det tredje står i det 10 Cap. Kon. B. Stadslagen sålunda: »Nögir eig them manne som kärir å annan åth Fogatans, Borgmästara och Rådmanna dome, uthan kärir å han i androm Landom eller Köpstadom, böte 40 marker och böte honom sin skada igen». Hvaraf är klart, att en afdömd sak, icke på nytt igen må annanstädes upptagas och dömas; ty såsom Paulus ICT säger: Singulis contraversiis unum judicati finem sufficere probabili ratione placuit, ne aliter modus litium multiplicatus, summam atque inexplicabilem faciat difficultatem: maxime si diversa pronunciarentur.

För det fjärde hafver U. G. icke vadt från landsdomaren in under någon högre Rätt, att man förmedelst hans appellation saken upptaga kan, utan hafver domen låtit gå in rem judicatam: quæ ulteriorem litis ingestum impedit, et in omnibus judiciis pro ipsa veritate habetur.

Men häremot är att besinna, att såsom man för dessa uppräknade skäl måste vid det blifva låta, hvad som saken tillförene i Danmark är afdömdt, ehuru väl något kunde vara, som synes sträfva mot rättvisan; alltså är icke mer än tillbörligt, att nu derpå sententieras och dömes, hvilket de danske mera hafva förbigått och icke enkannerligen ansett hafva, såsom är om Crimine falsi, hvilket W. committerat hafver, i det han under ett uppdiktadt namn U. G. och hans dotter bedragit hafver. Förty det de danske domar innehålla, att W. icke må något lida till sin ära och lif för U. G:s dotters skull, är icke (till) förståendes lika som de honom ifrån Crimine falsi och dess poen befria, utan sålunda: att, alldenstund U. G. föregaf och deröfver klagade, det W. med våld och utan hans vetskap och vilja hafver honom dottren afhändt och borttagit, och W. deremot med trovärdiga vitnen bevisade, att Gripen dertill sitt samtycke och goda vilja gifvit hade; derföre kunde de icke döma, att W. som en rånsman skulle straffas. Sammaledes hvad godset anbelangar, efter det U. G. klagade att W. hade honom det frånstulit och rånat, och W. deremot bevisade, att U. G. honom det med dottren och sina tjenare sändt och förärat hade; derföre kunde de honom härutinnan honom icke efter Gripens klagan för tjufnad och rån fälla. Men om icke W. hafver svikeligen handlat, och derföre plikta borde, att han sitt namn förvändt hafver, derom bekymra sig de danska domarena platt intet, hvilket derföre här nu med rätta bör decideras och afdömas.

Och att W. hafver begått Crimen falsi, i det han sitt namn förvändt hafver, och derigenom Gripen och hans dotter bedragit, är i sig själf klart. Falsi nominis vel cognominis adseveratio pœna falsi coercetur, säger den förträfflige juristen Papianus in l. 13. Dig. de lege Cornelia de falsis. Men hvad straff härpå följa skall, finnes icke i vår lag eller recesser och stadgar. Uti den romerska Rätt är pœna falsi, vel quasi falsi, deportatio et omnium bonorum publicatio: et si servus eorum qui admiserit, ultimo supplicio affici jubetur, såsom Marcianus ICT vitnar in leg. 1. §. fin. Digest. de lege Cornel. de falsis och Imperator Justinianus lib. 4. instit. tit. de publ. judic. §. 7. Man hafver ock exempel derpå, att sådana bedragare äre blefne straffade till lifvet, såsom Prosp. Farinus förmäler in tract. crimin. part. 3. lib. 5. quæst. 150. num. 86 [1]).

Så, emedan W. en sådan grof och skamlig gerning gjort hafver, att han sitt rätta namn förvändt, ett annat sig gifvit, och dermed U. G., hans dotter samt andra flere svikit och bedragit hafver, hvilket icke bör eller kan ostraffadt blifva, ändock man i vår lag derpå enkannerligen icke finner något vara stadgadt. Hvarföre är den Konungsliga Rättens enhälliga mening och betänkande, att han till straff för sitt bedrägeri och androm till exempel och varnagel, att de sig för sådan lättfärdighet och oråd tillvarataga, deporteras eller hafves till Ingermanland eller annan sådan ort, och der uti *Custodia* eller häkte behållas, till dess hans gerning och ungdoms fel kan försonadt blifva och man någon förbättring om honom kan spörja. Dock vill Rätten detta ärendet till de nådige herrars, Sveriges Rikes Råds, gunstiga och nådiga förklaring ödmjukligen och underdånligen hafva hemstält.

För att gå till bottnen med saken, och erfara riksrådens tanke derom, måste förf. alltså fortsätta sina undersökningar i Riksarkivet och fick der först sig benäget lemnad ännu en dryg volym i pappband »Handlingar rörande Lars Wivallius samt några hans Skrifter». Deraf inhämtades att han ingalunda begränsat sin oändliga skriftverksamhet till Hofrätten allena, utan samtidigt bestormat konungen, riksråden och andra personer med suppliker och bref. Han anhåller om mildring i sin fångenskap eller utsläppning ur sitt häkte (på Smedjegården, fol. 29 v:o), emedan det var jul, då sådant mångenstädes är brukligt (s. 77). Han erinrar Deras Herrligheter att han allaredan hafver allehanda småsaker skrifvit och ritat och D. H:r ödmjukligen offererat, (hvilket dock en fånge, som ett ondt samvete hafver, aldrig göra kunde) (sid. 78).

[1]) Jfr LL. Kon. B. IV C. § 7.

Vi hafva förut utlofvat ett tillägg till U. Grips uppräkning af hans färdigheter. Efter denna samling kunna vi tillägga: 1:o Musik-composition, 4-stämmig sats, aus dem 18:ten Ps. Davids, till ein Lobgesänglein Gustavi Adolphi (sid. 170 v:o); 2:o Profetiska gåfvor. Han skrifver till Nils Nilsson, Secrétaire de S. M., att han fått en uppenbarelse af Gud om en stor skatt förvarad i Tyskland, som år 1633 skall finnas af 3 personer, af hvilka den yngste, »Wuliluvasi» är född 1605. Till hans literära anseende i förra tider kan man sluta att ett par af hans vanliga suppliker finnas intagna i en samling af literæ virorum illustrium i R.-Ark.

Slutligen meddela vi följande utdrag ur Senatens protokoll 1633.

Den 29 Mars.

Oplästes sedan Laur:ii Wiv:ii saak och blef discurrerat att man skulle sända honom till Ingermanland.

Riksammiralen: »om han deporteras dit, så begår han sedan flere skälmstycken der än tillförene».

H. Gabr. Gustafsson. Ihugkom sedan det W. hafver varit till rätta uti Danmark, och der hafva varit edsvorne vittne. Elliest H. Rättens fundamentum till att upptaga den saken, så hafver varit crimen falsi, hvilket uti Danm. är simpliciter förbigånget.

H. Åke Axelsson. För crimine falsi blifver han ock nu här dömder.

Fältherren (= Jac. d. l. Gardie). Om vi icke hade tagit honom fast för de misstankar skull man till honom hade, så hade den saken med Ulff Griips dotter intet kunnat optagas.

H. Flemming. Om konungen i D:rk hade låtit klaga honom an för det han bröt fängslet, så ginge W. af med hufvudet. Sade ock att Er. Krabbe hafver mycket favoriserat W:o in spe att få köpa af honom alle U. Gr:s gods.

H. Gabr. G:son. Om jag hade haft de samme vittnen, som de uti Dm:k, så hade jag ock fält samma dom som Krabben

Fälth. Till lifvet kunne vi intet döma honom.

Gref. Per. Det är intet tviffvel att han är en skälm, men till lifvet kan han för den skuld inte dömas, utan till Stupone, eller att honom brännes märckie i pannan. Eljest: om han skall hafva hustrun? — bör decideras uti Capitlet.

H. Gabr. G:son. Min dom är att han skall deporteras och vara infamis propter crimen falsi. Men vill Danus sända hit och klagan an, så kunne han väl dömas till lifvet.

Änteligen fans godt att differera denna acten till vidare betänckande.

— —

Den 16 Aprilis voro i Senaten: Fältherren, H. Claes Flemming, Rijks Amiralen, Gr. Per Brahe och H. Per Baner.

Infordrades Åke Hansson, Doct. Crusius och Fiscalen Bergius.

Discurrerades om W:ii sak, och mentes om han hafver begångit Crimen falsi, *så är han infamis.*

Crus. Man hafver ingen lag att damnera honom criminis falsi, efter han är sin kos dragen.

R. Amir. svarade det honom tyckes intet betänkande kunna bäras, att publicera honom för en skälm; allegerade så något gårdsrätterne.

Deruppå sade Crusius. Att uti Hof-Rätten får man inte döma efter gårdsrätterne. Distinguerade så der hos inter infamiam facti et juris. Infamia f:i är, när en gör oredeligit, och kan intet skada enom. Och annan är inf. jur:s, som ipso facto blifver infamis.

H. Per Baner. Den endeste consideration är, att om han W. publicerades som en skälm, så skulle han retas derigenom att göra oss ondt.

Fälth. mente att man skulle citera W:m till en viss dag, och der han intet comparerar så skulle man publicera honom.

H. P. B:r sade att W. väl kan declareras för en skälm, ty om den ena saken icke i Danmark vore agerat, så hade man kunnat döma honom till en tjuf och rånsman.

Ändtligen resolverades, att emedan W. intet hafver afbidat Hof-Rättens dom, utan tagit flykten, hvarföre skulle han för en skälm och bedragare blifva proklamerad och hans namn på infame platzer anslås.

Doct. Cr. frågade hvem det skrifva skulle.

Gr. Per mente fiscalen det böra göra.

Resolverades, att och i domen måste författas hvem detta skall exequera.

Innan denna sista öfverläggning hölls, hade imellertid något oförmodadt tilldragit sig. W., troligen underrättad af sina gynnare, att det lutade sig till, att hans sak stode illa, gjorde åter bruk af sin, som det tyckes, osvikliga Qualitet — han rymde. Huruvida detta också var en »divina liberatio», veta vi icke. Följden af denna rymning var ett kongl. bref till Hof-Rätten af d. 15 April 1633, hvari säges: Emedan Vi förnimma det L. W. är sin kos rymder, och således gjort sig skyldig till den saken, för hvilken han af U. G. är vorden anklagad; Ty befalla Vi nådel., att I derutinnan Eder sentens och dom pronunciere; och, så framt densamme hans ära angår, I då hans namn på infame platser uppslå låta. Såsom ock bem:te U. G. Edert bevis gifva, huruledes med den saken är aflupet. Förmodligen erinrade sig herrar riksråd först *efter* detta brefs utfärdande, att Hof-Rätten och Rådet begärt nådig förklaring, och höllo derföre dagen derpå d. 16 April den öfverläggning, det ofvan anförda protokollet upptager. Frukten deraf var ett

nytt kongl. bref af d. 16 April 1633, innehållande: Emedan att L. W. icke hafver afbidat den *sententiam* öfver honom *pronuncieras* skulle, utan tagit flykten: Hvarföre, såsom I för detta vår *resolution* uppå samma sak fordrat hafve, Och Vi af hans begångne bofvestycken icke annat kunne se, än det han är en skälm och bedragare, Alltså är Vår förklaring, att han derföre blifver proclamerad, och hans namn sedan uppå infame platser upslås. Och kunne I uti domen författa låta, hvem sådant tillhörer att låta exsequera.

Dagen derpå, den 17 April 1633, afkunnade Hof-Rätten sin dom, så lydande:

Sententia.

Aldenstund L. W. hafver sitt eget namn förnekat, och ett falskt, uppdiktadt namn sig tillegnat, Folk der med tidt och ofta besvikit, Synnerligen och särdeles under samma falska uppdiktade namn bedragit Wälb. Wulff Grip och hans husfru deras dotter ifrån; Ty erkännes och dömes bem:te Lars Wivall för sådant sitt svek, till en uppenbar bedragare, och oärlig person, Och hans Namn till att naglas vid kåken, Och sådant med rätta.

I Riksrådets prot. finnes slutligen följande om Wivallius:

D. 4 Dec. 1633. Skall skrifvas till alla ståthållare, att de hemligen låta slå efter Wivallium och se till att kunna få honom vid hufvudet.

D. 11 Juni 1634. Inkom riksmarskalken gifvande senaten tillkänna, att L. W. var kommen fängslig till Nyköping, frågandes hvar ståthållaren skulle göra af honom. *Resolverades,* att han skulle väl förvarad sändas till Stockholms slott med 5 eller 6 knektar och en profoss, och till dess det ske kan, sätta honom in på Nyköpings slotts fängelse.

D. 10 Oct. 1634. Resolverades, att W. skulle sändas till Kajaneborg och der »*några år*» sitta fängslig.

Här tystna handlingarne. Icke så Wivallius. Då han bortfördes till Kajaneborg, sjöng han sin gripande klagosång »Wahrer nu gladh, min fiender all». Och folket sjöng den efter honom och länge hördes i bygderna det sorgsna omqvädet, »Jag föres nu bort nordost i fjellen i boijor». Kanhända höres det ännu.

OM

SVERIGES FÖRHÅLLANDE TILL RYSSLAND

UNDER

KONUNG GUSTAF IV ADOLFS

FÖRMYNDARSTYRELSE

AF

F. J. BÆHRENDTZ.

II.

—— ◆ ——

Polackarnes resning under Kosciuszko våren 1794 gaf Katarina II för en tid tillräckligt att göra. Hon måste derför lemna både Turkiet och Sverige i fred. Särskildt var förhållandet mellan denna senare makt och Ryssland under sommarens lopp jemförelsevis godt. Romanzov betedde sig visserligen särdeles ohöfligt mot Reuterholm, men då anledningen dertill hufvudsakligen var personlig harm öfver några uttryck i Armfelts offentliggjorda korrespondens — A. hade bland annat i ett bref kallat honom galen — och han i medlet af Augusti lemnade Stockholm, ledde hans uppträdande icke till några vidare förvecklingar [1]). England, som fortsatte att under åtskilliga förevändningar uppbringa de neutralas fartyg, fick detta år intet annat understöd af Ryssland, än att en eskader från Arkangel förenade sig med den engelska flottan [2]). Någon starkare diplomatisk påtryckning omtalas icke. Stedingk tillrådde derför, att man skulle begagna sig af dessa gynnsamma omständigheter och ännu en gång återupptaga frågan om konungens förmälning med storfurstinnan Alexandra. Han föreslog sig sjelf till underhandlare och trodde sig i sådant fall kunna ernå: återställande af Drottningholmstraktaten i alla dess punkter, utbetalning af de innehållna subsidierna, en betydlig hemgift och Armfelts utvisande [3]). Detta senare hade han dittills förgäfves begärt af den ryska regeringen; man hade städse svarat honom, att Armfelt icke funnes i Ryssland.

I Stockholm följde man äfven denna gång rådet. De förhoppningar man derstädes fästat vid förbundet med Danmark hade icke realiserats, och det gamla misstroendet emellan de båda skandinaviska makterna hade åter börjat vakna. Reuterholm höll till och med före, att Bernstorff umginges med planen att sluta enskild öfverenskommelse med England och lemna Sverige i sticket [4]). Med Frankrike var ännu icke någon för-

---

[1]) *Schinkel-Bergman*, III, s. 125 ff. Dep. till Stedingk af den 20 Juni, 8 och 16 Augusti 1794. Den 16 Augusti skrifver hertigen till Stedingk, att man i Stockholm beslutit att icke anföra några klagomål hos kejsarinnan öfver Romanzov. *Schinkel-Bergman* har en afvikande uppgift.

[2]) *Holm*, I. s. 114.

[3]) Stedingk till Reuterholm den 15 Juni 1794 (R. P.), till Sparre den 27 Juli.

[4]) *Schinkel-Bergman*, III. s. 124 noten.

bindelse möjlig. Signeul, Staëls sekreterare, hade visserligen stannat qvar i Paris för att söka förmå den franska regeringen att ersätta Sverige dess kostnader för neutralitetens upprätthållande, men icke ens det hade lyckats, oaktadt man förmenade sig hafva fått löfte derom [1]). Inom landet rådde dessutom starkt missnöje med de styrande, särskildt Reuterholm, hvilken vid denna tid började blifva föremål för allmänt hat. Ett närmande till Ryssland syntes derför nödvändigt, i synnerhet som man eljest hade att vänta det värsta, så snart Katarina kommit på det klara med polackarne. Den 15 Augusti utfärdades fullmakt för Stedingk att återupptaga den afbrutna underhandlingen om giftermålet. Den borde föras med kejsarinnan ensam, och skulle alla underrättelser derom sändas direkte till hertigen eller Reuterholm [2]). Det första och vigtigaste vilkoret var Armfelts utlemnande. Kunde det icke beviljas, fordrade man antingen att få gripa honom på ryskt område eller att han skulle utvisas ur Ryssland, dock så, att tid och väg meddelades den svenska regeringen, på det att dess utskickade skulle kunna bemäktiga sig honom. Reuterholm ansåg sig nämligen icke säker, förrän han sett Armfelts hufvud falla. En annan fordran var, att den blifvande drottningen före giftermålet skulle öfvergå till lutherska läran, då Sveriges regeringsform icke tilläte henne att bekänna någon annan religion. I öfrigt skulle Drottningholmstraktaten stadfästas, resterande subsidier betalas och neutraliteten erkännas. Beträffande hemgiften uppstäldes äfven några fordringar. Drifne af fruktan för den inre jäsningen tvekade de styrande icke heller att begära Rysslands garanti af suveräniteten och de konungsliga rättigheterna samt dess hjelp i händelse af uppror.

Emellertid gick det icke så lätt som Stedingk förestält sig att få underhandlingen i gång. De första försöken strandade helt och hållet. Katarina förklarade, att man som vanligt endast ville uppehålla henne med fagra ord. [3]). Hennes uppmärksamhet var för öfrigt uteslutande riktad på den polska frågans lösning. Den 10 Oktober stod slaget vid Maciejovice, och natten mellan den 4 och 5 November stormades Praga. Sedan började tvisterna om rofvets fördelning. Först i Januari 1795, sedan Katarina lyckats draga Österrike på sin sida, och således åter hade i det närmaste fria händer, visade hon större benägenhet att lyssna till Stedingks andraganden. Markoff tog nu hand om saken, och genom honom gafs det svaret,

[1]) Anf. st.

[2]) Hertigen till Stedingk den 14 Aug. 1794, åtföljdt af »vilkor för konungens förmälning med storfurstinnan Alexandra». Reuterholm till Stedingk den 16 s. m. med instruktion (R. P.).

[3]) Stedingk till Reuterholm den 20 och 30 Oktober 1794 samt till hertigen den 26 Jan. 1795 (R. P.).

att kejsarinnan fortfarande önskade giftermålet mellan Gustaf Adolf och Alexandra[1]). Hon hoppades dock, att man icke skulle begära omöjligheter af henne. Beträffande Armfelt skulle hon kunna förneka, att han funnes inom hennes stater, emedan om han vistades der, så vore han tvungen att dölja sig under ett annat namn och hade befallning att icke nalkas hufvudstaden och hofvet på 1000 verst; men förutsatt att han funnes i Ryssland, kunde hon icke, sedan hon med rätt eller orätt beviljat honom en fristad, utlemna honom till döden, hvilken naturligtvis väntade honom i Sverige. Om han likväl i den ställning, hvari han befunne sig, borgerligt död och vanhedrad, gåfve anledning till farhågor, så skulle man finna medel att aflägsna honom än längre, blott han finge behålla lifvet, hvilket hon icke utan att begå en låghet kunde tillåta att han beröfvades. Lika litet ville hon efterkomma den svenska regeringens begäran rörande den blifvande drottningens religion. Hon hade i denna fråga händerna bundna, hette det, och måste taga hänsyn till fördomar; följaktligen kunde hon icke gifva sitt samtycke till den religionsförändring, som man fordrade af hennes sondotter. Hon skulle dock anbefalla henne att foga sig efter den lutherska lärans bruk och offentligen med konungen öfvervara alla de religiösa akter, i hvilka han deltoge, med förbehåll att hon i största enskildhet finge utöfva sin religion. En gång drottning i Sverige, upphörde all kejsarinnans myndighet öfver henne, och ville hon då antaga lutherska läran, kunde kejsarinnan icke hindra det, men aldrig kunde hon gifva sitt bifall dertill. Mot de öfriga vilkoren synas inga invändningar hafva gjorts. Liksom förra våren föreslog Katarina äfven nu ett personligt sammanträffande med konungen och hertigen i den ryska hufvudstaden.

Armfelts utlemnande och storfurstinnans öfvergående till lutherska läran betraktades dock i Stockholm såsom oeftergifliga vilkor för den i fråga satta förbindelsen. Då man å ingendera sidan ville gifva med sig, strandade derför underhandlingen ännu en gång[2]). Den 13 April 1795 fick Stedingk bestämda order att icke vidare tala om giftermålet med någon af de ryske ministrarne: underhandlingen vore nu slut. Den svenska regeringen började i stället att åter närma sig Frankrike, hvarifrån man nu, efter skräckväldets fall och de storartade militära framgångarna under det senaste året, hoppades på kraftig hjelp mot den från Ryssland hotande faran. Republiken erkändes den 23 April 1795 och den 14 September ingicks med densamma ett subsidiefördrag[3]). Samtidigt under-

[1]) Stedingk till hertigen den 26 Januari 1795 (R. P.).

[2]) Reuterholm till Stedingk den 23 Febr., 16 och 29 Mars samt 13 April 1795 (R. P.).

[3]) *Smith*, s. 17 ff.

handlades med Porten om en liknande traktat hvarjemte man sökte förmå Danmark till en hufvudsakligen mot Ryssland riktad utvidgning af det nordiska förbundet [1]). Frankrike och Turkiet skulle indragas i detsamma; äfven Preussens deltagande påräknade man, då denna makt för tillfället stod i ytterst spändt förhållande till Ryssland och den 5 April ingått enskild fred med Frankrike; slutligen skulle Spanien och Nordamerikas fristater uppfordras att biträda. En brytning med Ryssland syntes nästan oundviklig. Oroande rykten om rustningar i Petersburg och Cronstadt ingingo våren 1795 och ett anfall på Finland väntades vid första öppna vatten. Klingspor fick derför order att hafva allt i beredskap för en sådan händelse, särskildt att draga försorg om, att skärgårdsflottan i Sveaborg och Åbo utrustades [2]). Sommaren förflöt emellertid lugnt. Det spända förhållandet emellan Ryssland och Preussen fortfor och band ännu än en tid Katarinas händer, hvarjemte alla hennes försök att skilja Danmark från förbundet med Sverige misslyckades [3]). En rysk flotta lemnade visserligen i början af sommaren Cronstadt, men dess bestämmelse var endast att enligt en med England träffad ny konvention tillsammans med en engelsk eskader blockera den bataviska republikens hamnar.

Sedan planen att åstadkomma en förbindelse mellan Gustaf Adolf och Alexandra strandat på de vilkor, som från svensk sida uppstäldes, började Reuterholm fundera på en annan maka åt den unge konungen. Flera prinsessor voro på förslag; slutligen bestämde han sig för Lovisa Charlotta af Mecklenburg-Schwerin [4]). För Reuterholm torde det hafva varit en njutning att förtreta Katarina II, »den gamla käringen i Petersburg», som han vanligen kallade henne, genom att föredraga en liten tysk prinsessa framför hennes sondotter. Första ryktet derom kom till Petersburg i medlet af Juli och väckte der stor harm hos kejsarinnan [5]). Möjligheten att ändock slutligen genomdrifva det af henne fortfarande lifligt åstundade giftermålet mellan konungen och Alexandra tycktes nu vara på väg att helt och hållet tillintetgöras. Genom ett par förtrogna, baronessan Liewen och markis de Lambert, sökte hon emellertid sjelf bringa denna giftermålsfråga ånyo på tal, men Stedingk svarade, att han hade sträng befallning att icke vidare inlåta sig på saken [6]). Reuterholm sjelf skref derom den 22

[1]) *Holm*, I, s. 122 ff.
[2]) Gömdt är icke glömt, V, s. 52 ff.
[3]) *Holm*, I, s. 167 ff.
[4]) *Schinkel-Bergman*, III, s. 153 ff.
[5]) Stedingk till Reuterholm den 20 Juli 1795 (R. P.) »La vieille enragée» heter det deri.
[6]) Stedingk till hertigen den 7 Aug. 1795.

Augusti till ambassadören. »Det är brutet för alltid! Undvik att tala med mig om allians, ty vi förakta nu fulkomligt denna käring»[1]). Katarinas förbittring ökades än mera, då förlofningen med den mecklenburgska prinsessan i November offentligen tillkännagafs. Hon hade knappt fått veta, att man skickat ett sändebud — Werner von Schwerin — till Petersburg för att der notificera förlofningen, förrän hennes vrede bröt lös. Genom Osterman underrättades Stedingk, att Schwerin icke kunde blifva mottagen. Det vore icke brukligt, förklarade man, att på detta sätt tillkännagifva förlofningar. Man ansåge derför, att det blott skedde för att reta kejsarinnan, i synnerhet då man sammanstälde det med andra omständigheter, såsom förbindelsen med Frankrike samt Muradgeas försök att egga Porten till krig mot Ryssland[2]). Egentliga skälet var naturligtvis Katarinas vrede öfver hennes älsklingsplans tillintetgörande. Schwerin, som redan hunnit ett stycke på andra sidan Viborg, måste derför under en diktad förevändning återvända till denna stad, der han en tid låtsade sig sjuk[3].) Sedan alla försök att förmå Katarina att mottaga honom strandat, återvände han hem med oförrättadt ärende. Som svar å denna kejsarinnans ohöflighet lät den svenska regeringen genom Stedingk förklara, »att konungen hädanefter aldrig ämnar afsända någon beskickning till kejserl. ryska hofvet för att tillkännagifva de inom dess hus förefallande förändringar eller andra Kongl. Maj:t enskildt rörande händelser. I kraft af samma principer ämnar konungen ej heller mottaga någon beskickning af dylik beskaffenhet ifrån H. M. ryska kejsarinnan»[4]). Katarina II,

[1]) *Sturzen-Becker*, s. 205.

[2]) Stedingks dep. af den 23 och 26 Nov. samt 17 Dec. 1795.

[3]) *Schinkel-Bergman*. III. s. 160 ff.

[4]) Sparre till Stedingk den 11 Dec. 1795. Jfr *Schinkel-Bergman*, III, s. 162. Der meddelas äfven ett utdrag ur ett bref från hertigen till Reuterholm. hvilket dock i originalet har en något afvikande lydelse. Det lyder nämligen: »Utom dess ser jag ej stort hvad annan nytta det skulle medföra att svara på käringens bref än att åstadkomma ett nytt ovettigt svar och allt mer och mer förarga oss inbördes, om vi ej vilja slutligen svara med kanoner, hvartill vi ej hafva någon stor inclination. Ej heller kan saken vara värd att gjuta blod för ett sådant lappri. Jag tycker, att allt detta, huru ovettigt det dock är, bäst svaras, som en ung karl bör bemöta en gammal käring, nämligen med det uppenbaraste förakt, hvilket nog visas, då man ej vålar sig svara på allt hennes baller. Utom dess synes hennes föresats vara att blott förarga, och hennes vilja blifver uppfyld, då vi taga efter denna utkastade lockmat. Jag vet ej heller hvad tournure kungen kunde taga till svar annan än att gifva tillkänna att han är stött, och en sådan declaration bör aldrig göras utan att vara soutenerad med 50,000 man». Brefvet saknar dag, men bär årtalet 1795. Sannolikt afser det icke Katarinas beteende vid Schwerins sändning; der talas nemligen om ett från henne anländt bref, och något sådant torde väl icke hafva skrifvits med anledning af denna sak. Möjligen afses Katarinas i början af året gjorda vägran att bekläda Stedingk med insignierna till Serafimerorden. Framställningen derom skedde genom

som den 28 September ingått en trippelallians med Österrike och England samt den 19 Oktober kommit öfverens med Preussen rörande delningen af det sista polska rofvet [1]), nöjde sig emellertid ingalunda med den förtret hon tillfogat den svenska regeringen. Hennes chargé d'affaires vid det svenska hofvet, baron Budberg, uppträdde på det mest oförskämda sätt [2]), och en annan rysk diplomat, general Budberg, [3]) hvilken i medlet af Februari anlände till Stockholm, förde såväl der som under vägen i Köpenhamn och Hamburg (han kom nämligen senast från Tyskland) ett ytterst häftigt språk mot Sverige. Andra ryska diplomater gjorde detsamma. Det vore omöjligt för Ryssland, menade de, att finna sig i att hafva en hemlig fiende till granne, hvilken städse ville följa Gustaf III:s spår och angripa, så snart tillfället blefve gynnande. Man borde draga ut denna tagg ur foten, när man vore i stånd dertill; nu vore kejsarinnan trött på dessa ränker, med hvilka den svenska regeringen plågade henne, och en brytning vore oundviklig, så framt det icke skedde ett fullständigt omslag i den svenska regeringens politiska system. Till och med om den svenske konungen icke bröte sin förlofning med den mecklenburgska prinsessan, skulle kejsarinnan nog sörja för, att det aldrig komme till äktenskap. Man hotade för öfrigt att tvinga Sverige tillbaka inom dess gamla gränser, sätta det ur stånd att hålla någon flotta samt taga Finland från det för att icke mer gifva det tillbaka. Danmark sökte man draga på sin sida genom att erbjuda det en del af bytet från Sverige [4]). Samtidigt rustade man i Ryssland både till lands och sjös.

Bland ändamålen med general Budbergs sändning till Stockholm var äfven att med stöd af det allmänna missnöjet med regentskapet söka bilda ett ryskt parti. Häri misslyckades han dock fullkomligt. Danske ministern i Stockholm, Christian Bernstorff, skref att det icke fans skuggan af ett ryskt parti. Budberg kunde icke få någon att sluta sig till honom utom »två eller tre utsvultne frondörer, som aldrig skulle kunna främja kejsarinnans sak» [5]). Enligt en uppgift skola Axel Fersen d. y. och general Taube varit bland dem, som icke gillade konungens val utan ännu alltid föredroge förbindelsen med Ryss-

bref från konungen och besvarades förmodligen äfven skriftligen. Såsom skäl till denna hennes vägran anfördes af Osterman, att konungens bref icke vore nog artigt. Särskildt hade man stött sig på det yttrandet, att Stedingk erhållit orden »pour avoir défendu la patrie pendant la dernière guèrre». Stedingks dep. af den 24 April 1795.

[1]) *Sybel*, III, s. 498 f.

[2]) *Schinkel-Bergman*, III, s. 163.

[3]) General Budberg tillhörde en annan gren af slägten än baronen med samma namn. Ryska historiska sällskapets arkiv, IX, s. 212.

[4]) *Holm*, I, s. 179.

[5]) Anf. st.

land. Ingen af dessa omtalas dock i Budbergs bref till kejsarinnan [1]). Deremot nämnes öfversten baron Hamilton ofta som en god kunskapare [2]). Grefven och grefvinnan S:t Priest, ett franskt emigrantpar, gingo äfvenledes Rysslands ärenden.

Oaktadt alla hotelser och rustningar var det Katarina II:s afsigt att blott i yttersta nödfall gå anfallsvis tillväga mot Sverige. Hon ville helst på annat sätt göra sin vilja gällande för att så snart som möjligt få fria händer att fullfölja de tills vidare uppskjutna planerna mot Turkiet. Äfven torde hon hafva befarat, att ett krig mot Sverige skulle under dåvarande förhållanden medföra inre omstörtningar i detta land, hvilka möjligen kunde vara hinderliga för hennes planer. Hon beslöt derför, att ännu en gång på underhandlingens väg söka draga Sverige på sin sida. Framför allt önskade hon upphäfvandet af förbindelsen med det mecklenburgska furstehuset. Den unge konungens bifall hoppades hon lätt vinna, då det icke var henne obekant, att han icke hyste någon böjelse för sin utkorade brud. Ryktet derom var gängse redan i Februari 1796, och ehuru den svenska regeringen dementerade detsamma genom en cirkulärdepesch af den 19 s. m., troddes det dock allmänt. I Mars fick Budberg mera bestämd kännedom om konungens tänkesätt i denna fråga. Hamilton hade nämligen utforskat konungens gunstling, Flemming, och af denne fått veta, att Gustaf Adolf redan förklarat hertigen sin obenägenhet för det mecklenburgska partiet. Hertigen och Reuterholm ansatte honom emellertid hårdt och använde alla upptänkliga medel för att öfvervinna hans motstånd [3]). För att inleda underhandlingen utan att behöfva kompromettera sig använde Katarina en viss Christin, förut Calonnes sekreterare, nu major i kantonen Berns tjenst. Denne Christin hade kommit till Stockholm i Januari 1796 och der genom Hamilton vunnit till-

[1]) Se Ryska hist. sällskapets arkiv. IX, s. 195 ff.

[2]) Anf. st. s. 219 etc. Jfr *Adlerbeth*, II, s. 296.

[3]) General Budberg till Katarina II den 1 April 1796 (R. H. S. A., IX, s. 218 f.)

Den 2 April 1796 förklarade konungen i konselj, hållen på Stockholms slott, att han af orsaker, dem han ej ansåg sig förbunden att närmare uppgifva, funnit sig föranlåten att åstunda uppskof med förmälningens fullbordan. (Portefeuille etc., III, s. 111 ff.) Redan dagen derpå sändes underrättelse derom till Stedingk, med order att göra lämpligt bruk deraf för att om möjligt förekomma brytning med Ryssland (Sparre till Stedingk den 3 April 1796). Om orsakerna till uppskofvet heter det deri, att de voro sådana »qui se rapportent uniquement aux intérêts qui regardent le seul interieur de la famille du maison Royale et qu'étant de nature pareille et sans avoir pû être vaincues, comme on l'a pourtant crû longtemps, elles exigent au moins de la discretion et ne peuvent pas être divulguées». I sjelfva verket var förlofningen redan nu bruten, ehuru hertigen och konungen kommit öfverens att uppskjuta det officiella tillkännagifvandet deraf till konungens myndighet, då denne sjelf ville åtaga sig skulden för brytningen.

träde till hofvet. Äfven Taube troddes hafva varit behjelplig härvid [1].

Under loppet af Februari lyckades Christin förskaffa sig ett par enskilda samtal med hertigen, hvarvid han påpekade de faror, som hotade från Ryssland samt uttalade sin beredvillighet att verka för deras afvändande om blott hertigen ville uppgifva något medel till försoning. Kejsarinnan, som ej vore okunnig om det behof, hvari Sverige befunne sig, förklarade han, skulle ej betrakta 10 à 12 millioner som något offer, så framt det blott kunde befordra Sveriges lycka, hvilken låge henne så varmt om hjertat. Hertigen synes icke hafva varit så obenägen att lyssna till Christin, hvaremot Reuterholm, som fortfarande brann af bittert hat mot den ryska kejsarinnan, i det längsta icke ville veta utaf honom. Slutligen beviljade dock äfven han honom ett samtal, hvarvid ganska skarpa ord föllo från Reuterholms sida. Bland annat yttrade han, att den stora Katarina mer än en gång visat sig bra liten mot Sverige samt att den grekiska religionen aldrig skulle införas i Sverige [2]. Kort derefter fick Christin tillsägelse att lemna Sverige. Han hade under sin vistelse i Stockholm äfven sökt inverka på konungen genom en dennes lärare, Chevalier de Surmain. Konungen hade dervid visserligen förklarat sig vara långt ifrån att dela den ovilja, som man tycktes visa mot ryska kejsarinnan; men då Surmain började inlåta sig på hvad som vore att göra för att förekomma en brytning med Ryssland, hejdade konungen honom tvärt. »Detta angår mig icke», förklarade han, »och jag kan icke lyssna till det, som icke rör mig. Det är hertigen, som styr, och till honom måste man vända sig i allt, som rör affärerna. Jag skall foga mig efter hans åsigter och mått och steg, ty änskönt kejsarinnan är min slägting och vill mig väl, som man försäkrar mig, så är dock hertigen mig närmare och jag står i stor förbindelse till honom [3]).

Så snart underrättelsen om samtalen med Christin, naturligtvis vederbörligen utstofferad af denne senare, i medlet af Mars anlände till Petersburg, blef här väldig oro i lägret. Katarina, hvilkens egenkärlek blifvit i hög grad sårad, gaf genast order att utrusta flottan för krig samt göra gardena och andra regementen marschfärdiga [4]. I synnerhet vände sig hennes vrede mot Reuterholm, »denne bof», som hon för omvexlings

[1]) *Adlerbeth*, II, s. 296.

[2]) *Schinkel-Bergman*. III. s. 171 ff. lemnar utförlig redogörelse för samtalen, hvilken med några obetydliga afvikelser stämmer med Sparres dep. af den 14 Mars 1796. En del skärpande uttryck äro dock tillägg, som saknas hos Sparre.

[3]) Budbergs ofvan anförda bref af den 1 April 1796.

[4]) Stedingks dep. från Mars 1796.

skull kallar honom i ett bref till general Budberg [1]). Det vanliga namnet var eljest »jakobinen». Utan hans aflägsnande, lät Katarina förstå, vore ingen försoning möjlig [2]). På samma gång uppträdde den yngre Budberg ännu oförskämdare än förut. Helt öppet förklarade han, än att kejsarinnan för att stilla sin vrede fordrade ingenting mindre än afträdandet af Gotland, att Sveaborg förstördes, ministèren afskedades samt konungen förklarades i förtid myndig, än att kejsarinnans manifest ofördröjligen väntades och att Sverige ej kunde undvika kriget, så framt det ej helt och hållet underkastade sig de vilkor, som deruti föreskrefves, än åter att det väl ej vore fråga om några handsbredder jord, men deremot att Sverige utan krus bröte alliansen med Frankrike samt att man för att fatta sitt beslut ej kunde påräkna mer än på sin höjd sex veckors betänketid [3]) Ett krig mot Ryssland syntes oundvikligt så framt man ej ville foga sig efter dess öfvermodiga fordringar.

Hvarken inre eller yttre förhållanden voro vid denna tid sådana, att man kunde vänta sig någon framgång af en strid med Ryssland. Alla kassor voro tomma och stark jäsning rådde öfver allt inom landet. Ett icke obetydligt parti önskade lifligt krig för att derigenom tvinga hertigen att sammankalla ständerna. Hvad som då kunde inträffa var naturligtvis oberäkneligt under så upprörda tider. Ingen utländsk hjelp var heller att påräkna. Med Frankrike hade vänskapen under vinterns lopp betydligt svalnat. Direktorium betraktade traktaten af den 14 September såsom ännu oafslutad, då detsamma icke afgifvit sin sista ratifikation, hvilken man ville göra beroende af åtskilliga från svensk sida förut tillbakavisade vilkor. Slutligen, i Mars 1796, förklarades att om Sverige icke ville genast utrusta 10 linieskepp, utfärda en deklaration mot England om restitution af uppbringade skepp och laddningar, och i händelse af vägran taga repressalier, skulle direktorium icke blott icke utbetala ytterligare subsidier utan äfven återfordra de redan lemnade [4]). Det hela visade tydligt att man endast ville blifva qvitt förbindelsen med Sverige. Underrättelsen härom anlände till Stockholm under första hälften af April, således vid samma tid som spänningen med Ryssland var som störst. Till Danmark hyste den svenska regeringen ånyo misstroende,

[1]) Katarina till general Budberg den 6 (17) Mars 1796 (R. H. S. A., IX. s. 217).

[2]) Den 17 April skrifver Stedingk att han på förfrågan om Rysslands rustningar fått till svar att kejsarinnan »loin de rallentir ses armements, Elle ne ferait que les accellerer et les renforcer, tant qu'un personnage qui possedait l'entière confiance de S. A. R., et qui se declarait hautement et en toutes occasions l'ennemi de l'Imperatrice et de la Russie, gardait quelque influence dans le conseil de S. A. R.»

[3]) Sparre till Stedingk den 12 April 1796.

[4]) *Smith*, s. 28.

sedan det en tid sett ut som om förhållandet skulle blifvit något bättre. Man trodde att Bernstorff sökte insinuera sig hos den ryska regeringen och vid krigets utbrott skulle falla Sverige i ryggen. »Det liknar den danska politiken, skref Sparre till Ehrenheim, att kabinettet i Kjöbenhavn gerna önskar underblåsa Rysslands stridigheter med oss, i stället för att med glädje se dem utjemnade, under det att det samtidigt söker insöfva våra misstankar med hänsyn till Ryssland». Samtidigt vände han sig dock till den danska regeringen med förfrågan, om Sverige kunde få hjelp derifrån, i fall ovädret från Ryssland bröte löst [1]). Innan något svar ännu anländt, hade man emellertid i Stockholm beslutit sig för en systemförändring.

Redan i slutet af Mars hade Reuterholm börjat fundera på nödvändigheten att gifva efter för Ryssland [2]), hur svårt det än kunde blifva för honom att taga första steget gent emot en person, som han så många gånger påstått sig förakta. Det definitiva beslutet fattades dock först i början af April, sedan man kommit under fund med, att det icke var att hoppas på någon hjelp från Frankrike, icke ens i penningar [3]). Återstod nu att vinna försoningen med Ryssland på så billiga vilkor som möjligt. Man vände sig för detta ändamål till den förut negligerade general Budberg. De första försöken att närma sig denne ledde icke till något resultat. Spanske legationskavaljeren Moreno, som for till honom och sade sig vara skickad af konungen för att underrätta sig om Rysslands afsigter, fick till svar, att det förekomme honom oväntadt att hedras med en sådan beskickning, då konungen nyss ej velat se honom [4]). Han hade emellertid inga instruktioner; på grund af det förtroende han åtnjöte hos kejsarinnan kunde han dock i allmänna termer tillkännagifva, att hon hyste uppriktig vänskap för konungens person, men vore missnöjd med hertigen och hans ministère. Lika litet resultat hade ett par andra beskickningar [5]). Budberg ansåg att ändamålet med dem endast var att rättfärdiga Reuterholms beteende och ingalunda att lemna upplysning om hertigens afsigter [6]). Slutligen måste han emellertid hafva kommit under fund med, att man menade uppriktigt med sina försök till närmande, och mottog såsom underhandlare öfverståthållaren i Stockholm, baron Essen. Reuterholm hade helst önskat att sjelf få taga saken om hand och

[1]) *Holm*, I, s. 181 f.

[2]) *Schinkel-Bergman*, III, s. 180 f.

[3]) Ännu den 6 April låter Sparres depesch till Stedingk ytterst krigisk; den 12 är deremot tonen en helt annan.

[4]) Då Budberg skulle presenteras vid hofvet, hade konungen förklarat sig sjuk.

[5]) *Adlerbeth*, II, s. 298. Sparre till Stedingk den 12 April 1796.

[6]) Budberg till Katarina II den 5 (16) April 1796 (R. H. S. A. IX, s. 226).

hade tvenne gånger begärt att få komma till Budberg, men detta hade afböjts [1]).

Såsom mellanlänk vid förhandlingarna användes grefvinnan S:t Priest. I hennes kabinett uppgjordes de närmare vilkoren för försoningen. Budberg fordrade, att hertigen och konungen skulle skrifva till kejsarinnan med tillkännagifvande, att de bröte förbindelsen med den mecklenburgska prinsessan samt afstode från hvarje närmande till Frankrike. Skedde så, förklarade han, skulle någon förändring inom den svenska embetsmannapersonalen icke sättas i fråga. Tvärtom skulle Reuterholm blifva den, med hvilken man komme att underhandla. Detta senare löfte gaf han dock till en början helt och hållet på eget bevåg. Katarina var fortfarande lika uppretad mot Reuterholm, men på Budbergs tillstyrkan afstod hon från sin fordran på hans aflägsnande. Budberg ansåg nemligen, att man just genom Reuterholm skulle lättast komma till det önskade målet. Denne beherskade, menade han, ännu fullkomligt hertigen, hvilken utan honom skulle kastas fram och tillbaka mellan partierna; äfven hos konungen hade han för tillfället stort inflytande. Läte man honom behålla sin plats skulle man binda honom vid Rysslands intressen och möjligen förmå honom att arbeta lika mycket för kejsarinnan, som han förut arbetat mot henne [2]). I denna sin förmodan bedrog han sig icke heller. Visserligen fogade sig Reuterholm till en början endast ogerna efter nödvändigheten, i synnerhet som Budberg icke genast upphörde med sitt klander öfver hans föregående uppträdande mot Ryssland, men sedan isen väl blifvit bruten och hans egenkärlek något litet tillfredsstälts, visade han snart större ifver för saken. Enligt Budbergs begäran skref både hertigen och konungen till kejsarinnan. Hertigens bref är dateradt den 16 april, konungens den 22 s. m. [3]). Ingendera af dessa skrifvelser vann dock Katarinas bifall. Konungens bref fann hon konstladt och obestämdt. Det innehöll icke ett ord om den sak, som låg henne mest om hjertat — giftermålsfrågan. I hertigens bref omnämndes den visserligen, men ingalunda efter hennes önskan. Det hette blott, att konungens förmälning med den mecklenburgska prinsessan icke skulle ega rum under minderårigheten. Hon fordrade mera bestämda uttalanden i denna fråga. Man skulle tydligt tillkännagifva, att denna förbindelse vore för alltid bruten [4]). Härtill måste hertigen också slutligen beqväma

[1]) Budberg till Zuboff den 11 (22) April 1796 (R. H. S. A. IX, 238).

[2]) *Schinkel-Bergman* III, s. 183 och bil. 57. Budberg till Katarina II och Zuboff den 5 (16) och 11 (22) April 1796 samt Katarina II till Budberg den 18 (29) s. m. (R. H. S. A. IX s. 226 ff.).

[3]) R. H. S. A. IX, s. 229 f. o. 236 f. *Schinkel-Bergman*. III, bil 58.

[4]) Katarina II till Budberg 18 (29) April samt 25 April (6 Maj) 1796 (R. H. S. A. IX, s. 240 f. och 252 f.) Densamma till hertigen den 25 April (6 Maj) 1796 (R. P.). Stedingk till Reuterholm den 1 och 3 Maj.

sig. Såväl genom Stedingk som i en ny skrifvelse till kejsarinnan afgaf han den önskade förklaringen [1]). Närmaste följden deraf blef att general Budberg, hvilken i början af Maj hemrest till Petersburg, fick order att såsom ambassadör återvända till Stockholm, dit han ock anlände den 28 Juni.

Samtidigt härmed hade Stedingk i Petersburg sökt inleda underhandling om de närmare vilkoren för en politisk förbindelse mellan Sverige och Ryssland, men städse fått ett undvikande svar. Man ville först invänta hertigens och konungens bref. I slutet af April eller början af Maj lät Markoff emellertid Stedingk veta, att man icke blott fordrade politisk förbindelse utan äfven såsom vilkor för densamma familjeförbindelse. Stedingk borde uppmana Reuterholm att arbeta på ett skyndsamt afslutande af en sådan [2]). Katarina fordrade dock att dessförinnan få se konungen och hertigen i Petersburg för att sätta Gustaf Adolf och Alexandra i tillfälle att lära känna och älska hvarandra, innan man skrede till deras förmälning, Den formliga inbjudningen skedde i bref af den 10 Juni [3]), sedan Katarina fått visshet om, att det mecklenburgska partiet var fullständigt brutet.

I Stockholm var denna inbjudning allt annat än välkommen. Hertigen skref derom till Reuterholm: »Jag kan ej dölja att den repugnerar mig högeligen, den strider emot testamente, regeringsform och allt. Ej kan jag släppa konungen utur ögnasigte, under det jag är förmyndare. och huru kan jag under den tiden resa utom rikets gränser. Jag ser nog alla svårigheterna, som yppa sig att refusera denna proposition, men jag ser äfven alla suiterna af att acquiescera densamma och i synnerhet anser jag humiliationen, som våra ovänner ej lära underlåta att utföra, sättandes den färgen på detta uppträdet, som om kungen och jag farit dit att tigga fred och begära hennes stormägtigste majestäts nådiga förlåtelse. Dertill är min mage ej nog stark och dessutom blefve min figur vid hennes hof en så trist personage, att jag fruktar aldrig ändamålet vans med hela detta uppträde, detta är min oförgripliga mening.» Konungens motvilja för resan var icke mindre. Stolt, som han var, retade det honom att så att säga på befallning infinna sig i den ryska hufvudstaden. Man gaf derför till en början ett afböjande svar [4]). Resan strede mot Gustaf III:s testamente,

[1]) Hertigen till Katarina II den 26 Maj 1796 (R. H. S. A. IX, s. 255 f. Brefvet är här dateradt den 26 Maj gamla stilen, bör vara samma dag nya stilen).

[2]) Stedingk till Reuterholm den 3 Maj 1796. Jfr Katarina II till Budberg, den 18 April g. st.

[3]) Katarina II till konungen och hertigen den 30 Maj (10 Juni) 1796 (R. H. S. A. IX, s. 260 ff.) Brefven öfversändes med general Budberg, hvilkens förnämsta åliggande just var att framtvinga bifall till resan.

[4]) Budberg till Katarina II den 7 Juli 1796 (R. H. S. A. IX, s. 267).

hvilket förbjöde konungen att under minderårigheten lemna landet. De ryske ministrarne framstälde den emellertid såsom ett oundgängligt vilkor för hvarje närmare förbindelse mellan de begge hofven [1]). Man började åter tala om möjligheten af krig och rustade fortfarande.

Vid det svenska hofvet beslöt man då att foga sig efter Katarinas önskan, likväl endast för så vidt hon ville gifva sitt bifall till trenne preliminärvilkor för den blifvande traktaten. De båda första, som gälde reglerandet af den omtvistade gränsen i Finland samt betalandet af subsidier enligt Drottningholmsfördraget, biföllos genast i Petersburg. Svårare blef det med det tredje. Den svenska regeringen, som med anledning af förbindelsen med Ryssland befarade kaperier från Frankrikes sida, begärde att Ryssland skulle godtgöra densamma för de svenska handelsfartyg Frankrike komme att lägga embargo på. Denna fordran, förklarade man, framstäldes för att bemantla brytandet af bestämmelserna i Gustaf III:s testamente. Endast ernåendet af så vigtiga fördelar kunde rättfärdiga konungens resa ur landet under minderårigheten [2]). Underhandlingarna härom fördes direkte mellan Budberg och Reuterholm, hvilken senare nu på allt sätt smickrades af den ryske ambassadören. »General Budberg», heter det i ett bref från grefvinnan S:t Priest till baron Essen, »önskar för Reuterholms tillkommande bästa, att det är honom allena, som kejsarinnan och konungen hafva att tacka för giftermålet med storfurstinnan, och att det uppgöres under denna resa. Han sade mig, att det var det säkraste medel att skydda honom mot alla kabaler och att han med visshet kunde räkna på kungens och prinsessans tacksamhet, samt att hos dem få bekläda den plats, hvilken motsvarar hans hederliga karakter och hans utmärkta egenskaper» [3]).

I Petersburg ansåg man att den svenska regeringen genom framställandet af det tredje vilkoret endast ville draga ut på tiden och om möjligt göra den föreslagna resan om intet. I harmen deröfver hotade Katarina att afbryta hela underhandlingen och afvakta konungens myndighet. Stedingk, hvilken lifligt önskade förbindelsen med Ryssland, lyckades emellertid snart ställa saken till rätta genom att på eget bevåg gifva den omtvistade punkten en annan vändning. Ryssland förband sig att, så mycket i dess förmåga stod, söka förskaffa Sverige den godtgörelse och de ersättningar det med rätta kunde fordra af Frankrike [4]). Härmed lät man sig ock nöja i Stock-

[1]) Stedingk till Reuterholm den 17 Juni 1796.
[2]) Katarina II till Budberg den 4 (15) Juli 1796 (R. H. S. A. IX, s. 273). Stedingk till Reuterholm den 22 Juli 1796. (R. P.)
[3]) *Schinkel-Bergman*, III, s. 186. Jfr R. H. S. A. IX, s. 266.
[4]) Stedingk till Zuboff den 8 Juli 1796. (R. H. S. A. IX. s. 283.)

holm, der Reuterholm nu, vunnen för Rysslands intressen, ifrigt arbetade för resan. Konungen sjelf hade i det längsta sträfvat emot, men slutligen gaf äfven han med sig, hvarpå resan utsattes till den 12 Augusti. På grund af förhållandet till Frankrike, hvilket under vårens och sommarens lopp blifvit allt sämre [1]) fans ingen annan utväg än att lyda.

På utsatt dag lemnade konungen och hertigen Stockholm och anlände till Petersburg den 24 om aftonen. De reste under namnen: grefvarne af Haga och Vasa. I deras svit följde: Excellenserna Reuterholm och Essen, öfverstekammarjunkarne Stenbock, Schwerin och Fabian Fersen, baronerne Klas Flemming och Rålamb, general Strömfelt m. fl. Reuterholm, hvilken Budberg synnerligen lofordar för hans verksamhet i och för resan [2]), hade sjelf utvalt dem, som skulle följa med. De voro alla hans anhängare utom Flemming, hvilken han dock icke vågade förbigå på grund af det stora förtroende, konungen hyste för honom. Under vistelsen i Petersburg bodde de båda furstliga personerna i ambassadören Stedingks hotell.

Katarina II, som naturligtvis var högeligen förtjust att se den svenske konungen vid sitt hof, utvecklade stor lyx vid de talrika fester hon anstälde för sina gäster. Redan den 27 Aug. skrifver hertig Karl: »Vi äro här undfägnade på det bästa och man kan ej vara artigare än man varit här mot oss. Den kejserliga familjen är verkligen älskvärd och en viss prinsessa deribland en himmelsk gudinna» [3]). Såväl konungen som hertigen föllo kejsarinnan särdeles väl i smaken, särskildt om den förre öfverflödar hon i loford. [4]) Utom de politiska vilkoren för konungens resa till Petersburg hade man från svensk sida äfven begärt, att hans förmälning med storfurstinnan Alexandra icke skulle med minsta ord omnämnas under vistelsen i den ryska hufvudstaden. Detta hade och lofvats. Men knappt hade konungen anländt, förrän frågan genast bragtes å bane och gif-

---

[1]) *Smith*, s. 29 f.

[2]) I Budbergs bref till Markoff den 18 (29) Juli, hvari underrättelsen om den svenska regeringens definitiva beslut rörande resan meddelas till Petersburg, heter det: »J'en dois principalement la réussite au zèle et à l'énergie que le Baron de Reuterholm a employés pour écarter les obstacles. qui en entravaient l'execution. Entier dans ce qu'il entreprend, il est aujourd'hui tout aussi porté pour l'union avec la Russie, qu'il la traversait il y a quelque temps».

[3]) Hertigen till Gösta Mörner den 27 Augusti 1796 (R. P.)

[4]) Den 18 (29) Augusti 1796 skrifver Katarina II till Grimm (Lettres de Cathérine II à Grimm. S:t Petersburg 1878): »Le comte de Haga s'est attiré non seulement l'approbation. mais même l'affection de tout le monde d'emblée; il est majestueux et doux; physionomie charmante où l'ésprit et l'agrement sont peints, c'est un bien precieux jeune homme, est assurement dans l'Europe presentement aucun trône ne peut se vanter de pareil en espérance, Il a le coeur bon et est d'une politesse extrême à laquelle il joint une prudence et mesure au dessus de son âge; en un mot, il est charmant, je vous le repéte».

termålet åter uppställdes såsom oeftergifligt vilkor för hvarje annan öfverenskommelse. Som konungen derjemte under det snart sagdt dagliga umgänget med storfurstinnan fattade tycke för henne — ett tycke, som å hennes sida lifligt besvarades, så tvekade han icke att begära hennes hand af kejsarinnan [1]). Detta skedde den 4 September vid en fest i tauriska palatset. Katarina II, för hvilken denna anhållan naturligtvis var i högsta måtto angenäm, begärde trenne dagars uppskof med svaret för att rådgöra med storfurstinnans föräldrar, hvilka för tillfället vistades på Gatschina. Efter denna tids förlopp gaf hon sitt bifall till konungens begäran, men blott på tvenne vilkor. Först skulle det hinder, som låge i förbindelsen med det mecklenburgska huset fullständigt undanrödjas — förlofningen med Lovisa Charlotta var ännu icke officielt bruten —. För det andra skulle storfurstinnan få behålla den religion, i hvilken hon vore född och uppfostrad [2]). Denna senare fråga åstadkom emellertid stora svårigheter och hela giftermålsplanen höll redan nu på att stranda på densamma. Gustaf Adolf förklarade, att Sveriges drottning enligt landets lagar icke finge hafva annan religion än konungen. Och om det också icke förhölle sig så, tillade han, hvilket han likväl kunde försäkra, så vore svenska folket så invandt vid detta bruk, att af dess öfverträdande, af hvad skäl som helst, de skadligaste följder skulle kunna uppstå [3]). Fåfängt sökte Katarina bringa honom på andra tankar, påpekande den af hans aflidne fader utfärdade lagen om religionsfrihet.

Svårigheterna, skrifver Katarina till Budberg, härledde sig från konungen ensam och varade till den 13 September, då han meddelade henne, att de framställningar, man gjort honom, besegrat hans betänkligheter och att han icke längre hade några sådana. Gustaf Adolf medgifver visserligen, att han inför kejsarinnan, sin tillämnade brud och dennas föräldrar nöjaktigt förklarat sig öfver saken, men tillägger, att han endast lofvat att aldrig tvinga storfurstinnans samvete, i hvad hennes religion anginge (de ne jamais gêner sa conscience en ce qui regarde sa religion). Med detta löfte, förklarar han upprepade gånger, hade kejsarinnan visat sig nöjd. En af denna senare vid samma tillfälle öfverlemnad skrifvelse, deri hon söker bevisa nödvändigheten för storfurstinnan att bibehålla den grekiska religionen, ansågs

---

[1]) Framställningen af tilldragelserna i Petersburg och de dermed förknippade underhandlingarna grundar sig, der ej annat uppgifves, på tvenne af Gustaf Adolf justerade protokoll: det ena af den 30 September (se bilagan), det andra af den 9 November 1796. Jfr *Schinkel-Bergman*, III, s. 188 ff.

[2]) Katarina II till Budberg den 17 (28) September 1796 (R. H. S. A. IX, s. 300 ff). Svaret gafs vid en fest hos grefve Samoilov. Jfr. *Bernhardi*, III, s. 719 f, der hufvudinnehållet af samtalet meddelas efter Katarinas bref till storfurstinnan Maria, den blifvande drottningens moder.

[3]) Protokollet af den 9 November.

derför af honom utan betydelse [1]). Han nöjde sig med att tacka Katarina för densamma, tilläggande, att han blott vore ledsen deröfver, att hon icke kände hans hjerta: han vore icke i stånd att oroa någon, än mindre ett föremål, så dyrbart för honom som storfurstinnan [2]). Har Katarina möjligen uppfattat dessa konungens sväfvande yttranden såsom bifall till begäran om religionsfrihet för den blifvande drottningen, så var detta dock ingalunda Gustaf Adolfs mening. Han hade under sina samtal med Alexandra trott sig finna, att denna icke var obenägen att i religionsfrågan foga sig efter hans önskan, d. v. s. att öfvergå till lutherska kyrkan [3]), och på den grund ansåg han sig kunna lofva att icke

[1]) Skrifvelsen är meddelad i R. H. S. A., IX, s. 309 ff. Slutet deraf lyder:

Voici mon dernier mot:

Il ne convient pas à une Princesse de Russie de changer de religion. La fille de l'Empereur Pierre I épousa le Duc Charles Frédéric de Holstein, fils de la sœur ainée du Roi Charles XII. Elle ne changea pas de religion pour cela. Les droits de son fils à la succession du Royaume de Suède n'en furent pas moins reconnus par les Etats, qui lui envoyèrent une ambassade solenelle en Russie pour lui offrir la couronne, mais l'Impératrice Elisabeth avait déjà déclaré ce fils de sa soeur Grand Duc de Russie et son héritier présomptif. On convint donc par les prèliminaires du traité d'Åbo que le grandpère de Votre Majesté serait élu comme successeur au trône de Suède, ce qui fut exécuté! Ce sont donc deux Princesses de Russie qui portérent sur ce trône la ligne dont Votre Majesté est descendue et qui ouvrirent aux qualités brillantes qu'Elle annonce, la carrière d'une règne qui ne sera jamais trop prospère et trop beau au grê de mes voeux. Qu'Elle me permette d'ajouter avec franchise qu'il est indispensablement nécessaire que V. M. se mette au dessus des entraves et des scrupules que toutes sortes de raisons se réunissent à écarter et qui ne pourraient que nuire à son bonheur et à celui de son Royaume.

Je ferai plus; mon amitié personnelle pour Elle, qui ne s'est point démentie depuis sa naissance lui représentera que le temps presse et que si Elle ne se détermine pas dans ce moment si précieux à mon coeur, on Elle se trouve ici, la chose pourra manquer totalement par mille empêchements qui se présenteront de nouveau dés qu'Elle sera partie et que, si d'un autre côté, malgré les raisons solides et irrefragables qui lui ont été alléguées tant par moi que par tout ceux qui méritent le plus sa confiance, la religion doit servir d'obstacle invincible aux engagements qu'Elle a paru désirer il y a huit jours, Elle peut être persuadée que dès ce moment là il ne sera plus jamais question de ce mariage tout cher qu'il puisse être à ma tendresse pour vous et pour ma petite-fille.

J'invite Votre Majesté à méditer avec attention ce que je viens de lui exposer, en prient Dieu, qui dirige les cocurs des Rois, d'éclairer le sien et de lui inspirer une résolution conforme au bien de ses peuples et à son bonheur personnel.

[2]) Katarinas anförda bref till Budberg.

[3]) Den 19 (30) September skrifver Katarina II till Budberg (R. H. S. A., IX, s. 317 f.): La grande Duchesse mère croyait voir au Roi un grand penchant pour sa fille parce qu'il lui parlait souvent à voix basse assez longtemps. Or j'ai approfondi ce que c'etait que ces entretiens et il s'est trouvé que loin de l'entretenir de son penchant, ses discours roulaient sur la religion. Il tâchait de la convertir à la sienne dans le plus grand secret prenant d'elle promesse de n'en pas parler à âme qui vive. Il voulait, disait-il, lire la bible avec elle est lui expliquer luimême les dogmes; elle devait commu-

tvinga hennes samvete. Någon rätt att i Sverige utöfva den grekiska religionen ville han lika litet nu som förut medgifva henne. Detta aktade han sig dock väl för att låta Katarina veta, oaktadt han af hennes förenämnda skrifvelse nogsamt kunde finna, att hon icke det ringaste afvikit från sin gamla ståndpunkt. Så snart de religiösa betänkligheterna, såsom det tycktes, blifvit undanröjda, skred man till bestämmandet af dagen för förlofningens firande, och dertill utsattes torsdagen den 11 (22) September. Sjelfva giftermålet skulle sedan enligt kejsarinnans önskan fullbordas redan samma höst. Konungen och hertigen hade önskat uppskof till nästa vår.

Samtidigt härmed pågingo underhandlingarna om den politiska förbindelsen mellan de båda hofven. Å svensk sida voro Reuterholm, Stedingk och Essen utsedda till underhandlare, å rysk sida Osterman, Besborodko, Zuboff och Markoff. Man blef snart ense. Genom hufvudfördraget förnyades motsvarande del af Drottningholmstraktaten i alla sina punkter, hvarjemte gynnsam gränsreglering i Finland utlofvades. Om handelsförhållandena bestämdes, att de, tilldess ett formligt fördrag i detta afseende ingåtts, skulle förblifva på samma fot som före 1788. Sverige fick dessutom rätt att årligen köpa för 50,000 rubel säd i ryska hamnar. Slutligen öfverenskom man om utlemnandet af flyktingar och förbrytare. Fyra hemliga artiklar beledsagade hufvudfördraget. Genom den första förband sig Ryssland liksom 1791 att årligen understödja Sverige med 300,000 rubel, hvarjemte 1,050,000 rubel skulle utgå såsom ersättning för de sedan 1793 innehållna subsidierna. I den andra talas om militär samverkan under vissa förhållanden: Ryssland skulle bispringa Sverige i händelse af anfall, och denna senare makt skulle hjelpa till att utestänga främmande flottor från Östersjön. De båda återstående artiklarna angingo giftermålsfrågan.

I den tredje stadfäste kejsarinnan och konungen sina gifna ord att fullborda den i fråga varande förmälningen. De närmare bestämmelserna skulle intagas i en särskild akt, som skulle uppgöras före storfurstinnans afresa till Sverige. Vigtigare var den fjerde hemliga artikeln. Genom densamma skulle Alexandra tillförsäkras fullkomlig frihet att utöfva sin religion i det inre af sin våning, dock utan att derigenom på minsta vis väcka uppseende. Offentligen borde hon med konungen deltaga i den lutherska kyrkans ceremonier, så snart sådant ansåges nödvändigt[1]). Frågan hade varit före mellan underhandlarne strax efter konungens frieri och flera konferenser hade hållits om densamma, men slutligen hade såväl Zuboff som Markoff lofvat, att ingen artikel

nier avec lui le jour où il la ferait couronner etc.». Jfr *Bernhardi*, III, s, 721, der Alexandras svar på konungens framställningar sägas hafva varit: »volontiers, si cela se peut et que Grandmama y consent».

[1]) *Schinkel-Bergman*, III, bil. 61.

rörande religionen skulle upptagas i fördraget [1]). Detta löfte var emellertid ingalunda uppriktigt utan afsåg endast att få frågan uppskjuten, till dess förlofningen blifvit bestämd och det sålunda skulle blifva konungen svårare att vägra sitt bifall. Den 20 September, dagen efter det förlofningen blifvit utsatt, framkommo också de ryska underhandlarne med den nyssnämnda fjerde artikeln, hvilken dock från svensk sida förkastades: konungen hoppades få afgöra den saken med kejsarinnan ensam. Besborodko och Markoff påstodo sedermera, att invändningarna blott gält några uttryck. Den grekiska religionen hade kallats »den renläriga, apostoliska», och mot dessa ord hade man vändt sig, fordrande att de skulle strykas. I stället skulle det blott talas om den religion i hvilken storfurstinnan blifvit född och uppfostrad. Något vidare hade icke anmärkts [2]). Naturligtvis framställdes detta påstående endast för att bemantla de ryske ministrarnes eget sätt att gå till väga och från dem afvända möjliga beskyllningar för oredligt förfarande. Det ser nästan ut, som om de icke vågat meddela kejsarinnan sanningen, utan låtit henne vara i den tron, att man från svensk sida icke gjorde så stora svårigheter som verkligen skedde, naturligtvis alltid i hopp att konungen slutligen skulle blifva tvungen att gifva med sig.

Förlofningsdagen den 22 September, skulle enligt Katarinas uppgift traktaten med sina hemliga artiklar undertecknas. Vid middagstiden sammankommo underhandlarne för detta ändamål. De ryske funno då till sin förvåning, heter det, att den fjerde hemliga artikeln saknades. På förfrågan, hvart den tagit vägen, svarades, att konungen tagit densamma och skulle derom meddela sig med kejsarinnan [3]). I svenska källor nämnes härom intet. Kort derefter, just som Gustaf Adolf stod färdig att resa upp till slottet, anlände Markoff med begäran från Katarina, att konungen skulle gifva skriftlig försäkran på den storfurstinnan lofvade religionsfriheten. Svaret blef emellertid, att konungen redan så ofta och på sin heder försäkrat både kejsarinnan, den unga storfurstinnan och hennes föräldrar, att han aldrig ville tvinga hennes samvetsfrihet, att han trodde kejsarinnan aldrig någonsin kunna tvifla derpå; han lofvade nu ytterligare, att hela saken skulle blifva afslutad till kejsarinnans fullkomliga tillfredsställelse. Snart återkom emellertid Markoff med en skrifvelse från kejsarinnan, deri storfurstinnan tillförsäkrades såväl religions- som samvetsfrihet; hon begärde att konungen skulle underteckna densamma [4]). Äfven detta vägrades. Efter någon öfverläggning

[1]) Protokollet af den 9 November.

[2]) *Bernhardi*, III, s. 721.

[3]) Katarina till Budberg, anf. st. s. 304 f.

[4]) Skrifvelsen lydde: »Je promets formellement de laisser à Son Altesse Impériale Madame la Grande Duchesse Alexandra Pavlovna, ma future Epouse et Reine de Suède, la liberté entière de conscience et d'exercice de la religion dans laquelle Elle est née et élevée et je prie Votre Majesté Imperiale de re-

med sin omgifning afgaf dock Gustaf Adolf en skriftlig förbindelse att aldrig kränka storfurstinnans samvetsfrihet [1]). Således detsamma som han förut muntligen lofvat; religionsfrihet ville han ej medgifva. Under dessa förhandlingar hade tiden skridit framåt, så att klockan var bortåt 10 på aftonen. Katarina, som jemte sin familj och alla till festen inbjudne i trenne timmar väntat på konungen, lät nu skicka bud, att hon blifvit sjuk och att för den aftonen ingenting vidare kunde blifva utaf. Konungens löfte hade icke tillfredsstält henne.

Dagen derpå egde ett samtal rum mellan konungen och kejsarinnan, dock utan att situationen derigenom det ringaste förändrades. Å båda sidor föllo skarpa ord. Gustaf Adolf klandrade de ryske ministrarnes beteende, stödjande sig på deras försäkran, att ingen artikel rörande religionen skulle upptagas i fördraget. Katarina åter förnekade möjligheten af ett sådant löfte [2]). Alla underhandlingar afbrötos till och med för en tid. Fåfängt sökte hertigen och hans omgifning förmå konungen till eftergift. Han vägrade bestämdt att afgifva någon sådan förklaring, som man från rysk sida fortfarande fordrade. Slutligen fick man honom dock så långt, att han lofvade gifva med sig, om Stockholms konsistorium och erkebiskopen gåfve sitt bifall till den äskade religionsfriheten. Underhandlingarna återupptogos och man kom öfverens, att hertigen skulle ratificera traktaten med alla dess hemliga artiklar. Denna ratifikation vore dock utan kraft, om den icke inom tvenne månader förnyades af konungen.

Katarina tyckes emellertid icke hafva haft synnerligen stor förhoppning, att så verkligen skulle komma att ske [3]). Gustaf Adolf kallas nu af henne »le petit garçon revêche». Han vore icke blott bigott och vidskeplig, skref hon vid denna tid till sin svärdotter, utan äfven egensinnig och hallstarrig; han trodde sig derigenom blifva lik Karl XII, hvilket just icke heller bevisar något moget omdöme.Om hertigen och Reuterholm läter det deremot fortfarande godt, och hon lofordar deras åtgöranden för att öfvervinna konungens motstånd. För deras personer befarade hon det värsta, så snart konungen sjelf öfvertoge styrelsen, och uppmanade Budberg att i så fall göra allt för att rädda dem.

Den 1 Oktober lemnade konungen och hertigen Petersburg och den 15 samma månad landstego de i Stockholm. Sedan Gustaf Adolf sjelf den 1 November öfvertagit regeringen återupptogos visserligen underhandlingarne om giftermålet mellan

garder cette promesse comme l'acte le plus obligatoire et le plus solennel que j'ai pu passer. (R. H. S. A. IX, s. 315). Katarina ville hafva denna skrifvelse ansedd såsom sammanfattning af den fjerde hemliga artikelns bestämmelser.

[1]) Jfr bil. Om misstankarna, att Markoff skulle varit bestucken af danska hofvet, se *Holm*, I, s. 190 not 2.

[2]) Protokollet af den 9 November.

[3]) *Bernhardi*, III, s. 722 f. Jfr Brefvexlingen med Budberg.

honom och Alexandra, men de strandade äfven denna gång på konungens genom konsistoriets utlåtande stärkta beslut att icke medgifva den blifvande drottningen religionsfrihet [1]). Traktaten blef derför icke heller af honom ratificerad.

Bilaga.

Protocoll hållit inför Hans Kongl. Maij:t Konungen och Hans Kongl. Höghet Hertigen af Södermanland den 30 September 1796 uti S:t Petersburg. Närvarande Hans Excellence Rikets Herre m. m. Herr B:n Reuterholm, Hans Excellence Rikets Herre m. m. Herr Baron v. Steding, Hans Excellence Rikets Herre m. m. Herr Baron v. Essen. Justeradt Wiborg den 2 October 1796. Gustaf Adolf.

Sedan Hans Kongl. Maij:t, under detta Dess hos Hennes Kejserliga Maij:t aflagda besök, och Dess wistande i denna hufvudstad, ägt tillfälle att nästan dageligen se och umgås med den unga storfurstinnan Alexandra, och för denna Printsessa fattat en så liflig böjelse, att Hans M:t ansedt sig fullkomligen lycklig med ägandet af dess hand: samt konungen till följe deraf, så af Kejsarinnan, som af Dess höga föräldrar, samt af Printsessan, dertill begärt och erhållit Deras bifall och samtycke, wäcktes af keijsarinnan frågan om samwetsfrihet för Printsessan i anseende till Dess Religions öfning den Hon dock altid uti största Tysthet, och utan all ostentation skulle öfva. Här öfwer upstodo flere conférencer; och hela Giftermålsnegociationen war en stund nära att afbrytas, då Hans Maj:t till dess fullföljande, åter Sjelf Personligen täcktes med Keijsarinnan, Dess tillkommande Brud, och hennes höga föräldrar, på ett så nöjaktigt sätt sig deröfwer förklara, att nu endast frågan blef om förlofningsdagens utsättande, och de snaraste anstalter till den nya Drottningens afhemtande till Swerige, hvilkens öfwerfart, enligt kejsarinnans åstundan, borde ske ännu i höst: till hvilken önskan både Hans Maij:t och Hans Kongl. Höghet Hertigen äfven wille foga sig. Förlofningsdagen utsattes till Thorsdagen den 11 (22) Sept. En Ärckiebiskop, som skulle vid detta tillfälle gifwa den unga Printsessan wälsignelsen efter den Grekiska kyrkans bruk, efterskickades: ringarna färdiggjordes, och graverades: Cérémoniellen vid den förestående acten, samt hvilka personer därvid skulle wara närwarande, reglerades: Timman dertill var utsatt till klåckan 6 om aftonen, och war redan kommen, då, just som alt war färdigt till upresan på slottet, en af Kejsarinnans Ministrar, Grefve Marckoff, blef ifrån Henne sänd, att af Hans Maj:t begära dess skrifteliga försäkran å den Printsessan utlåfvade Religionsfriheten, jemte den därmed följande rättighet, att i Tysthet, efter den Ryska kyrkans bruk, få öfva sin religion.

Grefve Marckoff erhöll derpå till svar, att Hans Maj:t redan så ofta, och på sin heder, försäkrat både kejsarinnan, den unga storfurstinnan, och Dess höga föräldrar, att aldrig wilja twinga Dess samvetsfrihet, att Hans Maij:t trodde Kejsarinnan icke någonsin kunna tvifla deruppå, och låfvade än ytterligare, att hela den saken till hennes Kejserl. M:ts fullkomliga tillfredsställelse skulle blifva afslutad.

Efter en stund återkom ännu samma Grefwe, och insisterade än widare, att få några rader af Hans Maij:ts hand, som innehölle denna Hans M:ts nyss lämnade Déclaration, hvarmed Kejsarinnan då vore fullkomligt nögd, allenast att ordet: libre exercise de sa religion deruti blefve henne lika tillåten som sjelfwa samvetsfriheten, efter den ena syntes böra följa af den andra.

[1]) Till dessa underhandlingar torde författaren återkomma vid ett annat tillfälle.

I anledning häraf, yppades nu en längre öfverläggning mellan Hans Kongl. Maj:t och Hans Kongl. Höghet Hertigen: och beslutet däraf blef, att Hans Maj:t satte sig ned att egenhändigt skrifva nedanstående försäkran i detta ämne, — sådan som den här ord ifrån ord, finnes intagen:

Ayant donné Ma Parole d'honneur à Sa Majesté Impériale que Madame La Grande Duchesse Alexandra ne seroit jamais gênée dans sa conscience, en ce qui regarde sa réligion: et Sa Majesté m'en ayant paru contente; Je suis assuré qu'Elle ne doute nullement que Je connois assez les Loix sacrées que cet engagement m'impose, pour que Tout autre écrit ne soit entièrement superflu. Le $^{11}/_{22}$ Sept. 1796.

(signé) Gustaf Adolph.

hvarmed oftanämnde Grefwe åter upskickades till slottet.

Keijsarinnan som icke dermed fann sig fyllest tillfredsställd, nedsände nu, sedan tiden under dessa négociationer så förlidit, att klåckan war nära 10, och den unga bruden, så väl som hela keijserliga famillen, jemte alla till den tillämnade fêten och balen budne personer, i 3:ne timmar wäntat, — och lätt säga sig wara sjuk, samt att hon, för den orsakens skuld, icke mera den aftonen kunde se konungen.

Den påföljande dagen, emottog Hon dock Hans K. M:s och Hans K. Höghets besök: men utan att den dervid förefallne munteliga explication på något sätt förändrade det obehageliga skick hvaruti saken aftonen förut blifwit försatt. En dylik explikation Hans M:t och den Höga brudens föräldrar emellan, skjedde i Hans kgl. Höghets Hertigens närvaro likaledes denna förmiddag, hwilken lika fruktlöst aflopp. Wid Conférencen med Ryska plénipotentiairerne som war utsatt att samma dag hållas hos Prints Zouboff, blef af Grefwe Ostermann, på keijsarinnans befallning tillkännagifvit, att alla ytterligare öfverläggningar rörande den under händer warande Tractat, woro öfverflödige, tills det i går afton upstådde missförstånd de Höga Contrahenterne emellan blifvit fullkomligen bilagt, hvarintills alla widare conferencer suspenderades. De tränne påföljande dagarne ägde också inga sådane rum: icke eller sågo konungen och keijsarinnan hwarannan under denna tid: Men, igenom ömse sidors Ministrar, försöktes fruktlöst alla tempéramenter att åter uplifva den så oförwäntadt afbrutna négociationen.

Ifrån Ryska sidan proponerades en ny skrift af konungen, som afslogs ifrån den swenska.

Widare proponerades derifrån, att Hans M:t i ett ostensibelt bref till Hans kongl. H:t Dess höga förmyndare, skulle updraga honom, att, som han det bäst pröfwade, söka afhjelpa den förevarande fråga, som icke eller widtogs.

Slutligen syntes keijsarinnans föresatts wara att aldeles rompera. Hon förböd sina Ministrar att widare tala derom, eller att komma till ambassadeurens hus; och — till och med alla andra af Hennes nation hade fått samma tillsägelse.

I denna ledsamma ställning, under den apparence af den owänskap och det outsläckeliga hat bägge håfven och folkslagen emellan, som nu wore färdige att utbrista, då, wid hvarje dags försummelse, faran för Hans M:ts återresa i en så sen årstid ökades, upstod i anledning deraf de brydsammaste och bekymmerfullaste öfverläggningar.

Hans kongl. H:t Hertigen och Deras Excellencer gjorde Hans Maj:t samfält, ej mindre än hwar för sig, de ömaste föreställningar öfver den wåda hwaruti Konungen och fäderneslandet försattes om ett krig häraf föddes, och Hans Maij:ts myndighet skulle tecknas genom en för nationen så obehaglig händelse. Både Hans Kongl. Höghet och Deras Excellencer trodde att man, i en så äfventyrlig ställning, mindre borde uppehålla sig vid ett ords tilläggning i den af Hans M:t redan gifne försäkran, än att kraftigt söka afböja ett ondt som sedan wore obotligt, då det å bägge sidor komme att anses såsom ett personligt förolämpande.

Hans Kongl. Höghet och Deras Excellencer trodde sig äfven hafwa anledning att håppas, det Hans M:t, under sina enskilta samtal med den unga Storfurstinnan, redan nogsamt hunnit utröna Dess goda böjelse att i Religionen

äfven som i alt annat, foga sig efter Dess Herres önskan, så att elaka följder däraf icke eller wore att befara. Och då saken redan blifvit så långt bragt, att Hans M:ts hand af Hennes keijserliga Höghet storfurstinnan Modren, under de ömmaste tårars och wälsignelsers utgjutande, redan blifvit lagd i den unga storfurstinnans, samt det Höga paret derpå i Hennes närwaro flere gånger hvarannan omfamnat; kunde numera ingen ändring deruti gjöras, utan att en skymf deraf upstode som näppeligen utan blod stode att aftvättas. Alla dessa considerationer, sammanlagde med dem som Sweriges politiska ställning så naturligen företedde, då Riket, blottställdt utan alla påliteliga förbund, nära en totale rupture med Frankrike, i stället för en säkrare och bättre gränts emot en mäktig granne, en million och 50 tusende roubles subsidier (som redan woro oss accorderade) och en förnyad samt på 8 år prolongerad traktat med Ryssland, å hwilken endast felades underskrifterne, nu stod på brädden att störtas i ett blodigt och wådeligit krig, gåfwo i Hans Kongl. Höghets och Deras Excellencers ögon, den wigt åt de redan anförda skäl, att det beslöts, att Hans kongl. Höghet, i denna stund af fäderneslandets fara, skulle, genom ett munteligit samtals begärande, hos Hennes Keijserliga M:t, ännu försöka det yttersta, att få negociationerne återtagne. Detta samtal erhölls, och medförde den påsyftade verckan, att Conferencerne å nyo finge öpnas.

Nu blef sluteliga öfwerläggningsämnet med Hans Maj:t, huru man, med frälsande af konung och Riket, skulle komma utur denna wådeliga ställning, då konungen beständigt nekade att tillägga det ordet i sin keijsarinnan gifne försäkran, som Hon åstundade, och hwarförutan Hon declarerade sig aldrig tillåta giftermålet. Efter de ömmaste och bekymmerfullaste föreställningar widtogs då följande utwäg.

Hans Kongl. Höghet Hertigen, som förmyndare, gaf befallning åt Plénipontentiairerne, att acceptera och underskrifva den hemliga artikel, Ryska Plénipotentiairerne i detta ämne föreslagit, hwaruti Printsessans samvetsfrihet och religionsöfning Henne lämnades. Denna artikel, jemte alla de öfrige, äfwensom sjelfva Tractaten, skulle af Hans Kongl. Höghet genast blifwa ratificerade, men all werckställighet så af tractaten som alla articlarne, hwila, tills den och de, af Hans Maij:t sjelf, efter Dess nu snart tillstundande myndighet, blifwit å nyo ratificerade, hwartill, för desto mera säkerhets skuld, en tid af tvänne månader skulle utsättas. Hans M:t försäkrade däremot, att så snart Stockholms Consistorii och Ärckiebiskopens mening och tankar rörande Religionsfrågan hunnit inhämtas, därest de emot Hans Maj:ts förmodan, stadnade i ett contrairt beslut och tillstyrkte den begärte Religionsfriheten, genast å denna artikel lämna sin Ratification och fullkomliga bifall. Skulle åter, emot all förmodan i en så wigtig, och för Rikets lugn och säkerhet, äfven som för konungens personliga sällhet afgörande stund, Consistorium ej styrcka den för unga Drottningens samvetsfrihet åstundade Tolerance, och Hans M:t, oagtadt sitt med Henne redan ingågne aftal och förbund om giftermålet, det icke widare wilja fullfölja, blefwe då Hans Maij:ts nekade Ratification tillfyllest, att till intet göra hela den nu afslutne tractat. Emellertid, hade Hans K. Höghet Hertigen, äfwen som Deras Exc:r den för Svenske män alltid ypperste tillfredsställelsen att med fullkomlig glömska af sig sjelfwe, i de för fäderneslandet och konungen aldra wådeligaste ögnablick, ingenting hafva lämnat oförsökt att frälsa bägge, dem de nu ock ansågo härigenom fullkomligen räddade. Till följe häraf undertecknades Tractaten genast, jemte de hemliga artiklarne, och Hans kongl. Höghets Ratification derå utväxlades emot Keijsarinnans, 24 timmar derefter. Wiborg. Justeradt den 2 October 1796.

CARL.

G. A. Reuterholm. Court Stedingk. H. H. von Essen.

UR BREFVEXLINGEN

EMELLAN

KONUNG JOHAN III

OCH

TSAR IVAN VASILIEVITJ.

MEDDELADT

AF

H. HJÄRNE.

Bland Riksarkivets *Muscovitica* (jfr den tryckta förteckningen, *Meddelanden från Svenska Riks-Archivet*, III, sid. 78) finnes en väl bibehållen och inbunden pappershandskrift (folio), på hvars rygg läses den troligen från sjuttonde århundradet härstammande titeln: *Konung Johans och Ivan Wasiliewitz Bref Ifrån 1568 till 1577.* Handskriften är, med undantag af några blad i början och slutet, försedd med fortlöpande foliering till och med fol. 190, men många blad äro helt och hållet oskrifna. Å foll. 1—97 v. hafva, såsom det synes, flere olika skrifvare infört kopior af 52 bref, 24 af Johan, 28 af Ivan, alla på svenska. Foll. 139—186 v. finnas afskrifter af de ryska originalen till alla de i förra hälften af boken intagna 28 brefven af Ivan Vasilievitj. Det äldsta brefvet är från Johan III, dat. den 6 Oktober 1568, det senaste från tsaren, dat. i Juni 1577.

Denna kopiebok är tydligen sammanskrifven i Johan III:s eget kansli såsom en vägledning vid de diplomatiska förbindelserna med tsaren, hvilket äfven torde bestyrkas deraf, att motsvarande kungabref, för så vidt jag kunnat undersöka förhållandet, icke äro införda i det egentliga Riksregistraturet. De på ryska språket affattade kopiorna härleda sig utan tvifvel från svenska tjenstemän. Öfverskrifterna äro formulerade från svensk ståndpunkt; det talas om »storfursten», såsom tsaren vanligtvis benämndes från svensk sida, om »vår store herre, konung Johan etc.». Här och der har af förbiseende en bokstaf ur det vesteuropeiska alfabetet insmugit sig i stället för den motsvarande ryska. För öfrigt synas sjelfva texterna i allmänhet vara trogna och fullständiga, så när som på titlarne, af hvilka för det mesta endast begynnelseorden anföras. Bokstäfvernas form liknar den i ryska originalmanuskript från samma tid vanligen förekommande kursivskriften *(skoropis')*; stilen är redig och jemförelsevis lättläst, men företer åtskilliga olikheter i de särskilda brefven, hvadan äfven här flere händer torde kunna röjas.

Vid undersökningen af de i Riksarkivet bevarade källorna rörande de svensk-ryska förhållandena under Erik XIV och Johan III har jag särskildt sökt vinna kännedom om de ryska urkunderna, af hvilka dock tyvärr de allra flesta torde hafva gått förlorade. Ofvannämnda afskriftsamling innehåller utan

tvifvel det vigtigaste af hvad som fins qvar. Såsom prof har jag här velat meddela några af de ryska brefven, hvilka, så vidt jag vet, hittills icke äro utgifna i Ryssland. Afsigten härmed har varit dels att derigenom fästa ryske forskares uppmärksamhet på den gamla märkvärdiga kopieboken, dels att gifva anledning till en jemförelse med de i St. Petersburg och Moskva möjligen ännu förvarade originalkoncepter eller samtida kopiorna af samma handlingar. Vid utgifvandet har jag öfver hufvud bokstafsrätt följt handskriften, ehuru jag med (!) utmärkt sådant, som förefallit mig vara skriffel, och med (?) antydt, att jag icke vetat, huru den riktiga ryska skrifningen bort vara, ehuru betydelsen af orden i de flesta fall är tydlig nog. Af typografiska skäl har jag nödgats välja den vanliga moderna ryska stilen, som äfven användes i dylika ryska publikationer. En följd häraf har varit, att jag funnit mig föranlåten att upplösa alla förkortningar och att i texten insätta alla på gammalryskt vis öfver raden skrifna bokstäfver; i slutet af orden har jag derför betecknat de i handskriften ofta uteslutna Ъ och Ь efter det moderna stafsättets regel, hvarvid likväl den inkonseqvensen insmugit sig, att ändelsen —ВИЧЪ i strid mot det numera allmännast antagna bruket på ett par ställen fått formen —ВИЧЬ. Prepositionerna В och К har jag dock, följande ryske utgifvares föredöme, skrifvit utan Ъ, der denna bokstaf icke förekommer i handskriften. Interpunktionen är helt och hållet min egen; då jag icke kunnat återgifva handskriftens öfriga egenheter, har jag ansett det onödigt att bibehålla den störande och inkonseqventa kommateringen. »Initialbokstäfver hafva blifvit använda på modernt vis. För öfrigt motsvaras det ryska originalet I (fol. 139) af den svenska öfversättningen II, II (fol. 143) af IV, III (fol. 143 v.) af III, IV (fol. 160) af VI. Utrymmet har icke medgifvit att införa det intressanta ryska originalet (fol. 149) till det i svensk öfversättning V meddelade brefvet från tsar Ivan.

Hvad de svenska brefven beträffar, äro de alla, med undantag af VII (ur »Konung Johans Concepter Jan.—Aug. 1573»), hemtade ur samma kopiebok. Vid utgifningen har jag följt handskrifterna med undantag af interpunktionen och bruket af initialerna, i hvilka båda afseenden jag tillåtit mig att göra ändringar i öfverensstämmelse med nutida ortografi.

I en samling, kallad »Förhandlingar mellan Sverige och Ryssland under Johan III» (Riksarkivet, *Muscovitica*) finnas fragment af en annan liknande kopiesamling på svenska af samma korrespondens, äfvensom af en latinsk öfversättning af tsarens bref. Äktheten af denna brefvexling torde derför svårligen kunna dragas i tvifvelsmål.

Omständigheterna medgifva icke här en närmare redogörelse för de förhållanden, som gifvit upphof till det egen-

domliga ordbytet emellan de båda lika hetlefrade och skriflystna regenterna; ej heller kan här något slags kommentar lemnas till brefvens innehåll. Jag hoppas, att en annan gång fullständigare kunna återupptaga ämnet. Tills vidare må jag endast fästa läsarens uppmärksamhet vid tsarens bref till den fångne konung Erik (på ryska II; på svenska IV), hvarigenom en af senare författare ifrågasatt uppgift af Messenius (VII, pag. 13) synes vinna bekräftelse. Johan III:s bekanta »skällebref» af den 18 April 1573 (VII, ur de ofvan omtalade »Concepterna» efter en kopia, bifogad ett bref till legaterna i Polen) har troligen icke i denna form, utan i den något modifierade af den 10 Maj (VIII) kommit tsaren till handa. Bland »Concepterna» finnas tvenne äldre utkast af den 10 och 12 April, hvilka till tonen äro ännu våldsammare och äro försedda med rättelser och tillägg af en hand, som, enligt välvilligt meddelande af lektor A. G. Ahlqvist, *kan* vara konung Johans egen. Det ryska bref, som framkallat Johans svar, är uteslutet ur kopieboken; förmodligen förstördes originalet temligen snart efter ankomsten. Det är dock efter i Ryssland bevarade afskrifter tryckt af Novikov (*Drevniaja Rossijskaja Vivliothika*, St. Petersburg 1773, sidd. 110 ff.) och Pekarskij (*Lêtopis' zaniatij Archeografitjeskoj Kommissii*, V, St. Petersburg 1871, afdeln. *Materialy*, sidd. 30 ff.); en tysk öfversättning förekommer hos Schlözer (*Staats-Anzeigen*, XIV, Göttingen 1790, sidd. 290 ff.). Enär Ivan Vasilievitj gång på gång plägade upprepa sina tillvitelser, kan den under V här meddelade öfversättningen gifva en temligen klar föreställning om deras beskaffenhet.

---

1. (Fol. 1).

Till Storfurstenn vdi Rydzlandh Iuann Wasiliesonn, belangendes vm fredh och god naborschap. Datum Stocholm thenn 6 Octobris anno etc. 1568.

Wij *Johann*, medh Gudz nåde Suerigis, Götis, Wendis vtualdh konungh och arffurste, helse thenn stormectige herre, her Iuann Wasiliesonn, keijser och storfurste öffuer altt Rydzlandh, the wolodimersche, moschousche, nogårdsche, keijser öffuer the kazansche och astorochansche, herre öffuer the pleschousche och storfurste öffuer the smålensche, twersche, jugårdsche, permsche, wiatsche, bolgarsche och flere, herre och storfurste öffuer the låge nogårdsche landzender, tziernigåusche, rezansche, polotsche, erseusche, bielsche, rostousche, jaroslausche, belosersche, vdorsche, obdorsche, kondinsche och flere, och enn regentt öffuer the sibirsche landzender och the landzender, som nor vt ligge i Rydzlandh, och enn herre vdi Lifflandh och flere etc., och giffue eder her medh tilkenne, att effter som hoos alle Sverigis rigis vmliggende naboor vdi all landh, konungericher och furstendömme noghsampt weterligit och richtbart ähr, huru som wår broder konungh Erich, thenn nu på någre åhr haffuer hafft regementet

för oss här vdi wårtt käre fädernes riche Sverige, haffuer sigh iche allenest mychett ofridsamligenn regerett och emott schickett och förhållett, vthenn och här inriches fast ofridsamligenn och otilbörligenn sitt regemente förestådt, så att menige richsens stender, både högre och lägre, haffue sådane hans hårde och obeschedelige regeringh icke lengre kunnet lijde eller fördrage vthenn vpå thett ödmiucheligeste och fliteligeste aff oss begärett, att wij them aff sådanne theris store betrycht och nödh, som the vnder konungh Erich lijdit haffue, nådigest wille hielpe och förlosse och bliffue theres herre och konungh, så lathe wij eder förstå, att wij aff Gudz alzmectigistis, thenn helge trefaldighettz milde försynn, tesligest genom våre trogne vndersåtters endrectige och vnderdånige begärenn och effter thenn näste arffligh rättighett, som wij till Suerigis crone haffue, ähre nu komne till thenn konungzlige regeringh här vdi wårtt käre fädernes rijche Suerige, och haffue icke allenest hele rijchett medh alle thess slot och befästninger inbekommett, vthenn wij haffue och konungh Erich vdi wårtt wåldh och föruaringh. Wij haffue och funnett här för oss vdi wår huffuudhstadh Stocholm eders sändebudh, them i till konungh Erich schichett haffue vppå the otilbörlige och ochristelige tilsager, som han eder på någre synnerlige wilchor tileffuijntirs kan haffue giordt vm wår elschelige käre husfru, thenn stormectige högborne furstinne, fru *Katherina*, Suerigis, Götis, Wendis vtualdh drottningh och borenn furstinne till Pålenn etc. Och ändoch sådane ochristlige och otilbörlige handell haffuer gått oss fast till hierthett, så haffue wij doch lichuel icke welett lathe edre sendebudh thett till onde åttniuthe, anseendes att wij ähre vdi thenn meningh, att samme handell ähr mhere vthaff konungh Erich eder tilbudenn ähnn vtaff eder begärett, så och att wij häller haffue wilie och benägenhett att halle fredh och godh nåborschap både med eder och andre vmliggende potentater, konunger och furster, ähn att wij på wår sijde wele giffue orsach till ofredh och krigh, såsom konungh Erich thett giordt haffuer. Huarföre haffue wij och förbemelte edre sendebudh icke allenest inthet ondt lathet tilfoge, vthenn wij wele them medh tilbörligit vnderhåldh och godh tractation lathe försörie och elliest bevise them wår gunst och nåde, medenn the ähre här vdi wårtt rijche, till thess wij bekomme suar iffrå eder på thenne wår schriffuelse etc. Så effter wij nu ähre komne till fredh på Suerigis rijches wägne medh konungen i Danmarch och the lybeske, som kongh Erich haffuer hafft feigde medh, och i wäll wethe, huadh wenschap och föruantnes wij haffue medh thenn stormectige högborne furste och herre, her *Sigismundus Augustus*, konungh till Polenn, storfurste till Litouen, till Rydzlanndh, Pryssenn, Masove, Samaiten, och Lifflandz herre och arffuinge, wår käre svåger, så och medh andre herrer och potentater, både vdi Tysklandh och flere städz, therföre wele wij och gerne wethe, huad wij oss till eder schole haffue att försee, vm i wele bliffue wedh thenn fredh, som wår salige käre här fader konungh Göstaff, högloffligh ihugkommelse, medh eder haffuer vprättet, huilchenn i och sedenn medh wår broder konungh Erich genom korsskyssningenn haffue stadfest, och begäre, att i medh thette wårtt budh wele giffue oss ther vpå ett wist och tilförlateliget suar medh thett förste. Wij ähre på wår sijde icke annett ähn till fredh och naborligh wänschap benägne. Thett samme wele wij oss och till eder försee, helst effter wij och Suerigis rijche icke annett vtaff eder haffue förschyllett, och när som wij haffue bekommett suar iffrå eder, så att i wele hålle fredh medh oss, då wele wij förschiche wåre fulmyndige sendebudh till grendzenn, som sachenn till enn god ändschap emillen oss schole förhandle och medh korsskyssningen stadfeste, och begäre, att i på samme tijdh vele edre sendebudh lathe komme till grendzenn. Wij begäre och, att i weele giffue oss till kenne, på huadh tijdh samme möthe sche schall, och huru starch sendebudenn på både sijder ware schole. Och ther som eder så syntes, achte wij för begges våre vndersåtters bedzste, att the icke starchere ähn till etthundrett personer eller thw på huar sijde ware måtte. Gudh eder befalendes. *Datum ut supra.*

II. (Fol. 2 v.).

Storfurstens suar på förschreffne breff, till K. M:tt ankommett thenn — — anno etc. 1569.

För wår Gudz innerlige nådes barmhertighett, genom huilchenn vpgångenn åhr (!) aff högdene haffuer oss besöcht att styre wåre fötter på fridzens wägh, medh wår Gudz thenn helge trefaldighetz ährefullè nåde, wij stormectige herre, her Iuann Wasiliesonn, keijser och storfurste öffuer altt Rydzlandh, the wolodimersche, muschousche, nogårdzsche, keijser öffuer the kazansche och astorochansche, herre öffuer the pleschowsche, och storfurste öffuer the smålensche, tuersche, jugårdsche, permsche, wiatsche, bolgarsche och flere, herre och storfurste öffuer the låge nogårdsche landzender, tziernigåwsche, rezansche, pålotsche, rostousche, jaroslausche, bielossersche, vdorsche, obdorsche, kondinsche och flere, och enn regentt öffuer alt Siberij landh och the landzender, som nor vt ligge, och enn herre öffuer Lifflandh och monge flere landzender etc. till her Johann, Sverigis, Götis och Wendis vtuald konungh, thette wårt hederlige mandatz ord, såsom thu haffuer sentt till wår Keijs. M:tt thin breffdragere Per Jonson medh breff. och vdi samme tijtt breff haffuer thu schriffuett, att thin broder konungh Erich haffuer vdi några åhr behållett regementett vdi sins faders konungerijche Suerige och thett ochristeligh och otilbörligh regerett. Therföre haffue hele Suerigis stender, både höge och låge, icke lenger hans suåre ochristelige regemente kunnett lijde, vthenn haffue i vnderdånighett sampdrecteligen alle bedit och begärett, att thu them iffrå sådane theres store nödh och tuångh nådeligenn hielpe och frelse wille och bliffue theres herre och konungh, effter thu thenn näste arffzrättighett haffuer till Suerigis crone etc. Giffuer thu och tilkenne, att the haffue giordt tigh till theres herre och konungh öffuer thinn faders rijche Suerige, och haffuer thin broder Erich hooss tigh vdi föruaringh. Sammelunde haffuer thu och funnett för tigh vdi Stocholm wår sendebudh, huilche wij till konungh Erich sendt haffue vm några synnerlige löffte tilleffuentirs, som konungh Erich utloffuett haffuer, nembligen thin elscheligh käre förstinne, fru Chatarina, huilche sådane ochristeligh och otilbörligh handell haffuer fast gäått tigh till hiertett. Doch thess för vthen wiltt thu heller haffue fredh, enighett och godh naborschap medh wåre fädernes richer, så wäll som medh andre herrer, koninger och furster ther vmkringh tigh, och på thin sijde iche heller wilt giffue någenn lichnelse till ouenschap att göre ofredh, som kongh Erich giordt haffuer. Therföre wiltt thu och inthet ondt vpthänche och lathe göre wåre sendebudh, vthenn will them hederlige vdi tijtt konngerijche hålle, till thess thu iffrå oss suar bekommer, och therföre will thu forsee tigh till oss, vm wele så bliffue som thin fader konungh Göstaff och thin broder kongh Erich vdi fredh medh wåre fädernes richer warett haffue och medh korsskyssningen bekrefftigett och stadfestett. Och begärer thu, att wij medh thin breffdragere wille ther vpå giffue ett sandferdigt och tilförlatheligit suar oförtöffuet. Och när thu bekommer suar iffrå oss, att wij wele medh wåre fädernes rijcher hålle fredh medh thigh, så wiltt thu sende thin sendebudh medh fullkommeligh befalningh till grendzenn, att the thenn handell oss emillenn till ett gätt behagh förhandle schole och thett medh korsskyssningen stadfeste, och att wij vdi liiche måtte schole sende wåre sendebudh tiil grendzenn och sätie enn wiss tijdh före, på huadh dagh thette på grendzen sche schall. Och på huarie side schole sendebudenn iche starchere ware ähnn till thuhundrett mann.

Så haffue wij titt breff förhöre lathett och thett wäll förstått, och ähr thette ordh iffrå wår Keijs. M:tt således. Effter thett att hele Suerigis riiche haffuer elschett tigh och satt tigh till rijchett och anttuardett kongh Erich vnder thine hender, så ähr thett oss wäll weterligit. Menn huadh thu haffuer schriffuett vm wåre sendebudh, då haffue the för thenn orsach schuldh draget

tijtt, effter wij haffue hörtt, att thu schulle haffue warett vdi tijtt fengelse vnder kongh Erich dödh bleffuenn, och haffuer oss iche heller weterligit warett, att thu hade någenn barnn, sammelunde att kongens söster i Pålenn *Catharina* haffuer och vnder honom sitit i fengelse för vthenn saach. Så haffue wij förthennschuldh sendt wåre sendebudh till konungh Erich, att kongens söster i Pålenn schulle icke förgäffues sitie fongenn, vthen giffue oss henne, på thett wij måtte anttuarde henne till sinn broder kongen i Pålenn och henne förvthen ingelunde någenn fredh göre medh kongen i Pålen, hennes broder, huilchenn handell kongh Erich hade alrede giortt och fulbordett.

Doch så att thu wille nu lathe wåre sendebudh komme till oss igenn, för ty the ähre ther till oschyllige, ty på huadh the wore vtsende, ther effter the och droge, och will icke behöffues att lathe them öffuer theres enschyllenn någett ondt lijde, för ty thett ähr icke aff them vpkommett, att thu då therföre ingelunde wille förhålle them. Menn huadh thu haffuer vm thine sendebudh och wåre sendebudh schriffuett, att the schole möthes wedh grendzenn, will thett icke höffues så, menn will thu effter thenn fredenn handle lathe, som haffuer warett medh thinn fader konungh Göstaff och wåre fädernes riicher vprättett, så må thu offörtöffuett lathe afferdige thine sendebudh till oss, för huilche thin sendebudh wij haffue till tigh wårtt leigdebreff förschickett medh thin tienere Per Joennsonn, och offörtöffuett lathe sende wåre sendebudh till oss tilbache igenn, och förvthenn all förtögringh lathe förschicke thine sendebudh till oss. Schriffuet på wårtt keijserlige slott Muschoenn, årenn iffrå werldenes begynnelse 7077 vdi Februarij månett, gyllentalett thenn 12, en regerendes herre på thett 35, en regerendes keijser på thett 25.

III. (Fol. 18 v.).

Breff iffrå Storfursten i Rydzlanndh. Ankom till Kong. M:tt thenn 15 Septembris anno etc. 71. Huar; vdi han giffuer tilkenne, huru han haffuer begärett then högborne furstine, frw Katharina, Suerigis, Götis och Wendis etc. drottningh, och huarföre, och ther vpå förschickett sine fulmyndige sendebudh till Kongh Erich sådane handell sigh emillen fulborde, och giordt broderschap medh kongh Erich, och thervtöffuer hans sendebudh åhre ille roffuede och schinnede wordne; widere, ther högbemelte K. M. icke will see sit landz förderff, schall hans K. M. förschicke andre sendebudh till honom, the ther kunne vprätte fredh medh förschreffne storfurste vdi Rydzland.

Wij Iuann Wasiliewitz, keijser och storfurste öffuer altt Rydzlandh, the wolodimersche, moschousche etc., till Johann thenn tridie, Suerigis, Götis och Wendis etc. konungh, thette wårtt hederlige mandatz ordh, så som thu haffuer tilförenne sendt till wår Keijs. M:t vdi Mars månett thin tienere Per Siffridsonn och medh honom Jöns Tolch och lathett bedie oss att giffue tigh till kenne, huarföre wij thine sendebudh bisp Påuall och hans medfölie sättie fångne och på sine wärff och ährender ingenn suar bekommett. Menn thu haffuer thette inthet ihugkommett, huru wij benådde thin bröder kongh Erich och sende wårtt budh till honom Trätiach Andreuitz Pusesnikoff, huilchett vdi monge åhr icke schett ähr tilförenne att haffue sendtt budh eller breffdragere iffrå wårtt ansichte till Suerige. Menn när wårt budh Trätiach An-

dreuitz Pussesnichoff war kommen till Suerige, kunne wij icke wethe, huru the haffue dödett honom, och the wärff, som wij honom befaltt hade ther att uträtte, komme till ingenn handell, och wij ther på ingenn suar bekomme kunne. Och ther effter förschickede thin broder till oss sin tienere Hans Larsonn att tilfråge oss medh sådane ordh, vm wij wille benåde och giffue honom tilkenne, medh huadh wärff wij hade sendt wårt budh till honom. Så sende wij då till thin broder wår näste hofftienere och befalningzmann på Kozelsche, Peter Wasilieuitz Saesoff och wår secreterer Iuann Michaeloff och wår schriffuere Andre Wasiliesonn, och befalthe wij thin broders tienere Hans Larsonn att giffue thin broder granneligen tilkenne, medh huadh wärff och ärender wij hade sendt wårtt budh Trätiach Andreuitz till honom. Och haffue therföre sendt honom till Konungh Erich med sådane wärff, att oss måtte bliffue weterligit, thett thin broder hade thig vdi föruaringh fongenn, och war thu honom inthett kerkommen, icke heller till någenn nytte; komme och sådane, tiender till oss, att thu schulle haffue warett bliffuenn dödh. Men vm thu hade warett bleffuenn dödh, för huadh schulle då thin broder förhållett wår ouens söster, eller till huad schulle hon warett honom nyttigh, effter wår ouenn kongen i Pålenn hade på thenn tijdhen giortt infall vdi wårtt fäderne Lifflandh, och schedde thå derföre oss emillenn mychenn blodzvtgiutelse, och då eröffrede wij iffrå honom Pålotzske, såsom tigh wäll weterligit ähr? Haffuer och tin fader konungh Göstaff tilförenne tilbudet att handle och stadfeste fredenn medh oss och icke medh wåre ståtthallere på Store Nogårdh, ändoch han ther medh inthett kunne vtträtte, vthenn huadh gagnn och nytte hann och hans Landh hade utaff sådane tilbudh, görss oss icke behoff nu på thenne tijdh till tigh ther vm någett schriffue heller ihugkomme thin faders begärenn för thin nytte schuldh. Menn wij begärede aff Gudh nådh och biståndh, att wij hade kunnett öffueruinne och vtdriffuett wår ouenn kongenn i Pålenn aff Lifflandh, huar thett gifftermåll icke hade warett, som schedde emillen tigh och hans söster. Och når thin broders tienere Hans Larsonn war senest hooss Oss, sende wij till honom wår befalningzmann på Kåzelsche Peter Wasiliewitz Saesoff medh sitt medhfölge att giffue honom tilkenne, huarföre wij begärede wår ouens söster, icke så menendes, att wij schulle waret så fåuiske och icke bättre wethet ähn att begäre enns leffuendes mans hustru. Menn når wij lothe tilfråge Hans Larsonn, vm thu leffde eller icke, sade han sigh aff tigh aldelis inthett wethe, vm thu war leffuende eller dödh, giffuendes före, att kongh Erich wille göre tilfyllest thenne wår begärelse, och ther vppå medh thett förste till oss sine sendebudh lathe förschicke. Huilchett dåch icke strax schedde, som Hans Larsonn vttloffuett och tilsagt hade, vthenn vm höstenn och winteren ther effter sende kongh Erich till oss sine sendebudh, her Nils Gyllenstiernn medh sitt medhfölie, nembligen Måns Jönsonn, Erich Håkonsonn, Matz Schubertt och Bertill Jörensonn. Och förnempde thin broders sendebudh her Nils Gyllenstiern medh sitt medhfölge giorde på sådane handell ett samptycht tall och beslutningh och tilsade wåre baiorer på wåre wegne, att thin broder konungh Erich schulle lathe öffuerantuarde oss wår ouens kongens i Pålens söster *Katherina*, och wij schulle benåde honom ther emott at bliffue vdi broderschap medh honom, menn vm tigh på thenn tijdh bleff icke ett ordh handlett, att thu schulle ware vdi liffue. Menn wij stälthe tro och loffuenn til edre suensche sendebudh och männ, och ther vpå befalte wij schriffue wårt benådelse och fulbordelse breff, thett som thin broder kongh Erich wäll behage schulle, och lothe wij för samme breff henge wårtt gyllene secrett, och på förnempde breff haffue wij vdi egenn personn köst korsett för förschreffne thin broders sendebudh, aff huilchett breff thin broders sendebudh bleff eu copie öffueantuardett, och wille wij her medh benåde thin broder konungh Erich och hele Suerigis landh, och lothe så ther medh thin broders sendebudh drage till honom igenn. Och sedenn sende wår Keijs. M:tt till thin broder wår baior och stotthållere vdi Smålensche Iuann Michaelouitz Worontzoff medh sitt medfölge att stadfeste och bekrefftige sådane handell, som då vprättett war; och thenne wår Baior war enn myndigh mann, hans fader Michäll Simänouitz war wår baior och statthollere på store Nogårdh, och thenne war rech-

nendes lijche medh thin fader kongh Göstaff[1]). Och när thenne wår baior och ståtthallere vdi Smålensche Iuann Michaelouitz Worontzoff sampt hans medhfölge komme till Suerige, då bleff här till inthett mere vträttetth. Ther effter kom thu vdi midler tijdh till regementett vdi Suerige och fongede thin broder konngh Erich, och wår Keijs. M:ttz baior och ståthollere vdi Smålensche Iuan Michaelouitz Worontzoff och flere wåre hofftienere och schriffuere giordes stor wanheder och bliffue röffuede, så att the stode vdi blotte schiorterne, och togz iffrå alle, både hofftienere och baiorssöner, altt thett the hade. Och till altt thette ähr eders folch bråttzlige, ty the haffue lugett, och för theres schuldh ähr nu wår Keijserlige M:ttz baior och ståthållere vdi Smålensche och altt hans medhfölge schinnede, röffuede och wanährede, och kunne wij icke wethe, effter huadh sätt thu haffuer lathett them drage till oss igenn, effter the inthet haffue kommett för tijtt ansichte til förhöör, vthenn wanährett them, lijche som the hade warett komne vthaff fengelse, och haffuer icke heller lathett ransache effter theres ägodeler och lathett them bliffue straffede, som sådantt hade iffrå them tagett och rappet. Yterligere haffuer thu och förschickett thine sendebudh bisp Påuall i Åbo och hans medhfölge till oss. Så war wår Keijs. M:tt på thenn tijdh stadh vdi wår fädernes stadh store Nogårdh, och wåre stormectighettz baiorer och ståtthållere gåffue oss tilkenne, att thine sendebudh wore till Nogårdh ankomne. Så befalte då wij wår baior och ståtthållere på Store Nogårdh knäss Peter Danielouitz Pronschoi sampt medh wår baior och ståtthållere på Wolugde knäss Offanasi Iuauitz (!) Wäsemschoi att tage them till förhör. Och när thine sendebudh komme för wåre baiorer, bärendes sigh mychet oförstondelige ått, och stode för them lijche som andre träbeläther, doch gåffue the tilkenne, att the ingen åhrender hade vdi befalningh att vträtte medh wåre baiorer, lijche som the hade alrede förglömpt thenn förre siduane, och effter theres fåuische ähr them och wederfarett. Dette haffue wij giffuett tigh till kenne, att thu må wethe, huarföre wår wrede öffuer tijtt landh vptändh ähr. Men nu effter thin sidzste begärenn, som thu hade till oss medh Per Siffredsonn och hans stalbroder, haffue wij sendtt till tigh wårtt frij leigdebreff for andre thine sendebudh, menn wij haffue ännu aff sådane thine sendebudh alz inthet förnummet. Förschicke therföre thine sendebudh ännu till oss medh thett aller förste, så att the innenn then förste dagenn Octobris till wår Keijserligh M:tt ankommendes warde. Menn huar som the icke till thenn försagde tijdh komme till oss, då wele wij medh wår Keijs. M:ttz hoff (haffuendes medh oss thine förre sendebudh) besöche the suensche holmar, och ther wele wij medh egenn mundh fråge tigh till, effter huadh sätt sådane otilbörlighett vdi tijt landh scheer. Och huar thu icke will see tijt egit landz förderff vdi thenne näruarendes höst, då må thu medh thett aller förste förschicke thine sendebudh till oss effter thett förnempde wårt benådelsess leigdebreff etc. Schriffuet på wårtt keijserlige hoff Seligradh Slobodi, årenn iffrå werldenes begynnelse etc. 7079.

---

[1]) Orden *Och sedenn — — Kongh Göstaff* äro understrukna i handskriften. I brädden har en annan hand skrifvit följande, i det hela noggrannare öfversättning: Och sedan skickade jagh till din broder ifrå wår Tzariske Trappes Maijestät samma saak att stadfästa och *confirmera* en wår *bajor* och *namestnik* till *Smålensk Iwan Michajlowitz Worontzof* och hans *colleger,* hvilken wår *bajor* ähr en högh och förnäm person, hwilckens fader *Michajla Semenowitz* war af wårt Tzariske M:t en *bajor* och *namestnik* vthi Store Nogorden medh din fader *Gustaf* af *mutuel* och iembnlijk *correspondence* (de 5 sista orden understrukna).

IV. (Fol. 21 v.).

Breff iffrå Storfurstenn till Konngh Erich, belangendes at hann will komme honum till hielp och bistondh och sende sin krigzmacht emott Suerige och förlosse honum vtaff sit fengelse. Datum Muschoenn vdi Aprili månett anno etc. mundi 7079. Ankom medh Jöns Tolch anno etc. 1571.

Medh Gudz nåde wij Iuann Wasilieuitz, keijser och storfurste öffuer altt Rydzlandh etc., till kongh Erich. Wårtt Keijserlige M:tt haffuer thett fhått wethe, att thin broder kongh Johann och thett hele landett haffue satt sigh emott tigh och haffue dreffuett tigh vtaff thett furstenndöme Suerige etc. och holde tigh medh hustru och barnn fongne. Och nu haffuer thinn broder Johann sendt sin tienere Per Siffridsonn sampt Jöns Tolch medh breff till wårtt Keijserlige M:tt, och du haffuer mundtligen lathett seie oss medh Jöns Tolch, att thin storlige begärenn ähr till att tiene och ware wårtt Keijs. M:tt vdi alle måtte vndergiffuenn, och thu ähr nu effter Gudz försynn aff thin broder och thett hele landett aff thitt furstenndöme fördriffuenn och sitter fänchligh på Åbo slott, vm wår Keijs. M:tt wille komme tigh till hielp, wore thett ähnn medh enn ringe krigzmacht, in vdi Findlandh till Åbo och göre tigh hielp och bistondh vdi thin nödh. Så kommer oss ihugh thin tienest emot oss, och wele benåde tigh medh wår store gunst och nåde. Och för thin broders Johans otacksamhett schuldh och thenn wanähre, som han giorde wåre fulmyndighe sendebudh Iuann Michaelouitz Worontzoff och hans medhfölge, för alle the saacher wele wij medh Gudz nådige tilhielp, vm Gudh will, komme medh wår största krigzmacht emott thin broder Johann och sende wårtt suärdh vtöffuer hele Suerigis landh, och wele beuise tigh tilbörligh gunst och nåder och stå tigh bij. Thette måtte thu wethe hemligenn, och betänch thu wed tigh, huru thett best kann schee, och ansee thenn lägenhett, som ther ähr, och att thu thett beställer tigh hemligenn, att thett icke bleffue them suenschom vppenbartt. Och medh thette breffuett haffue wij senndht Jöns Tolch till tigh och haffue munttligenn befalt honom, huadh hann tigh seie schall vm allehonde saacher, att thu wilde lathe wårtt Keijs. M:tt vm alle the ährennder fhå wethe beschedh medh Jöns, så att wårtt Keijs. M:tt wiste vm the ährennder, huru wij schole göre nåder medh tigh och komme tigh till hielp och bijstondh, så wele wij och effter thenn lägenhett beuise tigh wår gunst och nåde. *Datum ut supra.*

V. (Fol. 22 v.).

Suar iffrå Storfurstenn i Rydzland vppå K. M:ttz wår aller nådigeste herres schriffuelse, som dateret åhr i Stocholm thenn 17 Julij anno etc. 71 samt vppå några flere K. M:ttz schriffuelser, som förre åhre vtgångne. Schriffuet i Muschoenn årenn iffrå wärdenes begynnelse 7080, effter wårt tall 1571 vdi Octobri månett.

Wår Gudh thenn helge trefaldighett, Fadrenn, Sonenn och thenn Helge Aude, medh hans macht regere fursterne, och the wäldige schriffue sanningenn, hann lather oss beholle thette rydzske furstenndömme, och medh hans nåder och effterlathelse regere wij thett, och medh wår Gudz thenn helge trefaldighettz ährefulle nåder, wij Iuann Wasilievitz, herre och storfurste öffuer allt

Rydzlandh sielff regerende, the wolodimersche, moschousche, nougårdsche etc., till Johann Gustaffsonn, effter thitt breffz lydelse thenn tridie Suerigis, Götis och Wendis etc.. konungh, fädernett aff enn by vdi Smålandh etc. Iffrå wår M:ttz furstelige stormechtighet ähr thett wårtt ärlige förbudz ordh. Och tilförenne haffuer du vdi Martij månedt schickett till wårtt M:ttz stormectighet thine tienere Per Siffridsonn och Jöns Tolch till att bede oss, att wij wille beuise wåre nåder vdi huadh måtte thett kunne ware oss mögeligit. Så haffue wij schickett till tigh wår åhrlige förbuds ordh schriffteligenn medh thine tienere, och thu haffuer töffuett enn longh tijdh altt in till höstenn, *såsom* aff enn wälförsichtigh plegsedh och weett icke thinn herkompst och tijtt fäderne, och sende thin tienere Erich medh breff. Och vdi samme breffuet schriffuer thu oss till, att wij haffue schickett wårtt breff till tigh medh thine tienere Per Siffridsonn och Jöns Tolch, och wij haffue medh samme schriffuelse lathett tigh förnimme. att wij wele göre fredh medh tigh, vm thu elliest will schicke thin sendebudh till att göre samme fredh effter thenn förre sedwanenn till wår ståtthollere vdi Store Nogårdh, som wij tilförenne haffue tigh tilschriffuett, att och the förre Suerigis rijkes förstondere haffue giortt fredenn medh wåre ståtthollere på Nogårdh, och wij wille lijche så hålle fredenn wedh macht, och att thu wille thesligest på thin sijde och så holle samme fredh wedh macht, och thin salige käre her fader, then stormectigeste furste och herre konungh Göstaff, högloffligh ihugkommelse, han giorde och så. Thett west thu icke, huru thu schaltt suare oss ther vm. Therföre haffuer thu lathett läse gamble breff och crönicher för tigh, huru thett tilförenne ähr schett emillenn Suerige och wårt landh, thesligest och, huru thett ähr tilförenne hendt emillenn Suerige och Danmarch och andre land, som i hafue förstådt. att vdi Store Nogårdh haffuer icke warett för sigh sielfft något konungerijche eller storfurstenndömme, lijche såsom the konunger och storfurster haffue holdett enn stadigh fredh medh the konunger och herrer, som the breffuen förmälle, som ähre giorde mere ähn för 200 åhr sedenn, medh enn konungh i Suerige, benämpd Magnus Erichsonn war fredh, sedenn som konungh Carl hade regementett rede vdi 400 åhr, hann fick rådh till them som stode Suerige före [1]. På thenn tijdh hade the suensche ändå icke thett wilkor, att then the wele haffue till konungh, thenn keese the och ther till. Och som wij schreffue tigh till, att thinn käre her fader, thenn höglofflige ihughkemmelse konungh Göstaff, hann hultt enn stadigh fredh medh wåre ståtthållere på Store Nogårdh, så ähr thett icke scheedt oförwarendes, som i thenn tijd meente. Och eder fader wille inthett så göre fredh, som thett scheedt ähr, och thett kann thu icke bethänche, huadh schade och gudzförthörnilse ther effter ähr händt. Och thett ähr förvisso vdi sanningh, att thin fader, högloffiig ihughkommelse, haffuer giordt fredh medh thenn römersche keijserenn och konungen i Francherijche och the stormectigeste potentater, som ähre vdi christennhetenn, som the fredzbreffuenn förmälle, som thu haffuer vdi godh förwaring tilstädes vnder theres eigne secreter och medh theres hender vnderschreffne, huilche breff du will lathe wåre sendebudh see. Therföre vm wij icke wele eller betro digh, lijche såsom wii haffue sielffue giordt korskyssningen medh thin broder kongh Erich och giordt enn stadigh fredh medh honum och förseglde medh wårtt secrett, så ähre the plägseder öffuergiffne, som förre ähre giorde medh the ståtthollere, och wåre leigdebreff, som dhu haffuer på thine sendebudh och breffdragere, som thine tienere ähre. Therföre begärer thu och, att wij wille ware obesuårede och göre så fredh medh eder medh wåre breff och secrett, lijche som wij giorde medh thinn suåger, kongenn i Pålenn, såsom och the andre vmliggende herrer medh tigh fredenn giordtt haffue, och att wij wille achte tigh lijche så, som romersche kejserenn och alle christne konunger achte digh och hooss sigh, the som schriffue digh till och kalle tigh broder, förwantt och suåger. Och the schriffue så förthennschuldh, att thu ähr sielff enn regerennde kröuter konungh, och du haffuer och så ett väldight kongerijche och

[1] Det motsvarande stället i originalet har öfversättaren antagligen icke förstått. Här kan icke närmare redogöras för sammanhanget dermed.

förmå försuare digh för alle dine fiender och ähr icke plictigh till att ware någenn herre vndergiffuenn vdi någenn måtte, vthenn medh Gudz tilhielp råder för tigh sielff och wilt sielff försuare tigh, så lenge du leffuer, såsom thu haffuer försuarett tigh för konungenn i Pålenn, konungen i Danmarch och the lybische, och thu ähr heller ingen herre vndergiffuenn eller plictigh med någenn tienest eller ödmiuchhett. Och wåre stådthållere på Store Nogårdh ähre inge födde herrer eller aff någen högh bördh, vthenn the ähre allenest wåre tienere. Therföre kann mann icke lichne tigh wedh them och att thu schulle hålle enn stadigh fredh medh them, och icke heller kunne i sätie troo och loffuen till thenn fredenn, therföre att wij befale them thett göre, och the görett effter wår befalninngh. Oth thett wij haffue befalet kongh hertigh Magnus göre fredh medh tigh vm the landh, som thu äger i Lifflandh, ther vm will thu oss inthett suare, och thu will inthett haffue medh honom beställe, vthenn medh oss sielffue, för thy hann är oss vdi alle måtte vndergiffuenn. Såsom wij medh wåre förre schriffuelser, som wij eder strax gåffue tillkenne, sede (!) i lothe besöche oss ther vm, och lothe tigh förnimme ther vm, att wij wille holle fredh och godh naborschap med eder, therföre haffuer thu satt thinn lijtt ther till och mente, att wij schulle haffue ther ett behagh. Effter thett att thu ingenn trätte, ouenschap eller fiendschap will haffue medh oss, therföre haffuer thu så hasttigt schicket dine sendebudh till oss. Thervdöffuer haffuer wårtt krigzfolch fallitt inn vdi the landzender, som du i Lifflandh innehaffuer, och giordt thine vndersåtter stor schade, både medh roff och brandh, lijche som the hade warett största fiennder. Och du kantt thett icke wethe, huarföre sådantt ähr schett, vthenn vm thett ähr händt, therföre att thu lätt schinne och wanäre wåre sendebudh, Iuann Michaelouitz Worontzoff och hans medfölge, vdi tijtt landh på thenn tijdh, att thu fongede thin broder konungh Erich och fijck in Stocholms stadh och slott medh altt konungerijchett och thess tilbehöör vnder titt woldh och macht, therföre kunne wij inthet begynne någenn feigde medh tigh. Och wåre sendebudh haffue sagt oss thett, att the bliffue hoos tigh schinnede, och thu haffuer alz ingenn schuldh ther till, och thu giorde them ingenn öffuerwoldh, huarckenn lijthett eller mykit, therföre att the hade sådane onde wärff och ärennder till thin broder kongh Erich, menn thett öffuerwåld, som wåre sendebudh ähr hendt aff thijt krigzfolch. thett ähr schedt tigh oueterligit, och tijt krigzfolch wore therföre så förbitrede, att wåre sendebudh wore tijt komne medh sådane ouenlige och onde wärff och ärender, att titt folch hade welett slaget them ihäll, så att icke enn hade kommett tilbache, huar du icke hade befallt tin käre broder hertigh Carll, att hann förbödh titt krigzfolch, att the ingelunde schulle göre wåre sendebudh någenn schade, och huadh som aff them ähr tagett, thett hade thu loffuett att giffue them igenn, på thett att fredenn emillenn oss icke schulle bliffue bruthenn, och ingen blodzvtgiutelse schulle sche. Och vm thett så ähr, att wij wele begynne feigde medh tigh vm Lifflandh, så kann thu oss icke förhålle, att thenn romersche keijserenn haffuer kendz wedh allt Lifflandh och the slott, som tilförenne haffue legett vnder thett romerske rijchet, the slott haffuer thu nu vplathett thenn romerske keijserenn och haffuer giordt fredenn medh honom ther vppå, och du schallt beholle them, så länghe du får thin betalningh all igenn aff keijserenn, altt thett som i haffue bekostett ther i Lifflandh, altt sedenn thin broder kongh Erich först begynnte före krigh och feigde ther, och thett thu ännu her effter nägett schulle bekoste ther, så will du eller icke kann thett göre för thenn fredenn schuldh, som ther giordh ähr i Lifflanndh, och will inthett haffue ther medh att beställe, på thett att thu icke schulle komme i romerske keijserens ogunst eller få hans ouenschap och monnge andre konungers och potentaters ouenschap, som haffue stadfäst thenn samme fredenn medh eder. Och vm wij wele begynne någenn feigde för konngh Erichz schuldh, therföre att wij tilförenne haffue warett vdi wenschap medh honom, att wij icke wille wräcke (!) thenn wanäre honom ähr händt, thett haffuer hann sielff woldett medh sitt ochristlige och tyransche regemente, som hann förde både emott digh och mongenn mann vdi Suerigis konungerijche, huilchet alle christne konunger wäll weterligit ähr, huru myckett ondt han

vdi samme konungerijche giordt haffuer. Och vm wij wele göre enn god fredh medh digh både vm Findlandh och Liflandh och wele thett altt vtloffue och handle, som vdi Suerigis konungerijche kann ware lijdeligit och som thett haffuer warett vdi din käre faders konungh Göstaffz tijd och vdi thin broders kong Erichz tijd, att wij och wele thett loffue, att wij inthett wele göre tigh emott, och för konungh Erichz schuldh begynne någenn feigde eller elliest, och att wij wele thett stadfeste medh wårtt breff och secrett, så will du schicke thine sendebudh till oss, the som kunne stadfeste fredenn och kysse korssett ther vppå. Och nu will du icke schicke dine sendebudh till oss för thenn orsach, som her tilförenne vmberörtt ähr. Och när du bekommer wårtt stadfestelsebreff ther vpå, och wij schicke dine förre sendebudh till digh, the som ähnn ähre hoos oss, för ty wij kunne medh ingenn rätt eller för någenn orsach schuldh beholde them länger hooss oss, för ty the hade wårtt leigdebreff, och vm wij på sådane förbemelte puncter wele göre fredh medh eder, och som thu begärer wårtt schrifftelige suar schall komme till tigh ther vpå innenn tre måneder, som thette breffuet ähr daterett, nemligen förste dagenn Octobris, och vm wij till thenn försagde dagenn betäncke oss, så att wij wele göre fredh medh tigh vpå ett åhr eller någett länger, till thess man kunne stadfeste och göre enn fulkomligh och stadigh fredh, så schulle wij medh thett aller förste lathe tigh thett få förnimme, att tigh måtte ther vm ware weterligit. Så schulle wij och medh thett aller förste schicke tigh ett fulkomligit leigdebreff för dine sendebudh, them som du wiltt schicke till oss, på thett att thine sendebudh schole ingestedz bliffue ahnnholdne, och att the måtte medh enn snarhett vträtte dine ärender. Och wårtt leigdebreff, som wij till digh medh thin breffdragere Jöns Olsonn tilförenne haffue tilschickett, så ähr thenn Jöns dödh, och samme leigdebreff kom tigh inthett tilhande. Och vm wij ingenn fredh wele göre medh tigh, så schulle wij giffue tigh tilkenne och warne tigh, som mann vdi fiende wijss pläger göre, så att du wett achte tigh både till lanndh och watn. Och du will ingenn orsach giffue till någenn blodzvtgiutelse, vthenn huadh som her effter schee kann, ther vm beder du thenn alzmectige Gudh tigh till hielp vdi alle thine sacher. Och vm i icke komme till fredh och enighett medh oss, huilchett i nogh haffue åstundett, när du drager ut suerrdett vthur balienn, thenn tijdh ähr och fredenn vthe etc.

Och som samme din wälbetänchte [1]) schriffuelse är kommen för wår furstlige Mttz Stormectighetz, och sedenn wij thett wäll förstått hade, kunne wij icke annett göre ähn förundre och lee, att enn wijll sigh så förhäffue och hogmodes och förgätter bortt sitt fäderne vdi enn by i Smålandh. Och som du schreff vdi samme breff, att dhu willtt hålle fredh medh oss, vm du wore forstondigh, kunne thu thett betäncke, att iffrå jordenn ähr högt till himmelenn, lijche så ähr och att hålle fredenn medh oss och icke medh the ståtthållere på Nogårdh, för ty att thenn tijd, då enn wår förfader och slectinge, thenn stormectige furstenn Jaroslaui (!) Georgij regerede, hann latt bygge sigh till åminnelse vdi Estlanndh ett slått, som kalles på rydzske Jurieff, thet ähr Dorpt; han bodde vti sitt fäderne Store Nogårdh och regerede icke allenest i Rydzlandh, vthen och i Lifflandh, och Suerige war vnder hans lydno, och tysker the haffue feigdett medh honom. Thett står vdi gamble crönicher beschriffuett. och the haffue mere ähnn vdi etthundrede åhr giordt theres skatt till Nogårdh, för ty enn herre hann råder boo och ware vdi sitt lanndh, huar han will.

Item, som thu schreff, att tilförenne haffue the regenther i Suerige icke handlett medh the herrer och ståtthållere på Nogårdh, huru monge åhr som thin fader konungh Göstaff hann regerede i Suerige, hann giorde altijd fredh medh the ståtthållere på Nogårdh och schreff them altijd till, och wille så medh orätte thett förandre, så att han icke schulle lathe besöcke the ståndtthållere på Nogårdh. Huadh gagn eller profitt hans lanndh fijck ther aff, thett ähr icke ännu aff edre tänckezedler affplånett.

[1]) *Oförnufftige* har en annan hand skrifvit i brädden, hvilket är bättre i öfverensstämmelse med originalets ord.

Och som thu schreff vm wårtt fäderne Store Nogårdh, vm thett så wore, att Nogårdh wore ett konungerijche eller ett furstenndöme för sigh sielfft, så kunne och mann ther effter lage sine sacher och handlinger, therföre schriffuer thu nu så fåfengien (!) ennkom för wåre schuldh, thenn tijd the stådhållere wore för sigh sielffue, så war thett tilbörligit att besöchie them, menn nu sedenn wij haffue fått them vnder oss igenn, effter thenn gamble seduanenn, nu ähr thett otilbörligit, att i besöche them. Thu försthår inthett rätt, huadh thett ähr (fäderne); ändoch thet heter wårt fäderne aff ålder, så ähr thett icke annett furstendöme vthenn ett, och thenn tijd wår slächt och bördh, thenn stormectige furste, nembligen Alexander Neffskoi, hann hade regementedt, då togh konungh Magnus, som thenn tijd war konungh i Suerige, all sin besched hoss the stådthollere på Nogårdh, mere ähnn i thuhundrede åhr. Huadh ähr thett för breff, som thu seer, och icke försthår thett? Thu wilt reethe wår furstlige stormectighett till wrede och will inthett achte huadh vdi the breffuenn ähr schreffuett, nembligen att konungh Magnus hann giorde fredenn medh the stådthållere och borgmestere i Store Nogårdh. The borgmestere i Nogårdh ähre nv ringere, ähnn wåre baiorer ähre. Åhr thett då tilbörligit, att thu kommer fram medh sådane fåfengie. Du haffuer warett lichnett uedh wåre ringe baiorer, och nu will thu lichne tigh wedh wår furstlige M:ttz stormectighett [1]). Vm thu wille see vdi konungh Magnus breff medh förstonndige ögonn, och icke medh fåfengienn, så förnimmer du, huadh thin stormectighetz ähre ähr, och wänder igenn medh sådane fåfengie. Menn vm thu icke wender igenn, så hender thett, att ther aff vpuäxer enn dråpeligh suår schade i Suerige.

Ithem, som thu schriffuer, att thenn tijdh icke ähnn war så wäll bethänckt i Suerige, huem som skulle bliffue konungh, vm någenn skulle komme ther till, så bör iu thenn fremste och eeldste och icke thenn som will förhäffue sigh aff oförstondigh höghferdh. Item, som thu schriffuer vm Danmarchz konungerijche, thett ähr och haffuer warett aff ålder ett weldigt kongerijche och icke eder jämlicht, och som du förnam thin förmögennhett, så haffuer du giordt wår furstlige M:ttz stormectighett enn ähre och lydno.

Item, som du schriffuer vdi thin fåfennge schriffuelse, att thin fader hade förseett ther medh, att hann giorde fredh medh the ståtthållere på Nogårdh, ther vm måtte wij förundre oss och lee ther ått. Huarföre will då thu icke göre thett offuer (effter?) thenn siduane, som thin fader giordtt haffuer? Huadh förhopningh haffuer thu i digh, eller huadh förmögenhett drister thu vppå, effter thett att thu begynner begäre thett som otilbörligit? Thett skeer eder inthet till någenn föracht, vthenn som thett aff ålder warett haffuer, så måtte thett och ware her effter.

Item, att thenn römerske keijserenn och konungenn i Francherijche göre fredzbreffuenn medh eder, ther råde the före. Wij achte inthett thett, vm the wele haffue theres furstenndömer i föracht och göre sielff fridh medh eder. Ther wanäre the theres konungerijcher och furstendömner medh. The måge göre som the wele ther medh.

Item, som du schriffuer, att wij haffue benådt thinn broder kongh Erich ther medh, att wij giorde sielff stadigh fredh medh honom och icke the ståtthållare på Nogårdh, så begärer thu och, att wij digh så benåde wele sammeledis, menn du schriffuer och gör altt så oförsictigt, och du schreff oss tillförenne sielff så till, att thinn broder konngh Erich icke giorde rätt ther vdi, att han wille tage thin hustru och barn iffrå tigh och giffue oss, och du schreff så, att thett ähr oloffligit både i Suerige och vdi hele christenhetenn thett att göre. Din broder kongh Erich sade osant för oss, när han gaff till kenne, att du war död, och vm digh ähr lijdeligit, att du sender thinn drotningh *Chattarina* och tuå dine söner till oss, så wele wij sammeledis benåde tigh som thin broder konngh Erich och skelie tigh iffrå thenn handell medh the ståtthållere, och wele sielff lathe handle medh tigh. Och therföre haffue wij benådt thinn broder konngh Erich och icke för någett annett. Och vm thett så ähr, att thigh ähr omögeligit till att sende oss tinn drotningh Chatherina och barnenn,

[1]) Denna mening är understruken i handskriften.

sameledes ähr oss och omögeligh till att lathe tigh komme iffrå thenn handell medh the ståthollere på Nogårdh.

Item, som du schriffuer och lichner digh wedh kongenn i Pålenn och wedh wår furstlige M:ttz stormectighettz baiorer och herrer och wedh wår broders kongenns i Pålens och storfurstens i Littowen furstenndömes panie [1]), krigzmänn och herrer, som ähre aff höge bördh och slächt, the ähre icke dine wederlicher.

Item, som du schriffuer digh för wår broders kongenn i Pålens suåger, thett ähr icke vnder. Thett war och enn herre i Littouen, benämpd Jaigailo; hann regerede sedenn i Pålenn. Hann giffte vt sin söster och gaff henne enn stalmestere, benämpd Woidila. Therföre bleff ther i landett enn suår blodzvtgiutelse. Thett ähr fåfengt, att (du) med sådantt påminner.

Item, som du schriffuer vm the vmliggende herrer och potentater, så ähr tigh giffuett ther vm ähnn högre förbudh. Och thett thu begärer, att wij wille achte tigh, såsom keijserenn och konungerne achte tigh, Gudi ware loff, att rydzske keijserne haffue stått mere ähn i femhundrede åhr, och vtaff inthett landschaff (!) begärer mann ther lichnelse till, och huilchenn som icke will söche effter sin ähre, så råder hann therföre, huru hann wanärer sitt nampnn. Menn vm cröningen vdi edert kongedöme, thett ähr icke länge sedenn thett vpkom. Och förre ähnn thinn fader kom till regementett, haffue wij inthett hörtt aff någett kongerijche i Suerige, och thenn macht, som ther ähr vdi edertt konngerijche, får wårt M:tt wäll see vdi thenne winter.

Item, som du schriffuer, att thu kantt sielff försuare digh lijche såsom thett skedde emott kongenn i Pålenn och kongenn i Danmarch, och du mener, att wår krigzmacht kommer och så, thett är och lögligit, therföre att wår broders kongenns i Pålens befalningzman, nembligen Alexander Polubenschoi, han lath see sigh medh någett folch emott titt folch för Pernow, och kongenn i Danmarch och the Suensche ähre altt ett folch, och thenn tijdh slactningenn sthår, så ride the både till eder och iffrå eder; sligh enn trätte pläger icke ware alffuarsam. Och the borgmestere och rådmenn i Lybke stadh, the ähre köpmänn, the hade leigt sigh enn hop bönder och icke rätt krigzfolch; therföre kunne the inthett sthå emott eders folch. Och i mene till euintirs, att wårtt krigzfolch schall och så ware förthenschulldh så oroligit. Thett får du see medh thin eigenn ögonn, huru thett går till.

Item, som thu schriffuer, att edertt landh ähr ingen vndergiffuet, wij wethe thett och, att thett ingenstädz vndergiffuett, doch storfurstendömer icke liche, och wij wele ingen randsachningh hålle emillen ståtthållerne på Nogårdh och eder. Wij begynne inthett nytt, vthenn hålle oss wedh thenn gamble sedwane.

Item, som du schriffuer, att stådthollarne på Nogårdh icke ähre aff store herrers herkunpst eller hög bördh, vthenn ähre allenest aff wår befalningh tilschickede, the ähre och stådthållare effter wår befalningh och ähre aff stor herres bördh och slächt, vthaff kongenn i Pålens och storfurstens i Litowen slächt och aff wårt furstenndöme i Rydzlandh, vthaff Twer och Regansche landzender, och annett ärligit folch. Thu schulle och thett betäncke tilförenne, vm thett så hade warett, att edertt landh icke hade waret lijche medh the stådthållere på Nogårdh; så hade the icke heller så schriffuett vdi fridzbreffuen både vdi thinn faders tijdh och förre ähn thin fader kom till regementet vdi monge breff medh monge stådthållere på Nogårdh altt her till, och the schriffue så: »Medh Gudz nåde thenn stormectigeste furstens och herres her Iuann Wasilieuitz, sielff regerende herre öffuer altt Rydzlandh»; the giffue wår furstlige nådes stormectighettz titell beschriffuett, och sedenn schriffue the så: »Effter befalningh och benådningh ähre Suerigies rijches sendebudh komne», och ther medh schriffue the faderenz titell i Suerigis konungzdömme och så sendebudens nampnn, och att freden ähr giordh iffrå thett åhrett till thett åhrett, till så monge som wår furstlige nådes stormectighett befale. Och ståtthållerne kysse korsett, the som på thenn tijd ähre stådthållere, och när som

[1]) Det polska *panie* betyder »herrar».

stadthallerne på Store Nogårdh sende sendebudh till kongenn i Suerige, så schall konungenn i Suerige tesligest kysse korssett öffuer samme breffuen och henge sitt secrett therföre, och erchebispen i Vpsale och bispenn i Åbo schole räche handh öffuer the breffuenn, och thenn fredenn schall oryggeligenn hålles. Och vm thett så wore, att edert furstenndömme wore icke lijche medh the ståtthollere på Nogårdh, så hade the icke så schriffuett vdi the förre breffuenn. Och thett som åhr wår furstlige nådes stormectighett enn ähre, huarföre schole wij förtie wår furstlige stormectighettz ähre? Thett är och dinn högferdz förhäffuelse, att thu så obetänckt icke will sättie tro till thenn fredenn, som ståtthollerne göre. Thett kunne enn wäll göre, thenn som förstondigh åhr, ändoch hann wore ungh till sin ålder. Och ändoch att the kysse korsett på theres siell effter wår befalningh, så ligger thett lichwäll på wåre sieler. Och wij stormectigeste herre, som ähre kompne till monge store sielffregerende furstenndömmer, åhr thett rätt, att wij förandre wårt tall och icke hålle thett wij loffue och tillseie? Eller mene i, therföre som alle mann vdi edertt landh ähre föruilthe och ähre iffrå Gudh affaldne och leffue vdi wantroo? Huarföre kommer dhu och icke thett ihugh, huru monge åhr thett haffuer så gått henn, och the ståthaller på Nogårdh haffue giordt fredh medh eder? Och vdi huadh fredh, som någenn schade åhr hendt, så kann thu inthett lathe randsache och lathe them wederfares rätt, medh thett thin fader konungh Gustaff begynte thett som otilbörligit war, thett eder åhr wäll weterligit, huru thett bleff endet. Och strax effter wår salige fader, högloffligh i hugkommelse, thenn stormectige sielffregerende furstenn och herren Wasilei, giorde thin fader Gustaff effter wår befalningh fredh medh the ståtthållere vdi wårtt fäderne Store Nogårdh, medh her Boris Iuansonn Gurbatoff Susdalschi och medh kögemesterenn Simonn Michelessonn Butturlin, och så monge städthållere, som på thenn tijdh bleffue vmschiffte och bleffue döde, och fredenn bleff inthett brutenn, altt till thess thin fader thett rättede.

Item, thett thu schriffuer vm wår vnderdåner hertigh Magnus Christierssonn, medh Gudz nåde och effter wår befalningh konungh i Lifflandh och thesse orter Össell och Wijck, herre i Curlandh och i thett reuelsche gebede, hans fäderne Norige och Holstenn, Slessuich, Döttmerschenn, Greffue vdi Oldenburgh och Delmenhorst, thett haffuer thu icke heller rätt betänckt, vthen förhäffues aff högferdh och haffuer thett förgättett, huru konungh hertigh Magnus förfader haffuer hafft regementett icke allenest öffuer Smålandh och Stocholm; så wore thett tigh ingen wanäre, vthenn enn ähre, att handle medh konngh hertigh Magnus.

Item, thett thu schriffuer, att wij haffue schreffuett eder till, att du schulle (sända) sendebudh till wår furstlige M:ttz stormectighett; och thu haffuer icke ännu sendtt thine sendebudh till oss, du haffuer sendt oss fåfengie schriffuelser, thett som komer landett till ödningh.

Item, thett thu schriffuer och seger, att thu ingenn vrsach haffuer giffuett till nägett krigh, huadh will mann mere vrsach haffue ähnn när du kommer medh sådane obetänckt högferdz förhäffuelse, och du haffuer fallit in vdi wårtt lanndh Lifflanndh, som oss aff ålder tillhörtt haffuer, och medh wåre fiender förener du tigh och gör oss schade vppå wårtt fäderne och haffuer wanärett och schinnett wåre sendebudh Iuann Michaelouitz Worontzoff och hans medbröder?

Item, som du schriffuer, att wårt krigzfolch haffue giordt edre vndersåtter the swenske schade både medh roff och brandh, lijche som the högzste och störste fiennder, och thu förstår inthett thett, huarföre thett åhr begyntt, så är thett skedt så, att wår furstlige stormectighett befalte bygge ett slott vdi wårt fäderne Lifflandh wedh enn hampnn wedh haffuett, Huittensteenn, Thooss och Tolsborgh. Så droge the wåre vndersåtter thädenn till thett räffuelske gebede till att bekomme prouiantt. Så kantt thu thett bethäncke, att när ett sligt ringe tall folch haffuer giordt enn slichen schade, menn när wår furstlige stormectighettz hoffz hesternes fötter (!) komme in vdi Suerige, sedenn bliffuer icke thett allenest. Och thett åhr schett therföre, att vdi thin broders kongh Erichz tijdh och i thin tijdh är fredenn förbruthenn medh Liff-

landh, och när fredenn förbrytes, så pläger wänschapen icke holles, vthenn bleffuer krigh.

Item, som du schriffuer vm wåre sendebudh Iuann Michaelouitz Worontzoff och hans medbröder, du må öffuergiffue the fåfenge suar. Ehuadh thu schriffuer, thett kommer thett ärendett inthett till hielp, vthenn thu haffuer lathett schinne och wanähre wår baior Iuann Michaelouitz Worontzoff och hans medbröder, therföre att edre vndersåtter haffue lugett för wår furstlige M:ttz stormectighett och sade, att thu war död, och att thu hade inge barnn, och förförde så wår sendebudh medh löngn och wanährede them och skinnede. Du må öffuergiffue allehonde suar och betale thett förtreett och huadh som aff the sendebudenn skinnett ähr och betale thenn bekostningh, som wij haffue benådett edre sendebudh Nils och hans medhbröder, the foder och kooser[1]). Ehuadh thu wiltt bäre fram till suar, thett schall tigh inthett hielpe. Du må tale them till, som sådane lögnn haffue vpkommett. The haffue lugett för wår M:ttz stormectighett och giordt ett sådantt vpror. Wij wele thett ingelunde öffuergiffue, vthenn wele förwist haffue betalningh therföre. Huadh hade wåre sendebudh giordt? Effter edre vndersåtters lögnn droge wåre sendebudh thijtt. Huarföre haffue i skinnett them? Och ändoch att thu kom till regementett, thenn förtreett digh war schedh, huarföre drogh du dine vndersåtter förbij och öffuerfull (!) wår stormectighettz baior Iuann Michaelouitz Worontzoff och hans medbröder? Thet hade warett tilbörligit, att thu dett hade lathett ransache på thine lögnactige vndersåtter, att the medh theres lögnn hade kommett ett sådantt vpror åstadh. Du må schriffue vm wåre sendebudz wanäre och thett som aff them schinnett ähr huad thu wiltt, thu schalt inthett slippe medh ordenn. Thervtaff medh tijtt folch schulle medh rätte haffue bliffuet förbitrett på theres lögn och icke på wår stormectighettz sendebudh. Och vm thett krigh i Lifflandh, ther vm will wår furstlige stormectighett giffue tigh sielff tilkenne.

Item, thett thu schriffuer vm römerske keijserenn, när wår broder och wij wele handle medh huar annenn ther vm, så få wij ther tale vm. Thigh ähr icke tilbörligit att legge tigh någett ther vdi. Och thenn skade thu och thin broder haffue fått vdi Lifflandh, thett will keijserenn betale eder igenn aff sin räntecammer. Hoo ähr thenn som icke leer ått sådane fåfenge? Du och thin broder rådde therföre. Vm i fast hade kastat the peninger i siönn, i hade gått leche ther medh medh eders vngdoms förstondh, för ty ther ähr sölffbergh vdi edertt landh. Och vm keijserenn will förspille sine peninger, thett råder han före.

Item, thett thu schriffuer, att thu fruchter tigh för keijserens ouenschap och ogunst, therföre will thu inthett mere före krigh i Lifflandh, så est thu romerske keijserens försuar.

Item, som thu schriffuer vm romerske keijserens ogunst, och du hade sielff schriffuett vdi samme dine schriffuelse någett tilförende, att edertt konungedömme ähr ingenn vndergiffuett, huarföre fruchter du då för keijserens ogunst nu? Therföre ähr thett och tilbörligit, att thu handler medh wår ståthållere på Nogårdh.

Item, thett thu schriffuer till wår M:ttz stormectighett vm din broder kongh Erich, therföre görs inthett behoff, att wårt fäderne, änn sider wår M:ttz stormectighett schulle begynne någett krigh, och till att thale myckett ther vm ähr icke behoff. Menn huadh som belanger vm Findlandh och vm Lifflandh, ähr wårtt årlige förbudh ther vm så nu som tilförenne, att wår stormectighett will sielff komme och göre tigh thett weterligit.

Item, som du schriffuer, att thu inthett sendebudh kann sende till wår M:ttz stormectighett, förre ähnn wij wele försächre dine sendebudh medh wårtt breff och sende digh samme breff tilhande, och förrän wij lathe dine sendebudh slippe hädenn, samme stadfestelse wele wij och sielffue giffue till kenne, och thett wår stormectighettz sendebudh schulle komme till tigh, då ähr ingen

[1]) Orig. *korsji*, hvarmed här troligen menas silfverskålar eller dylikt, som gåfvos i present åt främmande sändebud, liksom »foder» (*sjubi* i orig. = pelsverk).

thenn mann född her i wårttt M:ttz stormectighettz furstenndömme, thenn som schall stå för tijtt ansichte. Och effter thett icke ähr tilbörligit, att thu må lathe besöche oss, så ähr thett änn då högre förbudh, att the inthett komme tijt, och att wij icke wele lathe sleppe thine förre sendebudh till tigh. Och the hade wårtt furstlige leigdebreff, samme leigdebreffuett ähr nu therföre ogiltt, effter thett the komme till oss, sedenn som wåre sendebudh bleffue schinnede, och the wore her så öffuerdådige och tråttzige, derföre schole de samme dine sendebudh icke komme tilbake, för änn the andre sendebudhenn komme till wår M:ttz stormectighett, som kunne blitcke wår M:ttz stormectighettz wrede, och som dine nye sendebudh komme till oss, så schole både dine sendebudh bliffue afferdigett.

Item, som du schriffuer, att wår stormectighett schulle lathe digh få beschedh innenn tre måneder, så wele wij innenn tre måneder her effter sielff giffue digh beschedh. Huru schulle wår stormectighett göre fredh medh digh? The achte icke allerede eller göre vdi titt landh thett som wij befale.

Item, som du schreff, att du rycker suerdett vtur balien, så bede wij Gud vm sine nåder medh wår furstlige M:ttz stormectighettz hoffolck, och the som boo vdi wårt fäderne Store Nogårdh, och the kazansche och nagaische, och aff wårtt fäderne Lifflandh, att tage dine förre sendebudh till wårtt M:tt och wele see ditt scharpe suerdh, huru scharpt thu hugger ther medh. Menn vm du willt lathe blitcke wår furstlige M:ttz stormectighettz wrede, så må du sende emott oss dine fulmyndige sendebudh, the som kunne blitke samme wår wrede och kunne begynne enn fredh emillen wårtt fäderne Store Nogårdh och Lifflandh och emillenn Suerige. Och till de samme dine sendebudh haffue wij sendtt wårtt furstlige leigdebreff, och vm thu wilt haffue wår stormectighettz gunst, och att wij schole lathe digh bliffue förschonett medh thenn handell medh the ståtthållere på Nogårdh, att thu wille så lathe beställe medh samme sendebudh, att the kunne göre oss ett stycke ther emott igenn, som oss kunne tienligit ware. Och när tijd ähr, att wedh thenn suensche grendzen eller vdi Suerigis landh effter samme leigde eller medh huadh sätt som thett kunne bedzst tilbörligit bliffue till att stadfeste medh gisler eller elliest, och vm du sielff finge see wår ögonn och giorde ther effter, som wåre trogne tienere her Johan Wolodimerssonn Twff (!) och Elertt Andersonn Kruss effter wår befalningh medh thine vndersåtter i Reffle talett haffue. Och thin tienere Erich leffde wij hooss oss för the förre ärennder schulldh, och haffue tagett enn aff thine sendebudz tienere och sendtt wårtt erlige förbudz breff, thesligest och wårt furstlige förbudz leigdebreff medh samme tienerenn till digh, seiendes att wij haffue befalett sende.

Datum vdi wårtt furstlige hoff och slott Muschoenn anno 1571 vdi Octobris månett, gyllene talett thett 15, wår regementz tijdh thet 38, furstlige tilökelse 24, Kazans eröffringh thett 20, Astorochans thett 17.

VI. (Fol. 36 v.).

Breff iffrå Storfurstenn till K. M:tt ankommet, belangendes at storfurstenn haffuer rycht vp medh sin krigzmacht, achtendes sig drage emott Suerige, haffuendes medh sigh K. M:ttz sendebudh biskop Påuall etc. Item, så frampt att K. M:tt icke will see sitt landz förderff, då schall H. K. M:tt förschicke andre sendebudh till honom, och haffuer han tillstad Thönne Olson iffrå sendebudenn att drage till Suerige medh thette breffuet. Datum på Tueri slott anno etc. 71 vdi Decembris månett.

Wår Gudh thenn helge trefaldighett, Faderenn, Sonen och then Helge Ande etc., wij Iuann Wasilieuitz, keijser och storfurste öffuer altt Rydzlandh

etc., till Johann Göstaffsonn, effter dine breffz lydelse thenn tridie Suerigis, Götis och Wendis konungh, wår furstelige M:ttz ehrlige förbudz ordh är thett. Wij schreffue digh till icke ehnn rese effter din bönn och begärenn, och haffue schickett wårtt nådige leigdebreff till digh för dine sendebudh till wår furstlige M:ttz stormectighett, och dine vndersåtter iffrå Wiborgh schriffue till wår furstlige M:ttz stormectighettz fäderne Store Nogårdz län till the befalningzmänn på the slott wedh grendzenn, så lydendes att the förmode, att wår furstelige M:tt schulle afferdige dine sendebudh. Så haffue wij nu rycht vp och achte oss emott ditt landh, och dine sändebudh komme medh oss till grendzenn och in vdi titt landh medh thett aller förste. Så giffue wij digh sielff tilkenne, vm du wiltt vmwende wår wrede och icke will see att ditt landh schall bliffue öde, så må du schicke till oss dine fullmyndige sendebudh, the som kunne bidie wår furstlige stormectighett på dine wägne, i hurudane måtte thett bedzst kan skee och mögligit kunne ware. Och när dine sendebudh kommé till oss, så wele wij befale att förhöre them, och när wij förnimme tin ödmiuche begärenn och dine sendebudhz ödmiuche och vnderdånige begärenn, så wele wij benåde digh som thett kann ware tillbörligit ther effter som sachenn kreffuer och släppe så dine sendebudh, både the ny och gamble tillijche, till digh. Att thu wille schicke dine sendebudh till oss oförtöffuett medh thett aller förste, förre ähnn thenn store blodzvtgivtelse scheer, och haffue dine sendebudh bisp Pånall och hans medhfölie bedit wår furstlige M:ttz stormectighett, att wår furstlige stormectighett wille benåde, att enn aff dem måtte få slippe till digh, och du sender thine fullmyndige sendebudh till wår furstlige M:ttz stormectighett till att bedie för thett, att du dine sacher icke rätt haffuer vträttedt. Så haffuer wår furstlige stormectighett effter dine sendebudz bönn befalett, att enn aff dem, nembligen Thönne Olsonn, må drage till digh, och haffue satt enn dagh för dine sendebudh, att the skole komme till wår M:ttz stormectighett, vm wij ähnn wore stadde vdi ditt landh medh wår krigzmacht, på thenn 2 dagen Februarij. Och ähr din tienere Thönne Olsonn och Erich afferdigede medh dette wårt ehrlige breff iffrå wår M:ttz stormectighett. Datum vdi Tuer etc. ut supra.

VII. (Johan III:s Concepter).

Wij Johan then tridie medh Gudz nåde Swerigis, Göthis och Wendes etc. konungh, till Iffuann Wasillieuitz, storfurste och herre i Rydzlandh, öffuer the wolodimersche, muschouiske, nogardzsche, plescousche, tuersche, jugordzsche, permsche, wiatzsche, bolgårske och the låge nogårdzsche landzänder, tzernigoffske, rezanske, ersenske, bielske, rostouske, jaroslauske, belöserske, vdorske, obdorsche, kondinsche, the ziberske landzender och the landzender, som norr vtt ligge i Rydzlandh etc. Wij haffue bekommit thin schriffuellse och ther vtaf nu som tillförenne förnummit, huad oförnuftigt bondactig högferd, lögnn och föractellse tu bruker emot oss, menn vm wij iche hade hört, att thin fader war storförste vdi Rydzlandh, då hade vij wäl hafftt orsaak att tage then mening ther aff, att någenn munnck eller bondekar hade warit fader åth tigh, effter thu schriffuer så obeschedeligh,, lijke som thu hade warit vpfödd ibland bönder eller annet lööst partij, som ingenn ähre wethe. Mhenn wij förnimme, att thu haffuer satt tigh i sinnet, att thu med thin oförnufftt och högferdige ord will förfäre oss, och ther med willt tu före krijg emot oss, ändog tu tillförenne wäl haffuer förnummidt, att wij slätt inthet fruchte för thin macht. Menn effter titt breff förmäller ähnnu som tillförenne om een stor oförskämd lögn i så motte, att wår salige käre her fader, then stormectige, högborne furste och herre, her Gustaff, Suerigis, Göthes och Wendes framlidne konungh, salig och höglåfflig i åminnellse, schulle ware een bonde. småleninngh och

iche vtaf herre slecte, ther liuger du skenneligh vdi thin hals, så offte thu thet seger. Men wij troet ähnnu fullkommeligh, att biskop Magnus, then thu haffuer giort till een äplekonng öffuer ett slott vdi Lifflandh, effter som wår förre schriffuellse förmäller, haffuer luget sådant för tigh, och månge andre skelmer och huffvdliugere flere, som hvarcken achte ähre eller redelighet. Menn thu taler ther vm som then blinde vm fergen, och efter tu spör, huem wår farfader haffuer warit, och huad han haffuer heett, och vtaf huad slächte han haffuer warit, så wele wij och thet giffue tigh tilkenne, effter wij nogsampt tillförenne haffue schriffuit ther vm, ändogh wij äre tigh ingen rekenschap plictig, effter thet är nogsampt bevijsligit af the gamble försiglede bref och innsegel, som äre schriffne för någre hundrede åhr sedhenn, sampt aff theris sköldemärcke, huad nampn the haffue hafftt, och huad slächte the äre aff kompne, huilche bref wij haffue vdi godh föruaringh, ther medh nogsampt kan bevijses, att thu och alle andre, som haffue föractedt oss, äre liugere och äreförgätere. Och schall tu wethe, att wår farfader heett her Erich Johansonn, som war thenn ypperste slächt her i rijkit och een aff the förnemste herrer och war konungh Carlz systerdottersonn. Men sedhen konung Carl, höglåfflig i åminnellse, blef död vthenn mansärffuinger, kom hans systersonn ther till, som war wår farfaders moderbroder, som kallas her Stenn Sture then äldre, löfflig i hugkommelse, och han war een regerende herre och regenthe öffuer heele Suerige. Men sedhen han bleff död, då blef wår salige farfader, som war wälbemelte her Stenns systersonn, een ärffuinge till alltt hans arffland, som är Grijpzholms slott och annet mere. Menn vår her faders farfader heett her Johan Christersonn, han war och enn aff the ypperste herrer her i rijkit, och han lot vpbyggie tu sine eigne slått aff mur, ett benempd Örby, thet andre Lindholm, och ther på är wår salige käre her fader född, och thet ligger vdi ett furstendöme, benempd Vpland, icke longt ifrå Stocholm och icke vdi Smålandh, så som tu och andre flere haffue skenneligen dictet oc lugit, som förschreffuit står. Männ vm thu willtt wethe, huad her Johann Christersons fader haffuer heett, som är enn aff wåre förfäder i fempte ledh ifrå oss tilbaka, han haffuer heett her Christer Nijllsonn och war Suerigis rijkis drotzet, som är thet ypperste embete näst konungen och the som konungens söner äre. Therföre war han then förnämeste och meer än alle andre herrer vdij rijkzens rådh och aff thenn äldzste släct, så att ingen weett begynnelse på hans ädle börd och affkomst, och war så högt actedt her vdi rijket, som constabel bliffuer actedt i Franckerijke, eller och som castellenen och woiwoden aff Krakow, såsom och vdi thet furstendömme Littouenn woiwoden aff Willenn är then förnämeste i samme storfurstendöme. Men vm thu icke weest, huad constabel är eller och the andre, polsche och littowsche herrer, som förnempde äre, så må thu spörie them till, som haffue warit vdi the lanndh, så får thu wäl weettet. Wij haffue och tilförenne schriffuit tigh till, huru wår salige käre her fader fördref thenn tyrannen gamble kongh Christiernn, som var keijser Carls swåger, för thet tyrannische mord, som han hade bedriffuit i Stocholm på alle the ypperste herrer her i rijkit, och i så motte hämpnedes sin faders och föräldrers dööd sampt flere suensche herrers, så som han emot zegell, breff och emot all rättuijse lätt förgöre, och i så motte frälste han sitt fädernesland ifrå the dansches händer, som thet igenom förräderij wunnit hade. Men sedhen the suensche wore kompne till mact igen, haffue the endrectelig hyllet och koret wår salige käre her fader, höglofflig i hugkommelse konung Gustaff till theris regerende herre, och något ther effter bleff han crönt till konung i Upsala, årom effter Christi börd ett tusend fäm hundret tiugu fyra, icke allenest ther före, att han med Gudz alzmectiges nåde och tilhielp hade hulpit them ifrå the dansche, vthen och therföre att han war nämest schyld the framlidne konunger och regenter, som förschreffuit står, thet icke allenest alle the förnemeste herrer her i rijkit, vthen och alle andre, både höge och låge, haffue giffuit honum till wittnesbyrd, huilchit wittnesbyrd wij och nu med zegell och bref kunne bevijse, att thet är sanntt wij haffue schriffuit. Och vm thu icke willtt troo huad wittnesbyrd wij ther vpå haffue, så må tu sende någre tine fullmyndige hijtt, då wele wij lathe them seet. Män vm wij schulle giffue

tigh altt wårt slächteregister, både på fäderne och möderne, så wille thet bliffue alltt för longt vdi ett breff; dherföre lathe wij nu beståtth med thet som schriffuit är, på thet tu må wetthe tigh ther effter rätte. Men effter thu mhener oss wara komne aff så ringe släct, så hade tu icke hafft behof att täncke, att the förnemeste och ypperste her i rijket sampt menige rijkzens ständer schulle wara så gallne att wällie någen till theris konungh, thenn som icke wore bördigh och wärdigh att bäre Suerigis crone. Men wij tacke Gud alzmectig, att alle konunger och potentater i christenheten haffue vndt oss thenn äre och höghet, som Gud oss giffuit haffuer. Menn thu af titt höge suijneförstånd haffuer föractet oss. Tu wet thet och wäl, att ingestedis vdi christenhetenn i något konungerijke pläger ware seduane att wälie någre ringe männ till konunger. Men vm thet är scheedt i Rydzland tilförenne, då weest tu best bescheed ther vm aff thine rydzsche crönicker. Men her i Suerige haffuer altid warit seduane, att när konungen icke haffuer söner effter sigh, då pläge the wällie sigh enn konungh aff the beste och ypperste släct, ahnthenn innen rijkis eller vthen rijkis, the som ther till beste förstondet haffue, och the som konungen eller regenten nästh skylde äre. Men thu schriffuer så myckit gäckerij och flärd och haffuer oreenet och besmittet thin munn med så mychin lögnn, att han näppelig någen tijd kan bliffue rheen igen. Dherföre görs oss icke behof att suare tigh på altt thet obeschedelige högferdige narrerij, som vdi samme titt breff förmells. Men effter thu ibland annen stinckende lögnn skäller oss och wår salige käre her fader för ehrelöse trälar eller stratnicher, som titt ryske tungemål förmäller, thet liuger du som enn skelm så wäl som alltt annet, och therföre må thu sielff bliffue een stratnich och ährlöös trääl och een ochristen huffuedlingere och tyrann, som thu och i sanning äst, effter tu achter huarken ord, ähre, zegell, breff eller sanningh, som nogh bewijsligit är. Sådane äre och alle the som thet vm wår salige käre her fader och oss dictet och lugit haffue, ty wij tacke Gud alzmectigh, att både wår salige käre her fader och wij sampt wåre förfäder haffue altid warit holdne för ährlige herrer, konunger och furster, såsom wij och äre, och thet wittnesbyrd haffue wij icke allenest aff alle fremmende konunger och furster, vthen och iämväl både aff inländzsche och vttländzsche, så mange som ähre och redelighet achte, och the ther något wethe vm sanningen. Men huarföre tu äst actet, och huad rychte thu haffuer, thet weet wäl huar mann. Men ther tu meener, att wij schole bedie tigh vm frid, thet schall aldrig schee, ty wij hoppes, att thet med Gudz thens alzmectiges tilhielp schall komme ther till, för ähnn leeken lychtes, att både thu sielff och thine vndersåther schole fhå thet straff, som både thu och the lenge förtienntt haffue, så att thu schall bliffue nödd till att äthe vp the oförnufftige och lögnactige ord och breff, som thu vm oss både sacht och schriffuit haffuer. Menn vm thu willtt förekomme thenn olycke, som tigh och titt landh ähnn ytterligere tillstunder, så schall thu sände the ypperste herrer aff titt rådh till oss och medh ödmiucht lathe affbedie thenn orätt och föractellse, som tu oss giort och beuijst haffuer, så schall thu få wethe, med huad wilckor och *condition* wij wele göre fred med tigh. Thette haffue wij giffuit tigh, Iffwann Wasillieuitz till suar vpå thin schriffuellse. Ther må thu fulkomligenn rätte tigh effter. Schriffuidt på wårt kongelige slått Stockholm thenn 18 Aprilis, årenn effter Christi bördh 1573, vdi wår regementz tijd på thet fempthe.

VIII. (Fol. 48 v.).

Swar på storfurstens breff, som schriffuitt är för Wittennstenn på tyske thenn 6 Januarij anno etc. 73. Datum thenn 10 Maij anno vt supra.

Wij *Johann* thenn tridie, medh Gudz nåde Suerigis. Götis och Wendis etc. konungh, herre vdi Lifflandh, och medh samme nåde födh och borenn Suerigis rijkes arffurste aff thenn ypperste slächt vdi Suerigis rijche både på fäderne och möderne, till Iuann Wasiliewitz, keijser och storfurste vdi Rydzlandh, the wolodimerske etc. Wij haffue bekommett thin schriffuelse, som war schriffwenn för Wittennstenn thenn 6 Januarij vdi thette närwarendes åhr, och ther vtaff förnummett thin oförnufftige banner och lögnn. Therföre görs icke behoff att giffue tigh suar på thin obeschedelighett, som thu schriffuer vm. Menn effter thu förachter wår slecht, therföre schall thu icke bliffue vthenn suar. Till thett förste, vm the försmedelige ökenampn, som thu scheller, och wår salige, käre her fader, högloffligh i åminnelse konungh Göstaff, medh sampt annen förachtelse, them må thu sielff beholle. effter thu est enn liugere, ty thu taler vm wår slächt som thenn blinde vm fergenn och west inthett mere theraff, än thett thu haffuer hörtt aff enn hop förrädere och schellmer, som sådantt haffue lugett för tigh. Menn wij tacke Gudh alsmectigh, att wij wäll kunne ware wår slächt och föräldrer medh ähren bekennde, thett wij och medh monge segell och breff kunne beuise. Thett haffuer och allt rijksens rådh sampt alle andre bekendt, thenn tijdh wår salige käre her fader bleff hyllett och cröntt till Suerigis konungh, att han war aff thenn ypperste slächt her i rijket och nest schyldh the suensche konunger och regenter, som för honom warett haffue. Och therföre haffue the vtualdt och cröntt honom till konungh, som förschreffuett sthår, thesligest och effter thett hann hade frelst och hulpet them och sitt hele fädernes rijche iffrå the dansches hender och fördriffuett kongh Christiernn, som war keijser Carls suåger, och hempdes sin faders dödh sampt flere suensche herrers, som konungh Christiernn hade förrådh medh falske segell och breff. Och thette är santt, ty thett wittne alle suenske men. The dansche bekennett och. så monge som wele seie sanningen. Doch effter thu wiltt wethe, huadh wår farfader haffuer heett, gå schaltt thu och thett få wethe. ändoch wij äre tigh ingenn regenschap plictigh, på thett thu icke schaltt mene, att wij icke thåre bekenne wår slecht. Wår faderfader heett her Erich Johansson och war thenn yperste herre vdi Suerigis rijchis rådh och aff thenn yperste slächt, ty hann war konungh Carls sösterdottersonn och thenn furstens och regentens öffuer hele Suerige, som kalledes her Stenn Sthure thenn äldres, söstersonn. Och effter högbemelte her Stenn Sture ingenn barnn eller bröder hade effter sigh, therföre bleff hann arffuinge till altt thett honum arffligh tilhörde. Wiltt thu och wethe, huadh wår faderfaders fader haffuer hett. då wele wij och giffue tigh thett tilkenne. Hann hett her Johann Christiersonn och war enn aff the yperste herrer vdi rijksens råd och hade konungh Carls sösterdåtter till husfrw, och hann lott bygge thu sine eigne slott aff mur, ett benämpd Örby. thett andre Lindeholm, och ther vpå är wår salige käre her fader födh, och thett ligger vdi ett furstenndömme, benämpd Vplandh, icke longt iffrå Stocholm, och icke vdi Smålandh, såsom thu och andre flere haffue schemmeligenn dictett och lugett. Menn vm thu wiltt wethe, huadh wår faderfaders faderfader haffuer heett, då wele wij och thett lathe tigh förnimme. Hann haffuer heett her Christiern Nilsonn och war Suerigis rijches drotzett, som är thett yperste embetett näst konungenn och the som konunghz söner äre, och therföre war hann thenn förnämeste och mere ähnn alle andre herrer i rijchsens råd och aff thenn älste slächt, så att ingenn wett begynnelse på hans ädle bördh och affkompst, och war så högt achtett her i rijchett, som constabell bliffuer achtett i Francherijche, eller och

som vdi thett storfurstenndömme Littowen woiewoden aff Wilnn är thenn förnämeste vdi samme storfurstenndömme. Och vm thu icke west, huadh constabell är eller och woiewådenn i Wiln, så må thu spörie them till, som haffue warett vdi the landh, så får thu wäll wethett. Menn vm wij wille giffue tigh altt wårtt slächtregister både på federne och möderne, då wore thett för longt vdi ett breff. Therföre latt tigh nu her medh benöge och wäntt igenn medh thin lögnn, ty thett är tigh sielff till scham, och (du) winner inthett medh thine banner och oförnufftige ordh. Thette haffue wij giffuett tigh, Iuann Wasilieuitz, till suar på thin schriffuelse. Schriffuett på wår fädernes konungzgård Wesby wedh wårtt konngelige sölffbergh, som kalles Salebergh. *Anno vt supra.*

Strödda Meddelanden.

I.

Anteckningar vid studiet af andra delen af *Geijer, Svenska folkets historia.*

(Forts.)

Sid. 74, rad. 24 f. och not. 8. »De öfriga stiften och stånden hafva utan tvifvel äfven utfärdat dylika skrifvelser, ehuru de numera icke finnas i behåll». *Wingqvist,* Om svenska representationen i äldre tider, s. 94.

Sid. 74, rad. 27. Det lägre presterskapet kallades redan till riksdagen i Vesterås 1544 (*Wingqvist,* anf. arb. s. 92, not.), och att det der varit representeradt, framgår af K. Gustafs bref till allmogen i Helsingland af d. 19 Jan. 1544 (*Thyselius,* Handlingar rörande Sveriges inre förhållanden under K. Gustaf I, II, 1, s. 194 f.).

Sid. 74, rad. 31 f. Redan 1527 medgafs att några af rådet skulle en månad i sender följa konungen (*Granlund,* K. Gustaf I:s registratur IV, 258).

Sid. 84, rad. 7 f. Att ståthållaren och underkanslern voro särskilde embetsmän, synes af *Stjernman,* Riksdagars och mötens beslut I, 140, 141, 147, 165.

Sid. 94, rad. 12. Att i stället för 1559 här bör läsas 1560, är visadt af *Sprinchorn* i Historiskt Bibliotek för 1880, s. 17, not. 3.

Sid. 94, rad. 27, 28. Rörande värdet af här meddelade uppgifter om handelsflottans storlek hänvisas till *Forssell,* Sveriges inre historia, s. 36 ff.

Sid. 116, noten, rad. 14. Den gamla uppgiften, att K. Erik författat här ifrågavarande psalmer, är vederlagd af *Beckman,* Svensk psalmhistoria, 471—4.

Sid. 121, rad. 1. Att friherreskap icke utdelats af K. Erik, är visadt af *Forssell,* anf. arb. I, 93 f.

Sid. 121, rad. 19 och sid. 161, rad. 3. Se rörande frågan om rusttjenstens nedsättning *Forssell,* Sveriges inre historia I, 86—89. Jfr *Raab,* Den adliga rusttjensten, s. 11—14, noten.

Sid. 125, rad. 27 f. Klas Kristersson ankom till Reval d. 25 Mars. De svenska trupperna anlände kort efter midten af Maj. *Claes Annerstedt,* Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558—1563, s. 35, 38.

Sid. 126, rad. 25 f. På den polske konungens fordran, att Johan skulle förklara sig för en fri och ej någons välde underordnad furste, svarade denne, att han vore en med Sveriges rike införlifvad vasall, skyldig att i krigstid utgöra sin rusttjenst. *Annerstedt*, anf. arb., s. 72 f.

Sid. 127, rad. 30—37. De traditionela uppgifterna om Johans och Eriks fängelserum på Gripsholm äro utan tvifvel oriktiga. Se *Ahlqvist*, K. Erik XIV:s sista lefnadsår, s. 66 f.

Sid. 128, rad. 30 f. och not. 9. Adeln kallades till riksdagarna genom särskilda skrifvelser. Se härom *Wingqvist*, Om svenska representationen i äldre tider, s. 98—100, noten.

Sid. 132, rad. 12 ff. och not. 8. Redan i början af Mars 1564 var Claude Collart herre öfver Trondhjem, och det var för att aflösa honom, som Knut Haraldsson jemte Jacob Turesson den 12 Maj utnämndes till ståthållare. Claude Collarts tillfångatagande inträffade den 22 Maj, och under de förberedelser, som sedan gjordes till ett nytt tåg mot Trondalagen, föll Knut Haraldsson i onåd (Juli). Se *Vetsling*, Det nordiska sjuårskrigets historia I, 48—53, 77 f.

Sid. 138, rad. 9 f. Gustaf Adolfs ord lyda: »för misstankars skull fångade han konung Johan, slog ihjäl Sturarne, bragte många eljest om halsen, och efter de många voro, dömde verlden, att de alla voro oskyldiga». Yttrandet gäller således icke endast dem, som föllo offer för misstanken att hafva sammansvurit sig med Sturarne. Se *Styffe*, K. Gustaf Adolfs skrifter, s. 76.

Sid. 141, rad. 24 ff. Enligt *Ahlqvist* (»Om Sturemorden» i Historiskt Bibliotek för 1877, H. 1) förtjena de urkunder, enligt hvilka K. Erik skall hafva besökt Svante Sture *före* mordet på Nils, större trovärdighet än de, som påstå motsatsen. Jfr *Svedelius*, Minneseckning öfver grefve Svante Sture, s. 229, noten.

Sid. 145, rad. 20. Af flere samtida uppgifter framgår att Erik redan sommaren 1567 ingått giftermål med Karin Månsdotter. Se *Ahlqvist*, Karin Månsdotter, s. 43 och 118, not. 84 jemte bilagan II; *Stjernman*, Riksdagars och mötens beslut IV, 196 och 202 f. Jfr Eriks dagbok för 1567, 17 april, 3 september och flere dagar under senare delen af året.

Sid. 145, rad. och s. 156, rad. 11. Eriks son, Gustaf, föddes i Nyköping i Januari 1568. *Ahlqvist*, Karin Månsdotter, s. 48 och 119, not. 100.

Sid. 146, rad. 21 ff. Att Rantzau lyckades komma undan, berodde väsentligen derpå, att de bönder, som skulle bevaka bråtarne på östra Holaveden, gått hem för att proviantera. Jfr *Mankell*, Erik XIV:s fall, s. 45 f., 48 f. och *Vestling*, Det nordiska sjuårskrigets historia, s. 169—171.

Sid. 147, rad. 11. Den ifrågavarande dödsdomen öfver Göran Persson fäldes den 20 Oktober. Se Handlingar rörande Skandinaviens historia IV, 184.

Sid. 149, rad. 23. Dagen för Göran Perssons afrättning skall enligt *Thure Annerstedt*, Resningen 1568, s. 97, hafva varit den 22 September.

Sid. 149, rad. 26 f. Jfr rörande förloppet af händelserna den 29 September *Ahlqvist*, K. Erik XIV:s sista lefnadsår, s. 28 f. och *Thure Annerstedt*, Resningen 1568, s. 102 f.

Sid. 150, rad. 4 ff. *Ahlqvists* forskningar hafva ådagalagt, att berättelserna om Eriks hårda behandling i fängelset äro i hög grad öfverdrifna. Se hans arbete, »K. Erik XIV:s sista lefnadsår», Stockholm 1878.

Sid. 151, rad. 2. Egentlige upphofsmannen till denna sammansvärjning skall hafva varit en skeppshöfvidsman Per Larsson, hvilken rad. 15 omtalas under namnet Peder Lewers. *Ahlqvist*, anf. arb. s. 50 och 53, not. 2.

Sid. 151, rad. 22. På Åbo vistades Erik ett år (Juli 1570—Aug. 1571). *Ahlqvist*, anf. arb. s. 59, 64.

Sid. 153, rad. 21 f. Gilbert Balfour afrättades 1576. *Ahlqvist*, anf. arb. s. 102.

Sid. 155, rad. 8. Eriks hustru och barn aflägsnades ifrån honom omedelbart efter ankomsten till Vesterås i Juni 1573. *Ahlqvist*, anf. arb., s. 85.

Sid. 156, rad. 22. Förmodligen följde Gustaf 1573 modern till Finland. Se *Ahlqvist*, anf. arb., s. 86, not., och samme författares afhandling om Karin Månsdotter, s. 86 f.

Sid. 162, rad. 17 f. Det här ifrågavarande stilleståndet ingicks icke; den begäran, Johan derom framstälde, blef nämligen af danske konungen afslagen. Se härom, likasom om vilkoren i fördraget i Roeskilde, *Vestling*, Det nordiska sjuårskrigets historia II, s. 45—53.

Sid. 162, rad. 29 f. Kongressen skulle öppnas den 1 Juli, men hvarken de krigförande eller de medlande makternas sändebud voro då på platsen, och det dröjde flere veckor innan de egentliga underhandlingarna togo sin början. *Vestling*, anf. arb. II, s. 85—92.

Sid. 163, rad. 1 f. Endast en del af de svenska besittningarna i Livland skulle af kejsaren öfverlemnas till Danmark. Resten skulle han förläna åt den svenske konungen. Se *Vestling*, anf. arb. II, s. 105.

Sid. 169, rad. 21 f. Kyrkoordningen godkändes af presterskapet först vid mötet i Upsala i Augusti 1572. Se *Anjou*, Svenska kyrkoreformationens historia II, s. 197—200.

Sid. 208, not. 1. Frågan om utdraget ur Kalmare stadgar synes hafva blifvit väckt af hertigen, ej af rådet. Se *Boëthius*, Svenska högadeln under K. Sigismunds regering I, s. 43, not. 1, 2.

Sid. 209, rad. 8 f. och 29 f. Den 19 Nov. 1592 hemstälde visserligen hertig Karl till rådet, »om icke råd vore, att en allmännelig riksdag måtte hållas»; men den 14 Jan. 1593 yrkade han i sitt svar på rådets framställning, rörande »prestmötet i Upsala» endast, att »så många af rådet, som kunna för handen vara och eljest alle af adel, som der näst boendes äro, måtte komma der tillstädes».

Ordentlig kallelse utfärdades ej heller till andra än presterskapet. Se *Wingqvist*, Om svenska representationen i äldre tider, s. 112—114 och *Boëthius*, Om den svenska högadeln under K. Sigismunds regering I, s. 39 och 40, not. 1.

Sid. 216, rad. 21. Enligt andra uppgifter kröntes konungen af biskopen i Strengnäs, Petrus Jonæ. Se *Anjou*, Svenska kyrkoreformationens historia, III, 261 och *Norlin*, Svenska kyrkans historia efter reformationen I, 1, s. 72.

Sid. 219, rad. 9 ff. Sigismunds privilegier för adeln utfärdades först den 10 Juli. Till innehållet öfverenstämde de med K. Johans, endast med det tillägget att alla adelsmän erhöllo rätt att af sina landtbönder uppbära konungens andel i sakören. *Boëthius*, anf. arb., s. 100.

Sid. 220, rad. 24. Att Sigismund icke godkände rådets förslag till regeringsform, är visadt af *Boëthius*, anf. arb., s. 111.

Sid. 223, rad. 30. Karl Gustafsson torde först 1596 blifvit förordnad att jemte Nils Gyllenstjerna vara ståthållare i Småland. *Boëthius*, anf. arb., s. 126, not. 3.

Sid. 231, rad. 26. Sigismunds bref är dateradt den 13 Januari 1597. *Stjernman*, Riksdagars och mötens beslut IV, s. 249.

Sid. 237, rad. 10 och sid. 246, rad. 19. Sigismund skulle, enligt Stockholms riksdagsbeslut, inom sex månader förklara, huruvida han ville låta Vladislav komma till Sverige och inom nya sex månader sända honom dit. Af denna tid beräknades fem månader återstå, då beslutet i Linköping fattades. *Stjernman*, Riksdagars och mötens beslut I, s. 486; jfr s. 496.

Sid. 253, rad. 7. Den omständigheten, att särskilda »hofråd» behöfde utnämnas, torde utgöra ett bevis på att rådet fortfarande, trots alla försök till förändring, bibehöll sin egenskap af en mindre herredag. »Beständig» blef rådkammaren först under förra delen af 1600-talet. Jfr *Kullberg*,. Svenska riksrådets protokoll, I, förordet, s. 7—10.

Sid. 258, rad. 16 f. Karl lofvade att hålla augsburgiska bekännelsen och Upsala mötes beslut, »så vidt samma beslut äro grundade på Guds ord och den heliga apostoliska skrift». *Stjernman*, anf. arb., I, s. 633. Jfr *Norlin*, Svenska kyrkans historia efter reformationen I, 1, s. 224—36.

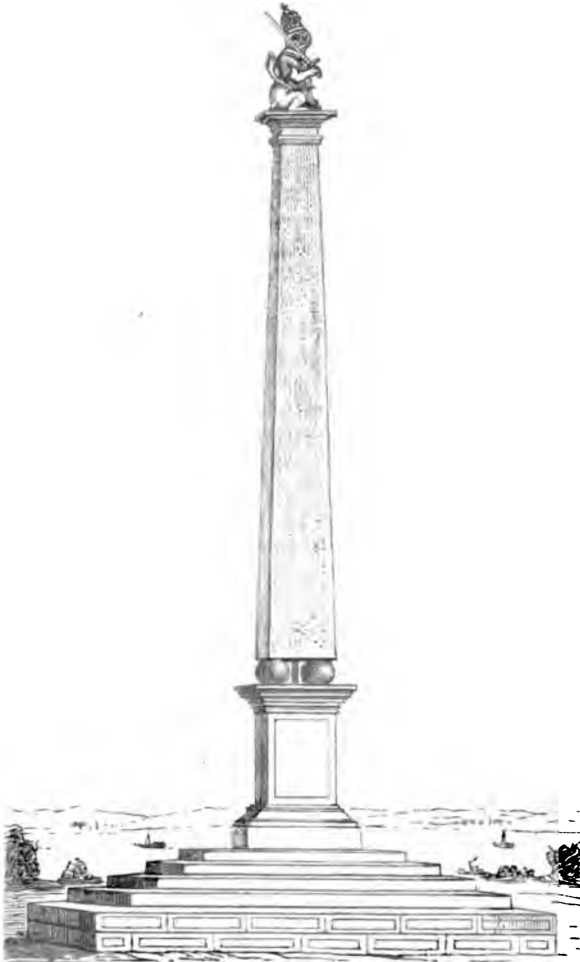
O. A.

II.

»Die Schwedensäule» och Gustafsburg.

Två svenska minnesmärken vid Rhen.

Af ***Victor Granlund.***

Ej många torde väl de svenskar vara, som veta någonting om »Die Schwedensäule» eller om fästningen Gustafsburg, och likväl innebära dessa ord tvenne af Sveriges ärofulla minnen, och beteckna en af den Store Gustaf Adolfs stora tankar.

Uti det gamla Gerauerlandet, ett namn, som försvunnit ur nyare geografier och kartor, och numera blott är qvar i folkspråket, en landsträcka, som ofta under medeltiden — t. ex. i kejsarne Ludvig den frommes, Karl den tjockes, Konrad II:s och Henrik IV:s dagar — var det tyska rikets medelpunkt, men som nu är ett äkta »bondeland», genom hvilket sällan någon främling färdas — utom på jernväg — och der historieforskaren blott med möda kan upptäcka spåren af en genom krönikorna ryktbar vorden storhet, finna vi dessa två betydelsefulla svenska minnesmärken.

Gerauerlandet utgöres af den triangel, som Mainfloden bildar emot Rhen, på södra sidan af förstnämnda flod, d. v. s. låglandet på högra Rhenstranden emellan Darmstadt och Mainz, eller nordvestra hörnet af det forna i den senare medeltiden ryktbara öfre riksgrefskapet Katzenellenbogen, nu en del af storhertigdömet Hessen-Darmstadt.

Den resande, som på Frankfurt-Mannheimerbanan ankommer till stationen Goddelau, har derifrån en half timmes vandring till byn *Erfelden*. Ett litet stycke vester från nämnda by, på en från högra (östra) Rhenstranden utskjutande halfö och ej långt ifrån den på andra flodstranden belägna staden Oppenheim, nu 40 steg ifrån Altrhein, omgifvet af 12 sköna lindar och med höga, åldriga ekar i bakgrunden står en fyrkantig obelisk af rödaktiga sandstensblock, och på dess topp sitter ett lejon af marmor med sluten hjelm [1]) och krona på hufvudet, och i högra klon hållande ett förgyldt svärd, riktadt vesterut öfver Rhenfloden. »Under det andra minnesmärken från det 17:de århundradet merändels äro öfverlastade med alnslånga ordrika inskrifter», anmärker en tysk författare [2]) härom, »står på dessa stenar intet ord, blott det med svärdet pekande lejonet talar; *det är det svenska lejonet och det visar oss den väg Gustaf Adolf tagit»* [3]). Gustaf

---

[1]) Schiller, Dreissigjähr. Krieg. orätt: »eine sturmhaube». Likaså Archenholtz, Memoires concernants Christine, reine de Suède, Amsterdam 1651, I: 8. Gförer m. fl.

[2]) W. H. Riehl, Wanderbuch. Stuttgart 1869.

[3]) Den ryktbare Hugo Grotius författade emellertid följande inskrift, som tydligen var afsedd för »den gustavianiske stoden», såsom den i svenska historiska handlingar kallas:

Monumentum.
Immortali. Memoriæ.
MAGNI. GUSTAVI. ADOLPHI.
Suecorum. Regis.
Qvi. veterem. Gothorum.
Vandalorumque. Gloriam.
Restituit. auxitque.
Hoc. in. loco. positum.
Vbi. locum. speculatus. ipse
Mox. duabus. cum. scaphis.
Inspectante. hostis. Exercitu.
Rhenum. amnem. transgressus.
VII. Decembris. die anni CIↃIↃCXXXI.
Ripam. nequicquam. defensam.
Tenuit.
Immenso. &. apud. posteritatem.

Adolfs mening var dock troligen icke blott att detta lejon skulle utvisa hvarest han gått öfver floden — ty detta var mindre vigtigt — eller föreviga den här utförda märkliga bragd, utan att antyda det »Göta lejon» nu fattat post vid den ryktbara, mångbesjungna floden, och att det der ämnade hålla trogen vakt. Här var det blott ett utkast till planen, framstäldt i bild: Gustafsburg och Mainz skulle förverkliga tanken.

Efter det afgörande slaget vid Breitenfeld den 7 September 1631, som krossade katholikernes tryckande öfvervälde i Tyskland, upplöste den nyss så mäktiga kejserliga hären, och hos protestanterne inom och utom nämnda land framkallade en gränslös hänförelse och förtjusning, hvilken gaf sig tillkänna på tusende sätt, ehuru samtiden ingalunda fullt förstod hela framtidsbetydelsen af denna seger, var Gustaf Adolfs tåg mot vestra och sydvestra Tyskland blott ett oafbrutet seger- och triumftåg. Vägen till kejsarens arfländer och till och med till Wien låg öppen för segraren, och mången väntade att konungen skulle fullfölja segern åt detta håll; flere tyske furstar och bland dem churfursten af Sachsen erbjödo honom kejsarkronan; sjelfve Axel Oxenstierna förebrådde efteråt konungen, att han försummat

---

Fidem. vix. reperturo.
Fortitudinis. exemplo.
DISCE. MILES. MILITARE.
Sarmatiæ domitor geminæ *Gustavus* ad Alpes.
Codanu vincens venit ab usque sinu.
Vistula quem dominum, dominum cognoverat Albis.
Transtulit heic illum subjuge Rhenus aqua.

En annan förf., Joh. Ludv. Gottfried, som kallar sig »greflig Isenburgisk hofpredikant», skref, i den tidens kraftiga men svulstiga stil, följande qväde öfver samma händelse:

Ad Rhenum fluvium.

Rhene pater, submitte caput, nec sit tibi probro
Cedere Suecorum Regi, cui Vistula cessit,
Vandalicique Amnes alii, Suevus, Viadrusque,
Et citus ac multis celebris conflictibus Albis,
Alstera, Fulda, Sala, & quem non remoratus euntem est
Mœnus et Herciniis curvus Nicer Alpibus ortus.
Qvid loquar Eoos amnes, Vindamque, Becamque,
Quique Ruthenorum lambit confinia Duinam?
Et quæ succinea flavescunt flumina gutta.
Rhene pater, submitte caput, nec sit tibi turpe
Cedere magnanimo Regi, cui Balthica cedunt
Littora, Finnorumque sinus, longique recessus
Bothniæ et angusto quæ stant freta stricta meatu.
Rhene pater, submitte caput, colloque feroci
Nobile sume jugum Regis meliora jubentis.
Tempus erit quo Danubius, Tiberisque, Padusque,
Puniceus Rubico, Latios qui terminat agros,
Alpinusque Athebis, vel amicus montibus Oenus,
Flumina se tibi dent socios, Avarisque, Lycusque,
Et pater Oceanus, Solisque cubilia Gades
Supplice mente colant *Gustavi* nomen *Adolphi.*
Sic voveo; et tanti Regis mandata capessant.

(Epigrammata dicata virtuti, honori & felicitati Gustavi Adolphi etc. pag. 24, 25.)

detta tillfälle att i grund nedslå kejsarens välde, och i Wien diktera fredsvilkoren; men Gustaf Adolf motstod visligen frestelsen. Ett tåg inåt Österrike hade lätt kunnat blifva för honom förderfligt; kejsaren var fast besluten att våga det yttersta; förbittringen hos det katholska landtfolket — fanatiseradt af munkar och jesuiter — var ytterligt stor, och kunde vid ett återtåg framkallat stora faror; vestra Tyskland var ännu obetvingadt; Tilly och andre kejsarens och ligans härförare kunde derifrån samla ny styrka och falla Svenskarne i ryggen; och måhända skulle misstroendet och afundsjukan hos konungens egne mest betydande bundsförvandter, Sachsen, Brandenburg och Frankrike, snart framkallat dessas öppna affall, under det de mindre mäktige evangeliske furstarne, likasom riksstäderne, skulle ansett sig förrådde och prisgifne åt Tillys och ligans godtycke, och — krossade af dessa eller icke — sannolikt varit förlorade för alliansen med Sverige. Gustaf Adolf beslöt sig derföre att först undanrödja farorna från *detta* håll, på samma gång som han derigenom skaffade sin armé goda vinterqvarter och godt underhåll i de ännu ej af kriget hemsökta delarne af landet. Detascherade corpser beordrades följaktligen att operera i norra och mellersta Tyskland, men sjelf begaf sig konungen med hufvudarméen mot det blomstrande Franken, mot kyrkofurstarnes i Bamberg, Würzburg och Mainz rika länder, den s. k. Prestgatan (»Pfaffengasse»), der både byte och lifsmedel stodo i öfverflöd segrarne till buds [1]). Den ena staden och fästningen efter den andra öfverlemnade åt konungen sina nycklar, såsom om han till dem haft den borne herrskarens rätt, eller ock togos de med storm i en handvändning. Ingen borg var så stark att den ej bestormades; floderna hindrade lika litet hans väg, som de mot honom uppstälda Mariæbilderna; hans här ökades dag från dag af i skaror tillströmmande frivillige och af tillfångatagne fiender, hvilke erbjödo sin tjenst och svuro honom trohet. Höchst, Castel vid Rhen, midtemot Mainz, Gernsheim och flere befästade orter eröfrades och — sedan Franken var intaget på lika lång tid som åtgick för att blott skyndsamt tåga derigenom, och Gustaf Horn der qvarlemnats för att skydda detsamma — stodo Svenskarne i början af December på Rhens östra strand, färdige att gå öfver floden och fortsätta segertåget till det churfurst-erkebiskopliga Mainz.

Men vestra stranden beherrskades af en spansk truppafdelning, som der äfven innehade det befästade Oppenheim och en stjernskans på östra Rhenstranden. Alla båtar och fartyg i trakten voro försänkta, uppbrända eller borttagna. Inga pontoner funnos att slå en fältbrygga öfver floden. Huru komma öfver midt under fiendens ögon? En sägen har berättat, att konungen och hären gingo öfver på ladudörrar, som de tagit från några hölador i närheten, men den skrifna historien är mindre romantisk; den förvandlar dessa ladudörrar till en

[1]) Han »ville beflita sig om att beskatta några biskopsdömen i Franken, för att under tiden kunna blifva rätt stark af folk», skrifver konungen till Axel Oxenstierna.

liten ökstock och tvenne skutor eller pråmar. Den förre begagnade konungen redan på aftonen den $^{6}/_{16}$ December, för att, blott åtföljd af tre personer, sjelf fara öfver floden för undersökning af den tillämnade landstigningsplatsen. Upptäckte af en fiendtlig utpost kunde han och hans följeslagare blott med möda oskadde undkomma sina förföljare. Den kalla, blåsiga Decembernatten måste Svenskarne tillbringa på den öppna stranden, lika litet skyddade för fiendens eld som för snön, kylan och blåsten. Konungens beslut var emellertid fattadt att söka öfverföra sitt folk endast med tillhjelp af de begge skutorna, hvilka tvenne påträffade fiskare genom lämpor och god betalning hade förmåtts att leta rätt uppå. De voro visserligen sänkta i floden, men länsades och befunnos brukbara. Redan före dager, kl. 6 på morgonen den $^{7}/_{17}$ December öfverfördes öfversten grefve Nils Brahe jemte 300 man af den gula brigaden [1]). De hade knappast hunnit börja en förskansning, förr än de blefvo öfverfallne af fjorton kompanier spanske kyrassierer och dragoner. En förbittrad strid uppstod. Tre gånger afslog den lilla hjelteskaran de våldsamma anfallen af den många gånger öfverlägsne fienden, som skulle tillintetgjort Svenskarne, om ej i rättan tid förstärkning från det gröna och det blå regementet kommit öfver. Snart voro Spanjorerne tillbakaslagne med en förlust af ej mindre än 600 man, och lemnade i vild flykt slagfältet, sökande rädda sig en del till Oppenheim, en del till Mainz [2]). Sedan striden var slutad lät konungen hålla bön och afsjunga en psalm[3]), hvarefter anordningar straxt gjordes till öfverförandet af de öfrige trupperne. Men innan de siste gingo öfver intogs den nyssnämnda stjernskansen genom kapitulation, och några vackra metallkanoner eröfrades der. Lika lätt eröfrades icke Oppenheim. Staden kapitulerade väl, men slottet måste stormas (den 8 Dec.), och i sin förbittring öfver det envisa motståndet nedhöggo de svenske soldaterne, biträdde af stadens borgare, hela den återstående besättningen, 500 man. Enligt en ännu befintlig förteckning [4]) öfver i detta fälttåg fallne Svenskar, skulle Svenskarnes förlust vid Oppenheim blott utgjort 20 man. Spanien och Sverige stodo officielt i det bästa förhållande till hvarandra; den djupaste fred rådde mellan de begge staterna, och likväl understödde Spanien med hjelptrupper de tyske katholikerne mot Sverige. Det var första gången sedan vikingatiden, som krigare från Europas nordligaste länder på slagfältet mött söner af Europas sydvestliga halfö. Det gick nu såsom då: norden besegrade södern. Till Spanjorerne hade sällat sig Lothringarne, och desse begge, hvilka besatt landet vester om Rhen, och der bakom

[1]) Merian i Theatr. Europæum uppgifver 500 man, hvilket väl beror på misskrifning.

[2]) Nära härintill finnes ännu »Schweden-Kirchhof», der de i striden fallne begrofvos.

[3]) Chemnitz uppgifver psalmen: »Aus meines hertzens grunde», möjligen n:o 183 i Svenska Psalmboken.

[4]) Bland »Acta Historica» i Riksarchivet.

den skyddande floden trodde sig säkre och oåtkomlige, fattades efter nederlaget och Svenskarnes öfvergång af en panisk förskräckelse, och flyktade åt alla håll; och snart var hela Wetterau och nästan hela Pfalz i Svenskarnes och deras allierades händer. Några få dagar efter öfvergången af Rhen föll äfven det stolta Mainz, den 13 December [1]), efter blott tre dagars belägring. Den spanske generalen, don Philip de Sylva, hade i fåkunnigt skryt lofvat churfurten-erkebiskopen Anselm Casimir att försvara staden om det också vore emot tre konungar af Sverige; men den sluge erkebiskopen litade ej så fullkomligt på de bålstora orden eller på sina nya förskansningar, utan begaf sig i god tid undan till Köln, der han ansåg sig vara i säkerhet.

På den plats, nära Erfelden, derifrån konungen börjat föra sina trupper öfver floden, lät han kort derefter besörja uppförandet af det monument, hvarom vi redan talat, och som ännu bär namnet *»die Schwedensäule»*. Den här bifogade afbildningen är hemtad — förminskad — ur Theatrum Europæum, 2:a delen, tryckt i Frankfurt am Main 1637, och visar således stodens utseende den tiden. En författare uppgifver stodens hela höjd till 55 fot, en annan till 56. Nuvarande höjden är tillsammans $47^1/_2$ hessiska fot. Fotställningen, till hvilken föra tre trappsteg (de hafva förut varit 5 eller 6) håller $10^1/_2$ fot i höjd med $5^1/_2$ fots bredd. Sjelfva obelisken är 27 fot hög, hvilande på fyra stenkulor. Lejonets höjd håller 6 fot. Winckelmann, en hessisk krönikeskrifvare [2]), hvilken sjelf såsom officer deltagit i det trettioåriga kriget, berättar, att en österrikisk officer brutit bort svärdet ur lejonets ram, och i hopp om belöning fört det till kejsar Ferdinand II, men att han i stället blef af kejsaren dömd att hängas, och endast räddades genom flere högt stående herrars förbön. Det är förmodligen denna bedrift, som, förstorad af ryktet till en berättelse om hela stodens förstöring, nått Gustaf Adolfs berömde historieskrifvare Bogisl. Phil. von Chemnitz, under det han skref sitt stora verk om trettioåriga kriget. Denne författare säger nemligen om ifrågavarande »Ehrensäule»: »Welche, ob wohl der Feind, folgender Zeit, wie berichtet wird, vmbgeworffen und zernichtet, wird er doch die Gedechtnus solcher herrlichen That aus der Leute Gemüther niemals auszureuten, und vertilgen, vermögen» [3]). Stoden uppreстes först nära intill flodbrädden, men Rhen ändrade sitt lopp, och inemot århundradets slut var »redan till hälften fundamentet af Rhenen bortsköljt» [4]). Den om Carl XII:s arfland, hertigdömet Zweybrücken, högt förtjente svenske guvernören derstädes, grefve Gabriel Thuresson Oxenstierna hade i underdånig skrifvelse härom [5]) framhållit den fara, som

[1]) Fryxell o. a. oriktigt den 9:e.
[2]) Hessische Historie 2 del., 2 kap., sid. 107.
[3]) »Schwedischen in Teutschland geführten Krieges I:er theil». Alten Stettin 1648, sid. 244. Chemnitz misstager sig då han näst förut säger att stoden »ist an dem Ort, da die Königliche Schwedische Zuerst über Rhein kommen — — — aufgerichtet worden»; ty den står ännu och har alltid stått på högra (östra) stranden.
[4]) Kon. Carl XII:s bref till Statskontoret d. 17 Dec. 1698. Riks-Registraturet.
[5]) Den 6 Dec. 1698. Saml. Zweybrückiana i Riks-Archivet.

hotade monumentet, om nödiga åtgärder till dess skyddande ej snart vidtoges, och konungen anordnade genast den enligt kostnadsförslag af en bygmästare Maij härför erfoderliga summan af 300 rhenska gulden [1]). Härmed var visserligen stoden för några år skyddad för förstöring, men redan 1703 var faran ånyo lika stor. Sistnämnda år öfversände nämligen en svensk tjensteman i Tyskland Joh. Gerlach, till cancellicollegium ett bref ifrån »der Keyserl:e Pfalz- Graff- und Älteste Stättmeister zu Worms, wie auch Hoch-Gräffl:r Löwenhauptischer Rath und Oberamtmann in der graffschafft Falkenstein, der Hr Doctor Joh. Friedrich Seydenbänder», hvari denne förmäler sig under en färd på Rhen, hafva iakttagit »dass die von S:r Königl. May:tt in Schweden, Gustavi Adolphi, Glorwürd. andenkens zu unsterbl:n dero Nachruhm, auff das Landt, allwo S:e May:tt mit der Reuterey über der Rhein gesetzet, auffgerichtete Triumph- und Ehren-Seule dergestalt schon in dem Rhein stehe, dass bereits die unterste Treppe von dem Wasser angespühlet, und endlich durch das stetige Anschwemmen die Erde hinweg geführet wird, das die Seule besorglich aus Mangel des Postens grund, von der Last überwogen, über einen Hauffen fallen muss, so aber von die Nachwelt und die glorieuseste action in Vergess zubringen, Jammer und Schade wäre» [2]). Han föreslår derföre att stoden måtte flyttas längre in åt landet, hvilket han trodde att chur-pfalziska regeringen, ehuru katholska religionen tillgifven, ej skulle neka [3]).

Men krigen upptogo under denna tid hufvudsakligen allas tankar, och saken blef undanskjuten ända till 1706, då grefve Gabriel Oxenstierna och zweybrückiska regeringen ånyo androgo saken för konungen, och genom sina nitiska bemödanden genomförde den till ett önskvärdt slut. I regeringens bref af den 8 Julii nämnda år [4]) berättas ånyo att stoden befanns i betänkligt tillstånd och om också straxt en ny kista (»krippe») till dess skydd kunde anläggas i Rhen, så skulle detta skydd dock icke räcka länge, utan snart bortspolas, och föreslås derföre att flytta stoden längre in i landet. Regeringen hade uppdragit åt en tjensteman att sjelf eller genom sakkunnig person låta besigtiga monumentet, deröfver afgifva berättelse och låta upprätta kostnadsförslag för dess »translocirung». Af denne tjenstemans

---

[1]) Kon. Carls bref till grefve G. Oxenstierna den 17 Dec. 1698. Riks-Registraturet. — A. Berch: »Kort utkast till kon. Carl XII:s lefvernesbeskrifning», Stockholm 1788, sid. 19, säger att med anledning af denna restauration af stoden i Gotha 1699 blifvit slagen en medalj med inskriften »Obeliscus Suecicus prope Oppenheimium, A. MDCXXXI fixus», men sakkunnige män hafva försäkrat att tillvaron af en sådan medalj är för samlare obekant, och att den troligen stannat vid ett blott förslag.

[2]) Brefvet, dat. Frankfurt am Main d. 18 Sept. 1703, i saml. rör. »Bildstoder», i Riks-Archivet.

[3]) Churphalz prætenderade nemligen här s. k. »Leyerpfadt» utmed floden, men platsen tillhörde såsom ännu Hessen-Darmstadtska territoriet. Se Amtskeller Hechts skrifvelse följ. sida, not. 1.

[4]) Zweybrückiana i Riks-Archivet.

bifogade berättelse [1]) finner man bl. a. att svärdet verkligen blifvit, enligt berättelsen, bortbrutet ur lejonets ram. Kostnadsförslaget för stodens flyttning och reparation beräknades till 977 floriner. Men för att försäkra sig derom att arbetet måtte blifva på bästa sätt utfördt, vände sig guvernören och zweybrückiska regeringen äfven åt andra håll, för att inhemta sakkunniges tankar. Så berättar regeringen i sin skrifvelse till konungen den 29 Julii s. å. att hon om saken ytterligare korresponderat med svenska regeringsrådet och kommissarien i Frankfurt, Adlerflycht [2]), och genom honom erhållit nya intyg och utlåtanden af tvenne skicklige stensnidare och stenhuggare från Frankfurt, Joh. Kiel och Sam. Leisth eller Leijster, enligt hvilka en betydligare reparation af monumentet vore af nöden, för hvilken kostnaden beräknades till 2,400 gulden eller floriner.

Cancellikollegium svarar härpå i sitt bref den 30 Augusti att början med arbetet måtte oförtöfvadt ske, och att kollegium nog skulle sörja för erforderliga medel härtill. Men dessa medel synas hafva dröjt, och zweybrückiska regeringen hade antagligen ej tillfälle att förskjuta dem. I bref af den 8 Okt.,[3]) berättar regeringen i Zweybrücken att nytt utlåtande hade af erfarne män måst infordras om stoden kunde vid den nu långt framskridna årstiden flyttas; i ett nytt bref den 11 Oct. [3]) erinras ånyo om nödvändigheten att skyndsamt vidtaga åtgärder, och konungens svar följde redan den 25 s. m. dateradt Alt-Ranstadt. Vi återgifva i bilagan detta kongl. bref, såsom bevis derpå att det är Sveriges regering som bekostat flyttningen och reparationen af monumentet, och att Archenholtz' uppgift om att

[1]) Berättelsen af Amtskeller Hecht i Stadecken, dat. den 15 Junii 1706 (Zweybrückiana i Riks-Arch.), är af hufvudsakligen följande lydelse: »Zu unterthänigster folge des vor einigen wochen an mir ergangenen gnädigsten befehls habe vorgestern den Augenschein von der zwischen Stockstatt und Leheim jenseith Rheins auff Darmstadtischem Territorio (worauff aber Churpfalz den sogenannten Leyerpfadt prætendiret) stehenden Gustavianischen Säule mit einem wohlerfahr- und gewesenen Steinmetz und Baumeister von Oppenheim nahmens Stephan Hertzog in genauen augenschein genommen, und befunden, dass dieselbe gleichsam in agone lieget, das fundament von selbiger stehet bereits guten theils im Rhein, oben und unten der Säul ist das ufer von wasser hienweg gefressen worden, und daher sehr zu besorgen, dass bey grossem wasser oder da ein Eissgang kommen sollte, dieses vortreffliche alte monumentum in den Rhein fallen, und wie leicht zu erachten, zertrümmert und gäntzlich ruinirt werden dörfte, diejenige treppen an der Säul so zum Rhein gestanden, seind gantz abgefallen, und zu schanden gangen, und ist an derselben seithen nichts mehr alss das blosse fundament zu sehen, eine von denen 4 grossen kugeln worauff die Säule ruhet ist zersprungen imgleichem der erstere grosse stein, sonsten ist alles noch in guten stand, und die übrige stein ausser etlichen so unten am fuss etwas abgeschlagen worden noch gantz, Es wird grosse mühe kosten die Seule abzuheben, dann inwendig alles mit eisen wohl versehen, und die stein mit bley eingegossen seind, — — — — — der Löwe uff selbiger, so vormahlss vergült gewesen, ist noch gut, und weiter nicht, alss der rechte fuss in welchen vorhier ein übergültetes schwert gewesen, zerbrochen».

[2]) Om Adlerflychts åtgöranden, se hans bref d. 23 Julii till zweybrück. reg., bilagdt reg:s br. till K. M:t d. 29 Julii 1706.

[3]) Zweybrückiana.

densamma företagits af landtgrefven af Hessen-Darmstadt således är oriktig [1]).

Ett ytterligare bevis härför är zweybrückiska regeringens bref till Kongl. Maj:t den 15 Julii 1707 med bilagor [2]), hvari berättas att arbetet nu vore färdigt och stoden flyttad något inåt landet (en bilaga upplyser att den flyttats 400 fot från Rhen), hvarjemte regeringen frågar huruvida någon inskrift skulle å densamma anbringas, och hemställer, i fall detta beslutas, att den måtte blifva på latin. Regeringen hade ej vågat besluta härom, då inskrift förut ej der funnits, och hade strängt förbjudit verkmästaren att ditsätta någon sådan. Emellertid hade vid företagen inspektion befunnits, att verkmästaren det oaktadt »eine von ihme erfundene impertinente Inscription eingraben lassen». Denne verkmästare hette Heinr. Christoph. Manderscheidt eller Manderschied, och regeringen bifogar hans underdåniga berättelse om inskriften och hans bön om förlåtelse för sin djerfhet [3]). Framsidan vore lemnad orörd. Han hade trott att då många hundrade namn deri vore inristade, han så mycket mer, som haft så mycken möda, ledsamhet och lifsfara för arbetet, kunde till minne deraf våga ditsätta sitt namn, men skulle regeringen onådigt upptaga det, så vore han villig att med stenfärg låta öfverstryka inskriften. Hvad svenska regeringen resolverat härom, hafva vi ej kunnat uppspana, emellertid är det visst att denna inskrift nu är utplånad, vare sig det skett på befallning, eller hvad troligare är genom regn och vind. Det är utan tvifvel vid denna reparation, som svärdet i lejonets ram erhållit den utmanande riktning åt vester, som det nu har, och hvilken afviker från den ursprungliga anordning, som planchen utvisar. Äfven 1738 egde en reparation af stoden rum, och enligt en tysk författare flyttades hela stoden 1776 ånyo längre in åt landet. Sedan 1834 hafva de hessiska myndigheterna tagit stoden och platsen under sin vård. Den senare är nu grusad och försedd med bänkar för de besökande [4]).

---

[1]) Archenholtz »Memoires concernants Christine, reine de Suède». Amsterd. 1751, Tom I: pag. 8.

[2]) Zweybrückiana.

[3]) Manderscheidt von Bergzabern till zweybrückiska regeringen d. 2 Julii 1707: »Berichte hiermit — — — gehorsambst, dass zwar etwas an die Seul undt zwar an die hinder lincke seiten, wohin der Löw S. V. den hintern kehret, auff einen schwartzen grundt mit weissen buchstaben vor mich, aber keine weitere Inscr. den König betr. durch den mahler von Oppenheim, so den Löwen angestrichen und vergüldet, habe schreiben lassen in nachfolgenden wortten bestehende: Diese Gustavianische Seule ist von Heinrich Christoph Manderschied von Bergzabern als Baumeister darüber, 400 Schuhe vom Rhein translociret undt von seinem Sohn Johann Ludwig Manderschied dem Löwen das Schwehrt in den Tatzen gegeben worden, den 18 Maij 1707».

[4]) I det hus i Erfelden, der Gustaf Adolf sof natten före öfvergången af floden och den derpå följande, finnes ett porträtt af konungen med inskrifter på latin och tyska, jemte en målning afbildande sjelfva öfvergången. Enligt en uppsats af pastor H. Kromm i »Das Museum; liter.-belletr. unterhaltungsblatt der Frankfurter presse 1880», med titel: »Die Schwedensäule bei Erfelden», firades den 25 April samma år med stor högtidlighet återförandet af nämnda porträtt, som då blif-

Att Gustaf Adolf, midt under det häftiga krigsbullret och omedelbart efter händelsen, ville föreviga minnet deraf med ett för den tiden så stort och dyrbart minnesmärke, visar hvilken vigt han lade vid denna Rhenöfvergång och hvad derpå följde. Men äfven ett annat minnesmärke lät han skyndsamt uppföra samtidigt eller kort derefter, ej långt derifrån, i det han på yttersta nordvestra hörnet af den vinkel, som Mainfloden bildar vid sitt utflöde i Rhen, på östra sidan om Mainz, lät anlägga fästningen *Gustafsburg*, — eller såsom den i folkspråket ännu oftare kallades »Pfaffentraab» eller »Pfaffenzwang» (prestpinan) — hvilken tillika skulle innesluta en liten stad, beräknad till 600 hus.

Gustafsburg skulle, enligt konungens plan, blifva en vigtig militärisk position, från hvilken man beqvämt kunde så väl beherrska Rhen och Main, och genom dem det inre af vestra Tyskland, som ock försvara sig mot fiendens angrepp. Betydelsen af denna punkt vid de begge segelbara floderna Mains och Rhens sammanflöde uppfattades lätt af Gustaf Adolfs utomordentliga skarpblick, och han har tydligen tillämnat åt det gamla bortglömda Gerauerlandet en ny plats i historien, en framstående strategisk uppgift. »Han bygde icke», såsom en förf. [1]) fint anmärker, »utan afsigt »Die Schwedensäule» vid sydändan och Schwedenburg vid nordändan af Gerauerlandet». Den förra utgjorde första, det senare sista ordet af en stor herrskaretanke. Uppförandet af detta nya fäste, som bedrefs med den yttersta skyndsamhet, äfvensom förstärkandet och utvidgandet af Mainz' förra fästningsverk, och den påfallande förkärlek han visade Mainz och Rhendalen tyddes af mången och troligen ej orätt, såsom en vink om att den nordiske herrskaren ej ogerna skulle för alltid lägga denna blomstrande landsträcka under sin spira; och mer än en af de tyske furstarne funno hans omsorger för denna nejd större än som vederborde för en blott oegennyttig befriare. Konungen sjelf gjorde heller ingenting för att minska denna afundsjuka. Tvärtom låter han emellanåt sina framtidsplaner framskymta, ehuru hvarken samtiden eller efterverlden någonsin derom erhållit full klarhet. Då en smickrare liknade honom vid Alexander den store, och hoppades att konungen också skulle likna honom med afseende på storheten af sitt blifvande välde, svarade han leende: »Åh, så ärelysten är jag ej; jag tänker nöja mig med det landstycke, som ligger mellan Östersjön och Rhen»; men man visste ej om det var skämt eller allvar. »Hvad han af *fienden* tagit, tänkte han ock behålla», sade han till Nürnbergs deputerade. Innebyggarne i de eröfrade katholska biskopsstiften, hvilka han, efter biskoparnes flykt ansåg herrelösa, lät han svärja sig ovilkorlig trohetsed, men medgaf dem religionsfrihet; åtskilliga riksstäder måste ock hylla honom utan vilkor. Och hvad låg väl närmare till hands

---

vit renoveradt, till sin plats. Erfeldens församlings medlemmar deltogo i festtåget. I festtalen framhöllos ej blott den historiska betydelsen af Gustaf Adolfs stora lifsgerning för Tysklands religiösa och borgerliga frihet, utan äfven de maningar, som minnet af honom stälde på närvarande och kommande slägten.

[1]) W. H. Riehl, Wanderbuch.

än den tanken, att — då han till namnet och i verkligheten var *protector* för det tyska protestantiska förbundet, och öppet förklarade att han ansåg sig kunna fordra samma högheträttigheter, som kejsaren förut haft — det äfven vore nödvändigt att behålla dessa med krigets rätt eröfrade och genom sitt läge vigtiga länder, för att betrygga hans nya maktställning. Gustaf Adolf höll i Mainz ett lysande hof, såsom en blifvande tysk kejsare, omgifven af en mängd tyske furstar, och man har ej utan skäl jemfört decemberdagarne i Mainz 1631 med Napoleons vistelse i Erfurt. Hans qvardröjande här väckte till och med misstroende vid franska hofvet, der man beskylde honom för afsigter, att efter kufvandet af Rhenlandet och Elsass ämna förena sig med Hugenotterne och söka störta katholicismen i Frankrike.

Snart nödgades dock konungen lemna Rhen för att bistå Gustaf Horn, hvilken i Bamberg hotades af Tilly, men innan han lemnade denna trakt, uppdrog han åt ingen mindre än sin och rikets canceller Axel Oxenstierna, såsom befullmäktigad legat, öfverdirektionen öfver Mainz och Rhendalen. Närmast honom förordnades pfalzgrefven Christian af Birkenfeld och hertig Bernhard af Weimar såsom generaler öfver de qvarlemnade trupperna, rhengrefven Otto såsom öfverståthållare öfver öfverrhenska kretsen och Johan Sparre öfver erkestiftet Mainz. Och för att försäkra sig om den katholska befolkningen, påbjöd han uttryckligen att den katholska religionsutöfningen ej fick förhindras, att alle katholske prester, som förhöllo sig väl, skulle beskyddas och försvaras, dock med vilkor att de med ed förbundo sig »att vara konungen och Sveriges krona hulde och trogne, deras skada hindra, deras bästa främja, ej hafva förbindelse med konungens fiender, ännu mindre stödja eller biträda dessas rådslag, utan troget, vid lifsstraff, uppenbara allt hvad utaf nämnde fienders råd eller förehafvanden kunde blifva dem bekant».

Konungen hade låtit anlägga nya fästningsverk eller förstärkt äldre på norra sidan om Mainz, och förenat dessa försvarsverk på begge sidor om de båda floderna med två bryggor, för att lätt kunna öfverföra trupper från den ena till den andra sidan. I de speciella föreskrifter han lemnar rikscancelleren om Rhendalens försvar, lägger han den allrastörsta vigten vid Mainz, och befaller att fästningsverken skulle ytterligare förstärkas på begge sidor om floden. Komme fienden alltför manstark, skulle rikscancelleren inlägga garnison i Mainz, gå öfver på andra sidan och derifrån söka »den Rhein mainteniren». I andra bref förklarar han sitt välbehag öfver befästningarne och att de hållas så starkt besatta [1]).

Gustafsburg hade formen af en regelbunden sexuddig stjerna och har blifvit ansedd såsom ett mönsterverk af den tidens krigsbyg-

[1]) Kon. Gustaf II Adolfs br. till A. Oxenstierna, Oxenstiernska saml. i Riks-Archivet.

nadskonst. Men denna *stora* minnesvård af hjeltekonungens storslagna tanke har längesedan fallit i ruiner, medan ännu i dag den *mindre* minnesvården, Gustafsstoden, står qvar. På tyska kartor från senare hälften af förra århundradet står ännu »Gustavusburg» betecknad såsom en väldig fästning, men i verkligheten var den redan i början af samma århundrade en fullkomlig ruin. Redan året efter trettioåriga krigets slut, 1649, fann den förutnämnde Winckelmann — som, för att samla material till sitt arbete, red omkring i landet i uniform och fullt beväpnad, — grafvarne till fästet igenvuxna med buskar. Han red likväl in, dock »ej utan fara»; staden var försvunnen, husen nedbrunna eller nedrifna, det svenska riksvapnet, som suttit öfver stora ingångsporten låg nedfallet i grafven, och det inre af fästet var betäckt med högt gräs, buskar och småskog. Ännu för ett par årtionden sedan var denna plats, likasom hela nejden deromkring öde, stränderna af »die Mainspitze» kläddes af videbuskar, knappt en båt lade till, ingen rörelse intet lif förspordes. Sedan har allt på kort tid blifvit förändradt. På den plats, der det försvunna Gustafsburg reste sina stolta murar, höja sig nu präktiga Montalembertska torn, hörande till den stora jernvägsbryggan som från »Mainspetsen« i sned riktning förer öfver Rhen till Mainz. Två jernbanlinier utmynna här mot bryggan i en stor godsbangård, som på ena sidan begränsas af väldiga verkstäder, på den andra af den nya präktiga Rhenhamnen, som, uppmuddrad till 20 fots djup rymmer stora skepp, hvilka här utbyta sina laster mot det gods jernvägarne tillföra dem. Öfverallt rörelse, lif och verksamhet. Af det forna Gustafsburg finnes nu blott minnet qvar och *namnet*, som jernvägsstationen och platsen ännu bära.

Bilaga.

Till Zweybrückiske Regeringen swar angående den Gustavianiske stodens reparation vid Rhenströmmen.

Carl etc. etc.

Vår ynnest etc. etc. Troman etc. etc. Wij hafwe låtit Oss föredragas af åtskillige Edre skrifwelser, uti hwad boufälligit och äfwentyrligit tillstånd den så kallade Gustavianiske stoden sig befinner, hwilcken Högstsal. Hans Kongl. May:t Konung Gustaff Adolph till åminnelse vid Rhenströmmen i forne tider är blefwen upprättad, warandes stranden där densamma står uppå, af bemälte ström så bortskuren, att berörde stod nu står i watnet, och fara löper medelst jsgång och högt watn att warda omkullkastad och bortdrefwen. Nu som Wij i Nåder pröfwe angeläget, att ett så gammalt och härligit monument för de efterkommande möyeligast blifwer conserverat och wid makt hållit; Så är härmed till Eder Wår Nådige Willie och befallning, att I dragen tidig försårg, på sätt som sig bäst giöra låter, att conservera merbemälte stod, samtyckiandes Wij i Nåder, där sådant intet kunde

skie med mindre densamma nedtages och bortflytties ifrån det stället den för tiden står, och upsättes på ett annat, att sådant må skie, I förrätten härmed etc. Och Wij befalle etc. etc. Datum Alt-Ranstadt den 25 October Anno 1706.

CAROLUS.

C. Piper.

Riks-Registr. 1706 Oct.—Dec. f. 255.

Ett lika lyd. bref — mut mut. — afgick till Cancelli-kolleg. till svar på dess und. br. d. 30 Aug.

III.

Om kejsarinnan Katarina I:s härkomst.

Af *J. Grot.*

(Öfversättning från ryskan af *Th. Westrin.*)

Såsom bekant, har en mängd hypoteser framstälts rörande Peter den stores andra gemåls härkomst. Frågan om denna har på främmande språk, isynnerhet tyska, alstrat en hel litteratur, som icke saknar sitt intresse. Men som på vårt språk hittills ingenstädes i tryck framlagts en fullständig samling af dessa antaganden, vill jag här först och främst i korthet uppräkna dem med angifvande af källorna.

1) Katarina var oäkta dotter af en lifegen estnisk boudqvinna och född i byn Ringen i distriktet Dorpat; hennes fader var förre svenske öfverstelöjtnanten von Rosen, egaren af denna possession. (Uppgift af hannoverska residenten Weber, som hört den af en skollärare Wurmb, som lefde i Glücks hus) [1].

2) Hon var född i Ringen, men hennes fader var Rosens granne, baron d'Albedyhll; hon var först gift med öfverstelöjtnant Tiesenhausen och blef enka efter honom (Hübner) [2].

3) Hon var född i Ringen, men hennes fader var dödgräfvare (Voltaire) [3].

4) Hon var dotter till Alvendal och en hans lifegna qvinna, hvilken han sedermera gifte bort med en rik bonde, som med henne fick

---

[1]) Webers bref härom (berättelse till hannoverska *Geheimrats collegium*) är tryckt i Schmidt-Phizeldeks arbete: »Materialien zu der Russischen Geschichte», I, 203—217. Fransk öfversättn. af detta bref i »Mémoires du règne de Catherine» 605 o. ff. Nästan samma berättelse i De la Motrayes »Travels» (III, 128), hos Mauvillon (Histoire de Pierre I) och i »Loisirs du chevalier d'Eon» VI, 18.

[2]) Hübners Genealogische Tafeln. (Tab. 113). Supplementet till samma arbete s. 168. — Milissantes Jetzlebendes Europa, I, 17.

[3]) Vie de Charles XII och Histoire de Russie sous Pierre le Grand (1760) s. 225. Tyska uppl. s. 262.

ytterligare en dotter. (Kejserlige ministern grefve Bussy-Rabutins berättelse) [1]).

5) Hon var livländska med afseende på boningsort och sina föräldrars härkomst (Hupel) [2]).

6) Hon var dotter af svenske qvartermästaren Johan Reinholdsson Rabe och dennes hustru, Elisabet, född Moritz, med hvilken han gift sig i Livland, när han låg i garnison der på 1670-talet. När han återkommit till sin födelsebygd, Vestergötland, föddes honom dottern Marta (sedermera Katarina), 1682, och två år efteråt afled han. Hans enka reste genast med barnen tillbaka till Livland, och vid hennes död blef denna dotter upptagen i Glücks hus. Der blef hon förlofvad och, såsom somliga säga, äfven gift med en ung dragon, då plötsligen ryssarna visade sig utanför Marienburg. (Svenske häfdatecknarne Nordberg [3]) och Lagerbring) [4]).

7) Hon var dotter af borgaren i Riga, Peter Badendik (död 1683 el. 1684), hvilken var gift två gånger och hade med sin första hustru fem, med sin andra fyra barn. Katarina var född d. 5 Februari 1679 (Iversen) [5]).

8) Hennes fader var en från Litaven bördig man, Skovronskij, som flyttat öfver till Dorpat, der hon också var född af hans lagliga hustru. Hon var först döpt i den katolska läran, men öfvergick sedermera till den lutherska bekännelsen [6]). (Büsching, Villebois, »Kinesers och Japanesers nyare historia»).

Jag anser icke nödvändigt att närmare utveckla alla faserna i dessa sägner och hörsagor, som här påpekats endast i allmänna drag. Jag lemnar helt och hållet utan afseende de mot hvarandra stridande uppgifterna om Katarinas barndom och, öfver hufvud taget, om hennes lif före hennes sammanträffande med Peter den store. Jag vill blott anmärka, att en öfverblick af antagandena om denna gåtlika qvinnas

[1]) Hans fullständiga namn var: Graf Ignaz Amadeus v. Bussy-Rabutin. Hans berättelse. af d. 28 Sept. 1725, finnes tryckt i Büschings Magazin XI, s. 481 o. f.

[2]) Hupel: Nordische Miscellaneen II, 219 och V, 233.

[3]) Nordberg: Carl XII:s historia II, 132.

[4]) Lagerbring: Abriss der Schwedischen Reichshistorie s. 32.

[5]) I artikeln: »Das Mädchen von Marienburg», tryckt i Aprilhäftet 1857 af Braunschweigska tidskriften »Westermanns Illustrirte Monatsschrift». Der meddelas intressanta, förfullständigande upplysningar om pastor Glück. Jfr med denna artikel Bülau: »Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen», Leipzig 1857, VIII, 502. Äfvenså »Das Inland», 1858, n:o 51. Tack vare hr B. Iversens förbindliga tillmötesgående har jag haft tillfälle att läsa icke blott sjelfva den tryckta artikel (das Mädchen von Marienburg), som hans fader författat, utan äfven det mera fullständigt affattade manuskriptet. Jag kan likväl icke dölja, att hr Iversens bevis icke hafva öfvertygat mig om riktigheten i hans åsigt, att Katarina I var syster till fru Berg, född Badendik; sjelf tillstår han, att säkerheten af ofvan nämnda dames förvandtskap med denna slägt bekräftas hvarken af kyrkböckerna eller några som helst andra urkunder.

[6]) Büschings Magazin (III, 190). Densammes »Gelehrte Abhandlungen u. Nachrichten aus u. von Russland», I, 231. — Mémoires secrets du sieur Villebois. Bruxelles 1853 (Amiral Villebois var gift med pastor Glücks dotter). — Neuere Geschichte der Chinesen, Japaner etc. XVII, 118 o. f. — Mémoires du règne de Catherine I. — Havens »Efterrætninger om det Russiske Rige» I, 408.

härkomst och första öden kan erhållas 1) i Schmidt-Phizeldeks ofvanför nämnda (se not. 1) arbete; 2) i Bülaus uppsats; 3) i Iversens artikel och 4) i Gustaf d'Albedyhlls svenska arbete: »Skrifter af blandadt, dock mäst politiskt och historiskt innehåll». (Nyköping) I (1799) sid. 198 och II (1810) sidd. 76—135.

En uppsats, som finnes tryckt i det sistnämnda af dessa arbeten med titel: »Handlingar till ytterligare upplysning af kejsarinnan Catharina I:s härkomst», är af intresse mest derför, att vi deri påträffa tte slags polemik emellan ättlingarna af de tvenne personer, hvilka traditionen tillagt och delvis ännu i dag tillägger faderskapet till Katarina I, nämligen mellan d'Albedyhll, utgifvaren af boken, och svenske läraren Rabe. d'Albedyhll (född 1758, död 1819) utnämndes 1775 till sekreterare vid svenska beskickningen i Petersburg och var 1789 Gustaf III:s sändebud i Köpenhamn. Han afstår från hvarje anspråk på att underhålla ryktet rörande sin förfader och förklarar detta hafva tillkommit så, att efter Katarinas upphöjelse rykten om hennes härkomst kommo i svang vid hofvet och naturligtvis läto henne härstamma från en adlig ätt. Pastor Glücks dotterson, sonen af den med hans tredje dotter gifte baron *Koskull*[1]), följer, ifråga om Katarinas härkomst, Webers åsigt och skref härom i början af 1780-talet en uppsats, i hvilken han bl. a. säger, att »man ville framställa den föräldralösa såsom icke ovärdig en tsars hand och spira och derföre hittat på, att hon var d'Albedyhlls lagliga dotter och blifvit öfverstelöjtnant Tiesenhausens brud». d'Albedyhll, som låtit trycka Koskulls bref i detta ämne, öfverensstämmer, tyckes det, med denne. Hvad familjen Alvendal beträffar, som omnämnes af kejserliga sändebudet Rabutin, anmärker utgifvaren af ofvannämnda bok, att ett sådant namn aldrig funnits och att, om det någongång hörts i samtalsspråket först i Livland och sedermera äfven i Sverige, detta varit endast en förvrängning af den rigtiga formen: Albedyhll.

Mycket envisare i att hålla fast vid ryktena om sin förfader var Kasten Rabe, lärare i staden Falkenberg; sedan han i första delen af Albedyhlls arbete fått läsa brefvet från Koskull, hvilken ingenting nämnt om dessa rykten, inlät han sig i brefvexling med Albedyhll och sökte bevisa sannolikheten i traditionen om Katarinas svenska härkomst.

I S. M. Solovievs historia påpekas en urkund, hvilken på ett mycket afgörande sätt bekräftar Villebois', Büschings och Havens vittnesbörd, att Katarina var dotter af en livlandsbo Samuel Skovronskij. Denna urkund är ett bref till henne från Peter Bestusjev (Riga d. 25 Juni 1715) derom, att han, enligt hennes befallning, i Kreutzburg sökt efter familjen Veselevskij och bland annat utforskat, att Skovorodskij (sic!) varit gift med en kurländska, Dorotea Hahn, och med henne haft två söner och fyra döttrar, af hvilka den tredje i ordningen,

[1]) Af Glücks tre döttrar var den äldsta gift med generalfälttygmästaren Villebois, den andra med baron Vitinghoff från östersjöprovinserna och den tredje med öfverste Koskull.

Katarina, lefvat i Kreutzburg hos sin moster, Maria Anna Veselevska, men vid tolf års ålder blifvit upptagen hos pastorn i Marienburg i svenska Livland. Vår historieskrifvare tillägger, att Katarina var född 1683, emedan, enligt holländska residentens berättelse, hon d. 5 April 1724 lefvat fyratioett år [1]. N. I. Kostomarov åsyftar sannolikt denna urkund, då han i sin vidlyftiga uppsats: »Katarina Alexejevna, Rysslands första kejsarinna» [2] säger: »Af handlingar i stats-arkivet veta vi endast, att Katarina var dotter till en bonde Skovronskij». Hr Soloviev var försigtigare, i det han endast sade, att Katarinas fader var en »Livlandsbo» [3]. Beklagligtvis anger hr Kostomarov enligt sin vana icke närmare den källa, på hvilken han stöder sig. Men sannolikt är det just samma bref från Bestusjev, på hvilket hr Soloviev åberopar sig. Huru dermed än må förhålla sig, så kan man anse frågan rörande Katarina I:s härkomst för afgjord och det skulle till och med icke vara af behofvet att tala vidare om den svenska traditionen och om öfriga ofvanuppräknade gissningar, ifall denna sägen icke i Sverige tills dato med gammal seghet hållit i sig och icke tid efter annan ginge igen i detta lands litteratur. Ännu helt nyligen [4], under min vistelse i Stockholm, aftryckte tidningen »Aftonbladet», såsom en nyhet, en urkund rörande detta ämne. Denna hade tjugu år förut offentliggjorts i en afhandling om Katarina I:s härkomst, som författats vid Lunds universitet [5]. Urkunden hade första gången tryckts i Albedyhlls af mig ofvan omnämnde bok: »Skrifter» etc., och derför vill jag också återvända till honom.

Hvad är då detta för en urkund? Det är ingenting annat än ett »Utdrag af Domboken, hållen vid Åhs härads laga hösteting i Wäby d. 15 September 1758». Det under denna titel bevarade papperet innehåller utdrag af en beskrifning öfver slägten Rabe, som uppgjorts af denna familjs egna medlemmar. Såsom slägtens stamfader nämnes kaptenen vid Elfsborgs infanteriregimente Reinhold Johansson Rabe, en från den mecklenburgska staden Rostock bördig adelsman, som i sin ungdom slagit sig ned i Sverige och 1660 stupade utanför Fredrikshald i Norge. Hans hustru Katarina var dotter till kyrkoherden Ravingius i Rångedala. De hade två söner och tre döttrar. Derefter uppräknas alla dessa barn jämte deras afkomlingar.

För oss är af vigt endast hvad som meddelas om den andre sonen i ordningen, qvartermästaren vid Elfsborgs regemente Johan Reinholdsson Rabe: »Han egde till fru Elisabeth Moritz, hvilken tillförene varit gift med en sekreterare i Riga stad och hade inga barn med honom,

[1] »Istorija Rossii», XVIII, s. 210. I Bestusjevs der tryckta bref hänför han till ordet Livland epitetet »svenska», hvilket i originalet oriktigt hänföres till pastorn i Marienburg. Detta område var då deladt mellan Polen och Sverige. Straxt efter här ombandlade artikel är införd ytterligare en biljett, bifogad Bestusjevs bref.

[2] Drevnjaja i Novaja Rossija 1877, I.

[3] Istorija Rossii, XVI, 70.

[4] Förf:s här öfversatta uppsats utkom 1877. Öfvers:s anm.

[5] »Om kejsarinnan Catharina I:s af Ryssland härkomst, af G. B. Nedström». Malmö 1856.

men aflade med hr regimentsqvartermästaren en son Sven Reinhold och en dotter Catharina. Efter hr regementsqvartermästarens död 1684 på Germundared [1]) blef hans lekamen begrafven uti sina fäders graf i Toarps kyrkochor hvars värja han i fält brukat, till vårdtecken af dess tappra uppförande i fält, med flor är till finnandes i samma kyrkochor. Straxt efter döden reste dess enkefru, Fru Elisabeth Moritz, med begge sina små barn öfver till Liffland. I tilltagande åren har sonen Sven Reinhold tjent sig upp under svenska armén och blifvit slagen i Polen, men dottren Catharina har den högsta Guden utsedt större lycka. Hon blef den Stormägtigste kejsar Czar Peters kejsarinna och Gemål samt regerande Drottning i Ryssland, som detta jordiska lemnade 1727 hvars ofvannämnde och efterföljande arfvingar i underdånigste vördnad icke dristat sig som slägtingar anmäla, dock hederligt och ärbart folk, som hvars mans beröm ega, som känner dem.»

Sedermera uppräknas på samma sätt barn och efterkommande af kapten Reinhold Rabes öfriga söner. Afskriften slutas med följande rader: »Och emedan förestående Dokument blef allmänneligen uppläset och behörigen examineradt så intygades både af nämnd och tillstädes varande tingssökande, att det till alla delar sin riktighet eger, som till bevis länder, och hvarom Utdrag af protokollet, uppå begäran meddeltes. På häradsrättens vägnar: Petter Johan Montan.»

Sålunda är denna så omtalade urkund, hvilken är tillkommen 1758 eller öfver trettio år efter Katarina I:s död och stödd endast på hörsagor, i sjelfva verket icke ens någon urkund; vi skola här nedan få se, att den icke anför något af vigt utöfver de upplysningar, som vi tills dato erhållit.

Framför allt måste vi fästa afseende vid läraren Rabes bevisföring; han har nedlagt särskild möda på att anskaffa detta papper och bifogar detsamma ett utförligt, hela hans slägt omfattande, slägtregister, som han erhållit med stor möda hos en prest. Enligt hans ord anstäldes undersökningar om Katarina I:s vestergötska härkomst redan 1725 d. v. s. när Peter den stores gemål uppsteg på tronen, och bland slägtens medlemmar lefver traditionen om ett visst fordom af dem erhållet understöd och om ett dem tillhörigt men beklagligtvis förkommet bref från den mäktiga kejsarinnan, i hvilket bref begärdes upplysningar om familjen Rabe. Det är ganska sannolikt menar pedagogen från Falkenberg, att just detta bref föranledt uppgörandet af slägtregistret, som varit i hans händer, och hvilket var försedt med påskrift, att denna slägttafla skulle meddelas samtliga slägtingar till granskning och sedermera, rättad och präntad, öfversändas till Ryssland.

Vidare meddelar läraren Rabe berättelser af pastorerna i orten och andre gamle män, att de kände den familj, ur hvilken Katarina utgått; en bonde hade till och med att förtälja, att han burit henne på sina armar, när han från jagten (»med skjuteri») plägade gå till

[1]) Gården Germundared, omkr. $1^1/_2$ mil från staden Borås, betraktas äfven af svenskarna såsom Katarina I:s födelseort.

hennes far. Dessutom hade traktens innevånare hört, att deras förfäder från Ryssland fingo utmärkt kornbröd och mjöl af den ypperligaste mäld i lädersäckar.

Härtill genmäler Albedyhll att, om verkligen någon särskild gunst visades slägten Rabe eller orten, der hennes medlemmar lefde, det tvifvelsutan skulle vara till finnandes officiella bevis derpå; men han hade sig bekant, att åtminstone grefve Panin, som 1748 blef rysk minister i Sverige och rappellerades 1759, icke hade något som helst dylikt uppdrag, men att å andra sidan ett landtråd från Livland, Wolffenschildt, under Elisabet Petrovnas regering, på hennes befallning, måst uppsöka Katarinas anförvandter och att alla dessa behandlades synnerligen nådigt [1]. »Mycket beklagar jag», tillägger Albedyhll, »att under mitt vistande vid ryska hofvet (1778—1784) hr Rabe icke vändt sig till mig; kanske skulle jag då hafva kommit sanningen närmare på spåren i denna fråga. Men jag hindrades att i eget namn öppet deruti göra några undersökningar af den omständigheten, att mitt namn spelade en rol i gissningarna om Katarinas härkomst, hvarföre man skulle kunnat misstänka mig för några sjelfviska afsigter. Nu deremot skulle det, såsom jag fruktar, vara svårt för hr Rabe att råka på tillförlitliga spår. I Petersburg skulle det, enligt min tanke, vara förgäfves, ja till och med farligt att anställa undersökningar; kanske skulle det gå för sig hos någon liebhaber af historien, och dessutom uteslutande i vetenskapens intresse utan att låta framskymta något personligt intresse.»

I det han gendrifver rektor Rabes hypoteser, anmärker d'Albedyhll mycket riktigt att, om kejserliga huset sjelft ända från Katarina I i sin slägt upptagit såsom hennes broder grefve Skovronskij och som hennes systrar grefvinnorna Hendrikova och Efimovska, så är det svårt att icke erkänna dessa slägtförhållanden, och af hvad skäl skulle Katarina för öfrigt erkänt dessa som systrar, personer, af hvilka hon kunde vänta sig hvarken ära eller nytta, så mycket mer som man aldrig tillskrifvit dem någon hög härkomst och Katarina sjelf öppet utnämnde brodern till grefve, och derefter förunnade sina systrars män samma värdighet. Å min sida tillägger jag, att, enligt Rabes genealogiska tabell, Katarina haft blott *en* bror, som stupade i kriget i Polen. Men hvarför skulle hon såsom köttslig broder och köttsliga systrar hafva erkänt för henne alldeles främmande personer? I det han funderar öfver möjligheten af Katarinas härkomst från Rabe, tager Albedyhll namnet Skovoronskij i betraktande och frågar: »Månne icke dess midt —*voron*— angifver det tyska namnet Rabe» [2]. Läraren Rabe upptog med tacksamhet denna fingervisning och såg deruti ett nytt bevis för sina hypoteser. Troligen skulle dock Albedyhll aldrig kommit på den tanken, om han vetat, att *skòwron* är ett polskt ord, som betyder lärka.

[1]) Hupel: Nordische Miscellaneen II, 223.

[2]) Denna förmodan har redan blifvit uttalad af Hupel, Nord. Misc. II, 224. Det ryska ordet *voron* betyder, liksom det tyska *Rabe*, på svenska *korp*. Öfv:s anm.

Vidare fäster Albedyhll uppmärksamheten på Katarinas fadersnamn Alexejevna, d. v. s. Alexejs dotter, och önskar veta, på hvad skäl hon fått detta namn. För oss är det numera af Gordons journal bekant, att detta fadersnamn gafs henne vid öfvergången till den grekisk-katolska religionen efter hennes fadder, tronföljaren Alexej.

Ett af kärnskälen, på hvilket anhängarna af hypotesen om familjen Rabe gerna stöda sig, består deruti, att Katarina sjelf erkänt sig vara svenska till börden. Karl XII:s häfdatecknare, Nordberg, meddelar en berättelse, som han hört af en ryss under hans vistelse i Stockholm 1722, att tsaren, efter Nystadska fredsslutet året förut, på skämt frågat sin gemål, huru hon förestälde sig, att det nu skulle gå med henne, då han enligt fredsfördraget förbundit sig att återlemna alla svenska fångar, och som äfven hon tillhörde detta tal, kunde han icke längre behålla henne hos sig. Härvid skall kejsarinnan hafva kysst honom på handen och svarat, att hon vore hans undersåte och måste lyda alla hans bud, men att det näppeligen kunde falla honom in att skicka henne tillbaka, då hon hade lust att stanna qvar. Då skall tsaren hafva sagt: »Jag skall utlemna alla de öfriga, men hvad dig beträffar vill jag tillse, om det är omöjligt att uppgöra en öfverenskommelse med svenska kungen [1]».

På samma sätt anför läraren Rabe ett ställe ur ett samtal mellan Katarina I och hennes sedermera blifvande måg, hertig Karl Fredrik af Holstein, i hvilket hon yttrade, att hon skulle hafva blifvit hans undersåte, om lyckan icke öfvergifvit Sverige och om icke Sverige brutit den ed, som det svurit den store Gustafs hus [2]. Men då han anförde detta bevis, glömde han, att till Sverige hörde äfven Livland, der Katarina utan allt tvifvel tillbragte sin första ungdom; härpå fäste redan Hupel uppmärksamhet [3].

Slutligen resonnerar läraren Rabe på följande sätt till försvar för sin åsigt: »Om våra historieskrifvares antagande icke är riktigt, så är det svårt att förstå, hur det kunnat falla dem in att inblanda namnet Rabe i raden af kejsarinnans omtvistade förfäder. Rosen, Albedyhll befunno sig i närheten; Büschings Samuel, Voltaires dödgräfvare eller hvem det än må vara af de öfrige voro det äfven. Men Rabe, detta främmande ljud, detta långt bortom hofvet i en vrå hemmahörande namn, hur har det lyckats detsamma att blifva omnämdt i Petersburg? Den omständigheten att en svensk officer några år vistats i garnison i Riga kunde visserligen icke gifva anledning till gissningarna om hans person tjugu år efteråt. Hvarför skulle man just börja tala om honom och icke om några andra samtida tjenstemän, *om det icke funnes anledningar dertill*... Men man skulle kunna uppgifva många orsaker, hvarför detta namn icke blifvit erkändt. Dessutom kan man ej undgå att anmärka den omständigheten, att de förnämsta skriftställare, som stå på min sida, uttala namnet olika: detta bevisar, att de icke upp-

[1]) Konung Karl XII:s historia II, 132.
[2]) Büschings Magazin IX, 338, i Bassewitz »Eclaircissements».
[3]) Nordische Miscellaneen II, 222.

repat hvarandras ord, utan att hvar och en hade sina skäl. Adlerfelt kallar honom *Rabin*, Lagerbring *Raab* och Nordberg *Rabe*.» Härpå måste man svara, att ryktet om Katarinas härkomst från Rabe visst icke uppstod först i Petersburg utan troligen öfverförts, antingen från Sverige eller Livland, der det nog kunnat finnas menniskor, som hade intresse för den ifrån Sverige med sin dotter utflyttade enkans öde. Efter hvad läraren Rabe intygar, hafva vi sett, att från Vestergötland företogos redan 1725 spaningar härom. När Nordberg meddelar berättelsen om Katarina I:s svenska härkomst, säger han, att han hört den af en gammal hederlig, trovärdig man; han tillägger, »att denna historia blifvit noga undersökt och att hon än i dag bekräftas såväl af kyrkoböcker som af ännu lefvande personer». (Här menas den omständigheten att qvartermästaren Rabe gifte sig i Livland, att efter hans död i fäderneslandet hans hustru med sina barn återvände till Östersjöprovinserna, hvarest man förlorade dem ur sigte, samtidigt med att det bekanta ryktet uppkom.) Huru uppkom det då? Första anledningen dertill kunde vara okunnigheten om det öde, som träffat Rabes enka efter hennes afresa till Livland, ty med anledning deraf kunde i hennes hemland lätt uppstå åtskilliga gissningar om hvad som händt henne och hennes dotter. Å andra sidan faller det af sig sjelf, att, efter Katarina Skovoronskijs upphöjelse, öfverallt rykten gingo om hvem hon kunde vara. Sjelfva namnet gaf slägtingarna till familjen Rabe i Sverige anledning att undra, om icke hon vore den Katarina, som de förlorat ur sigte. I berättelserna om den af ödet upphöjda föräldralösa qvinnan framträdde emellertid äfven andra namn, som tjenade till stöd för gissningar: såsom Katarina Alexejevnas hemort angaf man *Rungén* (egentligen Ringen) i Livland, och den svenska Katarinas farmor var född i Rångedala; slutligen kunde äfven finnas klyftiga etymologer, hvilka, då de i midten af namnet Skovoronskij sågo ordet *voron*, i likhet med Hupel och Albedybll, deruti upptäckte ett samband med namnet *Rabe*. Möjligt är äfven, att detta namn kommit i bruk till följd af förblandning med ryska ordet *raba*, eller *rabynja* [1]), som kunde tilläggas Katarina icke blott på grund af att hon antogs vara född i lifeget stånd, utan äfven derföre att hon var en krigsfånge (krigsfångar kallades då *rabij* eller slafvar). Icke utan skäl gaf man namnet Rabe än åt Katarinas föräldrar, än åt hennes första, verkliga eller diktade, man. I sitt ofvan omnämnda arbete anmärker Bülau, att denna hennes förste man öfverallt, der han omnämnes, kallas Johan; såsom hans tillnamn hafva vi träffat familjenamnet Rabin, och äfven Katarina kallades under första tiden af sitt äktenskap »die Rabin» [2]), men då många icke kände till det snart upplösta äktenskapet, så kunde lätt den tanken uppstå, att hon var född Rabe». Man kan ej undgå att erkänna, att detta är en mycket sinnrik gissning, men för oss är den af vigt endast såsom ett stöd åt vår nyss härofvan

[1]) Ryska ordet *rabá* l. *rabýnja* bet. *slafvinna*. Öfvers:s anm.
[2]) Bülau: »Geheime Geschichten» VI, 289.

uttalade förmodan: Rabin låter icke såsom ett tyskt namn; snarare höres i detsamma ett tydligt återljud af de sägner, som tala om den lifegna flickans samhällsställning, ur hvilken, enligt den gängse föreställningen, Katarina utgått.

Den unge författaren till den här ofvan nämnda svenska afhandlingen [1]) (Nedström) räknar Weber till dem, som omfatta åsigten, att Katarina skulle härstammat från Rabe, men han misstager sig: Weber uttrycker tvärtom uti sitt bekanta arbete »Das Veränderte Russland» sitt misstroende till detta rykte. I sin berättelse om det högtidliga firandet i början af 1727 af dagen för Katarinas dop och efter att hafva anmärkt, att vid denna ceremoni ej närvoro storfursten Peter Alexejevitj och hans syster, fortsätter Weber: »Att de så höllo sig undan framkallade ett tyst knot, så mycket mer som vid samma tid till Petersburg ankom en nära slägting till kejsarinnan med tvänne döttrar och trenne söner, åt hvilken genast anvisades ett praktfullt inredt hus och kläder. Det var grefven och grefvinnan Skovoronskij; kejsarinnan tog den äldsta dottern, Sofia, till hofvet i egenskap af dame d'honneur, men de öfriga barnen, som stannade hos fadern, fingo ett för sin värdighet passande underhåll. Dessa gästers ankomst gaf anledning till åtskilliga rykten, och somliga vågade till och med göra sig lustiga öfver kejsarinnans härkomst och bland annat opassande prat utsprida ryktet att hennes far varit qvartermästare vid Elfsborgs regemente och modern dotter till en stadssekreterare i Riga; att hennes far hetat Johan Rabe och med sin hustru aflat denna dotter Katarina 1682 i Vara socken i Elfsborgs län; att efter hans död enkan med barnet rest till sina slägtingar i Riga och att, då äfven hon dött, prosten Glück upptagit den fader- och moderlösa och uppfostrat henne. Dessa och dylika, loyala undersåter opassande, utläggningar gåfvo anledning till utfärdande af den likaså nödvändiga som rättvisa ukazen, att ingen vid dödsstraff finge om den aflidne kejsaren och den regerande kejsarinnan föra lasteligt tal, och att de, som bröto mot denna ukaz skulle, änskönt de rättfärdigade sig med sin okunnighet eller sitt druckna tillstånd, dock blifva utan förskoning straffade.» (Das Veränderte Russland III, 77.)

Såsom orsak till en så sträng åtgärd är att betrakta icke så mycket det af Weber anförda pratet som andra mera nedsättande rykten, hvaraf några kommit till oss och finnas uppräknade i början af föreliggande uppsats; sannolikt förenade sig med dem ytterligare äfven rykten om de vexlingar, som inträffat i Katarinas ställning under mellantiden från Marienburgs eröfring till hennes sammanträffande med tsaren. Beträffande Webers berättelse om Skovoronskijs och hans familjs ankomst till Petersburg i början af år 1729 och om denna familjs förbindelser med kejsarinnan, så försvinna alla tvifvel om blodsbandet dem emellan genom de af mig på senaste tiden påträffade urkunder.

[1]) Jag syftar på den lundensiska disputationen om Katarina I:s härkomst. Hr Nedström kände blott till första delen af Albedyhlls arbete; han hade sig ej bekant tillvaron af den andra, hvarest står att läsa den af mig kritiserade uppsatsen.

Af dessa urkunder framgår, att under kejsarinnans vistelse i Riga år 1721, infann sig hos henne Kristina Hendrikova (född Skovoronskaja) och ådagalade, att hon var Hennes Majestäts syster, och att hennes, Kristinas, köttslige broder med sin hustru blifvit under kriget förd i fångenskap till Ryssland; Katarina visade sig nådig mot henne och lät henne gå.[1])

Det var sannolikt på grund häraf som kejsarinnan gaf en af sin gemåls närmaste vänner, kabinettsministern A. V. Makarov, befallning af den 28 Febr. 1722 att låta söka reda på livländaren Dirik Samuilev, *Skovorotskijs* son, hvilken blifvit krigsfånge, när fältmarskalken Sjeremetiev ryckte in i Livland.

I Mars 1723 inberättade Feodor Tjekin från Vologda till Makarov, att han öfver hela provinsen Galits skickat omkring bud i detta ändamål; ungefär samtidigt skrefs om samma sak från lillryska kollegiet i Godjatj, hvarifrån öfverste Michail Miloradovitj svarade i Oktober, att den sökta personen ingenstädes var att finna.

Makarovs skriftvexling med generalguvernören i Riga, den ryktbare furst Anikita Ivanovitj Repnin, var mera framgångsrik. Den 7 April 1723 skref den sistnämnde till kabinettssekreteraren, att ett af honom utskickadt bud i byn Dogaben[2]), som tillhört adelsmannen Laurentskij, påträffat hustrun till livlandsbon Karlus Samuilev, Skovoronskijs son, och på allt sätt uppmanat henne att begifva sig till sin man, men att hon icke velat, »emedan hon känner sin mans förhållanden och att han icke af en obetydlig anledning gjort sig fri från henne.»

I ett bref, skrifvet öfver två månader senare, nämligen den 13 Juni, åberopar sig Repnin på en Hennes Majestäts ukaz rörande en qvinna med man och barn, »och enligt denna ukaz», säger han, »skall jag vidtaga mina mått och steg, och hvar hon önskar vistas, hemma eller på någon främmande ort, bemöda mig att hafva henne under min uppsigt, att de icke måtte begifva sig bort åt något håll. Jag ber Er endast, min herre, att uttryckligen skrifva till mig, huru stort underhåll jag skall gifva henne med man och barn.»

Detta syftar tydligen på den qvinna, om hvilken talats här ofvan och hvilken 1721 gaf sig tillkänna för kejsarinnan. Den 4 Juni 1725 underrättar Repnin Makarov, att just denna qvinna dagen förut infunnit sig hos honom och »inlemnat en på polska språket uppsatt böneskrift, som jag härmed öfversänder; och berättade hon mig muntligen, att hon var H. M:ts syster, hvilket också står skrifvet i hennes inlaga, och att hennes köttslige broder jämte hustru blifvit förd till Ryssland. 1721, under H. M:t kejsarens, glorvyrdigst i åminnelse och H. M:ts vår nu regerande kejsarinnas besök i Riga, var denna qvinna

[1]) Familjen Skovoronskijs slägttafla i »Büschings Magazin» III, 191. Jfr äfven »Russk. Rodosl. Kniga» 1873, sid. 190.

[2]) »En liten plats belägen en half mil från Visjkasjön», är tillagdt i originalet; samma upplysning finnes enligt kabinettets handlingar i Solovievs »Istorija» XVI, 86.

hos H. M:t, och H. M:t skänkte henne då tjugu dukater, och hon blef på nytt hemskickad, men för närvarande lefver hon med man och barn i Livland icke långt ifrån Riga. Jag ber Er, min herre, vid lämpligt tillfälle hemställa till H. M:t, huru jag bör behandla henne, och att ofördröjligen skicka mig resolution derom, på det att saken icke må komma ut. Tills jag mottagit denna resolution, vill jag hålla henne med man och barn under bevakning i hennes hem. Ännu en gång, min herre, ber jag om en snar resolution, hvarför jag öfversänder detta bref med express-bud.

Den 4 Juni 1725. Min herres ständige tjenare
Riga». Knjaz A. Repnin.»

Uti den till Repnin inlemnade böneskriften skref Kristina Hendrikova: »Knäböjande vid Ers Nådes fötter vågar jag bedja E. N. allernådigst uppmärksamma mig fattiga, af gud öfvergifna, fader- och moderlösa: jag var i fångenskap i det regemente, som stod under Ert befäl (perwsza ze bylem v niewoli w woysku Jasniewielmoznosci waszey) under kriget, som ödelade vårt folk: Gud har i sin särskilda nåd upphöjt min syster till kejserlig värdighet, men vi två hafva stannat i yttersta fattigdom. H. M:t, vår syster, har redan blifvit underrättad om vårt öde äfvensom om min man och mina barn, har gifvit till min familjs underhåll en viss summa och befalt oss invänta ett bättre tillfälle. På grund häraf tager jag nu min tillflykt till Ers Nåde, utbedjande mig Ert medlidande för mig, ty jag lefver nu under mycket fattiga omständigheter i byn Kegem på en egendom, som tillhör hr majoren Guldunasjuld (Wulffenschild) hvilken behandlar mig som en bondqvinna och förolämpar mig. Visa mig den nåden och råd mig fattiga, på hvad sätt jag skulle kunna knäböja för H. M:t kejsarinnan, ty jag vet rakt icke, huru och i hvad jag skall fara till henne. Jag är fullkomligt öfvertygad om, att hon ej skall förneka mig. Den stackars öfvergifna skall för den ynnest, som Ni visar henne, aldrig upphöra att bedja den allsmäktige guden bevara Er helsa och förlänga Ert lyckobringande regemente».

Kejsarinnan skref, att »man skulle underhålla denna qvinna och se till, att hon ej led nöd». På samma gång Repnin förfrågar sig om underhållets storlek, meddelar han, »att hon lefver i lifegenskap hos härvarande adelsmannen, livländaren majoren Wulffenschild, och att hon med mannen såsom vanligt bondfolk förrättar allt slags arbete och betalar *obrok*[1]) såsom alla andra. Nu har jag befalt att såväl hon som mannen skola befrias från arbete. Jag skall befalla, att ur kassan utbetalas en lika stor *obrok* för dem. Men som jag hört, att de för många talat om sig och båda två äro dumma och supiga menniskor, så synes det mig vara lämpligare att föra dem härifrån till en annan plats, på det att de ej måtte gifva anledning till vidare prat, och ber jag Er ödmjukast, min herre, att vid lägligt tillfälle inrappor-

[1]) *Obrók*, afgäld, som den lifegne betalade till sin herre. Öfvers. anm.

tera detta till kejsarinnan och skrifva till mig, hvilken befallning H. M:t på grund häraf behagar gifva».

Makarov svarade den 29 Juni.

»Rörande ifrågavarande qvinsperson, om hvilken hit insändts en underdånig böneskrift till H. M:t, har jag nyligen rapporterat, hvarpå H. M:t behagade säga, att man borde underhålla dem på ett undangömdt ställe, der Ers Excellence finner lämpligast, och gifva dem riklig föda och kläder, och taga dem från den adelsman, hos hvilken de först bodde och pratat om sig, under sken af att de måtte hållas under sträng uppsigt samt låta den der adelsmannen veta, att de för vissa oanständiga utlåtelser blifvit häktade, eller ock bortföra dem i hemlighet utan att säga någonting derom åt honom, hvilket H. M:t behagat öfverlemna åt Ert bedömande, men så snart de blifvit tagna hos dem anställa en säker person, som kan hindra dem från allt prat».

Den 7 Juli skrifver Repnin.

»Jag får nu ånyo likasom förut rapportera, att nämnda qvinna sistlidet år 1721 blef förd till herrgården, utfrågad och åter lösgifven, och hoppas jag, att bland folket här i orten detta icke är obekant, isynnerhet som hon icke tiger. Och derför vore det lämpligare, om man toge dem härifrån till Ryssland och underhölle dem på en plats, der ingen menniska känner dem.»

Makarov svarade den 17 Juli.

»Nådige herre, knjaz Anikita Ivanovitj! Ers excellences bref af d. 7 Juli har jag riktigt bekommit, i hvilket ni behagar skrifva hvad man bör vidtaga med den bekanta qvinspersonen, och derom har jag rapporterat till H. M:t kejsarinnan. H. M:t har befalt, att hon och hela hennes familj skall föras hit, och till det ändamålet skall snart till Riga sändas en särskild kurir, men under tiden, tills denna kurir hinner ankomma, skall Ni vara god befalla, att allt anordna åt henne för resan, såsom vagn och annat.»

Repnin skref den 21 Juli.

»Min herre, Ert bref af den 17 dennes har jag mottagit och skall ordna allt till den omtalade qvinnans afresa, och så snart kuriren ankommer skall jag afsända henne. Helt nyligen har jag inhemtat af en af mig till polska Livland sänd officer, att der finnes en till den omnämnda bekanta qvinnan fullvuxen köttslig syster med man och barn och att äfven hon talar fritt om sig, hvarföre invånarne derstädes mycket ljuga. Nu skickar jag denna officer med uppdrag att föra hit nämnda qvinna med man och barn, hvarom jag ber Er, min herre, att, om så erfordras, efter att hafva rapporterat saken för H. M:t, skicka mig befallningar.»

Detta bref såväl som den följande skriftvexlingen bestyrker Büschings uppgift att han haft i sina händer en dagbok af den officer, som skickats till Litaven för att uppsöka den andra systern till Karl Skovoronskij, nämligen Anna Efimovska[1]).

Büsching meddelar ur denna dagbok följande utdrag: [1])

---

[1]) Büschings Magazin III, 190.

»Den 2 Febr. 1725 blef han (d. v. s. den utsände officeren) på allernådigste befallning sänd från Petersburg till Riga för att af dervarande generalguvernör, grefve Repnin, erhålla instruktion, huru han uti Stor-Litaven skulle uppsöka en syster till kejsarinnan Katarina. Furst Repnin skickade honom första gången den 20 Mars. Han for till Birsja, och med der erhållna upplysningar återvände han till Riga. Den 25 Maj for han för andra gången och då till Dubno i polska Livland, och derifrån till Kamenjets. Der utforskade han en prest vid namn Silitskij angående Ifimovska familjen och fick veta, att den tillhörde en enka efter en starost Rostovskij. Han gjorde bekantskap med denna qvinna, råkade och samtalade äfvenledes med Ifimovskij och dennes hustru. Han sökte på allt sätt dölja ändamålet med sin resa och utgaf sig för en sachsisk officer, men starostens enka misstänkte honom, befalde, att hans betjent skulle få ett godt rus och utforskas, huruvida icke hans husbonde vore en rysk officer. Som hon anade, att han ville bortföra familjen Ifimovskij, gaf hon fyra sina tjenare befallning att öfverfalla honom vid afresan d. 2 Maj och döda honom. Men han kom undan med fem sår i venstra armen (hvilken han efter den stunden aldrig kunde begagna) och återkom till Riga d. 7 Juni. Den 3 Aug. begaf han sig för tredje gången åstad för att i hemlighet bortföra familjen Ifimovskij, hvilket dock icke lyckades, emedan han hade för litet pengar. Den 17 Sept. for han från Riga för sista gången, hade då tillräckligt med pengar, och den 12 Sept. (Oktober?) förde han Efimovskij lyckligt till Riga. Han höll dem der till d. 23 November, då han öfverlemnade dem till major B., som förde dem till Petersburg. Vid samma tid hade äfven kejsarinnans andra syster, Kristina, med sin man, Hendrikov, förts från Stor-Litaven till Petersburg. Denna familj var i alldeles samma omständigheter som Ifimovskijs.» Vi skola snart få se, att hufvudinnehållet af denna underrättelse, nämligen om tiden för Ifimovskijs inställande i Riga, helt och hållet öfverensstämmer med den upplysning, som erhållits ur vår brefvexling.

Den 25 Aug., då Repnin påminner Makarov »om den bekanta qvinnan med man och familj, som för opassande yttranden hålles här under uppsigt», klagar han, att »den för deras vidare befordran väntade kuriren tills dato icke anländt och att de fortfarande hållas under uppsigt; den af mig omnämnda utskickade har återkommit från polska Livland, lemnat en muntlig rapport och ett bref från dem, i hvilket de skrifva, att man redan känner till dem vid H. M:ts hof, ty under förflutna år har ett särskildt bud skickats, som tagit hustrun till hennes köttslige broder, hvilken är i Ryssland, men lemnat dem qvar, och nu önska de resa till Ryssland samt begära blott penningar, omkring 100 rubel, för skulders betalning och ordnande af afresan. Men jag eger ej något svar af Er på mitt förra bref om dem, och penningar vågar jag ej sända dem. Alldenstund man, såsom ofvan är nämndt, känner till dem vid hofvet, ber jag Er, min herre, att sända mig Er befallning rörande det nu omnämnda.»

På detta bref svarade Makarov den 11 September: att kuriren icke blifvit afsänd, derför att han är sjuk »och ännu i denna stund icke tillfrisknat, och att jag i detta ärende icke kan skicka någon annan.»

Den 13 Okt. 1725 skrifver Repnin till Makarov från Riga:

»Den 11 sistl. September skref Ni till mig på H. M:ts befallning om den bekanta qvinnan: om hon verkligen är skyldig och icke mer än 100 rubel, så har H. M:t befalt, att på ett fintligt sätt betala dem, och i enlighet med detta Ert bref har jag, min herre, skickat ett särskildt bud till polska Livland och med honom 100 efimki i penningar. Nämnda qvinna med man och fyra gossar, 15, 13, 10 och 5 år gamla, hafva blifvit hitförda[1]), och penningarna betalade. De hållas här likasom de förre, under uppsigt och förses med tillräcklig föda: de frukta blott mycket för att en lång tid komma att hållas under uppsigt.»

Den 14 Nov. påminner Repnin ånyo, »att de personer, som äro under uppsigt hos honom och äfven de, som blifvit tagna från Litaven», äro fortfarande under uppsigt och icke litet förvånas deröfver och anföra klagomål; i synnerhet de, som blifvit förda från Litaven, klaga öfver, »att de måst lemna sitt hem och resa hit», och derför upprepar han sin anhållan, »att jag måtte få någon befallning om de nämnda arrestanterne, i ty att jag för min egen person fruktar för de klagomål, som de redan anföra.»

Repnin, som tackar Makarov för nyårsönskan och sjelf önskar honom ett godt nytt år, skickar d. 6 Jan. 1726 »en uppgift på det antal bekanta personer, som underhållas i arrest; till utgifter har jag användt penningar:

»Till betalning af skulden, som åsamkats i polska Livland: 100 efimki.

»Till föda, kläder och skodon för alla dem, som voro i Livland och polska Livland: 70 efimki och 190 ryska rubel.

»I ryskt mynt med beräkning af en efimka till 95 kopek inalles till utgifter 351 rubel, 51 kopek.»

Den 18 Januari skrifver Makarov:

»För den omtalade qvinnan, om hvilken Ers Exc. skrifvit, har en kurir fått i uppdrag att afresa och skall snart afresa. Var god och skaffa henne af denna anledning till resan både släde och pelsar. Jag hoppas, att jag härifrån skall kunna skicka med kuriren en stor släde.»

Den 23 Januari svarar Repnin:

»Med anledning af hvad Ni behagat skrifva till mig om den bekanta qvinnan, att nämligen med snaraste en särskild kurir skall afsändas för att hemta henne och att man skall anskaffa släde och pels, så får jag, på grund af Ert bref, tillägga hvad som endast för Er är

[1]) Antagligen skedde detta just dagen förut, d. 12 Okt., enl. Büschings uppgift, och Repnin skyndade att derom inrapporttera till Petersburg. Büsching visar, att tiden för de båda familjernas affärd icke är riktig; det är tydligt, att uti denna uppgift kunde den officer, på hvilken han stöder sig, hafva misstagit sig.

bekant, min herre, ur mina föregående bref, att ifrågavarande qvinna med man och barn icke är ensam utan att med henne är hennes köttslige broder jämte hustru och barn, hvilka lefvat med henne i en by här i Livland; och ifrån polska Livland har hemtats ifrågavarande qvinnas äldre syster med man och barn; inalles underhållas nu här 3 familjer, hvaröfver jag härmed öfversänder en förteckning. Jag ber Er, min herre, med den ifrågavarande kuriren tillkännagifva, om jag skall sända alla eller blott den ifrågavarande qvinnan ensam med barnen, och hvad jag har att göra med de öfrige.»

»Förteckning:

»Qvinspersonen Krestina Skovorosjtjanka med man[1]). De hafva två söner, den ene 12, den andre 6 år gammal, samt två döttrar den ena 9, den andra 2 år gammal, summa sex.

»Denna Krestina Skovorosjtjankas köttslige broder Fredrik Skovoronskij med sin hustru Katarina. Han har två styfdöttrar, den ena 12, den andra 7 år gammal; summa fyra (de hafva lefvat som bondfolk på en gård i Livland).

»Från polska Livland hithemtade:

»Denna samma Krestina Skovorosjtjankas äldre köttsliga syster Anna med mannen Michail Jakimovitj (hvilka hafva lefvat i en by i polska Livland). De hafva tre söner, en 15, den andre 13 och den tredje 7 år. Summa fem.

»In alles 15 personer.»

Samma dag som brefvet med denna förteckning afskickades, d. v. s. den 23 Januari 1726, skref Makarov till Repnin:

»För den ifrågavarande qvinnan och hennes familj har härifrån afskickats gardes-sergeanten Lev Mikulin; när han anländer till Riga, torde Ni hafva godheten skicka honom till Druja i polska Preussen och gifva honom några soldater till eskort. Men när han återkommer derifrån med några personer, så var god och sänd den ofvannämnda qvinnan jämte hela hennes familj hit; med denne Mikulin skickas härifrån två slädar, tre räfskinnspelsar och fem stycken damasttyg, hvaraf Ers Excellence behagade låta göra varma kläder åt dem. Om det felas något, behagade Ni låta köpa det, och hvad som är nödvändigt till resan, torde Ni på merauämnde Mikulins begäran låta anskaffa, på det att de utan nöd måtte komma hit.»

Mikulin afreste dagen förut enligt följande befallning, som från kabinettet meddelades postkansliet:

»Enligt Hennes Kejserliga Majestäts befallning affärdas i en vigtig angelägenhet kuriren Lev Mikulin till Riga. Postkansliet har derför att åt honom och honom åtföljande person utfärda anvisning på fyra posthästar till Riga, enligt föreskrifven skjutslega.

Alexej Makarov.

St. Petersburg.
Den 22 Januari 1726. Expedieradt s. d.»

[1]) Hendrikov.

Repnin skref d. 30 Jan. 1726:

»Min herre! Ert bref från St. Petersburg af d. 23 Januari har jag i går mottagit genom den afsände sergeanten Mikulin, och enligt detta bref skall jag skicka denne sergeant Mikulin jämte eskort från Riga till Druja; likaledes då han derifrån återkommer, skall jag afsända samme Mikulin och den honom åtföljande qvinnan med hela hennes familj efter att hafva vederbörligen, enligt Ert bref, tillgodosett deras behof; dessutom skall jag äfven afsända de andra af samma familj, hvilka Ni känner af mina föregående skrifvelser och öfver hvilkas antal jag härmed bifogar en förteckning. Hvad åter damastkläderna angår, om hvilka Ni behagat skrifva till mig, så har jag beställt sådana åt endast qvinnorna, men åt männen har jag beställt drägter af kläde.» (Mottaget d. 4 Febr. 1726.)

Den 21 Februari meddelar Repnin:

»Denna dag hafva ifrågavarande personer afsändts med sergeanten Mikulin (undantagandes endast Latisjka, Fredrik Skovoronskijs hustru, jämte hennes barn och hans styfbarn, hvilka med tårar i ögonen bådo, att man skulle lemna dem här, och är det äfven olämpligt att låta dem resa, hvarför också mannen lemnat henne qvar). Till deras förfogande hafva stälts sjutton hästar och i skjutspenningar 56 rubel, 10 kopek, samt till föda under resan 50 rubel; vidare har åt dem gjorts kläder och skodon och förfärdigats en släde. Men huru mycket som utgifvits för deras räkning under vistelsen i Riga, derom skall jag snart skicka Er uppgift.»

Den 13 Mars skickade Repnin till Petersburg den utlofvade uppgiften med anhållan, att man skulle underrätta honom om, på hvilket konto dessa utgifter skulle uppföras, eller om penningarna skulle skickas från kabinettet. Här nedan meddelas denna uppgift:

	Efimka. (Thaler).	Grosch.	Rubel.	Kopek.
»Då den ifrågavarande qvinnan infann sig och begärde, på grund af nöd, gafs henne	—	—	5	—
Till betalning af skulden, som gjorts i polska Livland	100	—	—	—
Kosthållet i Riga för dem alla	50	—	154	7½
För kläder, skodon och säng	—	—	268	48½
Gratifikation åt qvinnan Latisjka, som lemnades qvar och sedan skickades hem till sin gård	—	—	10	—
För slädtransport	—	—	20	—
För skjuts till St. Petersburg och underhåll under resan	—	—	106	10
Till hyra för bostad åt ifrågavarande personer	13	18	—	—
Summa	163	18	563	66

Den 13 Mars 1726.»

Att här ofvan nämnda summa snart blifvit utanordnad åt Repnin, synes af följande bref från honom till Makarov af den 10 April 1726:

»Min herre! Er skrifvelse af den 2 innevarande April med bifogad vexel å 726 rubel 66 kopek, hvilken summa användts för de bekanta personerna, har jag mottagit och befalt, att ofvannämnda belopp skulle insättas i Rigas ränteri. Att Ni äfven underrättar mig om H. M:t Kejsarinnans ankomst hit, derför tackar jag Er förbindligast, och med synnerlig glädje väntar jag så kära gäster hit.»

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

TILL

HISTORISKT BIBLIOTEK

DEL 1–7.

Uppsatser och Handlingar.

[1]) Framkallade ett genmäle af V. GRANLUND, hvilket åtföljer samma del.

Strödda Meddelanden.

Granskningar och Anmälningar.

Rättelser till Sjunde Delen.

Sid.	489	rad.	2 nedifrån	står	1865	läs	1625
»	490	»	3 uppifrån	»	för sitt enet,	»	på sitt eget
»	»	»	3 nedifrån	»	ex unicum	»	ex. unicum
»	503	»	9 uppifrån	»	qui	»	quid

GRANSKNINGAR OCH ANMÄLNINGAR.

1) **Ludvig Daae,** Kong Christiern den förstes norske Historie. Christiania 1879.

Detta arbete rörande den konung, under hvars regering Köbenhavns universitet grundlades, är en skrift författad i Christiania universitets namn till högtidlighållande af den fest, hvarmed Danmarks folk förlidet år firade sitt universitets fyrahundraåriga tillvaro. Synnerligt mycket nytt utöfver hvad Keyser, Allen, Styffe och Paludan-Müller förut meddelat i ämnet, innehåller skriften icke, oaktadt bland hr Daaes källor äfven är en, hvars tillvaro först han sjelf updagat och som således hittills varit obegagnad, K. van den Gherens otryckta krönika; men arbetet lemnar en klar och redig framställning af hvad författaren anser röra k. Kristiern I:s förhållande till Norge under åren 1448—1458. En anmärkning synes oss emellertid kunna göras mot hr Daaes teckning, och det är den sträfvan som åtminstone i åtskilliga partier röjer sig — väl ej att förhärliga Kristiern I, ty sådant låter sig svårligen göra — men att till hans förmån och med nedsättande af hans motståndare uttyda och förklara vissa historiska fakta, utan att tillräckliga skäl till en dylik förklaring förefinnas. Stundom anser han till och med obehöfligt att anföra något som helst bevis för påståenden, hvilka stå i direkt strid med upplysningar, som hans föregångare lemnat. Vi äro naturligtvis skyldiga att lemna bevis för denna vår anmärkning och gå derföre att granska hr Daaes framställning af tronstriden i Norge 1448—1450.

Som bekant intager ärkebiskop Aslak Bolt den främsta platsen bland de män, som i denna strid arbetade för Kristierns medtäflare, konung Karl af Sverige. Den berömde författaren af »Den norske Kirkes Historie», R. Keyser, framställer denne man såsom synnerligen verksam både i kyrkligt och i synnerhet i politiskt afseende, och sammanfattar sitt omdöme om honom i de orden, att »han indtager unegtelig ved sin store og virksomme Indflydelse paa Begivenhederne i Norge en fremragende Plads bland den norske Kirkes Erkebiskopper»; hr Daae åter anser att Aslak Bolt tillhör de personligheter i Norges historia, »hvem Landsmænd efter 1814 have försögt att omskabe i sit eget Billede og gjöre til Bærere af Ideer, som de neppe selv have kjendt eller anet», och förnekar, att han före 1448 hade spelat »nogen framtrædende politisk Rolle». Vi äro ej nog hemmastadde i Norges historia för att i detta fall kunna fälla någon skiljedom emellan de båda norske författarne, men vi kunna ej förstå huru hr Daae kan påstå, att man under åren 1439—1442 »mærker intet til ham (Aslak Bolt) i rikets anliggender», då Keyser upplyser, att han åtminstone deltog i rådsmötet i Oslo sommaren 1440 och i det stora nordiska rådsmötet i Lödöse sommaren 1442 (Se Keyser, Den norske Kirkes Historie II, 522, 524). Lika litet kunna vi fatta, hvarför hr

Daae ej fäst någon uppmärksamhet vid de af Keyser (l. c. II, 529 f.) anförda fakta, som visa att ärkebiskopen under k. Kristofers regering häfdade sin ställning som rådets främste man och ett slags riksföreståndare i konungens frånvaro, och endast finner skäligt nämna, att han 1444 var närvarande vid ett rådsmöte i Bergen och der, såsom orden lyda »udtalte sig på en Maade, som endog har paadraget ham en, dog vistnok ugrundet, Mistanke om Bestikkelighed». Äro Keysers uppgifter oriktiga — hvilket icke synes antagligt —, så hade det varit författarens skyldighet att bevisa detta.

Samma skyldighet har hr Daae uraktlåtit att fullgöra, då han talar om en annan af de män, som ifrigast verkade för den svenske konungen: väpnaren Magnus Hogenskild (Haugenskiold). Styffe meddelar i sitt bekanta arbete »Bidrag till Skandinaviens historia under Unionstiden» (3, XXX), att denna slägt var *»närmast ifrån Danmark»*, och de uplysningar, som i »Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie» (III, 600) lemnas om slägtens medlemmar, bestyrka denna uppgift. Hr Daae åter meddelar, att mannen var »en i Norge indgiftet *svensk* Adelsmand», utan att dock derför lemna det ringaste bevis.

Föga mera tillfredsställande förefaller oss det sätt, hvarpå hr Daae söker att häfda riktigheten af sin uppfattning af händelserna i Oslo och Marstrand 1449. Sedan han påpekat, huruledes det möte, som i Febr. 1449 hölls på Bohus af »nogle svensksindede Personer, der selv kalde sig »Norges Raad og Mænd», men af hvilke neppe alle kunde gjöre Paastand på den förste af disse Egenskaber» — de hafva ju också sjelfva angifvit det genom att efter titeln »Raad» bifoga orden »og Mænd»! —, erinrar om de från Polens historia bekanta »konfederationerna», anmärker han, att det möte som det danska partiet samtidigt höll i Oslo var ett »virkeligt» rådsmöte, ehuru han på samma gång måste medgifva, att man *icke* känner hvilka personer deltogo deruti! Rörande förhandlingarna vid detta möte känner man ej mer, än att två dansksinnade män biskop Jon i Oslo och befälhafvaren på Akershus, Hartvik Krummedike sändes till Danmark för att underhandla med k. Kristiern. Enligt uppgift i tvänne samtida handlingar — båda utgångna från det svenska partiet — skulle underhandlingen endast gälla bibehållandet af fred och godt förstånd emellan de båda rikena, och sändebuden skulle hafva edligen förbundit sig att icke inlåta sig på frågan om konungavalet — hvilket löfte de emellertid sveko och hyllade Kristiern som konung. Hr Daae vill nu — i hufvudsaklig öfverensstämmelse med en åsigt, som förut uttalats af Paludan-Müller och delvis äfven af Allen — söka bevisa, att det ifrågavarande löftet icke kan hafva blifvit gifvet: rådet måste nämligen, menar han, då det affärdade beskickningen, hafva varit beslutet att välja k. Kristiern till konung, eljest skulle det hafva utsett andra ombud än desse herrar, hvilkas danska sinnelag var nogsamt bekant. Ett verkligen underligt bevis! Desse herrar måste med sina slägtförbindelser i Danmark hafva varit både intresserade af fredens vid-

makthållande och lämpliga att främja *denna* sak, och derför rätt väl passande till sändebud, om *detta* syfte skulle vinnas. Menar hr Daae, att det i alla fall är orimligt att antaga att rådet skulle vilja använda dem till denna beskickning, då det kände, att deras sympatier voro danska, och då det i följd deraf kunde med visshet antagas, att de skulle öfverskrida sin fullmakt, inlåta sig på en fråga rörande hvilken de icke hade något updrag och i strid med tro och lofven erkänna Danmarks konung som Norges? Menar hr Daae att det är så otroligt, att norska rådet icke skulle hafva besinnat detta, att de samtida upgifter man har om vidden af sändebudens uppdrag *i följd deraf* måste vara ogrundade? I sanning: stor var trolösheten på denna tid, men derhän hade det dock icke kommit, att man öppet och allmänt tog i beräkning, att en person, för hvilken man eljest hyste förtroende, skulle nödvändigt svika ett uppdrag, så snart hans intressen kommo i kollision dermed.

Likasom hr Daae förkastar uppgiften rörande inskränkningen i sändebudens fullmakt, så vill han ej heller medgifva riktigheten deraf, att de vid återkomsten till Oslo skulle varit åtföljda af en dansk truppstyrka (2,000 man), hvars närvaro medverkat till rådets beslut om Kristierns antagande till konung. Äfven de bevis, som han anför mot denna uppgift, synas oss dock otillfredsställande. Kristiern, som samtidigt företog ett infall i Småland, skulle, anser han, ej haft trupper att undvara för att sända till Norge. Två tusen man var dock en måttlig styrka, så vida ett helt konungarike dermed kunde vinnas, och hr Daaes hypotes att uppgiften om deras ankomst »till Norge» kan förklaras så, att de blifvit sända till Bohuslän för att understödja anfallet mot Sverige, saknar hvarje stöd i handlingarna.

Följde så rådsmötet i Marstrand, der Kristiern den 2 Juli 1449 afgaf sin handfästning och hvarifrån rådet utfärdade sin kungörelse till Norges folk om det försiggångna konungavalet. Hr Daae nämner, att af dem, som i Febr. deltagit i mötet på Bohus och der förklarat sig för konung Karl, voro tre närvarande i Marstrand och hade således anslutit sig till Kristiern. Det kunde dock hafva varit skäl att anmärka, hvad Styffe (l. c. XXVIII) redan påpekat, att desse herrars namn väl finnas i ingressen till brefvet till allmogen, men deras sigill finnas *icke* under handlingen, och deras närvaro eller åtminstone deras frivilliga samtycke till hvad som skett kan derföre betviflas. Äfven ärkebiskopens sigill saknas under urkunden, men ej heller på denna omständighet har hr Daae ansett skäligt att fästa läsarens uppmärksamhet.

Det affall från k. Karls sak, hvartill hr Daae anser, att de ifrågavarande tre herrarne skulle hafva gjort sig skyldige, tillskrifver han delvis intrycket af de för Karl ofördelaktiga händelserna på Gotland. Innefattar hr Daae, såsom det af hans framställning (s. 35) vill synas, bland dessa händelser den öfverenskommelse genom hvilken svenskarne förbundo sig att utrymma ön, så bör anmärkas att denna slöts den 31 Juli, medan åter beviset för dessa herrars affall — deras närvaro vid mötet i Marstrand — tillhör de första dagarne af nämnda månad.

Då han i sammanhang härmed anmärker, att konung Kristiern i nämnda öfverenskommelse kallas konung af både *Norge* och Danmark, och att hans norska konungavärdighet härigenom var från svensk sida erkänd, så anse vi oss skyldiga att påpeka, att *om* också de svenska sändebuden genom att besegla ett fördrag, hvari de danska ombuden gåfvo sin konung den ifrågavarande titeln, kunna anses hafva erkänt honom såsom dess rättmätige innehafvare, så hade de dertill alldeles ingen fullmakt, och i ingen händelse kan k. Karl genom sin ratification af fördraget anses hafva gifvit sitt erkännande af densamma. Vi förmoda att detta senare ej heller är hr Daaes mening, ehuru hans sätt att uttrycka saken (s. 35) förefaller något tvetydigt.

De handlingar genom hvilka k. Karl gjordes till Norges konung kallar hr Daae »revolutionära». Om detta också medgifves, så hade dock rättvisan fordrat, att samma omdöme fälts om det sätt hvarpå k. Kristiern valdes. Vid k. Karls val sökte man att, så vidt omständigheterna medgåfvo, följa lagens föreskrifter — bland de ställen, der hans val skedde, var äfven det i lagen föreskrifna, Trondhjem —, men intet af lagens stadganden iakttogs vid den danske konungens val.

Lagligheten af k. Karls val framhölls med skärpa i ett i norska allmogens namn den 24 Nov. 1449 under Karls vistelse i Trondhjem utfärdadt bref, den bekanta handling, hvari förklaras, att »Norge och Sverige hafva af ålder i sämja och kärlek sammanvarit, hvilken sämja och kärlek mellan förenämnda riken aldrig sönderslitas skall, medan vi lefva; och hafver Gud dessa två riken så landfast tillsamman fogat, längre än på 400 eller 500 mils längd, hvart vid annat; skulle de nu åtskiljas med tvedrägt, som Gud förbjude, då vore det otaligt folks förderf både till lif och gods i båda dessa riken, och enkannerligen i vårt fattiga rike Norge; ty är der ingen vån till, att dessa två riken skola någon tid i tvedrägt åtskiljas med vår vilja». Detta bref anser hr Daae vara utfärdadt utan allmogens vetskap och beviset är, att det vid andra tillfällen visat sig, att bref utfärdats i allmogens namn, utan att denna vetat något derom! Ett är, att brefvet *kan* vara utfärdadt, utan att allmogen vetat något derom, ett annat är, att så verkligen skett. Det senare återstår ännu att bevisa. Det förhållandet, att Karl, som dock åtföljdes af en mycket ringa truppstyrka, i flere olika landsändar valdes till konung, vittnar ej emot norska allmogens benägenhet för föreningen med Sverige, och sidd. 75, 76 har hr Daae sjelf anfört omständigheter som tala derför. Tilläggas kan ock, hvad hr Daae sid. 88 meddelar, att en af k. Kristierns män ännu 1453 fann nödigt att affordra allmogen i Trondalagen en formlig förklaring om giltigheten af k. Kristierns val.

Är hr Daae kritisk med afseende på ofvannämda bref, hvars ursprung möjligen kan vara tvifvel underkastadt, så är han märkligt nog ej obenägen att sätta tro till en uppgift, som alldeles otvetydigt har rena partisyften att tacka för sin uppkomst. Efter ärkebiskopens död och sedan Kristiern låtit kröna sig till Norges konung, lät han utsprida, att ärkebiskopen blifvit *tvingad* att förrätta hans motståndares

kröning. Tendensen i denna uppgift är alldeles klar, och uppgiften sjelf strider fullkomligt emot allt hvad man känner om ärkebiskop Aslaks förhållande till konung Karl, men hr Daae vill dock, som sagdt, låta påskina, att den icke är alldeles otrolig. I sammanhang härmed bör anmärkas, att då hr Daae nämner de män, åt hvilka k. Karl vid sin afresa anförtrodde regeringen nordanfjälls, underlåter han att meddela, att ärkebiskopen var en bland dem.

I följd af det sätt, hvarpå de svenske rådsherrarne betedde sig vid mötet i Halmstad i Maj 1450, nödgades k. Karl, som bekant, afstå från Norges krona. Man har skäl att antaga, att vid detta möte förrädaren Magnus Gren utöfvade en ej obetydlig inflytelse och genom tvänne samtida, af hvarandra oberoende källor (se Styffe, l. c. XXXII, not 9), vet man, att han var närvarande vid mötet. Obegripligt nog förnekas det sistnämda bestämdt af hr Daae, på hvilka grunder får man icke veta.

Samma egendomliga metod att endast genom ett naket påstående affärda uppgifter ur samtida källor använder han då det är fråga om att vederlägga de beskyllningar för våldsamheter mot k. Karls anhängare i Norge, som blifvit gjorda mot k. Kristiern och hans parti. Han medgifver, att skäl finnas, som tala för Erik Sæmundssons våldsamma aflifvande, men något bevis för sin åsigt, att det om beskyllningarna för öfrigt »tör väl *ubetinget* siges, att de inneholde en *uhyre* overdrivelse» meddelar han icke. Hvad han sjelf anför om att flere adelsmän af k. Karls parti nödgats fly till Sverige, synes eljest tala för berättelsernas sanning.

Vid framställningen af de efter den norska tronstridens slut följande underhandlingarna och krigsrörelserna, hvilken vi mera flyktigt genomläst, hafva vi äfven några anmärkningar att göra. Hr Daae synes (s. 78) benägen att antaga, att i tvisten om drottning Dorotheas morgongåfva den juridiska rätten låg på hennes och Kristierns sida. Hvad rätt de än kunde hafva, så torde det dock vara säkert, att de *icke* hade den juridiska: lagen fordrade för morgongåfvobrefvets giltighet, att det skulle vara gifvet med riksrådets samtycke och råd »och ej annorlunda», men intet bevisar, att riksrådet i denna fråga blifvit hördt; vidare stadgades i lagen, att enkedrottningen »hafver förgjort sin morgongåfva och lösen med», såvida det kan bevisas att hon »sätter sig emot riket i det som riket må komma till skada»; och Dorothea var nu gift med rikets fiende (jfr Styffe l. c. 3, XLVI).

Då hr Daae talar om k. Karls härjande infall i Skåne 1452, anmärker han, att Karl »var dog ikke istand til at gjöre nogen varig Erobring». Huru vet hr Daae detta? Han synes sluta sig dertill deraf, att svenska hären snart drog sig tillbaka, men han har ej aktat nödigt att fästa uppmärksamheten på, att Karl i sjelfva krigsförklaringen icke uppgifvit som sin afsigt att eröfra andra af k. Kristierns land än Gotland och Norge. En dylik uraktlåtenhet att påpeka omständigheter som kunna ställa handlingar af k. Karls män i ett bättre ljus än det, hvari man från danska sidan ville se dem, hafva vi äfven

anmärkt vid berättelsen om Örjan Karlssons infall i Trondalagen i April 1453. Hr Daae framställer detta såsom ett trolöst brott mot stilleståndsfördraget och påpekar icke, att det möjligen kunnat vara föranledt af k. Kristierns uraktlåtenhet att noggrant ställa sig detta fördrag till efterrättelse (se Styffe, l. c. LXVI). Vi hafva äfven svårt att förstå, hvarför hr Daae nödvändigt vill sätta Jusse Pedersons »infall» i Nordland 1453 till September, då man lika väl kan antaga att det skett i början af Maj och stått i samband med Örjan Karlssons ofvannämda anfall — såvida det ej möjligen kan vara derför, att ett tillfälle då saknats att påbörda svenskarne en ny trolöshet (se sid. 89 f.).

Så mycket mera angelägen visar sig hr Daae vara att rentvå danskarne från den beskyllning för groft svek, som blifvit riktad mot dem med anledning af den tappre och ridderlige marsken Thord Bondes mord[1]). Rimkrönikans författare, som var samtidig med dessa händelser, uppgifver att mordet begåtts på danskarnes tillskyndan. Denna upgift kallar hr Daae »obevislig». Skall något bevis rörande denna upgift komma i fråga, så synes det oss närmast böra vara ett *motbevis* af den som bestrider dess sanning, ty uppgiften är först och främst samtida och dessutom har den sannolikheten för sig, då den gäller en man, så svekfull som Kristiern I och tillika så grym och hänsynslös, att han kunnat uppgöra planen till de gräsligheter som 1520 föröfvades i Sverige af hans sonsson, Kristiern den omilde. Men härtill kommer, att samma uppgift förekommer i en annan samtida källa, nämligen ett bref från Ivar Gren till Karl Knutsson 1464. Trovärdigheten af detta bref förnekar hr Daae, på grund deraf att Styffe, som anför detsamma, sjelf betecknar det som »en tvetydig auktoritet». Detta är emellertid icke förhållandet. Styffe (l. c. LXXXIX, not 7) kallar hr Ivar Gren för »en eljest tvetydig auktoritet», men i detta särskilda fall finnes alldeles intet skäl att betvifla riktigheten af hans upgift, som lyder sålunda: »Vi viliom medh Gudz hielp thet forholdhe i thet ylerstha at hanum» (Tord Bondes broder Bo Dyre) »skal skee en hwgswalelsa for syn brodhers dödh aff the Danske, som hanum all syn vedherwillia woldhat haffue» (Styffe l. c., s. 153). Trovärdigheten af Rimkrönikans uppgift åter vill hr Daae söka tillintetgöra genom att påstå, att den biktfader, hvars auktoritet krönikans författare åberopar, icke var mördaren Jösse Bosons, utan Tord Bondes, och att författarens afsigt med att omtala denne biktfaders berättelse alldeles icke är att styrka sin uppgift om danskarnes delaktighet i Tord Bondes mord, utan endast att till marskens förhärligande omtala, att han var så from, att han biktade sig hvarje vecka. Härvid vilja vi till en början anmärka, att huru man än vill förklara meningen med anförandet af biktfaderns berättelse, så står krönikans uppgift om danskarnes del-

[1]) I förbigående må nämnas, att den anmärkning hr Daae (sid. 132) riktar mot H. Hildebrands uppgift om denne Tord Bondes giftermål, saknar grund: redan 1875 har Styffe i fjerde delen af sina »bidrag» (s. CCCXI, not 3) rättat den uppgift, på hvilken hr Daae stödjer sig.

aktighet i mordet qvar och behöfver ej vara beroende af, huruvida det är Tord Bondes eller Jösse Bosons biktfader som berättelsen gäller. Men härtill bör läggas, att om man läser Rimkrönikans berättelse i dess sammanhang och ej i likhet med hr Daae går förbi de tre första raderna, så blir det tydligt, att det är *mördarens* biktfader, hvarom här talas. Det ifrågavarande stycket i krönikan har följande lydelse:

— »danske män kunde ey longht fraan wara
tiil them monde Jösse booson fara
the meenthe siik haffua wunnith een leek
Jösse booson förraadde marsken och sweek
gudh maa giffua marskeu syna naadh
än thaa ath danska gaffuo thz raadh
hwaria wiku scriptadhe han siik
saa sadhe hans scriptafadher för mik».

Att Jösse Boson är hufvudföremålet för berättelsen i detta stycke synes åtminstone oss alldeles otvifvelaktigt. Väl nämnes marsken såsom hufvudpersonen i den fjerde raden från slutet och Jösses namn förekommer ej derefter, men denna rad står säkerligen parentetiskt — på samma sätt som man vanligen i handlingar från denna tid, då en nyss afliden persons namn förekommer, bifogar orden »Gud hans själ nåde» eller något dylikt — och efter dess slut vidtager åter berättelsen om Jösse Boson och hvad med hans brott stod i sammanhang. — Hvad hr Daae för öfrigt talar om att det är sannolikare, att rimkrönikans författare kände Thords biktfader än Jösses, kan väl vara sant, men någon orimlighet i att han kunde känna Jösses biktfader, kunna vi alldeles icke finna.

Det sista kapitlet i hr Daaes bok handlar bland annat om den tronomhvälfning i Sverige, genom hvilken k. Karl störtades och k. Kristiern för en tid intog hans plats. Han söker i inledningen till kapitlet med några rader karakterisera Karl och visa, att en hufvudorsak till hans fall låg hos honom sjelf. Utan tvifvel är det riktigt, att Karl till stor del hade sig sjelf att skylla för att han ej kunde bibehålla sig på tronen, men hufvudsakliga felet var icke det, som hr Daae anmärker. »Han havde ikke», säger hr Daae, »forstaaet at vinde den Stand, hvoraf han selv var udgaaet, thi han opförte sig mere som sine forrige Standsfællers Rival, hvor det gjaldt at samle Gods og Penge, end som deres Konge». Dervid bör anmärkas, att redan innan Karl hunnit uträtta knapt något som konung, befann han sig omsnärjd af stormännens förrädiska stämplingar, hvilka sedan fortforo nästan hela tiden till 1457, och hade sin djupaste grund i förhållanden, som funnos redan före Karls tid. Sammanhanget emellan dessa stämplingar och k. Kristierns uphöjande till Sveriges konung synes oss hafva bort ligga inom planen för framställningen af händelserna 1457 — men den sidan af saken hör till det fula i k. Kristierns historia.

I afseende på hr Daaes framställning af k. Kristierns åtgärder såsom norsk konung hafva vi egentligen fäst oss vid den del, som rör

hans förhållande till hansestäderna. Hr Daae kan ej undgå att medgifva, att det tadel som riktats mot k. Kristiern med anledning af hans ovärdiga eftergifvenhet för hanseaterne är berättigadt, men han anser likasom Allen, att det förnämligast bör gälla den senare delen af hans regering, då de slesvig-holsteinska förhållandena bragte honom i fullständigt beroende af städerna. Man har dock ifrån den här ifrågavarande tiden bland annat sådana praktprof på hans lättsinniga och för Norge i hög grad skadliga undfallenhet för de tyske köpmännen, som historien om hans *fyra* gånger under sex år förnyade bekräftelse på rostockarnes förderfliga privilegier i Oslo och Tönsberg och hans eländiga beteende i frågan om de af hanseaterne 1455 begångna våldsgerningarna i Bergen. Det förra af dessa för k. Kristiern i hög grad karakteristiska drag framställes af hr Daae mera i förbigående (s. 151) och föranleder honom ej till någon annan reflexion än den, att »disse gjentagne Bekræftelser ere talende Vidnesbyrd nok om idelige Sammenstöd mellem de Fremmede och Borgerne i Oslo og Tunsberg, om hvis Enkeltheder Historien som sædvanligt tier»! Ännu mera underligt förefaller det oss dock, att en norsk man, som skildrar uppträdena i Bergen 1455 och medgifver, att Norges höghet, lagar och ära svårligen kunde kränkas på ett gröfre sätt än här skedde, kan underlåta att på det skarpaste sätt brännmärka en konung som lät dylikt passera ostraffadt. — Hr Daae anmärker helt fogligt, att »konungen var allt för beroende af hansestäderna för att kunna uppträda med kraft mot deras tjenare i Bergen, i synnerhet nu, då det var honom så angeläget att vara i godt förstånd med dem för att främja sina planer mot Sverige». Nå väl — målet för dessa planer vans, Kristiern blef Sveriges konung, men följde väl då någon efterräkning? Alldeles icke. I stället blef det en af Kristierns första åtgärder som svensk konung att stadfästa alla hanseaternes friheter äfven i Sverige!

Vi afsluta härmed vår granskning. En och annan torde möjligen af de anmärkningar vi framstält, draga den slutsatsen, att vi velat påstå, att den här granskade skriften närmar sig arten af en tendensskrift. Ett dylikt påstående våga vi dock icke göra. Vi hafva emellertid velat meddela, hvad vi i hr Daaes skrift hafva funnit anmärkningsvärdt.

O. A.

---

2) **Le Secret du Roi.** Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques. 1752—1774. Par *Le duc de Broglie*, de l'Academie Française. I, 460 sidd., II, 616 sidd. Paris 1879.

Vid sidan af den politik, som Ludvig XV utöfvade med sina ministrars råd och bistånd, dref han utrikespolitik på smygvägar, utan dessa ministrars vetskap och oftast i motsatt anda till dem. Tillvaron af en sådan hemlig diplomati — man kallade den *l'affaire secrète* och

le secret du roi — anades af många bland Ludvigs samtida, var känd för några af de oinvigde och bekräftades offentligen efter hans död af hans efterträdare på franska tronen, Ludvig XVI. Bruket af en officiell och en hemlig diplomati var emellertid icke något för Ludvig XV egendomligt, utan har haft motstycken på flere håll, ehuru icke till en sådan omfattning. Vi inskränka oss till att exempelvis erinra om, att svenske envoyén i Paris, grefve Gustaf Filip Creutz, var icke allenast medveten om Gustaf III:s revolutionsplan utan äfven arbetade för densamma, under det att han i sina depecher till kanslipresidenten grefve von Düben sökte föra denne officielle ledare af Sveriges utrikespolitik bakom ljuset. Det må kunna anses förklarligt, att en monark, hvars händer äro bundna af en sådan regeringsform som den svenska af 1720, går sina officielle rådgifvare förbi, helst om det gäller att göra sig dem och andra inskränkningar qvitt. Och begripligt är äfven skälet, hvarför Gustaf III sedermera, under en ytterst kritisk tidpunkt, lät den ultra-royalistiske grefve Axel v. Fersen d. y. under hand och förtroligt vid franska hofvet desavouera det der officielt ackrediterade, men, som det ansågs, alltför jakobinvänliga svenska sändebudet friherre Staël von Holsteins yttranden. Men det skulle vara alldeles omöjligt att förklara, hvarför Ludvig XV, en absolut herskare, behöfde föra ett dubbelt spel med ministrar, som voro helt och hållet beroende af hans nåd, och under sådana politiska förhållanden, som icke kräfde denna dubbelhet, om man icke kände hans ytterliga svaghet för sina mätresser och det välde, de öfvade på honom. »Under det att han alltför ofta lemnade utöfningen af sin makt åt sina älskarinnors gynnade uppvaktare, gick han att i skymundan söka (sanningen kräfver att vi säga: icke för att följa) kärfve statsmäns rättframma, ja skarpa råd; under en chiffer-korrespondens' tredubbla insegel framlade han allt hvad i djupet af hans hjerta ännu fans qvar af tankar värdiga tronen och af välmening för det allmänna», säger förf.

Sättet och målet för denna hemliga diplomati voro länge svepta i mörker, tills Boutaric skingrade dunklet genom att 1866 offentliggöra en mängd handlingar rörande detta ämne. Saken blef genom hans publikation likväl ingalunda fullständigt utredd, ty han hade icke tillgång till något mera omfattande material, utan öste hufvudsakligen ur *en* källa, det franska statsarkivet. Den som skriftställare bekante förre franska konseljpresidenten hertig Jacques Victor Albert de Broglie (född 1821), hvilkens namn i våra dagar är ett politiskt partis fana och af ett annat, segrande parti utan misskund sönderslites, har emellertid vid undersökningar i ämnet lyckats skaffa nya källor, dels i franska utrikes- och krigsministeriernas arkiv, dels bland sin familjs papper. Resultaten af hans forskningar äro nedlagda i det digra verk, hvars fullständiga titel angifvits härofvan och hvaraf en del, omfattande tiden 1752—58, redan 1870 offentliggjordes i »Revue des deux Mondes». Hertig de Broglie drefs af ett särskildt intresse att företaga dessa forskningar. En vigtig post i hvad man kallar Ludvig XV:s hemliga kabinett innehades nemligen af en medlem af familjen Broglie.

Det var grefve *Charles François de Broglie*, en broder till forskarens farfarsfar, den från sjuåriga kriget och såsom krigsminister under franska revolutionens första dagar bekante marskalken, hertig Victor François de Broglie.

Grefve de Broglie, som var född 1719, egnade sig först åt den militära banan, men lyckades från en visserligen ej betydelselös men underordnad ställning inom den hemliga diplomatien uppstiga till hennes ledare och nästan tvinga Ludvig XV att gifva henne en omfattning, som hon ursprungligen ej var afsedd att ega. Det italienska blod, som flöt i den brogliesska slägtens ådror, tyckes hos honom icke hafva förlorat något af sin glöd. »Det är en helt liten karl med nacken i vädret som en liten tupp. Han är het, har något esprit och det är lif i honom i allt». Så målades han ett par och trettio år gammal af markis d'Argenson. Ännu vid sextio års ålder skildrades han af Axel v. Fersen d. y. såsom en person, den der hade en femtonårings hela lifligbet och ett par ögon, som sprutade eld och lågor. Han var ett oroligt hufvud och led af en obetvinglig verksamhetslust och äregirighet samt sökte på bakvägar vinna det inflytande på sitt fäderneslands öden, som mäktiga fiender eller konungens svaghet hindrade honom att öppet utöfva. Han betraktade de offentligen erkända ministrarna såsom sina naturliga motståndare, och dessa i sin ordning sågo honom ej med blida ögon. Hertigen af Choiseul, hvilken så länge med utmärkelse var Frankrikes styrande minister, var framför andra hinderlig för Broglie och derför af honom innerligt afskydd. Man märker snart att hertigen af Broglie vid framställningen af förhållandet mellan dessa begge män väl mycket låtit slägtkärleken taga ut sin rätt och skockat skuggorna kring Choiseul. Hela skildringen, hur full af behag i stilen, hur pikant i detaljerna och hur djupsinnig hon för öfrigt är, lider af den nog apologetiska ton, som klingar igenom. Hon förlorar derjämte i klarhet och öfverskådlighet men ingalunda i fängslande behag genom alltför omständliga berättelser om brogliesska familjens enskilda förhållanden, medan den hemliga diplomatiens verksamhet och betydelse i vissa fall, t. ex. rörande Sverige, affärdas, tyvärr, helt knapphändigt.

Föremålet för den hemliga diplomatiens verksamhet var i början uteslutande Polen. Detta lands hållning under de stora europeiska konflikterna hade alltsedan 1500-talet i de franske statsmännens ögon varit af icke ringa betydelse, och de hade nogsamt insett, att det för framgången af deras politik var af vigt att draga Polen in i kretsen af sina bundsförvandter eller att åtminstone försäkra sig om ett visst inflytande derstädes för att kunna motarbeta detta lands anslutning till deras fiender. Frankrike lyckades också skaffa sig ett så pass stort parti i Polen, att det vid åtskilliga tillfällen trodde sig kunna uppträda der på ett afgörande sätt. Det hade under 1500-talet sett en fransk prins, Henrik af Anjou, bära Jagellos krona, det hade under 1600-talet arbetat för prins François Louis de Contis och under 1700-talet, i det polska successionskriget, för Stanislav Leczinskis kandidatur till polska tronen. Vid alla dessa tillfällen hade det dock sett sig nödsakadt att draga sig tillbaka och lemna sina an-

hängare åt deras öde. Följden af dessa upprepade nederlag hade blifvit, å ena sidan, att Frankrikes anseende i Polen sjönk och att dess vänners led glesnade, och å den andra, att de franske statsmännen bragtes att taga sin hand från republiken, hvilken de i sin misströstan ej ansågo värd några ansträngningar och uppoffringar. Sådan var ställningen, då omkr. 1748 det franska partiet i Polen åter började visa tecken till lif och mod. Konung August III:s helsotillstånd gaf anledning förmoda, att han snart skulle falla ifrån. Hans dynasti hade få vänner i Polen och knappa utsigter på kronan vid ett stundande konungaval. Frankrikes gamla anhängare funno situationen lämplig för aktivitet, reste till Versailles och uppmanade prins François de Conti, en sonson till den ofvannämnde prinsen, att i tid börja arbeta för vinnande af Polens krona. Prinsen var ärelysten, lät förslaget sig väl behaga och meddelade det åt Ludvig XV. Äfven denne skänkte planen sitt bifall, men föreskref den allra djupaste secretesse vid hans utförande dels för att undgå främmande makters uppmärksamhet och dels emedan Ludvig insåg, att den franska ministèren, som flere gånger bränt sina händer för Polens skull, och i synnerhet den polskfientlige konseljpresidenten d'Argenson hade bestämdt satt sig emot hvarje mera energisk inblandning i de polska affärerna, framför allt af den art, som Conti åsyftade. Vidare hade det sachsiska huset, hvilket man ville frånrycka kronan, betydande förespråkare vid franska hofvet i den berömde marskalken af Sachsen, August III:s naturliga broder, och i dauphins gemål, Marie-Sophie, Augusts dotter, en ytterst slägtkär prinsessa, som skulle slagit allarm vid minsta skymt af fara för hennes familjs så mycket eftersträfvade konungavärdighet. Conti fick löfte om medel ur konungens enskilda kassa — för den hemliga korrespondensen anvisades ur denna sedermera icke mindre än 10,000 francs i månaden — och rättighet att bakom ryggen på ministèren och Ludvigs ambassadör hos August (som vanligen vistades i Dresden) använda franske residenten i Varschau, Castéra, såsom mellanhand för förbindelsen med polackarna, såsom korrespondent och utdelare af subsidier. Conti blef så det hemliga kabinettets förste chef, Castéra dess förste agent. Vid de polska grannhofven ackrediterades Contis personliga vänner såsom sändebud för att förtroligt brefvexla med honom och vid förefallande behof användas. Dessa voro markis d'Havrincourt i Stockholm (sedan Juni 1749), Desalleurs i Konstantinopel och chevalier de la Touche i Berlin.

Den tillbakadragna hållning i fråga om Polen, som franska ministèren iakttagit och som på sätt och vis framkallat den hemliga diplomatien, måste emellertid efter några år öfvergifvas. När 1752 Österrike, Ryssland och England gjorde tydliga försök att draga Sachsen och Polen in i sitt allianssystem, blef det för franska regeringen en bjudande nödvändighet att genom ett kraftigare uppträdande i Polen förekomma, att dessa makter lyckades i sin plan. »Den officiella och den konfidentiella politiken funno sig sålunda helt oförmodadt faktiskt närmade hvarandra, och samme man kunde sköta

båda utan att råka i alltför uppenbar motsägelse med sig sjelf», d. v. s. det var tid att yppa hemligheten för en ambassadör. Franske ambassadören hos konung August, markis des Essarts, förflyttades till sardinska hofvet och till hans efterträdare utnämdes d. 12 Mars 1752 grefve de Broglie, som tillhörde Contis förtroliga krets. Valet af denne man, hvilket öfverraskade alla, och icke minst honom sjelf, kunde anses lyckadt, för så vidt som det gälde att aflägsna alla misstankar rörande den hemliga afsigten med hans beskickning. Den broglieska familjen åtnjöt nemligen mycken välvilja af dauphins gemål, och »ingen skulle i hennes skyddsling gå att söka en agent, som fått i uppdrag att detronisera hennes hus». D'Argénson, hvilken genom en tillfällighet kommit den hemliga diplomatien på spåren redan i första början af hennes verksamhet, antecknade också i sin dagbok, med anledning af Broglies utnämnande: »Härigenom flytta sig prinsens af Conti utsigter långt tillbaka». Och svenske envoyén vid sachsiska hofvet, C. O. von Höpken, skref under den $^{15}/_{26}$ Mars 1752 från Dresden rörande samma sak: »Den fruktan man en tid bortåt haft att se marquis de la Chetardie eller des Essarts ånyo bekläda denna beställning (ambassadörsposten) bidrager icke mindre att göra detta val här vid hofvet behagligt än de goda egenskaper som ett allmänt loford välbemälte gref Broglie tillegnar».

Den officiella instruktion, Broglie mottog vid afresan från Frankrike, ålade honom att vid den s. å. stundande riksdagen i Grodno, der Polens ställning i »systemet» skulle afgöras, motarbeta detta rikes anslutning till de ofvan nämnda tre makterna — genom riksdagens sprängning, om ingenting annat hjelpte — men att med försigtighet yttra sig om ett eventuelt konungaval. Contis ordres deremot lydde, att han med all ifver skulle verka för prinsens kandidatur, en befallning, hvilken så mycket villigare borde fullgöras, som Broglie af prinsen fick mottaga en egenhändig skrifvelse från konungen af följande innehåll: »Grefve de Broglie skall sätta tro till allt hvad prinsen af Conti säger och icke omtala något deraf för någon lefvande själ».

Vid sin ankomst till Polen fann Broglie det franska partiet fåtaligt och modlöst samt all makten i händerna på slägten Czartoriski, som hoppades allt af Ryssland, underhöll förbindelser med England och hade stort inflytande på August. Genom klokt bruk af de 800,000 fr., som ur konungens handkassa ställts till hans förfogande, lyckades Broglie dock sätta nytt lif i partiet och vinna unge och driftige agenter. Det blef snart tydligt, att den åsyftade aliansen icke kunde vid riksdagen genomdrifvas. Czartoriskierna satte nu sitt enda hopp till en konfederation och föreställde sig, att motpartiet skulle bereda dem tillfälle att bilda en sådan genom att framkalla riksdagens sprängning. Men trots sin regerings ordres och sina polska vänners påstötningar aktade Broglie sig för att på något sätt verka för riksdagens sprängning, emedan han insåg, att hans motståndare då skulle sitta med alla trumfen på hand och att en rysk invasion då ej vore långt borta. Czartoriskierne nödgades slutligen sjelfve taga det afgörande steget

men gjorde det på sådana omvägar, att de utom partiet stående ej visste, hvarifrån stöten kom. Så skref t. ex. Höpken från Varschau d. 1 Nov. 1752, att »riksdagens sprängning skylldes af somliga på hofvet och grefve de Brühl, af andra på kron-stor-skattmästaren, som velat undvika redogörelse för sin förvaltning». Ett manifest till bildande af en konfederation utfärdades och cirkulerade bland riksdagsmännen. Många tecknade sig, och äfven det franska partiets förnämste man, kronstorfältherren grefve Branicki, som genom sitt gifte var befryndad med Czartoriskierna, var nära att på god tro befordra deras afsigter, då en oförmodad händelse inträffade, som gjorde konfederationsverket om intet. Adelsmannen Mokranovski, en i Polens riksdagshistoria alltifrån denna tid ryktbar man, en af de få, Broglie invigt i sin missions hemlighet, och Branickis skyddsling, korsade den fint anlagda planen. Han gick in i landboden-kammaren, der manifestet låg, tog det och begaf sig först till franske och preussiske ambassadörerne och sedan till Branicki, som, upplyst om rätta sakförhållandet, drog sig tillbaka från den väg, på hvilken han låtit narra sig in, hvarefter dokumentet sönderrefs och den allmänna meningen stämdes mot en konfederation. Förf:s framställning af Mokranovskis uppträdande är präktig och liffull, men vi förmoda, att den är hållen i en belysning ännu mera romantisk än den i sig sjelf tillräckligt romantiska händelsen kräfver. Hans skildring afviker i icke så få afseenden från den redogörelse för saken, som Höpken omedelbart efter katastrofen gjorde i en berättelse från Varschau af d. 9 Nov. 1752. Höpken förtjenar så mycket mera trovärdighet, som han uppgifver Broglie och det preussiska sändebudet såsom sina sagesmän. Det skulle blifva för vidlyftigt att redogöra för de begge skildringarna och motsägelserna dem emellan. Faktum är, att de rysk-engelska sträfvandena att draga Polen till sig misslyckades, och att »patrioterna» eller det franska partiet vunno en seger, en seger, som i Frankrike förnams med blandade känslor. Den franska officiella politiken stod handfallen, då den fann sig i spetsen för ett parti, som det icke sökt eller såg sig i stånd att stödja. Prinsen af Conti greps af skrämsel öfver Broglies oförvägna bearbetningar, emedan de, enligt hans åsigt, kunde föranleda så bindande förhållningsordres från ministèren, att allt arbete för den efterfikade konungakronan omöjliggjordes. Det sachsiska hofvet började känna sig oroligt öfver det plötsliga framträdandet af ett så handlingskraftigt motparti och fattade misstro till Broglie. »Detta hofvet», skrifver Höpken under d. 28 Mars 1753 från Dresden, »påsyftar att göra sig af med härvarande franske ambassadören, hvilkens närvaro man isynnerhet funnit ganska besvärlig vid sista riksdagen i Polen». Nya förvecklingar i Polen ledde emellertid till att hofvet försonade sig med Broglie och patrioterna. Innehafvaren af det ofantliga majoratet Ostrov, som afkastade 2 mill. polska gulden om året, företog i Dec. 1753 en eventuell delning af godset och sålde successionen till det czartoriskiska partiets koryféer. Majoratsinnehafvarens befogenhet till en sådan åtgärd var mycket tvifvelaktig. Denna omständighet och de farhågor, som

väcktes genom en så betydande tillökning i Czartoriskiernas makt, drefvo patrioterna med Branicki i spetsen att ögonblickligen mot hvad som skett afgifva en protest, i hvilken Broglie sjelf till bevakande af drottning Maria Leczinskas rätt deltog. Saken antog fruktansvärda proportioner. Vid riksdagen 1754 hotade patrioterna att bilda en konfederation och begärde franska subsidier, Czartoriskierna fingo löften om engelska pengar och ryska trupper. Ett inbördes krig stod för dörren. Broglie fick uppmaningar af både sin officiella och hemliga chef att söka försona partierna. Dertill hade han hvarken böjelse eller förmåga; men han lyckades draga hofvet öfver på patrioternas sida. Vi lemna derhän, huruvida anledningen till hofvets skilsmessa från Czartoriskierna var, såsom förf. tyckes böjd att tro, endast de 10,000 dukater, som Broglie skaffade sina vänner att sticka i handen på Augusts allsmäktige minister grefve von Brühl. Hofvets försonande med patrioterna var ett oväntadt grepp, som slog vapnet ur händerna på Czartoriskierna och deras bundsförvandter; det höjde Frankrikes anseende i Polen men väckte Contis missbelåtenhet. Det var icke *med* utan *mot* sachsiska huset, som Polens patrioter kunde vara nyttiga för den hemliga politikens ändamål. Detta insåg äfven Broglie, men han bekymrade sig icke derom, ty den åvägabragta försoningen öppnade för hans ögon utsigt till vida större mål än Contis val. Han beredde prinsen en ännu oangenämare öfverraskning, då han både på officiell och hemlig väg i slutet af 1754 föreslog en allians mellan Frankrike och Sachsen. Frankrike, redan i förbund med Preussen, skulle i förening med Sachsen, som dittills varit bundet vid Englands intresse, Polen, Turkiet, Sverige och Danmark bilda en koalition fruktansvärd för både Österrike och Ryssland, hvilket senare land på detta sätt skulle kunna »förvisas ur den civiliserade verlden, dit det aldrig bort få tränga in». Conti afstyrkte lifligt planen; men den vann bifall hos dåvarande utrikes-ministern Rouillé, som hvarje dag fruktade ett fredsbrott med England på grund af gränstvisterna i Amerika. Ånyo sträfvade den hemliga och den officiella politiken åt motsatta poler och, ännu egendomligare, den officiella riktades af den hemligas betrodde tjenare. Broglie började emancipera sig, han ville icke längre endast följa, han ville leda. Under loppet af 1755 föreslogs åt August, såväl i hans egenskap af tysk kurfurste, som polsk konung, en subsidietraktat, hvilken tillförsäkrade Frankrike ett alldeles afgörande inflytande på Sachsens och Polens utrikespolitik. Man hade emellertid ännu icke kommit till något resultat, då Fredrik II öfvergaf det franska förbundet och d. 18 Jan. 1756 slöt allians med England samt således rubbade Broglies hela plan.

Den omkastning i allianser, som föregick det sjuåriga kriget, liksom detta krig sjelf ger förf. anledning att göra några inlägg mot den gängse uppfattningen af dessa fakta. Han anser den af Duclos i dennes »Histoire secrète du regne de Louis XV» afgifna samt af tyska och franska historieskrifvare antagna förklaringen rörande dessa fakta otillfredsställande, i synnerhet hvad Frankrike angår. Han fritager

markisinnan de Pompadour från att ensam inför efterverlden stå belastad med skulden för de ödesdigra beslut, som ledde till ett fruktansvärdt krig och försvagande af Frankrikes betydelse i Europa, och han söker förhållandenas rot på en vida djupare och allmännare grund än i en hersklysten eller retad qvinnas nycker. »Man behöfver blott kasta blicken på en karta och rådfråga menniskohjertat», säger hertig de Broglie, för att få svar på den frågan, hvilka motiv drefvo aktöterna i detta historiska drama. Förhållandet mellan Frankrike och Preussen hade, enligt honom, varit såsom mellan en förmyndare och en pupill, men Fredrik II var besluten att afskudda sig detta plåggsamma och underordnade förhållande. Sedan Frankrike i Preussen fått en makt, som kunde hålla Österrike stången, blef det dess uppgift att hålla jemvigt mellan båda, men jemvigt uppstår blott genom lutning än åt den ena än åt den andra sidan; ett visst aflägsnande från Preussen, vid dess tilltagande makt, och ett visst närmande till Österrike voro således ganska naturliga, om ock nya böjelser hos den franska politiken. Det stympade Österrike följde blott den starkaste af alla drifter — försvarets. Så gled enhvar utför det sluttande planet utan att behöfva synnerligen klandras. Den minst oklanderlige var dock Fredrik. Förf. söker bevisa det med stöd af data och moralen. Fredrik bjöd icke, såsom det blifvit påstådt, Frankrike sin hjelp, då det hotades med krig från engelsk sida, än mindre kan Frankrike, såsom det blifvit påstådt, hafva afslagit hans hjelpanbud och sålunda sårat honom. Fredrik sjelf påpekar såsom ett skäl till brytningen med Frankrike just detta lands önskan att vilja indraga honom och Europa i ett allmänt krig på grund af en ren kolonialtvist. Redan i Aug. 1755 bjöd England i Berlin förbund åt Preussen, först d. 21 Sept. samma år debatterades i Frankrike Österrikes alliansanbud. Österrike föreslog en förbindelse, som gick ut på upprätthållande af *status quo* i Europa och således icke innehöll något hot mot Preussens förvärf i det senaste kriget. Preussens allians med England skadade deremot Frankrike, emedan den tillförsäkrade britterna lugn för Hannover och gaf dem tillfälle att nedlägga hela sin kraft i sjökriget mot Frankrike. Fredriks beteende var »un perfide abandon et une hostilité traîtresse à peine déguisée». Den preussisk-engelska alliansen af d. 18 Jan. 1756 framkallade den fransk-österrikiska af d. 1 Maj 1756. Den senare alliansen hade, enligt förf:s ord, i trots af de fleste historieskrifvares temligen hastiga dom blifvit nödvändig för Frankrikes säkerhet, ja existens, ty det stod efter skilsmässan från Preussen utan alla förbindelser af betydenhet på kontinenten. »Fredrik hade icke lemnat det något annat val».

Knappt hade grefve de Broglie i Dresden fått kännedom om Fredriks »förräderi» förrän han, i Febr. 1756, yrkade på en allians mellan Frankrike, Österrike och Sachsen. Preussen skulle styckas, Sachsen få spillrorna af denna monarki, August III utbyta kurfurstehatten mot en ärftlig tysk konungakrona och af tacksamhet lemna polska tronen åt sitt öde, d. v. s. åt prinsen af Conti. »Er plan att

förstöra Preussens makt genom en underhandling med Österrike kan icke sättas i verket», svarade den hemlige utrikesministern. Den officiella politikens ledare svarade med defensivalliansen af den 1 Maj. Denna vann likväl ej Broglies gillande, emedan den gaf Frankrike en för underordnad ställning och lemnade Österrike fria händer att vid sidan af Frankrike välja andra bundsförvandter t. ex. Ryssland, hvilken kombination skulle förstöra franska krediten i Polen och omöjliggöra Contis val. Och dock arbetade prinsen sjelf på ett närmande till Ryssland. Utan Broglies och franska ministerens vetskap gaf han franska sändebudet i Petersburg, chevalier Douglas, befallning att söka åstadkomma ett förtroligt och direkt meningsutbyte mellan Rysslands och Frankrikes suveräner. Den hemliga diplomatien utvecklades — och inveckIades. Två hennes representanter arbetande i alldeles motsatt riktning, den ene för att i Polen underhålla antiryska tänkesätt, den andre för att i Petersburg behaga ryska kejsarinnan!

Det sjuåriga kriget, säger förf., var icke, såsom man påstått, något försvarskrig från Fredrik II:s sida. Den mot honom riktade offensivallians mellan Österrike-Ryssland-Sachsen-Frankrike med ty åtföljande förslag till delning af hans länder, hvilkens tillvaro Fredrik predikade, är en »fantasmagori, som de tyska skriftställarne ännu taga för allvar». Det är visserligen sant, att ifrågavarande allians vid krigets utbrott icke var någon fait accompli. Men det är förvånansvärdt, huru författaren kan förneka, det goda ansatser funnos dertill, eller frånkänna Fredrik rätten att misstänka en öfverhängande fara. Förf. medgifver sjelf tillvaron af delningsfördraget mellan Österrike och Ryssland samt bevisar genom framläggande af sin anherres planer, att Fredrik II kände hvad som låg i luften. Frankrikes, på Broglies initiativ vidtagna, underhandlingar med Sachsen, voro Fredrik II icke obekanta eller välkomna. Koncepten till tio af Broglies officiella depescher från Dresden och chiffret till hans hemliga korrespondens, som tidtals gått genom preussiska postverket, hade 1755, genom en i diplomatiens historia ingalunda ovanlig fintlighet, af preussiske envoyén i Dresden, befordrats i Fredriks händer. Och redan i Okt. 1755 skref konungen till sitt sändebud i Paris, Kniphausen, att han icke ville förnya förbundet med Frankrike, om detta land slöte förbindelse med Sachsen. — Då vid Fredriks infall i Sachsen, i Aug. 1756, en allmän modlöshet yppade sig i detta land, var Broglie snart sagdt den ende, som icke tappade hufvudet. Det var han, som afrådde August från att lemna sin här i Fredriks händer, såsom denne begärt, och uppmanade honom att fatta posto vid Pirna samt slås. »Jag har i sjelfva verket blifvit ledaren af den polske konungens rådslag», skref han. Och han tillade: »Det var hvad jag af allt i verlden minst väntat». Han affärdade kurirer till Paris och Wien för att begära hjelp och till Douglas i Petersburg för att, om möjligt, genom honom förebygga de ryska truppernas befarade tåg genom Polen, hvilket lands integritet alltid låg honom om hjertat. Hans raska uppträdande, hvarigenom Österrike fick tid att samla sig, vann bifall i Versailles, utom hos

Conti, som, med tanken fäst på sitt mål, ogillade att Broglie så varmt intresserade sig för det sachsiska huset och att han drifvit August till öppna fiendtligheter mot Preussen, »hvilket nödvändigt skulle kasta denne och med honom Polen i Rysslands armar». Broglie svarade på hans anmärkningar i amper ton och beslöt sig för att lemna prinsens ordres i deras värde men med så mycket större eftertryck verkställa de officiella, hvilka mera öfverensstämde med hans böjelse. De sistnämnda ålade honom bland annat att i egen person framlemna ett bref till konung August från Ludvig XV. August befann sig vid denna tid, i början af Oktober, i det af preussarne cernerade Pirna. Broglie försökte att, trots Fredriks särskilda upprepade förbud, utan vidare tränga sig igenom de preussiska linierna till Pirna, men fann vägen för sig spärrad och sig sjelf nästan hotad med arrestering. Följden af denna skymf mot franske ambassadören — som denne sjelf framtvungit — blef att all diplomatisk förbindelse mellan franska och preussiska hofven upphörde. Broglie satte emellertid Fredriks tålamod ytterligare på prof. Efter den sachsiska arméns kapitulation, d. 16 Okt. 1756, och sedan August, hos hvilken Broglie var ackrediterad, afrest till Polen, qvarstannade den franske ambassadören i det af preussarne besatta Dresden. Fredrik lät tre gånger uppmana honom att lemna staden och slutligen inqvartera soldater i huset, der han bodde, men Broglie lät sig icke bekomma utan stannade ytterligare sex dagar under uppgift, att han väntade på ordres från sitt hof, och begaf sig först d. 20 November på hemväg. Med anledning häraf skref Fredrik sedermera i sin »Histoire de la guerre de Sept ans»: »Broglie var en den mest lämpliga person man kunde välja för att brouillera ett par hof med hvarandra».

Det sjuåriga krigets utbrott medförde betydande förändringar i den hemliga diplomatien. Prinsen af Conti öfvergaf i slutet af 1756 ledningen af densamma och tankarna på den polska kronan. Han hade önskat befälet öfver den franska armé, som skulle operera mot Preussen, men icke fått sin vilje fram och i harmen dragit sig till baka. Den hemliga politiken upphörde väl, när hon sveks af sin upphofsman och med honom miste sin egentliga uppgift? Nej, Ludvig XV förklarade, att hon skulle fortsättas. Han ville genom henne upprätthålla det franska partiet i Polen. Ledningen af den hemliga korrespondensen anförtroddes åt ingen mindre än Tercier, »premier commis des affaires étrangères», d. v. s. den ämbetsman, motsvarande våra dagars chef för den politiska afdelningen af utrikesministeriet, som uppsatte ambassadörernas instruktioner och öfvervakade deras mått och steg. Desse vanligen lågättade »premiers commis», hvilka aldrig kunde hoppas på en premierministers plats, voro under århundraden, säger förf., »det fasta och vigtigaste, ehuru osynliga drifhjulet i hela den franska utrikespolitiken». Tercier, som var Broglies vän, skulle underhålla sin förbindelse med konungen bakom utrikesministerns rygg genom konungens bekante kammartjenare Lebel. Broglie beordnades att ånyo afgå såsom ambassadör till Varschau.

Han gjorde det, men icke utan att visa sitt missnöje öfver den otacksamma och undanskymda plats, hvarpå man ställde honom. Han hade 1756 hoppats på ambassadörsposten i Wien, men denna hade då gifvits åt Bernis; när Bernis i Jan. 1757 utnämndes till minister utan portfölj, anhöll Broglie direkt hos konungen om att blifva hans efterträdare i Wien, men han förbigicks af grefve de Stainville, mera känd under sitt senare namn, Choiseul. Broglies hemliga ordres, med afseende på verksamheten i Polen, voro mycket oklara: han skulle samla polackarna kring en tronkandidat, obestämdt hvem, ty ena stunden nämnde konungen en spansk prins, den andra en sachsisk och slutligen öfverlemnade han åt polackarne sjelfva att uppgifva lämplig person. Hufvudsumman var att Broglie skulle försöka »tenir toujours les amis de France en haleine» — en om svaghet vittnande fras, som är väl bekant från historien om Frankrikes partiförbindelser. Man hade missuppfattat grunden för Broglies ogillande af 1756 års fransk-österrikiska allians, och hans officiella ordres ålade honom derför att handla framför allt med fäst afseende på en nära förbindelse med Wien. »C'est mon ouvrage», skref konungen om alliansen. På sin resa till Varschau stannade Broglie under Maj—Juli 1757 i Wien, der Fredriks segrar framkallat fullständig panik. Kejsarinnan Maria Teresia begärde i sin nöd Broglies råd med afseende på krigföringen. Han var genast redo att gifva sådana, och bidrog derigenom i ej ringa mån till fältmarskalken Dauns seger vid Kollin, enligt hvad förf. meddelar.

I Polen väntade Broglie ett hårdt arbete. Den befarade ryska invasionen hade inträffat och de ryska trupperna tycktes »mera betänkta på att etablera sig i Polen än att gå och mäta sig med Fredrik på Tysklands slätter». August och Brühl hade öfvergifvit det patriotiska partiet, som inom sig var oenigt, och följde ingifvelser från Petersburg. Med en oförskräckthet, som passat en minister med bättre ryggstöd än Broglie och under andra alliansförhållanden, åtog han sig målsmanskapet för alla dem, som i något afseende förnärmades af den ryska militären, och han öfverhopade Augusts regering och ryska sändebudet i Varschau med klagomål. Detta den franska ambassadörens uppträdande föreföll oförklarligt såväl i Varschau som i Petersburg, der chevalier Douglas talade i en helt annan ton till kejsarinnan Elisabeth. Douglas blef också det språkrör, hvarigenom man lät sin förvåning och klagan höras i Versailles. Bernis ansåg sig skyldig att mana Broglie till »något mindre liflighet mot en minister (Brühl) som åtnjuter sin herres gunst». »Hvad Ryssland angår», fortsatte han, »har Hans M:t icke förenat sig med kejsarinnan för att fortfarande handla efter de grundsatser, som han följde före denna förening. De allierades intresse är gemensamt, och deras mått och steg böra vara gemensamma». Tercier, hvilken antagligen redigerat den officiella depesch, som innehöll denna lexa, bad Broglie i hemlighet att icke taga den alltför illa upp och att invänta en omkastning i förhållandena, då man kunde få återvända till sina gamla grundsatser. Broglie fortsatte emellertid sin fäktning mot det ryska partiet och vann en vacker seger, då han i slutet af 1757

lyckades förmå Bernis att begära och Brühl att medgifva rappellerandet af Augusts minister i Petersburg, Stanislav Poniatovski, hvilken uppehöll den intima förbindelsen mellan Brühl och ryska kabinettet. Men efter denna blott tillfälliga framgång (ty Poniatovski stannade qvar i Petersburg), gick det objelpligt utför med Frankrikes anseende i Polen till följd af dess nederlag i kriget och af Broglies för hvar dag tydligare framträdande oförmåga att vara »patrioterna» till gagn. Grunden till denna oförmåga låg icke endast i yttre omständigheter, i hans saknad af uppmuntran och hjelp och i det onaturliga läge, i hvilket han skulle kämpa. Den låg äfven i hans egen personlighet. Sveriges chargé d'affaires i Varschau, frih. C. L. von Siegroth, hvilken genom långvarig vistelse i Polen var väl bevandrad i förhållandena och en personlig vän till Broglie, skrifver om honom bl. a. till kanslipresidenten d. 15 Sept. 1757: »Den alltför höga tanke om sin influence och vigt vid hofvet har förledt bemälde ambassadör till alltför uppenbara detsamma stötande steg och att alls ingen menniska menagera. Premierministern gref Brühl, hofmarskalken gref Mnischek och biskopen af Kiov handterades strax såsom små gossar. Ambassadören har fuller ock vunnit en utmärkt ascendant uppå premierministern medelst sin outsägliga vivacité, oblyghet, presence d'esprit och lätthet att tala; men den enda verkan deraf är att han undviker honom på det möjeligaste och kanske ofta af idel harm favoriserar dess ovänner . . . . Af denna belägenhet händer nu naturligtvis att Frankrikes anhängare hålla sig afsides». Ja, det »franska» partiet uppsade i storkronfältherren Branickis person slutligen rent af sin förbindelse med Broglie och sökte andra vänner. Ett öfverraskande bidrag till förklaringen af Broglies motgångar meddelar Siegroth i en skrifvelse af d. 8 Dec. 1757: »Gref Brühls dotter, grefvinnan Mnischek, ett fruntimmer af äfven så elakt hjerta som svart karakter som dess fader, har medelst sin förställning så vetat förtjusa ambassadören, att han henne anförtror alla sina missnöjen, med henne öfverlägger planerna mot hennes både fader och man uti den onaturliga förmodan, att hon dem för hans skull förråder . . . . jag nödgas, fast ogerna, intyga, att ambassadören icke en enda vän i Varschau eger». Han tillägger dock: »Jag är lika förbunden att lemna gref B. det rättmätiga vittnesbörd att han eger allra renaste afsigter, endast och allenast determineras af en oföränderlig princip af rättvisa och välmening, är uppenhjertad, genereux och öfver allt zèle för sitt hofs och dess allierades intressen, isynnerhet för Sverige, hvars förkofring han på det uppriktigaste önskar». I början af 1758 begärde och fick Broglie sitt afsked från ambassadörsbefattningen. Dröjande lemnade han Polen, på hvars återupprättelse han ej upphörde att hoppas. Han ålade med värme residenten i Varschau, Durand, som tillförene stått och äfven sedermera stod i skriftvexling med Broglie, att hålla spillrorna af franska partiet tillsamman.

Vid sin hemkomst möttes Broglie af de allra tydligaste bevis på missnöje, harm, ja hat från dauphines, Pompadours och Bernis' sida.

Den sistnämnde förbjöd honom till och med att besöka utrikesministeriet och att taga kännedom om de från Varschau ingående depescherna. Men konungen lät Broglie genom Tercier få del af skrifvelserna icke endast från Polen utan äfven från Konstantinopel och Petersburg och uppdrog åt honom att med ledning af dem afgifva yttrande. Detta förtroliga meningsutbyte mellan konungen och Broglie fortfor, ehuru på stora omvägar, äfven sedan den senare återgått till sitt första yrke, krigarens [1]. Han anställdes nemligen efter lång väntan tan såsom generalstabschef eller, såsom det hette på den tidens språk, »maréchal des logis» hos sin broder hertigen, hvilken i spetsen för en division opererade tillsammans med markis de Contade vid Rhen. Markisinnan Pompadour och krigsministern Bellisle hade länge sökt hindra grefvens afresa till armén af fruktan för den verkan, »två sådana brushufvuden» som bröderna Broglie skulle åstadkomma. Den gamla rivaliteten mellan Bellisle och slägten Broglie gjorde den direkta förbindelsen med konungen synnerligen önskvärd för diplomatenkrigaren. »Man får väl lof att vidgå», säger förf., »att den hemliga korrespondensen i grefve de Broglies ögon måste från denna stund vara snarare ett verktyg för hans egen och hans familjs nytta än ett verksamt medel för att tjena det allmänna». Att Frankrike én dag skulle få se honom och hans broder i spetsen för utrikes- och krigsministerierna, sådant var det hopp, som tindrade grefven emot, i synnerhet sedan hans broder efter sin seger vid Bergen, d. 13 April 1759, och Contades nederlag vid Minden, d. 31 Juli s. å., vunnit rykte och popularitet samt på hösten 1759 fått marskalkstafven och befälet öfver Rhenarmén.

Medan Broglierna hade lyckan med sig på öppna fältet, hade hemliga kabinettet att utstå ett farligt angrepp. I slutet af 1758 öfvertog nemligen Choiseul ledningen af utrikesärendena. Vi kunna icke afstå från nöjet att återgifva förf:s tendentiösa men i stilistiskt afseende lysande karakteristik af denne ryktbare man. Af förnämt förakt och sträng religiositet lånade grefve de Broglie ej sitt öra åt det 18:de århundradets litteratörer. Helt annorlunda bar sig hans forne vän, sedermera rival Choiseul åt. »Choiseul, plus attentif aux signes des temps, avait de bonne heure discerné dans la royauté naissante de la philosophie, non pas une grande cause à servir, mais une puissance à ménager. Voltaire lui apparut, non comme l'initiateur d'un progrès

[1] Den hemliga korrespondensen underhölls, sedan Tercier upphört att vara »premier commis», på följande sätt på en tid, då kommunikationerna voro en tjugo à tretio gånger långsammare än i våra dagar. En ministeriell skrifvelse afgick från Paris till Petersburg eller Varschau, kopierades och chiffrerades der af den hemlige agenten och återskickades så till Paris samtidigt med ambassadens officiella svar, som äfven i chiffer-afskrift tillsändes det hemliga kabinettet jämte ett särkildt bref från agenten rörande hans personliga uppfattning af saken i fråga. Tercier tog kännedom om allt och skickade texten eller utdrag deraf med en kurir till Broglie i fältlägret, hvar det nu kunde vara förlagdt i Tyskland. Sedan grefven på qvällen expedierat sina ordres för morgondagen, satte han sig ned och besvarade de ankomna diplomatiska skrifvelserna.

social, mais comme le dispensateur de la renommée. Il l'adula comme un souverain, avec la même coquetterie discrète qui fit son succès auprès de Louis XV, et courtisa l'Encyclopédie en même temps que madame de Pompadour. La philosophie ne fut pas moins sensible à la flatterie que la courtisane avec laquelle d'ailleurs, comme on sait, elle a toujours bien vécu; en récompense, elle transforma en grandes conceptions politiques toutes les entreprises avortées du ministre qui avait su lui plaire. Madame de Pompadour n'a pas réussi à faire de Soubise un grand général; la philosophie est presque parvenue à faire de Choiseul un grand ministre. Nous subissons encore cette illusion . . .»

Knappt hade Choiseul fått utrikespolitikens trådar i sin hand, förrän han kom den hemliga diplomatiens minörer på spåren och sökte fylla deras gångar. Tercier fick från »premier commis» stiga ned till den blygsamma platsen af arkivarie inom ministeriet, utan att konungen ens bjöd till att hjelpa honom, och Durand i Varschau först förbjöds att brefvexla direkt med sina kolleger i Danzig, Konstantinopel och Petersburg och sedermera rappellerades. En son till grefve d'Argenson, markis de Paulmy, hvilken en kort tid varit krigsminister, skickades i midten af 1759 såsom ambassadör till Varschau med instruktion, som icke tillät någon tänjning. Innehållet af denna instruktion anför förf. såsom ett bland stöden för sitt påstående, att »ingen minister har så, som Choiseul, och med en på samma gång så grym och så kall beräkning öppnat afgrunden under Polens fötter för att sedan låta det falla deri». Choiseul, hvilkens ofrivilliga afträdande från den politiska skådebanan hittills betraktats såsom en olycka för Polen, har, enligt förf., just genom sin politik störtat Polen, i det han der upprätthållit anarkien. Förf. kursiverar särskildt följande stycke i den nämnda skrifvelsen såsom synnerligen bevisande: »Mais comme cette anarchie (Choiseul hade strax ofvanför kallat polska styrelsen en anarki) convient aux intérêts de la France, toute sa politique à l'égard de ce royaume doit se réduire aujourd'hui à la maintenir». Den åsyftade verkan af detta citat förtages ej så obetydligt genom ordet »aujourd'hui», enär af detta framgår att här är frågan icke om ett för alla tider bindande program utan om ett tillvägagående i öfverensstämmelse med den allmänna politiska ställningen för tillfället. Och hvarför har förf. icke kursiverat äfven de i omedelbart sammanhang med det anförda, i samma sats stående orden: *»et à empêcher qu'aucune puissance n'accroisse son domaine aux dépens de celui de la Pologne»?* Hvad kunde, *under då rådande allianssystem*, från fransk sida göras för Polens räddning ur anarkien? Grefve de Broglies polska mission lemnar bidrag till den frågans besvarande. Mer graverande för Choiseul förefaller onekligen en annan, äfven i kursiv-stil återgifven del af instruktionen. Det är det stycke, hvari den franske ambassadören befalles förekomma alla försök till bildande af en enskild konfederation, emedan de i sammanhang med en sådan uppstående olyckorna kunde leda till en förening polackarne emellan, »hvilken

skulle kunna göra den polska styrelsen fri från hennes blindhet och gifva henne fasthet». För att upprätthålla den för tillfället oundgängligen nödvändiga förtroligheten med Petersburghofvet skickade Choiseul den knappt 27-årige baron de Breteuil såsom ambassadör till Ryssland. Det var Choiseuls baktanke att använda den unge behaglige mannen till ett lockbete för storfurstinnan Katarina och såsom en motvigt mot hennes gunstling Poniatovski. Det hemliga kabinettet gäckade emellertid Choiseuls sprängningsförsök. Ambassadsekreteraren i Varschau, Hennin, och Breteuil indrogos i »konungens hemlighet», och Tercier fortfor att vara mellanhanden mellan konungen, Broglie och agenterna i utlandet.

Efter Bellisles död, i början af 1761, öfvertog Choiseul krigsministeriet och lemnade utrikesärendena åt sin kusin, hertigen af Praslin. Choiseuls första åtgärd i egenskap af krigsminister var att markisinnan Pompadour till behag låta marskalk Soubise dela befälet öfver Rhenarmén med marskalk Broglie. Inom kort visade sig följderna af denna ur strategisk synpunkt ytterst okloka anordning, mot hvilken äfven marskalk Broglie gjorde berättigade invändningar. Broglie blef snart sagdt i sin ämbetsbroders åsyn öfverväldigad vid Vellinghausen, d. 15—16 Juli 1761. Nederlaget gaf anledning till ömsesidiga beskyllningar och rättfärdiganden, å marskalk Broglies sida framställda med hans vanliga kärfhet och skärpa. Begge bröderna hjelptes för öfrigt åt vid försvaret och vände sig slutligen direkt till konungen, marskalken med en vidlyftig skrift om sitt förhållande under fälttåget. Men konungen, bearbetad af sin mätress och hennes parti, förvisade, d. 12 Febr. 1762, såväl marskalken som grefven till deras stamgods Broglie i Normandie (40 lieues från Paris), den förre med anledning af hans skrift, hvilken »gaf ett dåligt exempel», den senare för hans »envishet att förklara sitt och brodrens uppförande». Förvisningen räckte till Mars 1764, då de begge bröderna, eget nog på Choiseuls framställning, fingo rättighet att återvända till hofvet.

Hade Choiseul hoppats, att den misstänkta och oroväckande förbindelsen mellan konungen och Broglie skulle taga ett slut med den senares »exil dans ses terres», så bedrog han sig. Den hemliga korrespondensen fortsattes, under iakttagande af verkligen komiska försigtighetsmått, om man besinnar, hvilka korrespondenterna voro. Det var, såsom förut, hufvudsakligen Polens angelägenheter, som afhandlades. Dessa fingo ökad vigt genom kejsarinnan Elisabeths död (1762) och derpå följande upplösning af det fransk-ryska förbundet samt genom konung Augusts frånfälle (1763). Den officiella diplomatiens ledare afstyrkte fortfarande all intervention i Polen. Skälen till denna inaktivitet framlades af Praslin i en ytterst märklig skrifvelse med anledning af Katarina II:s anbud om ett gemensamt uppträdande i Polen vid ett stundande konungaval. Icke mindre märkvärdig är den kritik af d. 8 Maj 1763, som Broglie på konungens önskan underkastade denna skrifvelse. Praslin hade sökt bevisa, att Polen såsom stat vore ett intet och följaktligen borde vara likgiltigt för de öfriga

staterna, i synnerhet Frankrike; att en reform af författningen vore omöjlig; att trots rikets lockande svaghet, »de makters ställning och egna intresse, hvilkas ärelystnad det kunde hafva att frukta», tycktes betrygga det för faran af den delning, hvarom några »sysslolösa teoretici» (Broglie) drömde, och att, om »mot all sannolikhet» Polens fyra grannar eller några af dem skulle komma öfverens om en styckning, »det ändock vore ganska tvifvelaktigt huruvida denna händelse kunde röra Frankrike», emedan delningen, som kunde komma till stånd endast genom en sammanstötning af »sällsamma omständigheter» och under blodiga krig, skulle blifva en källa till fortfarande strid mellan dessa makter. Häremot invände Broglie i sin kritik, att Frankrike måste fästa stort afseende vid Polen; att upphäfvande af »liberum veto» ej vore omöjligt: att det deremot vore en chimère att för en stats bestånd räkna på försvar af dess grannar, i synnerhet sådana grannar som Polens; att en delning läte tänka sig utan att »sällsamma omständigheter» inträffade, ja, *till och med utan krig*, och att, slutligen, delningen icke nödvändigtvis behöfde föda af sig krig mellan de makter, som företagit den, utan snarare sammanhållning för rofvets bibehållande och ömsesidigt skydd.

Man väntar få höra, att Broglie under polska valkampanjen 1763—64 med sin vanliga häftighet och energie sökt handla i den anda, som utgöt sig i hans uppskakande förutsägelser. Men såväl den hemliga som den officiella diplomatien gaf under denna för Polen ödesdigra tid sådana bevis på vankelmod, sjelfmotsägelser, stora ord och svaghet i handling, att de franska diplomaterna [1]) under polackarnes hån och åtlöje i Maj 1764 måste lemna landet, der ryssar och preussare sedan spelade herrar. När riksdagen d. 7 Sept. samma år utropade Stanislav till konung, fans icke en ende fransk agent i Varschau. Efter någon tid tyckes grefve Broglie hafva försökt ett närmande till Stanislav. Han hoppades alltför sangviniskt på en varaktig och allvarsam brytning mellan Stanislav och Katarina och såg numera enda möjligheten till Polens räddning deri, att den ryssfiendtliga delen af nationen finge sin föreningspunkt i den lagliga maktens representant, konungen. Derför väntade han sig i början ingenting af den mot konungen och Ryssland riktade konfederationen i Bar (1768) och gjorde sedermera, vid ljusnande utsigter för henne, temligen litet för att ingifva Frankrikes polska vänner mod. Choiseul, som på grund af de svenska och polska angelägenheternas oroande vändning 1766 återtagit utrikesportföljen, utvecklade deremot, såsom bekant, en feberaktig verksamhet för att hjelpa polackarna. Förf. gör sig nästan lustig åt hans ifver. Den var malplacerad, menar han. Men bevisar den icke, att Choiseul såg, hvad här gällde? Äfven Lud-

[1]) De voro tre, ambassadören Paulmy, residenten Hennin (hemliga kabinettets agent) och en general Monnet, som Praslin, med Ludvig XV:s goda minne men utan ambassadörens och i början utan Terciers och Broglies vetskap, lät knyta förbindelser med Czartoriskierna och Poniatovski samt inför dem desavouera ambassadören, hvilken hade officiella ordres att arbeta för sachsiska prinsen Xavier!

vig XV såg, i sin indolens, hvad som var å färde, och det ganska klart: »Turkarna gå att afgöra Polens öde», skref han d. 30 Nov. 1768, »men jag fruktar, att det (Polen) blir på allt sätt ruineradt». Choiseuls fall (Dec. 1770) och franska politikens derpå följande långa overksamhet påskyndade katastrofen i Polen. Redan d. 20 Jan. 1771 skref Broglie till konungen: »Hvad än må hända, kan man icke längre dölja för sig, att Polens delning är föreslagen och till och med aftalad mellan hofven i Wien, Berlin och Varschau. Det är till och med antagligt, att man på detta vilkor har lofvat Stanislav August att hålla honom uppe».

Medan händelserna på detta sätt utvecklade sig i Polen, var genom »sällsamma omständigheter» den hemliga diplomatiens verksamhet vänd åt ett annat håll eller snarare förlamad. I sin förvisnings enslighet hade grefve de Broglie, förtviflad öfver den skamliga utgången af sjökriget med Storbrittanien, utarbetat en detaljerad plan för en landstigning i England, hvilken skulle sättas i verket omedelbart efter nästa fredsbrott med denna makt. Förslaget, hvartill antagligen Choiseuls äfven i vår historia bekanta »stora plan» gifvit idén, vann i April 1763, kort efter freden i Paris, Ludvig XV:s bifall. En högre militär sändes i hemlighet till England att rekognoscera, och en medlem af franska beskickningen i London invigdes i planen samt fick sig anförtrodt att föra den i sammanhang med densamma nödvändiga korrespondensen med hemliga kabinettet.

Denne i »konungens hemlighet» nyinvigde diplomat var ingen annan än d'Eon de Beaumont, den beryktade chevalieren, hvilkens besynnerliga, af honom sjelf i förvillande dager framställda lefnadsöden lemnat ett så rikt stoff åt hans samtidas och efterkommandes fantasi. Hertigens af Broglie föreliggande arbete sprider ljus öfver denna mystiska personlighet, i det förf. bland annat ådagalägger, att flere af de handlingar rörande d'Eon, hvilka hittills ansetts autentiska, äro antingen understuckna eller förfalskade. d'Eon anställdes 1757 vid franska ambassaden i Petersburg. Att han i denna stad förklädt sig till fruntimmer och varit lektris hos kejsarinnan Elisabeth är en historia, hvars ohållbarhet bevisas af förf:s argumentation och af andra vittnesbörd, t. ex. kejsarinnan Katarina II:s (i »Lettres de Catherine II à Grimm» sid. 86). I sjuåriga kriget tjenade d'Eon som ryttmästare vid dragonerna och Brogliernas adjutant samt underhöll en förtrolig korrespondens med dem under deras onådstid. Mot krigets slut följde han ambassadören, hertigen af Nivernais, såsom sekreterare till London och öfverförde i Mars 1763 till Versailles den engelska regeringens ratifikation af fredsfördraget i Fontainebleau. Det var under denna d'Eons vistelse i Versailles, som han af Broglie invigdes i landstigningsplanen och som Ludvig XV sjelf i en egenhändig biljett af d. 3 Juni 1763 ålade honom att arbeta för densamma. På förslag af Nivernais, hvilken skulle lemna England, förordnade Praslin samma dag d'Eon att med ministre plenipotentiaires rang residera i London, tills en ny ambassadör hunnit ackrediteras derstädes. Dessa framgångar

gjorde den stackars chevalieren, hvilken för öfrigt visat mycket stor diplomatisk duglighet och raskhet, alldeles yr i hufvudet af högfärd, så att han icke ville återgå till sin förra plats såsom sekreterare, när ambassadören grefve de Guerchy i slutet af 1763 ankom till London. Mellan chevalieren och hans förman upplågade en skandalös strid, hvarunder d'Eon bland annat stämde ambassadören för försök till giftmord och fick Londons jury till att (Mars 1765) förklara honom skyldig dertill. Det var under dessa uppträden i London, som d'Eon första gången (1765) anlade fruntimmersdrägt för att dölja sig. Skildringen af denna de begge diplomaternas fejd hör till det mest spännande som förf. meddelar i sitt intressanta arbete. Konung Ludvig och hans hemliga kabinett råkade i gränslös ångest för att d'Eon, som af franska regeringen förklarades förlustig sina titlar, värdigheter och löneinkomster, skulle yppa den hemlighet, hvaraf han blifvit delaktig, och man gjorde försök på försök att aflocka honom de komprometterande papper, som voro i hans våld. Först mot konungens egenhändiga försäkran om en årsränta af 12,000 livres och löfte om framtida befordran lät han förmå sig att återställa (Juli 1766) Ludvigs ofvannämda biljett. De öfriga aktstyckena utlemnade han först i Okt. 1775 åt komediförfattaren Caron de Beaumarchais, hvilken å regeringens vägnar förde långvariga underhandlingar med d'Eon. Beaumarchais lät narra sig af chevalieren och var fullt och fast öfvertygad om hans qvinliga kön. I den skriftliga öfverenskommelsen om papperens utlemnande skref sig d'Eon för *demoiselle* och lofvade att för framtiden bära qvinnodrägt. Att d'Eon emellertid var en karl och att intet tvifvel med afseende på hans kön ens var möjligt, derom öfvertygade man sig efter hans död. Han dog i London den 21 Maj 1810.

Under konflikten med d'Eon hade den hemliga diplomatien så när blifvit upptäckt inom Frankrike sjelft. En af det hemliga kabinettets kurirer, d'Eons kammartjenare, greps af den franska polisen i Calais (Jan. 1765) och en undersökning inleddes. Endast genom att meddela polisministern de Sartines och Bastiljens guvernör de Jumilhac verkliga sakförhållandet, hvarigenom undersökningen urartade till ett rent spegelfäkteri, lyckades man hindra det choiseulska partiet att få i sina händer det fruktansvärda vapen, som en sträng ransakning ovilkorligen gifvit.

En ny fara tycktes kort derefter hota »konungens hemlighet». Tercier afled helt plötsligt, träffad af slag, d. 21 Jan. 1767. Det låg nära till hands att frukta, att Choiseul skulle skynda att bemäktiga sig den aflidnes papper. Men Choiseul oroades ej längre af hvad han kallade »une petite intrigue», om hvars verkliga omfattning han likväl var okunnig. »d'Eon korresponderade med Tercier», sade han en dag till Broglie. Denne sökte med spelad likgiltighet förneka en sådan orimlighet. »Er sekreterare Drouet bör känna något till den saken», fortsatte ministern; »tag honom med till mig, när Ni vill, så skall jag fråga honom i Er närvaro». Broglie blef orolig och på samma gång förtretad öfver det försmädliga lugn, hvarmed Choiseul behand-

lade ämnet. Han föreslog Ludvig XV att upphöra med den hemliga korrespondensen. Huru allvarsamt menadt detta förslag var, må lemnas derhän. »Choiseul kan veta mycket om saken», genmälde konungen, »men han har sagt allt der endast för att blifva ännu mera förvissad om den». Korrespondensen fortsattes. Broglie blef efter Tercier dess chef äfven till namnet. Han mottog agenternas bref ur postdirektörens hand och uppsatte svaren, som kammartjenarevägen befordrades till konungen. Hans »département de contrebande», såsom förf. kallar det, omfattade vid denna tid följande hemliga agenter: i Konstantinopel de Vergennes (sedermera, 1771—74, i Stockholm; hans efterträdare i Konstantinopel blef markis de St. Priest), i Holland markis d'Havrincourt (under åren 1749—62 i Stockholm), i Stockholm baron de Breteuil (förut, 1759—63, i Ryssland) — alla dessa tre voro ambassadörer — i Petersburg konsul Rossignol, i London d'Eon (äfven efter skandalen), i Genève Hennin, i Polen residenten Gerault. Sedermera fick den hemliga diplomatien representanter äfven i Wien, Neapel, Belgien.

Efter Choiseuls fall, julafton 1770, sökte Broglie att blifva chef äfven för det officiella utrikesdepartementet. Man kan knappt undgå att le, då man ser, huru han ville truga sig till sitt så länge eftertrådda mål, huru han framfusigt och oombedd trängde sig på konungen med sina goda råd i alla riktningar, i så väl utrikes- som inrikes-ärenden. Hans program lofvade en fullständig reaktion mot Choiseuls styrelsegrundsatser. Jesuiternas fördrifvande var honom en styggelse. »Choiseuls plan att tillintetgöra religionen i Frankrike och det öfriga Europa», heter det med anledning deraf i konceptet till ett af hans bref till konungen, »var för tydlig för att någonsin inför gud och menniskor kunna rättfärdiga en förföljelse, hvarpå historien saknar motstycke». Ludvig XV gaf icke ett ord till svar på alla Broglies bref och inviter, men en handling: den 6 Juni 1771 utnämndes hertig d'Aiguillon till utrikesminister, tack vare Du Barrys inflytande. Den nye utrikesministern fattade snart det största misstroende till sin besegrade medtäflare och hans åtgöranden. Liksom Choiseul förmodade äfven d'Aiguillon, att Broglies och den hemliga diplomatiens hela verksamhet gick ut på en opposition riktad mot honom personligen. Upptäckten af en högst invecklad intrig tycktes bekräfta hans misstankar och höll på att afslöja »konungens hemlighet». Delvis var denna redan i profana händer: alltsedan början af 1770 uppsnappades den hemliga diplomatiens depescher i Österrike och voro väl bekanta för Maria Teresia.

Med anledning af Gustaf III:s revolution fördes under åren 1772—73 lifliga underhandlingar mellan kabinetten i St. James och Versailles rörande understöd åt Sverige vid ett befaradt anfall från rysk eller preussisk sida [1]). d'Aiguillon såg enda medlet att bispringa

[1]) Se den utförliga redogörelsen för dessa underhandlingar i Elof Tegnérs skrift: »Bidrag till kännedomen om Sveriges yttre politik närmast efter statshvälfningen 1772». Hist. Bibl. 1879, 1:sta häft.

Sverige i en fransk flottas afsändande till Östersjön. Då det engelska sändebudet i Paris, lord Stormont, gjorde ett hårdnackadt motstånd mot en dylik åtgärd såsom varande en förnärmelse mot Englands flagga och ett ovilkorligt uppslag till krig mellan England och Frankrike, vände d'Aiguillon sig direkt till den engelske utrikesministern lord Rochford. Med konungens vetskap men i hemlighet för sina ämbetsbröder i konseljen och franske ambassadören i London, sände han i början af 1773 en chevalier de Martange att underhandla med Rochford. Dem emellan aftalades en plan att skicka franska trupper till Östersjön under skydd af en engelsk flotta, hvarigenom den engelska flaggan således skulle blifva utan medtäflare i detta farvatten. Ett sådant tillvägagående var åter en skymf för den franska armén, och d'Aiguillon tvekade att framlägga förslaget i konseljen. Öfverste Dumouriez, den sedermera under revolutionen så bekante generalen och partigängaren, fick emellertid reda på planen och som han hade sina skäl att gifva d'Aiguillon ett hugg, skyndade han att meddela sig med krigsministern de Monteynard och på samma gång föreslå denne ett annat sätt att komma Sverige till hjelp. Man skulle för franska pengar, sådan var hans idé, värfva 6,000 à 7,000 man i Tyskland och öfverföra dem till Sverige på hansestädernas fartyg. Monteynard, som icke heller stod på bästa fot med d'Aiguillon, framlade i all tysthet planen för konungen, hvilken fann den god och muntligen befallde Dumouriez förfoga sig till Hamburg och der invänta Monteynards vidare ordres. Hemlighetsmakeriet hade nu nått sin höjd, och konungen kunde vara nöjd. »Under ledningen af en halft diplomatisk, halft militärisk angelägenhet hade han lyckats dölja den ena delen af densamma för krigsministern, den andra för utrikesministern, alltsammans för den, som han tagit till sin ordinarie förtrogne i sin hemliga politik».

Innan Dumouriez i Maj 1773 lemnade Frankrike, anhöll han hos svenske ambassadören derstädes, grefve Creutz, om rekommendationsbref till personer i Sverige, hvilket land han uppgaf sig skola besöka på sin »turistfärd». Creutz berättar i en enskild apostille till Gustaf III af den 19 Sept. 1773 härom följande: »Il m'a demandé des lettres pour Votre Majesté et son Excellence le président de la chancellerie. Je lui ai refusé, et pour me débarrasser de lui, je lui en ai donné simplement une pour le sénateur de Bunge et pour Mr de Vagtmeister. J'en ai averti ensuite Mr le duc d'Aiguillon». Varnad af Creutz och anande något hemligt uppsåt med Dumouriez' oförklarliga lust för turistlifvet, lät d'Aiguillon sin hemliga polis öfvervaka hans mått och steg. Före sin afresa yppade Dumouriez sitt hemliga uppdrag för en af Bernis och Choiseul ogerna sedd, afskedad men skicklig diplomat Favier, hvilken på grefve de Broglies anmodan var sysselsatt med att till konungens upplysning utarbeta en öfversigt af den dåvarande politiska ställningen i Europa [1]. De begge herrarne, uppblåsta öfver de förtroenden, man

[1] Denna öfversigt, tryckt 1801 i grefve de Ségurs: »Politique des Cabinets de l'Europe», var det första aktstycke af den hemliga korrespondensen, som offentlig-

gifvit dem, togo sig alltför höga tankar om sin vigt och betydelse. De uppgjorde sig emellan en plan till åstadkommande af försoning mellan Monteynard, Broglie och Soubise för att störta d'Aiguillon, göra grefve Broglie till utrikesminister och återföra Frankrike från alliansen med Österrike till det forna förbundet med Preussen. Favier ansåg Sveriges vänskap vara utan nytta för Frankrike och 1772 års revolution utan all vigt samt uppmanade Dumouriez att slå ur hågen tanken på att hjelpa konung »*Gustaf*, som icke var någon *Adolf*». Dumouriez gjorde så, och väl kommen till Hamburg öfverlemnade han sig endast åt en komprometterande brefvexling med Favier och andra rörande planen. Men helt oförmodadt kom d'Aiguillons polis öfver honom, häktade honom, i Aug. 1773, och lade beslag på hans papper. Dumouriez, Favier och flere komprometterade insattes på Bastiljen och en undersökning företogs, den s. k. bastiljaffären.

Konungen blef ytterligt förskräckt öfver katastrofen; han tänkte endast på att rädda sig sjelf undan d'Aiguillons räfst och låtsade den fullkomligaste obekantskap med personerna i fråga. Alla misstankarna samlade sig kring Broglie. »C'est lui qui a été à la tête du complot», skref d'Aiguillons gode vän Creutz. Och den 24 Sept. 1773 lät Ludvig XV förmå sig att ännu en gång förvisa sin hemlige minister till hans gods. Samma dag underrättades Broglie likväl smygvägen, att korrespondensen med ambassaderna skulle fortsättas som förut! Creutz' depescher visa, hvilka vidunderliga planer man tilltrodde Broglie, och huru grundligt man missuppfattade arten af den hemliga korrespondensen. I en apostille af d. 14 Okt. 1773 heter det t. ex.: »Mr de Broglie avait des espions dans toutes les cours, qui l'instruisaient des affaires les plus secrètes. Il avait trouvé le moyen de placer auprès de Chevalier de St. Priest, de Mr de Durand, de Prince Louis et même de Mr de Vergennes des hommes à lui qu'il pensionnait». Och i en annan apostille till konungen af den 2 Dec. s. å. meddelar Creutz vidare: »Mr de Vergennes a été prévenu sur l'espion qu'on a trouvé moyen de placer auprès de lui. Il l'a renvoyé tout de suite». Om, såsom icke är otroligt, Gustaf III gaf Vergennes någon del af dessa skrifvelsers innehåll, torde ambassadören haft ganska stor möda att betvinga sin skrattlust.

Den 10 Maj 1774 gick Ludvig XV ur tiden. Broglie skyndade att från sin förvisningsort upplysa den nye konungen om den hemliga korrespondensens tillvaro och beskaffenhet och att erbjuda sina tjenster. Men Ludvig XVI afböjde kärft fortsättningen af detta slags diplomati och uttalade en sanning, som grefve de Broglie sjelf tyckes hafva bort erfara: »Cela barre toujours le ministre des affaires étrangères, s'il n'est pas au fait, et c'est un sujet de tracasserie, s'il est au fait». Sedan Vergennes blifvit utrikesminister (1774), rönte Broglie ett blidare bemötande af konungen. Han fick återvända till hofvet. På hans egen begäran underkastades hans handhafvande af den hemliga

gjordes, och är, enl. hertigens af Broglie omdöme, ännu i dag den mest lärorika skildring af Europas verkliga ställning kort före revolutionen.

korrespondensen och hans förhållande till bastiljaffären en särskild granskning af tvenne kommissarier, Vergennes och marskalk de Muy. Kommissarierna gåfvo honom i en öppen deklaration af den 31 Maj 1775 ampla loford för hans sätt att leda den hemliga diplomatien och frikände honom från all delaktighet i den sista komplotten. Konungen sjelf betygade honom i ett egenhändigt bref sin aktning för det nit och den trohet, han ådagalagt. Men Broglie var icke nöjd med denna upprättelse, utan ville hafva ett mer i ögonen fallande bevis på kunglig ynnest och sökte erhålla hertigtitel. Man lemnade hans framställning utan afseende. Det hemliga kabinettet upplöstes, och dess medlemmar eller andra, som brukats i dess tjenst, fingo penningegåfvor eller pensioner.

Grefve de Broglie dog den 16 Augusti 1781 i St. Jean d'Angely, på vägen till sitt hem, gården Ruffec.

Hvad har den hemliga diplomatien uträttat med afseende på Sverige? Förf. gifver endast i förbigående några vinkar derom. Hans knapphändighet härrör antagligen ej af brist på materiel, ty den hemliga korrespondensen på Stockholm tyckes hafva varit rätt liflig, utan har väl sin grund i förf:s mindre intresse för denna del af ämnet eller deruti att den hemliga och officiella politiken mera sammansmälte i fråga om Sverige än om Polen. Att likväl äfven de svenska förhållandena stundom uppfattades ganska olika af Ludvig XV:s begge kabinettschefer, derpå lemnar förf. ett slående exempel. När Choiseul i sin ryktbara memoir af den 22 April 1766 uppmanade dåvarande franske ambassadören i Stockholm, Breteuil, att på ett energiskt sätt verka för konungamaktens ökande i Sverige, ansåg Broglie hans förslag brådstörtadt och snarare tillbakahöll än pådref Breteuil. »Jag förmodar att Ni», skref han till nämnde ambassadör under den 17 Sept. 1766, »redan före mottagandet af detta bref moget öfvervägt måttet af den makt, man kan gifva en konung af Sverige, och huruvida den nu regerande konungen skulle vara stark nog att häfda hvad man skaffat honom; huruvida drottningen skulle vara uppriktig och fast i sina förbindelser med Er. Allt detta är saker, som förtjena Ert allvarliga begrundande». Deremot tyckes Broglie hafva visat mycket nit för genomförande af 1772 års revolution i Sverige och för Gustaf III:s bispringande efter henne. Han lyckades visserligen ej skaffa Gustaf III någon ögonblicklig hjelp under dennes besök i Paris 1771. »Gustaf fick resa tomhändt», säger förf. [1]). Men genom Broglies bedrifvande fick Gustaf en god rådgifvare i en af den hemliga diplomatiens skickligaste agenter Vergennes, hvilken skickades såsom ambassadör till Stockholm. Broglie gaf Vergennes hemliga instruktioner vid dennes afresa från Frankrike, men i hvilken riktning de gingo, nämner förf. ej. Han endast låter läsaren ana deras innehåll.

[1]) Detta meddelande gifver stöd åt Malmströms tvifvel (»Sveriges pol. hist.» VI. 231, noten) om riktigheten af den i »Gustavianska papperen» och i Tengbergs »Gustaf III:s första regeringsår» förekommande, antagligen från Flassan och Geffroy hemtade, uppgiften, att Gustaf III i Paris mottagit ett hemligt penningeunderstöd.

I jemförelse med de officiella voro de »plus pressantes encore», säger han. »Det fins få punkter», försäkrar hertig de Broglie, »på hvilka grefven i sin hemliga korrespondens med konungen yrkar med mera eftertryck än på nödvändigheten att bispringa Sverige».

Th. Westrin.

---

3) **Jahresberichte der Geschichtswissenschaft** im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *F. Abraham*, *J. Hermann* und *E. Meyer*. 1 Jahrgang 1878. Berlin 1880. Mittler & Sohn. 8:o. XII + 663 sid. (incl. Reg.). Pr. 12 kr.

Att, som det heter, *följa med* vår tids litteratur inom vetenskaperna, särskildt den historiska, är en omöjlighet, som trotsar den ihärdigaste flit. Väl känna bibliofilerne namnet på en man, hvars lifsgerning varit att genomläsa 25,000 volymer och som till ersättning för besväret erhållit vitsordet »is unus bibliotheca magna», men dels uppnådde mannen en ovanligt hög ålder, dels lära få personer hafva lust att försöka sig på något dylikt. Under nuvarande förhållanden hafva derföre den ena vetenskapens odlare efter den andras tagit sig före att såsom bin från vidsträckta rosengårdar samla honing till gemensam kupa.

Den vetenskap, i hvars tjenst vår tidskrift är, har heller icke saknat hjelpmedel af detta slag. De båda förnämsta uteslutande historiska tidskrifter, som i Tyskland och Frankrike utgifvas, hafva till sina läsare framburit gyllene frukter af arbetarenas oförtrutna möda. Särskildt har den franska (Revue Historique) genom korrespondenser från alla länder åstadkommit ett internationelt utbyte i vetenskapligt hänseende, som, med all aktning för de i densamma publicerade afhandlingarna, utan tvifvel varit den förnämsta orsaken till denna tidskrifts spridning vida utom republikens gränser. Efter ungefär samma plan, som varit antagen för den franska tidskriftens nämnda afdelning, är den tyska tidskrift, hvarom nu är fråga, redigerad. Att de i denna meddelade öfversigterna blifva mera omfattande, d. v. s. komma att beröra ännu flera arbeten inom våra dagars historiska litteratur, synes troligt att döma efter denna första, nyss utgifna del. I densamma omnämnas vid pass 2,300 särskilda skrifter, de flesta utgifna år 1878. Skulle man jemnt fördela dessa på textens 625 sidor, så komme väl icke många rader hvarje arbete till del, men det beror naturligtvis på artikelförfattarnes omdömen att härvidlag skifta rättvist allt efter hvarje arbetes förtjenster, af det slag att de här böra framhållas, eller fel, som här icke böra döljas. Att de olika medarbetarena låtit sig ledas

af allehanda skiljaktiga åsigter och uppfattningar af arbetets plan, är alltför tydligt för att det icke skulle genast träda läsaren i ögonen äfven om icke utgifvarne i sitt förord framhållit detta i form af en anhållan om ursäkt. Men lika lätt är ock att finna det berättigade i utgifvarnes förhoppningar att dylika olägenheter för framtiden skola undanrödjas, sedan de resp. medarbetarne blifvit i tillfälle att mera rätta sig efter hvarandra.

Skillnaden mellan planen föt detta verk och för t. ex. recensioner i historiska och andra tidskrifter, framgår af följande ord, som kunna anses innehålla »årsberättelsens» program: »Enär anmälningarna i våra tidskrifter i allmänhet skärskåda de utkomna skrifterna blott i och för sig och bemöda sig om en allsidig granskning och pröfning af dem, så blifva de alltför vidlyftiga för att hela litteraturen skulle kunna blifva på sådant sätt behandlad. För en årsberättelse måste man derföre slå in på en annan väg, som det dock icke är svårt att finna. Ty om det är riktigt att såsom en historikers hufvuduppgift uppställa det, att erhålla en fullt sanningsenlig bild af det förflutna, så blir det väl här mindre fråga om hvarje enskild skrifts värde i och för sig, än fast mera om de fall, i hvilka den förändrat dragen i den hittills framstälda bilden eller tillagt densamma nya. Författaren och hans skrift äro derföre blott de oundgängliga medlen för oss till att erhålla en säkrare kunskap om det förflutna, och hafva intet annat värde än det, som tillhör hvarje annan fackman eller källa, som man i noter anför». Från sådana synpunkter hafva utgifvarne uppkastat planen till detta verk.

»De hafva gjort till *årsberättelsens* uppgift, icke att anmäla de enskilda arbetena, hvilket är litteraturbladens sak, utan att ur dem framdraga hvad som i förhållande till föregående forskningar kan, vare sig i afseende på facta, uppfattning eller metod, anses såsom något *nytt*, och att för läsaren framställa detta nya i en sammanhängande skildring». Det faller af sig sjelft att kritiken ingalunda är härifrån utesluten.

Till medarbetare hafva utsetts företrädesvis tyske lärde, hvar och en framstående inom sin afdelning. De länder, hvilkas språk tillhöra de mindre kända, såsom t. ex. de skandinaviska och slaviska, hafva serskilde, inhemske korrespondenter. Vi hafva ofvan anmärkt, att de olika författarne ofta arbetat efter alldeles olika planer. För att bestyrka detta, behöfva vi blott nämna att t. ex. den ryska historiska litteraturen (för alla tidehvarfven) affärdas på $2^1/_2$ sida, — hvarföre ock artikeln fått ett alltför starkt slägttycke med ett blad ur en bokkatalog. Sverige upptager ungefär 1 ark. I den svenska öfversigten nämnes ej ett svenskt arbete, som deremot blifvit indraget i den norska. I många af de andra artiklarne äro allsicke prisen å böckerna utsatta, något som ej i ringa mån minskar arbetets värde. Författarenamnen äro ej sällan slarfvigt återgifna, stundom alldeles vilseledande. Författarenamn, införda i texten, återfinnas ej i registret, o. s. v.

Den svenska, ganska anmärkningsvärda — vi skulle kunna säga: ganska anmärkningsrika — öfversigten är författad af docenten C. Annerstedt i Upsala, och har sålunda, med afseende på den samvetsgrannhet ett dylikt arbete kräfver, råkat i de bästa händer. Önskligt hade dock varit att den gjorts mindre knapphändig. I enlighet med verkets plan hade det väl varit skäl att mera framhålla t. ex. sådana monografier, hvilka innehålla nya resultat af specialundersökningar. Likasom många af de andra ländernas öfversigter, såsom naturligt är, i denna första årgång för sammanhangets skuld omnämner ett och annat arbete, som utkommit 1877, eller 1876, och icke precis 1878, så hade väl det ock varit på sin plats att i den svenska egna mera än några få rader åt ett arbete, som särskildt för utländingar är af så pass stor betydelse, som den år 1877 utgifna 1:a delen af O S. Rydbergs »Sverges Traktater». Vi erkänna att i frågor af detta slag meningarne kunna vara delade; enligt vår är det dock skäl att så mycket som möjligt sprida kännedomen om den svenska historieforskningens för utländingar alltför obekanta och otillgängliga resultat i våra dagar.

Vi anse oss böra tillägga att herr Annerstedts öfversigt innehåller i afseende på vissa af vår litteraturs alster mera detaljerade granskningar, än som på andra ställen trädt i dagen.

— *rst* —

---

4) **Svenska folkvisor,** utgifna af *E. G. Geijer* och *A. A. Afzelius*. Ny, betydligt tillökad upplaga, utgifven af *R. Bergström* och *L. Höijer*. Häft. 1—5. Sthlm 1879, 80. 8:o. Pris: 2 kr. häftet.

Den betydelse vår första folkvissamling haft för vår litteratur och vårt nationella lif är allmänt bekant. Och såsom nästan lika bekant torde få antagas, att Geijer, hvars namn pryder dess titelblad, egentligen var främmande för företaget och att han blott skrifvit inledningen till arbetet. Deremot har det först på sista tiden blifvit till fullo kändt att Afzelius hade en annan väsentlig medarbetare i den originelle och i många riktningar ingripande Leonard Fr. Rääf, fast denne ej ville blifva känd såsom sådan, till en del derför att utg:s åtgärder ej motsvarade hans önskningar. Men om sålunda arbetet redan vid sitt första framträdande ej bestod profvet inför den samtida vetenskapliga granskningen, måste naturligtvis dess svaghet i flere afseenden falla än mer i ögonen hos vår samtid, hvilken har bakom sig ett mer än halfsekelgammalt forskningsmaterial inom hela folkvisans europeiska område. Ett omtryck utan vidare af samlingen var sålunda faktiskt omöjligt. Men om arbetet skulle ånyo utgifvas — något på hvars fulla

behöflighet man kan tvifla — så borde det undergå en omfattande granskning samt erhålla en litteraturhistorisk belysning, hvilken fäste vederbörligt afseende. vid den jemförande folkviseforskningens vunna slutföljder och befunne sig på höjden af den samtida vetenskapen på detta område. För vår del, det erkänna vi öppet, hade vi långt hellre sett att den kodex, hvilken den Afzelius-Rääfska samlingen erbjuder, fått uppgå i en fullständig, vetenskapligt utarbetad samling af våra kända folkvisor, ett arbete af samma hållning som Svend Grundtvigs förträffliga för Danmark, och i hvilket så väl den Arwidsson-Rääfska som Dybecks och andra materialsamlingar sammangjutits till ett vetenskapligt helt och ytterligare riktats med de förråd, dem den gamla tryckta vislitteraturen och nyare muntliga uppteckningar kunna lemna. Men då så ej skett, får man vara tacksam för hvad som verkligen vidgjorts af de båda hvar på sitt håll fullt dugande utgifvarne, ehuru man visserligen ej kan undertrycka den farhågan att den vigtiga angelägenheten af en verkligt vetenskaplig och fullständig samling af Sveriges folkvisor genom det här anmälda företaget kommer att undanskjutas till en obestämd framtid.

Hvad som här närmast angår oss, behandlingen af texten i den nya upplagan, kan på grund af de redan föreliggande häftena fullkomligt bedömas. Utg:s bemödande har varit att å ena sidan bibehålla allt af det gamla arbetet som ej varit alldeles felaktigt, men å den andra dels att rätta sjelfva vistexten, dels att lemna en fortgående kommentar till hvar visa, i hvilken hennes frändskapsförhållanden, hennes ställning till samslägtingar så väl inom som utom Sverige, hennes uppkomst och utveckling m. m. så vidt möjligt utredas. Han har dessutom sammanfört de båda afdelningar hvilka förefunnos styckevis representerade i gamla upplagans tre delar, nämligen de s. k. romantiska och de historiska visorna. För samtliga åtgöranden med afseende på den gamla texten torde en redogörelse vara att vänta i förordet; och der eller i samband dermed kommer nog äfven att lemnas en väl behöflig förteckning på den talrika samling utländska böcker af hithörande innehåll, hvilka utg. endast med knapp förkortning anfört i sina anmärkningar. Hvad dessa senare vidkommer, inneslutа de frukten af mångåriga, med kärlek till ämnet drifna undersökningar och studier i hela den vidtomfattande folkviselitteraturen. Dessa anmärkningars syfte hafva vi i korthet uppgifvit, och utg. har i många fall vunnit detsamma. Dock märkes att behofvet af sammanträngd form någon gång varit till men för framställningens lättfattlighet och undersökningens utförligare framläggande. Dessutom kan nämnas att utg. i Grundtvig haft en föregångare, som på vissa delar af området lemnat föga öfrigt att uträtta. På andra åter rör sig utg. fullt sjelfständigt, och det sätt hvarpå detta sker visar att han öfverallt pröfvat och forskat sjelf och först efteråt rådfrågat föregångares arbeten.

Då arbetet ännu ej hunnit till de egentliga *historiska* visorna, är det helt naturligt att dess betydelse för fäderneslandets historia ej framträder alldeles omedelbar. Det är dock långt från att sakna en

sådan redan nu. Först och främst utgöra folkvisorna — såsom de vanligen kallas — i och för sig ett ämne ej blott för litteraturhistorikern, utan äfven för forskaren i odlingens och den folkliga utvecklingens häfder. I den mån uppteckningarna äro gamla och följaktligen äkta, återspegla de i mångskiftande rikedom och med den åskådlighet dikten medför, vår medeltids lif, grundtonen i dess åsigter, dess seder och lefnadssätt, äfven der, såsom ofta, stoffet hemtats utifrån. Det är nämligen afgjord sak att folkvisorna, för så vidt de behandla tilldragelser ur de högre ståndens lif, äro lemningar af medeltidens ridderliga diktning, bevarade af folkets öfverlemning. Blott de lyriska visorna, de sånger hvilka behandla historiska tilldragelser och slutligen de humoristiska härleda sig från en nyare tid, ehuru visserligen långt ifrån alltid diktade af hvad man numera menar med folket. Ett genomgående studium af de äldre folkvisorna, företaget från kulturhistorisk synpunkt, skulle säkerligen vara i hög grad gifvande; men det får då ej drifvas ensidigt, utan måste behandlas efter jemförande metod. Vi förmoda att något sådant ej ingår i utg:s afsigter, helst härför fordras rådfrågandet af *hela* den samling uppteckningar som finnes. Deremot har han vid ett eller annat tillfälle gifvit värdefulla vinkar om hvad visorna i detta hänseende bjuda forskaren. Först sedan en dylik granskning skett, och en utredning gått för sig af vår medeltids åskådning, blir det också möjligt att med visshet afgöra frågorna om olika visuppteckningars inbördes ålder och ursprunglighet, om inskjutningar och tillsatser o. s. v. Äfven i det afseendet har utg. nu stödt sig mest på litterära skäl, hvilkas värde ej kan nekas, men som skulle vinna i styrka, om de finge bekräftelse af den historiska forskningen.

En betydande negativ förtjenst om vår historia har utg. inlagt derigenom att han grundligt uppvisat åtskilliga förmenta »historiska» visors egenskap att vara rena skapelser af dikten, låt vara att denna delvis iklädt sig historisk skepnad. Så är i främsta rummet förhållandet med visan om Axel och Valborg samt den om Habor och Signill. Då den utredning utg. företagit af den förra visan i hufvudsak redan finnes meddelad i Hist. Bibl., ny f., 1, kunna vi förbigå den, såsom antagligen bekant för tidskriftens läsare, och fästa oss blott vid den senare. Utg:s redogörelse för denna mycket gamla visa ger ett ovanligt upplysande prof på huru segt folkfantasien vidhåller sina meningar, och hur folkets öfverlemning vill vid den egna torfvan knyta diktens uppträden, då dessa fastpräglat sig i dess minne. Man kan här ock skåda huru de lärde gjort sig till målsmän för traditionen, hur tvister mellan dem uppkommit rörande dessa frågor, och huru man lika länge och segt som folket vidhållit sina meningar, intill dess den jemförande metoden, denna den nyaste tidens egentliga stora upptäckt, ledt till det öfverraskande resultat att hela det s. k. historiska ämnet återförvisats till diktens rike. Särdeles upplysande, kanske dock i behandlingen af citaten allt för utförlig, är utg:s utredning af den mängd skiftande uppfattningar af Haborsvisan hvilka gjort sig gällande i Sverige under förra århundradet. Så t. ex. förlägger Richardsson (Hallandia) skådeplatsen

för tilldragelsen till Årstads socken, södra Halland, under det Floræus (Flores antiquitatis scanicæ) talar om Bleking, Laur. Petri, Messenius och Petrejus (i 17:e årh.) först nämna Håtuna vid Sigtuna, andra Segersjö i Nerike o. s. v. Öfverflödigt att nämna det Danmark och Norge äfven hafva sina lokala sägner om Habarth att uppvisa, hvarom Grundtvig, enligt utg:s uppgift, lemnat utförlig redogörelse. Sagans och visans spridning bevisa att ämnet i hög grad slagit rot hos de nordiska folken, och den synes äfven tala för att detta är af nordiskt ursprung. Utg:s förslagsmening, att sagan hemförts från Bysanz af väringar, kunde imellertid förtjena närmare utveckling.

En annan visa, hvilken gifvit utg. anledning till en utflykt af historisk art, är den om »Liten Karin»; med denna eger det förhållandet rum att hon utgör en genom många länkar förmedlad omdaning af legenden om den heliga Katarina af Alexandria. Utg:s uppvisande af sambandet mellan de båda ändpunkterna, den fornkristna sägnen och den svenska medeltidsvisan, är särdeles läsvärdt och vittnar, liksom flertalet af hans undersökningar, om ospardt forskarenit.

Vi uttala till sist den önskan att arbetet kunde erhålla en fortsättning, der dess många luckor i någon mån fyldes genom upptagandet och återgifvandet i historisk form af det stora material, hvilket ej funnit plats i den Afzeliska samlingen. Hvad vidkommer den musikaliska delen af företaget, äro vi ej i stånd att yttra oss derom; vi blott anmärka att dir. Höijers namn i detta fall utgör en borgen för ett samvetsgrant och med fin smak utfördt omgestaltande af den gamla harmonieringen och en vederbörlig granskning af melodiuppteckningarna.

—rn.

---

5) ЕКАТЕРИНА II И ГУСТАВЪ III. АКАД. Я. К. ГРОТА. ПРИЛОЖЕНІЕ КЪ XXX:МУ ТОМУ ЗАПИСОКЪ ИМП. АКАДЕМІИ НАУКЪ. (Katarina II och Gustaf III. Af akademikern J. K. Grot. Bihang till 30 delen af Vetenskapsakademiens Handlingar). S. Petersburg 1877. 115 s. 8:o.

Den nyare ryska historiska litteraturen innehåller åtskilliga bidrag af vigt till Sveriges historia under Gustaf III:s och Gustaf IV Adolfs regering, dels i form af tryckta aktstycken, dels i form af särskilda afhandlingar. Katarina II:s bref till Potemkin (i Русская Старина 1876), till Grimm och andra (i Ryska historiska sällskapets Сборникъ olika delar), äro af största intresse. I sistnämda samling är en afhandling intagen af hr Slobin om Sveriges och Rysslands diplomatiska förbindelser under Alexander I:s första regeringsår, hvilken snart lärer

blifva synlig i svensk öfversättning, likaså handlingar rörande Gustaf Adolfs tilltänkta giftermål med den ryska storfurstinnan, Suchtelens rapporter 1812 m. m. Prof. Brückner i Dorpat har i olika häften af »Ryska undervisningsministeriets journal» (1868—1870) behandlat Rysslands och Sveriges krig 1788—90, Anjala-förbundet och det komiska lustspel Katarina II vid denna tid författade öfver sin motståndare Gustaf III [1]). De vänskapliga förbindelserna mellan de båda senast nämda monarkerna har den äfven i Sverige kände akademikern J. K. Grot, utgifvaren af en del af Katarina II:s korrespondens, behandlat i den lilla skriften *Katarina II och Gustaf III*, för hvars innehåll vi här i korthet skola redogöra. Såsom sina källor anför han i främsta rummet Geijers »De Gustavianska Papperen», arbeten af Posselt, d'Albedyhl, Castera, Raumer och Beskow; Petersburggazetten för 1777, det ryska Historiska sällskapets samlingar, Lebedefs bok öfver N. och P. Panin m. fl. arbeten, samt handskrifter öfversända från Sverige genom försorg af dels förre ryske ministern i Stockholm Girs dels generalkonsuln A. E. Mollerius.

Det är såsom vi nyss antydde de vänskapliga förhållandena mellan nordens båda befryndade monarker, i hans fädernesland hittills tämligen okända, som hr Grot vill skildra. Han går tillbaka till Gustafs födelse, barndom och uppfostran, för hvars framställning han hufvudsakligen begagnar sig af Geijers bekanta skildring i de Gustavianska Papperen, ur hvilka vidlyftiga utdrag göras. Han fäster uppmärksamheten på den antipati, som Katarina II redan från första början hyste mot den unge svenske konungen, hvaråt hon fritt gaf uttryck i bref till vänner och förtrogne, såsom till Panin redan ett par månader efter konungens tronbestigning, en motvilja, som slog öfver i en lätt begriplig harm efter den revolution, som lyckligt drog Sverige ur det ryska inflytandets garn. Hr Tegnér har redan i ett föregående häfte af Hist. Bibl. anfört prof på de karakteristiska uttryck, af hvilka kejsarinnan i sin brefväxling med grefvinnan Bielke i Hamburg begagnade sig i afseende på denna revolution. Samma yttrande anföres af hr Grot, liksom ännu andra, framkallade genom ryktena om konungens hemliga planer på Norge eller om hans redan tidigt hysta afsigter att personligen sammanträffa med kejsarinnan. Så heter det betecknande nog i ett bref af d. 5 Jan. 1774: »ryktet säger, att han (den svenske konungen) skall begifva sig till Finland; men det är nu redan tredje gången en sådan nyhet utsprides, och i stället har han den första gången utfört revolutionen, andra gången vändt sig mot Norge. Hvad som tredje gången skall inträffa känner jag icke. Men kommer han för att helsa på mig, förutser jag, på grund af olikheten i våra år, att han skall få förfärligt ledsamt i mitt sällskap. Han är dessutom fransman från hufvud till fötter. Han efterhärmar i allt fransmännen och har äfven tillegnat sig det franska hofvets tråkiga etikett. Jag är nästan i allting en fullkomlig motsats. Ända från födseln har

[1]) Jf. här ofvan i detta häfte, hvad sistnämda uppsats vidkommer.

jag ej kunnat lida imitationer och, för att uttrycka mig uppriktigt är jag ett lika så stort original som en veritabel engelsman. Jag är ur stånd att året om sysselsätta mig med verser och visor eller lysa med qvickheter. Hvar och en har, som Ni ser, sin egen fantasi. Ingendera af oss skall förändra sig. Men af alt detta följer att den svenske konungen sannolikt skall få ledsamt hos mig». Det var ej så helt med Katarinas »anglomani» anmärker Hr Grot; äfven hon var helt och hållet uppfostrad i den franska smaken, och det var hufvudsakligen af politiska skäl, hon förebar fiendskap mot fransmännen; det var mera en förståndets än hjertats sak.

Ännu 1775 var, som bekant, förhållandet mycket spändt med Ryssland. Grefve Schuvalof hade i Stockholm rönt ett mycket kyligt mottagande och hr Grot anför med anledning deraf Katarinas yttrande till Ostermann: »om den svenske konungen finge lust att nappas med Ryssland, skulle kejsarinnan icke blifva honom något skyldig».

Efter en kortare skildring, på grund af de Gustavianska papperen, af den svenske konungens familjförhållanden, öfvergår förf. till hans bekanta besök hos kejsarinnan i Petersburg 1777 och ger hufvudsaksakligen efter den akademiska gazetten en detaljerad skildring af hvad konungen företog sig under den tid han vistades i den ryska hufvudstaden, hans besök i åtskilliga institutioner, vetenskapsakademien, observatoriet, den s. k. Gottorpska globen, der en angenäm öfverraskning var konungen beredd o. s. v. Under konungens vistelse i Petersburg inträffade årsdagen för Pultavaslaget; kejsarinnan lät då inställa de sedvanliga festligheterna. »Det är anmärkningsvärdt», tillägger förf. att nästan jämt 100 år derefter, 1875, den nu regerande svenske konungen samma dag ankom till Moskva, liksom för att ådagalägga att alla gamla tvister mellan Sverige och Ryssland voro glömda, alla räkningar mellan dem uppgjorda». Af hvad som med Katarina under denna tid förhandlades känner förf. icke mer än hvad d'Albedyhl derom har att förtälja.

Det är bekant, hvilken belåtenhet konungen visade öfver besöket hos kejsarinnan, eller intalade sig sjelf att han borde hysa, under det Katarinas uppförande var vida afmättare och kallare. Till det yttre var emellertid tills vidare alt idel vänskap, och hr Grot anför åtskilliga bevis derpå ur monarkernas brefväxling: en brefväxling som å den svenske konungens sida är full af smicker och obetydligheter. Så ber han en gång att få behandla kejsarinnan som sin сестра, »syster», ber henne behandla sig som sin братъ »broder» o. s. v. Fullständigare än Geijer anför hr Grot vidare de underrättelser kejsarinnan meddelade om metoden för den unge storfursten Alexanders uppfostran och redogör hufvudsakligen efter de Gustavianska papperen för hela historien om en nationell drägts införande i Sverige. Efter att i korthet ha redogjort för riksdagen 1778 och den väpnade neutraliteten, kommer hr Grot till mötet i Fredrikshamn 1783, som enligt de af honom meddelade brefutdragen planerats redan 1777, omedelbart efter konungens afresa från Petersburg. Sjelfva mötet skildras efter

Gustavianska papperen, furstinnan Daschkofs berättelse, kejsarinnans bref hos Arneth och Lebedef m. fl. Orsaken till detsamma finner förf. dels i Gustafs önskan att tills vidare upprätthålla skenet af vänskap med Ryssland, dels i Katarinas intresse att under utförandet af sina turkiska planer underhålla godt förstånd med Sverige. Projektet om ett nordiskt familjefördrag, som här varit på tal, liksom Markofs berättelse från Rom af följande år, synes deremot hr Grot icke känna till[1]).

Ännu en tid efter mötet i Fredrikshamn fortfor det vänskapliga förhållandet. Gustaf III skänker Katarina en samling dyrbart bundna Svenska böcker med egenhändigt skrifna register och summariska öfversigter, att användas vid hennes egna historiska arbeten. De förvaras nu i Ryska Vetenskapsakademien. Han erbjöd henne äfven att låta afskrifva ett dyrbart ryskt historiskt manuskript i Upsala bibliotek (det har sedermera verkligen skett 1840). Kronprinsen skickar leksaker till storfurstarne; kejsarinnan till konungen en kock o. s. v.

I framställningen af konungens hemliga politiska planer, liksom af hans resa till Italien 1784 följer förf. å nyo Geijer och han anför både bland bilagorna och i rysk öfversättning uti texten det märkvärdiga brefvet af d. $\frac{17}{28}$ Mars 1784, som kejsarinnan skref till konungen och denne mottog i Venedig. Vi ha nyss omnämnt den lucka, som här finnes i hr Grots arbete, i det ingenting nämnes om underhandlingen med Markof.

Förf. kommer härefter till den tvist om arfsrätten till Oldenburg, hvilken 1785 bidrog att ytterligare reta stämningen mellan de båda suveränerna, och har för första gången tryckt de bref, som konungen af denna anledning skref till kejsarinnan och storfursten. Hr Odhner har i sin ofvan anförda uppsats redogjort för frågan, men då kejsarinnans svar på Gustaf III:s första bref synes ha undgått honom, anföra vi detsamma, sådant hr Grot s. 57 meddelar det på ryska: »Min herr broder. Den uppriktighet, hvarmed E. M. behagat för mig yppa sina tankar, kommer äfven mig att svara med lika öppenhjertighet. Först och främst delar jag ert rättmätiga beklagande af hertigens af Holstein-Oldenburg, biskopens af Lübeck, vår gemensamma onkels död. Jag har i hela mitt lif uppriktigt tagit del i allt, som angått denna värdige furste och hans familj; detta har jag visat i handling, då jag betryggat ställningen för den aflidna hertigens afkomma, liksom för hans yngre broder Georg Ludvig. Min son, som tillegnat sig mina synpunkter, har med sitt samtycke bekräftat min förberedande åtgärd, ehuru, såsom hufvudman för vår familj och den verkliga herskaren (öfver den afträdda egendomen), han i alla händelser bevarat sina rättigheter och kan öfverlåta dem på sin afkomma, som Gudi lof, icke förminskas. De båda yngsta linierna af holsteinska huset ha derigenom fått en betryggad existens, hvilket fattades dem. Jag skall icke utbreda mig öfver de åtgärder E. M. funnit nödigt vidtaga af denna

[1]) Jfr Odhner i Nordisk Tidskr. 1879, s. 144 f. som ur hr Grots skildring anför ett och annat karakteristiskt drag, t. ex. omdömet om Gustaf III:s följeslagare m. m.

anledning; men mig synes, att den aflidne konungen, Er fader, vid sin ankomst till Sverige och ännu kronprins, högtidligt afstod i närvaro af Sveriges ständer, för sig och sina efterkommande från alla vidare anspråk eller rättigheter tillkommande det hus, hvarur han utgått (d. ä. det holsteinska) — en akt desto dyrbarare, som den ländt till E. M. egen linies trygga bestånd. I det han synbarligen gjort slut på hvarje tvifvel i den delen, har han på samma gång undanröjt hvarje orsak till strider mellan familjens två linier: enär hvardera fått en ganska hederlig existens, som det återstode att draga nytta af och nöja sig med. Riktigheten i dessa betraktelser kan ej undgå E. M:s vishet och skarpsynthet, och om dertill lägges det lifliga deltagande, som af Eder betygats mot de yngsta linierna af Holsteinska huset, är det otvifvelaktigt, att E. M. icke skall önska underkasta de åtgärder en ny pröfning, i hvilka ingenting kan ändras utan uppenbar skada för dem». Förf. redogör vidare för det sätt, hvarpå man i Ryssland sökte mota Gustafs planer och nämner sedan i korthet om 1788 års krig, detta krig, som icke endast fördes med härar och flottor, utan äfven med pennan, samt meddelar några utdrag ur de ömsesidiga deklarationerna. Han angifver de orsaker, som ledde till krigets oväntade slut, och antyder den egentliga vinsten Sverige skördade af freden: försvinnandet af hvarje sken till rätt för Ryssland att inblanda sig i Sveriges inre förhållanden. Hr Grot gör här ett par intressanta meddelanden ur Statsekreteraren Chrapovitskijs dagbok. Redan två dagar efter fredens undertecknande, säger han, mottog kejsarinnan ett egenhändigt bref från konungen, hvari denne rättfärdigade sig dermed, att man retat dem mot hvarandra, och bad kejsarinnan förnya sin vänskap (»je n'en avais jamais», var enligt Chr. dervid hennes sanningsenliga utrop) samt låta kriget vara glömdt. »Jag har lefvat ett halft århundrade, jag har regerat i 29 år», skulle kejsarinnan i sitt svar ha anmärkt, »och vet af erfarenhet att det bästa skyddet mot alla intriger är — sanning och rättrådighet», samt tillagt att man icke bör lyssna till sqvaller. Egendomliga ord i hennes mun! Huru spändt förhållandet var ännu i Juli följande år med anledning af underhandlingarna efter Vereläfreden framgår af en annan anteckning af samme Chrapovitskij. Kejsarinnan beklagade sig att Gustaf både ville ha penningar och hälften af Finland(!) och tillade: »låt mig blott sluta med turkarne, så skall jag göra upp med den svenske konungen. Jag är glad att jag under tiden kan sysselsätta honom med de franska affärerna». Några månader derefter beviljades emellertid subsidier och ingicks förbundet mellan Sverige och Ryssland.

Hr Grot återger derefter på ryska de båda hos Raumer tryckta brefven af September och December 1791, hvilka äfven på franska meddelas bland bilagorna, samt egnar till slut några ord åt det oväntade slut, som bereddes åt desssa planer genom den svenske konungens död. Hvad intryck underrättelsen gjorde på kejsarinnan meddelar ej den redan anförde Chrapovitskij i sin eljest så noggranna dagbok. Han var vid den tiden sjuk.

Det är en med värme och intresse skrifven skildring vi haft nöjet att referera och i det hela taget en ganska opartisk. Några synnerligen vigtiga nya bidrag meddelar den visserligen icke till historien om Gustafs III:s förhållande till den ryska kejsarinnan; men åtskilliga detaljer hemtade ur ryska källor äro likväl både intressanta och nya för oss, liksom en del af de i bilagorna meddelade brefven här för första gången tryckas [1]). För detta äro vi den aktade författaren tack skyldige.

Ehd.

[1]) Den första af bilagorna, hr Grots undersökning om Katarinas komiska lustspel »Gore Bagatyrj» och dess hänsyftning på den svenske konungen återfinnes i öfversättning på annat ställe i detta häfte.

Åtföljer Historiskt Bibliotek 1880.

Genmäle

till

Herr Viktor Granlund.

I tidskriften Historiskt Bibliotek för år 1879 sid. 285 har Herr Granlund infört en afhandlig om Svenska Afrikanska Kompaniet, och i den samma framställt mot Fryxells uppgifter rörande samma ämne några anmärkningar, på hvilka nedanstående svar meddelas.

1:o Fryxell har sagt [1]), att *Carlof varit delegare i afrikanska kompaniet men blifvit för idkad oloflig handel utstruken.*

Gr. (sid. 309) säger, att dessa Fr:s *uttryck äro minst sagt ganska oegentliga.*

Svar. Gr. har som källor för sin framställning nämnt endast Coyets skrift och Carlofs egen berättelse, men tycks deremot ej känna de uppgifter, som rörande detta ämne finnas hos Pufendorf och i Theatrum Europæum. Fr. vill till yttermera visso uppgifva sina källor.

1:o. Fr. har sagt, att *Carlof var delegare i afrikanska kompaniet.* Pufendorf, Thaten Karl Gustafs (sid. 449) och Theatrum Europæum (8. 863) säga Carlof hafva varit *Mitglied, Mitgenoss* af samma kompani.

Fr. har sagt, att Carlof *idkat oloflig handel.* Det samma säges också enligt Gr:s egen skrift (sid. 309).

Fr. har sagt, att *Carlof blifvit för denna handels skull utstruken.* Att Carlof med ömsesidigt missnöje utgått ur kompaniet har berättats af Gr. sjelf (sid. 308, 300) och af andra författare, som skrifvit härom.

Hvari består då den i Fr:s uppgift befintliga oegentlighet, Gr. trott sig böra anmärka?

2:o. Fr. har [2]) skrifvit: *Ove Juel hade icke hos Karl Gustaf kunnat utverka någon betydligare eftergift.*

Gr. (sid. 318) säger denna uppgift vara »*alldeles oriktig*», och anför som bevis några Karl Gustafs eftergifter.

---

[1]) Berättelser ur Svenska historien 12 delen 4 upplag. s. 68.

[2]) S. st. sid. 70.

Svar. I den under dessa förhandlingar vigtigaste punkten, att svenska tropparna skulle enligt löfte utrymma Danmark, beviljades dock ingen eftergift.

3:o. Fr. har på flera ställen[1]) sagt, att de anspråk, Karl Gustaf våren och sommaren 1658 mot Danmark framställde, voro obilliga och stridande mot Roskilder-freden.

Gr. (sid. 320) ogillar helt och hållet dessa Fr:s åsigter och uppgifter.

Svar. Mot detta Gr:s personliga omdöme kan Fr. med lika rätt åberopa sitt, häldst detta har på sin sida de samtidiga författarne Terlon, Meadowe, Theatrum Europæum samt Gebhardi och Holberg, hvilka båda senare dock möjligen kunna som danska häfdatecknare misstänkas för partiskhet. Mot Gr:s skarpa omdöme öfver Danmarks då förda politik anföra vi ur Terlons memoirer (tryckt 1681 sid. 186) dennes ord, att

danska konungen, *hafvande en gång gifvit sitt löfte, höll det heligt, och skulle ej på något villkor bryta det.*

Vid Fr:s ogillande af Karl Gustafs beteende anmärker Gr. (sid. 321), *att »Pufendorf kunnat lemna hr Fr. bättre upplysning».*

Svar. Handskriften till Pufendorfs historia om Karl Gustaf blef på Karl den elftes befallning af Polus och Bergenhielm granskad, hvarvid man utströk det, som ansågs menligt för Karl Gustafs minne. Karl den elfte gaf sedermera Pufendorf till belöning för arbetet 2000 dukater och flera andra betydliga fördelar, och upplagorna deraf dedicerades den ena till Karl Gustafs son, en annan till hans enka. — (Se Warmholtz № 4,840). Så var förhållandet. Det är ju tydligt, att under sådana omständigheter Pufendorf skulle inför allmänheten så vidt möjligt med tystnad förbigå de för denne konungs minne ofördelaktiga dragen från 1658.

4:o, Fr. har sagt[2]), att *Sverige uppdref sin fordrade ersättningssumma från 200 till 300 och slutligen till 400,000 riksdaler.*

Gr. förklarar (sid. 327) denna Fr:s uppgift *»alldeles grundlös».*

Svar. Den har dock sin grund i Theatrum Europæum 8: 884, hvarest Fr:s uppgift ord för ord återfinnes. Tillvaron af ett sådant Karl Gustafs förfaringssätt bevisas ytterligare genom dennes eget bref, i hvilket han befallte sina underhandlare *drifva på och stegra skadeståndet för Guineiska Kompaniet till det högsta.* (Hist. Saml. af C. Adlersparre 5: 165. Jfr Holberg 3: 282).

5:o. Fr. har[3]) skrifvit: *Efter ordalydelsen af Roskilder-freden hade Sverge rättighet att återfå landskapet, fästningen, skeppet, men icke någonting mer.*

Gr. (sid. 324) säger denna uppgift vara »vederlagd».

Svar. Af nämnde freds 11:e och 14:e artiklar inhemtas, *att de fästningar, hvilka å båda sidor blifvit eröfrade, skulle återlemnas utan*

[1]) S. st. sid. 50—77.
[2]) Fryxell 12: 68.
[3]) S. st. sid. 68.

artilleri, krigsförråd och proviant o. s. v. Fr:s uppgift är sålunda öfverensstämmande med sanningen. Men i sitt citat af Fr:s ord har Gr. uteslutit orden *enligt Roskilder-freden*, hvarigenom Fr:s uppgift fått en större utsträckning, än den i verkligheten egt, och till följe deraf kunnat klandras.

6:o. Fr. har[1]) sagt, att (svenska) förmyndare-styrelsen år 1660 afsände till Guinea ett beväradt fartyg.

Gr. (sid. 350) säger, att förmyndarestyrelsen icke då afsände till Guinea något fartyg.

Svar. Gr. har så till vida rätt, som skeppet tyckes varit utrustadt icke af regeringen, utan af Afrikanska kompaniet.

7:o. Fr. har[2]) sagt, att holländarne år 1661 borttogo ett svenskt till *Cabo Corso ämnadt fartyg och kort derefter nybygget sjelft.*

Gr. anmärker sid. 350, att *Cabo Corso återtogs icke kort derefter, utan först 1663.*

Svar. Läsaren må bedöma vigten och värdet af den anmärkning, Gr. ansett sig böra härutinnan mot Fr. framställa.

8:o. Fr. har[3]) sagt, att Holland i skadeersättning för Cabo Corso gaf 150,000 riksdaler.

Gr. (sid. 391) säger att summan utgjorde blott 140,000.

Svar. Gr. har rätt. Fr. har blifvit missledd af de källor han åberopat, och af Sveriges länge vidhållna fordringar på den större summan. Det gläder Fr., att den förste monograf, som utförligt skrifvit det afrikanska nybyggets historia, ej funnit väsendtligare origtigheter i Fr:s framställning af ifrågavarande lilla episod i hans stora verk.

Läsaren har sett, att alla dessa Gr:s anmärkningar med undantag af № 3 äro för bedömmandet af det hela af föga betydelse.

9:o. Så mycket vigtigare är följande tvistepunkt. Fr. antager, att Karl Gustaf, redan i April 1658 hemligen beslöt det angrepp, hvarmed han i Augusti samma år öfverraskade Danmark, och att hans uppförande härutinnan var mycket klandervärdt. Gr. (sid. 321) förnekar sanningen af denna Fr:s uppgift och frikänner Karl Gustaf från Fr:s på densamma grundade beskyllningar.

Hufvudfrågan är, om Karl Gustaf verkligen i April 1658 har, såsom Fr: sagt, fattat nämnde beslut.

Gr. säger (sid. 321), att han (Gr.) »*ej funnit någonting, som på ringaste vis talar för ett sådant beslut*».

Som *svar* inrycka vi de bevis för sin sats, Fr. anfört[4]). »I Uppsala Bibliotek, Cronstedska saml. fol. 5, Kongl. bref till Dahlberg, finnes Karl Gustafs pass för E. Dahlberg. Göteborg den 16 April 1658. På baksidan af detta pass har E. Dahlberg egenhändigt tecknat föl-

[1]) 14: 167.
[2]) 14: 167.
[3]) 14: 168.
[4]) Fryxells Berätt. 12:e del., 4:e uppl. s. 55. Äfven i 1:a uppl. s. 48 äro flere de vigtigare bland dessa bevis anförda.

jande: *Hans K. M:ts repass, när jag blef skickad från Göteborg till Hans Exc. Riks-Amir. Wrangel på Seland, honom i största hemlighet och secreto att berätta, det H. K. M:t intentionerade och hade i sinnet de novo föra krig på Danmark, och att H:s Exc. sig derefter skulle rätta med den ordres, att så framt H:s Exc. icke alldeles hade qvitterat Seland, han det söka skulle att maintenera och evacutionerna tergiversera. I synnerhet skulle han behålla Fyen och Halsskans på Wensyssel väl besatta och sådant i största hemlighet, hvilket allt jag H:s Exc. mundtligen förebragte i Korsör, emedan H. M:t sådant icke förtro kunde pennan efter mitt credetivs lydelse, som jag af H. M:t med mig hade. E. J. Dahlbergh. m. p»*. Med denna uppgift öfverensstämmer så till tid som innehåll Dahlbergs Dagbok ss. 158, 159, och likaledes en troligtvis (Gjörwell anser säkert) af honom sjelf uppsatt lefvernesbeskrifning. (Se Gjörw. Sv. Bibl. 1: 93.) Antagandet, att Karl Gustaf i medlet af April beslöt ånyo angripa Danmark, grundar sig således på tre samstämmiga vittnesbörd af Dahlberg, som härutinnan hade konungens förtroende; och det bekräftas ytterligare derigenom, att man af Wrangels bref och åtgerder finner, huru denne mottagit och medelst att qvarhålla svenska troppar på både Fyen och Jutland följt den föreskrift, Dalhbergs pass-anteckning omtalar. Terlon, (franske underhandlaren) säger, att kriget beslöts »dans le voyage qu'il (Karl Gustaf) fit à Gottemburg» April 1658. (Terlons memoires tr. 1681 sid. 187).

Dertill kan läggas, hvad också i 12 delens första upplaga anfördt är, näml. att engelska sändebudet Meadowe i sin Narrative (s. 81) likaledes säger, att Karl Gustaf redan i April 1658 fattat sitt beslut om ett nytt krig mot Danmark.

Ehuru Fr. har för sin uppgift anfört dessa fem bestämdt talande bevis, skrifver dock Gr., att han (Gr.) *ej funnit någonting, som på ringaste vis talar för den samma.* Att han dock läst de sidor, på hvilka dessa bevis äro införda, synes af andra hans ur desamma gjorda citater. Mot en granskare, som tillåter sig ett dylikt förfaringssätt, är det ändamålslöst att härutinnan ingå i ytterligare undersökning. I stället och med hänsyn till frågan om Karl Gustafs uppförande åberopa vi följande derom redan 1867[1]) yttrade anmärkningar.

I enlighet med förra tiders ultrapatriotiska häfdateckning hafva flere ansedda skriftställare »sökt frikänna Karl Gustaf från ansvaret för det sätt, hvarpå hertigen af Kurland 1658 tillfångatogs; — sökt rättfärdiga hans anfall mot Polen 1655 och mot Danmark i Augusti 1658 — sökt i tystnadens natt undangömma den betydelsefulla taflan af hans många och äfventyrliga delnings-förslag, samt förklarat honom för en *»stor statsman»*, o. s. v. och dessa försök hafva blifvit mottagna med högljudt bifall.

Men en gång, och vare detta sagt icke blott om Karl Gustafs, utan ock om mycken annan historia! en gång skola sanning och rättskänsla vinna en afgörande seger,

[1]) Berättelser ur Svenska Historien af And. Fryxell 12 del. 4 uppl. sid. 254.

öfver det rättsbegrepp, enligt hvilket troslöshet och våld, ehuru man och man emellan förbudna, anses kung och kung emellan tillåtna;

öfver det rättsbegrepp, som fördömmer en i grannens hus inbrytande rånare, men berömmer en i grannkonungens stat inbrytande eröfrare;

öfver det rättsbegrepp, som försvarar till och med lofsjunger dylika bragder, blott eget land skördat vinsten;

öfver det rättsbegrepp, som tadlar tsars Peter trolöshet mot Karl den tolfte år 1700, men ursäktar Karl Gustafs likartade, ja än sämre beteende mot Fredrik den tredje år 1658;

öfver det rättsbegrepp, som icke fördömer Polens delning, när den 1656 af *Sverge* försöktes; men så mycket mer, när den 1772 af *andra magter* verkställdes.

Kristendomen har nu aderton-hundrade år predikat: *älsker edra ovänner!* Det är tid, att man begynner åtminstone göra dem rättvisa. Får denna icke ens i frågor om det förflutna höja sin röst, hvad kan då det närvarande hafva att hoppas?

Fordna tider gåfvo åt hvarje folk en egen för detsamma partisk Gud, en egen för detsamma partisk historia. Följden blef ett allas krig mot alla, inom trons, inom verklighetens, till och med inom minnets verld.

Kristendomens mål är att tillintetgöra nationalreligionerna och att upplösa dem i en verldsreligion. Samma kristendom skall likaledes tillintetgöra, icke national-historierna sjelfva, men deras partiska ensidighet. Man skall lära sig att betrakta och behandla dem som delar af en alla omfattande och mot alla rättvis verldshistoria.

Att göra en sådan *historiens kristliga konstruktion* gällande är häfdatecknarens herrligaste kallelse och heligaste pligt».

And. Fryxell.

Svar
på
hr prof. Fryxells genmäle.

Då jag redan nu går att besvara hr prof. Fryxells genmäle, är jag ledsen att icke kunna göra detta så kort jag önskade; men då hufvudfrågans afgörande är af största vigt för en riktig uppfattning af Sveriges och konung Carl Gustafs förhållande till Danmark under närmaste tiden efter fredsslutet i Roskilde, må detta tjena mig till ursäkt.

1. Jag har sagt att prof. Fr:s uttryck om Carlof, att han varit »delegare» i Afrikanska kompaniet, men blifvit för oloflig handel »utstruken», äro minst sagdt »ganska oegentliga», och jag måste vidhålla denna anmärkning, men jag borde hafva tillagt: *vilseledande*. Att säga om en direktör i ett handelskompani, som tillika är guvernör i kompaniets koloni, men som tagit afsked eller blifvit afskedad, att han var »delegare» men »blifvit utstruken», är ungefär detsamma, som att säga om en högre officer, hvilken får afsked, att han var soldat i regementet N. N., men blef utstruken (utan att läsaren får veta mer om mannens ställning). Då prof. Fr. säger att jag (G.) »nämnt endast Coyets skrift och Carlofs egen berättelse, men deremot ej tycks känna till de uppgifter, som rörande detta ämne finnas hos Pufendorf och i Theatrum Europæum», så må härtill blott svaras, att jag anfört så många *källskrifter*, på hvilka jag grundat mina uppgifter om Carlof, att jag ej trodde mig behöfva hänvisa till tryckta skrifter derom, allraminst korrigera dem efter sådana. Till Pufendorf har jag för öfrigt i andra fall hänvisat. Men huru hr Fr. läst denne författare visa Pufendorfs ord: »Ein Mitglied und Director über solche Compagnien war gewesen Heinrich Karlof». Att just använda ett ofullständigt och missledande ord med uteslutande af det riktiga, bredvid stående, bidrager åtminstone ej till historiens upplysande och förbättrande. Äfvenså hade hr Fr. lätt i sin anförda hufvudkälla »Expositio causarum» etc., på svenska »Grundeligh Vnderrättelse» etc., kunnat erfara Carlofs verkliga ställning.

2. Rörande Ove Juels beskickning till Carl Gustaf har hr Fr. sagt, att O. J. ej kunnat utverka »någon betydligare eftergift». Jag har anmärkt att denna hr F:s uppgift vore alldeles oriktig, samt att »O. J. vunnit just hufvudsaken och allt hvad man rimligtvis kunde begära». Konung Carl Gustaf gaf efter, ej blott i afseende på ersättningssummans belopp och de borttagna varorna och skeppet; utan äfven i afseende på säkerheten för summan, och antog Juels förslag härom. Af befintliga bref och skriftliga berättelser härom framgår att just eftergift i afseende på säkerheten för ersättningssumman var hufvudändamålet med J:s sändning. Att de svenska trupperna skulle aftåga innan underhandlingarna voro bragta till slut, hade varit orimligt att vänta. J. hade väl uppdrag att äfven derom tala, men Carl Gustaf svarar rörande denna fråga i sitt bref till konungen af Danmark den 1 Julii 1668, att han högeligen önskade, såsom han och kommissarierne flera gånger förklarat, att komma med Danmark »till slut och utslag», enär han annorstädes behöfde arméen emot Sveriges fiender, och att han hoppas, att då ganska få punkter återstå, konungen af Danmark icke skulle finna svårt att låta äfven dem riktigt afhandlas, och han lofvar å sin sida, att »så snart som Recessen vnderskrifwen och ratificerat är, skole wij intet moment låta passera, förr än Wij strax begynna at låta Wår armée röra sigh och hädan marchera».

3. I afseende på hr Fr:s skildring af svenska sändebudens underhandlingar med de danske har jag nödgats uttala den åsigt, som ovil-

korligen måste tvinga sig på en hvar, som vill undersöka de verkligen tillförlitliga källorna rörande dessa handlingar, nemligen att hr Fr:s skildring är *skef och vanställande*. Hr Fr. svarar att han »emot detta G:s personliga omdöme kan med lika rätt åberopa sitt», och anför derjemte några författare, som han har på sin sida.

Härtill svaras: Mitt omdöme är alls icke *personligt*, såsom hr Fr:s. Jag tror mig, sidd. 34—45 (318—329), hafva *bevisat* riktigheten af mitt omdöme om de danske underhandlarnes politik; och jag har dock endast kunnat upptaga hvad som rörde en enda punkt af de sväfvande frågorna. Hr Fr. låtsar alls icke om denna bevisning, och halkar så lätt som möjligt öfver denna tvistepunkt, som dock är den vigtigaste. Likasom hela uppsatsen om »Afrikanska kompaniets historia», med undantag af ett par obetydligheter, är uteslutande grundad på källskrifter, ej på böcker, så har jag äfven vid skildringen af förhandlingarna mellan Sverige och Danmark 1658 ensamt stödt mig på authentiska dokumenter. Gent emot dessa betyda de memoirer m. fl. tryckta arbeten, som hr Fr. anför, ingenting annat än att deras författare tagit intryck af Danskarnes högljudda klagomål, hvarmed de sökte öfverskyla sine egne underhandlares oärliga och lumpna politik, hvaröfver ock straxt derefter klagas i svenska officiella skrifter. Hr F. har i allmänhet visat stor förkärlek för memoirer, utländske ministrars rapporter från Sverige och dylika skrifter, hvilka vanligen äro ganska grumliga och otillförlitliga, såsom till stor del grundade på rykten, förmenanden, sqvaller, köpte rapportörers och lyssnares berättelser, och kunna aldrig tillmätas afgörande betydelse i afseende på vigtiga historiska spörsmål.

Jag har redan hänvisat till den skrift, som hr Fr. *uppgifvit* såsom sin hufvudkälla i denna fråga. Denna skrift och dess bilagor *bevisa raka motsatsen af hvad hr Fr. påstår*. De påståenden hr Fr. gjort i sin historia om Sveriges obillighet och orättvisa mot Danmark under förhandlingarna om fredsfördragets uppfyllande 1658, vederlades grundligen ej blott i nämnda utan äfven i andra skrifter för mer än 220 år sedan; men detta tyckes hr Fr. icke känna. Jag har yttrat att hr Fr:s skildring af Sv:s politik mot Danmark vid nämnde tid vore »skef och vanställande»,* hvilka ord kanske kunna synas stränga; de voro dock de mest skonsamma, som kunde väljas. Då nu hr Fr. i stället för att erkänna sig hafva haft orätt, alldeles ignorerar de mot hans påstående andragna *bevisen*, och fortfarande vidhåller hvad som uppenbarligen är mot sanningen stridande, vill att den fläck, som han med orätt fästat vid Sveriges och Carl Gustafs politik i denna fråga skall sitta qvar, så kan omdömet om hans sätt att författa historia åtminstone icke blifva mildare.

Jag har frågat »hvilka af Sveriges fordringar voro obilliga och orättvisa, och hvilka stredo mot Roskilder-freden?» Hr Fr. har ej med ett ord besvarat hvarken denna eller öfriga (i not, sidd. 36—37, 320—321) framstälda frågor. Denna tystnad innebär dock icke ett erkännande, ty gent emot och öfver bevisliga fakta ställer han, rörande

hela denna tvistepunkt, sitt »personliga omdöme» samt diverse memoirförfattare och ett par danske skribenter.

Med afseende på Pufendorfs trovärdighet om hvilkens verk hr Fr. säger, att derur skulle utstrukits hvad som ansågs för Carl Gustafs minne menligt, må anmärkas att P. dock grundar sina uppgifter om detta ämne på officiella handlingar, som voro kända i vida kretsar vid denna tid, till en del tryckta, och hvilkas sanningsenlighet aldrig blifvit motbevisad. Dessa P:s uppgifter, som hr Fr. nu vill söka göra misstänkta, hade lätt kunnat jemnföras med hr Fr:s egen nyssnämnda hufvudkälla och dertill hörande bilagor, hvilka fullständigt vitna emot hr Fr. I denna hufvudkälla finnes mycket, som varit förtjent af en historieskrifvares uppmärksamhet, men som hr Fr. tyvärr förbisett. Bland flera andra dokumenter, som vitna om huru föga de danske underhandlarne aktade ord och aftal, finnas t. ex. äfven några bref från holländske ministern C. van Beuningen. De danske underhandlarne hade sjelfva föreslagit och med de svenska öfverenskommit derom, att de skulle hålla förhandlingarna om vissa punkter hemliga för de främmande sändebuden, men det oaktadt meddelade de genast allt till Beuningen, hvilken i sin ordning rapporterade det till Haag. Appelbom skaffade sig emellertid afskrifter af B:s rapporter och hemsände dem, hvarigenom Danskarnes dubbelhet kunde offentligen ådagaläggas. — Terlons af hr Fr. åberopade yttrande om konungen af Danmark bevisar *ingenting* emot hvad jag med hänvisande till handlingarna ådagalagt om de danska underhandlarne. Likartade försäkringar af samme konung har jag också anfört (t. ex. sid. 33, 317).

4. Mot min anmärkning att hr Fr:s uppgift derom, att Sverige stegrat ersättningssumman för Cabo Corso stegvis från 200,000 till 400,000, vore *»alldeles grundlös»*, har hr Fr. svarat att denna uppgift »har dock sin grund i Theatrum Europæum» samt uti ett anfördt bref från konung Carl Gustaf till underhandlarne.

Det af mig fälda omdömet måste dock qvarstå. Om någon från en annan förf. lånat en *grundlös* uppgift, så blir den väl icke derföre bättre grundad, om den strider mot sanna förhållandet. Jag har framhållit att de svenska underhandlarne först begärde ej blott återställandet af kolonien och alla förlorade varor, utan derjemte 400,000 rdr specie, samt »reell» pant för denna summa, men nedprutade sedan dessa fordringar. Det af hr Fr. nu citerade brefvet från Carl Gustaf af den 24 Julii — och man kan förstärka hr Fr:s argumenter med ännu ett bref från densamme, nemligen af den 28 Julii till Coyet, innehållande ungefär samma ordalag — dessa bref bevisa ingenting emot ett tydligt faktum, blott att Carl Gustaf, då dessa bref skrefvos, ändrat tankar. Ty dessa hans föreskrifter om att »drifva på och stegra skadeståndet», blefvo aldrig framlagda för de danske underhandlarne, med anledning af det straxt derefter timade nya utbrottet af kriget. Någon stegring af summan under underhandlingarna har således *icke* egt rum.

5. Vidare påstår prof. Fryxell fortfarande, att hans uppgift om att Sverige enligt Roskilderfördraget egde rätt att återfordra kolonien och fästningen Cabo Corso, samt skeppet, »men icke någonting mer» — vara »öfverensstämmande med sanningen», och hänvisar till 11 och 14 §§ af fördraget.

Hr Fr. har dock synbarligen glömt innehållet af artikeln 11, hvilken handlar just om denna sak, och troligen förbisett den af mig (sidd. 39—40, 323—324) anförda utförliga bevisning för Sveriges rätt, som de svenske underhandlarne förebragte. Sveriges fordran var således ingalunda »obillig» eller »stridande mot Roskilderfreden».

6. 7. I afseende på sitt meddelande om koloniens återtagande af Sverige och dess eröfring af Holländarne (Afr. komp:s hist. sid. 66, 350 not.), hade man väl kunnat vänta att hr Fr. helt enkelt skulle medgifvit att hans uppgifter voro felaktiga, i st. f. att såsom nu svara: »Gr. har *så till vida*[1]) rätt, som skeppet *tyckes*[1]) varit utrustadt icke af regeringen, utan af Afr. kompaniet». De af mig åberopade handlingarna ådagalägga ju alldeles klart hela förloppet. Att förmyndarestyrelsen icke *då* (d. v. s. 1660) afsände något fartyg till Cabo Corso, har jag icke sagt, utan att styrelsen icke (d. v. s. aldrig) vidtog en sådan åtgärd. Egendomlig är ock hr Fr:s åsigt att det föga betyder om en historieskrifvare uppgifver en vigtig tilldragelse hafva inträffat ett par år tidigare än den verkligen gjort. Det lysande tappra försvaret af Cabo Corso under mer än två års tid mot en öfvermäktig fiende skulle således vara en sådan obetydlighet, att dess omnämnande eller förbigående egde föga »vigt och värde». Flertalet torde ingalunda dela denna åsigt om en historieskrifvares frihet att behandla fakta.

8. Blott i denna enda punkt, om beloppet af den ersättning Holländarne slutligen betalade för kolonien, har hr Fr. fullt medgifvit att han haft orätt.

9. Rörande denna tvistepunkt har jag (sid. 37, 321) yttrat: »Med afseende på hr Fr:s antagande att Carl Gustaf redan i April beslutat ånyo angripa Danmark hafva vi ej funnit någonting, som på ringaste vis talar derför, men väl mycket som talar för motsatsen». Blott detta har jag sagt, ingenting mer; och detta var sanning. Hr Fr. säger: »Gr. förnekar sanningen af denna Fr:s uppgift och frikänner C. G. från Fr:s på denna uppgift grundade beskyllningar». Hr Fr. har här ej obetydligt förbättrat mina ord, och låtit mig säga något, som jag aldrig sagt. Det är sannt, och detta medgifver jag gerna, att jag förbisett en not af hr Fr., i hvilken meddelas en uppgift af Dahlberg, af innehåll att som kon. C. G. »intentionerade och hade i sinnet de novo föra krig på Danmark», Wrangel skulle anbefallas att med trupperna stanna qvar på Seland. Och hr Fr. dömer denna min underlåtenhet så strängt, att han säger: »Mot en granskare, som tillåter sig ett dylikt förfaringssätt, är det ändamålslöst att härutinnan ingå i ytterligare undersökning», likasom om jag

[1]) Kursiver. af und.

varit förvunnen dertill att med flit hafva undanhållit läsaren detta meddelande. Andra torde dock döma mildare och anse det ursäktligt och förklarligt, om jag icke så flitigt studerat hr Fr:s stora verk, att icke en not kunnat undgå min uppmärksamhet. Att jag icke i de skrifter, som jag för min uppsats följt, sett minsta antydan om det beslut af C. G., som hr Fr. omtalat, är säkert; och jag vågar vädja till hvar och en opartisk, huruvida man, blott på grund af Dahlbergs anteckningar på ett omslag och i sin dagbok (ty om memoirförfattarne är föga värdt att tala), kan antaga *att detta beslut var ovilkorligt,* då *ingenting annat* understödjer denna uppfattning, utan tvärtom *ganska afgörande skäl och bevis tyda på motsatsen.* Af dessa *skäl* och *bevis* synes framgå att den store Dahlberg — och hans namn och minne blir icke mindre för det — måste hafva missuppfattat kon:s ordalag och tydt dem ovilkorligare än meningen var. På grund af kon:s hela handlingssätt, hans bref och instruktioner samt gången af underhandlingarna lärer man ej kunna tyda uppdraget till Dahlberg vidsträcktare, än att som krig vore eventuelt eller till och med sannolikt förestående, på grund af omöjligheten att förmå Danskarne till uppfyllande af fredsvilkoren, så borde trupperna qvarhållas. Om ingenting annat funnes som upplyste denna sak, utom dessa anteckningar ensamt, så kunde dessa få gälla, men nu uthärdar hr Fr:s på dem uppförda bygnad icke kritiken.

En frejdad författare, hvilken likasom hr Fr. skrifvit Carl X:s historia, och som för densamma anlitat de tillförlitligaste källor, har redan — ehuru han ej nämnt hr Fr. — genom hänvisningar till fakta och handlingar vederlagt hr Fr:s uppfattning och skildring af Carl Gustafs politik vid denna tid, och det kunde vara nog, att med några korta anföranden ur hans arbete stödja den mening, som nyss ofvanföre uttalats. Förf. till »Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset», hr *F. F. Carlson,* skrifver nemligen (I: 357), sedan han omnämt Danskarnes stora obenägenhet att gifva hertigen af Holstein upprättelse, och att de icke allenast icke afväpnade utan äfven värfvade nya trupper, samt att yttranden af Danskarne fälts straxt efter fredsslutet, som antydde att detta ej skulle blifva långvarigt: »Carl X studsade vid detta Danmarks uppförande. Hans mening hade varit att draga Danmark öfver på Sveriges sida. Ett halft och osäkert förbund kunde han ej finna sig vid. Hans lifliga själ såg hotande faror i Danmarks förtroliga förhållande till Holland och dess fortsatta värfningar. I ögonblicket *uppfattade han möjligheten till ett nytt krig* såsom enda lösningen af dessa invecklade förhållanden, och han afsände genast, sedan han öfverlagt saken med sitt råd, befallning till Wrangel att dröja med utrymmandet af de danska orterna, hvilket just nu skulle begynna. De svenske kommissarierne fingo befallning att icke vidare yrka på alliansen med Danmark, men i stället bestämdt förklara, att svenska trupperna ej skulle lemna Fyen och Fredriksodde förr än full ersättning blifvit lemnad åt hertigen af Holstein».

Och vidare (s. 359 o. 360) säger samme förf.: »**Man har likväl ingen grundad anledning att antaga, det konungen vid denna tid** (April) **hyste ett stadgadt beslut att ånyo anfalla Danmark.** *Den hastigt uppflammande tanken på en möjlighet till ett nytt krig*, hufvudsakligen föranledd af Danmarks uppförande, har väl gått genom hans själ. *Men alla hans åtgärder visa, att härens qvarstannande var ett medel* att framtvinga Danmarks bifall till konungens påståenden och förmodades blifva af kort varaktighet. Så befaller konungen redan den 22 April Wrangel att draga alla regementen ur Wensyssel närmare Ribe, och ställa sig i förbindelse med pfalzgrefven af Sulzbach och *att sörja för det att uppbrottet måtte ske på en bestämd dag öfverallt*, om saken nådde sin riktighet. Den 26 tillåter han riksamiralen att sända det grofva artilleriet, emedan det fölle besvärligt föra styckena med armén, i stället till Pommern och låta det stanna i Demmin, *tills armén komme i närheten.* Tillika befaller han att påskynda anstalterna för expeditionen till Riga, »att i fall nödvändigheten der fordrar mera hjelp, att jag då med flottan sådant göra kunde». »Den 2 Maj fick Wrangel en utförlig föreskrift för arméns marsch genom Danmark. Till kommissarierne gafs befallning att, då de fordrade punkterna vore medgifna, tillkännagifva detta för Wrangel, på det han måtte bryta upp med armén, *men ingen befallning till dem att fördröja afslutandet lade band på underhandlingens frihet*».

Månne detta ej bevisar att C. G:s planer voro riktade mot hans öfrige fiender, ej emot Danmark? Hans önskan att få slut och fred med Danmark framgår också af många andra bref, i hvilka någon »förställning» icke är tänkbar. Hr Carlson har ur flera sådana lemnat utdrag. Här må blott hänvisas till några få. Den 26 April skrifver kon. till Wrangel, att så snart kommissarierna fått uppgjordt med de danske, »skola de meddela Eder recessen och I efter ratifikationernas utlemnande *begynna marschen*». Den 22 Maji skrifver han till Björnklou: »Det är mig omöjligt, jag måste råka ihop med Brandenburg. — — Jag ämnar, så snart jag något så när kommit till riktighet med Danmark, begifva mig till Kiel eller Wismar». I bref till kommissarierne den 3 Junii antyder han ock, att han snart skulle lemna Danmark, och den 5 Junii, då han gaf efter i några punkter rörande Bi-recessen, ber han dem komma till honom *derute*, då de fullgjort sitt uppdrag. Den 11 skrifver han till Björnklou: »Jag måste söka min säkerhet med vapen mot Brandenburg, ty med goda skäl låter det sig ej göra». Den 21 fingo trupperna ordres att hålla sig färdiga till marsch. Den 28 Junii befaller han kommissarierne att, om Danmark ginge in på hans förslag, »hasta med subscriptionen» och lofvar att genast sända sin ratifikation, och samma dag beslöts i rådet att kommissarierna skulle anbefallas »sluta», och att trupperna skulle marschera ur Fyen och Jutland. Meningen var att gå rakt på Brandenburg. Af allt framgår att Carl Gustaf icke kan hafva fattat något ovilkorligt beslut att ånyo börja kriget mot Danmark förr än efter sist anförda dag, och talet om hans intriger och »dubbla spel» är med

detsamma vederlagdt. Möjligheten att han äfven förut hyst någon tanke på ett nytt krig med Danmark eller önskat få anledning dertill, har jag redan inrymt å sid. 36, der det heter: »Om det verkligen var, såsom man velat påstå, — vi lemna den saken derhän — Carl Gustafs afsigt att söka anledning att återupptaga striden, så skulle orättmätigheten af hans steg varit alldeles obestridlig, *om* danska regeringen å sin sida handlat ärligt och lojalt i denna punkt».

Den förnämsta tvistefrågan af alla är dock hvilkendera parten som vid underhandlingarna om fredsvilkoren var klandervärd. Härom har jag (sid. 34—45, 318—329) lemnat meddelanden, grundade på ojäfviga dokumenter, hvilka hr Fr. dock ej låtsat någonting om. Han ställer fortfarande deremot sitt »personliga omdöme» och några memoirförfattare.

Till slut upprepar hr Fr. ett stycke ur sin 12:te del om historisk rättvisa o. s. v., och jemnför å nyo konung Carl Gustaf med en rånare, för det han bekrigade Polen. »En gång», säger hr Fr., »skola sanning och rättskänsla vinna en afgörande seger», och deruti kan man obetingadt instämma, men utan tvifvel kommer icke konung Carl Gustafs historia att deruppå lida.

Om den af mig (sid. 37, 321) anmärkta motsägelse, hvartill hr Fr. gjort sig skyldig mot hvad han nyss förut på samma sida (12: 53) yttrat, nämner han nu ingenting.

Hr Fr. gläder sig, »att den förste monograf, som utförligt skrifvit det afrikanska nybyggets historia, ej funnit väsendtligare oriktigheter i Fr:s framställning af ifrågavarande lilla episode i hans stora verk». Om tycke och smak må man ej disputera. Säkert är dock, att ehuru — på grund af ämnets beskaffenhet — granskningen måst inskränkas till några få rader af nämnda verk, denna likväl medfört upptäckten af hvarken få eller oväsendtliga felaktigheter i blott denna lilla episod.

Victor Granlund.

Stockholm, 1880. Kongl. Boktryckeriet.

I.

Великого князя грамота пришла к великому и высокородному государю Ивану, божиею милостию свѣскому и готскому и вендинскому королю. Писана на Москвы лѣта отъ создания миру 7077, февраля мвсяца. Anno Christi 1569.

Милосердия ради милости Бога нашего, в нихже посѣти насъ востокъ свыше, во еже направити ноги наша на путь миренъ, въ Троецы славимаго Бога нашего милостию, мы великии государь царь и великии князь Иванъ Василевичь всея Русіи, владимерскому(!) и пр., Югану свѣскому, готскому и вендинскому изврайному(!) королю, честные заповѣди нашие слово то, что еси прислалъ к нашему царскому величеству своего гонца Петра Иванова з грамотою, а в грамоты своеи писалъ еси, что братъ твои Ирикъ король нѣкоторье(!) лѣта владѣние держалъ во отца своего королевстве свѣскомъ и держалъ некрестиянски и неподѣлно, и тогда все кралевство (!) свѣиское отъ мала до велика не могли его тяжелого некрестиянского владѣния терпѣти, а покорно тебѣ всѣ в единачестве били челомъ, что бъ ты имъ отъ такие великие нужи и терпѣния милостивно пособилъ и избавилъ, и тебѣ бъ у нихъ государемъ и королемъ быти, что ты ближнеи вочичъ и правитель свѣиские короны. И даешь намъ вѣдати, что учинили тебя королемъ во отца твоего королевствѣ свѣскомъ, и брата своего Ирика в себя имѣешь в берегание, также имѣешь при себѣ в городе в Стеколне нашихъ пословъ, которыхъ мы к Ирику королю послали. Что Ирикъ нѣкоторые опричение суленья на удачю чинилъ для твоеѣ любовные жены князны Катарины, такие неподѣлные и некрестиянские дѣла тебѣ велми в серцу вступили. А опричено лутче хочешь миру и единенья и доброго сусѣдства с нашими вочынами да и с ыными околними государи, короли и князми. И отъ своеѣ стороны никоторые

причины и (!) недружбѣ к (!) воинѣ дѣлати не хочешь, какъ король Ирикъ чинилъ, того и нашимъ посломъ никакова лиха дѣла не мышлишь, но хочешь ихъ честно держати в своемъ королевстве, до коле нашъ отвѣтъ к тебѣ будетъ; тогда и отъ насъ хочешь надѣятись, похотимъ ли мы, какъ отецъ твои Густавъ король и братъ твои Ирикъ король с нашими вочинами в миру были и крестнымъ челованиемъ (!) утвердили. И прошишь, что бъ мы с твоимъ гонцомъ на то дали единъ истиненъ и надѣженъ отвѣтъ наборже, и какъ тебѣ отъ насъ отвѣтъ будетъ, что мы похотимъ с своими вочинами миру с вами держати, такъ хочешь ты послати своихъ пословъ с полнымъ приказомъ на рубежъ, что бъ они тѣ дѣла межу насъ в добромъ приятелстве здѣлати и крестнымъ целованиемъ укрепили, а намъ бъ своихъ пословъ также велѣти послати на рубежъ, и день бъ тому учинити, на которои день на рубежѣ быти, а на обе бы стороны поданныхъ болши двусотъ не было. И мы твою грамоту выслушали и вразумѣли гораздо, и отъ нашего царьского величества слово то. Что тебя свѣиская земля излюбили и посядили на королевство, а Ирика корола в твои руки дали, и то намъ вѣдамо. А что еси писалъ о нашихъ послѣхъ, и но наши послы зашли тѣмъ обычаемъ тамъ, что слухъ' насъ дошелъ, что тебя в поиманье у Ирика короля в животѣ не стало, а дѣтеи намъ в тебя не сказали, а короля полского сестра Катарына также сидитъ у него в поиманье безлебъ (!?). И мы о томъ ссылались сырикомъ (!) королемъ, что бъ у него полского короля сестра на прасно не сидѣла, а отдалъ бъ еѣ намъ, а мы бъ еѣ отдали брату еѣ полскому королю, а черезъ неѣ бы с братомъ еѣ полскимъ королемъ миръ учинити. И Ирикъ король то с нами хотѣлъ дѣлати и здѣлалъ былъ. И ты бъ нашихъ пословъ отпустилъ, занеже послы в томъ невиноваты; с чѣмъ они посланы, с тѣмъ они и ходили, и имъ в томъ страдити неповинно непригоже, занеже то не отъ нихъ сталось, и ты бъ ихъ не задержалъ. А что писалъ еси о своихъ послѣхъ и о нашихъ, что бъ имъ съѣхатись на рубежѣ, и тому такъ быти непригоже. А похоч (!) миру по томужъ, какъ отцу твоему Густаву королю былъ миръ с нашими вочинами, и ты бы пословъ своихъ прислалъ к намъ наборзе, а мы на пословъ своихъ (!) и опасною свою грамоту послали с твоимъ человѣкомъ Петромъ Ивановымъ. И ты бъ нашихъ пословъ к намъ отпустилъ наборзе, да и своихъ пословъ к намъ посылалъ не

замочавъ. Писано в нашего царьствия степени дворѣ града Москвы, лѣта отъ создания миру какъ изверху писано есть.

II.

Грамота великого князя к Ирикю королю писана, бывчи в турмѣ. Дана на Москвы лѣта отъ созданиа миру 7070 девятаго.

Божиею милостию, мы великий государь царь и великий князь Иванъ Василевичь всея Русие, королю Ирику. Учинилось нашему царскому величеству вѣдамо, что на тебя братъ твои король Яганъ со всею землею возсталъ, и тебя свѣиского государьства согнавъ, в заточение тебя з женою и детми держитъ. А ныне братъ твои Яганъ к нашему царьскому величеству прислалъ своихъ людеи, Петра Шаврицова и толмача Анса с своею грамотою, а ты к намъ приказывалъ с толмачомъ с Янсомъ, что было твое хотѣнье великое нашему царьскому величеству служити и во всякомъ повиновенье быти, а ныне божьимъ судомъ отъ брата своего с своего государьства изгнанъ, в заточенье в городе въ Абове сидишь, и нашему царьскому величеству за тебя вступитись, прислати бъ намъ въ финскую землю к Абову, хотя и немногую, рать свою, а тебѣ бъ намъ в твоеи нуже пособствовати. А мы, памятуя твою службу к себѣ, тебя хотимъ жаловати своимъ великимъ жалованьемъ, а за брата твоего за Ягановo непослушанье, и которое онъ безчестие учинилъ нашимъ великимъ посломъ, боярину нашему Ивану Михаеловичу Воронцову с товарищы, за тѣ за всѣ дѣла з божиею помочью хотимъ, оже дастъ Богъ, на брата на твоего надъ Ягана подвигъ свои з болшою ратью учинивъ, на всю свѣскую землю мечь свои послати. А тебя хотимъ жаловати, какъ будетъ по пригожу, и за тебя стояти, ты бъ то вѣдалъ таино, а собою промышлалъ какъ лутче и смотря по тамошному дѣлу, а дѣлалъ бъ еси то дѣло таино себѣ, что бъ свискимъ людемъ то было не явно. С сею грамотою послали есмя к тебѣ толмача Анса и о всѣхъ дѣлехъ к тебѣ словомъ приказали есмя, и ты бъ к нашему царьскому величеству о тѣхъ о

всѣхъ дѣлехъ со Янсомъ вѣдамо учинилъ, что бъ нашему царьскому величеству про тѣ дѣла было вѣдамо, какъ намъ тебя пожаловати, тебѣ помочь учинити, и мы по тому к тебѣ свое жалование учнемъ держати. Писанъ какъ преже.

III.

Великого князя грамота к великому нашему государю Ягану, королю свѣскому, пришла, иже писана есть на Русии въ Селехграда слободы, лѣта отъ создания миру 7079.

Милосердия ради милости Бога нашего, в нихже посѣти насъ востокъ свыше, во еже направити ноги наша на путь миренъ, иже подастъ намъ скифетры держати росиискаго царьствия, сего убо Бога нашего в Троицы славимаго милостию удержахомъ скифетры росиискаго царьствия браздодержателства, иже особь намъ благоволи ко прослутию, ижъ се человѣколюбиемъ и благостию, мы великий государь царь и великий князь Иванъ Василевичь, всея Русии самодержецъ и обладатель, владимерский, московский, новгоротцкий, царь казанский и царь астороханский и пр., Ягану третьему, королю свѣискому, готскому и вендинскому, отъ нашего царьского седалища степени величества честные нашые заповѣди слово наше то, что преже сего присылалъ еси к нашего порога величеству в Марте мѣсяце людеи своихъ вити челомъ, Петра Шеттрика(!) да толмача Гришу(!?) Анса, что бъ намъ пожаловати тебѣ известити, за что твои послы, Павелъ бископъ абовскии с товарищы, у насъ сидятъ. А того ты не попамятуалъ, какъ мы, жалуючи брата твоего Ирика короля, посылали своего посланника Третияка Ондрѣевича Пушечникова, что в давныхъ лѣтехъ отъ нашего лица в свѣиском(!) землѣ наши посланники не бывали, и твоего брата радные паны с своего смердьево обичея(!) не вѣдамо, которымъ обычаемъ посланника нашего уморили; а то наше жалованье, что есмя приказывали с своимъ посланникомъ с Третиякомъ Ондрѣевичемъ Пушечниковымъ, и то до брата твоего не дошло; и после того братъ твои присылалъ к намъ своего человѣка Ивана Лаврентѣева бити челомъ и спраши-

вати о томъ слове, что бъ мы пожаловали известили его человѣку с нѣмъ(!) мы послали посланника своего к брату твоему; и мы посылали ближнего своего дворянина и намѣстника козелского Петра Василиевича Заицова да печатника своего Ивана Михаелова да дьяка своего Ондрья Василиева, а велили(!) брата твоего человѣку Ивану Лаврентьеву сказати, с чѣмъ мы к брату твоему Ирикю королю посланника своего Третияка Ондрѣевича Пушечникова посылали, и известити велѣли подлинно. А мы посылали посланника своего Третияка Ондрѣевича Пушечникова с тѣмъ, что намъ вѣдамо учинилось, что ты у брата своего сидишь в пониманье, и нужъ(!) ты брату твоему не годенъ, а се намъ и тѣ слухи дошли, что будто тебя не стало, и коли ужъ тебя не стало, и брату твоему не недруга нашего сестра держати х(!) коеи потреби; а в то время недругъ нашъ литовский король в нашу отчину в вифлянскюю землю уступился и о томъ межъ насъ многие пролилисъ. А какъ мы у него Полотцкъ взяли, и то и вамъ вѣдамо; а прежъ того отецъ вашъ Густаюсъ(!) король нерозсуднымъ обычаемъ хотѣлъ нашего жалованя и то бъ ему ссылатися с нами мимо нашихъ новгородскихъ намѣстниковъ, и что толды(!) прибытокъ своеи землѣ учинилъ, а ныне вамъ о томъ писати не потреба. И мы памятуя то отца твоего хотѣнье и для своеи(!) потребы, хотячи, у Бога милости прося, надъ своимъ недругомъ надъ литовскимъ королемъ повышение, и сестрою его а твоею женою хотячи в которою землю недругъ нашъ в вифлянскую уступился и за собя тоѣ свою отчину взялъ недруга нашего сестрею вифлянскуго землю очистить, а к брату твоему Ирику королю и ко все(!) свѣскои землѣ свое жалованье держати, и хотѣли есмя пожаловати ссылатись с собою, а не ис(!?) новгородскими намѣстники, и с тѣмъ есмя посылали посланника своего Третияка Ондрѣевича Пушечникова. А какъ в насъ былъ брата твоего посланникъ Иванъ Лаврентѣевъ, и мы ему повелѣли вестити своему ближному дворяну и намѣстнику козелскому Петру Василивичю Засцову с товарищы, чего для мы прошимъ недруга нашего сестры, а не для того, какъ малоумные люди скверноблядословили. А посланникъ твои(!) Иванъ Лаврентыевъ о твоемъ здоровье никоторого намъ слова явно прямо не исвестилъ, а сказалъ про тебя до полна не вѣдаетъ, живъ ли ты или не живъ. А Прикъ король то наше хотѣнье учинилъ и пословъ о томъ к намъ пришлетъ наборже, и после Ивана

Лаврентьева лѣто и осень и зиму всю братъ твои пословъ своихъ к намъ не присылывалъ, а прислалъ уже подъ весну пословъ своихъ князя Нилпа Гулденстерна да Магнуса Иванова да Ирика Гоконова да Матфѣя Скуберта да Пантелѣя Юрьева. И послы брата брата(!) твоего князь Нилшъ с товарищы на томъ з бояры нашими договоръ учинили, что брату твоему Ирику королю намъ отдати недруга нашего литовского короля сестра(!) Катарина(!), а намъ его пожаловати с собою въ братстве учинити, а про тебя и тогды(!) никоторого слова учинили, что ты живъ. И мы тѣмъ вашимъ свѣискимъ людемъ повѣрили, велѣли свою жаловальною грамоту написати, какове наше жаловалное грамоте пригоже быти, къ брату твоему Ирику королю, а тои своеи жаловалнои грамоте велѣли есмя печать свою золотою привѣсити. А каковѣ грамоте пригоже брата твоего быти, и такову грамоту написали брата твоего послы князь Нилшъ с товарищы. И на тѣхъ есмя грамотахъ сами крестъ целовали передъ послы брата твоего, хотячи жаловати брата твоего и всю свѣискою землю, и пословъ брата твоего к нему отпустили. А к брату твоему послали отъ своего царьского седалища степени величества того дѣла подтвердити боярина своего и намѣстника смоленского Ивана Михаеловича Воронцова с товарищы. А тотъ нашъ бояринъ великои человѣкъ; отецъ его, Михаело Симяновичъ, былъ отъ нашего величества бояринъ и намѣстникъ въ Великомъ Новѣгороде и с твоимъ отцемъ з Густаусомъ в ровнои ссылке былъ. И какъ тотъ бояринъ и намѣстникъ нашъ смоленскои Иванъ Михаеловичъ Воронцовъ с товарищы пришли въ вашу свѣнскою землю, и то дѣло по тому не учинилось. А ты учинился на свѣнскомъ королевствѣ, а брата своего изымалъ еси, а нашего величества боярина и намѣстника смоленского Ивана Михаеловича Воронцова и нашихъ дворянъ и дьяка обесчестили и грабили и в однои сорочке поставили, и нашихъ дворянъ и дѣтеи боярскихъ ограбили. И но ваши люди солгали, а нашего величества бояринъ и намѣстникъ смоленскои Иванъ Михаеловичъ Воронцовъ и наши дворяне и дьякъ и дѣтеи боярские про что(!) ограблены и обезчестены, и отпустилъ еси ихъ не вѣдомо которымъ обычаемъ очеи своихъ не да видети, и обезчестивъ кабы(!) с полону, а животовъ ихъ не сыскалъ, а охто(!) ихъ ограбилъ и обезчестилъ и отъ тѣхъ ихъ не оборонилъ. А после того прислалъ еси к намъ пословъ своихъ, бископа абовского Павла с товарищи, а наше царьского(!)

величество въ то время былъ(!) для правленья в своеи отчине въ Великомъ Новѣгороде, и намъ то известили бояры нашего царьского величества, что твои послы приѣхали в Новгородъ. И мы боярину своему и намѣстнику Великого Новагорода князю Петрю Даниеловичю Пронскому да и боярину своему и намѣстинку володгоскому князю Офанасю Ивановичю Веземскому твоихъ пословъ велѣли роспросити. И послы твои, пришеди(!) к нашимъ бояромъ, уродственнымъ обычаемъ стали что болваны, а сказали, что с ними к бояромъ никоторого приказу нѣтъ, а прежнего обычея позабывши, и но надъ ними по ихъ уродству по тому такъ и сталось. И то тебѣ известили есмя, за что нашъ такои гнѣвъ на твою землу утвердился, а по нынешнему твоему челомъбитю(!), что с Петромъ Шаврикомъ с товарыщи, послали есмя и на другие твои послы свою опасную грамоту, и про твоихъ пословъ по ся мѣста и слуху нѣтъ. И ты бъ ныне прислалъ своихъ пословъ наскорѣ, что бъ послы твои были въ нашего порога величества октября въ первыи день. И толко послы твои к тому сроку не будутъ, и мы, взявъ твоихъ первыхъ пословъ, хотимъ своего царьского величества дворомъ в свѣскихъ островѣвъ(!) витати, о томъ и тебя отъ своихъ устъ хотимъ въспрошити, которымъ обычаемъ такие непотребства в твоеи землѣ учинилися. И ты бъ, не хотя своеи землѣ разоренья, на сеи осени прислалъ пословъ своихъ наскоре по первои нашеи жаловалнои опаснои грамоте. Писана в нашего царьского двора Селехграда слободы лѣта отъ создания миру 7079.

IV.

Великого князя грамота к нашему велеможному государю, божиею милостию свѣискому и готскому и вендинскому королю пришла, иже писана есть въ Твери лѣта отъ создания мирю 7080, декабря мѣсяца, индикта 15. Hoc est: Anno etc. 1571, in mense Decembri datum.

Богъ нашъ Троица, Отецъ, Сынъ и Святыи Духъ, имже царие царьствуютъ и силніи пишутъ правду, иже подастъ намъ скифетры держати росіиского царьствия, и его милостию и хотѣниемъ удержахомъ скифетры росіиского царьствия браздодержателствомъ крестоносные хоругви, сего убо Бога нашего в Троицы славимаго милостию, мы великий государь царъ и ве-

ликій князь Иванъ Василевичъ, всея Русіи самодержецъ и обладатель, владимерскій, московскіи и пр., Ягану Густавову сыну, по твоей грамоте третьему свѣнскому и готскому и вендинскому королю, честные царьские нашие заповѣди слово то. Писали есмя к тебѣ и не однова по твоему челомбитю(!), и опасную свою жаловалною грамоту на твои послы к тебѣ послали, а ты к намъ и по ся мѣста своихъ пословъ к нашей царьской степени величества не присылывалъ, а твои люди изъ Выбора пишутъ к нашего царьского величества нашие отчины Великого Новагорода украиныхъ городовъ к намѣстникомъ в своихъ грамотахъ, а чаютъ отъ нашего царского величества твоихъ пословъ отпуску. И мы ныне подитъ(!) свой учинили есмя к твоей землѣ, и твои послы к нами будутъ на рубежъ и в твою землю уборже, и тебѣ известимъ своихъ изъ устъ сами; а будетъ похошъ нашъ гнѣвъ отовратити, а свою землю пусту видѣти не захочешъ, и ты бъ к намъ прислалъ своихъ великихъ пословъ, которые бъ могли наше царьское величество умолити и добити челомъ отъ твоего лица, какъ которымъ дѣломъ по пригожу статись мочно. И какъ в насъ твои послы будутъ, и мы пословъ твоихъ велимъ розслушати, и ввидя твое челомбити(!) с покореньемъ и пословъ твоихъ моленпе и прошение тебя пожалуемъ какъ пригоже будетъ, смотря по дѣлу, и твоихъ пословъ и новыхъ и старыхъ в мѣсте к тебѣ отпустимъ. А прислалъ бы еси своихъ пословъ к намъ не мешкая вскорѣ, пока мѣста болшое розлитие крови не сталось. И били челомъ нашеи степени царского величества порогу твои твои(!) послы Павелъ бископъ с товарищы, что бъ нашему царскому величеству пожаловати одного изъ нихъ к тебѣ отпустити, а ты к нашеи царьского величества степени пословъ своихъ великихъ о своемъ неизправленпе(!) бити челомъ пришлешь. И наше царское величество по пословъ твоихъ челобитію одного изъ нихъ Онтона Алавѣева к тебѣ отпустити велѣли, а срокъ учинили твоимъ посломъ к нашему царскому величеству честные заповѣди порога быти, хоть мы и в твоей землѣ с своими силами будемъ, стренневъ(!) день. С сею нашею грамотою с чеснюю(!) отъ нашего царского величества степени отпущенъ твои человѣкъ Онтонъ Аловѣевъ да Прикъ. Писана в нашеи отчины великого княженя града Тфери в походѣ лѣта отъ создания миру 7080 декабря, индикта 15, государствия нашего 38, а царствъ нашихъ росіиского 24, казанского 20, астороханского 17.

Bibliografi. 5.

Förteckning

på

Böcker och Skrifter berörande Sveriges Historia, hvilka utkommit under år 1879.

Tillägg till 1877.

543. **Några upplysningar om G. M. Sprengtporten.** Af *Wilhelm Ekelund.* Hfors. 1877. 22 sid.

544. **Pamientnick, J. W. Poczobuta Odlanickiego 1640—1684.** (J. W. Poczobut Odlanickis memoirer). Warschau, 1877. 212 sid. imp. oct.
Se nedan »Recensioner» 640.

Tillägg till 1878.

545. **Anteckningar om Gotlands nation i Upsala.** På nationens uppdrag utgifna af *G. A. Gustafsson.* Upsala, Gotlands nation, 76 + 84 sid. Pr. 2 kr.

546. **Historiallinen Arkisto.** Toimittanut Suomen historiallinen seura. VI. Helsingfors. 315 sid. Pr. 3 f. m.
Se nedan: »Recensioner» 617.

1879.

547. **Sveriges Historia** från äldsta tid till våra dagar, författad af *Oscar Montelius, Hans Hildebrand, Oscar Alin, Martin Weibull, Rudolf Tengberg* och *John Hellstenius.* Fjerde delens andra häfte (med 46 träsnitt) sid. 65—128, och femte delens fjerde—sjette (sista) häfte (med 172 träsnitt) sid. 193—416 jemte titel och innehållsförteckning. Sthlm, Linnström. Pr. 1 kr. för häftet. (Se N:o 1, 108, 250, 363 och 407).

548. **Historiskt Bibliotek,** utgifvet af *Carl Silfverstolpe.* 1878. Tredje häftet. Sthlm, Norstedt. Sid. 353—515 + LXV—CXXX. Pr. 3 kr.
Innehåll:
Öfversigt af den Polska Litteraturen med särskildt afseende på den Svenska Historien af *Xaver Liske.* V.
Om orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåriga kriget af *J. Mankell.*
Några anteckningar om Frihetstidens partier Hattar och Mössor af *And. Fryxell.*
Strödda Meddelanden.
Granskningar och anmälningar.
Nordisk Årsbok.
Bibliografi. 4. 1878.

549. **Samma verk.** 1879. Första och andra häftet. Sthlm, Norstedt. 630+LII sid. Pr. 8 kr. 50 öre.
Innehåll:
Om Gustaf II Adolfs död af *A. J. Amnéus*, (med karta).
Blad ur Gustaf III:s och Sofia Magdalenas giftermålshistoria af *O. Nilsson*. (Forts. och slut).
Bidrag till kännedomen om Sveriges yttre politik närmast efter statshvälfningen 1772 af *E. Tegnér*.
Om orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåriga kriget. Kritisk belysning af *C. T. Odhner*.
Svenska Afrikanska Kompaniets historia af *Victor Granlund*.
Det Nordiska Sjuårskrigets Historia. I, af *G. O. Fr. Westling*.
Strödda meddelanden.
Granskningar och anmälningar.
Se nedan: »Recensioner» 616.

550. **Historisk Tidsskrift** udgivet af den *Norske Historiske Forening*. Anden Række. Andet Binds tredje Hefte. Krsta, sid. 193—311.

551. **Historisk Tidsskrift,** Femte Række, udgivet af den *Danske Historiske Forening* ved dens Bestyrelse. Redigeret af *C. F. Bricka*, Foreningens Sekretær. Förste Binds förste—tredje Hefte. Kbhvn. 814 sid. + innehållsförteckning.

552. **Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Litteraturhistorie.** Udgivne af *Chr. Bruun*, *O. Nielsen* og *S. Birket Smith*. Anden Række, sjette Binds fjerde Hefte. (Se N:o 257 och 413). Kbhvn. Gyldendal, sid. 289—427, (med titel och register till hela bandet). Pr. 1,50.

553. **Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv,** indeholdende Bidrag til Dansk Historie af utrykte Kilder. Sjette Binds fjerde Hefte. Kbhvn. 4:o. Sid. XXXIX—L + 157—198, 9—22.

554. **Hansisches Urkundenbuch.** Bearbeitet von *Konstantin Höhlbaum*. II. (Se N:o 133, 216 och 376). Halle, Waisenhaus, XII+396 sid. 4:o.

555. **Hansische Geschichtsblätter.** Herausgegeben vom *Verein für Hansische Geschichte*. Jahrgang 1878. Leipzig, Duncker & Humblot. (1879) 182+XXVI sid.
Inneh. bl. a.: »Zur deutsch-dänischen Geschichte der Jahre 1332—1346» von *K. Höhlbaum*.

556. **Svenskt Diplomatarium från och med år 1401.** Utgifvet af Riksarkivet genom *Carl Silfverstolpe*. Andra delen, första häftet. (Se N:o 258 och 517). Sthlm, Norstedt. 4:o. 240 sid. Pr. 5 kr.

557. **Berättelser ur Svenska Historien.** Första delen. Hedniska tiden. Till ungdomens tjenst utgifven af *And. Fryxell*. Tolfte upplagan. Sthlm, Hierta, 126 sid. Pr. 87 öre.

558. **Sveriges Medeltid.** Kulturhistorisk Skildring af *Hans Hildebrand*. Första Delen. 1. Sthlm, Norstedt, 112 sid. Pr. 2 kr.

559. **Vie de Sainte Brigitte de Suède** .... 1, 2. Paris. Tolra. Tills. 880 sid.

560. **Om vitnesmål och testamentsbekräftelse på död mans graf.** Af *G. Djurklou*. Utgör sid. 507—509 af Historiskt Bibliotek 1878.

561. **Kong Christiern den Förstes Norske Historie 1448—1458** af *Ludvig Daae*, Professor i Historie ved Universitetet i Christiania. Festskrift til Universitetet i Kjöbenhavn ved dets firehundred Aarsfest i Juni 1879. Chra, II+153 sid.

562. **Laurentius Andreæ.** En minnesteckning af *Th. Strömberg*. (Föredrag vid Prestmötet i Strengnäs den 4 Augusti 1879). Strengnäs, Förf. 53 sid. Pr. 50 öre.

563. **Undervisning om Rikets Ränta 1530—1533.** Utgifven af *Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens hi-*

storia. Historiska Handlingar Del. 11, N:o 1. Sthlm, VIII+154 sid. Pr. 2 kr. 50 öre.

Redigerad af *H. Forssell.*

564. **Konung Gustaf den Förstes Registratur.** Utgifvet af Kongl. Riks-Archivet genom *Viktor Granlund,* VIII. 1532 och 1533. Första häftet. (Se N:o 274 och 436). Sthlm, Norstedt, 240 sid. Pr. 3,50.

Äfven med titel: »Handlingar rörande Sveriges Historia med understöd af statsmedel i tryck utgifna af Kongl. Riks-Archivet. Första Serien».

565. **Det Nordiska Sjuårskrigets Historia.** Af *G. O. Fr. Westling.* I. Utgör sid. 421—604 af Historiskt Bibliotek 1879.

566. **Handlingar rörande Erik Brorsson Rålambs förhållande till Gustaf den 2:e Adolf.** Utgöra sid. 510—515 af Historiskt Bibliotek 1878.

567. **Om orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagande i Trettioåriga Kriget.** Af *J. Mankell.* Utgör sid. 405—489 af Historiskt Bibliotek 1878.

Framkallade nästföljande N:r såsom genmäle.

568. **Om orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagande i Trettioåriga Kriget.** Kritisk belysning af *C. T. Odhner.* Utgör sid. 237—258 af Historiskt Bibliotek 1879.

569. **Var Gustaf Adolf en troshjelte eller en politiker?** Af *M. G. Schybergson.* Utgör sid. 169—181 och 253—260 af Finsk Tidskrift 1879, Sept., Okt., utg. af C. G. Estlander.

570. **Om Gustaf II Adolfs död.** Af *A. J. Amneus,* Med. D:r. Utgör sid. 1—49 (jemte karta) af Historiskt Bibliotek 1879. Säljes äfven separat à 1 kr. Framkallade nästföljande N:r såsom genmäle.

571. **Några kritiska anmärkningar rörande slaget vid Lützen.** II. Af *C. T. Odhner.* (Se N:o 287). Utgöra sid. 270—283 af Historiskt Bibliotek 1879.

Utgör genmäle till föregående N:r.

572. **Die Abtretung Vorpommerns an Schweden und die Entschädigung Kurbrandenburgs.** Ein Beitrag zur Geschichte des Westfälischen Friedens von D:r *Gustav Breucker.* Halle, Niemeyer, 94 sid. 8:o. Pr. 2,40.

Utgör 8:de häftet af »Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte».

573. **Utdrag ur ryska krönikor, hufvudsakligen angående Jakob De la Gardies fälttåg.** Af *H. Hjärne.* Utgöra sid. 605—618 af Historiskt Bibliotek 1879.

574. **L'Eglise d'Avon et le meurtre de Monaldeschi.** Par *A. Vidal,* Paris, 83 sid.

Se nedan: »Recensioner» 636.

575. **Bidrag till Kexholms läns historia under drottning Kristinas tid,** af *K. K. T(igerstedt)* III. (Se N:o 459). I Åbo Lycei rektorsprogram 1879.

Se nedan: »Recensioner» 637.

576. **Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve,** Udgivne ved *C. F. Bricka* og *J. A. Fridericia* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Med understöttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. 2:det Hefte (1633—35). (Se N:o 458). Kbhvn, Klein, sid. 161—320. Pr. 3 kr.

577. **Schweden in Böhmen und Mähren 1640—1650.** Von *B. Dudik.* Wien, Gerold.

Se nedan: »Recensioner» 639.

578. **Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie.** Med Bidrag til hendes Ægtefælles og hendes nærmeste Slægts Historie. Af *S. Birket Smith.* Förste Del. Kbhvn, Gyldendal 460 + CXVII sid.

579. **En Svensk Koloni i Afrika eller Svenska Afrikanska Kompaniets Historia.** Af *Viktor Granlund.* Utgör sid. 285—420 af Historiskt Bibliotek 1879.

580. **Sveriges Historia under Konungarne af Pfalziska Huset.** Af *Fredrik Ferd. Carlson.* Femte Delen. Carl XI. 4. Sthlm, Norstedt. 406 sid. Pr. 5 kr.

581. **Ur Anteckningar om de Svenska Fångarnes öden efter slaget vid Pultava.** Af *Aug. Strindberg.* Utgör sid. 495 - 507 af Historiskt Bibliotek 1878.

582. **Om pesten i Stockholm 1710.** Af *J. V. Broberg.* Andra upplagan. Sthlm, Norstedt, 65 sid. Pr. 1,25.

583. **Historiska Handlingar** till trycket befordrade af *Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia.* Tionde-delen. Sthlm, Samfundet, XII + 388 sid. Pr. 6 kr.

Inneh. Fortsättning (Juli—Nov. 1712) på »Brefväxling mellan Konung Karl XII och Rådet». Jmfr N:o 563.

584. **Carl XII, König von Schweden.** (Ein Charakterbild.) I Jahrbücher für die Deutsche Armee und Marine. Redig. von *G. von Marées.* 30 Band, 1 Heft.

585. **Charles XII** by **Oscar Fredrik.** Translated by *G. F. Apgeorge.* London. Bentley & Son. 124 sid. och 2 fotografier.

586. **Armfeldts Tog nordenfjelds 1718.** Af *O. A. Överland.* Utg. sid. 193—259 af norsk Historisk Tidskrift, Anden Række, II, 3. (Se N:o 550).

587. **Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719.** Femte delen. 1726—27. II. Första häftet. Maj—Juni 1727, 266 sid. Andra häftet Juli—Aug. 1727, sid. 267- 539. (Se N:o 474 och 528). Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. för häfte.

På Ridderskapets och Adelns bekostnad utg. af *E. V. Montan.*

588. **Minne af kanslipresidenten grefve Arvid Bernhard Horn,** författadt af *W. E. Svedelius.* Förra afdelningen. Utgör sid. 130—520 i femtiondefjerde delen, och senare afdelningen sid. 1—410 i femtiondefemte delen af Svenska Akademiens Handlingar. Sthlm, Norstedt.

589. **Svenska Autografsällskapets Tidskrift.** N:o 1. (Febr. 1879), 16 sid. Sthlm, Fritze. Pr. 50 öre.

Inneh. bl. a.: »Memorial. Oförgripliga tankar om rikets upprätthållande och befästande i sin frihet» af *Em. Svedenborg.*

590. **Några Anmärkningar om Frihetstidens partier Mössor och Hattar.** Af *And. Fryxell.* Utgör sid. 490—494 af Historiskt Bibliotek 1878.

591. **Berättelser ur Svenska Historien.** Fyrationdesjette och sista delen. Adolf Fredriks regering. Åttonde häftet. Öfversigt af Sveriges inre tillstånd och samhällsutveckling under Frihetstiden. Till ungdomens tjenst utgifven af *And. Fryxell.* Sthlm, Hierta. 354 sid. + 3 tabb. Pr. 3 kr.

592. **Le Secret du Roi.** Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques, 1752 - 1774. Par *Le duc de Broglie,* de l'Académie Française. I, 460 sid., II, 616 sid. Paris. Pr. 11 kr.

Se nedan: »Recensioner» 645.

593. **Bidrag till kännedomen om Sveriges yttre politik närmast efter statshvälfningen 1772.** Anteckningar ur franska och engelska diplomaters brefvexlingar, samlade af *Elof Tegnér.* Utgöra sid. 137—236 af Historiskt Bibliotek 1879.

594. **Blad ur konung Gustaf III:s och drottning Sofia Magdalenas giftermålshistoria.** Af *O. Nilsson.* (Se N:o 310 och 478). Utgöra sid. 53—136 af Historiskt Bibliotek 1879.

595. **Gustaf III och Katarina II åren 1783—1784.** Af *C. T. Odhner.* Utgör sid. 139—159 i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879.

596. **Göran Magnus Sprengtpôrten.** Af *K. K. Tigerstedt.* (Se N:o 320 och 483). VI, VII och VIII. Utgör sid. 91—115, 371—381 och 356 —375 af Finsk Tidskrift . . . . utg. af C. G: Estlander, (6:te och 7:de banden) 1879.

597. **Berättelser ur Svenska Historien** af *C. Georg Starbäck.* Fortsättning af *P. O. Bäckström.* Tjugonde delen (i 3 häften; på omslagen» 1880). Gustaf III. Sthlm, Beijer, 750 sid. Pr. 1 kr. häftet. Se (N:o 291 och 476).

598. **Grefve Robert Henrik Rehbinder,** I—IV. Af *R. Castrén.* Utgör sid. 222—232, 310—328, 476—489 (i 6:te bandet) och 96—118 (i 7:de bandet) af Finsk Tidskrift . . . . utg. af C. G. Estlander, 1879.

599. **Sveriges Statsförfattningsrätt.** Af *C. Naumann.* Ny upplaga, öfversedd och tillökad. Fjerde häftet. (Se N:o 325, 394 och 499.) Sid. 463—708 + XX sid. + 16 kartongblad. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.
Se nedan: »Recensioner» 650.

600. **Meddelanden från Svenska Riks-Archivet,** utgifna af *R. M. Bowallius.* III. Sthlm, Norstedt, 80 sid. Pr. 1 kr. (Se N:o 328 och 500).
Inneh. bl. a.: »Bidrag till historien om K. Christiern II:s archiv och dess delning mellan Sverige. Norge och Danmark». »Förteckning öfver Ministeriela handlingar i Riks-Archivet. II. Muscovitica».

601. **Anteckningar om en svensk språklära under 16:de seklet.** Af *A. G. Ahlqvist,* Utgöra sid. 259—269 af Historiskt Bibliotek 1879.

602. **Några Anteckningar från våra ståndsriksdagar 1809—1866** af *—lm— (W. F. Dalman).* Åttonde häftet. Den sista ståndsriksdagen 1865 och 1866. (Se N:o 70, 194 och 495). Sthlm, Hæggström, 118 sid. Pr. 1,50.

603. **Svenskt Biografiskt Lexikon.** Ny Följd. Attonde bandet. Första häftet. Sthlm. Beijer, sid. 1—224. Pr. 2 kr. 50 öre. (Se N:o 342 och 402). (Odencrantz—von Platen).
Utg. af *E. Tegnér.*

604. **Bidrag till Kongl. Dalregementets historia,** hufvudsakligen under krigsåren 1813—14, genom utdrag ordagrant hemtade ur kongl. bref, generalorder och andra offentliga skrifvelser från denna tid. Leksand, Bosæus, (tr. i Falun), X + 146 sid. Pr. 1 kr.

605. **Attar-Taflor öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln,** utgifna af *Oskar Wasastjerna.* Första delen, (i fem häften). A.—K. Borgå. Utgifvarens förlag. 748 sid. stor oct. Pr. för hela arbetet i 2 delar: 25 f. m.
Se nedan: »Recensioner» 653.

606. **Finska Deputationen 1808—1809.** Af *Robert Castrén.* Hfors, Edlund, 84+81 sid. Pr. 2,50.
Se nedan: »Recensioner» 647.

607. **Histoire de Danemark depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours.** Par *Allen.* Trad. par Beauvois. Tome 1, 2. Kbhvn, Höst o. son. Pr. 20 francs.

608. **Öfversigt af den Polska Litteraturen med särskildt afseende på den Svenska Historien.** Af *Xaver Liske,* Prof. vid Universitetet i Lemberg. Öfvers. från Förf:s tyska originalhandskrift. V. Utgör sid. 353—404 af Historiskt Bibliotek 1878.

609. **Bihang till "Öfversigt af den Polska Litteraturen med särskildt afseende på den Svenska Historien.** Af *Xaver Liske.* Utgör sid. 618—629 af Historiskt Bibliotek 1879.

610. **Om äldre handskrifters återgifvande i tryck.** Af *Victor Granlund.* (Se N:o 502.) Utgör sid. 629—630 af Historiskt Bibliotek 1879.

611. **Allmän Krigshistoria** af Furst *N. S. Galitzin,* generallöjtnant vid ryska generalstaben. Första afdelningen. Forntiden. Tredje delen. Från början af andra puniska kriget till början af Julius Cæsars krig i Gallien (218—58 f. Chr.). Med 9 slagplaner. Från Streccius' tyska

öfversättning till svenska öfverflyttad af A. F. v. Matern. XVI + 430 sid. Pr. 4,50.

Samma verk. Tredje afdelningen. Nyare tiden. Från Eichwalds tyska öfversättning till svenska öfverflyttad af Fritz Lovén. Andra delen. Krigen under senare hälften af 18:e århundradet. 1648—1740. VII + 255 sid. samt 6 slagplaner. Pr. 3 kr.

Sthlm, Militärlitteraturföreningen. (Se N:o 107, 197, 324 och 506.)

612. **Illustrerad Verldshistoria från Äldsta till Nyaste Tid,** utarbetad af Doc. *O. Alin*, Doc. *C. Annerstedt* m. fl. under redaktion af *Ernst Wallis* och *Magnus Höjer*. Sjette bandet, femte och sjette häft. sid. 321—512 (jemte titel och innehållsförteckning), samt sjunde häftet, register, 59 sid. (Se N:o 75, 204, 340, 504 och 538.) Sthlm, Centraltryckeriet. Pr. 1 kr. för häftet (det sjunde gratis).

613. **Uplands Herregårdar med beskrifvande text** af *Carl Arvid Klingspor* och *Bernhard Schlegel*. Teckningar och litografi af A. Nay. Häftet 8—14. (Se N:o 354, 496 och 536.) Sthlm, Centraltryckeriet, aflång folio. Pr. 5 kr. häftet.

614. **Suède.** Bulletin Historique par *C. de Silfverstolpe*. Utg. sid. 438—457 i Nionde delen (1879, I) af Revue Historique dirigée par mm. G. Monod och G. Faguiez. Paris, Germer Baillière etc. (Se N:o 362.)

Inneh. en öfversigt af den svenska historiska litteraturen under åren 1876—8.

(615. **Franska Revolutionens Qvinnor** af *A. Hedin*. Första—Tredje häftet, sid. 1—240. Sthlm, Fritze. Pr. 1 kr. häftet.)

Recensioner.

616. **Historiskt Bibliotek,** utgifvet af *Carl Silfverstolpe*, 1877, 3:e häftet. 1878, 1—3 häft. (Se N. 252, 364, 408, 409 och 509.) Recens. i Finsk Tidskrift . . . utg. af C. G. Estlander, 1879, Juni, sid. 521—523 af *M. G. Schybergson*.

617. **Historiallinen Arkisto.** Toimittanut Suomen historiallinen seura. VI. (Se N:o 546.) Recens. i Finsk Tidskrift . . . utg. af C. G. Estlander, 1879 Febr. sid. 149—153 af *M. G. Schybergson* och i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879, sid. 358—360 af *C. T. O.*

618. **Svenskt Diplomatarium** utgifvet af Riksarchivet genom *Emil Hildebrand*. Sjette Bandet, första häftet (Se N. 424 och 516) samt

619. **Svenskt Diplomatarium från och med år 1401** utgifvet af Riksarchivet genom *Carl Silfverstolpe*. Första delen, tredje häftet. (Se N. 258.)

Recenserade i Revue Historique, 1879, IX, sid. 190—192 af *E. Beauvois*.

620. **Sverges Traktater med Främmande Makter** jemte andra dit hörande handlingar utgifne af *O. S. Rydberg*. I. (Se N:o 259, 368 och 515.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift Band 42, sid. 184—186 af *D. Schäfer*.

621. **S. Gedeonov: Varjager och ryssar.** Petersburg, 1876, samt **D. Ilovajskij: Undersökningar om Rysslands ursprung.** Moskva 1876. (Båda på ryska.) Recens. i Historiskt Bibliotek 1879 sid. XXVII—LI af *H—e*.

622. **Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie.** Af D:r *Gustaf Storm*. (Se N:o 421.) Recens. i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879, sid. 288—302 af *Nils Höjer*, och i Revue Historique 1879, IX, sid. 432—435 af *E. Beauvois*.

623. **Vikingetogene mod Vest i det 9:de Aarhundrede.** Af *Johannes C. H. R. Steenstrup.* (Se N:o 119, 212, 371 och 512.) Recens. i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879 sid. 288—302 af *Nils Höjer.*

624. **Um Styrilsi kununga ok höfþinga.** Normaliserad uppl. utg. af *Robert Geete.* (Se N:o 420 och 513.) Recens. i Finsk Tidskrift . . . . utg. af C. G. Estlander, 1879, Febr. sid. 155—158 af *S. Elmgren.*

625. **Glossarium ad Corpus juris Sueo-gotorum antiqui. Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar** af D:r *C. J. Schlyter.* (Se N:o 273.) Recens. i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879, sid. 387—388 af *x.*

626. **Scriptores Rerum Danicarum medii ævi,** partim hactenus inediti partim emendatius editi etc. IX. (Se N:o 426.) Havniæ 1878. Recens. i Historiskt Bibliotek 1879 af *Ehd,* i Jenaer Literaturzeit. 1879, N:o 25 af *Schirren,* i Literar. Centralblatt für Deutschland 1879, N:o 38, i dansk Historisk Tidskrift, Femte Række. I, sid. 721—728 af *H. F. Rørdam* och i Revue Historique 1879, IX sid. 440—441 af *Johannes Steenstrup.*

627. **Originum Cisterciensium Tomus I,** in quo . . . veterum abbatiarum . . . fundationes . . . descripsit *P. Leopoldus Janauschek.* (Se N:o 268, 369 och 514.) Recens. i dansk Historisk Tidsskrift, Femte Række, I, sid. 729—734 af *G. v. Buchwald.*

628. **Den Nordiske Kirkes Grundlæggelse og förste Udvikling.** Af *A. D. Jörgensen.* Köbenhavn 1874—1878. (Se N:o 15 och 118.) Recens. i Historiskt Bibliotek 1879, sid. III—XXII af *—m—r.*

629. **Hanserecesse von 1431—1476,** bearbeitet von *Goswin* frhr *von der Ropp.* Zweiter Band. (Se N:o 427.) Recens. i Altpreuss. Monatschrift, XVI, 1—2 af *Perlbach* och i Litterar. Centralblatt für Deutschland, 1879, N:o 21 af *H.*

630. **Konung Erik XIV:s sista lefnadsår (1568—1577).** Af *Alfred Gustaf Ahlqvist.* Recens. i Finsk Tidskrift 1879, Maj, sid. 431 - 432 af *M. G. Schybergson* och i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879, sid. 479—481 af *O. A.*

631. **Svenska Riksrådets Protokoll.** Utgifvet af Kongl. Riksarchivet genom *N. A. Kullberg.* I. 1621—1629. (Se N:o 450 och 525.) Recens. i Finsk Tidskrift . . . utg. af C. G. Estlander, 1879, Okt. sid. 322—323 af *R. Castrén* och i dansk Historisk Tidskrift, Femte Række, I, sid. 662—668 af *C. F. Bricka.*

632. **Der niedersächsisch-dänische Krieg.** Von *Julius Otto Opel.* II. (Se N:o 452.) Recens. i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879, sid. 303 af *J. A. F.,* och i dansk Historisk Tidsskrift, Femte Række, I, sid. 339—347 af *J. A. Fridericia.*

633. **Der Heilbronner Convent.** Ein Beitrag zur Geschichte des 30-jährigen Krieges. Von *Alb. Küsel.* (Se N:o 455.) Recens. i Literar. Centralblatt für Deutschland, 1879, N:o 31, af *O.*

634. **Die Politik Schwedens im Westphälischen Friedenscongress, und die Gründung der schwedischen Herrschaft in Deutschland.** Von Prof. *C. T. Odhner.* (Se N:o 288.) Recens. i Literar. Centralblatt für Deutschland 1879, N:o 21 af *O.*

635. **Danmarks ydre politiske Historie** i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Prag. (1629—1635.) Af *J. A. Fridericia.* (Se N:o 163.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift Band 42, sid. 179—181 af *D. Schäfer.*

636. **L'Eglise d'Avon et le meurtre de Monaldeschi.** Par *A. Vidal.* Paris 1879. (Se N:o 574.) Recens. i Historiskt Bibliotek 1879 af *H—e.*

637. **Bidrag till Kexholms läns historia under drottning Kristinas tid,** af *K. H. T(igerstedt).* III. (Se N:o 575.) Recens. i Finsk Tidskrift . . . . utg. af C. G. Estlander, 1879, Sept. sid. 236—237 af *M. G. Schybergson.*

638. Raimondo Montecuccoli del marchese *Cesare Campori.* (Se N:o 169 och 385). Recens. i Revue Historique, IX, 1879, sid. 196—205 af *J. Armingaud.*

639. Schweden in Böhmen und Mähren 1640—1650. Von *B. Dudik.* (Se N:o 577.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Band 42, sid. 140—141 af *R. Koser.*

640. Pamientnik J. W. Poczobuta Odlanickiego 1640—1684. (J. W. Poczobut Odlanickis memoirer). Warschau, 1877. (Se N:o 544.) Recens. i Historiskt Bibliotek 1879 sid. XXIII af *X. L.*

641. Zur Geschichte der Sächsischen Politik 1706—1709. Von *J. R. Danielson.* (Se N:o 468.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift Band 42. sid. 546—548 af *Th. F.* och i Finsk Tidskrift . . . . utg. af C. G. Estlander, 1879, Mars, sid. 249—253 af *E. Carlson.*

642. Voltaire Kaarle XII:nen Historian Kirjoittajana. Esittänyt *Joh. Rich. Danielson.* (Se N:o 471.) Recens. i Revue Historique IX, 1879 sid. 454—455 af *Eug. Beauvois.*

643. Sveriges politiska Historia från k. Carl XII:s död till statshvälfningen 1772. Af *C. G. Malmström.* Del. 5 och 6. (Se N:o 306, 390 och 529.) Recens. i Finsk Tidskrift . . . . utg. af C. G. Estlander, 1879, sid. 208—222 och 279—294 af *M. G. Schybergson.*

644. Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof af Friherre Gustaf Johan Ehrensvärd, utgifna af D:r *E. V. Montan.* (Se N:o 314 och 532.) Recens. i Finsk Tidskrift . . . . utg. af C. G. Estlander, 1879, April, sid. 346—349 af *C. G. Estlander.*

645. Le Secret du Roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques. 1752—1774. Par *Le duc de Broglie.* (Se N:o 592.) Recens. i Revue Critique 1879, N:o 5, och i Sybels Historische Zeitschrift, Band 42 sid. 1—43 af *Arnold Schäfer.*

646. Le Comte de Fersen et la Cour de France. Extraits des papiers du . . . comte Jean Axel de Fersen, publiés par . . . le baron *R. M. de Klinckowström.* Tome 1—2. (Se N:o 485 och 535.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Band 42, sid. 1—43 af *Arnold Schæfer* och i Revue Historique, IX, 1879 sid. 466—469 af *A. Gazier.*

647. Finska Deputationen 1808—1809. Af *Robert Castrén.* (Se N:o 606.) Recens. i Finsk Tidskrift . . . . utg. af C. G. Estlander, 1879, Nov. sid. 403—404 af *L. Mechelin.*

648. Danmark—Norges udenrigske Historie under den Franske Revolution og Napoleons Krige fra 1791 til 1807. Af *Edvard Holm.* (Se N:o 64 och 235.) Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Band 42 sid. 181—184 af *D. Schäfer.*

649. Aktmæssige Bidrag til Sveriges politiske Historie 1812—1813. Af *Yngvar Nielsen,* samt Aktmæssige Bidrag til de nordiske Rigers politiske Historie 1813—1814. Recens. i Sybels Historische Zeitschrift, Band 41, sid. 561—562 af *Krp.*

650. Sveriges Statsförfattningsrätt. Af *C. Naumann.* (Se N:o 325, 394, 499 och 599.) Recens. i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879 sid. 82—86 af *H. B.*

651. Upsala Universitets Historia . . . af *Claes Annerstedt.* (Se N:o 330, 399 och 540.) Recens. i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879 sid. 691—698 af *Henning Matzen.*

652. Atlas till Sveriges Odlingshistoria af *N. M. Mandelgren.* Häft. I—II. (Se N:o 419 och 510.) Recens. i Nordisk Tidskrift (Letterst.) 1879 sid. 471—474 af *Troels Lund.*

653. Ättar-Taflor öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln, utgifna af *Oskar Wasastjerna.* Första delen. (Se N:o 605.) Recens. i Historiskt Bibliotek 1879, sid. XXIII—XXIV.

